
UNIVERSITY OF CHICAGO

ספר ישעיה

מתורגם איטלקית ומפורש עברית
מלאכת שד"ל.

IL PROFETA

ISAIA

VOLGARIZZATO E COMMENTATO

AD USO

DEGL'ISRAELITI

DA

SAMUEL DAVIDE LUZZATTO

PADOVA

COI TIPI DI ANTONIO BIANCHI

1855 - 67

Bible. O. T. Isaiah. Hebrew and Italian.

ספר ישעיה

Oxon

מתורגם איטלקית ומפורש עברית
מלאכת שד"ל.

IL

PROFETA ISAIA

volgarizzato e commentato

AD USO

DEGL' ISRAELITI

DA

SAMUEL DAVIDE LUZZATTO

(Opera pubblicata fino a pag. 432 dall'Autore stesso, indi per cura de' suoi figli)

PADOVA
COI TIPI DI ANTONIO BIANCHI
1867

הקדמה

הפירוש הזה אשר אנכי נותן לפניך היום, ושאר הפירושים שהוצאתי לאור במשך שלשים שנה, ואחרים שכתבתי ועדיין לא ראו אור הדפוס, כלם מיוסדים על עשרה יסודות, ואלו הם:

היסוד הראשון הוא מציאות הבורא, כלומר שהשמים והארץ וכל צבאם אינם קדמונים, אבל היתה להוייתם התחלה, ונבראו ברצון הבורא שהוא חוץ להם ונבדל מהם, ובראם בכוונה ורצון, והוא לבדו קדמון ומושל בכל. מי שהורגל בפילוסופיא־ה המזוייפת של שפינוזה ותלמידיו, והרגיל עצמו לחשוב שהעינים לא נעשו בכוונה למען נראה, מחשבותיו רחוקות כרחוק מזרח ממערב ממחשבות הנביאים ושאר בעלי ספרי המקרא, ורחוק הוא שיוכל להבין דבריהם על אמתתם, כלומר לפי כוונת מי שאמרם. איש אשר כזה יחשוב לתת פאר לקדמונינו באמרו כי שם בן ארבע אותיות מורה על ההוייה הכללית, והוא האל הפועל ומתפעל (אקטיף וגם פאסיף); והוא מסלף ומשבש, ולא מפרש, והוא מייחס לאבותינו ולנביאינו ולחכמינו דעות מתנגדות ממש לאמונתם, אשר עליה מסרו נפשם אלפים ורבבות מישראל.

היסוד השני הוא ההשגחה והשכר והעונש בעולם הזה. מי שהורגל לייחס הצלחת האדם לשכלו ולחריצותו, ולומר כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבונותי, לא יתכן שיהיו ספרי הקדש מובנים לו על אמתתם, אבל יעשה בהם פירושים רחוקים מכוונת כותביהם.

היסוד השלישי הוא המופתים למעלה מן הטבע, והנבואה. מי שלא יאמין שהיו בעולם ברצון הבורא מאורעות שלא כמנהגו של עולם, כגון המן שאכלו אבותינו במדבר, ושבאה לאדם הודעה מאת ה' והיה זה באופן שהתברר לאותו אדם כי ההודעה ההיא מאת ה' באה לו, ולא מרעיוני

AVVERTENZA

Nel 1868 si dovettero ristampare le prime 240 pagine, delle quali si era smaltita tutta la prima edizione.

לשונות סוגרת בעדנו הבנת הדבור העברי, שהוא לפעמים קצר מאד וסתום, וחולף בדרך הדבור הטבעי היוצא מקירות הלב, ומזה נמשך כי חכמינו ז"ל ואחריהם ר"שי הצליחו בהבנת קצת כתובים, שטעו בהם א"חכ כמה חכמים גדולים, וזה מפני שהראשונים היה רוב עסקם מלידה ומבטן בספרי לשון הקדש, ואזנם תבחן הדבור העברי, ולבם מרגיש המכוון בו, אף אם פשט המלות לא יורה כן. כי אמנם ידוע הוא בכל הלשונות כי פשט המלות איננו תמיד המכוון במאמר, ואותן המליצות שאין הוראתן כמשמען, וההשמטות הנוהגות בלשון, הן מפורשות בספרי חכמת הלשון. אך אין אתנו ספר בחכמת ל"הק, נעשה בזמן שהיתה ל"הק לשון מדוברת, וכמה מדרכיה לא נתבארו עד היום בספרי המדקדקים, והם מורגשים למורגלים בלשון הרגל חזק. לדוגמא אליהו אמר ענני ה' ענני וידעו העם הזה כי אתה ה' אלהים ואתה הסבות את לבם אחורנית (מלכים א' י"ח ל"ז), והרבה נתחבטו המפרשים להבין ואתה הסבות את לבם, ולא הרגישו שהלשון קצר, והכוונה ואם לא תענני הרי אתה הוא הגורם שיהיה לבם נסוג ממך, כי ככר אמרתי להם כי מי שיענה באש הוא האלהים (ועיין פירושי בישעיה כ"ז ד'). והנה קדמונינו הרגישו בזה, ואמרו ואם לא תענני אף אני כופר ואומר אתה הסבות את לבם אחורנית.

היסוד השביעי הוא להעמיק העיון בטעמי המקראות, כי הטעמים הם הקריאה המקובלת פה אל פה עד חכמי בית שני, שהתקינו מקרא סופרים וקריין ולא כתיבין וכתיבין ולא קריין, והם ודאי היו מרגישים תהלוכות הלשון יותר ממנו. וגם ראינו כי עשו פעולתם בדקדוק גדול ובחכמה נפלאה, וכבר הראיתי במשתדל כי המפרשים והמתרגמים טעו בהבנת עץ פרי עושה פרי למינו (בראשית א' י"א) ורק בעלי הטעמים הבינו מלת למינו על אמתתה.

היסוד השמיני, בשירי הקדש ובמליצות הנביאים צריך מלבד זה שיהיה המפרש בעל נפש שירית, באופן שיהיה מוכשר להכנס בפנימיות רעיוני המשוררים והנביאים, ולהבין הדברים שלא נכתבו, אך היו במחשבת המשורר. אבל התכונה השירית הזאת צריך שתהיה טבעית, או קנויה מתוך שירי המקרא, לא מתוך שירי יון ורומי, כי אין דרכיהם של אלו כדרכיהם של אלו. ואדוני אבי ז"ל שהיה הרש עצים, ומימיו לא קרא הומיר או וירגיל, והיה קורא בת"נך בכל יום, הצליח להכנס במחשבת יעקב אבינו בשעה שאמר לישועתך קויתי

לבבו, הוא יסלף דברי הנביאים, ואי אפשר שיבין ספרי המקרא לפי אמתת כוונת בעליהם, וכמה פעמים יצטרך גם כן להטיל בהם מום ולכחש קדמותם.

לדוגמא בראותו כי אי אפשר בשום פנים שיהיו אבותינו בדור המדבר פתיים וטפשים כל כך להאמין שאכלו במשך ארבעים שנה המן היורד מן השמים, ושהיה יורד בכל יום חוץ מיום השבת, ולקבל עליהם כספר אלהי, כלו אמת, ספרו של משה הכולל גם הספור הזה, אם באמת לא ראו את המן ולא אכלוהו, הוא מוכרח להתנכל ולמצוא תחבולות כדי להצדיק כפירתו, ויאמר כי לא בדור המדבר נכתב ספר התורה, אבל אחר כמה דורות, בזמן שכבר נשתבשו הספורים הקדמונים בפי ההמון, והזבוב נעשה פיל בעברו מִפֶּה אל פה. וכן בראותו כי לא יתכן להכחיש הנבואה בראותנו ישעיה מתנבא על מפלת בבל, ועל כורש שילכדנה בליל שמחה וחג, ועל הרשות שיתן לישראל לשוב לארצם, הוא ימהר יחיש להכחיש היות הנבואות ההן מעשה ידי ישעיהו, ויאמר שנכתבו בבבל בסוף הגלות, או בארץ ישראל בימי חגי זכריה ומלאכי.

היסוד הרביעי הוא אהבת האמת, והוא שתהיה תכלית מגמתנו להבין אמתת כוונת הכותבים, ולא תהיה בחדרי לבנו תשוקה למצוא בספרי הקדש סיוע וחזוק לאמונות וסברות שבאו לנו ממקום אחר, בין שיהיו סברות פילוסופיות, או אמונות תורניות מקובלות באומה. המדה הזאת, מציאותה יקר מאד במפרשים, והיא נמצאת במדרגה רמה בר"שי ז"ל ובבן בתו רש"בם, שעם היותם דבקים בלב שלם בדברי ר"זל, לא נמנעו מלפרש הכתובים לפי פשוטם, אף אם יהיה פירושם מתנגד להלכה, כגון ר"שי בשמות כ"ג ב' ורש"בם בספר ויקרא זו י"ח.

היסוד החמישי הוא לצאת ממקומנו ומזמננו, ולהביא עצמנו בזמן הכותבים ובמקומם, וזה ודאי לא יתכן לנו לעשותו בשלמות, אבל קצת מזה אפשר ואפשר, ועל הכל צריך שלא יתכוין המפרש למצוא חן בעיני אנשי דורו, ולקנות לעצמו תהלה וכבוד, ולמצוא לספריו קונים רבים; כי זה יביאהו (גם בלי שתהיה זאת כוונתו, ובלי שיחדל לאהוב האמת) לסלף דברי הקדמונים, ולקרבם למנהגי האחרונים.

היסוד הששי הוא ההרגל בספרי ישראל הקדמונים ובכתיבה בלשון הקדש כי רבוי הקריאה והכתיבה בשאר

עוז לשמירת היודאיזמוס בטהרתו, והוא היה ניסנו ומשגבנו במשך אלפים שנה ויותר, והוא יהיה מחסנו ומעוזנו עוד כל ימי הארץ. ולא התירו להכניס במקרא שום ספר חדש, מיראתם שמא יתערב בספרים החדשים דבר שאיננו על פי טהרת היודאיזמוס, ושיהיה נוטה לדעות היונים ולדרכיהם. ואולי ג"כ לא התירו לכתוב עוד ספרים בל"הק, כי מגלת תענית נכתבה בלשון ארמי, וספרי החשמונאים נכתבו, הראשון בלשון ארמי, והשני בלשון יוני (ומה שנמצא בספרי קצת קדמונים אשר לא מבני ישראל שהראשון נכתב בל"הק, הכוונה בלשון ארמי שהיה מדובר בקרב ישראל, ואולי בקצת תערובת ל"הק, והראיה על זה כי אמרו שהיה שמו שַׂרְבַת שַׂר בְּנֵי אֵל, ומלת שרבת איננה בל"הק, אלא בלשון סורי), והמשנה לא נכתבה, אבל נשמרה על פה. ולפיכך לא עשו עלהנסים ועל הפורקן שעשה ה' להם במלחמת היונים שום מזמור חדש, אבל התקינו לקרוא את ההלל; כל זה מיראה שמא יתערבו החבורים החדשים בקדמונים, אשר הם לבדם נעשו על טהרת הקדש, ורוח הטומאה (בגימטי יון) לא עבר בתוכם. והנה בדורות הקדמונים היו ישראל כותבים בכתב עברי שנשאר אח"כ ביד הכותים, ובכתיבה ההיא אין אותיות מנצ"פך ולא אותיות אחרות משתנות בצורתן בסוף תבה, ונמשך מזה כי בקצרת מקומות טעה המעתיק ונתן את הניתנין למעלה למטה, ואת הניתנין למטה למעלה, כגון טובם כחדק ישר ממסוכה (מיכה ז' ד'), המ"ם הראשונה הידה דבקה למעלה (יְשָׁרָם מסוכה, היותר ישר שבהם הוא כמסוכת חדק, כמו שאמר תחלה טובם כחדק) והסופר טעה והדביקה למטה. ולפעמים נתחלפה אות באות אחרת הדומה אליה בכתב הקדמון, כגון א"לף ות"יו, י"וד וצ"די, כ"ף ומ"ם, כמו בעים רוחו (ישעיה י"א ט"ו) שמשפטו בְּעֹצֶם. אבל אחר שנכתבו הספרים בכתב אשורי, ואחר כל הזהירות והזריזות שנהגו החכמים והעם כלו בשמירת ספרי הקדש, לא נתחדשו עוד טעיות וחלופי נסחאות רק מעט מזער; ורק בנקדות ובטעמים (שנתחדשו אחר חתימת התלמוד) נולדו במשך הדורות טעיות לא מעט.

ואחרי ההצעה הזאת אומר כי פירוש ישעיה זה עם התרגום האיטלקי הנספח אליו, כתבתיו זה כ"ד שנים והיתה התחלתו בסוף ניסן תק"צא, והשלמתיו ביום י"ג אדר ראשון תק"צב והוא נמצא ביד כל תלמידי המפוזרים

ה׳. ורמ״במן (מינדילסון) שהעמיק החקירה בשירי האומות, וכתב מאמר נכבד על הנשגב, לא הצליח הרבה בהבנת המקראות הסתומים אשר בספר תהלים. גם לא הצליח לראות ולהכין כי השיר העברי הוא חפשי לגמרי מכל מיני מדה ומשקל. ונפתה אחרי ר׳ עזריה בעל מאור עינים, וקבל וחזק סברתו אשר חשב כי שירי קדמונינו היו גם הם שקולים. ואם לא היו שומרים השווי במספר תנועותיהם, כשירי יון ורומי, מכל מקום היו שומרים קצת שווי במספר תבותיהם; וזה דבר בטל מעיקרו, כאשר הוכחתי בספר Orient בתחלת שנת 1840.

היסוד התשיעי הוא כי פירושי חכמינו ז״ל וגם התרגום והתנועות והטעמים אינם תמיד ראיה על מה שהיה לדעתם פירוש המקראות, כי כמה פעמים בפירושיהם ובתרגומם ובקריאה בתנועות וטעמים שמסרו לנו בעל פה, נטו בכוונה ממה שידעו שהוא עיקר משמעות הכתוב, על דרך שהראיתי בספרי אוהב גר לענין תרגום אנקלוס, וכאשר תראה כה וכה בפירוש ישעיה לענין תרגום יונתן ולענין הנקדורת והטעמים.

היסוד העשירי הוא כי ספרי הקדש נשמרו תמיד בקרב ישראל כסגולה יקרה וחמודה, ומעולם לא נשלחה בהם יד לזייפם ולהוסיף ולגרוע בהם, ועם כל זה לא היה אפשר שלא ימצאו בהם כה וכה קצת חילופי נסחאות, שאחת מהן היא הנכונה אשר יצאה מתחת ידי בעל הספר, והאחרת אינה אלא שגגת הסופר המעתיק. וזה היה מצוי יותר בדורות הקדמונים, כשלא היו הספרים מחוברים באגודה אחת, כי ספרים הרבה היו בישראל, וכל החפץ היה כותב ספר חדש והיו החכמים עוסקים כלם בספר תורת משה, ובשאר ספרים היו קוראים איש כרצונו, ורבים מהספרים הקדמונים נאבדו. אך בזמן החשמונאים, כשראו חכמי ישראל שהתחילו דרכי היונים להתפשט בקרב העם, ולהשחית מדותיהם (אמנם אנטיוכוס לא מלבו התעורר לבקש שיעזבו ישראל את תורתם, אבל שני אחיו של כהן גדול, יאזון ומינילאו וקצת פריצים הנלוים אליהם שאלו ממנו להביא בקרב עמם מנהגי היונים), התחכמו לעמוד בפרץ, וקבצו באגודה אחת כל מה שמצאו מן הספרים שנכתבו קודם שיתערבו ישראל עם היונים וקראו לספרים ההם ספרי הקדש, וזירזו את העם לקרוא בהם ולא בספרים אחרים, ולפיכך נקראו ג״כ בשם מקרא והעמידו המקרא לעמוד ברזל ולחומת נחשת ולמגדל

בחוסר כל; והדאגה עליהם היא בחסד עליון סמכתני, וחזקתני להתגבר על מכאובי ושמרה רוחי בקרבי.

וזה לא כביר חזרו קצת מאוהבי והעירוני על דבר הדפסת פירוש ישעיה, אז עשיתי חשבונות, וראיתי כי למיעוט מספר בני ישראל באיטליאה, לא יתכן למצוא בגלילות האלה אנשים חפצים בספר כתוב עברית, במספר מספיק להוצאות הדפוס. ומהי היתה נסבה שמתוך מחלת בני ז"ל בעיר פריש נעשיתי מריץ אגרות אל החכם המפואר, איש חיל רב פעלים, אשר תהלתו מלאה הארץ כבוד שמו אברהם הכהן נרו יאיר לעד לטובת בני עמנו (אשר היה לאב לבני ז"ל כל ימי היותו בפריש), ובכתבי אליו עתה מקרוב הגדתי לו את כל המונעים המעכבים יציאת מחשבתי אל הפעל, ואמרתי לו כי לא אוכל להוציא מלאכתי לאור בלתי אם אמצא קונים למאה העתקות חוץ מערי איטליאה. ומיד בלא איחור ענה דודי ואמר לי אנכי אמלא את מחסורך, ואני אקח מידך מאה מספריך, ואתה תקח מידי כסף מחירם. אז אמרתי ברוך אל עליון אשר לא השבית לל"חק גואל, וברוך לאל עליון אברהם הכהן, אשר זה ימים ושנים הוציא ממחשכים פירוש רד"ק על ספר בראשית, ועתה נדבה רוחו אותו להיות לעזר לש"דל להוציא לאור עולם פירושו לישעיה.

ואחרי הדברים והאמת האלה עוד דבר לי אליך ידידי הקורא, והוא שלא תתמה בראותך אותי מזכיר כמה פעמים שמות מפרשים אשר לא מבני ישראל המה. דע ידידי כי זה כשמונים שנה צרעת המינות פרחה בחכמי הפרוטיסטאנטי אשר באשכנז, והחלו לכחש באותות ובמופתים ובנבואה ובתורה מן השמים, והם הנקראים ראציונאליסטי, ויש מהם גדולים בחכמת ל'הק, וכתבו פירושים על ספרי הקדש, בחכמה ובמזמה, בערמה ובמרמה, וספריהם מלאים כפרים עם נרדים, וכל מיני מגדים, וגם פחים ומצודים, ובגד בוגדים, ושושנים וחוחים, ודברים נכוחים, ומשאות שוא ומדוחים. ובראותי רבים מבני עמנו בארצות הצפון טועים אחריהם ומקבלים דבריהם בליהבחנה, והדעות הכוזבות החלו להכנס במחנה העברים, מצאתי עצמי מחוייב להביא אותן במצרף, כדי לפקוח עיני תלמידי, ולהצילם מהיות גם הם נפתים אחריהן; ולפיכך הזכרתי פירושיהם, גם במה שאינו נוגע לעניני האמונה, כדי להראות לתלמידי כי פירושיהם הטובים לקוחים הם רובם מן המפרשים שלנו, ושאמנם

בארצות ה״ו. ובשנת תק״צג לקחתי קצת מן החידושים שחדשתי בפירושי, וכתבתים בלשון צרפת, ושלחתים לאחד מגדולי חכמי האומות, Rosenmüller שמו, פרופיסור בעיר ליפסיאה, והוא בשנת תק״צה הדפיסם בכתבם בראש פירושו על ישעיה, ומשם לוקחו קצת מהם ונדפסו בספרים אחרים, בין על ידי ישראל בין על ידי חכמי האומות, בלי שיזכירו את שמי עליהם. אח״כ בשנת ת״רכ החלותי להוציא לאור בעיר פראג ספר ישעיה עם פירושי ותרגומי, ולא השיגה ידי להדפיס רק שתי יריעות (ל״ב עמודים). אח״כ בשנת ת״רו, בחומש נתיבות השלום שנדפס בעיר ווין עם המשתדל שלי, נדפס גם פירושי על ההפטרות הלקוחות מספר ישעיה ירמיה וחצי יחזקאל. וכבר בקשו ממני שנים מגדולי חכמי אשכנז שאשלח להם פירושי, והם יתרגמוהו אשכנזית ויוציאוהו לאור, ולא רציתי יען כל ישעי וכל חפצי היה תמיד להפיץ בישראל ספרים כתובים עברית, חדשים גם ישנים, וזה להועיל לבני עמי בארבע כנפות תפוצותיהם, ולהועיל ג״כ לל״הק, לחדש נעוריה כל מה שאפשר.

והנה גם כי מאד נכספה נפשי בכל משך השנים הללו לראות מלאכתי מפורסמת בעולם, לא הייתי מצטער על היות שערי הדפסתה נעולים בפני, כי ראיתי כי בעברי עליה כל שלש שנים עם תלמידים חדשים, הייתי תמיד מתקן שגיאותי וממלא חסרונות מלאכתי, ובפי ובלבבי הייתי אומר, כל מה דעבדין מן שמיא לטב.

וזה שלש שנים אחד מתלמידי וידידי העירני ויאמר לי זאת עשה, אמור לתלמידיך ולידידיך מי לחי אלי, כל החפץ לסייע בדבר מצוה זו להוציא ממחשבים פירושי לישעיה, יתנדב לקחת עשר העתקות ממנו, למכור אותם למכיריו, ועל ידי כן יהיה בכסף הוצאות הדפוס בידך.

וייטב בעיני הדבר, אך עוד מעט נהפך עלי הגלגל, והשיגוני כמים בלהות, ויד אלוה נגעה בבני בבורי החכם אוהב גר ז״ל, שהיה מתגורר בעיר פריש, והוכה בחולי כבד ומסוכן, ומקץ ששה חדשים נרפא באבדרת אחד מאבריו הנסתרים, ואח״כ שב אלי, וחליו חזר ונתחדש, וסבל יסורים קשים במשך ששה חדשים, בלי תקוה להרפא, עד כי ביום כ״ח בטבת תר״יד נסע למנוחות, ועזב אותי לאנחות, נגוע מוכה אלהים ומעונה, נכה רוח וחסר כח, כושל ברכים ורפה ידים וירא וחרד לחיי ונבהל על אשתי ובני הנשארים אחרי

לכבוד החכם המפואר
הזורע ברכה
שלום והצלחה ותורה ותושיה
בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאדו
כש"ת **אברהם הכהן** הי"ו
מולדתו בעיר פְּרֶסבורג המְהֻללה
ומושב יקרו בפאריש העיר הגדולה
ומצודת חסדיו פרושה בכל תפוצות הגולה
שיר תודה ותהלה

חִקְרֵי יֹשֶׁר וְקֹשֶׁט מִיּוֹמַיִם
הָפֵץ כִּבְנֵי עַמִּי לְרִיק אִוִּיתִי;
וּנְבִיאֵי שֶׁקֶר יִשְׂאוּ רֹאשׁ רָאִיתִי
יוֹם יוֹם, וֶאֱמֶת תִּכְרַע אַרְצָה אַפָּיִם.

שְׁכַלְתִּי בֵּן יַקִּיר, כִּימֵי שָׁמַיִם
יִכּוֹן זִכְרוֹ; לֹא עוֹד אָקוּם דִּמִּיתִי:
אַךְ בַּצָּרָתָה לִּי יַד־אֵל חָזִיתִי,
הוּא לִקְרָאתִי הִקְרָה משֶׁה מִמָּיִם.

אִישׁ חַיִל, תִּפְאַרְתּוֹ תֵּבֵל מָלֵאָה,
קִרְיַת דָּוִד עָלָה וַיִּגְאָלֶהָ;
דַּלִּים, חוֹלִים, אַף עוֹלָלִים הוֹשִׁיעַ.

הוּא לִבְנֵי אָב הָיָה בִּקְצֵה הָאָרֶץ;
הוּא אֶל־סִפְרִי אָמַר: צֵא, וּפְרוֹץ פָּרֶץ,
וּבְאֹפֶל תַּעֲלֻמוֹת אוֹר צַח הוֹפִיעַ.

פאדובה סוף תמוז תר"טו
שד"ל.

כאשר נטו מאחרי חכמי ישראל לא אמרו על הרוב אלא דברים בטלים. ואם לפעמים מצאתי להם (או לנכרים אחרים גם מהקדמונים שלא היו ראציונאליסטי) פירוש חדש הצודק מכל צדדיו, לא דחיתיו, אבל קבלתיו, וכתבתיו בשם בעליו, כי האמת לבדה היא מגמתי, ואמונתנו תהלה לאל איננה מפחדת מן האמת.

וכהי אלהים אמרת בטוח לבי כי מי שיהגה בפירושי זה ילמד להבחין בין קריטיקה ישרה וקריטיקה מזוייפת, ולא יקבל עוד דברי הראציונאליסטי בעינים סגורות, ולא יסמוך על עדותם, ויקר תפארת חכמתם לא ילכדהו ברשתם, אבל יחקור כל דבריהם מתוך מתון, ואם אין ידו משגרת לחקור הענינים במקורם ירחיק מעליהם דרכו ולא יקרב אל פתח ביתם. וביותר ראוי להשמר מספרי קצרת יהודים צבועים, המתפארים ביהדות, ובקרבם ישימו ארבם; ומי שעיניו בראשו יכיר הדברים היוצאים מן הלב, ויבחין החקירות הישרות, הנעשות לאהבת האמת, מהנעשות לאהבת הכבוד והממון. והי יצילנו משגיאות, ויראנו נפלאות, במעמקי התורה והנבואות.

ואסיים בשבח ותהלה, לנורא עלילה, אשר היה עמדי במלאכת הפירוש הזה, להחלו ולהשלימו, ולעבור עליו שבע פעמים עם תלמידי, ולעשות בו בכל פעם הגהות ותקונים, והחייני וקיימני אחרי כמה תלאות, וצרות רבות ורעות, והגיעני היום הזה להתחיל הדפסתו, כן יהיה עמדי להשלימה, ולהוציא לאור שאר פירושי וספרי, יראו ישרים וישמחו.

ושבח ותהלה ג"כ לכל תלמידי הנאהבים והנעימים, אשר הטו לקול מלי אזנים קשובות, ונכנסו עמי בעובי החקירה, ועזרוני בפלפולם להוציא האמת לאורה, ולחדש חדושים, וליַשֵׁר המעקשִים, ולבער הקוצים. ותהלה ותודה לידיד נפשי, המליץ והמשורר, החכם החוקר, החופש קדמוניות ומגלה תעלומות, כמ"ר יוסף אלמנצי הי"ו, אשר פתח לפני בכל עת אוצרות ספריו סגלת מלכים, ואהבתו וחסדיו היו עמדי בכל רגע, ביום טובה וביום רעה, תהי ברכת הי בכל אשר לו, ונגע לא יקרב באהלו.

ואחרון אחרון חביב, עטרת צבי לעמנו, וצפירת תפארה לעדתנו, אוצר המעלות, ומכלול התהלות, תורה ותושיה כתרו ונזרו, ויראת הי היא אוצרו הגביר המרומם, נדיב נדיבות יעץ, כמ"ר גבריאל טריאסטי יצ"ו, אשר תמיד הפליא חסדו עמי ועם בני ז"ל, יאריך הי ימיו בשיבה טובה שלֵו ושאנן, דשן ורענן, לששון ויקר לכל בית ישראל, אמן.

ISAIA I.

Isaia rinfaccia ai Giudei, ed in particolare ai Grandi ed ai Giudici, la loro morale depravazione, e la loro ipocrisia: ed annunzia la prossima caduta di un Potente, e de' suoi subalterni, e la promozione di nuovi Magistrali, sotto dei quali la nazione risorgerebbe. Questo Potente è probabilmente quel Sebnà, Mastro del Palazzo, la cui caduta fu dal nostro Profeta più apertamente annunziata al Capitolo XXII.

---

(1) Vaticinio d'Isaia figlio di Amos, il quale vaticinò alla Giudea ed a Gerusalemme ai tempi d'Ozia

וכיוצא בזה דברי עמוס אשר חזה על ישראל, והוא נבא גם על אומות אחרות, אך לא השמיע דבריו ותוכחותיו כי אם לישראל. אשר חזה על יהודה וירושלם. אין המלות האלה דבקות עם מלות חזון ישעיהו בן אמוץ (כמו שנראה מפיסוק הטעמים), אלא עם סוף המקרא, ומלת אשר היא כאן נומינאטיף, לא אקוזאטיף, והיא חוזרת אל ישעיהו בן אמוץ, ולא אל החזון. והכוונה (כדעת דון יצחק אברבנאל) להודיע מאיזה זמן ועד איזה זמן נבא ישעיה; ונראה ההודעה הזאת בתחלת הספר, על דרך שבאה בתחלת ירמיה (אשר היה דבר ה' אליו בימי יאשיהו וכו' ויהי בימי יהויקים וכו' עד תם עשתי עשרה שנה לצדקיהו וכו' עד גלות ירושלם וגו'). ולא יתכן שתהיה מלת אשר חוזרת אל החזון, כי התוכחה שהיתה ראויה בימי יותם וחזקיה לא תצדק בימי אחז, ולא יתכן שיאמר ישעיה החזון הזה (כדעת דון יצחק) בימי כל המלכים השמה בשוה. ואין להשיב כי חזון ישעיהו האמור כאן הוא שם כולל כל נבואותיו של ישעיה (כמו שהיא הוראת מלות חזון ישעיהו בדברי

ישעיה א

תוכחה בימי חזקיה, בזמן שהיה שבנא על בית המלך, הוא שבנא הנזכר למטה סימן כ״ב, והוא איש חמס, והיה מעמיד שופטים אנשי בליעל ואוהבי בצע, ועל ידי כן היה העָוֶל מתרבה בירושלים, ובפרט בין השרים והעשירים אשר ידם תקיפה; וישעיה מתנבא על מפלת החסן, הוא שבנא, ועל קום צדיק תחתיו, אשר יעמיד שופטים צדיקים, ואז תשקוט הארץ, במשול בה משפט וצדקה.

(א) חֲזוֹן יְשַׁעְיָהוּ בֶן־אָמוֹץ אֲשֶׁר חָזָה עַל־יְהוּדָה וִירוּשָׁלָם

(א) חזון, ידוע כי חזה ענינו כמו ראה, וכן תרגום ראה הוא חזא, והנביא היודע הנסתרות והעתידות היה נקרא רואה (שמואל א׳ ט׳ ט׳), ונקרא ג״כ חוזה, ומראות הנבואה נקראו בשם מחזה וחזיון, והדבור הנבואיי נקרא חזון. ואמנם ראוי לדעת כי התכלית המכוונת בנבואות איננה שיהיו בני אדם יודעים העתידות, אבל המכוון הוא שיקחו העם מוסר וישובו מדרכיהם הרעים, בשמעם הרעות המעותדות לבא עליהם או על אחרים אם לא ישובו, ובשמעם חסדי ה׳ על יראיו ושומרי מצותיו; ונמשך מזה כי בכלל הוראת שרש חזה נכללה הוראת הדבור אל העם להוכיחם על דרכיהם, וזה טעם באין חזון יפרע עם (משלי כ״ט י״ח). כלומר באין תוכחה, באין מוכיח; וכן ולחוזים לא תחזו לנו נכוחות דברו לנו חלקות חזו מהתלות (ישעיה ל׳ יו״ד), לשון חזה מורה כאן דבור אל העם. והנה ישעיה נבא קצת נבואות גם על אומות העולם, אך לא אמר נבואותיו לאנשי הנכר, ולא הלך להוכיח אותם, ולא דבר דבריו רק לבני יהודה, על כן כתוב אשר חזה על יהודה וירושלים, ולא נזכרו שאר העמים שנבא עליהם;

Jotam, Achaz, Ezechia, Re della Giudea, (2) Udite o

שיהיה הנביא מדבר בימי אחז, ולא יאמר על עון ע"ז שהיו עובדים רק המלות האלה כי יבשו מאילים אשר חמדתם וגו'? ואשר אני אחזה לי הוא כי בתחלת ימי חזקיה נאמר החזון הזה, בזמן שהחזיר חזקיה עטרת עבודת בית ה' ליושנה, אך דרכי העם בעניני משפט וצדקה היו עדיין מקולקלים ורחוקים מדרך ה'. ואמנם ארצכם שממה וגו' וגו' הוא ציור הרעות שמצאו את יהודה בימי אחז, ותולדותיהן היו עדיין קיימות בתחלת ימי חזקיה, כי אחז ניתן ביד מלך ארם ויכו בו וישבו ממנו שביה גדולה, וגם ביד מלך ישראל ניתן ויך בו מכה גדולה, ויהרג פקח בן רמליהו ביהודה מאה ועשרים אלף ביום אחד, ועוד אדומים באו ויכו ביהודה וישבו שבי, ופלשתים פשטו בערי השפלה והנגב ליהודה וילכדו את בית שמש ואת אילון וגו' וגו' וישבו שם (דברי הימים ב' כ"ח), וחזקיה בתחלת מלכותו אמר (שם כ"ט ח') והנה נפלו אבותינו בחרב ובנינו ובנותינו ונשינו בשבי על זאת. ואמנם מה ענין האילים והגנות בימי חזקיה? האילים והגנות אינם אלא משל, וכן החסון אשר יהיה לנערת אינו אלא משל, והסבת המשל הזה היא לבדה תפרש לנו המשך דברי החזון הזה בקשר נכון וקיים וישר ונאמן, כאשר תראה למטה במקומו. ואמנם למה נכתב הסימן הזה בתחלת הספר, אע"פ שנאמר בימי חזקיה, ואחריו נבואות שנאמרו קודם לכן בימי אחז? נראה לי כי רצה ישעיה לחלוק כבוד לחזון זה ולשומו בראש הספר, מפני חשיבותו, כי הוא תוכחה יקרה, כוללת עקרי המוסר ויראת ה'; וכמו שנבחר מזמור אשרי האיש להכתב בתחלת ספר תהלות מן הטעם הזה עצמו, שהוא כולל עקרי המוסר ויראת ה'. בימי עזיהו יותם אחז יחזקיהו, ידידי היקר החכם הרופא כמ"ר שאול פורמיג'יני הי"ו מעיר טריאסטי היה מתמיה על שבאו כאן ארבעה שמות בלא וי"ו החבור, והיה אומר כי יו"ד יחזקיהו היה טעות סופר, ושהנכון ויחזקיהו בו"ו. והשיבותיו כי גם בראש הושע מצאנו כך בימי עזיה יותם אחז יחזקיה, וגם בתחלת מיכה כתוב בימי יותם אחז יחזקיה, ולא יעלה על הדעת שתפול טעות אחת בשלשה מקומות בשוה. אבל שיסכימו שלשה נביאים לכתוב שלשה וארבעה שמות בלי ו' החבור זה אינו רחוק, ויש לייחס הענין לשתי כוונות. האחת כי העדר החבור (Asyndeton) מרומם הדבור, והנביאים האלה הידועים לרוממות מליצתם, אולי רצו שיהיה גם פתח ספריהם במליצה מפוארה. והשנית היא כי כל אחד מהם בשעה שכתב ספרו בימי חזקיה לא היה יודע מי ימות תחלה, המלך או הנביא, על כן הניחו המלה בלי ו', אולי יצטרכו להוסיף עוד שם אחר אחר השם ההוא. (ב) **שמעו שמים והאזיני ארץ**, להגיד רום מעלת הדברים שהוא בא לדבר, אמר לשמים

בִּימֵי עֻזִּיָּהוּ יוֹתָם אָחָז יְחִזְקִיָּהוּ מַלְכֵי יְהוּדָה׃ (ב) שִׁמְעוּ שָׁמַיִם

הימים ב׳ ל״ב), או שיכלול חלק אחד מהן (מתחלת הספר עד סוף סימן י״ב, כמו שהיא דעת קצת מחכמי העמים); כי אמנם אם היה הדבר כן, לא היה ראוי (כאשר העיר כבר גם דון יצחק) שיבא בתחלת הנבואה השנית הדבר אשר חזה ישעיהו בן אמוץ על יהודה וירושלים; ואחרי אשר בנבואה השנית חזר ואמר הדבר אשר חזה וגו׳, מבואר הוא כי פסוק חזון ישעיהו וגו׳ על הנבואה הראשונה לבדה נאמר (וכמו שהיא ג״כ דעת רש״י). **על יהודה וירושלם**, יהודה היא ארץ יהודה או מלכות יהודה, ואע״פ שעיר ירושלים נכללת ביהודה, הוסיף מלת וירושלם, להגיד כי לא אמר נבואותיו בערי יהודה בלבד, כי גם בעיר הממלכה ובאזני השרים והמלכים אמר דבריו. **בימי עזיהו**, בשנת מותו החל להנבא, כנראה בסימן ו׳. ואמנם הסימן ההוא הוא כולל הנבואה הראשונה שראה ישעיה, אך איננו כולל הנבואה הראשונה שאמר ישעיה אל העם, כי לא השמיע החזון ההוא עד ימי אחז (עיין פירושי למטה ו׳ א׳). והנה אין בידנו גם אחת מהנבואות שאמר ישעיה אל העם בימי עזיהו ויותם, אך כל נבואות הספר הזה נאמרו בימי אחז וחזקיהו, וקצת מהן נכתבו (ולא נאמרו בקהל) בימי מנשה, והנבואות הראשונות שאמר ישעיהו בימי עזיה ויותם לא חשב הנביא להניחן למשמרת לדורות עולם. אמנם לענין הזמן אשר בו נאמר החזון הזה, נראה לי ברור שלא יתכנו דברי החכם Gesenius האומר שנאמר בימי אחז, שאם היה הנביא עומד בימי אחז לא היה נמנע מלדבר על עבודת האלילים וחלול שם ה׳ בתועבות הגוים, כי זה היה ענין ישראל בימי אחז; והפך מזה אנו רואים כי ישעיה בחזון הזה מוכיח דור שהיה עובד את ה׳ אבל לא עם טהרת המעשים, כאמרו למה לי רב זבחיכם וכו׳ וכו׳. ואמנם מלות עזבו את ה׳ נאצו את קדוש ישראל נזרו אחור האמורות בנבואה הזאת (פסוק ד׳) אין שום ראיה שיהיה המכוון בהן על עבודת האלילים, כי הגנבה והרציחה והטיית המשפט ושאר המעשים המקולקלים, גם הם יקראו עזיבת ה׳ וניאוץ קדוש ישראל והנזר אחור מדרכיו. הלא תראה נתן אומר לדוד כאשר בא אל בת שבע: אפס כי נאץ נאצת את אויבי ה׳ (שמואל ב׳ י״ב י״ד), קרא אותו מנאץ ה׳ אע״פ שלא היה במעשהו ריח עבודת אלילים; וישעיה עצמו (נ״ט י״ג) אמר ונסוג מאחר אלהינו ואח״כ הוא אומר דבר עשק וסרה הרו והגו מלב דברי שקר והוסג אחור משפט וצדקה מרחוק תעמוד וכו׳ וכו׳, ובכל הנבואה ההיא אין זכר ורמז לעבודת אלילים, כי לימים אחרונים נאמרה, ועל כרחנו לומר כי קלקול המעשים הוא נקרא עזיבת ה׳ ונסיגה מאחר אלהינו. ומי יאמין

cieli, e tu porgi orecchio. o terra; perocchè del Signore sono le parole. Figliuoli ho allevati e cresciuti, ed eglino mi si fecero ribelli. (3) Conosce il bue il suo proprietario, e l'asino l'aja del suo padrone. Israel non intende, il mio popolo non considera. (4) Oh! nazione rea, gente carica d'iniquità, generazione mal-

כי י״א) והכוונה עגלה שמנה); והנה השור והחמור עובדים בעליהם לתקות שכר, ומכירים כי עבודתם טובה להם, וישראל לא ידעו ולא יבינו כי עבודת ה׳ וההליכה בדרכיו היא חייהם והצלחתם. וכן שור אבוס (משלי ט״ו י״ז) ענינו שור דש דגן, ועל ידי כן הוא שמן; ומלת אָבוּס אפשר שתהיה שם דבר, כמו אֵבוּס, כלומר שור הרגיל לעמוד באבוס יותר מכן שקראו אָבוּס לבהמה שמנה, על שם שהעומדת באבוס דרכה להיות שמנה; ומזה ברבורים אבוסים (מלכים א׳ ה׳ ג׳), שמנים כמו הבקר הדש, והוא לשון מושאל. ובלשון חכמים אמרו ג״כ הפועל אבס להורות על מלאכת פטום הבהמות עד שישמינו, כאמרם אין אובסין את הגמל (שבת קנ״ה); גם קראו לכלי מאכל הבהמות אבוס, על שם שהן מתפטמות שם: ונותן לתוך האבוס (שבת ק״מ), מחלוקת באבוס של קרקע, אבל באבוס של כלי (שם עמוד ב׳), אני וחמורי נאכל באבוס אחד (פסחים קי״ח), וקראו ג״כ אבוס לכלי מאכל הפועלים האוכלים ביחד מתוך כלי אחד: לא יאכל עמו מן האבוס (נדרים מ״א ב׳). ומפני היות שם אבוס נאמר בלשון חכמים על מקום האכילה, חשבו רבים שכן הוראתו גם בלשון מקרא, ואין הדבר כן. ואמנם מה הפרש בין גרן ואבוס, אי אפשר לנו עכשו לבררו, וכ״ל כי אולי היה הגרן מקום פתוח בלא גדר, והאבוס מקום סגור, כטעם פתחו מאבוסיה; והנה כשהיו חובטים בכח אדם במקלות, היו עושים במקום פתוח, אבל כשהיו דשים בכח הבהמות היו צריכים למקום סגור, כדי שלא תלך לה הבהמה. וסיוע לדברי מצאתי שכתב Palladius בספרו De re rustica, וזה לשונו (lib. I. tit. 36) בדברו על הגרן Clausa deinde, et robustis munita cancellis, propter armenta quae cum terïtur inducimus. ישראל לא ידע, כמו צופיו עורים כלם לא ידעו (ישעיה נ״ו י׳), לא ידעו ולא יבינו (תהלים פ״ב ה׳), אין בהם דעה ובינה; אף כאן לא ידע אין בו דעה, לא התבונן אין בו תבונה והתבוננות; והכוונה (כדברי רד״ק) אין בהם תבונה לדעת כי עבודת ה׳ היא טובתם. וגיזיניוס פירש ישראל לא ידע קונהו, עמי לא התבונן בעליו; והוא רחוק, שאם אתה אומר כן, תצטרך לפרש עמי לא התבונן אבוס בעליו. (ד) הוי, לשון קריאה (כפירוש רא״בע ורוזנמילר, וכמו שפירש רש״י למטה פסוק כ״ד), ואיננו לשון אוי (כדעת

וְהַאֲזִינִי אֶרֶץ כִּי יְהוָה דִּבֵּר בָּנִים גִּדַּלְתִּי וְרוֹמַמְתִּי וְהֵם פָּשְׁעוּ
בִי׃ (ג) יָדַע שׁוֹר קֹנֵהוּ וַחֲמוֹר אֵבוּס בְּעָלָיו יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַע
עַמִּי לֹא הִתְבּוֹנָן׃ (ד) הוֹי גּוֹי חֹטֵא עַם כֶּבֶד עָוֺן זֶרַע מְרֵעִים

ולארץ שיאזינו, והכוונה להטות אליו אזן השומעים, כי הדברים שהוא בא לומר הם ענינים ראויים לשמעם, עד שיצדק שישמעו אותם אפילו השמים והארץ, כלומר העולם כלו, השמים וכל צבאם, הארץ וכל אשר עליה. ולמה? כי ה' דבר, מה שאני בא לדבר, ה' דבר אותו, ודבריו אני משמיע. וכיוצא בזה אמר משה בתחלת השירה האזינו השמים וגו', ופירש אחר כך ואמר כי שם ה' אקרא, לכך הבו גדל לאלהינו ותנו לו כבוד והטו אזן לדברים שאני אומר, כי הנני קורא ומכריז שם ה' ותאריו ומדותיו ומודיע דרכיו, וכמו שאומר מיד הצור תמים פעלו וגו'. **בנים גדלתי ורוממתי**, כמו לא גדלתי בחורים רוממתי בתולות (ישעיה כ"ג ד'), מים גדלוהו תהום רוממתהו (יחזקאל ל"א ד'), ענין הזנת הילד או הנטע באופן שיגדל ויגבה בקומה; והכוונה כאן על כלל האומה, כטעם הוא עשך ויכוננך (דברים ל"ב ו'), שענינו עשך גוי אחד בארץ, אף כאן בנים גדלתי ורוממתי, השגחתי על צרכיהם, משעת יציאתם ממצרים, שהיו אז בבחינת הילד היוצא לאור, ועשיתי אותם מעט מעט ממלכה תקיפה בארץ, עד שהיו בבחינת איש שלם בכחו. **והם פשעו בי**, פרקו עולי מעל צוארם, ומרדו בי לבלתי שמוע בקולי ולבלתי לכת בדרך ה', שהוא לעשות צדקה ומשפט (בראשית י"ח י"ט); ודוגמת זה בישעיה (נ"ט י"ג) פשוע וכחש בה' ונסוג מאחר אלהינו דבר עשק וסרה וגו' וגו', שאין הכוונה כלל על עבודת האלילים, אלא על עזיבת הצדק והיושר. (ג) **אבוס בעליו**, האבוס איננו מקום מאכל הבהמה, אבל הוא (כדברי Gussetius) הגרן, מקום דישת הדגן; והמלה נגזרת משרש בוס שענינו כמו דוש, על שם שדשים בו. הלא תראה באין אלפים אבוס בר (משלי י"ד ד') הכוונה כשאין שם שורים עובדי האדמה, הגרן נקי, בלא דגן, כי רוב תבואות בכח שור (ועל כן אין ראוי לחסום שור בדישו, וכן אין ראוי להתכבד בקמצנות עם העבדים והשפחות). וכן היאבה רים עבדך אם ילין על אבוסך (איוב ל"ט ט'), הטעם היקבע דירתו אצל גרנך, להיות מוכן לעבודתך. ומשקל אחר מַאֲבוּס, פתחו מאבוסיה סלוה כמו ערמים (ירמיה נ' כ"ו), פתחו מקומות הדישה ודושו אותה כמו שדשים ערמת חטים. וכן כאן ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו, אין הכוונה שהחמור יודע מקום מאכלו, אלא מקום עבודתו, כלומר החמור מכיר כשהוא בגרן כי צריך הוא לעבוד ולדוש, כי העבודה טובה היא לו, כי מלאכת הדישה שכרה עמה, והיא האכילה (כמה שכתוב לא תחסם שור בדישו (דברים כ"ה ד'), ועל כן אמרו עגלה דשה (ירמיה

vagia, figliuoli scelerati; i quali abbandonaste il Signore, ributtaste il Santo d' Israel, vi traeste indietro.

שאמר גוי חוטא, הוסיף שעונותיהם רבים מאד, עד שיכבדו עליהם כמשא כבד. **זרע מרעים**, ענינו כפירוש רד"ק ורוזנ' זרע שהם מרעים כמו כי זרע ברוכי ה' המה (ישעיה ס"ה כ"ג), ולא כגיזו זרע של מרעים, כי באמרו שגם אבותם היו רעים נמצא ממעט גנותם, ולא מצאנו כאן זכר ורמז שלמדו מעשיהם הרעים מאבותם. **בנים משחיתים**, מזיקים, עושים השחתה וקלקול; משחיתים קרוב למרעים, כטעם לא ירעו ולא ישחיתו (למטה י"א ט' וס"ה כ"ה). **נאצו**, קרוב לעזבו, אלא שהוא קשה ממנו, כי הוא מורה עזיבה והרחקה בבזיון ומיאוס, כמו למטה (ה' כ"ד) כי מאסו את תורת ה' צבאות ואת אמרת קדוש ישראל נאצו, ואין ענינו הכעסה, כי מה טעם לומר הכעיסו את אמרת הדוש ישראל? אך ענינו בזיון ומיאוס, כמו שהיא הוראת השרש הזה בבנין הקל, כמו נאצו כל תוכחתי (משלי א' ל'), אלא שהפיעל המורה על חוזק הפעולה מורה בשרש הזה ריחוק ומיאוס חזק, בזלזול וחרוף וגדוף; וכן תרגם יונתן קצו בדחלת קדישא דישראל, ולמטה ה' כ"ד תרגם רחיקו, לשון הרחקה ומיאוס ומה שמצאנו במקומות אחרים לשון נאוץ מתורגם בלשון הרגזה, אין זה אלא תקון שתקנו המתרגמים לכבוד מעלה, על דרך שמצאנו ויקב בן האשה הישראלית את השם ויקלל (ויקרא כ"ד י"א) וארגיז, הונא את המקלל (שם שם י"ד) דארגיז, את ה' הוא מגדף (במדבר ט"ו ל') מרגיז, ובפסוק ביד עבדיך חרפת אדני (ישעיה ל"ז כ"ד) תקן יונתן בדרך אחר ואמר חסידת עמא דה', הכל להרחיק לשון חרוף מהאל יתברך. **קדוש ישראל**, הכוונה אלהי ישראל, מי שישראל מקדישין אותו ועובדים אותו, ודוגמתו פחד יצחק (בראשית ל"א מ"ב) מי שיצחק מפחד ממנו, וכן בלשון חכמים קשה יראתם (מכילתא, שמות י"ד ב') האליל שהיו המצרים עובדים ויראים. ולפיכך מצאנו מלככם כפל לשון של קדושכם (ישעיה מ"ג ט"ו). וכאן ישעיה מגדיל ציור חטאתם, באמרו כי מי שהיה משפטם להקדישו ולרוממו הם בהפך נאצוהו ומאסו בו — מליצת קדוש ישראל מצויה מאד בישעיה, ומעט בכל שאר ספרי הקודש. והיא שלשים פעמים בדברי ישעיה (עם והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה, י' י"ז. גואל ישראל קדושו, מ"ט ז', אני ה' קדושכם, מ"ג ט"ו, ועם ותשא מרום עיניך על קדוש ישראל דמלכים ב' י"ט כ"ב); ורק שתי פעמים בירמיה (נ' כ"ט ונ"א ה'), ושלש בס' תהלים (ע"א כ"ב, ע"ח מ"א, פ"ט י"ט), וזולת המקומות האלה אין עוד המליצה הזאת בכל המקרא (זולתי בחבקוק א' י"ב הלא אתה מקדם ה' אלהי קדושי, ושם לא נזכר ישראל, ואולי קדושי חוזר אל הנביא, לא לכל האומה). וכאלו ראה ישעיה שהיו

בָּנִים מַשְׁחִיתִים עָזְבוּ אֶת־יְהוָה נִאֲצוּ אֶת־קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל

ג׳ ז׳), כי אינו אלא תחלת התוכחה, והקדמה לעל מה תכו, ואינו מזכיר אחר זה מה יהיה האוי והנה מלת אוי תבא אחריה על הרוב למ״ד: אוי לי, אוי לך, אוי לו, אוי לנו, אוי להם, ולא כן מלת הוי, כגון (ישעיה ה׳) הוי מגיעי בית, הוי משכימי בבקר, הוי משכי העון, הוי האומרים, הוי חכמים, הוי גבורים, וכן כאן הוי גוי חוטא; ורק ירמיה ויחזקאל, הנביאים המאוחרים בזמן, אשר אין לשונם נחה כנביאים הראשונים, אמרו לפעמים הוי במקום אוי, הוי אל נבו (ירמיה מ״ח א׳), הוי עליהם (שם נ׳ כ״ז), הוי על הנביאים (יחזקאל י״ג ג׳), הוי למתפרות כסתות (שם י״ג י״ח). עם כבד עון, כבד שם התאר בסמיכות, והוא אחד עם כְּבַד (שמות ד׳ י׳), וכמהו מן עָרֵל עֲרַל שפתים (שם ו׳ י״ב) וְעֶרֶל לב וְעֶרֶל בשר (יחזקאל מ״ד ט׳) (רא״בע). ודע כי משקל שוא ותנועה (פְּעַל, פְּעֵל פְּעֹל) ומשקל סגול בטעם למעלה (פֶּעֶל פֵּעֶל, פֹּעֶל), אחד הם, אלא שהראשון יותר קדמון, ונשאר בלשון ארמית (כגון גְּבַר, קְשַׁט), והשני מאוחר ממנו, והוא מיוחד ללה״ק (גֶּבֶר קֹשֶׁט), ועל המעט הוא שיבטאו בלה״ק במשקל הראשון, כגון עם גְּבַר תמים (תהלים י״ח כ״ו); והנה המלות כְּזֶרַע גד (במדבר י״א ז׳), חֲדַר משכבך (שמות ז׳ כ״ח), הֲבֵל הבלים (קהלת א׳ ב׳), בְּגְדֹל זרועך (שמות ט״ו י״ו), ואל גְּבֹהַּ קומתו (שמואל א׳ י״ו ז׳), שהן כראות זרות, והיה משפטן זֶרַע חֶדֶר הֶבֶל גֹּדֶל גֹּבַהּ, אינן אלא על המשקל הקדמון. ודע כי בבוא שם התאר סמוך לשם דבר, הכוונה לומר כי נושא המאמר הוא בעל התאר ההוא מצד החלק ההוא שיש בו (הרמוז באותו שם דבר) שהוא בעל התכונה ההיא (הרמוזה באותו שם התאר); כגון יפה מראה, הכוונה יפה מצד מראהו שהוא יפה, נקי כפים ובר לבב, נקי בבחינת כפיו שהן נקיות ובר בבחינת לבו שהוא בר, ועל הדרך הזה תמימי דרך, ישרי לב, שפל רוח, קשה עורף, טמא שפתים, כבד פה וכבד לשון, וזולתם רבים. וכן כאן עם כבד עון, עם שהוא כבד מצד עונו שהוא כבד, ואין הכוונה על גודל עון אחד מיוחד, אלא על רבוי העונות, כטעם כי עונותי עברו ראשי כמשא כבד יכבדו ממני (תהלים ל״ח ה׳), וכן בישעיה (כ״ד כ׳) וכבד עליה פשעה ונפלה ולא תוסיף קום, כאלו הפשע משא כבד המפיל את נושאיו. ומלאכו עון ופשע אמורים בלשון יחיד על דרך שם כולל, והכוונה עונות הרבה, כמו כי לא שלם עון האמורי (בראשית ט״ו י״ו), פן תספה בעון העיר (שם י״ט ט״ו), העם היושב בה נשוא עון (ישעיה ל״ג כ״ד), והגד לעמי פשעם (שם נ״ח א׳), ולשבי פשע ביעקב (שם נ״ט כ׳), ורבים כן. והנה אחר

(5) Perchè volete essere nuovamente percossi? Perchè aggiungete reità? Mentre ogni testa è già inferma,

עוד למרוד; ואין זה במשמעות על מה, והיה ראוי לומר כאשר תוכו כן תוסיפו סרה, או כרוב מכותיכם כן תוסיפו סרה. והכורם (רנ הירץ הומבורג, בעל ספר בני בינה) ורוז' וגיזי ואחרים פירשו על איזה חלק מגופכם אפשר להכותכם עוד, מאחר שמכף רגל ועד ראש אין בו מתם וזה מגונה מאד, כי ידמה שהאל מצטער על שאינו מוצא מקום להכות עוד. והוא מלבד זה שגעון גדול, שהרי אם המכה אומר לא אוכל להכותך עוד, המוכה לא יירא עוד ממנו. ועוד וכי לא יתכן להכות פעם שנית ושלישית על מקום ועל אבר שהוא כבר מוכה ונגוע? מלבד כי רחוק הוא שתאמר מלת מה על חלק מהגוף. סרה, שם משרש סור, ורבים פירשו תוסיפו לסור מאחרי ה', או מדרך התורה; אך מצאנו כי סרה דברת על ה' (ירמיה כ"ח י"ו), כי סרה דבר על ה' (שם כ"ט ל"ב), שלא יתכן שיהיה ענין מלת סרה אלא דבר שקר, וכן לענות בו סרה (דברים י"ט י"ו), כי דבר סרה על ה' אלהיכם (שם י"ג ו'), דבר עשק וסרה (ישעיה נ"ט י"ג), שנראה מכלם שענינם דבר שקר. לכך נראה לי כי אחר שאמרו סר על מה שהלך לו, מה שחדל להיות ואיננו עוד, כמו וסר מהם הנגע (ויקרא י"ג נ"ח), אמרו סר גם על מה שלא היה מעולם, כמו וסרת טעם (משלי י"א כ"ב), שאין בה טעם, כאלו היה בה וסר מעליה, ומזה קראו סרה לכל מה שאין לו מציאות ולכל דבר שוא ושקר, ואחרי כן קראו סרה גם אל הרע והחמס והעול, כמו שקראו שוא, וגם אָוֶן (שהוא נגזר מן אַיִן) השקר והרע והעול יחדו. ועל הדרך הזה לדעתי הכל סר (תהלים י"ד ג') כעשה רע, וכן מה זה רוחך סרה (מלכים א' כ"א ה'), כמו רוחך רעה. כל ראש לחלי, הוכה לחלי, פעל הֻכָּה שמלת תכו משמש במקום שנים, והטעם הוכה מכה רבה עד שנהפך להיות חולה, על דרך נגפו ה' במעיו לחלי (ד"הי ב' כ"א י"ח); או (כדעת גיזי) חסר פעל היה, כל ראש היה לחלי, על דרך ויהי לנחש (שמות ד' ג'), היה לאבן (ש"א כ"ה ל"ז), ומצאנו בלא היה, בת עמי לאכזר (איכה ד' ג'). דוי, שם התאר משרש דוה, והיו"ד במקום ה"א למ"ד הפעל, והוא על משקל גַּנָּב, ודוגמתו בלשון חכמים גבאי, בנאי, זכאי (זַכָּי), כלם מורים רגילות והתמדה, ולא כן דָוֶה, שיתכן שלא יהיה כך אלא לשעה. והנה הזכיר תחלה האיברים הראשיים, הראש והלב, ואח"כ הוסיף מכף רגל ועד ראש אין בו מתם, והכל משל על הרעות שבאו על האומה, ועל

נָזֹרוּ אָחוֹר׃ (ה) עַל־מֶה תֻכּוּ עוֹד תּוֹסִיפוּ סָרָה כָּל־רֹאשׁ

המכחישים עתידים לשלול ממנו אחד כבודותיו, חתם חותמו בכלן, וכתב מליצת קדוש ישראל בחלק השני כמו בחלק הראשון, ויותר ג"כ, כי הנה היא י"ב פעמים בראשון וי"ז בשני. נזורו, בפעל משרש זור, שהוא תרגום של סור, ומכאן נגזר אח"כ שרש נזר המורה התרחקות ופרישות. אחור, מאחריו היה לו לומר, אלא שהקיצור בדבר המובן מוסיף אומץ לדבור, וציור המרידה מתחזק הרבה בהיותו מסיים במלת אחור. נאצו, נזורו, בלא וי"ו החבור, וכן עם כבד עון, זרע מרעים, בנים משחיתים, הכל בלא וי"ו; העדר החבור (Asyndeton) מגדיל רושם הדבור, כי כל רעיון ורעיון מתראה לבדו ומכה על נפש השומע, אבל שני ציורים הקשורים זה לזה בסימני החבור, רשומם יותר חלש, כי לא תוכל הנפש להבחין כחו של כל אחד ואחד מהם, על דרך תרי קלי לא משתמעי. עזבו את ה' וגו', פתח לנכח (הוי גוי חוטא, כי הוי לשון קריאה, והקריאה אינה אלא לנכח), וסיים לנסתר, עזבו נאצו נזורו. זה משפט בלשון הקדש, כל מקום שמשמיטין מלות אתה אשר, או אתם אשר, הופכים הדבור לנסתר; כגון רני עקרה לא ילדה (ישעיה נ"ד א') שיעורו אַתְּ אשר לא ילדת, וכן שמעו אלי יודעי צדק עם תורתי בלבם (שם נ"א ז') אתם העם אשר תורתי בלבבכם, וכן ועתה שמע יעקב עבדי וישראל בחרתי בו (שם מ"ד א') ואתה ישראל אשר בחרתי בך, וכן טורף נפשו באפו (איוב י"ח ד') אתה הטורף נפשך באפך, וכן מכין הרים בכחו (תהלים ס"ה ז') אתה המכין הרים בכחך, וכן עם מלת הוי, הוי משקה רעהו (חבקוק ב' ט"ו), הוי בוצע בצע רע לביתו לשום במרום קנו (שם שם ט'), הוי חכמים בעיניהם (ישעיה ה' כ"א), ועיין למטה כ"ב י"ו. ולפעמים ינהג המנהג הזה גם בלא השמטת מלת אשר, כמו בקשו את ה' כל ענוי הארץ אשר משפטו פעלו (צפניה ב' ג'), וכן בברכות ברוך אתה ה' אלהינו אשר קדשנו במצותיו. ואם באת לפרש המליצה הזאת בדיוק, כך תפרשה: הוי גוי חוטא עם כבד עון וכו', שאתם אותם האנשים שעזבו את ה' נאצו את קדוש ישראל נזורו אחור; וכן רני עקרה, אַתְּ שֶׁאַתְּ היא האשה שלא ילדה, וכן שמעו אלי יודעי צדק שאתם העם אשר תורתי בלבם, וכן הוי אתה שאתה האיש המשקה רעהו, וכן ברוך אתה ה' אלהינו, שאתה הוא האל אשר קדשנו במצותיו. (ה) על מה תכו עוד, על מה תוסיפו סרה, על מה ראשון עומד במקום שנים; על מה תרכו להיות מוכים עוד, כלומר על מה תוסיפו לחטוא, והלא כבר הרבה לקיתם, עד כי כל ראש לחלי וגו'. ורא"בע פירש כל מה שתוכו תוסיפו

ogni cuore è languente. (6) Dalla pianta del piede sino alla testa non havvi parte sana; tutto è ferita, lividura, e piaga saniosa: pure non vennero spremute, nè fasciate, nè una di quelle fu lenificata coll' olio. (7) La vostra terra è un deserto, le vostre città sono arse dal fuoco; il vostro suolo è in faccia vostra goduto da stranieri, ed è deserto come il subbissato paese dei

אשר בכפיהם. (ז) **ארצכם שממה**, זה פירוש מה שאמר בפסוק הקודם דרך משל. ועיין מה שכתבתי למעלה בסוף פירוש הפסוק הראשון. ואני בשנת תקנ"א פירשתי על ארץ עשרת השבטים שהגלה מלך אשור, ואמרתי שהנביא מזכיר לבני יהודה מפלת מלכות ישראל, למען יקחו מוסר; ואמרתי כי מאחר שנפלה מלכות אפרים, ולא היתה עוד בין שתי הממלכות קנאה ותחרות כמלפנים, אין לתמוה אם הנביא עושה אותן אגודה אחת, וקורא לאדמת ישראל ארצכם, כי כבר נכנסה החמלה תחת האיבה, ולב אנשי יהודה שב על אחיהם הגולים, והבינו כי ארץ אחת היתה לכלם, וכי כלם עם אחד, ואב אחד לכלם. ובמפלת מלכות אפרים גם בני יהודה דאגו לנפשם, פן מחר גם עליהם תעבור כוס. ועתה נראה לי כי כל זה דחוק, ורחוק בעיני שיקרא ארצכם לארץ עשרת השבטים, ובפרט כ"ל שאם היה הענין כן לא היה הנביא נמנע מהזכיר שאחיהם בני ישראל גלו מארצם והלכו שבי לפני צר. אך שתהיה הכוונה (כפירוש רד"ק) על ערי יהודה שתפש אותן סנחריב, זה ג"כ לא יתכן, כי מה טעם עריכם שרופות אש? ואין בשום מקום זכר ורמז שנלחמו בני יהודה עם סנחריב ושהוא שרף עריהם, אלא מיד בהתקרבו לאחת הערים היו יושביה פותחים לפניו דלתים מרוב פחדם, עיין למטה י' כ"ח וכו'. **ארצכם, אדמתכם**, שם **ארץ** נגזר מן **ארע** שענינו **שפל** (דניאל ב' ל"ט), ונקרא כן הכדור הארצי ביחס אל השמים, כי למראה עינינו הם למעלה והיא למטה, ונקרא **ארץ** הכדור כלו, וגם חלק מהארץ בכל בחינותיו; ושם **אדמה** עקר הוראתו על שטח הארץ הנחרש ונזרע: והנה **ארצכם** ענינו החלק מהכדור הארצי שאתם יושבים בו, ועליה אמר דרך הפלגת השיר שהיה שממה מבלי יושב; **ואדמתכם** ענינו החלק מהארץ אשר הייתם אתם חורשים וזורעים ואוכלים את תבואתה, ועליה אמר זרים אוכלים אותה. **ושממה כמהפכת זרים**, כמהפכת סדום ועמורה (רד"ק, דון יצחק בפירוש ראשון, והיטב"ג); וטעם זרים, אנשים רעים ואכזרים, כמו שהיו אנשי סדום, כי זר ואכזר שרש אחד להם, כי אכזר מורכב מן אך זר, וענינו מי שאינו מרחם על בני אדם ואיננו כאח להם, אלא כמו זר נחשב לו; ואחר שאמר זרים אוכלים אותה, שענינו נכרים, חזר ואמר,

לָחֳלִי וְכָל־לֵבָב דַּוָּי׃ (ו) מִכַּף־רֶגֶל וְעַד־רֹאשׁ אֵין־בּוֹ מְתֹם
פֶּצַע וְחַבּוּרָה וּמַכָּה טְרִיָּה לֹא־זֹרוּ וְלֹא חֻבָּשׁוּ וְלֹא רֻכְּכָה
בַּשָּׁמֶן׃ (ז) אַרְצְכֶם שְׁמָמָה עָרֵיכֶם שְׂרֻפוֹת אֵשׁ אַדְמַתְכֶם
לְנֶגְדְּכֶם זָרִים אֹכְלִים אֹתָהּ וּשְׁמָמָה כְּמַהְפֵּכַת זָרִים׃ (ח)

רוע מצבה, ועם כל זה לא היו נותנים לב לשוב מדרכיהם הרעים. (ו) **מתם**, שם המקרה משרש תמם, ענינו תמימות ובריאות, כמו אין מתם בבשרי מפני זעמך אין שלום בעצמי (תהלים ל״ח ד׳), והכוונה מכף רגל ועד ראש אין בו חלק בריא, אלא מכף רגל ועד ראש פצע וחבורה ומכה טריה, ואין צורך לומר (כראב״ע) שתחסר מלת רק (אין בו מתם רק פצע וכו׳). **פצע**, פירוק חבור על ידי חתוך; שרש פצע קרוב לשרש בצע, בזע (בארמית), בקע, פצן, כפן, כלם ענינם חתוך, קריעה ושבירה. **חבורה**, מכה בלא פירוק חבור, אלא הדם נצרר, ומראית הבשר משתנה; והוא מענין ונמר חברבורותיו (ירמיה י״ג כ״ג), וכן בלשון ערבי שרש חבר נאמר על מה שהוא מכוער בגוונים שונים. **ומכה טריה**, לחה, וכן לחי חמור טריה (שופטים ט״ו ט״ו), וכן הוא בלשון ערבי, והטעם מכה שאינה מתנגבת ומתיבשת, אלא כל זמן היא לחה ובלתי נרפאת (מנחם בן סרוק). ומה שהביא רש״י ז״ל מלשון התלמוד טרַייה לרישיה (חולין מ״ה ב׳) אינו ענין לכאן, כי שם הכוונה ענין כדכוד (כדברי בעל הערוך), כלומר הכאה בכח, באופן שהגוף המוכה מזדעזע, וכן בלשון סורי שרש טרא ענינו הכה ונדנד (percussit, exagitavit). **לא זורו**, לשון ויָּזַר את הגזה (שופטים ו׳ ל״ח), ותשכח כי רגל תזורה (איוב ל״ט ט״ו), והזורה תבקע אפעה (ישעיה נ״ט ה׳), ומלת זֹרוּ בבנין הקל ממשקל פָעוּל, על דרך שׁבוּ, ארוּ; ולא נכתבה המלה בבנין מקבל הפעולה, כדי שלא תהיה הוראתה מסופקת, שאם היו אומרים נזורו בנפעל היתה מתחלפת עם נזורו אחור, ואם היו אומרים זוררו בפֻעַל, היתה מתחלפת עם ויזורר הנער (מלכים ב׳ ד׳ ל״ה), ואם היו אומרים הוזרו היתה מתחלפת עם מוזר הייתי לאחי (תהלים ס״ט ט׳). **לא זורו ולא חבשו**, נאמר על כלל המכות, **ולא רככה** אפילו אחת מהן, והכוונה שאע״פ שהם נענשים אינם נותנים לב לשוב בתשובה להעלות ארוכה ומרפא למכותם שהאל מכה אותם בגלל פשעיהם. הן אמת כי חזקיה השתדל לחבוש שבר עמו, ולהשיב מעליהם חרון אף ה׳ (דברי הימים ב׳ כ״ט), אך עם כל זה העם לא היו מטיבים מעלליהם, והיו רומסים חצרות בית ה׳, אך לא היו שבים מדרכם הרעה ומן החמס

barbari. (8) E la figlia (la gente) di Sion è ridotta quasi capanna in una vigna, quasi letto pensile in un

הקיץ עוזבים הסכה והיא נופלת מחמת הגשמים והרוחות (ומזה דרך משל סכת דויד הנופלת, עמוס ט׳ י״א); וסיים ציור חולשת האומה ואמר שהיא **בעיר נצורה**, כעיר שצרים עליה (כתרגומו וכפירוש רש״י ודון יצחק), שהיה קרובה לנפול ביד אויב מפני הרעב. ויונתן לא תרגם כן, אבל הוסיף מלות, ופירש כסכה בכרם אחר שנשלם הבציר, וכמלונה במקשה אחר שלקטו הקשואים; ולפי זה העקר חסר. ונ״ל כי לשון איוב (כ״ז י״ח) סיוע גדול לדברי. ודע כי גם המפרש הנוצרי הקדמון, מר אפרים, שהיה בימי אביי ורבא (לא בימי רב ושמואל, כמו שכתבתי באוהב גר עמוד 90) פירש כתרגומנו, ואמר **דְּדָמְיָא בְּמַגְזְיוּתָה לְמַטַלְתָא בְּכַרְמָא קְטִיפָא וְאַיְךְ אַרְזָלָא בְּמַקְטְיָא דְאֶתְבַּעַר**. ודע כי מה שנדפס בתרגום שלנו **במקשיא** איננו אלא שבוש, ונ״ל במקטיא, כגרסת רש״י והמתורגמן, וכן הוא בדפוס רע״ח ובתרגום כ״י שלי (נכתב באפריקא שנת רמ״ז), ובלשון סורי קורין לקשואים **קטיא**. וכן הוא ג״כ בתרגום ירושלמי (במדבר י״א ה׳); ומלת דאבעיוהי בכ״י שלי היא בלא אל״ף (דבעיוהי), ומתחלה היה נראה לי שצריך לומר **דבערוהי**, וכיוצא בזה כתב אחד מחכמי פולין (כינן תר״ב עמוד י״ב) כי גם במקום שאנחנו השור והבור והמבעה וההבער יש טעות סופר, וצריך לומר והמבעיר וההבער, וכן היא הגירסא בתוספתא דקמא פרק ט׳. ועתה נ״ל כי בא זה ולימד על זה, שאין כאן טעות סופר, אלא שהלשון עצמו נשתנה במשך הדורות, ובימי חכמי המשנה היו קוראים לביעור השדה בשרש **בעה**, ומזה ג״כ (פאה ד׳ ה׳) שלש אבעיות ביום. **במלונה**, היא מטה תלויה באויר, שהערביים עושים מפחד החיות, ותולין אותה מאילן לאילן (ולפיכך היא מתנודדת, כמו שישעיה אומר, למטה כ״ד כ׳, והתנודדה כמלונה), ונקראת בלשון ערבי **ערזאל**, וכן תרגם יונתן כאן ערסל, ולמטה כ״ד כ׳ ארזלא (ובכ״י שלי ערסלא), וכן בלשון תלמוד (ערובין כ״ה ב׳) דעבידא כי אורזילא, וחכמי התוספות גורסים ערסלא, ופירשו שהם חבלים המתוחין מאילן לאילן כסדר המטה, והשומר שוכב עליה בלילה וישב בצלה ביום. ומלת ערזלא וערסלא ג״ז אומר שהיא נגזרת מן עֶרֶשׂ, ולי נראה שהיא משרש עֲרְזֵל, שהוראתו בלשון סורי ענין סיבוך והשתרגות, וזה מפני החבלים המתוחים מאילן לאילן מעשה שבכה. ומן השרש הזה נגזר ג״כ לפי דעתי שם מַזָּל, וכבר נתחבטו בזה חוקרי גזרת המלות, וג״ז אומר כי עקר השם הוא מַזָּר (איוב ל״ח ל״ב), והוא לפי דעתו מלשון והזרתם את בני ישראל (ויקרא ט״ו ל״א) ענין האזהרה, ונקראו כן המזלות להיותם (לדעת הקדמוני׳) מודיעי׳ העתידו׳ ומזהירי׳ את האדם. ונ״ל כי ההודעה והאזהרה שני

וְנוֹתְרָה בַת־צִיּוֹן כְּסֻכָּה בְכָרֶם כִּמְלוּנָה בְמִקְשָׁה כְּעִיר

כאן מלת זרים להוראה אחרת, והוא דרך נחת, ורבים כמהו, ועיין למטה פסוק י"ד. ורמ' וגיז' פירשו כמו שישאר כל מקום שיהפכוהו וישחיתוהו אויבים, וכיוצא בזה דין יצחק בפירוש שני פירש כמהפכת האנשים הזרים אכזרי לב שמשחיתים כל עץ מאכל ולא יחוסו על דבר. ויפה השיב היטיב כי לא מצאנו מהפכה אלא על סדום, ולא מצאנו שרש הפך על מעשה בני אדם המחריבים ארץ אויביהם, אלא על מעשה האל חוץ ממנהגו של עולם. רק במקום אחד מצאנו שהמים הופכים את הארץ, הן יעצור במים ויבשו וישלחם ויהפכו ארץ (איוב י"ב ט"ו), וגם זה כענין מהפכת סדום, ואיננו דומה לחרבן שעושים האויבים. ורבנו סעדיה ואחרים פירשו מענין ההפיכה הזאת האמורה באיוב, ופירשו זרים לשון זרם מים, ואם היה כתוב זרם היה הפירוש נכון. (ח) **ונותרה בת ציון,** האומה נקראת **בת** למקום שהיא יושבת בו, וכן בת בבל, בת מצרים; וזה כי שבח היה לקדמונים להיות נולדים בארצם, ולא גרים ותושבים; ובת הוא על דרך השיר וכאלו יאמר בני ציון, בני בבל, וכן תרגם יונתן כנשתא דציון. ובשלשה מקומות מצאנו יושבת בת, יושבת בת מצרים (ירמיה מ"ו י"ט), יושבת בת דיבון (שם מ"ח י"ח), יושבת בת בבל (זכריה ב' י"א), וגיז' חשב כי במקומות האלה ובקצת מקומות אחרים וגם כאן (ונותרה בת ציון), העיר עצמה נקראת בלשון מושאל בת ציון, בת בבל, בת דיבון; והוא דבר שאין הדעת סובלתו, שיקראו לעיר ציון בת ציון, ולעיר בבל בת בבל. והנכון כי יושבת בת מצרים הוא מורכב משני כנויים, יושבת מצרים, ובת מצרים (על דרך שאמר ירמיה עצמו עשרה פסוקים למעלה מזה תופשי דורכי קשת, שענינו תופשי קשת ודורכי קשת), והטעם כלי גולה עשי לך אַתְּ יושבת מצרים, ואע"פ שלא לבד את יושבת מצרים, כי גם נולדת שם ואת בת מצרים, אע"פ כן תגלי: וכן רדי מכבוד ושבי בצמא יושבת בת דיבון, יושבת דיבון וגם נולדת בדיבון. אבל הוי ציון המלטי יושבת בת בבל אין ענינו אלא: את ציון (אתם בני ישראל) היושבת בתוך בת בבל (בתוך הבבליים). והנה אין לתמוה עוד איך ימשיל עיר ציון לעיר נצורה, כי באמת בת ציון איננה עיר, אבל המשיל האומה לעיר נצורה, ואמר כי מציאותה חלושה מאד, והיא כסכה בכרם וכמלונה במקשה, שאין להן קיימא, שאין עושין אותן לעמוד ימים רבים, אלא לחדשי הקיץ וכן מפורש באיוב (כ"ז י"ח) בנה כעש ביתו וכסכה עשה נוצר, כי בית הרשע אין לו קיימא, והוא דומה לבית התולעת הנקראת עש, ולסכה שעושה לו שומר הפירות, כי כל אלה אין להם קיימא (וכמו שפירשו שם באיוב רש"י ורלב"ג), ואחר

campo di cocomeri, quasi città assediata. (9) Se il Signore Sabaot non ci avesse conservato qualche avanzo, poco mancò che non avessimo la sorte di Sodoma,

ואין קוראים שמור ונצור אלא למי שהוא שמור מכל רע, או שהוא בסתר ולא יתגלה, כמו ונצורות ולא ידעתם (ישעיה מ״ח ו׳) עיין שם פירושי. וראב״ע ורד״ק פירשו כעיר חרבה, מלשון ונצורי ישראל להשיב (שם מ״ט ו׳), ובנצורים ילינו (שם ס״ה ד׳); ומה שפירשתי (על פי יונתן, רש״י ודון יצחק) מתיישב יותר, בעבור סמיכות סכה בכרם ומלונה במקשה, שאינן מקומות חרבים, אלא שאין להם קיימא, וכן היא עיר שצרים עליה. וגיזי׳ באוצרו (Thesaurus, p. 908) הסכים לדעת Tingstad והשיג האומרים כי כל מקום מחסה ומסתור נקרא עיר, ומפרשים נצורה שם דבר (בשקל ישועה, מלוכה) וענינו שמירה, ועיר נצורה היא לפי זה מגדל נוצרים (מלכים ב׳ י״ז ט׳). וקשה בעיני להוציא המלות ממשמעותן וליחס להן הוראה חדשה, בזולת הכרח; מלבד כי מגדל נוצרים יתכן שיהיה בנין של קיימא, ובזאת המליצה מפסדת הרבה, אם אחר שהמשיל האומה לסכה ולמלונה, ידמה אותה לבסוף למגדל. (ט) **לולי ה׳ צבאות הותיר לנו שריד**, וגם זה שנותרה בת ציון כסכה וכמלונה, ולא אבדה לגמרי, גם זה אינו אלא בחסד ה׳ עלינו, כי לולי הוא שהותיר לנו הפלטה הזאת, כמעט אבדנו כלנו אבדנו, והיינו כסדום ועמורה שלא נשאר מהם שריד ופליט. **כמעט**, דבק למטה, כן דעת יונתן ורש״י, וכמהו לולי ה׳ עזרתה לי כמעט שכנה דומה נפשי (תהלים צ״ד י״ז), וזו הוראת מלת כמעט ברוב המקומות; ובעלי הטעמים הדביקו כמעט עם שריד, כאלו יאמר שריד מועט, על דרך כמעט וגרים בה (תהלים ק״ה י״ב). אבל סתם שריד הוא מועט, ולא מצאנו בשום מקום שריד מעט, ולא שום לשון דומה לזה. ואמנם דעת בעלי הטעמים נראה שהיתה (כאשר העירני תלמידי מוה״רר אליעזר אליה איגל, רב בעיר טשירנוביץ והגליל) כי לולי ה׳ הותיר לנו שריד, משמע שלולי כן לא נשאר להם שום שריד, א״כ בהכרח היו כסדום ועמורה שלא נשאר מהם שריד ופליט; ואיך יאמר אח״כ כמעט כסדום היינו? והלא ודאי כסדום היו. לכך יפה עשו בעלי הטעמים להרחיק מן ההמון התמיהה הזאת, כמו שהרחיק אונקלוס רוב המליצות השיריות שלא היו מובנות להמון. אמנם אותם שהיו עומדים בימי ישעיה יודעים היו כי השריד שהותיר להם ה׳, לא היה שריד מעט, אלא פליטה גדולה, ואף אם לא הותיר להם ה׳ כל השריד ההוא, עדיין היה אפשר שישאר להם שריד מעט, ולפיכך נכון היה שיאמר כמעט כסדום היינו. **ה׳ צבאות**, לדעת גיז׳, השם הקדוש הוא כאן בסמיכות, כמו שמצאנו לפעמים שם העצם סמוך, כמו ארם נהרים, בית לחם יהודה,

נְצוּרָה׃ (ט) לוּלֵי יְהוָה צְבָאוֹת הוֹתִיר לָנוּ שָׂרִיד כִּמְעָט כִּסְדֹם

ענינים, כי הזיר והזהיר אין ענינם אלא להרחיק ולהפריש אדם מאיזה דבר (והזרתם את בני ישראל מטמאתם), ולשון נזהר וזהיר מורה תמיד שמירה מדבר רע; אבל הכוכבים והמזלות הם (לדעת הקדמונים) מודיעי' הנגזר, אך אינם מרחיקים את האדם מן הרעות, שהרי אם הגזרה אמת, האזהרות שקר. מלבד שאם כן מה הפרש יש בין הכוכבים והמזלות, ולמה המזלות מזהירים והכוכבים אינם מזהירים? מלבד כי רחוק הוא עד מאד שיהיה שם המזלות מאוחר לחכמת האסטרולוגיאה, והדעת נותנת כי תחלה מצאו חכמת האסטרונומיאה, וקראו שמות לכוכבים ולמזלות, ואחר דורות המציאו האסטרולוגיאה. לפיכך נ"ל כי מזלות הוא שם מיוחד לכוכבי לכת (Pianeti), וכנראה מן הכתוב (מלכים ב' כ"ג ה') לשמש ולירח ולמזלות ולכל צבא השמים, וכן בתלמוד (שבת קנ"ו) מזל שעה גורם, ואח"כ מפרש הנולד בחמה, הנולד בנוגה, הנולד בכוכב, הנולד בלבנה, הנולד בשבתאי, הנולד בצדק, הנולד במאדים. ואמנם קראו לכוכבי לכת מַזָּלוֹת מן מַעְזַל או מְעַרְזַל, ענין הסתבבות, על דרך שקראו להם האחרונים כוכבי הנבוכה, להיותם למראה עינינו נלוזים במעגלותם, ואינם שומרים מקומם זה לעמת זה ככוכבים הקיימים, אלא כל אחד הולך לדרכו ונכנס במסלתו של חברו, ומהלכותם משתנים זה בזה, מתקרבים ומתרחקים, ונדבקים ומתנגדים, אשר מזה נמשכות הלקיות (Ecclissi), ועל כן קראו להם האחרונים כוכבי הנבוכה (Stelle erranti) וזו היא ג"כ הוראת מלת Planetes בלשון יוני. והנה במלת מזל הושמטה הע"ין, כמו שהושמטה במלת בֵּל שהיא במקום בַּעַל, ובמלת מַבָּרָא שעקרו מַעְבָּרָא, וטוּנָא שעקרו טוּעְנָא, וזולתן הרבה בלשון תלמוד שהוא לשון ארמי, וגם מלת מַעְזָל היא ארמית. וראוי להתבונן כי הכשדים הם שעסקו בחכמת הכוכבים קודם לשאר עמים, על כן ראוי הוא שיהיו הם שמצאו תחלה החילוק אשר בין הכוכבים הקיימים וכוכבי לכת, וראוי הוא שיהיה השם המבדיל כוכבי לכת משאר הכוכבים מיוסד תחלה בקרב הכשדים, ונגזר משרש כשדי, כמו שהוא מַעְזַל משרש עֲזַל. ואמנם חסרון הרי"ש במלת מזל הוא כי השרש לא היה מתחלתו ערזל, אלא עזל, ואח"כ הוסיפו הרי"ש ואמרו ערזל להוראת הסיבוב, והשאירו שרש עזל להוראת מַטְוֶה, כגון בידיה טוו (שמות ל"ה כ"ה) תרגומו בידהא מעזלא. נצורה, כפעל משרש נצר, כמו נבוכים מן בוך, ענינו עיר העומדת במצור, וגם והנשאר והנצור (יחזקאל ו' י"ב) ענינו העומד במצור, והעד ברעב ימות, ואין לפרשו לשון נצירה ושמירה (כדעת Gussetius ורנזי וג'יזי), כי מי שסופו למות ברעב לא יקרא שָׁמוּר,

che non divenissimo pari a Gomorra. (10) Udite la parola del Signore, o voi, Capi di Sodoma; porgete orecchio all' ammaestramento del nostro Dio, o voi,

צבאות, וכן אלהים צבאות, ענינה האל שכל צבאות האלהים הנעבדים נכללים בו, כי כל הכחות המיוחסים להם, כלם בו יחד. ומה שנמצא לפעמים אלהי הצבאות בסמיכות אינו סותר פירושי, כי נמצא המתואר נסמך לתאר או לשם אחר המייחד אותו, כמו בתולת בת ציון, אנשי התרים (מלכים א׳ י׳ ט״ו), בני רבעים, בני בליעל, נהר פרת, קרית חונות.
(י) **שמעו דבר ה׳**, אחר שהזכיר להם חסדי ה׳, כי הוא אשר השאיר להם שארית בארץ, התחיל להשמיעם דברי ה׳, ותוכחותיו; והואיל ואמר כסדום היינו לעמורה דמינו, לענין החרבן והשממון, אמר דרך צחות קציני סדום ועם עמורה, לענין רוע דרכיהם ומעשיהם (ועיין למעלה פסוק ז׳ ולמטה פסוק כ׳); ויש בכח המליצה הזאת גם מה שפירש ראב״ע, שאף אם לא הותיר לנו ה׳ שריד, ונכרתנו כסדום וכעמורה, לא היה זה שלא כדין, כי אתם מעשיכם כמעשה סדום. **קציני סדום**, שם קצין נגזר משם **קָצֶה** (ר׳ שלמה פאפנהיים, יריעות שלמה ח״א דף ד׳), וכן מצאנו ויעש כהנים מקצות העם (מלכים א׳ י״ב ל״א), וישלחו בני דן ממשפחתם חמשה אנשים מקצותם אנשים בני חיל (שופטים י״ח ב׳), וקראו הנכבד קצה וקצין להיות הקצה תחלת הגוף מצד אחד, וכן בלשון ערבי קאצי בנקודה על הכ״ף (Cadi) ענינו שופט. **תורת אלהינו**, לשון הוראה

הוא אדונו וגם זולתו אדונו. וכן כי בועליך עושיך ה׳ צבאות שמו, כל בועלים וכל עושים שיש לך אינם זולתי ה׳ צבאות. והנה הרבוי עצמו מורה על האחדות הגמורה. עד כאן לשוני בבכורי העתים. ולענין הוראת שם בן ארבע אותיות כבר כתבתי במקומות אחרים כי המנהג לכנותו שם ההויה אינו אלא חדוש שחדשו האחרונים (על פי מחשבה שעלתה בלב רמ״בם ורא״בע), ומעולם לא הונח השם הקדוש להורות על ההויות, וכן **אהיה אשר אהיה** אין הוראתו כלל על ההויות (עיין מה שכתבתי במשתדל); אבל שם בן ארבע הוא לדעתי מורכב משני קולות, האחד קול של שמחה, והאחר קול של בכיה ועצבון, והשם הקדוש המורכב משניהם מורה **מקור כל הטובות וכל הרעות**, והוא שם מיוחד לאדון יחיד המושל בכל, ועיין למטה ל״ח י״א. והנה השם הקדוש אי אפשר לתרגמו, ומאחר שזה אלפיים שנה ויותר שאנו נוהגים לקרוא אותו בכנוי **אדני**, יפה עשו הקדמונים שתרגמוהו בלשון יוני **קיריום** ובלשון רומי **דומינוס**, כלומר הָאָדוֹן, ובעקבותם הלכתי גם אני.

הָיִינוּ לַעֲמֹרָה דָּמִינוּ׃ (י) שִׁמְעוּ דְבַר־יְהוָה קְצִינֵי סְדֹם

והנה טעמו אלהי הצבאות, כלומר הכוכבים והמלאכים; וקרובה לזה דעת ראב״ע, אלא שלדעתו השם הקדוש הוא בגד מה גם שם התאר, וע״כ יבא בסמיכות (עיין פירושו הארוך והקצר בשמות ג׳ ט״ו ול״ד ו׳, וס׳ צחות שער השמות); ולפי דעתי אין השם סמוך, כי הנה מצאנו ה׳ אלהים צבאות (תהלים כ״ט ו׳ ופ׳ ה׳), וכן אלהים צבאות (שם פ׳ ט״ו), ולדבריהם היה ראוי לומר אלהי צבאות, לא אלהים. על כן נראה לי שנקרא האל האמתי צבאות, להיותו הוא לבדו ממלא מקום הצבאות שהיו הגוים עובדים, כדרך שנקרא אלהים בלשון רבים להיותו לא אלוה פרטי בעל כח מיוחד, כאלילי הגוים (לפי אמונת העובדים אותם), אלא אלוה כולל כל הכחות כלם, והוא ממלא מקום האלהים כלם *); והנה מליצת ה׳

---

*) וזה לשוני בבכורי העתים תקפ״ח: וכבר אמר החבר למלך הכוזרי בתחלת המאמר הרביעי, כי נקרא שם אלהים בלשון רבים בעבור אמונת הגוים הקדמונים שהיו עובדים הכחות הפרטיים המנהיגים את העולם, ולא פנו אל הכח הראשון אשר ממנו כל הכחות האלה, אם בעבור שלא הודו בו ולא האמינו מציאותו, ואם שהודו בו אך היה רחוק בעיניהם שתועיל עבודתו, וחשבוהו נעלה ומרומם מהשגיח בנו, על כן לא היו עובדים דבר אחד אך רבים, שקוראים אותם אלהים, והוא שם כלל, שכולל הסבות מאין חילוק. אלה דברי ר׳ יהודה הלוי; ועליהם יש להוסיף כי כאשר עמדו העברים והכירו אחדות האל והשגחתו בשפלים, לא הרחיקו השם הזה עם היותו בלשון רבים, ולא שנו את לשונם מלשון הגוים רק בענין הפעלים המשמשים במאמר אצל השם הזה, כי תחת שיאמר עובד האלילים כה יעשון אלהים (מלכים א׳ י״ט ב׳ וכ׳ י׳), יאמר העברי כה יעשה לי אלהים (שמואל א׳ ג׳ י״ז, י״ד מ״ד, כ״ה כ״ב, שמואל ב׳ ג׳ ט׳ ול״ה, י״ט י״ד, מלכים א׳ ב׳ כ״ג, מלכים ב׳ ו׳ ל״א); והיתה כונתם בזה להגיד כי האל הזה אשר הם עובדים, איננו אלוה על דבר מיוחד, ואיננו בעל כח אחד לבד, כמו שהיו אלילי הגוים, שהיה אצלם אלוה אחד על הדגן, ואלוה אחר על התירוש, אחד על האהבה ואחד על המלחמה, ואין אחד מהם עושה שתי שליחיות, אבל אלהי העברים הוא כולל בעצמו הכחות המיוחסים לכלל האלילים כלם, הוא בעל הכחות כלם, ובאחדותו במקום האלהים כלם הוא עומד, והנה הוא האלהים כלם. וכן המנהג בלשון העברי לקרוא למי שהוא אדון יחיד על עבדו או על קנינו, בלשון רבים, אדונים, בעלים, להורות כי אין לעבד ההוא אדונים אחרים זולתו, כי הוא אדוניו כלם; ואם היה נקרא בלשון יחיד אדון, כבר אפשר שיהיה

gente di Gomorra. (11) Che importa a me dei numerosi vostri sacrifizi? dice il Signore. Io son satollo di olocausti di montoni, e di adipe di animali saggi-nati; nè del sangue di tori, agnelli e capri ho desiderio. (12) Quando venite a vedere la faccia mia, chi

והקטרת תועיל מעצמה למי שיעשה. וזאת היתה ג"כ טעות יוצאי מצרים כשהיו מתרעמים על משה על שהוציאם ממצרים והביאם אל המדבר, כי מעולם לא גלו דעתם היותם חושדים שמא מעשי משה ואותותיו ומופתיו מעשים מזוייפים, ובתחבולה וחכמה היו, ואחר קריעת ים סוף כתוב מפורש ויאמינו בה' ובמשה עבדו (שמות י"ד ל"א), ותכף אח"כ אמרו (שם ט"ז ג') כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה, כאלו משה ואהרן בכחם הוציאו אותם; אין זה אלא שהיו מאמינים כי האותות והמופתים אשר ראו היו באמת מעשה נסים ובכח אלהי, אבל היו חושבים שהאל כורת ברית עם כהניו וחכמיו היודעים דרכי עבודתו, והיה נושא להם ועושה רצונם, ולפי זה יתכן לפי דעתם שתהיה יציאתם ממצרים בכח אלהי ועל ידי מופתים אמתיים ואלהיים, ועם כל זה לא תהיה ברצון האל ובמצותו, אלא מרצונם של משה ואהרן כהניו המפתים אותו בעבודתם, ולכל אשר יחפצו יטוהו. (יב) כי תבאו לראות פני, כוונת הנביא לומר לֵרָאוֹת פני, והיא מליצה דרך משל, כאדם המקביל פני רבו, כמליצת כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים (בראשית ל"ג י'); אפס בעלי הנקוד (לפי קבלה שבידם מחכמי בית שני) תקנו הלשון דרך כבוד, מפני ההדיוטות שלא היו מבינים משל ומליצה (וכדרך שעשה אונקלוס בתרגומו, וכן כאן תרגם יונתן לאתחזאה קדמי), להרחיק הגשמות, שלא יהיה נראה כאלו האדם רואה פני האלהים. וכן מתי אבא ואראה פני אלהים (תהלים מ"ב ג') כוונת המשורר לומר וְאֵרָאֶה. וכן בעלותך לראות את פני ה' אלהיך (שמות ל"ד כ"ד) עקר הכוונה הוא לֵרָאוֹת. ודברי אלה יתלבנו ויתבררו אם תסתכל במה שאומר: ראשונה, לא מצאנו בשום מקום מליצת נראה לפני ה', אבל בכל מקום את פני ה', או פני ה'; זולתי פעם אחת מצאנו יראה כל זכורך אל פני האדון ה' (שמות כ"ג י"ז), וגם שם נמצא בקצת ספרים (בעדות Kennicott) את פני, וכן בחומש שמרוני. שנית, בפסוק ולא יראו פני ריקם (שמות כ"ג ט"ו) הדבר ברור כי פני ה' הם הנראים, והאדם הוא הרואה, ואין לפרש ולא יֵרָאוּ לפני, כי בכל משך הפרשה הזאת, מן כי תקנה עבד עברי (כ"א ב'), מדובר עם אנשי ישראל לנכח ולא לנסתר. ושלישית, בכל מקום שהכוונה התגלות דבר מה, זולתי האל ית', מצאנו תמיד לְהֵרָאוֹת

האזינו תורת אלהינו עם עמרה׃ (יא) למה לי רב־זבחיכם
יאמר יהוה שבעתי עלות אילים וחלב מריאים ודם פרים
וכבשים ועתודים לא חפצתי׃ (יב) כי תבאו לראות פני מי־

ולימוד, לא לשון מנוה. (יא) למה לי, מה יועיל לי, כלומר אין לי חפץ, כמו למה לי חיים (בראשית כ"ז מ"ו). שבעתי, אכלתי כל צרכי, כמו שובע שמחות (תהלים י"ו י"א), כלומר אין לי צורך. ומכאן נראה ברור כי הנביא מדבר בדור שלא היו עובדים אלילים, אבל עובדים את ה' ומכבדים אותו ברבוי זבחים, אך בלא טהרת הלב ובלא שמירת דרך ה' לעשות צדקה ומשפט; וזה דבר טבעי בעם שקודם לכן (בימי אחז) היו עובדים האלילים, ועכשו פתאום (במלוך חזקיה) הוכרחו לעזוב העצבים ולעבוד את ה'. והנה העמים הקדמונים עובדי האלילים מאמינים היו שאלהיהם מתפתים על ידי שחד הקרבנות לעשות את בקשותם ולמלאות את שאלותם, בלי הבטה למעשיהם, הטובים המה אם רעים. ותורת משה לא בטלה הקרבנות, אך צותה עליהם, בעבור תועלות גדולות הנמשכות מהם לצבור וליחיד, אך הודיעה ופרסמה כי ה' לא ישא פנים ולא יקח שחד (דברים י' י"ז), ואמרה בקללות (ויקרא כ"ו ל"א) ולא אריח בריח ניחוחכם, כלומר כשיהיו העם חוטאים, גם קרבנותם לא יהיו לרצון לפניו, ולא ישיבו מהם חרון אפו. וכמו שהיו העם טועים בימי חזקיה ובוטחים בתועלת הקרבנות בלא טהרת הלב וכשרון המעשים, כן טעו בזה רבים גם בדור המדבר, שלא היו נקיים מגלולי מצרים אשר יצאו משם, וזאת היתה טעותם של קרח ועדתו. כי אמנם קרח ועדתו לא כפרו כלל בשליחותו של משה ובתורה מן השמים, שאם היו מכחישים שליחותו של משה לא היו אומרים כי כל העדה כלם קדושים ובתוכם ה', שאם לא האמינו במופתי משה, מהיכן להם כי בתוכם ה'? אבל קרח ועדתו חשבו כי אחר שעמד משה בסוד ה' ולמד מפיו דרכי העבודה הרצויים לפניו, היה עושה מה שלבו חפץ, והיה האל מסכים על ידו, כאדם שמסיתין אותו וניסת. וחשב קרח כי אחרי שהוקם המשכן ונודעו משפטי הקרבנות ודרכי העבודה הרצויים לפני ה', אין ישראל צריכים עוד לא למשה ולא לאהרן, אלא כל מי שירצה יוכל להיות כהן ונביא, כי כל העדה כלם קדושים ובתוכם ה' על ידי המשכן והעבודה. והנה קרח היה מתכוון לאמר אני אהיה כהן ונביא, וה' יענה אותי בנסים ונפלאות כאשר ענה את משה ואת אהרן, אחרי אשר אעבוד עבודתו כמצווה מפיו; ולמה אראה את משה ואת אחיו בגדולה, ואני ואחי נהיה להם לנושאי כלים? ומשה ראה כוונתו, ואמר להם קחו לכם מחתות, ותראו אם העבודה

chiede ciò da voi? (Chi chiede da voi) di calcare i miei atrii? (13) Cessate di recare una oblazione ch'è inutile, un suffumigio che mi è abbominevole; cessate di far convocazione nel Capo di mese e nel Sabbato. Io non posso tollerare la nequizia unita alla frequen-

ושבת קרוא מקרא, לא תוסיפו קרוא מקרא בחדש ושבת. **קרוא מקרא**, שמו במועדים אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש (ויקרא כ"ג ב'), ומצאנו בצומות קראו צום (מלכים א' כ"א ט' וי"ב וירמיה ל"ו ט'), וכן קדשו צום קראו עצרה (יואל א' י"ד, ב' ט"ו), ומצאנו בשנת היובל וקראתם דרור בארץ (ויקרא כ"ה י'), נראה שהקריאה הזאת היא הכרזה ופרסום (כדעת רמב"ן על פסוק אלה מועדי ה'), והיא מעשה ב"ד שקובעין ומקדשין החדשים והמועדים, ומודיעים אותם לקהל, אם בקול שופר (כמו שהיה הענין בשנת היובל), ואם בקריאה והכרזה ממש. ויפה אמרו רז"ל אשר תקראו אותם, אתם אפילו שוגגין וכו' כי התורה מסרה קביעותם לבית דין. ומפני שהיתה קביעות המועדים מתפרסמת בקריאה, אמרו דרך המליצה קרא עלי מועד (איכה א' ט"ו) שענינו קבע וגזר. אמנם מלת מקרא קדש נ"ל שאיננה מן הענין הזה, אך ענינה (כדעת הרמב"ן על אלה מועדי ה') ענין אסיפה וקבוץ, כי מפני שאסיפת העם תהיה על ידי קריאה וזעקה, יאמרו קרא (ישעיה ל"א ד') וזעק (שופטים ד' י' וי"ג), ונעק (שמואל א' י"ג ד') להורות על אסיפת העם, ומקרא קדש ענינו אסיפה של קדושה לכבוד היום המקודש, ומקראי קדש (ויקרא כ"ג ב' ול"ז) הוא כפל ענין של מועדי ה', כי גם מועד ענינו התוועדות וקבוץ, וכ"ל (כנגד הכנ"יכה) שאין מקראי קדש דבק עם אשר תקראו אותם, אלא עם אלה מועדי ה', כלומר אלה מועדי ה' (ימי קבוץ לשם ה') מקראי קדש (ימי קבוץ לקדושה) אשר תקראו (תקבעו ותכריזו) אותם, וכמפורש בפסוק ד' אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אותם במועדם. והנה יום השבת להיותו קבוע ועומד משבעה לשבעה ימים איננו צריך הכרזה, ויפה העיר הרמ"בן כי אין השבת נכלל באלה מועדי ה' אשר תקראו אותם, ואע"פ שהוא נזכר שם (פסוק ג') איננו אלא כמאמר מוסגר (עיין פירושו שם); וגם תקיעות שהזכירו בתלמוד (שבת ל"ה ב') איכן להודיע היום, אלא להודיע השעה. לפיכך נ"ל כי מה שישעיה אומר כאן חדש ושבת קרוא מקרא, אין הכוונה לקרוא ולהכריז את יום החדש ואת יום השבת, אך חדש ושבת טעמו בחדש ובשבת (על דרך כי ששת ימים עשה ה', שמות כ' י"א, וכמהו רבים), והקריאה האמורה כאן היא למקרא העדה, לקרוא העם לבוא לבית המקדש להיות נעצרים לפני ה', וזהו שאמר אחריו לא אוכל און ועצרה. והקריאה הזאת איננה אמורה בתורה, ונראה

בַּקֵּשׁ זֹאת מִיֶּדְכֶם רְמֹס חֲצֵרָי׃ (יג) לֹא תוֹסִיפוּ הָבִיא מִנְחַת־
שָׁוְא קְטֹרֶת תּוֹעֵבָה הִיא לִי חֹדֶשׁ וְשַׁבָּת קְרֹא מִקְרָא לֹא־אוּכַל

בה״א אחר הלמ״ד: הלא תראה כי לא יוכלו להראות לבא העירה (שמואל ב׳ י״ז י״ז), וילך אליהו להראות אל אחאב (מלכים א׳ י״ח ב׳), להראות חטאותיכם (יחזקאל כ״א כ״ט); וכן כשהכוונה על גלוי השכינה או גלוי המלאך, מצאנו תמיד הה״א אחר הלמ״ד, ולא יסף עוד מלאך ה׳ להראה אל מנוח (שופטים י״ג כ״א), ויוסף ה׳ להראה בשילה (שמואל א׳ ג׳ כ״א); ובהפך בכל מקום שהכוונה על ביאת המקדש מצאנו תמיד לראות בלא ה״א, כמו כאן ובשמות ל״ד כ״ד, וכן בבא כל ישראל לראות את פני ה׳ אלהיך (דברים ל״א י״א). ומה שכתוב ונראה את פני ה׳ (שמואל א׳ א׳ כ״ב), גם שם היתה דעת הכותב לומר בבנין הקל וְנִרְאֶה, עתיד למדברים בעדם, כלומר כשנלך כלנו לראות את פני ה׳, אז הנער ישב שם עד עולם. **כי תבאו לראות פני מי בקש זאת מידכם**, אחרי שאין ביאתכם בכוונה להקביל פני דרך יראה וכבוד, הנה אין ביאתכם אלא רמיסת חצרי, כי לא תבאו אלא לעשות מצות אנשים מלומדה, והרגלים לבדן עושות פעולתן (שהיא הביאה והרמיסה), והלב אינו עושה פעולתו (שהיא ההכנעות והתשובה), ומי בקש זאת מידכם? מי בקש מידכם רמוס חצרי? כי אמנם חפץ האל הוא שיבאו וישתחוו לפניו בלב שלם, אך לא יבקש שיבאו ברגליהם בלבד ולא בלבותם. (יג) **מנחת שוא**, שלא תועיל לכם. **קטרת תועבה היא לי**, לא תוסיפו הביא קטרת אשר תועבה היא בעיני, וכן לא תוסיפו קרוא מקרא חדש ושבת. המליצה עולה במדרגות מן הקל אל הכבד, תחלה אמר כי מנחותם שוא ולא לרצון, ואח״כ הוסיף שהן מתועבות לפניו, ולא המנחות לבדן, אלא אף הקטרת, שהיא החשובה מכל הקרבנות. זהו פשוטו של מקרא. אבל בעלי הטעמים הדביקו קטרת לתועבה, כלומר קטרת מתועבת (ולפי זה מלת קטרת מיותרת); והוכרחו הקדמונים לתקן הלשון כך, כדי שלא יובן בהחלט שהקטרת היא מתועבת לאל, כי מאחר שאין מפורש בכתוב לא תוסיפו הביא קטרת אשר תועבה היא לי, קרוב הדבר שיטעו ההדיוטות ויחשבו שהנביא אומר בהחלט שהקטרת היא תועבה לאל. וכיוצא בזה התחכם יונתן ותרגם קרבן מרחק הוא קדמי, כלומר מנחת שוא שאמרתי היא קרבן נתעב לפני; והתחכם ג״כ לתרגם מנחת שוא מנחה אניסא (כך הוא בשני תרגומים כ״י שבידי, לא מנחת כמו בדפוס), כלומר מנחה גזולה (תרגום של גזל אנס); וכן למעלה בפסוק ודם פרים וכבשים ועתודים לא חפצתי התחכם יונתן והוסיף מלת דִּבְאִלֵּין, כלומר לא חפצתי בקרבנות אשר כאלה (לא בקרבנות סתם). **חדש**

tazione del Tempio. (14) I vostri Capo-mesi e i vostri giorni festivi mi sono in odio, mi riescono pesanti, non li posso sopportare. (15) E quando stendete le vostre palme, io rivolgo i miei occhi lungi da voi; e per quanto molto preghiate, io non ascolto. Le mani vostre d'umano sangue son piene. (16) Lavatevi, mondatevi, togliete dalla mia vista la malvagità delle vo-

שמים משא על פלוני (ב׳ י״ז). נלאיתי נשא, לא אוכל לסבול, וכן כל לשון נלאה ענינו לא יכול, השתדל ולא עלתה בידו, כמו וילאו למצוא הפתח (בראשית י״ט י״א), עיין שם פירוש רשב״ם, וכן ונלאו מצרים לשתות מים מן היאור (שמות ז׳ י״ח), נלאיתי הכיל (ירמיה ו׳ י״א), וכן העוה נלאו (שם ט׳ ד׳) לא יוכלו להעוות עוד, לשוא ישתדלו להוסיף רשעה על רשעתם. וכן ויאל ללכת כי לא נסה (שמואל א׳ י״ז ל״ט) צריך לקרוא (כדעת תלמידי מוה״רר אברהם חי מייננסטר) וַיִּלֶא, כלומר השתדל ללכת ולא יכול, כי לא נסה, וכמו שאמר מיד לא אוכל ללכת באלה כי לא נסיתי. (טו) ובפרשכם כפיכם, כאלו דאג הנביא שמא יטעה אדם בהבנת מקראות שלמעלה, ויבין מהם שהקרבנות והחגים שנואים לפניו ית׳, הוסיף ואמר כי גם התפלה שלהם איננה מקובלת לפניו; והנה כמו שהתפלה, כשהיא בכוונה ובלב שלם, אין אדם שיכחיש היותה רצויה לפני האל, כן יש להבין שגם הקרבנות והחגים רצויים הם לפניו, כשהכוונה בהם טובה והעושה אותה צדיק או בעל תשובה, ומה שלא היו אז לרצון אינו אלא מפני שלא היו עוזבים דרכיהם הרעים, ולא היה לבבם שלם עמו, וכמו שאמר לא אוכל און ועצרה. ידיכם דמים מלאו, לא מצאנו דמים בלשון רבים אלא על דם האדם. והנה אחר שהזכיר פרישת הכפים, אמר שהוא מוכרח להעלים עיניו מהם ולא יוכל לשמוע תפלתם, מפני שידיהם מלוכלכות בדם שפכו, והן מזכירות לפניו רוע מעלליהם, א״כ אין תקנה להם אלא שירחצו ויזכו ויסירו רוע מעלליהם מנגד עיניו, ואז יוכל לפנות אליהם ולשמוע תפלתם. והנה היה מחכמת הנביא שמתוך הזכרת הקצף הגדול שאין למעלה ממנו (ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם) והעון הגדול שאין למעלה ממנו (ידיכם דמים מלאו), מצא מקום לפתוח בנחמה, ולדבר על לבם שישובו מדרכיהם הרעים, והוא יסלח להם כל מה שעשו. (טז) הזכו, התפעל מן זכה, במקום הִתְזַכּוּ, כמו מְדַבֵּר, מִטַּהֵר, וכן הִזַּמִּנְתּוּן (דניאל ב׳ ט׳) לפי הכתיב, אבל הִזְדַּכּוּ, הִזְדַּמִּנְתּוּן, אינם על דרך לשון הקדש, ולא על דרך לשון ארמית הקדומה, אלא לפי מנהג לשון סורי ולשון חכמים (ואם היה כפעל משרש זכך, היה טעמו למעלה). חדלו הרע, עד כאן דבר דרך משל, מכאן ואילך

אָוֶן וַעֲצָרָה׃ (יד) חָדְשֵׁיכֶם וּמוֹעֲדֵיכֶם שָׂנְאָה נַפְשִׁי הָיוּ עָלַי
לָטֹרַח נִלְאֵיתִי נְשֹׂא׃ (טו) וּבְפָרִשְׂכֶם כַּפֵּיכֶם אַעְלִים עֵינַי מִכֶּם
גַּם כִּי־תַרְבּוּ תְפִלָּה אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ יְדֵיכֶם דָּמִים מָלֵאוּ׃ (טז) רַחֲצוּ

שהיתה נוהגת בימי המלכים הכשרים. גם היה אפשר לפרש לא תוסיפו לקרוא לחדש ולשבת ימי מקרא, כלומר לא תוסיפו לעשותם ימי אסיפה ועצרה; אך קשה בעיני שתהיינה שתי מלות משרש אחד הסמוכות זו לזו (קרוא מקרא) באמרות לשתי הוראות שונות (קריאת שם, ואסיפה). **לא אוכל און ועצרה**, שרש יכל קרוב לשרש כיל, והכיל והחזיק ענין אחד להם, וכן יכול וחזק קרובים בענין (ר' שלמה ליויזון, שיחה בעולם הנשמות), ואמרו שאדם יכול לעשות דבר מה, כשהמעשה ההוא עומד בכחו ואיננו גדול ממדת כחו, והנה מדת כחו מכילה המעשה ההוא; וכן בלשון איטלקי מלת capace באמרת על הכלי המכיל ועל החי היכול. ומזה לא אוכל און ועצרה, אינני מחזיק ואינני יכול לסבול און ועצרה, וכן אותו לא אוכל (תהלים ק"א ה) איני מחזיק אותו, איני יכול לסבלו, וכן ולא יכלו דברו לשלום (בראשית ל"ז ד) לא יכלו לסבול דברו לשלום, כשהיה מדבר עמהם דברי שלום לא היו יכולים שאתו. **און ועצרה**, לא אוכל לסבול שני הדברים האלה יחד (כפירוש רש"י), וכן ופרה ודב תרעינה (ישעיה י"א ז) הכוונה תרעינה יחד. ופירוש עצרה ההתאספות בבית אלהים (יואל א' י"ד, עמוס ה' כ"א, מלכים ב' י' כ'), והושאל לכל קבוץ (עצרת בוגדים, ירמיה ט' א'), ואח"כ הושאל לשון נעצר על היושב בבית אלהים, אף אם הוא לבדו בלא קבוץ עם (נעצר לפני ה', שמואל א' כ"א ח'). והנה לא אוכל און ועצרה הוא נתינת טעם לשלשת לא תוסיפו שלפניו, והיה האתנח ראוי לבא במלת מקרא, כזה: **לֹא תוֹסִיפוּ הָבִיא מִנְחַת־שָׁוְא קְטֹרֶת תּוֹעֵבָה הִיא לִי חֹדֶשׁ וְשַׁבָּת קְרֹא מִקְרָא לֹא־אוּכַל אָוֶן וַעֲצָרָה׃** אלא שנטה בעל הטעמים מדרך הפשט על הדרך שנטה ממנו המתרגם הארמי, לבלתי ישמעו ההדיוטות לא תוסיפו חדש ושבת קרוא מקרא, כאלו ה' מצוה שלא נחוג את יום השבת, על כן הפריד חדש ושבת מן לא תוסיפו, וכוונתו לפרש חדש ושבת אתם קוראים מקרא ונוהגים באופן בלתי רצוי, עד שלא אוכל און ועצרה; וכיוצא בזה תרגם יונתן ירחין ושבין כנישתא אתון מתכנשין, לא שבקין חוביכון לקבלא צלותכון בעידן כנישתכון. (יד) **חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי**, אחרי שאתם אנשי און, ואני לא אוכל און ועצרה, הנה אני שונא חדשיכם ומועדיכם, שבהם אתם באים לפני ונעצרים בביתי. **היו עלי לטרח**, למשא כבד (רד"ק), וכן בערבי טַרְחַ עַלַיְ עניני

stre azioni. Cessate di malfare. (17) Avvezzatevi a ben oprare, abbiate cura della giustizia, rianimate chi è oppresso, fate diritto all' orfano, difendete la causa della vedova. (18) Venite sì, e riconciliamoci, dice il Signore. Se i vostri trascorsi fossero simili a panni scar-

מלת חמוץ. ואחרים פירשו הַדריכו, מן עמי מאשריך מתעים (למטה ג׳ י״ב), ופירשו חמוץ על הגוזל (על דרך עָשוק, ירמיה כ״ב ג׳), שענינו עוֹשֵׁק, והוא משקל ארמי, כמו קְטוֹלָא, כְּרוֹזָא, וממנו בְּגוֹדָה, כלם ענינם רגילות באחד מן המעשים), ותהיה הכוונה הדריכו בדרך ישרה את הגזלן; וזה לא יתכן, כי לפניו ואחריו איננו מדבר אלא בעשיית המשפט (דרשו משפט — שפטו יתום), ועקר חובתם של דיינים איננה אלא שיצלו הנרדף ויענישו החומס, לא שידריכו החומס בדרך ישרה; הן אמת כי נותן התורה ית׳ לא יחפוץ במות המת כי אם בשובו מדרכיו וחיה, מכל מקום שופט לחוד, ומוכיח ומדריך לחוד. ודע כי רד״ק בשרשים פירש חמוץ עשוק, והפך בפירושו לישעיה כתוב גזל ומעוות בדינו (וכן הביאו גם גיזן), ואין זה אלא טעות הדפוס, וצ״ל גזול ומעוות בדינו, וכן מצאתי בדפוס פיזארו שנת רע״ו. **שפטו יתום ריבו אלמנה**, שפטו משפט יתום ריבו ריב אלמנה (ראב״ע ורד״ק), כי הַפֹּעַל יש בכחו שם הנגזר ממנו, כמו וברך ולא אשיבנה (במדבר כ״ג כ׳) ענינו וברך ברכה ולא אשיבנה, וכן לדעתי לא תענה ברעך עד שקר (שמות כ׳ י״ג) לא תענה ברעך עניית עד שקר. (יח) **לכו נא ונוכחה**, ונוכחה הוא נפעל, והמפרשים פירשוהו ענין ויכוח, כהוראת התפעל, כמו ועם ישראל יתוכח (מיכה ו׳ ב׳), אבל אין ענין ויכוח מתישב עם האמור אחריו אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, והוכרחו המפרשים להוסיף ענינים באמצע הפסוק, רש״י מוסיף: ונדע מי סרח על מי, ואם אתם סרחתם עלי עודני נותן לכם תקוה לשוב, ואז אם יהיו וגו׳, ורד״ק מוסיף: האל יספר הטובות שעשה לכם והרעות שעשיתם אתם לפניו, ואתם כיון שלא תוכלו לטעון כנגדו דבר, תתחרטו על מעשיכם הרעים, ואם תעשו כן, אז אם יהיו וגו׳; והנה העקר חסר מן הספר. אשר על כן ראב״ע ודון יצחק נטו מעל הדרך הזה, ופירשו המלה לא ענין ויכוח, אלא ענין קבלת התוכחה, ולפי שהוקשה להם איך יאמר האל לכו נא ונקבל תוכחה, עשוהו מאמר הנביא המשתף עצמו עם החוטאים; וזה אמנם פירוש רחוק ודחוק עד מאד. ואשר אני אחזה לי הוא כי הנפעל מן השרש הזה ענינו התפייסות שני בעלי הריב זה עם זה, שהוא המסובב מן הויכוח (על דרך נרפא שהוא המסובב מן התרפא). והנה שרה אחר שאמר לה אבימלך הנה נתתי אלף כסף לאחיך וגו׳,

הִזַּכּוּ הָסִירוּ רֹעַ מַעַלְלֵיכֶם מִנֶּגֶד עֵינָי חִדְלוּ הָרֵעַ׃ (יז) לִמְדוּ
הֵיטֵב דִּרְשׁוּ מִשְׁפָּט אַשְּׁרוּ חָמוֹץ שִׁפְטוּ יָתוֹם רִיבוּ אַלְמָנָה׃
(יח) לְכוּ־נָא וְנִוָּכְחָה יֹאמַר יְהוָה אִם־יִהְיוּ חֲטָאֵיכֶם כַּשָּׁנִים

מפרש הכשל ואומר להם שלא יתכן להם להסיר רוע מעלליהם מנגד עיניו אם לא שיחדלו להרע, כי אין דבר נעלם ממנו ואין נסתר מנגד עיניו. (יז) **למדו**, הרגילו עצמכם. **היטב**, לעשות טוב. **דרשו משפט**, השגיחו שיהיה משפט נעשה בין איש לאיש. **אשרו חמוץ**, פירש רש"י החזיקו את הנגזל, והוא לשון משנה אשרוהו, אי אישר חילי, יישר כחך עכ"ל. ואני מוסיף כי שרש אשר מתחלתו אינו אלא הפעיל ארמי משרש שרר, שענינו חוזק וקיימא ואמת ואמונה, כמו שריר וקים, ומלת יישר כחך היא בנין הקל משרש שרר, ומפני שהשרים והנחים קרובים זה לזה ומתחלפים פעמים רבות זה בזה, מצינו בתלמוד שרש אשר משמש במקום שרר, כגון משלשלן מאשרן (כתובות י' סע"ב) שפירושו מחזיקות בה, וכן אשר, לא תאשר (גטין לו ע"ב) האמן, אל תאמן, ומזה אי איישר חיל (שם ל"ו ב:) פירש רש"י אם אחזיק כח, והוא עתיד למדבר בעדו, והיו"ד עומדת במקום האל"ף פ"א הפעל. ומלת אשרוהי יתכן היותה הפעיל מן שרר, ויתכן היותה בנין הדגוש מן אשר. וכיוצא בזה אשור הבו לה (גטין ל"ד) והיא נוי לרבים, ומשפטה אַשְּׁרוּ (על דרך שאומרים בזמן עבר אמור רבנן, במקום אָמְרוּ). ופירושה חזקו עצמכם, כלומר התחזקו. ומזה בלשון הקדש כי אשרוני בנות (בראשית ל' י"ג), אמרו לי חזקי ואמצי, כדרך שאומרים לכל מי שמשמחים בטובתו. וכל לשון מְאֻשָּׁר וְאַשְׁרֵי אין עקר הוראתם שפלוני מצליח והשעה משחקת לו, אבל ענינם שהרואים אותו אומרים לו חזק ואמץ, וזה סימן שמעשיו מצליחין. וכאן אשרו חמוץ ענינו כתחלת הוראת המלה, חַזְּקוּ, ומלת חמוץ שם התאר, מן מעול וחומץ (תהלים ע"א ד'), והוא מענין חֹמֶץ, גם חמס כנגזר מכאן, וענינם קלקול והשחתה, ונקרא חָמוּץ מי שנעשה לו חמס, והוא עשוק וגזול ומקולקל בעניניו, והוא צריך חזוק, על כן אמר שיחזקוהו. והנה הנביא הולך בהדרגה מן הכלל אל הפרט, ואחר שאמר חדלו הרע אמר דרך כלל למדו היטב, שהוא הכלל הכולל הכל, ואח"כ פירש אחד מפרטי הטוב שהוא ג"כ כלל גדול, ואמר דרשו משפט, ואח"כ התחיל בפרטים, והזכירם תחלה דרך כלל במלות אשרו חמוץ, שיחזקו כל מי שעניניו מקולקלים מפני החמס שנעשה לו, ואח"כ פרט היתום והאלמנה, שעשיית החמס להם מצויה יותר, מפני חולשתם. ואחרים פירשו אשרו כמו ביו"ד, יַשְּׁרוּ, ואיננו מתישב יפה על

latti, diverranno bianchi al par della neve; se fossero rossi come la grana, come la lana diventeranno. (19) Se acconsentite ed ubbidite, il felice paese godrete. (20) Se poi ricusate e disubbidite, della spada sarete

בבגדים הצבועים שני, אבל יהיו הכתמים אדומים המפוזרים פה ופה על גבי בגד בלתי צבוע, אז יסורו הכתמים ההם מכל וכל, ויאמר מקום הכתם כמראה הצמר, כאלו מעולם לא היה שם שום כתם ושום צבע כלל, מה שהוא יותר קשה ויותר רחוק מהקודם. ולפי זה אין אנו צריכים לדחוק כרד״ק ולפרש כצמר יהיו, כצמר לבן ונקי, ויהיה העקר חסר; גם תצדק לפי זה הדרגת המליצה, כי אע״פ שהשלג לבן מהצמר הנה הפיכת האודם ללובן איננה קשה כל כך כהסרת הכתם מכל וכל, כי להחליף מראה במראה די שיכהה המראה הראשון, והמראה השני יחפה עליו ויעלימהו, אבל להסיר הכתם עד שלא יהיה רישומו ניכר, צריך שיתבטל המראה הראשון לגמרי. ואמנם מה שהביא מדמה החטאים למראה אדום, הוא על שם הדם שהוא סימן הרציחה, כי דם הנרצח ניתז על בגדי הרוצח ונכתם בהם, והרציחה היא הגדולה שבעבירות, ולמעלה אמר ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם וגו׳, ידיכם דמים מלאו, ועכשו אומר בהפך שאם ירחצו ויזכו וילמדו היטב וגו׳, אז לא לבד שלא ישאר שום רושם מזכיר עון בכפיהם, אבל גם מבגדיהם יסורו הכתמים. ילבינו, יאדימו, פעלים עומדים (רד״ק), לפעמים כשהדבר קונה מאליו תכונה מה, העברי מייחס הענין לפעולת הדבר עצמו, כאלו הוא פועל על חלקיו ומחדש בהם שנוים, והוא משמיע ענין זה בבנין הפעיל, כגון הִשְׁרִישׁ, טעמו עשה שרש, שלח שרשיו; מקרין מפריס, עושה קרנים, עושה פרסות, כלומר בעל קרנים ופרסות; הנץ והפריח, עשה נץ ועשה פרח; וכן כאן ילבינו, יאדימו, יעשו לובן, יעשו אודם, כאלו הם מחדשים על עצמם המקרים ההם (Ewald בדקדוקו, ואחריו גיזו). (יט) **אם תאבו** וגו׳, הולך ומפרש מה שאמר תחלה בדרך משל. **אם תאבו ושמעתם**, היכנו מאמר אחד (אם תרצו לשמוע), כי לא יתכן לפרש כן ואם תמאנו ומריתם, אם תמאנו למרות; אבל האמת כי אין שרש אבה מורה רצון, אלא הסכמה לרצון אחרים (עיין מה שכתבתי בבכורי העתים תקפ״ז עמוד 206), אם תסכימו למה שאמרתי למדו היטב וגו׳, ותשמעו למצותי. **טוב הארץ תאכלו**, תשכנו לבטח על הארץ הטובה אשר נתתי לכם, ותאכלו מפריה בשמחה. (כ) **חרב תאכלו**, תהיו מאכל לחרב, חרב תאכל אתכם, תאוכלו על ידי החרב, על דרך כסו הרים צלה (תהלים פ׳ י״א) כסו הרים על ידי צלה; ובשאר לשונות אומרים באבלאטיף מחרב תאוכלו, כסו הרים מצלה, אבל בלה״ק אין קושרים הפעול עם הפועל באבלאטיף (והעירני על הדבר

כַּשֶּׁלֶג יַלְבִּינוּ אִם־יַאְדִּימוּ כַתּוֹלָע כַּצֶּמֶר יִהְיוּ׃ (יט) אִם־תֹּאבוּ
וּשְׁמַעְתֶּם טוּב הָאָרֶץ תֹּאכֵלוּ׃ (כ) וְאִם־תְּמָאֲנוּ וּמְרִיתֶם חֶרֶב

נוכחה (בראשית כ׳ ט״ז), הכירה האמת ונתפייסה עמו. וכן (איוב כ״ג ז׳) אומר שם ישר נוכח עמו ואפלטה לנצח משופטי, כלומר אם הייתי יכול לערוך משפט עם האל (כמו שאמר במקראות שלמעלה מי יתן ידעתי ואמצאהו, אערכה לפניו משפט), אז האיש הישר (כלומר אני איוב) יֵצֵא מלפניו בשלום, כי אין ספק שהאל בשמעו טענותיו יצדיקהו, ואז אפלטה לנצח משופטי, אֶנָּצֵל לגמרי מיד שופטי, כי לא ירשיעני ולא יענישני עוד. אף כאן אחר שאמר להם למדו היטב דרשו משפט וגו׳, אומר להם דרך חבה לכו נא, עשו מה שאמרתי לכם (למדו היטב וגו׳), ועל ידי כן נתפייס ונתפשר זה לזה אני ואתם, ונהיה זה עם זה באהבה ושלום, כי הנני מבשר אתכם שאם תעשו כן אסלח לכם כל מה שחטאתם עד היום, ולא ישאר עוד שום רושם מעונותיכם, אלא כשלג ילבינו והיו כלא היו. ולפי זה אין העיקר חסר, ואין להוסיף אלא דבר הנשמע מאליו, והוא: עשו מה שאמרתי לכם. **כשנים כתולע**, הכוונה כבגד צבוע בצבע אדום חזק היוצא מן הקרמס, והוא גרעינים, ויש תולעים בכל אחד ואחד (כדברי רש״י), והגרעינים ההם מלאכת התולעים הם, ועושים אותם על אחד השיחים, והלחה הנמצאת בתולעים ההם היא הצובעת. ומלת שני ענינה בלשון ערבי זוהר, וכן נקרא הצבע ההוא בלשון חכמים זהורית, ובלשון תרגום זוהרי, זהוריתא, ובלשון סורי זהוריתא (בא״ית במקום ה״א). והנה שני ותולע הם שמות נרדפים המורים על דבר אחד בשתי בחינות שונות כי נקרא שני על שם זהרו, ונקרא תולע על שם התולעים; ומתחלה חברו שני השמות ואמרו שני תולעת, או תולעת שני, ואח״כ אמרו גם זה בלא זה, ותקשר על ידו שני (בראשית ל״ח כ״ח), האמונים עלי תולע (איכה ד׳ ה׳), ומזה אנשי חיל מתולעים (נחום ב׳ ד׳), אלא שבחבור שני השמות אומרים תולעת בלשון נקבה, ובלא מלת שני אומרים תולע לשון זכר, להבדיל בין תולעת השני ובין סתם תולעת. והנה אין ספק כי המלות האלה הונחו תחלה להורות על תולעת הקרמס ועל המראה האדום שלה, ואח״כ הושאלו להורות על הצמר או הבגד הצבוע בצבע ההוא, ובמקרא לא נמצאו המלות האלה אלא על ההוראה האחרונה הזאת. ומלת שנים האמורה כאן היא לשון רבים, כמו כי כל ביתה לבוש שנים (משלי ל״א כ״א), יאמר שאף אם יהיו חטאיהם אדומים כבגדי שני שהם אדומים למעלה ולמטה ומכל צד, יקבלו מראה אחר ויתהפכו ללובן כשלג, מה שהוא רחוק וקשה מאד במלאכת הצביעה; ואם לא יהיו

preda. Si, è la bocca del Signore, che parlò. (21) Come mai è cangiata in meretrice la citta leale? Essa era piena di giustizia, probità vi albergava; ed ora — omicidi. (22) Il tuo argento è divenuto scoria, il tuo

הטעמים כך, מפני שהתיבות האחרונות (ועתה מרצחים) אין אחת מהן גדולה, כלומר שאין הטעם באחת מהן על התנועה השלישית, עיין מכתבי הכספת לשו תורת אמת לידידי ר׳ יצחק בן אריה, עמוד 70. **מלאתי משפט צדק ילין בה**, ירושלים היתה מלאה משפט מצד השרים והשופטים שהיו עושים דין בין איש לאיש, ועל ידי כן היה הצדק שוכן בה, כי גם העם היו הולכים בדרכי מישרים, בראותם כי יש משפט. **ילין**, לינה היא דירת הלילה, והושאל לשון זה לכל דירת קבע וישיבת בטח. **ועתה מרצחים**, ועתה היא מרצחים, כלומר כלה מרצחים, היא מלאה מרצחים. **מרצחים**, הפיעל מורה על הרגילות, כמו מנאפים. ורא״בע אמר שהוא פעל יוצא לשני פעולים, והכוונה על הדיינים; ואין זה מדרך הוראת הפיעל. והנה המקרא הזה שהוא תחלת הנבואה על השרים, מדבר על ירושלים בלשון נסתר, כאלו הנביא מדבר בינו לבין עצמו ומתמיה ומקונן איך נהיתה כזאת, ואח״כ מסב פניו אליה ואומר לה לנכח, כספך היה לסיגים. ודוגמת זה עשה ישעיה למעלה, בתחלת החלק הראשון, שהוא תוכחה לעם, פתח בלשון נסתר גדלתי ורוממתי וגו׳, ישראל לא ידע וגו׳, ואח״כ התחיל מוכיחם פנים אל פנים, הוי גוי חוטא וגו׳, על מה תכו וגו׳. **(כב) כספך היה לסגים** וגו׳, דרך משל, כלומר אַתְּ שהיית מקדש ככסף צרוף וכיין טוב, נהפכת והיית סיגים, ויין מזוג. אבל פירוש רש״י ורד״ק (שהמטבע היה כסף סיגים, והיין הנמכר היה מעורב במים) רחוק מאד ממעלת מליצת ישעיהו. ולדעת רא״בע הוא משל על השופטים ועל השרים, על כן אחריו שריך סוררים, והטעם המובחרים שבהם הם סיגים; ונראה לי שאם איננו רחוק שימשיל גדולי העיר לכסף, רחוק הוא שימשיל אותם ליין, ויאמר עליהם סבאך מהול במים. **כספך היה לסגים**, סיג נקרא כל מה שאיננו כסף (או זהב) והוא מעורב עם הכסף (או עם הזהב) במקום מחצבו, ומפרידים הסיגים מן הכסף (ומן הזהב) במלאכת הצירוף על ידי האש; ובאמרו כספך היה לסיגים אין הכוונה שהכסף נהפך והיה כלו סיגים, אך הכוונה שאיננו עוד כסף צרוף, אבל הוא כסף מעורב עם סיגים, על דרך שאומר אחריו סבאך מהול במים, וכן משמע למטה (כ״ה) שאומר ואצרוף כבור סיגיך ואסירה כל בדיליך, משמע שיש שם גם כן כסף טוב שישאר אחרי הסרת הסיגים. **סבאך**, שרש סבא מורה על שתייה מרובה, ואולי מזה קראו סֹבֶא ליין טוב שקופצים עליו הסובאים. **מהול**, ענין מילה וכריתה, וכן בלשון

תֹּאכְלוּ כִּי פִּי יְהוָה דִּבֵּר׃ (כא) אֵיכָה הָיְתָה לְזוֹנָה קִרְיָה נֶאֱמָנָה
מְלֵאֲתִי מִשְׁפָּט צֶדֶק יָלִין בָּהּ וְעַתָּה מְרַצְּחִים׃ (כב) כַּסְפֵּךְ הָיָה

הזה מורי ורבי אלופי וחותני מה"חר **רפאל ברוך סגרי** זצ"ל, ומן הטעם הזה היה שקראו המדקדקים בנין שלא נזכר שם פועלו לכל בנין המורה על קבלת הפעולה, ועיין פירושי על ויקרא כ"א ז׳. טוב הארץ תאכלו, חרב תאוכלו, דרך נחות, כמו למעלה ז׳ וי"ו׳. **(כא) איכה היתה לזונה**, עד כאן דבר לכל העם, וקראם לשוב בתשובה, מכאן ואילך מדבר על השופטים והשרים, ונבא עליהם כליה והשפלה. **לזונה**, אין הכוונה על עבודת אלילים, אף לא על ההקטרה בבמות, אלא על רוע המדות, כמו שמפרש והולך, מרצחים, חברי גנבים, וכל זה ראיה שלא נאמר החזון הזה בימי אחז, רק בימי חזקיה; ואם תעיין בדברי הימים, תמצא כי חזקיה השתדל הרבה בהשבת העבודה על כנה, ולא השתדל להעמיד המשפט, ולתקן המדות בין עם הארץ. **זונה**, משל לחוטא בלא בושה, כענין ומצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם (ירמיה ג׳ ג׳). **נאמנה**, בעלת אמונה, כמו עיני בנאמני ארץ (תהלים ק"א ו׳), ואמונה קרובה לצדק, כמו והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו (ישעיה י"א ה׳).

מלאתי משפט, היכוי ושם התאר מקבלים לפעמים (במליצת השיר) יו"ד נוספת, כגון שֹׁכְנִי, יֹשְׁבִי, חֹצְבִי, חֹקְקִי, מְקִימִי, מוֹשִׁיבִי, ובלשון נקבה רַבָּתִי שָׂרָתִי אֹהַבְתִּי לָדוּשׁ (וכן יֹשַׁבְתִּי, מְקֻנַּנְתִּי (ירמיה כ"ב כ"ג) משפט התו"ן להנקד בחירק, ודעת בעל המסלול שהזכרתי לשבח בבכורי העתים תקפ"ז עמוד 172 שהמלות האלה מורכבות מן יושבת את, מקוננת את, בטלה ומבוטלת, כי מלת אַתְּ אין לה ענין בפסוק ההוא), ובסמיכות גְּנֻבְתִי יום, וכן כאן מלאתי משפט. **משפט**, בטעם רביע, כן הוא בדפוס ברי"שא שנת רנ"ד, ובדפוס פיזארו שנת רע"ו עם פירוש רד"ק ושנת ר"ף עם פירוש דון יצחק, ובתנ"ך גדול ויניציאה רפ"ה, ובחומש עם תרגום והפטרות כ"י על קלף אשר בידי, וכן מצא יוהן היינריך מיכאליס בתנ"ך כ"י בעיר ערפורט; וכן הדעת נותנת שהמלה צריכה לטעם מפסיק פחות מהטפחא שתחת ילין בה, כי מלאתי משפט צדק ילין בה, הם שני מאמרים האמורים לשעבר, ועתה מרצחים הוא מתנגד לשניהם, וכאלו אמר: לפנים היתה מלאה משפט, וצדק ילין בה, ועתה בהפך היא מלאה מרצחים. והנה ידוע כי הרביע מפסיק פחות מן הטפחא, אך הזקף גדול משניהם. ובדפוסים אחרונים, גם במנחת ש"י, וגם בחומש ר׳ וואלף היידנהיים, נדפס משפט בזקף, ואינו אלא שבוש. ודע כי ראוי היה שיהא זקף על בה (מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים), אך לא בא

buon vino è adulterato coll'acqua. (23) I tuoi reggenti sono perversi, e soci di ladri; tutti amano donativi, e vanno in traccia di retribuzioni: all'orfano non fan giustizia, e la causa della vedova non giunge ad essi. (24) Ebbene, dice il Signore, Iddio Sabaot, difensore d'Israel: Oh! ch'io voglio prender soddisfazione dei miei avversarj, e vendicarmi de' miei nemici. (25) Ed applicherò la mia mano sopra di te; e purgherò, quasi

בצירוף הסיגים, והוא רע לרשעים, וטובה גדולה לכלל האומה. ומליצת השבת יד בלא מלת על, יש לה הוראה אחרת, והיא להורות שאדם מושך ידו אליו, כמו ויהי כמשיב ידו (בראשית ל"ח כ"ט), ויהושע לא השיב ידו בכידון (יהושע ח' כ"ו), ויש בזה עזיבת פעולה, כמו לא השיב ידו מבלע (איכה ב' ח'), מעול ישיב ידו (יחזקאל י"ח ח'), והשיבותי את ידי (שם כ' כ"ב). ואצרוף כבור סגיך, פעל צרף נאמר על התכת המתכות באש כדי להבדיל מהם הסיגים, ואומרים כסף צרוף (תהלים י"ב ז') והוא כסף שהותך ועל ידי כן נבדלו ממנו סיגיו, ומי שאומנותו בהתכת הזהב והכסף לזקקם ולעשות מהם כלים, נקרא צורף. ובלשון מושאל צרופה אמרתך מאד (שם קי"ט ק"מ) טהורה מכל מום, כאלו הוסר ממנה כל פסולת, ואצרפנו לך שם (שופטים ז' ד') אבדיל הראוים מהבלתי ראוים; והנה פעולת הצירוף מתייחסת תמיד אל הדבר המעורב מטוב ורע, ולא אל הרע לבדו, ויקשה לפי זה איך אמר כאן ואצרוף כבור סיגיך, ואיך עשה הצירוף נופל על הסיגים דווקא? לפיכך נראה לי כי כמו שאמר למעלה כספך היה לסיגים והכוונה לא סיגים דוקא אלא כסף מעורב עם סיגים, כן אמר כאן ואצרוף כבור סיגיך ואין הכוונה סיגים דוקא, אלא כסף סיגים, כסף מעורב עם סיגים, ואחר שאמר שיצרוף הכסף ההוא המעורב עם סיגים, פירש ואמר על הסיגים ממש ואסירה כל בדיליך. כַּבֹּר, טעמו כְּבַבֹּר, כמו שעושים על ידי הבור, וכמהו למטה (ט' ג') כיום מדין, שיעורו כביום מדין, וכן ושבה אל בית אביה כנעוריה (ויקרא כ"ב י"ג) שיעורו כבנעוריה, וכן עורי כימי קדם, וכמהו רבים, וכן כחצות הלילה (שמות י"א ד') שיעורו כבחצות הלילה. ורד"ק מפרש בלא חסרון בי"ת אצרוף סיגיך כמו הבור, כמו שיעשה הבור המברר הכסף מן הסיגים, אך נראה לי בלתי נאות להמשיל האל אל הבור, ויותר נכון להמשילו אל הצורף העושה מעשהו על ידי הבור. ומה שמצאנו (מלאכי ג' ב') כי הוא כאש מצרף וכבורית מכבסים, כבר פירש שם רד"ק כי יום ה' הוא הנמשל לאש ולבורית, לא האל עצמו. והבור הזה איננו בורית מכבסים (sapone), אבל דבר שנותנים במתכות למהר התכתם, והוא הנקרא sal alcali או sal lixivii או potassa, והוא מֵאפר קנת

לְסִיגִ֑ים סָבְאֵ֖ךְ מָה֥וּל בַּמָּֽיִם׃ (כג) שָׂרַ֣יִךְ סוֹרְרִ֗ים וְחַבְרֵי֙ גַּנָּבִ֔ים
כֻּלּוֹ֙ אֹהֵ֣ב שֹׁ֔חַד וְרֹדֵ֖ף שַׁלְמֹנִ֑ים יָתוֹם֙ לֹ֣א יִשְׁפֹּ֔טוּ וְרִ֥יב אַלְמָנָ֖ה
לֹא־יָב֥וֹא אֲלֵיהֶֽם׃ (כד) לָכֵ֗ן נְאֻ֤ם הָֽאָדוֹן֙ יְהוָ֣ה צְבָא֔וֹת אֲבִ֖יר
יִשְׂרָאֵ֑ל ה֗וֹי אֶנָּחֵ֣ם מִצָּרַ֔י וְאִנָּקְמָ֖ה מֵאוֹיְבָֽי׃ (כה) וְאָשִׁ֤יבָה יָדִי֙ עָלַ֔יִךְ

ערבי כשאדם מערב מים ביין אומרים שעשה בו פצעים והרג אותו, מפני שהחליש כחו, וכן המשורר הרומי Martialis אומר jugulare Falernum שחט היין הטוב (Schultens ואחריו רוז' וגיז'). מהל ומול אחד הם, כמו בוש ורוץ בעברי, בהת ורהט בארמי. **(כג) שריך סוררים**, לשון הנופל על הלשון, וסוררים מענין סורר ומורה, פרה סוררה, כתף סוררת, סרים והולכים לבלתי שמוע בקול, וכמפורש בירמיה (ה' כ"ג) ולעם הזה היה לב סורר ומורה סרו וילכו. **וחברי גנבים**, מקבלים שחד מן הגזלנים, לבלתי הענישם, והנה זה כאלו חולקים עם הגנבים. **כלו**, כל אחד מהם, כמו ושלישים על כלו (שמות י"ד ז'), כי כלו חנף ומרע (ישעיה ט' י"ו). **שלמונים**, כמו שִׁלּוּמִים, כטעם השר שואל והשופט בַּשִּׁלּוּם (מיכה ז' ג'), כלומר נוטלים שכר על דיניהם, ומי שלא יוכל לשלם לא יעשו לו דין, ולפיכך ריב אלמנה לא יבא אליהם, כי יודעת היא שאין שומעים לה לריב ריבה, מאחר שאין לה לשלם. הנו"ן במלת שלמונים עומדת במקום הדגש שבמלת שִׁלּוּם, וכן בגַּרְזֶן וחבריו הנו"ן במקום הדגש שבמשקל גַּנָּב נַגָּח, וכן למטה (כ"ב י"א) מְעֻזְנֶיהָ במקום מָעֻזֶּיהָ. **(כד) לכן נאם האדון**, שהוא למעלה מן השרים. **אביר**, לשון אברה, שמגין על עמו, כטעם באברתו יסך לך (תהלים צ"א ד'). **הוי**, לשון קריאה, כפירוש רש"י. **אנחם**, אניח חמתי על ידי הנקמה, כטעם והניחותי חמתי בם והנחמתי (יחזקאל ה' י"ג), וכן כל נחם בכל הוראותיו נגזר משרש נוח, ואין עקר שרשו אלא נח, והעד נח זה ינחמנו (בראשית ה' כ"ט), המלך נח ושוקט ממה שדמה בלבו לעשות, והמתנחם מאבלו נח מיגונו. **מצרי, מאויבי**, אנשי חמס ועול המזיקים לצדיקים נקראים אויבי ה', וכן אתה מוצא (תהלים צ"ב) בפרוח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און וגו' כי הנה אויביך ה' כי הנה אויביך יאבדו יתפרדו כל פועלי און. **(כה) ואשיבה ידי עליך**, ענין התעסקות בדבר והנפת היד עליו פעם אחר פעם, כאומן העושה מלאכתו, כטעם אך בי ישוב יהפוך ידו כל היום (איכה ג' ג'), ודוגמתו השב ידך כבוצר על סלסלות (ירמיה ו' ט'), להשיב ידך על חרבות נושבות (יחזקאל ל"ח י"ב), ועל צריהם אשיב ידי (תהלים פ"א ט"ו); ואע"פ שרוב שמוש המליצה הזאת הוא לרעה, אין זה מצד טבע המליצה עצמה, כי שוה היא לטוב ולרע. וכאן הכוונה שהאל יתעסק

colla potassa, le tue scorie, e toglierò via tutte le tue particelle di stagno. (26) E rimetterò i tuoi giudici, quali erano anticamente, ed i tuoi consiglieri come in origine: indi verrai chiamata città della giustizia, piazza leale. (27) Sion colla giustizia sarà redenta, e i suoi abitatori colla probità. (28) I ribaldi e i peccatori resteranno ad un tratto fiaccati, e coloro che abbandonarono il Signore finiranno. (29) Sì, coloro rimarranno delusi delle speranze collocate nei terebinti, che avete desiderati; e resterete svergognati della fiducia posta nei giardini che vi siete eletti. (30) Sì, diverrete qual

כמו ושבתי בבית ה׳ לאורך ימים (תהלים כ״ג ו׳) שהוא כמו וישבתי, וכן אם שוב תשבו בארץ הזאת (ירמיה מ״ב י״ד) שהוא כמו אם יָשׁוֹב, וכן אם תשוב ישראל נאם ה׳ אלי תשוב (שם ד׳ א׳) תשוב השני ענינו תעמוד, כאלו כתוב תֵּשֵׁב. והנה ישב ושוב כמו יטב וטוב, ינק ונוק, יען ועון. ולא נכון לפרש ושביה ענין תשובה (כפירוש רש״י ורא״בע ורוזי וגיזי), כי אין טעם להגיד במה יפדו השובים תשובה, כי הכל יודעים כי בזכות תשובתם יגאלו. גם אין לפרש שביה החוזרים מן הגלות (כדעת רד״ק), כי לא דבר כאן כלל על הגלות. והנה הנבואה הזאת נאמרה בימי חזקיהו, והמכוון בה לבשר מפלת שבנא אשר על הבית, וממשלתו תנתן לאיש צדיק (אליקים בן חלקיהו), כי אחר שהנביא קורא לאליקים עבד ה׳ (למטה כ״ב כ׳), יש להאמין כי כשהועמד על בית המלך הסיר השופטים הרשעים והעמיד צדיקים תחתם, אע״פ שלא נזכר זה במלכים ודברי הימים, המקצרים הרבה בקורות הפרטיות. (כח) ושבר פושעים וחטאים יחדו, שִׁבְרָם יהיה יחדו, יִשָּׁבְרוּ יחדו, כלומר כלם, כמו אציתנה יחד (למטה כ״ז ד׳). פושעים וחטאים, פושעים בה׳, וחטאים לבני אדם, והם השופטים והשרים הסוררים האמורים למעלה. (כט) כי יבשו מאילים, הדיינים הפושעים הנזכרים יבושו מתקותם אשר שמו באילנות הגדולים שהיו בוטחים בם, הם שבנא וסיעתו שהעמידו אותם לשופטים. ואיננו מדבר על עבודת האלילים, כי לא הוזכר ממנה דבר עד כאן, אבל המשיל גדולי המלכות לאילנות גבוהים אשר בצלם ישבו רבים (עיין יחזקאל ל״א, וכן למטה ב׳ י״ג). אשר חמדתם, התחיל לדבר על השרים הרשעים בלשון נסתר, כדי שיובן שאינם כל האומה ולא רובה, ואח״כ דבר עמהם לנכח. אילים, וכן הנחמים באלים (למטה נ״ז ה׳), אילי הצדק (ס״א ג׳), הוא הרבוי מן אֵלָה, כי במקרא שאחר זה אמר אֵלָה כנגד אילים, וגנה כנגד גנות. (ל) נובלת עָלֶהָ, נובלת מפלת

וְאֶצְרֹף כַּבֹּר סִיגָיִךְ וְאָסִירָה כָּל־בְּדִילָיִךְ׃ (כו) וְאָשִׁיבָה שֹׁפְטַיִךְ
כְּבָרִאשֹׁנָה וְיֹעֲצַיִךְ כְּבַתְּחִלָּה אַחֲרֵי־כֵן יִקָּרֵא לָךְ עִיר הַצֶּדֶק
קִרְיָה נֶאֱמָנָה׃ (כז) צִיּוֹן בְּמִשְׁפָּט תִּפָּדֶה וְשָׁבֶיהָ בִּצְדָקָה׃ (כח)
וְשֶׁבֶר פֹּשְׁעִים וְחַטָּאִים יַחְדָּו וְעֹזְבֵי יְהוָה יִכְלוּ׃ (כט) כִּי יֵבֹשׁוּ
מֵאֵילִים אֲשֶׁר חֲמַדְתֶּם וְתַחְפְּרוּ מֵהַגַּנּוֹת אֲשֶׁר בְּחַרְתֶּם׃ (ל) כִּי

ענים, והיה ג"כ משמש בכבוס הבגדים, וזה על ידי שמן שהיו מערבים בבור, והיו עושים ממנו בורית מכבסים (רו"ז וג'יז), וידוע כי בר ובורית מגזרת ברר, הקרוב בענינו לגזרת נקה. **בדיליך**, חלקי הבדיל המעורבים בכסף. (כו) **ואשיבה שפטיך**, אעשה שהאנשים שיהיו שופטיך יהיו צדיקים כמו בימי קדם, כלומר אחרי הסרת השופטים שיש לך עכשו, אתן לך צדיקים תחתיהם. **ויועציך**, יועצי המלך, כמו אחיתופל הגילוני יועץ דוד (שמואל ב' ט"ו י"ב). **יקרא לך**, תהיי; מליצת יקרא לפלוני ויאמר לפלוני שגורה מאד בישעיה ובשאר נביאים להורות לא על קריאת שם, אלא על אמתת מציאות המקרה בענין, כמו כי ידעתי בגוד תבגוד ופושע מבטן קורא לך (למטה מ"ח ח') הכוונה פושע מבטן היית, וכן כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים (נ"ו ז') הכוונה יהיה, וכן לא יאמר לך עוד עזובה (ס"ב ד') לא תהיי, ולך יקרא דרושה (שם י"ב) תהיי, ועיין למטה ל"ב ה'. **עיר הצדק קריה נאמנה**, אחר שירדו מגדולתם השופטים והשרים הרשעים, ויהיה המשפט ביד אנשים ישרים, אז גם העם ישובו מעט מעט לעשות צדקה ומשפט, ותהיה העיר עיר הצדק קריה נאמנה, כמו שהיתה מקדם, כמו שאמר למעלה איכה היתה לזונה קריה נאמנה מלאתי משפט צדק ילין בה. ולשעבר הייתי מפרש עיר הצדק קריה נאמנה להוראה אחרת, והוא על הקיום וההתמדה, כלומר אז תהיי עיר קיימת וקריה נאמנה ומתמדת, הפך מה שאמר למעלה ונותרה בת ציון כסכה בכרם כמלונה במקשה, וידוע כי צדק קרוב לאמת ואמונה (והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו), וכמו שאומרים אמת ואמונה ונאמן להורות על הקיום וההתמדה, כמו וחליים רעים ונאמנים, כן אמרו אילי הצדק (למטה ס"א ג') להורות אילנות קיימים לדורי דורות, וכן הון עתק וצדקה (משלי ח' י"ח) ענין קיום והתמדה, וכן כאן **עיר הצדק**, עיר קיימת, ודרך נחות אמר למעלה קריה נאמנה צדק ילין בה להוראה אחת, וכאן עיר הצדק קריה נאמנה להוראה אחרת. ואחרים ישפוטו. (כז) **ציון במשפט תפדה**, שרש פדה איננו נאמר על פדיון שבויים בלבד, אלא על הצלה מכל צרה ונזקה. **ושביה**, כמו ויושביה,

terebinto, di cui sia caduto il fogliame; e qual giardino privo d'acqua. (31) Il robustissimo albero diverrà stoppa, ed il suo prodotto favilla: arderanno entrambi insieme, nè persona spegneranne l'incendio.

(לא) **והיה החסן**, הוא השר התקיף, ותאר חסון הונח תחלה על העצים ואח"כ על האדם, כמו וחסון הוא כאלונים (עמוס ב ט), ואחר שהמשיל השרים הגדולים לאילנות, אמר על כל אחד מהם או על הגדול שבהם שהוא שבנא, חסון. **לנערת**, מה שמנערים ומפילים מן הפשתן על ידי הניפוץ, מלשון וינערו רשעים ממנה (איוב ל"ח י"ג). **ופעלו**, פעולתו, כמו ופעלו לא יתן לו (ירמיה כ"ב י"ג), בחלוף קמץ בחולם, וחטף קמץ בחטף פתח, על דרך **ותָאֳרוֹ** מבני אדם (למטה נ"ב י"ד), ולכה **זֹעֲמָה** ישראל (במדבר כ"ג ז'). וטעם **פעלו** פריו, והכוונה על השופטים והשרים השפלים אשר עמידתם תלויה בעמידת השר הגדול הממנה אותם, כאלו הם פרי האילן ההוא, ואמר שהם יהיו לניצוץ, כלומר מהם יצא ניצוץ אשר ישרוף אותם ואת האילן יחדו, והאילן החסון יהיה כנעורת ויבער ברגע (ודוגמת זה בדברי יותם (שופטים ט) תצא אש מאבימלך ותאכל את בעלי שכם ואת בית מלוא ותצא אש מבעלי שכם ומבית מלוא ותאכל את אבימלך); והטעם כי השופטים והשרים השפלים הם אשר מלאו את הארץ חמס, והעלו חמת ה', וחמת העם והמלך, עליהם ועל שבנא אשר בצלו יחיו. והנה האלים (אילנות גדולים) והגנות משמשים לשבת בצִלָּם, וכן השופטים והשרים הרעים היו יושבים תחת צל שבנא וסיעתו הרשעים, והיו בוטחים שיוכלו לעשות עול וחמס בלי פחד, והנביא מודיעם כי יבושו מבטחונם, ויבושו מאותם האילים והגנות, ויהיו הם עצמם כאלה נובלת עלה וכגנה אשר מים אין לה.

תִּהְיוּ כְּאֵלָה נֹבֶלֶת עָלֶהָ וּכְגַנָּה אֲשֶׁר־מַיִם אֵין לָהּ׃ (לא) וְהָיָה
הֶחָסֹן לִנְעֹרֶת וּפֹעֲלוֹ לְנִיצוֹץ וּבָעֲרוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו וְאֵין מְכַבֶּה׃

עָלֶהָ, וכן ותאבדו דרך (תהלים ב' י"ב) (ראב"ע) כלומר נובלת מצד עָלֶהָ שנובל, וכן ותרדנה עינינו דמעה (ירמיה ט' י"ז) מרוב ירידת הדמעות כאלו העינים עצמן יורדות. וכן יטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב (יואל ד' י"ח), וכן רק הכסא אגדל ממך (בראשית מ"א מ'). עָלֶהָ, בלא יו"ד, כי עָלֶה מתחלתו שם כולל, ולא יתרבה, כמו ויתפרו עלה תאנה (בראשית ג' ז'), ורק בימי נחמיה אמרו ממנו עלים, עלי זית ועלי עץ שמן (נחמיה ח' ט"ו), וכיוצא בזה פרי בלשון מקרא הוא שם כולל, ולא יתרבה, ובימי בית שני אמרו ממנו פירות, והשמרונים שכתבו תורתם וכתבו עלי תאנה ביו"ד, מפני שבזמנם היה עָלֶה מקבל רבוי. ואין לומר כי עָלֶהָ לשון רבים אלא שחסרה היו"ד, שכן היתה דעת בעלי הנקוד שלא נקדו עָלֶהָ כמו שָׂדֶהָ (מלכים ב' ח' ג'); כי אמנם הנה מצאנו ג' פעמים מַרְאֶהָ (ויקרא י"ג) והוא לשון יחיד, והעד התארים שאצלו, עמוק ושפל, שהם לשון יחיד. ודע כי זה משפט בשמות נחי ל"ה, פעמים רבות נראים כלשון רבים, ואינם אלא לשון יחיד, כמו והיה מחניך קדוש (דברים כ"ג ט"ו), ומראיהן רע (בראשית מ"א כ"א), מראיהם טוב (דניאל א' ט"ו), ולא יכנף עוד מוריך (ישעיה ל' כ'), ירעה מקניך (שם שם כ"ג), בורא השמים ונוטיהם (שם מ"ב ה'). ומזה בתפלות רצון קוניהם, ובכוונה לא אמרו רצון קונם, מפני ההוראה האחרת שהיתה למלת קונם בימיהם, שהיתה כנוי לקרבן, והיה משמעותה אצלם. ענין נדר ואיסור כקרבן. ובעל ויעתר יצחק (סימן קמ"ו) הגיה רצון קונם, ונפתו אחריו רבים.

II. III. IV.

Ammonizione contro l'abbandono delle patrie leggi e costumanze, e l'adozione dei costumi e dell' idolatria dei vicini popoli; con esordio, tratto dal futuro ritorno delle nazioni tutte al Dio d' Israel. Minaccia di gravi sventure (avveratesi sotto Achaz, venendo la Giudea infestata dai re della Siria e d' Israel), e della caduta dei superbi e violenti. Annunzio d' un felice avvenire (sotto Ezechia).

---

(1) Vaticinio d' Isaia figlio di Amos, pronunziato alla Giudea ed a Gerusalemme. (2) Nei tempi avvenire il monte del tempio del Signore sarà (come fosse) po·

רמז ומשל); גם מאמר ושפט בין עמים רבים והוכיח לגוים עצומים עד רחוק אשר במיכה, נראה היות בו תוספת מלות שהוסיף הוא ושלא היו מתחלה. ומה שגיזו אומר כי כאן הנבואה הזאת היא חוץ למקומה (אם לא על דרך הקדמה), ושאמנם במיכה הנבואה נמשכת משם והלאה באותו סיגנון בעצמו — איננו אמת, כי הנה שם בפסוק ד׳ מיכה אומר וישבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו ואין מחריד] כי פי ה׳ צבאות דבר; והלשון הזה הוא משנה מאד מלשון המקראות שלפניו. לפיכך נראה כדעת דון יצחק כי מישעיה לקח מיכה המקראות האלה, ועיין דברי תלמידי החכם יעקב חי פארדו זצ״ל בספר אבני זכרון עמוד ק״ה ק״ו וק״ז. ועלינו להודות לה׳ שהעיר את רוח מיכה לקחת המקראות האלה מדברי ישעיה, כי עכשו בין אם נאמר כי מיכה לקחם מישעיה ובין אם נאמר כי שניהם לקחו אותם מנביא אחר שקדם להם, הנה על כל פנים הנבואה הזאת קדמונית בישראל, ולא יתכן למכחישים לומר כי האמונה

ב' ג' ד'

תוכחה בתחלת ימי אחז, על עזבם את דרכי אבותם ועל דָבְקם בדרכי העמים ובאלהיהם. ודרך הקדמה הנביא מזכיר מה שיהיה באחרית הימים, כי העמים כלם ישובו אל ה' — ואחריה נבואה על רעות העתידות לבא עליהם (על ידי ארם וישראל אשר הֻבְרו ליהודה) עם מפלת אנשי הגאוה והחמס — ומסיים בנחמה, ומבשר כי עוד ישוב ישראל אל ה' והוא יהיה להם לאלהים (בימי חזקיהו).

(א) הַדָּבָר֙ אֲשֶׁ֣ר חָזָ֔ה יְשַׁעְיָ֖הוּ בֶּן־אָמ֑וֹץ עַל־יְהוּדָ֖ה
וִירוּשָׁלִָֽם׃ (ב) וְהָיָ֣ה ׀ בְּאַחֲרִ֣ית הַיָּמִ֗ים נָכ֨וֹן יִֽהְיֶ֜ה הַ֤ר בֵּית־יְהוָה֙

(א) הדבר אשר חזה, מאמר שאמר ישעיה בנבואה אל אנשי יהודה וירושלם, כי שרש חזה מורה נבואה וראיית העתיד, ומורה עם זה ג"כ הדבור אל העם, כאשר פירשתי למעלה א' א'. (ב) והיה באחרית הימים, פתח בעתיד לבא, שיהיה ה' אחד ושמו אחד, כהקדמה לתוכחתו, ותחלת התוכחה היא בית יעקב לכו ונלכה באור ה', כלומר אחרי שעוד יבא יום שכל העמים ינהרו אל ה' וילכו בדרכיו, כל שכן אתם שכבר קבלתם תורתו, ראוי לכם ליהנות מזיוה וללכת בה, ואם כן בית יעקב לכו ונלכה באור ה' (וקרוב לזה פירשו רד"ק ודון יצחק). והנה שלשת המקראות האלה, והיה, והלכו, ושפט, נמצאים בחלופים קלים גם במיכה ד'. ודעת Koppe ורוזנ' כי נבואה קדמונית היא, מנביא אשר לא פורש שמו, ומיכה וישעיה לקחוה ממנו, ודעת יוהן דוד מיכאליס וגיזי' כי למיכה היא וישעיה לקחה ממנו, ודעת Beckhaus שהיא לישעיה ומיכה לקחה ממנו, ובאמת לשון שלשת המקראות האלה דומה יותר ללשון ישעיה מללשון מיכה (עיין למטה בפסוק זה לענין אמירת הענינים תחלה דרך

sato in cima dei monti, ed elevato più degli altri co li; e ad esso accorreranno tutte le nazioni. (3) Popo numerosi si porranno in cammino, e diranno: " Ve nite, andiamo al monte del Signore, al tempio del Di di Giacobbe; perchè c'insegni alcuni dei suoi dettami in guisa che seguir possiamo le sue vie. ,, Imperocch da Sion uscirà ammaestramento, e la parola del Si gnore da Gerusalemme. (4) Egli giudicherà tra le na zioni, e pronunzierà sentenza a popoli numerosi, quali quindi spezzeranno le proprie spade per farn delle marre, e le proprie lancie per farne falci; un nazione non alzerà più contro l'altra la spada, n altri più si eserciterà nell'arte della guerra. (5) famiglia di Giacobbe! Venite, camminiamo alla luce de Signore. (6) Mentre hai lasciato il tuo nazionale ca- rattere, o famiglia di Giacobbe. Sì; essi hanno attint

עד ראש אין בו מתם וגו׳, ואח״כ מפרש ארצכם שממה, וכן כספך היה לסיגים, ואח״כ מפרש שריך סוררים, וכן ואצרוף כבור סיגיך, ואח״כ מפרש ואשיבה שופטיך כבראשונה, אף כאן המאוחר בפסוק מפרש מה שלפניו. (ג) ויורנו מדרכיו, מקצת דרכיו, והכוונה על המצות שאינן מיוחדות לישראל בבחינת היותם ממלכת כהנים וגוי קדוש, אבל הן דרכי צדקה ומשפט, אשר יעשה אותן האדם וחי בהם, כטעם ושמרו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט. ונלכה, באופן שנדע ארחותיו ונוכל ללכת בהן. תצא תורה, הוראה ולימוד, לא דת וחק, והטעם כי ברצונם ילכו העמים בדרכי ה׳, בלא מי שיכריחם. (ד) ושפט, והוכיח, האל שאמרו עליו ויורנו מדרכיו, הוא שישפוט ויוכיח, וזה אמנם על ידי בן אדם, והוא המלך המשיח, או הכהנים והנביאים אשר יהיו בימים ההם, כי דבר ה׳ לא יודע כי אם על ידי נביא. ולפעמים אומרים שהאל שופט, והכוונה עשיית המשפט בפעל, כמו שפטני אלהים וריבה ריבי (תהלים מ״ג א׳), וזרועי עמים ישפוטו (ישעיה נ״א ה׳), זרועי דוקא; אבל כאן מדבר במשפט בדבור בלבד, כהוראת מלת הוכיח, וכמו שמבואר מכל המשך הענין, א״כ צריך שיהיה שם איש או אנשים שיגידו רצון האל ומשפטו. והנה כל זה נבואה לעתיד, כי וכתתו חרבותם לאתים לא נתקיים עדיין. (ה) בית יעקב, ואחר שהגוים כלם עתידים לחמוד הטובה הזאת אשר היא עתה בידכם, לכו ונלך לאורה ונתענג מזיוה. (ו) כי נטשתה עמך, עזבת מעשה עמך, מה שהיית בו לעם מיוחד, ורצית להדמות לשאר העמים. כן פירש רבנו סעדיה גאון בתרגומו הערבי, וכן היא דעת

בְּרֹאשׁ הֶהָרִים וְנִשָּׂא מִגְּבָעוֹת וְנָהֲרוּ אֵלָיו כָּל־הַגּוֹיִם׃ (ג)
וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לְכוּ וְנַעֲלֶה אֶל־הַר־יְהוָה אֶל־בֵּית
אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיֹרֵנוּ מִדְּרָכָיו וְנֵלְכָה בְּאֹרְחֹתָיו כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא
תוֹרָה וּדְבַר־יְהוָה מִירוּשָׁלָם׃ (ד) וְשָׁפַט בֵּין הַגּוֹיִם וְהוֹכִיחַ לְעַמִּים
רַבִּים וְכִתְּתוּ חַרְבוֹתָם לְאִתִּים וַחֲנִיתוֹתֵיהֶם לְמַזְמֵרוֹת לֹא־יִשָּׂא
גוֹי אֶל־גּוֹי חֶרֶב וְלֹא־יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה׃ (ה) בֵּית יַעֲקֹב לְכוּ
וְנֵלְכָה בְּאוֹר יְהוָה׃ (ו) כִּי נָטַשְׁתָּה עַמְּךָ בֵּית יַעֲקֹב כִּי מָלְאוּ

הזאת מהכשדים ומהפרסיים לוקחה, כמו שהיו אומרים אם לא היו לנו על הענין הזה אלא דברי הנביאים האחרונים צפניה (ג׳ י׳) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה׳ וגו׳, וזכריה (י״ד ט׳) והיה ה׳ למלך על כל הארץ וגו׳. והנה אחרי שישעיה (וכן ג״כ מיכה) מביא הענין הזה אשר יהיה באחרית הימים כהקדמה לתוכחתו, נראה כי האמונה הזאת (שיהיה ה׳ למלך על כל הארץ) היתה כבר מפורסמת בימיו ומקובלת באומה. והנה יש לשאול: מתי התחילה האמונה הזאת בקרב ישראל, כי לא מצאנו הייעוד הזה בספר תורת משה, כי משה דבר על קבוץ הגליות, אך שאר הגוים יקראו כלם בשם ה׳, זה לא הזכיר, וכל משכיל יבין כי בימי משה לא היה אפשר שיודיע ה׳ לישראל ויפרסם ביניהם הענין הזה, כי בדור ההוא שהיו מתחילים להיות לעם אחד בארץ, היה מן הצורך שיזהרו מאד לבלתי התערב בגוים, ושישמרו בקרבם יחוד האל ותורתו כמתנה פרטית אשר נתן ה׳ להם, לא עשה כן לכל גוי; ואם היה הנביא אומר להם כי חפץ ה׳ הוא שתתפרסם ידיעתו בכל הארץ, לא היו שומרים אותה באהבה ובשמחה כאשר ישמור אדם סגלה יקרה המיוחדת לו, אין כמוה לזולתו. ואמנם אע״פ שלא פירש משה הענין הזה העתיד להיות, הנה רמז עליו בסוף שירת הים, באמרו ה׳ ימלך לעולם ועד, והוא מסר הענין בעל פה לאנשי סודו, למען תתפרסם האמונה הזאת בקרב העם, כשיהיו מוכשרים לקבל אותה. **נכון יהיה הר בית ה׳ בראש ההרים**, יהיה כאלו ההר ההוא עומד בראש ההרים, שכל ההרים עומדים תחתיו, ופירושו ונשא מגבעות, שיהיה כאלו הוא גבוה משאר גבעות, באופן שיהיה נראה למרחקי ארץ, ופירוש כל זה הוא **ונהרו אליו כל הגוים**, שכל הגוים ילכו לבית ה׳ אשר בירושלם, כאלו ממקומם יראו אותו מפני גבהו ויתאוו ללכת אליו. כך הוא דרך ישעיה לרמוז הענינים תחלה דרך משל וחידה, ואח״כ הולך ומפרש המשל, כגון למעלה מכף רגל

agli Orientali, e seguono le arti divinatorie al pari de
Filistei; e di ciò che è di straniera origine si trovan
paghi. (7) Il suo paese si riempì d' argento e d' oro
ed infiniti divennero i suoi tesori; ed il suo paese s
riempì di cavalli, ed infiniti divennero i suoi cocchi
(8) Quindi il suo paese si riempì d' idoli; ognuno si pro
stra all' opera delle proprie mani, a ciò che le sue dit
hanno fabbricato. (9) Così la persona si abbassò, l' uomo

פירשו מן גנן, ענין כסוי והסתר, כלומר חכמה נסתרת (על דרך
בלטיהם); ולדעתי נוטה לחשוב שעקר המלה ענין זמרה, מלשון קול ענות
אנכי שומע (שמות ל"ב י"ח), וכפל הנו"ן הוא במקום הדגש; וכן בשאר
לשונות נקראו הכשפים בשמות המורים זמרה (בלשון רומי incantatio,
ובלשון צרפת charme), ועיין למטה כ"ז ג'. ובילדי נכרים ישפיקו,
מלשון אם ישפוק עפר שמרון (מלכים א' כ' י'), בכל ענין המצטרך להם
לוקחים אנשים מן האומות, ומעשה ידיהם מספיק להם, ואם יהיו הדברים
ההם עצמם נעשים על ידי ישראל לא יספיק להם, כי לרוב דבקותם
במנהגי האומות נראה להם שאין שום דבר נעשה כהוגן אם הוא נעשה
על ידי ישראל; וזה דבר מצוי בכל העמים המתחילים לאהוב המותרות
והלוקסוס. ויונתן תרגם לפי הענין, ואמר ובנימוסי עממיא אזלין. ובשנת
תק"כא פירשתי מלשון ויספוק את כפיו, על דרך שפירש רש"י באיוב
(ל"ד ל"ז) בינינו יספוק, לשון רוב דברים והשמעת קול, ופירשתי כשהם
מדברים באנשי הנכר הם מדברים בעליצות ובשמחה ובקול שאון, להרים
קול בשבתם; ולפי זה אין טעם להפעיל. ורז"ו וג"ז פירשו מענין תקעת
לזר כפך (משלי ו' א'), שכורתים עמם ברית ומתחברים עמם, ואף אם
תהיה זו הוראת ישפיקו, הנה אין מקום לב"ית ובילדי, והיה לו לומר ולילדי.
ורא"בע ורד"ק פירשו ילדי נכרים, חכמות האומות וספריהם. (ז) **ותמלא
ארצו**, מאחר שעזבו מעשה עמם, הרבו להם כסף וזהב וסוסים ורכב
להדמות לעמים, דברים שאסרה תורה למלך ישראל. והנה הרבות הכסף
והסוסים איננו דבר רע למראה עינים, ולא היה הנביא מזכירו לגנאי,
לולא היתה מצות התורה (דברים י"ז י"ז) ידועה משנים קדמוניות,
ותאלמנה שפתי שקר (ג"ז) האומרות כי בימי ישעיהו נכתבה המצוה הזאת
בתורה. ואם היה הדבר כן למה נאסר רבוי הנשים למלך? והלא לא מצינו
שנכשלו בזה לא עזיה ולא יותם ולא אחז ולא חזקיה. — והנה ישעיה
מזכיר כאן מה שהיו בני דורו למדים ממנהגי הגוים, וכזה ממש הזכיר
מיכה (ה' ט') והכרתי סוסיך מקרבך והאבדתי מרכבותיך, והכרתי כשפים
מידך ומעוננים לא יהיו לך, והכרתי פסיליך ומצבותיך וגו'. (ט) **וישח
אדם וישפל איש**, בלכתם בדרכי הגוים ובהרבותם להם כסף וזהב

מִקֶּדֶם וְעֹנְנִים כַּפְּלִשְׁתִּים וּבְיַלְדֵי נָכְרִים יַשְׂפִּיקוּ׃ (ז) וַתִּמָּלֵא
אַרְצוֹ כֶּסֶף וְזָהָב וְאֵין קֵצֶה לְאֹצְרֹתָיו וַתִּמָּלֵא אַרְצוֹ סוּסִים וְאֵין
קֵצֶה לְמַרְכְּבֹתָיו׃ (ח) וַתִּמָּלֵא אַרְצוֹ אֱלִילִים לְמַעֲשֵׂה יָדָיו יִשְׁתַּחֲווּ
לַאֲשֶׁר עָשׂוּ אֶצְבְּעֹתָיו׃ (ט) וַיִּשַּׁח אָדָם וַיִּשְׁפַּל־אִישׁ וְאַל־תִּשָּׂא

ר' משה הכהן (הביאו ראב"ע), וכן היא ג"כ דעת רש"י בדבר אחר הנמצא בקצת הנסחאות, ובכתובים כ"י על קלף שבידי עם רש"י ותרגום (שנכתבו קודם שנת ק"ת) כתוב הפירוש הזה ולא האחר, וזה לשונו: כי נטשתה עמך בית יעקב, כי עזבת מעשה עמך, מעשה הטוב שעל ידו נהיית לעם אתם בית יעקב עכ"ל, וקרוב לזה תרגום יונתן, וכן היא ג"כ דעת יונתן דוד מיכאליס. ורחוק הוא שיהיה הדבור מוסב אל השכינה, ושידבר בפורענות קודם שידבר בספור העונות, ובפרט כי לא יטוש ה' את עמו, ואם יעשה זאת, הלא תהיה הגדולה שבכל הפורעניות, ואיך יזכיר אותה בתחלת דבריו? גם אין טעם לפי זה למה הסב הדבור אל האל, אחר שהיה מדבר אל העם (בית יעקב לכו ונלכה), אבל לפירושי אחר שאמר אל העם לכו ונלכה וגו' כי נטשתה וגו', הסב פניו מהם בחמה, ואמר בלשון נסתר כי מלאו מקדם וגו'. והנה לפירושי לא היתה תיבת נטשתה ראויה לרביע, אלא למהפך. כי מלאו, מלא הוא תרגום של שאב, והטעם דבקו במנהגי בני קדם (ארם) ומימיהם שאבו להם (לודוביקוס de Dieu), כטעם אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות (ירמיה ב' י"ג); וכל שאר הפירושים רחוקים מאד. ולשון מלוי להוראת השאיבה נוהג בלשון משנה, כגון מעשה בתינוקת שירדה למלאות מים מן העין (כתובות דף י"ד ע"ב), וכן בהלכות פרה אדומה אומרים ממלאין מי חטאת, אלא שבלשון חכמים אומרים ממלאין בפיעל, וכאן בישעיה (לפי הניקוד) הוא בבנין הקל, על דרך הארמי ממש, כי לשאוב (בראשי' כ"ד כ') תרגומו למימלי, שהוא ודאי בבנין הקל. **ועננים כפלשתים**, והם גם כן מעוננים כמו הפלשתים. ואחר שהזכיר שלמדו מהארמיים היושבים למזרח ארץ ישראל, אמר שלמדו גם מן הפלשתים שהיו למערב א"י, על דרך ארם מקדם ופלשתים מאחור (למטה ט' י"א), לומר שלמדו הרע מכל הגוים אשר סביבותם. עונן או מעונן ידוע שהוא אחד ממיני המכשפים, ולא נתברר ענינו, ולא גזרת המלה. חכמים פירשו לשון עין, ואמרו זה האוחז את העינים (וקצת אחרונים אמרו אלו בעלי עין הרע), ור' עקיבא פירש לשון עונה, ואמר זה המחשב עתים ושעות, ואומר היום יפה לצאת, למחר יפה ליקח (סנהדרין ס"ה), ורא"בע פירש לשון ענן, שמסתכל בצורות הנראות בעננים, וקצת מן האחרונים

si avvilì. — Ah! non fossi tu mai stato con esso loro così tollerante! (10) Entra in un masso, e nasconditi nella terra; per timore del Signore, e per paura dell'impeto suo. (11) Gli occhi alteri dell'uomo si abbasseranno, e piegherà l'orgoglio degli uomini; ed allora il Signore egli solo verra riconosciuto eccelso. (12) Imperciocchè il Signore Sabaot ha destinato un giorno ad ogni cosa alta e superba, e ad ogni essere elevato, perchè abbiasi ad abbassare. (13) Ed a tutti gli alti ed elevati cedri del Libano, ed a tutte le quer-

כשהתגאו בעשרם ובקשו להדמות לשאר עמים המתגאים בהבלי תבל. (יב) כי יום, יום ה׳ איננו בכל מקום (כדעת רוז׳ וג׳יזו) יום הדין הגדול לכל באי העולם באחרית הימים, ואף כאן אין הכוונה עליו (כדעת רש״י ורד״ק) בשום פנים, אבל כל זמן שיפקוד ה׳ על גוי מן הגוים, או על איש מן האנשים, לשלם לו כגמולו, הוא יקרא יום ה׳. אמר הנבואה על מפלת בבל בימי כורש הלילו כי קרוב יום ה׳ (למטה י״ג ו׳), וכתוב לא עליתם בפרצות ותגדרו גדר על בית ישראל לעמוד במלחמה ביום ה׳ (יחזקאל י״ג ה׳), ועל מפלת מצרים ביד בבל כתוב כי קרוב יום וקרוב יום לה׳ (שם ל׳ ג׳); וכן כאן אין היום אלא על הגאים שבישראל, והוא בימי אחז, שהושפלה גאוותם על ידי מלחמות ארם וישראל, ואח״כ בימי חזקיה שהסיר האלילים והשיב העבודה על מכונה. ושפל, שישפל (ראב״ע ורד״ק), כלו׳ ה׳ גוזר על כל גאה ורם ועל כל נשא, שישפל, וכן תרגם יונתן. ודע כי טעות נפלה בטעמים, וראוי להיות וְעַל כָּל־נִשָּׂא במרכא טפחא, וכן הוא בדפוס ברישא שנת רנ״ד. הן אמת כי עדיין אין טעמי הכתוב הזה מדוייקים, כי באמת לא היה הפסוק ראוי לאתנח כלל, או היה ראוי שיבא האתנח בתיבת נשא (על־כל־גאה ורם ועל כל־נשא). אך זה אחד ממשפטי הטעמים, כי תהיה הקריאה כבדה על הקורא, וגם לא תנעם לאזן השומעים, אם תהיינה כל תבות הפסוק רהוטות זו אחר זו עד התיבה הקודמת לאחרונה, ורק בסוף הפסוק תהיינה שתי הפסקות גדולות סמוכות זו לזו, אחת בסוף הפסוק ואחת בתיבה שלפניה. לפיכך כשאין מקום לטעות בהבנת הענין חולקין הפסוק לשני חלקים, ונותנין האתנח באמצע או קרוב לאמצע, אע״פ שבאמת לא היה מקומו אלא סמוך לסוף הפסוק; כמו בעצם היום הזה בא נח ושם וחם ויפת בני נח ואשת נח ושלשת נשי בניו אתם אל התבה: (בראשית ז׳ י״ג), וכן את צאנם ואת בקרם ואת חמריהם ואת אשר בעיר ואת אשר בשדה לקחו: (שם ל״ד כ״ח), וכן וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן ותולעת שני ושש ועזים ועורות אילים מאדמים ועורות תחשים הביאו: (שמות ל״ה כ״ג). (יג) ועל כל ארזי וגו׳, הכל משל על בני

לָהֶם׃ (י) בּוֹא בַצּוּר וְהִטָּמֵן בֶּעָפָר מִפְּנֵי פַּחַד יְהוָה וּמֵהֲדַר
גְּאֹנוֹ׃ (יא) עֵינֵי גַּבְהוּת אָדָם שָׁפֵל וְשַׁח רוּם אֲנָשִׁים וְנִשְׂגַּב
יְהוָה לְבַדּוֹ בַּיּוֹם הַהוּא׃ (יב) כִּי יוֹם לַיהוָה צְבָאוֹת עַל כָּל־גֵּאֶה
וָרָם וְעַל כָּל־נִשָּׂא וְשָׁפֵל׃ (יג) וְעַל כָּל־אַרְזֵי הַלְּבָנוֹן הָרָמִים

וסוסים ומרכבות, הם חושבים להתרומם ולהתנשא, אבל בהפך הם משפילים עצמם בתכלית השפלות, כי בלכתם אחרי האומות הם ג"כ משתחוים לאלילים מעשי ידיהם, ומה שפלות גדולה מזו? ורד"ק ואחרים פירשוהו לפורענות שהאל ישפילם, ולא יתכן, כי איך יזכיר הפורענות בלשון עבר, ואח"כ יאמר בוא בצור והטמן בעפר, כאלו עדיין לא התחילה, כאשר באמת עדיין לא התחילה בשעה שאמר ישעיה החזון הזה, שנראה שאמרו בתחלת ימי אחז. ואל תשא להם, כטעם ואל תרא ביום אחיך (עובדיה י"ב) וחבריו, שענינם לא היה לך לראות ולעשות כך וכך, וכן דבר ידברו בראשונה לאמר שאול ישאלו (שמואל ב' כ' י"ח) היה להם לדבר ולשאול; והנה הנביא מדבר עם האל ואומר, לא היה לך להיות נושא לעם הזה כשהתחילו להדמות לגוים, כי אז לא היו מוסיפים לחטוא כל כך, וכל מה שעשו לא עשו אלא מרוב טובה שהשפעת להם בימי עזיהו ויותם. ורש"י פירש ידעתי כי לא תשא להם, ולפי זה היה לו לומר ולא תשא להם, אך מלת אַל לא תבא כשהכוונה להודיע מה שעתיד להיות, אלא כשהמדבר מגיד תשוקתו וחפצו שלא יהיה הדבר ולא יבא.
(י) בוא בצור, אחר שדבר עם האל, הופך פניו לישראל, כאלו ה' השיבו כן דברת, לא אשא עוד להם, ולענישם, והוא בא ומיעץ אותם להחבא מפניו. הדר גאונו, הדר קרוב לפחד, ועקר הוראת המלה שאדם נרתע לאחוריו (הדר ענין חזרה בארמי, ועיין מה שכתבתי בבכורי העתים תקפ"ז, עמוד 161), וגאון הושאל על כח הפועל בְּעָצְמָה, ואין לעמוד בפניו, כמו בגאון גליך (איוב ל"ח י"א), בגאון הירדן (ירמיה י"ב ה'), וכן במשקל אחר בגאות הים (תהלים פ"ט ט'); וכן גאון ה' ענינו קרוב לעז ה', כמו שמלאכו ועמד ורעה בעז ה' בגאון שם ה' אלהיו (מיכה ה' ג'), ואין גאון ה' כמו כבוד ה', כאשר חשבו המתרגמים והמפרשים.
(יא) שָׁפֵל, פעל עבר, והתאר שָׁפָל; ובא הפעל בלשון יחיד מוסב לגבהות כמו שאמר אח"כ ושח רום אנשים (רד"ק) ואע"פ שגבהות לשון נקבה, אמר שפל לשון זכר, כמו שאמר בפסוק י"ז ושח גבהות האדם. וב"ז אומר כי שפל חוזר לאדם, ותלמידי דוד חזק אומר כי הוי"ו שבמלת ושח עומדת במקום שתים, עיני גבהות אדם שָׁפֵלוּ ושח וגו' (עיין מה שכתבתי במשתדל על קנתי בחיי, בראשית כ"ז מ"ו). ונשגב, יודע שהוא נשגב, וְשַׁחֲוַת אדם שקר; כלומר יבינו כי לא הועילו אבל הזיקו לעצמם,

cie della Batanèa. (14) Ed a tutti gli alti monti, ed a tutti gli elevati colli. (15) E ad ogni eccelsa torre, e ad ogni forte muraglia. (16) Ed a tutte le navi di Tarsis (di lunga navigazione), ed a tutti i preziosi palagi. (17) Piegherà l'alterigia dell'uomo, si abbasserà l'orgoglio degli uomini; ed allora il Signore egli solo verrà riconosciuto eccelso. (18) Degl'Idoli poi la gloria svanirà. (19) E la gente entrerà nelle caverne delle rupi, e nelle cavità della terra, per timore del Signore e per paura dell'impeto suo, quando sorgerà a conquassare il paese. (20) In allora l'uomo gitterà via i

איננו זה מענין עֶבְרָה, מאנה רקתו ועברה בתוכו ביתר; אך כאן איננו זה
מענין עברה, יעבור ויסור הכתר מהאלילים. האלילים הוא Nominativus
absolutus על דרך האל תמים דרכו (תהלים י״ח ל״א), וכליל חסר הכנוי,
והיה משפטו בְּלִילָם, וכמהו (לדעת קצת) האויב תמו חרבות (שם
ט׳ ז׳) משפטו חרבותיו. ונראה לי כי גם ר׳ יהודה הלוי היה מפרש כליל
יחלף ענין עטרה, כי בבנין הלא תשאלי אמר יְשַׁנֶּה וְיַחְלִף בְּלִיל כָּל־
מַמְלְכוֹת הָאֱלִיל, אָמַר בְּלִיל בשוא, לעשותו סמוך, כליל (עטרת)
כל ממלכות האליל ישנה ויחלוף. ומלת כליל מצאנוה בסדר התפלות, כליל
תפארת בראשו נתת. (יט) לערֹץ הארץ, דומה לשרש רעץ, תרעץ
אויב (שמות ט״ו ו׳), ושניהם קרובים לשרש רצץ, ובארמית רעע, וכפרזלא
די מרעע כל־אלין (דניאל ב׳ מ׳), ובלה״ק תרעם בשבט ברזל (תהלים
ב׳ ט׳), כלם לשון שבירה, ומזה פעל עומד אל תערץ ואל תחת (יהושע א׳
ט׳) ענינו אל תשבר, ועיין למטה ח׳ ט׳. (כ) להשתחות לחפר פרות,
המלות האלה צריכות להדבק זו לזו, והטעם ישליך האדם את אליליו אשר
עשו לו, ולא ישתחוה להם, כי יראה שלא יושיעוהו, אבל ילך להשתחוות
לחפרפרות ולעטלפים, הם שרצים השוכנים בחורי עפר, ואמר להשתחוות
דרך לעג, כי במקום שהיה משתחוה לאלילי זהב וכסף יצטרך להשתחוות
לשרצים, כלומר להחבא בחורים אשר חפרו, וכמו שמפרש והולך לבא
בנקרות הצורים וכו׳. חפרפרות, הוא כנוי לשרץ הנקרא talpa (מויל
וואורף) החופר חפירות בארץ, ואולי עקר שמו חלד (וכן שמו בסורי
וערבי) משרש חלד שענינו בלשון סורי חפר ונכנס (ומזה בדיני השחיטה
חלדה), ויהיה חפרפרות שם כנוי, על שם שהוא חופר בקרקע, והנה
חפרפרות היא בלא ספק תבה אחת, אבל בעלי הנקוד מצאוה בספריהם
שתי תבות, ונקדו לחפר בחולם כאלו הוא מקור, והראוי לַחֲפַרְפָּרוֹת,
בפלם ירקרקות אדמדמות, גם רש״י מפרש חפרפרות טלפ״א. אך לדעתי

וְהַנִּשָּׂאִים וְעַל כָּל־אַלּוֹנֵי הַבָּשָׁן׃ (יד) וְעַל כָּל־הֶהָרִים הָרָמִים
וְעַל כָּל־הַגְּבָעוֹת הַנִּשָּׂאוֹת׃ (טו) וְעַל כָּל־מִגְדָּל גָּבֹהַּ וְעַל כָּל־
חוֹמָה בְצוּרָה׃ (יו) וְעַל כָּל־אֳנִיּוֹת תַּרְשִׁישׁ וְעַל כָּל־שְׂכִיּוֹת
הַחֶמְדָּה׃ (יז) וְשַׁח גַּבְהוּת הָאָדָם וְשָׁפֵל רוּם אֲנָשִׁים וְנִשְׂגַּב
יְהוָה לְבַדּוֹ בַּיּוֹם הַהוּא׃ (יח) וְהָאֱלִילִים כָּלִיל יַחֲלֹף׃ (יט) וּבָאוּ
בִּמְעָרוֹת צֻרִים וּבִמְחִלּוֹת עָפָר מִפְּנֵי פַּחַד יְהוָה וּמֵהֲדַר גְּאוֹנוֹ
בְּקוּמוֹ לַעֲרֹץ הָאָרֶץ׃ (כ) בַּיּוֹם הַהוּא יַשְׁלִיךְ הָאָדָם אֵת אֱלִילֵי

אדם הגדולים והמתגאים בעשרם ובתקפם, ואין הכוונה (כדעת רד״ק) להזכיר הדברים אשר יתגאה האדם בהם, כי לא יתגאה האדם בהרים ובגבעות ובארזים ואלונים, אבל יתגאה ברוב עשרו ורב בניו ובכל מה שלא נזכר כאן. והאמת כי דימה החשובים בבני אדם לארזים ולהרים ולכל הדברים היותר חזקים וגבוהים ונכבדים, ועל דרך שאמר למעלה כי יבושו מאלים, והיה החסון לנעורת; ומפני שהתגאו בעשרם והצלחתם, הודיעם כי זה יהיה סבת מפלתם, ואז לא יוסיפו לגבהה עוד. (יו) **אניות תרשיש**, כל האניות הגדולות ההולכות למרחקי ארץ נקראו כן, על שם האניות העשויות ללכת תרשישה, שהיתה רחוקה הרבה מארץ ישראל (עיין למטה כ״ג א׳), והיו גדולות וחזקות. **שכיות החמדה**, כראה לי כדעת יונתן ור״ש בירכיות נחמדות ויקרות, וכן וכחומה נשגבה במשכיתו (משלי י״ח י״א) הון עשיר העומד במשכיתו (בארמונו ובביתו) הוא מעוז לו כחומה נשגבה. (יז) **ושח גבהות האדם**, כלל שאחר הפרטים, עם פירוש מה שאמר תחלה דרך משל, כלומר כל זה שאמרתי, הכוונה שתשפל גבהות האדם והגבוהים ישפלו, ויכירו כי גאותם ורדפם אחר גדולות העה״ז גרמה להם המפלה, וידעו כי ה׳ לבדו נשגב, בהכניעו הגדולים והגאים אשר מרו בו. (יח) **והאלילים כליל יחלף**, מהאלילים יחלוף ויאבד הכבוד. **כליל**, לשון כלילא שהוא בארמי עטרה, והוא כטעם הסיר המצנפת והרים העטרה (יחזקאל כ״א ל״א), כעוף יתעופף כבודם (הושע ט׳ י״א). והנה לא הזכיר כאן כריתת האלילים, מה שלא יהיה אלא לעתיד לבא, אבל אמר שיחלוף כבודם, כי לא יושיעו לישראל בעת צרתם, ויצטרכו להשליכם ולעזבם. והנה אם היה יחלוף חוזר אל האלילים, היה לו לומר יחלופו; ואם היה חוזר לאל שיכריתם, הי״ל יחליף, כמו תחליפם ויחלופו (תהלים ק״ב כ״ז), כי לא מצאנו חלף פעל יוצא בענין השמדה, אלא בענין דקירה מצד אל צד, כמו וחלפה רקתו (שופטים ה׳ כ״ו), ושם

suoi idoli, quelli che gli sono stati fatti d' argento e d' oro, per inchinarsi invece alle talpe ed alle nottole. (21) Per entrare cioè nelle caverne delle rupi e nelle cavità dei massi, per timore del Signore e per paura dell' impeto suo, quando sorgerà per conquassare il paese. (22) Lasciate di confidare nell' uomo, di cui la vita è attaccata alla respirazione; imperciocchè per che cosa puossi farne conto?

(כב) **חדלו לכם**, דבק למטה, כדברי ראב״ע, והוא אלף שני מהחזון. **חדלו לכם מן האדם**, חדלו לבטוח באדם, כטעם מבינתך חדל (משלי כ״ג ד׳) שהוא כמו ואל בינתך אל תשען (שם ג׳ ה׳), ומלת לכם ענינה להנאתכם ולטובתכם. **האדם**, מין האדם, כלומר בני אדם, ולא מצאנו אדם על איש מיוחד (חוץ מאדם הראשון), ולפיכך לא יתכן לפרש המקרא הזה לא על עזיהו שנצטרע (כדעת הכורס), ולא על הנוצרי (כמו שאמר הירונימוס בשם היהודים שבימיו), וכל אדם שבמקרא ענינו איזה שיהיה מהמין האנושי, ורק כתוב אחד נראה זר, האדם הגדול בענקים הוא (יהושע י״ד ט״ו), ואולי קבלוהו עליהם לאלוה, ולפיכך הכתוב קוראו אדם, כלומר גם הוא אדם היה, אלא שהיה גדול בענקים. **אשר נשמה באפו**, שחייו תלויים בנשימה שבאפו (רש״י ורד״ק). **כי במה נחשב הוא**, לא מצינו לשון נחשב נקשר עם ב׳, אלא עם כי או ל׳, ופעם אחת עם עִם (תהלים פ״ח ה׳); לפיכך נראה לי לפרש כי במה, באיזו בחינה, באיזה ענין אפשר להחשיבו ולסמוך עליו, ומלת נחשב לשון חשיבות, לא לשון דמיון, כמו נבזה ולא חשבנוהו (למטה נ״ג ג׳), בן אנוש ותחשבהו (תהלים קמ״ד ג׳), והטעם: מה יש בו שראוי לו להיות נחשב? בעבור איזה דבר ראוי להחשיבו? וראוי להטעים כִּי בַּמֶּה נֶחְשָׁב הוּא: וכן הוא בדפוס ברישא ובנביאים כ״י שבידי.

III.

(1) Perocchè il padrone, il Signore Sabaot, è per togliere da Gerusalemme e dalla Giudea ogni sorta di

לחם וכל משען מים, המשילם לגדולי משעני האדם. ורד״ק ג״ז באמרו שאין ענין הנבואה הזאת לדבר על הרעב, והוא לא הבין כי משל הוא, ועל כן חשב שהוא תוספת שהוסיף אדם אחר בספר ישעיה לפרש מלות

כַּסְפּוֹ וְאֵת אֱלִילֵי זְהָבוֹ אֲשֶׁר עָשׂוּ־לוֹ לְהִשְׁתַּחֲוֹת לַחְפֹּר פֵּרוֹת
וְלָעֲטַלֵּפִים׃ (כא) לָבוֹא בְּנִקְרוֹת הַצֻּרִים וּבִסְעִפֵי הַסְּלָעִים מִפְּנֵי
פַּחַד יְהוָה וּמֵהֲדַר גְּאוֹנוֹ בְּקוּמוֹ לַעֲרֹץ הָאָרֶץ׃ (כב) חִדְלוּ לָכֶם
מִן־הָאָדָם אֲשֶׁר נְשָׁמָה בְּאַפּוֹ כִּי בַמֶּה נֶחְשָׁב הוּא׃

הם כאן כלי עבודה זרה, וכן נראה דעת המתרגם (ופי׳ שני הכתוב בר״ש אינכו בנביאים כ״י שלי); גם ראב״ע עושה חפרפרות תבה אחת. ור׳ יונה ור׳ שלמה פרחון פירשו עוף המנקר הפירות, והם לא ידעו כי אין פרי מתרבה בלשון מקרא. ורד״ק פירש לחפור חפירות, ישליך האלילים למקום שיחפרו שם חפירות. ורוז׳ וגיזי מפרשים חפרפרות מלה אחת, אלא שהם מחזירים אותם למלת ישליך, כרד״ק, והוא רחוק שבעת הכיסה יהיה להם פנאי ודעת כלולה להשליך האלילים באותם המקומות דוקא, מלבד כי מאמר שהערכים האלה שוכנים בחורים, צריך חפוש למצוא אותם, ועוד שאין זו השלכה, אלא גניזה. והעטלף גם הוא שרץ הדר בחורים, ויוצא משם בלילה, וכל ימי הסתו נשאר שם נרדם עם כל משפחתו, ואיננו ממין העופות, כי הוא מוליד חיים, אבל הוא מעופף בעור שברגליו, והעם תועים בו וחושבים שהוא עוף, ולפיכך הזכירתו התורה (ויקרא י״א ודברים י״ד) בסוף כל העופות. והנה לפירושי כך היה ראוי להטעים: אֶת | אֱלִילֵי כספו ואֵת אֱלִילֵי זהבו אשר עשו לו — המליצה הזאת, ישליך האדם את אלילי זהבו כדי ללכת ולהשתחוות לערכים החופרים בארץ, היא מליצה נפלאה להורות עונש השפלת הגאים בעלי הכסף והזהב, אשר כספם בחוצות ישליכו, ויבקשו מנוס אצל הפחותים בבעלי חיים; והיא מליצה נפלאת כל כך, שלא היה גם אחד מהמון המפרשים והמתרגמים שירד לסוף כוונתה. (כא) לבא בנקרות, זהו פירוש מה שאמר להשתחוות לחפרפרות, שאינו אלא משל על בואם בנקרות הצורים, לא שיבאו ממש בחורי העטלפים, וכן דרך ישעיה לרמוז תחלה בדרך חידה, ואח״כ מפרש.

ג

(א) כִּי הִנֵּה הָאָדוֹן יְהוָה צְבָאוֹת מֵסִיר מִירוּשָׁלִַם וּמִיהוּדָה

(א) כי הנה האדון, מתחיל פירוש חדלו לכם מן האדם, והולך ומפרש השפלת הגאים והחשובים בעם, והתחיל הפירוש במשל, והמשילם למשען ומשענה, כלומר כל מיני משען, ופירש המשען ואמר כל משען

sostegno: ogni sostegno di pane, ed ogni sostegno di acqua. (2) Cioè il valoroso ed il guerriero, il giudice e l'oratore, l'indovino e l'anziano. (3) Il centurione, l'uomo autorevole, il consigliere, il perito nella magia, e l'esperto incantatore. (4) Li ridurrò ad aver dei giovani per capi, e fantocci li comanderanno. (5) La gente verrà stimolata, l'una persona presserà l'altra, e

(וכפירוש ראב"ע והכורש) היה ראוי שינקדו הח"ית בקמץ, כי כל חֲרָשִׁים נקוד קמץ, חוץ מגי החרשים (נחמיה י"א ל"ה), אבי גיא חרשים כי חרשים היו (דברי הימים א' ד' י"ד). **ונבון לחש**, בקי בלחשים, מענין אשר לא ישמע לקול מלחשים (תהלים נ"ח ו') (ראב"ע וגיזי). והמתרגם שנה הענין במקרא הזה ובקודם, שלא לתת מכשול לפני העם, בשמעם שהקוסם והמכשף נקראים משען ומשענה. (ד) **ותעלולים**, בתחלה הייתי מפרש אנשי תעלולים, אנשי צחוק, אנשים ריקים, לשון גם אני אבחר בתעלוליהם (למטה ס"ו ד'), וחסרה מלת אנשי, כמו כי מרי המה (יחזקאל ב' ז'), וכן כי חמודות אתה (דניאל ט' כ"ג), הכוונה איש מרי, איש חמודות. ועכשו נ"ל כדברי תלמידי משה כהן פורטו, כי תעלולים ענינו דברי צחוק, ונקראו כך צורות הנעשות לצחק בהן התינוקות, ואח"כ הושאל השם הזה להורות אנשים ריקים, וכן בלעז fantocci. וכל זה להם תחת גאונם, כי תחת שהיו העם מתגאים בשריהם הגאים, השרים ההם יכרתו ויאבדו, ולא יעמדו תחתם אלא אנשים פחותים ונבזים. (ה) **ונגש העם**, אחר השפלת הגאים, ומפלת גדולת האומה וגאותה, יהיה ענין האומה במצב כל כך רע, שלא ימצא איש בעל שכל שירצה להיות שר וקצין, כל כך תרד מעלת השרים שלא יהיה מי שיחפוץ במעלתם. **ונגש העם**, האחד יגוש את רעהו ואת אחיו, ויפצר בו למען יקבל שררה. **איש באיש ואיש ברעהו**, מצאנו שרש נגש נקשר עם ב"ית, הנוגשים בעם (שמות ה' ו'), שבט הנוגש בו (ישעיה ט' ג'). **ונגש**, בנין נפעל, יהיה נִגָּשׂ ודחוק, על ידי שאיש איש יגוש את רעהו ואת אחיו. **ירהבו**, יפצרו וידחקו לקבל שררה, לשון ורהב רעך (משלי ו' ג') דְחוק אותו למען ישלם, וכן בארמי וסורי רְהַב וְסַרְהֵב ענינם זירוז ונחיצה, ועיין למטה ל' ז'. והמפרשים כלם הלכו בדרך אחרת, ושגו שכוונת הנביא לציר מעמד העם אשר אין לו קצין שוטר ומושל, ואיש את רעהו חיים בלעו, והנער מתגאה על

מַשְׁעֵן וּמַשְׁעֵנָה כֹּל מִשְׁעַן־לֶחֶם וְכֹל מִשְׁעַן־מָיִם׃ (ב) גִּבּוֹר
וְאִישׁ מִלְחָמָה שׁוֹפֵט וְנָבִיא וְקֹסֵם וְזָקֵן׃ (ג) שַׂר־חֲמִשִּׁים וּנְשׂוּא
פָנִים וְיוֹעֵץ וַחֲכַם חֲרָשִׁים וּנְבוֹן לָחַשׁ׃ (ד) וְנָתַתִּי נְעָרִים
שָׂרֵיהֶם וְתַעֲלוּלִים יִמְשְׁלוּ־בָם׃ (ה) וְנִגַּשׂ הָעָם אִישׁ בְּאִישׁ

משען ומשענה. ודוגמת משען לחם מניהו משענת הקנה, שגם הוא דרך משל. (ב) ונביא, אין ספק שהכוונה על נביאי השקר, כי בזמן שסרו מאחרי ה׳, ודבקו בחקות הגוים, לא היו נביאי האמת חשובים אצלם כמשען ומשענה, אבל היו מאמינים בנביאי השקר ובקוסמים ובעוננים. וקוסם, הוא המגיד העתידות, ומודיע אם ראוי לעשות או שלא לעשות דבר מה, וזה על ידי מלאכות ידועות, כענין הטלת גורלות, עיין יחזקאל כ״א כ״ו כ״ז. וזקן, לא זקן ממש, רק הוא שם שררה, כמו למטה (י״ד) עם זקני עמו ושריו, על דרך שאומרים בלשון רומי Senatus מן Senex שענינו זקן, ובימי חז״ל מי שהיה נסמך (שניתן לו רשות להורות ולדון דיני קנסות) היה נקרא זקן, ומזה דרשו (סנהדרין י״ד) ולא יהיה זקן בביתך, שהבאים מזרע עלי לא יזכו לסמיכה. (ג) שר חמשים, מין שררה שחמשים איש תחת ממשלתו, ותרגמתי Centurione שענינו שר מאה, כי לא מצאתי בלשון איטלקי שם שיהיה ענינו שר חמשים. ונשוא פנים, איש מכובד שדבריו נשמעין. מליצת נשיאת פני פלוני עקר ענינה לקבל ברצון וחבה וכבוד, כמו לא ישא פני כל כפר (משלי ו׳ ל״ה), ומי שהוא מקובל באהבה וכבוד דבריו נשמעין, וזה טעם הירצך או הישא פניך (מלאכי א׳ ט׳) היקבל אותך בכבוד ויעשה בקשתך? והפך מזה מליצת הֵשִׁיב פְּנֵי, שאין מקבלין אותו ואין עושין בקשתו, אבל מחזירין אותו ריקם, כמו שאלי אמי כי לא אשיב את פניך (מלכים א׳ ב׳ כ׳). ולשון נשיאת פנים סתם, בלי הזכרת השם (כגון אשר לא ישא פנים, דברים י׳ י״ז, ונושאים פנים בתורה מלאכי ב׳ ט׳, אם בסתר פנים תשאון איוב י״ג י׳, עַולה ומשוא פנים ד״ה ב׳ י״ט ז׳) ענינו שמקבלין אדם ועושין בקשתו, מפני הכבוד ומפני היראה, בלי להבחין אם דבריו צודקים ואם בקשתו הגונה, אלא מפני שהוא איש פלוני. והנה איש אשר כזה, שמכבדין אותו ושומעין דבריו בלי חקירה, הוא הנקרא נשוא פנים. וחכם חרשים, חכם במלאכת הכשוף, מכשף תרגמו חָרָשׁ (לודוביקוס de Dieu וגיזי), וכן נראה שהיא דעת בעלי הנקוד, שאם חשבוהו מלשון חרש עצים

l'uno individuo presserà il suo amico; il giovane stimolerà il vecchio, ed il plebeo l'onorato. (6) In guisa che taluno prendendo il suo propinquo, della sua propria famiglia, gli dirà: Tu hai un mantello, sii dunque nostro capo, e queste ruine sieno sotto la tua amministrazione. (7) E quegli allora risponderà con dire: Non posso curare le piaghe altrui, mentre non ho in casa nè da mangiare, nè da vestire; no, non mi costituite capo del popolo. (8) A tal segno sarà ruinata Gerusalemme, e la Giudea sarà caduta, a cagione che la lingua e le azioni degli abitanti sono contro al Signore, tendenti ad irritare la gloriosa sua vista. (9) L'impudenza del loro volto gli accusa; essi al par degli antichi Sodomiti fan pubbliche le loro colpe, ben lungi dal celarle. Guai a loro! che si preparano del male. (10) Celebrate felice il giusto; poichè il frutto delle loro azioni godranno. (11) Guai all'improbo, mal

---

לשמוע בקול אחרים (מפני שהסרבנות מביאה לידי כעס, כשאדם רואה חברו שאינו שומע בקולו) ואמרו כי פיהו מריתי (איכה א׳ י״ח), ולא מרו את דברו (תהלים ק״ה כ״ח). וכן כאן למרות עיני כבודו להקניט ולהכעיס עיניו הנכבדות והקדושות, כלומר עושים לנגד עיניו מעשים שבראותו אותם יכעס. (ט) הכרת פניהם, ענין עזות פנים, כמו לא תבושו תהכרו לי (איוב י״ט ג׳), וכן בלשון ערבי (ר׳ יוסף קמחי). וחטאתם כסדום הגידו, דרך משל, ואין הכוונה שהגידו בפה (כדעת גיזו), אלא במעשה (כפירש״י בפרסקיא עשו), כמו כי הגדת היום כי אין לך שרים ועבדים (שמואל ב׳ י״ט ז׳) וזה כאנשי סדום, שהיו חוטאים בפומבי ובלא בושת פנים. (י) אמרו צדיק, אחר שאמר אוי לנפשם כי גמלו להם רעה, באה פורענותם לנגד עיניו בדמיונו, ואמר הלא תודו ותבינו כי הצדיק טוב לו אמרו צדיק, אמרו על הצדיק, הכריזו הצדיק ואמרו כי טוב לו, וקרוב לזה אמונתך ותשועתך אמרתי (תהלים מ׳ י״א). כי טוב, הכוונה כי טוב לו (רש״י בפסוק שאחר זה, וכן רוזי׳ וג״ז׳), ומלאכו טוב גם בלא ל׳ להוראת ההצלחה, ונשבע לחם ונהיה טובים (ירמיה מ״ד י״ז). (יא) אוי לרשע רע, אוי לרשע, ורע לו, כי גמול ידיו יעשה לו. בדפוס ברי״שא ובנביאים אחרונים עם רד״ק (פיזארו רע״ו) ובדפוס רע״ח וכן בדפוס פיזארו עם פירוש דון יצחק וממנו גם בדפוס אמשטרדם עם דון יצחק כתוב אֽוי לרֽשע במרכא טפחא, וכן נכון.

וְאִישׁ בְּרֵעֵהוּ יִרְהֲבוּ הַנַּעַר בַּזָּקֵן וְהַנִּקְלֶה בַּנִּכְבָּד׃ (ו) כִּי־יִתְפֹּשׂ
אִישׁ בְּאָחִיו בֵּית אָבִיו שִׂמְלָה לְכָה קָצִין תִּהְיֶה־לָּנוּ וְהַמַּכְשֵׁלָה
הַזֹּאת תַּחַת יָדֶךָ׃ (ז) יִשָּׂא בַיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר לֹא־אֶהְיֶה חֹבֵשׁ
וּבְבֵיתִי אֵין לֶחֶם וְאֵין שִׂמְלָה לֹא תְשִׂימֻנִי קְצִין עָם׃ (ח) כִּי
כָשְׁלָה יְרוּשָׁלִַם וִיהוּדָה נָפָל כִּי־לְשׁוֹנָם וּמַעַלְלֵיהֶם אֶל־יְהוָה
לַמְרוֹת עֵנֵי כְבוֹדוֹ׃ (ט) הַכָּרַת פְּנֵיהֶם עָנְתָה בָּם וְחַטָּאתָם
כִּסְדֹם הִגִּידוּ לֹא כִחֵדוּ אוֹי לְנַפְשָׁם כִּי־גָמְלוּ לָהֶם רָעָה׃ (י)
אִמְרוּ צַדִּיק כִּי־טוֹב כִּי־פְרִי מַעַלְלֵיהֶם יֹאכֵלוּ׃ (יא) אוֹי לְרָשָׁע

הזקן והנקלה על הנכבד. (ו) כי יתפש, וכל כך יתחזקו הזקנים והנכבדים במיאונם לקבל שררה, עד שיצטרך כל אחד לבקש מאת אחיו מבית אביו, אפילו לא תהיה לו מעלה אחרת אלא שיש לו שמלה, שירצה לקבל שררה. והמכשלה הזאת, כשלון תחלת נפילה, כאמור למטה (פסוק ח) כי כשלה ירושלם ויהודה נפל, והנה מכשלה קרוב למפלה, וענינו הדברים האלה הקרובים להיותם כמפלה יהיו תחת הנהגתך. והכורם פירש אנחנו נתן לך שמלת קצין ותהיה לנו לקצין, והוא ישיב אין רצוני שתהיה בביתי מלחמה ומריבה, ולא אחפוץ בשמלה הזאת; ואין ספק שאם כדבריו היה לו לומר לא יהיה לחם ולא תהיה שמלה, אבל אין לחם משמע אינני עכשו. (ז) ישא, ישא קולו ויאמר, כמו לא יצעק ולא ישא (למטה מ"ב ב). לא אהיה חובש, לא אוכל לעשות עצמי רופא נגעי אחרים, מאחר שאין בביתי לא לחם לאכול ולא בגד ללבוש; והמכוון בכל זה הוא לומר כי אפילו מי שאין לו לאכול ימאן לקבל שררה. והנה אע"פ שאמרו לו שמלה לך, הוא אומר כי בביתו אין שמלה, כלומר שאין לו שמלה אחרת אלא אותה שעליו. (ח) אל ה', נגד ה', כמו ויקם קין אל הבל אחיו (בראשית ד' ח'), חרון אף ה' אל ישראל (במדבר ל"ב י"ד), כי נקבצו אלינו כל מלכי האמורי (יהושע י' ו'). למרות עיני כבודו, כמו למרות עליון בציה (תהלים ע"ח י"ז) והוא הפעיל, כמו כי המרו את רוחו (תהלים ק"ו ל"ג); ואע"פ שהוא משרש מרה, נ"ל שעיקרו מרר, וענינו הבאת כעס באחרים, באופן שתגבר בו המרה (fiele), ומזה אל תַּמֵּר בו (שמות כ"ג כ"א) משרש מרר, אל תגביר בו המרה. ואחר כך הושאל שרש מרה על כל סרבנות ומיאון

per lui! Conciossiachè verrà trattato secondo le sue azioni. (12) Il mio popolo è governato da gente bamboleggiante, è dominato da donne. Popolo mio, coloro che ti dirigono ti fanno traviare, e rendon disastrosa la strada che tu calchi. (13) Il Signore è per alzarsi a decidere la causa, è per mettersi a far giustizia ai popoli. (14) Il Signore verrà a chiedimento di conti cogli anziani del suo popolo, e coi suoi capi. E voi (dirà loro) vi siete pasciuti della vigna, avete in casa la roba rapita al misero. (15) Con qual diritto opprimete voi il mio popolo, e stritolate la faccia dei miseri? dice il Signore Dio Sabaot. (16) Il Signore dice ancora: posciachè le femmine di Sion si son fatte al-

לגזור אומר ולחתוך הדין בריב שיש להם עם שריהם. **ועמד לדין עמים**, לעשות דין לעמים כנגד מושליהם. לריב, לדין, מקור מבנין הקל מנחי ע״ו י״ד. (יד) **במשפט יבא**, לחקור מעשיהם ולשקלם במאזני צדק, כטעם ואל תבא במשפט את עבדך (תהלים קמ״ג ב׳). **ואתם**, ויאמר להם ואתם וגו׳. והנה ואתם איננו התחלת מאמר, והנביא מצייר כאלו האל יבא עמהם במשפט, ויאמר להם הלא עליכם לעשות כך וכך; ואתם בהפך בערתם הכרם וגו׳. **בערתם**, לשון ובער בשדה אחר (שמות כ״ב ד׳) ענין רעייה ואכילה, ואח״כ מפרש המשל באמרו גזלת העני בבתיכם, והזכיר ענין זה בפרט מפני שלא יוכלו להכחישו, כי הגזלה היא בביתם. (טו) **מלכם**, כמו מה לכם, על דרך מזה בידך (שמות ד׳ ב׳) והכוונה מהיכן הֻתַּר לכם לעשות כן, וכן מה לך לספר חקי (תהלים נ׳ ט״ז). **תטחנו**, תכלית הרכיכה והדכוי. (טז) **יען כי גבהו**, אחר שדבר בגאות השרים והשפלתם, מדבר בגאות הנשים והשפלתן. וכאן טעו המפרשים כלם, שפירשו המקרא הזה כאלו מדבר בנשים זונות, הפורשות רשת לרגלי האנשים למשוך לבם אליהן, והוא איננו מדבר אלא בנשים גאות (יען כי גבהו), והגאוה והזנות ענינים רחוקים זה מזה מאד, גם אין דבר בכל החזון הזה על הזנות. **נטויות גרון**, בצואר זקוף לגאוה. **ומשקרות עינים**, ברוב הספרים הוא בש״ין שמאלית, ופירשוהו ענין הבטה (מן הארמי סְקַר), או שהיו צובעות עיניהן בסיקרא. ויש ספרים שהתיבה כתובה בש״ין ימנית, וזה היה נראה לי נכון יותר לפי דרכי שאין הכוונה על הזנות, אלא על הגאוה, והייתי מפרש משקרות עינים שעיניהן משקרות, שרואות ועושות עצמן כלא רואות, כן דרך הגאים כשהולכים בדרך, מביטים בבני אדם ונראים כאלו אינם רואים

רָע כִּי־גְמוּל יָדָיו יֵעָשֶׂה לּוֹ׃ (יב) עַמִּי נֹגְשָׂיו מְעוֹלֵל וְנָשִׁים
מָשְׁלוּ בוֹ עַמִּי מְאַשְּׁרֶיךָ מַתְעִים וְדֶרֶךְ אֹרְחֹתֶיךָ בִּלֵּעוּ׃ (יג)
נִצָּב לָרִיב יְהוָה וְעֹמֵד לָדִין עַמִּים׃ (יד) יְהוָה בְּמִשְׁפָּט יָבוֹא
עִם־זִקְנֵי עַמּוֹ וְשָׂרָיו וְאַתֶּם בִּעַרְתֶּם הַכֶּרֶם גְּזֵלַת הֶעָנִי בְּבָתֵּיכֶם׃
(טו) מַלָּכֶם (מה־לכם ק׳) תְּדַכְּאוּ עַמִּי וּפְנֵי עֲנִיִּים תִּטְחָנוּ נְאֻם־אֲדֹנָי
יֱהוִה צְבָאוֹת׃ (טז) וַיֹּאמֶר יְהוָה יַעַן כִּי גָבְהוּ בְּנוֹת צִיּוֹן וַתֵּלַכְנָה

(יב) **עמי נגשיו מעולל**, השלים פורענות הגאים, ושב לדבר אל העם להזהירם על הנזק שגורמת להם גאות שריהם אשר כששו מעשה עמם, והוא אומר כי נוגשי העם ושוטריו הם מעוללים כלומר עושים מעשה עוללים ויונקים, ואנשים הנמשלים לנשים משלו בו, ואח"כ מפרש המשל (כדרכו להקדים אמירת הדבר דרך חידה, ולפרש אח"כ) מאשריך מתעים וגו', והטעם כי בהיותם דורשים רק הכבוד המדומה ולעשות כמעשי הגוים, אינם דורשים שלום העם וטובתו האמיתית, אבל מסתפקים בענייני מראית העין, ובזה הם דומים לתינוקות ולנשים שדעתם קלה, ולא יבחינו בין הטוב האמתי והמדומה. **נוגשיו מעולל**, נוגשיו כל אחד מהם, עד האחרון שבהם, כלם מעוללים, אין נקי, וכן ותמכיה מאושר (משלי ג' י"ח), תומכיה אין אחד מהם שלא יהיה מאושר. **מאשריך**, מנהליך ומישריך בדרך הם מתעים אותך. **ודרך אורחתיך בלעו**, הדרך אשר תלך בה אחר הנהגתם הם מקלקלים אותה ועושים אותה רבת הנזקים, אשר כל הולך עליה יכשל ויפול. אך לא סוף דבר שהמושלים הגאים ההמה היו מוליכים את העם בדרך לא טוב, אבל היו ג"כ גוזלים וחומסים אותם, כי כן דרך כל הולך אחר המדומה ולא אחר האמת, שגם כשרון דרכיו אינו אלא מדומה, כי לא יעשו הטוב אלא מפני מראית העין, וכל מקום שיוכלו לעשות עָוֶל בלי שיתגלה, לא יסוגו אחור מעשותו. והנה תחלה הזהיר את העם מֶלֶכֶת בדרך מושליו, כי דרך רעה היא, ועתה מביא ראיה לדבריו מן החמס שהם עושים אל העם, כאלו אמר: הלא תבינו שאין דרכם טובה, שהרי אתם מרגישים ברע המגיע לכם מהפסד מדותיהם, ובכן תבינו שאי אפשר שתלכו בדרך טובה וישרה כל עוד שתלכו אחריהם בדרכם הנפסדת. והנה העם יודע היה ומכיר רעת מושליו, אך אין לאל ידו להוָשע מהם, על כן אמר כי האל יריב ריבם. **בלעו**, ענין השחתה וקלקול, כתרגומו, וכמו בלע כל ארמנותיה שחת מבצריו (איכה ב' ה'). (יג) **נצב לריב ה'**, הוא עתיד להיות נצב

tere, sicchè marciano colla gola tesa, e sbirciando cogli occhi; camminano a passi misurati, e coi piedi fan cigolare i fermagli: (17) Il Signore renderà scabbiosa la testa delle figlie di Sion; il Signore ridurra alla

אַפּוּת משרש אנף, מענין אַנְפִּין, ואין הדבר כן, כי לא תמצא ות אלא בשם מופשט (Nome astratto), כמו מלכות, בעותא, נַהִירוּ ושכלתנו, רִבּוּ רְבוּתָא, שָׁלוּ שָׁלוּתָא. ואין להשיב והרי מצאנו אִשָּׁה מתורגם אִנְתּוּ, ושפחה מתורגם אַמְהוּ; כי באמת גם אלה אינם אלא שמות מופשטים, ואינם נאמרים אלא בל״מד, לאנתו, לאמהו, כלומר דרך אשות, דרך שפחות. ומה שהביא המתורגמן אשר לקח מן האדם לאשה, לאנתו, וכן מאשה זרה, מאיתתו חילוניתא, אינו אלא טעות, ולא מצאתי כן בשום תרגום. ורבי שמעון הגדול אמר באחד מפיוטיו לחתונה אַמְהוּת עת כבשה הבת הנאה, וגם כאן הכוונה דרך שפחות. אמנם מה שהביא בוקסטורף מן התרגום, מנחריו יצא עשן (איוב מ״א י״ב) מאפותיה, אומר אני שצריך לנקד מֵאַפָּוָתֵהּ, והוא כמו מֵאַפּוֹהִי, אלא שבא הרבוי בצורת נקבה, כמו מן אָסְיָא, אָסְוָתָא, מן חֵילָא חֵילָוָתָא, מן סוּסְיָא סוּסָוָתָא, מן רָעְיָא רָעֲוָתָא, ודומיהם רבים. ויש שמות שמקבלים שני מיני רבוי, לשון זכר ולשון נקבה, כמו יוֹמָא יוֹמִין יוֹמָתָא, נַהֲרָא נַהֲרִין נַהֲרָוָתָא. וכן מן אַפָּא אומר אני שאמרו אַפִּין או אַנְפִּין, וגם אַפָּוָתָא, והשתמשו בשני המשקלים האלה להבדיל בין ענין לענין, כי אנפין ואפין ענינו פָּנִים, כמו וצלם אנפוהי אשתני (דניאל ג׳ י״ט) ואַפָּוָתָא הוא הרבוי מן אַף (חוטם) וענינו נחירים, ולפיכך מנחיריו יצא עשן מתורגם מֵאַפָּוָתֵהּ, שאם היה מתורגם מאפוהי היה במשמע לשון פנים. וכן בתענית כ״ה ונפק נוּרא דנורא מאפותיה, אומר אני שהקריאה מֵאַפָּוָתֵהּ, והטעם מנחיריו, וכן פירש רש״י (כפי מה שהוא מובא בעין יעקב בשם פירוש רש״י מוגה), וזה לשונו: מחוטם שלו, ואית דמפרשי ממצחו עכ״ל, ואני אומר פירוש ראשון עקר (אע״פ שהשני הוא לבדו כתוב בפירוש רש״י שבגמרות), ומי שפירש ממצחו ראה בסוף המאמר ומחיין באקוסטלא אפותאי, וחשב כי שניהם לשון אחד. עוד הביא בוקסטורף ידא אאפותא דרגא לשיכחא (פסחים קי״ב), נתינת היד על המצח היא הכנה אל השכחה; אך זו הגהה מידו, והיא לפי שיטת הערוך שהא״לף מן השרש, אבל גרסתנו בתלמוד אפותא באל״ף אחת, ואין השם אלא פותא. עוד הביא עד דשריק ליה דודבא מאפותיה (ברכות מ״ד), אבל בעל הערוך (ערך שרק) גורס יתיב דודבא אפותיה ושריק, ולפי זה אין הא״לף מן השרש.

נְטוּוֹת (נטויות ק׳) גָּרוֹן וּמְשַׂקְּרוֹת עֵינָיִם הָלוֹךְ וְטָפוֹף תֵּלַכְנָה
וּבְרַגְלֵיהֶם תְּעַכַּסְנָה׃ (יז) וְשִׂפַּח אֲדֹנָי קָדְקֹד בְּנוֹת צִיּוֹן וַיהוָה

אותם, כי לא ישבו בלכתם. אבל אח״כ מצאתי כי **מְשַׂקְּרָא** בלשון סורי ענינו guercio (שיעלענד), והוא מום שאדם רואה לצד אחד ונראה שהוא רואה לצד אחר, והוא עצמו דרך הבטת גסי הרוח. והנה אם השי״ן ימנית תהיה המלה עברית, ואם היא שמאלית תהיה המלה סורית. ובשני האופנים המכוון אחד הוא. **הלוך וטפוף**, פסיעות קצרות כדרך גסי הרוח ההולכים בכבדות, וכן בערבי **פַרַס טַפַּאף** הוא סוס המהלך לאט, וכן הביא ר׳ יונה בשרשיו (הביאו ג״ז) מליצה ערבית משרש צפף (והט״ית והצ״די מתחלפות וקרובות הרבה) שענינה כתיבת הרגלים על הארץ בחכמה. גם רד״ק בשרשים הביא מלשון חכמים (יומא מ״ח) לא מחוקות ולא גדושות אלא טפופות, שנקרא טפוף מה שהוא בלא תוספת ובלא גרעון, וכן כאן פסיעות שוות. **תעכסנה**, משמיעות קול בעכסים שברגליהן. מנהג הנשים העשירות בארץ עֲרָב לשאת כעין טבעת זהב על שוקיהן, ובין שוק לשוק שלשלת זהב, ובהליכתן מקשקשות ומשמיעות קול למען יוודע שיש להן התכשיטים ההם. (יז) **ושפח**, לשון סַפַּחַת, והטעם ישפיל גאותן תכלית ההשפלה, ואמר כי הקדקד שהיה הולך בגאוה יהיה מדוכא בחולי מאוס. **פתהן יערה**, יגלה מהן ויוליכהו ערום מתכשיטים שעל הראש. ורבים פירשו פתהן ערותן, בלא שום ראיה ברורה, אלא ממלת פותות (מלכים א׳ ז׳ נ׳) שאין אנו יודעים מה הן בבירור; מלבד שהענין מגונה מאד במקום הזה, כי איך ייחס לאל גלוי ערוה? ואף אם אין כאן יגלה, אלא יערה, הנה כמהו את מקורה הערה (ויקרא כ׳ י״ח) שענינו גלוי ערוה. ואף אם היתה כוונת הנביא לומר יערה לשון שפיכה (שיזוב מהם דם, עיין רש״י), לא יתכן שיקח לשון מסופק ומגונה כזה. ואם אמר ישעיה (מ״ז ג׳) תגל ערותך, לא אמר יגלה ה׳ ערותך; ואם יחזקאל אמר וקבצתי אותם עליך וגליתי ערותך אליהם וראו את כל ערותך (י״ו ל״ז), הנה הוסיף מלת אליהם, גם וראו וגו׳ לבאר הכוונה. ואחרים (הזכירם ראב״ע) ואחריהם הכורם, פירשו פאת ראשיהן, שער ראשן; והנה אם הכוונה שיהיה שערן מגולה, אין זו קללה גדולה; ואם הכוונה שיפול שערן, היה לו לומר יערה ראשן, לא יערה שערן, וזה מלבד כי לא מצאנו במקרא פאה בלא אל״ף, ומלבד כי פאה סתם בלשון מקרא כל פאה במשמע. ולדעתי פתהן מלה ארמית ידועה בתלמוד, כאמרם (עבודה זרה כ״ו) דזמנין דמנחא ליה ידא אפותא וקטלא ליה, וכן (תענית כ״ה) ומחיין באקוסטלא אפותאי, בשניהם האל״ף נוספת, וענינה על, והשם **פותא**, וענינו **מצח**. ובוקסטורף חשב שהשם

nudità la loro fronte. (18) In allora il Signore toglierà il fasto dei fermagli crurali; dei soli, delle lune. (19) Dei ciondoli, delle armille, e dei veli. (20) De' turbanti, delle catenelle crurali, dei nastri, dei vasetti di odore, e degli amuleti. (21) Delle anella e dei pen-

ט) כ"ז) שענינו הרחבה, והמנח בפנים כמו הרחוב בעיר. וסוף דבר אם יתמה אדם על היות ישעיה משתמש במלות ארמיות, וכן למעלה במלות מלאו, כליל, חרשים, אשיבהו כי בהיות אנשי דורו, ובפרט העשירים שבהם, מבקשים להדמות לעמים אשר סביבותיהם, יתכן שהיו מערבים בדבורם מלות מלשון ארם, והיו בזה נבדלים מן ההמון שלא היה מכיר אלא לה"ק. הלא תראה (למטה ל"ו י"א) כי שרי חזקיהו היו מכירים לדבר ארמית, והעם לא היה מבין. ולפיכך יתכן שהיה מחכמת הנביא כשהיה מוכיח את הרשעים הגאים, לערב בדבריו מלות ארמיות, כדי שיהיה לשונו נכבד בעיניהם. מלבד כי כן דרך כל שירי המקרא לבא בהם מלות ארמיות, כמו רמה בים, ועיין בית האוצר דף ל"ז ול"ח. (יח) העכסים, הם טבעות שעל השוקים, שבהם נכנסות השרשרות, ופתח באלה מפני שכבר רמז עליהן במלת תעכסנה. השביסים, כראין דברי Schroeder שהם צורות השמש, כמו השהרונים שאחר זה שהם צורות הירח. שבים, בחלוף מ"ם בב"ית ענינו בערבי שמש קטן, גם פליניוס (Hist. naturalis ספר י"ב פרק כ"ד) כתב כי השמש היה נקרא אצל הערבים Sabis, ומנהג הערבים עד היום לשאת בצוארם חֲלָיִים כדמות שמש וירח. שהרנים, תרגום יַרְחָא סיהרא. (יט) הנטיפות, כן נקראות בערבי מרגליות התלויות באזנים, על שם שנראות כטיפות הנוטפות. השרות, כתרגומו שירי ידיא, שרשרות שעל הזרוע. הרעלות, מין מסוה דק על הראש ועל הפנים, וכן שמו בערבי, וכן במשנה (שבת ס"ה) ערביות יוצאות רעולות, עיין שם פירוש רש"י. (כ) הפארים, תכשיט גבוה על הראש, כמו פארי המגבעות (שמות ל"ט כ"ח), פארך חבוש עליך (יחזקאל כ"ד י"ז), פאר תחת אפר (ישעיה ס"א ג), מה אפר על הראש אף פאר של הראש. הצעדות, כתרגומו שירי רגליא, וכן שמן בערבי מצעאד, ונקראו כן שרשרות הרגלים להיותן מגבילות הפסיעות ומשוות אותן; והיה מנהגות הנשים ללכת פסיעות מדוקדקות ושוות. הקשורים, המלה מובנת, אך אין להכריע איזה מין של קשורים היה נקרא בשם זה סתם. גם מה שתרגם יונתן קלמזמסיא לא ידענו מה הוא, ובעל מוסף הערוך עשאו מורכב מן קלמים, מלה יונית, ומזיא מלה ארמית, שענינה שֵׂעָר, אבל מזיא נוהג בתרגום ירושלמי, ולא בתרגום יונתן ואנקלוס. בתי הנפש, בתי בשמים שהנפש נהנית מהם, ודרך הערביים והפרסיים

פָּתְהֵן יְעָרֶה׃ (יח) בַּיּוֹם הַהוּא יָסִיר אֲדֹנָי אֵת תִּפְאֶרֶת הָעֲכָסִים
וְהַשְּׁבִיסִים וְהַשַּׂהֲרֹנִים׃ (יט) הַנְּטִפוֹת וְהַשֵּׁרוֹת וְהָרְעָלוֹת׃ (כ)
הַפְּאֵרִים וְהַצְּעָדוֹת וְהַקִּשֻּׁרִים וּבָתֵּי הַנֶּפֶשׁ וְהַלְּחָשִׁים׃ (כא) הַטַּבָּעוֹת

אבל מה שהביא מן הילקוט (כי תשא, סימן שפ"ז) וא"ו אלופתא כתבי לך, ומפורש בגליון „פירוש על המנחה" איננו ענין לכאן, כי שם אלופתא כתוב, לא אפותא; גם פירוש הגליון משובש בלא ספק, ואין הכוונה כלל על המנחה, ועיין פירוש המליצה ההיא בערוך ערך וו, וברש"י בחולין דף י"ו. ובשאלתות דרב אחאי (סימן פ"ז) מצאתי דהא נפק אפותיה ברישא, והכוונה שיצא מצחו (של ילד הנולד) תחלה, ואין ספק שצריך לומר פותיה בלא אל"ף, ואולי צ"ל דהא נפקא פותיה. ולשעבר חשבתי כי גם בשבת (דף פ׳ ע"ב) מאי אהדיפי אפותא, ופירש רש"י פדחת, צ"ל פותא, כמו שכתוב בערוך דפוס פראג, ערך אהדיפי, אך ראיתי כי בדפוסים קדמונים ובערוך כ"י שבידי כתוב כאן (ערך אהדיפי) אפותא באל"ף, ואחרי ראותי דברי ידיד נפשי ועטרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא מוה"רר שי"ר נ"י בספרו היקר ערך מלין (ערך אהדיפי) דעתי נוטה לקרוא אַפְּדָּתָא, והכוונה על הבתירים, ואהדיפי ודיופי אינם אלא שם אחד (כדברי רש"י שם, שבת דף פ׳), וענינו שני תורים. *) והנה מאחר שאין לנו שום ראיה על היות ערות האשה נקראת פות בלה"ק (כמו בלשון איטלקי), וגם לא מצאנו לה לא שם זה ולא קרוב לזה לא בארמי ולא בסורי ולא בערבי, נקבל היות השם הזה במקרא הזה לקוח מלשון ארמית, וענינו מצח. ואם ישאל שואל ומהיכן יצאה להם למפרשים שפירשו פתהן ערותן? ממדרש אגדה יצאה להם, ממה שדרשו (שבת ס"ו) פתהן כמו פתחיהן, עיין שם. אמנם אין גם אחד מן המתרגמים הקדמונים שתרגם פתהן לשון ערוה, יונתן תרגם יסיר כבודן, תרגם הכוונה; התרגום היוני המיוחס לע׳ זקנים מתרגם לשון בגד ותכשיט, וכן בתרגום סורי; והיירונימוס תרגם crinem. עוד אם ישאל שואל: מהיכן באה למלת פות הוראת מצח? נשיבהו כי המלה נגזרת משרש פתה, מענין יפת אלהים ליפת (בראשית

*) דע כי בכל דפוסי הערוך ערך אהדיפי חסר קצת, ובערוך כ"י שבידי כתוב כך: פי' אחר שכתות שהוא משים סימנים בכלים למדות (נ"א: לעדות) ומכייר (נ"א: ומכוייר, או ומצייר) בתוכן כבינת הגיר רושם, וזהו שיעור הוראת הסיד לר' נחמיה, ולכן נראין דברי ר' יהודה בקבוע, ודברי ר' נחמיה כבינת הגיר. אפותא מצח, ערעיתא נרעה (כהגהת בעל ערך מלין) וכו'.

denti da naso. (22) Dei vestiti da gala, dei manti, delle sciarpe, e delle borse. (23) Delle vesti trasparenti, dei Sindoni, delle fascie da testa, e dei veletti. (24) Invece di aromi si adopererà tarlatura, invece di cinture si faranno empiastri, in cambio della solida artificiosa mole (di capigliatura) strapperannosi i capelli;

הצניפות, דבר שכורכין פעמים רבות סביבות הראש, ועיין למטה כ"ב י"ח. הרדידים, הוא תרגום של צעיף בתרגום ירושלמי (בראשית כ"ד ס"ה ול"ח י"ד), ואולי היה קטן מן הרעלות. (כד) מק, הוא אבק עצים שאכלם עש, כמו שרשם כמק יהיה (למטה ה' כ"ד), ובלשון חכמים מקק ספרים ומקק משפחותיהם (שבת ל'); והמקק ניתן על הפצעים והמכות לרפואה, וישעיה אומר כי בנפול האנשים במלחמה אז תשפל גאות הנשים, ותהיינה ממלאות צרורות בשמיהן מקק עצים לתת על מכות אנשיהם. והמפרשים (וגם רוז' וגיז') פירשו שימק בשרן. נקפה, אומר אני שהיא אספלנית, ולשון נקפה דבר הנדבק, כהוראת שרש נקף בארמי ובלשון חכמים; אמר כי תחת החגורות שהיו הנשים חוגרות לכבוד והדר יקרעו אותן לקרעים, לעשות מהן רטיות לבעליהן המוכים. מעשה מקשה, תקון השער באופן שיהיה על הראש כדמות גוף עב וקשה. קרחה, מריטת השער לאבל, כמו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת (דברים י"ד א'); אמר כי במקום רבוי השער שהיו הנשים מגדלות על ראשן ומתפארות בו, יקרחו קרחה בנפול בעליהן במלחמה. פתיגיל, לא נמצא במקום אחר, ואף לא בלשון אחרת, ורבים בקשו לפרשו מורכב משתי מלות, ולא אמרו דבר המתישב על הדעת, ומתקבל לאזן שומעת. ואולי עקר המלה איננו אלא פְּתִיל, והוסיפו בתוכו אותיות גִּי דרך גענועים, להורות פתיל נחמד ונעים, והוא הפך מחגורת שק. כי תחת יפי, יונתן רש"י ראב"ע רד"ק ודון יצחק פירשו כל זה יהיה להן תחת יופי שהיו מתגאות בו; ורבנו סעדיה פי' דבוק למקרא שאחריו, כי תחת יופי שהיו מתפארות בו מתיך בחרב יפולו, ויש שפירשו לשון כויה, ורד"ק הביא מן התלמוד (שבת ס"ב) חילופי שופרא בּוֹאָה (ובספרינו כתוב ביבא), ובפי' הזה דבקו שרֵידֶר ורוזן וגיז', והביאו ראיות מספורי מלחמות קנת הקדמונים, שבלכדם עיר היו עושים כויות בבשר יושביה בברזל מלובן. והמדקדק ר' שלמה זלמן כהן הענא (בנין שלמה דף ד') פירש בחילוף גיכ"ק קיא תחת יופי, והטעם שחי ומקום המביא לידי קיא. ודע כי יוחן הייכריך מיכיליס מצא בשלשה תכ"ד כ"י אשר בעיר אֶרְפוּרט בִּי תַּחת יפי בטפחא ומרכא, וכן הוא בנביאים כ"י שבידי, ותחת בדגש.

וְנִזְמֵי הָאָף׃ (כב) הַמַּחֲלָצוֹת וְהַמַּעֲטָפוֹת וְהַמִּטְפָּחוֹת וְהָחֲרִיטִים׃
(כג) הַגִּלְיֹנִים וְהַסְּדִינִים וְהַצְּנִיפוֹת וְהָרְדִידִים׃ (כד) וְהָיָה תַחַת
בֹּשֶׂם מַק יִהְיֶה וְתַחַת חֲגוֹרָה נִקְפָּה וְתַחַת מַעֲשֶׂה מִקְשֶׁה

לשאת עמהם כלי בשמים. **הלחשים**, שמי זהב וכסף או אבן יקרה שכתובים עליהם דברי לחש (ראב"ע), והיו נושאים אותם על הצואר ועל האזנים, ואולי הוא מה שנקרא בארמי קְדָשָׁא, על שם הדברים הכתובים עליו, שהיה ההמון מייחס להם קדושה (ג"ז). (כב) **המחלצות**, בגדים נאים, כמו והלבש אותך מחלצות (זכריה ג' ד'), ונקראו כן מלשון חליצה, שכשבאים לביתם פושטים אותם להצניעם. **המעטפות**, תרגומו שושיפיא, ופירש רש"י מכנות המטה, וכן ופרשו השמלה (דברים כ"ב י"ז) מתורגם שושיפא, וכן אדרת אליהו (מלכים ב' ב' י"ג) תרגומו שושיפא. ונראה שהוא בגד עליון בלא בתי ידים, אלא כעין טלית (ובזה היה דומה למכנות המטה), והיו מתעטפין בו לפעמים. **המטפחות**, סודר שנותנין על הכתפים, ושל עשירות היה דק וחשוב, ושל עניות היה גס, והיה אפשר למלאו דגן כמו שעשתה רות (ג' ט"ו), והשם הזה מצוי הרבה בלשון חכמים, ועיין כלים פרק כ"ד משנה י"ד, והמלה משרש טפח, שהוראתו (כשרש צפח בערבי) שטיחה וריקוע, ומזה טֶפַח שהוא רוחב היד, ומשרש צפח השם צפיחית, שהוא כעך דק ורחב שמשטחין אותו, ולדעת שרֵידֶר ורוזי' וגיזי' המטפחת היא מין מעיל, ואין נראה לי. **החריטים**, כיסים (רד"ק ורוזי' וגיז'). (כג) **הגליונים**, לבושים דקים שאינם מכסים הבשר, אלא מגלים אותו, שהבשר נראה מתוכם לרוב דקותם, וכן הוא בתרגום יוני המיוחס לשבעים זקנים, וכן הביא רד"ק (בשרשים) שנקראים בערבי גליה (לא גלילה, כמו שנדפס); ואחרים פירשו מראות, וכן תרגם יונתן. **הסדינים**, במשנה שנינו ג' סדינין הן, העשוי לשכיבה טמא מדרס, לוילון טמא טמאת מת, ושל צורות טהור מכלום (כלים כ"ד י"ג). משמע שאין לסדין צורת מלבוש, וכן משמע ממה ששנינו ביומא פרסו סדין של בוץ בינו לבין העם, ומכאן משמע שהוא גדול, ותימה על הרמב"ם שפירש (כלים כ' ו') סדין הוא הרדיד הקטן אשר יקנחו בו האנשים. ואע"פכ מצינו שהיה ר' יהודה (שבת כ"ה) מתעטף ויושב בסדינין המצוייצין, וכן (מנחות מ"א) רב קטינא דמיכסי סדינא, משמע שהסדין היה משמש ג"כ להתעטף בו, וכמו שפירשתי במעטפות. ודע כי פשוט הוא בתלמוד שהסדין הוא של פשתן. וקרוב למלת סדין מלאכו בלשון יוני ורומי Sindon, וגם הוא כלי פשתן דק, וגם הוא משמש לכסות לילה וגם לכסות יום.

e dove era Peteghil, sarà cintura di cilicio: schifosità in cambio della bellezza. (25) La tua popolazione cadrà per la spada, e la tua prodezza (cadrà) in battaglia. (26) Saranno in desolazione ed in lutto le sue porte, ed essa (la città) vacua sederà sul suolo.

לא תושיע למו. (כו) ואנו ואבלו פתחיה, שערי העיר ופתחי הבתים יהיו באין יוצא ובא, ויהיו שוממים כמו אבלים, על דרך דרכי ציון אבלות (איכה א׳ ד׳). ונקתה, והעיר תהיה נקיה וריקה, ותשב לארץ כאבל.

IV.

(1) In allora sette donne afferrenanno un uomo, dicendogli: Mangeremo del nostro e vestiremo del nostro, piacciati soltanto che abbiamo il nome di esser tue; metti fine alla nostra ignominia. (2) In allora la pianta del Signore sarà in pregio ed in onore, e la produzione indigena riuscirà di fasto e gloria agli avanzi d'Israel. (3) Allora chi rimarrà in Sion, chi sarà superstite in gerusalemme; verrà chiamato santo: ognuno cioè che sarà registrato alla vita tra gli abi-

הארץ יהיה ככבוד ותשוב בעיני פליטת ישראל. אך ראיתי כי אין זו הוראת הלמ״ד, שיש בכחה תמיד להנאתו ולטובתו של אדם, ובפרט כי מצאנו לישעיה (כ״ח ה׳) פסוק אחר דומה לזה מאד, ושם הלמ״ד (לשאר עמו) אמורה בלא ספק להוראת להנאתם, ולא להוראת בעיניהם. ואמנם שתהיה הכוונה על מלך המשיח (כדעת רד״ק ואחרים) רחוק הוא מאד מהמשך הפרשה. גם לא יתכן שיקרא המשיח פרי הארץ. ודע כי טעות הדפוס נפל כאן בלשון רש״י, ובמקום לא תכלה צ״ל לא תתלה (תִּתָּלֶה), וכן הוא בנביאים כ״י עם רש״י שבידי, וכן הוא אומר אח״כ בהם יתלו את כבי כבודם. (ג) קדוש יאמר לו, לא יאמר עליהם שהם שוטים והבלים על היותם דבקים בחקי אלהיהם ובמנהגי עמם, אבל יאמר עליהם שהם קדושים ובחירי אל, כאשר יתגלו מופתי האל אשר יעשה בעבורם אז בימי חזקיהו. כל הכתוב לחיים, מליצה היא, וענינה כל מי שיהיה נגזר עליו שיחיה, כלומר כל מי שיחיה. בירושלם, באנשי ירושלים.

קָרְחָה וְתַחַת פְּתִיגִיל מַחֲגֹּרֶת שָׂק כִּי תַחַת יֹפִי׃ (כה) מְתַיִךְ
בַּחֶרֶב יִפֹּלוּ וּגְבוּרָתֵךְ בַּמִּלְחָמָה׃ (כו) וְאָנוּ וְאָבְלוּ פְּתָחֶיהָ
וְנִקָּתָה לָאָרֶץ תֵּשֵׁב׃

וכן כנון. (כה) מתיך, אנשיך, והכנוי כנגד העיר, ועל הרוב נכלל במלת מְתִים ענין גבורה, ועיין משתדל דברים ב׳ ל״ד. וגבורתך, דרך מליצת השיר אמר שגבורתם תפול במלחמה, והכוונה שגבוריהם יפלו, וזרועם

ד

(א) וְהֶחֱזִיקוּ שֶׁבַע נָשִׁים בְּאִישׁ אֶחָד בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר
לַחְמֵנוּ נֹאכֵל וְשִׂמְלָתֵנוּ נִלְבָּשׁ רַק יִקָּרֵא שִׁמְךָ עָלֵינוּ אֱסֹף
חֶרְפָּתֵנוּ׃ (ב) בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה צֶמַח יְהוָה לִצְבִי וּלְכָבוֹד וּפְרִי
הָאָרֶץ לְגָאוֹן וּלְתִפְאֶרֶת לִפְלֵיטַת יִשְׂרָאֵל׃ (ג) וְהָיָה הַנִּשְׁאָר
בְּצִיּוֹן וְהַנּוֹתָר בִּירוּשָׁלַםִ קָדוֹשׁ יֵאָמֶר לוֹ כָּל־הַכָּתוּב לַחַיִּים

(א) והחזיקו, בנפול המון רב במלחמה תשארנה נשים רבות אלמנות, גם בנות רבות תבקשנה להנשא ולא תמצאנה, ותצטרכנה לבקש להן איש אפילו בשותפות ואפילו על מנת שלא יתחייב לא במזונותן ולא בכסותן, והרי זה להן תכלית השפלה, תמורת גאותן. וכל זה אמנם היה בימי אחז, שהכה בו מלך ארם ושבה ממנו שביה גדולה, גם פקח בן רמליהו הכה בו ביום אחד ק״ך אלף איש, גם אדומים הכו ביהודה וישבו שבי, ככתוב בד״ה ב׳ כ״ח. (ב) ביום ההוא, בימי חזקיהו שימלוך אחר אחז (דון יצחק). צֶמַח, מטע, כמו וצמח האדמה (בראשית י״ט כ״ה). יהיה צמח ה׳ לצבי ולכבוד, עם ה׳ נצר מטעיו יהיה לכבוד בעיני האומות, כי עד עתה היו ישראל בזוים בעיני עצמם, ולא היה חשוב אצלם אלא מה שהיה לקוח מן האומות, ועתה בהפך יהיו גם לצבי ולכבוד בעיני האומות. ופרי הארץ, כל מה שהוא מיוחד לישראל, שאיננו ילדי נכרים, אבל הוא כמו פרי ארץ ישראל, יהיה לפלטת ישראל לגאון ולתפארת, יהיה להם לכבוד אצל האומות. ויפה עשו בעלי הטעמים שנתנו האתנח תחת ולכבוד, באופן שהצבי והכבוד איננו דבק עם לפלטת ישראל, כי צמח ה׳ הוא עצמו פלטת ישראל. ולשעבר הייתי מפרש שפרי

tanti di Gerusalemme. (4) Dopo che il Signore avrà detersa l'immondezza delle femmine di Sion, ed avrà lavato via da Gerusalemme il sangue che la bruttava; con un vento punitore, con un vento sterminatore. (5) Il Signore creerà al di sopra di tutto il sito del monte di Sion, e d'ogni suo luogo di sacre adunanze, nube e fumo durante il giorno, ed un fulgido fiammeggiante fuoco durante la notte; sì, un baldacchino coprirà tutti quegli onorati luoghi. (6) Il quale qual frascato servirà di giorno a far ombra e difendere dal caldo, come pure di riparo e di ricovero contro il nembo e la pioggia.

(יראת שמים, וכן בדניאל ד׳ כ״ד די שליטין שמיא), וכן בלעז il Cielo, ואחר חרבן הבית נשכח מקור הכנוי הזה. ואמרו (בראשית רבה פרשה ס״ח) שהוא מקומו של עולם, או (פרקי ר׳ אליעזר ל״ה) שבכל מקום שהצדיקים שם, הוא כמנא עמהם — ואחר שהזכיר בית המקדש, הזכיר גם מקומות אחרים שהיו נאספים שם לעבודת ה׳, כענין בתי כנסיות, ועליהם אמר מקראיה. וגיזי פירש על חצרות בית ה׳ ואיליו ואילמיו, ששם היו העם נאספים; אבל ממה שכתוב אח״כ כי על כל כבוד חפה, נראה שכוונת ישעיה על מקומות שונים, לא על מקום אחד בלבד. **כי על כל כבוד חפה**, על כל המקומות הנכבדים תהיה חופה, וכל כבוד הוא מכון הר ציון ומקראיה שהזכיר למעלה. ומלת **כי** איננה נתינת טעם, אלא לחזוק; וטעם חֻפָּה כסוי לכבוד והדר. ודון יצחק ורוז׳ והנוצרים פירשו כי כן נוהגים שעל כל דבר יקר נותנים מכסה להגן עליו, אך לפי זה, מכסה או כסוי היה לו לומר, ולא **חפה** שאינו כסוי להגן, אלא לפאר ולכבוד. (ו) **וסכה תהיה**, הוסיף הנביא ופירש שהחפה הזאת תהיה לסכה כנגד החרב, ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר. והנה הכל רואים שלא יתכן להיות דברים אלו כמשמען, כי אין צורך למעשה נסים כדי שיכנסו יושבי העיר, או באי המקדש, מן החרב ומן המטר; מלבד כי מה טעם לאש להבה בלילה? והם לא היו במדבר. על כן הנכון כדעת דון יצחק כי הכל משל על השגחת האל על עמו בימי חזקיהו, כטעם וגנותי על העיר הזאת (למטה ל״ז ל״ה), וכטעם יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן, באברתו יסך לך וגו׳. והנה הדבר ברור כי משל הענן והאש לקוח הוא מעמוד הענן והאש שהיה לישראל במדבר. וידוע כי המשורר והמליץ לא יקחו משליהם כי אם מדברים ידועים לרוב שומעיהם; אם כן הדבר ברור כי בימי ישעיהו היה מפורסם בקרב ישראל ענין האש והענן המסופר בתורה, והיו מאמינים הנפלאות ההן על פי פשוטן, ולא היו ספורי התורה בדויים מקרוב, כדברי הכופרים.

בִּירוּשָׁלָֽםִ׃ (ד) אִ֣ם ׀ רָחַ֣ץ אֲדֹנָ֗י אֵ֚ת צֹאַ֣ת בְּנוֹת־צִיּ֔וֹן וְאֶת־דְּמֵ֥י
יְרוּשָׁלַ֖͏ִם יָדִ֣יחַ מִקִּרְבָּ֑הּ בְּר֥וּחַ מִשְׁפָּ֖ט וּבְר֥וּחַ בָּעֵֽר׃ (ה) וּבָרָ֣א
יְהוָ֡ה עַל֩ כָּל־מְכ֨וֹן הַר־צִיּ֜וֹן וְעַל־מִקְרָאֶ֗הָ עָנָ֤ן ׀ יוֹמָם֙ וְעָשָׁ֔ן וְנֹ֛גַהּ
אֵ֥שׁ לֶהָבָ֖ה לָ֑יְלָה כִּ֥י עַל־כָּל־כָּב֖וֹד חֻפָּֽה׃ (ו) וְסֻכָּ֛ה תִּהְיֶ֥ה לְצֵל־
יוֹמָ֖ם מֵחֹ֑רֶב וּלְמַחְסֶה֙ וּלְמִסְתּ֔וֹר מִזֶּ֖רֶם וּמִמָּטָֽר׃

והוא הדין לכל יושבי יהודה. (ד) **אם רחץ**, קדום יאמר כל הנשאר אחרי אשר ירחץ וגו', כלומר אחרי תום הפושעים. **אם**, אחר אשר, כמו כעוללות אם כלה בציר (למטה כ"ד י"ג). **צֹאַת** בחולם ענינו כל זוהמה היוצאה מן הגוף, כמו קיא צואה (למטה כ"ח ח'), ומנוחתו לא רוחץ (משלי ל' י"ב), ומזה שם התואר הבגדים הצואים (זכריה ג' ג'), מזוהמים בכל זוהמה שתהיה; אבל הרעי יקרא צֵאָה בצי"רי, כמו וכסית את צאתך דברים כ"ג י"ג), בגללי צאת האדם (יחזקאל ד' י"ב); ומפני שהיה בגנות הנשים, הזכיר גם כאן הבנות בפרט, ותלה הקלקלה במקולקל, ואין הכוונה אלא על כלל האומה, שיטהרנה האל מזוהמת הפושעים אשר בקרבה. ומפני שהזכיר בנות ציון הזכיר דמי ירושלם, המשיל ירושלם לאשה, ומפני שהדמים טומאה באשה אמר שידיח דמיה מקרבה, ואין הכוונה על שפיכת דם נקי (כדעת ג'יזו), כי בכל החזון הזה לא נזכר דבר משפיכת דם נקי. **ידיח**, ביו"ד קמץ ודל"ת רפה, משרש דוח, ענין הדחה ושטיפה, וכן מלא כרשו מעדני הדיחני (ירמיה נ"א ל"ד), שם ידיחו את העולה (יחזקאל מ' ל"ח). **ברוּחַ משפט** וגו', לשון רוח ממש, והכל משל, אלא שסוף המשל (כדרך ישעיה) מתקרב יותר אל הענין הנמשל. אמר שיעשה כל זה על ידי רוח שיעשה משפט ברשעים ויבער אותם מן העולם. **בער**, מקור העומד במקום שם, רוח של בעור. (ה) **על כל מכון**, מִכָּאן בערבי ענינו מקום, וכן בלה"ק במליצת השיר אומרים מכון תחת מקום, כמו מכון לשבתך (שמות ט"ו י"ז ומלכים א' ח' י"ג). **ועל מקראיה**, מקומות אסיפת העם לכבוד ה', כטעם חדש ושבת קרוא מקרא (למעלה א' י"ג), וכנוי הנקבה חוזר לציון, ודע כי מקראיה בנביאים כ"י שבידי, ובדפוס ברי"שא ובדפוס פיזארו עם רד"ק, ובדפוס פיזארו עם אברבנאל, כתוב ביו"ד, וכן נכון. והנה אחשוב כי מכון הר ציון הכוונה בו על בית המקדש (כתרגומו), והיו קוראים לו דרך כבוד מקום סתם, ואחשוב שאח"כ קראו גם השמים (שגם הם מכון שבתו) בשם מכון או מקום, ואח"כ קראו האל בכנוי המקום (כִּלְוֶה מן המקום, משלחנו של מקום, רוח המקום נוחה הימנו), כמו שקראוהו בכנוי שמים

V.

Ammonizione successiva all' antecedente, diretta contro coloro che a quella negavan fede. Esordisce con una parabola, in cui il popolo è comparato ad una vigna, che delude le speranze del diligente cultore. Nuova comminazione di gravi mali (i medesimi indicati nella profezia precedente), e finalmente d' una invasione per parte di potentissimi lontani nemici (gli Assiri).

---

(1) Voglio cantare del mio amico: la mia canzone dell' amico si riferirà alla sua vigna. Una vigna avea il mio amico in una pingue vetta. (2) Egli ne dissodò il terreno, e nettollo dalle pietre, indi piantovvi

והמקומות הגבוהים טובים לכרמים. קרן, ראש ההר; וכן יושבי ארץ שוייצירה (שווייץ) קראו לקצת מההרים שלהם בשם Horn שענינו בלשון אשכנז קרן, כגון Schreckhorn Aarhorn, Wetterhorn, וכיוצא בזה גם בלשון ערבי, יוני ורומי (גיז'). בן שמן, בעל שמנונית, כטעם גיא שמנים (למטה כ"ח א'), משמני הארץ (בראשית כ"ז כ"ח). (ב) ויעזקהו, חפר הקרקע לעשותו ראוי לנטיעה ולצמיחה, וכן ענין השרש הזה בערבי ומזה עִזְקָא שהוא תרגום של חוֹתם (לא טבעת סתם), על שם פתוח הכתב עליו. והנה בשעה שעזקו עדיין לא היה כרם; כי לא יקרא כרם עד שיהיו בו גפנים, והנה הכנוי במלות ויעזקהו ויסקלהו ויטעהו הם על שם סופו, עזק וסקל ונטע הקרקע, ועל ידי כן נעשה כרם. ויסקלהו, הסיר ממנו האבנים. שורק, גפן מובחרת, ויש מן הקדמונים שאמרו

ה

תוכחה בתחלת ימי אחז, אחרי התוכחה
שלמעלה, והיא כנגד הבלתי מאמינים בנבואה
הקודמת. התחיל במשל, והמשיל את יהודה
לכרם המביש תקות נוטעו, אשר לא מנע
ממנו מאומה מהעבודות הראויות לו. אח"כ
חזר להנבא על מפלת העם ביד אויביו, ולבסוף
הזכיר ביאת אויב עצום מארץ רחוקה (הוא
מלך אשור).

(א) אָשִׁירָה נָּא לִידִידִי שִׁירַת דּוֹדִי לְכַרְמוֹ כֶּרֶם הָיָה
לִידִידִי בְּקֶרֶן בֶּן־שָׁמֶן׃ (ב) וַיְעַזְּקֵהוּ וַיְסַקְּלֵהוּ וַיִּטָּעֵהוּ שֹׂרֵק וַיִּבֶן

(א) **אשירה נא**, מכאן עד סוף הסימן הוא חזון שלישי, ונאמר גם הוא בתחלת ימי אחז, אך מעט אחר חזון שלמעלה, והיתה סבתו כי ראה הנביא שלא עשו דבריו פירות, ושלא היו השרים והגדולים מאמינים בעונשים שהיה מנבא להם, והיו אומרים דרך לעג ימהר יחישה מעשהו למען נראה. והתחכם הנביא למשוך אליו לב השומעים שהיו מואסים מוסר, על ידי שיפתח מוסרו בשיר ידידות, ואמר אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו, והשומע סבור שהוא בא לשבח היין הטוב ושאר תענוגים, והוא פתאום הפך הענין ואמר ויקו לעשות ענבים ויעש באושים. **לידידי**, על ידידי, על אודות ידידי, לא בשביל ידידי ובמקומו (כדעת רש"י ואחרים), כי לא התחיל השיר בלשון ידידו (כרם היה לי), אלא בלשון עצמו (היה לידידי), ושמוש ל' לידידי כשמוש ל' לכרמו, שענינו על אודות כרמו. **לידידי**, קורא האל בשם זה, כדי שלא יובן מיד על מי הוא מדבר. **שירת דודי**, שירתי זאת שאמרתי שהיא לידידי, תהיה לכרמו, כלומר על אודות כרמו. **בקרן בן שמן**, במקום גבוה ושמן.

delle viti di ottima qualità, fabbricovvi dentro una torre, e vi scavò eziandio una fossa. Ora mentre egli sperava di raccogliere uva, quella produsse lambrusca. (3) Ora, o voi (egli dice) abitanti di Gerusalemme, e voi gente della Giudea, pronunziate giudizio tra me e la mia vigna. (4) Che cosa potevasi fare di più per la mia vigna, ch'io non abbia fatto in essa? Com'è dunque che mentre io sperava di raccogliere uva, produsse lambrusca? (5) Ora io voglio notificarvi come io son per trattare la mia vigna. Voglio toglierne la siepe, sicchè sia esposta ad essere pascolata; voglio romperne il muro, sicchè possa essere calpestata. (6) Voglio lasciarla andare in totale desolazione, non ha da esser potata, nè sarchiata, in guisa che vi crescano spini e vepri; anzi voglio proibire alle nubi di farvi piover sopra. (7) Imperciocchè la vigna del Signore Sabaot ella è la famiglia d'Israel, ed è la gente della Giudea

---

משרש **שוך**, כמו משוכת חדק (משלי ט"ו י"ט), ומשרש שוך נגזר אח"כ
שרש סוג, סוגה בשושנים (שיר השירים ז' ג'), וממנו בלשון חכמים סייג,
כמו שאמרו מָזַג משרש מָסַךְ (עיין עבודה זרה כ"ח ב'). (ו)
ואשיתהו בתה, אניחהו שיהיה שממה, ונמצא (למטה ז' י"ט) בתי"ו
דגושה, ואומרים שהמלה משרש בתת בערבי שענינו כליה. **ולא יעדר**,
הוא הסרת הקוצים והעשבים הרעים. **ועל העבים אצוה**, זה לא יתכן
לאמרו על בן אדם, אבל כוונת הנביא להתחיל בפירוש המשל, וקודם
שיאמר מי הוא זה בעל הכרם, התחיל במלות האלה לרמוז שאין הדבר
כפשוטו. (ז) **והנה משפח**, לשון סַפַּחַת, ונכתב בשין כמו למעלה
וְשִׂפַּח, והכוונה והנה מומין ונגעים משחיתי תאר שלמות האדם.
והנה צעקה, כמו זעקת סדם (בראשית י"ח כ) היא צעקת העשוקים.
והנה לא היה ישעיהו צריך לומר אלא ויקו למשפט והנה חמס, לצדקה
והנה עשק, וכיוצא בזה, אבל כדי שיתרשם הדבר בנפש שומעיו רושם
חזק אמר בלשון הכופל על הלשון. וכבר בקשו קצת מן המתרגמים
בלשון אשכנז לעשות גם בתרגומם לשון הכופל על הלשון, אך לא
עלתה בידם לעשות דבר ראוי והגון. והנה הלשון הכופל על הלשון הוא
אהוב לפעמים בשירי המקרא, וגם במליצות היונים והרומיים הקדמונים,
ולא כן בלשונות העמים האחרונים, והיה זה מפני שהאחרונים יש להם
החרוז, שלא היה נוהג בימי קדם, ואם היו הקדמונים רואים שירים שלנו

מִגְדָּל בְּתוֹכוֹ וְגַם־יֶקֶב חָצֵב בּוֹ וַיְקַו לַעֲשׂוֹת עֲנָבִים וַיַּעַשׂ
בְּאֻשִׁים׃ (ג) וְעַתָּה יוֹשֵׁב יְרוּשָׁלִַם וְאִישׁ יְהוּדָה שִׁפְטוּ־נָא בֵּינִי
וּבֵין כַּרְמִי׃ (ד) מַה־לַּעֲשׂוֹת עוֹד לְכַרְמִי וְלֹא עָשִׂיתִי בּוֹ מַדּוּעַ
קִוֵּיתִי לַעֲשׂוֹת עֲנָבִים וַיַּעַשׂ בְּאֻשִׁים׃ (ה) וְעַתָּה אוֹדִיעָה־נָּא
אֶתְכֶם אֵת אֲשֶׁר־אֲנִי עֹשֶׂה לְכַרְמִי הָסֵר מְשׂוּכָּתוֹ וְהָיָה לְבָעֵר
פָּרֹץ גְּדֵרוֹ וְהָיָה לְמִרְמָס׃ (ו) וַאֲשִׁיתֵהוּ בָתָה לֹא יִזָּמֵר וְלֹא
יֵעָדֵר וְעָלָה שָׁמִיר וָשָׁיִת וְעַל הֶעָבִים אֲצַוֶּה מֵהַמְטִיר עָלָיו
מָטָר׃ (ז) כִּי כֶרֶם יְהוָה צְבָאוֹת בֵּית יִשְׂרָאֵל וְאִישׁ יְהוּדָה נְטַע

שהיא גפן שענביה אין בהם גרעינים, ואם כן תהיה המלה נגזרת מן ריק, על שם שאין בהם גרעינים, וכן אילני סרק ענינו ריקים, שאינם עושים פרי הנאכל לבני אדם, בלשון סורי סריק ענינו ריק. והיציג וגיזו מפרשים מין גוון, כמו (זכריה א׳ ח׳) סוסים אדומים שרוקים ולבנים, ועיין למטה י״ו ח׳. מגדל, לצורך השומר. יקב, הבור שלפני הגת לקבל התירוש (רש״י רוז׳ וגיז׳). חצב, הצירי הוא כדי להעמיד הטעם, שלא יהיה נסוג אחור, וזה לבלתי תהיה את הבי״תין נבלעת במבטא אם היתה הקריאה חָצַב בּוֹ. ועיין למטה י״א י״ד. ויקו לעשות, לאסוף ולכנוס, עיין משתדל, במדבר ו׳ ד׳. ויעש, לשון עשייה כמשמעו, והוא חוזר לכרם, ודרך צחות אמר לעשות להוראה אחת ואח״כ ויעש להוראה אחרת, וראיה לזה למטה שאמר מדוע קויתי לעשות ויעש (לא ויעש). ולשעבר הייתי מפרש ויקו לעשות, קוה שיעשה, על דרך כלם אליך ישברון לתת אכלם בעתו (תהלים ק״ד כ״ז). (ג) ועתה יושב ירושלם, כאן מתחיל לדבר בלשון ידידו, והוא מדרך מליצת השיר, להשמיט מלת אמר ויאמר, ושיעורו ועתה יאמר, וכן למעלה (ג׳ י״ד) ואתם בערתם הכרם. (ד) מה לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי בו. היה די שיאמר מה לעשות לכרמי ולא עשיתי בו, או מה לעשות עוד לכרמי ותו לא; וכאן ייתור הלשון מחזק הענין ומפאר המליצה. מדוע קויתי. איך היה שקויתי. מדוע נבדל מן למה, כי למה נאמר על שאלת הסבה התכליתית, ומדוע על שאלת הסבה הפועלת (ר״י בן זאב באוצר השרשים) (ה) משוכתו, גדרו, כן נוהגים במקומות המזרח לעשות לכרמים משוכה של קוצים וגדר של אבנים (רוז׳ בעדות Harmer). משוכה בכ״ף רפה

la sua piantagione di delizie. Egli speravane giustizia, e vi trova sozzura; probità, e vi trova sclamore. (8) O voi che fate che le vostre case tocchinsi l'una l'altra, che fate che le vostre campagne siano l'una all'altra vicine, a segno che più non riman luogo altrui, quasi che voi soli doveste abitare nel paese. (9) Le lagnanze contro di voi giunsero a'miei orecchi, dice il Signore Sabaot; giuro quindi che molte case resteranno deserte, (case) grandi e belle (saranno) prive di abitatori. (10) Sì, dieci jugeri di vigna produrranno un solo Bat di vino, ed un campo capace di un Chomer di sementa produrrà un'Efà di grano. (11) O voi, che di buon mattino andate in traccia di liquori inebbrianti, ed a sera avanzata v'accendete col vino. (12) I quali banchettate in mezzo alle cetre, alle arpe, ai cembali, ai tamburi, ed al vino; senza mai volgere la mente a ciò ch'il Signore sta preparando, e senz'avvedervi

---

מפסיק התיבה ממה שאחריה, ומורה כי דעת בעלי הנקוד כפירוש רד"ק. אם לא, לשון שבועה, והכוונה חי אני (כלומר חי"ו מת אני) אם לא יהיה כך וכך, ועיין משתדל בראשית מ"ב ט"ו ושמות כ"ב ז'. (י) כי עשרת, וכשיהיו הבתים מאין יושב, יהיו השדות מאין עובד, ותהיה תבואתם מעוטה. צמדי כרם, צמד הוא מדת קרקע שעובדים אותו שני שוורים במשך יום אחד (רש"י ורד"ק) והוא בלשון רומי jugerum בת ואיפה מדה אחת להן, אלא שתקרא בת מדת הלח, ואיפה מדת היבש, וכאן הבת נאמר על היין והאיפה על הדגן. וזרע חומר יעשה איפה, החומר (הנקרא גם כן כור) הוא עשר איפות, והנה אמר שהתבואה תהיה עשירית הזרע הראוי להזרע באותו קרקע, וזה למיעוט בני אדם העובדים את האדמה, והנה מיעוט התבואה הוא נמשך ממיעוט היושבים, ורד"ק פירש בהפך כי למיעוט התבואה יתמעטו היושבים. (יא) הוי משכימי בבקר, עתה מזכיר כבוד משתיהם שהיו בכנור ונבל תף וחליל, וכל כך היו משוקעים בבקשת התענוגים, שבבקר השכם היו רודפים אחר המשקים המשכרים, והיו מאחרים על שלחנם בלילה, ומבעירים בקרבם תשוקות אחרות גופניות על ידי שתיית היין שהיה מדליק אותם. והיה מחכמת הנביא לרמוז במלה אחת (ידליקם) על שאר תועבות שהיו עושים בלילה. (יב) כנור ונבל, שניהם כלי זמר של מיתרים שמנגנים בהם ביד. תף, עיגול של מתכת או של עץ, ומתוח עליו עור, ובתוך העיגול תלויות חתיכות קטנות של מתכת, ומגביהים הכלי

שַׁעֲשׁוּעָיו וַיְקַו לְמִשְׁפָּט וְהִנֵּה מִשְׂפָּח לִצְדָקָה וְהִנֵּה צְעָקָה׃
(ח) הוֹי מַגִּיעֵי בַיִת בְּבַיִת שָׂדֶה בְשָׂדֶה יַקְרִיבוּ עַד אֶפֶס מָקוֹם
וְהוּשַׁבְתֶּם לְבַדְּכֶם בְּקֶרֶב הָאָרֶץ׃ (ט) בְּאָזְנָי יְהוָה צְבָאוֹת אִם־
לֹא בָּתִּים רַבִּים לְשַׁמָּה יִהְיוּ גְּדֹלִים וְטוֹבִים מֵאֵין יוֹשֵׁב׃ (י)
כִּי עֲשֶׂרֶת צִמְדֵּי־כֶרֶם יַעֲשׂוּ בַּת אֶחָת וְזֶרַע חֹמֶר יַעֲשֶׂה אֵיפָה׃
(יא) הוֹי מַשְׁכִּימֵי בַבֹּקֶר שֵׁכָר יִרְדֹּפוּ מְאַחֲרֵי בַנֶּשֶׁף יַיִן יַדְלִיקֵם׃
(יב) וְהָיָה כִנּוֹר וָנֶבֶל תֹּף וְחָלִיל וָיַיִן מִשְׁתֵּיהֶם וְאֵת פֹּעַל יְהוָה

אשר כל בתיהם מקיימים בהברות דומות, היו לועגים עליהם, שאנו משעבדים השכל אל האזן, ושפחה תירש גברתה; והנה האחרונים קבעו מקום לחרוז בשירים החרוזיים, ואם יפריץ החרוז את גבולו ויבא במליצה שאיננה חרוזה, יהיה זה גנאי. אבל הקדמונים שלא היו להם שירים חרוזיים, היו משתמשים בחרוז כמו בכל שאר עֲדָיֵי המליצה, לפרקים כשהיה מזדמן להם, וכשהיו רואים אותו מועיל לעשות רושם חזק בנפש השומע. (ח) הוי מגיעי, מתחיל לפרט תוכחתו, והוא מזכיר והולך מדות הרעים שלא היו מאמינים לנבואותיו, והם אפיקורסים, שאין להם אלוה זולתי הממון והתענוגים, והתחיל לצייר כבוד עשרם ורוב בתיהם ושדותיהם, ואמר הוי מגיעי בית בבית שדה בשדה יקריבו עד אפס מקום, שהיו קונים (אם בהיתר ואם באיסור) בית פלוני או שדהו שהיה קרוב לביתם או לשדם, כדרך שעשה אחאב לנבות; עד כי כמעט לא ישאר מקום לזולתם, כלומר שלא יוכל זולתם להיות גם הוא בעל בתים ושדות אצל בתיהם ושדותם. והושבתם, בשורק, והוא בבנין הפֻּעַל, כאלו מן השמים רק אתכם לבדכם גזרו להושיב בארץ. ואולי יותר נכון לקרוא והושבתם בחולם, ותהיה המלה בבנין הפעיל, והטעם אתם מושיבים אתכם לבדכם בקרב הארץ (תלמידי מוה"רר אברהם חי מייכסטר); ואולי לא רצו בעלי הנקוד לנקד ככה, כי איננו מדרך לה"ק לומר אני אוהב אותי, אתם מושיבים אתכם, אמנם מליצה קרובה לזאת מצאנו למטה (ו' י') ושב ורפא לו, עיין שם פירושי. (ט) באזני, צעקת העשוקים הגיעה באזני אמר ה' (רד"ק) כמו למטה (כ"ב י"ד) ונגלה באזני ה' צבאות, ואיננו לא כאן ולא שם (כדעת רש"י רוזו וגיזו) דבר הנביא האומר שהאל גלה אליו הנבואה, שא"כ הי"ל וה' צבאות גָלָה את אזני, ולא יתכן לומר ה' נגלה באזני, גם הקמץ שתחת הנו"ן של באזני

di quanto egli è per operare. (13) Sì, il mio popolo per la sconsideratezza emigra; e la sua opulenza si converte in gente affamata, ed il suo fasto in gente oppressa dalla sete. (14) Sì, il baratro si allarga e spalanca senza limite la bocca, e dentro vi scende la sua grandezza, il sua fasto ed il suo fracasso, e quello (il baratro) vanne esultante. (15) Il mortale rimane avvilito, l'uomo è abbassato, e gli occhi degli altieri si abbassano. (16) Ed il Signore Sabaot mostrasi eccelso col far giustizia, ed il Dio Santo si fa conoscere santo facendo diritto. (17) Gli agnelli pascoleranno,

שרנה לשניה (על פי התרגום) מְתֵי בצירי לשון מיתה, כי איננו אומר שימותו ברעב, אלא קצתם ימותו במלחמה, וקצתם יגלו וילכו שבי, והשובים מרעיבים השבויים אבל לא ימיתום ברעב. **צחה**, שם סמוך בפלס אָפֵה ריח ניחוח, והוא משרש צחח, וממנו צחיח סלע (יחזקאל כ"ד ז' וח', כ"ו ד' וי"ד). (יד) **שאול**, הוא תחתית הארץ, מקום המתים; ולדעתי מלת שְׁאוֹל נגזרת משרש שחל, והיא מענין משילין פירות דרך ארובה (ביצה ל"ה ב'), ואמרו בגמרא מאן דתני משילין לא משתבש ומאן דתני משחילין לא משתבש, ופירש רש"י דכלהו לשון השפלה נינהו; ונקרא תחתית הארץ שאול על שם שכל בני אדם יורדים לשם. **הרחיבה שאול נפשה**, אמר דרך משל שהשאול יתרחב להכיל אותם, כי רבים יהיו המתים במלחמה. **לבלי חק**, עד בלי גבול, חק הוא גבול וקצה, כמו חק חג על פני מים (איוב כ"ו י'), והוא קרוב לשרש חוג שענינו הקף קו. **ועלז בה**, השאול יעלוז במה שיבלע. כנוי **בה** חוזר לירושלם ככנוי הדרה והמונה ושאונה, והטעם השאול יתענג בירושלם ויעלוז בבואה אל פיו, כלומר בבוא כבודה והדרה לתוכו. ועלז חוזר לשאול, כי מצאנו שאול זכר ונקבה, כמו למטה י"ד ט', וכן נמצא בלשון זכר ערום שאול נגדו (איוב כ"ו ו'), ואם היה חוזר לעליזים שבישראל (כדעת רוב המפרשים) וַעֲלִיזֶיהָ היה לו לומר, או וכל עלז בה. ותלמידי חביבי החכם יעקב חי פארדו ז"ל אומר שהוא דרך לעג, הדרה והמונה ושאונה השמחים במשתה היין ובשאר תענוגים, לא יעלזו עוד בבתיהם, אלא בשאול תהיה עליזותם. (טו) **וישח אדם**, אז גם הנשארים בחיים ישפלו מגאותם. (יו) **ויגבה**, יתראה לעין כל גבוה ועליון על ידי המשפט והעונש שיעשה בגאים, וכטעם כי גָאֹה גאה סוס ורוכבו רמה בים. **נקדש בצדקה**, תתגלה קדושתו בעשותו משפט באנשי החמס. עונש הרשעים נקרא כאן משפט בבחינת הרשעים הנענשים, ונקרא צדקה בבחינת העשוקים

לֹא יַבִּיטוּ וּמַעֲשֵׂה יָדָיו לֹא רָאוּ׃ (יג) לָכֵן גָּלָה עַמִּי מִבְּלִי־דָעַת
וּכְבוֹדוֹ מְתֵי רָעָב וַהֲמוֹנוֹ צִחֵה צָמָא׃ (יד) לָכֵן הִרְחִיבָה שְּׁאוֹל
נַפְשָׁהּ וּפָעֲרָה פִיהָ לִבְלִי־חֹק וְיָרַד הֲדָרָהּ וַהֲמוֹנָהּ וּשְׁאוֹנָהּ
וְעָלֵז בָּהּ׃ (טו) וַיִּשַּׁח אָדָם וַיִּשְׁפַּל־אִישׁ וְעֵינֵי גְבֹהִים תִּשְׁפַּלְנָה׃
(טז) וַיִּגְבַּה יְהוָה צְבָאוֹת בַּמִּשְׁפָּט וְהָאֵל הַקָּדוֹשׁ נִקְדַּשׁ בִּצְדָקָה׃

ביד שמאל ומכים בו ביד ימין, והוא נוהג הרבה עד היום בארצות המזרח ונקרא דף. חליל, אמרו שהוא כלי תקיעה שנופחים בו בפה, וממה שנאמר והעם מחללים בחלילים (מלכים א׳ א׳ מ׳) נראה שאינו כן כי אין העם בקיאים בתקיעת הכלי ההוא, כי היא חכמה. וכ״ל כי חליל הוא טמבור, וכן במשנה החליל מכה לפניהם (בכורים פרק ג׳ משנה ג׳). וממשנת ערכין נראה שהיו מכים על החליל בקנה הנקרא אבוב, וטעות המפרשים שחשבו כי החליל כלי תקיעה נמשך להם מתרגום יונתן שתרגם אבובא, וידוע כי אבוב ואבובא (ומזה ברומי Ambubaja) הוא כמין קנה, והמלה נגזרת מן נבוב, ונראה כי מפני שהיו מכים על החליל באבוב קראו לחליל אבוב, ומזה נמשך מה שאמר ר׳ פפא (ערכין י ע״ב) היינו חליל היינו אבוב, אע״פ שהחליל והאבוב הנזכרים שם במשנה הם בלא ספק שני דברים. ואת פעל ה׳ לא יביטו, לא יתנו לבם למה שהאל עתיד להביא עליהם על חטאתם. משפטי ה׳ להציל ולהעניש בני אדם נקראים פעל ה׳, מעשה ה׳ ומעשה ידיו, כמו שנאמר במפלת בבל הוציא ה׳ את צדקותינו באו ונספרה בציון את מעשה ה׳ אלהינו (ירמיה נ״א י׳), מעשה ידיו אמת ומשפט (תהלים קי״א ז׳), כי שמחתני ה׳ בפעלך במעשי ידיך ארנן (תהלים צ״ב ה׳), וסוף הענין בפרוח רשעים כמו עשב וכו׳ להשמדם עדי עד, וכן זכרתי ימים מקדם הגיתי בכל פעלך במעשה ידיך אשוחח (שם קמ״ג ה׳) הכוונה זכרתי משפטיך מעולם מה שעשית להצלת הצדיקים ולענוש הרשעים. (יג) גָּלָה, עבר במקום עתיד, כי הנביא והמשורר מציירים בדמיונם העתיד כאלו הוא נגד עיניהם כדבר שכבר היה, ולפיכך אמר לכן שאינה משמשת אלא לעתיד (עיין מה שכתבתי בבכורי העתים תקפ״ח עמוד קל״ז). ודע כי כאן ובהרבה מקומות בנבואות מלת לכן אין ענינה כמשמעה, לכך, אך היא לשון חיזוק, וכענין שבועה על ענין העתיד להיות. מבלי דעת, כטעם ישראל לא ידע, וכמו שאמר בפסוק הקודם ופעל ה׳ לא יביטו וגו׳. וכבודו, והמונו, שניהם ענין גדולה ועושר, כמו במקרא שאחר זה וירד הדרה והמונה, והטעם עשיריו וגדוליו יתהפכו להיות (בלכתם בגולה) אנשי רעב׳ וצמא, וטעה Lowth

non altrimenti che ne' loro luoghi di pastura; e (poveri) erranti godranno i deserti recinti degli opulenti. (18) O voi, che v' attirate il gastigo con vane corde, la punizione quasi con la fune del carro. (19) Voi, i quali dite: Faccia presto quel che ha da fare, perchè lo veggiamo; si avanzi e si effettui la deliberazione del santo d' Israel, in guisa che da noi si conosca. (20) O voi, i quali chiamate il male bene, ed il bene male; che riputate l' oscurità luce, e la luce oscurità, l' amaro dolce, e il dolce amaro. (21) O voi che vi credete saggi, e siete nella propria opinione intelli-

מפרש האומרים ימהר יחישה וגו', והטעם כי על פשעיהם יוכל ה' לסלוח, אבל כשהם מלעיגים על דברו, אם יצריך להם, יוסיפו לעג וקלס, וזו ראיה כי אין חבלי השוא חבלי המעשים הרעים, אלא כמו שפירשתי. (יט) יחישה, ותבואה, בה"א נוספת, להורות התשוקה שיהיה כן, לא האמונה שכן יהיה, אבל דרך לעג. (כ) הוי האמרים לרע טוב, מפורש בעמוס ה' י"ח, הוי המתאוים את יום ה' למה זה לכם יום ה' הוא חשך ולא אור, והטעם אתם אומרים ימהר מעשהו, ואינכם יודעים כי רע ומר יהיה היום ההוא, וחשך ואפלה לכם. שמים, חושבים, וכן בשרש נתן הקרוב לשרש שום ותתן לבך כלב אלהים (יחזקאל כ"ח ב'); ונראה כי מההוראה הזאת אשר לשרש שום, רצוני המחשבה, בא לשון שום המנוי לחכמים, כגון שום הדיינים, אלא שלהבדיל בין שתי ההוראות אמרו שום שענינו ערך בשי"ן ימנית, כמו שנראה ממה שאמרו (סוטה ה' ב') אל תקרי ושם אלא ושם. ודוגמת זה שרש שוה תחלת הוראתו כהוראת שום, כגון שויתי ה' לנגדי תמיד (תהלים י"ו ח'), וכן שָׁוֵי הוא תרגום פעל שום, ואח"כ הושאל להורות השווי והערך. וכן שרש עָרַךְ תחלת הוראתו שימה וסדור, כגון וערכו עצים על האש (ויקרא א' ז'), ואח"כ אמרו העריך וְעֵרֶךְ. וגיזי ואחרים פקו פליליה, ופירשו הפסוק בדיינים המעוותים משפט, ושאר עושי עולה, אמנם חשך ואור ומר ומתוק הם תארים להצלחה ולצרה, לא לצדק ועול. (כא) הוי חכמים, מוסיף להתל בהם, שאע"פ שהם שמים חשך לאור, הנה הם חכמים בעיניהם, כמנהג כל האפיקורסים. (כב) הוי גבורים, השרים והשופטים צריך שיהיו חכמים וגם גבורים, שלא יגורו מפני איש ולא יכירו פנים במשפט, אבל האנשים ההם לא היו לא זה ולא זה, אע"פ שהיו מתפארים גם בחכמה וגם בגבורה. והנה בפסוק הקודם אמר להם שאינם חכמים אלא בעיניהם, ועכשו הוא אומר להם שאינם גבורים אלא לשתות יין, ולהטות משפט. למסוך שכר. נוהגים היו לערב ביין סמים ידועים כדי שיהיה מְשַׁכֵּר

(יז) וְרָעוּ כְבָשִׂים כְּדָבְרָם וְחָרְבוֹת מֵחִים גָּרִים יֹאכֵלוּ׃ (יח)
הוֹי מֹשְׁכֵי הֶעָוֹן בְּחַבְלֵי הַשָּׁוְא וְכַעֲבוֹת הָעֲגָלָה חַטָּאָה׃ (יט)
הָאֹמְרִים יְמַהֵר ׀ יָחִישָׁה מַעֲשֵׂהוּ לְמַעַן נִרְאֶה וְתִקְרַב וְתָבוֹאָה
עֲצַת קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל וְנֵדָעָה׃ (כ) הוֹי הָאֹמְרִים לָרַע טוֹב וְלַטּוֹב
רָע שָׂמִים חֹשֶׁךְ לְאוֹר וְאוֹר לְחֹשֶׁךְ שָׂמִים מַר לְמָתוֹק וּמָתוֹק
לְמָר׃ (כא) הוֹי חֲכָמִים בְּעֵינֵיהֶם וְנֶגֶד פְּנֵיהֶם נְבֹנִים׃ (כב)

שהיו כאלהים תחת ידיהם. **נקדש**, כבר כתבתי בבכורי העתים תר״ו כי שרש קדש נגזר מן יקוד אש, והונח תחלה על הקרבנות הנשרפים לכבוד האל, ואח״כ הושאל על כל דבר המופרש לכבוד האל, כגון השבת והמועדים, והאדם נקרא קדוש כשהוא דבק באל ובעבודתו, ומתוך כך קראו קדוש לכל דבר אלהי, ולכל דבר שיש לו שום יחס עם האל, ואמרו קֹדֶש להוראת כח אלהי, מדה אלהית. ואמרו שהאל נאדר בקדש, והכוונה שהוא מוקף כח אלהי, ותכונות אלהיות, כלומר שהוא אלהי באמת, לא בשם בלבד. ועל ההוראה הזאת קראו גם האל בתאר קדוש, והכוונה שהוא אלהי באמת ומרומם על כל פחיתות הנמצאת באדם. והנה כשהאל עושה דין ברשעים, ובפרט אם הם גדולים ונכבדים, הוא נקדש בזה, כלומר שהכל מבינים שהוא אלהי באמת, ומרומם על כל פחיתות, שאינו נושא פנים לשום בריה, וכן הוא אומר בקרובי אקדש (ויקרא י׳ ג׳). (יז) **ורעו כבשים**, כמשמעו. **כדברם**, כאלו הם במקום מרעה שלהם, כמו כעדר בתוך הדברו (מיכה ב׳ י״ב) לשון מדבר, ונקרא כן על שם שנוהגים בו הבהמות (תרגום וינהג ודבר), כענין וינהג את הצאן אחר המדבר (שמות ג׳ א׳), והמקרא קצר, כבשים ירעו בחרבות מחים. **חרבות מחים**, המקומות החרבים שהיו מאז אחוזת העשירים. **מחים**, שמנים ודשנים, לשון מוח. **גרים**, העניים שאין להם דירת קבע, שהיו נעים ונדים מחמת הגדולים שגזלו מהם בתיהם ושדותיהם. (יח) **מושכי העון**, העונש, כמו ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום (איכה ד׳ ו׳). **בחבלי השוא**, בחבלים שאין בהם ממש, והטעם אתם ממהרים עליכם הפורענות בלא שום הנאה לכם, על ידי שאתם אומרים ימהר יחישה וגו׳, כי כביכול הלעג הזה שאתם מלעיגים בדבר ה׳ יכריחהו למהר להקים דברו. וקרוב לזה פירשו Dathe וגיזי׳, אלא שמפרשים השוא על המעשים הרעים. ויונתן ורש״י פירשו על פי הדרש, שיצר הרע דומה תחלה לחבל דק ואח״כ מתגבר והולך כעבות העגלה, וזה מוסר טוב ואמתי, אך איננו המכוון במקרא הזה. **וכעבות העגלה**, אתם מכריחים הפורענות לבוא עליכם כאלו תמשכוה בחזקה, ואח״כ

genti. (22) O voi che siete prodi in ber vino, e valorosi in mescer liquori inebbrianti. (23) I quali in grazia dei doni date ragione al colpevole, e private del suo diritto il giusto. (24) Sì, come una striscia di fuoco divora la paglia, e come il fieno nella fiamma si strugge, così la loro radice diverrà qual tarlatura, i loro fiori voleran via quasi polvere: imperocchè han trascurato la legge del Signore Sabaot, ed hanno rigettato i detti del Santo d'Israel. (25) Quindi è che il Signore, acceso di sdegno contro il suo popolo, stende sopra di esso il braccio e lo percuote; sicchè ne tremano i monti, e i cadaveri della gente rimangono come le immondizie in mezzo alle piazze: nè tuttavia si calma il suo sdegno, ed il suo braccio è tuttavia disteso. (26) Egli poscia alza uno stendardo a nazioni lontane, ed una con un fischio ne chiama da rimote contrade; ed eccola, che prontamente celere si avanza. (27) In essa non è chi sia stanco, o chi sia fiacco; non sonnecchia e non dorme; non sciogliesi la cintura dei suoi lombi, nè rompesi la correggia delle sue scarpe. (28) Nazione di cui le frecce sono aguzze, e di cui

והנה המכה הזאת שיכה אותם היא משל על האויבים שיביא עליהם, שיכו בהם מכה רבה, ולא כנ״ו שאמר כי כאן מדבר במכת דֶּבֶר, כי אין כאן זכר למכה זו. בכל זאת לא שב אפו, אחר שיפלו בני יהודה תחת ארם ואדום וישראל ופלשתים, עוד יבא עליהם מלך אשור. (כו) ונשא נס, כַּשַּׂר צבא המקבץ צבאיו תחת הנס. ושרק לו, משל לקוש מן הדבורים שמקבצים אותם על ידי שריקה (רוזו). ושרק לו, לאחד מן הגוים הרחוקים, והוא אשור. (כז) כושל, חלש. וכן כל בשל עקר הוראתו כמו חשל, כמו כשל בעוני כחי (תהלים ל״א י״א), ונכשלים אזרו חיל (שמואל א׳ ב׳ ד׳), הכשיל כחי (איכה א׳ י״ד); והנה חלשות הברכים הוא אחת מסבות הנפילה, ע״כ שרש בשל מנוי הרבה אבל שרש נפל; ואח״כ השאילו שרש בשל לנגיפת הרגל באבן או בדבר אחר, מפני שגם זה סבה לנפילה. ולא נפתח אזור חלציו, באופן שיצטרך להתעכב כדי לחזור ולאסור אותו, וכן לא נשבר שרוך נעליו שיעכבהו במהלכו. לא נתק, לא נשבר, כמו אשר ינתק פתיל הנעורת בהריחו אש (שופטים י״ו ט׳), ולא כפירוש רד״ק שהוא ישן ונעליו ברגליו, כי לפי זה הי״לל לא התיר. אבל לא נִתַּק ענינו לא נפסק מעצמו. (כח) חציו שנונים וכל קשתותיו דרוכות, ולא יצטרך להתעכב לחדד חציו ולדרוך קשתותיו.

הוֹי גִּבּוֹרִים לִשְׁתּוֹת יָיִן וְאַנְשֵׁי־חַיִל לִמְסֹךְ שֵׁכָר׃ (כג) מַצְדִּיקֵי
רָשָׁע עֵקֶב שֹׁחַד וְצִדְקַת צַדִּיקִים יָסִירוּ מִמֶּנּוּ׃ (כד) לָכֵן כֶּאֱכֹל
קַשׁ לְשׁוֹן אֵשׁ וַחֲשַׁשׁ לֶהָבָה יִרְפֶּה שָׁרְשָׁם כַּמָּק יִהְיֶה וּפִרְחָם
כָּאָבָק יַעֲלֶה כִּי מָאֲסוּ אֵת תּוֹרַת יְהוָה צְבָאוֹת וְאֵת אִמְרַת
קְדוֹשׁ־יִשְׂרָאֵל נִאֵצוּ׃ (כה) עַל־כֵּן חָרָה אַף־יְהוָה בְּעַמּוֹ וַיֵּט יָדוֹ
עָלָיו וַיַּכֵּהוּ וַיִּרְגְּזוּ הֶהָרִים וַתְּהִי נִבְלָתָם כַּסּוּחָה בְּקֶרֶב חוּצוֹת
בְּכָל־זֹאת לֹא־שָׁב אַפּוֹ וְעוֹד יָדוֹ נְטוּיָה׃ (כו) וְנָשָׂא־נֵס לַגּוֹיִם
מֵרָחוֹק וְשָׁרַק לוֹ מִקְצֵה הָאָרֶץ וְהִנֵּה מְהֵרָה קַל יָבוֹא׃ (כז)
אֵין־עָיֵף וְאֵין־כּוֹשֵׁל בּוֹ לֹא יָנוּם וְלֹא יִישָׁן וְלֹא נִפְתַּח אֵזוֹר
חֲלָצָיו וְלֹא נִתַּק שְׂרוֹךְ נְעָלָיו׃ (כח) אֲשֶׁר חִצָּיו שְׁנוּנִים וְכָל־

יותר, וזה היה נקרא בשם מסיכה (מיכילים וגיזו), ורא"בע פירש למסוך כמו לנסוך, לשון יציקה ושפיכה, כלומר שתייה חזקה. והיה נראה לי להביא לו סיוע ממה שכתוב כי נסך ה׳ עליכם רוח תרדמה (ישעיה כ"ט י׳) שהוא דומה לפסוק ה׳ מסך בקרבה רוח עועים (ישעיה י"ט י"ד), אבל ראיתי כי שרש נסך נקשר עם על (נסך עליכם), וזה נופל על השפיכה, ושרש מסך נקשר עם בקרב (מסך בקרבה) וזה נופל יותר בפעולת העירוב, ועוד ראיה משקוי בבכי מסכתי (תהלים ק"ב י׳) שנראה היותו לשון עירוב. (כג) **וצדקת צדיקים יסירו ממנו**, מי שהוא זכאי בדינו, נוטלים ממנו זכותו על ידי שמצדיקים בעל דינו שהוא הרשע, כלומר שבא עליו בטענות שקר לגזול ממנו את שלו. (כד) **לכן**, כענין שבועה, ואיננה קושרת המאמר עם הקודם, והנביא מחזיר פניו מהרשעים ומדבר עליהם בלשון נסתר, כי מקראות שלמעלה אע"פ שנראים שלא לנכח, כלם לנכח, כי מלת הוי איננה אלא לנכח, עיין למעלה א׳ ד׳. **חשש**, הוא קש יבש, בערבי חָשִׁים. **וחשש להבה**, חשש שהוא בלהבה. **ירפה**, יתפרדו חלקיו ותעבור צורתו. **שרשם כמק יהיה**, כמקק העצים, והוא קרוב לאבק, והטעם כמו שהאש שורף הקש, כן ישרפו ויהיו אפר ואבק דק הפורח באויר. **כאבק יעלה**, יפרח באויר, ובנפול הפרח לא יצמח הפרי. (כה) **וירגזו ההרים**, משל על עוצם המכה, אשר לקולה ירגזו גם ההרים. **כסוחה**, לשון סחי ומאוס (איכה ג׳ מ"ה) כפירוש רש"י; אבל אם היה משרש כסח (כרד"ק) היה ראוי להנקד כְּסוּחָה, כי משקל פָּקוּד בדגש איננו פָּעוּל, אלא פוּעַל, כמו רַקּוּס תִּכּוֹן, וכן שַׁבּוּלֶת כמו מְשֻׁבֶּלֶת·

VI. ו

Ammonizione successiva all'antecedente. Deplorando l'incredulità dei suoi uditori, Isaia narra la primordiale visione, in cui stato era da Dio iniziato nel profetico ministero. In quella questo stesso accecamento gli veniva annunziato, siccome effetto del celeste sdegno, in guisa che non prima doveva cessare, che la nazione non venisse per gravissime sventure purgata degli empj, e ridotta ai soli fedeli.

תוכחה אחרי הקודמת, גם היא כנגד הבלתי נותנים לב אל הנבואות. ישעיה מזכיר החזון אשר נראה אליו בתחלת הנבאו, ועל ידי כן מודיע אל העם כי מאז החל להנבא הודיעו ה׳ כי לא ישמעו בקולו, כי על רוב פשעיהם נמנעו מהם דרכי התשובה, עד בוא עליהם כל הרעות אשר נגזרו עליהם, עד תם הפושעים, והעם הנשאר קדוש יהיה.

קַשְּׁתֹתָיו דְּרֻכוֹת פַּרְסוֹת סוּסָיו כַּצַּר נֶחְשָׁבוּ וְגַלְגִּלָּיו כַּסּוּפָה׃
(כט) שְׁאָגָה לוֹ כַּלָּבִיא וְשָׁאַג (ישאג ק׳) כַּכְּפִירִים וְיִנְהֹם וְיֹאחֵז טֶרֶף
וְיַפְלִיט וְאֵין מַצִּיל׃ (ל) וְיִנְהֹם עָלָיו בַּיּוֹם הַהוּא כְּנַהֲמַת־יָם וְנִבַּט
לָאָרֶץ וְהִנֵּה־חֹשֶׁךְ צַר וָאוֹר חָשַׁךְ בַּעֲרִיפֶיהָ׃

tutti gli archi sono già tesi; le unghie dei suoi cavalli sono comparabili al sasso, e le sue ruote a vento impetuoso. (29) Ha un ruggito da lione, e ruggendo come i giovani leoni, e fremendo, afferra la preda, indi la lascia scappare, nè però vi è chi possa salvarla. (30) Essa (quella nazione) fremerà contro di esso (Israel), come freme il mare: allora mirando il paese, vi si vedrà l' oscurità dell' angustia, a la luce oscurata nel suo cielo.

כצר, כמו צור או צר, ולא היו נוהגים לתת מנעל ברגלי הסוסים, לפיכך יותר שהיתה פרסתם קשה, יותר היו חשובים. **וגלגליו**, גלגלי העגלות. (כט) **כלביא**, שם שירי לאריה, והוא נוהג גם בלשון ערבי, ואיננו מיוחד לאריה נקבה (כדעת בושארט), כי כשהכוונה על הנקבה נקוד לְבִיא (יחזקאל י״ט ב׳) (ג״ז). ובהיות מלת **לביא** כתובה בלא ה״א בסוף, נ״ל שהיו קוראים לָבִיא לזכר ולנקבה בשוה, כמו גָמָל, אַיָל (כאיל תערוג), ומשקל אחר לָבָא (כמו בלשון אשכנז Löwe), וממנו הרבוי לְבָאִים (תהלים נ״ז ה׳) **וּלְבָאוֹת** (נחום ב׳ י״ג), כמו פֶּרֶא פראים. ואם תרצה אמור כי היחיד מן לְבָאוֹת הוא לְבָאָה, או שהנפרד (כדעת ג״ז) לְבִי, כמו צְבִי צְבָאִים צְבָאוֹת. **ישאג ככפירים וינהם ויאחז טרף**, ענינו יאחז טרף בשאגה ובהמה כאשר יעשו הכפירים. **ויפליט**, ישחק בו ויניחהו לברוח מידו (כדרך שעושות החיות הטורפות), ואעפ״כ לא יוכל הטרף להנצל מידו (ר׳ שלמה ליווזון בספרו מליצת ישורון דף עו). וג״ז ואחרים פירשו על ההכנעה והשמירה, ונ״ל שלא יפול לשון פלט על הגוף המת. (ל) **וינהם**, הגוי הבא, הוא אשור. **עליו**, על ישראל הנזכר למעלה (פסוק כ״ה) חרה אף ה׳ בעמו ויט ידו עליו ויכהו. **ונבט**, ואם יביט אדם אז על א״י. **והנה חשך צר**, כן ראוי לחבר המלות האלה (רד״ק ודון יצחק וגם Dathe), חשך של צרה, וכן למטה (ח׳ כ״ב) ואל ארץ יביט והנה צרה וחשכה. **ואור חשך**, כטעם אור חָשַׁךְ באהלו (איוב י״ח ו׳). **בעריפיה**, שמיה של ארץ יהודה, והשמים נקראו עריפים על שם שמזילים המטר, כדברי רד״ק. והנה כל זה על חיל אשור שעלה אח״כ בימי חזקיהו, והיתה מחכמת הנביא שהפחיד הרשעים בהודיעו להם ביאתו, ולא הודיעם מפלתו, כדי שישובו אל ה׳. והנה תחלה הזכיר שיכה ה׳ מכה רבה בישראל, וזה היה בימי אחז, וכשהזכיר אח״כ גוי מרחוק שאינו לא ארם ולא אדום ולא פלשת ולא ישראל (כי כלם קרובים ליהודה) אלא אשור, לא אמר שיכה את יהודה, אלא שיפחיד אותם פחד גדול, וכן היה הענין ממש, לא נפל דבר אחד מדברי ה׳.

(1) Nell' anno in cui morì il re Uzia vidi il Signore seduto sopra un trono alto ed elevato, ed i suoi lembi riempivano il Tempio. (2) Serafini gli stavano

מיטעיה, אבל ספר המראה אשר ראה כפי מה שהיתה באמת. **על כסא רם ונשא**, לפי הפשט היה הכסא רם ונשא (כפירוש רד"ק) והיושב עליו ידוע שהוא רם ממנו, אבל לפי הטעמים רם ונשא חוזר אל האל (והיה ראוי להטעים **ואראה את־אדני יושב**), והוא תיקון שתקנו חכמים, וכן יונתן תרגם חזית ית יקרא דה' שרי על **כורסיה** (כלומר על כסאו) רם ומתנטל בשמי מרומא, פירש רם ונשא על היות כבוד ה' בשמי מרום, לא על היותו על כסא רם. **ושוליו מלאים את ההיכל**, הנביא לא ראה את האל (רצוני הכבוד הנברא לשעה במראה נבואתו), כי היו פני האל לצד פנים, לא לצד חוץ, ושולי מעילו הפרושים מאחריו היו מלאים את ההיכל, והנביא שהיה עומד בחוץ ראה שולי המעיל שהיו פרושים על הארץ, כדרך מלכי מזרח שנוהגים בבגדיהם לאחוריהם סרח עודף רחב מאד, והנה הנביא מזכיר שראה את האל בדמות מלך גדול, ושהוא אמנם לא היה מרואי פניו, רק ראה כבוד לבושו במה שראה שוליו מלאים את ההיכל; ואמר **היכל** כי נדמה לו כאלו הוא עומד במקדש ה' אשר בירושלים, ונדמה לו הכסא בבית קדש הקדשים, ושולי האל לרוב ארכם היו יוצאים מבית קדש הקדשים וממלאים את ההיכל, והנביא היה רואה את עצמו מבחוץ, בעזרה. (ב) **שרפים עמדים ממעל לו**, הציור הזה מסוד אלהים עם מלאכיו כענין מלכותא דארעא מצאנוהו כבר בימי יהושפט, שאמר מיכיהו בן ימלה ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו ויאמר ה' מי יפתה את אחאב ויעל ויפול ברמות גלעד ויאמר זה בכה וזה אומר בכה (מלכים א' כ"ב י"ט וגו'), וגם בזמן קדמון יותר מצאנוהו בתחלת ספר איוב, וקצת מן האומרים כי ספר איוב נכתב בגלות בבל אמרו כי הציור הזה מסוד אלהים עם מלאכיו לא נודע בישראל קודם הגלות, ושכחו דברי מיכיהו בן ימלה. ומלבד כל זה הנה לנו בתורה (בראשית ג' כ"ב) הן האדם היה כאחד ממנו, שאין ספק שהוא מאמר המצייר את האל מדבר עם מלאכיו כמלך עם שריו (כפירוש ראב"ע), וכן דרש ר' פפיאס (בראשית רבא פרשה כ"א) הן האדם היה כאחד ממנו, כאחד ממלאכי השרת, ור' עקיבא אמר לו דייך פפיאס, כלומר שאין ראוי לדרוש כן בצבור, שלא יבאו להאמין דמיון ושיתוף בין האל והמלאכים, ולפיכך אנקלוס הפריד מלת כאחד ממלת ממנו, והמתרגם הירושלמי הרכיב שני הפירושים, ותרגם: ואמר ה' למלאכיא די משמשין קדמוהי (וזה לפי פשט הכתוב, וכפירוש ר' פפיאס) הא אדם הוה יחידי בארעא היכמא דאנא יחידי בשמי מרומא (וזה על דרך שתקן אנקלוס).

(א) בִּשְׁנַת־מוֹת הַמֶּלֶךְ עֻזִּיָּהוּ וָאֶרְאֶה אֶת־אֲדֹנָי יֹשֵׁב עַל־
כִּסֵּא רָם וְנִשָּׂא וְשׁוּלָיו מְלֵאִים אֶת־הַהֵיכָל׃ (ב) שְׂרָפִים עֹמְדִים

(א) **בשנת מות.** הנבואה הזאת אמרה ישעיה אל העם אחרי הקודמת, אעפ״י שהיתה אליו המראה הזאת כעשרים שנה קודם לכן, ולזה אמר בשנת מות אעפ״י שבשעת המראה עדיין לא מת המלך (כי ישעיה התחיל להנבא בימי עזיהו), אך עתה כשהגידה אל העם כבר היה עזיהו מת; והמכוון בספור המראה הזאת אל העם הוא כלפי מה שלא היו מאמינים בדבריו, והיו אומרים ימהר יחישה מעשהו וגו׳, הגיד להם כי מאז כשקראו האל ללכת בשליחותו, כבר׳ הודיעו שלא יאמינו לדבריו, ושזה אמנם לרע להם (לך ואמרת לעם הזה שמעו שמוע ואל תבינו וגו׳ עד אשר אם שאו ערים וכו׳); והנה הדבר מובן מאליו כי כשבאה אליו הנבואה הזאת לא היה אפשר לו שיגיד אותה אל העם, שא״כ לא היה מקום שיוכיחם עוד, מאחר שהוא יודע שלא יקבלו דבריו, על כן שמר הדבר בלבו כעשרים שנה, וכשראה אותם מלעיגים על דבריו, הגיד להם כי עוונותיהם הטו אלה שננעלו שערי התשובה בפניהם, כי כבר נגזרה עליהם הפורענות. ובי״ז׳ כתב שיש דמיון רב בין המראה הזאת ומראות ירמיה ויחזקאל בתחלת נבואותיהם, וכוונתו לומר שאינם אלא ספורים בדויים, ושהיו הנביאים לוקחים הספורים זה מזה כדרך שהמשוררים עושים; ובאמת כך היו עושים לפעמים נביאי השקר, אבל מה לתבן את הבר? ומי שלא יחפוץ להטעות את עצמו הלא יראה כי מראות שלשת הנביאים האלה אינן לקוחות זו מזו, כי הנה ישעיה אמר הנני שלחני, וירמיה בהפך היה מסרב ואמר הנה לא ידעתי דבר; ומה שכתוב בירמיה וישלח ה׳ את ידו ויגע על פי, הוא לתת כח הדבור בפיו, אבל ויגע על פי האמור בישעיה ענין אחר הוא, כי כאן מה שנגע לא היה יד ה׳, אבל היה גחלת אש, והוא לטהרו מעונותיו; וירמיה לא הזכיר לא כסא ולא שרפים ולא היכל ולא דבר מענייני המראה. וכן יחזקאל אין יחס למה שהזכיר במראה שלו עם מה שראה ישעיה, ואם היה חזון יחזקאל לקוח מישעיה, מהיכן לקח החיות והאופנים? ולמה החליף שש כנפים בארבע? ומהיכן לקח אכילת המגלה? אבל האמת הוא כי כל נביא הגיד מה שראה במראה נבואתו, וספורי נביאי ה׳ אינם בדויים, ולא גנובים, אעפ״י שבדבורם היו משתמשים לפעמים במליצות הנביאים והמשוררים שהיו לפניהם, שהיו חקוקות בזכרונם, ובפרט ירמיה השתמש הרבה במליצות שאר נביאים, וכמו שראינו שלקח מלות ויגע על פי מישעיה. והנה המלות האלה שלקח ירמיה מישעיה הן עצמן עדות ברורה על אמתת ספורי הנביאים, כי הנה ירמיה בשעה שכתב תחלת ספרו היו לנגד עיניו או בזכרונו דברי ישעיה, ולקח מהם מלות ויגע על פי, ואע״פי כן לא לקח הענינים

attorno, ciascheduno avea sei ali, con due delle quali si copriva il volto, con due i piedi, e con due volava. (3) E ad alta voce di concerto dicevano: Santo, Santo, Santo egli è il Signore Sabaot: riempie tutta la terra la gloria sua. (4) Si scossero le braccia degli stipiti

לאחור; והנה היו השרפים מכוסים בכנפיהם, על דרך מראה יחזקאל (א׳ י״א) את החיות בארבע כנפים, ושתים (מהן) מכסות את גויותיהנה (ולולא מקרא זה שביחזקאל, אולי היה אפשר לפרש שהיו השרפים מכסים בכנפיהם את פני האל ואת רגליו, לבלתי יהיה נראה). יכסה, יעופף. לשון יחיד, חוזר לכל אחד (שש כנפים לאחד), כל אחד היה מכסה פניו ורגליו של עצמו. ולענין טעם הכסוי הזה, יונתן הוסיף אחר יכסה פניו דלא חזי (ופירש רש״י שלא יביט לצד השכינה), ואחר יכסה רגליו הוסיף דלא מתחזי (פירש רש״י לצניעות, שלא יתראה כל גופו לפני בוראו), וכן היא ג״כ דעת ראב״ע ואחרים. אך אם היו השרפים כדמות שרי המלך העומדים בסודו, לא יתכן שלא יראו פניו, כמו שמצאנו (אסתר א׳ י״ד) שבעת שרי פרס ומדי רואי פני המלך היושבים ראשונה במלכות. והקרוב אלי שכסוי גופם הוא דרך כבוד להם, כי כמו שהאל מתראה בתוך הענן, כן שריו מכסים גויותם, וכן זה סימן גדולה וחשיבות. ולפי זה יתכן שלא היו מכסים פניהם ורגליהם בעמדם לפני האל, והנביא במראה הנבואה ידע שהכנפים היו משמשות לכסות פניהם ורגליהם, אף אם כשראה אותם לא היו כנפיהם פרושות לכסותם. (ג) וקרא זה אל זה, הרימו קולם יחד בשוה, כלשון תהום אל תהום קורא לקול צנוריך (תהלים מ״ב ח׳) שענינו התהומות משמיעים קולם יחדיו, ופירוש זה אל זה, זה כנגד זה, וכן תהום אל תהום ענינו תהום כנגד תהום; ופירוש וקרא לשון הרמת קול, לא קריאה. והקדמונים פירשו ענין זירוז או נתינת רשות, אחד לחברו; ואם כן ואמרו היה לו לומר, לא ואמר; אבל לפירושי הרי הוא כאלו כתוב ויקרא זה אל זה ואמר זה אל זה, כלומר זה כנגד זה. והנה השרפים היו רבים, כי למטה (פסוק ו׳) כתוב אחד מן השרפים, ואין אומרים אחד מן אם אין שם אלא שנים בלבד. קדוש קדוש, השלוש להפלגת הקדושה, על דרך עוה עוה אשימנה (יחזקאל כ״א ל״ב). מלא כל הארץ כבודו, כבודו הוא ממלא כל הארץ, כל הארץ מלאה מכבודו, כמו וימלא כבוד ה׳ את כל הארץ (במדבר י״ד כ״א) אין מקום שלא יהיה כבודו ידוע ומפורסם שם. והנה ידוע כי המלאכים אם יקלסו את הבורא לא יזכירו את הארץ, כי מה תחשב הארץ הלזו נגד כל הבריאה? אלא ה׳ השמיע את אזן הנביא במראה הנבואה מה שהיא יכולה לשמוע. (ד) אמות הספים, דברים שהיו בולטים חוץ למזוזות הבית, ואנחנו לא נדע מהותם ומה היו משמשין,

מִמַּעַל לוֹ שֵׁשׁ כְּנָפַיִם שֵׁשׁ כְּנָפַיִם לְאֶחָד בִּשְׁתַּיִם ׀ יְכַסֶּה פָנָיו
וּבִשְׁתַּיִם יְכַסֶּה רַגְלָיו וּבִשְׁתַּיִם יְעוֹפֵף׃ (ג) וְקָרָא זֶה אֶל־זֶה
וְאָמַר קָדוֹשׁ ׀ קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ יְהוָה צְבָאוֹת מְלֹא כָל־הָאָרֶץ
כְּבוֹדוֹ׃ (ד) וַיָּנֻעוּ אַמּוֹת הַסִּפִּים מִקּוֹל הַקּוֹרֵא וְהַבַּיִת יִמָּלֵא

והנה אין ספק כי אמונת המלאכים, לא לבד כשליחים ההולכים לעשות מצות המלך, אלא ג"כ כשרים שהמלך נועץ עמהם, היא קדמונית אצל בישראל. שרפים, שָׂרָף הוא נחש בעל ארס, ונקרא כן על שם שהוא ממית במגעו (כלומר בנשיכתו, ולדעת קצת גם בהבל פיו) כאש השורפת במגעה; והמלאכים היותר גדולים ונכבדים נקראו שרפים, מפני שהיו מייחסים להם גוף של אש, והיו חושבים שאם יתקרבו לאדם מיד ימות; ולפיכך לא מצאנו בכל המקרא מלאכים נקראים כך אלא כאן, כי אין השרפים באים אצל בני אדם, אבל כאן ישעיה במראה נבואתו בא במחיצתם ואחד מהם קרב אליו, ותחת שהיה לו לשרפו נגע על פיו ברצפת אש וטהרו מכל חטא והעלה אותו למעלת המלאכים. עמדים ממעל לו, היו עומדים אצל האל מימינו ומשמאלו, ואמר ממעל לו לפי שהוא היה יושב והם עומדים, וכמהו בדברי מיכיהו בן ימלה וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו, וכן בתחלת איוב ויבאו בני האלהים להתיצב על ה', וכן העומדים על אדון כל הארץ (זכריה ד' י"ד), מהתיצב על אדון כל הארץ (שם ו' ה'), ובאזני כל השרים העומדים מעל המלך (ירמיה ל"ו כ"א), ואב לכלם וישב משה לשפוט את העם ויעמוד העם על משה (שמות י"ח י"ג), וכיוצא בזה בתלמוד (סנהדרין ז') מנין לדיין שלא יפסע על ראשי עם קדש, ופירש רש"י כשהיה המתורגמן דורש היו הצבור יושבין לארץ, והמפסע ביניהן לילך ולישב במקומו נראה כמפסע על ראשן עכ"ל, וכן ביבמות ק"ה מי הוא זה שמפסע על ראשי עם קדש. והנה מליצת עומדים ממעל לו אין בה שום זרות לפי הפשט, כי האל היה יושב, והשרפים היו עומדים ממעל לו. אבל בסוף ימי בית שני נראה שהיה הציור הזה רע בעיני ההמון, שיהיה האל בשפל והשרפים למעלה ממנו, לפיכך עמדו חכמינו ז"ל ופירשו ממעל לו כאלו הכוונה השרפים העומדים ממעל (בשמים), הם לו (מוכנים לעבודתו) וכן תרגם יונתן שמשין קדישין ברומא קדמוהי, ופירש רש"י עומדים ממעל בשמים, לו לשמשו; וכן עשו בעלי הטעמים, שהפסיקו מלת ממעל בפשטא, ולפי הפשט כך היה ראוי להטעים: שרפים עמדים מִמַּעַל לוֹ. בשתים יכסה פניו ובשתים יכסה רגליו, פניו כולל כל החלק העליון מהגוף, ורגליו החלק התחתון, ושתי הכנפים נראה שהיו אחת לפניו ואחת

al romore di quel grido, e la casa s'empiè di fumo. (5) Dissi allora: Guai a me, ch'io son perduto; mentre io essendo un uomo di profane labbra, ed in mezzo ad un popolo di profane labbra abitando, ho veduto co' miei occhi il Re, il Signore Sabaot. (6) Volò a me uno dei Serafini, con in mano una pietra infuocata, ch'egli colle molle avea preso dall'altare. (7) E toccato con quella la mia bocca, disse: Ecco, ciò ha toccato le tue labbra: quindi ogni tuo peccato vien tolto, ed ogni tua mancanza è espiata. (8) Intesi allora la voce del Signore, il quale diceva: Chi ho da mandare? E chi andrà per noi? Dissi allora: Eccomi, manda me. (9) Ed egli disse: Va e dì a questo popolo: Udite,

בערבי אבן מלובנת באש, ומשתמשים בה לבשל המאכלים (רוז' וג"ז'). (ז) וסר עונך וגו', כל עון וכל חטאת שיש לך כבר סר ממך, כלומר תְּכֻפַּר ולא תֵּחָשֵׁב לך לחטאת, והנך כמלאך אלהים. והנה ידוע כי האש היא משל על נקוי וטהרת כל דבר, וכל אשר יבא באש היו מעבירים באש לטהרו, וכל אשר לא יבא באש יעבירו במים. (ח) ואשמע, אחר ששב טהור כמלאך שמע הדבור, גם מלאו לבו לענות הנני שלחני. את מי אשלח, דרך משל, כמלך המדבר עם שריו ונועץ עמהם, על דרך מי יפתה את אחאב; והנביא כבר חשב עצמו כאחד מהם ולא ירא מענות את המלך כאלו גם אליו היה הדבור. מי ילך לנו, הוא פירוש מי אשלח, כלומר מי אשלח שיהיה ראוי והגון ללכת בשליחותי, ואמר לנו בלשון רבים כי השליחות היתה מוטלת על השרפים משרתי המלך, והנה מי שילך ידבר בשם המלך והוא הולך בשליחותו, אך הוא הולך ג"כ במקום השרפים ויעשה השליחות שהיה להם לעשותה, אמנם אמר את מי אשלח בלשון יחיד, כי המלך לבדו הוא השולח. ומה נשגב הלמוד הרמוז בביאור המראה הזאת, והוא כי האיש ההולך בשליחות האל להוכיח את העם על חטאתם, צריך שיטהר עצמו תחלה עד שיהיה במדרגת מלאכי עליון. ואמנם טעם הכפל את מי אשלח ומי ילך לנו, תחלה אמר מי מכם אבחר ואשלח? ואח"כ אמר ידעתי כי כלכם הגונים ללכת בשליחותי, ואין צורך שאבחר אחד מכם, אבל מי שיתנדב ללכת הוא ילך. (ט) שמעו שמוע ואל תבינו, אַל הוא לשון צווי, לא לשון הודעת העתיד, והנה הוא כאלו יאמר, אני מצוה שכל זמן שתשמעו לא תבינו, וכל זמן שתראו לא תדעו; והטעם, כך נגזר עליכם שלא תתנו לב לדברי ה' ולנביאיו, ולא תשגיחו ג"כ כשתראו בעיניכם הפורענות מתחלת לבוא עליכם. והמכוון בכל זה לא שילך ויאמר להם כך, שא"כ לא היה מקום שיוכיחם עוד; אבל הוא

עָשָׁן׃ (ה) וָאֹמַר אוֹי־לִי כִי־נִדְמֵיתִי כִּי אִישׁ טְמֵא־שְׂפָתַיִם אָנֹכִי
וּבְתוֹךְ עַם־טְמֵא שְׂפָתַיִם אָנֹכִי יֹשֵׁב כִּי אֶת־הַמֶּלֶךְ יְהוָה צְבָאוֹת
רָאוּ עֵינָי׃ (ו) וַיָּעָף אֵלַי אֶחָד מִן־הַשְּׂרָפִים וּבְיָדוֹ רִצְפָּה
בְּמֶלְקַחַיִם לָקַח מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ׃ (ז) וַיַּגַּע עַל־פִּי וַיֹּאמֶר הִנֵּה נָגַע
זֶה עַל־שְׂפָתֶיךָ וְסָר עֲוֺנֶךָ וְחַטָּאתְךָ תְּכֻפָּר׃ (ח) וָאֶשְׁמַע אֶת־
קוֹל אֲדֹנָי אֹמֵר אֶת־מִי אֶשְׁלַח וּמִי יֵלֶךְ־לָנוּ וָאֹמַר הִנְנִי
שְׁלָחֵנִי׃ (ט) וַיֹּאמֶר לֵךְ וְאָמַרְתָּ לָעָם הַזֶּה שִׁמְעוּ שָׁמוֹעַ וְאַל־

ואולי לא היו אלא לנוי, ולהיותם בולטים היה הנענוע נראה בהם. ונגזר הנה לפרש יסודות האסקופות, מן אמתא דריחיא (ברכות י"ח), אבל אין הדבר ברור שיהיה המכוון שם יסודות הריחים, ורש"י והערוך לא פירשו כן, ואם המלה נגזרת מן אֵם כמו שהוא אומר, היה ראוי לקרוא אִמות בחירק. **וספים** נראה לי שהם המזוזות, כי דוגמת המליצה הזאת מצאנו בעמוס (ט' א') הך הכפתור וירעשו הספים, והם המזוזות, כמו שהכריח רד"ק בשרשים מפני שהזכיר כפתור אחד וספים רבים. **הקורא**, אמר לשון יחיד מפני שהיו קוראים יחד פה אחד, כמו שאומרים החלוץ והמאסף על החלוצים והמאספים ההולכים ביחד, וכן האורב (יהושע ח' י"ט). **והבית ימלא עשן**, השרפים בשעה שאמרו קדוש קדוש הקטירו קטרת לכבוד האל על המזבח הנזכר למטה (פסוק ו'), ומתוך כך הבית ימלא עשן. והנה הקטרת היא החשובה מכל העבודות, ולכן תיוחס אל השרפים. ומה נכבד הציור הזה, שהשרפים בשעת עבודתם מקלסים לפניו ואומרים קק"ק וגו'. (ה) **ואמר**, הקריאה והעשן גרמו לו שהבין פחיתותו, וגדולת הכבוד היושב על הכסא, ואז ירא לנפשו פן ימות כי אלהים ראה. **נדמיתי**, אבדתי ונגזרתי. **כי איש טמא שפתים אנכי**, בערך האל אשר הוא קק"ק ובערך מלאכיו אשר כלם קדושים וראוים לומר לפניו השבח הזה, אני טמא שפתים וגם בני עמי טמאי שפתים. והנה המלות האלה כי איש טמא שפתים וגו' אֲמָרָם ישעיה במראה הנבואה, והיה דבורו כאשר ישים אלהים בפיו, והמכוון מאת האל בשומו הדבר הזה בפיו, הוא כדי לתת מקום להגעת הרצפה על שפתיו למען יתהפך לאיש טהור שפתים ויהיה ראוי לדבר אל העם בשם ה'. **כי את המלך**, לא אמר שראו עיניו את ה', כי לא ראה פני כבודו, אבל ראה המלך, כלומר הכסא והשולים והשרפים העומדים לפניו וקוראים שבחו, והנה ראה את ה' כמלך גדול ונורא, אעפ"י שלא ראה פניו. (ו) **רצפה**, כן נקרא

senza però intendere: vedete, senza però comprendere. (10) Rendi crassa la mente di questo popolo, pesanti i suoi orecchi, ed incrostati i suoi occhi, in guisa che non avvenga che cogli occhi vedendo, cogli orecchi udendo, e colla mente comprendendo, egli si emendi e si risani. (11) Io allora soggiunsi: Sino a quando, o Signore? Ed egli: Sino a che le città rimangano deserte senza abitanti, e le case senza persona; ed il suolo devastato rimanga un deserto. (12) Si, il Signore ridurrà le persone l'una dall'altra lontane, e molti saranno nel paese i luoghi abbandonati. (13) E rimastavi ancora una decima parte (degli abitanti), il paese sarà nuovamente esposto all'e-

ולא היו מזידין, והנה תוכחותיו הן הן שהוליאו אל הפעל קשי ערפם ועורונם. שמו שמים על זאת! האל שלח ישעיה להוכיח את ישראל, כדי להוציא רשעתם לפעל, ולהכביד את עונשם, ואם לא היה ישעיה מוכיחם היה חטאם יותר קל!! מלבד כי מאמר השמן לב העם הזה וכו' אם יובן כפשוטו, לעולם לא תהיה משמעותו עשה שיתגלה ויודע קשי ערפם, אבל משמעו עשה שלא יוכלו להבין ולשמוע ולראות אף אם ירנו. ואח"כ פיליפסון מוסיף שהענין כאמר כאן כאלו הנביא עצמו הוא סבת הדבר, על דרך ולא נתן ה' לכם לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע עד היום הזה (דברים כ"ט ג'). אבל אם הענין כאמר דרך משל, א"כ נפל הפירוש. (יא) עד אשר אם שאו, הפורענות הזאת נגזרה עליהם, ועד שלא תבא עליהם (בימי אחז) לא ישובו ולא ישמעו לקולך; והנה הציור הזה של חרבן הערים ושממת האדמה יש בו מן ההפלגה כדרך מליצת השיר, והמכוון בו נפילת העם במלחמה עם מיתת עם רב, ולכת עם רב שבי לפני נר, כמו שהיה בימי אחז. (יב) ורחק ה' את האדם, אין הכוונה כדעת המפרשים שיגלו למקום רחוק, כי לא אמר שירחק היושבים מעל אדמתם, אבל אמר שירחק את האדם, כלומר שהמין האנושי יהיה רחוק זה מזה, שלא ימצאו בארץ יהודה שנים יחד, אך כל אדם יהיה בודד ורחוק מחברו; ופירש ואמר ורבה העזובה בקרב הארץ, רבים יהיו המקומות העזובים בארץ ההיא, והנה היושבים יהיו מעוזרים מפני מיעוטם. (יג) ועוד בה עשיריה, ישאר בארץ החלק העשירי מיושביה, והוא דרך גוזמה. ושבה והיתה לבער, ארץ ישראל תשוב להיות לבער, תשוב להיות קרובה לכלייה (תלמידי חביבי החכם יח"ק ז"ל). כאלה וכאלון, אשר במה שמשליכים מעליהם ארנה, והוא הפרי, אלא שאינו נקרא פרי, כי אינו מאכל אדם, ונקרא שלכת כי

תָּבִינוּ וּרְאוּ רָאוֹ וְאַל־תֵּדָעוּ׃ (י) הַשְׁמֵן לֵב־הָעָם הַזֶּה וְאָזְנָיו
הַכְבֵּד וְעֵינָיו הָשַׁע פֶּן־יִרְאֶה בְעֵינָיו וּבְאָזְנָיו יִשְׁמָע וּלְבָבוֹ
יָבִין וָשָׁב וְרָפָא לוֹ׃ (יא) וָאֹמַר עַד־מָתַי אֲדֹנָי וַיֹּאמֶר עַד אֲשֶׁר
אִם־שָׁאוּ עָרִים מֵאֵין יוֹשֵׁב וּבָתִּים מֵאֵין אָדָם וְהָאֲדָמָה תִּשָּׁאֶה
שְׁמָמָה׃ (יב) וְרִחַק יְהוָה אֶת־הָאָדָם וְרַבָּה הָעֲזוּבָה בְּקֶרֶב
הָאָרֶץ׃ (יג) וְעוֹד בָּהּ עֲשִׂרִיָּה וְשָׁבָה וְהָיְתָה לְבָעֵר כָּאֵלָה

משל, והכוונה, אם תרצה ללכת בשליחותי, על מנת כן צריך אתה ללכת, על מנת שלא ישמעו אליך. (י) **השמן**, כטעם טפש כחלב לבם (תהלים קי"ט ע'), שמנת עבית כשית (דברים ל"ב ט"ו), דרך משל כאלו הלב מכוסה בשומן עד שלא יכנסו בו ציורי הדברים, והפך מילת הלב היא הסרת העור האוטם ומכסה הלב ומונע ממנו ההטבה. **השע**, כטעם כי טח מראות עיניהם (ישעיה מ"ד י"ח), והמלה לשון ארמית, וטח את הבית (ויקרא י"ד מ"ב) מתורגם ויטוש. **פן יראה בעיניו**, באופן שלא יקרה שעל ידי שיראה וישמע ויבין ישוב מדרכו וירפא את עצמו מתחלואיו. **ורפא לו**, רפא נקשר עם לו כמו הרופא לשבורי לב, וכן רבים. **השמן לב העם הזה**, הנביא במאמרו כאלו הוא נותן הויה אל הדברים, כמו שמצאנו בירמיה (א' י"ד) ראה הפקדתיך היום הזה על הגוים ועל הממלכות לנתוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס לבנות ולנטוע, שפירושו אחר שנתתי דברי בפיך, הנה כל מה שתדבר יתקיים, אם לטוב ואם לרע, והרי זה כאלו נתתיך שליט בגוים ובממלכות לעשות בהם כחפצך. וכן ביחזקאל (כ"א כ"ד) ואתה בן אדם שים לך שנים דרכים לבוא חרב מלך בבל, הכוונה, הנבא שיהיו לחרב מלך בבל שני דרכים, ואח"כ אמר ויד ברא, פַּנֵּה מקום מן הקוצים ומן האבנים; בראש דרך עיר ברא, המקום הזה שתעשה פנוי לצורך חיילות מלך בבל, יהיה בפרשת דרכים, במקום שהדרכים מתחלקים, ואחד מהם מוליך אל העיר. והנה יחזקאל לא היה בידו לעשות דבר מזה, אבל נצטוה להנבא שכן יהיה. וכן כאן האל מצוה לישעיה שישמין לב העם, כלומר שינבא ויגזור עליהם שלא יטו אזן לדבריו; וכל זה להודיעו שכך יהיה, שדבריו לא יהיו נשמעים. ומתחלה פירשתי כרש"י השמן והכבד והשע מקור בחסרון העתיד, אני אשמין השמן ואכביד הכבד, והוא צודק לפי הענין, אבל הוא רחוק מצד הלשון. ופיליפסון כתב שאם לא היה הנביא מוכיח את העם היו שוגגין

sterminio. Sarà però simile al terebinto ed alla quercia, i quali in quel che ne cade (le ghiande) hanno riproduzione: così una santa genìa vi si riprodurrà.

יהיה מצבתה, יהיה כטיעה חדשה בארץ, כטעם והיה הנשאר בציון והנותר בירושלם קדוש יאמר לו: מצבתה, כנוי הנקבה כנגד הארץ, זרע קדש יהיה כטיעת ה׳, שישוב ויצמח בה כנטיעה חדשה.

VII. VIII. 1-15.

Vaticinio pronunziato nei primi anni del regno di Achaz, quando i re di Siria e d'Israel minacciavano Gerusalemme. Isaia annunzia, non doversi quei nemici temere, che il loro progetto andar dovea a vuoto, ed essi stessi dovevano tra poco esser preda del re dell'Assiria.

וְכָאַלּוֹן אֲשֶׁר בְּשַׁלֶּכֶת מַצֶּבֶת בָּם זֶרַע קֹדֶשׁ מַצַּבְתָּהּ׃

אין בני אדם לוקטים אותו, אבל העץ משליכו מאליו; **מצבת בם**, יש להם נטיעה וקיום (תרגום ויטע. ונצב), כי הפרי הנופל כזרע בארץ נצומח ממנו עץ אחר; כן זרע קדש שיקום בימי חזקיה אחרי תם החטאים,

ז' ח' עד פסוק ט"ו

נבואה בתחלת ימי אחז, בבוא מלך ארם ומלך ישראל להלחם על ירושלים, והמלך והעם יראו מהם מאד, והנביא מבשר כי לא תקום עצתם, וגם יהיו הם עצמם בזו למלך גדול מהם, הוא מלך אשור.

(1) Ai tempi di Achaz figlio di Jotam figlio di Uzia, re della Giudea, Ressin re della Siria, unito a Pecach figlio di Remalìa, re d'Israele, venne per muover guerra contro Gerusalemme, ma non potè darle l'attacco. (2) La casa di Davide, avuta notizia che le truppe Sire erano stazionate nel regno Efraimitico, ne rimase agitata, non meno che il popolo, come agitansi gli alberi d'un bosco per causa del vento. (3) Allora

עליה. לא חש ישעיה להגיד איך היה הדבר, כי היה ידוע בימיו; והנה המלות האלה (ולא יכול וגו') כוללות סוף הענין, ומה שכתוב אח"כ (ויוגד לבית דוד וכו') הכל היה קודם לכן כלומר קודם שישובו האויבים אחור, ומלות ולא יכול וגו' הן כמו כלל שאחריו פרט, כמו וירא אליו ה' באלוני ממרא (בראשית י"ח א'), אלא שכאן השמיט הפרטים. וגיזי' אומר שלא היה ישעיה הוא המסדר הספור הזה, והנה גם הוא מודה כי סימן ח' ישעיה כתבו, והנה אם לא הוא כתב גם סימן זה, יהיה סימן ח' כזנב בלא ראש. וגם הוא מודה כי יש בסימן זה מדברי ישעיה, אך נראה לי דבר ברור כי גם החלק הספורי מן הסימן הזה איננו אלא לשון הנביא. הלא תראה ויוגד לבית דוד, נחה ארם, וינע לבבו כנוע עצי יער, הכל לשון מליצת השיר, לא ספור בעלמא. ולדעת גיזי' מי שכתב הפסוק הראשון העתיקו בלא תבונה מספר מלכים, בלי הבין כי מלות ולא יכול להלחם עליה לא היה כאן מקומן כי אם בסוף הענין. ואני שואל: היתכן לאיש נעדר תבונה שיכתוב פסוק ויוגד לבית דוד? ואם נודה שכתבו ישעיה, נודה ג"כ שלא התחיל ספורו במלות ויוגד לבית דוד, אבל התחיל בהודעת הזמן ושם המלכים הבאים למלחמה, ואם נודה שכתב ישעיה ויהי בימי אחז עד למלחמה עליה, נודה ג"כ שהוסיף ישעיה עצמו מלות ולא יכול להלחם עליה, מאחר שלא מצאנו לו בסוף הספור איך נפל הדבר. (ב) **ויגד לבית דוד**, דרך מליצת השיר אמר בית דוד, כמו למטה שמעו נא בית דוד (ועיין למטה ח' ו'). **נחה ארם על אפרים**, חיל ארם שוכן במלכות אפרים, וזה אות ששני המלכים נוסדו יחד על יהודה. נחה על, לשון ותנח התבה על הרי אררט (בראשית ח' ד'), וטעם המליצה הזאת כי מתחלה כששמע שמלך ארם יצא ממקומו לבא בארץ אפרים היה אחז שמח, אולי יבא להלחם בפקח שהיה אויבו ועל ידי כן יחלש כחם של שניהם, אבל כששמע שארם נח ושקט בארץ אפרים, אז הבין כי שלום ביניהם, ושיש בלבם לבוא עליו שניהם יחדו. (ג) **ושאר ישוב בנך**, כך היה שם אחד מבני הנביא שאר ישוב, על שם הנבואה שאר ישוב שאר יעקב אל אל גבור (ישעיה י' כ"א), וכן לבן אחר קרא בשם מהר שלל חש בז (ח' ג'). והנה אין ספק כי טעות סופר נפלה בטעמי

(א) וַיְהִי בִּימֵי אָחָז בֶּן־יוֹתָם בֶּן־עֻזִּיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה עָלָה
רְצִין מֶלֶךְ־אֲרָם וּפֶקַח בֶּן־רְמַלְיָהוּ מֶלֶךְ־יִשְׂרָאֵל יְרוּשָׁלַםִ
לַמִּלְחָמָה עָלֶיהָ וְלֹא יָכֹל לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ׃ (ב) וַיֻּגַּד לְבֵית דָּוִד
לֵאמֹר נָחָה אֲרָם עַל־אֶפְרָיִם וַיָּנַע לְבָבוֹ וּלְבַב עַמּוֹ כְּנוֹעַ עֲצֵי־
יַעַר מִפְּנֵי־רוּחַ׃ (ג) וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־יְשַׁעְיָהוּ צֵא־נָא לִקְרַאת

(א) ויהי בימי אחז, פקח מלך בשנת מות המלך עזיהו (שנת נ"ב למלכו) ומלך עשרים שנה, ויותם מלך י"ו שנים, א"כ לא מלך פקח בימי אחז רק ד' שנים, א"כ הענין המסופר פה היה באחת מארבע השנים הראשונות למלכות אחז, והוא מה שכתוב במלכים ב' (י"ו ה') אז עלה רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל ירושלם למלחמה ויצורו על אחז ולא יכלו להלחם. אבל מה שכתוב בדברי הימים ב' כ"ח ויתנהו ה' אלהיו ביד מלך ארם ויכו בו וישבו ממנו שביה גדולה ויביאו דרמשק וגם ביד מלך ישראל נתן ויך בו מכה גדולה, ויהרג פקח בן רמליהו ביהודה מאה ועשרים אלף ביום אחד, היה קודם לכן, ונראה כי עכשו כנגשו מלך ארם ומלך ישראל למלחמה על עיר ירושלם ולא יכלו להלחם עליה, כי ראו שלא יוכלו ללכדה, כי עיר חזקה היא מאד, ותמהו בראותם אותה ונבהלו נחפזו, וחזרו לארצם. ונראה לי כי על המאורע הזה נוסד מזמור מ"ח גדול ה' ומהלל מאד בעיר אלהינו הר קדשו, יפה נוף וגו', אלהים בארמנותיה וגו', כי הנה המלכים נועדו (מלך ארם ומלך ישראל) עברו יחדיו (להלחם עליה), המה ראו כן (חוזק העיר), תמהו, נבהלו נחפזו, רעדה אחזתם שם וגו' (וחזרו לאחור מבוהלים ודחופים כאלו מלאך ה' דוחה אותם) ברוח קדים (אשר ברוב כחה) תשבר (אפילו) אניות תרשים (ואז האויבים בשובם אחור אמרו בלבם) כאשר שמענו כן ראינו בעיר ה' צבאות וגו', דמינו אלהים חסדך בקרב היכלך (גם אלה דברי האויבים, והטעם שמה שראינו הדרת עיר ה' ותפארת גדולתה אשר נפל פחדה עלינו בבואנו להלחם עליה, אנחנו מדמים ומציירים בלבנו כמה יהיה גדול חסד ה' אשר יתראה ליראיו ועבדיו בקרב היכלו, שישמע ה' את תפלתם אשר יתחננו אליו במקום ההוא), כשמך אלהים וגו' (גם דברי המשורר שאומר כי על ידי התשועה הזאת תתפרסם גדולת ה' בין העמים הרחוקים), ישמח הר ציון וגו', סבו ציון וגו', המשורר מהתל באויבים ואומר להם מאחר שבאתם להלחם על ירושלם ולא יכלתם להלחם סבו אותה וראו אותה מבחוץ כדי שתוכלו להגיד יפיה לאנשי ארצכם, באופן שישאר הדבר למזכרת אנשים עד דור אחרון. ואח"כ המשורר חותם ואומר כי זה אלהים אלהינו עולם ועד וגו'. **ולא יכול להלחם**

il Signore disse ad Isaia: Esci con tuo figlio Scear-Jasciub incontro ad Achaz, all'estremità dell'acquedotto della pescina superiore, alla via cioè detta Campo del lavandajo. (4) E digli: Vivi riposato e tranquillo, senza temere, e senza perderti d'animo, a motivo di queste due fumanti code di tizzoni; per l'acceso sdegno cioè di Ressin, della Siria, e del figlio di Remalia. (5) Posciachè la Siria, gli Efraimiti, ed il figlio di Remalia, hanno progettato del male contro di te; con dire: (6) Entreremo nella Giudea, la ridurremo alle strette, l'obbligheremo ad aprirci le porte, e vi costi-

(Steudel), כלומר זנבות האודים האלה העשנים באחרי אף; כי אמנם יאמר על האיש שיעשן ויחרה אפו, אך לא יתכן לומר על האוד שהוא עשן בחרון אף. ומה שהזכיר רצין וגם שם עמו ארם, והזכיר בן רמליהו ולא הזכיר שם עמו ישראל, נראה לי כי כן באמת אלה הנזכרים כאן היו קרובים לכליון, ולא כן ישראל, כי הנה בא תגלת פלאסר והמית את רצין והגלה את ארם, ובא הושע והמית את פקח, אבל מלכות ישראל נמשכה עוד כעשרים שנה. ומה שהזכיר פקח בשם אביו ולא בשמו, הוא דרך בזיון, מפני שלא היה אביו מלך (דון יצחק). (ה) **יען כי יעץ עליך ארם רעה**, לא רצה להפריד הרבה מלת רעה ממלת יען, לכך סמכה לארם. והיה לו לומר: יען כי יעץ עליך ארם ואפרים ובן רמליהו רעה, או יען כי יעץ עליך ארם רעה ואפרים ובן רמליהו יעצו עליך רעה. והנה מאחר שבפסוק הקודם הזכיר בארם שם המלך ושם האומה ובישראל לא הזכיר רק שם המלך, בחר להחליף המליצה בפעם השניה והזכיר בארם שם האומה לבדה ובישראל שם האומה ושם המלך. (ו) **ונקיצנה**, כמו הפוך ונציקנה, ענין מצור ומצוק. **ונבקיענה אלינו**, נכריח אותה לפתוח דלתותיה אלינו על ידי הרעב, כמו ויחזק הרעב בעיר ותבקע העיר (מ"ב כ"ה ג' וד'), וכן ונא תהיה להבקע (יחזקאל ל' ט"ז). **את בן טבאל.** יש אומרים שהוא שם ארמי ועיקרו טברימון (כי רימון היה מאלהי ארם) ומצאנו שם זה לאביו של בן הדד (מ"א ט"ו י"ח); ואולי יש לומר כי אחד מאהובי ארם שהיה שמו טברימון בא בקהל אפרים ונשא ישראלית והסב את שמו בהתגיירו טבאל. ובזה אומר כי הפתח באל"ף בעבור ההפסק, כי מצאנו טבאל בציירי (עזרא ד' ז'); והנה לא מצאנו חלוף זה בשמות, כי לא ישתנה ישראל בהפסק; והנכון שהנביא (או החכמים מתקני הקריאה) שנה שמו דרך לעג, והמיר אֵל באַל, לומר שהוא טוב לכלום, או שהוא לא טוב. והנה שני המלכים נועצו לתת מלכות יהודה לאיש שהוא משתי האומות יחדו, שאביו ארמי ואמו ישראלית, ואולי היה קרוב לשתי המשפחות

אָחָז אַתָּה וּשְׁאָר יָשׁוּב בְּנֶךָ אֶל־קְצֵה תְּעָלַת הַבְּרֵכָה הָעֶלְיוֹנָה
אֶל־מְסִלַּת שְׂדֵה כוֹבֵס׃ (ד) וְאָמַרְתָּ אֵלָיו הִשָּׁמֵר וְהַשְׁקֵט אַל־
תִּירָא וּלְבָבְךָ אַל־יֵרַךְ מִשְּׁנֵי זַנְבוֹת הָאוּדִים הָעֲשֵׁנִים הָאֵלֶּה
בָּחֳרִי־אַף רְצִין וַאֲרָם וּבֶן־רְמַלְיָהוּ׃ (ה) יַעַן כִּי־יָעַץ עָלֶיךָ אֲרָם
רָעָה אֶפְרַיִם וּבֶן־רְמַלְיָהוּ לֵאמֹר׃ (ו) נַעֲלֶה בִיהוּדָה וּנְקִיצֶנָּה

הפסוק הזה, וצריך להגיה ושאר ישוב במרכא טפחא, ותלמידי מוה״רר מרדכי מורטארה אומר כי נולדה הטעות מפני שלמטה (י׳ כ״ב) כתוב שְׁאָר יָשׁוּב בּוֹ, על דרך שהעירותי בכרם חמד תשיעי עמוד י״ג שנשתבשו הטעמים במלות הדומות לכך על עבדי איוב (א׳ ח׳) מפני דוגמתם במקום אחר (ב׳ ג׳); ועיין רש״י חולין ע״ד ב׳. והטעם שצוהו להוליך עמו בנו, כי בראות העם אותו יזכרו שמו והנרמז בו, ובראותם עת צרה להם אולי יתעוררו קצתם לשוב אל ה׳. **אל קצה תעלת הברכה העליונה**, מצד דרומית מזרחית לירושלם, בתחתית הר ציון, היה יוצא מעין הנקרא גיחון (מלכים א׳ א׳ ל״ג ודה״ב ל״ב י״ד) ונקרא ג״כ שילוח, וממנו היו המים נמשכים לשתי ברכות (מקומות מקוה מים, ונקראות כן גם בערבי על שם שמבריכים שם הגמלים לשתות), האחת והיא הקרובה אל המעין, נקראת הברכה העליונה (מ״ב י״ח י״ז וישעיה ל״ו ב׳), ואולי היא גם כן הנקראת הברכה הישנה (למטה כ״ב י״א) וברכת השלח (נחמיה ג׳ ט״ו) וברכת המלך (שם ב׳ י״ד), ובדברי הימים ליוסף הכהן (De bello judaico, cap. 4) ברכת שלמה; והשנית נקראת הברכה התחתונה (ישעיה כ״ב ט׳). והנה מסלת שדה כובס היה מקום פנוי ומרְוָח מחוץ לעיר, כי שם עמד רבשקה עם חילו (ישעיה ל״ו ב׳), ולדעתי בחר ה׳ במקום ההוא מפני שהיה אפשר למצוא שם המלך, וגם היה מקום אסיפת עם, ורצה ה׳ שידבר הנביא באזני המלך ובאזני העם יחדו. (ד) **השמר**, מלרע, ואיננו לשון שמירה אלא לשון ישיבה על השמרים כטעם שאנן מואב מנעוריו ושקט הוא אל שמריו (ירמיה מ״ח י״א), והיא מליצה על הישיבה לבטח. **והשקט**, הוא פירוש למה שנרמז במלת השמר, כדרך ישעיהו לומר הדברים תחלה דרך משל ולפרש אותם אח״כ. **זנבות האודים העשנים**, המשיל המלכים לאודים שכבר נשרפו, ולא נשאר מהם אלא הזנב, שהוא מְבַעֵר בעשנו את אנשי הבית זמן מועט, עד שיכלה. **בחרי אף**, הוא פירוש זנבות האודים, והב״ית להוראת הסבה, אל תירא בעבור חרי אף של רצין וגו׳, ודוגמתו ופן ירך לבבכם ותיראו בשמועה הנשמעת בארץ (ירמיה נ״א מ״ו). ואין לפרש שחרי אף חוזר למלת העשנים (כדעת

tuiremo re il figlio di Tabeal: (7) Dice così il Signore Iddio: Ciò non avrà effetto; ciò non sarà. (8) (Dicano pure:) «Come durar deve capitale della Siria Da-

״ירונימוס בשם רבותיו היהודים) שהחשבון מתחיל מזמן שנבא עמוס וישראל גלה יגלה מעל אדמתו, ואמרו שנאמרה הנבואה ההיא שתי שנים קודם שנצטרע עזיה, שהי' שנתים לפני הרעש (מה שאינו אלא הגדה בעלמא. כי אין לנו שום ראיה מן הכתוב שכשנצטרע היה הרעש, והכתוב ספר שעזיהו בחטאו נצטרע ולא הזכיר שרעשה הארץ), ואמרו שעזיהו נצטרע בשנת כ"ז למלכו (מה שאין עליו שום ראיה, וגם הוא מדרש אגדה על פסוק במלכים ב' ט"ו א', עיין שם רש"י ורד"ק). ולפי זה החשבון מכוון, כמו שכתב רש"י. אך עדיין זה פי' בלתי נודק, כי הנה עמוס לא הזכיר בנבואתו שום סך שנים, ובהפך נראה מדבריו שהיתה נבואתו על צרות שתבאנה על מלכות ישראל במהרה בימיו, כי כן אמציה כהן בית אל אומר עליו שאמר בחרב ימות ירבעם וישראל גלה יגלה מעל אדמתו (עמוס ז' י"א) והוא עצמו כשקלל את אמציה אמר לו ואתה על אדמה טמאה תמות וישראל גלה יגלה מעל אדמתו, הרי כי לעתים קרובות היה נבא, לא לאחר ס"ה שנה; ואפילו תמצא לומר שעמוס הגביל סך ס"ה שנים, לא יתכן שיאמר ישעיהו ובעוד ששים וחמש שנה, מאחר שכבר עברו מהם ארבעים ושלש, והיה לו לומר במלאות ששים וחמש שנה אשר דבר ה' ביד עמוס, כי כל השומע ובעוד, יחשוב כי מהיום ההוא יתחיל החשבון. ועוד מה תנחומין נחם את אחז בהגידו אליו מה שיהיה באויביו לסוף ס"ה או לסוף כ"ב שנה שנשלמו אחרי מות אחז? והתשובה האחרונה הזאת יש להשיב ג"כ לפירוש קצת מחכמי האומות (כגון Newton, Usserius, Des Vignoles, Lowth, Doederlein,) האומרים כי החשבון מתחיל בימי אחז ומסיים בימי מנשה, כשהביא אסר חדון מלך אשור (עזרא ד' ב') את הכותים לשבת בערי שמרון, ואמרו שהיה זה בזמן שנלכד מנשה והוליכוהו בבלה (מה שאין עליו ראיה), ושזה היה בשנת כ"ב למלכות מנשה (כדברי סדר עולם, ולא מן הכתוב); והנה גם לפי זה אין בזה שום נחמה לאחז, מלבד כי אין שום טעם להגביל נפילת מלכות ישראל בזמן ביאת הכותים, מאחר שקודם לכן כבר גלו ישראל מארצם ונפלה מלכותם. גם אין הדעת מתיישבת במה שבקשו קצת מחכמי העמים לתקן במלות האלה, כגון Vitringa שאמר כי ישעיה כתב שש עשרה וחמש שנים (כלומר כ"א) והסופר כתב שש' וחמש, ובא אחר וכתב ששי' וחמש, ובא אחר וכתב ששים וחמש, והנה אין מדרך הלשון לומר שש עשרה וחמש, מלבד כי גם בזה לא היו דברי הנביא נחמה לאחז; וכגון Capellus Grotius, J. D. Michaelis, שאמרו שישעיה אמר ובעוד שש וחמש שנה, וכוונתו בעוד י"א שנה, וגם שלא כדרך הלשון, להפריד המספר לשני חלקים.

וְנַבְקִעֶנָּה אֵלֵינוּ וְנַמְלִיךְ מֶלֶךְ בְּתוֹכָהּ אֵת בֶּן־טָבְאַל׃ (ז) כֹּה
אָמַר אֲדֹנָי יֱהֹוִה לֹא תָקוּם וְלֹא תִהְיֶה׃ (ח) כִּי רֹאשׁ אֲרָם

של רצין ושל פקח. ותלמידי מוה"רר מרדכי מורטארה אומר כי אולי היה איש נכבד באנשי יהודה, והיו הקושרים על בית דוד (עיין למטה ח' ו') רוצים להמליכו תחת אחז; ועל זה יש להוסיף כי אולי בן טבאל יצא מארץ יהודה והלך לו אצל רצין ופקח (כמו שאירע לירבעם שביקש שלמה להמיתו והוא ברח מצרימה, ואח"כ חזר ולקח חצי המלוכה מיד רחבעם), והם נועדו לתמוך ידו להמליכו על יהודה, למען יתן להם מס, וכיוצא בזה. (ז) **לא תקום ולא תהיה**, ענינם זאת שאמרו נעלה ביהודה וגו' לא תקום ולא תהיה. כך הבינו כל המפרשים וכל המתרגמים, ורק מי שאין לו חך לטעום את הדבור העברי יוכל לפרש (כפיליפסון) הענין דבק למטה, לא תקום ולא תהיה כי ראש ארם דמשק, לא יקום ולא יהיה עוד שדמשק תהיה ראש ארם ורצין יהיה ראש דמשק, ושתהיה שמרון ראש אפרים ויהיה בן רמליה ראש שמרון, כי אמנם כלם יכרתו ויאבדו. (ח. ט) **כי ראש ארם דמשק וגו' וראש אפרים שמרון וגו'**, שני המקראות הללו נלאו המפרשים יהודים ונוצרים להולמם ולא יכלו. והנה תחלה מליצת כי ראש ארם דמשק וראש דמשק רצין וכן וראש אפרים שמרון וראש שמרון בן רמליהו, פירשה רש"י ואחריו המפרשים כלם גם רוזי וגיזי כאלו המכוון בה כי דמשק תשאר ראש ארם בלבד, ורצין ישאר ראש דמשק בלבד, וכן שמרון תשאר ראש אפרים בלבד, ובן רמליהו ישאר ראש שמרון בלבד, מבלי שתתרבה מלכות ארם ולא מלכות אפרים ע"י כבוש ארץ יהודה, ומבלי שישלוט אחד מהם בירושלם ובנותיה. והפירוש הזה לא יתכן, מפני שאם אתה אומר כן נמצא הנביא מיחס עמידה וקיימא לשתי הממלכות ההנה, באמרו כי דמשק תשאר ותהיה ראש ארם, וכן השאר, והנה בתוך כדי דבור הוא אומר כי בטרם ידע הנער מאוס ברע ובחור בטוב תעזב האדמה אשר אתה קץ מפני שני מלכיה, א"כ לא תהיה לממלכות ההן הויה וקיום; מלבד כי אמרו ראש ארם דמשק לא ישלול כבוש ארץ יהודה, כי גם אם יכבוש רצין את יהודה לא יניח רבת בני עמו לבוא לשבת בירושלים, וגם אם תהיה ירושלים תחת ארם, לא ישתנה שם המלכות, כי ארם היא וארם יקראו לה, כמו שלא נשתנה שם מלכות ישראל בשעה שכבש דוד אדום ועמון ומואב. ומלבד זאת, הנה כבר הודיע הנביא מחשבת האויבים שהיתה להמליך ביהודה את בן טבאל, לא לחלק אותה ביניהם, וא"כ לעולם ראש ארם לבד תהיה דמשק וראש דמשק לבד יהיה רצין וכו' גם אם יכבשו את יהודה. וזאת שנית, מלות ובעוד ששים וחמש שנה יחת אפרים מעם, אינן מתישבות היטב בשום פנים. והנה דעת רז"ל (והלכו אחריהם כל המפרשים מבני עמנו, והזכיר דעתם גם

» masco, durar deve principe di Damasco Ressin; e
» che ci vogliono anni sessanta, e cinque ancora, in-
» nanzi che Efraim abbia a temere altri popoli; (9)
» E come durar deve capitale d'Efraimo Samaria, du-
» rar deve principe di Samaria il figlio di Remalia.

העתק מנבואותיו. הלא אין ספק כי העתק אחר יצא מתחת ידו אחרי כן בימי חזקיה, שהיה כולל נבואותיו הרבות על סנחריב. ואין ספק כי הנוסח אשר בידנו היום איננו מן ההעתק הראשון החסר אשר בימי אחז, אלא מן השני השלם אשר מימי חזקיה, והנה ההעתק השלם אשר יצא מידי ישעיה לאחיו בנו ולדעת ג״ז) מלות ובעוד ששים וגו׳. וגם אי אפשר לומר שאדם אחר הוסיפן בגליון, מאחר שהיה יודע כי מלכות ישראל איננה עוד. ואין תשובה לג״ז׳ בזה אלא בשיאמר כי לא עשה ישעיה מנבואותיו העתק אחד חסר, והעתק שני שלם, אלא שהוציא נבואותיו מתחת ידו אחת אחת, מגלה מגלה, ושבשתא כיון דעל על. אמנם אין לנו שום ראיה או חצי ראיה שהיו הנבואות מתפשטות בהמון אחת אחת, ומעולם לא שמענו שהיו הנביאים נותנים נבואותם אל העם בכתב. וחדוש היה מה שהוכרח ירמיה כשהיה עצור וכלוא, לקרוא נבואותיו לברוך שיכתבם ויתנם אל השרים שיקראו אותן באזני המלך. ע״כ על כל הדברים האלה אני אומר כי שני המקראות האלה כוללים ארבעה מאמרים שהיו בימי אחז לשיחה בפי העם על ידי המחוללות, וכן מה שכתוב ושרים כחוללים כל מעיני בך (תהלים פ״ז ז׳) ענינו לפי דעתי אתם המשוררים ואתם המחוללים למדו את העם המאמר הזה שהוא כל מעיני בך. והנה בימים האלה מנהג הנלחמים להדפיס מודעות ולפזרם בין האויבים, כדי להרפות לבבם ולהפקידם מעונם בגאותם וגבורתם. ובימי קדם היו המודעות האלה מתפזרות בלא דפוס ובלא כתיבה, על ידי המשוררים והמנגנים שהיו משמיעים אל העם מאמרים קצרים, שהיו נחקקים יפה בזכרון העם. והנה כן ארבעת המאמרים האמורים כאן הם מאמרים שיריים שעוררו אותם קצת משוררים יהודים מעברת השבטים, והם הפיצו אותם בקרב אנשי יהודה על ידי אנשי הכת שהיו שונאים בית דוד, כדי להרפות ידי אנשי המלחמה. וישעיה הביא את המאמרים האלה במקום הזה לומר לא תקום ולא תהיה עצת האויבים, אעפ״י שהם מתפארים ואומרים כך וכך. והנה כי ראש ארם דמשק ענינו כי אמרו ראש ארם דמשק, וידוע דרך ישעיה להתל באויבים ולהזכיר דבריהם וגם מחשבותם, ומה שהשמיט פעל אמר הנה כמהו למעלה ב׳ י״ד, והו׳ ג׳, ורבים זולת אלה. והנה המאמר הראשון הוא ראש ארם דמשק וראש דמשק רצין, והכוונה כי כמו שלא תחדל דמשק להיות ראש ארם לעולם, כן לא יחדל רצין וזרעו להיות ראש על דמשק; והנה וי״ו וראש דמשק רצין היא וי״ו השוואה, כמו כי

דַּמֶּשֶׂק וְרֹאשׁ דַּמֶּשֶׂק רְצִין וּבְעוֹד שִׁשִּׁים וְחָמֵשׁ שָׁנָה יֵחַת אֶפְרַיִם מֵעָם׃ (ט) וְרֹאשׁ אֶפְרַיִם שֹׁמְרוֹן וְרֹאשׁ שֹׁמְרוֹן בֶּן־

וגם היל"ל שנים ולא שנה, מלבד שגם אלה תנחומין של הבל לאחז; וכגון Hensler שאמר כי ישעיה אמר שש וחמש, והיתה כוונתו שש או חמש, והנה עדיין שנים היל"ל, גם או חמש היל"ל. וגם היל"ל בסדר הפוך חמש או שש; וכגון Houbigant שגורע ומוסיף ודורש, כאלו כתוב ובעוד שלש שנים יחת ארם מעם, ובעוד חמש עשרה שנה יחת אפרים מעם; וכגון Paulus שמוחק ששים וחמש ומגיה ובעוד שנה יחת אפרים מעמו, כלומר יפרד אפרים מעל ארם; וכגון Steudel שמפרש ובעוד ששים וחמשה ימים, שנה, ישתנה מצב הענינים האלה; ואת כל אלה ישא רוח יקח הבל. ורוזי כתב (קרוב לפירוש רז"ל) כי ישעיה אמר נבואת נביא אחר שהיתה ידועה בימיו, והיה זה לשונה: ובעוד ששים וחמש שנה וגו'; וגם זה לא יתיישב על הדעת, שיזכיר נבואה ישנה, ולא יזכיר שהיא ישנה, וצריך לנכות ממנה כל השנים שעברו, כי גם אם היתה הנבואה ההיא ידועה, לא יתכן שיהיה כל העם יודע כמה שנים עברו מיום שנאמרה. מלבד כי הנבואה הזאת נתקיימה אח"כ, או לא נתקיימה? ואם נתקיימה, איך החרישו כותבי מלכים וד"ה, ולא אמרו שנתקיים דבר ה'? ואם לא נתקיימה, הנה ישעיהו היה חי כשגלו עשרת השבטים בימי חזקיה, והיה לו למחוק המלות האלה מספרו, כיון שהיו עדות שקר; ואיך באו אנשי חזקיה ואח"כ אנשי כנסת הגדולה, ולא מחקו אותן? וכן אם יאמר אדם כי ישעיה טעה, וחשב כי בעוד ס"ה שנה מזמנו תפול מלכות ישראל (מלבד שלא הי"ל דבר זה לאחז לנחמו באותה שעה), הנה לא יובן איך לא מחק המלות האלה כשגלו עשרת השבטים מקץ עשרים שנה בלבד, ואיך לא הוחזק נביא שקר, ואיך האמין בו חזקיהו גם אחרי גלות ישראל. ואמנם סברת Eichhorn וגיזי' ופיליפסון ואחרים כי לא ישעיה כתב המלות האלה כי אם אדם אחר הוסיפן בגליון, ואח"כ בא אחר וכתבן בתוך הספר, ודעת גיזי' בפרט היא כי מאז בימי ישעיה היה אדם אחד שהיה בידו ס' ישעיה, והיתה בידו ג"כ נבואת נביא אחר שהיה לשונה: ובעוד שבעים שנה יחת וכו', וידע או חשב האיש ההוא כי הנבואה ההיא קדמה חמש שנים לנבואה זאת של ישעיה, וע"כ החליף המספר, והגיה ששים וחמש במקום שבעים, וכתב הנבואה ההיא בגליון, ואח"כ הובאה בגוף הספר. וגם זה לא יתכן, כי איך יתקיים הנוסח המשובש הזה אחרי הוודע כי לא יצאה הנבואה ההיא לפועל, ולא נתקיימה, ונבואת שקר היתה? ואיך בהיות ישעיה עודנו חי ומוחזק לנביא אמת ומלכות ישראל כבר כלה, ישכינו החכמים באהליהם עולה, ולא יחקרו אחר הדבר ויוציאו משפטו לאורה? מלבד שאף אם נודה כי מאז בימי אחז יצא מתחת ידי ישעיה ונתפרסם

» Se nol credete, alla prova soccomberete. » (10) Ed il Signore seguitò a parlare ad Achaz (per l'organo d'Isaia), con dire: (11) Chiedi dal Signore tuo Dio un segno; chiedilo nelle profonde, oppure nelle più alte regioni. (12) Achaz disse: Non voglio chieder

לפירושי גם זה מאמר ארם ואפרים, וטעמו, אם לא תאמינו לדברים הקודמים ראש ארם דמשק וגו' בודאי לא תתקיימו במלכותכם, כלומר אם לא תאמינו לגבורתכם ולעצמת ידכם ותרצו להתגרות בהם מלחמה, דעו לכם כי לא תהיה לכם תקומה, כי תנגפו לפניהם ותפולו. ואחרי אשר חויתי דעתי בפירוש הכתוב הסתום הזה, לא אכחד תחת לשוני פירוש חדש על מאמר ובעוד ששים וחמש שנה, שכתב החכם היקר אד"ם הכהן (אברהם דוב בן חיים) מעיר ווילנא הי"ו, וזה הוא: הנביא היה עומד בשנת ד' לאחז, ואחר י"ז שנה היתה גלות אפרים, וכיון הוא לחלק הי"ז שנה בין שני המלכים אחז וחזקיהו והנה הם י"ב לאחז וחמש לחזקיהו, למען ידע אחז כי יהיה הדבר בימי בנו. אך לא רצה להשמיע לאחז שימות בעוד י"ב שנה (בן ל"ו שנים), לפיכך התחכם ואמר ששים במקום י"ב, והיתה כוונתו במלת ששים ב' פעמים ו', כמו עשרים שהוא ב' פעמים עשרה, והבין אחז שיאמין שהוא עתיד לחיות עוד ששים שנה. ומה שכתוב במלכים ב' י"ח י"ד בשנת שש לחזקיהו הכוונה בתחלת שש, ומה שכתוב שם י"ז א' בשנת י"ב לאחז, הכוונה בסוף י"ב. והפירוש הזה נחמד ונעים מכל שאר הפירושים שהזכרתי למעלה, אלא שעדיין יקשה מה צורך לחלק הי"ז שנים לשני חלקים, מאחר שלא נזכרו בכתוב הזה לא אחז ולא חזקיה? וכיון שלא אמר ישעיה בעוד ששים לאחז וחמש לבנו, למה לא אמר בפירוש בעוד י"ז שנה? וסוף סוף מה תועלת לאחז אם ידע הרעה העתידה לבוא על אויביו אחרי מותו, או אחר ס"ה שנה או אחר י"ז? (י) **ויוסף ה' דבר אל אחז**, לפי שאמר למעלה ויאמר ה' אל ישעיהו צא נא לקראת אחז ואמרת אליו, מייחס גם הדבור הזה אל האל, והכוונה שאמר לו על ידי ישעיה (כפירוש ראב"ע רד"ק ואחרים), והוא על דרך כאשר דבר ה' אליהם ביד משה (ויקרא י' י"א), וכאן לא אמר ביד ישעיהו כי זה מפורש למעלה; וכיוצא בזה וידבר ה' אל מנשה ואל עמו (ד"ה ב' ל"ג י"ד) הכוונה על ידי נביא. (יא) **שאל לך אות**, האות הוא דבר הנותן מיד לראיה על מה שיהיה, בין שיהיה דרך טבע (כמו ביום אחד ימותו שניהם ש"א ב' ל"ד), או דרך נס, כמו ועשית לי אות שאתה מדבר עמי (שופטים ו' י"ז). **העמק שאלה**, העמק לשאול, כלומר שאל שיהיה האות בעומק או במרום, בארץ או בשמים, בכל מקום שתרצה. ועקילס סומכוס תיאודוציאון וירונימוס תרגמו כאלו היתה הקריאה שאולה, דרך התנגדות עם מלת למעלה שאחריו. (יב) **לא אשאל**

רְמַלְיָהוּ אִם לֹא תַאֲמִינוּ כִּי לֹא תֵאָמֵנוּ׃ (י) וַיּוֹסֶף יְהוָה דַּבֵּר אֶל־אָחָז לֵאמֹר׃ (יא) שְׁאַל־לְךָ אוֹת מֵעִם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ הַעְמֵק שְׁאָלָה אוֹ הַגְבֵּהַ לְמָעְלָה׃ (יב) וַיֹּאמֶר אָחָז לֹא־אֶשְׁאַל

אדם לעמל יולד ובני רשף יגביהו עוף (איוב ה' ז'), וכן מים קרים על נפש עייפה ושמועה טובה מארץ מרחק (משלי כ"ה כ"ה). הלא אזן מלין תבחן וחך אכל יטעם לו (איוב י"ב י"א). והמאמר השני הוא ובעוד ששים וחמש שנה יחת אפרים מעם. ואין פי' יחת אפרים מעם שישבר מהיות עוד עם, אלא ככל לשון חתה שאחריו מ"ם שענינו יראה ופחד מפני אחרים, כמו מקולם לא יחת (ישעיה ל"א ד'), והטעם יפחד אפרים מעם אחר. והנה היו אנשי אפרים מתפארים כי במשך כל הדור ההוא לא ייראו ולא יחתו משום אומה ולשון, מפני חכמת פקח מלכם וגבורתו, והיו אומרים דרך מליצה בעוד ס"ה שנה יחת אפרים מעם, לא קודם לכן, ומלת בעוד כמו בעוד שלשת ימים (בראשית מ' י"ג וי"ט) שענינו מקץ שלשת ימים. ואמנם הזכירו סך ששים להיותו סך חשבון מורגל אצלם, כמו שתין בלשון חכמים, ואמרו ששים וחמש לומר שלא יספיקו ששים שהוא סך חשבון מופלג וארוך, כי עוד צריך להוסיף על החשבון הזה עוד מספר אחר, וחמשה היה אצלם מורגל להורות מספר קטן, כמו ועתה מה יש תחת ידך חמשה לחם תנה בידי (ש"א כ"א ד'), ורדפו מכם חמשה מאה (ויקרא כ"ו ח'), והנה ששים וחמש אצלם כמאה ועוד אצלנו (cento e più). והנה אחר המאמר הזה על מקומו יבא בשלום המאמר השלישי אשר היה בעיני כל המפרשים חוץ למקומו (כי לפי פירושיהם היה ראוי שיקדם למאמר ובעוד), והוא ראש אפרים שמרון וראש שמרון בן רמליהו, וטעמו כטעם המאמר הראשון, כלומר כמו שלא תחדל שמרון להיות ראש אפרים לעולם, כן לא יחדל בן רמליהו וזרעו להיות ראש על שמרון. והמאמר הרביעי הוא ג"כ מאמר התפארות האויבים בגאותם, והוא אם לא תאמינו כי לא תאמנו, ולדעת המפרשים הם דברי הנביא המוכיח את בני עמו על חסרון אמונתם בה'. והנה אח"כ הוא אומר שאל לך אות, וכעס על אחז שלא רצה לשאול לו אות, א"כ לא היה מבקש שיאמינו בדבריו בלי אות, ואיך א"כ יוכיחם על זה? ואף כי לדעת יונתן ואחריו יירונימוס ורוז' וגיז' שהוא דרך קללה שאם לא יאמינו לדבריו לא תהיה להם קיימא, כטעם האמינו בה' אלהיכם ותאמנו (ד"ה ב' כ' כ'), שהמכוון בו האמינו בה' ואז תתקיימו, מלשון ונאמן ביתך (ש"ב ז' י"ו), לא יובן איך יקללם, ואח"כ יאמר שאל לך אות; מלבד שאין זה מדרך הנביאים לכעוס על חסרון האמונה בהם אם לא אחרי רוב האותות והמופתים, וישעיה לא ידענו לו עדיין שום אות. והנה

nulla: non voglio metter il Signore alla prova. (13) Ed egli: Udite, voi della casa di Davide: non vi basta stancar gli uomini, che stancar volete anche il mio Dio? (14) Ebbene, il Signore vi darà Egli un segno: la Almà diverrà incinta e partorirà un figlio, cui metterà nome

מאמינים בי. **העלמה**, עֶלֶם ועלמה נגזרים מלשון ארמית, ועניינם חוזק ותוקף (חזק ואמן תרגומו תקיף ועלים, ומזה בלשון חכמים אַלָּם), ונקראו כן הנער והנערה החזקים, בריאים וזריזים. וזה טעם בן מי זה העלם (שמואל א' י"ז נ"ו), הבחור הזריז ואמיץ, אשר מלאו לבו לצאת לקראת איש נורא כְּגָלְיָת. וזה ג"כ טעם ואם כה אמר לעלם הנה החצים ממך והלאה (שם כ' כ"ב), כלומר הנער שלי הוא חזק וזריז ובקי במלאכתו ואינו צריך שאזרזהו ואומר לו רוץ כי החצים ממך והלאה, מהרה חושה אל תעמוד; והנה אם עם היותו חזק וזריז כאשר ידעת, אומר אליו הנה החצים ממך והלאה, תבין כי לא מקרה הוא, אבל המכוון הוא לרמוז לך שתמהר לברוח. גם רבותינו אמרו (סוטה י"ב) ותלך העלמה, שהלכה בזריזות כעלמה, ופירש רש"י כעלמה שכל כחה עליה, כמו חזק ואמן, תקיף ועלים. והנה עלמה הוא שם לנערה בריאה וזריזה, בין שתהיה בתולה בין שלא תהיה, כמו ודרך גבר בעלמה (משלי ל' י"ט) שהכוונה שהנואף בא עם אשת איש, ולא ישאר רושם ממעשהו, כמו שלא ישאר רושם מעופפות הנשר בשמים, ומהליכת נחש עלי צור, והליכת אניה בלב ים. ועיין רד"ק בשרשים, ועמו הסכים גם ג'יז'. והנה מצאנו ששים המה מלכות ושמנים פילגשים ועלמות אין מספר (שה"ש ו' ח'), נראה שמלבד המלכות והפילגשים היו לקחת מלכי המזרח גם פילגשים אחרות שהיו למטה ממדרגת המלכות והפילגשים, ואולי היו כעין משרתות, ונקראו עלמות על שם זריזותן. ונראה שהיתה לאחז עלמה אחת ידועה ומפורסמת, ועליה אמר ישעיה הנה העלמה הרה. ואין הכוונה על אשת ישעיה (כדעת רש"י ורא"בע וגרוציוס וג'יז'), כי למטה על הענין הזה בעצמו קרא שם בנו מהר שלל חש בז, ולא יובן למה יכנה שנים מבניו על שם מאורע אחד בעצמו, ולמה למטה הזכיר בפירוש שבא אל הנביאה והרתה וילדה, וכאן לא פירש דבר מזה. גם איך יקרא אשתו בשם העלמה סתם? גם אין הדבר קרוב שיתן למלך שלא היה מאמין בו, אות ממה שיהיה בתוך ביתו, כי המלך לא יחקור אחר מה שיארע בבית הנביא; אמנם כוונת הנביא לומר בעוד תשעה חדשים תלד לך הנערה אשר אהבת בן, ותהיה כל כך שמחתך ושמחת כל העם על תשועתכם מן האויבים אשר אתם יראים מהם עתה, כי תקרא שם הילד עמנואל, כי גם אתה וביתך תכירו שהיה אלהים עמכם. והנה המפרשים כלם ראשונים ואחרונים, מודים

וְלֹא־אֲנַסֶּה אֶת־יְהוָה׃ (יג) וַיֹּאמֶר שִׁמְעוּ־נָא בֵּית דָּוִד הַמְעַט
מִכֶּם הַלְאוֹת אֲנָשִׁים כִּי תַלְאוּ גַּם אֶת־אֱלֹהָי׃ (יד) לָכֵן יִתֵּן
אֲדֹנָי הוּא לָכֶם אוֹת הִנֵּה הָעַלְמָה הָרָה וְיֹלֶדֶת בֵּן וְקָרָאת

ולא אנסה את ה', אחז דבר בלב ולב, ואמר בפיו לא אשאל אות לבלתי נסות את ה', ככתוב לא תנסו את ה' אלהיכם (דברים ו' י"ו), אבל כוונתו היתה שלא לשאול אות מפחדו שמא יתקדש שם ה' על ידו (כדעת רמ"י ואחריו מיכאלים ואחרים), כלומר אחז לא היה מאמין אמונה שלמה בה' ובישעיה, שהרי היה עובד אלילים, אך היה ירא שמא ישעיה יעשה דבר הדומה לאות שימשוך לבב העם אחריו. ואמנם כדי שלא להקניט את ישעיה ואת המאמינים בה', אמר דבריו דרך כבוד כלפי מעלה, כאילו אינו רוצה לנסות את ה'; והנה הנביא קנס את המלך על שלא רצה לשאול אות, ולא נתן לו האות שהיה צריך לו כדי להשקיטו מפחד האויבים, כי לזה היה צריך אות שיתקיים מיד; והואיל ולא רצה אחז שיתקדש שם שמים על ידו, היה עונשו שלא יעשה לו אות, וישאר הוא בפחדו, ועל ידי כן יבזבז אוצרותיו לשלוח שחד למלך אשור. ועי"כ הביא עליו האויב הגדול והנורא ההוא. וגם בעלי הטעמים לא רצו שיהיה אחז הרשע נראה כחסיד, ולפיכך הדביקו לא אשאל עם ולא אנסה. כי לפי הפשט היה צריך להיות לא־אשאל בזקף (לא־אשאל ולא־אנסה את־יי׃), אבל עכשו ששני הפעלים דבקים זה לזה, המאמר הוא דרך בזיון, אין רצוני לשאול את ה' ולא לנסות את ה'. וכבר הייתי חושש שמא בטעות נתחלפו הטעמים, ובאו מרכא טפחא במקום טפחא מרכא, וכן מצא יוחן היינריך מיכאלים בכ"י אחד כ"י לא־אשאל ולא־אנסה בטפחא מרכא. אך ראיתי כי להיות ולא־אנסה מלה ארוכה, לא יתכן שתנשא במשרת, אבל משפטה בטפחא, והטפחא שלפניה ישתנה לזקף, על פי הכלל שחדשתי בסוף ספר תורת אמת עמוד ע' (גם כי יש קצת מקראות היוצאים מן הכלל), ואם היה לא־אשאל בזקף, רחוק הוא שיטעו הסופרים ויחליפוהו במרכא. (יג) בית דוד, כנוי למלך, ודרך כבוד אמר לשון הכולל אחרים עמו, כדי שלא להטיח דברים כנגד המלך ביחוד. המעט מכם הלאות אנשים, שהיו המלך והשרים מכבידים עֻלם על העם. כי תלאו גם את אלהי, שלא תרצו שיתקדש שם שמים על ידכם. (יד) יתן ה' הוא לכם אות, לא יעשה לכם נס, אחר שלא חפצתם בו, רק יתן לכם סימן במה שיארע בעוד שנה, כלומר לא רציתם שיאמת ה' את דבריו בנס שיעשה, לכן המאורע עצמו יאמת את דבר ה' ובבוא הדבר תדעו כי אמת דברתי; תחת שאם הייתם שואלים אות, אז מעכשיו הייתם

Immanuel. (15) Egli si ciberà di crema e miele, sapendo rigettare le cose disgustose, e scegliere le buone . . . (16) Anzi, prima che il fanciullo sappia rigettare le cose disgustose, e sceglier le buone, rimarrà abbandonato il paese, i cui due re ti mettono alla disperazione. (17) Il Signore poi farà sopravvenire a te, al tuo popolo, ed alla casa di tuo padre, vicende tali, simili alle quali non ebbero luogo dacchè Efraimo si è staccato da Giuda; (ti farà cioè sopravvenire) il re di Assiria. (18) In allora il Signore chiamerà con un fischio le mosche che sono all' estremità dei canali dell' Egitto, e le api che sono nel paese d' Assiria. (19) E tutte verranno,

מהם (מ"ב ט"ו כ"ט). והנה תחלה הודיעו תשועת ארץ יהודה מיד האויבים המציקים להם באותה שעה, באמרו הנה העלמה וגו' וקראת שמו עמנואל, ואח"כ הודיעו נפילת דמשק וישראל על ידי מלך אשור באמרו חמאה ודבש וגו' תעזב האדמה וגו'; אמנם ידע הנביא שלא יאמין לו אחז ויבקש עזרה מבשר ודם, ע"כ סמך לנבואה זו נבואה אחרת קשה,

רמז לו בה כי המלכות אשר יסמוך עליה לקוות ממנה עזרו, היא תבא עליו ותהפך לאויב משחית ליהודה. (יז) **ימים אשר לא באו למיום** וגו', אינו אומר כן על עונש הנזק אשר יבואם, אלא על גדולת האויב, והפחד אשר יפול עליהם בראותם המלך הגדול אשר הכה את ארם ואת אפרים בא בארצם. **למיום סור אפרים מעל יהודה**, כי אז כשנחלקה המלכות החלו הרעות לבוא על ישראל (רד"ק). **את מלך אשור**. גיזי ואחרים אמרו שהמלות האלה נוספות, מפני שאחר זה הנביא מזכיר לא אשור לבד אך מצרים ג"כ, ועוד קשה להם שיהיה הנביא מפרש הימים אשר לא באו וגו' במלות את מלך אשור. ואני אומר שא"א לומר שלא היתה כוונת הנביא על אשור בפרט, שהרי למטה הוא אומר בפירוש ישא את חיל דמשק ואת שלל שמרון לפני מלך אשור, וגם לא עלה על דעת אדם לומר שלפני מלך אשור נוסף, א"כ אין ספק שהיתה כוונת הנביא על אשור בפרט, ולא על מצרים כלל. ואין להקשות מן ישרק ה' לזבוב אשר בקצה יאורי מצרים, כי משל הוא, והזכיר מצרים מפני ששם נמצא רוב זבובים ושאר שרצים המתרבים ע"י מימי נילוס, והזכיר הדבורה אשר בארץ אשור, אולי שהיתה ארץ אשור ידועה בימים ההם לְרַבַּת דבורים; והנה הזבוב והדבורה אינו אלא משל לרבוי האויבים, והכל על מלך אשור כאמר, ומלות את מלך אשור חוזרות ליביא ה' עליך, אמר יביא ה' עליך ימים אשר לא באו וגו' יביא ה' עליך את מלך אשור, ואין מלך אשור פירוש הימים אשר לא באו, אלא פירוש מה שיביא ה' עליו. (יט)

שְׁמוֹ עִמָּנוּ אֵל׃ (טו) חֶמְאָה וּדְבַשׁ יֹאכֵל לְדַעְתּוֹ מָאוֹס בָּרָע
וּבָחוֹר בַּטּוֹב׃ (טז) כִּי בְּטֶרֶם יֵדַע הַנַּעַר מָאֹס בָּרָע וּבָחֹר
בַּטּוֹב תֵּעָזֵב הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־אַתָּה קָץ מִפְּנֵי שְׁנֵי מְלָכֶיהָ׃ (יז)
יָבִיא יְהוָה עָלֶיךָ וְעַל־עַמְּךָ וְעַל־בֵּית אָבִיךָ יָמִים אֲשֶׁר לֹא־
בָאוּ לְמִיּוֹם סוּר־אֶפְרַיִם מֵעַל יְהוּדָה אֵת מֶלֶךְ אַשּׁוּר׃ (יח)
וְהָיָה ׀ בַּיּוֹם הַהוּא יִשְׁרֹק יְהוָה לַזְּבוּב אֲשֶׁר בִּקְצֵה יְאֹרֵי מִצְרָיִם
וְלַדְּבוֹרָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ אַשּׁוּר׃ (יט) וּבָאוּ וְנָחוּ כֻלָּם בְּנַחֲלֵי

וערלים, הבינו הענין כמשמעו, שהיתה כוונת הנביא לומר שאשה אחת תלד בן ותקרא שמו עמנואל. וכן הבינו כלם שכבר היה לישעיה בן הנקרא שאר ישוב, וכן אחר הנקרא מהר שלל חש בז; אבל בדור הזה התונפא פרצה כל גדר, וקם פיליפסון וכתב שכל הבנים הללו לא היו ולא נבראו, אלא הכל דרך משל נאמר, ומחשבות האדם נקראות בנים, וכשאמר ה׳ לישעיה צא נא לקראת אחז אתה ושאר ישוב בנך, הכוונה לך אליו עם הרעיון הנרמז במלות שאר ישוב, והוא יהיה עקר הדברים שתדבר אליו; וכשאמר ישעיה הנה העלמה הרה היתה הכוונה כי הזמן הקרוב לבא יוליד מאורע אשר ממנו יוודע כי עמנו אל. והדרך הזה, דרך הרמזים, הוא טוב לכל מי שאינו מבקש להבין ספרי הקדש, אלא למשוך אותם למחשבותיו, ובדרך הזה הלכו כל בעלי הכתות והאמונות הזרות; ואנחנו בדרך הפשט נלך ובה נחזיק, וחלילה לנו להוציא ממשמעותם דברים הכתובים דרך הגדה פשוטה. (טו) חמאה ודבש יאכל, יהיה הנער בסוף ימי היניקה, ויאכל חמאה ודבש. חמאה, הוא שומן החלב שקולטין מעל פניו (רש״י בבראשית י״ח ח). לדעתו, כי ידע למאוס במאכלים שטעמם רע, ולבחור במאכלים המתוקים, כלומר כשיהיה הנער יודע למאוס ברע ולבחור בטוב, אז תעזב האדמה וגו׳. ואח״כ חזר בו הנביא (דרך מליצה ויפוי המאמר) ואמר לא כשידע הנער וכו׳ אלא בטרם ידע הנער וכו׳ יהיה הדבר הזה שאמרתי כי תעזב האדמה וגו׳. ואין צורך לומר כרד״ק שזה דרך נס, אבל דבר טבעי הוא בילדים לבחור המתוק אחר שיטעמו מתיקותו. ומיכאלים וגיזי ואחרים מפרשים על העם כלו שיאכלו חמאה ודבש להיות הארץ שממה מפני המלחמה; וזה לא יתכן כלל, כי הכתוב מדבר על הילד, לא על העם; אבל כוונת הנביא כי בעוד שתים או שלש שנים תהיה ארץ ארם וישראל שממה, וזה היה ע״י תגלת פלאסר, אלא שהאריך ה׳ לישראל ולא השליכם מעל פניו כלם, אלא קצת

e si stanzieranno nelle valli deserte, e nelle cavità delle rocce, ed in tutti i prunai, ed in tutti i veprai. (20) In allora il Signore raderà col rasojo tolto a prezzo al di là del fiume, vale a dire mediante il re d'Assiria, la testa e il pelo dei piedi; (quel rasojo) finirà anche la barba. (21) In allora uno alimenterà una vitella e due pecore. (22) Da cui avrà tanto latte da potersi cibare di crema; sì, di crema e mele si ciberà chiunque rimarrà nel paese. (23) In quel tempo ogni luogo, dove saranno mille viti calcolabili mille sicli, sarà ridotto a spini e vepri. (24) Colle freccie e coll' arco si dovrà entrarvi, imperciocchè spini e vepri sarà tutto il paese.

יהודה, אבל לא רבה, ונתפייס בשחד, והנה ההשחתה הזאת המשיל הנביא לגלוח, שהוא קרוב לבשר ואינו נוגע בבשר, והזכיר תחלה הראש שדרכם לגלחו, וכן שער הרגלים אולי כמשמעו, והיו מגלחים אותו מפני שהולכים יחפים, או הוא כנוי לשער בית הערוה, כמו מי רגלים שהוא כנוי, ושיים בזקן שאין דרכם לגלחו ושגלוחו היה חרפה להם, להודיע כי הגלוח הזה לא יהיה להנאת המגולחים (הם בני יהודה) כי אם לרע להם. (כא) **יחיה איש עגלת בקר** וגו', רש"י ראב"ע ורד"ק פירשו זה ושלפניו ושלאחריו ברכה לימי חזקיהו, ולא יתכן, שא"כ ערבוב דברים יש כאן, כי למטה הוא חוזר ואומר כי בטרם ידע הנער קרוא אבי ואמי ישא את חיל דמשק, א"כ לימים קרובים הוא מדבר; מלבד כי הגנון הפרשה מוכיח שמדבר בפורענות, שאומר כי שמיר ושית תהיה כל הארץ, עד שהוכרך רד"ק לפרש והיה ביום ההוא יהיה כל מקום אשר יהיה שם אלף גפן באלף כסף לשמיר ולשית יהיה כאלו כלו הפוך, וכאלו כתוב והיה ביום ההוא כל מקום אשר הוא עתה לשמיר ולשית יהיה שם אלף גפן באלף כסף, וכדי דחק ולחן.

והנכון כפי' יירונימוס ואחרים שמדבר על שממת הארץ כמו שאמרתי, ואמר כי אחרי השחתת האדמה והשדות הנעבדים וגם שחיטת הבהמות שיאכלו אותן חיילות אשור, יהיו מקומות המרעה רבים מאד ביהודה, ומי שישאר אצלו עגלת בקר ושתי צאן (אחר אבדן הבהמות שאכלו אותן חיילות אשור) ירעה אותן במרעה שמן, ויעשה מהן חלב וחמאה ללחמו, גם דבש יאכל ממה שימצא ביערים, ומחסר כל, חמאה ודבש יאכל. (כג) **כל מקום אשר יהיה שם אלף גפן באלף כסף,** הכרמים הטובים שעתה יש בהם אלף גפן, והם שוים עתה אלף כסף לחשיבותם, יהיו לשמיר ולשית. בהר הלבנון הכרמים נמכרים לפי מספר הגפנים שבהם, Piastra אחת לכל גפן, ובאשכנז בעיר Johannisberg המשובחת ביינה, זהוב (Ducat) לכל גפן. (כד) **בחצים ובקשת יבא**

הַבַּתּוֹת וּבִנְקִיקֵי הַסְּלָעִים וּבְכֹל הַנַּעֲצוּצִים וּבְכֹל הַנַּהֲלֹלִים׃
(כ) בַּיּוֹם הַהוּא יְגַלַּח אֲדֹנָי בְּתַעַר הַשְּׂכִירָה בְּעֶבְרֵי נָהָר בְּמֶלֶךְ
אַשּׁוּר אֶת־הָרֹאשׁ וְשַׂעַר הָרַגְלָיִם וְגַם אֶת־הַזָּקָן תִּסְפֶּה׃ (כא)
וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יְחַיֶּה־אִישׁ עֶגְלַת בָּקָר וּשְׁתֵּי־צֹאן׃ (כב) וְהָיָה
מֵרֹב עֲשׂוֹת חָלָב יֹאכַל חֶמְאָה כִּי־חֶמְאָה וּדְבַשׁ יֹאכֵל כָּל־
הַנּוֹתָר בְּקֶרֶב הָאָרֶץ׃ (כג) וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה כָל־מָקוֹם
אֲשֶׁר יִהְיֶה־שָּׁם אֶלֶף גֶּפֶן בְּאֶלֶף כָּסֶף לַשָּׁמִיר וְלַשַּׁיִת יִהְיֶה׃
(כד) בַּחִצִּים וּבַקֶּשֶׁת יָבֹא שָׁמָּה כִּי־שָׁמִיר וָשַׁיִת תִּהְיֶה כָל־הָאָרֶץ׃

ובאו ונחו כלם, הזכיר המקומות החרבים והענים הפחותים, כי שם ינוחו הזבובים והדבורים באין מחריד, והטעם יבא חיל מלך אשור ויפשוט בארץ, ואיש לא יעמוד בפניו. **ובאו**, ברביע (ברישא, וכן מנא מיכלים בארבעה כ"י ובחמשה דפוסים), ליתן ריוח בין שתי הפעולות, יבאו, ואח"כ ינוחו. **הבתות**, עיין למעלה ה' ו'. **הנעצוצים**, מין קוצים, כמו תחת הנעצוץ (ישעיה נ"ה י"ג), וכן בערבי יש מין קוצים נקרא נַעְץ (ר"י חיוג וגיזי), והוא משרש נעץ, כי הקוץ דוקר ונכנס בבשר (ר' אליה בחור בנימוקיו לס' השרשים, וגיזי); ולדעת גוסיניוס המלה נגזרת מן עץ, והכוונה אילן פחות ונבזה. **הנהללים**, נראה גם זה אילן פחות (כדעת רבנו סעדיה, ר' יונה ורד"ק), ויונתן תרגם משרש הֵלֵל, בתי תושבחתא, וגיזי פירש מקומות מִרְעֶה, מענין נִהֵל. (כ) **בתער השכירה בעברי נהר**, תער הלקוחה בשכר בארצות עבר הנהר, והתער הוא מלך אשור. **שכירה**, מן שָׂכִיר, ומלך אשור נקרא תער לקוח בשכר, יען אחז שלח לו שחד כדי שיבא לעזרתו, כמו שזכרתי למעלה פסוק י"ב (Steudel); ורמז על מלך אשור בכנוי שיריי תער השכירה בעברי נהר, ואח"כ הוסיף דרך פירוש **במלך אשור**, והזכיר תער בלשון נקבה גם כי בשאר מקומות הוא לשון זכר, ואמר על התער וגם את הזקן תספה, התער תספה ותכרית את הזקן. והנה הגלות הוא משל נאות מאד לביאת תגלת פלאסר בארץ יהודה, כי לא נלחם בהם, אבל חיילותיו שטפו בארץ והשחיתוה כדרך הגייסות, כמו שנרמז בד"ה (ב כ"ח כ') ויבא עליו תגלת פלאסר מלך אשור ויצר לו ולא חֲזָקוֹ, וכבר נשתבשו המפרשים בפיו ולא חזקו, וכ"ל דבר ברור שהוא כמו חזקתני ותוכל (ירמיה כ' ז') שענינו בָּאתָ עלי בחָזְקָה, אף כאן ולא חזקו, תגלת הִכָּה לאחז ע"י שהשחיתו חיילותיו את אדמת יהודה, אך לא בא עליו בחזקה, שאם היה רוצה היה לוקח את כל ארצו מידו, והיה מְגַלֶּה את

(25) Tutti quei monti poi, che saranno stati sarchiati, dove non ha luogo timore di spini e vepri, saranno alla balía dei buoi, saranno calcati dalle pecore.

מפני יראת שמיר ושית, ואיננו נכון, כי אין משפט לה"ק לדבר על ההוראה הזאת להנה (חוץ ממלת בואכה), והנה למעלה אמר בחצים ובקשת יבא שמה בלשון נסתר; ועוד תחסר אות המ"ם (מיראת); ולא יתכן לפרש יראת שמיר ושית מליצה כענין תאר הפעל, על דרך פה אחד, קול אחד, לב אחד, קול גדול, כי בכל אלה תחסר הבי"ת, וכאן אין מקום לבי"ת אלא למ"ם, ואם תאמר לא תבא שמה ביראת שמיר ושית, תהיה הכוונה שתבא שמה בלא יראה.

VIII.

(1) Il Signore mi disse poi: Prendi una grande cartapecora, e vi scrivi a lettere cubitali: È per succedere tra poco una depredazione, è vicino un saccheggio. (2) Ed io presi in testimonii persone di fede, cioè il Pontefice Uria, e Zaccaria figlio di Jeberechia. (3) Indi accostatomi alla Profetessa, ed ella rimasta incinta, e partorito un figlio; il Signore mi disse:

למהר כפי' Vitringa שהיא להוראת הפעול, כתוב עליו את המלות מהר שלל חש בז; ולפירושי למהר שלל קרוב בענין למלת ממהר, וכן חש הוא בינוני, וכן תרגם יונתן למהר שלל, מוחי למיבז ביזא, ומוחי הוא בינוני, וגיזי ואחרים טעו, וחשבו מוחי לשון צווי. (ב) ואעידה לי, הוי"ו ראויה לקמץ, והנביא עשה מה שצוהו האל, וגם העמיד לו עדים, אולי חתמו שמותם תחת הכתיבה, והיה זה לראיה לזמן שיתקיים הדבר, שהנביא הגידו מלפנים. ולדעת בעלי הנקוד, ואעידה הם דברי האל, וכן דעת יונתן שתרגם ואסהיד קדמי, ואם היתה מלת לי חוזרת לדעתו אל הנביא, היה מתרגם לי ולא היה אומר קדמי. את אוריה הכהן ואת זכריהו בן יברכיהו, הנכון כדעת ראב"ע שאוריה הוא הכהן הגדול בימי אחז (מ"ב י"ו י'), וזכריהו הוא הנזכר בד"ה (ב' כ"ט י"ג) שהיה בימי חזקיה אחד מחשובי הלוים. והנה בחר באנשים ידועים בעם, ואם אוריה חטא אח"כ בענין דמות המזבח, מכל מקום היה איש מפורסם ונאמן אצל העם. (ג) ואקרב אל הנביאה, אם היה טעמו (כדעת גיז' ואחרים) וכבר קרבתי, לא היה הדבר צריך להאמר, ולא היה לו לומר אלא ותלד הנביאה בן; עכשו פירושו, ואחר שנאמר לי כן מאת ה' קרבתי אל אשתי.

(כה) וְכֹל הֶהָרִים אֲשֶׁר בַּמַּעְדֵּר יֵעָדֵרוּן לֹא־תָבוֹא שָׁמָּה יִרְאַת
שָׁמִיר וָשָׁיִת וְהָיָה לְמִשְׁלַח שׁוֹר וּלְמִרְמַס שֶׂה׃

שמה, מי שירצה לבא שם, מפחד החיות שתהיינה שמה. (כה) אשר
במעדר יעדרון, שמעקרין מהם העשבים והשרשים הרעים. לא תבוא
שמה יראת שמיר ושית, הנכון כפי' לודוביקוס de Dieu שחסרה
מלת אשר, כלומר ההרים אשר במעדר יעדרון, אשר לא תבא שמה יראת
שמיר ושית, מפני שכבר נעקרו מהם העשבים והשרשים הרעים, יהיו
למשלח שור ולמרמס שה. וגיז' מפרש לא תבא (אתה בן אדם) שמה

ח

(א) וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי קַח־לְךָ גִּלָּיוֹן גָּדוֹל וּכְתֹב עָלָיו
בְּחֶרֶט אֱנוֹשׁ לְמַהֵר שָׁלָל חָשׁ בַּז׃ (ב) וְאָעִידָה לִּי עֵדִים נֶאֱמָנִים
אֵת אוּרִיָּה הַכֹּהֵן וְאֶת־זְכַרְיָהוּ בֶּן־יְבֶרֶכְיָהוּ׃ (ג) וָאֶקְרַב אֶל־
הַנְּבִיאָה וַתַּהַר וַתֵּלֶד בֵּן וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי קְרָא שְׁמוֹ מַהֵר

(א) גליון, קלף או גויל, ונקרא כן על שם שנגלל, כטעם מְגִלָּה,
וכן ונגלו כספר השמים (ישעיה ל"ד ד). בחרט אנוש, בהכרח הכוונה
שתהיה הכתיבה גסה מאד והאותיות גדולות מאד, כי אמר לו שיקח
גליון גדול ולא צוהו לכתוב בו אלא אחת עשרה אותיות (למהר שלל חש
בז), ואולי חתמו בו גם העדים, ושמותם רק כ"ד אותיות; וכ"ל כי חרט
הוא כאן שם הפעולה, כלומר חריטה (כמו הֶרֶג קֶטֶל שניהם מעשה
ההריגה), וחריטה כנוי לכתיבה, מלשון חרות על הלוחות (שמות ל"ב ט"ז),
וחרט אנוש כנוי לאותיות גדולות, כאלו הן כמדת בן אדם, או שנקראת
כן הכתיבה באותיות גדולות לטעם אחר ידוע אצלם. ויהי מה, נראה
לי מוכרח שאין הכוונה שיכתוב כתיבת הדיוטות (כאלו היו להם שני
מיני כתיבה), ואין צריך לומר שאין הכוונה שיכתוב בכתיבת היירוגליף
(Hieroglyphica) כדעת בעל מערכי לשון (ערך ליבוצאה) האומר שהתחלה
הכתיבה היא בימי אנוש, ושלכך נקראה חרט אנוש. למהר שלל,
השלל הוא למהר, הוא עומד לבא מהר, כמו ויהי השמש לבא (בראשית
ט"ו י"ב), ויהי השער לסגור (יהושע ב' ה), שומר תבונה למצוא טוב
(משלי י"ט ח), ואני תמה על גיז' שלא זכר השמוש הזה, ופירש למ"ד

Mettigli nome: Mahèr-Scialàl-Chash-Baz. (4) Imperciocchè, pria che il bambino sappia chiamare Papà e Mamma, le ricchezze di Damasco ed il bottino di Samaria verranno asportati innanzi al re di Assiria. (5) Indi il Signore mi disse ancora: (6) Poscia che questa gente ha disprezzato le acque del Siloe, le quali scorrono placidamente, dilettandosi (invece) di Ressin e del figlio di Remalia: (7) Quindi ecco che il Signore è per sollevare contro di essi le forti e grandi acque del fiume (Eufrate), il re cioè dell' Assiria con tutto il suo fasto: esso sormonterà tutti i proprj alvei, e scorrerà al di sopra di tutte le proprie ripe. (8) Passerà per la Giudea, e passandovi l' allagherà, alzandosi all' altezza del collo; e le distese sue ali occuperanno tutta l'ampiezza della tua terra, o Immanuel. (9) Fate pure

להודיע מי הם מי הנהר, לא היה מקום למלות ואת כל כבודו. (ח) והיה
מטות כנפיו, נטיית ופרישת כנפיו ימלא רחב ארצך, והכנפים דרך
משל על התפשטות מי הנהר, ואין צורך לפרש על הנמשל שהם החיילות.
ארצך עמנואל, הזכיר הילד העתיד להולד, כדי להתחיל בנחמה, שאע״פי
שיגיעו המים עד צואר, לא יטבעו בהם היושבים, כי עמנו אל; ואחר
שרצה להזכיר עמנואל הוצרך לסמוך הארץ אליו ולומר ארצך, ואע״פי שלא
היה מלך, הנה כנה (כדברי ב״ז) עיר נחור (בראשית כ״ד י׳), כי אל ארצי
ואל מולדתי אלך (במדבר י׳ ל׳). וגם להיותו בן מלך יתכן יותר ליחס
הארץ אליו (תלמידי מוה״רר משה אירכרייך). (ט) רעו, משרש רעע
כדעת רד״ק, והוא מתחלתו לשון שבר, אלא שהושאל לשון שבר על
השמעת קול שאון (וכן ברומי fragor מן frango, וכן באיטלקי השם
fracasso תחלת הוראתו שבירה, והושאל לכל קול גדול), ומזה (או משרש
רוע, כי שני השרשים עיקרם אחד) לא ירנן לא ירֹעָע (ישעיה י״ו י׳), ומזה
ג״כ לשון תרועה. וחתו, כווי במקום עתיד, כמו שמור מצותי וחיה
(משלי ד׳ ד׳), ואח״כ אמר ותופר, ולא יקום, לשון עתיד. התאזרו, הכינו
עצמכם ובאו אלינו בגבורה, כמו ואתה תאזור מתניך וקמת ודברת
אליהם (ירמיה א׳ י״ז), אזור נא כגבר חלציך (איוב ל״ח ג׳), וכאן רעו
וחתו דרך לעג והתול, וכפל התאזרו וחתו שתי פעמים לחזק הענין,
או כדברי תלמידי דוד חזק כי נכון הדבר מעם האלהים וממהר האלהים
לעשותו. וחתו, לבסוף תהיו נשברים. שרש חתת (הקרוב לשרש כתת)
עקר ענינו שבירה, כמו ונחתה קשת נחושה זרועותי (תהלים י״ח ל״ה) קשת

שָׁלָל חָשׁ בַּז׃ (ד) כִּי בְּטֶרֶם יֵדַע הַנַּעַר קְרֹא אָבִי וְאִמִּי יִשָּׂא ׀
אֶת־חֵיל דַּמֶּשֶׂק וְאֵת שְׁלַל שֹׁמְרוֹן לִפְנֵי מֶלֶךְ אַשּׁוּר׃ (ה) וַיֹּסֶף
יְהוָה דַּבֵּר אֵלַי עוֹד לֵאמֹר׃ (ו) יַעַן כִּי מָאַס הָעָם הַזֶּה אֵת מֵי
הַשִּׁלֹחַ הַהֹלְכִים לְאַט וּמְשׂוֹשׂ אֶת־רְצִין וּבֶן־רְמַלְיָהוּ׃ (ז) וְלָכֵן
הִנֵּה אֲדֹנָי מַעֲלֶה עֲלֵיהֶם אֶת־מֵי הַנָּהָר הָעֲצוּמִים וְהָרַבִּים אֶת־
מֶלֶךְ אַשּׁוּר וְאֶת־כָּל־כְּבוֹדוֹ וְעָלָה עַל־כָּל־אֲפִיקָיו וְהָלַךְ עַל־
כָּל־גְּדוֹתָיו׃ (ח) וְחָלַף בִּיהוּדָה שָׁטַף וְעָבַר עַד־צַוָּאר יַגִּיעַ
וְהָיָה מֻטּוֹת כְּנָפָיו מְלֹא־רֹחַב אַרְצְךָ עִמָּנוּאֵל׃ (ט) רֹעוּ עַמִּים

הנביאה, כן נקראת אשת הנביא אעפ״י שהיא איננה נביאה, וכן המלכה היא אשת המלך, אעפ״י שאין לה שלטון. (ד) ישא, הנושא. לפני מלך אשור, כך היה דרכם לתת הממון לפניהם בדרך, כמו וישימו את הטף ואת המקנה ואת הכבודה לפניהם (שופטים י״ח כ״א). (ו) יען כי מאס וגו׳, הנכון כדעת יונתן רש״י ראב״ע רד״ק וגיזי שהיה ביהודה קשר של רשעים שהיו מואסים בבית דוד, והיו מתאוים מלך אחר, ולפי זה יובן טעם בית דוד שהוזכר בנבואה הזאת (ויוגד לבית דוד, שמעו נא בית דוד), כי היו ביהודה אנשים שונאים בית דוד, ולפיכך גדל הפחד במלך ובכל קרוביו ואוהביו כששמעו כי נחה ארם על אפרים, כי אמרו עתה יתוספו עליהם גם האויבים אשר בקרבנו; והנביא בא לבשר בית דוד שלא יִכָּרֵת; ואמר שמעו נא בית דוד המעט מכם הלאות אנשים, כי הקושרים היו נלאים לסבול משא המלך והשרים, ואם היו המלך והשרים אוהבים אל העם, לא היו קושרים עליהם. את מי השילוח, משל למלכי בית דוד שהיו נבזים בעיני קצת על מיעוט גבורתם למלחמה. ומשוש. מקור במ״ס על דרך לשון ארמית, כמו וּמִסְפָּר את רֹבַע ישראל (במדבר כ״ג י׳), למקרא העדה ולמסע את המחנות (שם י׳ ב׳), ועיין למטה ט״ו ו׳. ודע כי המקור לפעמים יש בכחו הזמן והגוף הנזכרים לפניו, כי לאהבת הקצור משמיטין מה שנודע כבר, כגון ויקראו לפניו אברך ונתון (בראשית מ״א מ״ג) הכוונה ונתנו, אף כאן וּמְשׂוֹשׂ ענינו וְשָׂשׂ, עבר לנסתר, כמו מָאַס שלפניו. (ז) את מלך אשור ואת כל כבודו. גיזי ואחרים אמרו שהמלות האלה נוספות, ולא יתכן, כי את כל כבודו הוא מגוף המליצה, יען שמאסו במי השילוח יעלה ה׳ עליהם את מי הנהר העצומים, כלומר את מלך אשור עם כל כבודו, ואם היו כל המלות האלה נוספות בדרך ספור בלבד

fracasso, o popoli; vi fiaccherete poi: porgete orecchio, o voi tutti di lontane contrade. Avanzate pure animosi; vi fiaccherete poi; avanzate, sì, animosi; vi fiaccherete poi. (10) Prendete pure delle deliberazioni; esse andranno a vuoto: decretate pure; la cosa non avrà effetto: imperciocchè con noi è Dio. (11) Imperciocchè così mi disse il Signore, con quella forza ch'è irresistibile, ammonendomi di non imitare questa gente: (12) Non esclamate: oh (terribile) lega! ovunque questa gente esclama: oh (terribile) lega! Nè temiate ciò ch'ella teme, nè quello vi sembri formidabile. (13) Il Signore Sabaot, lui santificate. Sia egli il vostro timore, e sarà egli che vi farà forti. (14) Egli riuscirà qual santuario (sacro asilo), ed insieme qual pietra d'impaccio, e sasso d'intoppo per le due famiglie d'Israel; qual laccio ed inciampo agli abitanti di Ge-

ותקיף לשון עשין ומערצה שענינם כח חזק, והטעם כיונתן ורש"י ורד"ק

לא תייחסו לו כח, כלומר לא תיראו ממנו. פעמים הרבה שהפעל מורה לא פעולה ממש, רק מחשבה, וכן למטה (כ"ט כ"ג) ואת אלהי ישראל יעריצו. (יג) **והוא מוראכם והוא מעריצכם.** תהי יראתו על פניכם, באופן שיהיה הוא מוראכם (כטעם פחד יצחק), ואז הוא יהיה מעריצכם, כלומר יעשה אתכם חזקים (יונתן רש"י ורד"ק). ודרך נחות אמר כאן מעריץ בהוראתו האמתית, אחר שאמר למעלה ולא תעריצו שהכוונה בו על המחשבה; וזה נוהג הרבה במליצת השיר, לומר מלה אחת בשתי הוראות. ורא"בע ורוזי' וגיז' פירשו מעריץ לשון מורא ופחד, כטעם אל תערוץ ואל תחת. (יד) **למקדש.** המקדשים היו מקומות מקלט אצל הקדמונים, כמו שמצאנו באדוניהו (מ"א א' נ') וביואב (שם שם ב' כ"ח), וכן מצאנו ואהי להם למקדש מעט (יחזקאל י"א י"ו); והנה אמר שהאל יהיה למקדש ולמשגב לאנשי יהודה, ויהיה ג"כ לאבן נגף ולצור מכשול לשני בתי ישראל, כלומר ליהודה ולאפרים, כי יביא עליהם תגלת פלאסר שיוליך בגולה רבים מעשרת השבטים, ויזיק גם ליהודה ככתוב בד"ה ויצר לו (עיין למעלה ז' כ'), וזה טעם לפח ולמוקש ליושב ירושלם. ובעלי הטעמים נתנו האתנח תחת למקדש, אולי רצו להפריד מלת למקדש מן ולאבן נגף ולצור מכשול, כדי להרחיק היות ה' לאבן נגף (תלמידי חביבי החכם יח"ק ז"ל). ויש מפרשים שני בתי ישראל משפחות פקח ושבנא, והנה פקח לא היה לו בית, כי אין בית אלא כשהשררה מורשה מאב לבן, כמו כי בית יעשה לך ה' (ש"ב ז' י"א), ופקח לא היה בן

וָחֹתּוּ וְהַאֲזִינוּ כֹּל מֶרְחַקֵּי־אָרֶץ הִתְאַזְּרוּ וָחֹתּוּ הִתְאַזְּרוּ וָחֹתּוּ׃
(י) עֻצוּ עֵצָה וְתֻפָר דַּבְּרוּ דָבָר וְלֹא יָקוּם כִּי עִמָּנוּ אֵל׃ (יא)
כִּי כֹה אָמַר יְהוָה אֵלַי כְּחֶזְקַת הַיָּד וְיִסְּרֵנִי מִלֶּכֶת בְּדֶרֶךְ הָעָם
הַזֶּה לֵאמֹר׃ (יב) לֹא־תֹאמְרוּן קֶשֶׁר לְכֹל אֲשֶׁר־יֹאמַר הָעָם
הַזֶּה קָשֶׁר וְאֶת־מוֹרָאוֹ לֹא־תִירְאוּ וְלֹא תַעֲרִיצוּ׃ (יג) אֶת־יְהוָה
צְבָאוֹת אֹתוֹ תַקְדִּישׁוּ וְהוּא מוֹרַאֲכֶם וְהוּא מַעֲרִיצְכֶם׃ (יד)
וְהָיָה לְמִקְדָּשׁ וּלְאֶבֶן נֶגֶף וּלְצוּר מִכְשׁוֹל לִשְׁנֵי בָתֵּי יִשְׂרָאֵל

נתושה כשברת ברוב כח זרועותי, וכן למטה (ט׳ ג׳) החתות כיום מדין; ואח״כ הושאל לשברון הלב בפחד ומחתה, וכאן הוא בענינו הראשון. (י) עצו עצה, הסכימו בדעתכם הסכמה, כמו זאת העצה היעוצה על כל הארץ (ישעיה י״ד כ״ו), אבל אם היתה הכוונה על משא ומתן שבין היועצים, לא יתכן לומר אח״כ ותופר, כי לא תפול הפרה במה שעדין לא הוסכם; וכן דברו דבר לשון גזרה, כמו יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב (ישעיה מ״ה כ״ג), ואם לא היה לשון גזרה לא היה נופל אחריו ולא יקום. (יא) בחזקת היד, הנבואה נקראת יד ה׳, כאלו האל דוחה בידו את הנביא לומר דברים ולעשות מעשים שלא היה אומר ועושה מלבו; והנה ישעיה משתף עצמו עם בני עמו, ואומר שגם הוא היה תועה והיה מתירא מארם ואפרים, אלא שהאל נוה לו בהפך בחזקת היד הידועה, היא ידו של הקב״ה שאין לעמוד לפניה. ויסרני, כרי הרי״ם מורה שהמלה לשון עתיד והיא מן הקל, וחסרה יו״ד השרש, כמו ואסרם (הושע י׳ י׳) ראב״ע וגיזי; וטעם הוי״ו כמו למען, כמו ואעלים עיני בו (ש״א י״ב ג׳) כדי שאעלים עיני בו, אף כאן ויסרני, אמר לי כדי ליסרני כלומר להוכיחני, לבלתי אלך בדרך העם הזה. (יב) לא תאמרון קשר. לא יתכן שיהיה (כפירוש ג״ז׳ ואחרים) שלא לקרוא קשר למה שהעם יודעים שהוא קשר, ואף אם איננו קשר של קיימא, הנה עתה קשר הוא, ואיך לא יקראוהו קשר? אמנם מלת קשר משמשת לשון נעקה, כמו ותאמר קשר קשר (ד״ה ב׳ כ״ג י״ג), והטעם אל תנעקו קשר! מפני שקשרו עליכם ארם ואפרים; ומלת תאמרו ענין נעקה, כמו ותאמר קשר קשר בד״ה, ובקצת ספרים גם במלכים (ב׳ י״א י״ד), והנעקה היא סימן הפחד, ואח״כ פירש ואת מוראו לא תיראו ולא תעריצו. אל תעשו אותו (במחשבתכם) עריץ

rusalemme. (15) Molti tra quelli intopperanno, cadranno e si feriranno, imciamperanno' e resteranno presi.

נזק בהשחתת אדמם, ומפני שהזכיר אבן נגף וצור מכשול ופח ומוקש, אמר וכשלו ונפלו ונוקשו ונלכדו; אבל מלת בם אין צורך שתהיה נקשרת עם אבן נגף וצור מכשול, אלא כמו שפירשתי.

VIII. 16-23.

Dichiarazione del profeta di non doversi più ammonire il popolo, ma essere da limitarsi ad istruire i proprj alunni, e porgere al popolo indiretta istruzione col proprio esempio e quello di essi allievi. Esortazione a questi contro le seduzioni del popolo.

לְפַח וּלְמוֹקֵשׁ לְיוֹשֵׁב יְרוּשָׁלָםִ׃ (טו) וְכָשְׁלוּ בָם רַבִּים וְנָפְלוּ
וְנִשְׁבָּרוּ וְנוֹקָשׁוּ וְנִלְכָּדוּ׃

מלך, וכל שכן שבנא וחבריו לא ידענו להם שדרה למורשה. (טו) וכשלו בם רבים, רבים מהם, כמו אין עיף ואין כושל בו (ישעיה ה' כ"ז), והיה הנכשל בהם ביום ההוא (זכריה י"ב ח'), והטעם רבים מאנשי אפרים ילכו בגולה ביד מלך אשור תגלת פלאסר, גם רבים באנשי יהודה יקבלו ממנו

ח, י"ו עד כ"ג

הנביא אומר כי אין ראוי לדבר עוד אל העם המואס תוכחת, רק יורה את תלמידיו השומעים בקולו, ויהיה הוא והם למופת אל העם, מהם יראו וכן יעשו, אם ירצו; ואת תלמידיו הוא מזהיר לבלתי יטו אזן אל העם אם יסיתום ללכת גם הם אחרי התהו.

---

(16) Chiudasi l'ammonizione, si suggelli l'istruzione, (e riducasi) tra i miei discepoli. (17) Io tuttavia spero nel Signore, il quale presentemente mostra d'avere voltata la faccia dalla famiglia di Giacobbe: sì, fido in lui. (18) Frattanto io e gli allievi, che il Signore mi ha dato, siamo esemplari e modelli in Israele, per volere del Signore Sabaot, il quale ha sua sede nel monte di Sion. (19) Quando poi altri vi dicano: *Consultate invece i Mani e gl' Iddeonim*, i quali danno lieve e gemebondo bisbiglio; *non consulta egli ogni popolo il suo Dio*, i morti cioè pei vivi, *per averne istruzione ed avvertimento?* (20) Sì, essi vi faranno

דברי האומרים, אלא דברי ישעיה שמהתל בהם, ואומר על האובות והידעונים שהם משמיעים קול נמוך וקול בכי. **מצפצפים**, כמו והיה כאוב מארץ קולך ומעפר אמרתך תצפצף (ישעיה כ״ט ד׳). **מהגים**, לשון וכיונים הגה נהגה (שם נ״ט י״א), ענינו קול בכי ויללה, והנה הצפצוף וההגה הוא לאובות ולידעונים, ולא (כמו שתרגמו רוז׳ וג׳יז׳) לבעלי המלאכה היא, ואע״פי שבאמת לא היה הקול אלא במלאכה, מ״מ לפי מחשבת ההמון לאוב עצמו היה הקול, ובעל המלאכה נקרא בעל אוב, לא אוב. ותפארת המליצה תְחַיֵּב באמרך כי בעלי המלאכה המה מצפצפים. **הלא עם וגו׳**, המשך דברי האנשים האומרים דרשו אל האובות ואל הידעונים, והם אומרים הלא כל עם אל אלהיו ידרוש לתורה ולתעודה, כלומר לקבל מהם הוראה ואזהרה; ולמה אתם תדרשו אל הנביא שהוא בן אדם? וישעיה הכניס בתוך דבריהם מאמר מוסגר להתל בהם, והוא מאמר **בעד החיים אל המתים**, כלומר הן אמת כי כל עם אל אלהיו ידרוש, אבל מה הם האלהים ההם? הם מתים כלומר אלילים אלמים, וכבר נקראו האלילים מתים, ויאכלו זבחי מתים (תהלים ק״ו כ״ח). ורד״ק ורוז׳ וג׳יז׳ פירשו אמרו להם הלא עם אל אלהיו ידרוש, לכן גם אנחנו ראוי שנדרוש אל אלהינו, ועוד אמרו להם וכי בעד החיים נדרוש אל המתים, אל האובות? וזאת טענת שוא, כי דורשי האובות לא ידרשו אל המתים בבחינת היותם מתים, אך מצד נשמתם הקיימת. **לתורה ולתעודה**, דבק עם הפסוק שלפניו, כמו שפירש רש״י לפי המדרש. (כ) **אם לא יאמרו**, ענינו הנביא מדבר עם תלמידיו: ידעתי כי ודאי יאמרו לכם כן. **אם לא**, לשון שבועה, כמו אם לא שויתי ודוממתי נפשי (תהלים קל״א ב׳). **אשר אין לו שחר**, שהוא חשך ולא אור; ויירונימוס ורוז׳ וג׳יז׳ פירשו: לתורה ולתעודה ראוי לדרוש, לא לאובות ולידעונים.

(יו) צוֹר תְּעוּדָה חֲתוֹם תּוֹרָה בְּלִמֻּדָי׃ (יז) וְחִכִּיתִי לַיהוָה הַמַּסְתִּיר פָּנָיו מִבֵּית יַעֲקֹב וְקִוֵּיתִי לוֹ׃ (יח) הִנֵּה אָנֹכִי וְהַיְלָדִים אֲשֶׁר נָתַן־לִי יְהוָה לְאֹתוֹת וּלְמוֹפְתִים בְּיִשְׂרָאֵל מֵעִם יְהוָה צְבָאוֹת הַשֹּׁכֵן בְּהַר צִיּוֹן׃ (יט) וְכִי־יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם דִּרְשׁוּ אֶל־הָאֹבוֹת וְאֶל־הַיִּדְּעֹנִים הַמְצַפְצְפִים וְהַמַּהְגִּים הֲלוֹא־עַם אֶל־אֱלֹהָיו יִדְרֹשׁ בְּעַד הַחַיִּים אֶל־הַמֵּתִים׃ (כ) לְתוֹרָה וְלִתְעוּדָה

(יו) צור תעודה, נבואה אחרת היא, ונאמרה בימי אחז, אחר שבא תגלת פלאסר על עשרת השבטים והגלה קצתם. צור תעודה, אמר ישעיה (כפירוש רד"ק) רואה אני כי ראוי לי לצרור ולצפון את התעודה ולחתום התורה בתוך תלמידי, ולא להנבא באזני העם, כי אינם שומעים. צור, משרש צור או צרר, כמו וצרת הכסף בידך (דברים י"ד כ"ה), צרור עון אפרים צפונה חטאתו (הושע י"ג י"ב), ענין הטמנה וגניזה. תעודה, לשון אזהרה, כמו עדות. חתום תורה, טוב לי שאחתום ואסגור תורתי שלא אשמיע אותה אל העם. תורה, לשון הוראה ולמוד. בלמודי, אצרור ואחתום אותה בין תלמידי. למודי, תלמידי, כמו וכל בניך למודי ה' (ישעיה נ"ד י"ג). ורש"י ורוזי' וגיזי' פירשו מקרא זה כמאמר ה' לישעיה, וחזר לנבואה שלמעלה, ולי נראה כי האמור אח"כ עד סוף הסימן כלו ענין א', אין בו מקום להתחלת פרשה אחרת, והנה בסוף הסימן מזכיר גלות קצת השבטים כדבר שהיה כבר, מה שלא יתכן בזמן שנאמרה הנבואה הקודמת. (יז) וחכיתי לה', ואע"פ כן אקוה כי עוד יבא יום שאוכל לדבר דברי אל העם כלו, כי כשיראו שנתקיימו דברי אז יטו אזן לי. המסתיר פניו מבית יעקב, כי הכניע ה' את יהודה בעבור אחז מלך ישראל (ד"ה ב' כ"ח י"ט). (יח) הנה אנכי והילדים, אע"פי שהעם סר מאחרי ה', אני וביתי ותלמידי נעבוד את ה', ונהיה אות ומופת למי שיראנו, ממנו יראה וכן יעשה, ואע"פי שלא אדבר אל העם הנה ממעשי יוכלו ללמוד. והילדים, הם שזכר בשם למודי, וכטעם בני הנביאים. לאותות ולמופתים, דוגמא, כמו כאשר הלך עבדי ישעיהו ערום ויחף שלש שנים אות ומופת על מצרים ועל כוש (כ' ג'), והיה יחזקאל לכם למופת (כ"ד כ"ד), כי אנשי מופת המה (זכריה ג' ח'). מעם ה', ה' נתן אותנו לאות ולמופת לעם הזה. (יט) וכי יאמרו אליכם, עם תלמידיו מדבר, והוא מזהיר אותם שלא ישמעו לדברי העם אשר יסיתו אותם למען גם הם יעזבו את הנביא ולא ילכו עוד אחריו. דרשו אל האובות, ואל תלכו אחרי ישעיה. המצפצפים והמהגים, אינם

una simile proposizione; priva di ogni luce. (21. 22) Segue questa via gente infelice ed affamata, la quale poi sentendosi famelica, arrabbia, e bestemmia pel suo Melech e pel suo Dio, e voltandosi all'alto, e guardando abbasso, trova miserie ed oscurità, e distesa caligine di calamità e tenebre. (23) E non è egli ora coperto di tenebre quel regno che riputavasi solidissimo? Sì, il primo invasore leggiermente piagollo nel paese di Zevolun ed in quello di Naftalì; ed il se-

אחריהם. וכי לא מועף, בתמיה (כפירוש דון יצחק), הלא ראיתם כי באה עיפה ואפלה לאשר מוצק לה, אל הארץ או אל הממלכה שהיה לה מלפנים מוצק, חוזק ותוקף (לשון והיית מוצק, איוב י"א ט"ו), והיא ממלכת אפרים שהיתה תקיפה. **הראשון**, המלך הראשון ממלכי אשור שבא על ישראל. **הקל**, הקל ידו, כלומר הכה אותם מכה קלה. **ארצה זבולון וארצה נפתלי**, השליך לארץ, כטעם השליך משמים ארץ תפארת ישראל (איכה ב' א'); או (על דרך פירוש רש"י) הראשון הקל ידו על ישראל במה שלא הכה אותם רק בארץ זבולון ובארץ נפתלי, והאחרון הכביד ידו בהכותו דרך הים וגו'. וגלות נפתלי נזכר במלכים (ב' ט"ו כ"ט) בימי פקח מלך ישראל בא תגלת פלאסר מלך אשור ויקח את עיון ואת אבל בית מעכה ואת ינוח ואת קדש ואת חצור ואת הגלעד ואת הגלילה כל ארץ נפתלי, ויגלם אשורה. גם ארץ זבלון נכללת במה שכתוב שם ואת הגלילה, כי הגליל התחתון היה לזבלון. **והאחרון**, המלך השני לאשור שבא על ישראל. **הכביד**, הכביד ידו, כלומר הכה בהם מכה רבה. **דרך הים**, הוא ים כנרת, ימה של טבריה, כלומר המקומות שאצל הים ההוא. **עבר הירדן**, ארץ ראובן וגד וחצי שבט המנשה. **גליל הגוים**, החלק העליון מהגליל שהוא קצה א"י, ונקרא כן על שם שהוא סמוך לארצות הגוים; והגלות הזאת היא הנזכרת בד"ה (א' ה' כ"ו) וַיָּעַר אלהי ישראל את רוח פול מלך אשור ואת רוח תלגת פִּלְנֶסֶר מלך אשור ויגלם לראובני ולגדי ולחצי שבט מנשה ויביאם לחלח וחבור וגו'. ואע"פי שלא נזכרו כאן אלא שני המטות וחצי המטה, נראה כי גם קצת ערים אחרות בגלילות ההם לקח מלך אשור והגלה את יושביהן. הראשון והאחרון נאמר על שני מלכים הבאים זה אחר זה, כמו הראשון אכלו מלך אשור וזה האחרון עִצְּמוֹ נבוכדראצר מלך בבל (ירמיה נ י"ז), ומלת עֵת איננה לשון זכר, אלא לשון נקבה, רק במקום אחד מצאנו עת הזמיר הגיע (שיר השירים ב' י"ב), ואיננו ראיה ברורה, כי לפעמים הפעל נקשר עם השם הקרוב אליו, כמו נגע צרעת כי תהיה (ויקרא י"ג ט'), ומבחר שלישיו טבעו בים סוף (שמות ט"ו ד'), ומספר ימיך רבים

אִם־לֹא יֹאמְרוּ כַּדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אֵין־לוֹ שָׁחַר׃ (כא) וְעָבַר בָּהּ
נִקְשֶׁה וְרָעֵב וְהָיָה כִי־יִרְעַב וְהִתְקַצַּף וְקִלֵּל בְּמַלְכּוֹ וּבֵאלֹהָיו
וּפָנָה לְמָעְלָה׃ (כב) וְאֶל־אֶרֶץ יַבִּיט וְהִנֵּה צָרָה וַחֲשֵׁכָה מְעוּף
צוּקָה וַאֲפֵלָה מְנֻדָּח׃ (כג) כִּי לֹא מוּעָף לַאֲשֶׁר מוּצָק לָהּ
כָּעֵת הָרִאשׁוֹן הֵקַל אַרְצָה זְבֻלוּן וְאַרְצָה נַפְתָּלִי וְהָאַחֲרוֹן

ואם לא יאמרו כדבר הזה, שהוא לתורה ולתעודה, אז לא יהיה להם שחר. וזהו פירוש שאין לו שחר, כי כבר אפשר שיהיו נאמנים עם ה', ולא ידרשו אל האובות, וגם לא יאמרו המלות האלה לתורה ולתעודה, ובמעשה תליא מלתא ולא באמירה, ועוד שנוי הלשון מרבים ליחיד ראיה כי אין לו שחר חוזר אל הדבר, לא אל האומרים, ועוד מלת אשר יתרה, ועוד אין לו נאמר על הזמן ההוה, והיה לו לומר לא יהיה. (כא, כב) **ועבר בה**, בדרך הזאת (כפירוש רש"י) עוברים והולכים לאבדון; זה סיום המאמר הקודם (וכי יאמרו אליכם וגו'), כלומר ואם יאמרו לכם כך וכך דעו כי דרך אבדון דרכם ואל תתפתו אחריהם. **בה**, בדרך הזאת, אעפ"י שלא הזכיר שֵׁם דרך, כי לשון עָבַר בְּ . . . נופל בדרכים, כמו כי לא עברתם בדרך מתמול שלשום (יהושע ג' ד'). **נקשה**, שיומו קשה, כמו אם לא בכיתי לקשה יום (איוב ל' כ"ה), והטעם על ידי שמחזיקים בדרך ככל זה לבלתי שמוע לנביאי ה', כי אם אל האובות, יהיו מוכים ומדוכאים. **וקלל במלכו ובאלהיו**, לא מצאנו לשון קללה קשור עם ב' על המקולל, אלא על מי שמקללים בשמו, כי כן היה דרכם לקלל בשם ולברך בשם, כי מאת האל לבדו תבא הברכה והקללה (אשר המתברך בארץ יתברך באלהי אמן (ישעיה ס"ה י"ו), ויקלל הפלשתי את דוד באלהיו (ש"א י"ז מ"ג), ויקללם בשם ה' (מ"ב ב' כ"ד). **במלכו ובאלהיו**, באלילים המכונים בתאר מלך ובאלילים המכונים בתואר אלהים (עיין למטה ל"ז י"ב). והנה אינו אומר שבקצפו יקלל מלכו ואלהיו (כדעת המפרשים כלם), אלא יוציא מפיו קללות על יומו ועל מצבו, ויחזק אותן בשם אלהיו כמו שהוא מנהג ההמון. **ופנה למעלה ואל ארץ יביט**, יפנה למעלה ולמטה ולא ימצא אלא צרה וחשכה (ראב"ע וגיז'). **מעוף**, לשון עֵיפָה ואפלה. **מעוף צוקה ואפלה מנדח** נראה לי מעוף מנודח של צוקה ואפלה. **מנדח** (כדעת Kocher) לשון שטיחה והתפשטות, כמו בערבי נַדַּחַ dilatavit, מַנְדּוּחָה ארץ רחבת ידים, וכן בלה"ק כל נִדָּח הוא המתפשט חוץ למקומו. (כג) **כי לא מועף לאשר מוצק לה**, מביא ראיה על בלתי יכלת האלילים להושיע התועים

cendo più gravemente nella via del lago, nel paese di là del Giordano, e nella Galilea delle genti.

תתנו להם ולא תניחו להם הכנים שלקחו, ודאי יבואכם עונש מהאל. ולבסוף תתחרטו. ואמנם בעל הטעמים שנתן האתנח במלת הכביד, אולי (כדעת תלמידי מוה״רר דוד חי אשכנזי ז״ל) נתכוון לפירוש יונתן. כל זה יבא עליהם על אשר לא זכרו קריעת ים סוף ועברת הירדן בחרבה ומלחמות יהושע.

IX. 1-6

Alla nascita di un principe davidico (Ezechia) Isaia annunzia la futura grandezza di lui, e la disfatta d'un potente nemico (Senacheribo).

הִכְבִּיד דֶּרֶךְ הַיָּם עֵבֶר הַיַּרְדֵּן גְּלִיל הַגּוֹיִם׃

(איוב ל"ח כ"א). רק יחזקאל אמר (ז' ז' וי"ב) בא העת, וידוע כי אין לשונו בתכלית הדיוק. מלת כָּעֵת היא כאן לחזוק בעלמא, וכן כעת יאמר ליעקב (במדבר כ"ג כ"ג עיין מה שכתבתי שם במשתדל), וקרוב לזה כי לא אתם נתתם להם כעת תאשמו (שופטים כ"א כ"ב) שאם לא

ט' עד פסוק ו'

נבואה על ילד הנולד בבית דוד (הוא חזקיה), ועל תשועה גדולה שתהיה בימיו (מפלת חיל סנחריב):

(1) La gente che camminava nell'oscurità ha veduto gran chiarore; a coloro che trovavansi in terra tenebrosa rifulse la luce. (2) Tu (Iddio) rendesti grande la nazione, grande a lei accordasti letizia. Celebrano a te dinanzi (nel Tempio) allegrezze, simili a quelle del tempo della messe, o come esulterebbero al dividere il bottino. (3) Poichè il giogo che sovr'essa pesava, la verga che le stava alla schiena, il bastone del suo aguzzino, tu spezzasti, come nella giornata di

(י"ד כ"ה) וסר מעליהם עלו וסבלו מעל שכמו יסור. ושם וכאן הכוונה על מלך אשור, שהיה גובה מאנשי יהודה מס כבד. כי אחז שלח שחד אל תגלת פלאסר מלך אשור, כדי שיושיעהו מכף מלך ארם ומכף מלך ישראל (מלכים ב׳ י"ו ז׳), ונראה כי משם ואילך היה אחז נותן מס למלך אשור, וחזקיה מרד במלך אשור ולא עבדו (שם י"ח ז׳), ואחר כך שלח לומר לסנחריב חטאתי שוב מעלי את אשר תתן עלי אשא (שם פסוק י"ד), ולא היה אומר לו חטאתי, אם לא שהיה רגיל (הוא, או אביו) לתת לו מס. ומלת סֻבֳּלוֹ לא נמצאת אלא כאן ובשני המקראות שהזכרתי, ובתהלים (פ"א ז׳) מצאנו במשקל אחר, הסירותי מִסֵּבֶל שכמו, והנפרד מן סֻבֳּלוֹ נראה שהוא סֹבֶל וכן סֻבְּכוֹ (ירמיה ד׳ ז׳) מן שׂוֹבֶךְ האלה (שמואל ב׳ י"ח ט׳), והדגש לתפארת הקריאה (רד"ק וגיזי), וכאן אפשר ג"כ שהדגש להורות על כובד המשא. מטה שכמו. המטה שהיה רגיל לרדת על שכמו ולהכותו (ראב"ע). ורש"י פירש העול שהיה מטה את שכמו למשא כבד, אבל נראה כי מלת ואת חולקת הדבור, ועול סבלו ענין אחד, ומטה שכמו ענין אחר. שבט הנוגש בו, שבט סמוך, שבטו של נוגש בו, לא שהשבט הוא נוגש (כפירוש רש"י), אבל הוא ביד האדם הנוגש, ולפיכך בא שבט בלא ה"א. ודע כי מלת יהודה הכתובה כאן בפירוש רש"י (שבט יהודה שהיה נוגש בו) איננה אלא טעות סופר, ואיננה בכ"י שבידי, ובמקום בחזקיהו (שהיה נוגש בו בחזקיהו) בכ"י שבידי כתוב בחזקה. החתת. אתה האל שברת אותו עול ומטה ושבט. שרש חתת מורה שבירה, כמו למעלה ח׳ ט׳; וקרוב אליו שרש כתת. כיום מדין, כמו שהחתות מדין במלחמת גדעון (שופטים ז׳), וכן למטה (י׳ כ"ו) כמכת מדין בצור עורב, וכן בתהלים (פ"ג י׳) עשה להם כמדין, כי המלחמה ההיא נפלאה משאר מלחמות, כי לא היו עם גדעון רק שלש מאות איש, וגם הם לא שלפו חרבם, אך המדינים נבהלו בלילה והרגו זה את זה; וכן מחנה סנחריב, מלאך ה׳ נגפו בלילה אחד.

(א) הָעָם הַהֹלְכִים בַּחֹשֶׁךְ רָאוּ אוֹר גָּדוֹל יֹשְׁבֵי בְּאֶרֶץ צַלְמָוֶת
אוֹר נָגַהּ עֲלֵיהֶם׃ (ב) הִרְבִּיתָ הַגּוֹי לֹא (לוֹ ק׳) הִגְדַּלְתָּ הַשִּׂמְחָה
שָׂמְחוּ לְפָנֶיךָ כְּשִׂמְחַת בַּקָּצִיר כַּאֲשֶׁר יָגִילוּ בְּחַלְּקָם שָׁלָל׃
(ג) כִּי׀ אֶת־עֹל סֻבֳּלוֹ וְאֵת מַטֵּה שִׁכְמוֹ שֵׁבֶט הַנֹּגֵשׂ בּוֹ הַחִתֹּתָ

(א) **העם ההלכים** וגו', נראה לי שנאמרה הנבואה הזאת בימי יותם, כשנולד חזקיה, כי מלות כי ילד ילד לנו בן נתן לנו אין משמעותן לפי הפשט אלא על ילד שנולד אז, ובזמן ההוא הודיע ישעיה כי הילד ההוא יהיה מלך גדול וצדיק, וה' יהיה אתו, ויעשה בימיו תשועה גדולה לעמו, וישבור אויב תקיף שהיה מכביד עלו עליהם. זהו הנראה לי עתה לפי פשט הכתובים, ומה שכתבתי למעלה (עמוד י"ד) כי אין בידנו גם אחת מהנבואות שאמר ישעיה אל העם בימי עזיהו ויותם, הוא לפי דעת רוב המפרשים, שנאמר החזון הזה בימי אחז או בימי חזקיה. **יושבי בארץ**, צורת הסמיכות מורה דבקות בין שני שמות, וכאשר יהיה השם השני נקשר עם הראשון באות משמשת או במלה קושרת, השם הראשון יבא על הרוב בצורת השם הנפרד (יושבים בארץ צלמות), כי הדבקות כבר היא מובנת על ידי האות או המלה; ולפעמים ג"כ (ובפרט במליצת השיר) יבא השם בצורת הסמיכות, אע"פ שאחריו אות משמשת, כגון עוברי בעמק הבכא (תהלים פ"ד ז'), או מלה קושרת, כמו יושבי על מדין והולכי על דרך (שופטים ה' י'). (ב) **הרבית הגוי**, המקרא הקודם מורה על ישועה פתאומית, אבל רבוי הגוי לא יהיה בפתע פתאום, כי לא יולד גוי פעם אחת; גם אין הכוונה כאן על קבוץ גליות, כמו למטה (ס"ו ח') באמרו כי חלה גם ילדה ציון את בניה; וכן כל האמור אח"כ, כי את על סבלו וכו' החתות כיום מדין, כי ילד ילד לנו וגו', הכל מורה על מאורע פרטי ההוה לשעתו, לא על רבוי העם, שהוא דבר ההוה מעט מעט. לפיכך צריך לפרש הרבית הגוי כפירוש רש"י (עשו גדולים לכל שומעיהם) ענין גדולה, כמו וענותך תרבני (תהלים י"ח ל"ו). **לו הגדלת השמחה**, אין ספק כי הכתיב (לא הגדלת) איננו אלא טעות. **שמחו לפניך** בבית המקדש, על דרך ולקחתם לכם ביום הראשון וכו' ושמחתם לפני ה' אלהיכם (ויקרא כ"ג מ'). **כשמחת בקציר**, גם כאן באה צורת הסמיכות אע"פ שאחריה אות משמשת, כמו בפסוק הקודם. **באשר יגילו בחלקם שלל**, שמחתם גדולה כשמחת עובדי האדמה ביום הקציר, וכשמחת אנשי מלחמה בחלקם שלל; ואין הכוונה לומר שעתה חלקו שלל (בזת מחנה סנחריב). (ג) **כי את על סבלו** וכו', על דרך שנאמר למטה (י' כ"ז) יסור סבלו מעל שכמך ועלו מעל צוארך, וכן

Midian. (4) Sì, ogni romoroso militar calzamento, ed ogni veste intrisa di sangue, arderanno, saranno preda del fuoco. (5) Perciocchè un bambino ci è nato, un figliuolo ci fu concesso, su'cui omeri sarà il potere, ed al quale è dato nome: Decreta prodigi Iddio po-

וגם אני במשך שנים רבות פירשתי על פי דרכו של ראב"ע, אלא שפירשתי פלא יועץ תאר אחד, יועץ עצות נפלאות בחכמה עמוקה, והיה פלא יועץ כמו יועץ פלא, וכמהו למטה (כ"ב ב') תשואות מלאה, וכן (ל"ג כ"ג) שלל מרבה, ענינו לפי דעתי מי שהיה מרבה שלל; וגם החכם אדם הכהן פירש פלא יועץ תאר אחד, והביא סיוע מן הכתוב (למטה כ"ח כ"ט) הפליא עצה. ופירשתי אבי עד דרך הפלגת השיר, על דרך כסאך אלהים עולם ועד (תהלים מ"ה ז'), והטעם כי כל עוד יהיה בחיים תכון מלכותו בל תמוט. ועתה (אדר תר"ו) רואה אני כי לא יתכן לקרוא לבן אדם אל גבור, כי אע"פ שמצאנו אל גוים (יחזקאל ל"א י"א), אלי גבורים (שם ל"ב כ"א), מלת אל היא סמוכה, והענין מוכיח שהוא תאר לאדם, אבל אל גבור לא יובן ממנו אלא אלוה ממש, ובפרט כי למטה (י' כ"א) ישעיה אומר שאר ישוב שאר יעקב אל אל גבור, שאין ספק שהכוונה על האל ית'. וגם מליצת הפליא עצה שהביא החכם הכהן, על האל נאמרה, ולא על בן אדם. אך לפרש פלא יועץ וכו' כנויים אל האל, שיקרא שם הילד שר שלום, הוא ג"כ דוחק גדול, ורחוק מפשט הכתוב; כי אמנם עקר המכוון הוא להודיע מה יהיה משפט הנער ומעשהו, ולמה יצטרך בתארי האל שאין בהם צורך במקום הזה, ולא יאמר על הילד אלא שיהיה שמו שר שלום? ואשר אני אחזה לי עתה הוא, כי הנה ידענו כי שמות רבים יש בלה"ק שאין הוראתם הוראת שם, אך הם מאמר שלם, כמו יהונתן, אלנתן, נתנאל, אין ענינם מתנת האל, אך הוראתם ה' נתן; וכן בישעיה עמנו אל, שאר ישוב, מהר שלל חש בז, חפצי בה, כלם שמות שענינם מאמרים שלמים; וכן ה' נסי (שמות י"ז ט"ו), ה' צדקנו (ירמיה כ"ג ו' ול"ג ט"ז), ה' שמה (סוף יחזקאל), כל אחד מהשמות האלה הוא מאמר שלם, ועיין רש"י ונתיבות השלום בבראשית ל"ג כ'. וכן פירשתי כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל (במדבר כ"ג כ"ג), כי זכירת שני השמות יעקב וישראל בדבור אחד הוא דבר תמוה, אבל הכוונה לומר כי העם הזה שכבר יש לו שני שמות, יעקב וישראל, ראוי לקרוא לו עוד שם שלישי, והוא מה פעל אל, וידוע כי שרש פעל נאמר גם על המחשבה והעצה והגזרה וההכנה לעשות דבר מה, כגון אף בלב עולות תפעלון (תהלים נ"ח ג'), והנה מה פעל אל ענינו: מה גדלו הדברים שגזר והכין האל! ובאמרו שראוי לקרוא שם זה לישראל, הרי זה כאלו אמר שהעם הזה מעותד ומזומן לענינים

כְּיוֹם מִדְיָן׃ (ד) כִּי כָל־סְאוֹן סֹאֵן בְּרַעַשׁ וְשִׂמְלָה מְגוֹלָלָה
בְדָמִים וְהָיְתָה לִשְׂרֵפָה מַאֲכֹלֶת אֵשׁ׃ (ה) כִּי־יֶלֶד יֻלַּד־לָנוּ בֵּן
נִתַּן־לָנוּ וַתְּהִי הַמִּשְׂרָה עַל־שִׁכְמוֹ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ פֶּלֶא יוֹעֵץ אֵל

(ד) **כי כל סאון**, לשון מנעל (כדעת ר' יוסף קמחי, ואחריו רו"ז' וג'יז'), הנקרא בארמי מְסָאנָא, ובסורי סאונא, וכאן הכוונה שכל המסומר שהיו נוהגים אנשי המלחמה. **סואן ברעש**, הוא תאר למנעל, כמו מגוללה בדמים, שהוא תאר לשמלה, וסואן הוא פעל הנגזר מן השם, וענינו משמיע קול בהכאתו על הארץ (תלמידי מוה"רר שמואל שלמה Olper). וגם ר' יוסף קמחי ורו"ז' וג'יז' פירשו סואן פעל הנגזר מן השם, רי"ק פירש כעל הנועל ברעש, ורו"ז' וג'יז' פירשו מנעל של איש מלחמה הנועל ברעש. ונראה לי כי הסנדל המסומר לא היה נוהג בישראל, וישראל ראו אותו ברגלי אנשי ארם, ולכך קראוהו סאון, כמו שהיה שמו בלשון ארמי, ומן סאון קראו אח"כ סואן לאדם שיש ברגליו סנדל מסומר, וקול סנדלו נשמע בהלוכו, וישעיה דרך נאות השאיל התאר הזה אל הסנדל עצמו, ואמר כל סאון סואן ברעש, והכוונה כל סנדל המשמיע קול ברעש. ומלת **ברעש** מצאנוה ג"כ על הליכת הסוס המשמיע קול בהלוכו (איוב ל"ט כ"ד). **והיתה לשרפה** וגו', כל סאון וכל שמלה מגוללה יהיו לשרפה, כלומר כל מחנה סנחריב יכרת פתאום, וכמו שאמר למטה (י' ט"ז) ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש; ומפני שהיו אנשי החיל נושאים סאון ברגליהם, ושמלתם היתה מגוללה בדמים, הזכיר כל סאון וכל שמלה, והכוונה על אנשי הצבא. **והיתה**, לשון נקבה, דבק עם השם האחרון, על דרך הנה אפי וחמתי נתכת (ירמיה ז' כ'), וכן בפסוק שאחר זה על כסא דוד ועל ממלכתו להכין אותה. (ה) **כי ילד ילד לנו**, אע"פ שאומרים שהילד נולד לאביו ולאמו ולא לאחרים, אמר כי הילד הזה נולד לנו, כי כשיגדל יועיל מאד לכל עמו; וחזר ופירש **בן נתן לנו**, לחזק דבריו, שהבן הנולד הוא מתנה טובה שנתן ה' לכל אנשי יהודה. והילד הזה הוא חזקיה (רש"י ראב"ע רד"ק דון יצחק וג'יז'). **ותהי המשרה על שכמו**, הפך מה שהזכיר למעלה על סבלו ומטה שכמו, זה לא ישא עול זרים, אך ישא שלטון ושררה גדולה. **ויקרא**, הקורא, כמו על כן קרא שמה בבל (בראשית י"א ט'), על כן קרא לבאר (שם י"ו י"ד), על כן קרא שם המקום ההוא (יהושע ז' כ"ו). ורש"י ורד"ק פירשו האל שהוא פלא יועץ אל גבור ואבי עד קרא שמו שר שלום; ולדעת ראב"ע כלם שמות לילד הנולד (פלא, כי ה' עשה פלא בימיו, יועץ, כי כן היה חזקיה, כמו שכתוב ויועץ המלך (ד"ה ב' ל' ב'), אל גבור שהיה תקיף, שהמשכה מלכות בית דוד בעבורו, ועד כמו שוכן עד).

tente, il sempre-padre, il signor della pace. (6) (Egli cioè ha destinato) di render grande il potere, e senza fine la pace, sul trono di Davide e sul suo reame; e rassodarlo e consolidarlo in perpetuo, mediante la giustizia e l'umanità. Egli è il favore del Signore Sabaot, che ciò opererà.

אך היא סימן המקור על דרך לשון ארמי (תלמידי מוה"רר אברהם לאטיס), ועיין למעלה ח' ו'. ואולי עשה ישעיה איזה סימן בכתיבת המ"ם, להודיע שאין המלה בינוני כשאר מרבה שבמקרא, ואח"כ עשו ממנה מ"ם סתומה. **ולשלום אין קץ**, ושלום לא יהיה קץ; כלומר להרבות המשרה, ולעשות באופן שיהיה שלום לאין קץ על כסא דוד ועל ממלכתו. למרבה המשרה ענינו לעשות שהמשרה תהיה רבה וגדולה, ומלת לעשות הנכללת במלת למרבה היא מושכת אחרת עמה (ולעשות לשלום אין קץ, לעשות שיהיה שלום בלי קץ על כסא דוד). **להכין אתה ולסעדה במשפט ובצדקה**, להעמיד ממלכת בית דוד בל תמוט, וזה על ידי המשפט והצדקה שיעשה המלך, כי במשפט ובצדקה יכון כסא (רד"ק). **מעתה ועד עולם**, חוזר למעלה (רש"י ורד"ק), ובעלי הטעמים הפרידו המלות האלה, והדביקו אותן למטה, ועשו זה מפני שלא נתקיימה ההצלחה ההיא עד עולם. אמנם אין צורך לברוח ממשמעות הכתוב, כי כוונת הנביא לומר שחזקיה ישיב מלכות יהודה לאיתנה, על ידי משפט וצדקה שיעשה, באופן שתוכל להתקיים לעולם; וכל זה אמנם לא יועיל אם לא ילכו בניו בדרכיו, וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, ולפיכך מצאנו שהגלות מיוחסת לחטאות מנשה (מלכים ב' כ"ד ג'), כי הוא אשר קלקל כל הטוב שהיה מזומן על יהודה בזכות חזקיהו, וזה הוא שאמרו רז"ל (סנהדרין צ"ד) בקש הקב"ה לעשות חזקיהו משיח.

גִּבּוֹר אֲבִי־עַד שַׂר־שָׁלוֹם׃ (ו) לְםַרְבֵּה הַמִּשְׂרָה וּלְשָׁלוֹם אֵין־
קֵץ עַל־כִּסֵּא דָוִד וְעַל־מַמְלַכְתּוֹ לְהָכִין אֹתָהּ וּלְסַעֲדָהּ בְּמִשְׁפָּט
וּבִצְדָקָה מֵעַתָּה וְעַד־עוֹלָם קִנְאַת יְהוָה צְבָאוֹת תַּעֲשֶׂה־זֹּאת׃

גדולים ונכבדים. אך כאן פלא יועץ אל גבור אבי עד שר שלום הוא דבור אחד, והדבור הזה הוא השם שישעיה אומר שראוי לקרוא לילד הנולד, והשם הזה אין בו אפילו מלה אחת שתהיה כנוי לחזקיה, אבל המאמר כלו הוא רמז להצלחת חזקיה והצלחת ישראל בימיו; וקרוב הדבר כי מן הכתוב בתורה כעת יאמר ליעקב וגו׳ למד ישעיה לומר הפסוק הזה. והנה המכוון במאמר פלא יועץ וגו׳ הוא כי האל הגבור שהוא אבי עד ואדון השלום, הוא יועץ וגוזר לעשות פלא לישראל בזמן ממלכת הילד הנולד היום, ואח״כ מפרש למרבה המשרה וגו׳. ולפי הפירוש הזה לא לחנם האריך כאן בתארי האל, כי כוונת הנביא לרמוז כי בבוא הפלא שהאל יועץ וגוזר עתה, יוודע שהוא אל גבור ובעל היכולת ושהוא אב לעד, ולא יפר בריתו עם בניו בני ישראל, ולא ישכח את ברית אבותם, ושהוא אדון השלום ואוהב השלום, ולא יאהב העריצים אשר כל חפצם לנתוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס, אבל הוא משפילם עד עפר, ונותן שלום בארץ, כמו שראינו בכל הדורות. (ו) **למרבה המשרה**, ישעיה מפרש כדרכו מה שרמז בפסוק הקודם, והוא אומר כי מה שהאל יועץ לעשות בימי הילד הנולד היום, הוא להרבות המשרה ולתת שלום אין קץ על כסא דוד ועל ממלכתו, להכין אותה (ממלכת בית דוד) ולסעדה במשפט ובצדקה מעתה ועד עולם. המ״ם במלת למרבה איננה לסימן הכינוי,

IX. 7. — X. 4.

Vaticinio pronunziato nei primi anni di Achaz contro il regno d'Israel.

---

(7) Il Signore ha mandato un decreto in Giacobbe: sì, esso si effettuerà in Israele. (8) Proveranne gli effetti il popolo tutto, li proveranno gli Efraimiti e gli abitanti di Samaria, in mezzo all'orgoglio e la superbia con cui van dicendo: (9) Se son caduti i mattoni, rifabbricheremo di pietre quadrate: se tagliati furono i sicomori, vi sostituiremo dei cedri. (10) Sì, il Signore renderà superiori a Ressin i suoi contrarj,

היו לפניו; ורד״ק ורוזי מפרשים על הרעות שבאו על ישראל, והיו מקוים שאם באו עליהם הרעות עוד יבא להם הטוב כפלים. (י) וישגב ה׳ את צרי רצין עליו. כ״ל שזה רומז לענין שלא נתפרש במקרא, והוא כי צרי רצין שגברו עליו, ועל ידי כן נפרדה החבילה בין ארם וישראל, ונהפך ארם לאויב לישראל, וכמו שמפרש ארם מקדם וגו׳; אולי כי אויבי רצין (יהיו מי שיהיו), אחר שגברו עליו, לא כרתו לו ברית שלום אלא על תנאי שיפר בריתו עם ישראל; ואמנם אחר זמן (ועל ידי מסבות לא נודעו לנו) חזר רצין ונתחבר עם ישראל. והמפרשים פירשו על אשור שלקח דמשק והמית רצין, וא״כ לא יובן מה שכתוב אח״כ ארם מקדם, כי אחר שהכה אשור בארם ולקח דמשק והמית רצין, רחוק הוא שיעברו ארמים כח לאכול את ישראל, גם לא יתכן לומר שהכוונה כי ארמיים ילחמו בישראל בשביל מלכי אשור אדוניהם, שא״כ אשור הוא העקר ולא ארם, כי אשור הוא הנותן להם כח לעשות מלחמה ובמצות אשור היתה המלחמה, והיה לו לישעיה ליחס הדבר לאשור שהוא העקר, ולא לארם

ט׳ פסוק ז׳ עד י׳ פסוק ד׳.

נבואה בתחלת ימי אחז כנגד עשרת השבטים.

(ז) דָּבָר שָׁלַח אֲדֹנָי בְּיַעֲקֹב וְנָפַל בְּיִשְׂרָאֵל׃ (ח) וְיָדְעוּ
הָעָם כֻּלּוֹ אֶפְרַיִם וְיוֹשֵׁב שֹׁמְרוֹן בְּגַאֲוָה וּבְגֹדֶל לֵבָב לֵאמֹר׃
(ט) לְבֵנִים נָפָלוּ וְגָזִית נִבְנֶה שִׁקְמִים גֻּדָּעוּ וַאֲרָזִים נַחֲלִיף׃
(י) וַיְשַׂגֵּב יְהוָה אֶת־צָרֵי רְצִין עָלָיו וְאֶת־אֹיְבָיו יְסַכְסֵךְ׃ (יא)

(ז) **דבר**, גזרה, כמו למעלה(ח׳ י׳) דברו דבר ולא יקום. **ונפל**, יתקיים (רש״י ורד״ק), והוראת המלה לשון מנוחה, כמו על פני כל אחיו נפל (בראשית כ״ה י״ח), נופלים בעמק (שופטים ז׳ י״ב); והטעם, הגזרה הזאת תנוח ותשרה ותתקיים בישראל, ואין מלת נפל כפל הענין כדעת גיזו ואחרים, שמפרשים נפל על ירידת הגזרה מן השמים, כי יהיה כפל הענין בלא שום תוספת לתפארת המליצה. אבל יעקב וישראל כפל ענין הוא, והכוונה על האומה כלה, ואח״כ מפרש שהגזרה על מלכות אפרים. (ח) **וידעו**, ירגישו בהתקיים הגזרה, כמו שומר מצוה לא ידע דבר רע (קהלת ח׳ ה׳), ישלם אליו וידע (איוב כ״א י״ט), והוא פירוש ונפל בישראל. **בגאוה ובגדל לבב לאמר**, יכירו וידעו דבר ה׳ בתוך גאותם וגודל לבבם, שהם אומרים לבנים נפלו וגו׳, כלומר עם כל מה שהם מתפארים ומתגאים, תבואם גזרת האל. (ט) **לבנים נפלו**, משל הדיוט הוא שהיו אומרים במלכות אפרים. רש״י מפרש נפילת הלבנים וגדיעת השקמים על מיתת המלכים אשר מלכו על ישראל קודם פקח בן רמליהו, והיו מתפארים ובוטחים בגבורת פקח, והיו מקוים שיגליח יותר מכל אשר

ed intralcierà i suoi nemici. (11) I Siri all'oriente, ed i Filistei all'occidente, divorano Israel da ogni parte: nè tuttavia si calma il suo sdegno, ed il suo braccio è ancor disteso. (12) Il popolo non fa ancora ritorno a chi lo punisce, non ricorre al Signore Sabaot. (13) Quindi il Signore taglia ad Israel tutto ad un tratto capo e coda, rami e vermène. (14) L'anziano

(יג) **כפה ואגמון**, מליצת ראש וזנב כפה ואגמון נמצאת גם למטה (י"ט ט"ו), והדעת נותנת כי כמו שראש וזנב הם שני חלקים מהגוף, כן כפה ואגמון הם חלקים מגוף אחד, ולפי זה פירשתי למטה ולא יהיה למצרים מעשה וגו', שלא יצליחו המצרים בשום דבר, ולא יהיה להם שום מעשה שיגמרו ממנו דבר שלם, שיהיה לו ראש וזנב אם הוא ממיני בעלי חיים, ושיהיה לו כפה ואגמון אם הוא ממיני הצמחים. אבל מה הם כפה ואגמון, זה לא נודע בבירור, וגם המתרגמים הקדמונים לא פירשו המלות האלה לפי פשוטן, כי אם לפי הנמשל. והנה מן **כפה** לא מצאנו רק וכפתו לא רעננה (איוב ט"ו ל"ב), ומשם נראה ודאי שהוא חלק מהאילן, וכן פירש רד"ק ענף העץ. ואגמון מצאנוהו עוד בישעיה נ"ח ה' ובאיוב מ' כ"ו ומ"א י"ב, ונראה שהוא נאמר להוראות שונות; ורא"בע פירש כאן ולמטה נ"ח ה' מין צמח רך, ורד"ק פירש שהוא **גֹמֶא**, והוא בלשון חכמים גמי, ובלשון רומי juncus. ודידרליין וגיזי' ואחרים פירשו **כפה** על הדקל, והסתייעו ממליצת כפות תמרים (ויקרא כ"ג מ'); אבל אם ענפי הדקל נקראים כפות תמרים, אין מכאן שום ראיה שיהיה האילן עצמו קרוי כפה. גם הביא סיוע מתרגום שני (אסתר א' ה'); אך שם כתוב: כף אילנא לאילנא ועבד כיפין (כפף אילן לאילן, ומהענפים הכפופים האגודים זה בזה עשה כמין כיפה (volta) לצל ולנוי), ואין כאן זכר ורמז לדקל. ורש"י פירש מעין כיפה שבלשון חכמים (volta), ופירש אגמון כיפה קטנה. והקרוב אלי שהכוונה ענפים גדולים, וענפים דקים כעין גמי; ואולי **כפה** הוא שם לכללות הענפים המסתעפים מן האילן (בלשון צרפת branchage), וזה יצדק מאד באיוב ט"ו ל"ב; וברוך היודע.

(יד) זקן וגו', גיזי' ואחרים לפניו ואחריהם פיליפסון, אמרו שאין המקרא הזה לישעיה, אלא אדם אחר הוסיף אותו לפרש המשל, ושאמנם לא היתה כן כוונת ישעיה, כי לא נתכוון אלא להמשיל בראש החשובים בעם, והמון העם בזנב. ואני לא אוכל להאמין שעלה על דעת אדם בימי קדם להוסיף מלות לפרש המשל בישעיה, אחרי שכמה משלים קשים מזה נמצאים בו בלא פירוש; ועוד הדבר ברור כי ישעיה שהיה נביא היה מוכרח לדבר נגד נביאי השקר, ויותר יתכן שהוא עצמו יכנה אותם בתאר זנב, ממה שיעשה זה אדם אחר שאיננו נביא. אמנם נ"ל ברור

אֲרָם מִקֶּדֶם וּפְלִשְׁתִּים מֵאָחוֹר וַיֹּאכְלוּ אֶת־יִשְׂרָאֵל בְּכָל־פֶּה
בְּכָל־זֹאת לֹא־שָׁב אַפּוֹ וְעוֹד יָדוֹ נְטוּיָה׃ (יב) וְהָעָם לֹא־שָׁב
עַד־הַמַּכֵּהוּ וְאֶת־יְהוָה צְבָאוֹת לֹא דָרָשׁוּ׃ (יג) וַיַּכְרֵת יְהוָה
מִיִּשְׂרָאֵל רֹאשׁ וְזָנָב כִּפָּה וְאַגְמוֹן יוֹם אֶחָד׃ (יד) זָקֵן וּנְשׂוּא־

שהוא שעלה לו. אך לפירושי צרי רצין אינם מלך אשור, ולא לקחו את דמשק ולא המיתו את רצין, רק שגבו ממנו. ורוז' וג"ז' פירשו כי ישגיב את צרי רצין (שהוא אשור) על אפרים; וזה רחוק. ואת אויביו יסכסך, יעשה שיסתבכו וישתרגו אלה באלה, וכמו שמפרש ארם מקדם ופלשתים מאחור, כי יבאו בארץ משתי רוחות ובתוכה יפגשו זה את זה. לשון סכסוך נ"ל נגזר מן שוכת עצים (שופטים ט' מ"ח) ענינו ענף, וכן שוכא בלשון ארמית ושוך בלשון משנה, וקרוב לשוך סְבַךְ, וכאשר מן סְבַךְ אמרו שבכה, שבוכים, יְסֻבָּכוּ, על דברים כאחוזים ומעורבים יחד כדרך שהענפים כאחוזים זה בזה, וכמו שאמרו השתרג מן שריגים (שהם ענפי הגפן) ובארמית השתבש מן שבשין שהוא תרגום של שריגים, וכן בלשון איטלקית intralciare מן tralci שהם השריגים, כך אמרו לשון סכסך להוראה זאת עצמה, וכן למטה (י"ט ב') וסכסכתי מצרים במצרים, שיסתבכו וישתרגו אלה באלה, כלומר שיתגרו מלחמה אלה באלה. ובלשון חכמים אמרו סכסך להוראה אחרת, וגם היא מענין ענף, וענין הסכסוך אצלם חיכוך, כמו שעושים ענפי האילנות שמתפשטים הנה והנה ומתחככים בכתלים או באדם העובר אצלם. אמרו סכין מסוכסכת (חולין י"ז ב') והכוונה סכין שפגומה פגימה שאינה אלא מצד אחד, וכאלו נתחכך בה דבר ופגם אותה פגימה קלה. וכן ליחכה נירו וסכסכה אבניו (קמא ו') ענינו שהאש נתחככה באבנים, והוא לשון מושאל, כמו ליחכה שאינו אלא דרך מליצה. וכן (שם כ"ב) במסכסכת כל הבירה, שנתחכך הגמל במשאו על פני כל הבירה. ואפילו תמצא לומר שאין הלשון נגזר מן שוך וענף, מכל מקום נ"ל בלא ספק שהכוונה לרז"ל במלה זאת היא על החיכוך והמגע, וכמו שפירש בעל הערוך (ערך סכסך) שהדליק הגמל הבירה בסכסוך כענין חכוך, ולא כמו שפירש רש"י מסכסכת מדלקת. (יא) ארם מקדם, אחר שנתפרד ארם מעל אפרים נהפך להם לאויב, ובכל זאת לא שב העם מרעתו, באופן שגם אף ה' לא שב מהם. ופלשתים מאחור מצאנו בד"ה (ב' כ"ח י"ח) שהפלשתים פשטו ביהודה בימי אחז, וקרוב הדבר כי כמו שפשטו ביהודה, כן פשטו גם באפרים, כי פלשתים היו קרובים ליהודה ולאפרים בשוה, אלא שבעל ד"ה לא חש להזכיר ענייני מלכי ישראל. (יב) עד המכהו, הוא האל, לא שבו אליו בתשובה

ed uomo autorevole, quegli è il capo; ed il profeta, che insegna menzogna, quegli è la coda. (15) Coloro, che dirigono questo popolo, lo fanno traviare; e queglino, che ne vengono diretti, son ruinati. (16) Quindi è che il Signore non può compiacersi dei suoi giovani, nè sentir pietà dei suoi orfani e delle sue vedove; imperocchè esso (il popolo) è tutto corrotto e malvagio, ed ogni bocca infamemente parla; nè tuttavia si calma il suo sdegno, ed il suo braccio è ancor disteso. (17) Imperocchè la malvagità arde qual fuoco, e divora spini e vepri: si appicca ai macchioni del bosco, e questi (di densa foresta ch'essi erano) divengono una densa colonna di fumo. (18) Per l'ira del Signore Sabaot un terribile fuoco si forma nel paese: la gente si trova quasi in un incendio, il fratello non ha pietà del fratello. (19) Esso (fuoco) diserta a destra, e sopravviene la fame; divora a sinistra e più non v'è da saziarsi: l'uomo mangia la carne del proprio braccio. (20) Manasse va contro Efraimo, ed Efraimo contro

יצאה מתוך שרפתם, שהיה עב הרבה; והנה ויתאבכו כמו ויסתבכו, אלא שהוסרה הסמ"ך שהיתה אות קשה ונופלת על סיבוך העצים שהם קשים, והומרה באל"ף שהיא אות קלה ונופלת על סיבוך העשן שהוא דק; ודבר טבעי הוא בדבור האדם ומצוי ג"כ בכל הלשונות שתהיה המלה הכבדה במבטא רומזת על דבר כבד וקשה, וההפך על ההפך; וסעד הבנין הדגוש המורה על חוזק הפעולה. (יח) נעתם, לפי המשך נראה מן השם עֹתֶם בערבי בנקודה על העי"ן, שענינו אש גדול, וכן דעת יונתן. נעתם, לשון זכר איננו חוזר לארץ, אבל המלה פעל סתמי (Impersonale), כלומר אש גדול נתהוה בארץ. במאכולת אש, כמו בתוך הדלקה, שאין אדם נותן לב אלא למלט את נפשו. (יט) ויגזר. האש הנזכר גוזר ומשחית מכל צד. ורעב. העם; ואח"כ אמר לא שבעו בלשון רבים, כי כן מדברים על העם בלשון יחיד ובלשון רבים, וכמו שאמר למעלה והעם לא שב וגו' לא דרשו. איש בשר זרועו. משל על התגרותם זה בזה, איש באחיו, כמו שמפרש מנשה את אפרים, כל זה מחמת עניות ודלות; וטעם משל איש בשר זרועו יאכלו, כי הם מחלישים עצמם בהתגרותם זה בזה, כאדם שיאכל בשר זרועו אשר בו רוב כחו, כי תחת שיחשוב להתחזק באכילתו, הנה הוא נחלש. (כ)

פָּנִים הוּא הָרֹאשׁ וְנָבִיא מוֹרֶה־שֶּׁקֶר הוּא הַזָּנָב׃ (טו) וַיִּהְיוּ
מְאַשְּׁרֵי הָעָם־הַזֶּה מַתְעִים וּמְאֻשָּׁרָיו מְבֻלָּעִים׃ (טז) עַל־כֵּן עַל־
בַּחוּרָיו לֹא־יִשְׂמַח ׀ אֲדֹנָי וְאֶת־יְתֹמָיו וְאֶת־אַלְמְנֹתָיו לֹא יְרַחֵם
כִּי כֻלּוֹ חָנֵף וּמֵרַע וְכָל־פֶּה דֹּבֵר נְבָלָה בְּכָל־זֹאת לֹא־שָׁב
אַפּוֹ וְעוֹד יָדוֹ נְטוּיָה׃ (יז) כִּי־בָעֲרָה כָאֵשׁ רִשְׁעָה שָׁמִיר
וָשַׁיִת תֹּאכֵל וַתִּצַּת בְּסִבְכֵי הַיַּעַר וַיִּתְאַבְּכוּ גֵּאוּת עָשָׁן׃ (יח)
בְּעֶבְרַת יְהוָה צְבָאוֹת נֶעְתַּם אָרֶץ וַיְהִי הָעָם כְּמַאֲכֹלֶת אֵשׁ
אִישׁ אֶל־אָחִיו לֹא יַחְמֹלוּ׃ (יט) וַיִּגְזֹר עַל־יָמִין וְרָעֵב וַיֹּאכַל
עַל־שְׂמֹאול וְלֹא שָׂבֵעוּ אִישׁ בְּשַׂר־זְרֹעוֹ יֹאכֵלוּ׃ (כ) מְנַשֶּׁה

כי ראה ישעיה שהיה קרוב לפרש משל הראש על הזקנים ועל הנביאים שהיו מנהיגים את העם, ולפרש הזנב על ההמון, ולפיכך חזר ופירש הזקן הוא הראש, אבל הנביא המורה שקר אל תחשבו שאני ממשילו לראש, כי איננו אלא הזנב. ותלמידי מוה״רר אברהם חי גריגו אומר שאם היה המקרא הזה פירוש נוסף, הי״ל הראש הוא זקן וכו' והזנב הוא נביא וכו', ואמנם זקן ונשוא פנים הוא הראש וגו' היא מליצה שירית כמליצת ישעיה, לא מליצת מפרש; ונכונים דבריו. (טו) מאשרי, מנהלי, כמו למעלה (ג' י״ב) עמי מאשריך מתעים. **מאשרי העם ומאשריו**, חילק את העם לשני חלקים, המנהיגים והמתנהגים, ואמר כי החלק המנהיג הוא מתעה את העם, והחלק המתנהג הוא מבולע. וטעם הפסוק כי לכך יכרית ה' הזקן והנביא כי היו מתעים את העם, ומפילים אותו בהשחתה ואבדון, באופן שעל בחוריו לא ישמח ה' וכו'. (טז) **על בחוריו לא ישמח** וכו', ומתוך כך יפילם בחרב, ויהיו בניהם יתומים ונשיהם אלמנות. (יז) **כי בערה כאש רשעה**, משל על ההשחתה שהרשעים גורמים על עצמם. **שמיר ושית תאכל**, המשיל הרשעה באש והרשעים בקוצים, ואח״כ בסבכי היער, ואמר כי תצא אש ומתחלה קוצים ואח״כ תאכל גם האילנות הגדולים, והכוונה כי הצרות תבאנה תחלה על ההמון וכמו שאמר ומאושריו מבולעים, ואח״כ תבאנה גם על השרים מנהיגי העם. **ויתאבכו**, אומר אני בוך נבך וסבך עיקר אחד להם, והנה אמר כי סבכי היער לא יהיו מסובכים אלא בעשן אשר

Manasse; queglino stessi che uniti solevano essere contro Giuda. Nè tuttavia si calma il suo sdegno, ed il suo braccio è ancor disteso.

יהודה, אבל הכוונה אותם שהיו מתחלה אגודה אחת להרע ליהודה, עתה יתגרו זה בזה מחוסר כל.

X.

(1) O voi, che vergate iniqui decreti; voi scriventi, che scrivete iniquità; (2) Torcendo la causa dei miseri, ed usurpando i diritti dei poveri del mio popolo: vostra preda facendo le vedove, e gli orfani spogliando. (3) Che farete poi al dì della punizione, allora quando il disastro da lungi verrà? Presso chi fuggirete per averne soccorso, e dove lascerete il vostro

---

הטעמים היא במקום מן, אבל לא מצאנו מליצת הטה איש ממשפט. ומה שמצאנו יטו אביונים מדרך (איוב כ"ד ד') ענין אחר הוא, כי טעמו יכריחו האביונים לנטות מן הדרך, כדי להניח להם מקום; ואם תפרש כאן כמו שם, תהיה הכוונה שהם גורמים לדלים שיהיו נוטים מן הדין והיושר, וזה לא יתכן. (ג) **ליום פקדה**, הוא יום הגמול, כמו באו ימי הפקודה באו ימי השלום (הושע ט' ז'). **ואנה תעזבו כבודכם**, דרך התול, כשתנוסו היכן תעזבו כבודכם וגאונכם? והכוונה כי בבוא יום הגמול לא תמצאו עזרה, וכל כבודכם יאבד מכם. (ד) **בלתי כרע תחת אסיר**, כ"ל שהיה להם משל הדיוט, שהיו אומרים פלוני לא כרע להיות אסיר, ורע גדול מזה אירע לו, כי נפל במלחמה ונהרג. וכאן אחר שהזכיר ואנה תעזבו כבודכם, הפך פניו מהם, ואמר כבודם לא כרע תחת אסיר, כלומר האנשים האלה היו גסי הרוח ורם לבבם מאד, ועל כן יפלו תחת הרוגים. **בלתי** כמו **לא**, כמו למטה (י"ד ו') מכת בלתי סרה. מלת **תחת** במליצת כרע תחת אסיר אין ענינה כמו במליצת תכריע קמי תחתי (תהלים י"ח מ'), אך ענינה **במקום** (כדעת רד"ק ואחרים), כמו שבו איש תחתיו (שמות י"ו כ"ט), והכוונה כרע באופן שיהיה מקומו במקום האסירים, כרע להיות אסיר; ותחת הרוגים ענינו כמשמעו, שההרוגים מרובים ונופלים זה על זה, והנה קנתם תחת קנתם. ובשנת תקנ"א הדפסתי **בלתי כרע** למעלה, ופירשתי ואנה תעזבו כבודכם אשר לא היה רגיל לכרוע ולהשפיל עצמו; וזה אחד מן

את־אפרים ואפרים את־מנשה יחדו המה על־יהודה בכל־זאת
לא־שב אפו ועוד ידו נטויה׃

יחדו חמה על יהודה, אין מענין הנבואה הזאת שיכנה לרעה על

י

(א) הוי החקקים חקקי־און ומכתבים עמל כתבו׃ (ב)
להטות מדין דלים ולגזל משפט עניי עמי להיות אלמנות
שללם ואת־יתומים יבזו׃ (ג) ומה־תעשו ליום פקדה ולשואה
ממרחק תבוא על־מי תנוסו לעזרה ואנה תעזבו כבודכם׃

(א) הוי החקקים, המשך הנבואה הקודמת, כי גם כאן מסיים בכל זאת לא שב אפו, כמו למעלה. ומכתבים עמל כתבו, הנכון כדעת ראב"ע, עמל דבק עם כתבו, והטעם: אתם המכתבים (השופטים, שמלאכתם לכתוב פסק דין) שאתם כותבים משפטי עמל ועולה. הפיעל מורה כאן על הרגילות וההתמדה בפעולה, ואיננו יורה לשליחי (כדעת ראב"ע ורד"ק) שאומרים לסופרים שיכתבו, אבל השופטים נקראים כותבים וחוקקים, וידוע כי תחלת הכתיבה היתה חקיקה על האבן, והתורות נכרתו תחלה על לוחות אבן, וכאשר אח"כ שם חקיקה גם על הכתיבה על ספר, כמו (למטה ל' ח') כתבה על לוח אתם ועל ספר חקה, מי יתן בספר ויחקו (איוב י"ט כ"ג), והנה חוקקים ענינו כמו כותבים, ומכתבים ענינו רגילים לכתוב. אבל מלת חקקי אע"פ שעקר הוראתה כתיבות, המכוון בה משפט וגזר דין, כמו מלת חק ומחקק (משלי ל"א ה'), וכן גדולים חקקי לב (שופטים ה' ט"ו). והנה הדבר ברור כי מלות ומכתבים עמל כריכות טפחא ומרכא, ואף בעלי הנקוד אם היתה כוונתם להדביק לעמל (על דרך חקקי און) היו מנקדים התיבה בצורת שם דבר (ומכתבים), ולא בצורת בינוני; לפיכך אין ספק שהמעתיקים טעו והחליפו טפחא במרכא ומרכא בטפחא. (ב) להטות מדין דלים, משפט דלים, כמו יושבי על מדין (שופטים ה' י'), והמ"ם מאותיות האמנ"תי, ולפי

fasto? (4) Esso non si piegava ad esser prigioniero, ed essi invece cadranno sotto (un mucchio di) uccisi. Nè tuttavia si calma il suo sdegno, ed il suo braccio è ancor disteso.

בודאי שהנביא אמר כרע ונפל בשני מאמרים מתאימים (כרע תחת אסיר, ותחת הרוגים יפולו), ולא שאמר בלתי כרע מאמר אחד ואח"כ תחת אסיר ותחת הרוגים יפלו מאמר אחר. ורד"ק ורוז' וג'יזי (באוצרו בערך כרע) ואחרים פירשו בלתי ביו"ד הכנוי, לפי שהטעם הזה בלתי, שאינם עמי ולא שומעים אלי (או להיותם בלי עזרתי, כי אינני עמהם), יכרעו תחת אסיר ויפלו תחת הרוגים; והוא פירוש דחוק מאד. ויפה השיב גיסיניוס שלפי זה יש במשמע שיכרעו ויפלו בלי השגחת ה', תחת כי הנביאים מייחסים תמיד גם המאורעות הרעים להשגחת האל ולגזרתו. ומלת כרע שהיא לשון עבר ויחיד, ויפלו שהיא עתיד ולשון רבים, אינן מתיישבות בדיוק אלא לפי מה שפירשתי.

X. 5-34 XI. XII.

Vaticinio contro il re d'Assiria (Senacheribo), che, invasa la Giudea, minacciava Gerusalemme; ed annunzio della disfatta del suo esercito. Annunzio della pace e prosperitá, che la Giudea godrebbe sotto un Re della dinastia di Davide (Ezechia); come pure del ritorno degl'Israeliti menati in cattività dai re assiri.

(ד) בִּלְתִּי כָרַע תַּחַת אַסִּיר וְתַחַת הֲרוּגִים יִפֹּלוּ בְּכָל־זֹאת לֹא־
שָׁב אַפּוֹ וְעוֹד יָדוֹ נְטוּיָה׃

הפירושים שלחתי לרוזי והדפיסם בראש ספרו, ושם נגנבו ונדפסו בפראג בישעיה עם תרגום ר׳ משה לנדא ע״ה. ואחר זמן פירשתי כדעת תלמידי מוה״רר אח״ם יפלו בלתי כריעה הקודמת לנפילה, כי המתים במלחמה והנופלים ביד האויב, אם הם גבורים אינם נופלים רק אחר שיכרעו מרוב יגיעה או מרוב פצע וחבורה, כענין שכתוב המה כרעו ונפלו (תהלים כ׳ ט׳), אלא בהפך עם כל כבודם וגאונם יפלו אסירים והרוגים בלי שילחמו ובלי שיכרעו, ותהיה מיתתם בלי כבוד. וגם הפירוש הזה וגם הקודם הם רחוקים בעיני, כי להיות כרע ונפל שני אחים וקרובים זה לזה מאד בענינם, וגם באו זה אצל זה שלש פעמים בשירת דבורה, שכבר ראינו שלקח ממנה ישעיה מלות חִקְקֵי וּמִדִּין, קרוב

י (ה׳-ל״ד) יא יב

נבואה על מפלת חיל מלך אשור (סנחריב) בבואו על ירושלים, ונבואה על השלום וההצלחה אשר יהיו ביהודה בימי מלך מבית דוד (חזקיה), ועל שוב נדחי ישראל אשר הגלו מלכי אשור, וחזרת השבטים תחת מלך יהודה.

(5) O tu Assiro, bastone del mio sdegno; nella cui mano ella è qual verga l'ira mia. (6) Sì, io lo mando contro una nazione corrotta, lo deputo sovra la gente, che ha provocata la mia collera; in guisa ch'ei faccia preda e bottino, e la renda oggetto di conculcazione, come il fango delle piazze. (7) Egli però non l'immagina così, nè così pensa la mente sua; ma il suo cuore è volto a distruggere, a sterminare nazioni non poche. (8) Egli dice: I re son tutti egualmente altrettanti miei governatori. (9) Calnò non ha essa subita la sorte di Carkemis? Chamat non ha essa subito il destino di Arpad, Samaria quello di Da-

מבישה (משלי י״ב ד׳), והדרך השני נחמד ונעים יותר, מפני שהשומע תלוי ועומד לדעת מי הוא הנושא שיצדק עליו התאר ההוא. כגון נזם זהב באף חזיר אשה יפה וסרת טעם (שם י״א כ״ב) יכעס יותר ממה שיכעס אם תאמר אשה יפה וסרת טעם כנזם זהב באף חזיר, וזה מפני שהשומע אשה יפה וסרת טעם אע״פ שלא ידע באיזה תאר יתארוה, הנה כבר ידע דרך כלל מה יהיה סוף הדבור, כי רק בתאר מגונה תהיה מתוארת; אבל השומע נזם זהב באף חזיר איננו יודע כלל מה יהיה סוף הדבור, ומה יהיה הדבר אשר זה תארו. ויש בספר משלי מקראות שאפשר לטעות בהם, ולהחליף הנושא בנשוא, כגון גומל נפשו איש חסד ועוכר שארו אכזרי (שם י״א י״ז), רבים חשבו שהכוונה שמי שמטיב לעצמו הוא איש חסד, ומי שעוכר בשרו הוא אכזרי, ולי נראה ברור שהכוונה בהפך, שמי שהוא איש חסד הוא גורם טובה לעצמו, ומי שהוא אכזרי הוא מביא רעה על בשרו, וכמו שכתוב אח״כ וזורע צדקה שכר אמת, כן צדקה לחיים. וכן כאן המפרשים פירשו שָׂרַי נושא ומלכים נשוא, כל אחד משרי הוא מלך, או הוא כמו מלך; ולא יתכן שיהיה שום מלך (ובפרט בימי קדם) קורא לשריו מלכים, כי ידוע שהמלך מחליף שריו כרצונו, ומרים ומשפיל מי שירצה. ולפי פירושי המאמר נקשר יפה עם מה שלפניו ומה שאחריו. ואם יאמר אדם שאם כן היה ראוי לומר המלכים בה״א הידיעה, אשיבהו כי זה נוהג הרבה במליצת שירי המקרא להשמיט ה״א הידיעה, אם מפני שהקיצור מרומם הדבור, ואם מפני שהשיר העברי מקבל לשון ארמית, ואין ה״א הידיעה נוהגת בלשון ארמית. הלא תראה אֱנוֹשׁ, תֵּבֵל, שהן מלות מיוחדות לדבור השירי, לא באה בהן ה״א בשום מקום. (ט) **הלא ככרכמיש**, הלא היה כלנו ככרכמיש, כלומר כל המקומות האלה מקרה אחד היה להם לנפול בידי. **כרכמיש**, היא על נהר פרת

(ה) הוֹי אַשּׁוּר שֵׁבֶט אַפִּי וּמַטֶּה־הוּא בְיָדָם זַעְמִי׃ (ו) בְּגוֹי
חָנֵף אֲשַׁלְּחֶנּוּ וְעַל־עַם עֶבְרָתִי אֲצַוֶּנּוּ לִשְׁלֹל שָׁלָל וְלָבֹז בַּז
וּלְשִׂימוֹ (ולשומו ק׳) מִרְמָס כְּחֹמֶר חוּצוֹת׃ (ז) וְהוּא לֹא־כֵן
יְדַמֶּה וּלְבָבוֹ לֹא־כֵן יַחְשֹׁב כִּי לְהַשְׁמִיד בִּלְבָבוֹ וּלְהַכְרִית גּוֹיִם
לֹא מְעָט׃ (ח) כִּי יֹאמַר הֲלֹא שָׂרַי יַחְדָּו מְלָכִים׃ (ט) הֲלֹא
כְּכַרְכְּמִישׁ כַּלְנוֹ אִם־לֹא כְאַרְפַּד חֲמָת אִם־לֹא כְדַמֶּשֶׂק

(ה) הוי אשור שבט אפי, ישעיה מתחיל כדרכו לדבר דרך משל, ואח״כ הולך ומפרש. ומטה הוא בידם זעמי, זעמי הוא כמו מטה (להכות בו) בידם של בני אשור (רש״י), כלומר זעמי הוא הנותן להם כח לכבוש ממלכות. ואמר בידם לשון נסתר, על דרך רני עקרה לא ילדה, עיין למעלה א׳ ד׳; ואמר בידם לשון רבים על העם. ורלב״ג ורוזי׳ וגיזו פירשו והמטה אשר הוא בידם הוא זעמי, או הוא מטה זעמי; ולפי זה מלת הוא יתרה, והיה מקומה בסוף הפסוק. והנה המקרא הזה הוא לנכח אשור, כי מלת הוי היא דרך קריאה (עיין למעלה א׳ ד׳), ואחר שקרא לו הוא הופך פניו ממנו ומדבר עליו בלשון נסתר. ואולי מפני שתחלת דבריו היא בגנותן של ישראל (בגוי חנף אשלחנו), לא רצה לדבר עם אשור לנכח, כי זה יהיה דרך כבוד לאשור וזלזול גדול לישראל, שיהיה הנביא מספר לו גנותם. (ו) בגוי חנף אשלחנו ועל עם עברתי, הם בני יהודה שהיו חטאים בימי חזקיה כמו שנ״רס ישעיה בסימן א׳, והו שלח סנחריב להענישם על ידי שעלה על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם. ואין ספק כי אז שלל שללם ובזז בזם. אצונו, לשון מנוי על שררה, כמו שפירשתי והתיצבו באהל מועד ואצונו (דברים ל״א י״ד). ולשומו מרמס, לשום את בני יהודה מרמס. ובתחלה הייתי מפרש לשום אח״כ את אשור מרמס לאחרים כחמר חוצות. (ז) והוא לא כן ידמה, איננו יודע ולא יחשוב שאיננו אלא מטה זעמי. ואם רבשקה אמר ה׳ אמר אלי עלה אל הארץ הזאת והשחיתה (ישעיה ל״ו י׳), מלבו בדה הדבר כדי למצוא חן בעיני אנשי ירושלם למען יפתחו לו שערי העיר, אך סנחריב היה אומר בכח ידי עשיתי ובחכמתי וגו׳. (ח) הלא שרי יחדו מלכים, הלא המלכים כלם כאחד אינם אלא שרים שלי, כלומר שהם כמו השרים שהמלך ממנה אותם, ובידו להשפילם; והטעם הוא חושב שכן יהיה תמיד, וכדרך שכבש קצת מלכים, הוא מדמה שיכבוש כל מלך שירצה. לפעמים מזכירין תחלה הנושא ואח״כ הנשוא, כגון אשת חיל עטרת בעלה, ולפעמים מקדימין הנשוא, כגון ורקב בעצמותי׳

masco? (10) Come la mia mano ha bastato per quei regni da nulla, sebbene i loro simulacri fossero in maggior numero che quelli di Gerusalemme e di Samaria .... (11) Sì, come ho trattata la Samaria e i suoi idoli, tratterò anche Gerusalemme e i suoi dèi. (12) Ora, poichè il Signore avrà compiuto ciò, ch'egli vuol eseguire nel monte di Sion, ed in Gerusalemme; Voglio (egli dirà) esiger conto del crescente orgoglio del re d'Assiria, e della fastosa sua alterigia. (13) Imperocchè egli ha detto: Fu pel vigore del mio braccio e per la mia sagacità, avendo io agito con intelligenza, che rimossi i confini dei popoli, le loro metropoli depredai, e coloro che in forte sito abitavano ne feci discendere. (14) La mia mano trovò quasi in un nido le ricchezze dei popoli; e come raccolgonsi uova abbandonate, tutta la terra io raccolsi (conquistai): nè vi fu chi scotesse un'ala, o la bocca aprisse a

---

ומתרבה. (יג) עשיתי, דבק עם ואסיר, שוסיתי, ואוריד, כלומר בכח ידי עשיתי מה שהייתי מסיר וכו', וזה טעם שוא הוי"ו. ואסיר ואוריד, לא שהם לעתיד ממש, אך העתיד בהם במקום למ"ד להסיר, להוריד, בכח ידי עשיתי מה שעשיתי להסיר ולהוריד. כי נבנותי, כי פעלתי בתבונה. ואולי יתכן שהיתה כוונת הנביא לומר וָאָסִיר וָאוֹרִיד, לשון עבר כמו שוסיתי. ועתודתיהם, הנכון כתרגומו קרוי תושבחתהון, לשון עַתּוּדִים האמור דרך משל על הגדולים והחשובים, וכאן בהיותו לשון נקבה הוא חוזר על הערים הראשונות במלכות. שושתי, לשון מְשִׁסָּה, והוא מבנין פִּעֵל, אלא שהוא מורכב מן שסס ושסה, מן שסס היה משפטו שוססתי כמו סובבתי, ומן שסה שִׁסֵּיתִי כמו צִוֵּיתִי. כאביר יושבים, יושבים במקום גבוה (רד"ק), והאל"ף בכאביר יתרה, והנקודות נכונות, והטעמים לא כן. ובנביאים כ"י קדמון על קלף שבידי מצאתי ואוריד בטפחא וכאביר במרכא, וכן נכון. ולא יצדק לפרש כביר על סנחריב, ואף לא לקרוא כַּבִּיר, כי תמחה המליצה בהשאר יושבים בודד, גם ואוריד לא יתישב יפה. (יד) ותמצא כקן ידי לחיל העמים, ידי מצאה חיל העמים כאלו הוא בתוך קן. כקן, משפטו כְּבַקֵּן, כמו ואצרוף כַּבֹּר סיגיך (למעלה א' כ"ה). לחיל, כמו את חיל; על דרך הרגו לאבנר (רד"ק), והוא על דרך לשון ארמית. כל הארץ אני אספתי, אספתי הארצות תחת ממשלתי, כמו ויאסף אליו כל הגוים (חבקוק ב' ה'). ולא היה נודד

שֹׁמְרוֹן׃ (י) כַּאֲשֶׁר מָצְאָה יָדִי לְמַמְלְכֹת הָאֱלִיל וּפְסִילֵיהֶם
מִירוּשָׁלִַם וּמִשֹּׁמְרוֹן׃ (יא) הֲלֹא כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְשֹׁמְרוֹן
וְלֶאֱלִילֶיהָ כֵּן אֶעֱשֶׂה לִירוּשָׁלִַם וְלַעֲצַבֶּיהָ׃ (יב) וְהָיָה כִּי־יְבַצַּע
אֲדֹנָי אֶת־כָּל־מַעֲשֵׂהוּ בְּהַר צִיּוֹן וּבִירוּשָׁלִָם אֶפְקֹד עַל־פְּרִי־גֹדֶל
לְבַב מֶלֶךְ־אַשּׁוּר וְעַל־תִּפְאֶרֶת רוּם עֵינָיו׃ (יג) כִּי אָמַר בְּכֹחַ
יָדִי עָשִׂיתִי וּבְחָכְמָתִי כִּי נְבֻנוֹתִי וְאָסִיר ׀ גְּבוּלֹת עַמִּים
וַעֲתִידֹתֵיהֶם (ועתודותיהם ק׳) שׁוֹשֵׂתִי וְאוֹרִיד כַּאבִּיר (כביר ק׳)
יוֹשְׁבִים׃ (יד) וַתִּמְצָא כַקֵּן ׀ יָדִי לְחֵיל הָעַמִּים וְכֶאֱסֹף בֵּיצִים
עֲזֻבוֹת כָּל־הָאָרֶץ אֲנִי אָסָפְתִּי וְלֹא הָיָה נֹדֵד כָּנָף וּפֹצֶה פֶה

(ירמיה מ"ו ב) ונקראת בערבי קַרְקִיסְיָה, וברומי Cercusium. כלנו, הוא כַּלְנֶה (עמוס ו' ב), כַּלְנֵה (בראשית י' י), ואולי ג"כ כַּנֵּה (יחזקאל כ"ז כ"ג), והיא Ctesiphon על יד חדקל, כנגד Seleucia, וכן מתורגם בתרגום ירושלמי בבראשית. חמת, עיר ארם על נהר Orontes, גם ארפד קרובה לחמת. (י) מצאה ידי, הספיקה, כמו ומצא להם (במדבר י"א כ"ב). לממלכות האליל, לאותן הממלכות שכבשתי אותן כאלו הן ממלכות אליל ושוא, לשון רופאי אליל (איוב י"ג ד), רועי האליל (זכריה י"א י"ז); אבל לא יתכן למלך עובד אלילים שיאמר דרך לעג ממלכות האלילים (כדעת המפרשים), מאחר שגם ממלכתו ממלכת אלילים היא, וידוע כי עובדי עבודה זרה לא היו בוזים אלילי זולתם; ועוד ממלכות האלילים היל"ל, לא האליל. ופסיליהם מירושלם, מרובים מפסילי ירושלם ושמרון (דון יצחק), כלומר שהיו להם אלוהות הרבה לעזרתם. (יא) לשמרון ולאליליה, אחר שאמר לממלכות האליל להוראת הבל וריק, אמר ולאליליה להוראת אלהות, וזה דרך נאות להזכיר מלה אחת תחלה בהוראה אחת ואח"כ בהוראה אחרת. (יב) והיה כי יבצע, ישלים. את כל מעשהו, מה שגזר לעשות, והר ציון וירושלם הם משל על מלכות יהודה, והמעשה הנגזר הוא האמור למעלה לשלול שלל ולבז בז, כי עלה סנחריב על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם, וגם קרב לירושלם והשחית השדות אשר סביבותיה ושלל שללם. אפקוד, כן יאמר ה'. על פרי גדל לבב מלך אשור, יפקוד ה' על מלך אשור שהוא גאה ורם עינים. פרי גדל לבב, רבוי גודל לבב (רמ"י) כלומר גאוותו הַפְּרִי

stridere. (15) Dovrebbe ella la scure gloriarsi sovra colui che taglia con essa? Dovrebb'ella la sega vantarsi maggiore di colui che l'agita quasi agitasse un bastone; o di chi l'alza, come alzasse una verga, non già un legno? (16) Ebbene, il Padrone, il Signore Sabaot, manderà nella sua pinguedine dimagramento; e sotto del suo fasto si accenderà quasi un incendio di fuoco. (17) Egli, ch'è la luce d'Israel, farassi qual fuoco; Egli, che n'è il Santo, farassi qual fiamma; e ardendo, divorerà ad un tratto i suoi spini e i suoi vepri. (18) E l'onor del suo bosco e del suo Carmelo, egli lo finirà in corpo e in anima (onninamente); sicchè quegli alberi, che eccelsi alzavansi, si ridurranno a tarlatura. (19) Gli alberi, che di quel bosco avanzeranno, pochissimi saranno, ed un fanciullo saprà scriverne l'elenco. (20) In allora l'avanzo d'Israele, il residuo della famiglia di Giacobbe, non si appoggerà più sul suo percussore; ma appoggerassi solidamente

---

והכוונה על פרח, ועיין למטה כ"ט י"ז. מנפש ועד בשר, מליצה היא, והכוונה לגמרי; והמליצה לקוחה מהאדם שהוא מורכב מנפש ובשר, ואין הכוונה לומר שתכרת נפשם, אלא שיכרית המחנה לגמרי. והיה במסס נוסס, מה שהיה עץ גבוה (מלשון נֵס כמו למטה נ"ט י"ט רוח ה' נוססה בו) יהיה כדבר נמס ונמק. במסס, משרש מסס הקרוב בהוראתו לשרש מקק; או הוא (כדעת רש"י ואחריו Coccejus) לשון סָס, והוא התולעת האוכלת הענים, והכוונה כעץ נרקב. ורוז' וגיז' ואחרים פירשו כמו שהחולה מתמסמס, נוסס כמו נסים בארמי שענינו זועף, חלש וחולה. ואחר שמצאנו נוססה בו ואבני נזר מתנוססות (זכריה ט' י"ו) אין להאמין שתהיה למלת נוסס הוראת החולשה. ואמנם לפי פירושי היה ראוי להטעים והיה כמסס במרכא טפחא. (יח) ושאר עץ יערו, הפליטה אשר תשאר מאנשי צבאו מעט תהיה. ונער יכתבם, לא אמר יכתוב מספרם, אלא יכתבם, כמו ויכתב אליו את שרי סכות ואת זקניה (שופטים ח' י"ד), כלומר יכתוב אותם על ספר, אחד לאחד בשמו. (כ) שאר ישראל ופלטת בית יעקב, נראה כדעת ראב"ע ודון יצחק ואחרים, שהכוונה על מלכות יהודה אחר גלות עשרת השבטים, כי באבוד מלכות ישראל היתה מלכות יהודה פלטת בית יעקב. להשען על מכהו, כמו שעשה אחז, שקרא מלך אשור, ולא היה אלא לרעתו. באמת, אין הכוונה

וּמְצַפְצֵף׃ (טו) הֲיִתְפָּאֵר הַגַּרְזֶן עַל הַחֹצֵב בּוֹ אִם־יִתְגַּדֵּל
הַמַּשּׂוֹר עַל־מְנִיפוֹ כְּהָנִיף שֵׁבֶט וְאֶת־מְרִימָיו כְּהָרִים מַטֶּה לֹא־
עֵץ׃ (טז) לָכֵן יְשַׁלַּח הָאָדוֹן אֲדֹנָי צְבָאוֹת בְּמִשְׁמַנָּיו רָזוֹן וְתַחַת
כְּבֹדוֹ יֵקַד יְקֹד כִּיקוֹד אֵשׁ׃ (יז) וְהָיָה אוֹר־יִשְׂרָאֵל לְאֵשׁ
וּקְדוֹשׁוֹ לְלֶהָבָה וּבָעֲרָה וְאָכְלָה שִׁיתוֹ וּשְׁמִירוֹ בְּיוֹם אֶחָד׃
(יח) וּכְבוֹד יַעְרוֹ וְכַרְמִלּוֹ מִנֶּפֶשׁ וְעַד־בָּשָׂר יְכַלֶּה וְהָיָה כִּמְסֹס
נֹסֵס׃ (יט) וּשְׁאָר עֵץ יַעְרוֹ מִסְפָּר יִהְיוּ וְנַעַר יִכְתְּבֵם׃ (כ) וְהָיָה
בַּיּוֹם הַהוּא לֹא־יוֹסִיף עוֹד שְׁאָר יִשְׂרָאֵל וּפְלֵיטַת בֵּית־יַעֲקֹב
לְהִשָּׁעֵן עַל־מַכֵּהוּ וְנִשְׁעַן עַל־יְהוָה קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל בֶּאֱמֶת׃

כנף, שיש במשל הקן שפתח בו, לא היה בקן שום עוף שיכה כנף להפחידני ולמנעני מקחת הביצים. (טו) על מניפו כהניף שבט, על האדם המניף אותו בלא יגיעה כאלו הוא מניף שבט (ר' יוסף אלבו בס' העקרים מאמר ב' פרק ג'). ואת מרימיו, בוי"ו, כן כמצא בהרבה ספרים כ"י, וגם בקצת הנדפסים, וכן מסקנת ר' מנחם לונזאנו ובעל מנחת שי. ואת מרימיו, כמו ועל. כהרים מטה לא עץ, שמרימים המשור בקלות כאלו הוא מטה, וכאלו איננו עץ. ולפירוש זה היה ראוי להטעים אם־יתגדל המשור על־מניפו כהניף שבט ואת־מרימיו וגו'. ורוזי' וגיזי' פירשו קרוב לפירוש רמ"י, כאלו היה השבט מניף את מרימיו, וכאלו המטה היה מרים את האדם אשר איננו עץ. וזה רחוק מאד, שיקרא את האדם לא עץ; ובני אוהב גר ז"ל מתרץ ומפרש. כהרים מטה לא עץ, כאלו המטה שהוא עץ יתגדל מהיות עץ וירים הוא את מרימיו. (טז) האדון, האל הנקרא אדני צבאות, והוא האדון על הכל, והמלכים והתקיפים כאין נגדו. במשמניו רזון, משל, כמו ידל כבוד יעקב ומשמן בשרו ירזה (ישעיה י"ז ד'). ותחת כבודו, תחת מתניו שהוא כבודו וגאותו, מעצמו יקד יקוד שיאכלהו, ומה הוא היקוד והאש הזה מפרש בפסוק הסמוך והיה אור ישראל לאש וגו'. (יז) אור ישראל, וקדושו של ישראל, הכוונה אלהי ישראל. ואכלה שיתו ושמירו, אחר שהמשיל האל לאש, המשיל מחנה אשור לעצים, ואמר שהאש תהיה כאוזת תחלה בקוצים, ואח"כ תאכל גם האילנות הרמים, שקראם כבוד יערו וכרמלו, ועל דרך שפירשתי למעלה ט' י"ז. (יח) וכבוד יערו, כ"ל שהיו אומרים לפעמים יער סתם והכוונה על הלבנון, כמו שהיו אומרים נהר סתם

sul Signore, il Santo d'Israele. (21) L'avanzo di Giacobbe, l'avanzo sì farà ritorno al Dio possente. (22) Imperocchè quando la tua gente, o Israele, fosse numerosa come l'arena del mare . . . . solo gli avanzi di essa emenderannosi: l'eccidio è decretato, giustamente inondante. (23) Sì, esterminio e flagello il Signore Iddio Sabaot è per fare in tutta la terra. (24) Ebbene, così ha detto il Signore Iddio Sabaot, non temere, o mio popolo, abitante di Sion, dell'Assiro, il quale col bastone ti batterà, e la verga ti alzerà sopra, nel suo viaggio verso l'Egitto. (25) Poichè tra poco finirà la burrasca, ed il mio sdegno contro del mondo terminerà. (26) E il Signore Sabaot gli susciterà contro una sferza (inaspettata), come allora che i Madianiti furono disfatti nella rupe d'Oreb. (Dio alzerà) la sua verga sul mare, e porterà (quella

---

דברי רא״בע לא יתכנו, כי אמנם אם דרך מצרים ולאחר כבוש מצרים בא סנחריב אל ארץ יהודה, איך אמר לחזקיהו הנה בטחת לך על משענת הקנה הרצוץ הזה על מצרים? שנראה בבירור שהיתה מצרים עדיין ממלכה בפני עצמה, ואיך לא הזכיר את מצרים בין הארצות שכבש? (כה) וכלה זעם, אינו אומר זעמי אלא זעם, כמו עד יעבר זעם (למטה כ״ו כ׳) ענינו סער, והוא קרוב לזעף, וממנו ויעמד הים מזעפו (יונה א׳ ט״ו), ואח״כ מפרש כי הזעם הזה הוא אפו של הקב״ה. על תבליתם, כדאקו בו המפרשים מאד; יונתן ורש״י ורא״בע פירשו לשון תבל עשו (ויקרא י״ח כ״ג), כלומר אפי יתהפך על אנשי אשור על רוב חטאתיהם; והנה לא מצאנו לשון תבל על כל דבר פשע בכלל, אלא על ערבוב המשכב, ואין לו ענין לכאן. ורד״ק רוזו וגיזו פירשו לשון בלייה, אפי יעמוד על האויבים לכלותם; וכל אלה פירושים דחוקים. ולי נראה ברור כי הסופרים הדביקו בטעות שתי מלות נפרדות, וישעיה לא כתב אלא על תבל יתם, והוא פירוש על וכלה זעם, יכלה הזעם, כי יכלה אפו של הקב״ה על תבל (ותהיה הקריאה וְאַפִּי עַל־תֵּבֵל יִתֹּם); ואמר על תבל דרך הפלגה, כי אשור השפיל ממלכות רבות, וכמו שכתוב על מלך בבל שם תבל כמדבר (ישעיה י״ד י״ז), והנה כשיתום אפו ישליך וישבר שבט אפו. (כו) שוט. לשון שוט לסוס (משלי כ״ו ג׳), והוא דרך בזין, כנגד מה שאמר בשבט יככה ומטהו ישא עליך, והשוט הוא תרהקה מלך כוש שהיה מושל בחלק העליון של מצרים, ומלך אשור שמע עליו

(כא) שְׁאָר יָשׁוּב שְׁאָר יַעֲקֹב אֶל־אֵל גִּבּוֹר׃ (כב) כִּי אִם־יִהְיֶה
עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל כְּחוֹל הַיָּם שְׁאָר יָשׁוּב בּוֹ כִּלָּיוֹן חָרוּץ שׁוֹטֵף צְדָקָה׃
(כג) כִּי כָלָה וְנֶחֱרָצָה אֲדֹנָי יְהוִה צְבָאוֹת עֹשֶׂה בְּקֶרֶב כָּל־הָאָרֶץ׃
(כד) לָכֵן כֹּה־אָמַר אֲדֹנָי יְהוִה צְבָאוֹת אַל־תִּירָא עַמִּי יֹשֵׁב צִיּוֹן
מֵאַשּׁוּר בַּשֵּׁבֶט יַכֶּכָּה וּמַטֵּהוּ יִשָּׂא־עָלֶיךָ בְּדֶרֶךְ מִצְרָיִם׃ (כה)
כִּי־עוֹד מְעַט מִזְעָר וְכָלָה זַעַם וְאַפִּי עַל־תַּבְלִיתָם׃ (כו) וְעוֹרֵר
עָלָיו יְהוָה צְבָאוֹת שׁוֹט כְּמַכַּת מִדְיָן בְּצוּר עוֹרֵב וּמַטֵּהוּ עַל־

בלבב שלם, אלא שהשען על ה' הוא השען באמת, כי הוא משען ומבטח בלתי בוגד, וזה הפך להשען על מכהו. **(כב) כי אם יהיה עמך**, כנגד ישראל כלו מדבר, ואומר אם יהיה עמך כחול הים, אז מעולם לא תשוב אל ה', אבל אם הרוב (שהם עשרת השבטים) יאבדו, השאר הנשאר בו ישוב אל ה'. **כליון חרוץ** וגו', הכליון נגזר על כל העולם (כלומר על אותן הממלכות שכבש סנחריב, וכמו שאמר למעלה כל הארץ אני אספתי), והוא ישטוף בצדקה ומשפט, לפי מה שתגזור החכמה האלהית, ולא במקרה, ולא ישטוף את ירושלם. **חרוץ**, נגזר, כמו (מלכים א' כ' מ') כן משפטך אתה חרצת (רלב"ע ואחרים). שרש חרץ מורה כריתה, והושאל על חיתוך המשפט כמו שהושאלו שרש גזר, וחתך (דניאל ט' כ"ד), ובלשון חכמים פסק, ובלשון רומי decidere. **(כג) ונחרצה**, גזר דין; ואע"פ שגזר דין אפשר שיהיה לרע ואפשר שיהיה לטוב, אמרו נחרצה להוראת גזרה קשה, כמו שאומרים לפעמים משפט ודין להוראת העונש. **בקרב כל הארץ**, בכל העולם, כלומר נגזר על סנחריב שיכבוש ממלכות הרבה, ואתה יושב ציון אל תירא ממנו, וכמו שמפרש והולך. **(כד) בדרך מצרים**, רש"י רד"ק רוז' וגיזי ואחרים פירשו כדרך המצריים הקדמונים, והוא רחוק, ועוד אין הכתוב מדבר בשעבוד שישתעבדו לו, אלא שישלול שלל ויבוז בז, ורלב"ע מפרש כפשוטו כי ממצרים עבר סנחריב לבא על ירושלם, ורוז' וגיזי משיבים כי ממה שכתוב למטה בא על עית וגו' נראה בבירור שלא היתה מחשבת ישעיה שיבא האויב מן הדרום אלא מן הצפון. ואני אומר בדרך מצרים, לא שבא ממצרים, אלא שהיה דרכו למצרים, כי היה הולך לכבוש מצרים, ובדרכו חשב לכבוש ארץ יהודה שהיא בינו למצרים; הלא תראה כי פרעה נכה שהיה הולך להלחם בכרכמיש על פרת הוצרך לעבור דרך יהודה (ד"ה ב' ל"ה כ'). אמנם

sferza) per la via d'Egitto. (27) In allora cesserà il suo peso dal tuo dorso, ed il suo giogo dal tuo collo; e (contro l'usato) il giogo guasterassi per la pinguedine. (28) Egli ha assalito Ajat — È passato per Migron — A Michmas deposita i suoi bagagli. (29) Han passato la stretta — Gheba è l'albergo ove pernottano — È costernata Rama — Gabaa di Saul si mette in fuga. (30) Strilla ad alta voce, o popolazione di Gallim; porgi orecchio, tu Laiscia, tu Anijà, tu Anatot. (31) È in movimento Madmenà — Gli abitanti di

בגבעה או ברמה; והגבעה נקראת ג"כ (שם י"ד) הגבעה אשר לבנימן, ואח"כ נקראה גבעת שאול, כי שם נולד ושם ישב שאול, ככתוב ושאול עלה אל ביתו גבעת שאול (ש"א ט"ו ל"ד). וגבע עיר, והגבעה עיר אחרת. והרמה הזאת איננה רמתים צופים, מקום אלקנה ושמואל, שהיא בארץ אפרים. צהלי קולך, צהלי בקול גדול, יושבת גלים, עיר נזכרת רק בש"א כ"ה מ"ד, והכנוי עומד במקום עתיד, והטעם כי בת גלים תזעק בקול גדול, והערים הסמוכות לה, שהן ליש, עניה, וענתות תהיינה קשובות לקול צעקתה. עניה, איננו שם התאר כדעת המפרשים, כי לא יקדם התאר למתואר, אבל הוא שם עיר הסמוכה לענתות, והיא הנקראת בנחמיה (י"א ל"ב) עֲנַנְיָה (עֲנָתוֹת נֹב עֲנַנְיָה), וכלן בארץ בנימן וקרובות לירושלים. ודידרליין מפרש עניה שם התאר, ואומר שהוא כשוא המאמר, ולכך הוא מוקדם אל השם (על דרך גדול אדונינו), והכוונה ענתות היא עניה, כלומר היא בצער גדול. ואולי יתכן שתהיה הקריאה עֲנִיָּה (בינוני כמו עֹטְיָה), ותהיה הכוונה כי ענתות צועקת בקול ענות קלושה. וְלַיִשׁ הנזכרת כאן אין ספק שאיננה ליש הנקראת אח"כ דן (שופטים י"ח), כי היא היתה בקצה הצפוני לא"י ורחוקה מאד מירושלם, והנה הנזכרת כאן היא עיר שלא נזכרה במקום אחר, וכן מדמנה, כי מַדְמַנָּה הנזכרת ביהושע ט"ו ל"א היתה ביהודה לא בבנימין. (לא) הגבים, שם מקום, אולי היו בו ברכות מים, מלשון באו על גבים (ירמיה י"ד ג'). העיזו, נאספו למקום מעוז ומבצר, כמו שאו נס ציונה העיזו אל תעמדו (ירמיה ד' ו'), העיזו בני בנימן (שם ו' א'), אבל שלח הָעֵז את מקנך (שמות ט' י"ט) הוא פעל יוצא. והנה הֵעִיזוּ עיקרו מענין מָעוֹז, אבל איננו משרשו, כי עֹז ומעוז הם מן הכפולים והעיזו הוא מנחי הע"ין, ועשו כן כדי להבדיל בין שתי ההוראות, ועיין בתולת בת יהודה עמוד ד'.

הַיָּם וּנְשָׂאוֹ בְּדֶרֶךְ מִצְרָיִם׃ (כז) וְהָיָה ׀ בַּיּוֹם הַהוּא יָסוּר סֻבֳּלוֹ
מֵעַל שִׁכְמֶךָ וְעֻלּוֹ מֵעַל צַוָּארֶךָ וְחֻבַּל עֹל מִפְּנֵי־שָׁמֶן׃ (כח)
בָּא עַל־עַיַּת עָבַר בְּמִגְרוֹן לְמִכְמָשׂ יַפְקִיד כֵּלָיו׃ (כט) עָבְרוּ
מַעְבָּרָה גֶּבַע מָלוֹן לָנוּ חָרְדָה הָרָמָה גִּבְעַת שָׁאוּל נָסָה׃
(ל) צַהֲלִי קוֹלֵךְ בַּת־גַּלִּים הַקְשִׁיבִי לַיְשָׁה עֲנִיָּה עֲנָתוֹת׃ (לא)

שיבא להלחם אתו, ואז אמר בלבו להתרחק מירושלם, ואז הכה ה' את מחנהו. ונראה לי שלא יתכן לפרש השוט על המכה האלהית עצמה, מפני מלת ועורר, שאינה נופלת על הבאת מכה פתאומית דרך נס, אלא על הבאת האויבים. **במכת מדין בצור עורב**, השוט ההוא יהיה פתאומי ונורא ואיום לאשור כמו שהיה גדעון כשהכה את מדין (שופטים ז׳). **ומטהו על הים**, ה' יטה מטהו על ים סוף, וישא את השוט על אשור בדרך מצרים, כי משם יבא עליו תרהקה, והזכיר מטהו בדרך מצרים, כנגד מה שאמר למעלה ומטהו ישא עליך בדרך מצרים, כי אשור בא על יהודה ללכת משם מצרימה, וה' הביא עליו אויב נורא בדרך מצרים, ואיננו מלך מצרים שהיה נבזה בעיני סנחריב ושהיה בדעתו לעלות עליו ולכבשו, אבל הוא מלך כוש, שהיה מפורסם בדור ההוא בגדולה וגבורה, והיה שולט גם בחלק ממצרים. ורוב המפרשים פירשו בדרך מצרים, כדרך שהכה ה' את מצרים, והוא רחוק. (כז) **וחֻבל על**, הנכון כרד"ק, כי דרך העולם שמשיכות הצואר תשחת מפני העֹל, וכאן יהיה בהפך, כי העֹל יחֻבל וישבר בעבור שומן ישראל, כלומר להיותם דשנים וברוכי האל. (כח) **בא על עית**, הולך ומצייר התקרבות מלך אשור לירושלם באין עומד לנגדו, ואימת כל הערים אשר הוא עובר עליהן, וזה למען יובן גודל הנס במפלתו. **עית**, נקראת ג"כ עַיָּא (נחמיה י"א ל"א), והיא בתחלת ארץ בנימין מצד צפון, ואומרים שהיא רחוקה כ"ד מיל מירושלם. **מגרון**, לא מצאנוה אלא בשמואל (א' י"ד ב'), ומשם נראה שהיא עיר קרובה אל הגבעה, והנה הוא מתקרב והולך לירושלם. **למכמש יפקיד כליו**, יניח שם כליו ביד אנשים היושבים על הכלים, וזה אמנם כדי שלא יעכבוהו הכלים בעברו במעבר מכמש שהוא מקום צר, שן הסלע מהעבר מזה ושן הסלע מהעבר מזה (ש"א י"ד ד' וה'). (כט) **עברו מעברה**, הוא מעבר מכמש. **גבע מלון לנו**, עיר גבע היא המלון אשר לנו בו בלילה, והיא קרובה למכמש, ככתוב בשמואל (שם פסוק ה'). **חרדה הרמה**, היא הנזכרת בשופטים (י"ט י"ג) ולנו

Ghebim (cisterne) si ritirano in fortezza. (32) Ei vuol restare ancora oggi in Nobbe, ove agita la mano verso il monte della gente di Sion, verso la collina di Gerusalemme. (33) Ed ecco ch'il Signore Iddio Sabaot tronca con violenza quei grandi rami; gli alberi eccelsi restan tagliati, gli altissimi si abbassano. (34) Egli abbacchia i macchioni di quella selva col ferro; quel Libano con alto fragore cadrà.

בברזל. והלבנון, אשור שדמה אותו ליער גדול. באדיר, המפרשים פירשו על ידי אדיר (האל, או מלאכו, או ברזל חזק), ולדעתי הכוונה בקול רעש גדול אדיר וחזק; כי כבר ידענו מי הוא הפועל, וכאן להשלמת ציור המפלה הגדולה לא הוצרך להוסיף אלא שתהיה בקול המולה גדולה, כמו שאמר ירמיה (י"א י"ו) בענין כיוצא בזה, ובמקום אחר (מ"ט כ"א) אמר מקול נפלם רעשה הארץ, ויחזקאל אמר (כ"ו ט"ו) הלא מקול מפלתך ירעשו האיים. אדיר שענינו חזק, הוא תואר נופל גם על הקול, כמו שאנו אומרים בקדושה אז בקול רעש גדול אדיר וחזק, וכן מה אדיר שמך בכל הארץ (תהלים ח') ר"ל שאין המכוון שהשם הוא חזק ותקיף, אבל הכוונה שקולו חזק, כלומר שהוא מתפשט ומתפרסם הרבה, והוא נשמע בכל העולם. וכן מקולות מים רבים וגו' (תהלים צ"ג ד') יותר מקולות מים רבים, ויותר ממה שמשברי ים הם אדירים ומשמיעים קול הנשמע למרחוק, אדיר במרום ה', כלומר עם היותו בגבהי מרומים, קולו נשמע בכל הארץ, במשפטיו שהוא עושה ברשעים, כי זה הוא המכוון באמרו ה' מלך גאות לבש, וכמו שאמר במזמור הקודם בפרוח רשעים כמו עשב וגו'.

XI.

(1) Ma un rampollo uscirà dal tronco di Jesse, una pianterella dalle sue radici sorgerà prosperosa.

וגו' אם לא לקיים כי בשעה שיהיה האויב סמוך לירושלם ובטוח בלבו שלא תמלט מידו, פתאום יגדענו ה'. והנה המשך הפרשה מורה באצבע כי אין כאן נבואה חדשה לימים רחוקים, אך המשך הנבואה הקודמת, ועל חזקיה נאמרה, כדעת ר' משה הכהן (הביאו ראב"ע) ואחריו גרוטיום וגיז'; והנה ויצא חטר הוא נמשך אל ונקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול, כי תחת שמלך אשור עם כל כבודו יפול ויגדע, בית דוד

נָדְדָה מַדְמֵנָה יֹשְׁבֵי הַגֵּבִים הֵעִיזוּ׃ (לב) עוֹד הַיּוֹם בְּנֹב לַעֲמֹד
יְנֹפֵף יָדוֹ הַר בֵּית־צִיּוֹן (בת ק') גִּבְעַת יְרוּשָׁלִָם׃ (לג) הִנֵּה
הָאָדוֹן יְהוָה צְבָאוֹת מְסָעֵף פֻּארָה בְּמַעֲרָצָה וְרָמֵי הַקּוֹמָה
גְּדֻעִים וְהַגְּבֹהִים יִשְׁפָּלוּ׃ (לד) וְנִקַּף סִבְכֵי הַיַּעַר בַּבַּרְזֶל וְהַלְּבָנוֹן
בְּאַדִּיר יִפּוֹל׃

(לב) **עוד היום**, רצונו של האויב להתעכב עוד היום בנב, ושם הוא
מנופף ידו כנגד הר ציון בגאוה ובוז, וטעם העכוב הזה הוא להרגיע
חיילותיו מטורח הדרך, ואולי ג"כ שהוא כאדם שהוא בוטח בלא שום
ספק היותו עתיד ליהנות הנאה מה, והוא מאחר אותה בכוונה, כדי
להאריך הנאתו (כענין ויפליט ואין מציל, למעלה ה' כ"ט), אף כאן הנחריב
מדמה בלבו שאי אפשר לירושלם שתמלט מידו, ולפיכך איננו ממהר ביאתו
אליה, אבל הוא מתעכב כל היום בנוב לראותה ולהתענג בה בדמיונו
קודם שיכבשנה, כי אחרי כיבושה לא תהיה נחשבת בעיניו כל כך;
ותנופת היד היא מתוך השמחה שהוא שמח בבטחונו שילכדנה. (לג)
מסעף, כורת הסעיף, כמו שֵׁרֵשׁ, זִנֵּב, פֵּאֵר, (לא תפאר אחריך).
פארה, ענף גבוה, כמו ותארכנה פארותיו (יחזקאל ל"א ה'), והוא מלשון
פאר, כי פאר נקרא מה שעל הראש, וזה ענף בראש האילן. **במערצה**,
בחזקה, כמו עריץ. (לד) **ונקף**, לשון כנוקף זית (למטה י"ז ו'), היא
חבטת העץ להפיל פירותיו, ואמר דרך מליצה כי ה' יחבוט סבכי אותו
יער לא במקל כמנהג, אלא בברזל. **ונקף**, פיעל, האל יחבוט סבכי היער

יא

(א) וְיָצָא חֹטֶר מִגֵּזַע יִשָׁי וְנֵצֶר מִשָּׁרָשָׁיו יִפְרֶה׃ (ב) וְנָחָה

(א) **ויצא חטר**, לא יתכן שיהיה כאן תחלת נבואה חדשה לימות
המשיח, ותחלתה בוי"ו החבור, ובלא שום הודעה על הזמן, והי"ל והיה
באחרית הימים ויצא חטר, ועל כן התחכם דון יצחק ואמר כי תחלת
הנבואה הוא למעלה בפסוק הנה האדון ה' צבאות מסעף פארה, אלא
שגם זה לא יתכן, כי איך יהיה סוף הנבואה הקודמת עוד היום בנוב
לעמוד ינופף ידו וגו', ומה טעם כל ספור המסעות ההמה בא על עית

(2) (Un uomo cioè) sul quale poserà uno spirito divino, spirito di sapienza e d' intelligenza, spirito di consiglio e di valore, spirito di assennatezza e di

כנצר נתעב (למטה י"ד י"ט) כנטיעה נתעבת שתולשין אותה מן הקרקע ומשליכים אותה, ואיננו לשון ענף, וכן נצר מטעי מעשה ידי (למטה ס' כ"א), נטיעה שנטעתי אני. (ב) ונחה עליו. הנה המשל ובא אל הנמשל, שהוא בן אדם. ונחה, מלרע בעבור האות הגרונית שאחריו, שלא תתבלע בקריאה, כמו למה ה', קומה ה', שובה ה', והבאת עלינו (בראשית כ"ו י'), ורעה עינך (דברים ט"ו ט'). ונחה עליו, מענין נחה ארם על אפרים (למעלה ז' ב'), וכן ברוח, ותנח עליהם הרוח (במדבר י"א כ"ו), נחה רוח אליהו על אלישע (מ"ב ב' ט"ו), הכוונה על המצא הרוח ההוא באדם בקביעות, לא לפרקים. רוח ה', לפעמים הכוונה ברוח ה' על הנבואה, כמו רוח ה' דבר בי (ש"ב כ"ג ב'), ולפעמים הכוונה בו רוח אלהי, כלומר כח פרטי שאדם עושה בו מה שלא היה ממנהגו לעשות, או מה שאין דרך שאר בני אדם לעשות, כגון ורוח ה' לבשה את גדעון (שופטים ו' ל"ד), ותהי על יפתח רוח ה' (שם י"א כ"ט), ותצלח עליו רוח ה' וישסעהו (שם י"ד ו'), ותצלח עליו רוח ה' וירד אשקלון (שם י"ד י"ט), ותצלח רוח ה' אל דוד מהיום ההוא ומעלה (ש"א י"ו י"ג), וכאן רוח ה' שהזכיר הוא מה שמפרש והולך רוח חכמה ובינה וגו', וכן תרגם ר' סעדיה רוח ה' שהוא רוח חכמה ובינה (רוח אללה והי רוח אלחכמה). וגבורה, אין הכוונה גבורה למלחמה, כי שלום יהיה בימיו, אבל גבורה לענוש הרשעים, עיין למטה פסוק ד'. והיה אפשר לפרש גבורה כמשמעה על שם מה שכתוב (מ"ב י"ח ח') הוא הכה את פלשתים עד עזה ואת גבוליה, אלא שזה היה קודם בוא סנחריב, והנבואה הזאת היא לזמן שאחר מגפת חיל סנחריב. רוח דעת ויראת ה', רד"ק וג' ואחרים פירשו רוח דעת ה' ויראת ה', אך אין מדרך הלשון שיבא הסמוך בלתי סומכו אחריו. והנכון שיהיה דעת, שם נפרד, וענינו קרוב לחכמה שלפניו וליראת ה' שאחריו, כי בספרי הקדש ההליכה בדרכי הצדק ויראת אלהים נקראת חכמה ונקראת דעת, כמו כי אתה הדעת מאסת ואמאסך מכהן לי ותשכח תורת אלהיך (הושע ד' ו'), ואם לא ישמעו בשלח יעבורו ויגועו בבלי דעת (איוב ל"ו י"ב), עיני ה' נצרו דעת (משלי כ"ב י"ב) הכוונה השגחת ה' שומרת איש דעת, כלומר איש צדיק וירא ה'; וזה מיוסד על היסוד הגדול שהכל תלוי בו, והוא כי תחלת חכמה יראת ה', ויראת ה' ראשית דעת, כלומר שהדרך המביא להצלחה אמתית האפשרית לאדם בעולם הזה איננה אלא ההליכה בדרכי הצדק ויראת אלהים; אבל העושר והעצמה, והשכל והערמה, אין בכחן

עָלָיו רוּחַ יְהוָה רוּחַ חָכְמָה וּבִינָה רוּחַ עֵצָה וּגְבוּרָה רוּחַ דַּעַת

ירוס וכסא, ומפני שהמשיל מלך אשור ליער גדול, המשיל בית דוד לחטר קטן, הנומה מחדש בגזע ישן. ואם ישאל אדם: והיכן נתקיימו בחזקיהו כל הייעודים הנזכרים בנבואה הזאת? שלש תשובות בדבר: האחת, כי קצת מדברי הנבואות הם דרך משל ודרך הפלגת השיר. ואם יִלָּקְחוּ כפשוטן לא יתקיימו לעולם; כגון זאב עם כבש וכל אותו ענין לא נאמר אלא למשל, כי אחריו הוא אומר לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה', ומי יאמר שהכוונה כי חיות השדה תהיינה יודעות את ה'? אבל הכוונה בלא ספק על בני אדם, א"כ וגר זאב עם כבש לא נאמר אלא למשל על בני אדם, וגם זה בארץ יהודה בלבד ותחת ממשלת חזקיה, כי לא אמר לא ירעו ולא ישחיתו סתם, אלא לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי. והשנית, כי קצת מן הייעודים אפשר שנתקיימו אעפ"י שלא נזכר הדבר בספרי הקורות, אם מפני שכן הוא דרך כל ספרי הקורות להאריך בקורות הרעות ולקצר בספור ימי השלום והשקט. והשלישית, כי קצת מן הייעודים אפשר ג"כ שלא נתקיימו, וכמו שפירשתי על להכין אותה ולסעדה במשפט ובצדקה מעתה ועד עולם, כי הנביא בִּשֵּׂר הטובות שהיו ראויות לבא על ישראל בעבור צדקת המלך אשר ימלוך עליהם, ובכל זאת אפשר שלא יהיה העם הגון וראוי לקבל כל הטובות ההנה, וכמו שכתב בעל העיקרים (מאמר ה' פרק מ"ב) וז"ל: וכן רז"ל מסכימים שהנבואות נאמרו על חזקיה, אלא שלא נתקיימו בו, אמרו בקש הקב"ה לעשות חזקיה משיח ע"כל. ומכל מקום עם כל מה שהפליג ישעיה בציור הצלחת חזקיה ועמו, הנה לא הזכיר כלל ענין לא ישא גוי אל גוי חרב, ובהפך אמר ועפו בכתף פלשתים ימה יחדו יבוזו את בני קדם, הרי כי הצלחת ישראל תחת מלך מבית דוד, והצלחת העולם כלו, היו שני ענינים נבדלים בדעתו של ישעיה, למעלה (סימן ב') הזכיר הצלחת העולם כלו ושבִיתת המלחמות וכתתו חרבותם לאתים וגו', ואמר כי זה יהיה באחרית הימים, וכאן לא דִבֵּר רַק על הצלחת א"י ואמר שזה יהיה בימיו תחת ממלכת חזקיה. אבל אחר גלות בבל, כשלא היה עוד לישראל מלך מבית דוד, נתחברו שני הענינים בדעת בני ישראל וחכמיהם, והצלחת האומה הישראלית והצלחת העולם כלו נהיו לדבר אחד המקוֶה בזמן עתיד, הנקרא ימות המשיח. חֹטֶר, מלשון ארמי חוטרא, והוא מטה או מקל, וכן בפי אויל חטר גאוה (משלי י"ד ג'), דוגמת מטה עֹז מקל תפארה (ירמיה מ"ח י"ז), וכן למטה פסוק די בשבט פיו, ושענת הכורס אין בה ממש. ונצר. נטיעה חדשה, כֶּטע קטון הנומה מחדש, וכן ואתה השלכת מקברך

timor del Signore. (3) Saranno le sue delizie nel timore del Signore; egli non giudicherà dietro la vista dei proprj occhi, non deciderà dietro l' udito dei proprj orecchi. (4) Giudicherà giustamente i miseri, deciderà rettamente le cause della gente più bassa: ma insieme batterà il paese col bastone della sua bocca, e col fiato delle sue labbra disanimerà il malvagio. (5) La probità sarà la cintura dei suoi lembi, la lealtà la cintura dei suoi fianchi. (6) Allora il lupo farà dimora coll' agnello, ed il pardo si coricherà in compagnia del capretto; il vitello, il leoncello, e l' animale sagginato staranno insieme, ed un piccolo garzone li guiderà. (7) La vacca e l' orsa pascoleranno (insieme), insieme coricherannosi i loro piccoli; ed il leone al par del bue si ciberà di paglia. (8) Il poppante si

חוזק שלא ימעדו מתניו. (ו) וגר זאב, אז כשיפחדו הרעים ויעלזו צדיקים באור פני מלך, לא יהיה עוד בארץ מלכותו אדם תקיף שיזיק לחבריו החלש ממנו, אלא התקיף שהיה רגיל לבלע את החלש, יתחבר אליו בשלום ובמישור, וכל זה כמשל במאמר וגר זאב עם כבש וגו', אלא שהוסיף ליפוי המשל ועגל וכפיר ומריא יחדו ונער קטון נוהג בם, ופרה ודוב וגו', ושעשע יונק וגו', הכל לתפארת המליצה, כי ישעיהו ע"ה נמשך בדבריו הרבה מאד, כדברי הרמ"בם במורה חלק ב' פרק כ"ט; והנה רד"ק הזכיר הפירוש הזה, ודחה אותו מפני שכתוב אח"כ לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי, ואם כן בשאר ארצות יהיה עוד רשע מתגבר על הצדיק, וזה לא יתכן לימות המשיח, כי השלום יהיה אז בכל הארצות, לא בא"י לבדה; ומאחר שלפי דעתו (של רד"ק) הנבואה כאמרה לימות המשיח, א"כ וגר זאב עניינו כמשמעו, שבארץ ישראל לבדה יגור הזאב עם הכבש ממש. ואני אומר כי מזה יש ללמוד שלא נאמרה הנבואה הזאת לימות המשיח. אמנם לפרש הדברים כמשמעם לא יתכן, בעבור החתימה כי מלאה הארץ דעה את ה', מה שלא יתכן לאמרו על הבהמה והחיה. אמנם רד"ק משיב כי מלאה הארץ דעה את ה' הוא הטעם למה יברך ה' את א"י שלא תהייה החיות מזיקות בה, מפני שהארץ ההיא תהיה מלאה דעת ה', ובזכות הזאת ה' יגן עליהם. ולזאת יש להשיב כי לימות המשיח העולם כלו יהיה מלא דעה את ה', וכמו שראינו למעלה (סימן ב') והלכו עמים רבים וגו' ויורנו מדרכיו וגו' וכתתו חרבותם וגו' — וזה לשון הרמ"בם במאמר תחיית המתים: וכן הסתפק עליהם אמרנו שמאמר ישעיה וגר זאב עם כבש וגו' שהוא משל, וזה לא אכחנו

וְיִרְאַת יְהוָה׃ (ג) וַהֲרִיחוֹ בְּיִרְאַת יְהוָה וְלֹא־לְמַרְאֵה עֵינָיו
יִשְׁפּוֹט וְלֹא־לְמִשְׁמַע אָזְנָיו יוֹכִיחַ׃ (ד) וְשָׁפַט בְּצֶדֶק דַּלִּים
וְהוֹכִיחַ בְּמִישׁוֹר לְעַנְוֵי־אָרֶץ וְהִכָּה־אֶרֶץ בְּשֵׁבֶט פִּיו וּבְרוּחַ
שְׂפָתָיו יָמִית רָשָׁע׃ (ה) וְהָיָה צֶדֶק אֵזוֹר מָתְנָיו וְהָאֱמוּנָה אֵזוֹר
חֲלָצָיו׃ (ו) וְגָר זְאֵב עִם־כֶּבֶשׂ וְנָמֵר עִם־גְּדִי יִרְבָּץ וְעֵגֶל וּכְפִיר
וּמְרִיא יַחְדָּו וְנַעַר קָטֹן נֹהֵג בָּם׃ (ז) וּפָרָה וָדֹב תִּרְעֶינָה יַחְדָּו
יִרְבְּצוּ יַלְדֵיהֶן וְאַרְיֵה כַּבָּקָר יֹאכַל־תֶּבֶן׃ (ח) וְשִׁעֲשַׁע יוֹנֵק עַל־

לתת לאדם הצלחה אמתית ושמחה קיימת. (ג) **והריחו**, הריח בדבר כאמר על ההתענגות בדבר, כמו ולא אריח בעצרותיכם (עמוס ה' כ"א), אף כאן לא יתענג אלא ביראת ה'. אחר שאמר שתנוח עליו רוח יראת ה' הוסיף שיתענג כשימצא יראת ה' גם באחרים, ולא יהיה אדם מוצא חן בעיניו כי אם ע"י שיהיה ירא אלהים (Coccejus ורוז' וג"ז). **ולא למראה עיניו וגו'**, שאין לדיין אלא מה שעיניו רואות ואזניו שומעות, ולכן ידמה לו לפעמים הרשע כאלו הוא צדיק בריבו, ובחלקלקות דברי החנף יאמין לו, אבל הוא בנוח עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגו', יבין מצפוני לב התובע והנתבע, המאשים והנאשם, וישפוט לפי חומר הדין, כי לא יפול ברשת הרמיה והחנופה (הכורס). **יוכיח**, עניינו חתוך הדין, כמו ויוכיחו בין שנינו (בראשית ל"א ל"ז). (ד) **לענוי ארץ**, ליותר שפלים שבארץ. **והכה ארץ**, ועם היותו אוהב הענוים והדלים, הנה לא יחסר כח וגבורה להעניש הרשעים, כי יכה ויפחיד הארץ, כלומר אנשי עם הארץ. **בשבט פיו**, בדבר פיו אשר יהיה כשבט, כי דבר מלך שלטון. **וברוח שפתיו**, מיד שיפתח שפתיו ימות לב הרשע בקרבו ויהיה לאבן, להיותו יודע כמה הוא שונא עול וחמס, וכמה הוא חכם להבין תעלומות לב. והנה זה ציור הממשלה הנבונה, שהטובים יושבים בטח, והרעים יאחזמו רעד. אבל לפרש ימית רשע כמשמעו, שבדבר פיו יגזור עליו מיתה, לא יתכן לפי תפארת המליצה, כי מי לא ידע כי המלך אם ירצה יוכל להמית אדם? **והכה ארץ**, אין המכוון בו הרשעים (כדעת רד"ק רוז' וג"ז), אבל אנשי הארץ בכלל, והטעם כי כל העם ייראו ממנו ולא יעשו עולה. (ה) **והיה צדק**, כטעם כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל (ירמיה י"ג י"א), והכוונה כי הצדק והאמונה לא יפרדו ממנו לעולם (ראב"ע רוז' וג"ז). ורד"ק פירש שהצדק והאמונה שיחזיק בהם יהיו לו

trastullerà sulla buca dell' aspide, e sulla tana del basilisco lo spoppato stenderà la mano. (9) Non faranno danno, non faran guasto in alcuna parte del mio santo monte; si, il paase sarà ripieno della conoscenza del Signore, come l' acqua ricuopre il mare. (10) In allora a questo rampollo di Jesse, il quale si alzerà a vessillo dei popoli, le nazioni accorreranno, e la sua Residenza sarà gloriosa. (11) In allora il Signore moverà per la seconda volta la sua mano, a riacquistare gli avanzi del suo popolo, che rimarranno da quelli passati in Assria, in Egitto, in Patros, in Cus, in Elam, in Senaar, in Chamat, e nei paesi oltre mare. (12) Egli alzerà uno stendardo alle nazioni, e racco-

לארצם. שנית, קנייה שנית כנגד יציאת מצרים, כי גם במצרים היו עבדים והוא הוציאם משם לחרות וקנה אותם לעבדים לו יתברך. מאשור וממצרים וגו', השאר שישאר מגלות אשור ומצרים וגו', כלומר הנשארים מאותם שגלו לאשור ומצרים, כי קצתם כבר מתו, והנשארים בחיים יקבצם ה'. ואין לפרש הממ"ין האלה חוזרות למלת לקנות (לקנות מאשור וממצרים את שאר עמו אשר ישאר), כי למטה כתוב והיתה מסלה לשאר עמו אשר ישאר מאשור, ואין שם מלת לקנות. וכאן יש לשאול: אם הנבואה לימי חזקיהו, היכן מצינו שגלו ישראל קודם לכן בכל המקומות הנזכרים כאן? והתשובה כי הכוונה על עשרת השבטים שגלו לאשור, ומשם יתכן שנתפזרו קצתם בכל המקומות הנזכרים כאן, אם שהלכו מעצמם, ואם שמכרו אותם שוביהם, על דרך שמצאנו ביואל (ד' ו') וגם מה אתם לי צור וצידון וכל גלילות פלשת וגו' ובני יהודה ובני ירושלם מכרתם לבני היונים למען הרחיקם מעל גבולם. ואמנם שרבים מעשרת השבטים חזרו לארצם והיו תחת יד מלכי יהודה, זה מוכח ממה שראינו (מ"ב כ"ג) כי יאשיהו נתץ את המזבח אשר בבית אל והסיר את כל בתי הבמות אשר בערי שמרון והרג את כהני הבמות. והנה אם לא חזרו כלם, לא היה אלא מפני שלא רצו, אמנם בידם היה לחזור. פתרוס, אומרים שהוא מצרים העליונה, כי בתרגום היוני המיוחס לשבעים זקנים פתרוס מתורגם Pathoures ובלשון מצרי Thures ענינו ארץ הנגב, ואות הפ"א היא אצלם כמו ה"א הידיעה, והנה pethures ענינו הדרום, שהוא מצרים העליונה הנקראת Tebaide. ומאיי הים, הארצות אשר מעבר לים, כגון ארצות יון ואיטליה הקטנה. (יב) נדחי ונפוצות, שניהם שמות מופשטים, וכמו שאומרים גָלוּת וגוֹלָה על כלל הגולים, כן אומרים נדח ונפוצה על כלל הנפוצים, כמו אם יהיה נדחך בקצה השמים

חֻר פָּתֶן וְעַל מְאוּרַת צִפְעוֹנִי גָּמוּל יָדוֹ הָדָה׃ (ט) לֹא־יָרֵעוּ
וְלֹא־יַשְׁחִיתוּ בְּכָל־הַר קָדְשִׁי כִּי־מָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה אֶת־יְהוָה
כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים׃ (י) וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא שֹׁרֶשׁ יִשַׁי אֲשֶׁר
עֹמֵד לְנֵס עַמִּים אֵלָיו גּוֹיִם יִדְרֹשׁוּ וְהָיְתָה מְנֻחָתוֹ כָּבוֹד׃ (יא)
וְהָיָה ׀ בַּיּוֹם הַהוּא יוֹסִיף אֲדֹנָי ׀ שֵׁנִית יָדוֹ לִקְנוֹת אֶת־שְׁאָר
עַמּוֹ אֲשֶׁר יִשָּׁאֵר מֵאַשּׁוּר וּמִמִּצְרַיִם וּמִפַּתְרוֹס וּמִכּוּשׁ וּמֵעֵילָם
וּמִשִּׁנְעָר וּמֵחֲמָת וּמֵאִיֵּי הַיָּם׃ (יב) וְנָשָׂא נֵס לַגּוֹיִם וְאָסַף נִדְחֵי

לבד אמרנוהו, אלא כבר קדמונו להבנת זה הענין אנשי התבונה מן המפרשים, כמו ר׳ משה בקטילא ואבן בלעם ז״ל וזולתם מן המפרשים, וסוף הדברים יורה עליו, והוא אמרו לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה׳, הנה כבר כתן העלה בהיותם אז בלתי חומסים ולא מזיקין, לדעתם ה׳; הֲתִראו אתם קהל ישראל מי שיש לו שכל, שהיה מצייר האריה בזמננו זה מורֶה, ולזה הוא טורף, ואז ישוב וידע מבוראו מה שצריך, וידע שאין ראוי להזיק וישוב לאכול תבן? הנה נתקיים מה שנאמר ותהי להם חזות הכל כדברי הספר החתום, עכ״ל. ובפרק האחרון מס׳ מסכת תורה כתב: וזה שנאמר בישעיה וגר זאב עם כבש וגו׳ משל וחידה וכו׳. (י) שרש ישי, כמו חטר ישי, החטר היונק משרש ישי, כמו (למטה כ״ג ב׳) ויעל כיונק לפניו וכשרש מארץ ציה (רו״י וגיז״ו). אשר עמד לנס עמים, שהוא עתיד להתנשא עד שיהיה נראה מרחוק כנס, והוא דרך משל על החטר שיגדל וירום. אליו גוים ידרשו, יבהרו אליו ויתאספו אצלו; ואין הכוונה בדרישה הזאת לשאול תורה ודבר ה׳, אלא כטעם כי אם אל המקום אשר יבחר ה׳ אלהיכם מכל שבטיכם לשום את שמו שם לשכנו תדרשו ובאת שמה (דברים י״ב ה׳), שאינו אלא ענין ביאה והתאספות. ואמנם טעם ביאת העמים אליו, הוא שיבאו לשמע צדקתו והצלחתו והצלחת בני עמו, וכמו שהיו באים לשמע חכמת שלמה (מ״א ה׳ י״ד), וכן כתוב ורבים מביאים מנחה לה׳ לירושלם ומגדנות לחזקיהו מלך יהודה, וינשא לעיני כל הגוים (ד״ה ב׳ ל״ב כ״ג). והנה מנוחת המלך הזה, כלומר מקום מושבו, כמו זאת מנוחתי עדי עד (תהלים קל״ב י״ד), ואי זה מקום מנוחתי (למטה ס״ו א׳) יהיה כבוד, יהיה מקום נכבד, בעבור רוב העמים אשר ידרשוהו. (יא) ביום ההוא יוסיף, על ידי הגדולה והכבוד שיכבדו העמים את מלך יהודה, ישחררו את היהודים העומדים בארצותם בשבי ויניחום לשוב

glierà gli abaudati d'Isreele; e le disperse genti della Giudea radunerà dai quattro angoli della terra. (13) Cesserà la gelosia dei Efraimiti, il nome di nemici della Giudea finirà: Efraimo non porterà gelosia a Giuda, e Giuda non sarà nemico ad Efraimo. (14) Ma voleranno uniti contro i Filistei all'occidente, ed insieme deprederanno i Siri (all'oriente); Edom e Moab saranno a loro disposizione, ed i figli di Ammon alla loro ubbidienza. (15) Il Signore renderà asciuto il golfo dell'Egitto; come pure alzerà la mano sul fiume (Eufrate) con un potentissimo suo vento, e lo taglierà in sette torrenti, rendendolo atto a passarsi colle scarpe. (16) E vi sarà strada appianata per gli avanzi del suo popolo, rimasti da quelli ch'erano in Assiria, come vi fu per Israele allora quando uscì dal paese d'Egitto.

ורא״בע ורד״ק וגיזו פירשו לשון כריתה וכליון. לשון ים מצרים, הוא ים סוף, ונקרא לשון על שם שהוא ים צר, וכן נקרא Sinus arabicus, וכן בערבי מה שאנו קוראים לו golfo נקרא לִסַאן אַלְבַּחְר. על הנהר, הוא נהר פרת, שהוא סתם נהר במקרא, והזכיר ים מצרים ונהר פרת על שם קבוץ הנדחים ממצרים ומאשור כמו שמפרש והולך. בעים רוח, מלה שאין לה אח, ואף לא שום הוראה ברורה באחר לשונות, ור׳ יונה פירש לשון איום ונורא. ולדעתי ישעיה כתב בעצם (בְּעֹצֶם) רוחו, ונתחלפה הצד״י ביו״ד, להיותן קרובות הרבה בכתיבה הקדמונית שהיא כתיבת השמרונים, כי צורת הצד״י אצלם ࠑ וצורת היו״ד ࠉ. וזה אחד מן הדברים שגנב ממני גיזיניוס ע״ה. והכהו לשבעה נחלים, יכה את פרת ויורידהו מגדולתו ויעשהו נחלים נחלים, ודרך הנחלים להיות חרבים לפעמים באין מים, עד שיוכל אדם לדרוך בהם בנעלים; וכל זה משל על שוב הנדחים אשר במצרים ובאשור, שיקל להם לשוב לארצם בלא מונע. לשבעה, לשון רבוי, כמו למעלה (ד׳ א׳) שבע נשים (יו) והיתה מסלה, דרך כבושה ונוחה להלך בה, כלומר לא יהיה שם מונע כאשר היתה לישראל. דרך הפלגת השיר, ואלילה לְדַמּוֹת ענין לענין, כי ישעיה מְדַבֵּר דרך שיר, ומשה מגיד המאורעות בנסים ובאמתות כאשר הי׳.

יִשְׂרָאֵל וּנְפֻצוֹת יְהוּדָה יְקַבֵּץ מֵאַרְבַּע כַּנְפוֹת הָאָרֶץ׃ (יג)
וְסָרָה קִנְאַת אֶפְרַיִם וְצֹרְרֵי יְהוּדָה יִכָּרֵתוּ אֶפְרַיִם לֹא־יְקַנֵּא
אֶת־יְהוּדָה וִיהוּדָה לֹא־יָצֹר אֶת־אֶפְרָיִם׃ (יד) וְעָפוּ בְכָתֵף
פְּלִשְׁתִּים יָמָּה יַחְדָּו יָבֹזּוּ אֶת־בְּנֵי־קֶדֶם אֱדוֹם וּמוֹאָב מִשְׁלוֹחַ
יָדָם וּבְנֵי עַמּוֹן מִשְׁמַעְתָּם׃ (טו) וְהֶחֱרִים יְהוָה אֵת לְשׁוֹן יַם־
מִצְרַיִם וְהֵנִיף יָדוֹ עַל־הַנָּהָר בַּעְיָם רוּחוֹ וְהִכָּהוּ לְשִׁבְעָה נְחָלִים
וְהִדְרִיךְ בַּנְּעָלִים׃ (טז) וְהָיְתָה מְסִלָּה לִשְׁאָר עַמּוֹ אֲשֶׁר יִשָּׁאֵר
מֵאַשּׁוּר כַּאֲשֶׁר הָיְתָה לְיִשְׂרָאֵל בְּיוֹם עֲלֹתוֹ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם׃

(דברים ל׳ ד׳); וכאן אמר נדחי לשון רבים, כמו שאומרים גליות, להיות הפזור במקומות רבים. וטעם רז״ו שאמר ונפוצות יהודה, חסר נפשות, הנפשות הנפוצות אשר מיהודה; וטעם ג״ז׳ שפירש נדחי ישראל אלו הזכרים, ונפוצות יהודה אלו הנקבות. נדחי, היתה הדל״ת ראויה להדגש, והושמט להיות הדל״ת נקודה שוא לפני אות גרונית, כמו שִׁלְחוּ, מִלְאוּ, וַיְקַנְאוּ. (יג) **וסרה קנאת אפרים**, כי החוזרים מאשור ישתעבדו ברצונם למלך יהודה, וישכחו היותם מבני אפרים שהיו מתחלה צוררי יהודה. **וצררי יהודה יכרתו**, נ״ל הכוונה לא ישמע עוד שם צוררי יהודה שהיה נאמר על בני אפרים, כי כיון שתסור קנאת אפרים, לא יהיו עוד בעולם אותם הנקראים צוררי יהודה, כי מעתה אחיהם המה ולא אויביהם. (יד) **ועפו בכתף פלשתים**, יעופו בלב אחד על פלשתים, והכוונה שאם יהיה להם שונא יעופו עליו אפרים ויהודה כאיש אחד; והזכיר לדוגמא הגוים שהיו רגילים להזיק לישראל אלה ממזרח ואלה ממערב, ואין להבין מזה שבאמת יעשו המלחמות האלה. **בני קדם**, ארם נקראת ארץ בני קדם (בראשית כ״ט א׳ ובמדבר כ״ג ז׳), וכן למעלה (ט׳ י״א) ארם מקדם ופלשתים מאחור. **בכתף**, בלב אחד, על דרך ולעבדו שכם אחד (צפניה ג׳ ט׳), וכן דעת יונתן ורש״י. (טו) **והחרים**, יונתן תרגם לשון יובש, כאלו כתוב והחריב, וכן דעתי נוטה.

XII.

(1) In allora dirai: Ti rendo, o Signore, omaggio; poichè dopo esserti contro di me adirato, placato il tuo sdegno, mi riconsolasti. (2) Ecco il mio Dio salutare — io sto sicuro — io non temo. Sì, quegli che mi fa forte, ed il soggetto quindi del mio canto, egli è l'ottimo Iddio: fu egli la mia salvezza. (3) Voi attingerete acqua lietamente alle fonti della salute. (4) E direte allora: Rendete omaggio al Signore, predicate il suo nome, rendete note tra le nazioni le sue gesta; promulgate che Eccelso è il nome suo. (5) Cantate il Signore, poichè eccelsa cosa operò: sì, notoria ella è per tutta la terra. (6) Giubila, esulta, o popolazione di Sion; imperocchè un Grande è fra di te, il Santo cioè d'Israele.

שלא יובן כי האל המטיב הוא אל פרטי, ונבדל מאלהי ישראל הנקרא יְיָ, אך יובן כי בעל הטובות הוא עצמו הנקרא יְיָ, שהוא בעל הטובות והרעות. וכן למטה כ״ו ד׳ אמר ישעיה כי ביה ה׳ צור עולמים. **עזי וזמרת**, עזי וזמרתי, ועיין מה שכתבתי בבית האוצר דף ל״ח. (ג) **ושאבתם מים**, כשלמה התודה, ועתה הנביא חוזר ומבשר שיתענגו בששון בישועה ההיא. (ד) **כי נשגב שמו**, כי הכנוי הראוי לו הוא נשגב, כלומר שאין שום כח שיעמוד בפניו, כמו שנודע הדבר על ידי מגפת מחנה אשור. (ה) **מידעת**, לפי הכתוב היה אפשר לקרוא מְיֻדַּעַת, בנין פֻּעַל, כמו אלופי ומיודעי (תהלים נ״ה י״ד); אבל יותר נכון לפי הקרי, **מוּדַעַת**, בנין הפעל, דבר שבני אדם מודיעים אותו זה לזה, עד שמתפרסם בכל הארץ. (ו) **כי גדול בקרבך**, כ״ל קדוש ישראל הוא פירוש גדול בקרבך, כי יש גדול בקרבך, הלא הוא קדוש ישראל.

יב

(א) וְאָמַרְתָּ בַּיּוֹם הַהוּא אוֹדְךָ יְהוָה כִּי אָנַפְתָּ בִּי יָשֹׁב
אַפְּךָ וּתְנַחֲמֵנִי׃ (ב) הִנֵּה אֵל יְשׁוּעָתִי אֶבְטַח וְלֹא אֶפְחָד כִּי
עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ יְהוָה וַיְהִי־לִי לִישׁוּעָה׃ (ג) וּשְׁאַבְתֶּם־מַיִם
בְּשָׂשׂוֹן מִמַּעַיְנֵי הַיְשׁוּעָה׃ (ד) וַאֲמַרְתֶּם בַּיּוֹם הַהוּא הוֹדוּ
לַיהוָה קִרְאוּ בִשְׁמוֹ הוֹדִיעוּ בָעַמִּים עֲלִילֹתָיו הַזְכִּירוּ כִּי נִשְׂגָּב
שְׁמוֹ׃ (ה) זַמְּרוּ יְהוָה כִּי גֵאוּת עָשָׂה מֵידַעַת (מודעת ק׳) זֹאת
בְּכָל־הָאָרֶץ׃ (ו) צַהֲלִי וָרֹנִּי יוֹשֶׁבֶת צִיּוֹן כִּי־גָדוֹל בְּקִרְבֵּךְ קְדוֹשׁ
יִשְׂרָאֵל׃

(א) **ואמרת ביום ההוא**, במפלת מחנה סנחריב. **כי אנפת
בי**, כי אחר שאנפת בי, שב אפך ונחמתני. (ב) **הנה אל ישועתי**
וגו׳, לפי הפשט הנה אל ישועתי מאמר בפני עצמו, והיתה מלת ישועתי
ראויה לזקף, אך המתרגם ואחריו בעלי הטעמים פירשו כאלו תחסר
בי״ת, הנה באל ישועתי אבטח, ועשו זה כדי שלא יהיה נראה כאלו האל
ענין גופני, שמורים עליו באצבע ואומרים הנה אל ישועתי. ובשירת
הים לא נמנע המתרגם מלתרגם דין אלהי, כי שם איננו כמורה באצבע,
אבל הוא פירוש הקודם (עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה, זה אלי, יה
שהזכרתי זה הוא אלי), אבל כאן מלת הנה איננה אלא כמורה באצבע.
יה, הוא כנוי לאל מצד שהוא מטיב, עיין למעלה עמוד כ״ח. והנה משה
(בשירת הים) ודוד (קי״ח י״ד) אמרו עזי וזמרת יה, וישעיה שהיה עומד
בזמן שכבר החלו בני יהודה לזנות אחרי אלהי הגוים, אמר יה ה׳, כדי

XIII. XIV. 1-23

Annunzio della caduta del regno di Babilonia, per opera dei Medi; e del ritorno dei Giudei dalla cattività di Babilonia.

---

(1) Destino di Babele, che vaticinò Isaia figlio di Amos. (2) Sopra un monte elevato alzate un vessillo, alzate loro la voce, agitate la mano, perchè en-

אליהם, אמנם כתבם על ספר לדור אחרון, וכמו שאמר דרשו מעל ספר ה' וקראו אחת מהנה לא נעדרה (למטה ל"ד י"ו). ובזה יובן למה בנבואה הזאת ובנבואות קרבו גוים לשמוע, וכן מסימן מ' והלאה, הלשון קל יותר מדברי ישעיה הראשונים; כי אמנם נבואותיו הנוגעות לאנשי דורו היה משמיע אותן בקהל, ובהן יכול היה לסתום דבריו, כי אעפ"כ היו מבינים אותם, אם להיותם סובבים על ענינים ידועים להם, ואם מפני שהנביא בקולו ובתנועותיו שהיה מתנועע בדבורו היה פותח להם סתימת דבריו, מה שאין כן בנבואותיו אשר כתב על ספר והניחם לדור אחרון בנים יולדו. מלבד כי באמת לא כל דברי ישעיה הראשונים הם קשים ונבדלים בלשונם מדבריו האחרונים; כי הנה רוב הסימן הראשון, וכן בסימן ל"ז מפסוק כ"ב עד כ"ט, הלשון קל ההבנה ודומה למשא בבל ולקרבו גוים, ולשאר נבואות ישעיה לעתים רחוקות. (ב) **נשפה**, גבוה, כמו שאי עיניך על שפיים (ירמיה ג' ב'). **שאו נס**, הכל משל, והכוונה כי חיילים רבים יתקבצו לעלות על בבל. **הרימו קול להם**, אמר להם קודם שיזכיר מי הם, כי הנביא מצייר כאלו רואה אותם ושומע קולם. **נדיבים**, גדולים ומושלים, כמו חפרוה שרים כרוה נדיבי העם (במדבר כ"א י"ח), האמור למלך בליעל רשע אל נדיבים (איוב ל"ד י"ח), להושיב עם נדיבים וכסא כבוד ינחילם (ש"א ב' ח'), שיתמו נדיבימו כעורב

יג א' עד פסוק כ"ג.

נבואה על מפלת בבל ביד אנשי מדי, ועל
הגאולה מגלות בבל והחזרה לארץ ישראל
(בימות כרש).

(א) מַשָּׂא בָּבֶל אֲשֶׁר חָזָה יְשַׁעְיָהוּ בֶּן־אָמוֹץ׃ (ב) עַל
הַר־נִשְׁפֶּה שְׂאוּ־נֵס הָרִימוּ קוֹל לָהֶם הָנִיפוּ יָד וְיָבֹאוּ פִּתְחֵי

(א) משא, הנכון כדעת הקדמונים (יונתן עקילס, רמ"י ואחרים), שנקראו הנבואות בשם זה מענין משא, כי הנבואה תגיד מה שיפול על האדם, והמאורעות הנופלים על האדם הרי הם כמו משא עליו, והוא נושא אותם. והנה הנבואות הנקראות בשם זה רובן לרעה, ולפיכך תרגם יונתן כאן ובמקומות אחרים מטל כס דלווט (משא כוס קללה); אבל אח"כ הושאל השם הזה גם על היעודים הטובים, כגון (איכה ב' י"ד) ויחזו לך משאות שוא ומדוחים. ורד"ק כתב שנקראת הנבואה משא מפני שהיא נישאת בפי האדם (שהאדם נושא ומבטא אותה בפיו), ואחריו קוכיוס ורוזנ' וגיזי' פירשו השם הזה ענין נשיאת קול ודבור, על דרך ישא ביום ההוא (למעלה ג' ז'), והביאו סיוע מלשון רומי שאומרים profero להוראת ההוצאה בפה; וכל זה הבל, שא"כ היה ראוי שיפול שם משא על כל דבור שיהיה, לא על הנבואות לבדן. אבל במליצת נשא עליו את המשא הזה (מ"ב ט' כ"ה) מודה אני כי נשא ענינו דבור והרמת קול, ואמרו נשא את המשא כמו שאמרו וישא משלו, ונשאת תפלה, בלי שיהיה גם השם משא מורה דבור. אשר חזה, כאן הכוונה ראיית העתיד, לא דבור אל העם, כי אין כאן שום דבר הנוגע לבני דורו של ישעיה. אבל זו ושאר כל נבואות אשר לעתים רחוקות, לא היה הנביא משמיע אותן אל העם, כי לא יבינו אותן ולא היו הדברים נוגעים

trino nelle porte dei potenti. (3) Io stesso ho dato gli ordini alla gente da me invitata; ho chiamato i miei prodi a servire al mio sdegno; coloro cioé, che altieri vanno esultanti. (4) Odesi pei monti una moltitudine, apparisce numerosa gente; odesi il tumulto di genti di varj regni radunate: egli è il Signore Sabaot, che fa la rarsegna di on esercito che si prepara alla guerra. (5) Vengono da paese lontano, dall'estremità del cielo: egli è il Signore cogli strumenti della sua ira, (che viene) a ruinare tutto il paese. (6) Ululate, perocchè egli è prossimo il giorno del Signore; qual disastro mandato dell'Onnipossente esso verrà. (7) Quindi tutte le braccia diverran fiacche, d'ogni uomo il cuore si struggerà. (8) La gente si smarrirà, verrà assalita da dolori e doglie, qual puerpera tremerà; l'amico guarderà sbalordito l'amico, tutti colla faccia infocata. (9) Ecco che il giorno del Signore è per venire, giorno di rigore, ira ed ecceso sdegno; il quale deve mettere il paese in desolazione, e distruggerne i peccatori. (10) Sì, gli astri del Cielo e i celesti Orioni non fan risptendere la loro luce: oscurasi il sole al suo spuntare, la luna brillar non fa il suo chiarore. (11) Farò scontare al mondo la sua reità, ai malvagi le loro colpe; farò cessare il fasto degli audaci, e l'orgoglio

(שם כ״א ו׳). פני להבים פניהם, מפני הצירים והחבלים, דוגמת חם לבי בקרבי בהגיגי תבער אש (תהלים ל״ט ד׳). (ט) אכזרי, שם דבר כמו עברה וחרון אף, וכמהו ורחמי רשעים אכזרי (משלי י״ב י׳) (תלמידי ר׳ שמואל חיים זלמן), והמשקל הזה מצוי בלשון ארמית, כגון כֻּלֵּי (דניאל ב׳ ה׳), והטעם היום הבא הוא אכזריות ועברה וחרון אף, כלומר הוא יום אכזריות ויום עברה. (י) וכסיליהם, אומרים כי כסיל המתורגם נְפִילָא הוא כוכב הנקרא בערבי גַּבָּרוֹן (גבור וענק מן הנפילים), והוא אוריאון בלעז, ולפי דעת הערביים הוא כמרד שמרד במלכות שמים, ע״כ יקרא כסיל, ואמר כאן בלשון רבים, והכוונה הכוכבים המאירים כמו הכסיל. (יא) על תבל, דרך מליצה והפלגה שיריית, אמר שתהיה הרעה על כל העולם, וכן למטה ל״ד כי קצף לה׳ על כל הגוים וגו׳ הנה על אדום

נְדִיבִים׃ (ג) אֲנִי צִוֵּיתִי לִמְקֻדָּשָׁי גַּם קָרָאתִי גִבּוֹרַי לְאַפִּי
עַלִּיזֵי גַּאֲוָתִי׃ (ד) קוֹל הָמוֹן בֶּהָרִים דְּמוּת עַם־רָב קוֹל שְׁאוֹן
מַמְלְכוֹת גּוֹיִם נֶאֱסָפִים יְהוָה צְבָאוֹת מְפַקֵּד צְבָא מִלְחָמָה׃
(ה) בָּאִים מֵאֶרֶץ מֶרְחָק מִקְצֵה הַשָּׁמָיִם יְהוָה וּכְלֵי זַעְמוֹ לְחַבֵּל
כָּל־הָאָרֶץ׃ (ו) הֵילִילוּ כִּי קָרוֹב יוֹם יְהוָה כְּשֹׁד מִשַּׁדַּי יָבוֹא׃
(ז) עַל־כֵּן כָּל־יָדַיִם תִּרְפֶּינָה וְכָל־לְבַב אֱנוֹשׁ יִמָּס׃ (ח) וְנִבְהָלוּ
צִירִים וַחֲבָלִים יֹאחֵזוּן כַּיּוֹלֵדָה יְחִילוּן אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ יִתְמָהוּ
פְּנֵי לְהָבִים פְּנֵיהֶם׃ (ט) הִנֵּה יוֹם־יְהוָה בָּא אַכְזָרִי וְעֶבְרָה וַחֲרוֹן
אָף לָשׂוּם הָאָרֶץ לְשַׁמָּה וְחַטָּאֶיהָ יַשְׁמִיד מִמֶּנָּה׃ (י) כִּי־כוֹכְבֵי
הַשָּׁמַיִם וּכְסִילֵיהֶם לֹא יָהֵלּוּ אוֹרָם חָשַׁךְ הַשֶּׁמֶשׁ בְּצֵאתוֹ וְיָרֵחַ
לֹא־יַגִּיהַ אוֹרוֹ׃ (יא) וּפָקַדְתִּי עַל־תֵּבֵל רָעָה וְעַל־רְשָׁעִים עֲוֹנָם

וכזאב וכזבח וכנלמנע כל נסיכימו (תהלים פ״ג י״ב), ועיין למטה ל״ב ה׳.
(ג) עליזי גאותי, אנשים עליזי גאוה שלי, כלומר גבורי הָעַלֵּזִים תמיד
בגאוה ובלא פחד. למקֻדשי, נקראו המזומנים למלחמה מקודשים,
מפני שהיו מקריבים קרבנות קודם צאתם למלחמה, להתפלל לאל שיהיה
עמהם, וגם בהיותם בצבא המלחמה היו נזהרים לשמור עצמם בטהרה
ובקדושה (דברים כ״ג ט״ו), ומזה מליצת קַדֵּשׁ מלחמה (ירמיה ו׳ ד׳, יואל
ד׳ ט׳, מיכה ג׳ ה׳). (ד) קול, מלת קול נאמרת לבדה, והמכוון בה אני
שומע, או אחרים שומעים, כמו קול דודי (למטה נ״ב ח׳) אני
שומע דודי שנושאים קול. קול ממלכות גוים נאספים, אנשי ממלכות
גוים, לפיכך נאספים בלשון זכר. (ה) ה׳ וכלי זעמו, יפה הבין בעל
הטעמים, כי זה פירוש לתחלת הפסוק, ואיננו כלו דבור אחד (כדעת
רנזו וג״יזו), אלא תחלה אמר כי האויבים באים, ואח״כ הוסיף כי הבאים
הם ה׳ וכלי זעמו שבאים לחבל כל הארץ. (ו) יום ה׳, עיין למעלה ב׳ י״ב.
כשד משדי* יבא, כ״ל (נגד הנגינה) יבא כשד משדי, יבא יום ה׳ בכח
גדול (או פתאום) כדבר אלהי שאיננו לפי מנהגו של עולם. (ח) צירים
וחבלים יאחזון, אומרים בלה״ק חבלים אחזו את פלוני, ואומרים ג״כ
במליצה הפוכה וקדמונים אחזו שער (איוב י״ח כ׳), ואחז בשרי פלצות

dei prepotenti abbasserò. (12) Renderò l'umana specie più rara dell'oro fino, gli uomini più dell'oro di Ofir. (13) Quindi il cielo tremerà, e scuoterazzi dal suo luogo la terra, nell'ira del Signore Sabaot, e nel giorno dell'acceso suo sdegno. (14) (La gente) somiglierà a cervi smarriti, a pecore prive di chi le tenga unite: ognuno si volterà per far ritorno alla sua nazione, ognuno alla propria terra fuggirà. (15) Chiunque verrà trovato, rimarrà trafitto; chiunque per caso ivi sarà sorpreso, cadrà per la spada. (16) I loro bambini verranno stiacciati alla loro vista, verranno saccheggiate le loro case, e violate le loro donne. (17) Io sono per muovere contro di essi i Medi, i quali dell'argento

מקבלת, ולפיכך איננו לשון נקיה. אבל שכב הוא פעל עומד, ולא נמצא בכל המקרא לא בבנינים המורים על האקוזאטיב, ולא בנפעל ולא בפִעל, והוא נקשר עם מלת עִם (ושכב עמה), או עם מלת את שענינה כמו

עִם (ותשכב את אביה, הן שכבתי אמש את אבי), וכן וישכב אותה אין ענינו אלא וישכב עמה, על דרך אולי ה׳ אותי (יהושע י״ד י״ב), כי רבים אשר אתנו מאשר אותם (מ״ב ו׳ י״ו). לפיכך כשיבא לשון שכיבה באיש עם אשה הוא לשון נקיה, כי משמעות שכב עמה איננו דבר מגונה, אלא קורבה בעלמא; ולפיכך קדמונינו (חכמי בית שני) שהתקינו כמה תקנות להדר ולפאר קריאת ספרי הקדש בצבור, תקנו שיחליף פעל שגל המורה על התשמיש, בפעל שכב שאין משמעותו אלא קורבה, אע״פ שהמלות ישכבנה, תשכבנה, שכבת, אינן באמת לפי דרכי הלשון, כי אין שכב פעל יוצא. ואמנם לא נדע מהיכן נגזר שרש שגל, ולא נבין איך היה שהמלכה נקראת שֵׁגָל; ואין ספק שאין במשמעות השם הזה שום דבר מגונה, שא״כ איך יאמר המשורר למלכו נצבה שגל לימינך (תהלים מ״ה י׳)? ועל כן לא התקינו להחליף מלת שֵׁגָל בקריאה וגזניוס כתב כי השרש נגזר משרש גלה (והשי״ן נוספת כמו במלת שעבד), וענינו גלוי ערוה; גם בעל אהלי יהודה (ר׳ יהודה אריה, רב בק״ק קארפענטראז בשנת תע״ט) פירש שגל מורכב מן יש גלוי; וכל זה רחוק מאד, יען גלוי ערוה הוא כנוי למשגל, אבל גלוי סתם לא יורה כלל על ההוראה הזאת. (יז) אשר כסף לא יחשבו, כתב קסינופון כי כורש בדברו אל חייליו אמר להם כדברים האלה: ידעתי, אנשי מדי, כי לא לחסרון כסף באתם עמי לצבא — וטעם להזכיר זה, לומר שלא

וְהִשְׁבַּתִּי גְּאוֹן זֵדִים וְגַאֲוַת עָרִיצִים אַשְׁפִּיל׃ (יב) אוֹקִיר אֱנוֹשׁ
מִפָּז וְאָדָם מִכֶּתֶם אוֹפִיר׃ (יג) עַל־כֵּן שָׁמַיִם אַרְגִּיז וְתִרְעַשׁ
הָאָרֶץ מִמְּקוֹמָהּ בְּעֶבְרַת יְהוָה צְבָאוֹת וּבְיוֹם חֲרוֹן אַפּוֹ׃ (יד)
וְהָיָה כִּצְבִי מֻדָּח וּכְצֹאן וְאֵין מְקַבֵּץ אִישׁ אֶל־עַמּוֹ יִפְנוּ וְאִישׁ
אֶל־אַרְצוֹ יָנוּסוּ׃ (טו) כָּל־הַנִּמְצָא יִדָּקֵר וְכָל־הַנִּסְפֶּה יִפּוֹל
בֶּחָרֶב׃ (טז) וְעֹלְלֵיהֶם יְרֻטְּשׁוּ לְעֵינֵיהֶם יִשַּׁסּוּ בָּתֵּיהֶם וּנְשֵׁיהֶם
תִּשָּׁגַלְנָה (תשכבנה ק׳)׃ (יז) הִנְנִי מֵעִיר עֲלֵיהֶם אֶת־מָדַי

תרד. (יב) **אוקיר אנוש**, דרך הפלגה לרבוי ההרוגים. **מפז**, פז הוא זהב טהור, וכן בד״ה (ב׳ ט׳ י״ז) זהב טהור, במקום זהב מופז הכתוב במלכים (א׳ י׳ י״ח). **מכתם**, כנוי שירי לזהב, או למין זהב פרטי בלתי נודע לנו. ורי יוכה פירש פנינים. (יג) **ארגיז**, מדבר בעדו כמו אוקיר אנוש, ואח״כ אמר בעברת ה׳, כמו ואל משה אמר עלה אל ה׳ (שמות כ״ד א׳). (יד) **מדח**, תועה הנה והנה, עיין למעלה ח׳ כ״ב. **איש אל עמו** וגו׳, בעבור היות רוב יושביה ממדינות אחרות, או על שם אנשי מלחמה שהיו שם מאומות אחרות שבאו לעזרת בבל, כמו שמעיד קסינופון בספרו צירופידיאה. (טו) **כל הנמצא ידקר**, אף מי שאינו בבלי, וזה טעם איש אל עמו יפנו. **וכל הנספה**, כן נקרא מי שנכשל ברעה שלא היתה מכוונת לבא עליו, והוא נתפס בה במקרה להמצאו שם, כמו פן תספה בעון העיר (בראשית י״ט ט״ו), פן תספו בכל חטאתם (במדבר י״ו כ״ו). כן השכיל לפרש מלת נִסְפֶּה החכם בן זהב באוצר השרשים, אלא שהוא מוציא הכספה הזה מכלל שאר כספה שבמקרא, והוא מפרש אותו מענין אסיפה (כל הנאסף ונסתתר), ודידרליין ורוזו וגיזי פירשו הכנסים בקבורה. והנה אחר שאמר כל הנמצא ידקר, אמר וכל מי שיקרה לו המקרה הרע הזה שימצאוהו אויבי בבל, אע״פי שאיננו בבלי יפול בחרב. וכ״ל כי עקר המליצה הזאת איננו זז מענין תוספת (מלשון ספות חטאת על חטאת למטה ל׳ א׳), כי הנספה נוסף הוא במקרה לאותם שהיתה הרעה מכוונת אליהם. ואח״כ השתמשו במלה זאת גם למי שנתפס במקרה, אע״פ שהיתה הרעה מכוונת אליו, ושהיו שונאיו מבקשים אותו, כגון עתה אֶסָּפֶה יום אחד ביד שאול (ש״א כ״ז א׳) הכוונה אפול בידו במקרה. (יו) **תשגלנה**, שגל הוא פעל יוצא, והפועל הוא הזכר, כמו שמצאנו ישגלנה (דברים כ״ח ל׳), ומצאנוהו על הנקבה בנפעל (כאן ובזכריה י״ד ב׳), ובפֻעל (ירמיה ג׳ ב׳), א״כ הוראתו היא על פעולה שהזכר עושה והנקבה

non fan caso, e dell'oro non han desiderio. (18) Gli archi stiacceranno i giovanetti; al frutto del ventre non useran clemenza, dei figliuoli non avran pietà. (19) E Babelle, la più bella tra le Capitali, l'oggetto del fasto e della superbia dei Caldei, andrà sossopra, come Dio ha fatto di Sodoma e Gomorra. (20) Non sarà popolata mai più, non risorgerà in alcuna futura generazione; nè un Arabo vi si attenderà, nè pastori vi faran posara le loro mandre. (21) Ivi poseranno gatti selvaggi, le loro case saran piene di martore; ivi avran sede gli struzzi, e i satiri ivi salteranno. (22) Urleranno sciacali nei suoi vedovi palazzi, e cani selvaggi nelle case di delizie: il suo tempo è vicino a giungere, i suoi fati non tarderanno.

כי יהל (איוב ל״א כ״ו) שהוא ענין אחר ושרש אחר (עיין למטה י״ד י״ב). (כא) ציים, חתולים מדבריים, וקרוב לזה בלשון ערבי (בוכארט). אחים, ר׳ סעדיה ור׳ יונה תרגמו בערבי נמוס, והיא כמ״ה בלשון חכמים, ובלעז martora. ושעירים, כרלה שהם מיני קופים, בני אדם בעלי שער, והיו נחשבים כשדים ומזיקים, ועוד היום אנשי פרס מאמינים שנמצאים מזיקים בחרבות בבל. (כב) איים, שם חיה מדברית (כלב היער) הנקראת בערבי בנאת אוי, על שם קולה, ובלשון פרסי שקאל; ותנים איננו תנינים, אלא הנפרד ממנו תַן, והוא מין קרוב אל הקודם, כן דעת ר׳ תנחום ירושלמי, ואחריו רנזי וגיזי. באלמנותיו, החליף הר״ש (ארמנותיו) בלמ״ד דרך התול, ארמנות כעזובים כאלמנות.

XIV.

(1) Sì, il Signore mostrerà pietà di Giacobbe, di bel nuovo mostrerà predilezione per Israele, e li collocherà nel loro paese; associerannosi loro eziandio degli stranieri, aggregandosi alla famiglia di Giacobbe. (2) Individui d'altre nazioni li piglieranno e li por-

שהכוונה על מה שכתוב בעזרא (א׳ ו) וכל סביבותיהם חזקו בידיהם בכלי כסף וזהב ברכוש ובבהמה ובמגדנות לבד על כל התנדב, ונראה כי גם עבדים ושפחות נתנו להם לצורך הדרך, וכשהגיעו לארץ ישראל

אֲשֶׁר־כֶּסֶף לֹא יַחְשֹׁבוּ וְזָהָב לֹא יַחְפְּצוּ־בוֹ׃ (יח) וּקְשָׁתוֹת
נְעָרִים תְּרַטַּשְׁנָה וּפְרִי־בֶטֶן לֹא יְרַחֵמוּ עַל־בָּנִים לֹא־תָחוּס
עֵינָם׃ (יט) וְהָיְתָה בָבֶל צְבִי מַמְלָכוֹת תִּפְאֶרֶת גְּאוֹן כַּשְׂדִּים
כְּמַהְפֵּכַת אֱלֹהִים אֶת־סְדֹם וְאֶת־עֲמֹרָה׃ (כ) לֹא־תֵשֵׁב לָנֶצַח
וְלֹא תִשְׁכֹּן עַד־דּוֹר וָדוֹר וְלֹא־יַהֵל שָׁם עֲרָבִי וְרֹעִים לֹא־
יַרְבִּצוּ שָׁם׃ (כא) וְרָבְצוּ־שָׁם צִיִּים וּמָלְאוּ בָתֵּיהֶם אֹחִים וְשָׁכְנוּ
שָׁם בְּנוֹת יַעֲנָה וּשְׂעִירִים יְרַקְּדוּ־שָׁם׃ (כב) וְעָנָה אִיִּים
בְּאַלְמְנוֹתָיו וְתַנִּים בְּהֵיכְלֵי עֹנֶג וְקָרוֹב לָבוֹא עִתָּהּ וְיָמֶיהָ לֹא
יִמָּשֵׁכוּ׃

ימלטו העשירים מידם בתתם כספם כפר נפשם. (יח) וקשתות, יבאו בבתים ויכו בגוף הקשת על הנערים (תלמידי רש"ת זלמן). (יט) צבי ממלכות, היפה בכל ערי הממלכה. צבי, כמו נוי היא לכל הארצות (יחזקאל כ' ו' וט"ו), ואיננו זה מלשון איל וצבי, כטעם אילת אהבים (משלי ה' י"ט), והכל מפני יופי החיה הנקראת Gazzella. והנה מהפכת בבל לא נתקיימה בימי כורש, כי אם אחר כמה דורות, ולא בבת אחת, אלא מעט מעט אחר אשר בנה המלך ניקנור את עיר Seleucia בסמוך לה, ועדיין הענין מתקיים והולך. (כ) יהל, כמו יֶאֱהַל (בראשית י"ג י"ח), וכן וַיָּאצֶל (במדבר י"א כ"ה) במקום וַיֶּאֱצַל, וַיָּרֶב (ש"א ט"ו ה') במקום וַיֶּאֱרֹב. וכתב רד"ק שהו"ו פתוחה להבדיל בינו ובין אם מראה אור

יד

(א) כִּי יְרַחֵם יְהוָה אֶת־יַעֲקֹב וּבָחַר עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל וְהִנִּיחָם
עַל־אַדְמָתָם וְנִלְוָה הַגֵּר עֲלֵיהֶם וְנִסְפְּחוּ עַל־בֵּית יַעֲקֹב׃ (ב)
וּלְקָחוּם עַמִּים וֶהֱבִיאוּם אֶל־מְקוֹמָם וְהִתְנַחֲלוּם בֵּית־יִשְׂרָאֵל

(א) ונלוה הגר עליהם ונספחו, כל כך תהיה הצלחתם, עד שיתאוו הנכרים להסתפח אליהם. (ב) ולקחום עמים וגו', נראה לי

teranno al loro luogo, e gl' Israeliti, ritornati nella terra del Signore, li terranno in qualità di schiavi e schiave; cosicchè saranno i padroni dei loro antichi signori, e domineranno sui loro oppressori. (3) Allora, facendoti il Signore riposare del tuo soffrire, e della tua inquietudine, e della dura schiavitù, che ti fu fatto soffrire; (4) Tu intuonerai i seguenti versi relativamente al re di Babele: Deh! Com'è sparito l'esattore, è cessata la vessazione! (5) Il Signore ha rotto la verga dei malvagi, il bastone dei tiranni. (6) Colui cioè, che percoteva i popoli arrabbiatamente, di percossa non cessante; il quale reggeva col furore le

והוא שם דבר וענינו נגישה, ואמרו שכן נמצא בדפוס סלוניקי שנת ש"ס; ובתרגום סורי מתורגם מְחַפְּטָנָא, שענינו נוגש. ואין להכחיש כי כבר בימי חכמי התלמוד היה כתוב מדהבה בדל"ת, שכן בשבת (דף ק"ד) דרשו מְדוֹד וְהָבֵא. (ה) שבר יי'. בפסוק הקודם המשורר מתמיה איך היה שנפל המלך הגדול ההוא, ועכשו מוסיף שהענין הוא זר כל כך שראוי לייחס אותו אל האל, כי לא היה שום מלך בשר ודם יכול להוריד מגדולתו מלך תקיף כמוהו; ולמה ענש האל את מלך בבל והשפילו והמיתו? מפני שהיה רשע ואכזרי. זה טעם שבר ה' מטה רשעים שבט מושלים. ואמר רשעים ומושלים בלשון רבים, לתפארת השיר (עיין למטה פסוק כ'), והכוונה על מלך אחד בלבד, וכל המשך הפרשה אינו אלא לשון יחיד. (ו) מכת בלתי סרה, מכה שאינה פוסקת, ואין מלת מכת סמוכה, אלא כמו חכמת ודעת (למטה ל"ג ו'). מרדף, מצאנו בהפעיל כתרו את בנימן הרדיפהו (שופטים כ' מ"ג), וגם אין הכוונה רדיפה כשאר רדיפות, כי בני בנימן היו בתוך, וישראל היו הורגים אותם אלה מפה ואלה מפה, כמעט בלי שיהיה להם מנוס. וכן כאן נ"ל כי מֻרדף (שהוא תולדה דהרדיף) ענינו מי שאין לו מנוס, ובא הכתוב להגיד אכזריותו של מלך בבל, שלא היה חושך ממות אפילו מי שלא היתה לו תקומה. בלי חשך, מלך בבל לא חשך את המורדף, לא חס עליו להשאירו בחיים; כמו ומטים להרג אם תחשך (משלי כ"ד י"א), ולא חשכת את בנך את יחידך (בראשית כ"ב י"ב); וכבר חשב דידרליין ואחריו גיזי להגיה מִרְדַּת בלי חשך, כדי שיהיה שם משרש רדה, באופן שיהיה המאמר האחרון שוה אל המאמר שלפניו (מכה עמים מכת בלתי סרה, רודה גוים מרדת בלי חשך); והם לא ראו כי בלי חשך הוא פעולת הרודה, ולא תאר המרדות כמו בלתי סרה, א"כ לא נתכון הנביא שיהיה

עַל אַדְמַת יְהוָה לַעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת וְהָיוּ שֹׁבִים לְשֹׁבֵיהֶם
וְרָדוּ בְּנֹגְשֵׂיהֶם׃ (ג) וְהָיָה בְּיוֹם הָנִיחַ יְהוָה לְךָ מֵעָצְבְּךָ
וּמִרָגְזֶךָ וּמִן־הָעֲבֹדָה הַקָּשָׁה אֲשֶׁר עֻבַּד־בָּךְ (ד) וְנָשָׂאתָ הַמָּשָׁל
הַזֶּה עַל־מֶלֶךְ בָּבֶל וְאָמָרְתָּ אֵיךְ שָׁבַת נֹגֵשׂ שָׁבְתָה מַדְהֵבָה׃
(ה) שָׁבַר יְהוָה מַטֵּה רְשָׁעִים שֵׁבֶט מֹשְׁלִים׃ (ו) מַכֶּה עַמִּים
בְּעֶבְרָה מַכַּת בִּלְתִּי סָרָה רֹדֶה בָאַף גּוֹיִם מֻרְדָּף בְּלִי חָשָׂךְ׃

כשאמרו אכלם לאחוזת עולם; ולהיות העבדים ההם מאומת בבל, יתכן לומר דרך מליצת השיר שישראל היו שובים לשוביהם, כי אנשים מאותם אומה שהוליכה את ישראל בשבי נהפכו עתה להיות לעבדים תחת יד ישראל. והתנחלום, ידוע כי פעמים רבות יבאו שני פעולים אחר פעל אחד, כמו המלך נוכי דבר (ש״א כ״א ג׳), מלאתיו רוח חכמה (שמות כ״ח ג׳), וילבש אותו בגדי שש (בראשית מ״א מ״ב), והפשט את אהרן את בגדיו והלבשתם את אלעזר בנו (במדבר כ׳ כ״ו); וידוע כי הוראת ההתפעל היא פעל את עצמו, לפיכך כמו שאומרים ואתה תנחילנה אותם (דברים ל״א ז׳) בשני פעולים, כן אומרים והתנחלום (וכן והתנחלתם אותם, ויקרא כ״ה מ״ו), והכוונה יִנְחֲלוּ את עצמם אותם, כלומר ינחילו אותם לעצמם, כלומר יקחו אותם לנחלה ויחלקום ביניהם. (ג) וּמִרָגְזֶךָ, המ״ם בחירק לפני הרי״ש, כמו מִרְדָּף (ש״א כ״ג כ״ח וש״ב י״ח ט״ז). אשר עֻבַּד בך, הוא פעל סתמי (impersonale), והכוונה אשר עבדו אחרים בך (qu'on t'a fait servir), לפיכך בא הפועל בלשון זכר, אע״פ שהעבודה לשון נקבה; ודוגמת זה יֻתַּן את הארץ (qu'on donne), ורבים כמהו; ועיין מה שכתבתי בבכורי העתים תקפ״ז עמוד קע״ח קע״ט וק״פ. (ד) שבת נגש, הדוחק את העבדים שישלימו את חוק עבודתם, כמו שהיו עושים נוגשי פרעה לישראל, וכן כל לשון נגישה ענינו הפצרה בחברו שישלם חובו וישלים מה שמוטל עליו, כמו לא יגוש את רעהו ואת אחיו (דברים ט״ו ב׳), וקרא מלך בבל נוגש, כנגד מה שאמר ומן העבודה הקשה אשר עבד בך. מדהבה, נראה שהמלה מענין זהב שתרגומו דהב, ופירשו רא״בע ורד״ק תאר לבבל שהיתה בעלת זהב, לרוב הממש שהיתה לוקחת מן האומות. אבל מנאכו פרש רהב קרוב בענין לפרש נגש (עיין למעלה ג׳ ה׳), לפיכך אמרו קצת מן האחרונים כי ראוי לקרוא מרהבה ברי״ש,

nazioni, al vinto non perdonò. (7) Tutta la terra tornò quieta, e tranquilla; prorompesi ovunque in liete grida. (8) Gli abeti stessi si rallegrano della tua caduta, i cedri stessi del Libano. Dappoi che tu giacesti, non salirà (dicono) su di noi il tagliatore. (9) L'inferno colaggiù si scuote, per venirti incontro alla tua venuta, esso sveglia in grazia tua i defunti, tutt'i potenti della terra; esso fa alzarsi dai loro troni tutt'i re delle genti. (10) Tutti ad una voce ti dicono: Tu pure alla fine sei stato fiaccato al paro di noi, a noi sei fatto simile. (11) Calato fu all'inferno il tuo orgoglio, il fragore delle tue arpe. Di sotto hai per istra-

המתים מצויירים כאן לא כפגרים מתים, אך כבעלי רוח חיים, אלא שהם ישנים, ואפשר לעוררם ולהקימם. ואין ספק כי הקדמונים היו מאמינים בקיום הנפש אחר המות, שאם לא כן לא היו דורשים אל המתים, וגם התורה לא היתה אוסרת הדרישה אל המתים אם לא היתה אמונת קיום הנפש מפורסמת באומה. אבל פרטי אמונת הקדמונים בענין הזה אינם ידועים לנו. ואמנם שאול איננו מקום קבורתו של כל אחד ואחד, אלא מקום גדול בתחתית הארץ שרוחות המתים כלם יורדות לשם.

(י) חלית, נדית ונחלשת, על דרך וה' חפץ דכאו החלי (למטה נ"ג י').

(יא) המית נבליך, נבלים וכנורות שהיו מזמרים לפניך (רש"י) כמשפט מלכי קדם שהיו משוררים ומנגנים מלוים אותם תמיד (תלמידי מוה"רר אברהם חי ריגייו), או הכוונה על כלי זמר שהיו מנגנים לפני המלך בעת הסעודה ובשעה שהיה הולך לישון, והנה כנגד זה שהיה שוכב לקול כלי זמר ישכב על מטת רמה (תלמידי מוה"רר אברהם לאטיס). והיה אפשר לפרש לשון נֶבֶל, ורש"י כתב שמדומה לו שבמסורת גדולה חִבֵּר את זה ואת זמרת נבליך (עמוס ה' כ"ג) בא"ב של שתי לשונות, וכן הוא באמת במסרה גדולה שבדפוס, בדף ראשון ממנה, כלומר שלדעת בעלי המסרה נבליך שבעמוס הוא מן נֵבֶל, וזה שבישעיה איננו מן נֵבֶל, אלא מן נֶבֶל. ולא נתקררה דעתי בפירוש זה. יֻצַּע, יותן למצע תחתיך, והיו"ד איננה מן השרש, ואין התיבה מבנין פֻּעַל, אלא הָפעל תולדת דהפעיל, מן ואציעה שאול הנך (תהלים קל"ט ח'); ולא כמו שכתב ראב"ע יתכן היותו פעל עבר כמו אשר ילד לו. רמה, הם התולעים הקטנים, שאין העין יכולה לספור אותם, ואינם נראים לנו אלא כהמון גדול של רמשים קטנים, ולפיכך רמה הוא שם כולל ולא יקבל רבוי; ותולעה הם

(ז) נָחָה שָׁקְטָה כָּל־הָאָרֶץ פָּצְחוּ רִנָּה׃ (ח) גַּם־בְּרוֹשִׁים שָׂמְחוּ
לְךָ אַרְזֵי לְבָנוֹן מֵאָז שָׁכַבְתָּ לֹא־יַעֲלֶה הַכֹּרֵת עָלֵינוּ׃ (ט)
שְׁאוֹל מִתַּחַת רָגְזָה לְךָ לִקְרַאת בּוֹאֶךָ עוֹרֵר לְךָ רְפָאִים
כָּל־עַתּוּדֵי אָרֶץ הֵקִים מִכִּסְאוֹתָם כֹּל מַלְכֵי גוֹיִם׃ (י) כֻּלָּם
יַעֲנוּ וְיֹאמְרוּ אֵלֶיךָ גַּם־אַתָּה חֻלֵּיתָ כָמוֹנוּ אֵלֵינוּ נִמְשָׁלְתָּ׃ (יא)
הוּרַד שְׁאוֹל גְּאוֹנֶךָ הֶמְיַת נְבָלֶיךָ תַּחְתֶּיךָ יֻצַּע רִמָּה וּמְכַסֶּיךָ

המאמר האחרון מסכים בכל פרטיו עם המאמר הקרוב אליו. (ז) פצחו, קרוב לשרש פצה שענינו פתיחה ובקיעה (ופצתה האדמה את פיה, ומצאנו ואת עצמותיהם פִּצֵּחוּ (מיכה ג' ג') ענין בקיעה, וערי הפרזי (דברים ג' ה') שענינו פתוחות ובלי חומה, מתורגם קִרְוֵי פצחיא. ובבנין הקל מצאנו פָּצַח רִנָּה (כאן, ועוד למטה מ"ד כ"ג, מ"ט י"ג, נ"ד א', נ"ה י"ב), וענינו הוצאת קול רנה בכח, כדבר הבוקע המחיצה ויוצא, על דרך אז יבקע כשחר אורך. גם מצאנו פִּצְחוּ רַנְּנוּ (למטה נ"ב ט'), פצחו ורננו (תהלים צ"ח ד'), שענינם רננו בפציחה (בהרמת קול), והפעל הראשון כמו כתאר הפעל (adverbium), על דרך העמיקו שחתו (הושע ט' ט'). (ח) שמחו לך, על מפלתך, כמו אל ישמחו לי אויבי שקר (תהלים ל"ה י"ט), ואל ישמחו לי (שם כ"ד), כי אמרתי פן ישמחו לי (שם ל"ח י"ז). ואמר ג'יזי כי יחוס השמחה אל הדברים אשר אין בהם רוח חיים איננו אלא מדרך המשוררים האחרונים, וזה שקר, כי הנה דוד המלך נתן להודות לה' ביד אסף ואחיו יעלז השדה וכל אשר בו אז ירננו עצי היער (ד"ה א' י"ו ל"ב ל"ג). והנה שמחת העצים משל היא, לומר שלא היה בעולם דבר שלא היה מלך בבל מזיק לו, ודרך הפלגת השיר אמר אפילו העצים, ואחר שהזכיר העצים הזכיר דבר השייך בהם והוא הכריתה, שהאויב כורת אותם לבנות מצור, כדברי ראב"ע. (ט) שאול, על הרוב הוא לשון נקבה, ונמצא בלשון זכר ערום שאול נגדו (איוב כ"ו ו'), וכאן אמר רגזה לשון נקבה, עורר והקים לשון זכר. רגזה לך לקראת בואך, רגזה לבוא לקראתך בבואך. עורר לך, אמר על דרך משל כי השאול העיר המתים הגדולים לצאת לקראת מלך בבל, וכאלו המלכים יושבים על כסאותם כמו בחייהם, והשאול הקים אותם לקראתו (רד"ק). רפאים, הגופות שרפו כחותיהם, כלומר שמתו. רפה ורפא נמצאים בענין אחד. עתודי ארץ, משל לתקיפים וגדולים, כטעם עדת אבירים בעגלי עמים (תהלים ס"ח ל"א). והנה

to una massa di vermi, e vermi per coperta. (12) Come mai cadesti dal cielo, o Lucifero, astro mattutino: fosti tagliato a terra, o tu, il quale disponevi della sorte delle nazioni? (13) Mentre tu nel tuo cuore dicevi: al cielo salirò, al disopra degli astri divini alzerò il mio trono; siederò nel monte di adunanza, là all'estremità del settentrione. (14) Salirò sulle alte regioni delle nubi, farommi simile ad un celeste. (15) No; anzi all'inferno tu dovevi esser calato, al fondo del baratro. (16) Chiunque ti vede, ti osserva, ti contempla: È egli questi (dice) colui, che inquietava la terra, che tremar faceva gl'imperj? (17) Il quale ridusse la terra quasi a deserto, le città rovinandone; il quale a'suoi detenuti non mai aprì il

הת"ו כדרכה קודם אותיות דט"ת. לעליון, לאחד מן העליונים, כלומר
לאחד מיושבי השמים, ולא לאל העליון היחיד ומיוחד, כי לא ידעו מלך
בבל, שאם היה יודעו לא יתכן שידמה בלבו להיות כמהו שא"כ לא יהיה
עוד יחיד. ופן תאמר בלבבך כי לא היה הכנוי הזה עליון נוהג אצל
עובדי אלילים, ושהוא כנוי מיוחד לאל יחיד העליון על כל; דע שאין
הדבר כן, אלא כמו שהאלילים היושבים בשמים (לפי מחשבת עובדיהם)
היו נקראים בלשון רומי Superi, כך היו נקראים בלשונות המזרח עליונים,
והאלילות הנקבות היו נקראות בשם עליונות, והנה ככה מצאנו המשורר
הרומי Plautus במחברתו הנקראת Poenulus מביא מאמר בלשון קרטאגינית
הקרובה לשפת כנען, ותחלתו Ythalonim uvalonuth, ופירושו בנלדו Deos
deosque veneror, ונראה ברור פ׳ המלות הנה קריאתן עליונים ועליונות.
(טו) אך, לא כך, אלא כך. תורד, אתה היית חושב לעלות השמים,
והנה לא כך נגזר עליך, אלא אל שאול היה לך להיות יורד. ירכתי בור,
כנגד ירכתי צפון. (יז) ועריו הרס, אע"פי שתבל לשון נקבה, כאן
הוא לשון זכר. כי לא יתכן לומר עליו שהרס עריו של עצמו, ועיין למטה
פסוק כ"א. אסיריו לא פתח ביתה, לדעת רש"י ולודוביקוס de Dieu
ורוזי' וגיזי' הכוונה לא פטרם ללכת לביתם, ולפי זה הה"א שבמלת ביתה
היא מדוקדקת. אבל (כאשר העירני תלמידי מוה"רר יוסף שבתי באזיבי)
המליצה נחלשת מאד בפירוש זה, ובהפך הרבה יותר היא חזקה ונשגבה
אם נפרש כרד"ק לאסיריו לא פתח הבית, כלומר לא פתח בית הסהר,
ותהיה מלת אסיריו חסרה למ"ד ומלת ביתה בה"א יתרה המצויה הרבה
במליצת השיר. וגם בעלי הנקוד לכך נתכוונו, שאם כפירוש רש"י היו

תּוֹלֵעָה׃ (יב) אֵיךְ נָפַלְתָּ מִשָּׁמַיִם הֵילֵל בֶּן־שָׁחַר נִגְדַּעְתָּ לָאָרֶץ
חוֹלֵשׁ עַל־גּוֹיִם׃ (יג) וְאַתָּה אָמַרְתָּ בִלְבָבְךָ הַשָּׁמַיִם אֶעֱלֶה
מִמַּעַל לְכוֹכְבֵי־אֵל אָרִים כִּסְאִי וְאֵשֵׁב בְּהַר־מוֹעֵד בְּיַרְכְּתֵי
צָפוֹן׃ (יד) אֶעֱלֶה עַל־בָּמֳתֵי עָב אֶדַּמֶּה לְעֶלְיוֹן׃ (טו) אַךְ אֶל־
שְׁאוֹל תּוּרָד אֶל־יַרְכְּתֵי־בוֹר׃ (טז) רֹאֶיךָ אֵלֶיךָ יַשְׁגִּיחוּ אֵלֶיךָ
יִתְבּוֹנָנוּ הֲזֶה הָאִישׁ מַרְגִּיז הָאָרֶץ מַרְעִישׁ מַמְלָכוֹת׃ (יז) שָׂם

הגדולים, והוא שם לכל אחד מסם בפרט, והוא מקבל רבוי, ומכל מקום כאן גם תולעה הוא שם כולל. ומכסיך, הוא לשון יחיד, על דרך מוריך מקניך, עיין למעלה א׳ ל׳. והנה הפסוק הזה איננו אלא מליצת השיר, והמכוון בו באומר והמית נבליך חדלו בדרכך שאול, ותחת מטות זהב וכסף שהיו לך לא היה לך אפילו קבורת כבוד בארגז, אלא גופך נקבר עם שאר הרוגים ועלו בו תולעים והקיפוהו מכל צד. (יב) הילל, כוכב נגה, ונקרא כך משרש הלל (לא יהלו אורם, למעלה י״ג י׳), כמו שנקרא נֹגַהּ משרש נָגַהּ. בן שחר, הנראה בבקר, כטעם כאור נגה הולך ואור עד נכון היום (משלי ד׳ י״ח) על שם שאורו נראה לאחר שאר הכוכבים אספו נגהם מפני קרבת אור השמש. נגדעת, באופן שנפלת לארץ (תלמידי דוד חזק), נראה שהיתה אמונתם שהמזלות קבועים ברקיע, או בגלגל. חולש, מטיל חלשים, הוא גורל בלשון משנה (שבת קמ״ט ורש״י), כי בידו לעשות לכל גוים כרצונו. (יג) בהר מועד בירכתי צפון, מקום משכן האלילים, לפי מחשבת העמים ההם, היה בירכתי צפון בהר גבוה, כדרך שהיה לדעת היונים בהר אולימפו שלהם; כן חשבתי באמדן דעתי בשנת תקפ״א, וכן מצאתי אח״כ לרוז׳ וגיז׳ שאמרו אותה בשם יוהן דוד מיכאליס, אשר כתבה גם הוא באמדן דעתו, וגיז׳ מצא לה סמוכים בספרי אנשי הודו ופרס. ואני מאז שיערתי בלבי הדבר הזה, אמרתי כי לפי זה יפה יובן ג״כ מה שכתוב הר ציון ירכתי צפון (תהלים מ״ח ג׳), וכוונת המשורר לומר כי מה שהגוים סוברים כי בירכתי צפון הוא מושב האלהים, איננו כן, אבל הר ציון הוא באמת מושב האל, והוא באמת המעלה אשר הם מיחסים לירכתי צפון, עד כי על דרך מליצת השיר אליו יאות השם הנכבד הזה ירכתי צפון. ואני אתמה על החוקרים האחרונים שלא עלתה זאת על לבם, וכדחקו אלא בפירוש הכתוב הזה, וגיזו (ולפניו De wette) פירש יפה נוף משוש כל הארץ, הר ציון משוש ירכתי צפון. (יד) אדמה, בנין התפעל, וחסרה

carcere. (18) I re tutti delle nazioni giacquero (sepolti) con onore ciascheduno nella propria casa (tomba). (19) Ma tu fosti gettato lungi dal tuo sepolcro qual pianta abborrita, circondato di uccisi trafitti colla spada, i quali scendono al fondo della fossa, qual cadavere calpestato. (20) Tu non dovevi partecipare con essi (coi re delle genti) l'onor della sepoltura, imperciocchè hai rovinato il tuo paese, hai trucidato il tuo popolo: no, non dev' essere perpetuata la memoria dei malvagi. (21) Preparate ai suoi figli l'eccidio pei delitti dei loro padri, perchè non si alzino a far conquiste, e la faccia della terra si riempia di città. (22) Io sorgerò contro di essi, dice il Signore Sabaot, e farò sì che Babele più non conservi nè nome nè avanzo, nè erede del trono: è il Signore che il dice. (23) La ridurrò a retaggio dei Kippod, e a stagni d'acqua;

ארצך שחת עמך הרגת, בגאותו וברוב מלחמותיו, כי רבוי ההולכים למלחמה מפסיד עבודת האדמה. לא יקרא לעולם, אין ראוי שיהיה נזכר שם רשעים לעולם, ע״כ אין ראוי שתהיה לך קבורת כבוד, כי הקבר זכרון הנקבר. זרע מרעים, אנשים רשעים, והוא מאמר כאמר דרך כלל, והכוונה בו על הפרט (כמו למעלה פסוק ה׳), כלומר אין הרשע הזה ראוי שיזכר שמו; ואחר שהזכיר שאין ראוי שיזכר שמו הוסיף הכינו לבניו מטבח, שאין ראוי שישאר לו זרע, כי גם הבנים זכרון לאבותם. (כא) ומלאו פני תבל ערים, המפרשים ורוזי וגיזי פירשו אויבים (מלשון ארמית), ורחוק הוא, כי מה טעם לומר אם יקומו וירשו ארץ אז תתמלא תבל מאויבים? ורש״י פירש כנגד הטעמים הכינו לבניו מטבח ואז ימלאו פני תבל ערים נושבות והנכון כמשמעו וכדעת בעלי הטעמים, ובל ימלאו פני תבל ערים, והוא כי המלכים הגאים היו בונים ערים שלא לצורך להקרא שמם עליהן, והיו גוזלים נחלת המשפחות כדי לבנות הערים. (כב) וקמתי עליהם, על זרע המלך. ונין ונכד, נ״ל כי שני השמות האלה אינם נאמרים רק על בני המלכים והגדולים, יורשי המלוכה והגדולה, כמו אם תשקר לי ולניני (בראשית כ״א כ״ג), וכן לא נין לו ולא נכד בעמו (איוב י״ח י״ט) מדבר ברשע עריץ ומושל כמלך; והנה הכוונה שלא ישאר לבבל לא שם ולא שארית ולא שום אדם מזרע המלכים שיוכל לחדש שם המלוכה ולבנות חרבותיה. (כג) קפוד, רש״י פירש הריצון (hérisson), והוא בלשון איטלקי riccio, ובלשון אשכנז איגל, וכן מתורגם בתרגום יוני, וכן תרגם ״ירונימוס, וכן פירש הפרחון, וכן דעת בושארט ורוזי

תֵּבֵל כַּמִּדְבָּר וְעָרָיו הָרָס אֲסִירָיו לֹא־פָתַח בָּיְתָה׃ (יח) כָּל־
מַלְכֵי גוֹיִם כֻּלָּם שָׁכְבוּ בְכָבוֹד אִישׁ בְּבֵיתוֹ׃ (יט) וְאַתָּה
הָשְׁלַכְתָּ מִקִּבְרְךָ כְּנֵצֶר נִתְעָב לְבֻשׁ הֲרֻגִים מְטֹעֲנֵי חָרֶב יוֹרְדֵי
אֶל־אַבְנֵי־בוֹר כְּפֶגֶר מוּבָס׃ (כ) לֹא־תֵחַד אִתָּם בִּקְבוּרָה כִּי־
אַרְצְךָ שִׁחַתָּ עַמְּךָ הָרָגְתָּ לֹא־יִקָּרֵא לְעוֹלָם זֶרַע מְרֵעִים׃ (כא)
הָכִינוּ לְבָנָיו מַטְבֵּחַ בַּעֲוֹן אֲבֹתָם בַּל־יָקֻמוּ וְיָרְשׁוּ אָרֶץ וּמָלְאוּ
פְנֵי־תֵבֵל עָרִים׃ (כב) וְקַמְתִּי עֲלֵיהֶם נְאֻם יְהוָה צְבָאוֹת
וְהִכְרַתִּי לְבָבֶל שֵׁם וּשְׁאָר וְנִין וָנֶכֶד נְאֻם־יְהוָה׃ (כג) וְשַׂמְתִּיהָ

מנקדים פִּתַּח בפיעל. (יח) בביתו, הוא הקבר הנקרא בית עולם (קהלת י"ב ה'). כן דעת יונתן והמפרשים, וכן במצבה אשר נמצאה בעיר מאלטה נמצא כתוב בכתב כנעני חדר בת עלם קבר, כלומר חֶדֶר בֵּית עוֹלָם קֶבֶר. ולדעת תלמידי חביבי החכם יח"ק ז"ל בביתו ממש, ושכבו כאמר על המיתה, כל מלכי גוים מתו בכבוד בביתם, ואחרי מותם נקברו בכבוד בגדול ובקברות המלכים, ואתה נפלת ביד אויביך ונהרגת בקלון, וגם אחרי מותך לא נעשה לך כבוד אלא השלכת מקברך וגו'. (יט) מקברך, רחוק מקברך אשר הכינות לך בחייך. ועיין למטה עמוד קפ"ח. כנצר נתעב, לא כְּחֻשַׁבְתָּ ראוי להיות בקבורה עם שאר בני משפחתך המפוארה, אלא כנטיעה נמאסת שתולשים אותה מן הקרקע ומשליכים אותה. לבוש הרוגים, מוקף ומכוסה, כתרגום יונתן (ואחריו רש"י וג"ז) כלומר שלא נעשה לו כבוד במותו, כי הֵנָּה בליליא קטיל בין שאר ההרוגים, ובתוכם כאחד מהם נקבר. מטעני, מדוקרים בלשון ערבי (רש"י רד"ק ורא"ז וג"ז). יורדי אל אבני בור, ההרוגים במלחמה משליכים אותם בבור זה על גב זה בלא כבוד, וטעם אבני בור מעמקי בור כפירוש רש"י, וכמהו אבן אפל וצלמות (איוב כ"ח ג') עניינו מעמקי האופל. ותלמידי החכם יח"ק זצ"ל היה מפרש תחתית הבור הרצופה באבנים. ורא"ז וג"ז (וקרוב לזה רד"ק) פירשו אבני בור, קבורות עשויות בבנין של אבנים; וא"כ יהיה דרך כבוד, תחת כי המכוון בפסוק הזה אינו אלא לומר שנקבר דרך בזיון. כפגר מובס, משליכים את ההרוגים אל אבני בור, כמו פגר בזוי שנשאר זמן מה על הקרקע בלא קבורה, ולבסוף משליכים אותו לבור לבלתי יבאיש את הארץ. (כ) אתם, עם כל מלכי גוים. כי

e la spazzerò colla scopa della distruzione. È il Signore Sabaot, ch'il dice.

במשנה לא נמצא קפוד, אלא קופד. כ"ל שאינם שם אחד, ואם אין ספק שהקופד הוא שרץ מלא קוצים, אין לנו שום ראיה שיהיה גם הקפוד שרץ, ושיהיה גם קפוד (כמו תנשמת) שם נאמר בשתוף על אחד מן השרצים ועל אחד מן העופות, אבל יותר נכון לומר שהקפוד הכתוב כאן הוא כמו למטה ובצפניה מין עוף בלתי ידוע לנו: **וטאטאתיה במטאטא**, לא נמצא שרש זה במקום אחר, ואף לא בשאר לשונות הקרובות ללה"ק; ורבותינו (ראש השנה דף כ"ו ע"ב) למדו הוראת הפעל והשם הזה מדברי שפחה של בית רבי, ועל פי הפירוש ההוא פירשו כל המפרשים, וכן תרגם גם יירונימוס. וידוע כי ר' יהודה הנשיא (הוא רבי, הוא רבנו הקדוש) היה אומר (עיין בתלמוד סוף סוטה) לשון סורסי בארץ ישראל למה? אלא או לה"ק או לשון יונית; כלומר שהיה משתדל לחדש נעורי לה"ק שעדיין לא מתה מכל וכל בימיו, והיה חפץ שידברו היהודים זה עם זה בלה"ק, ועם הנכרים ידברו יונית, אבל לשון ארמי וסורי יעזבוהו מכל וכל; ולפיכך היה משתדל שגם עבדיו ושפחותיו ידברו יהודית, והיתה בביתו שפחה חכמה, שהיתה מפורסמת בצחות הדבור בלה"ק, ואחר ששמעו מפיה השרש הזה להוראה זו, למדו שכך היתה הוראתו מקובלת בבית רבי מאבותיו. וטעם מטאטא השמד, כי ה' יעביר על בבל המטאטא, אך לא לנקותה ולטהרה, אלא להשמידה ולתתה כסדום ועמורה.

והנה הנבואה הזאת על מפלת בבל היא אחת מהשלש נבואות שהביא החכם Du-Clot בספרו La-Bible vengée לאותות ולמופתים נגד הכופרים הבלתי מאמינים כי ידבר אלהים את האדם; ואחריו החזיק החכם יש"ר ע"ה באגרות ישר (ח"א אגרת י"ו), וזה לשונו:

» הנבואה השנית היא הכתובה בספר ישעיה ובספר ירמיה על
» מלכות בבל, שאין כמוה מספרת כל פרט ופרט ממה שיקרה למלכות
» ההיא בדקדוק גדול, כי מלבד שהודיעו מפלתה וחרבנה בעוד שהיתה
» עיר גדולה לאלהים קרית מלך רב ומשוש לכל הארץ, גם ספרו פרטים
» רבים שיקרו אחר חרבנה, ישעיה אומר שה"ית יעיר על בבל את מדי
» להחריבה ושתהיה כמהפכת סדום ועמורה, שלא תשב לנצח ולא תשכון
» עד דור ודור ורק ציים אוחים ובנות יענה ירבצו שמה, שיכרית לבבל
» שם ושאר ונין ונכד ותושם למורש קפוד ואגמי מים, ירמיה אמר
» מקצף ה' לא תשב והיתה שממה כלה, אל תהי לה שארית, לא ישב שם
» איש ולא יגור בה בן אדם, ולא יקחו ממך אבן לפנה ואבן למוסדות
» כי שממות עולם תהיה, והיתה בבל לגלים מעון תנים וגו'. והנה אילו

לְמוֹרַשׁ קִפֹּד וְאַגְמֵי־מָיִם וְטֵאטֵאתִיהָ בְּמַטְאֲטֵא הַשְׁמֵד נְאֻם
יְהוָה צְבָאוֹת׃

וגיזי ואחרים, וכן בלשון ערבי השרץ הנ"ל נקרא קֻנְפֻד. אבל עוד בשני
מקומות נמצא השם הזה במקרא (למטה ל"ד י"א וצפניה ב' י"ד), ושם
לא יתכן שיהיה ענינו השרץ הנ"ל, כי בשני המקומות הוא בחברת הקאת
שהוא עוף, ובפרט בישעיה ל"ד הוא בחברת שלשה מיני עופות (קאת
וקפוד וינשוף ועורב), ובצפניה אומר שקאת וקפוד ילינו בכפתורי
הבתים, מה שלא יתכן אלא בעופות; ויותר יקשה לדעת רנז' ואחרים,
האומרים שהכוונה על קפוד הים שהוא מין דג, ואיך ילין דג בכפתורי
הבתים? ורש"י ביושר שכלו הבין זה, ופירש בשני המקומות השם שהוא
מין עוף. ואשר אני אחזה לי הוא כי קוּפְדָא בארמי וסורי הוא השרץ
הנ"ל, ומזה בא בלשון משנה השם קופד, ועליו אמרו ולא פרה בעור
הקופד (שבת כ"ח ע"ב, עיין שם רש"י), ואמרו (כלאים פרק ח') שהוא
מין חיה (והר"ע שם העתיק כמעט מלה במלה דברי הפרחון), גם
אמרו (קמא דף פ') חתולים וקופדין שעשויים לנקר את הבית, וכל זה
צודק בשרץ מלא קוצים הנ"ל. והמתרגמים והמפרשים חשבו כי קפוד
בלשון מקרא הוא עצמו קופד בלשון משנה וקופדא בארמי וסורי,
ואין הדבר כן; אבל קופד הוא מין חיה, וקפוד הוא מין עוף, ואנחנו
לא נדע איזה עוף הוא. אבל מה שמצאנו בברכות נ"ז ע"ב כל מיני חיות
יפות לחלום חוץ מן הפיל והקוף והקפוד, אינו אלא טעות, וגירסת הערוך
היא והקיפוף, וכן בבכורות (דף ח') מצאנו הפיל והקוף והקיפוף, וגם
רש"י היה גורס בברכות נ"ז קיפוף, שהרי פירש חיה שדומה לקוף ויש
לה זנב ארוך, ממש כמו שפירש קיפוף בבכורות, אבל קפוד לא פירש
כן בשום מקום. וגירסת הקוף והקפוד היתה כבר בימי התוספות (עיין
בכורות שם), ונ"ל כי אנשים מתחכמים הגיהו בברכות נ"ז הפיל והקפוד,
מפני שמצאו למטה בדף ההוא קיפופא שם עוף (והוא תרגום של ינשוף),
והיה קשה בעיניהם שיהיה קיפוף שם חיה ושם עוף; והם לא הבינו שאיננו
רחוק שיהיה מין קוף שיהיו פניו דומים קצת לינשוף, ויהיה שמו בלשון
חכמים לקוח משם הינשוף בארמי (כי אמנם על הינשוף לא מצאנו קיפוף
בלשון משנה, אלא קיפופא בלשון ארמי, עיין נדה כ"ג). ורש"י על קיפופא
(שם בברכות) כתב שיש לו לסתות כלחיי אדם, והוא לקוח מן נדה כ"ג;
ואם יש קצת דמיון בין פני הינשוף לפני האדם, אין ספק כי גם בין פני הקוף
ופני הינשוף יש קצת דמיון. וסוף דבר לא אכחד תחת לשוני כי מצאנו בתורה
תנשמת מין עוף וגם תנשמת מין שרץ, והיה אפשר שיהיה כן גם קפוד,
כאן מין שרץ ולמטה מין עוף, כמו שהיא דעת רש"י; אך בראותי כי

כל אשר בביתך בבל; ואם אמר הפסוק הזה, הנה כבר ראה בנבואתו את מלכות בבל גדולה ומנצחת, ולא כמו שהיתה בימיו. ואם המכחישים יכחישו שאמר ישעיה הפסוק ההוא, אין להם שום ראיה להכחיש זה, רק כפירתם בנבואה בכלל היא ראייתם — והנה גיזו אומר כי הנבואה הזאת (משא בבל) היא כתובה באיבה וברוח נקם, כמו שהוא מזמור על נהרות בבל; וזה שקר גמור, כי שם הוא אומר זכור ה׳ לבני אדום את יום ירושלים, אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו, והם באמת דברים היוצאים מלב נאנח שראה החרבן; אבל כאן הוא אומר איך שבת נוגש, מכה עמים, רודה גוים, שקטה כל הארץ, חולש על גוים, מרגיז הארץ מרעיש ממלכות, שם תבל כמדבר, כלם דברים היוצאים מלב אדם השמח במפלת מלך עריץ, המזיק לכל המין האנושי, לא מלב אדם השמח במפלת שונאו אשר הרע לו. וכן שקר עוד באמרו כי לשון **ענה** הנמצא בנבואה הזאת על התחלת הדבור (כלם יענו ויאמרו אליך) איננו נמצא אלא בספרים האחרונים; והוא עצמו חזר בו באוצרו (Thesaurus) שרש **ענה**, כי שם הביא תחלה המקראות שבא בהם השרש הזה להורות על התחלת הדבור, ואמר כי ההוראה הזאת היא קודמת להוראת התשובה, וגם הביא בכלל המקראות שבא בהם שרש ענה להתחלת הדבור, ויען יעקב ויאמר ללבן, שהוא בספר בראשית, אשר לא הוא ולא אחר חשב מעולם להכניסו בכלל הספרים האחרונים. עוד אמר כי באו בנבואה הזאת כנויים יתרים (אני צויתי, ואתה אמרת, ואתה השלכת), ושזה מוכיח שנכתבה בדורות אחרונים; והוא לא הבין כי אין אחד מהכנוים האלה שלא לצורך, כי באמרו נגדעת לארץ חולש על גוים ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה, מלת ואתה היא להורות על ההתנגדות שבין הנפילה לארץ והעלייה אל השמים; וכן כל מלכי גוים כלם שכבו בכבוד איש בביתו ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב הכנוי מורה על ההתנגדות, כאלו אמר אבל אתה בהפך; וזה על דרך מה לך לספר חקי ואתה שנאת מוסר (תהלים נ׳) והמזמור הזה לא יתכן לומר שנכתב אחר החרבן, שהרי כתוב בו זבח לאלהים תודה. אבל בפסוק אני צויתי למקודשי, מלת אני היא להודיע כי אויבי בבל שלוחי האל המה, וכאלו במצותו יבאו עליה; ואין עקר המאמר צויתי למקודשי, אלא אני הוא שצויתי להם, אני ולא אחר — וסוף סוף מי שיקרא בספר הירודוט שהיה אחר מיתת כורש, יראה שבבל היתה עדיין עיר מלאה ועשירה מאד, ולא היה אפשר לבן אדם להעלות על לבו שתהיה כמהפכת סדום ולא תשב לנצח.
ומלבד כל זה תמיהה גדולה היא בעיני, איך יתכן לבעלי המחקר החפשי לקבל שנכתב המשא הזה אחר מפלת בבל; ויותר היה ראוי להם שיאמרו שנכתב קודם המעשה, ושהנביא לא כיון אל האמת; כי הנה משמעות הנבואה הזאת הוא כי מלך בבל שנפל ביד אויביו הוא המלך הגדול מרגיז הארץ מרעיש ממלכות, שהוא נבוכדנאצר, אבל באמת הוא מת בכבוד

» לא נתקיים רק כללות הנבואות האלה היינו רק שוממות בבל וגדיעת
» קרני גאותה, עוד היה מקום לבעל דין לחלוק ולהטיל ספקות באמתתם,
» אבל עין בעין נראה שקרו אחר חרבן בבל דברים שלא היה בכח שום
» אדם לחשוב בדעתו אפילו אפשריותם. כי מי יעיז לבשר שאחרי נפילתה
» לא תוסיף להבנות עד עולם? מי יגזור אומר שתהיה למעון תנים
» ולמשכן ציים ואוחים דוקא? אכן דבר אלהינו יקום לעולם, ומעת הוסרה
» בבל מעיר ונפלה למשואות אבד גם זכרה ורושם תכונתה מכל בני
» אדם, לשוא יבקשו כעת דורשי הקדמוניות יסודות חומותיה הגבוהות
» כי איננו, מימי פרת עלו על כל גדותיה ויכסו מקומה, הפרסיים עשו
» חרבותיה לבית משמר ואספו שם זאבים אריות ודובים להשתעשע בם
» לכבוד אותם, ועוברי אורחות בדורות שעברו ספרו לנו כי מצאו בשוממותיה
» נחשים ועקרבים ותנים אין מספר אשר מצאו שם קן להם כמאמר
» הנביא, עד שרק מעט מהנוסעים לארצות המזרח יעברו כה לגשת
» אל משואותיה מפחד הנחשים השוכנים שם המונים המונים, כאילו
» ישמרו פקודת נביאי ה' אשר הנחילו להם המקום ההוא למורשה עד
» עולם.» עכ"ל.

ואחרי ראותנו את יקר תפארת המשא הזה, לא אכחד מן הקורא כי כבר קמו רוזני וגיזו ואחרים, והכחישו היות הנבואה הזאת לישעיה, ועתה אביאה דבריהם במערך הבחינה. הנה עקר טענתם הוא ממה שבבל קרויה כאן צבי ממלכות תפארת גאון כשדים, מה שלא היה כלל בימי ישעיה, וכן ממה שכתוב כי ירחם ה' את יעקב והניחם על אדמתם, וזולת זה מאמרים המורים שהיו ישראל משועבדים לבבל, מה שלא היה בימי ישעיה. וכל זה אמנם לא יוכיח מאומה אלא בשטתם, שאינם מאמינים בנבואה מן השמים, אפס כאשר נאמין כי ידבר אלהים את האדם, לא יקשה בעינינו שיהיה הנביא רואה בלבו את העתיד לבא לעתים רחוקות, ובשעת נבואתו תפרד מחשבתו מן המצב ומן הזמן אשר הוא עומד בו, ויצטייר לפניו דור אחר אשר איננו דורו, ויראה העולם כלו לא כפי מה שהוא בימיו, אלא לפי מה שיהיה בדור ההוא אשר עליו יתנבא, באופן שעם היות בימיו ישראל שרויים על אדמתם, והכשדים עם שפל ונבזה, יצטייר לנגד עיניו ישראל בגולה, ובבל שרתי במדינות. הלא ראינו דוגמת זה במשה בשירת האזינו, שעם היותו עומד בדור המדבר, הוא עומד בנבואתו בימים האחרונים, והוא מזכיר כדברים שכבר עברו ירכיבהו על במתי ארץ וגו', וישמן ישרון ויבעט וגו', צור ילדך תשי וגו', וירא ה' וינאץ וגו', וברות נבואתו הוא רואה את ישראל נאנחים ונאנקים תחת יד אויביהם. אף כאן רוח ה' נשאה את ישעיה בדור גלות בבל, והוא מדבר לא כעומד בימי מלכי יהודה, אלא כעומד בגלות. הלא ידענו כי ישעיה נבא על גלות בבל, באמרו לחזקיה (למטה ל"ט ו') הנה ימים באים ונשא

XIV. 24-27

י"ד כ"ד עד כ"ז

Vaticinio intorno all' esercito Assiro, che sarebbe perito nella Giudea.

נבואה על מפלת חיל אשור בארץ יהודה.

בביתו, ואחריו מלך אויל מרודך, ואחריו בלשאצר שנפל ביד כורש, והמלך האחרון הזה לא ידענו ולא שמענו שהיה בעל מלחמות ומרעיש ממלכות, ונראה שהיה אוהב המנוחה והתענוגים, כמו שהעיד עליו סופו, שנהרג בליל משתה ושמחה, ולא העמיד שומרים לידע מה היו האויבים עושים. ואיננו רחוק בעיני שהראה הו׳ לישעיה מלחמות נבוכדנאצר והצלחתו, והממלכות שנפלו בידו, והראהו מפלת בבל וחרבנה, ולא הראהו המלכים הכשדים שמלכו אחר נ״נ, כי לא היו ראויים לזכרון. וגם קדמונינו ז״ל הבינו כי התארים האמורים כאן על מלך בבל לא יצדקו בבלשאצר אלא בנ״נ, ולפיכך הוקשה להם ענין ואתה השלכת מקברך, ואמרו (סדר עולם פרק כ״ח) כי אויל מרודך הוציא את אביו מקברו, וגיררו, בשביל לבטל גזירותיו; וגם דון יצחק נדחק ופירש שאולי בבוא הפרסיים להחריב את בבל ראו קבורת נ״נ במעלה וכבוד, והשליכוהו מקברו כפגר מובס, ודקרו גופו ככברה בחרבותם כדי לחרפו ולגדפו, ובכלל אותם ההרוגים שנהרגו בבבל היה גופו מושלך. אבל מלת הָשְׁלַכְתָּ לא תסכים לפירושים אלו, כי מה שהוא טמון בקבר לא יפול עליו לשון השלכה, כי צריך תחלה להעלותו ולהוציאו משם, והיה לו לומר ואתה הוּצֵאתָ, אבל ואתה השלכת משמע שעדיין לא היה קבור, וכמו שפירשתי במקומו. ויפה כתב החכם Rödiger כי גם מלות כנצר נתעב מוכיחות שעדיין לא נקבר, כי הענף המושלך הוא משל בלתי צודק על גוף קבור שמוציאין אותו מקברו.

(24) Giura in questi termini il Signore Sabaot: Siccome immaginai, così ha da essere; e ciò che deliberai avrà effetto. (25) (Voglio cioè) rompere l'Assiro nella mia terra, conculcarlo sui miei monti; in guisa che sia tolto di sovra ad essi il suo giogo, ed il suo peso resti rimosso dal loro dorso. (26) È tale la risoluzione presa relativamente a tutta la terra; e tale è il braccio disteso su tutte le nazioni. (27) Sì, è il Signore Sabaot, che ha presa la risoluzione, e chi potrebbe mandarla a vuoto? La sua mano è che minaccia, e chi farebbela retrocedere?

הנבואה הקודמת על אשור, לא יתכן, כי איך ישוב אחר שאמר ואמרת ביום ההוא אודך ה' וגו', ויאמר נשבע ה'? ואם נאמר כי מקומם אחר והלבנון באדיר יפול, לא יתכן ג"כ, כי ויצא חטר נקשר עם נפילת הלבנון כמפורש למעלה; גם לא יתכן שיאמר מליצת וסר מעליהם עלו וסבלו מעל שכמו יסור אחר שאמר שם (י' כ"ז) יסור סבלו מעל שכמך ועלו מעל צוארך. לפיכך נראה ברור כי נבואה אחרת היא אשר חזה ישעיה אחר הנבואה הקודמת על אשור, ונתחדש בה ענין גדול, והוא שתהיה שבירת מחנה אשור בא"י, מה שלא פורש בנבואה הקודמת. ואולי באה הנבואה הזאת לישעיה אחרי בוא אליו הקודמת על בבל, ע"כ נכתבה כאן. (כה) לשבר אשור, ומה הוא אשר דמיתי ויעצתי? לשבור אשור בארצי. מעליהם, מעל שכמו, אמר לשון רבים ולשון יחיד על העם, והעם לא נזכר, אבל הוא נרמז במלות ארצי והרי. (כו) זאת העצה היעוצה על כל הארץ וגו', זה הוא מה שגזר ה' על כל הגוים, להביאם תחלה תחת עול מלך אשור, ואח"כ לשבור אותו.

(כד) נִשְׁבַּע יְהוָה צְבָאוֹת לֵאמֹר אִם־לֹא כַּאֲשֶׁר דִּמִּיתִי
כֵּן הָיָתָה וְכַאֲשֶׁר יָעַצְתִּי הִיא תָקוּם׃ (כה) לִשְׁבֹּר אַשּׁוּר בְּאַרְצִי
וְעַל־הָרַי אֲבוּסֶנּוּ וְסָר מֵעֲלֵיהֶם עֻלּוֹ וְסֻבֳּלוֹ מֵעַל שִׁכְמוֹ יָסוּר׃
(כו) זֹאת הָעֵצָה הַיְּעוּצָה עַל־כָּל־הָאָרֶץ וְזֹאת הַיָּד הַנְּטוּיָה עַל־
כָּל־הַגּוֹיִם׃ (כז) כִּי־יְהוָה צְבָאוֹת יָעָץ וּמִי יָפֵר וְיָדוֹ הַנְּטוּיָה וּמִי
יְשִׁיבֶנָּה׃

(כד) נשבע. נבואה אחרת היא, כדברי רד"ק, והיא על מפלת סנחריב, ולא יתכן (כדעת רש"י וראב"ע) שתהיה נקשרת עם נבואת בבל, וטעמה, כמו שנתקיימה נבואתי על סנחריב כן תקום הנבואה על בבל; כי אמנם ידוע כי מליצת אם לא שאחר שבועה איננה מתפרשת כמשמעה, ואיננה אלא הבטחה שכן יהיה (ועיקרה כך וכך יבא עלי אם לא אעשה כך וכך), והנה נשבע ה' צבאות אם לא כאשר דמיתי כן היתה אין פירושו אלא נשבע כי כאשר דִמה כן יהיה, ומלת היתה על כרחנו במקום תהיה היא עומדת, וכמו תקום שאחריה. וכבר חשב דון יצחק ואחריו Lowth שתהיה הנבואה הזאת קשורה למעלה, ומה שכתוב בה אשור, הכוונה על בבל, שגם היא קרויה אשור בספרי הסופרים הקדמונים; ויפה השיב ב״ו כי זה לא יתכן, כי כאן נאמר לשבור אשור בארצי ועל הרי, ומפלת בבל לא היתה בא"י. ודון יצחק משיב כי בי"ת בארצי היא בי"ת הסבה, בעבור מה שהרעו לארצי, או בי"ת התכלית, כדי שיבא כּרש וישיב עמי על ארצי; וכן על הרי, על דבר הרי; וכל זה רחוק מאד. ואם נאמר שהפסוקים האלה הם תשלום

XIV. 28-32.

Vaticinio intorno alla Filistea, che sarebbe battuta da un re dei Giudei (Ezechia), ed intorno alla futura prosperità della Giudea.

---

(28) Nell'anno, in cui morì il re Achaz, ebbe luogo il seguente vaticinio. (29) Non mostrarti tutta lieta, o Filistea, per essersi rotto il bastone che ti batteva; imperciocchè dalla radice d'un serpente uscirà un

אלא מאביו, והנה נחש שהזכיר איננו אחז אלא דוד או עזיהו, וקרא אותם נחש על שהזיקו לפלשתים, כטעם יהי דן נחש עלי דרך (בראשית מ"ט י"ז), ופריו של השרש הנזכר יהיה שרף מעופף. **צפע**, וכן למעלה (י"א ח') **צפעוני**, תרגמתי כמו שתרגמו עקילס ויירונימוס ואחרים, והוא נחש קטן מפורסם בספרי הקדמונים, והיה נקרא ג"כ Sibilus, כי היו יראים מאד מהבל פיו ושריקתו, וכן צפע וצפעוני אומרים שהם נגזרים משרש פָּעָה, וקרוב לזה אֶפְעֶה; ואף אם מה שכתבו הקדמונים על הבאזיליסק איננו כלו אמת, אין ספק ג"כ שאין כלו שקר וכזב. **שרף מעופף**, לא מצאנו שום נחש מעופף, אך נמצא מין אחד שאיננו נחש ממש, אלא ממיני הלטאה, ויש לו ארבע רגלים, ושני עורות אשר בהם הוא מדלג על האילנות ומאילן לאילן, ומן האילן מדלג על בעלי חיים, והוא נקרא Draco volans. וכן הירודוט מגיד כי בכל שנה פורחים מארץ ערב לארץ מצרים נחשים מעופפים, ושאין להם אברה ונוצה, אבל כנפיהם ככנפי העטלף (כלומר שאין להם כנפים ממש, אבל מעופפים בעור שברגליהם, כמו העטלף), ושהעוף הנקרא Ibis הורג אותם, ועל כן

יד כ"ח עד ל"ב.

נבואה על פלשתים שיכה אותם מלך יהודה
(חזקיה), ועל הצלחת יהודה בימים ההם.

(כח) בִּשְׁנַת־מוֹת הַמֶּלֶךְ אָחָז הָיָה הַמַּשָּׂא הַזֶּה׃ (כט)
אַל־תִּשְׂמְחִי פְלֶשֶׁת כֻּלֵּךְ כִּי נִשְׁבַּר שֵׁבֶט מַכֵּךְ כִּי־מִשֹּׁרֶשׁ נָחָשׁ

(כח) **בשנת מות**, קודם שימות, כמו בשנת מות המלך עזיהו. **כי נשבר שבט מכך**, לא על מיתת אחז אמר זה, כי אחז לא הכה את פלשתים, אך הם הכו אותו (ד"ה ב' כ"ח י"ח), אך הכוונה על מה שגברו פלשתים על ישראל ושברו השבט שהיה מכה בהם בימי קדם, כגון בימי עזיהו (שם כ"ו ו'), ושבירת השבט הוא משל על שבירת כח האויב, כמו שבר ה' מטה רשעים שבט מושלים (רש"י רוז' וגיז'). **שבט מכך**, השבט שהיה מכה אותך, לא שבטו של המכה אותך, שא"כ יוכל לקחת לו שבט אחר תחת הנשבר (היטציג). **כי משרש נחש יצא צפע**, הוא חזקיה שנאמר בו הוא הכה את פלשתים עד עזה ואת גבוליה (מ"ב י"ח ח') (רש"י). והנה משרש נחש היא מליצה לקוחה מן הטבעיות, ולא תאות אצל בעלי חיים, והכוונה כי מטע בית דוד כאלו כבר נכרת גזעו בימי אחז, ולא נשאר ממנו אלא השרש, ומאותו השרש הקדמון של בית דוד יצא חזקיה, כאלו לא יצא חזקיהו מאחז אביו, אלא מדוד או מעזיהו, והענין הזה לא היה אפשר לאמרו אם היה המשל לקוח מבעלי חיים בלבד, כי אמנם בבעלי החיים, הבן לא יצא מאבי אביו.

basilisco, ed il frutto ne sarà un dragone volante. (30) Quindi potranno pascolare i primogeniti tra i miseri, e gli inopi tranquillamente poseranno; io farò perire d'inedia la tua radice, farò cioè che altri uccida i tuoi avanzi. (31) Strilla alla porta, sclama in città, struggiti tutta, o Filistea; imperocchè dal settentrione viene un fumo, nè alcuno si sbanda, dei congregati che lo compongono. (32) E che cosa rapporteranno gl' inviati d'altra nazione? — Che il Signore ha dato a Sion nuove fondamenta, in guisa che in essa trovi asilo il già misero suo popolo.

את עיר ציון, באופן שיחסו בה בלא פחד עניי עמו, עמו שהיה מתחלה עני ודך.

תוספת בענין פסוק ט׳ ה׳.

מה שפירשתי למעלה על פלא יועץ אל גבור, הוא ענין חדש מאד, ואולי רבים יתמהו עליו ולזר יחשבוהו (גם כי באמת חדוש יקר הוא, ולא נמצא כמהו על הכתוב הזה פירוש נקי מכל דוחק, גם אין כמהו טוב לתשובת החולקים עלינו), על כן שמח לבי בבוא אלי מכתב מידידי החכם המפואר מוה״רר אברהם גייגר ה״י, רב בעיר בריסלאויא׳ בו הגיד לי כי בכל לבו הוא מסכים עמי בפירוש ההוא (אויך שטיממע איך פאלקאממען מיט איהרער ערקלערונג איבער פלא יועץ וגו׳ איבעריין), והוא מתמיה למה לא הוספתי ואמרתי כי הקריאה הנכונה היא וַיִּקָּרֵא שמו, אלא שבכוונה נקדו וַיִּקְרָא בבנין הקל, כדי שיהיו התארים פלא יועץ אל גבור חוזרים אל האל הקורא (כתרגום יונתן וכפירוש רש״י ורד״ק), ולא אל האיש הנקרא. ואני מוסיף כי המתרגם שהיה בידו להוסיף מלות, שמר הקריאה הנכונה, ותרגם ואתקרי שמיה מן קדם מפליא עצה וכו׳, אבל בעלי הנקוד שלא היה בידם להוסיף מן קדם, הוצרכו לנקד וַיִּקְרָא. וסוף דבר אני מתמיה על עצמי, איך הזכרתי למעלה פירוש פלא יועץ בשם ידידי החכם אד״ס הכהן ה״י, ושכחתי כי גם המתרגם כך פירש.

יֵצֵא צֶפַע וּפִרְיוֹ שָׂרָף מְעוֹפֵף׃ (ל) וְרָעוּ בְּכוֹרֵי דַלִּים וְאֶבְיוֹנִים
לָבֶטַח יִרְבָּצוּ וְהֵמַתִּי בָרָעָב שָׁרְשֵׁךְ וּשְׁאֵרִיתֵךְ יַהֲרֹג׃ (לא)
הֵילִילִי שַׁעַר זַעֲקִי־עִיר נָמוֹג פְּלֶשֶׁת כֻּלֵּךְ כִּי מִצָּפוֹן עָשָׁן בָּא
וְאֵין בּוֹדֵד בְּמוֹעָדָיו׃ (לב) וּמַה־יַּעֲנֶה מַלְאֲכֵי־גוֹי כִּי יְהוָה יִסַּד
צִיּוֹן וּבָהּ יֶחֱסוּ עֲנִיֵּי עַמּוֹ׃

היו המצרים עובדים אותו. והנה אעפ"י שאין זה נחש ממש, ושאין לו ארס, ישעיה הזכירו כדבר קשה מכל הנחשים, יען להיותו מעופף יקשה מאד להשמר ממנו. (ל) ורעו, בלי מחריד. בכורי דלים, ישראל שהיה להם עד עתה בכורה וחלק גדול בדלות (רד"ק) כי נשברו בימי אחז, וכמו שאמר כי נשבר שבט מכך. והמתי ברעב שרשך, הוא משל, ופירושו ושאריתך יהרג, והנה אמר כי אפילו השרש הנשאר להם בקרקע, יכרת וימות מיתת הצמחים, כמו ובעפר ימות גזעו (איוב י"ד ח), וכן יהרג בברד גפנם (תהלים ע"ח מ"ז), והזכיר ברעב, כי הצמחים מתים בהעדר הזנה, כמו בעלי החיים. (לא) הילילי שער, בשער העיר, וכן זעקי עיר, בעיר, אנשי העיר היושבים בשער רואים האויבים באים ממרחק, ואז מתחילים להיליל, ומיד נכנסים לעיר וזועקים שם. וגיזי' ואחרים פירשו שער ועיר דרך קריאה, וזה רחוק, כי שער לשון זכר. נמוג, מקור מבנין נפעל, והוראתו לנוי. ורוזו וגיזו פירשו לשון עבר ועשוהו חוזר לְכֻלֵּךְ, והוא רחוק. נמוג, הכוונה מתמוגג ונמס בבכיה, כמו למטה (ט"ו ג) אחר שאמר יליל אמר ירד בבכי. כי מצפון, מא"י (רש"י רד"ק ודון יצחק), ואע"פי שא"י למזרח פלשתים, הנה ירושלם לצפון עזה וגבוליה אשר הכה חזקיהו. עשן, קבוץ חיילות המכסה את עין הארץ כעשן וכענן, כמו ועלית כשואה תבא כענן לכסות הארץ תהיה (יחזקאל ל"ח ט). ואין בודד, אין אחד שיחלש בהליכתו וישאר בודד. במועדיו, באנשים הנועדים והנקהלים באותו עשן. מועדיו, בינוני מבנין הָפְעַל, היחיד ממנו מוּעָד, בחולם במקום שורק, על דרך או הוֹדַע אליו (ויקרא ד' כ"ג וכ"ח). ואין בודד, איננו כמו העשן שמתפזר לכאן ולכאן (תלמידי מוה"רר אברהם חי ריגיו): (לב) ומה יענה, כל אחד ממלאכי שאר גוים שיבאו לא"י ויראו הצלחתה בימי חזקיהו, כשישובו לארצם ישיבו שולחיהם דבר ויאמרו כי ה' יסד מִקֶּדֶם

XV. XVI.

Annunzio di gravi mali ai Moabiti, i quali avevano negato ricovero agli Israeliti (probabilmente le tribù di Ruben e di Gad) quando fuggivano dai nemici (gli Assiri).

---

(1) Destino di Moab. Ar venendo di notte messa a sacco, Moab è desolato; Kir venendo di notte messa a sacco, Moab è desolato. (2) La gente va al tempio, e a Dibon dove sono gli altari, per piangere; per Nevò e Medaba Moab strilla; ogni testa è pelata, ogni barba è rasa. (3) Nelle sue piazze la gente cinge il ci-

מקום מגדל רחוק שלש שעות מִעָר, ותרגם יונתן כרכא דמואב, וכן נקראה בספר החשמונאים (ב׳ י״ב י״ז) Karaca ובספרי היונים קוראים לה Characmoba, והיא נקראת עוד היום אלכרך (Krak או Karrak), ומצאו שם Seetzen והאשכנזי Burckhardt מגדל שנשמרים לתוכו תבואות הסביבות ההנה (כל זה מגיזן). (ב) הבית, אל הבית מקום העבודה (רש״י רד״ק וגיזן). ודיבון הבמות, גם עולים לדיבון אשר שם הבמות, כן נ״ל; דיבון ניתנה לבני גד (במדבר ל״ב ל״ד) וכן (שם ל״ג מ״ה) נקראה דיבון גד, וביהושע (י״ג י״ז) ניתנה לראובן, אמנם בני מואב לקחוה מישראל בזמן מן הזמנים, גם כי לא פורש מתי היה הדבר, והיא נקראת ג״כ דימון, ויירונימוס מעיד כי בימיו היתה נקראת דיבון ודימון, ועתה היא חרבה ונקראת Dibon. נבו, היה מקום עבודת האליל נבו, ובמידבא מצא Seetzen שני עמודים וחרבות היכל. גרועה, בר״ש במו בירמיה מ״ח ל״ז (מנחת שי על פי המסרה), והוא על דרך לשון

טו יו

יעוד רע למואבים אשר לא חמלו על ישראל (אולי ראובן וגד) ולא נתנו להם מחסה ומסתור בברחם מאויביהם (אנשי אשור אשר הגלו אותם).

(א) מַשָּׂא מוֹאָב כִּי בְּלֵיל שֻׁדַּד עָר מוֹאָב נִדְמָה כִּי
בְּלֵיל שֻׁדַּד קִיר־מוֹאָב נִדְמָה׃ (ב) עָלָה הַבַּיִת וְדִיבוֹן הַבָּמוֹת
לְבֶכִי עַל־נְבוֹ וְעַל מֵידְבָא מוֹאָב יְיֵלִיל בְּכָל־רֹאשָׁיו קָרְחָה

(א) כי בליל שדד ער. כ"ל כי בליל סמוך במקום מופלג כדעת רד"ק, גם כ"ל להפריד ער ממואב וכן קיר ממואב, כנגד הנגינות, וכן דעת הכורם. מואב נדמה, כלומר כל האומה עומדת בצרה גדולה, כי בלילה שודדה ער שהיתה עיר גדולה למואב, ואמר שֻׁדַּד בלשון זכר, אע"פי ששמות הערים הם בלשון נקבה, כמו הנה דמשק מוסר מעיר (למטה י"ז א׳); או (כדברי תלמידי מוה"רר אברהם לאטיש) הוא פעל סתמי כמו אשר עֻבַּד בך. ורש"י ודון יצחק ורוזנ׳ פירשו לפי הטעמים, בלילה ששודדה ער מואב, נדמה מואב; וגיז׳ פירש בלילה ששודדה ער מואב, נדמתה ער מואב ונכרתה. ער, מצאנוה סמוכה למואב (אכלה ער מואב, במדבר כ"א כ"ח) ומצאנוה ג"כ בלי מלת מואב, כגון אשר נטה לשבת ער (שם ט"ו), נתתי את ער ירושה (דברים ב׳ ט׳), והיא העיר הגדולה למואב, והיונים היו קוראים אותה Areopolis כלומר עיר עָר, ואבו אל פֵידה (Abulfeda) קורא לה מַאב, גם אַלְרַבָּה, והאיש Seetzen אשר הלך שמה בשנת תקס"ו מצא שם חרבות של עיר והיכל. קיר, הוא

licio; sui tetti e per le contrade il popolo tutto strilla, si scioglie in pianto. (4) Esebon ed Elalè metton clamori, di cui il suono fassi udire sino Jahass; quindi la gente d'arme di Moab, solita a strepitare, ha l'animo trepidante ciascuno per sè. (6) Il mio cuore sclama per la sciagura di Moab, vanno sin Soar i fuggitivi di questa pingue giovenca; in pianto si monta la salita di Luchit, per la via di Choronaim urlasi in esclamazione dolorosa. (6) Le così dette Acque di Nimrim diventan luoghi deserti: inaridiscono gli erbaggi, manca la verzura, erba non c'è. (7) Quindi il fasto che fatto avevano, e l'oggetto delle assidue loro cure

מעלה הלוחית, לא נזכר רק כאן, ובירמיה מ״ח ה׳ הלקוח מכאן. יעערו, לא ידענו גזרת המלה הזאת בבירור, ולרד״ק וג״יזי היא משפטה יערערו, ולדעתי יתכן שהמלה מעיקרה כן היא, כי זווג שני העי״נין דומה לקול יללה. ורש״י כתב שהוא לשון ארמי, שכן יונתן תרגם לא ידרוך הדורך הידד, לא יעוערון בקלהון; והנה המלות האלה לא ידרוך הדורך הידד הן למטה י״ו י׳, ותרגומן בספרינו לא יעברון עיבורין, ואולי כוונת רש״י על הכתוב בירמיה (מ״ח ל״ג) לא ידרוך הידד לא הידד, ושם מתורגם לא יעברון עיבורין ולא ירימון בקלהון, ונראה כי נסחא אחרת היתה לפני רש״י, ואמנם נסחת ספרינו נכונה ומתישבת על הדעת יותר מנסחתו. (ו) מי נמרים, הם מקומות הנקראים נמרה, או בית נמרה (במדבר ל״ב ג׳ ול״ו, ויהושע י״ג כ״ז) ובתלמוד בית נמרין, ונקראים כן על שם מים זכים ובריאים אשר שם, כי נמר ונמיר בערבי תאר למים נקיים וטובים (Aurivillius ורוזי וג״יזי), וכל זה אמנם דרך משל, כי להיות ארץ מואב ארץ מקנה כדברי בני גד ובני ראובן (במדבר ל״ב ד׳), וכטעם ומישע מלך מואב היה נוקד (מ״ב ג׳ ד׳), המשיל פורענותם לחרבן מרעיהם, כדברי רש״י, כן נ״ל עקר. ורוזי וג״יזי פירשו על האויב המחריב הארץ וסותם המעינות. (ז) על כן יתרה עשה וגו׳, רוב עושר המואבים היה במקנה צאן ובקר, ועתה אין להם מקום מרעה כי יבש חציר וירק לא היה, ע״כ הם נושאים מקניהם אל נחל הערבים שהוא נחל שמימיו רבים, ולכך גדלים על שפתו ערבים, והם מקוים ששם ימצאו מקום מרעה. יתרה עשה, העושר אשר עשה אשר היה יתרונו וגאוותו. ופקדתם, מקניהם החביבים עליהם, אשר היו משגיחים עליהם תמיד ופוקדים אותם כדבר שאדם פקיד עליו, לשון ופקדת אלעזר בן אהרן הכהן שמן המאור וקטרת הסמים וכו׳ פקדת כל המשכן וגו׳. ישאום, ישאו אותם, הכנוי חוזר ליתרה ופקדה

כָּל־זָקָן גְּרוּעָה׃ (ג) בְּחוּצֹתָיו חָגְרוּ שָׂק עַל גַּגּוֹתֶיהָ וּבִרְחֹבֹתֶיהָ
כֻּלֹּה יְיֵלִיל יֹרֵד בַּבֶּכִי׃ (ד) וַתִּזְעַק חֶשְׁבּוֹן וְאֶלְעָלֵה עַד־יַהַץ
נִשְׁמַע קוֹלָם עַל־כֵּן חֲלֻצֵי מוֹאָב יָרִיעוּ נַפְשׁוֹ יָרְעָה לּוֹ׃ (ה)
לִבִּי לְמוֹאָב יִזְעָק בְּרִיחֶהָ עַד־צֹעַר עֶגְלַת שְׁלִשִׁיָּה כִּי ׀ מַעֲלֵה
הַלּוּחִית בִּבְכִי יַעֲלֶה־בּוֹ כִּי דֶּרֶךְ חוֹרֹנַיִם זַעֲקַת שֶׁבֶר יְעֹעֵרוּ׃
(ו) כִּי־מֵי נִמְרִים מְשַׁמּוֹת יִהְיוּ כִּי־יָבֵשׁ חָצִיר כָּלָה דֶשֶׁא יֶרֶק
לֹא הָיָה׃ (ז) עַל־כֵּן יִתְרָה עָשָׂה וּפְקֻדָּתָם עַל נַחַל הָעֲרָבִים

ארמית וסורית, שאומרים גרע להוראת פעל גלח. התגלחת היתה לקדמונים סימן אבלות ואונכות. כטעם קָרְחִי וָגֹזִּי על בני תענוגיך (מיכה א׳ י״ו), וכן אצל היונים והרומיים, כנראה באיליאדי כ״ג מ״ו מ״ז, ובאודיסיאה די קנ״ז קנ״ח, ובשאר קדמונים. (ד) יריעו, נראה לי כי לשון תרועה נאמר על הרוב לשמחה; ובפרט אצל אנשי הצבא, כמו כאן, ידענו כי תרועת מלחמה איננו לאבל, אלא שכן היה דרכם להריע ולהשמיע קול להפחיד האויבים, ע״כ נ״ל לפרש כי חלוצי מואב שהיו רגילים להריע במלחמה בשמחה ובגבורה, עתה ששמעו זעקת חשבון ואלעלא, או עתה שראו כי פתאום בא השודד, כל אחד נמס נפשו ירעה לו. ירע לשון פחד גדול בערבי, ואמר ירעה לו, לעצמו, כלומר חלוצי הצבא לא יוכלו להושיע בני עמם, כי יפחדו לנפשם. (ה) לבי למואב יזעק, הנביא הרואה ברוח הקדש שבר מואב עושה עצמו כמיצר עליו, ודוגמה זה למטה י״ו ט׳ וי״א. בריחיה עד צער עגלת שלישיה, בריחיה של עגלת שלישיה הגיעו עד צער (רד״ק), והמשיל מואב לעגלה שלישית לבטן שהיא מובחרת, או בת שלש שנים (כדעת אחרים), כלומר עגלת השנה השלישית למפרע, ולפיכך עגלת סמוך׳ בריחיה, לשון בורח, בפלס כָּדִיב (יונתן רד״ק ואחרים), ולדעת ראב״ע לשון בריח ממש, והכוונה (לדעת תלמידי מוה״רר אהוד לולי) כי מואב לשעבר לקחה מארץ ראובן וגד והרחיבה ממשלתה עד צוער (קרוב לים המלח), ומבצריה ועריה חומה דלתים ובריח שלה מגיעות עד שם. ולפירושו יתכן עוד לגזור בריחיה כמו גבוליה. וכן כמשלה מצרים לעגלה יפהפיה (ירמיה מ״ו כ׳), ואפרים לעגלה מלמדה (הושע י׳ י״א), ובבל לעגלה דשה (ירמיה נ׳ י״א). ולפי הטעמים עגלת שלישיה הוא תאר לעיר צער. ולדעת תלמידי חזקיה מיכאל יצחק פואה הקריאה בְּרִיחָה (כי הוא חסר יו״ד), והכוונה עגלת שלישיה זו שהיא מואב היא בורחת עד צוער

(i bestiami), li portano presso al torrente dei salici. (8) Sì, lo sclamore circonda il territorio di Moab; giungono sino ad Eglaim i suoi ululati, odonsi le sue strida in Beer Elim. (9) Sì, le acque di Dimon son piene di sangue: sì, io porterò a Dimon un incremento: manderò contro gli avanzi di Moab il leone, contro i rimasugli del paese.

קרוב לשרים ונדיבי העם. (ט) דימון, הוא דיבון, והיה נקרא גם דימון, ע"כ הזכיר בו לשון דם, לשון נופל על הלשון, ומי דימון אולי הם נחל ארנון (רוזנ' וגיזי). **נוספות**, תוספות מדם חללים (רש"י רד"ק ואחרים). **אריה**, אשלח אריה.

XVI.

(1) Manderete allora il tributo d'agnelli dovuto al Signore del paese dalle rupi del deserto al monte

---

הכה את אדום בגיא מלח עשרת אלפים ותפש את הסלע במלחמה ויקרא את שמה יקתאל עד היום הזה (מ"ב י"ד ז'), איננה ראיה כלל, כי אין נראה מכאן שהיתה עיר ששמה סלע, אלא שהיה סלע, צור או הר קשה, לא עיר, שהרי מזכירו בה"א הידיעה, ואם היתה עיר למה לא תִזָּכֵר אח"כ בשם יקתאל? ועוד ממה שכתוב בד"ה (ב' כ"ה י"א וי"ב) נראה בבירור שהיה סלע ממש, כי כתוב שם: ואמציהו התחזק וינהג את עמו וילך גיא המלח ויך את בני שעיר עשרת אלפים, ועשרת אלפים חיים שבו בני יהודה ויביאום לראש הסלע וישליכום מראש הסלע וכלם נבקעו, א"כ אין סלע שם עיר; ואע"פי שאומרים כי סביבות עיר סלע יש צורים והרים, לא יתכן לומר אל ראש הסלע בשם הנופל גם על העיר (לדעתם), כי לא יבין הקורא, ויסתבך בין העיר וההר. ומלבד כל זה, אם היתה סלע עיר גדולה באדום (כדבריהם), איך לא נזכר שמה עוד בשום מקום בת"נך, זולתי ירונו יושבי סלע מראש הרים יצוחו (למטה מ"ב י"א), אשר גם שם אין שום ראיה שיהיה סלע שם עיר, ולא סלע וצור ממש, כמו מראש הרים שאחריו. ואיך לא נשאר לה שם זה או קרוב לו בפי הערביים, עד שלא נודע מקומה איה עד היום? על כן על כל הדברים האלה נ"ל כי סלע הנזכר כאן אינו זז ממשמעות לשון סלע וצור, והכוונה מהרי מקנה שלכם שלחו כר אל הר בת ציון. **מדברה**, דרך המדבר, כי ממואב ירדו הנגבה לסבוב את ים המלח, ושם לדרום

יִשָּׂאוּם׃ (ח) כִּי־הִקִּיפָה הַזְּעָקָה אֶת־גְּבוּל מוֹאָב עַד־אֶגְלַיִם יִלְלָתָהּ וּבְאֵר אֵלִים יִלְלָתָהּ׃ (ט) כִּי מֵי דִימוֹן מָלְאוּ דָם כִּי־אָשִׁית עַל־דִּימוֹן נוֹסָפוֹת לִפְלֵיטַת מוֹאָב אַרְיֵה וְלִשְׁאֵרִית אֲדָמָה׃

שזכר, שהם מקניהם. (ח) אגלים, אולי הוא מקום שהזכיר Eusebius בשם Argalleim, ואמר שהיה שמנה מילין רחוק מן Areopolis. ובאר אלים, יש אומרים שהוא באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם (במדבר כ"א י"ח), שהיה סמוך לגבול מואב, ואלים ענינו גבורים וחשובים, והוא

יו

(א) שִׁלְחוּ־כַר מוֹשֵׁל־אֶרֶץ מִסֶּלַע מִדְבָּרָה אֶל־הַר בַּת־

(א) שלחו, כווי במקום עתיד, אז תשלחו, כאשר תשפל גאותכם. כר מושל ארץ, הכרים והאלים הראוים להנתן למס למושל ארץ, תשלחו אותם אל הר בת ציון, והזכיר הכרים, כי להיות ארץ מואב ארץ מקנה היה מנהג המואבים לתת כרים ואלים למס, כמו שכתוב ומישע מלך מואב היה נוקד והשיב למלך ישראל מאה אלף כרים ומאה אלף אלים צמר (מ"ב ג' ד'). מסלע, רד"ק ודון יצחק ורוזו וגיזי אומרים שהיא עיר ששמה סלע, ואומרים רוזו וגיזי שהיא הנקראת בספרי הקדמונים Petra, ועל שמה נקרא חלק מארץ ערב Arabia Petrea, והאיש Burckhardt אמר שמצא חרבותיה, והיא אצל מקום הנקרא היום Wadi Musa, ר"ל עמק משה. ונ"ל כי סלע הוא סלע ממש, ואין הכוונה כאן כלל העיר Petra, כי אמנם תכונת העיר Petra היא בקצה דרומי של ארץ אדום, ואדום דרומית למואב, והנה הם אומרים כי לאדום היתה, ועיר מלכותם היתה, אך המואבים לקחוה מידם בזמן מן הזמנים, וזה רחוק, שא"כ כבר לקחו כל ארץ אדום, ואפילו יהיה זה, איך יתכן שבכפול מואב מִתָּקְפוֹ לא ישובו האדומים בעריהם, ולכל הפחות בעיר ההיא שלא היתה סמוכה למואב אלא רחוקה משם? ואין לומר כי כבר נכרתו ואבדו האדומים, שהרי הנביאים מזכירים אותם עוד אחר הדור ההוא. גם מה שמביאים ראיה על היות סלע עיר אדום ממה שכתוב הוא (אמציה

della gente di Sion. (2) Allora quasi uccelli raminghi, qual nidata scacciata, diverranno le donne di Moab ai passi dell' Arnon. (3) Tu dovevi usare avvedutezza, calcolar dovevi (i casi avvenibili); servir dovevi d'ombra, simile a quella della notte, in pien meriggio: dovevi tener nascosi i dispersi, i raminghi non palesare. (4) Permetter dovevi che facesser dimora presso di te i miei sbandati; tu dovevi, o Moab, servir loro d'asilo

עשה טובה עמי, כי מחר גם אני אשיר כמוך; והיה מספיק שיאמר כי לא לימים רבים תהיה עליך למשא, כי עוד מעט וכלה זעם. רביעית, לא יתכנו דברי תשובת ישראל הכתובה אח״כ שמענו גאון מואב, כי הנה מואב כבר השפיל גאותו בבואו לבקש רחמים מישראל; ואם הכוונה על גאותו בימי קדם, אין זה משמעות שמענו גאון מואב, ולכל הפנים מנא הנביא מיחס ליהודה או למלכם אכזריות חמה ושטף אף, שיהיו נועצים לרע ומונעים ממנו כל חסד, מה שלא היה מעולם דרך בני ישראל, אשר בהפך נודעו בכל דור רחמנים בני רחמנים. (ד) **כי אפס המץ**, חוזר למטה והוכן בחסד כסא, והטעם, היה לך להביא ענה ולרחם על ישראל ולהתבונן כי לא לעולם יהיו שפלים, ולא לעולם תהיי גברת, וכן היה, כי אפס המץ וגו׳, והוכן בחסד כסא חזקיהו, ועתה יאשמו כל אשר הרעו לישראל, כי יש בידו להנקם מהם; ואע״פי שאמר כי אפס המץ בלשון עבר, איננו אלא עתיד, כמו והוכן בחסד כסא וישב עליו, והנה נאמרה הנבואה לפני מלוך חזקיהו. **המץ**, המציק, כלומר הבוזז. **תמו רמס**, הרומסים. והנה לפירוש מיכאליס וההולכים אחריו היה צריך לקרוא נִדָּחַי מואב, וכבר הביאו להם סיוע מן התרגום, שהוא מטלטלי מלכות מואב; אבל בשני תרגומים כ״י שבידי מצאתי מְטַלְטְלַיָּא, בלי סמיכות, ומלכות מואב הוא ווקאטיף. וגיזו (ואחריו הלכו רוזו ופיליפסון) אמר שאין צורך להחליף הנקוד, ודי להחליף הטעמים, ולפרש יגורו בך נדחַי שלי אני מואב, על דרך ותראהו את הילד (שמות ב׳ ו׳), בסעפיה פוריה (למטה י״ז ו׳). וכל מי שיש לו מוח בקדקדו יבין שאין הנדון דומה לראיה, כי הכנוי שאחריו השם, כגון ותראהו את הילד, מטתו שלשלמה (שיר ג׳ ז׳), בנו (של) בעור (במדבר כ״ד ג׳), שהוא דבר הנוהג הרבה בלשון ארמי (שמיה די אלהא, וביומיהון די מלכיא אנון), וגם בלשון חכמים (תלמידיו של אברהם אבינו, מקומן של זבחים, אמרו לו לכהן גדול) איננו נוהג אלא על גוף נסתר, ויש לו עקר בטבע האדם, כי המדבר אץ להוציא מפיו מה שבלבו, ולפיכך לפעמים הוא מקצר יותר מדי, ועודנו מדבר הוא מבין שדבריו בלתי מפורשים די צרכם. ומיד הוא

צִיּוֹן׃ (ב) וְהָיָה כְעוֹף־נוֹדֵד קֵן מְשֻׁלָּח תִּהְיֶינָה בְּנוֹת מוֹאָב
מַעְבָּרוֹת לְאַרְנוֹן׃ (ג) הָבִיאוּ (הביאי ק') עֵצָה עֲשׂוּ (עשי ק')
פְלִילָה שִׁיתִי כַלַּיִל צִלֵּךְ בְּתוֹךְ צָהֳרָיִם סַתְּרִי נִדָּחִים נֹדֵד אַל־
תְּגַלִּי׃ (ד) יָגוּרוּ בָךְ נִדָּחַי מוֹאָב הֱוִי־סֵתֶר לָמוֹ מִפְּנֵי שׁוֹדֵד

ים המלח יבאו למדבר אדום ויעלו אל ארץ יהודה. (ב) והיה כעוף נודד, אז בבוא יום מואב, תתרחקנה נשיהם אחת הנה ואחת הנה במעברות נחל ארנון, כעוף נודד וקן משולח, ואמר קן והכוונה על הצפורים אשר בתוך הקן, כמו כנשר יעיר קנו. מעברות לארנון, חסר ב"ת, במעברות אשר לארנון, במקומות המעבר, באשר יוכלו לנוס. (ג) הביאי עצה, כיון שהזכיר שיהיה מואב כעוף נודד, זכר מה שהרעו לישראל בימים הקדמונים כשהיו גם הם נודדים מפחד אויב, ע"כ אומר למואב, היה לך להביא עצה (כפירוש רד"ק), ולעשות פלילה ולהסתיר נדחי ישראל, ולא לגלות אותם כשהיו נסתרים אצלך מפני האויב; והרי זה דוגמת מה שאמר עובדיה לאדום ואל תסגר שרידיו ביום צרה, ועיין למעלה ב' ט'. ונראה כי זה שהנביא מתרעם על מואב שלא חמלו על ישראל הוא על זמן גלות ראובן וגד שהיו סמוכים למואב. הביאי עצה, לשון ונביא לבב חכמה (תהלים צ' י"ב), היה לך להביא בעצמך עצה, כלומר לקנות עצה ותבונה, ולומר פן כמקרה בני ישראל גם אני יקרני, ולמה לא אחמול עליהם ביום צרתם? עשי פלילה, היה לך לראות את הנולד ולשפוט כי גם עליך אולי תעבור כוס, והוא מלשון ראה פניך לא פללתי (בראשית מ"ח י"א). שיתי כליל צלך, היה לך לשית צלך ככל לילה, כלומר היה לך לכסות יפה על המסתתרים אצלך.

והנה יוהן דוד מיכאליס (ואחריו רוזנ' וגיז' ופיליפסון ואחרים) חשב כי מקרא זה ושנים שלאחריו הם דברי השליח הבא ממואב אל ארץ יהודה לבקש ממלך יהודה רחמים על עמו, ואומר לו שיעשה עמם צדקה ויקבלם בארצו עד יעבר זעם, כי עוד מעט מזער ויכלה השודד, וישובו לארצם, ובשכר הצדקה הזאת שיעשה עמהם, יברכהו אלהיו, ויכין בחסד כסאו. והפירוש הזה יקשה מפנים רבים, ראשונה כי אין לו שייכות עם הקודם, כעוף נודד תהיינה בנות מואב, והיה ראוי שיאמר תחלה והיה כעוף נודד, ואחריו שלחו כר מושל ארץ אל הר בת ציון; שנית, לא היה לו להתחיל בלשון הביאי עצה, אלא בלשון תחנה ובקשת רחמים; שלישית, מליצת כי אפס המץ כלה שוד תמו רומס מן הארץ, הוא לשון גדלה ושמחה, כאדם השרוי בשמחה ובטוב לבב, לא כאדם השרוי בתכלית הצער והיגון. הא למה זה דומה, לעני המחזר על הפתחים שיאמר לעשיר

dal depredatore. Sì, la vessazione non è più, ha fine la desolazione, finiscono dal paese gli oppressori. (5) Si rassoda colla pietà il trono, e vi siede sopra inconcusso nella tenda di Davide un Giudice, amico della giustizia, e peritissimo del diritto. (6) Abbiamo udito l'alterigia di Moab, il quale è sommamente orglioloso; la sua superbia, l'albagìa, l'animo sdegnoso, ed il non retto vaniloquio. (7) Quindi Moab deve essere ridotto ad ululare, ulular deve per la desolazione della Moabitide tutta. Voi piangerete profondamente contriti le uve passe di Kir-charesset. (8) Imperciocchè le campagne d'Esebon son ruinate, e le viti di Sibmà, di

הבדילו אח"כ בקריאה בין מה שענינו מהירות ומה שענינו רגילות, והשופט צריך שיהיה מתון בדין, ולא ממהר, גם כי ברוב הרגל ימהר להבין מי הוא הזכאי ומי החייב. (ו) **שמענו**. עד כאן שמעניהו מתגאה, עכשו כשמעהו מילל. **לא כן בדיו**, שמענו בדיו שאינם כן, שמענו דברים שהיה מדבר בגאוה ובלתי נכונים ואמתיים. **בדיו**, כמו בדיך מתים יחרישו (איוב י"א ג'), משרש בדד ומענין שרש בדה. (ז) **לכן ייליל מואב**, נ"ל (כנגד הטעמים) להפסיק כן לכן ייליל מואב למואב כלה ייליל, כלומר ייליל על כפילת מואב כלה. **לאשישי**, הנכון כפירוש רלב"ג, לשון ואוהבי אשישי ענבים (הושע ג' א'), סמכוני באשישות (שיר ב' ה'), ואשישה אחת (ש"ב ו' י"ט), שהם עגולי צמוקים כעין דבלת תאנים, והטעם תבכו על חרבן כרמיכם הטובים, כמו שמפרש והולך, והזכיר אשישי קיר חרשת, אולי שהיו מפורסמים לשבח. ורש"י ורד"ק ורוזי וגיזי פירשו כאן אשישי לשון אָשְׁיוֹת (ירמיה נ' ט"ו) שהם היסודות, ונ"ל רחוק. **אך נכאים**, כמו והיית אך שמח (דברים ט"ז ט"ו), נכאים מאד. **נכאים**, לשון נִכְאֵה לבב (תהלים ק"ט ט"ז), ורוח נְכֵאָה (משלי י"ח י"ד). **קיר חרשת**, נראה שהיא היא קיר הנזכרת למעלה, ואומרים שהיא הנזכרת במלכים ב' ג' כ"ה, גם כי לפי הנקוד שָם אין קיר דבק לחרשת. (ח) **הלמו שרוקיה**, גפן שורק ומשבח שלה היה הולם ומְשַׁבֵּר בעלי גוים, כל כך היה משובח שהיה יינו עולה על שלחן מלכים (קויים ואחרים). **הלמו**, ענין הכאה, כמו והלמה סיסרא (שופטים ה' כ"ו), והושאל על השכרות המשכרת כחו של אדם, וכמהו הֲלוּמֵי יין (למטה כ"ח א'). **עד יעזר נגעו**, הגפנים המשובחים ההמה היו מפוזרים בארץ מואב עד יעזר, וגם במדבר. **שלחתיה נטשו**, פשטו ונתפזרו בארצות, וגם מהלאה

כִּֽי־אָפֵס הַמֵּץ כָּלָה שֹׁד תַּמּוּ רֹמֵס מִן־הָאָֽרֶץ׃ (ה) וְהוּכַן בַּחֶסֶד
כִּסֵּא וְיָשַׁב עָלָיו בֶּאֱמֶת בְּאֹהֶל דָּוִד שֹׁפֵט וְדֹרֵשׁ מִשְׁפָּט וּמְהִר
צֶֽדֶק׃ (ו) שָׁמַעְנוּ גְאוֹן־מוֹאָב גֵּא מְאֹד גַּאֲוָתוֹ וּגְאוֹנוֹ וְעֶבְרָתוֹ
לֹא־כֵן בַּדָּֽיו׃ (ז) לָכֵן יְיֵלִיל מוֹאָב לְמוֹאָב כֻּלֹּה יְיֵלִיל לַאֲשִׁישֵׁי
קִיר־חֲרֶשֶׂת תֶּהְגּוּ אַךְ־נְכָאִֽים׃ (ח) כִּי שַׁדְמוֹת חֶשְׁבּוֹן אֻמְלַל

מוסיף להם ביאור. הנה בעצמך שיאמר אדם יהי שמו מבורך, וכוונתו לשם האל, ואחר שאמר יהי שמו הוא מבין שאין דבריו מובנים והוא אומר של האל (שמיה די אלהא). ואחר זמן נהגו הארמיים להשתמש במליצה כזו גם שלא לצורך, ומשוררי לה״ק לקחוה על לשונם דרך צחות, כמו שלקחו כמה מלות ומליצות ארמיות לפאר בהן שיריהם. אבל המדבר בעדו לא יתכן שיצטרך להוסיף שמו אחר הכנוי, כי המדבר עמו כבר הוא יודע מי הוא. היתכן לשלמה שיאמר הנה מטתי שלשלמה? כך לא יתכן לומר יגורו בך נדחי של מואב. והנה גיזו בדקדוקו הגדול הביא

אבל מטתו שלשלמה וחבריו גם כרמי שלי (שיר א׳ ו׳) להוכיח שהכנוי העודף נוהג ג״כ במדבר בעדו. ועדיין אין הנדון דומה לראיה, כי אין כאן שם אחר הכנוי, אבל אחר הכנוי הראשון הוסיפו כנוי שני לחזוק, וזה נוהג הרבה בקצת לשונות בדבור ההמון, כגון בלשון איטלקי mio di me (עיין Cinonio בסוף מלת Mio), וכיוצא בזה בלשון צרפת mon mètier à moi. אבל שיבא שם המדבר אחר כנוי הקנין, כמו כרמי שלשלמה, נדחי מואב, הוא דבר שלא היה ולא נברא. רק לנכח, יבא השם דרך ווקאטיף אחר הכנוי, כמו מה טבו אהליך יעקב, וזה אין לו ענין כלל עם נדחי מואב. (ה) באמת, נכון וקיים. באהל דוד, על שם שהיה עושה משפט וצדקה. וישב עליו, נראה שחוזר לשופט ודורש משפט, והיה האתנח ראוי להנתן תחת כסא. ומהר צדק, בקי ומורגל לעשות צדק. מְהִר הוא סמוך מן מָהִיר בקמץ, ואיננו מענין מהרה כי כל מַהֵר ומְמַהֵר. אינו אלא בפתח, אבל מהיר בקמץ ענינו בקי ורגיל, כמו סופר מהיר (עזרא ז׳ ו׳), איש מהיר במלאכתו (משלי כ״ב כ״ט), וכן עבד ישוע (Ebed Jesu) בספרו על ספרי הסוריים כתב (עמוד 50) אסיא מהירא, ותרגם אברהם אקילאני medicus peritissimus, ובעמוד 256 אסותא מהירא דאתיהון כהנא דעדתא, הרופאים המובהקים, הלא המה כהני העדה. ואין להכחיש כי מהיר שענינו בקי ורגיל, נגזר הוא מלשון מהירות, כי מי שהוא בקי במלאכתו הוא ממהר בעשייתה, אך מכל מקום

cui le generose uve inebbriar solevano i grandi delle genti; viti che giungevano fino a Jazer, che si estendevano pel deserto, e di cui le propaggini spandevansi, e passavano oltremare. (9) Quindi è ch' io piango con Jazer, piangente la perdita della viti di Sibmà. O tu, Esebon, o tu Elalè, io ti bagno abbondantemente delle mie lagrime; imperocchè il grido dell' allegrezza per la tua raccolta estiva, e per la tua messe, cessò. (10) Mancò dal Carmelo la gioja e il giubilo; per le vigne più non si canta, non si fanno schiamazzi: il pigiatore più non pigia il tino, cessare ho fatto il grido d' allegrezza. (11) Quindi le mie viscere per Moab agitansi a guisa (delle corde) di una cetra, ed il mio interno (turbasi) per Kir-cheres. (12) Allora Moab, visto essersi indarno faticato sulle alture, si recherà al suo Santuario per pregare, e non gli riuscirà. (13) Questo è quanto Il Signore ha parlato relativamente a Moab tempo fa. (14) Ora poi il Signore ha detto: Entro tre anni, da calcolarsi esattamente come quelli del mercenario, rimarrà avvilita l' alterigia di Moab, malgrado tutto il grande suo fasto; ed esso (Moab), ridotto a tenui avanzi, sarà tutt'altro cho potente.

כפל אולי כהוכה יותר מהידד כפל, וצריך עיון. ודע כי התרגום הכתוב
כאן בישעיה (על אכליך ועל קטפיך בזוזין כפלו) הוא מסכים עם נסחת
ירמיה על קיצך ועל בצירך שודד נפל. (י) הכרמל, כנוי לכל הר טוב, כמו
למעלה (י׳ י״ח) וכבוד יערו וכרמלו. ירעע, לשון תרועה, והוא לשמחה.
יין ביקבים לא ידרך, ע״ש סופו (כדברי רד״ק), לא ידרוך הענבים,
באופן שיטיפו היין אל היקב. (יא) על כן מעי למואב ככנור יהמו,
ר״ל לא שמשמיעים קול ככנור, אלא שרוגזים ומתחלחלים כמיתרי הכנור.
יהמו, כטעם על כן המו מעי לו רחם ארחמנו (ירמיה ל״א כ׳). (יב) והיה
כי נראה, וגו׳, כשיהיה נראה למואב שנלאה על הבמה, כלומר כשיבין
שהוא יגע לריק בבכותו ובהתפללו על הבמה, וזה כנגד מה שאמר
למעלה עלה הבית ודיבון הבמות לבכי. נלאה, יגע לריק, כמו וילאו
למצוא הפתח, ונלאו מצרים לשתות מים מן היאור. ובא אל מקדשו,
אז יבא להתפלל למקום יותר קדוש מהבמות, והוא מקדש ידוע אצלם.
ולא יוכל, אם שבית מקדשו נהרס, או שבאו בו האויבים. ורנזי וג׳יזי

גפן שבמה בעלי גוים הלמו שרוקיה עד־יעזר נגעו תעו
מדבר שלחותיה נטשו עברו ים: (ט) על־כן אבכה בבכי
יעזר גפן שבמה אריוך דמעתי חשבון ואלעלה כי על־קיצך
ועל־קצירך הידד נפל: (י) ונאסף שמחה וגיל מן־הכרמל
ובכרמים לא־ירנן לא ירעע יין ביקבים לא־ידרך הדרך
הידד השבתי: (יא) על־כן מעי למואב ככנור יהמו וקרבי
לקיר חרש: (יב) והיה כי־נראה כי־נלאה מואב על־הבמה
ובא אל־מקדשו להתפלל ולא יוכל: (יג) זה הדבר אשר
דבר יהוה אל־מואב מאז: (יד) ועתה דבר יהוה לאמר בשלש
שנים כשני שכיר ונקלה כבוד מואב בכל ההמון הרב ושאר
מעט מזער לוא כביר:

לים הוא ים המלח, והטעם כי לרוב חשיבות הגפן הזאת של מואב, היו אחרים עמים לוקחים ממנה לנטוע בארצותם, ואפשר ג״כ כי בדרך מליצת השיר אומר שפשטו יונקותיה ועברו ים, והכוונה על היין שהיה נמכר לארצות רחוקות. (ט) על כן אבכה בבכי יעזר גפן שבמה, אני בוכה עם יעזר בבכיה שלה, שהיא בוכה על אבדן גפן שבמה. אריוך דמעתי חשבון ואלעלה, אני מרוה אותך בדמעתי, אני בוכה הרבה בכה עליך, חשבון ואלעלה. אריוך, משפטו אֲרַוֵּךְ ביו״ד יתרה כמו חַיִּים, כטוב, ירויון. והנה בהיות הנביא מצייר בדעתו השחתת הגפנים והעדר היין, הוא אומר לחשבון ולאלעלא כי במקום היין הטוב שהיה מרוה אותן, הוא רוצה לרוות אותן בדמעתו. הידד נפל, המפרשים ורוז׳ וגיז׳ פירשו (כתרגום יונתן) הידד על צעקת האויב הנופל עליהם פתאום, ואולם נראה יותר שאינו זז ממשמעו, לשון דורכי הענבים, כמו שמפרש והולך אח״כ, ונפל כמו שבת. על קיצך ועל קצירך, ההידד שהיו עושים על תבואות הקיץ והקציר שלך, יפול וישבות. הכנוי בקיצך וקצירך חוזר לחשבון ולאלעלה. והידד איננו קול שמחה דרך כלל, אלא צעקה שצועקים עושי מלאכה כבדה כדברי רש״י בירמיה כ״ה ל׳, ומה שאמר וענו עליך הידד (ירמיה כ״א י״ד) הוא משל. ובירמיה מ״ח ל״ב נסחא אחרת על קיצך ועל בצירך שודד נפל, ומלת בצירך נכונה כאן יותר מקצירך, גם מליצת שודד

XVII.

Vaticinio ai tempi di Achaz, concernente la prossima emigrazione dei Siri e di parte degli Israeliti.

יז.

נבואה בתחלת ימי אחז. על גלות ארם וקצת מישראל (ראובן וגד).

פירשו כי נראה מלשון כי תבאו לראות פני, שיהיה נראה לפני אלהיו; ומלבד מה שהוכחתי למעלה (א׳ י״ב) כי הקריאה הנכונה לראות פני, רחוק הוא על כל פנים שיאמר נראה בלי שיוזכר לפני מי או אל מי נראה. (יג) מאז, בימי אחז. (יד) ועתה, בימי חזקיהו. כשני שכיר, מנומנמות. בכל ההמון הרב, אע״פי שיש לו עתה המון רב (הכורס), וטעם הב״ית כבי״ת לא יאמינו בי בכל האותות (במדבר י״ד י״א), והמון אחי כנור, כמו וכבודו מתי רעב והמונו צחה צמא (למעלה ה׳ י״ג). ושאר, לא אדע למה לא נקדו ושאר, כמו עוד שאר הקטן (ש״א י״ו י״א). לוא כביר, יהיה מואב לא כביר, כלומר חלש, כמו לא טוב שענינו רע, לא חכם שענינו סכל. והנה השבר הזה למואב לא ידענו על ידי מי נעשה, ואולי על ידי סנחריב; אמנם לא היתה גלות שלמה, ובכל הנבואה הזאת לא הזכיר שיגלו מארצם, ע״כ אפשר שאחר עבור הזעם שבו ברוב הימים לאיתנם, באופן שבימי ירמיהו היו כקדם, והוא נבא עליהם עוד שני.

(1) Destino di Damasco. Damasco è per esssere rimossa dal rango di città, e divenire un mucchio di rovine. (2) Abbandonate saranno le due Aroer; esse apparterranno alle mandre, le quali vi si coricheranno, senza essere sturbate. (3) Più non saranno fortezze in Efraimo, nè più saravvi reggia in Damasco; ed il rimanente della Siria subirà la stessa sorte che il fasto dei figli d'Israele: è il Signore Sabaot che il dice. (4) In allora estenuerassi il fasto di Giacobbe, ed il pingue suo corpo dimagrerà. (5) Esso verrà trattato in quella guisa che nella messe altri tira a sè la biada, e coll'altro braccio taglia le spiche: anzi verrà trattato in quella guisa che altri raccoglie le spiche

השומעים כי עוד יבא יום שעובדי כוכבים ומזלות יהיו חשובים כישראל, ולפיכך התקינו לחבר ושאר ארם למעלה ולא למטה. והמתרגם שהיה בידו לתקן הענין בתוספת מלות, אמר ושאר יהודאין מארם ויקירייהון, וע"י התוספת הזאת אולי נתכוון שיבינו ההמון שהכוונה על היהודים שיביאו ע"ז שלהם, וכן למטה בפסוק ו' אמר יהודאין צדיקיא, וכמו ששם אמר יהודיא על הצדיקים שבישראל, כך כאן אחשוב שאמר יהודיא על הגוים המתגיירים, או שיקיימו שבע מצות בני נח. (ד) ידל, יהיה דל כלומר כחוש ורזה, כמו דלות ורעות תאר (בראשית מ"א י"ט), מדוע אתה ככה דל (ש"ב י"ג ד). (ה) והיה, האויב יעשה ליעקב כאשר יעשה אדם לקמה בעת הקציר, שאוסף אותה אליו בידו אחת, ובזרועו האחרת קוצר השבלים, כלומר שהאויב יגבר עליהם ויתשם מעל אדמתם, ואין מציל להם מידו. קציר, היינו כמו קוצר (כדעת רד"ק ורו"ז) על משקל שריד ופליט, כי אמנם לא מצאנו משקל זה להוראת הפועל, כי שריד ופליט וכן צדיק הם שמות התאר ואין הוראתם הוראת בינוני פועל, ומשיח ופקיד הוראתם הוראת הפעול (והוא מן הארמי פְּעִיל), גם לא יתכן לומר כדברי גיזו שיהיה קציר שם דבר כמשמעו, ושהוא כאן עומד במקום שם התאר, על דרך כי מרי המה (יחזקאל ב' ז'), שטעמו אנשי מרי, וכן כאן קציר, איש קציר; כי אמנם יאמר איש מרי על מי שהוא תמיד סורר ומורה, וכן ואני תפלה (תהלים ק"ט ד') אני מתפלל תמיד. אך לא יתכן לומר איש קציר על מי שקוצר בשעת קצירה, כי אין זה תכונת האיש ומנהגו ומעשהו בכל זמן. לכן צריך לפרש והיה כאסוף האוסף (או הקוצר כדברי ראב"ע) בשעת הקציר את הקמה וזרועו (של האוסף הנרמז במלת כאסוף) שבלים יקצור. והיה במלקט, מוסיף על

(א) מַשָּׂא דַּמָּשֶׂק הִנֵּה דַמֶּשֶׂק מוּסָר מֵעִיר וְהָיְתָה מְעִי
מַפָּלָה׃ (ב) עֲזֻבוֹת עָרֵי עֲרֹעֵר לַעֲדָרִים תִּהְיֶינָה וְרָבְצוּ וְאֵין
מַחֲרִיד׃ (ג) וְנִשְׁבַּת מִבְצָר מֵאֶפְרַיִם וּמַמְלָכָה מִדַּמֶּשֶׂק וּשְׁאָר
אֲרָם כִּכְבוֹד בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל יִהְיוּ נְאֻם יְהוָה צְבָאוֹת׃ (ד) וְהָיָה
בַּיּוֹם הַהוּא יִדַּל כְּבוֹד יַעֲקֹב וּמִשְׁמַן בְּשָׂרוֹ יֵרָזֶה׃ (ה) וְהָיָה
כֶּאֱסֹף קָצִיר קָמָה וּזְרֹעוֹ שִׁבֳּלִים יִקְצוֹר וְהָיָה כִּמְלַקֵּט שִׁבֳּלִים

(א) **משא דמשק**, התחיל בדמשק וסיים בישראל, כי עקר הנבואות שעל העמים אינו אלא בעבור הנטרפות שיש להם בענייני ישראל, ונאמרה הנבואה הזאת בתחלת ימי אחז, כשהתחבר רצין מלך ארם עם פקח מלך ישראל לבוא על יהודה, והנביא מתנבא על מה שהיה תגלת פלאסר עתיד לתפוש את דמשק ולהגלות יושביה, ואף היה עתיד להגלות ראובן וגד. **מוסר מעיר**, ממדרגת עיר, כמו ויסירה מגבירה (מ"א ט"ו י"ג). **מעי**, לשון עי השדה (מיכה א' ו'), והוא לשון הנופל על הלשון עם מעיר הכתוב לפניו. (ב) **ערי ערער**, שתים ערים היו בעבר הירדן הנקראות בשם ערוער, אחת לגד ואחת לראובן, שנאמר (יהושע י"ג) ויתן משה למטה בני ראובן וגו' מערוער אשר על שפת נחל ארנון, ואח"כ ויתן משה למטה גד וגו' וחצי ארץ בני עמון עד ערוער אשר על פני רבה, והנה אחשוב כי כמו שאומרים כִּכַּר פרת בסמיכות, והכוונה הככר הנקרא פרת, כך היו אומרים ערי ערוער, והכוונה הערים הנקראות ערוער, והכוונה על גלות ארץ ראובן וגד, והזכיר ערי ערוער להיות שְׁמָן סימן קללה וחרבה, כמו (ירמיה נ"א נ"ח) חומות בבל הרחבה ערער תתערער. (ג) **ושאר ארם**, נ"ל שאין שתי המלות האלה חוזרות למעלה (כמו שהוא לפי הטעמים), אך פירושו כי שאר ארם ישפל וישוח כדרך שישפל כבוד בני ישראל, וכן פירש דון יצחק, וכן תרגם יונתן, וכן נראה דעת ראב"ע. **יהיו**, שאר הוא שם כולל ויפול בו לשון רבים, כמו שארית ישראל לא יעשו עולה (צפניה ג' י"ג). ואמנם הקדמונים שיסדו הקריאה בטעמים לא רצו לחבר ושאר ארם עם ככבוד בני ישראל יהיו, כי מלת ארמי או ארמאי היתה בימיהם כנוי לכל עובד אלילים (כמו במשנה, מגלה פרק ד', ומזרעך לא תתן להעביר בארמיותא, וכן בתלמוד פסחים קי"ב ב', ואל תשב על מטת ארמית, וגם הסוריים אחר שקבלו תורת הנוצרים קראו לכל עובד אלילים אֲרָמָיָא), לפיכך לא רצו להשמיע להמון שהארמיים יהיו ככבוד בני ישראל, כי היה אפשר שיחשבו

nella valle di Refaim. (6) Ne avanseranno rimasugli, come (rimangono) nell' abbacchiare l' olivo due o tre grani in cima dell' alto albero, quattro o cinque nei rami della feconda pianta: é il Signore, Dio d' Israel, che il dice. (7) In allora l' uomo si rivolgerà al suo Facitore, ed i suoi occhi mireranno verso il Santo d' Israele. (8) Nè si rivolgerà agli altari, opera delle proprie

בלשון נקבה, כמו (ירמיה י"א י"ו) הצית אש עליה, אלא שכל שאר פוריה שבמקרא אינו אלא תאר לגפן, ואולי גם שנים שלשה גרגרים בראש אמיר נאמר על הגפן, ואע"פי שאין הגפן אילן גבוה, יתכן שיקרא אמיר הגפן המתנשאה למעלה, ע"י שמדלים אותה על הכתלים (כטעם בנות צעדה עלי שור, בראשית מ"ט כ"ב). או סביבות איזה אילן, או יהיה טעם בראש אמיר בראש האילן הגבוה, אשר סביבותיו הגפן מודלה (תלמידי מוה"רר יהודה אריה אוזימו). והנה כל זה נאמר דרך הפלגת השיר, כי אמנם אין הנבואה הזאת על גלות שמרון שגלו עשרת השבטים בימי חזקיהו, כ"א על גלות ראובן וגד בימי אחז, כי אמר ידל כבוד יעקב, לא שיאבד מכל וכל, אלא שיחלש הרבה, ואמר שישארו בו עוללות וגו', לומר כי מה שישאר מהם על ארצם לא יהיה זה מפני גבורתם, אלא שלא חש להם מלך אשור כאלו שכחם, וכל זמן שירצה ישוב עליהם ויכבשם כלם. אמנם שיאמר עוללות שנים שלשה גרגרים על ירושלים ויהודה שנמלטו מיד מלך אשור (כפירוש רש"י ורד"ק) רחוק הוא בעיני מאד, כי אין זה דרך כבוד ליהודה אשר בחר ה' בהם ויצילם מכל אויב, והם לא נמלטו מפני שכחה כעוללות, כי אם מאהבת ה' אותם ודרך פלא. (ז) **ישעה האדם על עשהו**, כטעם הוי היורדים מצרים לעזרה ועל סוסים ישענו ויבטחו על רכב כי רב ועל פרשים כי עצמו מאד ולא שעו על קדוש ישראל ואת ה' לא דרשו (למטה ל"א א'), עיניו יפנה אל עושהו לבטוח עליו. **ועיניו אל קדוש ישראל תראינה**, כמו הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם וגו' (תהלים קכ"ג ב'), והטעם תהיינה עיניהם מייחלות אליו. וכל זה אמנם נאמר על אחז, שהיה אומר כי אלהי מלכי ארם הם מעזרים אותם להם אזבח ויעזרוני (ד"ה ב' כ"ח כ"ג), ובנפול מלך ארם היה לו להבין כי שקר בימינם. והנה כוונת הנבואה כי המאורעות אשר יקרו יוכיחו לכל בעל שכל שאין לבטוח רק בה' לבדו, ואין הכוונה כי כן באמת יבין אחז הדבר הזה (מה שלא נתקיים), רק שהאדם במה שהוא אדם בעל שכל יוכל להבין ולהכיר האמת, לא שהאל יכריח בחירתו. (ח) **אל המזבחות מעשה ידיו**, מנות ה' היא שלא יהיה לישראל אלא מזבח אחד, והם (ובפרט בימי אחז)

בְּעֵמֶק רְפָאִים׃ (ו) וְנִשְׁאַר־בּוֹ עֹלֵלוֹת כְּנֹקֶף זַיִת שְׁנַיִם שְׁלֹשָׁה
גַּרְגְּרִים בְּרֹאשׁ אָמִיר אַרְבָּעָה חֲמִשָּׁה בִּסְעִפֶיהָ פֹּרִיָּה נְאֻם־
יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל׃ (ז) בַּיּוֹם הַהוּא יִשְׁעֶה הָאָדָם עַל־עֹשֵׂהוּ
וְעֵינָיו אֶל־קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל תִּרְאֶינָה׃ (ח) וְלֹא יִשְׁעֶה אֶל־הַמִּזְבְּחוֹת

ענין ראשון, ומגדיל ציור הרעות שיעשה האויב ליעקב, כי יעשה כאשר יעשה העני ההולך אחרי הקוצר ומלקט שבלים אשר נפלו לארץ, ואיננו מניח אפילו שבלת אחת שלא ילקטנה. **עמק רפאים**, סמוך היה לירושלים (יהושע ט״ו ח׳ וי״ח י״ו) לצד מערבית דרומית ומשם והלאה לצד בית לחם ופלשתים (ש״ב ה׳ י״ח וכ״ב, וכ״ג י״ג), ויותר מזה לא ידענו מתכונת העמק הזה, ולמה הוזכר ביחוד. (ו) **עללות**, הענבים הנשארים אחר הבציר, כי במנהג השם הזה תמיד אצל גפן או אצל בציר, אבל כאן שהוא דרך משל אין הכוונה בו אלא פליטים ושרידים סתם, שאם אין אתה אומר כן לא יצדק באמרו עוללות ואחריו כנוקף זית. **כנקף זית**, כהנקף זית, כמו שנשאר בשעת נקיפת הזית. **נקף**, לשון הכאה, כמו ונקף סבכי היער, ובלשון חכמים אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אא״כ מכריזין עליו מלמעלה (חולין ז׳ ב׳). **שנים שלשה גרגרים בראש אמיר**, הוא פירוש למה שאמר כנקף זית, כמו שבנקיפת הזית ישארו שנים שלשה גרגרים בראש אמיר. **גרגרים**, כך נקראים כל מיני גרעינים קטנים המתגלגלים זה על זה כמים הנגרים ארצה, ובל״ח אומרים גרגר מלח, גרגר של גרורות, גרגרי ענבים וגרגרי זיתים (עיין בערוך ערך גרגר), והמלה משרש גרר הקרוב לשרש גלל. **אמיר**, לא נמצא אלא כאן ולמטה פסוק ט׳, והוא מלשון יתאמרו כל פועלי און (תהלים צ״ד ד׳), וכן בלשון ערבי Emir שר וגדול, ולדעתי נקרא בלה״ק אמיר כל אילן גבוה, וכאן הכוונה על זית גבוה, שנשארים בראשו קצת גרעינים שלא הגיעה אליהם הנקיפה. **ארבעה חמשה בסעפיה פוריה**, חוזר למעלה אל ונשאר בו עוללות, ופוריה תאר לגפן, כמו למטה ל״ב י״ב, יחזקאל י״ט י׳, ותהלים קכ״ח ג׳, וכן פֹּרָת (בראשית מ״ט כ״ב). **בסעפיה פוריה**, בסעפיה של פוריה, על דרך לשון ארמית, כמו בנו בעור, מטתו שלשלמה, עיין למעלה י״ו ד׳; והכוונה בסעפי גפן פוריה נשארים ארבעה וחמשה גרגרי ענבים שהבוצר שוכח אותם. **בסעפיה**, לשון סעיף נופל גם על זמורות הגפן, כמו שמצאנו שם ירעה עגל ושם ירבץ וכלה סעפיה (ישעיה כ״ז י׳), והעגל לא יעלה בראש האילן רק יוכל להשחית הגפן. גם יתכן לפרש שיהיה גם ארבעה חמשה בסעפיה פוריה חוזר לזית, ויהיה הזית נזכר

mani, nè guarderà ciò che hanno lavorato le sue dita,

נטועים באדמתם, כמו ויתשם ה' מעל אדמתם (דברים כ"ט כ"ח), ונטעתי אתכם ולא אתוש (ירמיה מ"ב י'); וגיז"י משיב כי לשון נתישה איננו מיוחד להוראת העקירה (evellere), אך יפול ג"כ על ההריסה (diruere), אך לא הביא שום ראיה מן הכתוב, ולא הבין (או עשה עצמו כאלו לא הבין) כי כל דבר שנאמר בו נתישה, אע"פ שאיננו אילן, הוא דבר שנופל בו דרך מליצה לשון נטיעה. וכן ספור גדעון (שופטים ו') מוכיח כי האשרה היתה על מזבח הבעל לכבוד הבעל, ולא שהיתה עבודה זרה בפני עצמה, כי הבעל לבדו נזכר שם כאלוה (האתם תריבון לבעל, ויקרא לו ביום ההוא ירבעל לאמר ירב בו הבעל). ואין להשיב כי לאהבת הקצור אמר תריבון לבעל, ולא אמר תריבון לבעל ולאשרה; כי הנה אנשי העיר אמרו אל יואש הוצא את בנך וימות כי נתץ את מזבח הבעל וכי כרת האשרה אשר עליו, ואם היו הבעל והאשרה שני אלילים היה להם לקצר ולומר וכי כרת האשרה, ובאמרם וכי כרת האשרה אשר עליו, משמע בלא ספק כי כריתת האשרה איננה מרידה באשרה עצמה, אבל היא תוספת זלזול בכבוד הבעל, שהאשרה היתה על מזבח הבעל לכבוד הבעל, ולא כע"ז בפני עצמה. על כן נ"ל שאין להכחיש כי תחלת הנחת מלת אשרה היתה להורות אילן ויער הנטוע לע"ז, לעשות תחתיו תועבות, זנות ומשכב זכור (כי ממלכים ב' כ"ג ז' נראה שגם מעשה הקדשים היה בכלל בעבודת האשרה); אבל אחר שבאו ישראל לארץ ולמדו מן הכנענים עבודת עשתורת, והתחילו לנטוע בשבילה אילנות ויערים, התחילו ג"כ לקרוא לאלילה ההיא בשם אשרה, ואמרו נביאי הבעל ונביאי האשרה, לבעל ולאשרה, וישם את פסל האשרה (מ"ב כ"א ז'); וגם אמרו אשרה והכוונה על פסל האשרה, כמו ויוצא את האשרה מבית ה' (שם כ"ג ו'). ונ"ל כי הרבוי אֲשֵׁרִים ענינו תמיד אילנות ויערים, כי מיכה שהיה בימי ישעיה אמר ונתשתי אשיריך, בלשון נתישה שענינו עקירת מה שהוא נטוע או תקוע באדמה; אבל אֲשֵׁרוֹת הוא שם האלילה בלשון רבים, כי כמו שאמרו הבעל והבעלים, כך אמרו האשרה והאשרות, ולפיכך ויעבדו את הבעלים ואת האשרות (שופטים ג' ז') אחד הוא עם ויעבדו לבעל ולעשתרות (שם ב' י"ג). ועוד בשני מקומות מצאנו אשרות, ויקם מזבחות לבעלים ויעש אשרות (ד"ה ב' ל"ג ג'), כי בערת האשרות מן הארץ (שם י"ט ג'), והכוונה אלילות הנקראות כך. אבל אֲשֵׁרִים לא נזכר בשום מקום עם הבעלים, אלא עם המזבחות והמצבות והפסילים והחמנים, לפיכך איננו שם האלילה בלשון רבים, אך ענינו אילנות ויערים. רק פעם אחת מצאנו בד"ה (ב' כ"ד י"ח) ויעבדו את האשרים ואת העצבים, וידוע כי ספר ד"ה איננו מדוקדק הרבה בלשונו.

מַעֲשֵׂה יָדָיו וַאֲשֶׁר עָשׂוּ אֶצְבְּעֹתָיו לֹא יִרְאֶה וְהָאֲשֵׁרִים

שעשו להם מזבחות בכל פנה בירושלם ובכל עיר ועיר (ד"ה ב' כ"ח כ"ד כ"ה), והמזבחות האלה אשר אינם על פי התורה, הם נקראים מעשה ידיו, אע"פי שגם בית המקדש והמזבח אשר בו, גם הם מעשה ידי אדם, אך הם בצווי האל. ורד"ק פירש המזבחות העשויים לאלילים מעשה ידיו. **והאשרים**, מצאנו בתורה לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך (דברים י"ו כ"א), כי את מזבחותם תתצון ואת מצבותם תשברון ואת אשריו תכרתון (שמות ל"ד י"ג), מזבחותיהם תתוצו ומצבותם תשברו ואשריהם תגדעון ופסיליהם תשרפון באש (דברים ז' ה'), ופירשו רבותינו שהוא אילן הנעבד, וכן המתרגמים הקדמונים תרגמו אילן או יער, וכן פירשו המפרשים, וקצת מחכמי העמים הוסיפו שהיו מקדישים יער לאלילת הכנענים הנקראת עשתורת, ותחת האילנות ההם היו הנשים מפקירות עצמן לזנות לכבוד האלילה ההיא, ויש אומרים שהיא הלבנה, ויש אומרים שהיא כוכב נגה. וקצת מן האחרונים, וגיזו ואחריו רבים, אמרו כי אשרה אינו אלא שם האלילה הנקראת עשתורת, ופירשו אשרה מלשון אשרי האיש, להיות כוכב נגה אליל ההצלחה (Fortuna), ואמרו כי אשרים ואשרות אינם אילנות ויערים, אך הכוונה בהם פסילי עשתורת. וראייתם היא מה שמצאנו נביאי הבעל ונביאי האשרה (מלכים א' י"ח י"ט), כל הכלים העשויים לבעל ולאשרה (מ"ב כ"ג ד'), שנראה מזה כי האשרה היא עבודה זרה כמו הבעל; וכן מסתייעים ממה שמצאנו ויעבדו לבעל ולעשתרות, נראה כי אשרות ועשתרות דבר אחד הם; וכמו שמצאנו לבעל ולאשרה, נביאי הבעל ונביאי האשרה, כן מצאנו את הבעלים ואת העשתרות (ש"א ז' ד' וי"ב י') — אבל פסוק לא תטע לך אשרה כל עץ עומד מנגד לפירוש זה, וגיזו משיב שהכוונה לא תקים לך פסל עשתורת, ומביא לסיוע ויטע אהלי אפדנו (דניאל י"א מ"ה) המוכיח שלשון נטיעה נאמר גם חוץ מנטיעת האילנות; ולא אמר כלום, כי לשון נטיעה נופל באהל מפני שיתדותיו תקועות בקרקע כעץ הנטוע, וכן וכמסמרות נטועים (קהלת י"ב י"א) הכוונה על יתדות האהל התקועות בארץ, וכן לנטוע שמים (ישעיה נ"א י"ו) פירש גיזו עצמו באוגרו, שהמליצה לקוחה מיתדות האהל, כי השמים הם כאהל; אבל בהקמת הפסילים לא מצאנו לשון נטיעה, ואחר שהכתוב אומר לא תטע לך אשרה כל עץ, אין ספק שהכוונה נטיעה ממש. גם מצאנו ונתשתי אשיריך (מיכה ה' י"ג), ולשון נתישה נאמר על עקירת הנטיעות, כמו אמך כגפן (יחזקאל י"ט י'), ותתש בחמה לארץ השלכה (שם י"ב), והפכו לשון נטיעה, כמו ואת אשר נטעתי אני נותש (ירמיה מ"ה ד'), וגם בלשון מושאל אינו נאמר אלא על עקירת דבר אשר הוא כמו תקוע באדמה, כגון על גלות יושבי הארץ אשר הם

e i boschi sacri e le statue del sole. (9) In allora le sue città forti resteranno in quello stato di solitudine proprio dei boschi e delle alte foreste, nel quale (i Cananei) lasciarono (le loro città), ritirandosi per timore dei figli d'Israele: il paese in somma sarà deserto. (10) Imperciocchè hai posto in obblio il Dio della tua salute, nè chiamasti alla memoria Lui, ch'è la rocca di tua sicurezza; e quindi pensasti a piantare piante di amenità, e disseminarvi tralci stranieri. (11) Il giorno stesso che hai piantato vedi la pianta crescere, alla dimane vedi la tua seminagione fiorire: ma l'acervo del ricolto lo hai in giorno di fiumana,

כלומר עזבת הטוב האמתי ובקשת הערב וזמרת זר תזרענו, ותזרעי כרמך בזמורת זרים, זמורה לקוחה מארץ אחרת, והכוונה כטעם כי נטשת עמך בית יעקב, וגם על התחברם עם ארם. תזרענו, שלא לכפול פעמים רבות שרש נטע, אמר לשון זריעה במקום לשון נטיעה, וגם להיותו לשון נופל על לשון זר; וצריך לפרש תזרענו ענין פזור, כי הזורע הוא מפזר הזרע, ושרש זרה וזרע קרובים; והכנוי חוזר אל השדה אע״פ שלא נזכר. ומלת תזרענו זרה בדקדוק, כי היא לנכח הזכר, והיה צריך לומר תזרעי אותו, כי הדבור הוא לנכח הנקבה; ונראה כי כן היה מנהג הלשון לומר תפקדנו לנכח הזכר ולנכח הנקבה בשוה, שאם היו אומרים תפקדינו היה מתחלף עם תפקדי אותנו, ואם היו אומרים תפקדיהו היו אומרים גם בלשון עבר פקדתיהו, והיה מתחלף פקדת אותו עם פקדתי אותו. (יא) תשגשגי, את רואה הנטע שישגא ויגדל, כלומר תגליתי הצלחה מדומה. נד קציר ביום נחלה, הנכון כדעת הנורס, שתיבת נחלה מענין נחל, וכשהנחל מתרבה ושוטף השדות נקרא נחלה, וקרוב לזה נחלה עבר על נפשנו (תהלים קכ״ד ד), אלא שאם הטעם מלעיל, כי המלה לשון זכר, בעדות עבר על נפשנו האמור אחריה. והנה טעם הכתוב נטיעותיך וזריעותיך תהיינה מצליחות הפלא ופלא, ותקבצי דגנך ותעשי ממנו כרי של קציר, אך פתאום תאבד כל הצלחתך, כי כרי זה יהיה ביום שיגדל הנחל וישטוף כל תבואתך. וזה דבר מנוי הרבה בעובדים דרכי אבותיהם כדי למצוא חן בעיני האומות, בתחלה

וְהָחַמָּנִים׃ (ט) בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיוּ ׀ עָרֵי מָעֻזּוֹ כַּעֲזוּבַת הַחֹרֶשׁ וְהָאָמִיר אֲשֶׁר עָזְבוּ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיְתָה שְׁמָמָה׃ (י) כִּי שָׁכַחַתְּ אֱלֹהֵי יִשְׁעֵךְ וְצוּר מָעֻזֵּךְ לֹא זָכָרְתְּ עַל־כֵּן תִּטְּעִי נִטְעֵי נַעֲמָנִים וּזְמֹרַת זָר תִּזְרָעֶנּוּ׃ (יא) בְּיוֹם נִטְעֵךְ תְּשַׂגְשֵׂגִי וּבַבֹּקֶר

והחמנים, מענין חמה כלומר שמש. רש״י (ויקרא כ״ו ל׳) פירש מין ע״א שמעמידין על הגגות, ועל שם שמעמידין בחמה, קרויין חמנים; וכן ביחזקאל (ו׳ ד׳) כתב מין צלמי ע״א העשויים על הגגות לחמה; ורא״בע (ויקרא כ״ו ל׳) פירש בתים העשויים להשתחוות לשמש, ורד״ק כתב (יחזקאל ו׳ ד׳) גלולים שהיו עושים עובדי החמה. ודעת גיזי ואחרים שהם אבנים לכבוד השמש, הוא הבעל, ושהבעל נקרא ג״כ חמן על היותו אליל השמש; ועד היום נמצאו מצבות כתוב עליהן בכתב כנעני לבעל חמן, ואומרים שהכוונה לאליל השמש; ובחרבות תדמור (Palmyra) נמצא מצבה כתוב עליה בלשון ארמית חמנא דנא ועלתא דנא עבדו וקרבו לשמש, כלומר שפלוני ופלוני התנדבו המזבח הזה והחמן הזה לכבוד השמש. ואמנם מה היתה צורת האבנים הנקראות חמנים, הוא (כפל שאר ענייני עבודת האלילים הקדמונים) ענין בלתי ידוע לנו בבירור. (ט) **בעזובת החרש**, עזובה הוא שם דבר כמו ורבה העזובה בקרב הארץ (למעלה ו׳ י״ב), והנה אמר כי ערי מעוזו של יעקב הנזכר למעלה תהיינה שממה ועזובה כעין שממת היער, כעזובת ערי האמורי שהניח עריו חרבות בימי יהושע כמו יער, וברחו להם מפני בני ישראל והיו עריהם שממה (רש״י). **החרש**, תרגום יער חורשא. **והאמיר**, אילנות גבוהים. וגיזי ואחרים פירשו על הלקט שמניחים בשדה בעבור העניים, וזה לא יתכן כלל, תחלה כי אין לקט ביער, והיה ראוי שיזכיר השדה לא החרש, ועוד כי המשל הזה כבר נאמר למעלה, ולמה נשנה? ועוד מפני בני ישראל אי אפשר שיהיה המכוון בו בעבור העניים, כי אין טעם מפני כטעם בעבור, ואין הכוונה בו להבאת פלוני, אלא מפחד פלוני, וגם לא שמענו שיהיו העניים נקראים בני ישראל סתם, ועוד מה שהיו מניחים בשביל העניים היו מניחים ג״כ לגר. והנה הזכיר החורש והאמיר מפני שהזכיר בפסוק הקודם את האשרים שהם יער. (י) **על כן תטעי**, אין הכוונה לפיכך יבואך עונש זה, שא״כ היה לו לומר לכן (עיין מה שכתבתי בבכורי העתים תקפ״ח עמוד קל״ז), אך טעמו שכחת אלהי ישעך ולכן תטעת וגו׳. **נטעי נעמנים**, נטיעות לתאוה ותענוג.

con disperato tuo dolore. (12) O voi, turba di molte nazioni, le quali al par del mare fate romore; o voi popoli tumultuanti, i quali quasi grandi acque alzate fragore ... (13) Popoli varj, quasi grandi acque alzano strepito; ma (Dio) alzerà contro di loro la voce, ed essi lungi ne fugiranno, e dispergerannosi come la pula dei monti innanzi al vento, e qual festuca innanzi al turbine. (14) Verso notte, costernazione — prima della dimane esso (il nemico) non è più. Tale è il destino di coloro, che dare ci vorrebbero il sacco; tale è la sorte di quelli che vorrebbero depredarci.

(יג) ונס ממרחק, למקום רחוק, כמו מרחוק ברחו (למטה כ״ב ג׳), ושיעורו ברחו למקום אשר הוא מרחוק. כמץ, הוא הסובב השבולת, ומתפרד ממנו ופורח באויר בשעת דישה, כטעם כמץ יסוער מגרן (הושע י״ג ג׳). כמץ הרים, כי בהרים הרוח יותר חזק. וכגלגל, דבר קל המתגלגל באויר, והארמי וסורי קורין לקש גַּאלָא. (יד) לעת ערב וכו׳ בטרם בקר וכו׳, משל על האויבים שיתפרדו פתאום ולא יוכלו להלחם על ירושלם.

תוספת בסוף י״ז ו׳.

ודע כי לרד״ק (בשרשים) פ״א סעפיה רפה כאן ולמטה כ״ז י׳, ועכ״ז מצאנוה דגושה בקצת כ״י ודפוסים עתיקים ומדוייקים. וכ״ל כי סעפי הסלעים (למעלה ב׳ כ״א) ראוי להיות רפה, אחרי שמצאנו סעיף סלע (שופטים ט״ו ח׳ וי״א) ביו״ד נחה, אבל כל סעפים שענינו ענפים ראוי להיות דגוש אחרי שמצאנו סעפותיו (יחזקאל ל״א ו׳) וסרעפותיו (שם ה׳) בפתח. וכן שְׂעִפִּים שענינו מחשבות הוא דגוש, וגם ממנו מצאנו שַׂרְעַפַּי בפתח.

זַרְעֵךְ תַּפְרִיחִי נֵד קָצִיר בְּיוֹם נַחֲלָה וּכְאֵב אָנוּשׁ׃ (יב) הוֹי
הֲמוֹן עַמִּים רַבִּים כַּהֲמוֹת יַמִּים יֶהֱמָיוּן וּשְׁאוֹן לְאֻמִּים כִּשְׁאוֹן
מַיִם כַּבִּירִים יִשָּׁאוּן׃ (יג) לְאֻמִּים כִּשְׁאוֹן מַיִם רַבִּים יִשָּׁאוּן
וְגָעַר בּוֹ וְנָס מִמֶּרְחָק וְרֻדַּף כְּמֹץ הָרִים לִפְנֵי־רוּחַ וּכְגַלְגַּל
לִפְנֵי סוּפָה׃ (יד) לְעֵת עֶרֶב וְהִנֵּה בַלָּהָה בְּטֶרֶם בֹּקֶר אֵינֶנּוּ
זֶה חֵלֶק שׁוֹסֵינוּ וְגוֹרָל לְבֹזְזֵינוּ׃

מצליחים, ופתאום הגוים עצמם מואסים אותם, ומבינים שאין לבטוח בהם, ושאין עיניהם ולבם כי אם על בצעם, תחת כי מי שיראת אלהיו בלבו הוא נאמן בכל דרכיו וצדיק בכל מעשיו — ודע כי בקצת ספרים עתיקים כתוב גם כאן נַחֲלָה בשוא נח, וכן מצא יוחן היינריך מיכאליס בשני כ"י וגם במסרה שבגליונים. (יב) הוי המון, על ארם וישראל הבאים על יהודה בימי אחז. הוי, התחיל לדבר עמהם לנכח, ואח"כ בפסוק הסמוך הסב פניו מהם, ודבר עליהם בלשון נסתר. ישאון, מלה קשה, כי נראה היותה משרש שאה כמו כְשאון שלפניה, והיא בנין נפעל, בעבור דגש השי"ן, וכן היא דעת רד"ק ורוזו וגיזו; אבל לא מצאנו פעל שאה אלא להוראת השממה, לא להוראת השאון; ונ"ל כי המלה משרש נשא, וטעמה ישאו קול, כמו ישאו מדבר ועריו (למטה מ"ב י"א), אלא שהיא בשי"ן ימנית, מפני שכל השי"נין היו מתחלה ימניות, ואח"כ מפני כובד המבטא (עיין שופטים י"ב) נתחלפו קצת מהן לסמ"ך, ואמרו עָשָׂה, במבטא הסמ"ך, תחת כי בתחלה אמרו בשי"ן, ואמנם כתבו המלה בשי"ן שלא לזוז מכתיבת הקדמונים. והנה מלת נשא לרוב שמושה הקלו בה המבטא ואמרו נָשָׂא במבטא הסמ"ך; ומלת שָׁאוֹן גם היא תחלת גזרתה משרש נשא, ועניינה נשיאת קול, ולמיעוט שמושה נשארה במבטא השי"ן; והנה ישעיה אמר כִּשְׁאוֹן גם יִשָּׁאוּן בשי"ן ימנית, ובעלי הנקוד השאירו שי"ן ישאון ימנית כדי לזווגה עם שי"ן כשאון, כי ברור הוא שהנביא רצה לעשות ישאון דומה למלת כשאון, על דרך שאמר אח"כ כהמות ימים יהמיון. ודע כי בנביאים כ"י על קלף שבידי כתוב כהמות ים (גם המתרגם תרגם ימא), ומלת ישאון בשי"ן שמאלית.

XVIII.

Mentre alcuni tra i Giudei (per timore del minacciante Assiro) erano ricorsi al re d'Etiopia, il Profeta annuncia la prossima perdita dell'esercito nemico.

---

(1) O tu paese dalle ombrose ale, situato oltre i fiumi dell'Etiopia. (2) O tu che mandi messaggi per mare, e pei fiumi in barchette papiracee . : . . Andate,

העננים אשר המשיל אליהם מלך אשור, ולענין ההתפשטות הזכיר כנפים, ולא שהאיילות נקראים כנפים. ולדעת גיזי קרא ישעיה ארץ צלצל כנפים לארץ כוש, ע"ש שאיילותיה משמיעים קול בתרבותם. (ב) **השלח בים צירים**, אתה השולח מלאכים בים לקרוא לעזרתך את מלך כוש, ואמר השולח כנגד מי שהיה, והכוונה על אותם מאנשי יהודה שהיו בוטחים בעזרת כוש. בים, הוא ים סוף. **ובכלי גמא על פני מים**, מהלאה לים סוף היו המלאכים צריכים לילך על פני מימי נילוס בכלי גמא, הן ספינות קטנות של פַפִיר, שלא היו מחזיקות רק איש אחד, והיו קלות בדרכן מאד, כפי עדות הסופרים הקדמונים. ורבנו סעדיה גאון שהיה במצרים כתב (עיין רד"ק) כי במקום הגבוה מהנהר הר יוצא במים, לא יוכלו הדוגיות לעבור שלא ישברו, אך עריבות הגומא העשויות בשעוה אם יגעו בהר יפלו ולא ישברו. **לכו מלאכים קלים**, היה לו לומר השולח בים צירים לבקש עזרה מכוש ישלח מלאכים להודיע לכוש כך וכך, והפסיק הדבור אל השולח והתחיל מדבר עם המלאכים עצמם, אתם המלאכים ההולכים אל הכושים לבקש מהם עזרה, אין אתם צריכים עוד לכך, אבל בהפך לכו מהר לבשר שמה מגפת סנחריב אשר תהיה לא בחיל ולא בכח כי אם ביד ה'. וגם הדבור הזה לא השלימו, והתחיל מאמר אחר, ואמר כל יושבי תבל וגו'. **אל גוי**

יח.

קצת מלכי יהודה מיראתם מסנחריב שלחו
לבקש עזרה ממלך כוש, והנביא מבשרם
מפלת מחנה סנחריב.

(א) הֹוי אֶרֶץ צִלְצַל כְּנָפָיִם אֲשֶׁר מֵעֵבֶר לְנַהֲרֵי־כֽוּשׁ׃
(ב) הַשֹּׁלֵחַ בַּיָּם צִירִים וּבִכְלֵי־גֹמֶא עַל־פְּנֵי־מַיִם לְכוּ ׀ מַלְאָכִים

(א) הוי ארץ צלצל כנפים, הוי ארץ העושה צל גדול בכנפיה, כלומר ארץ המגינה ברוב גבורתה על החוסים בה; והיא הארץ אשר מעבר לנהרי כוש. ולענין המשך המקרא הזה עם שלאחריו, נ״ל שהתחיל הנביא והסב דבורו לארץ כוש, כדי להגיד לה מה שיקרה למחנה סנחריב; ובתוך כדי דבור הסב פניו ממנה והתחיל לדבר עם אחרים שישלחו מלאכים להודיע לאנשי כוש המופת אשר עשה ה׳ במחנה אשור, ואח״כ גם מזה הניח ידו ולא השלים דבורו, ואמר שאין צורך לשלוח שם מלאכים, כי כל יושבי תבל ידעו המאורע כנשוא נס הרים וכתקוע שופר. וגיזי׳ אומר כי לא מצאנו צלצל אלא להוראת השמעת קול, כמו צְלָצַל שהוא מין חגב, וצלצלי שמע וצלצלי תרועה, ואין זה אמת ברורה, כי מצאנו צלצל דגים (איוב מ׳ ל״א) שאין נראה היותו נקרא כן ע״ש השמעת קול, אלא ע״ש שצולל במצולות ים, שמשליכים אותו במים למשוך משם הדגים, והוא מלשון צללו כעופרת, וא״כ כדרך שמלשון גללו אמרו גלגל, כן אפשר שאמרו צלצל מענין צֵל ששרשו צלל, וגם ממנו מצאנו ויהי כאשר צללו שערי ירושלם (נחמיה י״ג י״ט) שטעמו כשהחשיכו. כנפים, פירש גיזי׳ חיילות, מלשון והיה מטות כנפיו, ולא מצאנו בשום מקום כנפים על החיילות; אבל מטות כנפיו הוא משל להתפשטות מי הנהר

messaggieri veloci, presso una nazione che ha il mento sporgente, ed è imberbe; ad un popolo temuto dappoi ch'esiste; nazione che segue il filo dei suoi disegni,

הדבר מאד שיהיה מלך גדול ונורא כמלך כוש מתחבר עם המלך החלש מלך יהודה, אשר הניח למלך אשור שיתפוש את כל עריו הבצורות ולא יצא לקראתו למלחמה, והיה לבו נמס כדונג בשמעו ביאתו; ועוד מה טעם שישלח בים צירים? והיה לו לשלוח חיילות, אבל הצירים ישלחו אותם החלשים לבקש עזרת התקיפים. ופירש לכו מלאכים קלים כנגד ישראל שימהרו להודיע בכוש דבר ה' אשר דבר על אשור, ולפי זה אין שום טעם למה הזכיר תחלה ארץ כוש, ויהיה הוי ארץ צלצל כנפים וגו' השולח בים וגו' על פני מים, כלם דברי מותר, אין להם טעם כלל, כי אין הנביא אומר דבר לארץ כוש, אלא אומר לישראל שישלחו שם מלאכים. ופירש ממושך תקיף וחזק, כי כאשר מן חזק יאמרו החזיק שענינו קרוב לענין משיכה, כן מן משך יאמרו ממושך להוראת החוזק, וזה לא יתכן, כי אמת הדבר שהחזק מחזיק הדבר ומושך בכח, אך לא ימשך מזה כלל שהממושך (שהוא פעול כמו תוחלת ממושכה) יהיה חזק, ולפי שיטתו היה ראוי שיאמרו משך להוראת התאר חזק, והמשיך להוראת המשיכה בכח, אך הענין בהפך, כי ממושך נגזר מן משך, ולא הפעל משך משם התאר ממֻשך. ומורט פירש לשון חידוד, כטעם חרב חרב הוחדה וגם מרוטה (יחזקאל כ"א י"ד), וחשב כי החידוד נאמר על הקלות, כטעם וחדו מזאבי ערב (חבקוק א' ח'), ולא הבין (מה שהבין והעיר רוזי) כי חרב מרוטה אין ענינו חרב חדה, אלא שמורטה להעביר מעליה החלודה כטעם נחשת ממורט (מ"א ז' מ"ה), כי כדרך שמריטת השער תשיב העור חָלָק ונקי, כן המתכת תשאר חלקה ונקיה וברה ע"י העברת החלודה מעליה; גם מה שחשב כי יאמר לשון חד להורות על הקלות, שקר הוא, ויפה פירש Bochart וחדו מזאבי ערב על חוזק כח הראות, כמו חַדיד בערבי, ואיננו זז מלשון חדוד, וכן בלעז vista acuta. ופירש מן הוא והלאה ממנו והלאה, ואמר שמדבר על שני עמים, תחלה על מצרים שתחת מלך כוש, ואח"כ על עם כוש עצמו שהוא ממנו והלאה, כלומר ממצרים והלאה; והנה לא מצאנו שום דוגמא לכנוי נפרד במקום המחובר, ומה שרצה להביא לדוגמא מימֵי היא (נחום ב' ט') היא ראיה לסתור, כי אין הכוונה מימיה אלא מיום שהיא, מיום היותה, כמו כאן מן הוא. ופירש קו קו לשון חוזק, מלשון ערבי קוה שענינו חוזק; והנה אין טעם לכפל קו קו, כי לא יאמר כח כח, חזק חזק, להפלגת החוזק; וכבר הרבה שמות יש לנו להוראת החוזק, בלי שיצטרך הנביא לקחת שמות חדשים

קַלִּים אֶל־גּוֹי מְמֻשָּׁךְ וּמוֹרָט אֶל־עַם נוֹרָא מִן־הוּא וָהָלְאָה גּוֹי

ממשך ומורט, הם הכושים, שהם משונים בתארם משאר בני אדם בשחרות עורם, וגם במה שחלק התחתון מפניהם נמשך לחוץ, וזה טעם ממושך, לשון תוחלת ממושכה (משלי י״ג י״ב), והם משונים ג״כ במה שהם חסרי זקן, וזה טעם מורט, לשון ולחיי למורטים (למטה נ׳ ו׳), ואמרטה משער ראשי וזקני (עזרא ט׳ ג׳). **מן הוא והלאה**, מזמן שהוא עָם. **גוי קו קו**, גוי המקיים עצתו, ואיש לא יעמוד בפניו להשיב ידו אחור. קו, תחלת הוראתו חוט מתוח ע״י משקולת של עופרת, שהבנאי מותח על הקיר כדי לבנותו נִצָּב עומד ביושר, ולא יהיה הקיר נטוי (piombo, piombino), כטעם ושמתי משפט לקו וצדקה למשקלת (למטה כ״ח י״ז), והושאל אח״כ להורות החק והגזרה אשר על פיהן יסודר מעשה או מעשים מה, כמו ונטיתי על ירושלם את קו שמרון ואת משקולת בית אחאב (מ״ב כ״א י״ג) הטעם אעשה לירושלם כאשר עשיתי לשמרון ולבית אחאב, וכן ונטה עליה קו תהו ואבני בהו (למטה ל״ד י״א) גזרה של שממון. ואבני כמו משקולת, כטעם לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן (דברים כ״ה י״ג). וכן צו לצו קו לקו (למטה כ״ח י׳) קו קרוב בעניינו לצו, כלומר מנהג וסדר הנהגה. וטעם כפילת קו קו כטעם בדרך בדרך אלך (דברים ב׳ כ״ז) שענינו אלך תמיד בדרך בלי לנטות ממנה ימין ושמאל; אף כאן גוי קו קו, גוי ההולך בשיטתו ונוהג מנהגו בלי לנטות ממנו, כלומר שמקיים מזמותיו ואין מי יְפֵר אותן. **ומבוסה**, וע״כ הוא רומס ומשפיל שאר עמים. **אשר בזאו**, כמו בזזו, כמו ימאסו כמו מים (תהלים נ״ח ח׳), עורי רגע וימאס (איוב ז׳ ה׳), וכן נְאָלִים (שם מ׳ כ״א) במקום נְלָלִים; והכוונה על נילוס ושאר נהרות השוטפים את ארץ כוש ומכסים אותה, וע״ד מליצת השיר אמר כאלו בוזזים אותה. ואמנם כנה הכושים בתארי הגבורה לפי שהיו בני יהודה בוטחים בהם, ואולי אותם מאנשי יהודה שלא היו מסכימים בעצה זאת לבקש עזרה מהכושים היו מכנים אותם דרך בזיון בתואר גוי ממושך ומורט; וישעיה קבץ כל מיני התארים שהיו מיוחסים אל הגוי ההוא. והמפרשים פירשו עם ממושך ומורט על ישראל, ומפרשים הנבואה לעתיד על מלחמת גוג ומגוג, והכושים ישלחו מלאכים לא״י לראות (לדעת רש״י) אם אמת שנתקבצו הגליות, ולדעת רד״ק ודון יצחק לשלוח מנחה לבית ה׳, ולדעת ראב״ע ילכו המלאכים אל ארץ כוש לבשר הגאולה לישראל העומדים שם בגלות. ואמנם אין רמז בנבואה הזאת לקבוץ הגליות. וגיזי׳ פירש השולח בים צירים על ארץ כוש הנזכרת למעלה, ואמר השולח על העם, והכושים לפי דעתו היו שולחים צירים לחזקיהו והתחברו עמו כנגד מלך אשור; ורחוק

e le altre nazioni conculca: la cui terra è da fiumi predata. (3) Ma che? Anzi voi tutti abitatori del mondo, voi tutti, che nella terra avete soggiorno, voi tutti il futuro evento vedrete, come (vedesi da lungi) quando sui monti vien alzato un vessillo, come quando vien sonata la buccina l'udrete. (4) Imperocchè egli è cosi ch' il Signore m' ha parlato: ch' io stia tranquillo, ed osservi dal mio luogo un evento (inaspettato), come (sarebbe) un calore secco in sull' aurora, o una nuvola di rugiada nella calda stagione della messe. (5) Imperocchè prima che giunto sia il momento del ricolto, dopo caduta la gemma, ed il fiore cangiatosi in agresto vicino a maturità, egli taglierà colle falci i sar-

ובוטח, ואראה המאורע העתיד להיות, שהוא מגפת חיל סנחריב. והמפרשים כלם יַחְסוּ השקיטה והראייה לאל ית', וזה לא יתכן, מאחר שהוא הפועל המגפה ההיא, לא יצדק לומר עליו שהוא יושב ורואה. כחם צח עלי אור, יונתן ואחרים פירשו אור כמו שֶׁמֶשׁ, ורש"י פירש ירק, כמו ללקט אורות (מ"ב ד' ל"ט), ורא"בע ורד"ק פירשוהו מָטָר, וסמכו על איוב ל"ו ל"ב ול"ז י"א, וגם אני מתחלה פירשתיו מטר, ואמרתי שהכוונה שהמאורע ההוא יהיה פתאומי ורחוק מאמדן הדעת, כמו חום יבש שיהיה אחר המטר, שהוא דבר בלתי מצוי; ואח"כ ראיתי כי אין שום הכרח לפרש אור ענין מטר בפסוקי איוב הנ"ל, והנני מפרש (כדעת תלמידי מוה"רר יהודה אריה אוזימו) אור על אור הבקר או עמוד השחר, כמו לאור יקום רוצח (איוב כ"ד י"ד), וידוע כי בסוף הלילה ותחלת הבקר היא השעה היותר קרה שבכל כ"ד שעות היום, והנה מפלת מחנה סנחריב הוא מאורע זר ורחוק ממנהגו של עולם, כמו שהוא חום גדול בתחלת הבקר. והמשילו ג"כ לעב טל בחם קציר, כי בא"י אין מטר בימות החמה (עיין ש"א י"ב י"ז), וכן ר' יוסף שווארץ (אשכנזי היושב בא"י) כתב בספרו תבואות הארץ, כי בחדש סיון (שהוא זמן הקציר) החום מִתְרַבֶּה, ולא נראים עננים, והטל מעט. וכן איוב כשהיה מצייר עונג הצלחתו בזמן שעבר, הזכיר כדבר גדול (כ"ט י"ט) וטל ילין בקצירי. ודע כי מה שאנו קוראים rugiada (rosée, Thau) איננו יורד מן העננים, אבל בלה"ק וכן בלשון ערבי גם המטר הַדַּק מאד היורד מן העננים נקרא טל. (ה) כי לפני קציר, מאחר שהתחיל כמשל לקוח מן הקציר שיש בו, וקציר שזכר בפסוק השני הזה, הכוונה בו על הבציר. ובסר גמל יהיה נצה, נִצָּה הוא הנושא ובוסר גומל הנשוא, הכן והוא

קַו־קָו וּמְבוּסָה אֲשֶׁר־בָּזְאוּ נְהָרִים אַרְצוֹ׃ (ג) כָּל־יֹשְׁבֵי תֵבֵל
וְשֹׁכְנֵי אָרֶץ כִּנְשֹׂא־נֵס הָרִים תִּרְאוּ וְכִתְקֹעַ שׁוֹפָר תִּשְׁמָעוּ׃
(ד) כִּי כֹה אָמַר יְהוָה אֵלַי אֶשְׁקוֹטָה וְאַבִּיטָה בִמְכוֹנִי כְּחֹם
צַח עֲלֵי־אוֹר כְּעָב טַל בְּחֹם קָצִיר׃ (ה) כִּי־לִפְנֵי קָצִיר כְּתָם־
פֶּרַח וּבֹסֶר גֹּמֵל יִהְיֶה נִצָּה וְכָרַת הַזַּלְזַלִּים בַּמַּזְמֵרוֹת וְאֶת־

מלשון ערב. ופירש בזאו כמו בזעו, כמו הגמיאיני וגמיעה, ושרש בזע בארמי לשון קריעה ובקיעה, ולשון בקיעה מצוי אצל הנהרות; ולא הבין כי מליצה היא בלה״ק לומר לשון בקיעה על הדבר היוצא ומתראה פתאום, כמו אז יבקע כשחר אורך (למטה נ״ח ח׳), וכן כי נבקעו במדבר מים (שם ל״ה ו׳), וכן בצורות יאורים בִּקֵּעַ (איוב כ״ח י׳), וכן אתה בקעת מעין ונחל (תהלים ע״ד ט״ו), וכן נהרות תבקע ארץ (חבקוק ג׳ ט׳), שהארץ מְבַקַּעַת ומוציאה נהרות, אבל שהנהרות בוקעים את הארץ כמו כאן אשר בקעו נהרים ארצו, היא מליצה אשר לא מצאנו דוגמתה בכתובים. רק שתי פעמים מצאנו בקיעה אמורה על המקום שהמים יוצאים ממנו, ויבקע צור ויזובו מים (ישעיה מ״ח כ״א), יבקע צורים במדבר (תהלים ע״ח ט״ו), אך בשני המקומות לשון בקיעה אמור על הצור להורות על הנס, שהיה כאלו בקע ה׳ את הסלע ויצאו ממנו מים, ואין להביא מכאן שום ראיה על היות בלה״ק מליצה נהוגה לומר על הנהרות הטבעיים שהם בוקעים את הארץ; מלבד כי אפילו תהיה המליצה נהוגה בלשון, הנה אין זה כנוי מיוחד לשום מחוז, שהנהרות בוקעים ארצו, כי אין ארץ נושבת שאין נהרות עוברים בה, ואמנם היא מדה מיוחדת לקצת ארצות, שהנהרות שוטפים אותן וכאלו בוזזים אותן. (ג) כל ישבי תבל. דרך מליצת השיר הוא אומר אין צורך שתשלחו מלאכים לבשר המאורע, כי יהיה נודע בכל הארץ, וכל שוכני ארץ יראוהו וישמעוהו כנשוא נס על ההרים וכתקוע שופר, כלומר כמו בזמן שנושאים נס על ההרים וכמו בזמן שתוקעים בשופר (כי אף העומדים מרחוק רואים הנס ושומעים הקול), כלומר יראוהו וישמעוהו כדרך שרואים מרחוק נס שנושאים בראש ההר, וכדרך ששומעים מרחוק את קול השופר. ורש״י וראב״ע לא הבינו כי הנס והשופר אינם אלא משל, ונחלקו מי הוא הנושא והתוקע, רש״י אומר שהוא סנחריב, וראב״ע אומר שהוא האל הקורא עמים להשחית מחנה סנחריב (כאלו היתה מגפת סנחריב ע״י בשר ודם, מה שלא היה), או שהוא סימן למפלת האויב, שהאל נושא נס ותוקע שופר להכותו. (ד) אשקוטה ואביטה במכוני. אמר לי ה׳ שאשב במקומי שקט

menti, toglierà e reciderà i palmiti. (6) Resteran tutti abbandonati agli uccelli rapaci delle montagne, ed ai quadrupedi terrestri: vi staran sopra tutta la state gli uccelli rapaci, ed ogni sorta di terrestri quadrupedi vi passerà sopra l'inverno. (7) In allora verranno portati presenti al Signore Sabaot da un popolo che ha il mento sporgente ed è imberbe, da un popolo temuto dappoi ch' esiste; nazione che segue il filo de' suoi disegni, e le altre nazioni conculca, la cui terra è da fiumi predata: (verranno portati presenti) al luogo, in cui si adora il Signore Sabaot, al monte cioè di Sion.

יעמוד עליו כל זמן הקיץ. תחרף, תעמוד עליו כל זמן החורף. עליו, לשון זכר ויחיד, והכוונה על הנמשל שהוא מחנה אשור, ומה שאמר שהעיט יעמוד עליו בקיץ והבהמות בחרף, לאו דוקא, וצריך ליתן את האמור לזה בזה ואת האמור לזה בזה (ג"ז); ואולי ייחס הקיץ אל העופות והחרף אל החיות, כי העופות נראים יותר בימות הקיץ, והחיות נראות יותר בזמן הקור. (ז) בעת ההיא יובל שי, כשישמעו הכושים מגפת מחנה אשור, יכירו גדולת אלהי העברים וישלחו מנחה להיכלו; ואע"פ שדבר זה לא נתפרש בספר מלכים וד"ה, אין ראייה שלא נתקיים, והנה מצאנו שמלך בבל שלח ספרים ומנחה אל חזקיהו, ודבר זה נכתב בעבור מה שנבא אליו ישעיה מן הרע על הדבר הזה, הנה ימים באים ונשא כל אשר בביתך וגו', וענין מלך כוש לא נכתב, כי לא נמשך ממנו דבר לטוב או לרע לישראל. יובל שי וגו' עם ממשך ומורט. יובל שי של עם ממושך ומורט, ואח"כ פירש יותר ואמר במ"ש ומעם נורא וגו'. והנה באמת היה האתנח ראוי להנתן תחת מלת ארצו; ואמנם להיות כנויי הכושים מאריכים המאמר מאד, התחכם בה"ט להכניס הקריאה ולחלק אותם לשני נתחים, כמו שעשה למעלה בפסוק ב' באופן שהנתח האחד יהיה דבק עם יובל שי לה' צבאות, והשני דבק עם אל מקום שם ה' צבאות הר ציון, ויובל שי עומד במקום שנים, יובל שי של גוי קו קו ומבוסה אל מקום שם ה' צבאות.

הַנְּטִישׁוֹת הֵסִיר הֵתַז׃ (ו) יֵעָזְבוּ יַחְדָּו לְעֵיט הָרִים וּלְבֶהֱמַת
הָאָרֶץ וְקָץ עָלָיו הָעַיִט וְכָל־בֶּהֱמַת הָאָרֶץ עָלָיו תֶּחֱרָף׃ (ז)
בָּעֵת הַהִיא יוּבַל־שַׁי לַיהוָה צְבָאוֹת עַם מְמֻשָּׁךְ וּמוֹרָט וּמֵעַם
נוֹרָא מִן־הוּא וָהָלְאָה גּוֹי ׀ קַו־קָו וּמְבוּסָה אֲשֶׁר בָּזְאוּ נְהָרִים
אַרְצוֹ אֶל־מְקוֹם שֵׁם־יְהוָה צְבָאוֹת הַר־צִיּוֹן׃

הפרח יהיה בסר (רש"י ורד"ק). גומל, קרוב לבישול, כמו ויגמול שקדים (במדבר י"ז כ"ג) ענינו הבשיל שקדים, וגומל שהוא בינוני ענינו מתבשל וקרוב לבישול. נצה, כמו וישלך כזית נצתו (איוב ט"ו ל"ג), ובא הפועל יהיה בלשון זכר כמו בוסר שהוא הנשוא, גם כי באמת הוא מתיחס יותר לנצה שהוא הנושא, והוא כאלו אמר ויהיה בסר גומל במקום שהיתה תחלה נצה. הזלזלים, אין לו אח, והוא משרש זלל המורה רעדה ונדנוד, כמו הרים נזלו (עיין למטה ס"ג י"ט), וקרוב אליו שרש דלל, וממנו מדולדל (עיין למטה ל"ח י"ב). נטישות, קראן כן על שם התפשטותם, מלשון שלוחותיה נטשו עברו ים, וכן הסירו נטישותיה (ירמיה ה' י'), נטישותיך עברו ים (שם מ"ח ל"ב). התז, הפעיל משרש תזז, ובלשון חכמים התיז את הראש בבת אחת (חולין פרק ב'), או שהיו צרורות מנתזין מתחת רגליה (קמא פרק ב'), ונ"ל כי נתז ותזז שניהם מגזרת נזה שענינו דלוג (עיין פירושי למטה כ"ב ט"ו), והנה צרורות מנתזין ענינו מדלגין ומקפצין ממקום למקום, והפיעל מורה על רבוי הפעולה, והתיז את הראש ענינו גרם לו שיקפוץ ממקומו, וכן כאן הסיר התז כרת בכח באופן שיקפצו ממקומם למקום אחר. וכל זה אמנם משל על מגפת מחנה אשור אחרי לָכְדוֹ כל ערי יהודה, והיותו קרוב לבא ירושלימה. (ו) יעזבו, הזלזלים והנטישות הכרותות, כלומר פגרי מחנה אשור. עיט, הם העופות הדורסים, כמו וירד העיט על הפגרים. וקץ,

XIX.

Annunzio di gravi calamità all'Egitto, e di florida prosperità alla Giudea.

---

(1) Destino dell'Egitto. Il Signore è per montare sopra una nube veloce, e comparire in Egitto: gli Dei dell'Egitto traballeranno al suo cospetto, ed il cuore degli Egizi ne rimarrà liquefatto. (2) Io concitero gli Egizi contro gli Egizi, combatterà l'uno contro l'altro fratello, l'uno amico contro l'altro, città contro città, regno contro regno. (3) L'animo verrà

שׁשם לארצם, כן התנבא כי אז בהיות ישראל על אדמתם לבטח תחת
מלכי פרס, יעלה קמביזס בן כרש וישחית את מצרים; והמשיל
עונש הצרה אשר תמצא אז את מצרים במשל רוכב העב, וכן דעת
רש"י ורד"ק, גרוטיוס גם Vitringa, רצוני שרוכב העב משל על הצרות.
הנה ה' רכב על עב קל, משל על צאת גזרתו, והראות פעולתו.
ונעו אלילי מצרים, דרך מליצת השיר יחס החיים למה שאין בו רוח
חיים, כטעם גם ברושים שמחו לך, והכוונה שלא יהיה בהם כח להציל
את עמם. ונעו, כמו למטה (כ"ד כ) נוע תנוע ארץ כשכור. (ב)
וסכסכתי מצרים במצרים, עיין למעלה ט' י'. ממלכה בממלכה,
לא ממלכה ממש, אלא מדינה ואפרכיה, שהיתה מצרים נחלקת לשלשים
ושש אפרכיות, וסופרי היונים קוראים אותן נומוס, וכן בתרגום המיוחס
לשבעים זקנים מתורגם כאן נומוס על נומוס. (ג) ונבקה, מן בקק,
בנין נפעל, והיה משפטו ונבקה, אלא שהוקל, כמו אשר יזמו לעשות
דו:

יט.

יעוד רעות רבות וצרות לארץ מצרים, והצלחה
גדולה ליהודה.

(א) מַשָּׂא מִצְרָיִם הִנֵּה יְהוָה רֹכֵב עַל־עָב קַל וּבָא מִצְרַיִם
וְנָעוּ אֱלִילֵי מִצְרַיִם מִפָּנָיו וּלְבַב מִצְרַיִם יִמַּס בְּקִרְבּוֹ׃ (ב)
וְסִכְסַכְתִּי מִצְרַיִם בְּמִצְרַיִם וְנִלְחֲמוּ אִישׁ־בְּאָחִיו וְאִישׁ בְּרֵעֵהוּ
עִיר בְּעִיר מַמְלָכָה בְּמַמְלָכָה׃ (ג) וְנָבְקָה רוּחַ־מִצְרַיִם בְּקִרְבּוֹ

(א) משא מצרים, גרוטיוס ואחריו רוז׳ וגיז׳ פירשו הנבואה הזאת על זמן שמלכו במצרים שנים עשר נשיאים שחלקו הממלכה ביניהם, ומלכו חמש עשרה שנה, ואח״כ נלחמו זה בזה וגבר אחד מהם הוא Psammetichus ומלך לבדו על מצרים כלה, ועליו נאמר וסכרתי את מצרים ביד אדונים קשה. והפירוש הזה הוא בעיני בלתי צודק, כי למטה הוא אומר אך אוילים שרי צען חכמי יועצי פרעה, איך תאמרו אל פרעה, א״כ היה אז על מצרים מלך אחד, פרעה אחד, לא רבים, גם עיר ממלכה אחת היתה במצרים, והיא צען, לא זולתה, מאחר שהוא אומר שרי צען חכמי יועצי פרעה. וגם אם נאמר שהנשיאים ההמה אשר מלכו במצרים לקחו כלם כנוי פרעה, ושהזכיר צען מפני שהיתה קרובה וידועה יותר לישראל, ושאמנם עוד ערי ממלכה אחרות היו במצרים, עדיין יקשה מאד שהוא אומר אח״כ איה אפוא חכמיך, והיה לו לומר חכמיכם אם היו המלכים שנים עשר. ולדעתי נאמרה הנבואה הזאת לימים רחוקים אחרי ישעיה, כי כמו שנבא ישעיה על גלות ישראל לבבל ועל חזרתם

meno in petto agli Egizi; io renderolli privi di consiglio, e ricorreranno agli idoli, agli oracoli, ai mani, ed agli Ideonim. (4) Metterò l' Egitto in mano d' un aspro signore, un re feroce li dominerà: è il Signore Iddio Sabaot, ch' il dice. (5) Mancherà l' acqua al lago, il fiume si asciugherà, si seccherà. (6) I fiumi manderan cattivo odore; diverranno scarsi, si asciugheranno anzi i canali dell' Egitto: le canne e l' alga languiranno. (7) Resterà nuda la campagna vicina al Nilo, quella stessa che gli sta alle sponde; e quanto è seminato nel Nilo stesso si seccherà, andrà in polvere, non sarà più. (8) Dispererannosi i pescatori, faran lutto tutti coloro, che sogliono gittare l' amo nel Nilo; e queglino che stender sogliono la rete sull' acqua saran

המים הנקים ונמוכים; זנח בערבי באוש, וקרוב לו צחנה (שרֵדר ורוזי
וגיז) וההפעיל איננו כאן פעל יוצא, רק הוראתו על שנוי ההוה בגוף
הדבר כמו ילבינו (למעלה א׳ י״ח); ולענין האל״ף, נראה שהיה להם שם
התאר אֶזְנָח שהיה ענינו דבר סרוח, וממנו הפעיל, בשמירת
האל״ף מן השם, על דרך שֵׁרִיתִךָ (ירמיה ט״ו י״א) מן שֵׁרִית (שְׁאֵרִית).
(ז) מצור, היא מצרים, וכן במ״ב י״ט כ״ד, ומיכה ז׳ י״ב. קנה וסוף,
שגדלים על שפת הנהר. קמלו, אין לו רק את אחד (למטה ל״ג ט׳),
ובלשון סורי ענינו אלישות וחולי. (ח) ערות, נ״ל לשון ערום ועריה
(יחזקאל י״ו ז׳), וכן ערות יסוד עד צואר (חבקוק ג׳ י״ג), ערו ערו
עד היסוד בה (תהלים קל״ז ז׳), והוא מקור עומד במקום כל הזמנים,
והטעם אף השדות שעל היאור, ועל פי היאור, גם הם יהיו ערומים
מכל. נדף, אין ענינו כענין שרש הדף, אך הוראתו פירוד חלקי הגוף
היבש והיותם לאבק פורח, וכן יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו (למטה
מ״א ב׳), וכן כהנדוף עשן תנדף כהמס דונג וכו׳ (תהלים ס״ח ג׳)
תעשה אותם נְדָפִים כמו העשן שחלקיו מתפרדים ומתפזרים ואיננו.
וכל מזרע יאור, אפילו אם יזרעו היאור עצמו בקרקעיתו בהיותו
חסר מים (תלמידי מוה״רר הלל קנטוני), ולדעת תלמידי מוה״רר אליעזר
אליה איגל ערות על יאור מה שצומח מאליו על שפת היאור, וכל מזרע
יאור מה שנזרע על שפת היאור ע״י אדם. יבש, ביו״ד אחת, אולי

וַעֲצָתוֹ אֲבַלֵּעַ וְדָרְשׁוּ אֶל־הָאֱלִילִים וְאֶל־הָאִטִּים וְאֶל־הָאֹבוֹת
וְאֶל־הַיִּדְּעֹנִים׃ (ד) וְסִכַּרְתִּי אֶת־מִצְרַיִם בְּיַד אֲדֹנִים קָשֶׁה וּמֶלֶךְ
עַז יִמְשָׁל־בָּם נְאֻם הָאָדוֹן יְהוָה צְבָאוֹת׃ (ה) וְנִשְּׁתוּ־מַיִם
מֵהַיָּם וְנָהָר יֶחֱרַב וְיָבֵשׁ׃ (ו) וְהֶאֶזְנִיחוּ נְהָרוֹת דָּלְלוּ וְחָרְבוּ
יְאֹרֵי מָצוֹר קָנֶה וָסוּף קָמֵלוּ׃ (ז) עָרוֹת עַל־יְאוֹר עַל־פִּי יְאוֹר
וְכֹל מִזְרַע יְאוֹר יִיבַשׁ נִדַּף וְאֵינֶנּוּ׃ (ח) וְאָנוּ הַדַּיָּגִים וְאָבְלוּ
כָּל־מַשְׁלִיכֵי בַיְאוֹר חַכָּה וּפֹרְשֵׂי מִכְמֹרֶת עַל־פְּנֵי־מַיִם אֻמְלָלוּ׃

במקום יָזֹמּוּ, וְנָבַקָּה במקום וְנָבְקָה, וענין שרש בקק ענין הריקה, כמו הנה ה' בוקק הארץ (למטה כ"ד א'), תהיה רוח מצרים ריקה בקרבו, תהיה כדבר ריק, שאין בו ממש, על דרך ובקותי את עצת יהודה (ירמיה י"ט ז'), וכן מלת בריק ענינה להבל. ועצתו אבלע, אשיתהו אובד עצות, כלומר לא תשאר להם עצה, לא ידעו מה לעשות, כי הרעה אשר תבא עליהם, לא ימצאו לה תקנה, וע"כ ידרשו אל האלילים, כי יראו כי חכמתם ועצתם לא תועילם; וזה סיוע לפירושי, כי אמנם אם הרעה אשר תבא עליהם לא היתה אלא מריבה ביניהם, הלא כשיכירו שהמריבה רעה להם יחדלו ממנה וישובו לאגודה אחת, ואין צורך לדרוש אל האלילים. האטים, המדברים לאט, בקול נמוך. (ד) וסכרתי, הכ"ף במקום גימ"ל, כמו ויסכרו מעינות תהום (בראשית ח' ב'), כי יסכר פי דוברי שקר (תהלים ס"ג י"ב), וכאן הוא מלשון הסגיר ביד אויב (איכה ב' ז'), סגר אלהים היום את אויבך בידיך (ש"א כ"ו ח'), ענין נתינה ביד. אדנים קשה ומלך עז, הוא קמביזיס. (ה) ונשתו, נפעל משרש נשת, ענינו חסרון והעדר, כמו נשתה גבורתם (ירמיה נ"א ל'), לשונם בצמא נָשָׁתָּה (למטה מ"א י"ז), וכן בהפוך אותיות אם ינתשו מים זרים קרים נוזלים (ירמיה י"ח י"ד), והפסוק הזה לקוח מאיוב (י"ד י"א), ושם כתוב אזלו, וגם הוא ענין העדר. מהים, נ"ל שהוא מקום מים גדול שעשה במצרים המלך Moeris, והיה נקרא על שמו Lacus Moeridis, והיו נקוים בו המים היתרים כשהיה נילוס עולה יותר מדי, והנה אמר תחלה שלא יהיה שם מותר מים שיקוה בים, ואח"כ שהנהר יחרב מכל וכל וייבש. ורוזי' וגיז' ואחרים פירשו ים על נילוס עצמו. (ו) והאזניחו, יהיה ריחם רע, כדרך

desolati. (9) Resteran delusi coloro, che lavorano il lino; i pettinatori e i testori impallidiranno. (10) I suoi fondamenti (i più alti personaggi) saranno abbattuti, tutti coloro che lavorano a mercede avran l' animo dolente. (11) Sono pur sciocchi i grandi di Tani; i savii, i consiglieri di Faraone, sono un insensato Consiglio. Come mai potete voi millantarvi presso Faraone e dire: « O figliuolo d' antichi re, di stirpe io sono di savii »? (12) Dove son eglino i tuoi saggi?

ושכירות, כלומר הפועלים המשכרים לעבוד עבודה (לודוביקום de Dieu ורוזן וגיזי), והנה זכר החשובים והפחותים בעם (גיזי). ורוזן ואחרים פירשו שתותיה האורגים, לשון שתי וערב, ובלשון סורי אַשְׁתִּי עניננו ארג; ורש"י ורד"ק פירשו שֶׁכֶר ענין סגירה. אגמי נפש, לשון עגמה נפשי (איוב ל׳ כ"ה), ואחרים פירשו אגמים שבהם נפש, כלומר דגים: ובתרגום היוני המיוחס לשבעים זקנים מתורגם כאלו כתוב עושי שֵׁכָר בשי"ן ימנית, והוא זיתום המצרי, ואין הדבר רחוק, ולפי זה יתכן לפרש גם שתותיה העושים מיני שתיה. (יא) אך אולים, אחר שהזכיר הצרות שתבאנה על מצרים התחיל ללעוג על המלך ועל שריו ועל חכמיו שהיו מתפארים בידיעת העתידות. חכמי יועצי פרעה, חכמי פרעה היועצים את פרעה, היועצים אותו עצה נבערה (יונתן ואחרים). ואולי עצה נבערה הוא הכנוי יועצי פרעה הם יועצים נבערים, ותהיה עצה כנוי ליועצים, כמו משפט שהוא לפעמים כנוי לשופטים, כמו ונגשו אל המשפט ושפטום; וסיוע לזה כי לא מצאנו נבער אלא על האדם, נבער כל אדם (ירמיה י׳ י"ד), כי נבערו הרועים (שם כ"א). איך תאמרו אל פרעה, איך יתפאר כל אחד מכם לפני פרעה לאמר בן חכמים אני? כי החכמים במצרים היו כלם משבט אחד, דוגמת הכהנים בישראל; ומלות בן מלכי קדם הן ויקאטיף, אם אתה אדוני המלך מזרע מלכי קדם, הנה גם אני מזרע חכמים (יונתן ורש"י). (יב) וידעו, הידיעה קודמת להגדה, וכאן הכוונה יגידוה אם ידעוה, ואח"כ הוסיף ידעו (אם יוכלו) מה יעץ ה׳, ויפה בא האתנח אחר ויגידו נא לך. אים אפוא, טעות נפלה כאן בטעמים, ומלת אפוא צריכה להיות דבקה לשלפניה (אַיֵּם אפוא), כמו איה אפוא פיך (שופטים ט׳ ל"ח), ולא שלחתי ידי להגיה, יען לא מצאתי כן בשום ספר. ובאיוב (י"ז ט"ו) וְאַיֵּה אֵפוֹ תקותִי, המפסיק במלת ואיה, ואין ספק כי גם זה טעות, ובדפוס ברישה ואַיֵה אֵפוֹ, והוא נכון לפי הענין, אבל להיות תקותי מלה ארוכה לא יתכן שיבאו לפניה שני מונחים, אלא

(ט) וּבֹשׁוּ עֹבְדֵי פִשְׁתִּים שְׂרִיקוֹת וְאֹרְגִים חוֹרָי׃ (י) וְהָיוּ שָׁתֹתֶיהָ
מְדֻכָּאִים כָּל־עֹשֵׂי שֶׂכֶר אַגְמֵי־נָפֶשׁ׃ (יא) אַךְ־אֱוִלִים שָׂרֵי צֹעַן
חַכְמֵי יֹעֲצֵי פַרְעֹה עֵצָה נִבְעָרָה אֵיךְ תֹּאמְרוּ אֶל־פַּרְעֹה בֶּן־
חֲכָמִים אֲנִי בֶּן־מַלְכֵי־קֶדֶם׃ (יב) אַיָּם אֵפוֹא חֲכָמֶיךָ וְיַגִּידוּ נָא

הקריאה יָבֵשׁ, לשון עבר, כמו נִדַּף. (ט) ובשו עבדי פשתים, העושים מלאכה בפשתים, כטעם משפחות בית עבודת הבוץ (ד"ה א' ד' כ"א), יבושו מתקותם שהיו בוטחים שתהיה להם מלאכה להשתכר בה; והזכיר כרת העושים מלאכה בפשתים כי הם צריכים למים הרבה לשרות בהם הפשתן, ובחסרון המים אף אם יש להם פשתן מן השנה הקודמת, לא יוכלו לעשות מלאכתם בה (תלמידי מוה"רר מרדכי מורטארה). שריקות, המפרשים פירשו תאר לפשתים על שם שנסרקים במסרק, ואין בזה טעם, כי איננו שבח לפשתים היותם צריכים סריקה, ואין בהודעה הזאת שום תועלת במליצה, גם בעלי הטעמים הפרידו פשתים מן שריקות. ולדעתי שריקות הוא שם האומנים הסורקים הפשתן, וקרוב לזה במשנה (כלים פי"ב משנה ב') קנה מאזנים של סרוקות, ופירושו סורקי צמר ופשתים. חורי, ראב"ע וגיזי פירשו בגדים לבנים; ובעל מכלל יופי ורמזי פירשו בגדים עשויים חורים חורים; ויונתן ורש"י ורד"ק פירשו מצודות של דגים העשויות חורים חורים. ואני בראותי כי מן ונשתו מים מהים עד אף אוילים שרי צוען, כלומר בכל ציור יובש היאור, אין שום חלק מהפסוק שלא יהיה בו נושא ונשוא יחדו (ונשתו מים, והנהר יחרב, והאזניחו נהרות, דללו וחרבו יארי מצור, קנה וסוף קמלו, ערות על יאור, וכל מזרע יאור יבש נדף, ואנו הדיגים, ואבלו כל משליכי, ופורשי מכמורת אמללו, שתותיה מדכאים, כל עשי שכר אגמי נפש, לשון עגמת נפש), ובראותי בישעיה (כ"ט כ"ב) לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו, אני אומר כי חורי הוא הנשוא, ועניינו הסורקים והאורגים ילבינו פניהם, והאתנח ראוי להנתן תחת פשתים; ומלת חורי קריאתה חוָרָי, כלומר לבנים, יהיו לבנים, ילבינו פניהם. ותלמידי מוה"רר אברהם בריגו הקשה כי לא מצאנו שרש חָוַר להלבנת הפנים בלא מלת פנים, והשיבותי כי כן מצאנו שרש חָפֵר הנגזר מן חָוַר, בלא מלת פנים, כגון כי בושו כי חפרו (תהלים ע"א כ"ד). (י) והיו שתתיה, האנשים הנכבדים והגדולים, שהם כמו היסודות בעם, לשון כי השתות יהרסון (תהלים י"א ג'), וכן למטה פנת שבטיה על נכבדי העם (דון יצחק בשם אחרים וגיזי). כל עשי שכר, לשון וזורע צדקה שכר אמת (משלי י"א י"ח), ענין שֶׂכֶר

Te l' annunzino (se la sanno). Si mostrino conoscitori di ciò che il Signore Sabaot ha deciso intorno all' Egitto. (13) Sono stolti i grandi di Tani, s' ingannarono i grandi di Menfi, l' Egitto fu condotto in errore dai principali tra le sue tribù. (14) Il Signore mescè nel seno dell' Egitto uno spirito di vertigine, sicchè essi lo fanno traviare in ogni sua azione, come vien fatto traviare un ubriaco giunto al grado di vomitare. (15) Quindi non può riuscire all' Egitto alcuna operazione, che produca capo e coda, rami e verméne. (16) Allora l' Egitto diverrà simile alle femmine: esso rimarrà turbato e pavido al movimento del braccio del Signore Sabaot, il quale è per muoverlo contro di lui. (17) La Giudea diverrà per l' Egitto motivo di

כפה ואגמון אם הוא ממיני הצמחים. ועיין למעלה ט׳ י״ג. וגיזו פירש ראש וזנב פועל לא פָעוּל, לא יהיה למצרים שום מעשה שיעשה אותו מי שהוא ראש, או מי שהוא זנב וכו׳; וזה רחוק, כי מצרים כלו הוא כאן כאיש אחד, לא כקבוץ אנשים הרבה. (יו) בנשים, משל לחולשה ומורך לב, כמו הנה עמך נשים בקרבך לאויביך פתוח נפתחו שערי ארצך (נחום ג׳ י״ג), נשתה גבורתם היו לנשים (ירמיה נ״א ל׳). (יז) לחגא, האל״ף במקום ה״א, והוא מלשון יחוגו וינועו כשכר (תהלים ק״ז כ״ז), והנה שרש חגג מורה תנועה בלתי מסודרת, אם לשמחה, ומזה כל לשון חַג, ואם מפני שכרות כמו בפסוק הנ״ל, ואם מרוב הבהלה והפחד, כמו כאן, והכוונה כי ארץ יהודה והצלחתה תהיה סבת חרדה ואימה למצרים. כל אשר יזכיר אתה אליו יפחד, רש״י ראב״ע ורד״ק לא חשו לפרש המלות האלה, כי כל מי שהורגל בדבור העברי לא יטעה בהבנתן, אבל חכמי האומות נכשלו בהן, ונדחקו לפרש אותן בדרכים שונים, כלם בלתי נכוחים למבין. ויש לתמוה על איש יהודי, פיליפסון, שתרגם המלות כמשמען (איין יעדער דער עם איהם ערוועהנט, ערבעבט), והמובן מן המלות האלה בלשון אשכנז הוא שהמזכיר אדמת יהודה למצרים, הוא עצמו (המזכיר אותה) ירעד; וזה ודאי איננו כוונת הכתוב. אבל האמת הוא כי יפחד חוזר למצרים, ומלות כל אשר יזכיר אותה אליו אינן נושא המאמר, אבל הן להורות על הזמן, כאלו אמר: יהיה מי שיהיה שיזכיר אותה למצרים, כלומר כל שעה שיבא אדם ויזכיר אותה אליו, מיד יבא בלב מצרים אימה ופחד. ודוגמת זה כל איש זובח זבח ובא נער הכהן (ש״א ב׳ י״ג), הכוונה כשהיה אדם, יהיה מי שיהיה, זובח זבח, מיד היה בא נער הכהן וכו׳. וכן בתלמוד (קמא פ״ז) מאן דאמר לי אין

לְךָ֑ וְיֵדְע֕וּ מַה־יָּעַ֛ץ יְהוָ֥ה צְבָא֖וֹת עַל־מִצְרָֽיִם׃ (יג) נֽוֹאֲלוּ֙ שָׂרֵ֣י
צֹ֔עַן נִשְּׁא֖וּ שָׂ֣רֵי נֹ֑ף וְהִתְע֥וּ אֶת־מִצְרַ֖יִם פִּנַּ֥ת שְׁבָטֶֽיהָ׃ (יד) יְהוָ֛ה
מָסַ֥ךְ בְּקִרְבָּ֖הּ ר֣וּחַ עִוְעִ֑ים וְהִתְע֤וּ אֶת־מִצְרַ֙יִם֙ בְּכָל־מַעֲשֵׂ֔הוּ
כְּהִתָּע֥וֹת שִׁכּ֖וֹר בְּקִיאֽוֹ׃ (טו) וְלֹא־יִהְיֶ֥ה לְמִצְרַ֖יִם מַעֲשֶׂ֑ה אֲשֶׁ֧ר
יַעֲשֶׂ֛ה רֹ֥אשׁ וְזָנָ֖ב כִּפָּ֥ה וְאַגְמֽוֹן׃ (טז) בַּיּ֣וֹם הַה֔וּא יִהְיֶ֥ה מִצְרַ֖יִם
כַּנָּשִׁ֑ים וְחָרַ֣ד ׀ וּפָחַ֗ד מִפְּנֵי֙ תְּנוּפַ֣ת יַד־יְהוָ֣ה צְבָא֔וֹת אֲשֶׁר־ה֖וּא
מֵנִ֥יף עָלָֽיו׃ (יז) וְֽהָיְתָה֩ אַדְמַ֨ת יְהוּדָ֤ה לְמִצְרַ֙יִם֙ לְחָגָּ֔א כֹּ֠ל אֲשֶׁ֨ר

מונח ודחי (ואיה אפו), והסופרים טעו והפכו סדר הטעמים, וכתבו הדחי במקום המונח והמונח במקום הדחי. (יג) נשאו, מלשון הנחש השיאני (בראשית ג׳ י״ג), שענינו התעני על ידי שהסיר ממני הפחד (עיין מה שכתבתי בבכורי העתים תקפ״ח עמוד קמ״ג), אף כאן טעו כי לא יראו את האויב. נֹף, היא Menfi, ונקראת ג״כ (הושע ט׳ ו׳) מֹף, ולדעתי עקר שמה מנף, ופעמים השמיטו ממנו המ״ם, ופעמים הנו״ן, וכן לדעתי דודנים (בראשית י׳ ד׳) ורודנים (ד״ה א׳ א׳ ז׳) עקר שמם דרדנים, וכן דעואל (במדבר א׳ י״ד, וז׳ מ״ב, וי׳ כ׳) ורעואל (שם ב׳ י״ד), עקר שמו דרעואל. פנת שבטיה, השרים והנכבדים שהם אבן פנה שכל העם נשען עליהם, והם חכמי יועצי פרעה, הם התעו את מצרים. (יד) מסך, ענינו עירוב דברים במשקה, כמו למעלה (ה׳ כ״ב) ואנשי חיל למסוך שכר, והכוונה כי בקרב כל אדם יש רוח, וברוח הטבעי ההוא אשר בקרב מצרים ה׳ עירב רוח אחרת והיא רוח עועים. עועים, כפול מן עוה שענינו עוות ונְטִיָּה מן היושר. והתעו את מצרים, אחרים (והם חכמי יועצי פרעה) מתעים אותה, כלומר את אנשי מצרים, כשכורים. בהתעות שכור, כמו שהשכור נתעה ע״י אחרים, שאחרים משחקים ומתעתעים בו להתעותו, והוא איננו מבין. בקיאו, מקור מבנין הקל מנחי ע״י, והטעם כשהגיע בשכרותו לשיעור שיקיא. מה שכתוב בתרגום בתוֹבֵיהּ צ״ל בְּתִיוּבֵיהּ כמו במשלי כ״ו י״א, וכן בלשון סורי קורין לקיא תְּיוּבָא, כלומר חזרת המאכל, ובכתיבת כ״י על קלף שבידי עם תרגום ופירוש רש״י כתוב בתוביה. (טו) ולא יהיה למצרים מעשה וגו׳, מאחר שהוא נתעה אחרי יועצים אוילים, נמשך מזה שלא תעלה בידו לעשות שום מעשה מתוקן, ולא יהיה להם שום מעשה שיגמר ממנו דבר שלם, שיהיה לו ראש וזנב אם הוא ממיני בעלי חיים, ושיהיה לו

turbamento; appena che altri gliela menzionerà, esso si spaventerà: a cagione della risoluzione che il Signore Sabaot è per prendere intorno ad esso. (18) In allora vi saranno cinque città nel paese d'Egitto, che parleranno la lingua della Cananea, e giureranno pel Signore Sabaot, delle quali una verrà chiamata Città

בדת המצרים, ועם כל זה הם שומרים עד היום קצת חקים הלקוחים מתורת משה, ועדיין נשארו ביניהם (עם כל חמת המציקים, אשר רדפום עד חרמה) כמה וכמה יהודים הנאמנים עם ה׳ ועם תורתו, הלא המה הנקראים פאלאשיאן, אשר מראיהם ותארם מעידים עליהם שאינם מזרע ישראל, אבל קדמוניהם היו כושים, ולמדו תורת משה מן קצת יהודים שהלכו לשם מאותם שנתיישבו במצרים אחר ימי אלכסנדר מקדון. מדי דברי ביהודים ההמה נפשי תתמוגג בזכרון בני בכורי ז״ל אשר בלה כחותיו באהבתו ובחמלתו עליהם, והעמיק הרחיב חקירותיו על אודותם מאז בטרם מלאת לו שלש עשרה שנה, ובהיותו בן שש עשרה כתב להם אגרת שאלות על אמונתם ועל מנהגיהם, על ספריהם ועל קורותם. ואחר זמן רב השיג מהם תשובה, ומן אז והלאה לא זז מדרישותיו, וכמה תעלומות הוציא לאורה בכל מה שנוגע לאותם יהודים, ועד סוף ימיו והוא מוטל על ערש דוי בתחלואים קשים ממות, לא חדל מחקירותיו בספרי הקדש אשר אתם בלשון כושית. ישלם ה׳ פעלו, ויאמר די לצרותי.

(יח) יהיו חמש ערים, יהיו חמש ערים במצרים שיהיו יושביהן שומרים תורת ישראל ומדברים לה״ק שהיא שפת כנען. עיר ההרס. אם היא עיר איננה הרס, ואם היא הרס איננה עוד עיר; ע״כ צ״ל לפרש עיר שהיא עיר והיתה תחלה נהרסת, והכוונה שאיזה אויב יהרוס אחת מאותן ערים, וה׳ ישלח מושיע ויציל המצרים מהאויב ההוא, ואז יעבדו מצרים את ה׳, ויקראו לאותה העיר עיר ההרס, שנהרסה וחזרה ונבנתה. ואין לפרש עיר העתידה להיות נהרסת, כי אין הנביא מדבר כאן לרעה כ״א לטובה, ולא יתכן שיזכיר שיהיו מצרים יודעים את ה׳ ועובדים אותו, ואח״כ יאמר שיהיו עריהם נהרסות. ובקצת ספרים ובדפוס ברישה כתוב עיר החרס בחי״ת, ובנסח זה דבקו רוז׳ וגיזו ואחרים, ואומרים שהכוונה על עיר בית שמש שהיתה במצרים, ונקראת בלשון המצרים און, ובלשון יון Heliopolis (עיר השמש), וידוע כי השמש נקרא ג״כ חרס. וכן תרגמו קצת מן הקדמונים (סומכוס ויירונימוס) עיר השמש, אבל עקילס ותיאודוציאון קראו עיר ההרס. ויונתן הרכיב שתי הנסחאות זו על זו, ותרגם קרתא בית שמש דעתידא למחרב. ובתרגום יוני יש חלוף נסחאות, בקצתן כתוב Asedec (הַצֶּדֶק), ובקצתן Acheres. והנה העיר היא נקראה בית שמש והיליאופולים מפני שהיה בה היכל גדול לעבודת

יַזְכִּיר אֹתָהּ אֵלָיו יִפְחָד מִפְּנֵי עֲצַת יְהוָה צְבָאוֹת אֲשֶׁר־הוּא
יוֹעֵץ עָלָיו׃ (יח) בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיוּ חָמֵשׁ עָרִים בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם
מְדַבְּרוֹת שְׂפַת כְּנַעַן וְנִשְׁבָּעוֹת לַיהוָה צְבָאוֹת עִיר הַהֶרֶס

הלכה כרי יהודה עבידנא יומא טבא לרבנן. וכן בלשון איטלקי יתכן לומר Chi gliela nomini, egli si spaventerà, עיין Crusca מלת Chi סימן ד — והנה רש״י ורד״ק פירשו זה בשיטת סדר עולם, שהיו במחנה סנחריב שבויים אשר שבה במצרים קודם בואו ירושלימה, וכשנגף מחנהו הוציאם חזקיהו לחרות ושבו על אדמתם והגידו הפלא הגדול, ועי״כ יראו מצרים את ה׳ ואת עמו; וזה לא יתכן, כי ידענו כאמנה כי סנחריב לא עלה על מצרים קודם עלותו על ארץ יהודה, כי רבשקה לא הזכיר מצרים בין שאר המקומות שכבש אדוניו, ובהפך אמר הנה בטחת לך על משענת הקנה הרצוץ הזה על מצרים, א״כ עדיין היתה מצרים ממלכה בלתי משועבדת. וכן אומרים כי סנחריב כבש ג״כ ארץ כוש קודם בואו ביהודה, וגם זה לא יתכן, כי בשמעו שיצא תרהקה להלחם אתו עלה מעל ארץ יהודה, ואם היה כבר משועבד תחתיו היה הכתוב אומר כי פשע בו ומרד בו, לא שיצא להלחם אתו. אמנם לשטתי הדבר פשוט, כי בזמן שהמצרים יראו עצמם ברעה גדולה ובתכלית השפלות בימי קמביזס שהכריתו ממלכתם, הנה אנשי יהודה כבר חזרו על אדמתם והיו בשלוה, וכל כך תהיה שפלות המצריים עד שיפחדו גם מיהודה שמא באו להרע להם ברשות הפרסיים אדוניהם ובעזרתם, והנה הפסוק הזה ומה שאחריו עד סוף הסימן, הם דברים שלא נתקיימו בשום זמן, עד שהוצרך דון יצחק לפרש הנבואה הזאת כלה לעתיד. ונ״ל כי הייעודים האמורים כאן הם קשורים עם ייעודי ישעיה על הצלחת עולי הגולה בימי עזרא ונחמיה (מן נחמו נחמו עמי, עד הנה ישכיל עבדי), והייעודים ההם מציירים לנו הצלחה גדולה הרבה ממה שהיה לישראל בבית שני, כי הנביא מצייר הטובות שהיו מזומנות להם אם היו רוצים לשוב כלם על אדמתם כמאמר כורש; והדבר ברור כי אחר שלא עלו לא״י אלא במתי מעט, לא היה אפשר שתגדל הצלחתם ותרבה כבודם כמו שהיה אם היו שבים כלם. והנה כיון שלא נתקיימה הצלחת עולי הגולה באותה מדרגה שהיה מן הראוי לפי דברי ישעיה, היה מן ההכרח שלא יתקיים ג״כ מה שישעיה אומר כאן על מצרים. ומכל מקום אף אם לא נתקיימה התפשטות אמונת ה׳ ושמירת תורתו בארץ מצרים, כבר נתקיימה בארץ קרובה למצרים, הלא היא ארץ כוש (איטיאופיאה, או אביסיניאה), אשר יושביה קבלו עליהם בימי בית שני דת משה וישראל, והחזיקו בה כמה דורות, עד שלבסוף (זה אלף וחמש מאות שנה) נכנסו

risorta dalle ruine. (19) In allora vi sarà entro il paese d'Egitto un altare consecrato al Signore, come pure presso il suo confine una lapide ad onore del Signore. (20) Locchè sarà un monumento ed un testimonio ad onore del Signore Sabaot nel paese degli Egizi, dopo che avranno sclamato al Signore a motivo d'oppressori, e ch'egli avrà loro mandato un liberatore, e un vindice, e gli avrà salvati. (21) Il Signore si farà conoscere dagli Egizi, e gli Egizi in allora conoscendo il Signore, presteran culto di sacrifizi ed oblazioni, e faran voti al Signore, e gli adempiranno. (22) Il Signore percoterà gli Egizi, e li risanerà: essi faran ritorno al Signore, ed Egli si mostrerà loro propizio, e li risanerà. (23) In allora saravvi strada calcata dall'Egitto all Assiria, gli Assiri imparenteranosi cogli Egizi e gli Egizi cogli Assiri; gli Egizi però serviranno agli Assiri. (24) In allora Israel sarà qual parto terzogenito rispetto all'Egitto ed all'Assiria, sarà cioè tipo di benedizione in mezzo alla terra. (25) Mentre il Signore Sabaot lo benedirà, quasi con dire: Sia benedetto, l'Egitto mio popolo; e l'Assiro, opera delle mie mani: il mio patrimonio però è Israele.

שהוסיפו נבואה בישעיה שנכתב בירושלם וכבר פשט ביהודה מאה שנה קודם לכן? וביזו אומר כי אולי בימי ירמיהו, כשהיה הוא מאיים על יהודה שלא ישובו מצרימה, אנשי הכת שכנגדו שהיו חפצים ללכת שמה, בדו מלבם המקראות האלה, וכתבום בתוך נבואה שמצאו לישעיה המדברת על מצרים; וזו רחוקה מן הראשונה, שאם לחלוק על ירמיהו נעשה הזיוף, איך החריש ירמיהו ולא הזכיר מזה דבר בספרו, וידעו את ירמיה כי היה איש מלחמה מנעוריו כנגד נביאי השקר. ועוד מדברי ירמיהו אתה למד בטול הדבר הזה, כי הוא אומר כי אחר שאיים על היהודים היושבים בארץ מצרים, ונבא עליהם כלה ונחרצה, כל העם ענו אותו לא שנבואתו נבואת שקר, ושכבר קדמו ישעיה ונבא עליהם טוב, לא כן, ומה ענו אותו? כי עשה נעשה את כל הדבר אשר יצא מפינו לקטר למלכת השמים וכו' וכו'; ראיה אם היו האנשים ההמה חוששים לנביאים ולנבואותיהם, עד שיצטרכו להערים ולהכנים בדברי ישעיה נבואה מזוייפת (ב) ורב, הרי"ש נקודה קמץ, והמלה משרש ריב, כמו הנני רב את ריבך (ירמיה נ"א ל"ו), וכמהו ידיו רב לו (דברים ל"ג ז'), וכן תרגם יונתן ודיין. (כב)

יֵאָמֵר לְאֶחָת׃ (יט) בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה מִזְבֵּחַ לַיהוָה בְּתוֹךְ אֶרֶץ
מִצְרָיִם וּמַצֵּבָה אֵצֶל־גְּבוּלָהּ לַיהוָה׃ (כ) וְהָיָה לְאוֹת וּלְעֵד
לַיהוָה צְבָאוֹת בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם כִּי־יִצְעֲקוּ אֶל־יְהוָה מִפְּנֵי לֹחֲצִים
וְיִשְׁלַח לָהֶם מוֹשִׁיעַ וָרָב וְהִצִּילָם׃ (כא) וְנוֹדַע יְהוָה לְמִצְרַיִם
וְיָדְעוּ מִצְרַיִם אֶת־יְהוָה בַּיּוֹם הַהוּא וְעָבְדוּ זֶבַח וּמִנְחָה וְנָדְרוּ
נֵדֶר לַיהוָה וְשִׁלֵּמוּ׃ (כב) וְנָגַף יְהוָה אֶת־מִצְרַיִם נָגֹף וְרָפוֹא
וְשָׁבוּ עַד־יְהוָה וְנֶעְתַּר לָהֶם וּרְפָאָם׃ (כג) בַּיּוֹם הַהוּא תִּהְיֶה
מְסִלָּה מִמִּצְרַיִם אַשּׁוּרָה וּבָא־אַשּׁוּר בְּמִצְרַיִם וּמִצְרַיִם בְּאַשּׁוּר
וְעָבְדוּ מִצְרַיִם אֶת־אַשּׁוּר׃ (כד) בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה יִשְׂרָאֵל
שְׁלִישִׁיָּה לְמִצְרַיִם וּלְאַשּׁוּר בְּרָכָה בְּקֶרֶב הָאָרֶץ׃ (כה) אֲשֶׁר
בֵּרְכוֹ יְהוָה צְבָאוֹת לֵאמֹר בָּרוּךְ עַמִּי מִצְרַיִם וּמַעֲשֵׂה יָדַי אַשּׁוּר
וְנַחֲלָתִי יִשְׂרָאֵל׃

השמש, ואם היתה כוונת ישעיה לומר כי גם העיר שהיתה מפורסמת מפני היכל השמש שהיה בה, תשוב לעבודת אלהי ישראל, היה לו לומר וגם בית שמש אחת מהן; ואיך יתכן שיאמר שיקראו לאחת מהן עיר ההרס, והוא שם לעבודה זרה, ולא לעבודת אלהי האמת. גם כ״ל שאם נתכוון ישעיה למלת חרס, היה אומר עיר חרס בלא ה״א הידיעה, כמו קיר חרש, וכמו בית שמש—והנה Eichhorn ואחרים כתבו כי כל הענין הזה הוא תוספת שהוסיפו בספר ישעיה היהודים שבמצרים, ויפה השיב רנזו שא״כ איך היה שקבלוהו בספריהם אותם שבארץ ישראל; ואיך יתכן שישמעו אנשי א״י לאנשי אלכסנדריאה להוסיף פסוקים בספר ישעיה, אשר לא היו בספרים אשר בירושלם, וישעיה לא ירד למצרים, ולא נבא חוץ לארץ יהודה, ואם לא נמצאה הנבואה הזאת בספרי ירושלם, איך יאמינו שבאה ביד אנשי מצרים? ואם רצו אנשי מצרים להתעות את אנשי ישראל בשלחם ידיהם בגוף ספרי הנביאים, למה הניחו בספר ירמיה כל נבואותו עליהם לרעה? והנבואה ההיא כאמרה לירמיה אחרי היותו במצרים, ויכולים היו בני מצרים לגנוזה לבלתי תתפשט בישראל; והנה לא עשו כן בנבואה ההיא אשר תחלת כתיבתה היתה ביניהם, ואיך יאומן

XX.

Annunzio d'una rotta che il re d'Assiria darebbe agli Egizi ed agli Etiopi, nei quali alcuni Giudei confidavano.

כ

נבואה על חיל מלך אשור שיכה את מצרים ואת כוש, שהיו קצת מאנשי יהודה בוטחים בהם.

נגף ורפוא, יגוף אותם נגוף וירפאם רפוא, כמו ויצא יצוא ושוב (בראשית ח׳ ז׳) שענינו ויצא יצוא וישב שוב. (כג) **ביום ההוא תהיה מסלה**, הנבואה הזאת על ימי מלכי אשור ומצרים שאחר אלכסנדר, הלא המה הנקראים סילויקוס או אנטיוכוס באשור, ותלמי במצרים, והיו ביניהם מלחמות, ובקצת הזמנים היה ביניהם שלום. **ובא אשור במצרים ומצרים באשור**, כ״ל מלשון לא תבאו בהם והם לא יבאו בכם (מ״א י״א ב׳), ענין התחתנות, וזה נתקיים בקצת מהמלכים ההם. **ועבדו מצרים את אשור**, כ״ל כפשוטו, ורד״ק ורוזו וגיז׳ פירשו שיעבדו את ה׳ זה עם זה. (כד) **שלישיה**, שלישי להם, כלומר חבר להם ומעלתו כמעלתם, וזה נתקיים לפעמים בימים ההמה, שהיו מלכי אשור כעוזרים ע״י ישראל במלחמותיהם, וגם מלכי אשור וגם מלכי מצרים היו מעלים עולות וזבחים לאלהי ישראל, עיין קדמוניות ישראל ליוסף הכהן, ספר י״ב, וספר מאור עינים פרק כ״א. ולדעת תלמידי חביבי החכם יח״ק ז״ל שלשיה מענין עגלת שלישיה (למעלה ט״ו ה׳), כלומר תהיה ישראל מובחרת וחשובה יותר ממצרים ואשור, ונכון, כי כן בפסוק שאחריו מבאר שיהיה ישראל מבורך יותר ממצרים ואשור. **ברכה בקרב הארץ**, ישראל יהיה ברכה, כטעם בך יברך ישראל לאמר ישימך וגו׳ (בראשית מ״ח כ׳). וגיז׳ ואחרים פירשו כי אז תהיה הברכה מצויה בקרב הארץ, ולא הבינו המליצה, גם ההמשך מורה כפירושי, שאומר אשר ברכו ה׳ צבאות וגו׳. (כה) **אשר ברכו**, לישראל. **ברוך עמי** וגו׳, מצרים חביב לי ואברכהו והוא לי לעם, ואשור חביב לי כמעשה ידי, וישראל חביב לי מכלם, והוא נחלתי וסגולתי; וגם זה נתקיים בבית שני, לא שהיו ישראל גדולים ותקיפים יותר ממצרים ואשור, אבל היו מבורכים ומצליחים יותר מהם, כי היה שלום בגבולם יותר מבשאר ארצות, וכשהתחילו לנפול בשחת המלחמות והצרות בימי אנטיוכוס ומשם והלאה, לא נפלו רק יען עזבו תורת ה׳ ובקשו ללכת בחקות הגוים, כידוע מדברי הימים לבית שני.

ביום תמול שלשום (י״ד אב תר״ו) בא לידי פירוש Ewald על הנביאים (בהשאלה מאת ידידי מוה״רר משה הלוי אירכרייך, רב בעיר מודינה), ובדקתי פירושו על מליצת כל אשר יזכיר אותה אליו יפחד, והנה הוא מפרש **כל אשר** להוראת **בכל עת** (בלי שום ראיה מספרי ישראל), ופירש **אליו** כמו **לעצמו** (בלי שום ראיה) כלומר כל זמן שמצרים יזכיר ללבו אדמת יהודה, יפחד. ועדיין יש לשאול: מה צורך לומר יזכיר אותה לעצמו? ולמה לא אמר בכל עת אשר יזכרנה? — אז תמהתי על קצת מחכמי ישראל אשר באשכנז, אשר לא יבושו לפאר ולרומם חכמת איוואלד בהבנת לה״ק וספרי הקדש. ואע״פ שהוא מרחיב פה בגנותו של גיזיניוס, ראיתיו הולך אחריו (בלי הזכיר שמו) בכמה וכמה מאותם הפירושים אשר כבר הוכחתי בטולם.

(1) Nell' anno in cui Tartan recossi in Asdod, mandato da Sargon re d' Assiria, il quale poi combattè contro Asdod, e la prese. (2) In quel tempo il Signore annunziò (quanto segue) per mezzo d'Isaia figlio d'Amos, con dirgli: Va, levati dai fianchi il cilicio,

בשנת בא תרתן אשדודה וילחם באשדוד וילכדה, אין הכוונה שלכדה בשנה אחת, אלא שהנבואה היתה לישעיה בשנת בוא תרתן, ותרתן זה נלחם אח״כ באשדוד וילכדה, והוא סוף המאורע. (ב) דבר ה׳ ביד ישעיהו, דבר לישראל ביד ישעיה פורענות מצרים וכוש (רד״ק), והדבור ביד ישעיה איננו הצווי שנכתוב ישעיה (לך ופתחת השק), כי אז היה ראוי שיאמר דבר ה׳ אל ישעיה, אך ביד ישעיה משמע מה שהודיע ה׳ לישראל ע״י ישעיה והכוונה על הנבואה שאחר הצווי, שהיא כן יהיה וגו׳, והצווי איננו אלא כהקדמה אל הנבואה, ומלת לאמר היא על הצווי שהיה הקדמה לנבואה. ופתחת השק, הסר מעל מתניך חגורת השק שאתה רגיל לחגור; לשון ופתחת הוא הפך החגירה, כטעם אל יתהלל חוגר כמפתח (מ״א כ׳ י״א), והשק היה מין אזור שחוגרים על המתנים, ע״כ על הרוב נמצא אצל שק לשון מתנים, או לשון חגירה, או פתוח, ועל המעט מצאנו אצלו לשון לבישה או כסוי, ואז הכוונה על בגד של שק. והנה נראה מכאן שהיה השק על מתני ישעיה קודם לכן, ונראה שהיה

(א) בִּשְׁנַת בֹּא תַרְתָּן אַשְׁדּוֹדָה בִּשְׁלֹחַ אֹתוֹ סַרְגוֹן מֶלֶךְ
אַשּׁוּר וַיִּלָּחֶם בְּאַשְׁדּוֹד וַיִּלְכְּדָהּ׃ (ב) בָּעֵת הַהִיא דִּבֶּר יְהוָה בְּיַד
יְשַׁעְיָהוּ בֶן־אָמוֹץ לֵאמֹר לֵךְ וּפִתַּחְתָּ הַשַּׂק מֵעַל מָתְנֶיךָ וְנַעַלְךָ

(א) **תרתן**, מצאנוהו גם בימי סנחריב (מ"ב י"ח י"ז), והנכון כדעת רוז' וגיז' שהיה סרגון בין שלמנאסר וסנחריב, והוא נלחם במצרים וכוש, והוליך מהם רבים בשבי ואח"כ הלך לו, וחזרו מצרים וכוש להיות בני חורין כבראשונה, אלא שמלכות מצרים הושפלה, וכוש ע"י גבורת תרהקה גדלה והצליחה, והנה ראה ה' כי בני יהודה בראותם מלך אשור הולך וגדל היו נוטים להשען על מצרים, על כן קדם להודיעם כי מצרים וכוש עתידים למוט לפני אשור, וא"כ אין ראוי לבטוח בהם; והנה תרתן היה בימי סרגון, והיה חי גם בימי סנחריב, אע"פ שאולי היה זקן, וע"כ נזכר במלכים תחלה לכל שרי סנחריב. **אשדוד**, עיר בארץ פלשתים, והיתה חזקה ובצורה מאד, וכתב הירודוט כי פסאמיטיכוס צר עליה כ"ט שנה ואח"כ לכדה, והנה מלך אשור ברצותו ללכת על מצרים היה צריך ללכוד תחלה את אשדוד שהיתה בדרום א"י וקרובה למצרים, ואולי באותו זמן היתה ביד מצרים, ונראה כי צר עליה תרתן שלש שנים, ומה שכתוב

e le scarpe dai piedi—locchè egli fece, e andò mal coperto e scalzo. (3) Indi il Signore disse: Come il mio servo Isaia cammina mal coperto e scalzo, facendosi per tre anni tipo e modello per gli Egizi e gli Etiopi: (4) Così il re d' Assiria condurrà gli Egizi, cui farà prigioni, e gli Etiopi, cui farà emigrare, e giovani e vecchi mal coperti e scalzi; e nudi il sedere, parte ignominiosa per gli Egizi. (5) Quindi altri rimarranno disanimati e delusi dell'Etiopia, in cui collocavano le loro speranze, e dell' Egitto, di cui gloriavansi. (6) E gli abitanti di questo paese diranno in allora: Se questa sorte ebbero coloro, in cui collcavamo le nostre speranze, presso a cui pensavam di rifuggire a dimandar soccorso per salvarci dal re d'Assiria; come mai potrem salvarci noi ?

נר״י שאחריו יו״ד הם קוראים אותו ברפה ועושים אותו פתח (ע׳ אוהב גר עמוד 94). ולא יתכן שיבטא הנביא הנ״ר תמיד ע״ד המבטא העברי ופעם אחת ע״פ המבטא הסורי; אך חשופי כפרד וטעמו חשופים, כמו חלוכי, שדי, ובא התואר בלא סמיכות, כמו מלבשים בגדים בגרן (מ״א כ״ב י׳). וחשופי שת ערות מצרים. קשה מאד חבור המלות האלה, ונ״ל כי ערות מצרים הוא פירוש ותואר למלת שת, אמר שיהיו חשופים בשת שלהם, והוסיף ואמר כי השת הוא ערות מצרים, כלו׳ שהיה גלוי השת בושה גדולה למצרים יותר משאר אומות, וזה כי להיותם שטופים בזמה ובמשכב זכור היה גלוי השת חרפה אצלם יותר, כי היה מזכיר עון ותועבה. (ה) וחתו ובשו, אחרים שהיו בוטחים בהם ותולים עיניהם אליהם (כטעם הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם וגו׳, תהלים קכ״ג ב׳) והם כת מגדולי יהודה ושריה. (ו) האי הזה, המקום הזה, הוא ארץ יהודה. הנה כה מבטנו, הנה כה היה מי שהיינו מביטים אליו; והנה סוף הנבואה הזאת הוא עיקר המכוון בה והוא שאין ראוי להשען על מצרים.

תַּחֲלֹץ מֵעַל רַגְלֶךָ וַיַּעַשׂ כֵּן הָלֹךְ עָרוֹם וְיָחֵף׃ (ג) וַיֹּאמֶר יְהוָה
כַּאֲשֶׁר הָלַךְ עַבְדִּי יְשַׁעְיָהוּ עָרוֹם וְיָחֵף שָׁלֹשׁ שָׁנִים אוֹת
וּמוֹפֵת עַל־מִצְרַיִם וְעַל־כּוּשׁ׃ (ד) כֵּן יִנְהַג מֶלֶךְ־אַשּׁוּר אֶת־שְׁבִי
מִצְרַיִם וְאֶת־גָּלוּת כּוּשׁ נְעָרִים וּזְקֵנִים עָרוֹם וְיָחֵף וַחֲשׂוּפַי
שֵׁת עֶרְוַת מִצְרָיִם׃ (ה) וְחַתּוּ וָבֹשׁוּ מִכּוּשׁ מַבָּטָם וּמִן־מִצְרַיִם
תִּפְאַרְתָּם׃ (ו) וְאָמַר יֹשֵׁב הָאִי הַזֶּה בַּיּוֹם הַהוּא הִנֵּה־כֹה
מַבָּטֵנוּ אֲשֶׁר־נַסְנוּ שָׁם לְעֶזְרָה לְהִנָּצֵל מִפְּנֵי מֶלֶךְ אַשּׁוּר
וְאֵיךְ נִמָּלֵט אֲנָחְנוּ׃

כן דרך הנביאים לחגור שק, להבדל משאר העם הרודפים אחרי התענוגים והמותרות, כטעם יבושו הנביאים וגו' ולא ילבשו אדרת שער למען כחש (זכריה י"ג ד') וכן אליהו היה איש בעל שער ואזור עור אזור במתניו, וטעם בעל שער שהיה לבוש אדרת שער (ב"ז), וכאשר הסיר ישעיה את השק מעל מתניו היה בגדו נפתח והיה אפשר שיהיה קצת מבשרו נראה, והנה היה נקרא ערום כי היה במצב המביא לידי בושה (עיין בה"ע תק"פז עמוד 188. 187), ואם היה לשון ערום מורה על העדר כל מיני לבוש, מה צורך להזכיר אחריו ויחף? והנה אין צורך לדברי רא"בע רמ"בם ור"דק החושבים שהיה כל זה בחזיון, ואין ספק כי באמרו אות ומופת על מצרים ועל כוש, היתה הכוונה שיעשה הדבר הזה לעיני כל העם, ויפה האריך בזה דון יצחק. ויונתן החליף הענין על דרך הכתוב ה"ג, ותרגם ותיסר סקא בחרצך, כדי שלא יהיה הנביא ללעג ולקלס לאנשי דורו במשמע שהיה הולך בלי חגורה ובגדיו פתוחים.
(ג) שלש שנים אות ומופת, אלו בתחלת הסירו השק מעל מתניו היה דבר ה' כן, כי גלוי היה לפניו שימשך מצור אשדוד שלש שנים, והיה ישעיה מודיע לבני יהודה כי כמו שהוא הולך ערום ויחף, וזה יהיה במשך שלש שנים אות ומופת וגו', כן ינהג וגו'. (ד) וחשופי שת, שת לי שתות שעניני יסוד, וכן עד שתותיהם (ש"ב י' ד') יסודים, כלומר מקום הישיבה. חשופי, איננו סמוך ע"ד לשון סורי (כדעת Alting ואחרים) כי אין הפתח בסמיכות הרבים משפט פרטי בלי סורי, אלא כל

XXI. 1-10

Annunzio della presa di Babilonia.

---

(1) Vaticinio relativo a quella pianura, che prima era mare. A guisa di turbini australi egli è per passare (l'inimico): qual turbine che viene dal deserto, da paese terribile. (2) Un fiero spettacolo mi venne annunziato — Il traditore tradisce, il predatore depreda — Vieni tu, o Elam; assedia tu, o Media — ogni sospiro io voglio far cessare. (3) Quindi è ch' i miei

כלומר הוא דומה לרוח סופה הבא ממדבר. ומארץ נוראה, לשון המדבר הגדול והנורא, ולדעת רד"ק טעם ממדבר בא כי היה מִדְבָּר בין בבל לפרס ומדי. (ב) חזות, ראיה, דבר גדול למראה, כמו קרן חזות (עי' פירושי למטה כ"ח ט"ו). הגד, לי זכר, ע"ד פעל סתמי. הבוגד בוגד, הנביא מתחיל בספור השוד והשבר שהיתה בבל עתידה להביא לכל הארצות. וזו היא החזות הקשה שהוגד לו, שהבוגד יהיה בוגד והשודד יהיה שודד, כלו' שנבוכדנצר יכבוש כמה ממלכות ואיש לא יעמוד בפניו. והאמת היה ראוי להכתב במלת שודד והזקף על הגד לי. עלי עילם צורי מדי, הנביא הרואה בבל שודדת כל הארץ, קורא לפרס ומדי שיבואו ויצורו עליה. כל אנחתה השבתי, לא מפיק ה"א, והטעם גזרתי להשבית אנחת כל העולם הנאנח תחת עול בבל (רש"י); ויונתן ר"דק ודון יצחק פירשו כאילו הה"א במפיק, אנחה של בבל, האנחה שבבל

כ״א א׳ עד י׳

נבואה על מפלת בבל ביד כורש

(א) מַשָּׂא מִדְבַּר־יָם כְּסוּפוֹת בַּנֶּגֶב לַחֲלוֹף מִמִּדְבָּר בָּא
מֵאֶרֶץ נוֹרָאָה׃ (ב) חָזוּת קָשָׁה הֻגַּד־לִי הַבּוֹגֵד בּוֹגֵד וְהַשּׁוֹדֵד
שׁוֹדֵד עֲלִי עֵילָם צוּרִי מָדַי כָּל־אַנְחָתָה הִשְׁבַּתִּי׃ (ג) עַל־כֵּן

(א) **משא מדבר ים**, הוא נבואה על מפלת בבל, וקראה מדבר ים ע״ד מליצת השיר, וטעם מדבר לא מדבר ממש, אלא בקעה גדולה, כמו ויכהו את הכנען אחר המדבר; והיא מדבר ים, כי בימי קדם היתה ארץ בבל שטופה ומכוסה במי הנהר והיתה כראית הים, וכן כתב הירודוט בדברו על סמירמיס (Semiramis) אשר הקימה גדרות בעד פרת: Prius autem flumen illam planitiem solebat pelagi instar inundare. וכן כתב Abidenus (הביאו Eusebius): Ferunt loca haec omnia ab initio aquis obruta fuisse, et maris nomine appellata. והנה קרא ים למה שאיננו עתה ים, אלא שהיה ים קודם לכן, כמו עיר ההרס לפירוש׳ עיר שהיתה תחלה נהרסת. **כסופות בנגב לחלוף**, יש דבר המוכן ועתיד לחלוף כסופות בנגב, כלומר האויב יבא כסופות בנגב. סופות הנגב קשות, כטעם והלך בסערות תימן (זכריה ט׳ י״ד), וכן בהשקיט ארץ מדרום (איוב ל״ז י״ז), מפני שהן באות ממדבר עֲרָב אשר שם. **ממדבר בא**, הוא בא ממדבר,

lombi sono occupati da tremore, che doglie m' assalgono simili a quelle d' una partoriente: sono sconcertato, a segno da non udire; costernato, in guisa da non vedere. (4) La mia mente si smarrisce, raccapriccio m' abbatte: la notte a me più cara mi si converte in ispavento. (5) Si apparecchia la mensa! — Osservate (piuttosto), o sentinelle! — Si mangia, si beve! — Alzatevi (piuttosto), o Principi, ungete lo scudo. (6) Imperciocchè così m' ha detto il Signore: Va colloca una sentinella, che annunzi ciò che vedrà. (7) Ella vede una cavalcatura, poi una coppia di soldati a cavallo, poi gente montata sopra asini e gente montata sopra cammelli; indi ode un romore, indi il romore si fa grande. (8) Quindi grida: Al leone! — Sì, sulla specola del Si-

ואח"כ צמד פרשים וכו'. **רכב**, כל בהמה שרוכבים עליה נקראת רכב,

---

כמו ויהרג דוד מארם שבע מאות רכב (ש"ב י' י"ח). **והקשיב קשב** אח"כ הוא שומע קול, והוא קול האנשים הבאים, כי תחלה עין רואה ואח"כ אזן שומעת. **קשב**, ענינו קרוב לענין קול, כמו אין קול ואין ענה ואין קשב (מ"א י"ח כ"ט). **רב קשב**, ואח"כ הקול הולך וחזק, כי לפי התקרבם כן ישמע קולם בכח. **רב**, הוא פעל, וענינו מתרבה.
(ח) **ויקרא אריה**, תחלת העמדת הצופה היה מן הרועים שהיו מעמידים אחד מהם במקום גבוה להזהירם בבוא חיה רעה, למען יאספו כלם עליה, והצופה ההוא כשהיה רואה חיה רעה היה דרכו לקרוא בקול גדול אריה, ואח"כ אולי נשאר המנהג גם במלחמות לקרוא כן והנה הנביא אומר כי המצפה הזה הרואה רכב ופרשים ומקשיב קשב רב, הוא קורא אריה למען יאספו אנשי המלחמה לעמוד על נפשם וזה שייך למקרא שלמעלה, ואח"כ ישעיה כדרכו מפרש המשל ואומר אני הוא העומד יומם ולילה על מצפה ה' (ומצפה סמוך, ונגד הנקוד) כלומר ה' מגלה אלי כל מה שעתיד להיות. מן על כן מלאו מתני חלחלה עד ויקרא אריה הנביא משתף עצמו עם הבבליים ומדבר כאלו הוא יושב בבבל, ועכשו הנביא עוזב המשל ומדבר כיושב בא"י. ורד"ק הדביק אריה, עם על מצפה, המשיל פרס ומדי לאריה, העומד על מצפה ומביט אילך ואילך אנה יטרוף. וראב"ע רוזי וגיזי פירשו ויקרא כאריה, כלו' בקול גדול, ודון יצחק הדביק גם הוא אריה לעל מצפה, אך אמר כי אריה הוא כנוי לנבוכדנצר. ובעל מצודת דוד פירש העומד על המצפה

מָלְאוּ מָתְנַי חַלְחָלָה צִירִים אֲחָזוּנִי כְּצִירֵי יוֹלֵדָה נַעֲוֵיתִי מִשְּׁמֹעַ
נִבְהַלְתִּי מֵרְאוֹת׃ (ד) תָּעָה לְבָבִי פַּלָּצוּת בִּעֲתָתְנִי אֵת נֶשֶׁף
חִשְׁקִי שָׂם לִי לַחֲרָדָה׃ (ה) עָרֹךְ הַשֻּׁלְחָן צָפֹה הַצָּפִית אָכוֹל
שָׁתֹה קוּמוּ הַשָּׂרִים מִשְׁחוּ מָגֵן׃ (ו) כִּי כֹה אָמַר אֵלַי אֲדֹנָי לֵךְ
הַעֲמֵד הַמְצַפֶּה אֲשֶׁר יִרְאֶה יַגִּיד׃ (ז) וְרָאָה רֶכֶב צֶמֶד פָּרָשִׁים
רֶכֶב חֲמוֹר רֶכֶב גָּמָל וְהִקְשִׁיב קֶשֶׁב רַב־קָשֶׁב׃ (ח) וַיִּקְרָא
אַרְיֵה עַל־מִצְפֶּה אֲדֹנָי אָנֹכִי עֹמֵד תָּמִיד יוֹמָם וְעַל־מִשְׁמַרְתִּי

גורמת לכל העולם, ע"ד זעקת סדום ועמורה (בראשית י"ח כ). (ג) על כן, הנביא משתתף עצמו עם אנשי בבל ונאנח עמהם (ר"ש בשם המדרש), ור"ש ורד"ק פירשו שהנביא מדבר בשם בבל ומלכה, ונ"ל כי מלת על כן מתנגדת לזה. **נעויתי משמוע נבהלתי מראות**, הנכון כתרגום יונתן, וכפירוש Coccejus ורוזי וגיזי, נעויתי באופן שלא אוכל לשמוע, ונבהלתי באופן שלא אוכל לראות. (ד) **נשף חשקי**, לילה שהייתי חושק בו (ר"ש) כלומר שהיה חביב עלי מאד (וגיזי ואחרים פירשו ליל תענוגי, ואין חשק לשון תענוג), והכוונה על המשתה שעשה בלשאצר וביה בליליא קטיל. **שם לי**, פעל סתמי. (ה) **ערוך השלחן צפה הצפית**, המפרשים כלם חשבו שהכוונה שאנשי בבל עורכים השלחן וגם מעמידים השמרות לראות למרחוק, וזה לא יתכן עם החרדה שהזכיר תחלה, שנראה שלא היו אנשי בבל מפחדים מאומה, וכן היה הענין באמת שהיו כלם טרודים בשמחת חגם, כעדות דניאל, הירודוט וקסינופון בהסכמה נפלאה; ע"כ נ"ל (נגד הטעמים) שהפסוק בעל חלקים מתנגדים זה לזה, והכוונה אני רואה אתכם אנשי בבל עורכים השלחן, ויותר היה ראוי לכם אנשי הצפית (הצופים העומדים על המצפה) להיות צופים ומביטים מה שהאויבים עושים; אתם אוכלים ושותים, ויותר היה ראוי לכם שרים (וק"ו לפחותים) לקום למשוח המגן; והנה צפה הצפית וכן קומו השרים, אין ענינם עשו כך, אלא כך היה ראוי שתעשו, ודוגמתו למעלה (י"ו ג) הביאי עצה וגו'. (ו) **לך העמד המצפה**, הם אינם עושים כן, כי פרועים הם ופתאום יקום אידם, עשה אתה מה שהיה להם לעשות. (ז) **וראה רכב**, טעמו והנה העמדתי המצפה, והוא ראה רכב,

gnore io sto continuamente durante il giorno, e sulla mia guardia sto in piedi tutte le notti. (9) Ed ecco ch' io vedo venire un uomo a cavallo, indi una coppia di cavalieri, i quali interrogati dicono: È caduta, è caduta Babele, e tutte le statue de' suoi dèi sono spezzate ed atterrate. (10) Vi presentai il grano della mia trebbiatura, il prodotto della mia aja: quello cioè che ho inteso dal Signore Sabaot, Dio d'Israel, v' annunziai.

וצמד פרשים באים, ואני שואל אותם מה בשורה בפיהם, והם עונים נפלה נפלה בבל. (י) מדושתי ובן גרני, מה שדשתי מתבואתי, ומה שיצא לי מגרני נתתי לפניכם, כלומר אשר שמעתי מאת ה' צבאות הגדתי לכם. מדשתי, השי"ן רפה, כי השרש דוש.

XXI. 11-17

Annunzio di calamità ad alcune famiglie dell' Arabia per nemica invasione.

---

(11) Vaticinio relativo a Dumà: Verso di me c' è chi grida dalla parte di Seir: O tu che osservi quanto c' è di

מלילה. **שומר מח מלילה שומר מה מליל**, אתה שאתה שומר מה יהיה ממקרי הלילה, היושב ורואה אם יארע דבר רע ממאורעות המצויים בלילה, כלומר אתה אשר לא תתנבא כ"א לרעה, אתה השומר הגידה נא לנו מה יבואנו ממקרי הלילה, כלומר מה רעה עתידה לבא עלינו, וזה אמנם דרך לעג שבני דומה שלועגים בנביא. ויונתן ור"שי רד"ק רוזי וביזו חשבו השאלה הכפולה כפל ענין וכפל דברים; ורבנו סעדיה פירש מה עבר מן הלילה ומה נשאר ממנו; ורוזי וביזו פירשו מה מלילה, מה תגיד לנו על אודות הלילה, מה ידעת מעניני הלילה הזה? כלומר מה תנבא עלינו בענין הרעות אשר אנחנו רואים שמתרגשות

אֲדֹנָי נִצָּב כָּל־הַלֵּילוֹת׃ (ט) וְהִנֵּה־זֶה בָא רֶכֶב אִישׁ צֶמֶד
פָּרָשִׁים וַיַּעַן וַיֹּאמֶר נָפְלָה נָפְלָה בָּבֶל וְכָל־פְּסִילֵי אֱלֹהֶיהָ
שִׁבַּר לָאָרֶץ׃ (י) מְדֻשָׁתִי וּבֶן־גָּרְנִי אֲשֶׁר שָׁמַעְתִּי מֵאֵת יְהוָה
צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הִגַּדְתִּי לָכֶם׃

קרא לאמר הנה בא אריה, והמשיל פרס ומדי לאריה הטורף. אמנם בעלי
הנקוד לא רצו לסמוך מצפה לשם ה', שהיה הדבר קשה להאמין שהאל
יהיה לו מצפה. כאלו הוא צריך לעמוד על המצפה כדי לראות אשר יהיה
בארץ, וכיוצא בזה עשה יונתן שתרגם על סכותא קדם ה' אנא קאים
(ט) **והנה זה בא**, והנה בעמדי על מצפה ה', אני רואה רכב איש

כ״א י״א עד י״ז

רעות וצרות העתידות לקצת משפחות
ערביות אשר יבא עליהן אויב ומשחית ארצם

(יא) מַשָּׂא דּוּמָה אֵלַי קֹרֵא מִשֵּׂעִיר שֹׁמֵר מַה־מִּלַּיְלָה

(יא) **משא דומה**, שם משפחה ממשפחות ישמעאל, ככתוב
ומשמע ודומה ומשא (בראשית כ״ה י״ד) (רא״בע, רד״ק וג״ז), וכן
סופרי הערביים זוכרים בארץ ערב מחוז הנקרא דומה (ג״ז). **אלי
קורא משעיר**, יש מי שקורא אלי מכל שעיר, מהלאה להר שעיר, שגם
ארץ דומה (ג״ז), ושני המקראות האלה הם נבואה על רעה שתבא
בקרוב על משפחת דומה, והיא נקשרת עם משא בערב שאחריה, שגם
היא נבואה על רעה שתבוא בעוד שנה על קדר שהיא גם כן ממשפחות
ישמעאל, ואין ענין לכל זה עם הנבואה הקודמת, אשר נאמרה לימים
רחוקים על מפלת בבל, ואולי נסמך זה כאן, מפני שלמעלה הנביא
קורא עצמו עומד על המצפה, וכאן אחרים קוראים אותו שומר מה

notturni eventi, tu guardia, che cosa c'è di notturni eventi? (12) La guardia risponde: Vien giorno, indi anche notte: se volete indagare, indagate; indi tornate, e venite qui. (13) Vaticinio relativo all' Arabia. Quasi in una selva dovrete pernottare nell' Arabia, o voi, carovane di Dedaniti. (14) Incontro ai sitibondi recate dell' acqua; incontro agli abitanti del paese di Temà, i quali col necessario alimento presentavansi un tempo ai raminghi. (15) Imperciocchè a cagione delle spade essi van raminghi: a cagione della spada aguzza, a cagione dell' arco teso, ed a cagione della violenta guerra. (16)

מקשים שאין יערים בארץ ערב, ואני אומר כי אמנם לכך הזכיר יער מפני שאין שם יער, וטעמו אתם דדנים הנוסעים ממקום למקום, והיו בני קדר רגילים לאסוף אתכם אל אהליהם ולהאכילכם ולהשקותכם ולתת לכם מקום ללון, הנה לא תמצאו מי יאסוף אתכם, כי יבא שוד על אנשי קדר, והנה תליכו בערב כאלו תליכו בתוך היער, ואם היה נמצא יער בארץ ערב, הי"ל ביער ערב, לא ביער בערב. (יד) לקראת צמא, אחר שאמר שארץ ערב תהיה עזובה כיער, זכר יושביה וראה שהם נודדים מארצם מפחד אויב, והנה תחת אשר היו תחלה מאכילים ומשקים את העוברים ושבים, עתה הם צריכים מי שירחם עליהם בנודם הנה והנה, על כן הוא אומר לבני אדם הביאו מים לקראת הצמאים האלה מבני קדר, וגם לקראת יושבי ארץ תימא אשר קודם לכן בלחמו קדמו נודד, היו רגילים לצאת לקראת נודדים ולתת להם הלחם הצריך להם. בלחמו, בלחם הצריך לו לנודד, כלו' די מחסורו אשר יחסר לו. והתבונן בנועם המליצה הזאת: הביאו מים למי שהיה דרכו לתת לאחרים לחם, ועתה אף מים אין לו. התיו, בנוי מן ההפעיל משרש אתה, כמו לכו אספו כל חית השדה התיו לאכלה (ירמיה י"ב ט). תימא, מחוז מארץ ערב, שמו ידוע בספרי הערביים, ותלמי התוכן קורא לו Thaima, וירמיה מזכירו אצל דדן (כ"ה כ"ג); והיום כ"ד אב תר"ג הראני בני בכורי אוהב גר במסעות ר' בנימן כי בדברו על ארץ שבא הנקראת Jemen הוא מזכיר עיר תימא ואומר שהיתה עיר גדולה ודאם ממשלת היהודים. ודידרליין רצה להגיה קדמו בפתח, וכן נראה דעת יונתן. (טו) נדדו, אנשי ערב וקדר ותימא. נטושה, הכוון שהוא כמו לטושה (כדבר אחר של רש"י), שאם נפרש לשון והנה נטושים על פני כל הארץ (ש"א ל' ט"ז), אין הלשון דומה למה שאחריו ומפני

שֹׁמֵר מַה־מִּלֵּיל׃ (יב) אָמַר שֹׁמֵר אָתָא בֹקֶר וְגַם־לָיְלָה אִם־
תִּבְעָיוּן בְּעָיוּ שֻׁבוּ אֵתָיוּ׃ (יג) מַשָּׂא בַּעְרָב בַּיַּעַר בַּעְרַב
תָּלִינוּ אֹרְחוֹת דְּדָנִים׃ (יד) לִקְרַאת צָמֵא הֵתָיוּ מָיִם יֹשְׁבֵי אֶרֶץ
תֵּימָא בְּלַחְמוֹ קִדְּמוּ נֹדֵד׃ (טו) כִּי־מִפְּנֵי חֲרָבוֹת נָדָדוּ מִפְּנֵי ׀
חֶרֶב נְטוּשָׁה וּמִפְּנֵי קֶשֶׁת דְּרוּכָה וּמִפְּנֵי כֹּבֶד מִלְחָמָה׃ (טז)

ובאות לעולם; ור״ל כי לא תבא המים לשמוש זה, ואין ראיה מן ויורנו מדרכיו (ישעיה ב׳ ג׳) כי שם הכוונה קצת מדרכיו; גם אין ראיה מן ומאלה ומכחש יספרו (תהלים נ״ט י״ג) כי פירושו ילכדו בגאונם וגם ילכדו מפני האלה והכחש שהם מספרים; וכן להזהיר רשע מדרכו הרשעה (יחזקאל ג׳ י״ח), הטעם להרחיקו ולהשיבו מדרכו הרשעה. ולפירושי המ״ם היא מקצתית, מה מהמאורעות הלילה, וכן מנהגו השמות המורים על הזמן נאמרים על המאורעות, כמו על יומו נשמו אחרונים (איוב י״ח כ׳), בידך עתותי (תהלים ל״א ט״ז) והעתים אשר עברו עליו ועל ישראל (ד״ה א׳ כ״ט ל׳). (יב) **אמר שומר**, תשובת הנביא, השומר אשר קראתם כך הוא משיב. **אתא בקר וגם לילה**, אינני מתנבא תמיד לרעה, כי גם על בקר וגם על לילה אני מתנבא, וזה וזה מתקיים, וכא יבא גם הטוב וגם הרע אשר אני מבשר ומגיד. **אם תבעיון בעיו**, אם תרצו לחקור ולבדוק אחר אמתת דברי חקרו ובדקו, כי לא יפול מדבר ה׳ ארצה. ואיך תהיה החקירה והבדיקה הזאת? ע״י שימתינו עד עת בא דברו, והנה הוא אומר להם בעיו, חקרו דברי, המתינו קצת, ואח״כ שובו אתיו, באו אלי והגידו לי הֲבָאוּ דברי אם לא. **בעיו**, לא נמצא שרש זה במקרא להוראת השאלה בלבד (כפירוש רנזי וגיזי), כ״א להוראת החפוש, נבעו מצפוניו (עובדיה ו׳). **שובו אתיו**, ואח״כ שובו ובואו אלי. ויונתן ור״שי ורוזי וגיזי פירשו שובו לשון תשובה, שובו אל ה׳. (יג) **משא בערב**, על ערב, כמו משא דבר ה׳ בארץ חדרך (זכריה ט׳ א׳), ושם ערב איננו כולל בלה״ק כל הארץ הנקראת אצלנו Arabia, אך היא ארץ משפחה אחת או קצת ממשפחות הישמעאלים, ונראה שהיו יושבים בה בני משפחת קדר, ככתוב עֲרַב וכל נשיאי קדר (יחזקאל כ״ז כ״א), וכן כאן הנבואה על שוד ושבר שיבא לקדר. **ביער**, הנכון כפי׳ רד״ק; ויש

Imperciocchè così m'ha detto il Signore: Entro un anno da calcolarsi esattamente* come gli anni del mercenario, finirà tutta l'opulenza dei Kedareni. (17) Piccolo poi sarà il numero che avanzerà dei Kedareni, valorosi arcieri: egli è il Signore, Iddio d' Israel, ch' il dice.

בא השודד על דומה ועל קדר, ונאמרו שובו אתיו הכוונה שובו בעוד
שנה והגידו אם נתקיימה נבואתי עליכם אם לא. (יז) ושאר מספר
כמו ומספר שאר, וכן קשת גבורי בני קדר כמו בני קדר גבורי קשת;
ואם היה הטעם על מספר הקשתות, מספר קשתות הי״לל. ימעטו, לשון
רבים לפי שהכוונה על בני קדר.

XXII. 1-14

Ammonizione agl' impenitenti di Gerusalemme, quando la città era minacciata dall' esercito di Senacherib.

---

(1) Vaticinio relativo alla valle di visione. Che cosa hai tu mai, che sei tutta montata ai tetti? (2) O tu già piena di romore, città strepitosa, piazza allegra! I tuoi uccisi non son trafitti colla spada, nè morti in

בכלל אלא חלום וחזיון לילה. ונאמרה הנבואה הזאת בימי חזקיהו בבוא
סנחריב על ירושלים (Eichhorn, Dathe, רנז' וג״ז), והעקר המכוון בה
הוא להפחיד בני אדם אבירי לב שהיו בירושלים, שהיו אומרים אכול
ושתו כי מחר נמות, ולא היו נותנים לבם לשוב אל ה' ולשוב מדרכם
הרעה. לגגות, לברוח מן האויבים; ולא אמר אל הגגות, כי לא היו
עולים ממש אל הגגות, אך היו נחבאים בעלייה, ודרך לעג הוא אומר
שהם עולים כאלו רוכבים לעלות אל הגגות, ול״מד לגגות להוראת
בשביל, כמו ויהונתן הלך לביתו (ש״א כ״ג י״ח) שענינו הלך לשוב אל
ביתו. (ב) תשואות מלאה, לשעבר היית עיר עליזה והומיה ומלאה

כִּי־כֹה אָמַר אֲדֹנָי אֵלַי בְּעוֹד שָׁנָה כִּשְׁנֵי שָׂכִיר וְכָלָה כָּל־
כְּבוֹד קֵדָר׃ (יז) וּשְׁאָר מִסְפַּר־קֶשֶׁת גִּבּוֹרֵי בְנֵי־קֵדָר יִמְעָטוּ
כִּי יְהוָה אֱלֹהֵי־יִשְׂרָאֵל דִּבֵּר׃

קשת דרוכה. ויונתן וגיזי פירשו חרב שלופה. (יז) קדר, הזכירם Plinius בשם Cedrei; ולהכתו לא נדע באיזה זמן נאמרה נבואה זאת, ואיך ועל מי נתקיימה, ואין ראיה שלא נתקיימה מפני שירמיה (מ"ט כ"ח) חוזר ומתנבא לקדר ולממלכות חצור אשר הכה נבוכדראצר, כי במאה שנה שעברו מישעיה לירמיה אפשר רחוק שיכלה כבוד קדר, ואח"כ ישובו לקדמתם, והנה הנבואה הזאת קשורה עם משא דומה שלפניה, כי יחדיו

כ"ב א' עד י"ד

תוכחה לאנשי ירושלים אשר לא היו שמים אל לב בהיות חיל סנחריב קרוב לעיר.

(א) מַשָּׂא גֵּיא חִזָּיוֹן מַה־לָּךְ אֵפוֹא כִּי־עָלִית כֻּלָּךְ לַגַּגּוֹת׃ (ב)
תְּשֻׁאוֹת ׀ מְלֵאָה עִיר הוֹמִיָּה קִרְיָה עַלִּיזָה חֲלָלַיִךְ לֹא חַלְלֵי־

(א) גיא חזיון, הוא כנוי לירושלים; שהרי למטה הוא מזכיר עיר דוד וירושלים, ואמרו המפרשים וגם גיזי כי קרא ירושלים בשם גיא חזיון לפי שהיה שם מקור הנבואה נמשך ויוצא משפע השכינה אשר בבית המקדש, ורוז' פירש ע"ש שהרים סביב לה, ומן ההרים רואים בגיא אשר למטה, וזה רחוק, וגיזי השיב כי דרך הלשון להשתמש בענין זה בשרש צפה, לא חזה. ודעת יוהן דוד מיכאליס כי טעם גיא חזיון על שם הר המוריה, אשר לפי דעתו נקרא כן משרש ראה, ע"ש ה' יראה (בראשית כ"ב י"ד), וכן ארץ המוריה (שם שם ב') מתורגם בתרגום שומרוני ארעה חזיתה; וגם זה רחוק, כי אין חזיון מורה ראיה

battaglia — (ma di paura). (3) I tuoi capitani son tutti egualmente raminghi, han le mani legate per paura dell' arco; queglino ch' in te trovansi han tutti egualmente le mani legate, lungi fuggono. (4) Quindi è ch' io dico: Lasciatemi ch' io pianga amaramente; non insistete, sperando di confortarmi, intorno alla ruina della mia nazione. (5) Mentre il Signore Iddio Sabaot ha (decretato) un giorno di scompiglio, di ruina e di confusione. (6) Gli Elamiti avanzano portando la faretra, con cavalcature portanti uomini, con soldati cioè a cavallo; e quei di Kir denudan lo scudo. (7) Il fior delle tue valli è occupato da cavalcature, e i soldati a cavallo assalgono la porta della città. (8) È tolto il

בערוך) והמלה מלה טבעית, והכוונה כי אנשי קיר העומדים בצבאות סנחריב ירימו קול על אנשי ירושלם וכן אנשי שוע ירימו קול לנגד ההר שהם תוקפה של ירושלם, כלומר לנגד הר ציון היא עיר דוד. מקרקר קיר, לשון הנופל על הלשון. (ו) ועילם נשא אשפה, אנשי עילם היו גבורי קשת, כמ"ש הנני שובר את קשת עילם ראשית גבורתם (ירמיה מ"ט ל"ה), ואמר שגם הם באו עם סנחריב ואשפתם וקיניהם עמה, והם באים ברכב אדם כלומר בבהמות הנושאות בני אדם, כלומר בפרשים. קיר, שם מדינה תחת מלך אשור כמ"ש ויעל מלך אשור אל דמשק ויתפשה ויגלה קירה (מ"ב י"ו ט), ואומרים שהיא בין הים השחור והכספי, ונקראת Gurgistan, ובלשונו Georgia. ערה מגן, גלה המגנים, שהיה למגנים כסוי עור לבלתי ישחת יפים, ובשעת מלחמה היו מסירים הכסוי מעליהם, והיו מגלים אותם, וכן כתב Caesar, de Bello gallico, Lib. 2. Cap. 21 Scutisque tegimenta detrahenda tempus defuerit וכן קיקירון De natura deorum II. 14 הזכיר clypeorum involucra (רנז' ונ"ז). וקיר ערה מגן, אין ספק שהטעמים מוטעים, והטפחא ראוי לבא תחת וקיר, וכן פירש רש"י. ודע כי בת"ך דפוס ברי"שא במקום ערה כתוב עפה, והוא הבן הבכור למדין (בראשית כה ד'), וארצו היא בארץ ערב (ישעיה ס' פסוק ו'), ולנוסח זה תהיה הכוונה וקיר ועפה נשאו מגן, ולפי זה הטעמים על מקומם יבאו בשלום. (ז) שת שתו השערה, לשון אשר סביב שתו עלי (תהלים ג' ז'), וכן בטרם שים, ויאמר אל עבדיו שימו וישימו על העיר (מ"א כ' י"ב), ושות מקור. ודע כי בדפוס ברי"שא שת שתו במרכא טפחא, וכן נכון. (ח) ויגל את מסך יהודה, הככס

חֶרֶב וְלֹא מֵתֵי מִלְחָמָה׃ (ג) כָּל־קְצִינַיִךְ נָדְדוּ־יַחַד מִקֶּשֶׁת
אֻסָּרוּ כָּל־נִמְצָאַיִךְ אֻסְּרוּ יַחְדָּו מֵרָחוֹק בָּרָחוּ׃ (ד) עַל־כֵּן
אָמַרְתִּי שְׁעוּ מִנִּי אֲמָרֵר בַּבֶּכִי אַל־תָּאִיצוּ לְנַחֲמֵנִי עַל־שֹׁד
בַּת־עַמִּי׃ (ה) כִּי יוֹם מְהוּמָה וּמְבוּסָה וּמְבוּכָה לַאדֹנָי יְהוִה
צְבָאוֹת בְּגֵי חִזָּיוֹן מְקַרְקַר קִר וְשׁוֹעַ אֶל־הָהָר׃ (ו) וְעֵילָם נָשָׂא
אַשְׁפָּה בְּרֶכֶב אָדָם פָּרָשִׁים וְקִיר עֵרָה מָגֵן׃ (ז) וַיְהִי מִבְחַר־
עֲמָקַיִךְ מָלְאוּ רָכֶב וְהַפָּרָשִׁים שֹׁת שָׁתוּ הַשָּׁעְרָה׃ (ח) וַיְגַל

תשואות. **חלליך לא חללי חרב**, אלא חללי פחד, כמו שמפרש והולך. (ג) **מקשת אסרו**, כפירוש רש"י מאימת המורים בקשת הם נאסרים להשאר בעיר, אלא שאני מפרש אוסרו, ידיהם אסורות, והוא משל על עצלותם ובלתי באתם למלחמה. ור"דק וג'יזי מפרשים נאסרו ע"י המורים בקשת; ואין זה מדרך הלשון לשמש באות המ"ם על הסבה הפועלת, מלבד כי לא יצדק זה על ימי סנחריב, כי לא בא אל ירושלים ולא ירה שם חץ. (ד) **שעו מני**, הנביא בראותו בני עמו מרפים ידיהם מן המלחמה, עושה עצמו כמתאבל על השוד הקרוב לבוא עליהם, אע"פ שהוא יודע כי לא יבא עליהם שוד ושבר, אך הוא אומר עצלותכם כדאי היא להביא עליכם שבר גדול שראוי לקונן עליו במר נפש, והוא מדבר כן לפי מחשבת שומעיו, כי ידע שלא היו בוטחים בה' ולא היו מרפים ידיהם מפני בטחונם בו, אלא מפני שהיו אומרים אכול ושתה כי מחר נמות. **אמרר בבכי**, אבכה במר. **אל תאיצו**, לשון הפצרה, כמו ויאיצו המלאכים בלוט (בראשית י"ט ט"ו), והוא בנין קל מנחי ע"י. (ה) **מקרקר קיר ושוע אל ההר**, פירשו לשון הריסת הקיר שיהרסהו האויב, ואנשי העיר יְשַׁוְּעוּ ויזעקו אל ההר, וזה לא היה בימי סנחריב, גם לא יבא לשון שועה על זעקת שבר אלא לתפלה ותחנה, וכראותי כי הנביא סומך לזה שמות אומות ועילם נשא אשפה וקיר ערה מגן, נ"ל כי גם כאן הוא מזכיר שמות אומות שהיו בחיל סנחריב, והנה קיר הנזכר בפסוק זה הוא הגוי הנזכר בפסוק שאחריו, ושוע הוא הנזכר ביחזקאל (כ"ג כ"ג) פקוד ושוע וקוע כל בני אשור אותם, ויונתן תרגם שלשה השמות האלה (פקוד ושוע וקוע) שמות אומות, ומקרא מסייעו ואל יושבי פקוד (ירמיה נ' כא), וטעם מקרקר בל"ח לי זעקה (עיין

velo alla Giudea, la quale in allora colloca le sue speranze nelle armi della casa detta del bosco. (9) Voi vi siete avveduti che numerose erano le spaccature nella cittadella detta di Davide, ed avete raccolte (in città) le acque della pescina inferiore. (10) Avete numerate le case di Gerusalemme e ne avete demolite alcune per fortificare la muraglia. (11) Faceste anche tra le due mura un ricettacolo per le acque della pescina vecchia — nè tuttavia vi volgete all' autore di questo evento, nè fate attenzione a lui che da gran tempo l'ha decretato. (12) E mentre il Signore Iddio Sabaot chiama il pianto, il lutto, la divulsion dei ca-

לבצר החומה, בכל זאת לא הבטתם אל עושיה ולא שבתם אל ה'. **ותקבצו את מי הברכה התחתונה**, אספתם מימיה אל העיר, פן יבאו מלכי אשור ומצאו מים רבים, והוא מה שעשה חזקיה (ד"ה ב' ל"ב ל') שסתם מי גיחון. **את מי הברכה**, צריך להיות טפחא מרכא על דרך שכתוב למטה פסוק י"א. (י) **ואת בתי ירושלם ספרתם**, לראות היש מהם שאין בהם צורך ליושבי העיר, ואותם נתצתם להשתמש באבניהם לבצר החומה, כמ"ש ויתחזק ויבן את כל החומה הפרוצה (ד"ה ב' ל"ב ה'), כל כך היה הדוחק גדול, ולא שמתם פניכם לשוב אל ה', וכפל מלת בתים, כדי שיובן יותר זרות הענין, כי החומה היא בנויה לתועלת הבתים, כלו' לתועלת יושבי הערים, וכאן נתצו הבתים לתועלת החומה, כל כך היה פחדם גדול. (יא) **ומקוה עשיתם**, גם בד"ה (שם) מזכיר שתי חומות, שאומר ולחוצה החומה אחרת, ובין שתי החומות הביאו מי הברכה הישנה, שהיא העליונה, והנה פירש איך הביאו לתוך העיר שתי הברכות, העליונה והתחתונה. **ולא הבטתם אל עושיה**, זה עיקר המכוון, שבכל זאת לא שבתם אל ה'. **עושיה**, העושה זאת, המאורע הזה. **ויוצרה**, הגוזר אותה; כטעם הנה אנכי יוצר עליכם רעה וחושב עליכם מחשבה (ירמיה י"ח י"א). **מרחוק**, מזמן רחוק, ולמטה ל"ז כ"ו ישעיה אומר על הענין הזה שני הלשונות האלה, יצירה, מרחוק, הלא שמעת למרחוק אותה עשיתי מימי קדם ויצרתיה (יב) **ויקרא**, ה' קורא אל הבכי ואל המספד שיבא בעיר הזאת, כלומר אתם רואים עצמכם קרובים לנפול בשוד ושבר גדול, ובכל זאת הנה אתם בששון ושמחה ולא תשובו אל ה'. (יג) **והנה ששון ושמחה**, כן דרך ההמון בבוא עליהם צרה גדולה שאינם רואים דרך להמלט ממנה, והם רואים עצמם

אֵת מָסַךְ יְהוּדָה וַתַּבֵּט בַּיּוֹם הַהוּא אֶל־נֶשֶׁק בֵּית הַיָּעַר׃ (ט)
וְאֵת בְּקִיעֵי עִיר־דָּוִד רְאִיתֶם כִּי־רָבּוּ וַתְּקַבְּצוּ אֶת־מֵי הַבְּרֵכָה
הַתַּחְתּוֹנָה׃ (י) וְאֶת־בָּתֵּי יְרוּשָׁלַ͏ִם סְפַרְתֶּם וַתִּתְצוּ הַבָּתִּים
לְבַצֵּר הַחוֹמָה׃ (יא) וּמִקְוָה עֲשִׂיתֶם בֵּין הַחֹמֹתַיִם לְמֵי הַבְּרֵכָה
הַיְשָׁנָה וְלֹא הִבַּטְתֶּם אֶל־עֹשֶׂיהָ וְיֹצְרָהּ מֵרָחוֹק לֹא רְאִיתֶם׃
(יב) וַיִּקְרָא אֲדֹנָי יֱהוִה צְבָאוֹת בַּיּוֹם הַהוּא לִבְכִי וּלְמִסְפֵּד

שולטנס פירש המליצה הזאת על פי מנהג לשון ערבית שאומרים גלה עַמָּה זאת קודם שיתגלה המסוה, והטעם בטרם תכרת ממך כל תקוה, ובתחלה קבלתי דבריו, חוץ ממה שאמר כי המשל לקוח ממסוה הנשים, כי הסרת המסוה מעל פניהם היא התחלת ההתעללות בהן, ואחר שישלח ידו האויב לגלות אותו אין להן עוד תקוה להנצל מידו, וכן אמר אחריו ביזו; ואני לא אדע היתכן זה במליצה הערבית, אך אין ספק כי מליצת המקרא הזה אין זה ענינה, כי לא יאמר מסך על מסוה שעל האדם, אלא על וילון שעל הפתח. והיה נ"ל כי המליצה לקוחה מהיכלות עבודת אלהים, אשר בהם מסך מבדיל בעד הדביר הפנימי, והנה אם יבוא האויב ויגלה את המסך או הפרוכת ההיא אין עוד תקוה שיירא מעשות כל נְבָלָה בבית ובאלהיו. ותלמידי מוה"רר דח"א ע"ה הקשה כי לא יתכן שיהיה המכוון בתחלת המקרא הזה היאוש ואבדת התקוה, שהרי אח"כ מזכיר בטחונם בנשק בית היער ושקבצו המים ונתצו החומה וכו'; לפיכך נ"ל עתה (שנת תר"ג) כי טעם ויגל את מסך יהודה שנפקחו עיניהם, כאלו היה שם וילון המעכב מהם ראיית הענין. ובני אוהב גר אומר כי מסך הוא בנין שעושין להבצר מן האויב וקוראים לו באיטלקי Cortina שענינו מסך ופרוכת. ותבט ביום ההוא אל נשק בית היער, יהודה או ירושלם בראותה האויב נגש, תשים בטחונה בכלי זין אשר בבית יער הלבנון (מ"א ז' ב', י' י"ז) ונקרא כן כי היו בו כלי זין רבים כעצים ביער הלבנון; אמר דרך מליצת השיר כאלו העיר בראותה האויב בא אומרת בלבבה עדיין יש בקרבי כלי זין להושיע לי.

(ט) ואת בקיעי וגו'. הטעם אע"פ שראיתם כי בקעי עיר דוד רבו, ואע"פ שהוזקקתם לסתום את הבקיעות מפני האויבים, ולנתוץ הבתים

pelli, ed il cinger cilicio; (13) Ecco gioja ed allegrezza, ammazzare buoi e scannare pecore, mangiar carne e bere vino; (e dire) si mangi, si beva, poichè domani dobbiam morire. (14) La cosa è pervenuta ai miei orecchi, dice Iddio Sabaot: io giuro quindi che questa colpa non vi verrà perdonata, prima che muojate.

היו מצפים למות מהר ביד האויב, והנביא היה יודע שלא ימותו, כי לא יבא האויב ירושלימה, והוא אומר להם דעו כי אע"פ שלא תמותו, עונכם שמור לכם, וביום פקדי ופקדתי עליכם, כי לא יְכֻפַּר לכם לעולם; וכל זה על הבלתי מאמינים בתשועה שהיה הנביא מבשר, והיו מדמים בלבם שלא תהיה להם תקומה לפני סנחריב, ובכל זאת לא אמרו איה ה'.

XXII. 15-25.

Anunzio della destituzione di Sebnà, Prefetto del Palazzo, e dell' innalzamento di Eliacimo.

---

(15) È così che dice il Signore Iddio Sabaot: Rècati presso cotesto favorito, Sebnà, mastro del palazzo

חזקיה לא גרש את שבנא, אלא הורידו ממעלתו ועשה אותו סופר, ואיך יתכן שיבטח בו חזקיה וישימהו סופר, אחר שמצא בו איזה פשע אשר בעבורו הורידו מהיותו על הבית? ואיך לא הבין המלך כי אף אם לא פשע בו קודם לכן, הנה עתה אחר שהורידו מממשלתו, אי אפשר שלא תהיה בלבו איבה עליו, ואיך יבטח בו ויתנהו סופר? ואיך יתכן שישלחהו חזקיהו אל ישעיהו (ל"ז ב')? **אשר על הבית**, שכל ענייני בית המלך נוהגים על פיו, כמו אתה תהיה על ביתי (בראשית מ"א מ'), האיש אשר על בית יוסף (מג' י"ט) עובדיהו אשר על הבית (מ"א י"ח ג'), ואחישר על הבית (שם ד' ו'). (טז) **מה לך פה ומי לך פה**,

וּלְקָרְחָה וְלַחֲגֹר שָׂק׃ (יג) וְהִנֵּה ׀ שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה הָרֹג ׀ בָּקָר

וְשָׁחֹט צֹאן אָכֹל בָּשָׂר וְשָׁתוֹת יָיִן אָכוֹל וְשָׁתוֹ כִּי מָחָר נָמוּת׃

(יד) וְנִגְלָה בְאָזְנָי יְהוָה צְבָאוֹת אִם־יְכֻפַּר הֶעָוֹן הַזֶּה לָכֶם עַד־

תְּמֻתוּן אָמַר אֲדֹנָי יֱהוִה צְבָאוֹת׃

בסכנת מיתה פתאומית, כמו שהוא הענין בעת המגפה, הם נשקעים בהנאות הגופניות, וכמו שהעיד Boccaccio בספור המגפה בעיר פלורינץ בשנת חמשת אלפים ק״ח, שלא היו הקרובים בוכים על מתיהם, אך היו מלעיגים עליהם ועושים משתה ושמחה. (יד) עד תמותון, אין זה עונש להם שימותו, כי כבר היו אומרים מחר נמות, אמנם מכאן שהם

ט״ו עד כ״ה

נבואה על מפלת שבנא אשר על הבית אשר תנתן משרתו לאליקים

(טו) כֹּה אָמַר אֲדֹנָי יֱהוִה צְבָאוֹת לֶךְ־בֹּא אֶל־הַסֹּכֵן הַזֶּה עַל־

שֶׁבְנָא אֲשֶׁר עַל־הַבָּיִת׃

(טו) כה אמר, נבואה אחרת, ונאמרה לפני הקודמת, כי בבוא סנחריב כבר היה אליקים על הבית (למטה ל״ו ג׳). הסוכן, כמו רֵעֶה המלך (מ״א ד׳ ה׳), רֵעַ המלך (ד״ה א׳ כ״ז ל״ג), וכן אצל היונים והרומיים Amicus regis, familiaris fuit, והמלה מלי ערבי, סכן ענינו, וכן ותהי לו סוכנת (מ״א א׳ ב׳) קרובה אליו לשרתו (י׳ די מיכאליס וגיזי׳). שבנא, אין ספק שאיננו אותו שבנא שהיה סופר כשהיה אליקים על הבית (למטה ל״ו ג׳) כדברי גיזי׳ שאמר כי לא נתקיימה נבואת ישעיה, כי

(16) (E digli:) Che cosa hai tu qui, o chi hai tu qui del tuo, per cui ti sei qui scavata una tomba? tu, che in sito elevato ti scavasti il sepolcro; tu, che nella roccia t' intagliasti l' abitazione. (17) Il Signore è per alzarti con un colpo virile, indi gireratti intorno a sè. (18) Poscia gireratti intorno al capo, come suol girarsi una palla, (lanciandoti) in un paese vastissimo: ivi morrai, ed ivi sarà il teatro della tua gloria, o tu, vitupero del Palazzo del tuo Signore.

למעלה א' ד'), וכזה טעם Pagninus, גם Vatablus, שהוסיפו בתרגום
כ"ף הדמיון, ואמרו כחוצבי, כחוקקי, וטעו Diodati ואחרים שפירשוהו
במאמר מוסגר, והוא דרך שעור, כאלו אמר, ומה לך פה ומי לך פה
כי חצבת לך פה קבר (כי אמנם היה חוצב במרום קברו וחוקק בסלע
משכן לו), וטעה גם גיזי במה שאמר כי הנביא דלג מנמצא לנסתר,
כמו שמעו עמים כלם (מיכה א' ב'), ולא ידע כי הוא חק קבוע בלשון.
(יז) מטלטלך. טלטול לשון הגבהה, והוא משרש נטל, ואין ענינו
השלכה כשרש טול בהפעיל, ולשון טלטול שגור בדברי חז"ל, ואין ספק
שאין ענינו אצלם השלכה, אלא הגבהה ונענוע, והם אמרו על הטלטול
כל הכלים ניטלין בשבת, הרי ששרש המלה נטל. ועיין דקדוקי § 502.
טלטלה גבר, בכח, כמעשה גבר חזק, ור"דק ורוזי' ואחרים פירשו
גבר דרך קריאה לשבנא. ועוטך עטה, יניעך בסיבוב סביבות גופו,
כאדם העוטה עצמו במעטה (וכן נראה דעת רד"ק); ור"שי פירש יפריחך,
לשון עיט, ואיננו משרשו, גם היה משפטו להיות בבנין הפעיל. ויונתן
תרגם תכסך בושה, מלשון ויעטו כמעיל בשתם, אלא שהעיקר חסר,
שהי"לל ועוטך בושה, ואולי פירש מענין אבל וחפוי ראש (וקרוב לזה
ויטרינגא ורוזי') וכמו המצורע שהיה עוטה על שפם, ואמנם כל זה
רחוק מענין מה שלפניו ושלאחריו. (יח) צנוף יצנפך, יניעך סביב סביב
לא לבד כאדם העוטה, אלא ככוכף שמחזיר המצנפת על ראשו סביב סביב
פעמים הרבה. צנפה כדור, כדרך שמחזירים סביב הראש כדור
שרוצים לזרוק אותו למרחוק. צנפה כדור, שם הפעולה סמוך לשם דבר
שאחריו, ע"ד טלטלה גבר, אע"פ שלא בא בהם סימן הסמיכות; וכדור, הכ"ף
שרש. ולפירוש המפרשים (וב"הש) הי"לל וכדור, ורוזי' אומר כי הכ"ף שמושית
והשם דור, שענינו בערבי כפעל גָלַל בעברי, אמנם אין דור שם לכידור
בערבי, ואף כי בעברי. אל ארץ רחבת ידים, כל הנענועים והסבובים
האלה יהיו לזרוק אותך בכח אל ארץ רחבת ידים. ושמה מרכבות

(טז) מַה־לְּךָ פֹה וּמִי־לְךָ פֹּה כִּי־חָצַבְתָּ לְּךָ פֹּה קָבֶר חֹצְבִי מָרוֹם
קִבְרוֹ חֹקְקִי בַסֶּלַע מִשְׁכָּן לוֹ׃ (יז) הִנֵּה יְהוָה מְטַלְטֶלְךָ טַלְטֵלָה
גָּבֶר וְעֹטְךָ עָטֹה׃ (יח) צָנוֹף יִצְנָפְךָ צְנֵפָה כַּדּוּר אֶל־אֶרֶץ
רַחֲבַת יָדָיִם שָׁמָּה תָמוּת וְשָׁמָּה מַרְכְּבוֹת כְּבוֹדֶךָ קְלוֹן בֵּית

הנביא היודע כי עוד מעט ירד שבנא מגדולתו, ויגלה רחוק מירושלים מדבר עמו כאלו גם עתה לא היה לו שום גדולה, וכאלו לא היתה דירתו ודירת בניו בירושלים, והוא אומר לו דרך התול מה לך פה ומי לך פה, והכוונה לומר מה אתה חושב שיש לך כאן גדולה וכבוד, ומי אתה חושב שישארו כאן מבניך וממשפחתך, שעל כן חצבת לך פה קבר, כלומר אתה חצבת פה קבר לך ולכל בני ביתך, להיותך בטוח שתמות בעיר הזאת אתה ובניך בגדולה וכבוד, וה' גזר עליך שתמות נע ונע בארץ אחרת; והמפרשים פירשו מה לך פה לעת עתה, ולא יתכן, כי היה לו לשבנא להשיב יש לי פה עושר ונכסים וכבוד, ע"כ חצבתי לי קבר כאחד מנכבדי הארץ, וגם אם לא היה שבנא מאנשי ירושלים (כדעת רד"ק ואחרים) עדיין לא יתכן לומר לו מה לך פה, מאחר שהיה לו שם גדולה וכבוד; וקצת מר"זל אמרו שחצב לו קבר בקברי בית דוד, והוא דבר רחוק מאד, שיזיד איש מהעם לשום קברו בקבורות המלכים, מלבד שאם אתה אומר כן אין צורך לחציבה, כי קברי בית דוד כבר היו חצובים, ובמות איזה מלך לא מצאנו שחצבו לו קבר, אלא שהביאוהו לקברי המלכים, גם לא מצאנו שמלך פלוני הובא לקברו אשר חצב לו בחייו, אלא בקברי אבותיו, או עם אבותיו; והנכון שהיה דרך העשירים והשרים והחשובים בעם (מלבד המלכים) להכין למשפחתם קברים חצובים, ועוד היום יש בירושלים וסביבותיה קברים חצובים בעושר ובכבוד גדול, וכחצי מיל חוץ לשער אפרים יש חפירה גדולה לקברות, ובה שבעה חדרים, ולפניהם חדר אחד גדול, והכל חצוב בסלע, והעם קוראים אותם קברות המלכים, והאיש Chateau briand אשר הלך לשם העלה אחרי החקירה בספרי הקדמונים שהם להורדוס אנטיפס בן הורדוס שחצב לו (כשבנא) קברות תפארה לו ולבני ביתו, ואח"כ מת בעניות ודלות על ארץ אחרת בעיר Lion, אשר שלח אותו שם הקיסר קאליגולה. חוצבי מרום קברו, אשר קברו לשון נסתר, כי כן דרך לה"ק אחר מלות אתה אשר, או אתם אשר, וע"ן

(19) Ti precipiterò dal tuo seggio: egli (il tuo Signore) dal tuo posto ti sbalzerà. (20) In allora chiamerò il mio servo, Eliacimo figlio di Elcia. (21) Gl' indosserò la tua veste, gli stringerò la tua cintura, e gli darò in mano la tua podestà: ed egli diverrà il padre degli abitanti di Gerusalemme, e della gente della Giudea. (22) Metterò sui suoi omeri la chiave del Palazzo di Davide. Egli aprirà, e nessuno chiuderà; egli chiuderà, e nessuno aprirà. (23) Lo renderò qual chiodo piantato in un sito saldo; sicchè egli diverrà qual trono glorioso per la sua famiglia. (24) Tutta l' onorata sua famiglia, e d' essa i varj rampolli, vi attaccheranno sopra ogni più piccolo arnese, i preziosi bacili egualmente che i vili orciuoli. (25) In allora, ed è Iddio Sabaot ch' il dice, si smoverà quel chiodo, ch' è ora piantato in luogo saldo; verrà anzi reciso, e cadrà, e quindi ruinerà il peso, ché n' era sostenuto: sì, è il Signore che l' ha detto.

עליו וגו׳. (כד) **ותלו עליו**, טעו המפרשים ויונתן ורד״ק וגיזי ששמו
ותלו פועל עומד, (יתלו עצמם עליו), ואיננו אלא יוצא, כל כבוד בית אביו
הצאצאים והצפיעות יתלו עליו כל כלי הקטן, ויפה הקשה מיכאליס כי
הצאצאים אם הם הבנים והבנות, לא יתכן לומר שיתלו עצמם על היתד.
ולפירושי הדברים מתחוורים כל צרכם, כי אמר כי בני משפחתו יתלו
עליו כל כליהם. **והצפיעות**, גם הוא לשון צאצאים הנגזר מלשון יציאה,
כי הנה מצאנו צפיעי הבקר (יחזקאל ד׳ ט״ו) שענינו צאה. **כל כלי
הקטן**, כ״ל לקרוא כְּלִי בחירק לי יחיד, כלומר אפילו כל כלי קטן ישוב
גדול ונכבד בהיותו תלוי על היתד ההיא. **מכלי האגנות ועד כל
כלי הנבלים**, אגנות הם מזרקי זהב וכסף, והנבלים הם כלי חרש.
והטעם הנכבדים והבלתי נכבדים יתכבדו בו, כן נראה לי. (כה) **תמוש
היתד התקועה**, עתה, והוא שבנא; והזכיר משל תקיעת היתד כנגד
מה שאמר למעלה ותקעתיו יתד במקום נאמן. **ונכרתה המשא אשר
עליה**, בני משפחתו וסיעתו וכו׳ עיין ר״ש; ולפי שהזכיר באליקים כי
כל בית אביו יתכבדו בו, הזכיר בשבנא כי כל המתכבדים בו ונסמכים
עליו יפלו בנפילתו.

אֲדֹנֶיךָ׃ (יט) וַהֲדַפְתִּיךָ מִמַּצָּבֶךָ וּמִמַּעֲמָדְךָ יֶהֶרְסֶךָ׃ (כ) וְהָיָה
בַּיּוֹם הַהוּא וְקָרָאתִי לְעַבְדִּי לְאֶלְיָקִים בֶּן־חִלְקִיָּהוּ׃ (כא)
וְהִלְבַּשְׁתִּיו כֻּתָּנְתֶּךָ וְאַבְנֵטְךָ אֲחַזְּקֶנּוּ וּמֶמְשַׁלְתְּךָ אֶתֵּן בְּיָדוֹ
וְהָיָה לְאָב לְיוֹשֵׁב יְרוּשָׁלַםִ וּלְבֵית יְהוּדָה׃ (כב) וְנָתַתִּי מַפְתֵּחַ
בֵּית־דָּוִד עַל־שִׁכְמוֹ וּפָתַח וְאֵין סֹגֵר וְסָגַר וְאֵין פֹּתֵחַ׃ (כג)
וּתְקַעְתִּיו יָתֵד בְּמָקוֹם נֶאֱמָן וְהָיָה לְכִסֵּא כָבוֹד לְבֵית אָבִיו׃
(כד) וְתָלוּ עָלָיו כֹּל ׀ כְּבוֹד בֵּית־אָבִיו הַצֶּאֱצָאִים וְהַצְּפִעוֹת
כֹּל כְּלֵי הַקָּטָן מִכְּלֵי הָאַגָּנוֹת וְעַד כָּל־כְּלֵי הַנְּבָלִים׃ (כה)
בַּיּוֹם הַהוּא נְאֻם יְהוָה צְבָאוֹת תָּמוּשׁ הַיָּתֵד הַתְּקוּעָה בְּמָקוֹם
נֶאֱמָן וְנִגְדְּעָה וְנָפְלָה וְנִכְרַת הַמַּשָּׂא אֲשֶׁר־עָלֶיהָ כִּי יְהוָה דִּבֵּר׃

כבודך, יש שפירשו שם יהיו, ויש שפירשו שם ימותו, כלומר יאבדו מרכבות כבודך, ואני אומר כי אין הכוונה על המרכבות ממש, אלא שם יהיה המקום אשר בו ירכב כבודך, המקום אשר בו יתראה כבודך בגדולתו ובגאותו, כטעם רוכב שמים בעזרך ובגאותו שחקים (דברים ל"ג כ"ו), וכן והדרך צלח רכב (תהלים מ"ה ה'), וכל זה אמנם דרך לעג. **קלון בית אדוניך**, אתה שאתה עתה קלון לבית המלך אשר אתה ממונה עליו (רו"ז וגיז"י). (יט) **וממעמדך יהרסך**, אמרו שהוא על האל, ולא יתכן אחר שכבר הזכירו כמדבר בעדו באמרו והדפתיך, והנכון שחוזר אל המלך, שהזכירו למעלה באמרו קלון בית אדוניך, והטעם כי ה' גוזר מפלתו, והמלך הוא המוציא אותה לפעל. (כא) **ואבנטך אחזקנו**, אחגרהו; חזק, בארמי וסורי ענינו חגר. (כב) **מפתח בית דוד**, Grotius ואחריו רו"ז פירשוהו כפשוטו, שאולי האיש אשר על הבית היה נושא על שכמו מפתח לסימן גדולתו, ולדעת גיז"י אין זה אלא משל, כמו ותהי המשרה על שכמו. (כג) **ותקעתיו יתד**, אשים אותו כיתד התקועה במקום נאמן, וזה בשתי בחינות, אם בבחינת עצמו, שלא ירד מגדולתו, ואם בבחינת קרוביו שיתכבדו בו, דוגמת היתד שתולין בה שאר דברים, ועל הבחינה השנית אמר והיה לכסא כבוד לבית אביו, שיהיה להם כעין כסא ככבד, שכל הקרב אליו יְכֻבַּד, ואמר עוד ותלו

XXIII.

Futura decadenza di Tiro, e suo successivo risorgimento.

---

(1) Vaticinio relativo a Tiro. Ululate, o voi (navigatori delle) navi di Tarsis, imperciocchè fu portato entro terra il saccheggio, in guisa da non più po-

יקום לעולם, וכן נראה ממה שֶׁפָּחַד כל כך חזקיה מחיל סנחריב, ואמר
החריבו מלכי אשור את הגוים ואת ארצם, ואם היה שלא יכלו מלכי
אשור לצור, ונלאו להלחם עליה ולא יכלו לה, לא היה חרד כ"כ. **אניות
תרשיש**, אניות צור הרגילות ללכת תרשישה, היא Tartessus בספרד,
בין שני הזרועות, אשר בהם מתפרד בלכתו אל הים, הנהר Boetis
הנקרא היום Guadalquivir (ואדי אל כביר, בלשון ערבי הנהר הגדול),
ואמר הילילו אניות, והכוונה על ההולכים באניות. **כי שדד מבית מבוא**,
כפירוש רש"י, וקרוב אליו תרגום יונתן. ורד"ק פירש שֻׁדד מקומכם
מהיותו עוד בית ומקום דירה; ורמז' וגיז' פירשו שֻׁדדה צור מהיות
בה בית, אמנם בלשון שדידה לא נכללה הריסת הבתים. **מארץ כתים**,
כתים הוא Cyprus כדברי יוסף (קדמוניות א' ו'), ווירונימוס ורבנו
סעדיה, ויי די מיכולים, ורמז' וגיז', על שם Kition עיר אשר בדרוס
האי ההוא, אשר ישבו בה אנשי פיניקיא, והיא נקראת עתה Chieti,
ואח"כ כללו לפעמים בשם הזה גם שאר איי הים הגדול. **מארץ כתים
נגלה למו**, הטעם, הילילו אתם אנשי אניות תרשיש, אתם אשר
שוד צור נודע לכם מארץ כתים, כי משם באה השמועה לתרשיש (רש"י),

כג

צור תפול ביד אויב ואחר זמן תשוב לאיתנה

(א) מַשָּׂא צֹר הֵילִילוּ ׀ אֳנִיּוֹת תַּרְשִׁישׁ כִּי־שֻׁדַּד מִבַּיִת

(א) **משא צור**, הכוון כדון יצחק, ואחריו Grotius, Volney, Greve וגיזי, שנאמרה הנבואה הזאת על בוא שלמנאסר או סנחריב על צור ונצר עליה והשפיל גדולתה ושדד עָשרה, אע"פ שלא החריבה. והנה יוסף פלאויוס (קדמוניות ספר ט' פרק י"ד) הביא בשם סופר יוני שמו Menander שכתב דברי הימים לצור, וכתב כי בא מלך אשור על הארץ ההיא, ואנשי צידון וצור הישנה השלימו עמו ונתנו לו ששים ספינות ושמונה מאות מַלָּחִים להלחם באנשי צור, ואלה יצאו לקראתו בשתים עשרה אניות וַיִּשְׁבּוּ מאנשיו חמש מאות איש, וישב מלך אשור לארצו, אך הניח שומרים על הנהרות ועל כל מקוה מימיהם, והוכרחו לחצוב להם בורות לשתות מים, ונמשך זה משך חמש שנים, עכ"ל; וגרוציוס והאחרים הנ"ל אומרים כי על המאורע הזה נאמרה הנבואה הזאת, וגרוציוס אומר כי במקום שבעים שנה (למטה ט"ו וי"ז) ראוי להגיה שבע שנה (וזה לא יתכן שא"כ ה"לל שָׁנים לא שָׁנָה), וגיזי אומר שאין להגיה הלשון, אלא שהנבואה לא נתקיימה; ואני אומר שאין אנו יודעים באיזה זמן היה הספור הזה שיוסף מגיד, ומי יאמר (אחרי אשר אין דברי הימים לצור בידנו) שלא התאמת פעם אחרת בוא מלך אשור על צור כדברי הנבואה הזאת? אין טוב כי אם להאמין כי כדבר ישעיה כן היה, ודבר אלהינו

tervi entrare, o voi (dico), ai quali questa notizia arrivò dal paese di Kittim. (2) Tramortite, o abitanti dell' isola — in addietro i mercatanti Sidonj, che valicavano il mare, ti riempivano (di ricchezze). (3) Ed in mezzo a grandi acque, il prodotto del Nilo, la messe del Fiume, erano sue derrate: ed essa formava insieme il profitto delle nazioni. (4) Vergògnati, o Sidon, di qnanto facevi dire al mare, al mare che ti faceva forte; cioè: « Io non ebbi le doglie, io non ho » partorito: e tuttavia non ho io allevato dei giovani,

השם הזה סחר או סחר לא נמצא בשום מקום להוראת המסחר, כי אם
להוראת השכר שאדם משתכר ומרויח במעשיו. הלא תראה טעמה כי
טוב סחרה (משלי ל"א י"ח), כי טוב סחרה מסחר כסף ומחרוץ תבואתה
(שם ג' י"ד), וכן למטה והיה סחרה ואתננה, סחרה לשון שכר כמו
אתננה, ע"כ נ"ל שאף כאן הכוונה כי צור בהיותה משתכרת עם שאר
עמים ומתפרנסת מתבואתם, היתה ג"כ גורמת להם שכר והנאה, ע"י
תבואת ארצות רחוקות שהיתה מביאה להם. ולפירוש רוזי וגיזי יקשה
עוד כי אנשי צור היו מפורסמים מכל היותם סוחרים סובבים בארצות
רחוקות, מפני שלא היו שאר עמים מלומדים לעבור ימים ולסחור סחורה,
והנה שקר שהיו שאר גוים מביאים סחורותיהם אל צור, אך אנשי צור
המה היו הולכים אצל העמים ולוקחים משם סחורותיהם, והנה לא היתה
צור מקום מסחר הגוים (Emporium, Markt). (ד) בושי צידון וגו',
המפרשים כלם פירשו כר"שי לא חלתי ולא ילדתי הריני כמי שלא ילדתי
בנים, כי כלם נהרגו, וקשה לפירושם כי אין נראה מהמשך הכתובים
שנהרגו יושבי צור, אלא שירדו מכבודם, ומלת ים לדעת ר"שי היא כנוי
לעיר צור, והנה אף אם צור היתה בתוך הים אין זה מספיק לשתקרא
בשם ים, ולא מצאנו עיר שתקרא ים, גם מעוז הים איננו עולה יפה,
שאם היתה צור עיר מעוז ומבצר, מכל מקום אין טעם לקרא לה מעוז
הים, ומה טעם לכפול שם הים אחר שכבר אמר כי אמר ים? ואם מעוז
הים הוא דרך פירוש, הי"ל כי אמר ים, עיר הים, או יושבת הים, וקשה
מכל זה, כי מליצה תמוהה היא מאד שיזכיר לידת בני אדם וגדולם בים,
מה שאין לו דוגמא בטבע, ואם המשורר אומר כי חלה גם ילדה ציון,
זה מפני שכן דרך בני אדם להולד בעיר, והעיר נקראת אם ליושביה,
ויושביה בנים לה, אך לא יקראו בני אדם בנים אל הים, ומי הזקיקו
להזכיר ים ומעוז הים אצל מליצת לא חלתי ולא ילדתי, שאיננה מליצה

מִבּוֹא מֵאֶרֶץ כִּתִּים נִגְלָה־לָמוֹ׃ (ב) דֹּמּוּ יֹשְׁבֵי אִי סֹחֵר צִידוֹן
עֹבֵר יָם מִלְאוּךְ׃ (ג) וּבְמַיִם רַבִּים זֶרַע שִׁחֹר קְצִיר יְאוֹר
תְּבוּאָתָהּ וַתְּהִי סְחַר גּוֹיִם׃ (ד) בּוֹשִׁי צִידוֹן כִּי־אָמַר יָם מָעוֹז
הַיָּם לֵאמֹר לֹא־חַלְתִּי וְלֹא־יָלַדְתִּי וְלֹא גִדַּלְתִּי בַחוּרִים רוֹמַמְתִּי

ובתחלה פירשתי כשהייתם בארץ כתים, כלו' בשובכם מתרשיש ותגיעו לקפרוס שהוא אי קרוב לא"י תשמעו השמועה הרעה הזאת כי שדד מבית מבוא. (ב) דמו, שבו דומם, כלומר התאבלו ולכם ראוי להתאבל. יושבי אי, יושבי צור. סוחר צידון וגו', משב הדבור כלפי צור, ואומר הלא לך ראוי להתאבל, כי לפנים סוחרי צידון שהיו עוברי ימים, היו ממלאים אותך עושר ונכסים, ועתה תרדי מכבודך. סוחר צידון וגו', מאמר אחר הוא, ואיננו חוזר לתחלת הפסוק שהוא לשון רבים, אלא לעיר צור, אע"פ שעדיין לא הזכירה (כמו בנחום שלא הזכיר נינוה עד סימן ב' פסוק ט'), על כן אמר מלאוך ליחידה. ורוז' וגיז' פירשו הכל מאמר אחד, בחסרון מלת אשר, יושבי האי אשר מלאוהו סוחרי צידון, ולפירושם הי"ל מלאוהו. ור' מאיר אבערניק תרגם דמי צידון הסוחרת, המלאה עוברי ים. ודע כי צידון הוא שם הפלך כלו, כי צידון היתה בימי קדם רבת המחוז ההוא, על כן נקראת צידון רבה. (יהושע י"א ח' וי"ט כ"ח), והעם כלו נקרא צידוני, וכן במטבעות פיניציאות נמצא כתוב לצר אם צדנם (לְצֹר אֵם צִידוֹנִים). צור נקראת עיר ואם לאנשי צידון (Vitringa, ורוז' וגיז') וצור נבנתה זמן מרובה אחרי צידון, ע"כ לא באה זכרה בספר התורה, ואף לא בשירי הומירוס, וזו ראיה על קדמות ספר התורה. (ג) ובמים רבים, רש"י ואחרים פירשו כי תבואת מצרים היתה באה אל צור באניות במים רבים, ורד"ק פירש מה שנזרע על מים רבים והוא זרע שיחור וקציר יאור, ולי נראה כי במים רבים חוזר לצור, אע"פ שהיא באמצע הים ואין לה שדות, הנה (על ידי המסחר שהיא סוחרת) זרע שיחור וקציר יאור הם תבואתה. שיחור, הוא השם העברי לנילוס ע"ש הטיט השחור אשר הוא גורף, וכן היה נקרא אצל היונים Melas שענינו שחור. יאור, הוא השם המצרי (Iaro, או Iero) וענינו הנהר. ותהי סחר גוים, המפרשים כלם פירשו לשון סחורה, שהיתה סוחרת הגוים, או בעלת מסחר הגוים (רלב"ע), או מקום מסחר הגוים, שהגוים היו מביאים שם סחורותיהם (רוז' וגיז'), ולא ראו כי

» cresciute delle vergini? » (5) Quando la notizia ne sarà giunta agli Egizi, questi tremeranno; (tremeranno, dico) alla nuova di Tiro. (6) Passate in Tarsis — ah! ululate omai, o isolani. (7) È mai questa la vostra allegra città, della quale sin dagli antichi tempi, sin da' suoi primordj, gli abitanti sapevano passare a far dimora in lontane regioni? (8) Chi mai ha ciò de-

קדמותה, בימים קדמונים שלה, היו אנשיה רגילים ללכת לגור במקומות רחוקים? והטעם אחר שעתה לא תוכלו לעבור תרשישה כראה כאלו אין זאת עיר צור. **יובילוה רגליה מרחוק לגור**, כאמר על מהלכם לסחורה לארץ מרחקים (Vitringa), וגיז' תפש על זה ממלת רגליה, כי אנשי צור היו הולכים דרך ים ולא דרך יבשה, ואני אומר כי יובילוה רגליה מליצה היא על ההליכה באיזה דרך שיהיה, וגם אם היתה סחורת צור דרך יבשה, מכל מקום לא היו הסוחרים הולכים ברגליהם, ולא נושאים הסחורה על שכמם, אלא בסוסים ובפרדים ובכרכרות, וכמו שתתכן מליצת יובילוה רגליה אם היתה סחורתם ביבשה, כן תתכן בהיותה דרך ים. והנה המפרשים כלם פירשו מימי קדם קדמתה לענין קדמות עיר צור, שהיתה עיר עתיקה, ופירשו יובילוה רגליה, עתה תלך בשביה ובגלות, או תלך לגור באשר תמצא, ולפי זה היה ראוי שיאמר ועתה יובילוה רגליה, גם מלות מימי קדם קדמתה לא יורו על קדמות העיר, והי"לל מימי קדם היא, אבל קַדְמָה אין ענינו אלא הזמן הקודם, כמו שקדמת שלף יבש (תהלים קכ"ט ו'), או המצב בזמן הקודם, כמו תשובינה לקדמתכן (יחזקאל י"ו נ"ה), וכן כאן מימי קדם קדמתה, מאז בימים הראשונים, כלומר בימים קדמונים שלה; ועוד אין ספק כי לגור לא יורה על הגלות והשביה (כרא"בע רד"ק רוז' וגיז'). גם יובילוה רגליה לא יורה הליכת האדם בגולה בעל כרחו, אלא הליכתו ברצונו; והנכון שגם זו מליצת התפארות לאנשי צור, ודרך משל היו אומרים שרגליהם מובילות אותם לאשר יחפוצו, והכוונה על אניותיהם. (ח) **המעטירה**, רד"ק רוז' וגיז' פירשו כותרת עטרה, כלו' שהיתה מעמדת מלכים בערים אשר היו אנשיה הולכים לגור שם, כמו תרשיש, כתים וקרטאגו, ונדחקו לזה מפני ההפעיל, ולא ראו כי כמה הפעיל יש לנו המורים על תכונת הדבר בעצמו, מבלי פעולה יוצאת, כמו מקרין מפריס, בעל קרנים ובעל פרסה, אף כאן מעטירה בעלת עטרה, כלומר שרתי במדינות, והקרוב אלי שהעטרה הזאת משל לעושר וכבוד, כמו עֲטֶרֶת שבת

בְּתוּלוֹת׃ (ה) כַּאֲשֶׁר שֵׁמַע לְמִצְרָיִם יָחִילוּ כְּשֵׁמַע צֹר׃ (ו) עִבְרוּ
תַּרְשִׁישָׁה הֵילִילוּ יֹשְׁבֵי אִי׃ (ז) הֲזֹאת לָכֶם עַלִּיזָה מִימֵי־קֶדֶם
קַדְמָתָהּ יֹבִלוּהָ רַגְלֶיהָ מֵרָחוֹק לָגוּר׃ (ח) מִי יָעַץ זֹאת עַל־צֹר

כאותה כלל על הים? על כן אומר אני שאין הכוונה הרי אני כאלו לא חלתי ולא ילדתי, אלא כמשמעו לא חלתי ולא ילדתי, גם אין כוונת הנביא לייחס המאמר הזה לעיר צור, אלא לים עצמו, וזה טעמו: הנה אני הים לא חלתי מימי ולא ילדתי בני אדם, כלומר אין מטבעי לגדל בני אדם, להחיותם ולתת להם מזונם, כי אינני מעלה צמחים. ואף גם זאת וכי לא גדלתי בחורים רוממתי בתולות? הלא תראו שאני זן ומפרנס ומעשיר כל יושבי הארץ הזאת ע"י הסחורה שהם עושים באניות; זאת היתה המליצה של גאוה והתפארות שהיו הצידונים בימי הצלחתם מייחסים אל הים, לרמוז שאע"פ שאין להם שדות וכרמים, הנה הם מתפרנסים בריוח ע"י הסחורה. והנה ישעיה אומר בושי צידון מהתפארותך שהיית מתפארת לאמר כי אמר ים וגו', כי עתה לא תאמרי עוד כדבר הזה, אחרי אשר שֻׁדַּד עשרך. ודע כי ילדתי ראויה להנקד בזקף קטון, לא ברביע, וכן הוא בדפוס רע"ח ובנביאים כ"י שבידי. **בושי צידון כי אמר ים**, הטעם בושי ממה שאמר ים, כטעם אל אבוש כי חסיתי בך (תהלים כה כ'), אל אבושה כי קראתיך (שם ל"א י"ח), והכוונה הלא תבושי מן המשל שהיית נותנת בפי הים. **הים מעוז הים**, הים, הים הזה שהיה מעוזך, כטעם לעוז במעוז פרעה (ישעיה ל' ב') שעניננו לעוז בפרעה שהוא להם למעוז, והכוונה אַתְּ צידון שהיית בוטחת בסחורתך ואניותיך, היית אומרת כי הים שהוא מעוזך, אומר לא חלתי וגו'. (ה) **באשר שמע**, כשתגיע השמועה למצרים, יחילו המצרים, כי ידאגו על שלא יבאו עוד אנשי צור לקנות תבואתם, כמו שאמר למעלה (פסוק ג'). יחילו, כ"ל עומד במקום שנים, כאשר שמע למצרים יחילו, יחילו כשמע צור, כבוא שמועת צור. (ו) **עברו תרשישה**, דרך לעג, עברו עתה אם תוכלו לתרשיש, שהייתם רגילים ללכת שם לסחורה, הלא עתה לא תוכלו ללכת עוד שם, על כן הילילו יושבי אי, כלו' יושבי צור. והמפרשים פירשו עברו תרשישה כמשמעו, להמלט שם מפני אויב; ולפירושי הנה דוגמת זה לפנינו כתים קומי עבורי שגם הוא דרך לעג, כי אחריו גם שם לא ינוח לך. (ז) **הזאת לכם**, אחר שאמר עברו תרשישה דרך לעג, אמר הזאת היא קריה עליזה שלכם, אשר מימי קדם ומאז בימי

cretato contro l'opulenta Tiro, i cui mercatanti eran principi, i cui trafficanti erano i più ponderosi (danarosi) della terra? (9) Egli è Iddio Sabaot, che l'ha decretato; in guisa d'abbattere l'alterigia d'ogni fasto-so, d'atterrare i più ponderosi della terra. (10) Passa pel tuo paese, come si passa per un fiume; e tu popolazione di Tarsis, tu non hai più cintura. (11) Egli, steso il bracccto sul mare, fece tremare i regni: Iddio ha dato gli ordini rapporto alla Fenicia, perchè ne sian distrutte le città che la facean forte. (12)

מוכעת, זה מהם? והי"לל להם שיעברו לקנות הארץ וכל הארץ יסחרו, לא שיעברו ארצם. ורמז פירש על פי תרגום סורי, אתם אנשי תרשיש עברו אל ארצכם כיאור והאחזו בה, אחרי אשר גורשתם משם ע"י אנשי צור, כי מעתה אין עוד מי שידחק אתכם; מזח מלשון ולא יזח החשן (שמות כ"ח כ"ח). ודעת Vitringa כי טעם עברי ארצך כיאור שהארץ תהיה שדודה והרוסה ותהפך לשדה עד שתדמה ככר שטחו שוה ואין על־פניו דבר, וטעם אין מזח עוד אין מלך ואין שר ואין עוד קשרי החברה המדינית. ודעת Doederlein עתה תשטפי בארצך כמו יאור, כלומר תגליתי במעמיך ותגדלי באדם ובנכסים באין מחריד, כי אין מזח עוד, אין דבר שיעמוד כנגדך ויעכב על ידך, עתה שנפלה צור. אין־מזח עוד, אין ספק שהטעמים מוטעים, וצ"ל מרכא טפחא וכן הוא בדפוס ברישא, ובשני כ"י ארפורט. (יא) נטה על הים, להכות צור וצידון, ועל ידי כן הרגיז גם שאר ממלכות. כמ"ש כאשר שמע למצרים יחילו. ואין צורך לעדות Srabo כי כל אחת מערי פיניקיאה היה לה מלך, ולפרש כרוז' וג"ז' הרגיז ממלכות שבכנען עצמה, כי אמנם גם אם היו מלכים הרבה בארץ ההיא בימי ישעיה כמו בימי יהושע, אין נראה שתהיה עיר אחת שיש לה מלך נקראת ממלכה. צוה אל כנען, על כנען, כמו ותצוהו אל מרדכי (אסתר ד' ה). כוס את קרואיו (ר"ש, ובטעות כדפס קוראין) ע"ל אני צויתי למקודשי גם קראתי גבורי לאפי (למעלה י"ג ג'), כי הכין ה' זבח הקדיש קרואיו (צפניה א' ז') ושם פירש ר"ש זימן קיילותיו ביום מועדי מעזניה, ערי מעוזה, הערים שהיתה ארץ כנען בוטחת בהן, שהיו מעשירות אותה. מעזניה, עיין למעלה א' כ"ב.

הַמַּעֲטִירָה אֲשֶׁר סֹחֲרֶיהָ שָׂרִים כִּנְעָנֶיהָ נִכְבַּדֵּי־אָרֶץ׃ (ט) יְהוָה
צְבָאוֹת יְעָצָהּ לְחַלֵּל גְּאוֹן כָּל־צְבִי לְהָקֵל כָּל־נִכְבַּדֵּי־אָרֶץ׃ (י)
עִבְרִי אַרְצֵךְ כַּיְאֹר בַּת־תַּרְשִׁישׁ אֵין מֵזַח עוֹד׃ (יא) יָדוֹ נָטָה
עַל־הַיָּם הִרְגִּיז מַמְלָכוֹת יְהוָה צִוָּה אֶל־כְּנַעַן לַשְׁמִד מָעֻזְנֶיהָ׃

טובתך (תהלים ס"ה י"ב). **כנעניה**, סוחריה, והכפרד כְּנַעַן, כמו כנען בידו מאזני מרמה (הושע י"ב ח'), והמסחר נקרא כנעה, כמו אספי מארץ כנעתך (ירמיה י י"ז), וכל זה על שם אנשי כנען שהיו אנשי מסחר. **נכבדי ארץ**, בדגש הדלת, ואיננו לשון כבוד (כמו ונכבדיהם בכבלי ברזל), אלא לשון כוֹבֶד, כמו מעינות נכבדי מים (משלי ח' כ"ד) (ג"ז), והוא מלשון ואברם כבד מאד (בראשית י"ג ב'), וכן כל נְטִילֵי כסף (צפניה א' י"א). (י) **עברי ארצך כיאור וגו'**, ישעיה מְדַמֶּה השפלת הגאים וירידתם מגדולתם, לאדם הנשאר ערום בלא לבוש, וכשהוא מְדַמֶּה העם לאשה, הוא מדמה הַשְּׁאָרָהּ ערומה לאשה העוברת בנהר, שהיא מגביהה בגדיה ושוקיה נראין, וזה חרפה אליה אם יש שם רואים. הלא תראה אמרו: חשפי שבל גלי שוק עברי נהרות תגל ערותך גם תראה חרפתך (למטה מ"ז ב' וג'); אף כאן אמר אַת בת צור עברי ארצך כמו שעוברים נהר, כלומר ערומה ויחפה, והטעם תשארי ערומה מכל כבודך ועשרך; וכן אַת בת תרשיש אין לך עוד מזח הוא אזור, כמו ולמזח תמיד יחגרה (תהלים ק"ט י"ט), כלומר תצטרכי להגביה בגדיך עוד למעלה מן האזור, כאלו אין לך עוד אזור, והוא עצמו ענין תגל ערותך גם תראה חרפתך. והנה תרשיש לא נפלה ביד אויב, אבל אחר שֶׁנִּשְׁדְּדָה צור ולא הלכו עוד בסחורתם לתרשיש, גם אנשי תרשיש שהיו מתחלה אנשי צור, ירדו מגדולתם. והמפרשים הלכו איש לדרכו בדרך רחוקה; וג"ז (ולפניו Koppe) מפרש הפסוק על תרשיש לבדה, ואומר כי היתה כאמה תחת עול צור, ועתה בנפול צור, תרשיש תגאל משעבודה, ותעבור בארצה חפשי ובלא מורא, כמו היאור השוטף ועובר, כי אין מזח עוד, אין עוד עליה אסורים ועבותים, כי נשבר מוט צור מעליה; והנה מכל המשך הנבואה הזאת אין נראה שהיו בנות צור כאמהות תחת עלה, כי בהפך היו מתעשרות בסחורתה, ועוד מה סימן חפשיות יהיה לאנשי תרשיש שיעברו בארצם כחפצם? ההיתה צור

Egli ha detto: « Tu non devi più a lungo andare esultante. » Quindi tu, oppressa vergine figlia di Sidon, alzati, passa in Chittim, — nè ivi pure troverai riposo. (13) Conoscete il paese dei Caldei, del quale il popolo nulla era; paese, cui l'Assiro assegnò in abitazione a quella gente nomada? — Ebbene, questa stessa gente erige le sue torri (contro Tiro), ne smantella i palazzi, la riduce in rovina. (14) Ululate, o navi di Tarsis, imperciocchè fu depredata la città, che vi facea forti. (15) In allora Tiro resterà dimenticata per settant' anni, durata d'un re: al termine di settant' anni avverrà a

מכל אומה ולשון, ואולי הביא על צור חיל כשדים, וכדרך שהזכיר למעלה ועילם נשא אשפה וקיר ערה מגן, ואין הכוונה אלא על חיילות מלך אשור שהיו מעילם ומקיר. (יד) הילילו אניות תרשיש, הייס במלאי דפתח. (טו) ונשכחת צור, תשפל ותרד מגדולתה כ״כ שתצטרך שיעברו עליה ימים ושנים עד שתשוב לאיתנה. כימי מלך אחד, אומר אני כי להיות הצידונים עם שוקט ובוטח (שופטים י״ח ז׳) ועסקם בסחורה ולא במלחמה, אולי היו מלכיהם מאריכים ימים יותר ממלכי שאר אומות שהיו לפעמים מתים במלחמה, ולפעמים היו עבדיהם קושרים עליהם והורגים אותם, ומלכי צור שהיו מלכי שלום והיו מצליחים את אנשי ארצם ומעשירים אותם במסחר, היו אהובים לעם, ולא היו קושרים עליהם, ואולי היו הצידונים מתפארים בזה שמלכיהם מאריכים ימים על ממלכתם עד שבעים שנה, והנה הנביא מלעיג עליהם כי כאורך שלותם כן תארך פורענותם. והנה מספר שבעים אולי לאו דוקא, אלא כמו שהם היו אומרים דרך גוזמא שמלכיהם מולכים שבעים שנה, כן הוא אומר להם שיהיו נשכחים משך שבעים שנה, והדבר ברור שאם היתה כוונת הנביא לומר מספר מנומנם לא היה מוסיף כימי מלך אחד שהוא זמן בלתי מגבל. ורא״בע ורוזי׳ פירשו כמשך מלכות נבוכדנאצר ובנו ובן בנו, ורד״ק וגיזי׳ כחיי האדם שבעים שנה, והזכיר מלך כי בממלכה מדבר. יהיה לצור, יקרה לצור כמו שהעם רגילים לומר בשירת הזונה, בשירה שאומרים דרך לעג על הזונה, כלו׳ תעשה צור כמו שעושה הזונה הנשכחת, שאומרים עליה העם בשירתם קחי כנור וגו׳, כן היא מעט מעט תשוב לסחור בגוים ולעשות לה שם בארץ, ולפי שהיתה צור רבת הסחורה דמה אותה לזונה, עיין רד״ק. ואין הכוונה (כפירוש קנ״ת) שהעמים יאמרו לה כשירת הזונה קחי כנור וגו׳, כי לא אמר יושר

וַיֹּאמֶר לֹא־תוֹסִיפִי עוֹד לַעֲלוֹז הַמְעֻשָּׁקָה בְּתוּלַת בַּת־צִידוֹן
כִּתִּיים (כתים ק') קוּמִי עֲבֹרִי גַּם־שָׁם לֹא־יָנוּחַ לָךְ׃ (יג) הֵן ׀ אֶרֶץ
כַּשְׂדִּים זֶה הָעָם לֹא הָיָה אַשּׁוּר יְסָדָהּ לְצִיִּים הֵקִימוּ בַחִינָיו
(בחוניו ק') עֹרְרוּ אַרְמְנוֹתֶיהָ שָׂמָהּ לְמַפֵּלָה׃ (יד) הֵילִילוּ אֳנִיּוֹת
תַּרְשִׁישׁ כִּי שֻׁדַּד מָעֻזְּכֶן׃ (טו) וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא וְנִשְׁכַּחַת צֹר
שִׁבְעִים שָׁנָה כִּימֵי מֶלֶךְ אֶחָד מִקֵּץ שִׁבְעִים שָׁנָה יִהְיֶה לְצֹר כְּשִׁירַת

(יב) **לא תוסיפי עוד לעלוז**, זה מאמר ה' וגזרתו, והנביא מוסיף ואומר את בתולת בת צידון אשר יעשקך וירצצך האויב, קומי עברי ארץ כתים להמלט שם, אך גם שם לא ינוח לך. (יג) **הן ארץ כשדים**, הביטו אל ארץ כשדים, או הידעתם את ארץ כשדים. **זה העם לא היה**, אשר העם שלה לא היה לפנים עם, או לא היה כלום, לא היה נחשב לכלום (זה כמו אשר, כמו אל מקום זה יסדת להם, ולפי זה לא תקשה קדימת הכנוי אל השם שלא אמר העם הזה). **אשור יסדה**, וכוננה למושב לעם ציים, לאותם כשדים שהיו תחלה ציים כאלו תאמר מדבריים בלא ישיבת קבע. וטעם יסדה כי היתה ארץ בבל מכוסה במי הנהר (עיין למעלה כ"א א'), והוצרכו ליסד אותה. כמו שעשו במצרים, שנ' בה למן היום הוסדה, וכמו שעשו בעיר ויניציאה, ועיין פירושי בשמות ט' י"ח. והנה העם הזה שלא היה נחשב למאומה, עתה הקימו בחוניו על צור ועוררו ארמנותיה ושמה למפלה. **בחוניו**, הם מגדלים, נעשו מתחלה להעמיד עליהם צופים לצפות ולבחון למרחוק, ואח"כ קראו בשם זה גם הנעשים לצור על עיר, וכן עֹפֶל וָבַחַן (למעלה ל"ב י"ד), בחון נתתיך בעמי מבצר (ירמיה ו' כ"ז). **עוררו ארמנותיה**, פֹּעֵל משרש ערר, לשון ערער תתערער (ירמיה נ"א נ"ח), ערו ערו עד היסוד בה (תהלים קל"ז ז') לשון הריסה וגלוי היסודות (כל זה מרש"י רד"ק ורנזו וגיזי עם קצת חלופים). והנה מן המקרא הזה הן ארץ כשדים חשבו רבים מן המפרשים כי הנבואה הזאת על בוא נבוכדנאצר מלך הכשדים על צור, ויפה השיב גיזי כי אין זה ראיה, כי אמנם מלך אשור היו לו חיילות

Tiro quel che dice la canzone della meretrice. (16) Prendi l'arpa, gira per la città, o meretrice dimenticata; suona bene, canta assai, perchè altri si ricordi di te. (17) In capo a settant'anni, il Signore richiamerà alla memoria Tiro, ed essa tornerà a far profitto, e diverrà la druda di tut'i regni esistenti sulla faccia della terra. (18) Allora il suo profitto ed il suo lucro saranno quasi cosa sacra al Signore, senza venir portati in alcun sacro erario, e senza esser deposti in alcun luogo munito: esso suo profitto apparterrà agli stessi (Tirj) che godranno il favore del Signore, da alimentarsene abbondantemente, e da coprirsi orrevolmente.

והמשל לקוח מן הזונה שהתחיל בה, והוא משל מתישב על עיר מרכלת, שיש לה עסק עם כל אומה ולשון. (יח) **והיה סחרה ואתננה קדש לה'**, מפני שהמשילה לזונה, והמשיל סחרה לאתנן זונה, אמר כי אמנם לא תהיה כזר נתעבת לפני ה', כמו אתנן זונה שהוא תועבה, כי אחר שישיב שבותה יתן לה רחמים ויהיה סחרה ועשרה כאלו הוא קדש, כי ברצון ה' תשתכר ותצליח במרכלתה, ולא תשלט בו יד זרים, וכטעם קדש ישראל לה' ראשית תבואתו כל אוכליו יאשמו וגו'. **לא יאצר ולא יחסן**, סחרה יהיה כקדש, אע"פ שלא יבא לאוצר בית ה', ולא יתן במקום חסן ומבצר, כדרך שנותנים ממון של הקדש, כי אמנם חולין גמורים יהיה להם לכל צרכיהם, אבל יהיה קדש בבחינת היותו ברצון לפני ה'. **כי ליושבים לפני ה' יהיה סחרה**, יהיה לאנשי צור לכל צרכיהם, ואנשי צור יהיו אז יושבים לפני ה' כלומר רצוים לפניו ומצליחים בברכתו, כטעם ישב עולם לפני אלהים (תהלים ס"א ח'), ישבו ישרים את פניך (שם ק"מ י"ד), ויהנו בו לאכול לשבעה ולהתכסות וללבוש לבושים יקרים, כתרגום יוכתן ולכסו דיקר; עתיק בלשון ערבי יפה ונהדר. ודון יצחק ורוזו וגיז' פירשו היושבים לפני ה' על הכהנים אשר בירושלים, והנה אם היה אומר שישלחו מנחה לבית ה' היה זה אפשר, אבל באמרו יהיה סחרה קדש לה', כי ליושבים לפני ה' יהיה סחרה, נראה שכלו יהיה לכהנים, וזה מה שלא יתכן; והתשובה הזאת היא ג"כ כנגד רא"בע שפירש ליושבים לפני ה', לחוזרים מגלות בבל. ומלבד זה טעות היא בידם שחשבו הישיבה לפני ה' כנוי לעבודה במקדש, וזה אינו, כי בכל מקום שהכוונה על עבודה ושירות אומרים

הַזּוֹנָה׃ (יו) קְחִי כִנּוֹר סֹבִּי עִיר זוֹנָה נִשְׁכָּחָה הֵיטִיבִי נַגֵּן הַרְבִּי־
שִׁיר לְמַעַן תִּזָּכֵרִי׃ (יז) וְהָיָה מִקֵּץ ׀ שִׁבְעִים שָׁנָה יִפְקֹד יְהֹוָה
אֶת־צֹר וְשָׁבָה לְאֶתְנַנָּה וְזָנְתָה אֶת־כָּל־מַמְלְכוֹת הָאָרֶץ עַל־
פְּנֵי הָאֲדָמָה׃ (יח) וְהָיָה סַחְרָהּ וְאֶתְנַנָּהּ קֹדֶשׁ לַיהֹוָה לֹא יֵאָצֵר
וְלֹא יֵחָסֵן כִּי לַיֹּשְׁבִים לִפְנֵי יְהֹוָה יִהְיֶה סַחְרָהּ לֶאֱכֹל לְשָׂבְעָה
וְלִמְכַסֶּה עָתִיק׃

לגור, אלא יהיה לנור, יקרא אליה מקרה הזונה המפורסם בשירה. (יו)
קחי כנור, כן היו העם אומרים בשירתם דרך לעג על קצת הזונות
שהיו צריכות לתחבולות כדי לפרסם עצמן, והראיה שהוא ללעג, הכנוי
נשכחה; ולפי הנראה הפסוק הזה הוא השירה כלה, לא חלק ממנה (כדעת
ג״ז), שאם היה חלק שירה בלא ראש וזנב, היה המאמר סתום, והנה
כאן המאמר מובן כל צרכו, לא יחסר בו דבר, כי מפורש בו למי הדבור
מוסב (זונה נשכחה), ומפורשת בו העצה שאחרים יועצים אותה (קחי
כנור סבי עיר היטיבי נגן הרבי שיר), ומפורשת בו הסבה התכליתית
בכל זה (למען תזכרי); ואין לתמוה שיקרא שירה למאמר קצר כזה, כי
כן מצאנו שירת הבאר קצרה מאד. ואמנם מה שאמר כאן דרך נווי
ועגה אין הכוונה בו אלא לספר מעשי הזונה ההיא, כאלו תאמר: יפה
עשית מה שעשית לקחת כנור ולסובב בעיר, כי ככה אולי תזכרי;
והרבה כאלה בישעיה נווים שהם באמת ספור המאורע. והקרוב אלינו
עברי ארכך כיאור. ובנזי הביא בזה המנגנות הפקראות אצל הרומיים
ambubajae (מלשון אבוב או אנבוב, מענין כבוב לוחות, והוא החליל)
ואינן ענין לכאן, כי הנשים ההן זה היה עיקר מלאכתן לזמר ולנגן, ואולי
במקרה היו קצת מהן זונות ג״כ, וכאן השירה מדברת באשה שעקר
מלאכתה הזנות, והנגון לה מקרה ותחבולה, ואם היה המנהג בישראל
שתהייה הנשים מנגנות ומזמרות ברחובות העיר, לא היו העם מלעיגין
עליהן וקוראים להן זונות נשכחות, מאחר שהיה אפשר שלא תהייה
זונות, כדרך שלא יאמר אדם בימים האלה זונה לאשה מזמרת או
מרקדת בבתי תיאטראות, יען מלאכתן מלאכת הזמר והרקוד, והזנות
בהן מקרה לבד. (יז) ושבה לאתננה, לקבל אתנן, להיות כדרכה,

XXIV - XXVII. כ'ד עד כ'ז

Caduta dell' Impero babilonese (ai tempi di Ciro).

מפלת מלכות בבל (בימי כורש)

עמד לפני, לא ישב לפני, כי העבודה והשירות אין משפטם להיות מיושב, אלא מעומד, הלא תראה ולעמוד לפני העדה לשרתם (במדבר י"ו ט'), ועמדה לפני המלך ותהי לו סוכנת (מ"א א' ב'), חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו (שם י"ז א'), יהושע בן נון העומד לפניך (דברים א' ל"ח), לעמוד לפני ה' לשרתו (שם י' ח'), ככל אחיו הלוים העומדים שם לפני ה' (שם י"ח ז'), המה יקרבו אלי לשרתני ועמדו לפני (יחזקאל מ"ד ט"ו), ומעולם לא נמצא מליצת ישב לפני ה' בענין העבודה והשירות, אלא בביאה אל המקדש להתפלל לפני ה', או להודות לו, כמו ויבכו וישבו שם לפני ה' (שופטים כ' כ"ו), ויבא המלך דוד וישב לפני ה' (ש"ב ז' י"ח וד"ה א' י"ז י"ו), ואלה אינן ישיבת קבע אלא עראי, ואינן לעבודה; וזולת אלה לא נמצא ישיבה לפני ה' או לפני אלהים, אך נמצא ישיבה לפני הנביאים, כמו ובני הנביאים יושבים לפניו (מ"ב ד' ל"ח), אשר אנחנו יושבים שם לפניך (שם ו' א'), וזקני יהודה יושבים לפני (יחזקאל ח' א'), וחשב Vitringa שאף כאן הכוונה על היושבים לפני הנביאים לשמוע מהם דבר ה', וחלילה שיאמר הנביא היושבים לפני ה' וכוונתו על עצמו ועל אחיו הנביאים, מלבד מה שאמרתי למעלה כי לא יתכן שיהיה כל סחרה של צור נתן במתנה לישראל.

(1) Il Signore è per vuotare il paese, renderlo deserto, cangiarne l' aspetto, dispergerne gli abitanti. (2) Eguale sarà allora la sorte del plebeo e del sacerdote, dello schiavo e del suo signore, della schiava e della sua signora, di chi compra e di chi vende, di chi presta e di chi prende a prestito, del creditore e del debitore. (3) Vuotato resterà il paese, depredato verrà: egli è il Siguore che questo decreto ha pronunziato. (4) Il paese è in lutto, è qual foglia appassita; langue, è qual foglia appassita il mondo: languono i più eccelsi

ורוו), וכן בערבי. ועוה פניה, שנה מראיתה מטוב לרע. והפיץ
יושביה, לא בגולה, אלא כי יושבי העיר יתפזרו פה ופה בבוא האויב.
(ב) והיה כעם ככהן, מקרה אחד יקרה את כלם, ככתוב כל הנמצא
ידקר (למעלה י"ג ט"ו). בנושה, הוא המלוה, כמו והנושה בא לקחת (מ"ב
ד' א'), או מי מנושי (ישעיה נ' א'). כאשר נושא בו, כאותו אשר
המלוה הנזכר נושה בו (רא"בע). ולפי עקר הוראת המלה הנושה הוא
המלוה כשמרחיב הזמן ללוה שאינו יכול לפרוע, וממתין לו עד זמן אחר,
זה טעם לא תהיה לו כנשה (שמות כ"ב כ"ד), וזה ענין שרש נשא
בערבי. נושא, בא"לף וב"הא הענין אחד. כמו כי תשה ברעך משאת מאומה
(דברים כ"ד י'). וטעם שהזכיר הנושה אחר שכבר הזכיר המלוה, רש"י ורד"ק
ורו"ו אמרו כי מלוה נופל בהלואת כסף ונושה בהשאלת תבואה ויין
ושמן וכיוצא; ונ"ל כי גם בהלואת כסף נופל לשון נושה ונשי, אך טעם
כמלוה כלוה מי שדרכו להלוות ומי שדרכו ללוות. וטעם כנושה כאשר
נושא בו מי שהלוה ועדיין לא נפרע ומי שלוה ועדיין לא פרע את
חובו. הלוה יקרא לוה גם אחר שפרע, וכן המלוה יקרא מלוה גם אחר
שנפרע, וזה טעם ועבד לוה לאיש מלוה; אבל נושה אינו אלא קודם
הפירעון. (ג) הבוק והבוז, מקור נפעל מן הכפולים. (ד) אבלה.
כאדם השרוי באבל. נבלה, כעלה נבל. תבל, נאמר על בבל לבדה, כמו
ופקדתי על תבל רעה (י"ג י"א), ואולי הזכיר כאן תבל להיותו לשון
הנופל על לשון אבלה נבלה. מרום עם הארץ, החלק היותר נכבד
ונעלה אשר בעם. (ה) והארץ חנפה, כמו ותחנף הארץ בדמים

(א) הִנֵּה יְהוָה בּוֹקֵק הָאָרֶץ וּבוֹלְקָהּ וְעִוָּה פָנֶיהָ וְהֵפִיץ
יֹשְׁבֶיהָ׃ (ב) וְהָיָה כָעָם כַּכֹּהֵן כַּעֶבֶד כַּאדֹנָיו כַּשִּׁפְחָה כַּגְּבִרְתָּהּ
כַּקּוֹנֶה כַּמּוֹכֵר כַּמַּלְוֶה כַּלֹּוֶה כַּנֹּשֶׁה כַּאֲשֶׁר נֹשֶׁא בוֹ׃ (ג) הִבּוֹק
תִּבּוֹק הָאָרֶץ וְהִבּוֹז ׀ תִּבּוֹז כִּי יְהוָה דִּבֶּר אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה׃ (ד)
אָבְלָה נָבְלָה הָאָרֶץ אֻמְלְלָה נָבְלָה תֵּבֵל אֻמְלָלוּ מְרוֹם עַם־

(א) **הנה ה' בוקק הארץ**, סימן זה ושלשה שאחריו כנבואה אחת הם, ורבים פירשוה לעתיד והחרבן הוא חרבן כל האומות, וקצת מהמפרשים פירשו תחלתה על גלות עשרת השבטים, והשאר לעתיד; ודעת Grotius ואחריו Paulus שכֻלה על ביאת שלמנאסר, ודעת ר' משה הכהן ואחריו Hensler שהיא על ביאת סנחריב, ודעת Vitringa שהכוונה על זמן החשמונאים בימי אנטיוכוס איפיפאנס, וגיזי' אומר שהכוונה על חרבן הבית וגלות בבל, ונפילת בבל אח"כ ושוב ישראל לארצם, ולדעתי הכל על מפלת בבל. הלא תראה כי אין הנביא בוכה ומתאונן על עם ה' כי נפלו בחרב, ולא על בית מקדשנו אשר היה לשרפת אש, אבל הוא מזכיר שוד ושבר גדול כמלעיג ושמח לאיד, והלשון עצמו ברבוי המלות המתדמות בהברה הוא נוטה אל הלעג מאל הבכי, ואח"כ (כ"ה ב') סמך לחרבן זה כי שמת מעיר לגל קריה בצורה למפלה ארמון זרים מעיר לעולם לא יבנה, הנאמר בלא ספק על חרבן בבל, ואיך יתחיל בחרבן ירושלים ויסיים בחרבן בבל, ואין בין זה לזה ספור חרבן אחר. וגיז' מודה כי לא נזכר בשום מקום שיהיה החרבן הנזכר בסימן כ"ד ביהודה וירושלים, רק הביא לו ראיה ממ"ש כי עברו תורות חלפו חק הפרו ברית עולם, שנראה שהמדבר הוא לעם שניתנה לו תורה; ונ"ל כי אין מכאן ראיה, כי כבר מצאנו מפורש במשא בבל (י"ג) שהנביא קורא הבבליים רשעים וחטאים זדים ועריצים מפני שהשחיתו תבל כלה, והנה כי עברו תורות חלפו חק הפרו ברית עולם נאמר על תורת הטבע וחובות אדם לאדם מצד שהוא אדם לא מצד שהוא בעל דת (וכן דעת רא"בע, Vitringa ואחרים), והנה אמר עברו תורות בלי רבים ותורת ה' ביד משה לא נקראה בשום מקום תורות סתם, אלא תורת ה' או תורות ה' או תורה סתם, לא תורות כתם. **בוקק**, מריק, כמו למעלה (י"ט, ג') ונבקה רוח מצרים בקרבו. **ובולקה**, מחריבה (רש"י,

tra 'l popolo. (5) Il paese si è corrotto sott' i suoi abitanti; imperciocchè contravvennero alle leggi, trasgredirono gli statuti, rendetter nullo l' eterno patto. (6) Quindi è che la maledizione divora il paese, e desolati ne rimangono gli abitatori; quindi è che restan quasi arsi gli abitanti del paese, ed il genere umano vi rimane in piccol numero. (7) È in lutto il mosto, langue la vite; sospirosi sono coloro tutti che d' animo lieto esser soleano. (8) Cessa il gaudio dei cembali, manca lo strepito degli esultanti, è cessata l' allegria della cetra. (9) Non più cantando si beve vino, il liquore inebriante amaro sembra a chi lo beve. (10) Ella è rovinata la gran città, divenuta città della solitudine; ogni casa è chiusa da non potervisi entrare. (11) Nelle piazze, in mezzo ai simposj, alzasi disperato clamore: è oscurata ogni allegrezza; sparisce la gioja del paese. (12) Rimane nella città desolazione: la piazza stessa è rotta, e ridotta a solitudine. (13)

ודרך מליצת השיר לומר שהוא אבל ונעצב על זה, וכן הגפן אמללה ואבלה על מעוט תבואתה, ולפיכך נאנחו כל שמחי לב; וכל זה אמנם אינו אלא משל על נפילת העם ביד אויביו. (ט) ימר שכר לשתיו, על שם המשתה והשמחה שהיו אנשי בבל חוגגים בשעה שנתפשה, וכן למטה צוחה על היין בחוצות ערבה כל שמחה. (י) נשברה קרית תהו, נשברה העיר הגדולה, אשר אין ראוי עוד לקרוא לה שם גדלה, אלא קרית תהו, כלומר קרית שממה. סגר כל בית מבוא, מפחד האויב, וכן היה בכיבוש בבל על ידי כרש, כעדות קסינופון. (יא) צוחה על היין, רוב המפרשים פירשו שצווחים על חסרון היין, ויפה תמה גיזי כי בחרבן העיר לא יקוננו על אבדן היין, ומלבד זה הלא כבר אמר ימר שכר לשותיו, משמע לא שאין להם שכר, אלא שאין להם פנוי ושמח להתענג בו, והנה בתוך משתה היין יצוחו צוחה, כי בליל שמחתם יבא עליהם האויב, ובכן ערבה כל שמחה, ערבה, לשון ערב וחשך (רא"בע ור"דק) (יב) ושאיה יכת שער, אין הכוונה על דלתות העיר שישברו אותן האויבים (כדעת גיזי), כי אמר שער לשון יחיד, ושערי העיר היו בהן שתי דלתות, כטעם חומה גבוהה דלתים ובריח (דברים ג' ה'), לפתוח לפניו דלתים ושערים לא יסגרו (למטה מ"ה ב'), ומלבד זה

הָאָֽרֶץ׃ (ה) וְהָאָרֶץ חָנְפָה תַּחַת יֹשְׁבֶיהָ כִּֽי־עָבְרוּ תוֹרֹת חָלְפוּ
חֹק הֵפֵרוּ בְּרִית עוֹלָֽם׃ (ו) עַל־כֵּן אָלָה אָכְלָה אֶרֶץ וַיֶּאְשְׁמוּ
יֹשְׁבֵי בָהּ עַל־כֵּן חָרוּ יֹשְׁבֵי אֶרֶץ וְנִשְׁאַר אֱנוֹשׁ מִזְעָֽר׃ (ז) אָבַל
תִּירוֹשׁ אֻמְלְלָה־גָפֶן נֶאֶנְחוּ כָּל־שִׂמְחֵי־לֵֽב׃ (ח) שָׁבַת מְשׂוֹשׂ
תֻּפִּים חָדַל שְׁאוֹן עַלִּיזִים שָׁבַת מְשׂוֹשׂ כִּנּֽוֹר׃ (ט) בַּשִּׁיר לֹא
יִשְׁתּוּ־יָיִן יֵמַר שֵׁכָר לְשֹׁתָֽיו׃ (י) נִשְׁבְּרָה קִרְיַת־תֹּהוּ סֻגַּר כָּל־
בַּיִת מִבּֽוֹא׃ (יא) צְוָחָה עַל־הַיַּיִן בַּחוּצוֹת עָרְבָה כָּל־שִׂמְחָה
גָּלָה מְשׂוֹשׂ הָאָֽרֶץ׃ (יב) נִשְׁאַר בָּעִיר שַׁמָּה וּשְׁאִיָּה יֻכַּת־

(תהלים ק"ו ל"ח), ותטמא הארץ ואפקד עונה עליה (ויקרא י"ח כ"ה), ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא יחניף את הארץ ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שופכו (במדבר ל"ה ל"ג), שרש חנף ענינו השחתה והפסד, ותאר חנף ענינו איש נשחת ורע מעללים, והנה והארץ חנפה ענינו נשחתה ונפסדה, כלומר שלא תתן את יבולה, וכמו שמפרש אבל תירוש וגו' וכמפורש בירמיה (ג' ב' ג') ותחניפי ארץ בזנותיך וברעתך וימנעו רביבים ומלקוש לא היה; אלא שכאן בישעיה אין ענין אבל תירוש אמללה גפן כמשמעו, אלא משל על מפלת העם ביד אויב. ברית עולם, הם החוקים והתורות הטבעיות הקושרות האדם עם האדם בקשר האחוה גם אם לא ידעו זה את זה מתמול שלשום, והיא ברית אשר לא כרתו אותה בני אדם זה עם זה, אבל מעולם היא ובתולדתם היא; ומצאנו ברית אצל חק (כמו כאן) להורות על תורות הטבע: אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה ל"ג כ"ד). (ו) אלה, קללות שהנגזלים והעשוקים מקללים את הגוזלים ועושקים אותם, כטעם את אשר יחטא איש לרעהו ונשא בו אלה להאלותו (מ"א ח' ל"א). ויאשמו, כמו גם עדרי הצאן נאשמו (יואל א' י"ח). חרו, מן חרר, כמו ועצמי חרה מני חרב (איוב ל' ל') והמלה מלעיל, וכן רד"ק בספר השרשים הביאה בשרש חרר, לא בשרש חרה, ובמקצת ס' וקצת דפוסים אחרים נכתב בפתח אחד והוא טעות. (ז) אבל תירוש אמללה גפן, היין הוא מעט

Sì, la gente sarà così rara nel bel mezzo del paese, in quel paese centro dei popoli, come le ulive dopo abbacchiato l' albero; come i grappoli dopo terminata la vendemmia. (14) Quelli allora (i popoli) ad alta voce canteranno, al mostrarsi la potenza del Signore, alzeran grida di gioja dall' occidente. (15) Onorate quindi il Signore, o voi stessi abitatori delle regioni torride; e voi delle contrade oltremare onorate il nome del Signore Dio d'Israel. (16) Da remote contrade odesi cantare: È bella la sorte del giusto. — Ond' io dissi: Ahi lasso me, ahi lasso me, guai a me! gl' iniqui agiscono iniquamente, gl' iniqui non cessano dalle loro iniquità. (17) (Ma no;) lo spavento, la fossa ed il laccio sono per te, popolazione del paese (di Babele). (18) Chi fugge

חלק נחמד יש לצדיק, כלומר אשרי הצדיק, כי הרשע אם ירום עד שמים לסוף יפול. **ואומר רזי לי**, הנביא מוכיח עצמו, כאומר אני חטאתי עד היום כי הייתי אומר כי להיותי צדיק אין גורלי טוב אלא רע, ולא צבי לי, אלא רזי לי, לשון רזון ומחסור, כי הייתי אומר הנה הבוגדים בוגדים ותמיד בוגדים בגד של בוגדים ואין מעכב בידם, כטעם ואני כמעט נטיו רגלי וכו' כי קנאתי בהוללים וגו' (תהלים ע"ג ב'). **ואומר**, לשון זה כאומר כשהמאמר השני מתנגד אל הקודם, ודוגמתו ואני אמרתי לריק יגעתי (למטה מ"ט ד'). כך פירשתי בשנת תק"צא, ועתה בשנת ת"רא נראה לי שאין ואומר כמו ואני אמרתי (ועיין מה שכתבתי בבה"ע תק"פט עמוד 92), ובכל מקום שהכוונה אני הייתי חושב, מצאנו תמיד אמרתי, או אני אמרתי (עיין למטה ל"ו ה'), ולא בשום מקום ואומר, אך ואומר ענינו תמיד אמירה מאוחרת, לא קודמת למה שנזכר קודם לכן, לפיכך הנני מפרש ואמר רזי לי, כששמעתי אומרים צבי לצדיק, ואשרי הצדיק, אמרתי אוי נא לי, שעם היותי צדיק, לא יבואני רק רע כל היום, כי תמיד הבוגדים בוגדים וכו'. (יז) **פחד וגו'**, עתה הנביא משיב לעצמו, לא, לא אירא רע, כי צדיק אני וצבי לצדיק, אבל עליך יושב בבל פחד ופחת ופח; והנה כל מה שהנביא מדבר על עצמו, על לשון ישראל שבגלותו הדור של מפלת בבל הוא מדבר, כי זה דרך הנביא להעמיד עצמו בדמיונו כאלו הוא עומד באותו זמן ובאותו מקום שיקרו המאורעות שהוא מתנבא עליהם. (יח) **והיה הנס מקול הפחד וגו'**; משל לקוח מתחבולות הציידים בצידת החיות. **כי ארבות**, אין מנוס

שער׃ (יג) כי כה יהיה בקרב הארץ בתוך העמים כנקף זית
כעוללת אם כלה בציר׃ (יד) המה ישאו קולם ירנו בגאון
יהוה צהלו מים׃ (טו) על כן באורים כבדו יהוה באיי הים שם
יהוה אלהי ישראל׃ (טז) מכנף הארץ זמרת שמענו צבי
לצדיק ואמר רזי לי רזי לי אוי לי בגדים בגדו ובגד בוגדים
בגדו׃ (יז) פחד ופחת ופח עליך יושב הארץ׃ (יח) והיה הנס

השער איננו הדלת, אך הוא הפתח, כלומר החלל, והפתח לא יכת ולא ישבר; אך הכוונה (כדברי בני אוהב גר ז"ל) על הרחוב אשר לפני שער העיר, והוא מקום קבוץ העם, ואמר שאפילו מקום הקבוץ יהיה שאיה. ויכת הוא כאן לשון מושאל כמו והכתי את הארץ (זכריה י"א ו') והכוונה על היושבים בה, כמו ויכום ויכתום (במדבר י"ד מ"ה), ושאיה כמו שמה, כמו והאדמה תשאה שממה; והנה ושאיה יכת שער ענינו השער יכת ויהיה שממה. (יג) בקרב הארץ, היא ארץ בבל, שהיא תוך העמים, טבור העמים, שכל העמים היו רצים לשם, לרוב גדולתה ועשרה ותפארתה, כה יהיה בה שיתמעטו יושביה ותשאר שאיה ושמה. כנקף זית, כמו הזיתים הנשארים בעץ הזית אחרי חביטתו, וכעוללות אחר כלות הבציר. (יד) המה, שאר עמים ירנו ויהללו כשיתגלה גאון ה' וגדולתו במפלת בבל. מים ממערב לבבל, כגון א"י והארצות הקרובות לה, אשר נפלו תחת יד נבוכדנאצר. (טו) על כן וגו', אחר שאמר שירונו וישמחו העמים הקרובים שנפלו תחת יד בבל, הנביא קורא גם לעמים הרחוקים שישמחו גם הם במפלת בבל ויכבדו את ה', כי רק הוא היה בכחו להשפיל ממלכה גדולה כמוה. באורים, אומר אני מלשון לכו באור אשכם (למטה נ' י"א), והכוונה על האקלימים האמים מאד. באיי הים, הן הארצות מעבר לים הגדול והן ארצות איירופא, והנה הזכיר דרום וצפון, ולמעלה הזכיר מערב; אבל מזרח לא הזכיר כי ממזרח יבאו לבבל השודדים, ואין צורך לומר כי הם ישמחו במפלתה, אך כוונת הנביא לצייר איך גם שאר כל העמים מלבד פרס ומדי ישמחו במפלתה. (טז) מכנף הארץ, מקצה הארץ. זמירות שמענו צבי לצדיק, במפלת בבל נשמע את העמים כלם שיאמרו צדיק כי טוב ואוי לרשע רע, בראותם מפלת הממלכה החטאה. צבי לצדיק, חלק נוי, גורל נוי, נחלת נוי,

lungi dallo spaventevole rumore cade nella fossa, e chi sale fuor della fossa resta preso nel laccio; imperciocchè in cielo aperte sono le cateratte, e le fondamenta tremano della terra. (19) In conquasso va il paese, in frammenti va il suolo, a traballare incomincia la terra. (20) La terra vacilla qual ubriaco, si agita qual letto pènsile: aggravata dal peso delle proprie colpe, cade, nè più si alza. (21) In allora il Signore punirà colassù le schiere celesti, e (cioè) sulla terra i re della terra. (22) Verranno cacciati, come suol farsi dei prigionieri, in carcere; verran ristretti in luogo chiuso: indi dopo lungo tempo verran richiamati

---

לדעתו עומד בבבל למד אמונת זורואסטר שביום הדין כוכב בעל זנב יתיך את הארץ כמתכת הניתכת, ואז כל החוטאים וגם אהרימאן (פועל הרעות) ישאו ענשם מר מאד. והוא אומר כי הנביא מדמה יום הדין של בבל ליום הדין הכללי, כדרך שקרא לבבל בשם תבל. והנה אם כדבריו שהנביא מצייר בדמיונו יום הדין, למה הזכיר מלכי האדמה בפרט, אחר שיום הדין לכל באי העולם הוא? ואם (לפי שיטתו של גיזי) עלתה על דעתו של הנביא האמונה המשובשת בשתי התחלות, הטוב והרע, ולהם צבא טוב וצבא רע של מלאכים עושי רצונם, איך אפוא יאמר צבא המרום סתם ולא יפרש הצבא הרע? כי אמנם מלאכי ה', שהם הטובים, לא יהיו נענשים. (כב) **ואספו אספה** **אסיר**, יהיו מאוספים המלכים ההמה אל הבור כדרך אסיפת האסירים ויהיו נסגרים במסגר, והטעם שלא יזכר עוד שמם כל ימי מלכות בבל, ואח"כ מקץ ימים רבים יפקדו, יפקוד ה' אותם לטובה, כטעם יפקוד ה' את צור, וזה יהיה ע"י שיפול מלכות בבל. **אספה אסיר**, כדרך שאוספים האסירים, כמליצת טלטלה גבר, צנפה כדור (למעלה כ"ב י"ז וי"ח). **ומרב** ימים, אחר רוב ימים, כמו יחיינו מיומים (הושע ו' ב'), מימים רבים תפקד (יחזקאל ל"ח ח') ועיין למטה מ"ב י"ב. וגיזי פירש אחר ימים רבים יוציאם ה' ממאסר ויביאם במשפט, וזה אמנם הוא לפי המנהג בדורותינו, אך לא היה הדבר נוהג כלל בישראל להניח החוטאים זמן מרובה במאסר קודם שיביאום במשפט, ואם אמנם זה הכרחי לפעמים בשופט בשר ודם, כשיש לו לשפוט חוטאים רבים, ולא יוכל לשפטם כלם ביום אחד או בימים אחדים, הנה אין ספק כי יהיה זה עול גמור אצל השופט העליון

מִקּוֹל הַפַּחַד יִפֹּל אֶל־הַפַּחַת וְהָעוֹלֶה מִתּוֹךְ הַפַּחַת יִלָּכֵד בַּפָּח
כִּי־אֲרֻבּוֹת מִמָּרוֹם נִפְתָּחוּ וַיִּרְעֲשׁוּ מוֹסְדֵי אָרֶץ׃ (יט) רֹעָה
הִתְרֹעֲעָה הָאָרֶץ פּוֹר הִתְפּוֹרְרָה אֶרֶץ מוֹט הִתְמוֹטְטָה אָרֶץ׃
(כ) נוֹעַ תָּנוּעַ אֶרֶץ כַּשִּׁכּוֹר וְהִתְנוֹדְדָה כַּמְּלוּנָה וְכָבֵד עָלֶיהָ
פִּשְׁעָהּ וְנָפְלָה וְלֹא־תוֹסִיף קוּם׃ (כא) וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יִפְקֹד
יְהוָה עַל־צְבָא הַמָּרוֹם בַּמָּרוֹם וְעַל־מַלְכֵי הָאֲדָמָה עַל־הָאֲדָמָה׃
(כב) וְאֻסְּפוּ אֲסֵפָה אַסִּיר עַל־בּוֹר וְסֻגְּרוּ עַל־מַסְגֵּר וּמֵרֹב

ואין מפלט, כי הסוד גדול כ"כ, כאלו נפתחו ארבות השמים ובא מבול על הארץ, וכאלו ירעשו מוסדי ארץ מתחת. (יט) רועה, מקור מן הקל מגזרת רעע בה"א נוספת, ורעע אחי רצץ, כמו תרועם בשבט ברזל (תהלים ב' ט'). פור, מקור מגזרת פרר שממנו הפר, וקרוב לו פור, שממנו הפיר, ומן פרר פירורין. והנה יקשה איך התחיל בשבירה והתפוררות וסיים בהתמוטטות שהוא פחות מזה, וכ"ל כי התחיל בהתרועעה והתפוררה מפני שכבר הזכיר וירעשו מוסדי ארץ, ומדרך הרעש, שתבקע האדמה, אבל אין זה אלא במקום הרעש, ואח"כ אמר מוט התמוטטה הארץ על הארץ כלה שמתחלת למוט ממקומה, ואח"כ תנוע כשכור. (כ) כמלונה, עיין למעלה א' ח'. (כא) יפקוד ה' על צבא וגו', הנביא שהיה זמן רב קודם מפלת בבל וקודם זמן גדולתה בימי נבוכדנאצר, אחר שהזכיר מפלת בבל חוזר להזכיר הרעות אשר תעשה בימי הצלחתה, והנה הוא אומר כי ה' יפקוד על מלכי האדמה את עונם, ויתנם ביד נבוכדנאצר, ויהיו תחתיו זמן מה, ואח"כ יפקוד אותם לטובה, ויפיל מלכות בבל וישיב ישראל על ארצם בכבוד ובתפארת, וזו חתימת הנבואה. צבא המרום, הוא צבא השמים, והוא דרך משל, ואח"כ פירש שהם מלכי האדמה, וכענין זה אח"כ וחפרה הלבנה ובושה החמה הוא משל על מלכות בבל שהיתה בין ממלכות האדמה כשני המאורות הגדולים בצבא השמים; ורוב המפרשים ורוז וג'יזי פירשו צבא המרום על המלאכים, רש"י ורא"בע אמרו להיותם שרי האומות, ודון יצחק פירש על בטול עבודת המזלות, וג'יזי אומר כי הכותב שהיה

alla memoria. (23) La luna impallidirà, il sole rimarrà confuso, il Signore Iddio Sabaot regnando nel monte di Sion ed in Gerusalemme: gloria aspetta i Suoi anziani.

הנה הו הוא המלך. הלבנה והחמה, משל על מלכות בבל. ונגד זקניו כבוד, ע"ד כי טוב כנגד חסידיך (תהלים נ"ב י"א), כי רעה נגד פניכם (שמות י' י'), כלומר זקניו עתידים לנחול כבוד.

XXV.

---

(1) Dio Signore, mio Dio tu sei, io voglio celebrarti, e prestare omaggio al tuo nome, imperciocchè hai operato un portento, hai effettuato fedelmente ed esattamente risoluzioni da lungo tempo prese. (2) Imperciocchè hai ridotto la città in un mucchio, la città forte in ruine; (quella che dirsi potea) il castello dei barbari non è più città, non sarà mai più rifabbricata. (3) Quindi è che ogni popol fiero ti onorerà, le città di nazioni potenti temerannoti. (4) Conciossiachè tu fosti rocca al misero, rocca al meschino quando trovavasi in angustie; ricovero dal nembo, ombra contro l'eccessivo calore, mentre l'impeto dei tiranni imperversava qual

יכבדוך, כשיראו מפלת בבל, שאר עמים עזים ועריצים יצטרכו לתת כבוד לאלהי השמים מהעדה מלכין ומהקם מלכין ושליט במלכות אנשא, וייראו ממך לבלתי התגאות בגדולתם ולרמוס שאר עמים באף וחמה.
(ד) כי היית מעוז לדל, לישראל ולכל האומות שהיו כאסורות תחת יד בבל. כי רוח עריצים כזרם קיר, כ"ל שאין כי זה נותן טעם, אלא כענין כאשר, אתה היית מחסה מזרם בשעה שהיה רוח עריצים כזרם קיר, כלומר הפלת מלכות בבל עודנה בתוקפה. בזרם קיר.

יָמִים יִפָּקֵדוּ׃ (כג) וְחָפְרָה הַלְּבָנָה וּבוֹשָׁה הַחַמָּה כִּי־מָלַךְ
יְהוָה צְבָאוֹת בְּהַר צִיּוֹן וּבִירוּשָׁלַםִ וְנֶגֶד זְקֵנָיו כָּבוֹד׃

ביה. (כג) וחפרה הלבנה וגו', משל על הצלחת האומה בתחלת בית שני, בהיות ישראל בלי מלך אלא מתנהגים בעצת הזקנים בעם המושלים, על פי התורה ומחזירים עטרה ליושנה, ובמלוך התורה

כה

(א) יְהוָה אֱלֹהַי אַתָּה אֲרוֹמִמְךָ אוֹדֶה שִׁמְךָ כִּי עָשִׂיתָ
פֶּלֶא עֵצוֹת מֵרָחוֹק אֱמוּנָה אֹמֶן׃ (ב) כִּי שַׂמְתָּ מֵעִיר לַגָּל
קִרְיָה בְצוּרָה לְמַפֵּלָה אַרְמוֹן זָרִים מֵעִיר לְעוֹלָם לֹא יִבָּנֶה׃
(ג) עַל־כֵּן יְכַבְּדוּךָ עַם־עָז קִרְיַת גּוֹיִם עָרִיצִים יִירָאוּךָ׃ (ד) כִּי
הָיִיתָ מָעוֹז לַדָּל מָעוֹז לָאֶבְיוֹן בַּצַּר־לוֹ מַחְסֶה מִזֶּרֶם צֵל מֵחֹרֶב

(א) ה' אלהי אתה וכו'. הוא שיר ושבח לאל על מפלת בבל. ה' אלהי אתה, כ"ל להטעים ה' אלהי אתה, וכן פירשו רד"ק וג"ז; ועיין בפירושי על אנכי ה' אלהיך (שמות כ' ב'). עצות מרחוק אמונה אמן, עשית וקיימת באומן ובאמונה את העצות אשר יעצת בימים קדמונים. (ב) כי שמת מעיר. היא עיר בבל, וראוי היה שיאמר כי שמת עיר לגל, וטעם מעיר, הסירות העיר (כמו הנה דמשק מוסר מעיר), ושמת לגל; וטעם לגל, גל אבנים. ארמון זרים מעיר, עיר בבל שהיא כמו ארמון הזרים היא נשבתת ומוסרת מהיות עיר. ולדעת Docderlein טעו הסופרים וכתבו מעיר במקום מעי (כמו והיתה מעי מפלה); ומפני שמצאו למעלה מעיר חשבו כי גם כאן צריך שיאמר מעיר. (ג) על כן

nembo che atterra i muri. (5) Come l'eccessivo calore in arido suolo (abbatte la persona), abbattesti i clamorosi barbari. — (Lietamente, come stando) nell'ardente stagione all'ombra di denso boschetto, l'Inno contro i tiranni intonerassi. (6) Il Signore Iddio Sabaot darà a tutt'i popoli in questo montuoso paese un banchetto di pingui vivande, un banchetto di ottimi vini;

כי כוונת הנביא כי כל העמים ינהרו אל ציון להיות לעם אחד עם ישראל ולקבל תורתם ולשבת עמהם, וה' יעשה להם משתה גדול לכבדם בבואם, כטעם יזכרו וישובו אל ה' כל אפסי ארץ וישתחוו לפניך כל משפחות גוים, אכלו וישתחוו כל דשני ארץ (תהלים כ"ב), והנה אם כדבריו העיקר חסר, כי עדיין לא הזכיר שיבואו העמים אל הר ציון. **בהר הזה**, כל א"י נקראת הר לפי שהיא ארץ הרים. **משתה שמנים**, משתה כולל גם האכילה (רוז' וגיז'), ועיין פירושי בבראשית י"ט ג'. **שמנים**, מאכלים שמנים (רא"בע רוז' וגיז'), והנפרד שָׁמֵן, מלא ובשרו כחש משמן, והוא שם דבר (גיז'). **משתה שמרים**, משתה של יין ישן הנשאר שקט על שמריו ימים רבים, ועל ידי כן הוא טוב וחשוב, עיין ירמיה מ"ח י"א (Lowth ורוז וגיז'); ולפי חשיבות היין וטוב טעמו כן ירבו בו השמרים (מה"רס מורטארה). **שמנים ממוחים**, משרש מחה, מלי כאשר ימחה את הצלחת מחה והפך על פניה (מ"ב כ"א י"ג), אכלה ומחתה פיה (משלי ל' כ'), וכן למטה ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים, לשון נקיון, והטעם מאכלים שכל האוכל אותם מקנח את הכלי לטוב טעמם, ודוגמת זה בלשון איטלקי leccornia, leccume, ובלשון אשכנז Leckerbissen. והמפרשים כלם פירשו לי מוח, וכ"ל שלא יתכן להזכיר מוח העצמות בסעודה של כבוד, כי ענם לא ישברו בה; ואם כפרט מאכלים מבשר בהמות בריאות שעצמותיהם מלאו מוח, אין זה ענין מוסיף על מלת שמנים, גם היה ראוי שתהיה מלת שמנים סמוכה; ודקדוק מלת ממוחים, בינוני פֻעל משרש מחה, וכמו שמצאנו משרש מחה ימחאו כף בא"לף, כן נכתב ממוחים במקום ממוחאים, כמו פתאים ופתים. **שמרים מזוקקים**, יין המשומר על שמריו, ואח"כ קודם שתייתו מסננים אותו שלא יהיו בו שמרים (רוז' וגיז'), ואולי ג"כ שע"י השקיטה על שמריו הוא מיטהר ומזדקק. (ז) **ובלע בהר הזה**, בלע פני כ"ל מליצה מורה הסרת ראיית דבר, הסרתו מהיותו עוד נראה, כאלו פניו נבלעו ולא יראו עוד. **הלוט הלוט על כל העמים**, המסוה המכסה פני כל

כִּי רוּחַ עָרִיצִים כְּזֶרֶם קִיר׃ (ה) כְּחֹרֶב בְּצָיוֹן שְׁאוֹן זָרִים תַּכְנִיעַ
חֹרֶב בְּצֵל עָב זְמִיר עָרִיצִים יַעֲנֶה׃ (ו) וְעָשָׂה יְהוָה צְבָאוֹת
לְכָל־הָעַמִּים בָּהָר הַזֶּה מִשְׁתֵּה שְׁמָנִים מִשְׁתֵּה שְׁמָרִים שְׁמָנִים

כמטר סוחף ומפיל קיר. (רש"י ור"דק) (ה) כחרב בציון, כחום גדול בארץ ציה בלא מים, שהוא מכניע ומשבר האדם, ככה שאון זרים תַּכְנִיעַ (רש"י ור"דק), ורוזנ' וגיזי' פירשו כמו שיכניע צל עב את החרב בציון ככה וכו'. חרב בצל עב זמיר עריצים יענה, רא"בע רוזנ' וגיזי' פירשו יענה לשון עוני ושפלות, יְכֻנַּע זמיר עריצים כמו שיכנע החרב ע"י צל עב, ואני אומר כי אחר שהזכיר לשון זמיר ושיר לא יתכן שיאמר יענה בענין ההכנעה, כי שרש ענה מצוי להורות על הזמר, כמו עלי באר ענו לה (במדבר כ"א י"ז), ענו לה' בתודה (תהלים קמ"ז ז'), הלא לזה יענו במחולות (ש"א כ"א י"ב), כרם חמר ענו לה (ישעיה כ"ז ב'), ואחר שהתחיל בזמיר איך יבינו השומעים שיאמר יענה לענין ההשפלה ולא לענין הזמר? לכן אני אומר כי באמרו שאון זרים תכניע סיים השיר ועתה הוא חותמו במלות האלה ואומר כמו בני אדם היושבים ביום שרב תחת צל יער עב (כמו באו בעבים ירמיה ד' כ"ט) שהוא להם תענוג גדול, ככה ישמחו וישישו בני אדם במפלת בבל, ובשמחה ובטוב לבב יענו השיר הזה אשר יקרא שמו זמיר עריצים, כלומר זמיר נגד העריצים, כטעם שירת הזונה, נגד הזונה; ולפרש זמיר לשון כריתה מענין לא תזמור (כרש"י ור"דק) לא יתכן, כי שרש זמר מיוחד לכריתת זמורות הגפן, ולא נמצא להורות שאר כריתה כלל. (ו) ועשה ה' צבאות, הנה מפלת בבל תהיה לתועלת ישראל, כי כורש ישיבם על אדמתם, אמנם התשועה לא תהיה לישראל לבדם, כי גם לכל העמים, כמו שאמר נחה שקטה כל הארץ פצחו רנה (י"ד ז'), והנה ישעיה אומר כאן דרך משל כי ע"י התשועה שיעשה ה' לישראל בהר הזה, כלומר בארץ ישראל אשר ישיבם עליה, יעשה משתה לכל העמים, כי כלם ישמחו ויעלזו על מפלת בבל; והמקרא הבא אחר זה מעיד על הפירוש הזה, שאין כוונת הנביא אלא להזכיר תשועת כל האומות בהשבר מטה רשעים הרודה באף גוים. ורוזנ' ולפניו Vogel פירשו כי כל העמים יתחברו ויתקרבו לישראל וישמחו עמהם, וכל שאם היתה זאת בדעתו של נביא, לא היה מיחס המעשה לאל כי אם אל העמים שיבאו ויתקרבו לישראל, ובאמרו ועשה ה' משמע מעשה נסיי שיעשה ה' לטובת העמים. וגיזי' אומר

di pingui vivande ghiotte, d'ottimi vini chiarificati. (7) Farò in questo montuoso paese sparire dalla vista quel velo che inviluppava tutt'i popoli, e quella coltrice che stendevasi su tutte le nazioni. (8) Farà per sempre sparire la morte, il Signore Iddio tergerà cioè da ogni volto le lagrime, e libererà la terra tutta dal delitto degl'insulti fatti al suo popolo: egli è il Signore che l'ha decretato. (9) Esso allora (il popolo di Dio) dirà: Ecco il nostro Dio, che sempre sperammo ci salverebbe: è questi il Signore in cui sperammo; godiamo lieti omai della salute da lui accordataci. (10) Impercioccbè la mano del Signore poserà in questo montuoso paese; e Moab verrà ristretto nei suoi confini, come si ristringe la paglia pestata nel letamajo.

נענש עכן היה כל העם נתפש בעונו. ורד"ק פירש יסיר החרפה שהיתה לישראל בהיותם מפוזרים בכל הארץ, ונ"ל שא"כ היה לו לומר יסיר מתוך או מקרב כל הארץ, לא מעל. (ט) ואמר. עמו הנזכר. הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו. הנה עתה הראה כחו אלהינו שהיינו מקוים לו שיושיענו. והנה המקרא הזה שהוא השיר והשבח אשר יושר בעת ההיא, איננו מתיחס אלא לגאולת בבל, ואין בו רמז כלל לתקון העולם ולהסרת המות, כדעת גיזו ושאר המפרשים. (י) כי תנוח יד ה' בהר הזה, גבורתו והשגחתו תתגלה בקביעות בא"י. ונדוש מואב תחתיו, מואב היה עומד על גבול א"י מצד אחד, ופעמים רבות פשטו המואבים והסיגו גבול ישראל ולכדו מעריהם, והנה עתה יצטרך מואב להצטמצם בחלקו, ולא יפשוט עוד בא"י, ואמר הנביא דרך לעג כי יצטמצם מואב כהצטמצם התבן במדמנה שהוא מקום הדומן, כי חלף שהתבן מתחלתו נגב הקומה וקמה אלומתו וגם נגבה, הנה כשמוציאים אותו מן הרפת אחר ששכבו עליו הבהמות ונותנים אותו במקום הזבל, הוא מצטמצם מאליו, וגם מכים עליו כדי שיצטמצם; והנה לשון דישה שהזכיר אצל מואב לאו דוקא, אלא מפני שהזכיר הדישה בתבן, הזכיר לשון זה גם במואב דרך בזיון, ואין הכוונה אלא שיצטמצם כהצטמצם התבן. וטעם תחתיו שלא יצא ממקומו ומגבולו, כמו שבו איש תחתיו. מתבן, עֲרֵמָה של תבן, וכן מדמנה ערמה של דומן. ורוז' וגיזי פירשו וכדוש כמשמעו, ופירשו מואב פרט במקום כלל, והכוונה שכל אויבי ישראל ישפלו וידכאו, וזה סותר לגמרי ענין התחברות העמים לישראל שפירשו על פסוק

מְמֻחָיִם שְׁמָרִים מְזֻקָּקִים׃ (ז) וּבִלַּע בָּהָר הַזֶּה פְּנֵי־הַלּוֹט ׀ הַלּוֹט
עַל־כָּל־הָעַמִּים וְהַמַּסֵּכָה הַנְּסוּכָה עַל־כָּל־הַגּוֹיִם׃ (ח) בִּלַּע
הַמָּוֶת לָנֶצַח וּמָחָה אֲדֹנָי יֱהֹוִה דִּמְעָה מֵעַל כָּל־פָּנִים וְחֶרְפַּת
עַמּוֹ יָסִיר מֵעַל כָּל־הָאָרֶץ כִּי יְהוָה דִּבֵּר׃ (ט) וְאָמַר בַּיּוֹם
הַהוּא הִנֵּה אֱלֹהֵינוּ זֶה קִוִּינוּ לוֹ וְיוֹשִׁיעֵנוּ זֶה יְהוָה קִוִּינוּ לוֹ
נָגִילָה וְנִשְׂמְחָה בִּישׁוּעָתוֹ׃ (י) כִּי־תָנוּחַ יַד־יְהוָה בָּהָר הַזֶּה
וְנָדוֹשׁ מוֹאָב תַּחְתָּיו כְּהִדּוֹשׁ מַתְבֵּן בְּמֵי (במו ק׳) מַדְמֵנָה׃ (יא)

העמים, לשון וילט פניו באדרתו (מ"א י"ט י"ג), הנה היא לוטה בשמלה (ש"א כ"א י'). הלוט הראשון שם, והשני בינוני, והיה משפטו הלוט הלט, אלא שהנביא בנבואה הזאת רודף אחר זווג המלות הדומות בהברה, ואולי ראוי לקרוא המלה השנית בשורק, ותהיה פעול (כמו לוטה) כמו הנסוכה שאחריו. והמסכה, הוא המכסה שעל המטה, כמו והמסכה צרה כהתכנס (למטה כ"ח כ'), והשם מגזרת נסך, ונסך קרוב לסכך, וטעם הפסוק על בבל שפשטה מלכותה על כל העמים, כמכסה הפרוש על גוף האדם, ומדה כנגד מדה ה' יבלע פניה שלא תראה עוד. ורוזי' וגיז' פירשו כי ה' יעביר האבל מן הארץ, והמשיל זה במסוה, כי האבל היה חפוי ראש; ואם יצדק זה בפירוש הלוט, נ"ל שלא יצדק בפירוש המסכה הנסוכה, כי האבל לא יתכסה בשמיכה. (ח) **בלע המות לנצח**, הפלגה שירית, ואח"כ מפרש ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים, כי בהשבר מטה רשעים שבט מושלים לא יהיו עוד העניים נאנחים, וכאלו אין עוד מות. וגיז' אומר המות ממש, כי לפי ציור הנביאים יחיו בני אדם לימות המשיח קרוב לאלף שנה, ולי נראה שלא נזכר כאן שום דבר המתיחס לימות המשיח, אלא למפלת בבל ולתשועת העמים הנאנחים תחת עלה. **וחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ**, כטעם והסירות דמי חנם אשר שפך יואב מעלי ומעל בית אבי (מ"א ב' ל"א), שענינו תסיר מעלי ומעל בית אבי עון דמי חנם אשר שפך יואב, אף כאן יסיר מעל כל הארץ עון חרפת עמו, שאם לא היתה בבל נענשת על שהגלתה את ישראל, היה כל העולם חייב, ולארץ לא יכופר העון הזה כ"א בהענש החוטאים, כי ישראל קדש לה'. והענין כענין חרם עכן, שעד שלא

(11) Esso (Moab) stenderà le braccia nel suo interno (entro i proprj confini), come un nuotatore le stende per nuotare: ma egli (Iddio) abbasserà il suo orgoglio, insieme alle barchette tenute alle braccia. (12) E le tue forti inespugnabili mura egli le farà pendere, le abbasserà, le farà arrivare a terra, le farà toccare il suolo.

ידיו, כי ה' ישפיל גאותו, ויענישהו על תחבולותיו ועל כליו אשר ארב לישראל. אח"כ מצאתי באוצר השרשים לבן זאב שפירש ארבות לשון שחיה, ולא פירש יותר. (יב) ומבצר משגב חומותיך, חומותיך שהיו לך מבצר ומשגב, ורש"י וראב"ע מפרשים כנגד מואב, ורוזי מסב הדבור לקריה בצורה שהזכיר למעלה, שהוא לדעתו שם כולל לכל הערים הבצורות של האומות, וגיזי גם הוא מסב לקריה בצורה שהזכיר למעלה, שהיא לדעתו (וכן לדעתי) בבל, וכן נכון, כי סיים באשר פתח, שהוא מפלת בבל, וכנוי חומותיך מוסב ליושב הארץ, שאמר למעלה פחד ופחת ופח עליך יושב הארץ, והוא יושב בבל, וחתם בבבל כדי לסמוך אליו השיר אשר יושר על מפלתה כי השח יושבי מרום קריה נשגבה. השח השפיל וגו', ולמטה (כ"ו ה') ישפילה עד ארץ יגיענה עד עפר, הכל משל לקומת האדם, תחלה אמר השח כאדם הכופף ראשו, ואח"כ השפיל כאדם הכופף קומתו, ואח"כ הגיע לארץ כאדם המשתחוה אפים ארצה, אלא שאומרים על אדם שהשתחוה ארצה אף אם לא הגיע ממש עד הקרקע, לפיכך הוסיף עד עפר.

XXVI.

---

(1) In allora canterassi il seguente Inno nella Giudea: Una forte città abbiamo: egli (Iddio) le sue

כלומר ה' עשה שחומותיה וחילה תהיינה ישועה, שלא יוכל אויב לבא בהן, וכל אשר בעיר יהיו נושעים. והכוונה שלא תוסיף בבל להגלותנו

וּפֵרַשׂ יָדָיו בְּקִרְבּוֹ כַּאֲשֶׁר יְפָרֵשׂ הַשֹּׂחֶה לִשְׂחוֹת וְהִשְׁפִּיל גַּאֲוָתוֹ
עִם אָרְבּוֹת יָדָיו׃ (יב) וּמִבְצַר מִשְׂגַּב חוֹמֹתֶיךָ הֵשַׁח הִשְׁפִּיל הִגִּיעַ
לָאָרֶץ עַד־עָפָר׃

ועשה ה' צבאות לכל העמים בהר הזה משתה. (יא) **ופרש ידיו**, מואב יפרש ידיו בקרבו, בתוך גבולו, כדי לצאת מתוכו ולעבור גבול ישראל, כלומר יתחזק ויתאמץ להתגבר עליהם. **כאשר יפרש השוחה לשחות**, כמו השט במים שהוא מפרש זרועותיו בכל כחו. **והשפיל גאותו עם ארבות ידיו**, אך הקב"ה ישיבהו אחור ותם לריק כחו, וישפיל גאותו שהיה מבקש להתגדל על ישראל, וישפיל ג"כ ויטביע במים את ארבות ידיו, הן ספינות קטנות שמשתמשין בהן לשוט במים, ונקראות בלי מכסה חבית של שייטים (כלים פרק ב' משנה ג') והמשורר Plautus קרא אותן בשם scirpea ratis (ספינות גומא); והנה אחר שהמשיל מואב לשוחה, אמר שלא הועיל לו השתדלותו לצאת מתוך מימיו (כלומר לצאת מגבול ארצו), ואפילו ישען על ספינות הגומא, לא יועיל לו, כי ישפל וירד מטה מטה ולא יצא משם. **ארבות**, לשון ארמי ארבא בל' תלמוד ספינה; ורוזו פירש כי ה' יפרש ידיו בקרב מואב להכותו בכל ארצו (כרא"בע), ופירש עם ארבות ידיו עם קשרי ידיו (מלשון ערבי) שבהם הכח והחוזק; וגיז' פירש כי אחר שיהיה מואב כדוש במי מדמנה, יפרש ידיו לצאת משם ולהנצל, ולא תרגם כלל מלת בקרבו, ופירש עם ארבות

כ"ו

(א) בַּיּוֹם הַהוּא יוּשַׁר הַשִּׁיר־הַזֶּה בְּאֶרֶץ יְהוּדָה עִיר עָז

(א) **עיר עז לנו**, יש לנו עיר עז, כמו קרית עז (משלי י' ט"ו, י"ח י"א וי"ט). ודעת בעלי הנקוד עיר שהיא עז לנו, אך מדרך השיר שיהיו מאמריו קצרים ונפרדים זה מזה. **ישועה ישית חומות וחיל**, ה' שת חומותיה וחילה ישועה, כטעם וקראת ישועה חומותיך (רד"ק).

mura e l'antemurale costituì salvezza (cioè inespugnabili e cagione di salvezza) .(2) Aprite le porte, ond'entri una nazione giusta, che alla lealtà si attiene. (3) Il creato che riposato vive, tu il custodisci in pace, in piena pace; quand'è in te che si confida. (4) Confidate quindi nel Signore perpetuamente: sì, nell'ottimo Iddio Signore; in Lui, ch'è sempiterno asilo. (5) Imperciocchè egli ha depresso coloro che occupavano un luogo eccelso, una città altissima. Egli l'abbassò, abbassolla sino a terra, le fece toccare il suolo. (6) Ogni piede può calpestarla: i piedi stessi del povero,

שלום שלום. אתה תשמור אותו בשלום רב. **כי בך בטוח**, כשהוא בטוח בך, כי לא די שיהיה סמוך, אבל שיהיה סמוך בה', לא בדבר אחר. (ד) **בטחו בה' עדי עד**. אחר שאמר כי ה' ישמור את הבוטחים בו, הסב הדבור לבני אדם, ואמר להם, א"כ ראוי לכם שתבטחו בו עדי עד. **כי ביה ה'**, אין כי זה נותן טעם, אלא כמו לחזק הענין, כן, ביה ה' בטחו, שהוא צור ומשגב לעולמים, ומלת צור גם היא לשון מתדמה ליצר ולתנור; מלת כי מנויה הרבה במליצת השיר לחזק, עיין למעלה א' כ"ט, ט' ד', י"ב י', י"ד א' וכ"ז, ט"ו ח' וט', ולמטה כ"ו י"ט, ול"ב י"ג. (ה) **כי השח יושבי מרום**, אנשי בבל, ומרום הוא משל, כי היושב במרום יקשה ליושב בשפל להתגבר עליו, וכן קריה נשגבה כולל ענין הגובה וענין החוזק, וכן צור ענינו סלע גבוה שיקשה לעלות אליו, ומורה ג"כ משגב ומפלט. **קריה נשגבה**, אחר שאמר כי השח יושבי מרום, הוסיף כי לא לבד השח היושבים, אבל השח הקריה עצמה, וכמו שאמר למעלה ומבצר משגב חומותיך השח השפיל הגיע לארץ עד עפר; ואח"כ הזכיר בהשפלת הקריה שלש מדרגות של השפלה, ישפילנה, ישפילה עד ארץ, יגיענה עד עפר. ונ"ל קרוב לודאי כי מלת ישפילנה היתה מתחלה נקודה רביע, והמעתיקים החליפו בטעות רביע במהפך. ולשעבר הייתי אומר כנ"ז שהאתנח ראוי תחת ישפילנה (קריה נשגבה ישפילנה), כי מה טעם ישפילנה ישפילה? ואם מצאנו עזי ומעזי, בנוני גם הבנוני, הנה בשניהם יש קצת תוספת בשם או בפעל עצמו, וכאן אין הפרש אלא בקיון הכנוי (ישפילנה ישפילה), ועוד כי שם המלה השנית היא מרובה באותיות (עזי ומעזי, בנוני גם הבנוני), וזה מוסיף כח למאמר, וכאן התבה הראשונה מרובה באותיות מהשניה. והיום כ"ה סיון תר"טו נ"ל כי דעת בעלי הטעמים נכונה מאד, אלא שנפלה טעות סופר קטנה

לָנוּ יְשׁוּעָה יָשִׁית חוֹמוֹת וָחֵל׃ (ב) פִּתְחוּ שְׁעָרִים וְיָבֹא גוֹי־
צַדִּיק שֹׁמֵר אֱמֻנִים׃ (ג) יֵצֶר סָמוּךְ תִּצֹּר שָׁלוֹם ׀ שָׁלוֹם כִּי בְךָ
בָּטוּחַ׃ (ד) בִּטְחוּ בַיהוָה עֲדֵי־עַד כִּי בְּיָהּ יְהוָה צוּר עוֹלָמִים׃
(ה) כִּי הֵשַׁח יֹשְׁבֵי מָרוֹם קִרְיָה נִשְׂגָּבָה יַשְׁפִּילֶנָּה יַשְׁפִּילָהּ
עַד־אֶרֶץ יַגִּיעֶנָּה עַד־עָפָר׃ (ו) תִּרְמְסֶנָּה רָגֶל רַגְלֵי עָנִי פַּעֲמֵי

מארכנו. **ישועה ישית חומות וחיל**, ישית את החומות והחיל שיהיו ישועה, כמו ואשיתהו בתה (למעלה ה' ו), כי תשיתהו ברכות (תהלים כ"א ז'), מעין ישיתוהו (שם פ"ד ז'), אם לא אשיתך מדבר (ירמיה כ"ב ו'), ורוזו וגיזו פירשו שהישועה תהיה לה כחומות וחיל. (ב) **פתחו שערים**, דרך משל שא"י תפתח להם, שהיא היום כאלו היא סגורה בפניהם (רד"ק), והכוונה כי ישראל שהיו בגלות בבבל יוכלו לשוב לארצם. **שומר אמונים**, שומר חקי האמונה, משפטי האמונה, כלו' מדת הנאמנות והאמיתות, דרכי האמת והצדק, כטעם כי פסו אמונים מבני אדם שוא ידברו איש את רעהו שפת חלקות בלב ולב ידברו, וכן מה שאמרו בש"ס (תמיד דף כ"ח ע"א) איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם, יחזיק באמונה יתרה, שנאמר עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי, פירש רש"י ישא ויתן עם בני אדם באמונה ולא יונה את הבריות. (יונה לשון אונאה, מענין ולא תונו איש את עמיתו). (ג) **יצר**, נ"ל מלשון ויצר אמר ליוצרו (למטה כ"ט ט"ז) שענינו יציר או נוצר, וכל דבר שקבל צורתו מאחר, וכאן הכוונה על האדם יציר האל, והוציאו בלשון זה להיותו נופל על לשון תצור שלום שאחריו. ורא"בע ורד"ק (בשרשים) ורוזו' וגיזו פירשו ענין לב ומחשבות כמו וכל יצר מחשבות לבו, וכאן הכוונה מי שלבו סמוך, שמחשבותיו בטוחות, כמו סמוך לבו (תהלים קי"ב ח'), ונ"ל שאין יצר כמו לב, ושלא יתכן לומר לא יצר סמוך ולא מי שיצר לבו סמוך, כי יצר ענינו לדעתי עצה וגזרה, וכל יצר מחשבות לבו (בראשית ו' ה') ענינו גזרת מחשבות לבו, מה שמחשבות לבו גוזרות ויועצות לעשות, כטעם ויוצרה מרחוק לא ראיתם (למעלה כ"ב י"א), וכמו הנה אנכי יוצר עליכם רעה וחושב עליכם מחשבה (ירמיה י"ח י"א), ולפי זה לא יתכן לומר יצר סמוך, כי הלב הסמוך ובטוח לא יגזור לעשות שום מעשה, אלא ישב ולא יפעל, וכטעם דם לה', שב דומם וקוה אל ה' והוא יפעל. **תצור**

le piante dei miseri. (7) È la norma del giusto la rettezza; Tu, rettissimo, appiani il sentiero de' giusti. (8) Noi però sperato abbiamo, o Signore, di vederti eziandio sulla via del rigore; ardentemente bramosi che tu ti renda conosciuto, e che tu faccia altrui memori di te. (9) Con tutta l'anima io ti desiderava ogni notte, il mio spirito internamente a te volgevasi ogni mattina; imperciocchè quando i tuoi giudizi fansi sentire in terra, apprendono probità gli abitatori del mondo. (10) Se vien fatta grazia al malvagio, ei non impara probità; camminando per un suolo piano, ei seguita a commettere iniquità, nè riconosce la potenza del Signore. (11) O Signore, il tuo braccio tenevasi colassù, essi nol vedevano — No; dovean confusi vedere il tuo zelo a pro del tuo popolo; anzi un

---

נכחות, בארץ שיש בה נכחות ומישרים, כלומר אף אם סביבותיו צדיקים לא ילמד מדרכיהם. (יא) רמה ידך, השגחתך וארח משפטיך, היתה מגביהה לשבת, לא היתה מתגלה לארץ (רש"י) כטעם מרום משפטיך מנגדו (תהלים י' ה'). בל יחזיון, והרשעים (הנזכרים אח"כ במלת צריך) לא היו רואים אותה. יחזו ויבושו קנאת עם, אבל לא היה עתיד להיות כן תמיד, אך עתידים היו לראות (בבושת וכלמה) קנאתך בעבור עמך; אף אם עתיד היה שתאכל צריך. וכן עשית. ור"דק ורוזי וגיזי פירשו רמה ידך כטעם יד נטויה, כלו' מוכנת להכות; ואין בל יחזיון עולה יפה לפי דרכם. ומתחלה פירשתי קנאת עם כמו הפוך (עם קנאה) כמו סמל הקנאה (יחזקאל ח' ג') כלומר העם המכעיסים אותך. (יב) תשפת, לשון ולעפר מות תשפתני (תהלים כ"ב י"ו) ענין השכבה והרבצה, וכן שפות הסיר (מ"ב ד' ל"ח, יחזקאל כ"ד ג'), כלומר תתן לנו שלום של קיימא. כי, לחזק: גם כל מעשינו פעלת לנו, תשלם לנו גמול כל מעשינו אשר נאמן לבנו עמך בימי הצרה, ושהיינו תמיד עושים צדקות, כמו שאמר גוי צדיק שומר אמונים. פעלת, ל' גמול, כמו הנה שכרו אתו ופעלתו לפניו (למעלה מ' י'), לא תלין פעלת שכיר (ויקרא י"ט י"ג), וכשכיר יקוה פעלו (איוב ז' ב'). ור"דק רוזי וגיזי פירשו כל מה שאירע לנו מטוב עד רע, אתה הוא שפעלת אותו, ואין זה מתישב על מלת מעשינו, כי מעשה האדם איננו (בלשון מקרא) מה שיקרה לאדם; גם לשתתם

דַלִּים׃ (ז) אֹרַח לַצַּדִּיק מֵישָׁרִים יָשָׁר מַעְגַּל צַדִּיק תְּפַלֵּס׃
(ח) אַף אֹרַח מִשְׁפָּטֶיךָ יְהוָה קִוִּינוּךָ לְשִׁמְךָ וּלְזִכְרְךָ תַּאֲוַת־
נָפֶשׁ׃ (ט) נַפְשִׁי אִוִּיתִךָ בַּלַּיְלָה אַף־רוּחִי בְקִרְבִּי אֲשַׁחֲרֶךָּ כִּי
כַּאֲשֶׁר מִשְׁפָּטֶיךָ לָאָרֶץ צֶדֶק לָמְדוּ יֹשְׁבֵי תֵבֵל׃ (י) יֻחַן רָשָׁע
בַּל־לָמַד צֶדֶק בְּאֶרֶץ נְכֹחוֹת יְעַוֵּל וּבַל־יִרְאֶה גֵּאוּת יְהוָה׃
(יא) יְהוָה רָמָה יָדְךָ בַּל־יֶחֱזָיוּן יֶחֱזוּ וְיֵבֹשׁוּ קִנְאַת־עָם אַף־אֵשׁ
צָרֶיךָ תֹאכְלֵם׃ (יב) יְהוָה תִּשְׁפֹּת שָׁלוֹם לָנוּ כִּי גַּם כָּל־מַעֲשֵׂינוּ

כטעם ישפילנה. (ו) תרמסנה רגל, כל רגל, אפילו רגלי עני. (ז) **ארח לצדיק מישרים**, המישרים הם ארח לצדיק, היושר הוא דרך הנהגתו, ולפיכך אתה האל שאתה ישר אתה מפלס ומישר ומסקל מעגל צדיק, כלומר אתה מצליח אותו בכל דרכיו. ורד"ק רו"ז וגי"ז פירשו גם תחלת הפסוק שהצדיק יש לו דרך ישרה ומסוקלת, כלומר שמצליח בדרכו. פַּלֵּס, יַשֵּׁר סַלֵּל וְסַקֵּל, והסיר המכשולים מן הדרך, כמו יפלס נתיב לאפו (תהלים ע"ח נ'). (ח) **אף ארח משפטיך**, לא קוינו לבד לראות אותך מיטיב לצדיקים, אבל קוינו ג"כ לראות אותך דורך דרך משפטיך, שהיא מדת הדין כנגד הרשעים, ובתאות נפש אוינו לראות שמך נודע וזכרך נזכר בעולם, בעשותך משפט ברשעים, כטעם נודע ה' משפט עשה (קרוב לפירוש רש"י). (ט) **נפשי אויתיך בלילה**, בכל נפשי, או תאות נפש אויתיך, כלומר אויתי לראות פעלך ומשפטיך. **בלילה**, בכל לילה, ואח"כ אומר אשחרך, בכל שחר (כמו בֹּקֶר מן בָּקָר) הטעם בכל עת הייתי מתאוה לך, וכל זה למה? כי כאשר משפטיך מתגלים בארץ, אז צדק ילמדו יושבי תבל, וכשאין אתה עושה דין ברשעים, אחריהם כל אדם ימשכו ומלאה הארץ חמס. (י) **יחן רשע**, אם הרשע יוחן תמיד ולא יהיה הדין נעשה בו, אז לעולם לא ילמד צדק. לא ירגיל עצמו להמנע מעשות חמס. **בארץ נכחות**, כמו רוחך טובה תנחני בארץ מישור (תהלים קמ"ג י'), והטעם בראותו לפניו ארץ מישרים ודרך מסוקלת, כלומר בהיותו מצליח, יעול תמיד, ולא יראה גאות ה', ולא יבין ולא יכיר גדולת ה' וכחו, עיין למעלה בי ט'. ורא"בע רד"ק וגי"ז פירשו בארץ

fuoco i tuoi nemici consumar dovea. (12) O Signore, tu ci darai solida pace: sì, di tutte le nostre azioni tu ci renderai il guiderdone. (13) Signore, nostro Dio! altri signori fuori di te si sono di noi impadroniti: pure in te solo confidando, noi invocavamo il tuo nome. (14) I morti non rivivono, gli estinti non risorgono (cioè i babilonesi). Sì, tu esigesti conto delle loro azioni, e li distruggesti, e ne perdesti ogni memoria. (15) Grande presso ogni nazione, o Signore, gran-

טו) **יספת לגוי ה' יספת לגוי נכבדת**, אינו אלא מאמר אחד, שנכפלה תחלתו לתפארת מליצת השיר, וכן המנהג בשירי הקדש להתחיל מלה אחת או שתים או שלש מן המאמר, ולתת אחריהן שם פרטי או כנוי פרטי דרך קריאה (ווקאטיף), ולכפול אח"כ תחלת המאמר, ולהוסיף המלות הצריכות להשלמתו, כגון נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם (תהלים צ"ג ג'); ועיין שמות ט"ו ו', שופטים ה' י"ב, תהלים כ"ט א', ע"ז י"ז, צ"ב י', צ"ד א' וג', צ"ו ז', קי"ג א', קט"ו א', משלי ל"א ד', ש"הש ד' ח' ט', וז' א'. וכיוצא בזה הבנהרים חרה ה' אם בנהרים אפך (חבקוק ג' ח'), אלא שהוא משונה קצת, והוא כאלו כתוב הבנהרים חרה אפך ה', אם בנהרים חרה אפך? והמפרשים כלם פירשו יספת לגוי נכבדת, שני מאמרים, רש"י פירש יספת לישראל תורה וגדולה וכבוד, ונכבדת מהם, שהם מודים ומשבחים לפניך; ראב"ע פירש הפך זה, יספת ליסר אותם פעם אחר פעם, והם הודו כבודך; ורד"ק יספת והגדלת להם כל טובה לפי שנכבדת עמהם; ודון יצחק פירש הוספת טובה לאומות, וכי עשית לך בזה כבוד? והכורם פירש אספת וכלית כמעט (לשון אסוף אסיפם) את הגוי אשר בו נכבדת ורחקת אותו לכל קצוי ארץ; ורוזי' וגיזי' פירשו הרבית והגדלת את ישראל, ובזה עשית לך שם ותהלה, והרחקת קצוי ארצם, כלומר הרחבת גבולם (וכן פירש גם דון יצחק מלות רחקת כל קצוי ארץ), אלא כי רוזי' מפרש לי' עבר כמשמעו, וגיזי' מפרש לי' תפלה; והנה לא מצאנו בשום מקום מליצת יסף לו או הוסיף לו בענין הגדיל אותו, הרבה אותו, אך יאמרו תמיד הוסיף עליו, כמו יוסף ה' עליכם עליכם ועל בניכם (תהלים קט"ו י"ד); זולתי בשני מקומות בא אל במקום על: הראשון ויוסף ה' אלהיך אל העם כהם וכהם (ש"ב כ"ד ג'), ובד"ה (א' כ"א ג') כתוב על; והשני ותוסף אל תזנותיה (יחזקאל כ"ג י"ד); ולא תבא הל"מד אחר לשון הוספה אלא לסימן הדאטיף, כשאחריו אקוזאטיף אחר, כמו יוסף ה' לי בן אחר (ברא' ל' כ"ד), להוסיף לכם

פָּעַלְתָּ לָּנוּ׃ (יג) יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בְּעָלוּנוּ אֲדֹנִים זוּלָתֶךָ לְבַד־
בְּךָ נַזְכִּיר שְׁמֶךָ׃ (יד) מֵתִים בַּל־יִחְיוּ רְפָאִים בַּל־יָקֻמוּ לָכֵן
פָּקַדְתָּ וַתַּשְׁמִידֵם וַתְּאַבֵּד כָּל־זֵכֶר לָמוֹ׃ (טו) יָסַפְתָּ לַגּוֹי יְהוָה

העיקר חסר, כי הי"ל אתה פעלת, אם הכוונה אתה לבדך היית הפועל.
(יג) לבד בך נזכיר שמך. אע"פי שהיינו תחת יד זרים, היינו סמוכים
ובוטחים בך לבדך, ולפיכך היינו מזכירים תמיד וקוראים שמך ומתפללים
לך, והזכרת שם ה' הוא רמז לעבודה ולתפלה, כמו בכל המקום אשר
אזכיר את שמי (שמות כ' כ"ד), ואנחנו בשם ה' אלהינו נזכיר (תהלים כ'
ח'). ורוזי' וגיזי' פירשו לבד בך ובעזרתך היה מה שהיום אנחנו יכולים
להזכיר שמך ולהודות לך על נפלאותיך ועל ישועתך. (יד) מתים בל
יחיו, אמר כן דרך כלל, והכוונה על הפרט, כלומר על הבבליים, והטעם
(כפירוש רא"בע ורוזי') בני בבל הם כמתים ולא יקומו אחרי נפלם;
ולמטה פסוק י"ט אמר הפך זה על ישראל, יחיו מתיך נבלתי יקומון.
לכן, לחזק, כן הוא, כי פקדת עליהם דרכיהם ותשמידם וכו'. ואמר
לכן שאינו נופל כ"א על העתיד, כי אבוד כל זכר למו הוא ענין עתיד;
כי כבר היה אפשר שתפול בבל ביד אויב ואחר זמן תשוב לקדמותה.
וגיזי' פירש לכן אשר פקדת, כלומר יען פקדת; וזה יתכן במלת כי
על כן, מפני שמלת על כן נופלת על מה שכבר היה, ולא יתכן במלת
לכן שענינה להבא. (טו) יספת לגוי ה', יסף לשון הגדלה ורבוי, כמו
להוסיף לכם תבואתו (ויקרא י"ט כ"ה), ויספו ענוים בה' שמחה (למטה כ"ט
י"ט). לגוי, לכל גוי, כמו שכיס ליום (במדבר כ"ח ג'), לאיש (ברא' מ"ה
כ"ב), לבית (שמות י"ב ג'), לשבט (דברים א' כ"ג), לדור (תהלים כ"ב ל"א),
והכוונה כאן אל כל גוי. יספת לגוי נכבדת, הטעם יספת נכבדת
לכל גוי, כלומר הרבה נכבדת, כבוד גדול עשית לך אל כל גוי. יספת
נכבדת, יספת להכבד, הרבית לעשות לך כבוד, עשית לך כבוד גדול,
ובא נכבדת במקום להכבד, כמו כי לא אוסיף עוד ארחם (הושע א' ו'),
כי לא יוסיף יבא בך עוד (למטה נ"ב א'). נכבדת, עשית לך כבוד,
כמו ואכבדה בפרעה. רחקת כל קצוי ארץ, הכבוד הזה אשר עשית
לך, הרחקת אותו עד כל קצוי ארץ, כטעם כשמך אלהים כן תהלתך
על קצוי ארץ (תהלים מ"ח י"א), ומצאנו לשון רחוק אצל כבוד ושם,
ויצא שמו עד למרחוק (ד"ה ב' כ"ו ט"ו), וחסרה מלת עד או אל, כמו
ומלאכיו חנס יגיעו (למטה ל' ד'), ואם לא תגיע ידו די שה (ויקרא ה'

de presso ogni nazione ti facesti gloria; la diffondesti alle più remote contrade. (16) O Signore, a te nell'angustia pensavano, versavano sommesse preci, coloro che subivano la tua correzione. (17) Qual donna gravida quand'è vicina al parto, la quale si contorce e grida nelle sue doglie, eravamo per opera tua, o Signore. (18) Ma che? Noi soffrivamo gl'incomodi della gravidanza, noi avevam le doglie; ma non altro avremmo partorito che vento: rendere non potevam noi salvo il paese, nè far sì che cadessero gli abitatori del mondo (cioè di Babilonia). (19) Ma i tuoi morti (gl'Israeliti) rivivranno, risorgeranno i cadaveri miei (cioè risorgerà la mia nazione). Sì, destatevi ed alzate grido di gioja, o voi che sotterra soggiornate. Come dopo una rugiada sorgono a nuova vita gli er-

חמודים כנבלה. יפה אמר רוז׳ שאם היה נבלתי נבלה שלי, היה לו להנקד נְבֵלָתִי, כמו נבלתך, נבלתו, אבל אומר אני שהוא לו רבים כמו נבלותי, אלא שבא ע״ד לשון ארמית, כמו אלה אבהתי (דניאל ב׳ כ״ג) (ובא הכנוי הארמי כמו במלת כל תגמולוהי עלי), ואולי לא נקדו נבלתי, מפני שראו מלת יקומון ביו״ד, והיה ראוי לפי דקדוק לה״ק לומר תְּקוּמֶן, והנה היו״ד לנסתרות היא ע״ד לי ארמית (אלא שלפי דקדוק לי ארמית הי״ל יקומן), ע״כ נקדו נבלתי, ועיין בפסוק שאחר זה במלת לכך. והנה תחיית המתים הנזכרת כאן אין ספק שהיא משל על קום האומה מעפרה, וכטעם חזיון יחזקאל (ל״ז) העצמות האלה כל בית ישראל המה הנה אומרים יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו נגזרנו לנו, הנה אני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישראל, והוא משל מובא כאן דרך התנגדות למה שאמר למעלה על בבל מתים בל יחיו רפאים בל יקומו (רא״בע ורוז״). וג״זי מפרש כמשמעו על אמונת תחיית המתים אשר לפי דעתו קבלוה היהודים בגלות בבל מאנשי פרס, וכן הוא מפרש כמשמעה נבואת יחזקאל הנזכרת למעלה; ואיך לא ראה כי יחיו מתיך מקביל למה שכתוב למעלה מתים בל יחיו, וכמו שאין הכוונה שם אלא כמו שמפרש פקדת ותשמידם ותאבד כל זכר למו, אף כאן אינו אלא משל. אמנם יפה אמר ג״זי כי אף אם יפורש הענין דרך משל, הנה לא היה מקום למשל זה, אם לא היתה

יָסַפְתָּ לַגּוֹי נִכְבָּדְתָּ רִחַקְתָּ כָּל־קַצְוֵי־אָרֶץ׃ (יו) יְהוָה בַּצַּר פְּקָדוּךָ
צָקוּן לַחַשׁ מוּסָרְךָ לָמוֹ׃ (יז) כְּמוֹ הָרָה תַּקְרִיב לָלֶדֶת תָּחִיל
תִּזְעַק בַּחֲבָלֶיהָ כֵּן הָיִינוּ מִפָּנֶיךָ יְהוָה׃ (יח) הָרִינוּ חַלְנוּ כְּמוֹ
יָלַדְנוּ רוּחַ יְשׁוּעֹת בַּל־נַעֲשֶׂה אֶרֶץ וּבַל־יִפְּלוּ יֹשְׁבֵי תֵבֵל׃
(יט) יִחְיוּ מֵתֶיךָ נְבֵלָתִי יְקוּמוּן הָקִיצוּ וְרַנְּנוּ שֹׁכְנֵי עָפָר כִּי טַל

תבואתו (ויקרא י"ט כ"ה), ויספת לך עוד שלש ערים (דברים י"ט ט'), כי ארך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך (משלי ג' ב'), ויוסיפו לך שנות חיים (שם ט' י"א), ולעולם לא יחסר האקוזאטיף, אלא שלפעמים תעמוד מלת הכנוי במקום השם, כגון ומה יוסיף לך (תהלים ק"כ ג'), וכה יוסיף לו (ש"ב ג' ט'), ואוסיפה לך כהנה וכהנה (ש"ב י"ב ח'), מלות הכנוי מה כה וכהנה עומדות במקום השם, ורומזות על האקוזאטיף, כלומר על הדבר שאומרים עליו שיתוסף או שלא יתוסף. ואמנם מליצת רחקת כל קצוי ארץ לפירוש דון יצחק ורוזי' וגיז' אין לה שום דמיון במקרא. (יו) ה' בצר פקדוך, חוזר לישראל, ואומר: ישראל שהיה מוסרך להם, שסבלו יסוריך, בצר פקדוך, היו זוכרים אותך ופונים אליך, והיו צוקים ושופכים לפניך שיחם בתפלה. צקון, מן צוק, לי שפיכה כמו יצק, והנו"ן נוספת, כמו ולא ידעון אבותיך (דברים ח', ג'), אשר לא ידעון אבותיך (שם שם י"ו). לחש, דבור בחשאי, כמו וירא דוד כי עבדיו מתלחשים (ש"ב י"ב י"ט). (יח) הרינו חלנו, אחר שהמשיל צרת הגלות לחבלי יולדה, אמר האשה כשהיא בחבליה יולדת בן, וחבליה נהפכים לה לשמחה, אבל אנחנו הרינו, סבלנו צער ההריון, וגם חלנו, סבלנו צירי היולדה, ועם כל זה לא היה בכחנו ללדת אלא רוח, כי לא היה בידנו להושיע לנו לולי ידך שהושיעתנו. ילדנו רוח, משל לקוח ממין חולי ברחם, שהאשה נראית כאלו היא הרה, ואין בה אלא רוח, ותרפא ביציאת רוח מרחמה, והוא נקרא Empneumatosis (מיכאליס). ישועות בל נעשה ארץ, לא היה בידנו לעשות ארצנו ישועות, שתהיה נושעת, עיין למעלה פסוק א'. ובל יפלו ישבי תבל, ולא היה בידנו לגבב שיפלו יושבי תבל, והם אנשי בבל, שקורא אותה תבל. (יט) יחיו מתיך, אבל ישראל להיותם עמך אע"פי שהיו בגלות חשובים כמתים, מתיך הם (כלפי האל) ולפיכך היה להם לחיות, וחיו. נבלתי יקומון, מתיך שאמרתי הם נבלתי, כלומר נבלות ישראל, ישראל שהיו

baggi, la terra così ad un tuo cenno dà fuori i trapassati. (20) Va, popol mio, entra nelle tue stanze, e chiuditi dietro gli usci; tienti nascoso per brevi istanti, sinchè passi la burrasca. (21) Imperciocchè il Signore è per uscir dal suo luogo, per esigere dagli abitanti di quel paese conto de' lor misfatti: la terra allora scoprirà l'umano sangue che ha in sè, nè più terrà occulti gli uccisi che in essa sono.

לגלות לבבל. (כ) לך עמי בא בחדריך, הנביא מצייר בדמיונו מלכות בבל הפושטת בכל הארץ, והוא צועק ואומר לעמו לך התחבא, אם אפשר, לזמן מועט עד שיעבור הזעם הזה, הוא בבל שהוא מטה זעמו של הקב"ה, ודע אמנם כי עוד מעט יכלה הזעם הזה, ויפקוד ה' על יושב הארץ, (הוא יושב בבל) את עֲונו, והדמים אשר שפכו הבבליים לא יהיו עוד מכוסים, כלומר לא ישארו בלי נקמה, כי תענש בבל, ויקח ה' ממנה נקמת כל העמים אשר הורידה אותם לארץ. דלתך, לפי הכתיב הוא דלתֶיך, ולפי הקרי הוא על דרך לשון ארמי, כמו נבלתי בפסוק הקודם, והוא מן דלתים, הנפרד ממנו דלָה ומשקל אחר דלֶת, והנה גם נבלתי גם דלתך הם בקמץ על דרך לשון ארמי, ובלה"ק מחליפים הקמץ בחולם, נבלות, מכות, ובאו בחולם על דרך לה"ק, ובלא יו"ד הרבוי על דרך לשון ארמית, מַכֹּתְךָ (דברים כ"ח נ"ט), ועֵדֹתִי (תהלים קל"ב י"ב), אחיותֵך (יחזקאל י"ו נ"ב). חבי, משרש חבה בה"א, וזה לבדו נמצא בבנין הקל, והוא לשון נקבה כנגד העם, כי כן ידובר אל העם בלי זכר ובלי נקבה, בלי יחיד ובלי רבים. (כא) וגלתה הארץ את דמיה ולא תכסה עוד על הרוגיה, כטעם ארץ אל תכסי דמי (איוב י"ו י"ח), וכן להעלות חמה לנקום נקם נתתי את דמה על צחיח סלע לבלתי הכסות (יחזקאל כ"ד ח'); וגיזי פירש לך עמי והתחבא בבוא האויבים בעיר בבל.

A pag. 257 linea 9 aggiungasi:

nella valle di visione; la gente di Kir alza romore, e quella di Scioa verso il monte.

אוֹרֹת֙ טַלֶּ֔ךָ וָאָ֖רֶץ רְפָאִ֥ים תַּפִּֽיל׃ (כ) לֵ֤ךְ עַמִּי֙ בֹּ֣א בַחֲדָרֶ֔יךָ
וּסְגֹ֥ר דְּלָתְךָ֖ בַּעֲדֶ֑ךָ חֲבִ֥י כִמְעַט־רֶ֖גַע עַד־יַעֲבָור־זָֽעַם׃ (כא)
כִּֽי־הִנֵּ֤ה יְהוָה֙ יֹצֵ֣א מִמְּקוֹמ֔וֹ לִפְקֹ֛ד עֲוֹ֥ן יֹשֵֽׁב־הָאָ֖רֶץ עָלָ֑יו וְגִלְּתָ֤ה
הָאָ֙רֶץ֙ אֶת־דָּמֶ֔יהָ וְלֹא־תְכַסֶּ֥ה ע֖וֹד עַל־הֲרוּגֶֽיהָ׃

אמונת תחיית המתים מקובלת בימים ההם בקרב ישראל; אלא שלדעתו נאמרה הנבואה בבבל, ולדעתנו הדבר ברור כי ישעיה אמרה, והנה אמונת תחיית המתים כבר היתה בישראל קודם שיתערבו עם הפרסיים; וגם לשטתו של גיזי שנכתבה הנבואה בימי הגלות, הנה לא הרויח כלום, כי בבל לחוד ופרס לחוד, ואם הפרסיים היו מאמינים בתחיית המתים, עליו להביא ראיה שהיו מאמינים בה הבבליים קודם שנפלו תחת יד פרס ומדי. ועתה בשנת תר"ט הגיד לי בני בכורי כי היות אמונת זורואסטר כוללת תחיית המתים אינו אלא טעות אשר יסודתו על העתקת Anquetil שתרגם מלת Jave הנמצאת בס' Zend A-vesta בלשון תחיית המתים, ועתה בימינו החכם המופלא Burnouf הוכיח שאין הוראת המלה ההיא תחיית המתים, אלא כמלת Aevum בלשון רומי עולם, דור ודור דורים. **הקיצו ורננו שכני עפר**, מפסיק דבורו עם האל, כי כמצייר בדמיונו ציור המתים הקמים מקברותיהם, והוא קורא להם ואומר להם הקיצו ורננו. **כי טל אורות טלך**, חוזר לדבר עם האל, ואומר: אתה מעלה המתים מעפרם, כמו הטל המחיה האורות, והם מיני דשאים (מ"ב ד' ל"ט), כי בבוא עליהם הטל יצמחו מיד ויפרחו למעלה, וכמו שהטל מעלה הדשאים, כן ברצונך הארץ רפאים תפיל ותוציא מבטנה. והנה אמר כי טל אורות טלך ואין הכוונה כי תקומת האומה תהיה ע"י הטל, אלא כי תקום האומה בדבר ה', כאשר יצמחו הדשאים בטל, וזה כענין שפירשתי (למעלה כ"ה י"ד) ונדוש מואב תחתיו כהדוש מתבן, כי לא יהיה מואב נדוש ממש. וגיזי ולפניו Kocher פירשו אורות לי אור ואורה, טל אורות, טל בֹקר; ואם כדבריהם, אין מקום לרבוי אורות; וכבר חזר בו גיזי בלקסיקון שלו ופירש טל של דשאים. וכאן נשלם השיר, וחוזר הנביא לדבר אל עמו שהיה עתיד

(1) In allora il Signore punirà colla sua violenta, grande e forte spada il crocodilo, serpente dritto, ed il dragone, serpente tortuoso; ed ucciderà la balena, che sta nel mare. (2) In allora, col nome di vigna dal buon vino la celebrerete (la Giudea). (3) Io, o Signore, ne sono il custode, ad ogni istante io la irrigo — nel timore ch'Egli non venga a chiederne conto, notte e giorno io la custodisco. (4) Ira non è in me. Oh foss'io (accendibile, quasi) spini e vepri

בוראים היבשה והים והנהרות, ואמר כי ה' יפקד עליהם ויהרגם, והטעם כי יכרית מלכות בבל שהיתה שולטת ומטילה אימתה בכל קצות הארץ. (ב) **ביום ההוא כרם חמר ענו לה**, אז ישראל שיהיו ברוכי ה' יהיו כמשלים לכרם העושה יין טוב, ולא לכרם העושה באושים, כמו שהמשילם ישעיה למעלה (ה' ב') ורד"ק. **ענו לה**, חוזר לארץ יהודה שהזכיר למעלה (כ"ו א'), והטעם קראו לה דרך שיר ושבח כרם טוב (רד"ק ודון יצחק), ותלמידי מוה"רר הלל קנטוני ז"ל מוסיף כי אולי היתה אצלם שירה שתחלתה כרם חמר, והיה ענינה בשבח הכרם, והעם היו יודעים מה היה לשון השירה ההיא, וזה נכון. והפסוקים שאחר זה אינם שיר שישירו אז, כדעת רנז' וגיז', אבל הם דברי הנביא, והרבה נתחבטו בהבנת הכתובים האלה מחמת הטעות הזאת שחשבו כי הם שיר שיושר לעתיד, והם אינם אלא דברי ישעיה; והנה בכל המקרא אין כרם אלא לי זכר, א"כ בהכרח אין ענו לה מוסב לכרם כמחשבתם, אלא לארץ יהודה. (ג) **אני ה' נוצרה**, הנביא אומר לנגד האל: ה', אני נוצר ושומר את ארץ יהודה הנמשלת לכרם, בכל רגע אני משקה אותה, כלומר אני מוכיח ישראל תמיד על חטאתיהם, למען יגדלו ביראת ה' ויצליחו, ואח"כ הופך פניו מהאל ואומר לנגד השומעים: **פן יפקד עליה לילה ויום אצרנה**, כלו' אני השומר, אני מתירא תמיד שמא יבא בעל הכרם ויבקר את כרמו היא ארץ יהודה, ויקצוף עליה אם יראה שאינה מצלחת, וע"כ אני שומר אותה לילה ויום. מצאנו כנוי הגוף שאינו מתיחס לשם שאחריו, כגון מי אנכי ה' אלהים ומי ביתי (ש"ב ז' י"ח), וכן עבדך אני המלך אהיה (שם ט"ו ל"ד) שענינו המלך! אני עבדך אהיה. והמפרשים כלם פירשו הפסוק על האל עצמו, והוקשה להם מאד מאמר פן יפקד עליה ר' יצחק בן שאול (הביאו ראב"ע) ור' יוסף קמחי (הביאו רד"ק) ודון יצחק פירשו פן יחסרו עלים שלה, ולפי זה היה צריך לנקד יִפָּקֵד, והיה צריך שיהיה עלה חסר יו"ד. ור' משה הכהן וראב"ע ורד"ק ורנז'

(א) בַּיּוֹם הַהוּא יִפְקֹד יְהוָה בְּחַרְבּוֹ הַקָּשָׁה וְהַגְּדוֹלָה
וְהַחֲזָקָה עַל לִוְיָתָן נָחָשׁ בָּרִחַ וְעַל לִוְיָתָן נָחָשׁ עֲקַלָּתוֹן וְהָרַג
אֶת־הַתַּנִּין אֲשֶׁר בַּיָּם׃ (ב) בַּיּוֹם הַהוּא כֶּרֶם חֶמֶר עַנּוּ־לָהּ׃ (ג)
אֲנִי יְהוָה נֹצְרָהּ לִרְגָעִים אַשְׁקֶנָּה פֶּן יִפְקֹד עָלֶיהָ לַיְלָה וָיוֹם
אֶצֳּרֶנָּה׃ (ד) חֵמָה אֵין לִי מִי־יִתְּנֵנִי שָׁמִיר שַׁיִת בַּמִּלְחָמָה

(א) **ביום ההוא**, בזמן שיצא ה' ממקומו לפקוד עון יושב הארץ עליו. **יפקוד יי בחרבו הקשה על לויתן**, משל על בבל, וכן דעת גיזי, אלא שהוא אומר כי נחש בריח ונחש עקלתון והתנין אשר בים אינם אלא אחד, כענין הבוגד בוגד והשודד שודד, וכן דעת Schnurrer ואייכהארן, ומפרשים בריח ועקלתון ותנין אשר בים שלשה כינויים ללויתן, כמו הקשה והגדולה והחזקה שהם שלשה תארים לחרבו, אמנם אין הנדון דומה לראיה, כי אצל החרב הזכיר שם הדבר פעם אחת, וצירף אליו שלשה תארים, על דרך האל הגדול הגבור והנורא, אבל אצל לויתן כפל שם החיה, וספח תאר מיוחד לכל שם (לויתן נחש בריח, ולויתן נחש עקלתון, והתנין אשר בים). והנה שאר המפרשים ורוזי' פירשו שלשת השמות האלה על שלשה עממים, או על רבוי עממים, אבל מאחר שהתברר לנו מתוך המשך כל דברי הנבואה הזאת מסימן כ"ד ועד כאן שאין הכוונה אלא על מפלת בבל, ובראותנו שהפסוק הזה מתחיל בלשון ביום ההוא ומחובר א"כ לענין שלמעלה, צריך לומר כדברי גיזי שאין הכוונה אלא על מלכות אחת, והיא בבל, אלא שעם כל זה אין אנו צריכים לעוות את הכתובים ולומר שאין הכוונה אלא על חיה אחת, אמנם נאמר כי לקח המשל משלש חיות, והכוונה בשלשתן על מלכות אחת, כי הזכיר הגדולות והנוראות שבין החיות, ואמר כי ה' יפקוד עליהן ויהרגן ותשאר הארץ נקיית מהן, והכוונה כי ישבית ה' את הממלכה החטאה אשר נתנה חתיתה בארץ חיים. **לויתן נחש בריח**, הוא הקרוקודיל אשר ביאור מצרים, והוא הנזכר באיוב (מ' כ"ה), ונקרא נחש בריח כי הוא פשוט וארוך, ואיננו מתקפל ומתעקש כמו הנחשים (רוזי'), והוא מלשון בְּריח, ומה שנקוד בָּריח ולא בְּריח איננו אלא להבדיל בין שם דבר לשם התאר. **לויתן נחש עקלתון**, הוא מין נחש הרומש על הארץ, ונקרא עקלתון על שהוא מתקפל ומתעקש כרצונו. **התנין אשר בים**, נראה שהוא הדג הנקרא balena, והנה הזכיר היותר

in tempo di guerra (che vengono adoperati per produrre incendj)! Vi passeggerei, e l'incendierei totalmente. (5) Oh seguitasse egli ad essere il mio sostegno! Oh m'accordasse egli pace, pace m'accordass' egli! (6) Nei tempi av-

שית של קוצים, אם לא להגדיל המדורה? מלבד כי לא מצאנו חומה לכרם, אלא גדר. (ה) **או יחזק במעוזי**, זו תשובת הכרם, **כלומר** תשובת איש יהודה: ולואי שכן יהיה שאין לו חמה עלי, ויחזיק במדתו אשר מימי קדם להיות לי למעוז ולמשען, ולואי שתחת שיפשע בי במלחמה, יעשה שלום לי, שלום יעשה לי, והטעם מי יתן ויהיה הדבר כן, אבל בהפך רואה אני ברעתי שבבל מתגברת עלי ואני גולה ואין מושיע לי; זה לשון בני יהודה בגלות בבל, ועל זה הנביא משיב הבאים ישרש יעקב. **או**, כמו ולואי, מי יתן, כמו או אז יכנע לבבם הערל (ויקרא כ"ו מ"א), ואפי' יסופק אם ענין מלת **או** שבפסוק האחרון הזה ענין ולואי, הנה O קריאה בעלמא ומצאנוה בקצת מקומות שאין ענינה כענינה על הרוב, כגון מי יגיד לי או מה יענך אביך קשה (ש"א כ' י'), או עשיתי בנפשי שקר וכל דבר לא יכחד מן המלך (ש"ב י"ח י"ג), או כשית שבט בני מואסת כל עץ (יחזקאל כ"א ט"ו), הרי שהיא קריאה כאמרת לענינים הרבה, וכן בלשון רומי ואיטלקי. ואשכנזי וצרפתי היא כאמרת ג"כ להוראת התשוקה, כמו מי יתן, ואולי ממלת או נגזר אח"כ שרש אוה. **יחזק במעזי**, החזיק בדבר מורה התמדה בפעולה ההיא, כמו ועודנו מחזיק בתמתו (איוב ב' ג'), החזק במוסר (משלי ד' י"ג), והנה יחזק במעוזי ענינו יתמיד במדתו להיות מעוזי. **יעשה שלום לי**, מליצה זו נופלת כשהחזק עושה שלום עם החלש כאלו נותן לו מתנת חנם, כמו ויעש להם יהושע שלום (יהושע ט' ט"ו). **שלום יעשה לי**, הכפל דרך בקשה, ושנה סדר המלות, כאדם האומר תן לי דבר זה, דבר זה תן לי, בפעם הראשונה מזכיר הפעל תחלה כי עיקר מבוקשו לפייסו שיעשה דבר מה בשבילו, ובשניה מזכיר השם תחלה כי כוונתו לפייסו שיעשה לו הדבר ההוא דווקא. וכיוצא בזה אם לשלום יצאו תפשום חיים ואם למלחמה יצאו חיים תפשום (מ"א כ' י"ח), אבל היציאה לשלום הקדים תפשום כי עיקר מבוקשו שיתפשום אע"פ שיצאו לשלום, אבל שלא ימיתום אין צריך לאמרו, כי ידוע שלא ימיתו היוצאים אליהם לשלום, ואצל היציאה למלחמה הקדים חיים, כי עקר כוונתו שלא ימיתום כאשר יעשה אויב לאויבו, אבל שיתפשום אין צריך לאמרו, שהרי אם לא יהרגום וגם לא יתפשום, ינגפו כלם לפניהם, וכמו שהיה. וזה כלל במליצה העברית, להקדים מה שהוא עיקר במחשבת המדבר, כמו אותה קח לי (שופטים י"ד ג'), כי

אֶפְשְׂעָה בָהּ אֲצִיתֶנָּה יָּחַד׃ (ה) אוֹ יַחֲזֵק בְּמָעֻזִּי יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם לִי שָׁלוֹם יַעֲשֶׂה־לִּי׃ (ו) הַבָּאִים יַשְׁרֵשׁ יַעֲקֹב יָצִיץ וּפָרַח

וגיזי פירשו פן יפקד עליה האויב, וזה לא יתכן, כי לשון פקד על לא יורה אלא בקור המעשים הרעים לענוש עליהם, אבל אויב הבא ושוטף בארץ לא לו לא יאמר שהוא פוקד עליה. (ד) חמה אין לי, הם דברי ה' המשיב על דברי הנביא שאמר כמתרעם על מדת דינו פן יפקד עליה וגו', והוא משיב אני אינני בעל חמה, ומי יתן והיה בעל חמה, והיה בוער כאש חמתי כמו שמיר ושית במלחמה, כלומר כמו הקוצים שהאויבים מציתים בהם אש ומיד הם בוערים ומשחיתים תבואת האדמה (על דרך כי תצא אש ומצאה קוצים ונאכל גדיש), או מפילים המגדלים והורסים הערים; שאם הייתי כך, הייתי פוסע פסיעה אחת בתוכה והייתי שורפה ברגע אחד. כך נ"ל שהכתוב הזה מתפרש בדיוק ובלי דוחק, ומליצת מי יתנני מתפרשת כדרכה בשאר מקומות, מי יתנני במדבר (ירמיה ט' א'), מי יתנני כירחי קדם (איוב כ"ט ב'), מי יתנך כאח לי (שיר ח' א'), וכן הבינו מלות מי יתנני גם יונתן וחכמי התלמוד (עיין רש"י, ועיין מסכת ע"ז דף ד'), אלא שאמר מי יתנני והיה (אני האל) שמיר ושית, הוא הפלגה שיריית זרה מאד, ועל כן נדחק ר' משה הכהן (הביאו ראב"ע) ופירש מי יתנני כאלו כתוב מי יתן לי, על דרך כי ארץ הנגב נתתני (יהושע ט"ו י"ט). ואחריו ר' יוסף קמחי פירש שאם הייתי בעל חמה מי הוא הכרם הנותן לי שמיר ושית במקום ענבים? הלא בפסיעה אחת שהייתי פוסע בו דרך מלחמה הייתי שורפו; ורד"ק בנו אמר שהוא הטוב שבפירושים, וכו דבקתי גם אני במשך ל"ב שנים, ועתה (ניסן תר"כג) רואה אני כי לא יתכן להוציא מליצת מי יתנני ממשמעותה, ועוד נ"ל כי הכרם יעשה באושים, אך לא יעשה שמיר ושית, וגם מלת במלחמה היא מיותרת. ורוזי' ואחריו איואלד ופיליפסון פירשו מי יתן ויבאו אויבי עמי, שהם שמיר ושית, להלחם בי, כי אז אפשע בם ואציתם יחד; וגיזי גם הוא פירש כן, אלא שהוא' מחבר במלחמה למטה, מי יתן לי אויבי עמי שהם שמיר ושית, כי אז במלחמה אפשע בם ואשרפם; וכל זה נגד הוראת מליצת מי יתנני. ובתרגום היוני המיוחס לע' זקנים, וכן בתרגום סורי מתורגם כאלו כתוב חומה אין לי, ובחרו בקריאה הזאת Houbigant, Schnurrer, Dathe, ושנורער מפרש הפסוק כן: הכרם אומר: חומה אין לי, ומי יתן שיהיה לי אפילו סייג של שמיר ושית בזמן המלחמה, כשהאויב אומר עלי, אפשעה בה אציתנה יחד; וגם זה לא יתכן, שהרי אם האויב בא להציתה באש מה יועיל לה

venire Giacobbe metterà radice, Israel germoglierà e fiorirà, e la faccia del mondo sarà piena de' suoi prodotti. (7) L'ha egli (Iddio) percosso nel modo che punì il suo percussore? Fu egli (Giacobbe) ucciso alla foggia degli uccisi da Lui (da Dio)? (8) (Mainò: ma) tu la trattasti (Babilonia) fuor di misura ostilmente, discacciandola dal tuo cospetto. Egli la fece sparire col suo vento impetuoso, con una giornata di forte Euro. (9) Sì, in questa guisa verrà espiato il delitto di Gia-

מגד ובלתי דומים מגד אחר. ותלמידי מוה"רר אהוד לוֹלִי מוסיף כי
בחלק הראשון הפעל הוא אקטיף (הכהו) וגם הבינוני שאצלו (מכהו)
הוא אקטיף, ובחלק השני הפעל (הרג) הוא פאססיף, לפיכך נכון יותר
שיהיה גם הבינוני שאצלו פאססיף (הרוגיו), ולא אקטיף (הורגיו). (ח)
בסאסאה בשלחה תריבנה, כי אמנם עם בבל (הנזכרת למטה
בתאר עיר בצורה) רבת אתה ה' והיית לה לאויב בסאסאה, במדה גדולה
וכפולה. סאסאה, כפול מן סאה, ומורה כפל ורבוי, כמו יפיפית.
בשלחה, בשלח אותה מעל פניך, כלומר כששלחת מעל פניך את
בבל, לא שלחתה כדרך ששלחת מעל פניך את ישראל, כי ישראל עוד
יקומו וישובו לארצם, ובבל לא תוסיף לקום. תריבנה, נעשית לה כאויב,
כמו ריבה ה' את יריבי לחם את לוחמי (תהלים ל"ה א'). הגה, הופך
פניו מהאל ואומר: ה' הגה את בבל ברוחו הקשה, כלומר בחמה
שפוכה לאין מרפא. הגה, לשון כאשר הגה מן המסלה (ש"ב כ' י"ג), הגו
סיגים מכסף (משלי כ"ה ד'), הגו רשע לפני מלך (שם שם ה'), ענין
הסרה ובעור. ורוז' וגיז' פירשו תריבנה על ישראל ופירשו בסאסאה
במדת צדק, וגיז' פירש סאסאה סאה כנגד סאה, מדה כנגד מדה,
ובלקסיקון שלו ובאוצרו פירש במדה כלומר בנחת, ולא ראו כי הגה
ברוחו הקשה איננו ל' נחת אלא לשון עברה. וזעם בלא ספק, ולא יתכן
שיאמר כן על ישראל אחר שכבר אמר הכמכת מכהו הכהו שעניננו אף
לדעתם כי ה' לא הכה את ישראל באכזריות חמה כאשר הכה את מכהו.
(ט) לכן בזאת, מה שסבל יעקב מן העוני והגלות יהיה לכפרה לו,
ועוד ישוב ה' לרחם עליו וזה כל פרי ענויו וגלותו, כלומר זה הוא
הפרי הנכבד אשר ימשך לו מזה, ומה הוא? הוא הסיר חטאתו, שלא
יהיה עוד אדוק לע"ז, אלא ינפץ אבני המזבחות אשר היו לו לכל צבא
השמים, ולא יקומו עוד בארצו אשרים וחמנים, וכן היה, כי אחר גלות
בבל חדל יצר עבודת אלילים מישראל. ושנורער, רוז' וגיז' פירשו

יִשְׂרָאֵל וּמָלְאוּ פְנֵי־תֵבֵל תְּנוּבָה׃ (ז) הַכְּמַכַּת מַכֵּהוּ הִכָּהוּ
אִם־כְּהֶרֶג הֲרֻגָיו הֹרָג׃ (ח) בְּסַאסְּאָה בְּשַׁלְחָהּ תְּרִיבֶנָּה הָגָה
בְּרוּחוֹ הַקָּשָׁה בְּיוֹם קָדִים׃ (ט) לָכֵן בְּזֹאת יְכֻפַּר עֲוֺן־יַעֲקֹב וְזֶה

את חנה אהב (ש"א א' ה'), ורבים כאלה. ורוזי' וגיזי פירשו אצית יחד את אויבי עמי, אם לא יחזיקו במעזי, כלומר אם לא יכנעו תחתי ויעשו שלום עמי. וגם גיזי מודה שהי"ל שלום יעשה עמי, לא יעשה לי, אמנם איך יתכן שיאמר על אויבי עמו או יחזק במעזי? ואין ענין יחזק במעזי כענין יכנע תחתי, אלא (לפי מה שהם עצמם מפרשים) מענין ויחזק בקרנות המזבח (מ"א א' נ'), כלומר יחסה בסתר כנפי, ואיך יתכן לאויבי עם ה' הבאים למלחמה על עמו, שיחזיקו במעוז אלהיהם של ישראל, ובגלל ה' יתלוננו? ואיך יתכן לסמוך יעשה שלום עמי, אחר מליצת יחזק במעזי? וכי מי שבא לחסות במעוז אלהי ישראל לא עשה עדיין שלום עם ישראל? ולדעת Schnurrer הפסוק הזה תשלום דברי הכרם: מי יתן שיהיה לי אפילו סייג של קוצים, אבל אם ה' הוא יחזיק בידי ויהיה לי מעוז, אז הוא יעשה שלום לי, ואין אני צריך עוד לא לסייג ולא לחומה, וזה פירוש הגון אם היה ממש כפירוש החכם הזה על הפסוק הקודם. (ו) **הבאים ישרש יעקב**, תשובת הנביא למאמר אנשי יהודה הצועקים או יחזק במעזי, ומבשר אותם כי כבקשתם כן יהיה שישוב ה' להיות מעוזם, ולא בלבד יעשה להם שלום, כי גם יתן להם גדולה וכבוד. **ומלאו פני תבל תנובה**, ומלאו פעל עומד, והוא חוזר למלת פני תבל, פני תבל יהיו מלאים מתנובת יעקב, כי אחר שהמשילו לעץ שיציץ ויפרח, אמר שיעשה פרי הרבה עד כי דרך משל תמלא הארץ ממנו. ורוזי' וגיזי' הסבו הפעולה לישראל שהם ימלאו העולם תנובה. (ז) **הכמכת מכהו הכהו**, וכי הכה ה' את יעקב באף וחמה כדרך שהכה את מכהו שהוא בבל? אם כהרג הרוגי ה' (שהם אויבי ה', והם הרשעים, והם בני בבל שאמר עליהם מתים בל יחיו) נהרג יעקב? לא כן, כי בבל נכרתה לנצחיות, ויעקב הוסף, ועוד ישוב ויפרח, וכמו שאמר יחיו מתיך. **מכהו**, הוא המכה את יעקב. **הכהו**, האל ליעקב. **הרוגיו**, הרוגי ה'. והנה אפשר היה לקרא אם כהרג הורגיו, ותהיה הכוונה הורגיו של ישראל, כמו שאמר תחלה הכמכת מכהו, וכבר היו אנשים שבחרו בקריאה הזאת, ולא שמו על לב כי משוררי הקדש לא זה הוא המבוקש אצלם, שיהיו מאמריהם מתאימים חלק כנגד חלק ממש, אבל בהפך הם בוחרים שיהיו שני החלקים דומים

cobbe, e saranne questo il grande frutto, ch'egli cioè togliera via i monumenti del suo peccato; riducendo tutte le pietre dei suoi altari (idolatrici) in pezzi quasi calcina, nè più lascerà sussistere boschi sacri e statue del sole. (10) Sì, la città forte rimarrà solitudine, luogo abbandonato e negletto qual deserto: ivi pascerà il vitello, ed ivi si coricherà, ed estermineranne i rami. (11) Inaridita la sua messe, resteranno abbattute le donne che venivano ad accendervi fuochi (di gioja e di culto). Sì, esso è un popolo sconsiderato; perciò il suo stesso Facitore non gli userà clemenza, e quegli

שם ירעה עגל. ואף אם לא תהיה מיד נעזבת כמדבר ממש תהיה כמו מקום מרעה, לא מקום דירה לבני אדם, אלא מרעה לבהמות, והעגלים ירעו בה בלי שומר ויפסידו הנטיעות אשר בה. **סעפיה,** הפ"א דגושה, עיין מה שכתבתי בסוף סימן י"ז.

(יא) **ביבש קצירה,** הרבה כדקדקו המפרשים לפרש תשברנה שהוא לי רבים, ולי נראה ברור שהפעל חוזר לנשים, כלומר כשייבש קציר בבל, כשתפול ממלכתה, ישבר וידכא לב הנשים שהיו רגילות לבא ולהאיר אותה, וזה מנהג נהוג אצלם ונראה שהיה חק בחגי ע"ז שלהם, והיה לשמחה גדולה אצלם, ואולי ג"כ היה מתערב במנהג ההוא הזנות והניאוף, ע"כ יהיה לב הנשים ההן נשבר כשיהיה נמנע מהן החק ההוא. ואחר שהזכיר המנהג ההוא של שטות ושל עבירה, הוסיף כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו. והמפרשים פירשו תשברנה סעיפיה או פארותיה, ופירשו נשים באות מאירות אותה, שתבאנה הנשים ללקט העצים לשרוף אותם באש. ולא הבינו כי יבשת הקציר איננו כאן אלא משל, ואין כאן מקום לנשים ללקט עצים, גם מאירות אותן או אותם הי"ל אם הכוונה על הסעפים והפארות, גם אין מאירות כמו שורפות, ולא מצאנו רק אצל המזבח ולא תאירו מזבחי חנם (מלאכי א' י"ד), ואין הכוונה ולא תשרפו מזבחי, אלא הוא לשון הנופל על מין הבערה שהיא עבודה לגבוה, או חק לע"ז, ואותה חוזר לעיר, כי בכל העיר היו עושות ההבערה. ותלמידי מוה"רר ישראל גדליה קזיס הרופא זצ"ל מוסיף כי קרוב הדבר שהיו עושים המדורות בשמחת הקציר וכמו שעושים גם היום בקצת מקומות ביום כ"ד יוניום שהוא זמן הקציר; והנה אמר ד"מ כי אז ייבש הקציר ולא תהיה עוד שמחה! והנשים הרגילות להבעיר

כָּל־פְּרִי הָסִר חַטָּאתוֹ בְּשׂוּמוֹ ׀ כָּל־אַבְנֵי מִזְבֵּחַ כְּאַבְנֵי־גִר מְנֻפָּצוֹת
לֹא־יָקֻמוּ אֲשֵׁרִים וְחַמָּנִים׃ (י) כִּי עִיר בְּצוּרָה בָּדָד נָוֶה מְשֻׁלָּח
וְנֶעֱזָב כַּמִּדְבָּר שָׁם יִרְעֶה עֵגֶל וְשָׁם יִרְבָּץ וְכִלָּה סְעִפֶיהָ׃ (יא)
בִּיבֹשׁ קְצִירָהּ תִּשָּׁבַרְנָה נָשִׁים בָּאוֹת מְאִירוֹת אוֹתָהּ כִּי לֹא
עַם־בִּינוֹת הוּא עַל־כֵּן לֹא־יְרַחֲמֶנּוּ עֹשֵׂהוּ וְיֹצְרוֹ לֹא יְחֻנֶּנּוּ׃

בשומו כל אבני מזבח חוזר לה' כי בהחריבו את ירושלם גרם שיכתתו המזבחות (וקרוב לזה פירוש דון יצחק); והנה אמר אחריו לא יקומו אשרים וחמנים, וזה איננו מעשה האל, אלא רצון ישראל שאין רצונם להקים עוד אשרים וחמנים, שאם היו רוצים אחר שנפלו ונתצו מזבחותם ואשריהם יכולים היו להקים חדשים תחתיהם, א"כ בשומו חוזר לישראל שברצונם יבטלו ע"ז מארצם. וזה כל פרי הסיר חטאתו, לדעת שנוררער רוזי וגיזי פרי הוא סמוך להסיר חטאתו, זה יהיה פרי הסרת חטאתו, כלומר מה שיכפר עון יעקב יהיה פרי נמשך מהסרת חטאתו; וכבר ראה גיזי כי דבור בלתי מתישב הוא לפי זה כל פרי הסיר חטאתו, והשתדל לפרש וזה כלו יהיה פרי הסרת חטאתו, ועדיין הענין כלו בלתי צודק. כי אמנם כוון הוא לומר על ידי צרת הגלות יכופר עון יעקב, כי מתוך הצרות ישובו לאל, אבל מחרבן העיר וכתיתת המזבחות לא ימשך שלא ישובו לבנותם. גיר, סיד בל' ארמית (דניאל ה' ה'); כאבני גיר מנופצות, כחתיכות גדולות של סיד שמנפצין אותן לחתיכות קטנות כשבאים לכבות הסיד במים. אשרים וחמנים, עיין למעלה י"ז ח'. (י) כי עיר בצורה, חוזר למפלת בבל, להגיד כי לא כמקרה ישראל כן מקרה בבל, כי מפלת ישראל מפלה שאחריה תקומה, ולא כן מפלת בבל. עיר בצורה, היא אשר קרא למעלה קריה בצורה וקריה נשגבה, וכן דעת רש"י, Vitringa ורוזי. אמנם רד"ק שנוררער וגיזי פירשו על ירושלים, ואיך לא ראו שלא יתכן שיאמר על אנשי ירושלם כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו, אחר שאמר בזאת יכפר עון יעקב, ואחריו הוא אומר והיה ביום ההוא יחבט ה', ואתם תלקטו וגו'.

che lo formò non ne avrà pietà. (12) In allora il Signore abbacchierà da là dove corre l'Eufrate sino al fiume dell'Egitto, e voi verrete raccolti ad uno ad uno, figli d'Israel. (13) In allora verrà suonata una grande buccina, e coloro ch'erano smarriti nel paese dell'Assiria, e quelli ch'erano dispersi nella terra d'Egitto, verranno a prostrarsi al Signore nel monte santo, cioè in Gerusalemme.

יב. וגיזי' מפרש משל החביטה כאלו יחבוט ה' אילנות א"י ויפלו מהם אנשים שימלאו את הארץ יושבים, ולפי זה אין תלוקטו עולה יפה, גם לא הפסוק שאחריו. ורוז' מפרש כי ה' יביא מהומה גדולה בא"י ויפריד ישראל מאחר הגוים היושבים עליה כמו שהחובט מפריד הפרי מן האילן, וגם זה רחוק מאד. (יג) יתקע בשופר גדול, משל, כלומר יאספו ישראל כאלו יתקע להם בשופר, והוא כענין כי טל ארות טלך, ונדוש מואב; וכן יחבוט ה', וכמוהם רבים. בהר הקדש, כנוי לכל מקום שהשכנת ה' מתגלה בו באותות ובמופתים (עיין בכ"ע תק"פח עמוד 150.)

XXVIII.

Ammonizione al regno di Giuda (al principio del regno di Ezechia), ed a coloro specialmente che speravano essere dal re d'Egitto difesi contro l'Assiro. Incomincia per modo d'esordio dall'annunzio della prossima caduta del regno d'Israel.

(יב) וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יַחְבֹּט יְהוָה מִשִּׁבֹּלֶת הַנָּהָר עַד־נַחַל מִצְרָיִם
וְאַתֶּם תְּלֻקְּטוּ לְאַחַד אֶחָד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃ (יג) וְהָיָה ׀ בַּיּוֹם
הַהוּא יִתָּקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל וּבָאוּ הָאֹבְדִים בְּאֶרֶץ אַשּׁוּר
וְהַנִּדָּחִים בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם וְהִשְׁתַּחֲווּ לַיהוָה בְּהַר הַקֹּדֶשׁ בִּירוּשָׁלָ͏ִם׃

המדורות ההן תאכלנה; וככון הדבר. (יב) **יחבט ה׳**, כמו שהחובט האילן משיר פירותיו, ואח״כ מלקט אותם מעל הארץ, כן ה׳ יקבץ נדחי ישראל מאשור וממצרים, כמו שמפרש אח״כ ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים (רש״י ור״דק). **שבלת הנהר**, לשון ושבלת שטפתני (תהלים ס״ט ג׳), אל תשטפני שבלת מים (שם שם י״ו), והנהר הוא נהר פרת. ורוז׳ וגיז׳ פירשו שהכוונה שירחיב ה׳ את גבול ארץ ישראל מנהר מצרים עד נהר פרת, כמו שהיתה הארץ אשר נתן ה׳ לאברהם (בראשית ט״ו י״ח), וכמו שהיתה א״י בימי דוד ושלמה; וזה לא יתיישב על לשון ואתם תלקטו שמשמעו שיבואו מארצות אחרות לא״י ואיננו מסכים לפסוק שאחריו, גם אין לשון יחבוט מתפרש לפי דרך

כח

תוכחה לאנשי יהודה (בתחלת ימי חזקיה) ובפרט לאותם שהיו בוטחים על מצרים שיושיעום מכף מלך אשור. הנביא מתחיל דרך הקדמה להנבא על מפלת מלכות ישראל.

(1) Oh corona dell'orgoglio degli ubriachi Efraimiti, ed oh diadema, (da dirsi piuttosto) fiore appassito, formante il loro pomposo fasto, il quale sei sul capo simile ad una valle d'aromi, di gente oppressa dal vino. (2) Ecco un (oppressore ben più) forte e potente è per venire (mandato) dal Signore, simile a nembo di gragnuola, a turbine micidiale; ad un nembo di grandi acque inondanti, il quale con violenza tutto atterra. (3) Coi piedi verrà calpestata la corona dell'orgoglio degli ebbri Efraimiti. (4) Lo splendore del fiore appassito formante il suo pomposo fasto,

על הנזר, ופירשו אח"כ להוראת היציאה והגלות. **הלומי יין**, כמו מֻכֵּי
יין, שהיין מכה והולם אותם ומאבד דעתם, ל' הכוני בל חליתי הלמוני
בל ידעתי (משלי כ"ג ל"ה), והלמה סיסרא (שופטים ה' כ"ו). (ב) **הנה**
חזק, רש"י פירש רוח, רד"ק יום, רא"בע יום או חיל, רוזי' (ולפניו Vi-
tringa גם Coccejus) דבר חזק, וג'יז' פירש איש חזק, והוא מלך אשור.
ולדעתי אחר שאמר שהם הלומי יין שעד כאן לא הלם אותם אלא היין,
אמר כי עתה הולם ומכה אחר ישלח האל עליהם, חזק ואמיץ מן היין,
והוא מלך אשור. **שער**, לשון סערה. **קטב**, ענין כריתה והרג ואבדן.
הניח לארץ ביד, רש"י ורא"בע פירשו ה' יניחנו על ארצם בחזקה, ורד"ק
פירש כי היום שחזק יניח עטרתם לארץ, ורוזי' פירש הנה המניח את
הזרם הזה על הארץ ביד, והמניח הוא האל, וג'יז' פירש כי מלך אשור
יניח עטרת אפרים לארץ ביד, ול"נ כי אחר שהזכיר זרם פירש תאריו,
זרם של מים כבירים שוטפים, זרם המפיל ומניח לארץ ביד חזקה כל
מה שפוגע בו, כמו שאמר למעלה (כ"ה ד') כזרם קיר. (ג) **ברגלים**
תרמסנה, אחר שהמשיל האויב לזרם מים המפיל כל דבר לארץ,
אמר כי כן עטרת אפרים תפול על ידו לארץ, וכטעם תרמסנה
רגל האמור למעלה כ"ו ו'. ואמר תרמסנה במקום תרמס בנ"ון
וה"א נוספות כמו והיה כי תקראנה מלחמה (שמות א' י"ד), ידה
ליתד תשלחנה (שופטים ה' כ"ו), ואל תשלחנה בחילו (עובדיה י"ג). (ד)
ציצת נובל, לדעת רד"ק ציצת במקום ציצה, ויפה טען ג'יז' שא"כ
הי"לל נובלת, והוא מפרש ציצת סמוך, כמו ברכת טוב (משלי כ"ד כ"ה).
אשת רע (שם ו' כ"ד), ואין הנדון דומה לראיה, כי רע וטוב הם ג"כ
שם דבר, לא שם התאר בלבד כמו נובל, והנה ברכת טוב כמו איש
חיל, וא"א לומר כן בציצת נובל. ואפשר היה לו להביא ראיה מן כל כלי

(א) הוֹי עֲטֶרֶת גֵּאוּת שִׁכֹּרֵי אֶפְרַיִם וְצִיץ נֹבֵל צְבִי
תִפְאַרְתּוֹ אֲשֶׁר עַל־רֹאשׁ גֵּיא־שְׁמָנִים הֲלוּמֵי יָיִן׃ (ב) הִנֵּה
חָזָק וְאַמִּץ לַאדֹנָי כְּזֶרֶם בָּרָד שַׂעַר קָטֶב כְּזֶרֶם מַיִם כַּבִּירִים
שֹׁטְפִים הִנִּיחַ לָאָרֶץ בְּיָד׃ (ג) בְּרַגְלַיִם תֵּרָמַסְנָה עֲטֶרֶת גֵּאוּת
שִׁכּוֹרֵי אֶפְרָיִם׃ (ד) וְהָיְתָה צִיצַת נֹבֵל צְבִי תִפְאַרְתּוֹ אֲשֶׁר עַ

(א) הוי, לשון קריאה כחבריו, לא ל' אוי כדעת רד"ק רוזן וגיז'. עטרת גאות, רוזן וגיז' והכורם פירשו עטרת זאת על שומרון שהיתה עטרת גאון בני אפרים, כטעם והיתה בבל צבי ממלכות תפארת גאון כשדים, ופירשו אשר על ראש גיא שמנים על שם שעיר שמרון יושבת על ראש ההר וסביבותיו גיא שמן וטוב, וכ"ל קשה שיאמר על ראש גיא, כי הגיא היושב בשפל לא יתכן לומר עליו ראש ואם העיר על ראש ההר אשר בתוך הגיא, הנה ההר איננו הגיא, ומה שהוא על ראש ההר איננו על ראש הגיא. ור"דק פירש עטרת ד"מ, כי מן הגאוה עשו להם עטרה, כלומר נתנו הגאוה עטרה לראשם, וכן נתנו הגאוה כציץ ופרח על ראשם לצבי ולכבוד, אבל הנביא אומר כי הציץ ההוא הוא ציץ נובל. ואמר אשר על ראש גיא שמנים, ע"ש שהיו מושחים ראשם בשמנים מבושמים, כטעם השותים במזרקי יין וראשית שמנים ימשחו ולא נחלו על שבר יוסף (עמוס ו' ו'), ולפירוש זה דעתי נוטה. וגרוציוס ורוזן' וגיז' אמרו כי הזכיר הנביא הציץ אצל השכורים בעבור מנהג הקדמונים (היונים והרומים) לתת על ראשם ציצים ופרחים במשתה היין, ואמרו שהיה המנהג הזה גם בישראל ממה שמצאו בספר חכמת שלמה (ב' ח') נתעטר בשושנים בטרם יבולו; אמנם אין משם ראיה, יען הספר ההוא לא נכתב ביהודה, כ"א במצרים, ובקרב היונים; וכ"ל כי ציץ הנזכר כאן הוא מתחלתו ל' עטרה ונזר כמו ציץ נזר הקדש, והוא כפל לשון של עטרת גאות, אלא שאחר שהזכיר ל' ציץ החליף הוראת המלה באחרת, וסמך לה תואר נובל, לומר שאינו נזר, אלא פרח הנובל, ולפי זה אין ללמוד מכאן כלל שהיה מנהגם להתעטר בציצים. וראיה כי ציץ הנזכר כאן עיקר הוראתו נזר, כי למטה אמר כנגד זה יהיה ה' צבאות לעטרת צבי ולצפירת תפארה, אמר עטרת כנגד עטרת וצפירה כנגד ציץ. ומישעיה למד ירמיה לצחק בחלוף הוראות מלת ציץ ואמר תנו ציץ למואב כי נצא תצא (מ"ח ט'), הזכירו תחלה כאלו כוונתו

il quale è sul capo simile ad una valle d'aromi, avrà la sorte d'una primizia maturata innanzi stagione, la quale se uno vede, appena l'ha in mano la trangugia. (5) In allora il Signore Dio Sabaot sarà Egli maestosa corona, e glorioso diadema agli avanzi del suo popolo: (6) E spirito di giustizia in chi occupa il seggio della giustizia; e di prodezza in coloro che alla porta della città fan retrocedere i combattenti nemici. (7) Anche questi però si perdono dietro al vino, si smarriscono dietro i liquori inebbrianti; il sacerdote ed il profeta perdonsi dietro ai liquori inebbrianti, rimangono storditi per effetto del vino, smarriti in forza dei liquori inebbrianti, sbagliano nella predicazione, vacillano nel pronunziare giudizj. (8) Imperciocchè tutte le mense son piene di schifoso vomito, senza che vi rimanga luogo (netto). (9) A chi potrebbe

---

יקחו מוסר אנשי יהודה שלא היו טובים מהם בקנת עניים, ואח"כ התחיל להוכיח אותם ביחוד. נבלעו, התבלבל שכלם, לשון וכל חכמתם תתבלע (תהלים ק"ז כ"ז). מן היין, בסבת היין. שגו ברואה, בעשותם מעשה הרואה והחוזה שהוא לדבר אל העם ולהזהירם ולהוכיחם. פקו, לשון פיק ברכים שהוא נדנוד, ומזה בל"א פקפוק. פליליה, במשפט. שגו ברואה פקו פליליה, מדבר בנביא וכהן (ח) כי כל שלחנות שותים ומשתכרים עד שמקיאים (ראב"ע רד"ק ורוזי). בלי מקום, עד שלא ישאר בשלחנם מקום נקי (רד"ק רוזו וגיזי). קיא צואה, צואה בחולם ענינו כל זוהמא היוצאה מן הגוף, כמו ומצואתו לא רחץ (משלי ל' י"ב) ומזה שם התואר הבגדים הצואים (זכריה ג' ג'), אבל הרעי נקרא צאה בצרי (דברים כ"ג י"ג, יחזקאל ד' י"ב), והנה קיא צואה איננו כמו קיא וצואה (כדעת ראב"ע ורד"ק), אבל טעמו קיא של זוהמא כלומר קיא מזוהם. (ט) את מי יורה דעה, אנשי הדור הזה השחיתו כ"כ את דרכם שאין תועלת להוכיחם, כי לא יבינו דבר להיותם משוקעים בתאוות, והנה אין תקוה אלא בילדים הקטנים אשר עדיין לא למדו דרכיהם, הם אולי ישמעו וישובו אל ה', כן נ"ל; והמפרשים הלכו בדרכים אחרות. רש"י פירש את מי יורה דעה, שמא לתינוקות שאין יודעים להבין, כי הגדולים פנו לדרך רעה, וזה מתקרב לפירושי מכל שאר הפירושים, אלא שהוא מפרש בתמיהה מה שאני מפרש בנחת; וכן

רֹ֫אשׁ גֵּֽיא־שְׁמָנִים כְּבִכּוּרָהּ בְּטֶרֶם קַיִץ אֲשֶׁר יִרְאֶה הָרֹאֶה
אוֹתָהּ בְּעוֹדָהּ בְּכַפּוֹ יִבְלָעֶנָּה׃ (ה) בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה יְהוָה
צְבָאוֹת לַעֲטֶרֶת צְבִי וְלִצְפִירַת תִּפְאָרָה לִשְׁאָר עַמּוֹ׃ (ו) וּלְרוּחַ
מִשְׁפָּט לַיּוֹשֵׁב עַל־הַמִּשְׁפָּט וְלִגְבוּרָה מְשִׁיבֵי מִלְחָמָה שָׁעְרָה׃
(ז) וְגַם־אֵלֶּה בַּיַּיִן שָׁגוּ וּבַשֵּׁכָר תָּעוּ כֹּהֵן וְנָבִיא שָׁגוּ בַשֵּׁכָר
נִבְלְעוּ מִן־הַיַּיִן תָּעוּ מִן־הַשֵּׁכָר שָׁגוּ בָּרֹאֶה פָּקוּ פְּלִילִיָּה׃ (ח)
כִּי כָּל־שֻׁלְחָנוֹת מָלְאוּ קִיא צֹאָה בְּלִי מָקוֹם׃ (ט) אֶת־מִי יוֹרֶה

הקטן (למעלה כ״ב כ״ד), אלא שלדעתי ראוי לקרוא כלי ואיננו סמוך. ואני אומר כי ציצת שם מושפט משרש ציץ (ועליו יציץ נזרו, תהלים קל״ב י״ח) עניננו זהר, והנבל תאר לציץ הנזכר בפסוק ראשון, ושיעור הכתוב והיתה ציצת ציץ נובל **כבכורה בטרם קיץ וגו׳**, כן יהיה עוטר אפרים ושוכה, יבלעם האויב במהרה (רד״ק). **בכורה** בדפוס רמ״ת, רנ״ד ור״ק, אין כאן מפיק. (ה) **לשאר עמו**, הם יהודה ובנימין, אשר יגן ה׳ עליהם במלכות חזקיה. **צפירה**, כתרגומו כתר, ולא הזכיר ציץ שלא יתחלף בענין פרח נובל (ו) **ולרוח משפט**, ה׳ יהיה לרוח משפט למלך ולשופטים היושבים על כסא המשפט, כלומר מאתו יבא בהם רוח משפט וצדק בלכתם אחרי תורתו. האתנח שתחת **משפט** והזקף שעל **המשפט** אין ספק שאינם אלא טעות סופר, וצריכין לבוא זה במקום זה, ואע״פ שלא מצאתי כן בשום ספר, לא רציתי לקיים שבוש גדול כזה. **ולגבורה**, ה׳ יהיה לרוח גבורה לאנשי הצבא, המשיבים אחור את האויבים הנלחמים בשער העיר. ור״דק, רש״י ונ״ו פירשו שמשיבים האויבים לשער עירם אשר יצאו משם, כלומר שמניסים אותם עד ארצם, ונ״ל כי לא יתכן שיאמר שער סתם על שער האויבים, אלא על שער מי שהוא עיקר המאמר, ופירוש משיבי מלחמה שערה, שיוצאים לשער העיר להשיב אחור האויב העושה מלחמה. ומלת משיבי חסרה למ״ד, ול״מד של ליושב על המשפט מושכת אחרת אחריה. (ז) **וגם אלה**, גם יהודה ובנימין, ואף אלה היושבים על המשפט והמשיבים מלחמה שערה, שגו אחר התאוה והתענוגים. והנה עיקר הנבואה הוא להוכיח אנשי יהודה, אלא שפתח באפרים ונבא עליהם פורענות למען

insegnarsi la saggezza? a chi far intendere ammonizione? (Non ad altri se non se a coloro) che furono testè spoppati, che furono or ora staccati dalle mammelle. (10) Poichè (costoro non intendono fuorchè) un comando isolato, ed un altro comando isolato; una legge di per sè, ed un'altra legge di per sè: (procedendo) un poco per l'una parte, ed un poco per l'altra. (11) Poichè egli accade quando parlasi a questo popolo, come avviene quand'altri parla balbettando, ovvero in qualche lingua straniera (cioè che l'uditore parte comprende e parte no di quanto

מצות אנשים מלומדה, ומה גם כי אינם שלמים בקיום המצות אפילו על הדרך הזה, אלא הולכים זעיר שם זעיר שם, עושים את המצות והולכים עם זה אחרי שרירות לבם הרע. וכל זה אמנם ציור אמתי ממדות העם תחת מלך חסיד כאשר היה חזקיה, כי לכבודו ומיראתו היו יראים את ה' למראה עינים, ולבם כאשר בתחלה. צו לצו קו לקו. לפי דעתי הטעם צו לעצמו וקו לעצמו, כלומר נפרד ובודד. וכן דור לדור ישבח מעשיך (תהלים קמ"ה ד) כל דור בפני עצמו, וכן יום ליום יביע אמר ולילה ללילה יחוה דעת (תהלים י"ט ג') היום לעצמו יביע אמר, והלילה לעצמו יחוה דעת, היום מצד אחד והלילה מצד אחד מספרים כבוד אל, כי מה שהיום מגיד, דבר נפרד ונבדל הוא ממה שמגיד הלילה (אבל פה לפה (מ"ב י"ד כ"א, וכ"א י"ו) מליצה אחרת היא, והיא כמליצת מפה אל פה (עזרא ט' י"א); ויד ליד (משלי י"א כ"א, י"ו ה') אין ענינה נודע בבירור). אבל לפרש כרוזי' וגיזי' צו לצו כמו צו על צו, להורות תוספת והעמסה, לא יתכן, כי לא מצאנו אות הל"מד משמשת להוראה זאת, אלא על, כמו ספו שנה על שנה (למטה כ"ט א'), ימים על ימי מלך תוסיף (תהלים ס"א ז'), כי יספנו על כל חטאתינו רעה (ש"א י"ב י"ט), כי יוסיף על חטאתו פשע (איוב ל"ד ל"ז), למען ספות חטאת על חטאת (ישעיה ל' א'), הוה על הוה תבא (יחזקאל ז' כ"ו), שבר על שבר נקרא (ירמיה ד' כ'), רק בקצת מקומות בא אל במקום על (כמו שבאה מלת אל לפעמים במקום על גם בשאר ענינים, כמו ויהי הם יושבים אל השלחן (מ"א י"ג כ') וחבריו) כמו ושמועה אל שמועה תהיה (יחזקאל ז' כ"ו), ותוסף אל תזנותיה (שם כ"ג י"ד), ויוסף ה' אלהיך אל העם (ש"ב כ"ד ג'), אבל הל"מד לא תבא מעולם על ההוראה הזאת, כ"א להורות מי שהתוספת היא להנאתו ולטובתו, כמו ואוסיפה לך כהנה וכהנה (ש"ב י"ב ח'). (יא) **כי בלעגי שפה**, מי שידבר אל העם הזה

דֵעָה וְאֶת־מִי יָבִין שְׁמוּעָה גְּמוּלֵי מֵחָלָב עַתִּיקֵי מִשָּׁדָיִם׃ (י)
כִּי צַו לָצָו צַו לָצָו קַו לָקָו קַו לָקָו זְעֵיר שָׁם זְעֵיר שָׁם׃ (יא)
כִּי בְּלַעֲגֵי שָׂפָה וּבְלָשׁוֹן אַחֶרֶת יְדַבֵּר אֶל־הָעָם הַזֶּה׃ (יב)

הכורם* פירש קרוב לפירושי, אלא שהוא מפרש הענין דרך לעג ושחוק. ראב"ע, רד"ק ודון יצחק פירשו את מי יורה דעה מאחר שאין בהם דעת להבין, והרי הם כנערים קטנים. ורוזי' וגיזי' ולפניהם Lovvth ואחריהם אייואלד ופיליפסון, פירשו המקרא הזה ושלאחריו כאלו הם תלונות העם כנגד הנביא, ואומרים: את מי הוא מורה דעה, האם לגמולי מחלב? הכחשבנו בעיניו כתינוקות בני יומם שהוא מעמיס עלינו יום יום צו לצו קו לקו מצוה על מצוה וחק על חק? או (לדעת פיליפסון) לגמולי מחלב ילך ויורה כאלה, ולא לנו. וגיזי' מוסיף כי לכך היו בני דורו של ישעיה מתלוננים על רבוי החקים והתורות, מפני שהמצות התוריות היו חדשות בימים ההם, כי (לדעתו ולדעתו של גיזי' ואחרים) אין ספר התורה כלו ולא רובו מימות משה, אבל הרבה מן המצות נוספו בו בימי המלכים. והפירוש הזה בטל מעקרו, כי ישעיה לא היה מוכיח את אנשי דורו על דבר המצות והחקים התוריים, חוץ מפעם אחת שהזכיר השבת (וגם זה באותן הנבואות אשר לדעת גיזי' וחבריו אינן לישעיה), אך בכל שאר תוכחותיו הורה בפירוש כי אין חפץ לה' בעולות וזבחים, כ"א עשות משפט ואהבת חסד, ולמטה בנבואה בזאת הוכיחם בפירוש על עשותם מצות ה' בפיהם ובשפתיהם ולבם רחוק מה' ותהי יראתם אותו מצות אנשים מלומדה, ואיך יתכן שיאמרו לנביא כזה שהוא נוהג עמם כמו שנוהגים עם הילדים, ושהוא מעמיס עליהם צו על צו? תאלמנה שפתי שקר! (י) כי צו לצו, אמר את מי יורה דעה וגו', כי לא יבינו ולא יעשו כראוי ואינם מבינים ואינם עושים אלא מצוה אחת לעצמה ומצוה אחת לעצמה, קו כלומר תורה אחת לעצמה, ותורה אחת לעצמה. וילכו זעיר שם זעיר שם, מעט לצד זה ומעט לצד שכנגדו, מעט אל הימין ומעט אל השמאל (כטעם כה וכה), והטעם, אין תועלת להוכיחם וללמדם, כי גם אם ישמעו ויתנו לב להבין ולעשות, אינם מבינים ואינם עושים את המצות בלב שלם עם אל ובכוונה רצויה לפניו, רק יעשו את המצות כדברים נפרדים זה מזה, בלא לב ובלא דעת, וגם אם יקיימו כל התורה כלה אין מעשיהם לרצון לפני האל, כי אין לבם עמו, וכמו שאמר למטה (כ"ט י"ג) בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני ותהי יראתם אותי

gli vien parlato). (12) Mentre fu detto loro: È questo il mezzo da procurarvi il riposo, (fatene uso e) dopo stanchi (dalle calamitá) procacciatevi il riposo, egli è questo il mezzo da procurarvi la quiete; ma non vollero ascoltare. (13) E la parola del Signore è per essi comandi isolati, leggi separate, (e procedono) un poco per l'una parte, e un poco per l'altra; in guisa che così camminando inciampano per indietro e si feriscono, ed intoppano nei mali, e vi restan presi. (14) Ebbene udite la parola del Signore, o voi uomi-

אם היו כורתים ברית עם מצרים, לא עשו זה דרך לצון והעדר תבונה, אלא בעצה עמוקה לפי מחשבותם, גם המאמר עצמו שהנביא מיחס להם כלו משל ומליצה, כרתנו ברית את מות וגו׳, וקרוב הוא שהיו בעם קצת משוררים ומושלי משלים אשר כשמעם מחשבת קצת מן השרים לכרות ברית עם מצרים, נשאו המשל הזה, ואולי ג״כ השרים שכרו אותם לכך למען ימשכו את לב העם אחרי מחשבותם, והיו אנשי לצון, כי היו אומרים משליהם כפי רצון אחרים. אנשי לצון, לץ הפך חכם, כ״מש אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך (משלי ט׳ ח׳). אם חכמת חכמת לך ולצת לבדך תשא (שם שם י״ב). והוא אדם שאינו מתנהג אחר השכל, ועושה כל מעשיו לא בתבונה, אלא לפי מה שיערב לו לפי שעה, כמו שכתוב זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון (שם כ״א כ״ד), והוא מחרף מוכיחיו, יוסר לץ לוקח לו קלון (שם ט׳ ז׳), ומעשיו כמעשי שכור, כי היין (כלומר השכור השטוף ביין) כמשל ללץ, כמ״ש לץ היין (שם כ׳ א׳); והלץ אף אם יבקש להתנהג בחכמה לא יוכל, בקש לץ חכמה ואין (שם י״ד ו׳); ושרש לוץ קרוב לשרש לוז, ובערבי לאץ, שענינם עוות ועקום, כגון ונלוזים במעגלותם (שם ב׳ ט״ו), כי תועבת ה׳ נלוז (שם ג׳ ל״ב), ותבטחו בעשק ונלוז (ישעיה ל׳ י״ב). והנה לץ אין ענינו כלל בכל המקרא מלעיג או בדחן, אלא איש עקש הנוטה מן הדרך הישרה ותועה אחרי שרירות לבו; וכן זדים הליצוני (תהלים קי״ט כ״א) טעמו כטעם יבושו זדים כי שקר עותוני (שם שם ע״ח), וכן אוילים יליץ אשם (משלי י״ד ט׳) ענינו האשם יעות דרכם של האוילים (ותרגומו מתלין, וכ״ל שהוא ט״ס, וצ״ל מפתלין, ל׳ נפתל ועקש, וכן ונלוזים במעגלותם, תרגומו ומפתלין), וכן יליץ משפט (שם י״ט כ״ח) ענינו יעות משפט, כי עד בליעל גורם עוות הדין. והנה התורגמן נקרא מליץ מפני שהופך המאמר מלשון ללשון (ex una in aliam linguam vertere, convertere);

אֲשֶׁר ׀ אָמַר אֲלֵיהֶם זֹאת הַמְּנוּחָה הָנִיחוּ לֶעָיֵף וְזֹאת הַמַּרְגֵּעָה
וְלֹא אָבוּא שְׁמוֹעַ׃ (יג) וְהָיָה לָהֶם דְּבַר־יְהוָה צַו לָצָו צַו לָצָו קַו
לָקָו קַו לָקָו זְעֵיר שָׁם זְעֵיר שָׁם לְמַעַן יֵלְכוּ וְכָשְׁלוּ אָחוֹר
וְנִשְׁבָּרוּ וְנוֹקְשׁוּ וְנִלְכָּדוּ׃ (יד) לָכֵן שִׁמְעוּ דְבַר־יְהוָה אַנְשֵׁי

להוכיחם וללמדם הדרך הישרה, יקרה לו כמה שיקרה למי שהוא כלעג לשון. או למי שמדבר בלשון נכריה אל השומע (וכן פירשו רש"י ור"דק), כי השומע דבריו מעט יבין ומעט לא יבין, כך הם יבינו ויעשו צו לצו קו לקו, ויראת ה' לא תבא בלבם, והנה מה שהוא עקר הדברים לא יבינוהו ולא יעשוהו. ויותכן דוד מיכאליס, Lovvth ורוו' פירשו ולכן גם ה' ילעיג עליהם וידבר עמם בלשון אחרת משונה ממה שדבר עמהם עד עתה, כלומר יכהג עמהם במדת הדין ויעכישם, מה שלא עשה עד עתה. ובי"ז' פירש בלעגי שפה מענין כלעג לשון, כפירוש רש"י ור"דק, ואמר שהכוונה כי האל ישלח עליהם אויבים מארץ רחוקה אשר לא ישמעו את לשונם. (יב) אשר אמר אליהם, כי כבר אמר להם האומר, זה הוא הדרך להגיע בו אל המנוחה, לכו בדרך הזה והניחו לעיף, ומנאו מרגוע לנפשכם העיפה מרבוי הגרות בימי אחז, וזה הוא הדרך להשיג המרגעה ולא אבו שמוע, הרי שהמדבר אליהם יקרה לו כאשר יקרה ללעג לשון ולמדבר בלשון אחרת; וכיוצא בזה בירמיה (ו' י"ו) אי זה דרך הטוב ולכו בה ומנאו מרגוע לנפשכם ויאמרו לא נלך. (יג) והיה להם דבר ה', אם ישמעו ויעשו, לא יעשו אלא מנות נפרדות, ועם זה ילכו זעיר שם, מעט לפי דרך ה' ומעט לפי דרך תאות לבם, באופן שבלכתם על הדרך הזה הם נכשלים בדרכם לאחור ונשברים, ונוקשים ברעות ובגרות ונלכדים בהן. ורוו' פירש כי אחר שהתרעמו על רבוי החקים והתורות ימדוד להם ה' מדה כנגד מדה ויהיה להם דבר ה' כאשר אמרו הם, רבוי מעורבב של חקים ותורות, עד שלא ידעו היכן ישימו כף רגלם, ונוקשו ונשברו; ובי"ז' פירש כמו למעלה, הם מלעיגים על דבר ה' ואומרים עליו צו לצו קו לקו, ולכן ילכו אחור ונשברו, כי יעכישם האל על פשעם. (יד) מושלי העם הזה, הכנון כר"שי ורא"בע מלשון על כן יאמרו המושלים (במדבר כ"א כ"ח); ור"דק ודון יצחק ורוו' ובי"ז' פירשו לשון ממשלה, אך אין טוס יחס בין אנשי לצון לאנשי ממשלה, ורחוק שיקרא לשרי העם אנשי לצון, כי השרים

ni insipienti, poeti di questo popolo, ch'è in Gerusalemme. (15) Posciachè voi dite: « Abbiamo stretta alleanza colla morte, col sepolcro fatto abbiamo un trattato: il flagello inondante quando passerà, non giungerà sino a noi; imperciocchè ci siam procurati un ricovero — il quale però è illusorio, — ci siam collocati in un asilo — il quale però è vano. » (16) Ebbene — egli è Iddio Signore, che così dice — ecco ch'io sono per collocare solidamente in Sion una pietra: (pietra) da castello, (pietra) da cantone, (pietra) rara, fondamento degno di questo nome: cosa tale cui nessuno sarà presto a credere. (17) Farò sì che la giustizia divenga il filo, e la bontà il perpendicolo: indi la grandine spazzerá via il fallace ricovero, e l'acqua

כמשל שלהם מלות אחרות המורות על חוזק משגבם, והגביה שגבה
אותן ללעג, ואולי היו אומרים כי שמנו כשגב מחסנו ובסלע נסתרנו.
(יז) לכן וגו', מאחר שהסירותם בטחונכם מה' ובטחתם בזרוע בשר,
ה' ישים את ציון בלתי צריכה לעזרת זרים, ובלתי תשועת אדם יכוננה
עליון כל תמוט. הנני יסד בציון אבן, הנני נותן לה יסודות חזקים.
הנני יסד, רש"י רוז' וגיז' פירשו הנה אני הוא אשר יסד, ודעת Gus-
setius שהוא מקור, הנני ליסד; ואני לא אדע למה לא תהיה הקריאה
הנני יִסַּד. אבן בחן, נ"ל כר"שי ורא"בע לי עפל ובחן (למטה ל"ב י"ד),
אבן באבני המבצרים, ורוז' וגיז' והכורס פירשו כבחן וכמנא ראוי ליסוד.
פנת יקרת, אבן פנה, אבן יקרה, כטעם ויסעו אבנים גדולות אבנים
יקרות ליסד הבית (מלכים א' ה' ל"א). מוסד מוסד, מוסד שהוא
באמת מוסד, שראוי לקרוא לו מוסד, ולפי זה שניהם שם דבר. ולדעת
רד"ק ואחרים השני פעול, כאלו אמר יסוד מיוסד, על דרך חכמים
מחוכמים (משלי ל' כ"ד), וכל זה לפי הספרים שיש בהם קמץ בשתי
הסמכין, ואם הראשונה בפתח הנכון כדעת רש"י, יסוד של יסוד, יסוד
שיש בו ממש. המאמין לא יחיש, הדבר אשר אני עושה יהיה כל
כך נפלא, שלא יהיה אדם שימהר להאמין אותו כשיספרוהו לו, כטעם
לא תאמינו כי יספר (חבקוק א' ה'), וכטעם מי האמין לשמועתנו.
המאמין לא יחיש, מי שיאמין לא יחוש להאמין, לא יאמין מהר (ועיין
למטה כ"ט א'), המאמין כמו ושמע השומע (שמואל ב' י"ז ט'), וכי ימות
מת (במדבר ו' ט') טעמו מי שיהיה, כלומר לא יהיה אדם ממהר להאמין

לָצוֹן מֹשְׁלֵי הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלָ͏ִם׃ (טו) כִּי אֲמַרְתֶּם
כָּרַתְנוּ בְרִית אֶת־מָוֶת וְעִם־שְׁאוֹל עָשִׂינוּ חֹזֶה שִׁיט (שוט ק׳) שׁוֹטֵף
כִּי־יַעֲבֹר (יעבר ק׳) לֹא יְבוֹאֵנוּ כִּי שַׂמְנוּ כָזָב מַחְסֵנוּ וּבַשֶּׁקֶר
נִסְתָּרְנוּ׃ (טז) לָכֵן כֹּה אָמַר אֲדֹנָי יֱהוִה הִנְנִי יִסַּד בְּצִיּוֹן אָבֶן
אֶבֶן בֹּחַן פִּנַּת יִקְרַת מוּסָד מוּסָּד הַמַּאֲמִין לֹא יָחִישׁ׃ (יז)
וְשַׂמְתִּי מִשְׁפָּט לְקָו וּצְדָקָה לְמִשְׁקָלֶת וְיָעָה בָרָד מַחְסֵה כָזָב

וכן שם מליצה שהוא מחובר תמיד למשל או לחידה (משלי א׳ ו׳ וחבקוק ב׳ ו׳) ענינו מאמר משונה מן הדבור המורגל ומלא תמונות מליציות הנקראות בלשון יוני בשם τροπος שענינו conversio הפוך ונליזה. (טו) עשינו חוזה, מה שנקרא כאן חוזה נקרא למטה חזות (וחזותכם את שאול לא תקום), ומצאנו קרן חזות בין עיניו (דניאל ח׳ ה׳) שנראה היות ענינו קרן מראה, כלומר קרן נראית וגלויה למראה עין; והנה מצאנו ואקח את ספר המקנה את החתום המצוה והחקים ואת הגלוי (ירמיה ל״ב י״א) שהיו קוראים גלוי למין ממיני השטרות, ע״כ נ״ל כי חוזה וחזות הנאמרים כאן ענינם שטר או ברית כתובה על ספר. וכן משרש ראה (אחיו של חזה) אומרים ראיה והכוונה שטר, כמו הוציא ראיה מתוך אפונדתו (סנהדרין סוף פרק ג׳). וכן משרש חזה אמרו עושה חזית (בתרא פרק א׳) שהוא סימן וראיה להיכר, ולא כמו שפירש רש״י (בתרא דף ד׳ ע״א) כל חזות לשון קנה הוא, אלא כפירוש בעל הערוך שכתב חזית מערכה פירוש פני המערכה תרגום וירא ישראל וחזא. וכן רבנו גרשום מאור הגולה בפירושו לבתרא (הנמצא כ״י בין ספרי ידידי החכם יוסף אלמנצי ע״ה) כתב: ועושה לו כותל חזית סימן היכירא שידעו בני אדם שזה בנאו כלו בקרקע שלו משלו. וגיז׳ כתב כי כשם שמלת ברית הושאלה להורות על תורה וחק, כן בהפך מלת חזות שענינה (לדעתו) נבואה ותורה, הושאלה אח״כ להורות על הברית, וזה לא יתכן, כי אין כל נבואה תורה, ומעולם לא נקרא משה רבנו לא רואה ולא חוזה. **כי שמנו כזב מחסנו ובשקר נסתרנו**, לא יתכן שיהיו הם אומרים שמנו כזב מחסה ובשקר נסתרנו, אך ישעיה הכניס בתוך מאמרם מלות כזב ושקר, ואולי הם היו אומרים

inonderà l'asilo. (18) Rimarrà nulla la vostr' alleanza colla morte, nè il vostro trattato col sepolcro sussisterà: al passare del flagello inondante, resterete da esso calpestati. (19) Ogni volta che passerà vi porterà via: sì, giornalmente passerà, anzi di giorno e di notte; e l'udirne la notizia metterà totale spavento. (20) Sì, lo strato verrà accorciato, invece di più oltre distendersi, e la coltrice diventerà angusta, dopo avere entro di sè tante cose raccolte. (21) Conciossiachè il Signore si alzerà (a mettere in rotta i nemici) come fece altra volta nel monte detto quindi della Rotta; si moverà come fece già nella valle vicina a Gabaon a fare il suo

רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו (תהלים ל"ב ו') יתפלל לשטף מים רבים שאליו לבדו לא יגיעו; ומוה"רר ישראל בדליה קזיס זצ"ל פירש רק זה דוגמת והיית רק עשוק ורצוץ (דברים כ"ח ל"ד), והיית אך שמח (שם ט"ז ט"ו), שעניכם לא תהיה דבר זולת זה, כלומר תהיה עשוק מאד מאד, תהיה שמח מאד מאד, אף כאן תהיה זועה שלמה, כלומר גדולה מאד (וכן מצאתי אח"כ לגזיניוס); וקרוב לזה פירש רש"י והיה רק זועה, זועה לכל השומעים. זועה, לשון חלחלה ורכרוך, כמו ולא קם ולא זע ממנו (אסתר ה' ט'), ביום שיזועו שומרי הבית (קהלת י"ב ג') (ראב"ע ורד"ק). והכוונה בכל זה כי מלך אשור ילכוד בלא מלחמה כל ערי יהודה ואיש לא יציל אותן מידו, ובכל יום יהיו אנשי ירושלם שומעים שמועות שלכד מלך אשור עיר פלונית ועיר פלונית; אך ה' יסד ציון, וכשיגורו האויבים עליה, פתאום יכרתו. (כ) כי קצר המצע, חוזר לעקר המכוון בנבואה הזאת, שהוא מפלת סנחריב, וכבר ראינו שממשלה מלכות גדולה המתפשטת בעולם, במסכה המכסה את הגוף, פני הלוט הלוט על כל העמים, והמסכה הנסוכה על כל הגוים (כ"ה ז'), וכאן הוא אומר כי המצע שהיה משתרע ומתפשט תחת כל העמים, יקצר ולא ישתרע עוד, והמסכה תצר אחר שהתכנסו והתקבצו בתוכה כמה לאומים. מהשתרע, לשון שרוע וקלוט (ויקרא כ"ב כ"ג), וכן בערבי שרע ענינו מתח. כהתכנס, ל' אסיפה וקבוץ והכנס במקום, וה"כף במקור ענינה אחר אשר, כמו ויהי כדברה אל יוסף יום יום (עיין מה שכתבתי במשתדל, שמות ג' י"ב). והמפרשים פירשו המקרא מוסב למעלה, והיה רק זועה הבין שמועה, ותהיו במצור ובמצוק, כאלו יצועכם צר לכם, ולפי זה הי"ל מהתכנס או בהתכנס. (כא) כי כהר פרצים יקום ה', יקום להכות אויביו (קיל

וְסֵתֶר מַיִם יִשְׁטֹפוּ׃ (יח) וְכֻפַּר בְּרִיתְכֶם אֶת־מָוֶת וְחָזוּתְכֶם
אֶת־שְׁאוֹל לֹא תָקוּם שׁוֹט שׁוֹטֵף כִּי יַעֲבֹר וִהְיִיתֶם לוֹ לְמִרְמָס׃
(יט) מִדֵּי עָבְרוֹ יִקַּח אֶתְכֶם כִּי־בַבֹּקֶר בַּבֹּקֶר יַעֲבֹר בַּיּוֹם וּבַלָּיְלָה
וְהָיָה רַק־זְוָעָה הָבִין שְׁמוּעָה׃ (כ) כִּי־קָצַר הַמַּצָּע מֵהִשְׂתָּרֵעַ
וְהַמַּסֵּכָה צָרָה כְּהִתְכַּנֵּס׃ (כא) כִּי כְהַר־פְּרָצִים יָקוּם יְהֹוָה
כְּעֵמֶק בְּגִבְעוֹן יִרְגָּז לַעֲשׂוֹת מַעֲשֵׂהוּ זָר מַעֲשֵׂהוּ וְלַעֲבֹד

השמועה הזאת. ורוזי' פירש על פי לשון ערבית לא יחיש, לא יפחד, וכן תרגם יונתן לא יזדעזעון, ותרגום סורי לא כדחל; וגיזי' פירש לא יחיש, לא ימהר לנוס, לא יצטרך לברוח. (יז) ושמתי משפט לקו, כשאבנה את ציון, אעשה שיהיה בה המשפט כמו הקו, הוא החוט שהבנאי מותח ליישר הבנין, והצדקה למשקלת שהבנאי נותן בתחתית החוט כדי שיהיה כמתח, והכוונה שתהיה הנהגת האומה במשפט ובצדקה תחת חזקיהו. ויעה ברד, ובימים ההם הברד יפיל ויסחב מחסה כזב שלכם, וסתר שלכם מים ישטפוהו, והכוונה על מפלת מצרים, וכנגד מה שאמרו שוט שוטף כי יעבור לא יבואנו, אמר כי המים השוטפים ישטפו אותם ואת סתרם. וסתר מים ישטופו, אין שום ספק כי השפחא צריכה להנתן תחת וסתר, לא תחת מים. וכן מצא מיכאליס בכ"י אחד, וכן מצאתי בכ"י שנת ק"ז אשר בבית רמ"שג ז"ל. (יח) וכפר בריתכם, לי בטול, כמו ותפול עליך הוה לא תוכלי כפרה (למטה מ"ז י"א), ואיש חכם יכפרנה (משלי ט"ז י"ד) (רש"י ראב"ע ורד"ק). (יט) מדי עברו, כל זמן שיעבור השוט ההוא, ונ"ל כי תחלת גזרת המלה היא מן הארמית מן די, שענינו אחרי אשר, כמו מן די תנדע די שליטין שמיא (דניאל ד' כ"ג), מן די פרשגן נשתונא וכו' קרי קדם רחום (עזרא ד' כ"ג), מן די הרגיזו אבהתנא (שם ה' י"ב), ומזה מדי אדבר אזעק (ירמיה כ' ח') מן די אדבר, מיד שאדבר אזעק; ובמשך הזמן שכחו גזרת המלה, והחליפו נקודה, גם החליפו שמושה, וקשרו אותה עם המקור (כמו כאן) ועם השמות (מדי חדש בחדשו). בבקר בבקר, כל יום, כלומר תמיד, כמליצת לבקרים (למטה ל"ג ב' ותהלים ע"ג י"ד וק"א ח'). והיה רק זועה הבין שמועה, רוזי' וגיזי' Grotius פירשו שמיעת השמועה בלבד תהיה זועה, כאלו כתוב והיה זועה רק הבין שמועה, דוגמת

lavoro, lavoro insolito; ad eseguire la sua opera, opera straordinaria. (22) Or dunque non vi mostrate insipienti, perchè non facciansi più forti i vostri legami; imperciocchè strage ed eccidio ho udito dal Signore Dio Sabaot (sovrastare) a tutta la terra. (23) Porgete orecchio, e udite la mia voce, fate attenzione e udite il mio dire. (24) L'aratore arerà egli perpetuamente, per seminare? solcherà ed erpicherà egli (perpetuamente) la sua terra? (25) Mainò; ma appianata ch'egli ne ha la superficie, vi sparge l'aneto, vi getta il comino, vi pone il frumento in linea, l'orzo in luoghi determinati, e la spelta al confine. (26). Così Dio con giustizia corregge, cui vuole istruire. (27) Conciossiachè non battesi già l'aneto colla trebbia, nè girasi sul comino la ruota del carro; ma battesi l'aneto con una verga, ed il comino con un bastone.

וישדד, אין ספק שהן מלאכות הקודמות לזריעה. (כה) **הלוא אם שוה** **פניה**, לא תמיד יחרוש, אלא אחר שסוה פני האדמה, יזרע בה מה שירצה. **ושם חטה שורה**, ישים החטה בשורות המיוחדות לה בקרקע, והמלה לשון שורה שבל"ת, וכן בערבי, וקרוב לזה שור שעניינו קיר, **ושערה נסמן**, ונותן השעורה במקומות מסומנים ומיוחדים לה, לי קימן. **וכסמת גבולתו**, כגבול השדה, והטעם, מלאכת החרישה איננה העקר, ואין המכוון בה אלא הזריעה, וכן האל שולח נביאיו להוכיח אתכם, וגם מיסר אתכם ביסורים כדי שתחזרו למוטב, ואין היסורים מכוונים מאתו בעצם וראשונה, כי לא יחפוץ במות הרשע כי אם בשובו מדרכיו וחיה. (כו) **ויסרו למשפט**, מי שאלהיו יורה אותו, הוא מיסר אותו במשפט, למען יוסר (רש"י), וכמו ויסרתיך למשפט ונקה לא אנקך (ירמיה ל' י"א), והטעם, כי אף הייסורין לא יבואו מאתו אלא במדה, לפי מה שהחוטא מקשה ערפו אם מעט ואם הרבה, ואח"כ מפרש זה ע"י משל, שדשים וחובטים הזרעים לפי מה שהם קשים או רכים. ורא"בע רד"ק רוזי וגיזו פירשו כי הי למד את הזורע היאך יעשה מלאכתו, וזה הבל. (כז) **כי לא בחרוץ יודש קצח**, כמו שהדישה נעשית לפי צורך הזורעים עד שיהיו ראויים לקבל מהם תועלת, כל אחד לפי טבעו; כן יסורי האל אינם אלא להשיב אדם למוטב, והם מתחזקים לפי מה שאדם מקשה ערפו. והנה באמרו כי לא בחרון יודע וגו' השמיט החלק השני

עֲבֹדָתוֹ נָכְרִיָּה עֲבֹדָתוֹ׃ (כב) וְעַתָּה אַל־תִּתְלוֹצָצוּ פֶּן־יֶחְזְקוּ
מוֹסְרֵיכֶם כִּי־כָלָה וְנֶחֱרָצָה שָׁמַעְתִּי מֵאֵת אֲדֹנָי יְהוִה צְבָאוֹת
עַל־כָּל־הָאָרֶץ׃ (כג) הַאֲזִינוּ וְשִׁמְעוּ קוֹלִי הַקְשִׁיבוּ וְשִׁמְעוּ
אִמְרָתִי׃ (כד) הֲכֹל הַיּוֹם יַחֲרֹשׁ הַחֹרֵשׁ לִזְרֹעַ יְפַתַּח וִישַׂדֵּד
אַדְמָתוֹ׃ (כה) הֲלוֹא אִם־שִׁוָּה פָנֶיהָ וְהֵפִיץ קֶצַח וְכַמֹּן יִזְרֹק
וְשָׂם חִטָּה שׂוֹרָה וּשְׂעֹרָה נִסְמָן וְכֻסֶּמֶת גְּבֻלָתוֹ׃ (כו) וְיִסְּרוֹ
לַמִּשְׁפָּט אֱלֹהָיו יוֹרֶנּוּ׃ (כז) כִּי לֹא בֶחָרוּץ יוּדַשׁ קֶצַח וְאוֹפַן
עֲגָלָה עַל־כַּמֹּן יוּסָּב כִּי בַמַּטֶּה יֵחָבֶט קֶצַח וְכַמֹּן בַּשָּׁבֶט׃ (כח)

סנחריב) כמו שהכה את פלשתים לפני דוד בבעל פרצים, מקום שנקרא כן ע"ש מה שאמר דוד פרץ ה' את אויבי לפני כפרץ מים (ש"ב ה' כ') (ראב"ע רד"ק רוז' וג"ז). כעמק בגבעון ירגז. כאשר הכה את הכנענים לפני יהושע בגבעון ובעמק אילון. כעמק בגבעון, עמק הסמוך לגבעון ומצאנו בי"ת להוראה זאת ביהושע י' י"ב ובמלכים א' ט"ו כ"ז, והטעמים מוטעים, וצריך להיות מרכא טפחא. ולדעת ג"ז גם זה על התשועה אשר נתן ה' לדוד בהלחמו בפלשתים, שנאמר וינטשו בעמק רפאים. ויך את פלשתים מגבע עד בואך גזר, ובד"ה (א' י"ד י"ו) ויפשטו בעמק ויכו את מחנה פלשתים מגבעון ועד גזרה. ירגז, ענין תנועה. (כב) ועתה אל תתלוצצו, אל תעשו עצמכם לצים לבלתי שים לב לדברי ה' ולאמר כרתנו ברית את מות; ועיין למעלה פסוק י"ד. כי כלה ונחרצה שמעתי, שמעתי שנגזר שיעשה סנחריב כלה ונחרצה בכל הארץ, והנה אם תקשו ערפכם להתחבר עם מצרים ולעשות מלחמה עם אשור, תהיה לרע לכם, וה' מיסר אתכם תחלה ע"י נביא, ואם לא תשמעו, ייסר אתכם ע"י אויב, ואמר פן יחזקו מוסריכם דרך משל, אל תתלוננו, אל תהיו כסוס כפרד אין הבין, פן יצטרך ה' לחזק מוסרותיכם. (כד) הכל היום, הכוון כפירוש רש"י, וכי החורש כדי לזרוע, לעולמים חורש? א"כ מה יועיל? אף הנביאים מוכיחים אתכם להחזירכם למוטב, הלעולמים יוכיחו ולא יועילו? יפתח וישדד אדמתו. וכי לעולם לא יזרע, אלא תמיד יפתח את האדמה באתים ובכלי מחרישה? יפתח

(28) Il grano poi, di cui fassi il pane, viene eziandio sminuzzato; poichè l'uomo non occupasi già perpetuamente in trebbiarlo: egli però ne sparpaglia la pula, senza sminuzzarla col carro e coi cavalli. (29) Anche questo è (un decreto) emanato dal Signore Dio Sabaot, del quale mirabili sono le risoluzioni, e somma è la sapienza.

חניך ותהמם (שם קמ"ד ו), את אימתי אשלח לפניך והמותי את כל העם אשר תבא בהם ונתתי את כל אויביך אליך ערף (שמות כ"ג כ"ז). **עגלתו ופרשיו לא ידקנו**, חסר בית, בעגלתו ובפרשיו, כלומר הדגן ידוש וגם יודק, אבל הקש יתפזר לרוח, ולא יוסיף בעליו להעביר עליו עגלתו ופרשיו עד שיודק, כי לא תמשך לו שום תועלת מזה, אבל כשיראה שהדגן נבדל מן הקש, יספיק לו זה ולא יחוס לגלגל ולמון; וכוונת המשל, כי התוכחות והייסורים אינם אלא להשיב בני אדם למוטב, ואשר לא ישובו בכל אלה, ישליכם ה' מעל פניו ולא יחוס להם. **אדוש**, מקור משרש דוש, והאל"ף יתרה, וכיוצא בזה לפעמים בערבי. **ופרשיו**, היו דשים בכל מיני בהמות, גם בסוסים, והיו אנשים רוכבים עליהם להכהיבם, ודעת Bochart כי הסוס עצמו יקרא פרש, כמו שנקרא בערבי. ורוז' וגיז' פירשו והמם גלגל עגלתו, יוליך אופן העגלה על הדגן בכח, אך לא ידקנו, בל' ערבי המם כהג, והוליך בכח, ופירשו כי לא לככת, אך לא לככת, כפירוש רש"י, ואין הפירוש מתישב יפה. (כט) **הפליא עצה הגדיל תושיה**, גם זאת יצאה מאת ה', אשר הוא מפליא עצה ומגדיל תושיה, כלומר בעל עצות נפלאות ובעל תושיה גדולה.

XXIX.

Seguito dell'antecedente profezia. Descrizione del prossimo pericolo e spavento della capitale, ed annunziò della disfatta dell'esercito nemico (assiro).

לֶחֶם יוּדָק כִּי לֹא לָנֶצַח אָדוֹשׁ יְדוּשֶׁנּוּ וְהָמַם גִּלְגַּל עֶגְלָתוֹ
וּפָרָשָׁיו לֹא יְדֻקֶּנּוּ׃ (כט) גַּם־זֹאת מֵעִם יְהוָה צְבָאוֹת יָצָאָה
הִפְלִא עֵצָה הִגְדִּיל תּוּשִׁיָּה׃

המובן מעצמו, והוא אבל הלחם (הדגן) יודש בחרוץ ובאופן עגלה, לפי שהוא קשה; וכן אתם יחזקו מוסריכם אם תקשו ערפכם. (כח) לחם יודק. אבל הדגן שעושים ממנו הלחם, לא יודש בלבד (להפרידו מן התבן) כי גם יודק, ויטחנוהו הדק לעשותו קמח; וטעו המפרשים שלא הבדילו בין דישה ודקדוק, וחשבו שאף כאן הכוונה על הדישה, ואין הכוונה אלא על הטחינה, כטעם ואכת אותו טחון היטב עד אשר דק לעפר (דברים ט' כ"ב), וידק לעפר (מ"ב כ"ג ו'). כי לא לנצח אדוש ידושנו, כטעם הכל היום יחרוש החורש, כמו שלא יחרוש החורש תמיד, כי עקר החרישה איננו אלא כדי לזרוע, כן לא ידוש לנצח, כי עקר הדישה איננו אלא כדי לברר הדגן לטחון אותו ולעשות קמח (תלמידי מוה"רר אברהם חי ריג"יו). והמם גלגל. לשון קם, כמו וכגלגל לפני סופה (למעלה י"ז י"ג), אלהי שיתמו כגלגל (תהלים פ"ג י"ד), ואין גלגל סמוך לעגלתו, וראוי להנקד וְהָמַם גַּלְגַּל (תלמידי מוה"רר אברהם לאטאטם), והכוונה, כי הקש אמנם אין משגיחים עליו, ומפזרין אותו באויר ע"י הדישה והזרייה; והמם לשון פזור ואבוד, כמו וישלח חציו ויפיצם וברקים רב ויהמם (תהלים י"ח ט"ו) ברוק ברק ותפיצם שלח

כ"ט

המשך הנבואה הקודמת, והנביא מתחיל בספור צרת אנשי ירושלם בקרוב עליהם האויב, ובהגדת מגפת מחנהו.

(1) O monte di Dio, monte di Dio, città, già residenza di Davide! Continuate pur per anni ed anni, o voi, che sacre vittime scannate. (2) Metterò il monte di Dio in angustie, vi sarà disperazione e cordoglio; ma esso verrà poi da me trattato qual monte di Dio. (3) Io m'accamperò intorno a te, t'assedierò immobilmente,

מיד כשהיה מתקרב אל עיר היו פותחים לו מרוב פחדם; ודעת Vitringa ורוזי שהיה כמו מזבח, שיכלה ה' בה את הפושעים בין מישראל ובין מן האויבים; וגיז' ולפניו Döderlein, Eichhorn פירשו כפירושי שתכלל העיר, אלא שפירשו כאריאל כעיר גבורים, כלשון הוא הכה את שני אריאל מואב (ש"ב כ"ג כ') שענינו גבורים. אבל אם הכוונה שתהיה נצלת כמו עיר של גבורים, אין מקום למלת לי, גם איך יתלה ההצלה בגבורת יושביה? והיא לא היתה אלא דרך נס. ואפילו תדחוק ותפרש והיתה על ידי כעיר גבורים, עדיין אין המליצה עולה יפה, כי לא היתה שם מלחמה כלל, גם המאמר סותר את עצמו והיתה תאניה ואניה והיתה כעיר גבורים, שאם יושביה אונים ובוכים הנה איננה עיר גבורים, מלבד כי תחסר מלת עיר. ולפירושי האתנח ראוי להנתן תחת ואניה. והציקותי, מלרע, כמו והקימותי, והכינותי, והניעותי, והסירותי, והפינותי, והריקותי, וכן הוא בדפוס רמ"ח (שונצין) ורע"ח (ויניציאה), ור"ף (פיזארו עם פי' דון יצחק). אבל בדפוס רכ"ד (ברישא) ור"עה (פיזארו עם פי' רד"ק) מלעיל. ובת"כ גדול שכת רפ"ו הרכיבו שתי הקריאות וכתבו מארך בצ"די וטפחא בק"וף, וכן עשו גם במנחת שי. אבל המחבר (ש"י כורכי) לא כתב על זה מאומה. (ג) וחניתי כדור עליך, אחנה עליך סביב סביב, כדור ענין עגול וסבוב (עיין למעלה כ"ב י"ח), ומזה כידור כנוי למצור, וזה טעם יבעתוהו צר ומצוקה תתקפהו כמלך עתיד לכידור (איוב ט"ו כ"ד) הצרות תסובבנה אותו מכל צד, כמו מלך המכין עצמו וצבאותיו למצור על עיר, שאינו מניח מקום פנוי בלא אנשי מלחמה. ורא"בע (באיוב) ורוזי וגיז' אומרים כי כ"ף כדור משמשת, (ורוזי וגיז' פותרים דור לו, סבוב, מלי ערבי (כמו שהזכרתי למעלה כ"ב י"ח), וגיז' אמר כי מפני שלא הבינו חז"ל כי כ"ף כדור לשמוש, בדו מלבם שם כדור הנזכר במשנה; ואתו תלין משוגתו. **וצרתי עליך מצב**, וצרתי פעל עומד, כמו כי תצור אל עיר (ואם תפרשהו יוצא, יהיה ענינו כענין וצרת הכסף בידך, דברים י"ד כ"ה), ומלת מצב תאר, עומד במקום תאר הפעל, אצור עליך מוצב ובלתי זז משם, כענין ודתן ואבירם יצאו נצבים (במדבר י"ו כ"ז), והמפרשים פירשו אקים עליך מגדלים, ורוזי וגיז' פירשו וצרתי עליך במוצב, בחיל מוצב,

(א) הֽוֹי אֲרִיאֵל אֲרִיאֵל קִרְיַת חָנָה דָוִד סְפוּ שָׁנָה עַל־שָׁנָה חַגִּים יִנְקֹפוּ׃ (ב) וַהֲצִיקוֹתִי לַאֲרִיאֵל וְהָיְתָה תַאֲנִיָּה וַאֲנִיָּה וְהָיְתָה לִּי כַּאֲרִיאֵל׃ (ג) וְחָנִיתִי כַדּוּר עָלָיִךְ וְצַרְתִּי עָלַיִךְ מֻצָּב

(א) **הוי**. לא קריאה כדרכו, ויש לתמוה על המפרשים ורוזנ' וגיזנ' שפירשוהו אף כאן לי אוי, ואיך לא ראו כי למעלה פתח בנחמה (הנני יסד בציון אבן) ולמטה ג"כ בנחמה (והיה כחלום חזון לילה המון כל הגוים הצובאים על אריאל), ואיך יאמר כאן אוי לאריאל? **אריאל**. מצינו ביחזקאל (מ"ג ט"ו) וההראל ארבע אמות ומהאריאל ולמעלה הקרנות ארבע, נמצא הראל ואריאל אחד הם, וכבר מצאנו מלות שהוקלה בהן הה"א ונתחלפה באל"ף, כגון כהה וכאה, הרמון וארמון, המון ואמון (ירמיה נ"ב ט"ו), אדורם (מ"א י"ב י"ח), הדורם (ד"ה ב' יו"ד י"ח), וכן בעברי הפך, ובתלמוד ובל' ערבי אפך, ולמטה מצאנו תחלה המון כל הגוים הצובאים על אריאל, ואח"כ המון כל הגוים הצובאים על הר ציון, ע"כ אומר אני שאריאל אין עקר ענינו אלא הַר־אֵל, וענינו מקום קדוש, ונקרא כן המזבח, וכאן מכנה בשם זה את עיר ירושלם. **קרית חנה דוד**, קריה שחנה בה דוד, כלומר עיר ציון הנקראת עיר דוד, עד כאן הקריאה לירושלם, כלומר אליך ציון אשים דברתי. **ספו שנה על שנה חגים ינקופו**. אתם אנשי ציון המקיפים חגים, כלומר השוחטים זבחים לה', ספו שנה על שנה, הוסיפו לזבוח זבחים שנים על שנים, כי לא יבא בעירכם האויב. **ספו**, הוסיפו לנקוף חגים שנה על שנה, והמליצה הזאת דוגמת מליצת המאמין לא יחיש (למעלה כ"ח י"ו) שלא פירש מה הוא המעשה אשר לא יחיש המאמין לעשותו, והוא נשמע ממלת המאמין, אף כאן לא פירש מה יוסיפו, והוא נשמע ממלות חגים ינקופו. **חגים**, זבחים, כמו אסרו חג בעבותים (תהלים קי"ח כ"ז). **ינקופו**, ענין הכאה, כמו ונקף סבכי היער (למעלה י' ל"ד), כנקף זית (שם י"ז ו'), וכן וערפתו (שמות י"ג י"ג) תרגומו ותנקפיה. (ב) **והציקותי לאריאל**, אני אביא על ירושלם צרה וצוקה מפחד סנחריב, ותהיה בה תאניה ואניה; אך לבסוף תהיה לי כאריאל, תהיה בעיני כמקום קדוש, ואצילנה מיד אויב, כן נ"ל, וכן המקרא מתישב יפה ונקשר כהוגן עם מה שאחריו; ורש"י, ראב"ע ורד"ק פירשו תהיה מוקפת הרוגים בערים אשר סביבותיה, כמו מזבח מוקף זבחים; וזה אמנם לא מצאנו שנתקיים, כי לא מצאנו שנלחמו אנשי יהודה בסנחריב ונפלו לפניו, אבל נראה כי

e t'ergerò contro macchine da assedio. (4) Tu allora umiliata parlerai quasi da terra; il tuo dire sarà basso, quasi dal suolo: la tua voce somiglierà quella dei mani (parlanti) da terra, ed il tuo dire sarà lieve bisbiglio alzantesi dal suolo. (5) Ma allora (spariranno) qual minuta polve i clamorosi tuoi nemici, e qual pula che passa via i romorosi tiranni, e ciò accadrà repentinamente. (6) Dal Signore Dio Sabaot verrà la cosa eseguita (quasi) con tuoni, con terremoti e grande romore, turbine, procella, e fiamma di fuoco divoratore. (7) Qual sogno, qual notturna visione saranno tutte le clamorose nazioni attruppate contro il monte di Dio;

תקיפין, ואם תפרש (ככל המפרשים) לי רבוי תהיה הכוונה שידמו ברבוים לעפר הארץ, וזה הפך הכוונה לפי מה שאמור במקראות שאחר זה. **והיה לפתע פתאום**, הדבר הזה יקרה פתאום. (ו) **מעם ה׳ צבאות תפקד**, הנכון כפירוש ראב"ע תפקד הפקידה הזאת, כלומר מאתו (דרך כם) יהיה הדבר הזה; ורוז' וג'יז' פירשו תפקד חוזר להמון, ואמרו שבא לי נקבה, להיות המון שם כולל. **ברעם וברעש**, המשיל המגפה לרעם ולרעש (רד"ק), והזכיר מכות נוראות הבאות מאת האל בזולת יד אדם, ושאין להתקומם כנגדן בבואן, וכיוצא בזה למטה לו לי. **ולהב אש אוכלה**, הטפחא צריך להיות תחת ולהב, ואוכלה תאר לאש שהוא נקבה, לא ללהב שהוא זכר; ולמטה לו לי הטעמים כהלכתם, וכאן הם מוטעים ברוב הספרים, ובדפוס רמ"ח רכ"ד ורפ"ו הם כהלכתם. (ז) **וכל צוביה**, צובאיה, הצובאים עליה. כי ל"א מתחלפים לפעמים בנחי ל"ה, כמו כתבא וכתבה. **ומצודתה**, גם המצודות שיקימו עליה (כענין ובנה עליה מצודים גדולים, קהלת ט' י"ד) (הכורים) תהיינה כחלום, כי בהכנע האויבים אין פחד ממצודותיהם. או כפירוש רד"ק אנשי מצודתה, כלומר (לפי דעתי) האנשים העומדים על המצודות לשפוך סוללה להפיל החומה או להרוג העומדים על החומה. ורוז' וג'יז' פירשו הצובאים על מצודתה של ירושלם, ואין טעם להוסיף הצובאים על מצודתה אחר שאמר הצובאים עליה. **והיה כחלום**, רוז' וג'יז' פירשו כחלום בחסרון בי"ת, כבחלום, כאיש בחלום, כאיש חולם, ואין הדבר כן, אלא כענין מה שכתוב כחלום יעוף ולא ימצאוהו וידד כחזיון לילה (איוב כ׳

וַהֲקִימֹתִי עָלַיִךְ מְצֻרֹת׃ (ד) וְשָׁפַלְתְּ מֵאֶרֶץ תְּדַבֵּרִי וּמֵעָפָר
תִּשַּׁח אִמְרָתֵךְ וְהָיָה כְּאוֹב מֵאֶרֶץ קוֹלֵךְ וּמֵעָפָר אִמְרָתֵךְ
תְּצַפְצֵף׃ (ה) וְהָיָה כְּאָבָק דַּק הֲמוֹן זָרָיִךְ וּכְמֹץ עֹבֵר הֲמוֹן
עָרִיצִים וְהָיָה לְפֶתַע פִּתְאֹם׃ (ו) מֵעִם יְהוָה צְבָאוֹת תִּפָּקֵד
בְּרַעַם וּבְרַעַשׁ וְקוֹל גָּדוֹל סוּפָה וּסְעָרָה וְלַהַב אֵשׁ אוֹכֵלָה׃
(ז) וְהָיָה כַּחֲלוֹם חֲזוֹן לַיְלָה הֲמוֹן כָּל־הַגּוֹיִם הַצֹּבְאִים עַל־אֲרִיאֵל

לנוד. **והקימותי עליך מצורות**, כמו ובנית מצור (דברים כ' כ'), הם כלים או בנינים שהיו עושים להפיל החומה ולהשחית האנשים אשר עליה, והנה הזכיר שלשה ענינים בהדרגה נכונה, תחלה יחנה על העיר סביב, אחר כן הזכיר שיצור עליה בקביעות ולא יזוז משם עד רדתה, ואח"כ הזכיר שלא יצטרך להמתין שם עד שתפתח לו מפני הרעב, כי גם יעשה תחבולות וכלי מצור להפיל החומה; אמנם המכוון בכל זה איננו שסנחריב יעשה כל זה על ירושלם, כי לא יחס הדבר אל האויב, כי אם לאל עצמו, וזה דרך משל, והטעם שיפחיד יושבי העיר וישימם במצור ובמצוק ובחרדה גדולה, כאלו האויבים קרובים לחומה וכאלו כבר בנו עליה מצור — ויש מגיהים מנדות. (ד) **ושפלת מארץ תדברי**, אתם הבוטחים ומתגאים במחסה כזב שלכם, תפחדו ויומם לבבכם בראותכם סנחריב מתקרב לעירכם, והמשיל הפחד והמחתה אחר הבטחון והגאוה לנפילה לארץ ושפלות הקול. **ומעפר אמרתך תצפצף**, אין ספק שאיננו אלא טעות סופר מה שבא הטפחא תחת אמרתך, ומקומו תחת ומעפר, כמו שהוא למעלה ומעפר תשח אמרתך. וכן מצאתי אח"כ בדפוס רמ"ח ובדפוס רכ"ד. (ה) **והיה כאבק דק**, ואז בהיות העיר מלאה חרדה, פתאום תסור הֲמֻיַּת הזרים המפחידים אותה, כאבק דק שאין לו קיימא. **זריך**, כמו למעלה ארמון זרים (כ"ה ב'), וכן כי זרים קמו עלי ועריצים בקשו נפשי (תהלים נ"ד ה'), ענינו אויבים, וכן בל' רומי hostis בימי קדם היה ענינו נכרי, ואח"כ הושאל להורות על האויב, וזה מפני שבימי קדם היו רוב העמים אויבים זה לזה. המון ל' המיה, כמו המון מעיך ורחמיך (למטה ס"ג ט"ו), הסר מעלי המון שיריך (עמוס ה' כ"ג), שאון גליהם והמון לאומים (תהלים ס"ה ח'), וכן תרגם יונתן המון עריצים אתרגושת

tutti gli attruppati contro quella (città), e le torri alzate contro di essa, e quanti la metteranno in angustia. (8) E come accade a chi è affamato di sognar di mangiare, e poi svegliandosi si sente vuoto; e come avviene a chi ha sete di sognar di bere, indi destandosi si trova languente, e tutto anelante: così avverrà a tutte le clamorose genti attruppate contro il monte di Sion. (9) Fate pure gli stupidi, voi lo sarete di fatto; accecatevi pure, voi resterete effettivamente accecati: voi, i quali ebbri siete senza vino, vacillanti senza inebbriante liquore. (10) Conciossiachè il Signore ha versato su di voi uno spirito di sopore, e vi ha turato gli occhi; i profeti e gli oratori, Capi vostri, coperse

כלל כוונת המאמר, ולא פירשו כלל כפל השרש בשני בנינים, זולתי ר' יוסף קמחי שפירש השתעשעו ושעו התעורו ועורו אחרים; אך אחרי אשר מצאנו ועיניו השע בהפעיל רחוק הוא שיהיה שעו פעל יוצא. **שכרו ולא יין נעו ולא שכר**, התמהמהו והשתעשעו אתם השכורים בלא יין והנעים בלא שכר, והוסב הלשון לנסתר כמשפט אחר מלות אתה אמר, אתם אמר, וכמו למעלה ספו שנה על שנה חגים ינקופו. **נעו**, מלעיל. מה שכתוב בפי' רש"י שכרו עצמכם, אינו אלא ט"ס, וברש"י כ"י שבידי כתוב שכרו חכמים, ואולי הכוון חכמיכם, וכוונת רש"י לתת טעם למה בא שכרו בלי נסתר, וכיוצא בזה כתב רד"ק שכרו ולא יין הם נביאי השקר. ובעל מנחת שי חשב כי רש"י היה קורא שִׁכְּרוּ לשון צווי, וזה רחוק, שהרי נָעוּ אי אפשר שיהיה צווי. (י) **כי נסך עליכם ה'**, כ"כ אתם מקשים ערפכם לבלתי שמוע, כאלו ה' מנע מכם התבונה. **נסך**, יצק. **ויעצם**, לי ועוצם עיניו מראות ברע (למטה ל"ג ט"ו). **את הנביאים ואת ראשיכם החזים כסה**, כטעם ארץ נתנה ביד רשע פני שופטיה יכסה (איוב ט' כ"ד) הרשע מכסה פני השופטים באופן שלא יראו ולא יעשו בו משפט, אף כאן ה' כסה את הנביאים שלכם ואת ראשיכם החוזים, והם נביאי השקר, באופן שלא יראו ולא יבינו, והם מוליכים אתכם בדרך שקר. מלת ראשיכם ראיה שהכוונה על נביאי השקר, אותם שאתם הולכים אחריהם, ולא אחרי, וכמו שראינו ישעיה מתרעם תמיד שלא היו מאמינים לדבריו והיו מאמינים לדברי נביאי השקר. ודעת Koppe, Eichhorn גיז' ופיליפסון כי ישעיה לא כתב אלא: ויעצם את עיניכם ואת ראשיכם כסה, ואדם אחר הוסיף דרך פירוש (כמו למעלה ט' י"ד לפי דעתם) מלות את הנביאים לפרש המכוון במלת

וְכָל־צֹבֶיהָ וּמְצֹדָתָהּ וְהַמְּצִיקִים לָהּ׃ (ח) וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יַחֲלֹם
הָרָעֵב וְהִנֵּה אוֹכֵל וְהֵקִיץ וְרֵקָה נַפְשׁוֹ וְכַאֲשֶׁר יַחֲלֹם הַצָּמֵא
וְהִנֵּה שֹׁתֶה וְהֵקִיץ וְהִנֵּה עָיֵף וְנַפְשׁוֹ שׁוֹקֵקָה כֵּן יִהְיֶה הֲמוֹן כָּל־
הַגּוֹיִם הַצֹּבְאִים עַל־הַר צִיּוֹן׃ (ט) הִתְמַהְמְהוּ וּתְמָהוּ הִשְׁתַּעַשְׁעוּ
וָשֹׁעוּ שָׁכְרוּ וְלֹא־יַיִן נָעוּ וְלֹא שֵׁכָר׃ (י) כִּי־נָסַךְ עֲלֵיכֶם יְהוָה
רוּחַ תַּרְדֵּמָה וַיְעַצֵּם אֶת־עֵינֵיכֶם אֶת־הַנְּבִיאִים וְאֶת־רָאשֵׁיכֶם

ז), הכוכבים על אריאל יתמו פתאום כמו חלום. (ח) **והיה כאשר
יחלום**, תחלה אמר והיה כחלום חזון לילה על אותם מחיל סנחריב
שהיו עתידים למות במגפה, שיאבדו פתאום כמו חלום; ועכשו אומר
על הנשארים אשר ישובו לארצם פלטים, שיקרה להם כאשר יקרה לחולם
הרעב והצמא, שיחלמו שיאכלו וישתו, ואח״כ יקיצו וימצאו עצמם רעבים
וצמאים כאשר בתחלה. (ט) **התמהמהו ותמהו השתעשעו ושעו.**
לי לעג וקללה, כמו התאזרו וחתו התאזרו וחתו (למעלה ח׳ ט׳) שענינו
התאזרו אם תרצו, למלחמה, אך לבסוף תשברו, וכאן אחר שהשלים
היעוד על ביאת סנחריב ומפלתו, חזר אל האומרים כרתנו ברית את
מות, ואומר להם עשו עצמכם אם תרצו כמשתוממים ומשועממים, לבלתי
שמוע את דברי, אך דעו כי לרעה תהיה לכם, כי במאנכם לשמוע אלי
תשארו באמת משועממים, כלומר תלכו לאבדון ותכירו כי דרך רעה
בחרתם לכם ושהסכלתם עשו כאלו הייתם משועממים. וכן השתעשעו
ושעו לי ועיניו השע (למעלה ו׳ י׳) עשו עצמכם כעורים לבלתי ראות
את אשר אנכי נותן לפניכם היום, ודעו כי באמת תשארו עורים, כלומר
תכשלו בדרככם ואז תכירו כי בלא עינים כלומר בלא דעת היה דרככם.
התמהמהו, משרש תמה, וכן תרגם יונתן כמו שתרגם והתמהו תמהו
(חבקוק א׳ ה׳), וכן ירונימוס תרגם obstupescite, אלא שבא שרש תמה
בהכפל הע״ין והל״מד כמו סחרחר, חמרמר, ובהתפעל היה ראוי
התתַמהמהו, ובהשמטת ת״ו אחת הִתְמַהְמְהוּ. אלא שכפל הדגש,
ואולי בעלי הנקוד לא הבינו המלה על הדרך הזה, אלא הביאוה מלי
התמהמהות, כפירוש כל המפרשים, ולי התמהמהות אין לו ענין כאן,
ומליצת השתעשעו ושעו שנכפל בה שרש אחד בשני בנינים, עֵד על
מליצת התמהמהו ותמהו, שגם היא משרש אחד. והמפרשים לא הבינו

(tolse loro la vista e l'intelligenza). (11) E la vista di tutte cose riesce per voi come le parole di uno scritto sigillato, il quale venendo presentato a chi sa leggere, con dirgli: leggi questo, dice: non posso, perchè è sigillato. (12) Se poi quello scritto vien presentato a chi non sa leggere, con dirgli: leggi questo, dice: non so leggere. (13) Il Signore poi dice: Poscia che questo popolo mi si avvicina colla bocca, e colle labbra mi onora, ed il suo cuore è lontano da me; ed il culto che mi presta è cosa comandata dagli uomini, divenuta abituale: (14) Ebbene, io sono per render

מפרי פי איש תשבע בטנו תבואת שפתיו ישבע (משלי י"ח כ'), והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע (ישעיה י"א ד'), כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיו (מלאכי ב' ז'), ולא מצאנו בשום מקום פה ושפתים בחלק אחד מן המאמר, ודעת בה"ט קשה להולמה. ותלמידי מוה"רר אליעזר אליה אינגל אומר כי היה זר בעיניהם לומר נגש בפיו, כי ההתקרבות תהיה ברגלים ולא בפה, אבל בפיו נקשר יותר עם כבדוני. וגיז' פירש כאלו המקרא קצר, יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו, ובפיו ובשפתיו כבדוני. ובשבעה עשר ספרים כ"י ובעשרה דפוסים נמצא נגש בשי"ן שמאלית, ופירש Coccejus שהם מקיימים המצות ע"י שאחרים נוגשים אותם לעשותן, כלומר לא מחפץ לבם; אבל לפי המסרה הוא בשי"ן ימנית (עיין מנחת שי), וכן נ"ל עיקר, כי הוא מקביל למליצת ולבו רחק ממני. ולבו רחק ממני, הם מתקרבים אלי בפיהם, ומרחיקים ממני את לבם, כך הוא לפי הנקוד; אך לדעתי הנביא אמר רָחַק בבנין הקל, הם מתקרבים אלי בפיהם, אך לבבם נשאר רחוק ממני. ותהי יראתם אתי, עבודתם אותי, לא היראה שבלב, כטעם ויהי מורה אותם איך ייראו את ה' (מ"ב י"ז כ"ח). מצות אנשים מלמדה, לשון רגילות (רא"בע), ועיין בה"ע תק"פא עמוד 141, והטעם כי עבודתם את ה' עושים אותה מפני שהורגלו בכך, מפני שאחרים כמו אותם, ולבם בל עמם. ותלמידי מוה"רר אברהם נריבו זצ"ל מפרש מצות אנשים מלומדה כמו החקים שבין אדם לחברו, כגון מנהגי כבוד שנוהגים זה לזה, ועושים אותם מפני ההרגל והמנהג בלבד; וטעם מצות אנשים חק המוטל עלינו לעשות לאחרים, כמו מצות הלוים (נחמיה י"ג ה') מה שמוטל על העם לתת ללוים; ולדעתי מצות הלוים שבנחמיה אינו אלא טעות, וראוי לקרוא מָנוֹת או מְנָיוֹת הלוים, כמו שהוא אומר אח"כ ותרומת הכהנים. (יד) הנני יוסף להפליא את העם הזה, המפרשים פירשו להכותו מכות נפלאות,

החזים כסה: (יא) ותהי לכם חזות הכל כדברי הספר החתום
אשר־יתנו אתו אל־יודע הספר (ספר ק׳) לאמר קרא־נא
זה ואמר לא אוכל כי חתום הוא: (יב) ונתן הספר על אשר
לא־ידע ספר לאמר קרא־נא זה ואמר לא ידעתי ספר: (יג)
ויאמר אדני יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני
ולבו רחק ממני ותהי יראתם אתי מצות אנשים מלמדה:

עיניכם, ומלת החוזים לפרש מלת ראשיכם, אלא כי לדעתם המוסיף הזה לא הבין כלל כוונת ישעיה, כי הוא לא לכך נתכוון, אלא דרך מליצה אמר כי ה׳ סגר עיניהם וכסה ראשם כדי שיישנו; וכל זה הבל, כי ראשונה אין טעם שיוסיף ויאמר שכסה ראשם כדי שיישנו, אחר שאמר שניסך בקרבם רוח תרדמה, כי זה ישחית כל הדר המליצה ורוממותה, כי נסיכת רוח תרדמה היא פעולה אלהית, וכסוי הראש למען קָרֵב השינה היא פעולה אנושית; שנית אין טעם למוסיף שיכתוב מלת את אצל הנביאים ויסמיכה אצל החוזים; שלישית לא ידענו מה היה לו למוסיף שהוסיף במקום שלא היה צריך, ולא הוסיף דבר בכמה מקומות הסתומים והחתומים שבישעיה. (יא) ותהי לכם חזות הכל, הוא פירוש הקודם, מה שאמרתי כי ה׳ עצם את עיניכם וכסה את נביאיכם, הכוונה שאינכם מבינים מה שאתם רואים, וראיית המאורעות המתחדשים נגד עיניכם היא לכם כדברי הספר החתום, כי ההמון לא יבין מה שהוא רואה, דוגמת הבלתי יודע לקרוא, והחכמים (והם נביאי השקר) אינם רוצים להבין, או אינם רוצים להגיד האמת (כי להנבאות עצמם רוצים להחניף לרשעים) דוגמת היודע לקרוא ואומר לא אוכל לקרוא כי חתום הוא, ואם היה רוצה היה אומר (כדברי רד״ק) פתח אותו ואקראהו. קרא־נא, במקף, כן הוא ברמ״ח רכ״ד ורע״ח וכ״י שבידי ובאחד בארפורט, וכן נ״ל. (יג) יען כי נגש העם הזה בפיו, נ״ל כי בפיו דבק למעלה (וכן דעת רוזי), וכן מצאנו פעמים הרבה בשירי הקדש פה ושפתים עומדים זה כנגד זה בשני חלקי המאמר, כמו עד ימלא שחוק פיך ושפתיך תרועה (איוב ח׳ כ״א), ירשיעך פיך ולא אני ושפתיך יענו בך (שם ט״ו ו׳), ה׳ שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך (תהלים נ״א י״ז), הנה יביעון בפיהם חרבות בשפתותיהם (שם נ״ט ח׳), חטאת פימו דבר שפתימו (שם שם י״ג), אשר פצו שפתי ודבר פי בצר לי (שם ס״ו י״ד),

questo popolo nuovamente meraviglioso, oltremodo meraviglioso; in guisa che la saggezza de' suoi saggi si perderà, e l'intelligenza de' suoi intelligenti si nasconderà (sparirà). (15) O voi, i quali profondamente nascondete al Signore le vostre risoluzioni, ed operate nelle tenebre, e dite: chi è mai che ci vegga? chi è mai che ci conosca? (16) Il rovesciarvi essendo cosa non più ardua, di quel che sia per un vasajo il cangiar la forma dell'argilla — conciossiachè potrebb'egli un lavoro negare d'esser opera di colui che lo fece, o un vase direbb'egli che il suo fabbricatore fu poco intelligente? — (17) In breve io farò sì, che quel-

כלומר מסתירים אותה תכלית הסתר, וכל זה אמנם לפי מחשבתם, וכן והיה במחשך מעשיהם, הוא לפי מחשבתם, שהם חושבים שמעשיהם בלתי גלוים אליו, ואומרים מי רואנו ומי יודענו, וכל זה כי המבקשים להשען על מצרים היו מסתירים עצתם מהמלך הצדיק חזקיהו, ומישעיהו שהיה המלך נושען בו ומאמין בו, והם היו יודעים שלא יסכים ישעיה בזה גם לא חזקיהו, והיו עושים בסתר. לסתר, לפי הנקוד הוא הפעיל והושמטה הה"א כמו לַצבות בטן וְלַנפל ירך (במדבר ה' כ"ב), לַשמִע בקול תודה (תהלים כ"ו ז'), לַשמִד מעזניה (למעלה כ"ג י"א), וְלַלבֵּן (דניאל י"א ל"ה); אפס כי להיות כל המלות האלה בלא יו"ד ההפעיל נ"ל כי אמיתת קריאתן איננה כן, אלא לִצבות בטן וְלִנפל ירך, לִשמֹע בקול תודה או לְשַׁמֵּעַ, לְשַׁמֵּד מעזניה, וּלְלַבֵּן, וכן כאן לְסַתֵּר עצה, כמו סֵתרי נדחים (למעלה ט"ז ג'), מפני שאינם מסתירים העצה במקום אחר אלא בלבם, והנה הם עושים מקום סתר לה, כטעם סתרי נדחים, היו להם מקום סתר ומנוס, ועיין בה"ע תק"פח עמוד 104. (טז) הפככם, מקור, וענינו להפוך אתכם ממנהגכם (רד"ק). אם, מאחר שכן הוא שהפככם נחשב לי כחמר היוצר, שנקל לי להפוך אתכם כאשר נקל ליוצר להפוך את החמר מצורה לצורה, כי אמנם היתכן שיאמר מעשה על עושהו לא עשני, ויצר יאמר על יוצרו לא הבין; והלא היוצר יעשה בחמר כחפצו, וכן אתם בידי. כי יאמר מעשה וגו', הוא מאמר מוסגר. והפסוק הסמוך הוא תשלום הראשון, והוא תשובת התנאי. ורד"ק פירש אם כמו באמת, ואין זה אמת; ורוזי' וג'יזי' פירשו הפככם כמו הפיכתכם, כלומר איך כהפכתם? וג'יזי' פירש אם כחמר היוצר יחשב, אם היוצר יחשב כחמר ולא יותר ממנו. (יז) הלא עוד מעט מזער ושב לבנון לכרמל. מאחר שנקל לי להפוך אתכם כחמר היוצר,

(יד) לָכֵן הִנְנִי יוֹסִף לְהַפְלִיא אֶת־הָעָם־הַזֶּה הַפְלֵא וָפֶלֶא
וְאָבְדָה חָכְמַת חֲכָמָיו וּבִינַת נְבֹנָיו תִּסְתַּתָּר׃ (טו) הוֹי הַמַּעֲמִיקִים
מֵיהוָה לַסְתִּר עֵצָה וְהָיָה בְמַחְשָׁךְ מַעֲשֵׂיהֶם וַיֹּאמְרוּ מִי רֹאֵנוּ
וּמִי יֹדְעֵנוּ׃ (טז) הַפְכְּכֶם אִם־כְּחֹמֶר הַיֹּצֵר יֵחָשֵׁב כִּי־יֹאמַר מַעֲשֶׂה
לְעֹשֵׂהוּ לֹא עָשָׂנִי וְיֵצֶר אָמַר לְיֹצְרוֹ לֹא הֵבִין׃ (יז) הֲלֹא־עוֹד

וזה אינו מענין הנבואה הזאת אחר שאמר הנני יסד בציון אבן, והיה כאבק דק המון זריך. מלבד כי לפירושם העיקר חסר, כי לא הזכיר אם תהיינה הנפלאות לטוב להם או לרע, וגם אין ענין מליצת להפליא את העם הזה כמו שחשבו, כי פעל הפליא כשענינו עשיית נפלאות הוא דבק תמיד לפעל עשה, ומפליא לעשות (שופטים י"ג י"ט), אשר עשה עמכם להפליא (יואל ב' כ"ו), ואז פעל הפליא הוא מן הפעלים העומדים במקום תאר הפעל, כמו היטבת לראות והרבו רבים, אבל כשאחריו שם אין ענינו אלא לברוא לאותו דבר שיהיה נפלא במינו, כמו והפלא ה' את מכותך (דברים כ"ח כ"ט) יעשה שתהיינה מכותיך נפלאות, וכן כי הפליא חסדו לי (תהלים ל"א כ"ב), עשה שיהיה חסדו לי חסד נפלא, אף כאן הנני יוסיף להפליא את העם הזה, לעשות שיהיה העם הזה נפלא, ע"י שאשמיד אויביו בדרך פלא, וע"י כן תאבד חכמת חכמיו, אותם שהם עתה חכמים בעיניהם וגם בעיני העם, והם היועצים להשען על מצרים, יראו הכל שלא חכמו ולא השכילו, כי מצרים שנשענו עליהם לא הושיעו להם, והאל אשר לא בטחו בו הוא הושיעם; וזה נקשר עם הפסוק הקודם, כי היתה יראתם את ה' מלומדה ומצות אנשים, מפני שלא היה לבבם אליו, ולא היו בוטחים בו, אבל היו נשענים אל בינתם, וכשיעשה ה' עמהם נפלאות יבושו ויכירו כי לא חכמו, ואז אותם שהיו נכבדים וחשובים בעיני העם יהיו לבוז ושב לבנון לכרמל, ויספו ענוים בה' שמחה. יוֹסִף כמו יוֹסִיף, וכן למטה (ל"ח ה') הנני יוסיף על ימיך, והוא בינוני בפלם אתה תומיך גורלי (תהלים ט"ז ה') (רד"ק) הפלא ופלא, כאלו אמר הפלא והפלא, והכפל לחזוק, אלא שבא השם במקום המקור. ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר, חכמתם תאבד מן העולם, או תהיה כאלו היא מסתתרת, כלומר לא תהיה עוד נראית; העם לא ייחס עוד חכמה ובינה לאותם אבירי לב הבלתי בוטחים בעזרת ה' ומבקשים להם זרוע בשר, ויכירו כי חכמתם ובינתם אך שוא ושקר. (טו) הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה, מעמיקים פועל עוזר, ומשמש שמוש תאר הפעל, מסתירים עצתם מה' בעומק,

lo che sembra (altissimo) Libano diventi (basso) Carmelo, e che ciò che ora è (basso) Carmelo sia reputato (alto) bosco. (18) I sordi in allora udranno le parole dello scritto; e (liberati) dalla caligine e dalle tenebre, gli occhi dei ciechi vedranno. (19) Grandemente gli umili nel Signore rallegrerannosi, i miserabili tra gli uomini nel Santo d'Israel gioiranno; (20) Più non vi essendo uom violento, finito ogn'insipiente, e venuti meno tutti gli applicati all'iniquità. (21) I quali condannano altrui a motivo de'suoi sermoni, a chi i cittadini ammonisce preparan lacci; e fan piegare fuor di strada il giusto. (22) Ebbene, dice così il Signore, Dio della casa di Giacobbe, il quale ha (altre volte) liberato (la discendenza di) Abramo; ormai non avrà a vergognarsi Giacobbe, oramai il suo volto non avrà ad impallidire. (23) Sì (non avrà a vergognarsi), quand'egli si vedrà in grembo i proprj figli (divenuti) degna opera delle mie mani, i quali santificheranno

בשער מוכיח ודובר תמים יתעבו (עמוס ה' י'), וקרוב לזה פירש רד"ק. אבל רוזי וגיזי פירשו בהטיית המשפט, ופירשו בדבר, מענין כי יהיה להם דבר בא אלי; ולפי זה העקר חסר, והי"ל מחטיאי צדיק; ופירשו מוכיח בשער, מתוכח בבית דין. ויטו בתהו צדיק, כמו יטו אביונים מדרך (איוב כ"ד ד'), ודרך ענוים יטו (עמוס ב' ז'), ופירוש בתוהו חוץ מן הדרך, כמו ויתעם בתהו לא דרך (תהלים ק"ז מ', ואיוב י"ב כ"ד); וכן לפי דעתי תעו במדבר בישימון לא דרך, (תהלים ק"ז ד') ובטעות כפלה מלת לא; והטעם הם מכריחים הצדיק לנטות מן הדרך וללכת תועה מפקדם (Coccejus). ואחרים פירשו לי הטיית משפט, כמו ומטי גר (מלאכי ג' ה'), ואין מלת בתהו עולה יפה. יקשון, מטרם קוש, ואין לו אח, וענינו כענין טרם יקש. (כב) אל בית יעקב. נ"ל כדעת Lowth אל לי אלהות, והוא סמוך, כמו אל אלים (דניאל י"א ל"ו), האל בית אל (בראשי' ל"א י"ג), ואם תפרש כנקודו אל בית יעקב לבית יעקב או על בית יעקב תהיינה מלות אשר פדה את אברהם רחוקות מהכונה שהוא ה'. אשר פדה את אברהם, האל הרגיל לפדות את בית אברהם. לא עתה יבוש יעקב, עתה יעקב הזקן לא יבוש ולא ילבינו פניו בראותו בניו, כמו שהיה בוש עד עתה בראותו אותם תועים מדרך (רד"ק). יחורו, ילבינו, והמלה ארמית. (כג) כי, לחזוק, כן יהיה שלא

מְעַט מִזְעָר וְשָׁב לְבָנוֹן לַכַּרְמֶל וְהַכַּרְמֶל לַיַּעַר יֵחָשֵׁב׃ (יח)
וְשָׁמְעוּ בַיּוֹם־הַהוּא הַחֵרְשִׁים דִּבְרֵי־סֵפֶר וּמֵאֹפֶל וּמֵחֹשֶׁךְ עֵינֵי
עִוְרִים תִּרְאֶינָה׃ (יט) וְיָסְפוּ עֲנָוִים בַּיהוָה שִׂמְחָה וְאֶבְיוֹנֵי אָדָם
בִּקְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל יָגִילוּ׃ (כ) כִּי־אָפֵס עָרִיץ וְכָלָה לֵץ וְנִכְרְתוּ
כָּל־שֹׁקְדֵי אָוֶן׃ (כא) מַחֲטִיאֵי אָדָם בְּדָבָר וְלַמּוֹכִיחַ בַּשַּׁעַר יְקֹשׁוּן
וַיַּטּוּ בַתֹּהוּ צַדִּיק׃ (כב) לָכֵן כֹּה־אָמַר יְהוָה אֶל־בֵּית יַעֲקֹב
אֲשֶׁר פָּדָה אֶת־אַבְרָהָם לֹא־עַתָּה יֵבוֹשׁ יַעֲקֹב וְלֹא עַתָּה פָּנָיו
יֶחֱוָרוּ׃ (כג) כִּי בִרְאֹתוֹ יְלָדָיו מַעֲשֵׂה יָדַי בְּקִרְבּוֹ יַקְדִּישׁוּ שְׁמִי

דעו כי עוד מעט מזער אני אשפיל גאותכם אתם המסתירים מה׳ עצה, ומה שהוא היום נחשב כהר גבוה ונורא כלבנון, יתהפך להיות ככרמל שהוא הר נמוך, ומה שהוא היום הר נמוך ככרמל יתהפך להיות גבוה ונשא כמו היער שהוא הלבנון (ככתוב למעלה י׳ ל״ד ונקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול), וכטעם והיה מדבר לכרמל והכרמל ליער יחשב (למטה ל״ב ט״ו), והכוונה כי כשיפול סנחריב בדרך נס, ישפלו הגאים המסתירים עצה מה׳ הבוטחים במצרים, ויגבהו המאמינים באל: וקרוב לזה פירשו רד״ק וג׳יז׳. (יח) **ושמעו ביום ההוא החרשים דברי ספר**, כנגד מה שאמר למעלה שחזות הכל היתה להם כדברי הספר החתום, אמר עתה כי כשיהיה הנס יבינו מה שיראו ומה שישמעו. (יט) **ויספו ענוים בה׳ שמחה**, הצדיקים שהיו ענוים ושפלים כל זמן שהיו הרשעים מצליחים, ישמחו אז שמחה רבה בה׳, כלומר מפני מעשה ה׳ הגדול אשר יעשה; הצדיקים מכונים במקומות הרבה בשם ענוים ע״ש שהם סובלים גאות הרשעים המתגאים עליהם. **ואביוני אדם**, אביונים שבבני אדם, כלומר היותר אביונים, כמו ופריץ חיות (למטה ל״ה ט׳), והכוונה על הצדיקים שהיו שפלים ונבזים. (כ) **כי אפס עריץ**, לא שישחית ה׳ את הפושעים, אך יראו וישובו מדרכם הרעה, או לא תהיה עוד ידם תקיפה לעשות כחפצם, והנה לא יהיו עוד מה שהיו. **לץ**, הפך חכם, והחכמה היא במעשים ובהבנת הלב, לא בזכרון, ולא כל המרבה בזכירה מחכים. (כא) **מחטיאי אדם בדבר**, כטעם מצדיק ומרשיע, טהר וטמא, שענינם אמירה שפלוני צדיק או רשע, טהור או טמא, אף כאן מקטילי מחייבים. **בדבר**, בעבור הדבר, ר״ל התוכחה שמוכיח אותם, כן נ״ל, וזה מסכים עם ולמוכיח בשער יקושון, שענינו המוכיח את הרבים, כטעם שכלו

il mio nome; santificheranno il Santo di Giacobbe, e temeranno il Dio d' Israele. (24) Gli spiriti traviati acquisteranno intelligenza, ed i mormoratori profitteranno dell' insegnamento.

אותם שהיו תועי רוח יבינו וישכילו ואותם שהיו רוגנים ומתנגדים
למוכיחים אותם, ילמדו ויקחו מוסר מדברי הנביאים המוכיחים אותם.
לקח, נקרא כן דברי חכמה המושכים הלבבות ולוקחים הנפשות, כמו
יערוף כמטר לקחי (דברים ל"ב ב'), כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ד'
ב'), והושאל אח"כ לדברי פתוי האמורים בערמה לנגדד נפשות, כמו
הטתו ברוב לקחה (שם ז' כ"א).

XXX XXXI.

Seguito dell' ammonizione a coloro che confidavano nell' Egitto, ed annunzio della miracolosa disfatta dell' esercito Assiro.

---

(1) O voi, figli protervi, dice il Signore, facienti risoluzioni senza di me, e formanti progetti senza il mio assenso; in guisa d' accrescer peccato sopra peccato. (2) I quali vi preparate a recarvi in Egitto, senz' avermi consultato, credendo di mettervi al sicuro sotto la protezione di Faraone, e di trovare asilo all' ombra dell' Egitto. (3) La protezione di Faraone vi riuscirà delusoria, e l' asilo all' ombra dell' Egitto motivo di confusione. (4) Giunti che saranno in Tani i suoi grandi,

לספות עוד על חרון אף ה' (במדבר ל"ב י"ד), וכן למעלה (כ"ט א') ספו שנה
על שנה. (ג) לבושת, יהיה לכם מבטח בוגד, ותבושו ממה שהייתם
בוטחים בו, כטעם כי יבושו מאלים (למעלה א' כ"ט), ובושו עובדי פשתים
(י"ט ט'), וחתו ובושו מכוש מבטם (כ' ה'). (ד) כי היו בצען שריו, דבק
עם מקרא שאחריו, וכשיהיו שריו של העם הזה בצען, וכשיגיעו מלאכיו לחנס

וְהִקְדִּ֙ישׁוּ֙ אֶת־קְד֣וֹשׁ יַעֲקֹ֔ב וְאֶת־אֱלֹהֵ֥י יִשְׂרָאֵ֖ל יַעֲרִֽיצוּ׃ (כד)
וְיָדְע֥וּ תֹעֵי־ר֖וּחַ בִּינָ֑ה וְרוֹגְנִ֖ים יִלְמְדוּ־לֶֽקַח׃

יבוא יעקב כשיראה בקרבו (בקרב ביתו) את ילדיו שנהפכו להיות מעשה ידי, כשעם ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי (למטה סי' כ"א). ויקדישו שמי וגו', וקרוב לזה פירשו רש"י ורוז', חוץ ממלת כי, וגיז' ולפניו Lovvth פירשו כי כשיראו ילדיו את מעשה ידי בקרבו אז יקדישו שמי, והנוי בראותו אינו עולה יפה. (כד) וידעו, ואז

ל' ל"א

המשך התוכחה לבוטחים על מצרים, וספור
תשועת ה' אשר יגוף את מחנה אשור.

(א) ה֣וֹי בָּנִ֤ים סֽוֹרְרִים֙ נְאֻם־יְהוָ֔ה לַעֲשׂ֤וֹת עֵצָה֙ וְלֹ֣א מִנִּ֔י
וְלִנְסֹ֥ךְ מַסֵּכָ֖ה וְלֹ֣א רוּחִ֑י לְמַ֛עַן סְפ֥וֹת חַטָּ֖את עַל־חַטָּֽאת׃ (ב)
הַהֹלְכִים֙ לָרֶ֣דֶת מִצְרַ֔יִם וּפִ֖י לֹ֣א שָׁאָ֑לוּ לָעוֹז֙ בְּמָע֣וֹז פַּרְעֹ֔ה
וְלַחְס֖וֹת בְּצֵ֥ל מִצְרָֽיִם׃ (ג) וְהָיָ֥ה לָכֶ֛ם מָע֥וֹז פַּרְעֹ֖ה לְבֹ֑שֶׁת
וְהֶחָס֥וּת בְּצֵל־מִצְרַ֖יִם לִכְלִמָּֽה׃ (ד) כִּֽי־הָי֥וּ בְצֹ֖עַן שָׂרָ֑יו וּמַלְאָכָ֖יו

(א) לעשות עצה, הם סוררים במה שעושים עצה ולא מני. מני, ממני. ולנסוך מסכה, הנכון כתרגום יונתן ולאתמלכא מלך, וכן דעת Dathe, Lud. de Dieu ורוז', והוא לשון יציקת מתכת בדפוס, כהוראת המלות האלה בכל מקום, והושאל לי המורה על ציור מתכת בדפוס להורות על ציור המחשבות בדעת האדם, וכן ראינו שרש יצר הושאל על העצה והגזרה. ולא רוחי, בלא הסכמתי. וגיז' פירש ולנסוך מסכה כדעת Lud. Cappellus לשון נסך, כי היונים כשהיו כורתים ברית היו מנסכים נסכים, ומזה בלשון יוני σπουδη מורה נסך וגם ברית; אך לא מצאנו מסכה להוראת נסכים. ויירונימוס תרגם ordire telam כהוראת מסכה בשופטים י"ו י"ג וי"ד. ספות, משרש ספה, ומענין הוספה, כמו

arrivati che saranno i suoi legati in Hanes: (5) Troveran tutto in ruina presso quel popolo, che non recherà loro vantaggio; il quale non riuscirà loro di sussidio, nè d'utilità, ma sarà loro cagione di vergogna e d'ignominia. (6) Oracolo relativo ai giumenti diretti verso il mezzodì. Gente che trovasi in paese di calamità ed angustia, occupato per opera sua da leonesse e leoni, basilischi e dragoni volanti, carica i proprj averi sul dosso degli onagri, ed i suoi tesori sulla gobba dei cammelli, per portarli ad un popolo che non le

א׳. דבשת, לדעת הכל היא חטוטרת הגמל, וקשה לברר גזרת המלה,
ור״ש פירש ע״ש שמתרקבת (ובר״ש כ״י שלי שמשתקבת, ונ״ל שמשתקבת,
והוא ענין חבורה, עיין ערוך ערך שקב) תמיד, ודרך לשוך עליה דבש
לרפואה, כדאמרינן (בב״מ דף ל״ח ושבת קכ״ד) דבש והדבש חזי לכתיתא
דגמלי; וג״ז כתב שנקראה החטוטרת דבשת ע״ש צורתה, שהיא דומה
לכוורת דבורים, ואחר זמן כתב כי שרש דבש קרוב לשרש דוש, ולשרש
לוש, ושהדבש נקרא כן להיותו דומה לבצק (כמו שאומרים חלת דבש),
וכן חטוטרת הגמל היא של שומן רך. וכל זה דחוק. ול״נ שהד״לת עומדת
במקום גימל, על דרך שאומרים בלשון ארמית שדר, ושגר להוראת השלוח,
וכן בלשון חכמים גלוסקמא ודלוסקמא (בלשון יוני גלוסוקומון); וכן בלשון
איטלקי veggo, vedo; diaccio, ghiaccio; ragunare, radunare והנה דַבֶּשֶׁת כמו
גַבֶּשֶׁת, והוא מלשון גבשושית הידוע בלשון חכמים, שעקרו גב, וענינו
גל ותל, וכן חטוטרת הגמל כעין תל על גבו, וקרוב לו בלשון רומי gibbus.
משא בהמות נגב, יונתן, רש״י ודון יצחק והכורש, Vitringa ורוזי
פירשו לשון משאוי, הבהמות נושאות משא אל ארץ הנגב; ורא״בע ורד״ק
פירשו לו נבואה, שישעיה מתנבא שההולכים להביא השחד למצרים יפגשו
בדרך בהמות וחיות שישחיתו בהם; וג״ז (ואחריו פיליפסון) אומר כי שלש
המלות האלה (משא בהמות נגב) תוספת הן שהוסיף אדם שחשב כי כאן
תתחיל נבואה אחרת, ובראותו שהיא מדברת על בהמות ההולכות למצרים,
קרא שם הנבואה משא בהמות נגב; וזה שגעון, כי מי לא יראה שאין
כאן נבואה חדשה מאחר שלמעלה אמר ההולכים לרדת מצרים וגו׳, על
עם לא יועילו למו לא לעזר ולא להועיל וגו׳, ולמטה הוא אומר על עם
לא יועילו, ומצרים הבל וריק יעזורו, והנה הכל ענין א׳, ועוד מהיכן לקח
המוסיף ההוא מלת נגב שלא הזכירה ישעיה? ולמה לא אמר מצרים?
ועוד מי האיש הסכל יחשוב שהנבואה על הבהמות? והי״לל משא יורדי
נגב, וכיוצא בזה, ואם נפל ספר ישעיה ביד איש טפש כזה החושב

חנם יגיעו׃ (ה) כל הבאיש על־עם לא־יועילו למו לא לעזר ולא
להועיל כי לבשת וגם־לחרפה׃ (ו) משא בהמות נגב בארץ
צרה וצוקה לביא וליש מהם אפעה ושרף מעופף ישאו על־כתף
עורים (עירים ק׳) חיליהם ועל־דבשת גמלים אוצרותם על־עם לא

לשאול ממצרים עזרה ולכרות עמהם ברית, אז כל הבאים וכו׳. **חנס**, אומרים שהיא Heracleopolis במצרים האמצעית, ונקראת בלשון מצרי Hnes, ובערבי אהנאס, והיא עיר גדולה הבנויה באי למערב נילוס. (ה) **כל הבאיש**, פירושו לי בשת, כאלו כתוב הוביש, כל אחד משריו ומלאכיו יבוש; וכ״ל שהקריאה הנכונה הבאים, הכל הבאים אצל אותו העם אשר לא יועילו למו, כלומר כשיגיעו למצרים ימצאו כי גם שם הכל נפסד ונשחת, מרוב פחדם מאשור או מתרהקה מלך כוש, ולא יוכלו לעזור ליהודה. **הבאיש**, ענין באוש וקלקול, כמו ורשע יבאיש ויחפיר (משלי י״ג ה׳). **על עם לא יועילו למו**. הכל יהיה במצב נפסד אצל העם ההוא אשר לא יועילו למו; ואמנם בחר הנביא במלת הבאיש להיותה לשון הנופל על לשון בושת שהזכיר למעלה ולמטה, ולדעת תלמידי מוה״רר אב״י מלת הבאיש באה לו מהענין שהוא בו, כי בדברו על מצרים עלה על דעתו הנהר נילוס שלפעמים יבאש, והעתיק זה על יושבי מצרים ואמר שכלם הבאישו, ואין לקוות מהם שום תועלת. (ו) **משא בהמות נגב**. המשך הנבואה נגד ההולכים לרדת מצרימה לעזרה, והתחיל דרך חידה ללעוג עליהם ואמר משא בהמות נגב, כאלו כוונתו להנבא על הבהמות עצמן אשר על גביהן היו המלאכים יורדים מצרימה, ועל גביהן העמיסו משא כסף וזהב ומגדנות שהיו שולחים שחד למלך מצרים ולשריו, אח״כ התחיל מצייר השליחות הגדולה ההיא, והסכנה הגדולה שהיו חושבים שהם בה, ושעל ידי מצרים ינצלו ממנה, ואמר **בארץ צרה וצוקה**, אנשים העומדים בארץ צרה וצוקה, כלומר שהם לפי מחשבתם בסכנה גדולה, להעדר אמונתם בה׳ ובנביאיו. **לביא וליש מהם**, כלומר אנשים היושבים בארץ אשר היא ארץ צרה וצוקה וארץ לביא וליש, וכל זה מהם, כי לא מהשם היתה להם הצרה הזאת, אלא מהם, שאינם מאמינים בו, והם מציירים בדעתם צרה וצוקה לביא וליש, גם אפעה ושרף מעופף, וכל השמות האלה להגדיל ציור דאגת קטני אמנה ופחדם ממלך אשור קודם בואו. **ישאו על כתף עירים וגו׳**, האנשים האלה יושבי ארץ צרה וכו׳, הם נושאים חילם והונם על כתף עירים ועל דבשת גמלים, להביא אל עם אשר לבסוף לא יועיל. **נגב**, הוא מצרים, שהיא לדרום

giovera. (7) E gli Egizj dar non possono che vano e vuoto ausilio. Io dico quindi intorno a ciò (a questa spedizione): costoro sono (come dice il proverbio) la pressa oziosa (cioè esercitano una grande attività, che riuscirà di nessun frutto). (8) Or dunque va, scrivi ciò sopra una tavola che rimanga presso di loro, registra ciò sopra un libro; perchè si conservi ai tempi avvenire, per sempre, in perpetuo. (9) Imperocchè essi sono gente ribelle, figli infedeli, figli che dar non vogliono ascolto all'ammaestramento del Signore. (10)

שהוא כנוי למצרים (למטה כ״א ט׳, תהלים פ״ז ד׳ ופ״ט י״א). ואני אומר כי כנוי זאת ענינו הדבר הזה, והוא שליחות המלאכים לבקש עזר ממצרים, וכנוי הם על אנשי יהודה השולחים המלאכים, ומליצת רהב שבת משל הדיוט הוא שהיה אצלם, ענינו חריצות וזריזות שהיא שוה אל הבטלה, כלומר שלא תצא ממנה שום תועלת, כענין אמרם יש זריז ונפסד. רהב, ענין זריזות ונחיצה בלשון סורי, ומזה ירהבו הנער בזקן, לך התרפס ורהב רעך, שענינם הפצרה ונגישה, וכיוצא בזה מצאנו שרש אין מורה על הפצרה והנגישה, כמו והנוגשים אצים לאמר כלו מעשיכם (שמות ה׳ י״ג), וגם על הזריזות, כמו אץ בדבריו, אץ להעשיר, וכל אץ אך למחסור, ואץ ברגלים חוטא, ודוגמת זה בלי איטלקי pressa מהירות ונחיצה, pressare הפצרה וזירוז. שבת, ענין בטלה, כמו רק שבתו יתן ורפא ירפא. קראתי לזאת רהב הם שבת, אני קורא על המעשה הזה שהם עושים לשלוח מלאכים למצרים, ואני אומר עליהם שהם כלשון המשל רהב שבת, זריזות שהיא שוה אל הבטלה. ואם תאמר ואיך נכנסה מלת הם בין רהב שבת, אחר שאין שתי המלות האלה אלא כשם אחד? דע כי מצאנו קרוב לזה בישעיה כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים, שענינו כי ביתי יקרא בית תפלה לכל העמים. (ח) עתה בא כתבה על לוח, הנבואה הזאת האומרת כי מצרים הבל וריק יעזורו, וכל הקודם. אתם, לעיניהם, או שישאר אצלם. לעד עד עולם, יונתן ויירונימוס תרגמו כאלו קראו לְעֵד, וכן Lovvth Hensler, וגיזי. (ט) כחשים, בא הסגול בכ״ף בעבור הא״ת הקמוצה שאחריה, והמלה בפלס בָנים, והטעם רגילים לכחש, כלומר כעדרי אמונה. (י) לחוזים, למוכיחים. מהתלות, אומר אני כי התל הפעיל משרש תלל, ומזה ותוללינו שמחה (תהלים קל״ז ג׳), ומזה בל״ת בחלוף דטל״ת תוכא ואטלולא; אלא שנשארה ה״א הפעיל בעתיד, ואמרו תהתלו בו (איוב י״ג ט׳), כמו שאמרו יהודוך, אהודכו, ואחר זמן מצאתי קרוב לדברי בדקדוק Evvald ובהגהת המקרא לר׳ וואלף היידענהיים בראשית ל״א ז׳).

יועילו׃ (ז) ומצרים הבל וריק יעזרו לכן קראתי לזאת רהב
הם שבת׃ (ח) עתה בוא כתבה על־לוח אתם ועל־ספר חקה
ותהי ליום אחרון לעד עד־עולם׃ (ט) כי עם מרי הוא בנים
כחשים בנים לא־אבו שמוע תורת יהוה׃ (י) אשר אמרו

שנאמרו הנבואות על הבהמות, איך היה שלא הוסיף בו בכל פרשה ופרשה שנבואות כאלה? ומלבד כל זה נ״ל כי לשון בארץ צרה וצוקה לביא וליש וגו׳ איננו מקשר עם הפסוק הקודם, אבל הוא כהתחלת נבואה אחרת, ורחוק בעיני מאד שיאמר ישעיה הפסוק הזה אחר הקודם אם לא הפסיק ביניהם במלות משא בהמות נגב, שעל ידיהן הרואה עצמו כאלו מתחיל נבואה חדשה, ובסוף הפסוק ובבאים אחריו גלה כוונתו. בארץ צרה וצוקה. רש״י, רד״ק, דון יצחק וג״ז פירשו על הדרכים שהולכים בהם מא״י למצרים, והוא המדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב (דברים ח׳ ט״ו). ול״נ שאין המדבר נקרא ארץ צרה וצוקה, גם לא מצאנו שפגעו ישראל בהיותם במדבר ארץ לביא וליש; ולדעת Koppe, Vitringa וג״ז הכוונה על מצרים עצמה, ויטרינגא וג״ז אומרים שקרא למצרים ארץ צרה וצוקה ע״ש שהיו מלכי מצרים מעבידים את אנשי ארצם בעבדות פרך, ולדעת Koppe קראה כן ע״ש שלא היה עתיד להמשך ממנה עזר ותועלת ליהודה, כ״א בושה ונזק, וכל זה רחוק מאד. (ז) לכן קראתי לזאת רהב הם שבת. ראב״ע ורד״ק וגרוציוס פירשו זאת על ירושלם, רהבם וחזקם הוא לשבת בעירם בלי לבקש עזרת זרים, ולפי זה תקשה מלת הם. וגם בעל כנפים כ״י מצאתי כי מלות רהב הם משפטן להיות מלה אחת, רְהַבְהֶם, והוא כמו רָהְבָּם. ואחרים פירשו זאת על מצרים, רש״י Schelling ורוזן׳ וג״ז׳ פירשו מצרים היו רהב, כלומר בעלי גאוה, ועתה הם עם בטל ויושב דומם. ודון יצחק פירש כל ענינם הוא גאוה ולא גבורה, והם יושבים בביתם ולא יוכלו לעזור לאחרים. ודעת Vitringa, Coccejus רהב הם? וכי כח יש להם? שבת הם, בטלים הם; ונ״ל כי אין הכוונה בנבואה הזאת ללעוג על מצרים אלא על הבוטחים בם, ועדיין לא ספר כלל בגבורת מצרים, רק אמר שלא יעזורו ולא יועילו ליהודה, ע״כ רחוק בעיני שתהיה הכוונה ברהב הם שבת על מצרים, וגם יקשה למה התחיל בזאת וסיים בהם. ודעת Doederlein, Lowth שראוי להגיה רהב הַמָּשְׁבָּת, ומיכאליס קורא רָהַב המשבית (רהב פעל עבר, וענינו כפי דעתו נס וברח, והמשבית ענינו העוזר), ודעת Hensler רהב הַמָּשְׁבָּת, וכל אלה מחכמי הנוצרים אומרים כי השתמש ישעיה בשם רהב, מפני

I quali dicono ai profeti: Non profetizzate, ed agli ammonitori: Non ci predicate cose rette; parlateci blandizie, predicate facezie. (11) Ritraetevi dalla (vera) strada, piegate dal (retto) sentiero; togliete una volta dal nostro cospetto il Santo d'Israel. (12) Ebbene, dice così il Santo d'Israel, poscia che voi rigettate questo parlare, e confidate nelle (ricchezze ammassate con) frode ed iniquità, e v'appoggiate sopra quelle; (13) Quindi questo peccato riuscirà per voi qual fenditura minacciante ruina, (qual fenditura, dico) internata in alta muraglia, la quale poi repentinamente ne viene a cadere. (14) Egli (Dio) la romperà, la triterà senza pietà, riducendola qual rotto orcio di vasai, e tra i frantumi non si troverà un pezzo di creta (tanto grande) da (poter con esso) prendere fuoco dal focolare, o attinger acqua dal fosso. (15) Imperciocchè così ha detto il Signore Iddio, il Santo d'Israel: Con quiete e tranquillità sarete salvati; rimanendovi quieti

---

הוא מתעקם מתחתיו כאלו הוא כפוף, אך רחוק הוא בעיני שיהיה לשון אבעבועות נופל על הקיר הנוטה. (יד) ושברה, אחר שהזכיר משל הפרץ בחומה, אמר כי ה' ישבור אותה חומה כשבר נבל חרס, ואחר שהזכיר הנבל אמר שלא ימצא במכתתו חרש, אע"פי שאין בחומה חרס, אך הנבל הוא של חרס. ושברה, הו ישבור אותה; ודעת Vitringa וריז' לקרא ושברה, כלומר שבר החומה יהיה כשבר נבל, ולא ראו כי באמרו לא יחמול, הורה שכבר הזכיר הפועל. כתות, בדפוסים עתיקים בשורק, ולקריאה זאת מסכים תרגום יונתן ופירוש רד"ק, ובעל מנחת שי; אך בשני כ"י ארפורט בחולם, וכן בדפוסי אמשטרדם וקצת דפוסים אחרים, וזה מתישב יותר לפשוטו של מקרא, ה' ישבור אותה כתות בלי חמלה, והכתיתה תהיה באופן שלא ימצא במכתתו (של הכלי השובר והכותת) אפילו חתיכה אחת שתהיה כשיעור שיוכל אדם לחתות בה אש מיקוד ולקחת מים מן הבור. ולחשוף, ל' גלוי, ויפה פירש רד"ק כי הושאל ל' גלוי על השאיבה והריקה ע"ש הכלי הנשאר מגולה כשמסירין ממנו המשקה שבתוכו, וכן לחשוף חמשים פורה (חגי ב' י"ו), וכיוצא בזה פרש ערה תחלת הוראתו על הגלוי והושאל להורות שפיכה (ותער כדה אל השקת) כי הכלי נשאר מגולה אחר שפיכת מה שבתוכו, וקרוב לזה אריק חרבי (שמות ט"ו ט'), עיין שם רש"י. מגבא, בור מים, כמו

לָרֹאִים לֹא תִרְאוּ וְלַחֹזִים לֹא תֶחֱזוּ־לָנוּ נְכֹחוֹת דַּבְּרוּ־לָנוּ
חֲלָקוֹת חֲזוּ מַהֲתַלּוֹת׃ (יא) סוּרוּ מִנֵּי־דֶרֶךְ הַטּוּ מִנֵּי־אֹרַח
הַשְׁבִּיתוּ מִפָּנֵינוּ אֶת־קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל׃ (יב) לָכֵן כֹּה אָמַר קְדוֹשׁ
יִשְׂרָאֵל יַעַן מָאָסְכֶם בַּדָּבָר הַזֶּה וַתִּבְטְחוּ בְּעֹשֶׁק וְנָלוֹז וַתִּשָּׁעֲנוּ
עָלָיו׃ (יג) לָכֵן יִהְיֶה לָכֶם הֶעָוֹן הַזֶּה כְּפֶרֶץ נֹפֵל נִבְעֶה בְּחוֹמָה
נִשְׂגָּבָה אֲשֶׁר־פִּתְאֹם לְפֶתַע יָבוֹא שִׁבְרָהּ׃ (יד) וּשְׁבָרָהּ כְּשֵׁבֶר
נֵבֶל יוֹצְרִים כָּתוּת לֹא יַחְמֹל וְלֹא־יִמָּצֵא בִמְכִתָּתוֹ חֶרֶשׂ
לַחְתּוֹת אֵשׁ מִיָּקוּד וְלַחְשֹׂף מַיִם מִגֶּבֶא׃ (טו) כִּי כֹה־אָמַר
אֲדֹנָי יֱהוִה קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל בְּשׁוּבָה וָנַחַת תִּוָּשֵׁעוּן בְּהַשְׁקֵט

אבל הֵתַלְתְּ בי (שופטים י"ו י') הוא מגזרת תלל, וַיְהַתֵּל בהם אליהו (מלכים א' י"ח כ"ז) הוא מגזרת התל, והם שלשה שרשים, והשרש האמתי איננו אלא תל. וכל הפסוק הזה ושאחריו אין להבינם כמשמעם שכן היו אומרים לנביאים, כי לא יתכן שיאמרו לא תחזו לנו נכוחות, אלא מתוך שהיו מואסים התוכחות, היה נמשך מזה כי המוכיחים החפצים למצוא חן בעיני העם לא היו יכולים לדבר להם נכוחות, והיו יודעים כי רק בדברם להם חלקות ומהתלות ימצאו חן בעיניהם, והנה זה כאלו העם יאמר להם כן בפירוש לא תחזו לנו נכוחות וגו'. (יא) הטו מני ארח, לפעמים בא ההפעיל בכח הקל, וזה מפני שמשמיטין הפעול, כגון ולא אט (איוב כ"ג י"א) הכוונה ולא אטה רגלי. השביתו מפנינו, הסירו אותו מנגד עינינו, אל תדברו בשמו, אל תזכירו שמו, ועל ידי כן יחדל להיות נגד פנינו, כטעם שויתי ה' לנגדי תמיד. מני, באה מלת מן כאלו היא לו רבים, כמו עֲלֵי, אֱלֵי. (יב) בדבר הזה, בדברי נכחות שהנביאים מדברים לכם. בעשק ונלוז, בממון אשר רכשתם ע"י עושק וחמס, לשלוח שחד למצרים (רא"בע רד"ק ורוזנ'). עשק ונלוז, ר"ל כי כמו שנלוז לו, נטיה מן הדרך, והושאל על המעשים הרעים, כן שרש עשק תחלת גזרתו משרש עקש. (יג) כפרץ נופל, כפרצה בקיר הגורמת מפלתו, והושאל לו נופל מן הקיר אל הפרץ. נבעה בחומה נשגבה, הנכון שיהיה מלי נבעו מצפוניו (עובדיה ו'), פרץ הנכנס בעובי החומה ובפנימיותה, כן פירש Coccejus, וקרוב לזה רש"י. אמנם דונש ורא"בע רד"ק וגיזי' פירשו מלי אבעבועות, כלומר נפיחה ובליטה בחומה, כשהקיר נטוי וקרוב לנפול

e sicuri, riporterete vittoria: e voi non avete acconsentito. (16) Voi avete detto: no, ma vogliamo far sui cavalli gloriosa comparsa — quindi sarete costretti a fuggire; — vogliam montare animali veloci — e quindi veloci saranno i vostr' insecutori. (17) In mille fuggirete alla minaccia di uno, oppur di cinque; in guisa che resterete qual legno innalzato in cima d' un monte, e qual pertica sopra una collina. (18) E quindi il Signore indugerà a mostrarsi verso di voi pietoso, e quindi si mostrerà lontano innanzi di trattarvi con misericordia; imperciocchè il Signore è Dio giusto, beati tutti chi in lui sperano! (19) Sì, popolo ch' in Sion abiti, in Gerusalemme, non piangere, no: egli ti si mostrerà pietoso all' udirti sclamare; appena t' avrà udito, già t' avrà risposto (20) Il Si-

הנה ואחד הנה, כמו הנס והתרן שאין מעמידים שנים מהם זה אצל זה, וכענין שנאמר ויהי הנשארים ויפוצו ולא נשארו בם שנים יחד (ש"א י"א י"א) (תלמידי מוה"רר אברהם די רינ"י, וקרובים לזה דברי רד"ק). ואני הייתי אומר אחר שיראו האויבים שאתם נסים לפניהם יוסיפו לרדוף אתכם, ויתקבצו עליכם, כמו שהעם מתקבץ סביבות הנס והתרן שמגביהים על ראש ההר לאסוף את העם. תרן, אע"פי שכך נקרא עץ הספינה, נראה שאיננו שם מיוחד אליו, אך כל עץ ארוך שמעמידים אותו זקוף נקרא כן, והנה גם הוא עץ ארוך וזקוף כמו ושם אותו על נס (במדבר כ"א ח') ופורשים עליו סודר (כמו שכתב ר"ש די כאן) (יח) **ולכן יחכה ה'**, לכן על העדר אמונתכם בו ועל בטחונכם במצרים, ימתין ה' לחננכם עד שתדעו כי אין מבלעדיו מושיע. ירום, יתרחק (ר"ש), כמו ה' רמה ידך בל יחזיון, מרום משפטיך מנגדו, הרמו מתוך העדה הזאת. **אשרי כל חוכי לו**, כי המסירים בטחונם ממנו יפקדו יבושו יחד. (יט) **כי**, לשון חזוק. **עם בציון ישב בירושלם**, אתה העם אשר ישב בציון או בירושלם. ישב, לו נסתר, כמשפט אחר מלות אתה אשר, והקורא יושב לא הפסיד, וכן דעת Hensler, Docderlein, אלא שהם מפרשים כן: אתה עם בציון, אתה היושב בירושלם בכו לא תבכה; ורוזי' פירש עם של ציון עתיד לישב בירושלם, והוא דחוק, וג'יזי' פירש עם ציון היושב בירושלם, ובנביאים כ"י על קלף שבידי כתוב יושב בו"ו. **כשמעתו**, מיד אחרי שמעו. **ענך**, ענייה במעשה, כמו יענך ה' ביום צרה. **ענך**, הכנוי ע"ד לי ארמית, וכן מה ענך ה' (ירמיה כ"ג ל"ח) עצמות חונך (תהלים כ"ג ו').

ובבטחה תהיה גבורתכם ולא אביתם׃ (טז) ותאמרו לא־כי
על־סוס ננוס על־כן תנוסון ועל־קל נרכב על־כן יקלו
רדפיכם׃ (יז) אלף אחד מפני גערת אחד מפני גערת חמשה
תנסו עד אם־נותרתם כתרן על־ראש ההר וכנס על־הגבעה׃
(יח) ולכן יחכה יהוה לחננכם ולכן ירום לרחמכם כי־אלהי
משפט יהוה אשרי כל־חוכי לו׃ (יט) כי־עם בציון ישב בירושלם
בכו לא־תבכה חנון יחנך לקול זעקך כשמעתו ענך׃ (כ)

ונבלאין (יחזקאל מ״ז י״א), ומשקל אחר גבים (ירמיה י״ד ג׳), ובארמית גב, גבא, ענינו חפירה. (טו) בשובה, לשון ישוב ומרגוע (רש״י והביא ראיה מן בשיבתו במחנים (ש״ב י״ט ל״ג), כלומר בהשקט; ויש להביא עוד ראיה מן ושביה בצדקה, עיין מה שכתבתי שם (למעלה א׳ כ״ז). (טז) על סוס ננוס, הנכון כדברי ר׳ יונה שהביא רא״בע שהוא מל׳ נס (אשר עקרו משרש נסא) ומזה נתת ליראיך נס להתנוסס, וכן פרשתי למעלה והיה כמסוס נוסס, וענינו להראות בהוד והדר על הסוסים, ולפי זה היה ראוי לקרוא נוס בחולם, להיותו מן הכפולים; וישעיה בחר בלשון זה, כדי לומר אחריו על כן תנוסון. והנה ישעיה מתלונן באותם שהיו מבקשים להתחבר למצרים, כי ראה שהיו למדים דרכיהם, ולא לבד היו מבקשים שיעזרום בסוסיהם ובאנשי מלחמתם, אבל היו גם הם מרגילים עצמם ומתגאים ברכיבת הסוסים, והיו משימים בטחונם בהם. וגיז׳ והכורס פירשו ננוס כמו נרוץ, ורוז׳ פירש כדעת N. G. Schroeder כי נוס כמו נוץ שענינו בערבי הזהיר והופיע. וענין הנסה שהוא מיעד להם, הוא בבוא סנחריב ולכד כל ערי יהודה ונסו מפניו מעיר לעיר, כמו שאמר חרדה הרמה גבעת שאול נסה וגו׳. (יז) אלף אחד, הוסיף מלת אחד כדי שתהיה מקבלת לגערת אחד מפני גערת חמשה תנוסו, רש״י ושאר מפרשים פירשו תנוסו כלכם, ודעת Lowth וגיז׳ כי חסרה מלת רבבה (מפני גערת חמשה רבבה תנוסו), ונ״ל שאם כן הי״לל ומפני בו״ן, כמו ורדפו מכם חמשה מאה ומאה מכם רבבה ירדופו, ונ״ל שהמאמר איננו אלא אחד, תנוסו אלף מפני גערת א׳ או מפני גערת חמשה, כמו שנים שלשה גרגרים בראש אמיר, ארבעה חמשה בסעיפיה, שענינם שנים או שלשה, ארבעה או חמשה, ולפי זה ראוי להטעים אלף אחד מפני | גערת אחד. עד אם נותרתם וגו׳. הטעם שיתפזרו בנוסם עד שיהיו נראים כיחידים, אחד

gnore vi darà scarsità di viveri e penuria d'acqua; allora il tuo precettore più non avrà a nascondersi, i tuoi occhi guarderanno il tuo precettore. (21) E i tuoi orecchi ascolteranno l'ammonizione, che a tergo ti suonerà: ella è questa la strada; per qui andate, quando andar vorrete qua o là. (22) Allora riguarderete come cose impure l'argento che ricopre i vostri simulacri, e l'oro che ammanta le vostre statue di getto; gli allontanerai da te quasi donna mestruata; *ritìrati* gli dirai. (23) Ed egli (Iddio) ti darà la pioggia necessaria alla semente che avrai seminato in terra, ed il pane ch'il terreno produrrà sarà pingue e grasso. Il tuo bestiame pasturerà allora in pascoli spaziosi. (24) I buoi poi e gli

את התפת (מ"ב כ"ג י'), ול"כ שהיו מטמאים את המקומות, כי לא היו יכולים, או לא היו רוצים לאבדם, אבל המטלטלים לא היו מטמאים אותם, אלא מאבדים אותם, כי הם אסורים בהנאה, וזהו שהזכיר כאן הצפוי והאפודה, שאע"פי שהם של כסף וזהב יאבדום וירחיקום כמו דוה. **צפוי פסילי כספך**, צפוי כסף שעל פסיליך, וכן אפודת מסכת זהבך, אפודת זהב שעל אלהי מסכה שלך, אפילו הכסף והזהב שעליהם יהיה בעיניך כדבר טמא. הפסל איננו של כסף, אלא של עץ או של אבן, על שם שפוסלין אותו, ומלת כספך דבקה עם צפוי. **תזרם**, תשליכם ותפזרם, כמו ויזר על פני המים (שמות ל"ב כ'), והכוונה תרחיקם מעליך כמו דוה, כמו שמרחיקים אשה דוה; ורוז"י וג"יז' פירשו כבגדי אשה דוה, ואין צורך, גם אין הענין עולה יפה, כי בגדי הנדה מכבסים אותם והם טהורים, ואין צורך לאבדם. **צא תאמר לו**, כמו שאומרים לאשה דוה צאי מן הבית, כי היו מרחיקים הנדה ממושבם לבלתי יגעו בה או בבגדיה, ולדעת המסרה כך הוא שם מענין זוהמה וטנוף. (כג) **ונתן מטר זרעך**, כנגד מה שסבלו רעב בשנת בוא סנחריב ובשנה שאחריה, וכמו שאמר אכול השנה ספיח ובשנה השנית שחיס ובשנה השלישית זרעו וקצרו וגו' (למטה ל"ז ל'). **מטר זרעך**, מטר הראוי ומועיל לזרעך בזמן הראוי ובשיעור הראוי. **ולחם תבואת האדמה והיה דשן ושמן**, רד"ק ורוז"י פירשו ונתן לחם תבואת האדמה וכן דעת בה"ש, וג"יז תרגמו מאמר אחד, לחם תבואת האדמה יהיה דשן ושמן, ולזה דעתי נוטה והוי"ו כוי"ו ביום השלישי וישא אברהם את עיניו. **ירעה מקניך**, תחת כי בהיות חיל מלך אשור בארץ היו בעלי המקנה צריכין לאסוף מקניהם הביתה ולא יתכנו להתפשט במקומות המרעה, פן יקחום האויבים, או ירעו בעמקים כרחבים, ואין מחריד.

וְנָתַן לָכֶם אֲדֹנָי לֶחֶם צָר וּמַיִם לָחַץ וְלֹא־יִכָּנֵף עוֹד מוֹרֶיךָ
וְהָיוּ עֵינֶיךָ רֹאוֹת אֶת־מוֹרֶיךָ׃ (כא) וְאָזְנֶיךָ תִּשְׁמַעְנָה דָבָר
מֵאַחֲרֶיךָ לֵאמֹר זֶה הַדֶּרֶךְ לְכוּ בוֹ כִּי תַאֲמִינוּ וְכִי תַשְׂמְאִילוּ׃
(כב) וְטִמֵּאתֶם אֶת־צִפּוּי פְּסִילֵי כַסְפֶּךָ וְאֶת־אֲפֻדַּת מַסֵּכַת זְהָבֶךָ
תִּזְרֵם כְּמוֹ דָוָה צֵא תֹּאמַר לוֹ׃ (כג) וְנָתַן מְטַר זַרְעֲךָ אֲשֶׁר־
תִּזְרַע אֶת־הָאֲדָמָה וְלֶחֶם תְּבוּאַת הָאֲדָמָה וְהָיָה דָשֵׁן וְשָׁמֵן
יִרְעֶה מִקְנֶיךָ בַּיּוֹם הַהוּא כַּר נִרְחָב׃ (כד) וְהָאֲלָפִים וְהָעֲיָרִים

(כ) ונתן לכם, ביאת סנחריב גרמה רעב בארץ יהודה, כי החיילות השחיתו השדות ומנעו עבודת האדמה. ולא יכנף, אז לא ייראו עוד הנביאים מהשמיע קולם, כאשר יראו כל העם כי שוא מחסה מצרים. יכנף, יתכסה בכנף בגדיו, יסתתר (רש״י). והיו עיניך ראות את מוריך, כ״ל, רואות כמו מביטות, שתסתכלו בנביאים ולא תסבו פניכם מהם. מוריך, אע״פי שהוא בי״וד הוא ל׳ יחיד, לפיכך כתוב יכנף בל׳ יחיד, עיין למעלה א׳ ל׳. (כא) ואזניך תשמענה דבר, אז תכנעו לשמוע דברי הנביאים ותוכחותיהם ותחזיקו עצמכם כתינוקות שמנהלם הולך אחריהם ואומר להם פנו לכם אל הימין או אל השמאל, והם נשמעים לו, אף אתם תשמענה אזניכם לתוכחות הנביא האומר לכם מאחריכם זה הדרך לכו בו כשתרצו ללכת אנה ואנה. כי תאמינו וכי תשמאילו, כשתצטרכו ללכת אל הימין או אל השמאל, זה הוא הדרך ובו לכו, כלומר בכל עסק שיהיה לכם תלכו אחר פי הנביא. ורא״בע ורנ״ו וגיז׳ סמכו כי תאמינו וכי תשמאילו לתחלת הפסוק, ואזניך תשמענה דבר מאחריך כאשר תאמינו וכאשר תשמאילו (כאשר תטו מן הדרך הישרה) לאמר זה הדרך לכו בו; אבל מאחר שתחלת הפסוק ל׳ יחיד, ואמצעיתו וסופו לשון רבים, נ״ל לסמוך סופו לאמצעיתו, וכן דעת ב״הט. תאמינו, כמו תימינו, ל׳ ימין, כי אותיות יה״וא מתחלפות זו בזו, מלבד כי אולי עיקר גזרת מלת ימין איכו אלא משרש אמן, ונקראת כן להיותה היד החזקה, והיותר מזומנת לעשות בכל מלאכה. (כב) וטמאתם, אז כאשר תשמעו בקול הנביאים, תתרחקו מעבודת אלילים, ואז לא תחמדו כסף וזהב שעליהם, ולא בלבד תשביתו האלילים, אך גם הכסף והזהב שעליהם יהיה בעיניכם כדבר טמא. וטמאתם, תחשבו טמא, ותקראו טמא, כמו וטמאו הכהן. וגיז׳ אומר תטמאו אותם בידים להסיר מהם קדושתם, כטעם וטמא

onagri che lavorano il terreno mangeranno foraggio condito (col sale), ventilato prima colla pala e col ventilabro. (25) E sopra ogni alto monte, e sopra ogni elevato colle, scorreranno ruscelli, rivi d'acqua; a quell'epoca di grand'eccidio, in cui le torri cadranno. (26) La luce della luna pareggerà quella del sole, e la luce del sole diventerà sette volte maggiore, si avrà cioè una luce pari a quella dei sette giorni; quando il Signore fascerà le fratture del suo popolo, e risaneranne le ferite e le piaghe. (27) La Maestà del Signore è per venire da lungi, arde il suo sdegno, e denso n'è il fumo; le sue labbra son piene di collera, e la sua lingua rassembra un fuoco divoratore. (28) Il suo alito, qual torrente traboccante che arriva sino al collo, si dividerà,

נוספות, מפני שלא כמנאו בתרגום יוני המיוחס לשבעים זקנים, וזה שבוש, שאם בימי התרגום היוני לא היו המלות האלה בישעיה, גם אח"כ אין ספק כי לא נוספו, כי אז כבר היו ישראל מפוזרים בארצות והספרים היו ביד כל אדם, ושם התוספת איננו נופל רק בימים הקדמונים בימי בית ראשון, אם כן בהכרח כאמר או שמעתיקי התרגום היוני השמיטו המלות האלה בטעות, או שהמתרגמים עצמם השמיטו אותן מפני שלא הבינו ענינן. (כז) הנה שם ה' מלאכו שם אצל האל שנראה ביותר, או שעומד במקום ענין האל, כמו אלהים בשמך הושיעני (תהלים נ"ד ג'), ובשמי תרום קרנו (שם פ"ט כ"ה) ישגבך שם אלהי יעקב (שם כ' ב') ואולי הוא דרך כבוד דוגמת מה שאומרים גדולת המלך (la Maestà di) והכוונה המלך. וכבד משאה, מלי והמשאת האלה (שופטים כ' מ') היא התנשאות העשן (רא"בע) והטעם אחר שאמר בוער אפו, אמר שהוא מעלה עשן כבד, כמו וענן כבד על ההר. ורש"י ורד"ק פירשו לשון בערה, ונ"ל כי אין תאר כבד נופל על הבערה. בא ממרחק, כאלו מרחוק יראה, בעבור האש והעשן היוצאים ממנו. (כח) ורוחו, הרוח היוצא מפיו. כנחל שוטף עד צואר, הוא חזק ושוטף הכל, כמו נחל שוטף המגיע עד צוארו של אדם. יחצה, רש"י ורד"ק פירשו כראה כחולק גוף האדם לשני חלקים, כי עד צוארו הוא במים, וראשו למעלה, ונ"ל לקרוא יְחָצֶה, והטעם רוחו היוצא מפיו (כנחל שוטף המגיע עד צואר) יחצה הנה והנה להנפה גוים וכו'. להנפה גוים בנפת שוא, רוחו יְחָצֶה בכח גדול לנענע הגוים כאשר ינוע בכברה, אך הכברה הזאת והנענוע הזה הוא כנפת שוא ונענוע השמד, שבאותו נענוע

עֹבְדֵי הָאֲדָמָה בְּלִיל חָמִיץ יֹאכֵלוּ אֲשֶׁר־זֹרֶה בָרַחַת וּבַמִּזְרֶה:
(כה) וְהָיָה ׀ עַל־כָּל־הַר גָּבֹהַּ וְעַל כָּל־גִּבְעָה נִשָּׂאָה פְּלָגִים יִבְלֵי־
מָיִם בְּיוֹם הֶרֶג רָב בִּנְפֹל מִגְדָּלִים: (כו) וְהָיָה אוֹר־הַלְּבָנָה
כְּאוֹר הַחַמָּה וְאוֹר הַחַמָּה יִהְיֶה שִׁבְעָתַיִם כְּאוֹר שִׁבְעַת הַיָּמִים
בְּיוֹם חֲבֹשׁ יְהוָה אֶת־שֶׁבֶר עַמּוֹ וּמַחַץ מַכָּתוֹ יִרְפָּא: (כז) הִנֵּה
שֵׁם־יְהוָה בָּא מִמֶּרְחָק בֹּעֵר אַפּוֹ וְכֹבֶד מַשָּׂאָה שְׂפָתָיו מָלְאוּ זַעַם
וּלְשׁוֹנוֹ כְּאֵשׁ אֹכָלֶת: (כח) וְרוּחוֹ כְּנַחַל שׁוֹטֵף עַד־צַוָּאר יֶחֱצֶה

מקניך, בי"ו אע"פי שהוא לשון יחיד, כמו מוריך, ועיין למעלה א' ו. כר, מישור, כמו לבשו כרים הצאן (תהלים ס"ה י"ד) וממנו ככר. (כד) בליל, כן נקרא מאכל הבהמות, כמו אם יגעה שור על בלילו (איו ו ה'), בשדה בלילו יקצרו (שם כ"ד ו') והוא משרש בלל מענין בלבו וערוב, והפעל מזה ויבל לחמורים (שופטים י"ט כ"א), ע"ש שהיו מערבים בו מינים שונים. חמיץ, לשון חמץ, והטעם בליל מתובל במלח כדרך שעושים לבהמות, שערוב המלח במאכלם הוא להם כתבלים וגם טו לבריאותם, ובערבי נקרא חמץ בנקודה על הכ"די מין עשב הנקרא בלשון אשכנז Salzkraut ובאיטלקי erbacali ובלי החכמה Salsola Kali, ובני מזרח מאכילים אותו לבהמות (גיזי' בשם Bochart). אשר זרה, מרו התבואה יאכילו את הבהמות דגן נקי מן התבן. ברחת, לי רוח, שזורה לרוח. (כה) והיה על כל הר גבוה, משל על הצלחת יהודה אחר מגפת חיל סנחריב. ביום הרג רב, באותו זמן שיהיה הרג רב במחנה אשור. בנפול מגדלים, משל הוא והטעם כשיפלו חיילות גדולים, שהי כראים חזקים, ובלתי עלולים לנפול, כמו המגדלים. (כו) והיה אור הלבנה, ידוע כי אור משל על ההצלחה והשמחה, כמו שהחושך משל ע הצרה, והנה רבוי האור משל לרבוי השמחה, וכל זה במפלת חיל סנחרי כפירוש ר' משה הכהן, הביאו ראב"ע, וכפירוש רמב"ם ורד"ק וגם ד יצחק. שבעתים, כפול וגדול הרבה, כמו כי שבעתים יוקם קין (רד"ק) באור שבעת הימים, פירש הרמב"ם (מורה חלק ב' פרק כ"ט) שהו רומז אל שבעת הימים של חנוכת הבית אשר היו בימי שלמה, אשר ל היתה מעולם לאומה מעלה והצלחה ושמחת הכל כמו שהיתה בימי ההם; וה"א שבעת הימים סיוע לפירושו, שאם היה טעמו שיהיה האו כפול שבעתים כאלו יהיה ביום אחד אור של שבעה ימים הי"ל כאו שבעה ימים. וגיז' ולפניו Lovvth אמרו כי מלות כאור שבעת הימי

in guisa da sventolare le nazioni nel vaglio della perdizione, e sarà sulle mascelle dei popoli qual briglia che li farà traviare. (29) Voi intuonerete degli inni come la notte in cui viene consecrata la festa, e sentirete interna gioja come quelli che viaggiano accompagnati dal tamburo, per recarsi al monte del Signore, al Forte d'Israel. (30) Il Signore farà sentire la maestosa sua voce, e farà vedere il piombar del suo braccio; e ciò con isbuffante sdegno, fiamme di fuoco divoratore, procella, nembo, e sassosa grandine. (31) Sì, alla voce del Signore romperassi l'Assiro; bastone, col quale (il Signore) percoteva. (32) Suonerà allora cembali ed arpe ogni luogo, per dove sarà passata la verga fatale, (ogni luogo cioè) dove il Signore l'avrà fatta posare, e contro di cui col solo agitarla avrà pugnato. (33) Imperciochè

ג"ח), וגי"י פירש מטר סוחף, ולא מצאנו שרש זה אלא בענין שבירה. (לא) בשבט יכה, רא"בע, דון יצחק רנז"י וגי"י פירשו האל יכה את אשור בשבט, ויונתן ור"שי פירשו אשור שהיה מכה בשבט, ור"דק הביא שני הפירושים, ואני אומר מקול ה' יחת אשור אשר היה לפנים השבט אשר בו היה הו מכה. בשבט יכה, שבט אשר בו יכה, וכיוצא בזה עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה, שענינו (האיש) אשר עמו תמצא את אלהיך, וכן עמדי נא בחבריך וברוב כשפיך באשר יגעת מנעוריך (למטה מ"ז י"ב), שענינו אשר בהם יגעת מנעוריך, אף כאן בשבט יכה, שבט (אשר) בו יכה, והשמטת מלת אשר מצויה מאד. (לב) והיה כל מעבר מטה מוסדה, אחר שקרא את אשור שבט ה' קראו ג"כ מטה מוסדה כטעם הוי אשור שבט אפי ומטה הוא בידם זעמי, ומוסדה כטעם וצור להוכיח יסדתו (חבקוק א' י"ב), מטה שהיא נגזרת מהאל, וכן בשרש יעד הקרוב לשרש יסד, שמעו מטה ומי יעדה (מיכה ו' ט'), ובשני המקראות האלה מטה לשון נקבה, ומוסדה בינוני מבנין הָפְעַל (רא"בע). ומטה צריך להנקד בסגול, ולפי נקודו עתה הוא סמוך, מטה של גזרה; וכוונת הכתוב כי כל המקומות אשר עבר שבט האף הזה, הלא הוא אשור (וכטעם שוט שוטף כי יעבור), כלומר כל הארצות אשר בהם, ירננו יחדו בתופים ובכנורות (רש"י, Vitringa ורנז"י) ואמר והיה כל מעבר מטה מוסדה, ופירש ואמר אשר יניח ה' עליו כלומר כל מקום אשר יניח ה' עליו את שבט אפו, הוא אשור, כל המקומות ההמה יהיו בתופים ובכנורות. ודעת בה"ט, איננה כן, גם מלת יניח לפירושי צריכה להיות ביו"ד פתח ונו"ן דגושה, וכן הוא בנביאים כ"י על קלף שבידי. ובמלחמות תנופה

לַהֲנָפָה גוֹיִם בְּנָפַת שָׁוְא וְרֶסֶן מַתְעֶה עַל לְחָיֵי עַמִּים׃ (כט)
הַשִּׁיר יִהְיֶה לָכֶם כְּלֵיל הִתְקַדֶּשׁ־חָג וְשִׂמְחַת לֵבָב כַּהוֹלֵךְ
בֶּחָלִיל לָבוֹא בְהַר־יְהוָה אֶל־צוּר יִשְׂרָאֵל׃ (ל) וְהִשְׁמִיעַ יְהוָה
אֶת־הוֹד קוֹלוֹ וְנַחַת זְרוֹעוֹ יַרְאֶה בְּזַעַף אַף וְלַהַב אֵשׁ אוֹכֵלָה
נֶפֶץ וָזֶרֶם וְאֶבֶן בָּרָד׃ (לא) כִּי־מִקּוֹל יְהוָה יֵחַת אַשּׁוּר כַּשֵּׁבֶט
יַכֶּה׃ (לב) וְהָיָה כֹּל מַעֲבַר מַטֵּה מוּסָדָה אֲשֶׁר יָנִיחַ יְהוָה עָלָיו
בְּתֻפִּים וּבְכִנֹּרוֹת וּבְמִלְחֲמוֹת תְּנוּפָה נִלְחַם־בָּה (בם ק׳)׃

יכרית אותם, והזכיר ענין זה אצל רוח, כי זורים את התבואה לרוח ברחת ובמזרה. **נפת**, ידוע בלשון חז"ל. **להנפה**, הוא ע"ד לי ארמית, כמו להזדה (דניאל ה' כ'), ואולי בא כן להשאיר בו צורת שם נפה, שאם היה אומר להניף לא היה מובן שהוא מענין נפה, וכיוצא בזה לפי דעתי אם לא שריתך לטוב (ירמיה ט"ו י"א) הוא פעל הנגזר משם שארית, וכן וכל מקנך תזכר (שמות ל"ד י"ט) בא בקמץ הכ"ף להודיע שהוא מלשון זָכָר, וכן אפאיהם (דברים ל"ב כ"ו) הוא שלא כמנהג, לסימן שהוא מן פֵּאָה. **ורסן מתעה וגו'**, רוח ה' ידחה מחנה סנחריב לבוא לירושלם לנפול שם (רש"י) כאלו הוא על לחיי העמים ההם אשר במחנהו כרסן, כמו שהרסן יוליך הבהמה לאשר שמה רוח הרוכב עליה, אבל הרסן הזה יהיה רסן מתעה שיוליך העמים ההם למקום שימותו (דון יצחק). (כט) **השיר יהיה לכם**. אז תשירו בשמחה ותודו לה', כמו בלילה שמקדשים חג בכניסתו, וכ"ל כי כל חג במשמע, ומכאן שהיו מקדשים המועדים בכניסתם בשמחה ושירים, וסימן לדבר הקידוש שאנו מקדשים על היין, ורש"י (ע"פ המדרש) פירש כליל פסח מצרים, כלומר כליל התקדש החג הראשון אשר חוגגו ישראל מאז היותם לעם. ורא"בע ונ"ז פירשו כליל פסח של כל שנה ושנה, משום שנאמר ליל שמורים הוא לה', ומנהג ישראל בכל דור להודות לה' בלילה ההוא, אך לא מצאנו שיקרא חג סתם לפסח, אלא לסוכות. **כהולך בחליל לבוא בהר ה'**, כמי שבא מעירו לבוא לירושלם להקריב זבחים או להביא בכורים (רש"י) כמו שמכינו החליל מכה לפניהם עד שהגיעו קרוב לירושלם (בכורים פרק ג'). (ל) **ונחת זרועו**, לשון ירידה, כמו ותנחת עלי ידך (תהלים ל"ח ג'), יראה לכל איך זרועו יורדת בכח. **נפץ**, רוח סערה (רש"י), לשון ככלי יוצר תנפצם (רא"בע) והוא כטעם רוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים (מלכים א', י"ט

egli è di già preparato il Tofet; egli è anche questo apparecchiato pel Re, ed è profondo e largo: di fuoco e legna assai è il suo rogo, il soffio poi del Signore qual torrente di zolfo ivi arde.

יצחק רוזי וגיז). **גם הוא למלך הוכן**, מלך אשור לא מת שם, אבל הכוונה לשרוף כאלו יאבד חילו, והזכיר למלך כי התופת היה לכבוד המולך, וישעיה אוהב לשון הנופל על הלשון. **גם הוא**, ברוב הספרים **הוא** כתוב, **היא** קרי, וזה זר מאד, אחרי שהפעלים ערוך, הוכן העמיק הרחיב, כלם לשון זכר. אבל הנביאים כ"י על קלף שבידי **היא** כתיב, **הוא** קרי, וקריאה זו נכונה בעיני. ואולי האחרונים טעו בדברי רד"ק, כי כתב ותפתה זכרו בפסוק בלשון זכר ובלשון נקבה, וחשבו שלשון הנקבה הוא במלת **היא**, ולא הבינו שהוא במלת מדורתה ובמלת בה. אך מצאתי כי המסרה (בתהלים ע"ג ובמערכת הי) מקיימת גירסת הספרים, על כן משכתי ידי מלהגיה. **העמיק הרחיב**, התפת הזה הוא עמוק ורחב. העמיק הרחיב פעלים עומדים, כמו ילבינו, יאדימו. **מדורתה**, של תפת, והזכירו בל' זכר ובלשון נקבה, ומדורה ידוע בל"ח וביחזקאל כ"ד ט', והפעל דור (דור העצמים תחתיה, שם פסוק ה') ענינו (כדעת יונתן ורש"י) עריכת דברים הרבה זה אצל זה בשורה, וכן בתלמוד (קדושין דף פ"א) דייר גולפי, ופי' רש"י לשון דרי דרי (מגלה י"ב) שורות שורות. **נשמת**, נשימת ונפיחת ה', והוא משל. **בוערה בה**, איננו פעל יוצא כתרגום רוזי וגיז', אבל נשימת ה' דולקת בה כאלו היא נחל גפרית שלא תכבה. ורש"י ורד"ק פירשו מקרא זה על עונש הנשמה, אך לא מצאנו בכל הנבואות כשמדבר על מפלת האויבים שיזכיר עונש נשמתם גם לא מצאנו תפתה או תפת על ענין זה כלל, אלא שבימי בית שני, התחילו לקרוא מקום עונש הנשמות בשם גיהנם (ומזה גם בלי ערבי ובשאר לשונות) להיות גיא בן הנום מקום שרפת החיים, ולא מצאו לצייר עונש הנשמה הרוחנית, אלא ע"י האש שהוא ענש דק ביותר; ואחר שנקרא מקום עונש הנפשות גיהנם, חשבו שכן ראוי שיקרא ג"כ תפת שהוא שם גיא בן הנום. וגיז' (Thesaurus ערך גיא) כתב כי נ"ל שקראו כן למקום פורענות הנפשות, ע"ש שהוא מקום הרוחות הרעות. וגיא בן הנום היה מקום עבודת האלילים שהם הרוחות הרעות; וזה רחוק, כי גיא בן הנום לא היה מקום עבודת אלילים רבים אלא מולך לבדו, והאלילים לא היו בעיני הקדמונים, כמו הרוחות הרעות ומלאכי חבלה שלנו, אך היה בהם כח להרע ולהיטיב כרצונם.

(לג) כִּי־עָרוּךְ מֵאֶתְמוּל תָּפְתֶּה גַּם־הֻוא (היא ק׳) לַמֶּלֶךְ הוּכָן הֶעְמִיק הִרְחִב מְדֻרָתָהּ אֵשׁ וְעֵצִים הַרְבֵּה נִשְׁמַת יְהוָה כְּנַחַל גָּפְרִית בֹּעֲרָה בָּהּ׃

נלחם בם, חוזר למעלה, כל מקום אשר יניח ה' עליו שבט אפו, ובמלחמות תנופה נלחם בם, יהיו בתופים ובכנורות, וטעם ובמלחמות תנופה נלחם בם, כי הנה ע"י אשור שבט אפו לא הוצרך להלחם בגוים אלא מלחמות של תנופה, כלומר להניף עליהם המטה ההוא, כי מיד שהיו רואים המטה ההוא היו נופלים, והטעם שלא היו מתחזקים לעמוד בפני מלך אשור. ולפי הכתיב בה חוזר למטה, כי ה' נלחם באותה מטה כלומר ע"י אותה מטה, מלחמות תנופה (מוה"רר א"א איגל). **תנופה**, הגבהה והולכה והובאה, עיין משתדל שמות כ"ט כ"ד. וגיז' פירש כל זמן מעבר מטה גזרת ה' על חיל סנחריב להכותו, יהיו ישראל בתופים ובכנורות, בעוד יהיה ה' נוגף במחנה אשור, ישראל ירננו; ורחוק הוא מאד שיהיה מעבר על הזמן ולא על המקום, מלבד כי השמחה היתה לישראל אחרי תם המגפה, ולא בעודה, כי בלילה היתה. ורא"בע ורד"ק פירשו בכל מקום שיעבור מלאך ה' לנגוף במחנה אשור, יהיה בלא יגיעה, אלא בשמחה וכמי שמנגן בתוף וכנור ומלחמתו בהם לא תהיה אלא כמי שמניף ידו לנגן, וזה דחוק ורחוק מאד. ורוז' פירש מלחמות תנופה מלחמה חזקה, כמו מפני תנופת יד ה' צבאות אשר הוא מניף עליו (למעלה י"ט י"ו), וגיז' בפירושו פירש במלחמות תנופה בתנופות מלחמה (in agitationibus belli) והלקסיקון פירש bella agitationis, כלומר tumultuosa וכל זה איננו ענין תנופה. ודוגמת המקרא הזה לפי פירושי כי כל אוכל חמץ ונכרתה הנפש ההיא מישראל מיום הראשון עד יום השביעי, ונר אלהים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ה'. ואפשר ג"כ לפרש המקרא בלא סירוס, סנחריב ילחם בירושלם מלחמות תנופה, שלא תהיה מלחמתו אלא כאלו בא להעמיד עצמו תנופה לפני ה' להיות כזבח שם; ולפירוש זה יצדק יותר הכתיב שהוא בה, והוא חוזר לעיר ירושלם. (לג) **כי ערוך מאתמול תפתה**, תפת הוא גיא בן הנום, ושם היו שורפים בניהם ובנותיהם למולך (ירמיה ז' ל"א, מלכים ב' כ"ג י"ד), ונראה שנקרא כן ע"ש שהיו מתופפים שם בתפים לבלתי ישמע קול נאקת הנשרפים. ודעת Lorsbach ואחריו גיזי שהוא מלשון פרסי toften שענינו הבעיר אש; והראשון נראה לי עקר, כי נראה שהזכיר כאן תפתה מפני שהזכיר קודם לכן בתפים ובכנורות. והזכיר זה כאן למשל על מגפת חיל סנחריב, כאלו הוכן מקום שישרפו שם יחדו כל חיילותיו (רא"בע דין

(1) O voi, i quali andate in Egitto per soccorso, appoggiandovi sui cavalli; e confidate negli animali da calvacare, che ivi sono copiosi, e nei cavalieri che ivi sono in gran numero, invece di rivolgervi al Santo di Israel, e di ricorrere al Signore. (2) Ma anch' egli è savio, e manda ad effetto il (minacciato) male, nè trascura le proprie parole: egli si alza contro della malvagia genia, e contro il soccorso degl' iniqui. (3) Gli Egizj poi sono uomini e non già dèi, e i loro cavalli son di carne e non già di vento: appena il Signore stende la mano, inciampa quel che ajuta, e cade l' ajutato, e tutti insieme finiscono. (4) Ma così m' ha detto il Signore: Come freme il leone ed il leoncello stando sulla sua preda, il quale, quand' anche gli si raduni contro una frotta di pastori, non si spaventa alle loro grida, nè scoraggisce al loro fracasso: così il Signore Iddio Sabaot scenderà a mettersi in campo sul monte di Sion e sul colle di essa. (5) Come gli uccelli

ילילו, רק ה' יגיל עמו ועירו. יקרא עליו מלא רועים, רבוי רועים (כמו מלא הגוים בראשית מ"ח י"ט) שנאספים ע"י קריאה, כמו גם המה קראו אחריך מלא (ירמיה י"ב ו); ואמר יקרא על האסיפה בקריאה, כדרך שאומרים והאנשים אשר בבתים אשר עם בית מיכה נזעקו (שופטים י"ח כ"ב) ויצעקו העם אחרי שאול (שמואל א' י"ג ד'), על האסיפה ע"י צעקה. לא יענה, לא יכנע ולא ימס לבבו, כמו עד מתי מאנת לענות מפני (שמות יו"ד ג') אע"פי שלפי הנקוד זה קל וזה כפעל. לצבוא על הר ציון, לחנות על הר ציון כדי להגן עליו, וכמפורש במקרא שאחר זה. (ה) כצפרים עפות, על גוזליהם. גנון והציל פסוח והמליט, הכוונה יגן גנון ויציל ויפסח וימליט. הרי זה אחד ממשפטי לה"ק, בבוא פעל עבר או עתיד ואחריו המקור שלו (כמו כאן יגן ה' צבאות גנון) ואחריו יצטרך לבוא פעל אחר, לא יבא הפעל השני בעבר או עתיד, אלא במקור, כמו ויצא יצוא ושוב (בראש' ח' ז') כאלו כתוב ויצא יצוא וישב שוב; וכן הלכו הלוך וגעו (שמואל א' ו' י"ב) משפטו הלכו הלוך וגעו געה; וכן עלו עלה ובכה (שמואל ב' ט"ו ל') כאלו כתוב עלו עלה ובכו בכה, וכן ואכלתם אכול ושבוע (יואל ב' כ"ו) עניינו ואכלתם אכול ושבעתם שבוע. ולא ישתנה החק הזה גם אם נכנסה מלה אחרת בין העבר או העתיד ובין המקור, כגון ויכהו האיש הכה ופצוע (מלכים א' כ' ל"ז) עניינו ויכהו הכה ויפצעהו פצוע; וכן למעלה י"ט כ"ב ונגף ה' את מצרים נגוף ורפוא,

(א) הוֹי הַיֹּרְדִים מִצְרַיִם לְעֶזְרָה וְעַל־סוּסִים יִשָּׁעֵנוּ וַיִּבְטְחוּ
עַל־רֶכֶב כִּי רָב וְעַל פָּרָשִׁים כִּי־עָצְמוּ מְאֹד וְלֹא שָׁעוּ עַל־
קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל וְאֶת־יְהוָה לֹא דָרָשׁוּ׃ (ב) וְגַם־הוּא חָכָם וַיָּבֵא
רָע וְאֶת־דְּבָרָיו לֹא הֵסִיר וְקָם עַל־בֵּית מְרֵעִים וְעַל־עֶזְרַת
פֹּעֲלֵי אָוֶן׃ (ג) וּמִצְרַיִם אָדָם וְלֹא־אֵל וְסוּסֵיהֶם בָּשָׂר וְלֹא־
רוּחַ וַיהוָה יַטֶּה יָדוֹ וְכָשַׁל עוֹזֵר וְנָפַל עָזֻר וְיַחְדָּו כֻּלָּם יִכְלָיוּן׃
(ד) כִּי־כֹה אָמַר־יְהוָה ׀ אֵלַי כַּאֲשֶׁר יֶהְגֶּה הָאַרְיֵה וְהַכְּפִיר עַל־טַרְפּוֹ
אֲשֶׁר יִקָּרֵא עָלָיו מְלֹא רֹעִים מִקּוֹלָם לֹא יֵחָת וּמֵהֲמוֹנָם לֹא
יַעֲנֶה כֵּן יֵרֵד יְהוָה צְבָאוֹת לִצְבֹּא עַל־הַר־צִיּוֹן וְעַל־גִּבְעָתָהּ׃

(א) **הוי היורדים**, המשך הנבואה הקודמת, ולדעת רמ"י הנבואה הזאת על הושע בן אלה שנתחבר עם מצרים, אך ממה שמזכיר אח"כ ציון וירושלם נראה שאינו מדבר אלא על יהודה כמו למעלה. **רכב**, בהמה שרוכבים עליה, כמו למעלה כ"א ז'. (ב) **וגם הוא חכם**, הם יורדים מצרים לעזרה, ולא דרשו את ה', ולא בטחו בו, ועשו זה מהתחכמות, כי חכמה היא זו אצלם, ויחשבו כפתיות לחסות בה', והנביא אומר לא הם לבדם חכמים כי גם האל חכם, אלא יש הפרש בין חכמתו לחכמתם, כי הם מתפארים להביא טוב לארצם בהתחברם למצרים, והטוב ההוא לא יהיה ולא יבא, והאל אומר להביא עליהם רע, והרע ההוא יבא, ואת דבריו לא יסיר ולא ישנה, כי קום יקום על בית מרעים וגו'. וראב"ע, רד"ק ורוזי' פירשו וגם הוא חכם שהוא יודע מחשבות אדם; וגיז' פירש וגם הוא חכם כנגד חכמת מצרים, יאמר הנה מצרים נחשבים כחכמים וגבורים, אך גם הוא חכם, אלא שהוא מוכרח להביא רעה על הרשעים, והנה בפסוק הקודם לא רמז כלל על חכמת מצרים, ולא אמר שהיו בני יהודה בוטחים בחכמת מצרים, אלא בסוסיהם וברכבם, גם מלת ויבא מתיישבת יותר לפי פירושי. **לא הסיר**, נ"ל לא הסיר מנגד עיניו, לא שכח, לא זנח ועזב, כמו חי אל הסיר משפטי (איוב כ"ז ב'). (ג) **בשר ולא רוח**, ראב"ע, רד"ק, רוזי' וגיז' פירשו גופניים ולא רוחניים, ונ"ל שהכוונה רוח ואויר, והטעם שאפשר להרגם ולאבדם כאויר שאינו נתפש ואינו נראה. **וה' יטה ידו**, אם יטה ידו אז יכשל עוזר וכו', לא שכן יהיה. (ד) **כי כה אמר**, מצרים לא יועילו ולא

svolazzanti (sui loro piccoli), il Signore Sabaot riparerà Gerusalemme, e la salverà, vi passerà sopra e la scamperà. (6) Farete allora ritorno, figli d'Israel, a Lui, al quale (alcuni di voi) eransi gravemente ribellati. (7) Sì, in allora ciascheduno abborrirà i propri idoli di argento ed oro, che le vostre mani fecero per voi (per vostra) rovina. (8) L'Assiro cadrà per la spada di tutt'altro che d'uomo, la spada di tutt'altro che mortale lo divorerà: egli fuggirassene innanzi alla spada, e i suoi giovani diventeranno tributarj. (9) Ciò ch'era sua rupe (e difesa) contro ogni timore, sparirà; ed i suoi grandi si spaventeranno al vedere un vessillo: dice così il Signore, il quale tiene un fuoco in Sion, ed un forno in Gerusalemme.

(ז) **אשר עשו לכם ידיכם חטא**, ברש"י כ"י על קלף שבידי כתוב אשר עשו לכם ידיכם את האלילים להיות לכם חטא. וכן גיז' פירש אשר עשו לכם ידיכם לחטאת. וכ"ל שהוא דבר שאין צורך לאמרו שעשיית האלילים היא חטא, או היא לחטא; וכ"ל שמלת חטא עניינה כאן לרע לכם, כמו ויהי בדבר הזה לחטאת בית ירבעם ולהכחיד ולהשמיד מעל פני האדמה (מלכים א' י"ג ל"ד). (ח) **ונפל אשור בחרב לא איש**, אלא בחרב האל, היא המגפה. **ונס לו מפני חרב וגו'**, אחר מגפת אכלוסיו אצל ירושלים, יאלם אשור ולא יגבר עוד על שאר אומות, אבל ינוס מפני חרב ובחוריו למס יהיו, הכל כמשמעו. כך כ"ל עתה, אב תר"כג. ולשעבר הייתי מפרש ונס לו מפני חרב ה', למס יהיו, ימס לבבם, כפירוש רס"ג ור"דק ואחרים. ובתרגום היוני ובתרגום יירונימוס, ונס לא מפני חרב באל"ף, ואחריהם הלכו Dathe, Doederlein, ורוז', ואין צורך. ויונתן תרגם כמפני חרב. (ט) **וסלעו ממגור יעבור**, מה שהיה סלעו ומעוזו (של אשור הנזכר) להצילו מכל יראה ופחד, יעבור מן העולם. כך כ"ל עתה, אב תר"כג, והוא כנגד הטעמים. ובתחלה הייתי מפרש: אשור שהוא כמשל לסלע תקיף, יעבור מכאן מיראה ופחד, עיין משתדל, דברים ל"ב י"ז. ורוז' וגיז' פירשו יעבור מהלאה לסלעו, מהלאה למגדלים ומצדות שהקים לו, כי לא יבטח להשגב בהן. **וחתו מנס שריו**, לבב שריו ימס, וכל זמן שיראו נס אויב יחתו. **אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלם**, שהכין שם אש לאכול מחנה אשור, והוא דרך משל (ויונתן רש"י ור"דק, אלא שיונתן קורא אשר אור לו בציון, זיו לצדיקים, ותנור לרשעים); ורא"בע רוז' וגיז' פירשו שהוא כעבד בציון על המזבח, ודון יצחק פירש שיש לו שם דירה קבועה, כדרך שאומרים focolare על בית דירת האדם.

(ה) כְּצִפֳּרִים עָפוֹת כֵּן יָגֵן יְהוָה צְבָאוֹת עַל־יְרוּשָׁלָ͏ִם גָּנוֹן וְהִצִּיל
פָּסֹחַ וְהִמְלִיט׃ (ו) שׁוּבוּ לַאֲשֶׁר הֶעְמִיקוּ סָרָה בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃
(ז) כִּי בַּיּוֹם הַהוּא יִמְאָסוּן אִישׁ אֱלִילֵי כַסְפּוֹ וֶאֱלִילֵי זְהָבוֹ
אֲשֶׁר עָשׂוּ לָכֶם יְדֵיכֶם חֵטְא׃ (ח) וְנָפַל אַשּׁוּר בְּחֶרֶב לֹא־אִישׁ
וְחֶרֶב לֹא־אָדָם תֹּאכְלֶנּוּ וְנָס לוֹ מִפְּנֵי־חֶרֶב וּבַחוּרָיו לָמַס יִהְיוּ׃
(ט) וְסַלְעוֹ מִמָּגוֹר יַעֲבוֹר וְחַתּוּ מִנֵּס שָׂרָיו נְאֻם־יְהוָה אֲשֶׁר־
אוּר לוֹ בְּצִיּוֹן וְתַנּוּר לוֹ בִּירוּשָׁלָ͏ִם׃

יגפהו נגוף וירפאהו רפוא; וכן כאן הרי הוא כאלו כתוב יגן גנון והציל הַצֵּל ויפסח פסוח והמליט הַמְלֵט, אלא שהיה הדבר קשה שיבואו ארבעה מקורים רצופים בלי שום דבר מפסיק ביניהם, לכך לא אמר גנון והַצֵּל פסוח והַמְלֵט, אך אמר והציל והמליט שהם עבר מהופך לעתיד,

ויוכלו ג"כ להתפרש כמקור, ע"ד עד השמידך אותם (דברים ז' כ"ד). פסוח, ענין דלוג (רש"י), כמו ופסח ה' על הפתח (ראב"ע). ובשמות י"ב י"ג כתב רש"י: ופסחתי, וחמלתי, ודומה לו פסוח והמליט, ואני אומר כל פסיחה לשון דלוג וקפיצה וכו' ע"ש. וכאן (בישעיה) כתב רש"י: ויש עוד לפותרו לשון קיום — ואמר זה מפני שאונקלוס תרגם ופסחתי, ואיחוס, זבח פסח (שמות י"ב כ"ז) דבח חייס. וכן יונתן תרגם כאן יגין. אבל כל זה אינו אלא תקון לשון שתקנו המתרגמים, עיין אוהב גר, כתיב שלישי. והנכון כדעת בני אוהב גר ע"ה, שהמליצה לקוחה מן הצפורים העפות שמקפצים ממקום למקום להציל את בניהם (דוגמת פוסחים על שתי הסעפים שהיא ג"כ מליצה לקוחה מן העופות). וכן גנון הוא לקוח מן הצפורים, כטעם באברתו יסך לך. (ו) **שובו**, צווי במקום עתיד, כשתראו כי הבטחון אשר בטחתם במצרים יהיה לכם לבושת, וה' בכחו הגדול יציל את ירושלים מכף מלך אשור, אז אתם בני ישראל תשובו אל ה', אשר קצת מכם העמיקו לסור ממנו ולמרוד בו. **העמיקו סרה**, הרבו והגדילו סרה, על דרך העמיקו שחתו (הושע ט' ט'). **סרה**, ענין ריחוק ומרידה, מלשון סורר ומורה; ומה שכתבתי למעלה (א' ה') על מלת סרה, נ"ל עתה (סיון תר"כג) נכון וקיים בכל שאר מקומות שבא בהם השם הזה, חוץ מהמקרא ההוא (על מה תכו עוד תוסיפו סרה) והמקרא הזה (העמיקו סרה), שיותר נכון לפרשו בשני מקראות הללו להוראת ריחוק ומרידה. וכיוצא בזה פירש ראב"ע שובו לַשֵּׁם אתם בני ישראל שהעמקתם לו סרה, מגזרת סורר·

XXXII.

Immagine della futura prosperità della Giudea dopo la ruina del nemico esercito assiro.

---

(1) Ecco, il re regnerà per la giustizia, ed i grandi saran grandi per far diritto. (2) L'uomo si troverà come in un ritiro dal vento, in un ricetto dal nembo; come presso rivi d'acqua corrente in luogo arido, come all'ombra di grave roccia in suolo sitibondo. (3) Più non saranno intonacati gli occhi, e le orecchie udranno. (4) La mente degli sconsiderati intenderà saggezza, e la lingua dei balbi profferirà speditamente parole chiare.

(רד"ק). השע הוא מן הכפולים, ותשעינה מנחי למ"ד ה"א **עיני רואים ואזני שומעים**, עיני בני אדם ואזני בני אדם אשר מטבעם להיות רואים ושומעים; וא"א לתרגם מליצה זאת כתקונה בלשונותינו. **תקשבנה**, לא כמנהג חוץ מכאן בבנין הקל, והנה האזנים קושבות, והאדם מקשיב בהטותו אזניו; וכל זה אמנם ומה שאחריו משל נאות על זמן ממלכת הצדיק, כי במשול רשעים יאנח עם והפחד והמבוכה הבאה לרגליו מאבדים ומשממים לב העם, ויהיה עור וחרש, כאלו לא יראה ולא ישמע ולא יבין, ולא יוכל לדבר מה שבלבו כאלו יהיה עלג. וגיזניוס ורוזן פירשו רואים נביאים, ושומעים על העם, אך מעולם לא אמר ישעיה שהיו עיני הנביאים טוחות, ומלבד זה אין המשך הפרשה הזאת מדבר כלל על השמיעה לנביאים, אלא על התפשטות הצדק והמשפט. גם גיזו' פירש על השמיעה בקול הנביאים, ופירש ולשון עלגים תמהר לדבר צחות על המלעיגים בדבר ה' ובתורתו, וזה שבוש, כי העלג לא ילעיג, אבל המדבר צחות הוא המלעיג. ובס' השרשים לר"דק לא נזכר

לב.

נבואה על הצלחת מלכות יהודה אחר מגפת
חיל אשור.

(א) הֵן לְצֶדֶק יִמְלָךְ־מֶלֶךְ וּלְשָׂרִים לְמִשְׁפָּט יָשֹׂרוּ׃ (ב)
וְהָיָה־אִישׁ כְּמַחֲבֵא־רוּחַ וְסֵתֶר זָרֶם כְּפַלְגֵי־מַיִם כְּצָיוֹן כְּצֵל
סֶלַע־כָּבֵד בְּאֶרֶץ עֲיֵפָה׃ (ג) וְלֹא תִשְׁעֶינָה עֵינֵי רֹאִים וְאָזְנֵי

(א) הן, הנביא הרואה את הנולד פותח דבריו ואומר הנה זה מה שאני רואה. לצדק ימלך מלך וגו'. אחר מפלת סנחריב, כשיהיה העם שומע בקול הנביא, אז יהיה כח במלך להחליף השרים הרעים בטובים, ואז המלך ימלוך לעשות צדק, והשרים ישורו לעשות משפט. ולשרים, כמו והשרים, כאלו אמר ולענין השרים. הנה הם למשפט ישורו, ובל' רומי quod attinet ad. ישרו, קל מן שרר. ודון יצחק פירש המלך יהיה לצדק, ויהיה גם לשהשרים במשפט ישורו, הוא יגרום שהשרים למשפט ישורו. (ב) והיה איש, כל אדם ישב אז לבטח, ויחסה בצדקת המלך והשרים שיעשו לו דין. כמחבא, כבמחבא, וכן וסתר, ובסתר, כפלגי, כבפלגי, כצל כבצל, ודוגמתם רבים במקרא, ועיין למעלה א' כ"ה, וכן ובניתיה כימי עולם (עמוס ט' י"א) כבימי, העמיקו שחתו כימי הגבעה (הושע ט' ט') כבימי, כפרץ רחב יאתיו (איוב ל' י"ד) כבפרץ, וכן כמים הפנים לפנים (משלי כ"ז י"ט) כבמים, כלומר כמו שהאדם המסתכל במים הוא רואה בתוכם דמות פניו, והפנים הנראים במים הם מתקרבים ומתרחקים ממנו כפי מה שהוא מתקרב ומתרחק מן המים, כן לב האדם לחברו. והמפרשים כלם (חוץ מיונתן) פירשו כי המלך או כל אחד מהשרים יהיו כמחבא וסתר לבני העם. (ג) ולא תשעינה, מענין ועיניו השע, (למעלה ו' י'), שני פרטים בענין אחד

svolazzanti (sui loro piccoli), il Signore Sabaot riparerà Gerusalemme, e la salverà, vi passerà sopra e la scamperà. (6) Farete allora ritorno, figli d'Israel, a Lui, al quale (alcuni di voi) eransi gravemente ribellati. (7) Sì, in allora ciascheduno abborrirà i propri idoli di argento ed oro, che le vostre mani fecero per voi (per vostra) rovina. (8) L'Assiro cadrà per la spada di tutt'altro che d'uomo, la spada di tutt'altro che mortale lo divorerà: egli fuggirassene innanzi alla spada, e i suoi giovani diventeranno tributarj. (9) Ciò ch'era sua rupe (e difesa) contro ogni timore, sparirà; ed i suoi grandi si spaventeranno al vedere un vessillo: dice così il Signore, il quale tiene un fuoco in Sion, ed un forno in Gerusalemme.

(ז) **אשר עשו לכם ידיכם חטא**. בר״שי כ״י על קלף שבידי כתוב אשר עשו לכם ידיכם את האלילים להיות לכם חטא. וכן גיז׳ פירש אשר עשו לכם ידיכם לחטאת. וכ״ל שהוא דבר שאין צורך לאמרו שעשיית האלילים היא חטא, או היא לחטא; וכ״ל שמלת חטא ענינה כאן לרע לכם, כמו ויהי בדבר הזה לחטאת בית ירבעם ולהכחיד ולהשמיד מעל פני האדמה (מלכים א׳ י״ג ל״ד). (ח) **ונפל אשור בחרב לא איש**, אלא בחרב האל, היא המגפה. **ונס לו מפני חרב וגו׳**, אחר מגפת אכלוסיו אצל ירושלים, יחלש אשור ולא יגבר עוד על שאר אומות, אבל ינוס מפני חרב ובחוריו למס יהיו, הכל כמשמעו. כך כ״ל עתה, אב תר״כג. ולשעבר הייתי מפרש ונס לו מפני חרב ה׳, למס יהיו, ימס לבבם, כפירוש רס״ג ור״דק ואחרים. ובתרגום היוני ובתרגום ירונימוס, ונס לא מפני חרב באל״ף, ואחריהם הלכו Dathe, Doederlein, ורוז׳, ואין צורך. ויונתן תרגם כמפני חרב. (ט) **וסלעו ממגור יעבור**, מה שהיה סלעו ומעוזו (של אשור הנזכר) להצילו מכל יראה ופחד, יעבור מן העולם. כך כ״ל עתה, אב תר״כג, והוא כנגד הטעמים. ובתחלה הייתי מפרש: אשור שהוא כמשל לסלע תקיף, יעבור מכאן מיראה ופחד, עיין משתדל, דברים ל״ב י״ז. ורוז׳ וגיז׳ פירשו יעבור מהלאה לסלעו, מהלאה למגדלים ומצדות שהקים לו, כי לא יבטח להשגב בהן. **וחתו מנס שריו**, לבב שריו ימס, וכל זמן שיראו נס אויב יחתו. **אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלם**, שהכין שם אש לאכול מחנה אשור, והוא דרך משל (ויונתן הש״י ור״דק, אלא שיונתן קורא אשר אור לו בציון, וזה לצדיקים, ותנור לרשעים); ורא״בע רוז׳ וגיז׳ פירשו שהוא כעבד בציון על המזבח, ודין יצחק פירש שיש לו שם דירה קבועה, כדרך שאומרים focolare על בית דירת האדם.

(ה) כְּצִפֳּרִים עָפוֹת כֵּן יָגֵן יְהוָה צְבָאוֹת עַל־יְרוּשָׁלָםִ גָּנוֹן וְהִצִּיל
פָּסוּחַ וְהִמְלִיט׃ (ו) שׁוּבוּ לַאֲשֶׁר הֶעְמִיקוּ סָרָה בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃
(ז) כִּי בַּיּוֹם הַהוּא יִמְאָסוּן אִישׁ אֱלִילֵי כַסְפּוֹ וֶאֱלִילֵי זְהָבוֹ
אֲשֶׁר עָשׂוּ לָכֶם יְדֵיכֶם חֵטְא׃ (ח) וְנָפַל אַשּׁוּר בְּחֶרֶב לֹא־אִישׁ
וְחֶרֶב לֹא־אָדָם תֹּאכְלֶנּוּ וְנָס לוֹ מִפְּנֵי־חֶרֶב וּבַחוּרָיו לָמַס יִהְיוּ׃
(ט) וְסַלְעוֹ מִמָּגוֹר יַעֲבוֹר וְחַתּוּ מִנֵּס שָׂרָיו נְאֻם־יְהוָה אֲשֶׁר־
אוּר לוֹ בְּצִיּוֹן וְתַנּוּר לוֹ בִּירוּשָׁלָםִ׃

יגפהו נגוף וירפאהו רפוא; וכן כאן הרי הוא כאלו כתוב יגן גנון והציל הַצֵּל ויפסח פסוח והמליט הַמְלֵט, אלא שהיה הדבר קשה שיבואו ארבעה מקורים רצופים בלי שום דבר מפסיק ביניהם, לכך לא אמר גנון והַצֵּל פסוח והַמְלֵט, אך אמר והציל והמליט שהם עבר מהופך לעתיד,

ויוכלו ג"כ להתפרש כמקור, ע"ד עד השמידך אותם (דברים ז׳ כ"ד). פסוח, ענין דלוג (רש"י), כמו ופסח ה׳ על הפתח (רא"בע). ובשמות י"ב י"ג כתב רש"י: ופסחתי, וחמלתי, ודומה לו פסוח והמליט, ואני אומר כל פסיחה לשון דלוג וקפיצה וכו׳ ע"ש. וכאן (בישעיה) כתב רש"י: ויש עוד לפותרו לשון חיים — ואמר זה מפני שאנקלוס תרגם ופסחתי, ואיחוס, זבח פסח (שמות י"ב כ"ז) דבח חיס. וכן יונתן תרגם כאן יציל. אבל כל זה אינו אלא תקון לשון שתקנו המתרגמים, עיין אוהב גר, כתיב שלישי. והנכון כדעת בני אוהב גר ע"ה, שהמליצה לקוחה מן הצפורים העפות שמקפצים ממקום למקום להציל את בניהם (דוגמת פוסחים על שתי הסעפים שהיא ג"כ מליצה לקוחה מן העופות). וכן גנון הוא לקוח מן הצפורים, כטעם באברתו יסך לך. (ו) שובו. כנוי במקום עתיד, כשתראו כי הבטחון אשר בטחתם במצרים יהיה לכם לבושת, והי׳ בכחו הגדול יציל את ירושלים מכף מלך אשור, אז אתם בני ישראל תשובו אל ה׳, אשר קנה מכם העמיקו לסור ממנו ולמרוד בו. העמיקו סרה, הרבו והגדילו סרה. על דרך העמיקו שחתו (הושע ט׳ ט׳). סרה, ענין ריחוק ומרידה, מלשון סורר ומורה; ומה שכתבתי למעלה (א׳ ה׳) על מלת סרה, כ"ל עתה (סיון תר"כג) ככון וקיים בכל שאר מקומות שבא בהם השם הזה, חוץ מהמקרא ההוא (על מה תכו עוד תוסיפו סרה) והמקרא הזה (העמיקו סרה), שיותר נכון לפרשו בשני מקראות הללו להוראת ריחוק ומרידה. וכיוצא בזה פירש רא"בע שובו לַשֵׁם אתם בני ישראל שהעמקתם לו סרה, מגזרת סורר·

XXXII.

Immagine della futura prosperità della Giudea dopo la ruina del nemico esercito assiro.

---

(1) Ecco, il re regnerà per la giustizia, ed i grandi saran grandi per far diritto. (2) L'uomo si troverà come in un ritiro dal vento, in un ricetto dal nembo; come presso rivi d'acqua corrente in luogo arido, come all'ombra di grave roccia in suolo sitibondo. (3) Più non saranno intonacati gli occhi, e le orecchie udranno. (4) La mente degli sconsiderati intenderà saggezza, e la lingua dei balbi profferirà speditamente parole chiare.

(רד"ק). השע הוא מן הכפולים, ותשעינה מנחי למ"ד ה"א **עיני רואים ואזני שומעים**, עיני בני אדם ואזני בני אדם אשר מטבעם להיות רואים ושומעים; וא"א לתרגם מליצה זאת כתקונה בלשונותינו. **תקשבנה**, לא נמצא חוץ מכאן בבנין הקל, והנה האזנים קושבות, והאדם מקשיב בהטותו אזניו; וכל זה אמנם ומה שאחריו משל נאות על זמן ממלכת הצדיק, כי בממשל רשעים יאנח עם והפחד והמבוכה הבאה לרגליו מאבדים ומשעממים לב העם, ויהיה עור וחרש, כאלו לא יראה ולא ישמע ולא יבין, ולא יוכל לדבר מה שבלבו כאלו יהיה עלג. וגרוציוס ורוזן פירשו רואים נביאים, ושומעים על העם, אך מעולם לא אמר ישעיה שהיו עיני הנביאים טוחות, ומלבד זה אין המשך הפרשה הזאת מדבר כלל על השמיעה לנביאים, אלא על התפשטות הצדק והמשפט. גם גיזי פירש על השמיעה בקול הנביאים, ופירש ולשון עלגים תמהר לדבר נחות על המלעיגים בדבר ה' ובתורתו, וזה שבוש, כי העלג לא ילעיג, אבל המדבר נחות הוא המלעיג. ובס' השרשים לר"דק לא נזכר

לב.

נבואה על הצלחת מלכות יהודה אחר מגפת חיל אשור.

(א) הֵן לְצֶדֶק יִמְלָךְ־מֶלֶךְ וּלְשָׂרִים לְמִשְׁפָּט יָשֹׂרוּ׃ (ב) וְהָיָה־אִישׁ כְּמַחֲבֵא־רוּחַ וְסֵתֶר זָרֶם כְּפַלְגֵי־מַיִם בְּצָיוֹן כְּצֵל סֶלַע־כָּבֵד בְּאֶרֶץ עֲיֵפָה׃ (ג) וְלֹא תִשְׁעֶינָה עֵינֵי רֹאִים וְאָזְנֵי

(א) הן, הנביא הרואה את הנולד פותח דבריו ואומר הנה זה מה שאני רואה. לצדק ימלך מלך וגו'. אחר מפלת סנחריב, כשיהיה העם שומע בקול הנביא, אז יהיה כח במלך להחליף השרים הרעים בטובים, ואז המלך ימלוך לעשות צדק, והשרים ישורו לעשות משפט. ולשרים, כמו והשרים, כאלו אמר ולענין השרים. הנה הם למשפט ישורו, ובל' רומי quod attinet ad. ישרו, קל מן שרר. ודון יצחק פירש המלך יהיה לצדק, ויהיה גם לשהשרים במשפט ישורו, הוא יגרום שהשרים למשפט ישורו. (ב) והיה איש. כל אדם ישב אז לבטח, ויחסה בצדקת המלך והשרים שיעשו לו דין. כמחבא, כבמחבא, וכן וסתר, ובסתר, כפלגי כבפלגי, כצל כבצל, ודוגמתם רבים במקרא, ועיין למעלה א' כ"ה, וכן ובכיתיה כימי עולם (עמוס ט' י"א) כבימי, העמיקו שחתו כימי הגבעה (הושע ט' ט') כבימי, כפרץ רחב יאתיו (איוב ל' י"ד) כבפרץ, וכן כמים הפנים לפנים (משלי כ"ז י"ט) כבמים, כלומר כמו שהאדם המסתכל במים הוא רואה בתוכם דמות פניו, והפנים הנראים במים הם מתקרבים ומתרחקים ממנו כפי מה שהוא מתקרב ומתרחק מן המים, כן לב האדם לחברו. והמפרשים כלם (חוץ מיונתן) פירשו כי המלך או כל אחד מהשרים יהיו כמחבא וסתר לבני העם. (ג) ולא תשעינה, מענין ועיניו השע, (למעלה ו' י'), שני פרשים בענין אחד

(5) L' uomo infame più non verrà qualificato magnate, nè principe il fraudolento. (6) Conciossiachè l' uomo infame tièn discorsi infami, e colla mente macchina iniquità; di commettere scelleratezze, ed in faccia al Signore (cioè giurando) profferire inganni, per ridurre

גזרתו מן עלה נבל (כראב"ע), ונבל נגזר מן נפל, אלא שיורה מה שבנפילתו נשחת ותאבד צורתו ותשתנה מראיתו; כך העלה והציץ בנפלם ייבשו ויתמוללו, והחי בנפלו מת ותשחת צורתו נקרא נְבֵלָה; ומי שהשחית דרכו ואבדה ממנו (דרך משל) צורת האדם, והוא נבזה כנבלה, נקרא נָבָל; ויקראו נְבָלָה כל מעשה מגונה, ונָבָל כל איש מגונה, ולפעמים יקראו נבל למי שאינו נכבד כמו הכמות נבל ימות אבנר (ש"ב ג' ל"ג): ומלית עשה נבלה ענינה עשה מעשה שהוא מגונה בעצמו; אבל עשה נבלה בחברו או עם חברו אין הטעם שעשה מעשה שהוא בעצמו מגונה, אלא שעשה לחברו דבר שמביא חרפה עליו, כמו כי נבלה עשה בישראל (בראשית ל"ד ז'), לבלתי עשות עמכם נבלה (איוב מ"ב ח') (Coccejus) **ולבו יעשה און**, יחרוש ויחשב. **לעשות חנף**, אין חנף מענין חלקלקות כלל, ואף לא זלזול ביראת ה' (כדעת רוזי), אלא כל מעשה משחית ונתעב, ועיין למעלה כ"ד ה'. **ולדבר אל ה' תועה**, נ"ל (היום ז' שבט תר"כג) לדבר תועה ודברי מרמה נכח פני ה', כלומר בשבועה. **להריק נפש רעב** וגו', לגזול העניים (שאין להם עוזר) ולהורידם לתכלית העוני והמחסור, ואמר דרך הפלגה שמי שכבר הוא רעב הם גורמים לו שתהיה נפשו ריקה, כלומר בתכלית הרעב, ומי שהוא צמא הם גורמים לו שיצמא יותר ולא יהיה לו משקה כלל. **יחסיר**, יעשה שיחסר לו משקה, שיהיה המשקה נעדר ממנו. שרש חסר מורה העדר, לא גרעון בלבד, כמו שכתבתי במשתדל (בראשית ח'): **ויחסרו המים**, אין ענינו גרעון, אלא העדר, והכוונה כי מקצה ק"ן יום קצת מן המקומות היותר גבוהים נשארו בלי מים. **והמים היו הלוך וחסור**, היו הולכים ונעדרים גם משאר מקומות שלא היו גבוהים כל כך כהרי אררט. ובפירושי כ"י ביארתי יותר, וזה לשוני: והנה בעצם היום ההוא שנשארו מגולים המקומות היותר גבוהים, נחה התבה על הרי אררט שאינם ההרים היותר גבוהים (וכן היא דעת הרמב"ן), והיו עדיין מכוסים במים כל אותו שיעור שהיתה התבה משוקעת במים. אבל בעל סדר עולם ואחריו רש"י האמינו כי הרי אררט הם היותר גבוהים, והוקשה להם כי בהכרח היתה התבה משוקעת במים שיעור מה, והיתה צריכה לנוח קודם שיהיה ראש ההר מגולה, לפיכך פירשו ויחסרו המים, שהתחילו להתמעט, לא שנעדרו מכל וכל; ומתוך כך הוצרכו לשנות הקדמים האמורים בפרשה הזאת

שֹׁמְעִים תִּקְשַׁבְנָה׃ (ד) וּלְבַב נִמְהָרִים יָבִין לָדָעַת וּלְשׁוֹן עִלְּגִים תְּמַהֵר לְדַבֵּר צָחוֹת׃ (ה) לֹא־יִקָּרֵא עוֹד לְנָבָל נָדִיב וּלְכִילַי לֹא יֵאָמֵר שׁוֹעַ׃ (ו) כִּי נָבָל נְבָלָה יְדַבֵּר וְלִבּוֹ יַעֲשֶׂה־אָוֶן לַעֲשׂוֹת חֹנֶף וּלְדַבֵּר אֶל־יְהוָה תּוֹעָה לְהָרִיק נֶפֶשׁ רָעֵב

בנין הקל משרש קשב, ואולי המעתיקים השמיטוהו בטעות. ור' אליה בחור בזכרונו כתב בפירוש כי לא נמצא בקל, וה' יצילנו משגיאות. (ד) **תמהר לדבר צחות**, תדבר מהר ובלא עכוב דברים נאים וברורים. ורוז"ו ובין, פירשו תמהר לשון סופר מהיר, (תהלים מ"ה ב'), ומהיר צדק (למעלה ט"ז ה'), לשון בקיאות וידיעה, ולפי הענין אין צורך לפירוש זה, ולפי הדקדוק הוא שבוש, כי המדקדקים הבדילו בין ענין לענין, (עיין למעלה ט"ז ה') וטעמו מה שענינו בקיאות משקל רפה ומה שענינו זריזות משקל דגוש (חוץ ממלת מְהֵרָה), ומלת תמהר שהיא בפתח המ"ם היא משקל דגוש ואין לה ענין עם מָהִיר; גם רחוק הוא שיהיה בנין פִּעֵל (תמהר) מורה על תכונת הענין בלא פעולה; ומלת נִמְהָרִים אע"פי שלפי הנראה מלשון זריזות נגזרה, מכל מקום אחר שהושאלה להורות ביחוד על הפתיות והאולת, עשוהו משקל רפה להבדילו מענין זריזות. **צחות**, מלות נאות (רא"בע). (ה) **לא יקרא, לא יאמר**, הכוונה שהנבל לא יהיה נדיב, והכילי לא יהיה שוע (עיין למעלה א' כ"ו). **נדיב**, איננו שם תאר למי שידו פתוחה, כדעת המפרשים כלם, ואין ענינו אלא כמו שר וקצין, כמו באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם (במדבר כ"א י"ח), שיתמו נדיבימו כעורב וכזאב וכזבח וכצלמונע כל נסיכימו (תהלים פ"ג י"ב), להושיבי עם נדיבים עם נדיבי עמו (שם קי"ג ח'), להושיב עם נדיבים וכסא כבוד ינחילם (שמואל א' ב' ח'), שופך בוז על נדיבים (איוב י"ב כ"א, ותהלים ק"ז מ'), כי תאמרו איה בית נדיב ואיה אהל משכנות רשעים (איוב כ"א כ"ח), האמור למלך בליעל רשע אל נדיבים (שם ל"ד י"ח), ויבואו פתחי נדיבים (למעלה י"ג ב'), וסוף דבר לא מצאנו נדיב תאר למי שידו פתוחה, אלא נדיב לב, ופירושו מי שלבו גדול (magnanimus), ואין נדיב בכל מקום אלא שר וגדול, וכן (ד"ה א' כ"ח כ"א) לכל נדיב בחכמה, ענינו גדול ומצוין בחכמה, וכן שוע לא נמצא אלא פעם אחת, וגם ענינו שר. אשר לא נשא פני שרים ולא נִכַּר שוע לפני דל (איוב ל"ד י"ט), וכן פירש כאן רש"י שוע לשון אדון. **ולכילי**, מן נכל, הוא הערום הנוכל וחורש רע (רש"י), וכן בסורי כילא, וכן תרגם יירונימוס fraudulentus (גיזי). (ו) **כי נבל נבלה ידבר וגו'**, ולכן באמת איננו ראוי להיות לראש ולשר. **נבל**, תחלת

l' affamato a sentirsi vuoto, e rendere l' assetato privo di bevanda. (7) Il fraudolento usa arti malvagie; egli fa scellerati disegni, onde ruinare i miseri con menzogne, ed il povero quando difende la propria causa. (8) Ed il magnate fa magnanimi divisamenti, ed è egli che merita alzarsi alle dignità. (9) Donne tranquille, alzatevi, udite la mia voce; femmine che vivete sicure, ascoltate il mio dire. (10) Per lo spazio di qualche tempo più d'un anno, vivrete inquiete, o voi che ora vivete sicure; imperciocchè mancherà la vendemmia, la raccolta non verrà. (11) Costernatevi, o voi tranquille; inquietatevi, voi che vivete sicure: spogliatevi, denudatevi, cingetevi (soltanto) ai lombi. (12) Per le mammelle (dalla fame avvizzite) gli uomini fan lutto; a cagione dei campi altra volta ameni, delle viti in addietro ubertose. (13)

והטוב העתיד אחריו. (י) **ימים על שנה**, כ"ל כפשוטו, ימים מה על שנה, איזה זמן יותר משנה אחת, כלומר במשך שנה אחת ועוד קצת ימים תרגזנה על העדר תבואת האדמה, וכמו שאמר אכול השנה ספיח, ובשנה השנית שחיס, ובשנה השלישית זרעו וקצרו וגו'. והמפרשים פירשו כמו שנה על שנה, שנה אחר שנה, שנים רבות, ולפי זה היה ראוי שיכפול שם אחד בעצמו, כמו ספו שנה על שנה, ימים על ימי מלך תוסיף, לא שיאמר ימים על שנה. ורוז' וג'יז' פירשו בעוד שנה וימים, בעוד שנה וקצת ימים, והטעם בקרוב, וכ"ל כי לפי זה לא היה אפשר להשמיט הב"ית ולומר בימים על שנה. (יא) **רגזה, פשטה, עורה, וחגרה**, הכוון שכל אלה צווי לנקבות, אלא שהושמטה הנ"ון (כדעת רד"ק) והוא ע"ד התרגום, כמו האזנה אמרתי (בראשית ד' כ"ג) תרגומו אציתא למימרי, וכן כאן (פסוק ט') קומא וכו' אציתא למימרי. **וחגרה על חלצים**, השליכו בגדיכן, ורק חגרו על חלציס לכסות בשר ערוה. (יב) **על שדים ספדים**, אחר שהזכיר גלוי הבשר בנשים הוסיף כי הגברים לא יתענגו בזה, אבל יספדו בראותם השדים נומקים מפני זלעפות רעב. ורש"י פירש מטפחים על לבם, והנה אם הכוונה על הנשים היל"ל סופדות ואם על האנשים לא יתכן להזכיר שדים. ורוז' ולפניו Dathe פירשו שדים על האדמה הטובה זבת חלב ודבש כשדים, אך לא מצאנו מליצה זו בל"הק, ובפסוק ברכות שדים ורחם (בראשית מ"ט כ"ה) השדים הם משל על השמים. וג'יז' ולפניו Lovvth גם Doederlein קוראים על שָׂדים לשון שדה, אך אע"פי שמצאנו בסמיכות שדי חמד, לא מצאנו בנפרד שָׂדים אלא שדות. **על שדים, על שדי חמד**

וּמַשְׁקֶה צָמֵא יַחְסִיר׃ (ז) וְכֵלַי כֵּלָיו רָעִים הוּא זִמּוֹת יָעָץ לְחַבֵּל
עֲנָוִים (עניים ק׳) בְּאִמְרֵי־שֶׁקֶר וּבְדַבֵּר אֶבְיוֹן מִשְׁפָּט׃ (ח) וְנָדִיב
נְדִיבוֹת יָעָץ וְהוּא עַל־נְדִיבוֹת יָקוּם׃ (ט) נָשִׁים שַׁאֲנַנּוֹת
קֹמְנָה שְׁמַעְנָה קוֹלִי בָּנוֹת בֹּטְחוֹת הַאְזֵנָּה אִמְרָתִי׃ (י) יָמִים
עַל־שָׁנָה תִּרְגַּזְנָה בֹּטְחוֹת כִּי כָּלָה בָצִיר אֹסֶף בְּלִי יָבוֹא׃ (יא)
חִרְדוּ שַׁאֲנַנּוֹת רְגָזָה בֹּטְחוֹת פְּשֹׁטָה וְעֹרָה וַחֲגוֹרָה עַל־חֲלָצָיִם׃
(יב) עַל־שָׁדַיִם סֹפְדִים עַל־שְׂדֵי־חֶמֶד עַל־גֶּפֶן פֹּרִיָּה׃ (יג) עַל

באופן שאין הדעת סובלתו ובחדש השביעי הוא מין שהוא שביעי לכסליו, בעשירי זה אב שהוא עשירי למרחשון), ולפירושי הכל על מקומו יבא בשלום. וכן (שמות י"ו י"ח) וימדו בעמר ולא העדיף המרבה והממעיט לא החסיר, הכוונה שלקטו המן במדה, עמרים מלאים, ומספר העמרים שלקטו היה כמספר אנשי ביתם, מי שלקח הרבה לא לקח יותר מעומר לגלגולת ומי שלקח מעט לא לקח פחות מעומר לגלגולת, והנה המרבה לא עשה שיהיה לו עומר אחד עודף על מספר בני ביתו, והממעיט לא עשה שיחסר לו עומר אחד ממספר הנפשות שהיו לו בבית. (ז) כליו רעים. הזכיר כליו לשון הנופל על לשון כֵּלַי, והכוונה על האמצעיים שאדם משתמש בהם להשיג חפצו, ואולי ג"כ שהכוונה כֵּלָיו. ובדבר אביון משפט. ולחבל אביון בדברו משפט, כשהוא מדבר טענותיו (רמ"י). (ח) ונדיב נדיבות יעץ. חושב מחשבות לעשות מעשים גדולים ונכבדים, כמו ורוח נדיבה תסמכני. והוא על נדיבות יקום. והוא לבדו ראוי והגון שיקום ויתנשא על כסא השררה. נדיבות זה שם דבר מן תרדוף כרוח נדיבתי (איוב ל' ט"ו) שתרגומו רבנותי, ורמ"י ורד"ק פירשו בעבור נדיבותיו יקום ויתנשא. ורוז' וגיז' פירשו הוא מתמיד לפעול פעולות נדיבות ומשובחות, ולפי זה כנוי הוא מיותר, ולפי פירושי טעמו: הוא ולא אחר. (ט) נָשים שאננות. יונתן רמ"יור"דק ואייכהארן ורוז' פירשו על הערים, והנכון שהוא כמשמעו, כדעת רא"בע וגיז', כי לשון פשוטה ועורה וחגורה על חלצים לא יתיישב על הערים אלא על הנשים, ומאמרו דוגמת זה ייעוד הרע מוסב אל הנשים, כי שמענה נשים דבר ה' ותקח אזנכם וגו' כי עלה מות בחלונינו וגו' (ירמיה ט' י"ט) והנביא מגיד הדבר אל הנשים כי דרכן להיות שאננות ובוטחות, ותתחרדנה יותר על השמועות הרעות, וענין הנבואה הזאת נ"ל כפשוטו על הרעה שגרם חיל סנחריב בארץ יהודה, וכוונת הנביא לא ליעד רע אלא להגיד הרע העתיד.

A cagione della terra del mio popolo, la quale produce spini e pruni; sì, a cagione di tante case di delizie, e delle città allegre. (14) Imperciocchè ogni palazzo è rimasto abbandonato, i luoghi romorosi delle città rimasero deserti; i castelli e le torri sembrano eterne spelonche; son delizie degli onagri, pascolo delle mandre. (15) Indi si spanderà sopra di noi il celeste favore, sicchè quel ch'era deserto diverrà (ubertoso) Carmelo, e quel ch'era (basso) Carmelo verrà riputato (alto) bosco. (16) E dov'era deserto avrà soggiorno la giustizia, ed il Carmelo diverrà sede della probità. (17) L'agire con probità sarà fonte di benessere, l'operare onestamente (produrrà) costante tranquillità e sicurezza. (18) Il mio popolo abiterà un soggiorno di pace, sedi sicure, luoghi di tranquillo riposo. (19) Sarà una tempesta il cader della selva (l'esterminio dell'esercito assiro); e la città sottoposta si terrà bassa (non alzerà

כי אומרים ויהי למטה, ותחשב לו לצדקה, בלא סימן הידיעה; ומוה״רר איצל אומר כי לכך נקדו ליער בפתח כדי שלא יובן ליער סתם, אלא ליער הלבנון, ועדיין קשה פתח לכרמל. (טז) **ושכן במדבר**, בירושלם שהיתה כמדבר (רש״י), ר״ל שהיה העם כאלה תחת ממשלת הרשעים, והעשוקים לא היה להם מושיע, כאלו היו בארץ מדבר. **משפט וצדקה**, כי יתוקנו עניני האומה, כי ירדו הרשעים ממעלתם ושרים למשפט ישורו. **וצדקה בכרמל תשב**, המדבר שאמר שיתהפך לכרמל תשכון בו צדקה, וכל זה על ירושלם וארץ יהודה. (יז) **והיה מעשה הצדקה שלום**, עשיית מעשי צדקה תהיה שלום, ימשך ממנה שלום והצלחה. **עבודת**, כפל ענין של מעשה, על דרך לשון ארמית, כמו מעבדיהם (איוב ל״ד כ״ה). (יח) **ובמנוחות שאננות**, מקומות מנוחה שאננים. (יט) **וברד ברדת היער**, המפרשים פירשו ברדת לשון ברד, רש״י פירש כי הברד יבא על שונאי ישראל שהם מלאים ערים כיער, ותשפלנה עריהם כשפלותם של ישראל בימי הגלות. ורא״בע ורד״ק פירשו כי הברד יבא ביער באופן שלא יזיק לנמצאים; ובשפלה תשפל העיר, פירש רד״ק שלא תהיה שפלות לעיר ירושלם אלא שפלות מקומה הטבעי, והזכיר יש מפרשים שיבנו ערים בשפלה ולא יצטרכו לבנותם בראש ההרים להשגב שם. ורא״בע פירש כי פרזות תשב כבקעה. וחכמי העמים פירשו ברדת משרש ירד, וירידת היער היא כריתתו ונפילתו, כמו כי ירד יער הבציר (זכריה י״א ב׳), רוז׳ פירש ירד הברד בנפול היער, כלומר

אַדְמַת עַמִּי קוֹץ שָׁמִיר תַּעֲלֶה כִּי עַל־כָּל־בָּתֵּי מָשׂוֹשׂ קִרְיָה
עַלִּיזָה׃ (יד) כִּי־אַרְמוֹן נֻטָּשׁ הֲמוֹן עִיר עֻזָּב עֹפֶל וָבַחַן הָיָה
בְעַד מְעָרוֹת עַד־עוֹלָם מְשׂוֹשׂ פְּרָאִים מִרְעֵה עֲדָרִים׃ (טו)
עַד־יֵעָרֶה עָלֵינוּ רוּחַ מִמָּרוֹם וְהָיָה מִדְבָּר לַכַּרְמֶל וְכַרְמֶל
(והכרמל ק׳) לַיַּעַר יֵחָשֵׁב׃ (טז) וְשָׁכַן בַּמִּדְבָּר מִשְׁפָּט וּצְדָקָה
בַּכַּרְמֶל תֵּשֵׁב׃ (יז) וְהָיָה מַעֲשֵׂה הַצְּדָקָה שָׁלוֹם וַעֲבֹדַת הַצְּדָקָה
הַשְׁקֵט וָבֶטַח עַד־עוֹלָם׃ (יח) וְיָשַׁב עַמִּי בִּנְוֵה שָׁלוֹם וּבְמִשְׁכְּנוֹת
מִבְטַחִים וּבִמְנוּחֹת שַׁאֲנַנּוֹת׃ (יט) וּבָרַד בְּרֶדֶת הַיָּעַר וּבַשִּׁפְלָה

לשון הכופל על הלשון בהוראות מתחלפות, דרך כחות. (יג) על אדמת עמי, על זאת יספדו, על אדמת עמי אשר תצמיח קוץ ושמיר. כי, לחזוק. על כל בתי משוש, יספדו על בתי משוש שלהם שהוצרכו לעזבם מפחד חיל סנחריב, וכן יספדו על כל קריה עליזה שברחו משם, כטעם חרדה הרמה גבעת שאול נסה. (יד) עפל ובחן, עיין למעלה כ״ג י״ג. היה בעד מערות עד עולם, המגדלים כשאדרו ריקים מאין אדם, נראין כאלו הם מערות, והמליצה מוריית אמר שהם משמשים במקום מערות. מערות עד עולם, מערות קדמוניות שהן מעולם ועד עולם (לא שהם עד עולם בעד מערות, כדעת בה״ט). ובני בכורי ז״ל פירש מערות של קברות, כי הקבר נקרא בית עלמין. ורמ״י פירש עד עת קץ, וכן יונתן תרגם עד זמן, ורוזו וגיז, עד זמן ארוך; והנה הענין הזה לא נמשך אלא שנה או שנתים. (טו) עד, זה יהיה עד שיהיה זה, כלומר ואח״כ יהיה זה. יערה, ישפך, כמו ותער כדה אל השקת (רמ״י), כלומר ירד. רוח, חסד, רצון וברכה, כמו אצוק רוחי על זרעך וברכתי על צאצאיך (למטה מ״ד ג׳). והכרמל ליער יחשב, מאחר שאינו מדבר כאן אלא על הצלחת אנשי יהודה ורוממותם אחר שהושפלו, נ״ל שאין המליצה הזאת אלא כפל הקודמת, אלא שכאן הזכיר הכרמל בבחינה אחרת. כי תחלה הזכירו בבחינת היותו הר טוב ועושה פרי הפך המדבר, וכאן מזכירו בבחינת היותו הר שפל, הפך היער שהוא הלבנון, כמו למעלה (יו״ד ל״ד) ונקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול, ועיין למעלה כ״ט י״ז. ור״דק פירש ליער ברוב עצים. הפתח שבמלות לכרמל, ליער, קשה ונגד דרכי הלשון,

le sue mura, non temerà più di nemici). (20) O voi felici, che seminar potete in ogni luogo vicino all' acqua; ed ai quali è dato di lasciare liberamente vagare i buoi e gli asini.

הוד קולו ונחת *זרועו יראה בזעף אף וגו׳, כמו וזרם ואבן ברד, כי מקול ה׳ יחת אשור וגו׳. ואמנם בהפך ממה שיקרה ליער הגבוה וללבנון הזה (הוא מחנה אשור) יהיה גורל אנשי יהודה, כי העיר אשר היא בשפלה (ולא בראש ההר כמו היער) תשכון לבטח, ולא תצטרך להגביה חומותיה מיראת אויב, אבל תשפל, כלומר תשאר שפלה בחומה בלתי גבוהה (ומלאכו שהעיר מתוארת בתאר אשר לא יצדק אלא לחומה, ערים גדולות ובצורות בשמים, מלת בשמים לא תצדק אלא על חומת העיר); וזה כקשר יפה עם מה שלפניו ועם מה שלאחריו. (כ) **אשריכם זרעי על כל מים**, אחרי מפלת חיל האויב תוכלו לזרוע בכל מקום שתרצו בלא יראה, ותוכלו לשלח הבהמות לרעות בשדה ולא תדאגו פן יקחו אותן האויבים.

XXXIII.

Immagine del terrore e dei danni della Giudea durante l' invasione assira, della distruzione dell' esercito invasore, e della successiva felicità dei Giudei.

---

(1) O tu, che altrui depredi, senza venire da altri depredato; tu che altrui usi violenza, senza da altri averla peranco sofferta: quando avrai compiuto,

ראוי יותר לומר ולא בגדו בו (לפי הכלל המפורש למעלה א׳ ד׳) מלומר בגדו בך. ומכל מקום אין להחליט אי זה יכשר הזה או זה. **כהתמך**, הוא מן הכפולים, אלא שהוקל. **כהתמך שודד**, אתה השודד, כאשר תשלים מעשיך תושד. והטעם כאשר תאמר די לשדוד ותחשוב לנוח וליהנות מגזילותיך **כנלותך**, מן נלה, מן ולא יטה לארץ מנלם (איוב ט״ו כ״ט).

תִּשְׁפַּל הָעִיר׃ (כ) אַשְׁרֵיכֶם זֹרְעֵי עַל־כָּל־מָיִם מְשַׁלְּחֵי רֶגֶל־הַשּׁוֹר וְהַחֲמוֹר׃

במכת ברד יפול היער, והוא משל על אשור, ובשפלה תשפל העיר, עירס תשפל השפלה] גדולה, וכן פירש גם גיזי, אלא שרוזי אומר כי העיר היא בבל, וגיזי שהיא נינוה. ודעת Hensler כי טעם המקרא הזה, כמו שלפעמים הברד מכה במורד היער; והעיר היושבת בשפל איננה ניזוקת, כן יהיה שלום בישראל, בעוד כרות ורעות תבאנה על שאר עמים. ולפי זה היל"ל במורד לא ברדת, גם מלת תשפל אין לה ענין. ואני הנחתי המקרא הזה שבע שנים בלא פירוש, כי לא נתקררה דעתי בכל מה שמצאתי בדברי זולתי, וגם לא במה שעלה בדעתי ובדעת תלמידי לפרש בו; והיום בי אלול תק"נח כ"ל כי אפשר לפרשו לפי מה שאומר. יפול ויכרת היער (והוא מחנה אשור) בקול המולה גדולה כאלו אבני ברד יורדות על הארץ, דוגמת מה שאמר למעלה (ל' ל') והשמיע ה' את

לג.

ישעיה מבייר נרת אנשי יהודה בבוא חיל מלך אשור בארצם, ומגיד אחר כן מפלת האויב והצלחת בני יהודה.

(א) הוֹי שׁוֹדֵד וְאַתָּה לֹא שָׁדוּד וּבוֹגֵד וְלֹא־בָגְדוּ בָךְ

(א) הוי שודד, אשור. ובוגד, השרש הזה מורה עשיית חמס בין בערמה בין ביד חזקה, וכאן הכוונה ביד חזקה, וכן תרגם יונתן אנס, וכן פירש רש"י בוזז, וכן הבוגד בוגד, בוגדים בגדו הם מן הענין הזה, והם מתורגמים בשרש בזז, וכן הבוגדים ריקם (תהלים כ"ה ג') ראיתי בוגדים (שם קי"ט קכ"ח) ובוגדים יקחו מגנה (משלי ב' כ"ב) בוגדים ילכדו (שם י"א ו') ונפש בוגדים חמס (שם י"ג ב'), ודרך בוגדים איתן (שם י"ג ט"ו), ותחת ישרים בוגד (שם כ"א י"ח) ויסלף דברי בוגד (שם כ"ב י"ב) מבטח בוגד (שם כ"ה י"ט) כלם מתורגמים בלשון בזיזה. ולא בגדו בך, בדפוס רמ"ח ור"כד ובקצת ספרים כ"י כמנא ולא בגדו בו, וגיזי כתב שזו שגיאה קשה, ואין הדבר כן, כי אחר שחסרה מלת אתה,

o predatore, verrai depredato; quand' avrai finito d' usare violenza, altri a te l' userà. (2) O Signore, pietà di noi! in te noi speriamo: tu, ch' il loro braccio sempre sei, sii anche la nostra salute in tempo di distretta. (3) Al sentire il romore (di essi nemici) fuggirono i popoli; l' eccelsa mostrandosi tua maestà, si sbaragliarono le nazioni. (4) Il vostro bottino fu raccolto, come vengono raccolte le locuste. Egli (il nemico) vi piombava soprà (del vostro bottino) come l' acqua cade nelle cisterne. (5) Il Signore si mostra eccelso; sì, egli che eccelso soggiorna: egli riempie Sion di giustizia e probità. (6) Il tesoro della salu-

אשור, ואומר שללכם בא ביד האויב בלא יגיעה ובלא מלחמה, כמו שאוספים החסיל (רד"ק) על דרך ויאספו את השלו (במדבר י"א ל"ב). **במשק גבים שוקק בו**, כמו שהמים נופלים בכח מן ההר אל הגבאים והבורות, ואין עומד כנגדם, כן היה השודד נופל בכח על שללכם (רש"י, ועיין בה"ע תק"פז עמוד קפ"ד). ור"זל פירשו הפסוק בביזת מחנה סנחריב שבזזו אותם ישראל, וכן יונתן ורא"בע, ורוזי וגיזו. אלא שיונתן פירש כמשק לשון הסקה והבערה (כענין ויצאו יושבי ערי ישראל ובערו והשיקו בנשק ומגן וצנה (יחזקאל ל"ט ט'), ותרגם וְאַזֵן, מלשון ואתונא אֵזֵה (דניאל ג' כ"ב), ורא"בע ורוזי וגיזו פירשו גבים לשון גוב גובי שענינו ארבה. (ה) **נשגב ה'**, כמו ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, הראה עצמו כנשגב, הראה גדולתו במפלת חיל אשור. **כי**, לחזוק, והטעם כן הוא, באמת הראה עצמו כנשגב. **שכן מרום**, האל אשר הוא שוכן מרום הראה עצמו כנשגב. **מלא ציון משפט וצדקה**, כי החטאים ישובו אל ה' (יונתן ורד"ק). (ו) **והיה אמונת עתיך וגו'** מסב הדבור ליושב ציון, חסן הישועות שהיא החכמה והדעת, ויראת ה' שהיא אוצר ה', הוא יהיה אמונת עתיך, הוא יגרום שיהיו עתיך נאמנים, קיימים ובלתי משתנים מטוב לרע. **חסן**, אוצר, כמו לא יאצר ולא יחסן (ישעיה כ"ג י"ח), ונתתי את כל חסן העיר הזאת ואת כל יגיעה ואת כל יקרה ואת כל אוצרות מלכי יהודה אתן ביד אויביהם ובזזום ולקחום (ירמיה כ' ה'), חסן ויקר יקחו (יחזקאל כ"ב כ"ה), וכן כאן מקיים היא אוצרו. **חסן ישועות חכמת ודעת**, אוצר הישועה שהוא החכמה והדעת הוא יהיה אמונת עתיך, כלומר הנהגתך בחכמה ובדעת (כלומר במשפט ובצדקה וביראת ה') היא תגרום שתהיה הצלחתך קיימת ובלתי משתנה. **יראת ה' היא אוצרו**, הוא פירוש חכמת ודעת, כי יראת ה' היא חכמה, והיא אוצרו הטוב של האל (רמ"י) כלומר שהיא הטובה היותר גדולה

כַּהֲתִמְךָ שׁוֹדֵד תּוּשַּׁד כַּנְּלֹתְךָ לִבְגֹּד יִבְגְּדוּ־בָךְ׃ (ב) יְהוָה
חָנֵּנוּ לְךָ קִוִּינוּ הֱיֵה זְרֹעָם לַבְּקָרִים אַף־יְשׁוּעָתֵנוּ בְּעֵת צָרָה׃
(ג) מִקּוֹל הָמוֹן נָדְדוּ עַמִּים מֵרֹמְמֻתֶךָ נָפְצוּ גּוֹיִם׃ (ד) וְאֻסַּף
שְׁלַלְכֶם אֹסֶף הֶחָסִיל כְּמַשַּׁק גֵּבִים שֹׁקֵק בּוֹ׃ (ה) נִשְׂגָּב יְהוָה
כִּי שֹׁכֵן מָרוֹם מִלֵּא צִיּוֹן מִשְׁפָּט וּצְדָקָה׃ (ו) וְהָיָה אֱמוּנַת

ושרש נלה כשרש כלא בערבי שענינו השלים, ויורה ג"כ שם מכלא על הקנינים והנכסים, ומזה ולא יטה לארץ מנלם (ג"ז) בשם Schultens ובשם ר' יהודה בן קריש. גם ר' יהודה חיוג ורא"בע ורד"ק פירשו כן מלת ככלותך) ובא ככלותך בהשמטת ה"א ההפעיל (כהכלותך), כמו לַראותכם (דברים א' ל"ג) וחבריו, ודגש הנו"ן לתפארת. ולדעת Cappellus ואחרים ראוי לקרוא ככלותך, וגיז' באוצרו חזר בו מפירושו הנזכר למעלה, והסכים לקרוא ככלותך, וכן במלת מִנְלָם הוא מגיה מכלם, לשון מכלא כאן. וגם אני דעתי נוטה לקריאת ככלותך בכ"ף, אבל במנלם דעת אחרת לי, והוא שראוי לקרוא מַגָּלָם בגימ"ל, והטעם כענין שלחו מגל כי בשל קציר, והכוונה לא יעשר ולא יקום חילו ונכסיו לא יבשילו תבואתם, ולא יגיעו לשיוכל המגל לנטות לארץ לקטוף אותם, וכמו שאומר למטה בלא יומו תמלא, יחמס כגפן בסרו. עוד כתב Cappellus כי אולי צריך להיות כְּכַלְאוֹתְךָ משרש לאה, וכן תרגם יונתן כד תלאי. (ב) ה' חננו. הנביא מצייר בני יהודה בשעת פחדם וצרתם מפני סנחריב. היה זרועם לבקרים. המפרשים פירשו זרועם על ישראל וזה דוחק עצום, ואני אומר שאם היה כתוב זרועני היה המקרא קשה, כי מה ענין לבקרים שענינו התמידה, והתפלה שהיו מבקשים לא היתה אלא לשעתה, ע"כ אני אומר כי כנוי זרועם על האויבים, וכוונת הכתוב: אתה ה' אשר היית תמיד עד היום הזה זרועם של אשור כי אתה החזקת בימינם ונתת עמים תחת ידם, כי לא בחרבם ירשו ארץ וזרועם לא הושיעה למו, אתה היה נא ג"כ ישועתנו בעת צרה; ולפי זה היה ראוי להיות היה בפשטא וזרועם במונח. (ג) מקול המון, של האויבים, הם צבאות מלך אשור (רא"בע). נדדו עמים, רגזו והלכו מנס, ונפלו בידם, או נסו מפניהם בלי להתקומם נגדם. מרוממותך נפצו גוים, וזה אמנם לא היה מפני גבורת מלך אשור, אלא מפני כבודך ורוממותך אתה ה' שנתת לו רוממות (רא"בע) והיית זרועו ומחזיק בידו. ושאר המפרשים פירשו נדדו עמים ונפצו גוים על מפלת האויב. (ד) ואסף שללכם, מחזיר פניו אל העמים אשר שדד אותם מלך

te, la saggezza cioè e l'assennatezza, il timore del Signore, il quale è il suo tesoro, ti procurerà una prosperità costante. (7) Ecco i loro eroi che sclamano per le piazze, i nunzi di pace piangono amaramente. (8) Sono deserte le pubbliche strade, più non vi sono passeggieri: egli (il nemico) rompe ogni patto, disprezza le città, non fa caso di nessuno. (9) Mesto langue il paese; è pallido il Libano, e languente: il Saron sembra un deserto, e spogli sono il Bascian ed il Carmelo. (10) Ora mi alzo dice, il Signore; ora mi mo-

ושלשים ככר זהב? גם נראה כי לא היה רבשקה אומר למלאכי חזקיה שיאמרו אליו בשם אדוניו על מי בטחת כי מרדת בי, אם לא היה שם שום נד מרד, ע"כ נ"ל כי קרוב הוא שלא הספיק חזקיה לשלם את המס כלו, אך טעם הפר ברית כי כן היו השליחים מגידים כי סנחריב מפר בריתו עם כל העמים ואין ראוי לבטוח בדבריו אם יאמר עמו אתי ברכה וצאו אלי, כי מרמה בפיו; ואולי כי בערמה ומרמה לכד קצת מערי

יהודה. מאס ערים, הוא בוזה כל עיר אף אם היא גדולה ובצורה, כי לא תוכל לעמוד בפניו. ור' יוסף קמחי פירש שישראל יאמרו כי ה' הפר בריתו עם ישראל ומאס עריו שהם ערי קדשו. (ט) אבל אמללה ארץ, נ"ל אבל יושב הארץ ואמללה הארץ, וידוע כי אומרים ארץ והכוונה על יושביה, כמו וכל הארץ באו מצרימה, ואין כתוב באה. החפיר לבנון, מה שהיה נכבד ונעלה שב שפל ומדוכה, וכאלו יבוש על מפלתו. קמל, עיין למעלה י"ט ו'. השרון, שם מחוז קרוב לבשן שנאמר וישבו בגלעד בבשן ובבנותיה ובכל מגרשי שרון (ד"ה א' ה' ט"ז), והיה מקום מרעה טוב, כמו שאמרו ר"זל עגלים משרון, וכן כתוב חבצלת השרון. כערבה כמדבר. ונוער, לשון נעור וריק (נחמיה ה' י"ג) (רא"בע), ויהיה נוער תאר בצורת בינוני. ור"דק וגיזי פירשו בינוני נפעל, כנוער פירותיו, ורוזי ואחרים פירשו לו חמור נוער, כלו' בשן וכרמל נוערים על שוממותם. גם עלה על דעתי לומר כי אולי ונוער מן יער, והמלה בנין נפעל, והיה משפט הע"ין להפתח. גם אפשר לומר שיהיה מן ערר, ויהיה ערר כמו ערה שענינו גלוי, ויהיה ענינו כשאר ערום, והיה משפט המלה ונֵעַר בפלס ונָסַב או ונֵעַר כמו נָסֵבָּה. וענין הפסוק הזה אמנם איננו אלא משל על נפילת הערים ביד האויב, ועל נפול לב העמים מפחד אשור. (י) עתה אקום, אחר שצייר גדולת האויב ובעתת כל העמים מפניו, בא לצייר התשועה ממנו בדרך פלא מאת ה', והוא אומר: עתה שאתם מודים כי אין כח באדם להתקומם נגד אויב כזה, אהוס

עִתֶּיךָ חֹסֶן יְשׁוּעֹת חָכְמַת וָדָעַת יִרְאַת יְהוָה הִיא אוֹצָרוֹ׃ (ז)
הֵן אֶרְאֶלָּם צָעֲקוּ חֻצָה מַלְאֲכֵי שָׁלוֹם מַר יִבְכָּיוּן׃ (ח) נָשַׁמּוּ
מְסִלּוֹת שָׁבַת עֹבֵר אֹרַח הֵפֵר בְּרִית מָאַס עָרִים לֹא חָשַׁב
אֱנוֹשׁ׃ (ט) אָבַל אֻמְלְלָה אָרֶץ הֶחְפִּיר לְבָנוֹן קָמַל הָיָה הַשָּׁרוֹן
כָּעֲרָבָה וְנֹעֵר בָּשָׁן וְכַרְמֶל׃ (י) עַתָּה אָקוּם יֹאמַר יְהוָה עַתָּה

בכל הטובות הנשפעות לנו מן האל. ור"דק פירש אוצרו של אדם, ורוזי וגיזי פירשו אוצרו כמו אוצרך, ור' יוסף קמחי פירש אוצרו של חזקיהו, ורא"בע פירש אוצר של חסן ישועות. וגיזי פירש הפסוק כן: עתך יהיה נאמן וקיים, ואוצר של ישועות תהיה חכמתך ודעתך, יראת ה' תהיה אוצרך. ורוזי ולפניו Kocher פירשו החכמה והדעת תהיינה אמונת עתיך וחסן ישועות לך. (ז) הן אראלם, חוזר לצייר פחד בני יהודה בהתקרב חיל סנחריב, כדי לצייר אח"כ גדולת התשועה. אראלם, לשון אריאל מואב (שמואל ב' כג כ') שענינו גבור חזק, כי כן מנהג הערביים לקרוא לגבורים שלהם אריה, ומן אריאל אמרו אראל להקל על הלשון, ובא שני אריאל מואב בצורת שם יחיד אע"פי שהענין לרבים (שני אריאל), כי באמת לא יתכן לומר אריאלים, כי הרבוי מקומו במלת ארי, לא במלת אל (כמו במלת paterfamilias שמלת pater מקבלת השנוי והרבוי, ומלת familias נשארת תמיד כמו שהיא), ואריות אל היה קשה עליהם לומר, ולפיכך אמרו אראלם אע"פי שהוא לשון רבים, ואין צורך לנקד אראלם בחירק הל"מד כדעת גיזי, ולא לכתוב אראלים בי"וד כדעת Lovvth; וכן מצאתי אח"כ שהיא דעת Hitzig, כי אריאל איננו מקבל רבוי להיותו שם מורכב, אלא שהוא אומר לקרוא אַרְאֵלָם. וכוונת הכתוב כי הגבורים שביהודה אף הם היו מצעקים בחוצות העיר מפחד האויב, ומלאכי שלום שהיו רגילים לבשר את העם שלום ותשועה, מר יבכיון, וזה היה לדעת רוזי וגיזי בשוב מלאכי חזקיה אליו אחר ששמעו דברי רבשקה, ול"נ כדעת רש"י שהם שלוחים הבאים מערי יהודה לירושלם ומגידים כי האויב כבר לכד את כל הערים, וכי נשמו מסלות וגו'. (ח) נשמו מסלות וגו', הם דברי המלאכים. הפר ברית, רוזי וגיזי פירשו מפני שחזקיה נתן למלך אשור את המס אשר שם עליו (מלכים ב' י"ח ט"ו) ואע"פכ בא עליו, וכ"ל שאין אנו יודעים אם הספיק חזקיה לתת את המס כלו או לא, כי לא מצאנו בספר מלכים אלא כי נתן לו את כל הכסף הנמצא בית ה' ובאוצרות בית המלך, ומי יודע הספיק כל זה לשלם מאות ככר כסף

stro elevato, ora mi mostro eccelso. (11) Voi diverrete pregni di pula, e partorirete paglia. Il vostro alito sarà fuoco che vi divorerà. (12) Questi popoli formeranno un fuoco simile a quelli che si fanno per la calcina, arderanno quasi spini tagliati, gettati al fuoco. (13) Udrete allora, voi genti lontane, quant'io avrò fatto; conoscerete, voi popoli vicini la mia potenza. (14) Spaventansi in Sion i peccatori, tremore assale gli uomini depravati. « Chi (dicono) di noi abitar potrebbe presso un fuoco divoratore? chi di noi abitar potrebbe presso eterni incendj? » (15) (Chi?) Chi vive probo, chi parla retto, chi abborre ingiusto lucro, chi ritira le mani dal ricevere corruzione, chi tura l'orecchio dall'udire micidiali discorsi, chi chiude gli occhi dal mirare malvagità. (16) Quegli eccelso avrà il soggiorno; in castelli sulla roccia l'asilo; il pane fornito, l'acqua immancabile. (17) I tuoi occhi vedranno maestoso il re; vedranno (gli abitanti di) paesi remoti (venire a prestar-

ינוס להם כח, ולא ימלט להם פליט (עמוס ט׳ א׳) (גיזו). **יגור אש אוכלה**, יגור עם אש אוכלה, כמו לא יגורך רע. **מוקדי עולם**, אש אשר לא תכבה. (טו) **הולך צדקות**, הנביא משיב מי שעושה זה אין לו להתירא מפני שהוא אש אוכלה. **נוער כפיו מתמוך בשחד**, מנענע את ידיו, כדי שאם יותן בהן שחד יפול לארץ **משמוע דמים**, דברי דמים, עצה לשפוך דם. **ועוצם עיניו מראות ברע**. שראיית המעשים הרעים שנואה לו, והוא בורח אפילו מראות אותם, כל שכן שלא יעשם, והנה עצימת העינים מדבר מה, הוא אות לתכלית שנאה. (יו) **הוא מרומים ישכון**, משל, כי היושב למעלה ידו על העליונה, ולא יירא ממי שתחתיו, והכוונה כי לא תאנה אליו רעה. (יז) **מלך ביפיו**, הוא חזקיה, תראה אותו גדול ומפואר. **תראינה ארץ מרחקים**, רד"ק פירש עיניך שהיו רואות מלך ארץ מרחקים הוא סנחריב, עתה תראינה חזקיה ביפיו והדרו. ורוזי וגיזי פירשו שתוכל ללכת לבטח בכל ארץ ישראל בלי פחד אויב, ונ"ל כי לא יתכן לקרוא לארץ ישראל ארץ מרחקים ליושבי בה. ויה כ"ל לפרש כי עיני אנשי ארץ מרחקים גם הן תראינה המלך חזקיה ביפיו, כמו שהיה מענין שרי מלך בבל שראו אגרות חזקיה, וארץ מרחקים על היושבים כמו והאזינו כל מרחקי ארץ (למעלה ח׳ ט׳). ותלמידי מוה"רר יצחק פארדו אומר כי על כל פנים יראו הי"לל, אבל

אֲרוֹמָם עַתָּה אֶנָּשֵׂא׃ (יא) תַּהֲרוּ חֲשַׁשׁ תֵּלְדוּ קַשׁ רוּחֲכֶם
אֵשׁ תֹּאכַלְכֶם׃ (יב) וְהָיוּ עַמִּים מִשְׂרְפוֹת שִׂיד קוֹצִים כְּסוּחִים
בָּאֵשׁ יִצַּתּוּ׃ (יג) שִׁמְעוּ רְחוֹקִים אֲשֶׁר עָשִׂיתִי וּדְעוּ קְרוֹבִים
גְּבֻרָתִי׃ (יד) פָּחֲדוּ בְצִיּוֹן חַטָּאִים אָחֲזָה רְעָדָה חֲנֵפִים מִי ׀ יָגוּר
לָנוּ אֵשׁ אוֹכֵלָה מִי־יָגוּר לָנוּ מוֹקְדֵי עוֹלָם׃ (טו) הֹלֵךְ צְדָקוֹת
וְדֹבֵר מֵישָׁרִים מֹאֵס בְּבֶצַע מַעֲשַׁקּוֹת נֹעֵר כַּפָּיו מִתְּמֹךְ בַּשֹּׁחַד
אֹטֵם אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ דָּמִים וְעֹצֵם עֵינָיו מֵרְאוֹת בְּרָע׃ (טז) הוּא
מְרוֹמִים יִשְׁכֹּן מְצָדוֹת סְלָעִים מִשְׂגַּבּוֹ לַחְמוֹ נִתָּן מֵימָיו נֶאֱמָנִים׃
(יז) מֶלֶךְ בְּיָפְיוֹ תֶּחֱזֶינָה עֵינֶיךָ תִּרְאֶינָה אֶרֶץ מַרְחַקִּים׃ (יח)

אכי ואראה גדולתי בו. **ארומם**, התפעל ומשפטו אתרומם, ולדעת קצת הוא פָּעַל ומשפטו אֲרוֹמֵם, וכנקדה הא״ף צירי על דרך לי סורי, כמו אֵפוֹ. (יא) **תהרו חשש וגו׳**, הופך פניו כנגד האויבים שהיו מפקידים כל העולם, ואומר להם לא תצליחו בעצתכם לבלע ולהשחית את ירושלם, אבל תהרו חשש תלדו קש, ואחר שהזכיר הקש הוסיף משל אחר ודמה אותם כאלו כל גופם קש, והרוח היוצא מפיהם יהיה כאש שיבעיר את הקש ויאכלם. **חשש**, עיין למעלה ה׳ כ״ד. (יב) **והיו עמים משרפות שיד**, רד״ק רוזי וג״ז פירשו שהעמים (והם חיילותיו של סנחריב) ישרפו כמו האבנים הנשרפות לשיד, ול״נ כי משרפות אינו אלא שם השרפה, וענינו כי אחר שאמר כי רוחם יהיה כאש, אמר שהעמים ההם בהשרפם יהיו לדלקה גדולה ונוראה, כי כל כך יהיה מספר הנשרפים, שהשרפה תהיה גדולה, כאשר גדולה היא השרפה שעושים בכבשן השיד, ואמנם העמים האלה לא יהיו קשים להשרף כמו האבנים, אבל יהיו נוחים להאכל כמו קוצים יבשים. **כסוחים**, תלושים מן הקרקע, ככה לי כריתה כתרגום לא תזמור (ויקרא כ״ה ד׳) לא תכסח, וכל דבר המחובר לקרקע יש בו לחות, ואחרי הִתָּלְשׁו מתיבש. (יג) **שמעו רחוקים**, ואז הרחוקים והקרובים יחדו יראו וידעו את מעשה ה׳ הגדול אשר עשה; הכנוי במקום העתיד, כמשפט בנבואות. (יד) **פחדו בציון חטאים**, כשיראו יד ה׳ זאת באשור יפחדו החטאים שביהודה, ויאמרו מי ממנו יוכל מעתה לגור כאן בארץ ה׳ שהוא אש אוכלה (רש״י ראב״ע רוזי וג״ז). **מי יגור לנו**, מי הוא לנו שיגור (רש״י בפירוש שני), כלומר מי ממנו יגור, כמו לא

gli omaggio). (18) La tua mente ripensando ai passati terrori, dirà: » Dov'è egli ora colui che numerava, colui che pesava (il denaro dei tributi); colui che numerava le torri? » (19) Gente feroce più non ti accadrà di vedere; gente d'oscuro parlare, che non s'intende; che sembra balbettare, e non si può comprendere. (20) (Ma) vedrai Sion (nuovamente divenuta) città di nostra riunione: i tuoi occhi vedranno Gerusalemme (divenuta) stanza tranquilla, tenda incrollabile, di cui i chiodi non mai si smuovono, e le corde non si rompono. (21) Ma quivi il Signore si mostrerà potente in

שלא ימוט ולא יפול מאליו, לא שלא יוכל בעליו לטלטלו. ובין אחר שקבל דברי שולטנס על שרש צען, הוסיף ואמר כי קרוב בעיניו כי מן השרש הזה נגזר השם צאן, והכוונה בהמות הנוסעות ממקום למקום. ואם היו העבריים קוראים עצמם בשם צען או צאן מפני שהיו נוסעים ממקום למקום, החרשתי; אבל שיקראו הכבש והעז צאן מפני שהיו מוליכים אותם ממקום למקום, הוא דבר שאין הדעת סובלתו. ולפי מה שהוכחתי בספרי פרולגומיני ובדקדוקי כי לה״ק ולשון ארמית היו מתחלתן לשון אחת, מלת צאן איננה אלא מלת עאן הארמית שנשתנית קריאתה בפי העברים בחילוף ע״ין בצ״די כמו ארץ מן ארעא ורבץ מן רבע. ובחילוף קמץ בחולם כמו דור מן דָר. והנה החכם הסורי Amira בדקדוקו (עמוד ט׳) אומר כי מבטא הע״ין הוא דומה לקול שמוציא העגל הגועה כשאמו רחוקה ממנו. על כן נ״ל כי הנ״ון במלת עאן איננה שרשית, אך היא לסימן הרבוי, והכבש והעז ואולי גם העגל נקראו מתחלה עָא, ובלשון רבים עָאן, ואח״כ נשאר השם הזה כשם כולל לרבוי הבהמות הקטנות, והוציאו העגלים מן הכלל מפני שהם מתייחסים יותר למין הבהמות הגדולות, כלומר למין הבקר. **בל יסע יתדתיו.** שרש נסע קרוב לשרש נסח (בית גאים יסח ה׳ משלי ט״ו כ״ה), וכן בל״ת הֶסַּח הדעת, והֶסֵּע, וענינו עקירה ותלישה מן הקרקע, כמו ויסע את היתד הארג ואת המסכת (שופטים י״ו י״ד), ועיקר הנחתו על עקירת אהל ממקום למקום, והושאל אח״כ על נסיעת האדם ממקום למקום. וכאן אין יסע מוסב ליתד (כדעת רד״ק) כי יתד לו נקבה, אבל הוא חוזר לאהל, אהל שלא יסע ע״י הסע יתדותיו, דוגמת נובלת עָלֶהָ, זבת חלב ודבש, ותאבדו דרך, וחבריהם. **יסע**, נפעל בצורת קל כמו ויגש וחבריו. עיין בה״ע תק״פא עמוד קכ״ג. (כא) **כי אם שם** וגו׳, לא יסע יתדותיו וגו׳, אבל שם יתראה ה׳ אדיר בעזרתנו, והמקום

לִבְּךָ יֶהְגֶּה אֵימָה אַיֵּה סֹפֵר אַיֵּה שֹׁקֵל אַיֵּה סֹפֵר אֶת־הַמִּגְדָּלִים׃
(יט) אֶת־עַם נוֹעָז לֹא תִרְאֶה עַם עִמְקֵי שָׂפָה מִשְּׁמוֹעַ נִלְעַג
לָשׁוֹן אֵין בִּינָה׃ (כ) חֲזֵה צִיּוֹן קִרְיַת מוֹעֲדֵנוּ עֵינֶיךָ תִרְאֶינָה
יְרוּשָׁלִַם נָוֶה שַׁאֲנָן אֹהֶל בַּל־יִצְעָן בַּל־יִסַּע יְתֵדֹתָיו לָנֶצַח
וְכָל־חֲבָלָיו בַּל־יִנָּתֵקוּ׃ (כא) כִּי אִם־שָׁם אַדִּיר יְהוָה לָנוּ מְקוֹם־

תראינה איננו חוזר אלא לעיניך כאשר הבינו כל המפרשים, לפיכך הוא מפרש עיניך תראינה יושבי ארצות רחוקות שיבואו לראות גדולת מלכך והצלחת ארצך; וככון. (יח) לבך יהגה אימה, אז בהיותך בשלוה תשיב אל לבבך הצרה והאימה שהיית בה קודם לכן, ותאמר איך שבת נוגש, איה סופר איה שוקל את כסף המס (רוזי'). איה סופר את המגדלים, כי האויב היה קובע המס לכל עיר ועיר לפי מספר המגדלים אשר בה (רד"ק). (יט) את עם נועז וגו', לא תראה עוד בארצך אויבים. נועז, עז, תקיף ואכזר (יונתן רד"ק רוזי' וגיזי'), או כדעת רש"י (ואחריו Michaelis, Vogel, Lovvth) כועז כמו לועז (בית יעקב מעם לועז). נלעג לשון, שדבורו נראה לך כדבור העלג כי לא תבינהו. ואין זה סותר למה שפירשתי תראינה ארץ מרחקים, כי כאן אמר עם, והכוונה המון רב והם אנשי מלחמה הבאים כאויבים, ולמעלה לא אמר עם, והכוונה על מלאכי המלכים, או על העשירים המשוטטים בארצות, והם באים כאוהבים. (ב) חזה ציון קרית מועדנו. אבל תראה ציון שתשוב להיות כמקדם קרית אסיפתנו. אהל בל יצען, ענינו לפי מקומו אהל בל ימוט. ושולטנס (ואחריו רוזי' וגיזי') אמר שענינו נסיעה ממקום למקום, כהוראת שרש טֿען (בנקודה על הטי"ת) בלשון ערבי; וזה שבוש, ואהבת שולטנס ללשון ערבי עורה את עיניו, ועותה את משפטיו, והכניסה הבלים הרבה בחכמת לה"ק ובביאור הכתובים, כאשר הראיתי בספרי Prolegomeni ובשאר מכתבי. והנה השרש הערבי הנ"ל איננו אלא שרש טען העברי והארמי, שנשתנה מעט בפי הישמעאלים, וקוראים טֿעין (בנקודה על הטי"ת) לגמל טעון, כלומר שים עליו משא, וקוראים טֿעינה למין מרכבה (שדה ואשדה) שרוכבות בה הנשים, וגם זה מענין טעינה ומשא (וקרוב לזה בלשון רומי vehiculum מן veho); ואח"כ אמרו טֿען להוראת הנסיעה ממקום למקום, מפני שהערבי בעת נסיעתו הוא טוען את כליו ואף אם נקבל שגם בלה"ק אמרו צען להוראת הנסיעה, לא יתכן הדבר בכתוב הזה, כי הלא כל אהל לכך הוא עשוי, להיות מיטלטל ממקום למקום, ואם לא יוכל להטלטל איננו אהל, וכאן אין ספק שהכוונה אהל

nostro favore, (in questo) luogo, il quale equivarrà a fiumi e rivi larghissimi, ove non potrebbe andare galèa di corsari, e cui forte nave varcar non potrebbe. (22) Sì, il Signore è il nostro giudice, il Signore è il nostro reggitore; il Signore il nostro re, egli ci salva. (23) Stan prostesi i tuoi marinai, non mantengono forte e fermo il loro albero, non distendono la vela; tosto vien diviso il bottino di chi grandi prede facea, i zoppi stessi fanno bottioo. (24) Nè chi trovasi ob-

בלעז (והוא בלי איטלקי Saettia). (כג) **נטשו חבליך**, זו חתימת הנבואה על אשור, והנה אחר שאמר שלא תבא אני שיט בארץ יהודה, המשיל את מחנה אשור לאני שיט, והוא מדבר אליה כאלו הוא רואה אותה באה לשלול את יהודה אחר שכבר נתמלאה משלל שאר עמים, והוא אומר לה לא תועילי ולא תצליחי, ונהפוך הוא, כי אנשי ירושלם הם יבוזו את כל השלל אשר בתוכך. **נטשו חבליך**, אל תקרא חבליך, אלא חובליך, ונטשו כמו נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל נטשה על אדמתה אין מקימה (עמוס ה' ב'), והנה נטושים על פני כל הארץ אוכלים ושותים וחוגגים בכל השלל הגדול אשר לקחו (שמואל א' ל' ט"ז), אף כאן הכוונה מלבד שאין חובליך בקיאים להנהיג הספינה במסילות שהמים שם עמוקים, הנה אינם עושים גם מה שהיה בידם לעשות, אבל הם יושבים בהשקט ובבטחה לאכול ולשתות השלל אשר שללו בספינות אחרות ששללו, או בארצות אחרות שירדו שם, והנה חובליך לא יחזקו בכח תרנם ולא יפרשו הנס, ולא ישגיחו על צרכי האניה, וע"י כן תטבע בחול ובטיט ויבואו יושבי הארץ ויחלקו שללה, ויבוזו ביזת האיש השייט שהיה מרבה שלל, שהיה רגיל לשלול שלל גדול, ואפילו הפסחים יבוזו בזתה. בן, כ"ל כרש"י כמו הכן (ויעמדו הכהנים נושאי ארון ברית ה' בחרבה בתוך הירדן הכן, יהושע ג' י"ז), לשון עמידה קיימת. ורוזי וגיזי פירשו בסיס של תרן, ען שהתרן נתון בתוכו. **עד שלל מרבה**, עד לשון בזה, כמו בבקר יאכל עד, עד של שלל מרבה, עד של מי שהיה עד כה מרבה שלל. **פסחים**, אפי' הפסחים. ור"דק ורוזי וגיזי פירשו נטשו חבליך, שהחבלים נפסקו או נתפשטו ואינם נטויים (laxati sunt), וכ"ל שלפי זה הי"לל נתקו או רפו. **עד שלל מרבה**, פירשו עד של שלל הרבה, או עד ושלל הרבה, ולא ראו כי מרבה איננו תאר הפעל, רק תאר השם, כמו מרבה רגלים, מרבה המשרה, אף כאן מרבה שלל. (כד) **ובל יאמר שכן חליתי**, דבק עם פסחים בזזו בז, אפילו מי שהוא שוכב על מטתו מחמת חולי לא יאמר חליתי ולא אוכל לבוז בז, אלא יקום גם הוא ממטתו וילך לשלול שלל. **שכן**, שם התאר מענין כלביא

נְהָרִים יְאֹרִים רַחֲבֵי יָדָיִם בַּל־תֵּלֶךְ בּוֹ אֳנִי־שַׁיִט וְצִי אַדִּיר
לֹא יַעַבְרֶנּוּ׃ (כב) כִּי יְהוָה שֹׁפְטֵנוּ יְהוָה מְחֹקְקֵנוּ יְהוָה מַלְכֵּנוּ
הוּא יוֹשִׁיעֵנוּ׃ (כג) נִטְּשׁוּ חֲבָלָיִךְ בַּל־יְחַזְּקוּ כֵן־תָּרְנָם בַּל־
פָּרְשׂוּ נֵס אָז חֻלַּק עַד־שָׁלָל מַרְבֶּה פִּסְחִים בָּזְזוּ בַז׃ (כד) וּבַל־

הזה יהיה מקום נהרים יאורים רחבים (רש"י) ומלת מקום חוזרת למלת שָם שענינה במקום ההוא, כאלו אמר כי אם במקום ההוא אדיר ה' לנו, מקום שיהיה (כמו) נהרים יאורים וכו'. ור"דק רוזו וגיזו פירשו כי ה' יעמוד לנו במקום נהרים, וכ"ל רחוק שיאמר שה' יעמוד במקום נהרים, ואפי' רצה להמשיל האל לנהר, ימשילהו לנהר אחד, לא לנהרים יאורים רבים; גם לא מצאנו מלת מקום להוראה זאת, רק פעם אחת מצאנו בִּמְקוֹם, והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי (הושע ב' א'), ועוד הנה אמר בַּל תלך בו, ולא יעברנו, בלי יחיד, והוא לי חוזר למלת מקום שזכר, לא לנהרים יאורים, וא"כ מְקוֹם מקום ממש, לא שהוא להוראת תַּחַת. ורוזו וגיזי עצמם הוכרחו לשנות בתרגומם ותרגמו כאלו כתוב בהם, ולא יעברום. ור"דק דחק ופירש בל תלך באותו נהר. וטעם משל הנהרים הוא כי הארצות המוקפות נהרים, קשה לאויב ליכנס בהן; ואמנם יען האויבים יכולים לבא על פני המים באניות, לכך הוסיף שהנהרים האלה הם רחבים מאד, עד שלא תוכל ללכת בו אני שיט וגו', והטעם מפני שהנהרות הרחבים מאד הם עלולים לרוח סופה, וסערות חזקות, ע"כ לא תלך בו אני שיט שהיא קלה, ובנקל תתהפך (תלמידי מוה"רר יקותיאל הכהן), וגם צי אדיר לא ילך בו, כי הוא צריך למים עמוקים, והנהרות הרחבים מאד ימצאו בהם מקומות שהמים בהם מועטים, ותטבע הספינה בחול ובטיט, אם לא יהיה בה אדם בקי שינהג אותה במסילות ידועות שהמים שם עמוקים. אני שיט, אניה השטה במים (רש"י), וכ"ל שהכוונה על אניות הלסטים השטים ומשוטטים בים לגזול יורדי הים, וגם לרדת ליבשה ולגזול על חוף הים, ואמר כי ירושלם תהיה כמקום נהרים רחבים שאין בהם יראה מן הלסטים, ואפילו צי אדיר לא יעבור בהם. גם יונתן נראה היות דעתו כן, כי תרגם בַּיְדִין, והוא תרגום של דייגים, ויוכל לכלול ג"כ מנודדי נפש אדם; ושאר המפרשים כלם פירשו לשון משוט (remo), אמנם שַׁיִט לא יורה אלא פעולת מי ששט, כמו צַיִד שהיא פעולת הצד, ודַיִשׁ פעולת הדש, ואין נראה שיהיה שיט ומשוט דבר אחד. ואחר זמן מצאתי בכו' בעל כנפים בתרז יט, וז"ל: אני שיט הוא הרודף בים אחר הספינות לשלול שלל, פִּייטַא

bligato al letto dice più: io sono infermo — La gente che in essa (Gerusalemme) abita, sarà (avventurosa) qual uomo cui ogni colpa stata sia (da Dio) perdonata.

שכן, אמר העם היושב בירושלם יהיה חפשי מכל מיני רעה ופגע. נשוא עון, סלוח עון (רש״י), כמו אשרי נשוי פשע כסוי חטאה (תהלים ל״ב א׳), והטעם כי יושבי ירושלם לא תאונה אליהם שום רעה, ונגע לא יקרב באהליהם, כי יהיו כאדם שנסלחו לו כל חטאיו (כי אין אדם אשר לא יחטא) ויפק רצון מה׳.

XXXIV.

Profezia contro l' Idumea.

---

(1) Accostatevi, o genti, a udire; e voi, nazioni, ascoltate; oda la terra e quanto è in essa, il mondo e

חרבות כה אמר ה׳ צבאות המה יבנו ואני אהרוס. והנה חיל מלך בבל בא לארץ ישראל מן הצפון, ואדום היא דרומית לארץ ישראל, ובזמן חרבן ירושלם היו אדום בשלוה, ונראה כי הם עזרו לבבליים לרעת בני יהודה, ככתוב זכור ה׳ לבני אדום וגו׳ (תהלים קל״ז), וכנראה מדברי עובדיה ויחזקאל ל״ה ה׳, וממה שכתוב בקינות שישי ושמחי בת אדום וגו׳. ואחר זמן, אולי כשרצה מלך בבל לכבוש את ארץ מצרים, הכה גם את ארץ אדום הקרובה אל מצרים. והנה לנו קצת ראיה על מפלת אדום בימי גלות בבל, כי עזרא ונחמיה לא הזכירו בשום מקום את אדום בכלל צרי יהודה כמו שהזכירו הערביים והעמונים והאשדודים (נחמיה ד׳ א׳), ואף הנשים האדומיות לא נזכרו בין נשי הנכר אשר לקחו בני יהודה בימים ההם, כמו שהזכיר נחמיה נשים אשדודיות עמוניות מואביות (נחמיה י״ג כ״ג), ועזרא אמר לא נבדלו העם ישראל והכהנים והלוים מעמי הארצות כתועבותיהם לכנעני החתי הפרזי היבוסי העמוני המואבי המצרי והאמורי (עזרא ט׳ א׳) ולא הזכיר האדומי, כדרך שנזכר אצל שלמה והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות ואת בת פרעה מואביות עמוניות אדומיות צדניות חתיות (מ״א י״א א׳); נראה מכל זה שהיה אדום בימים ההם בתכלית השפלות. וכן אתה מוצא כי מזמן גלות בבל ואילך לא הוזכר בשום מקום שנלחמו בני אדום בישראל

יֹאמַר שָׁכֵן חָלִיתִי הָעָם הַיֹּשֵׁב בָּהּ נְשֻׂא עָוֺן׃

שכן, כמעט שכנה דומה כפעל, ישכנו אדיריך (נחום ג׳ י״ח, ואין צורך להגיה ישכבו), ובין כתפיו שכן, שענינם שכיבה ומתיחת הגוף על המטה או על דבר אחר (Coccejus), וכן בערבי סַכֵּן כאמר על מנוחת הלילה (Schultens). והמפרשים פירשו על יושבי ירושלם כלם. **העם היושב בה נשוא עון**, זו חתימת הנבואה וחוזר לעיניך תראינה ירושלם נוה

לד

נבואה על חרבן אדום.

(א) קִרְבוּ גוֹיִם לִשְׁמֹעַ וּלְאֻמִּים הַקְשִׁיבוּ תִּשְׁמַע הָאָרֶץ

(א) **קרבו גוים לשמוע**, היא נבואה על שוד ושבר שהיה עתיד לבא על אדום; והנה גיזי׳ אומר שלא נתקיימה כלל, וזה אמנם שקר מוחלט, כי הנה מלאכי שהיה בתחלת בית שני אומר ואת עשו שנאתי ואשים את הריו שממה, ואת נחלתו לתנות מדבר, ולא יתכן לומר כדברי גיזי׳ שזו קללה, שמלאכי מקלל את אדום, כי הנה הוא מביא זו לעדות על אהבת ה׳ את עמו יותר מאדום, ואמרתם במה אהבתנו הלא אח עשו ליעקב נאם ה׳ ואהב את יעקב ואת עשו שנאתי ואשים וגו׳. הלא ברור הדבר שאין זו קללה אלא ספור מה שהיה כדבר ידוע ומפורסם; גם אין לפרש כר״שי ואת עשו שנאתי שלא נתתי לחלקו ארץ נבי כארץ ישראל אלא הרי שממה ומקומות מדבר, כי אות הל״מד אשר במלת לתנות מדבר, מורה בלא ספק על חילוף המצב מזמן לזמן, שהאל הפך את נחלת אדום להיות תנות מדבר, וכן ואשים את הריו שממה חסר למ״ד, כמו אשים נהרות מדבר (למטה נ׳ ב׳), השמה מעמקי ים דרך לעבור גאולים (שם נ״א י״ד) וכל עצביה אשים שממה (מיכה א׳ ז׳); גם הפסוק שאחריו כי תאמר אדום רששנו ונשוב ונבנה חרבות הוא ראיה ברורה שמלאכי מדבר על חרבן שנחרבה אדום, לא על רוע תכונת הארץ ההיא, ונראין דברי רד״ק כי נבוכדנאצר החריב ארץ אדום, ומלאכי מביא ראיה על אהבת ה׳ את ישראל, כי ישראל אחר שגלו החזירם ה׳ על אדמתם ובנו החרבות, ואת ארץ אדום לא השיב לאיתנה. וכמו שמפרש והולך, כי תאמר אדום רששנו ונשוב ונבנה

tutt' i suoi prodotti. (2) Imperciocchè il Signore è in isdegno contro tutte le nazioni, in ira contro tutta la lor turba: Egli le ha consecrate *Chèrem*, le ha destinate all' eccidio. (3) I loro uccisi saranno gettati (qua e là, e non sepolti), i loro cadaveri spanderan fetore; i monti scioglierannosi per la quantità del loro sangue. (4) Struggerassi tutta la schiera del cielo, rotolerassi a guisa d' un libro il cielo; tutta la sua schiera cadrà giù, come cade il fogliame dalla vite, o un frutto dal fico. (5) Sì, la mia spada si satolla nel cielo; essa piomba sopra Edom, a punire il popolo da me consacrato alla distruzione. (6) Il Signore ha la spada piena di san-

אשר תהיה באדום, ואמר כי השמים הנטוים כדוק וכיריעה יתקפלו לאחת הקצוות, ותשאר הארץ מגולה בלא שמים עליה, והכוכבים שהיו בשמים יפלו על הארץ בשעת התקפלם; וקרוב לזה אומרים בלי ערב על מי שיבואהו פגע רע, שנהפכו שמיו על ארצו (מורה חלק ב׳ פרק כ״ט). **ובנובלת**, תאנה שנפלה מן העץ קודם בישולה, כמו ששנינו ועל הנובלות, ואמר ר׳ יהודה כל שהוא מין קללה אין מברכין עליו (ברכות פרק ו׳). (ה) **כי רותה בשמים חרבי**, הוא סיום המשל האמור בפסוק הקודם, לומר כי המהפכה הזאת שהזכיר בשמים תהיה מעשה ה׳ וחרבו הנוקמת, ואח״כ מפרש המשל הנה על אדום תרד. **רותה**, וכן למטה פסוק ז׳, אע״פי שהוא פִעֵל הוא פעל עומד, והכוונה רותה את עצמה, ודוגמתו פתחה אזנך (למטה מ״ח ח׳). **עם חרמי**, העם אשר הקדשתי חרם, וכן איש חרמי (מלכים א׳ כ׳ מ״ב). (ו) **חרב לה׳**, חרב ה׳, כמו מזמור לדוד. **הדשנה מחלב**, נעשתה שְמֵנָה ודְשֵנָה מרוב חלב שאכלה. מלת הֻדַּשְּׁנָה היא בנין הָתְפָּעַל, כמו התפקדו (במדבר א׳ מ״ז, ב׳ ל״ג, כ״ו ס״ב, ומלכים א׳ כ׳ כ״ז), הֻכַּבֵּס (ויקרא י״ג נ״ה), הֻטַּמָּאָה (דברים כ״ד ד׳), אלא שהראשון (הָתְפָּקְדוּ) רפי, והאחרים דגושים. בנין התפעל הוראתו לפי דעתי (היום כ״ה אלול תר״כג) כבנין פֻּעַל, כי הלוים לא התפקדו ענינו כענין אשר פֻּקַּד על פי משה (שמות ל״ח כ״א), הֻכַּבֵּס את הנגע ענינו כענין וְכֻבַּס שנית (ויקרא י״ג נ״ח), והֻטַּמָּאָה ענינו שהאשה קבלה טומאה על ידי אדם שטמא אותה בשכיבתו, והנה היא מְטֻמָּאָה (פֻּעַל תולדה דפִּעֵל). וכן כאן הֻדַּשְּׁנָה מחלב ענינו כענין מה שכתוב בפסוק שאחר זה ועפרם מחלב יְדֻשָּׁן. ונ״ל כי בתחלה הוסיפו

וּמְלֹאָהּ תֵּבֵל וְכָל־צֶאֱצָאֶיהָ׃ (ב) כִּי קֶצֶף לַיהוָה עַל־כָּל־הַגּוֹיִם
וְחֵמָה עַל־כָּל־צְבָאָם הֶחֱרִימָם נְתָנָם לַטָּבַח׃ (ג) וְחַלְלֵיהֶם
יֻשְׁלָכוּ וּפִגְרֵיהֶם יַעֲלֶה בָאְשָׁם וְנָמַסּוּ הָרִים מִדָּמָם׃ (ד) וְנָמַקּוּ
כָּל־צְבָא הַשָּׁמַיִם וְנָגֹלּוּ כַסֵּפֶר הַשָּׁמָיִם וְכָל־צְבָאָם יִבּוֹל כִּנְבֹל
עָלֶה מִגֶּפֶן וּכְנֹבֶלֶת מִתְּאֵנָה׃ (ה) כִּי־רִוְּתָה בַשָּׁמַיִם חַרְבִּי הִנֵּה
עַל־אֱדוֹם תֵּרֵד וְעַל־עַם חֶרְמִי לְמִשְׁפָּט׃ (ו) חֶרֶב לַיהוָה מָלְאָה

ונברו עליהם ונכחום ולקחו מהם ערים והפילו מהם חללים (אע״פי שתולדות הימים ההם מסופרים בארוכה בספרי יוסף פלאויום), אבל בהפך מצאנו כי יהודה חשמונאי הכה אותם, ואח״כ הורקנוס הכריחם להמול, הלא כל זה יורה כי לא היה אדום בימי בית שני ממלכה תקיפה, אבל בהפך היו כבזים ושפלים ולא היה מוראם מוטל על העמים, ובגוים לא יתחשבו. על כן על כל הדברים האלה נ״ל כי זמן מה אחר חרבן ירושלם ע״י בבל גם על ארץ אדום עברה הכוס, ואז נכרתו מארץ אדום אנשים הרבה מאד, והנשארים עזבו את ארצם החרבה והשממה, ועלו וישבו בערי מואב ובערי יהודה אשר היו מאין יושב, ובשוב אנשי הגלות על אדמתם והיו מתי מספר והיתה הארץ רחבת ידים לפניהם, זכרו ברית אחים, וחמלו עליהם, ובפרט בהיותם כבזים ושפלים, והניחום במקומות אשר תפשו להם, וגם האדומיים לְעֳנְיָם ושפלותם לא נתחברו עם בני יהודה להרע להם. רק אחרי קצת דורות פרו ורבו והתחילו להצר לישראל, ואז נלחם בהם יהודה חשמונאי והכה אותם, כי מכל מקום לא היו ממלכה גדולה, ולבסוף נלחם בהם הורקנוס ויביאם תחת יד יהודה. וכל צאצאיה, הצמחים היוצאים ממנה, וגם בעלי החיים והאדם, ונקראים צאצאיה אם מפני שנולדים עליה, ואם מפני שמתחלה נוצרו מן האדמה, וכיוצא בזה למטה מ״ב ה׳. (ב) על כל צבאם, איננו אומר בצאותם אלא בצאם, כאלו הגוים כלם נאספים לצבא אחד, ע״ד גוי וקהל גוים (בראשית ל״ה י״א). החרימם, עשה אותם חרם, ואח״כ פירש נתנם לטבח. והנה הקצף הזה והחרם והטבח איננו אלא על אדום, ודרך המליצה הפיר התחיל כאלו הקצף על כל הגוים, ואח״כ פירש על איזה גוי הוא. (ג) ישלכו, כמו ואתה השלכת מקברך, יהיו מושלכים בדרך ואין קובר. באשם, וכן באשו (יואל ב׳ כ׳), כאלו הנפרד בְּאֹשׁ ונקרו בְּאֹשׁ (עמוס ד׳ י״ד) ועיין פירושי על בגדול זרועך (שמות ט״ו י״ו). ונמסו הרים מדמם, המליצה. (ד) ונמקו וגו׳, הכל משל והמליצה על עונש המבוכה והמבוסה

gue, impinguata di adipe; di sangue d'agnelli e capri, d'adipe di reni d'arieti. Sì, il Signore fa un banchetto in Bosrà, un gran macello nel paese d'Edom. (7) Cadranno insieme con quelli anche gli unicorni, i giovenchi unitamente ai tori; la loro terra rimarrà satolla di sangue, ed il loro suolo di adipe impinguerassi. (8) Conciossiachè il Signore ha destinato un giorno di vendetta; un anno di punizione, in difesa della causa di Sion. (9) I torrenti di essa (dell'Idumea) si convertiranno in pece, il suo suolo in zolfo, e la sua terra diverrà pece ardente. (10) Non si spegnerà, nè dì, nè notte; in perpetuo ascenderanne il fumo; resterà devastata per secoli e secoli, sino a' tempi più lontani non vi passerà persona. (11) Possederanla cuculi e Kippòd, nottole e corvi abiteranla; egli (Iddio) vi applicherà il filo della desolazione, il perpendicolo della solitudine. (12) I suoi nobili decanteranno la monarchia, mentre essa più non esisterà; e tutt'i suoi principi saranno

שבידי ובשני כ״י ארפורט הוא בשורק (יא) **ונטה עליה קו תהו ואבני בהו**, משל, כמו שהבנאי בונה ע״י הקו והמשקולת, כן האל יעסוק באדום בקו ומשקולת, אלא שעסקו בה לא יהיה לבנותה אלא לשומה תהו ובהו. (יב) **חריה ואין שם מלוכה יקראו**, החורים והשרים הם אדוקים הרבה בכבוד המלך, כי בכבודו יהיה להם כבוד, והנה אמר כי חורי אדום גם בשעת מפלתה יזכירו ויהללו המלוכה והדר כבוד המלך, וכל זה לריק, כי אין שם עוד מלוכה, וגם כל שריה יהיו אפס, יהיו נחשבים כאין וכאפס, ולא יוכלו להנשא עוד על העם. **ואין שם**, מקומו בסוף המאמר, חוריה יקראו מלוכה, ואין שם, וקרוב לזה (ואם איננו דומה לו ממש) מתאוה ואין נפשו עצל (משלי י״ג ד׳), שפירושו האיש העצל נפשו מתאוה ואין; והפירוש הזה מסכים בשלמות עם טעמי הפסוק. והמפרשים הלכו בדרכים אחרות, ורש״י ולפניו **Vitringa** פירשו חוריה איכה עוד שם, אותם החורים שהיו נקראים למלוכה, ורנזו רצה להסתייע מסוף הפסוק, יהיו אפס, ואמנם המליצה הזאת אין ענינה שיכרתו ולא יהיו עוד, אלא שיהיו, ולא יהיו חשובים ומכובדים. וג״ז פירש אין שם חורים שיקראו ויעמידו עוד מלך; ור״ש פירש אין אחד מהם קורא על עצמו שם שררה ומלכות; ור״דק (ולפניו יונתן) חוריה שהיו קוראים תחלה אין שם מלוכה, כי אכחנו מלכים, הם יהיו אפס; ודון יצחק חוריה (כי לא יהיה שם עוד מי שיקרא שם מלוכה) וכל שריה יהיו אפס, וקרוב לזה **Hitzig** חוריה (כי לא יהיה שם מי שיקראוהו למלוכה)

דָּם הֻדַּשְּׁנָה מֵחֵלֶב מִדַּם כָּרִים וְעַתּוּדִים מֵחֵלֶב כִּלְיוֹת אֵילִים
כִּי זֶבַח לַיהוָה בְּבָצְרָה וְטֶבַח גָּדוֹל בְּאֶרֶץ אֱדוֹם׃ (ז) וְיָרְדוּ
רְאֵמִים עִמָּם וּפָרִים עִם־אַבִּירִים וְרִוְּתָה אַרְצָם מִדָּם וַעֲפָרָם
מֵחֵלֶב יְדֻשָּׁן׃ (ח) כִּי יוֹם נָקָם לַיהוָה שְׁנַת שִׁלּוּמִים לְרִיב
צִיּוֹן׃ (ט) וְנֶהֶפְכוּ נְחָלֶיהָ לְזֶפֶת וַעֲפָרָהּ לְגָפְרִית וְהָיְתָה אַרְצָהּ
לְזֶפֶת בֹּעֵרָה׃ (י) לַיְלָה וְיוֹמָם לֹא תִכְבֶּה לְעוֹלָם יַעֲלֶה עֲשָׁנָהּ
מִדּוֹר לָדוֹר תֶּחֱרָב לְנֵצַח נְצָחִים אֵין עֹבֵר בָּהּ׃ (יא) וִירֵשׁוּהָ
קָאַת וְקִפּוֹד וְיַנְשׁוֹף וְעֹרֵב יִשְׁכְּנוּ־בָהּ וְנָטָה עָלֶיהָ קַו־תֹהוּ
וְאַבְנֵי־בֹהוּ׃ (יב) חֹרֶיהָ וְאֵין־שָׁם מְלוּכָה יִקְרָאוּ וְכָל־שָׂרֶיהָ

על אותיות השרש הברת הֵת להורות שהפועל פועל על עצמו, והברת הָת להורות על קבלת הפעולה מיד אחרים; ואחר זמן השמיטו הברת הֵת, והטילו תנועתה על פ"א הפועל ואמרו פָעַל. ועדיין תיבת הֻדַּשְּׁנָה זרה מפני פנים, כי הש"ין היתה ראויה להיות דגושה, והטעם היה ראוי להיות בלמד הפועל (הֻדַּשְּׁנָה); וכ"ל שעשו כן כדי שלא כתוב שהמלה מענין דֶשֶׁן ואפר, כמו ודשנו את המזבח (במדבר ד' י"ג), ועולתך ידשנה סלה (תהלים כ' ד'), ומהטעם הזה עצמו היה לדעתי שלא כתב ועולתך יְדַשֵּׁן, כדי שלא יובן מענין דֶשֶׁן ושמן. וכ"ל כי כשהתיבה נקראת בטעם על הדל"ת, השומע נוטה להבין אותה להוראת השמינות, כי ידמה לו שהיא משרש דוש, והעֶגלה השמנה נקראת עגלה דשה (עיין פירושי למעלה א' ב'), ואולי שרש דשן נגזר משרש דוש, מפני שהבהמה הדשה היא שמנה. **מחלב**, בו בפסוק זה, בח"ית סגול ברוב הספרים, והוא שבוש, וכ"ל בכירי ככל חֵלֶב שבמקרא, וכן הוא בדפוס רמ"ח ור"כד ור"עה ור"עח ור"ק, וב"כי שבידי ובארבעה כ"י בארפורט. **כי זבח**, רוזי ובית תרגמו לשון קרבן, ואינו אלא ענין סעודה, כמו וקראת לישי בזבח (ש"א י"ו ג'), וכן במשל על ההריגה כי הכין ה' זבח הקדיש קרואיו (צפניה א' ז'). (ז) **וירדו**, יפלו לטבח. **ראמים עמם**, עם הכרים העתודים והאילים יפלו גם ראמים שהם בהמות תקיפות, גם הן לא תִמָּלֵטנה. (ט) **והיתה ארצה לזפת בוערה**, בכ"י על קלף שבידי ובדפוס רמ"ח ור"כד מלות והיתה ארצה במונח זקף קטון, וכן נכון. (י) **לנצח נצחים**, לאו דוקא, אך הוא דרך הפלגת השיר. **וקפוד**, עיין למעלה י"ד כ"ג. **וינשוף**, בדפוס רמ"ח ור"כד וב"כי

nulla. (13) Cresceranno ne' suoi palazzi gli spini, ortiche e pruni nelle sue fortezze; diverrà la stanza dei cani selvaggi, il cortile degli struzzi. (14) I gatti selvaggi ivi incontreranno i sciacali, i satiri vi grideranno in concerto; ivi quieterà Lilit, e troverà il suo riposo. (15) Là fa nido il serpente saetta *(anguis jaculus)*, e depone le uova; ivi all'ombra fa che si schiudano, e sta sui piccoli: ivi a preferenza raduuansi l'un con l'altro gli avoltoi. (16) Consultate il libro del Signore e leggete: alcuno di questi (animali) non manca, l'uno non rimane scompagnato dall'altro; imperciocchè è la

ותמלט, תוציא הביצים, מלי והמליטה זכר. **ובקעה**, יציאת הולד ע"י בקיעת הביצה, כמו תבקע אפעה (למטה כ"ט ה׳) **ודגרה**, ישיבת העוף או הנחש על הביצים לחממם ולהבקיעם, כמו קורא דגר ולא ילד (ירמיה י"ז י"א), והושאל גם על הישיבה על האפרוחים שהאם רובצת עליהם. וכן בלי רומי fovere נאמר על האפרוחים ועל הביצים (רבנו סעדיה וגיזי).

ורש"י פירש קריאה שהעוף קורא להמשיך אפרוחיו אחריו, ורד"ק פירש לי אסיפה, וכן ר׳ יהודה בן קריש הביא סיוע ממלת דגורין בארמית שענינה לי חֳמָרים, ודעת Bochart רביצה על הביצים, והוא מפרש ודגרה, אחר שדגרה. (יז) **דרשו מעל ספר ה׳**, אתם אשר תהיו בימים ההם דרשו מעל ספר הנבואות הזה ותראו איך נתקיים דבר ה׳ (רד"ק ורוזי) **אחת מהנה לא נעדרה**, Vitringa פירש על הגזרות האמורות למעלה על אדום, ושאר המפרשים פירשו על החיות והעופות והנחשים הנזכרים למעלה, וגיזי הכריח זה מפסוק שאחר זה והוא הפיל וגו׳ עד עולם ירשוה לדור ודור ישכנו בה, שנופל על החיות ולא על הגזרות. **אשה רעותה לא פקדו**, הדבר החסר יקרא נפקד, כי אחרים פוקדים אותו ואומרים אין, ודוגמת זה בלי רומי desiderari, ומי שהדבר חסר לו אומרים עליו שפוקד אותו, כלומר דורש ומבקש אותו, והנה אשה רעותה לא פקדו, אין אחת מן החיות הנזכרות למעלה פוקדת ודורשת חברתה, כי אחת מהנה לא נעדרה. **כי פי הוא צוה ורוחו הוא קבצן**, המפרשים פירשו רוחו של פי, ולא יתכן, כי אחריו הוא אומר והוא הפיל וידו חלקתה, א"כ לא האל הוא המדבר, אלא הנביא. ורוזי ולפניו Dathe אומרים כי פי הוא נוה, **הוא** שמו של הקב"ה, והביאו לדוגמא ראו עתה כי אני אני הוא, וזה טעות, וגיזי מוסיף כי זה לא יתכן, שא"כ לא יהיה הוא הראשון (כי פי הוא נוה) מענין הוא השני (ורוחו הוא קבצן). והנכון שהקריאה כי פיהו, וכן תרגם יונתן, וכן הוא בשני

יִהְיוּ אָפֶס׃ (יג) וְעָלְתָה אַרְמְנֹתֶיהָ סִירִים קִמּוֹשׁ וָחוֹחַ בְּמִבְצָרֶיהָ
וְהָיְתָה נְוֵה תַנִּים חָצִיר לִבְנוֹת יַעֲנָה׃ (יד) וּפָגְשׁוּ צִיִּים אֶת־
אִיִּים וְשָׂעִיר עַל־רֵעֵהוּ יִקְרָא אַךְ־שָׁם הִרְגִּיעָה לִּילִית וּמָצְאָה
לָהּ מָנוֹחַ׃ (טו) שָׁמָּה קִנְּנָה קִפּוֹז וַתְּמַלֵּט וּבָקְעָה וְדָגְרָה בְצִלָּהּ
אַךְ־שָׁם נִקְבְּצוּ דַיּוֹת אִשָּׁה רְעוּתָהּ׃ (טז) דִּרְשׁוּ מֵעַל־סֵפֶר יְהוָה
וּקְרָאוּ אַחַת מֵהֵנָּה לֹא נֶעְדָּרָה אִשָּׁה רְעוּתָהּ לֹא פָקָדוּ כִּי־

וכל שריה יהיו אפס. (יג) נוה תנים, עיין למעלה י"ג כ"ב. חציר, כמו חצר (רד"ק) והוא כתוב בי"ד כמו בלשון ערבי (Hitzig), וכן למטה (ל"ה ז׳) בנוה תנים רבצה חציר לקנה וגמא. (יד) ציים, חתולים מדבריים, צַיְוָן בערבי: חתול (בושארט ורוזנ וג"ז). איים, הם הם תנים, עיין למעלה י"ג כ"ב. שעיר, עיין למעלה (שם). על רעהו יקרא, על במקום אל, והכוונה ירימו קולם יחדיו, כטעם וקרא זה אל זה, תהום אל תהום קורא; והיטציג פירש לי פגישה כמו נקרא עלינו (שמות ה׳ ג׳). לילית, שם מזיק שהיו הקדמונים מאמינים שבא בלילה בדמות אשה מלובשת בעדי עדיים, וכן בלשון סורי לִיליתא, ופירש Bar Bahlul : שדא דמתדמא באנתתא, שדא כקביא, וכן Bar Ali : שדא דמתחזא איך אנתתא מזַבּתתא, וכן בספר אדם הראשון (Codex Nasoraeus) : ולִיליתא אזלא לותיין ושכבא, וזרעא מניהון מקבלא, ובטנא, והוין שֵׁדֵא וחֶנגא דעל בנת אנשא כַפְלֵא. ובתרגום שיר השירים (ד׳ ו׳) הוזכרו שמות מיוחדים למזיקים הבאים בלילה, בבקר, ובצהרים (הוו ערקין מזיקי וטלני צפרירי וטיהרי מביניהון, טלני הם של לילה, לא כל שתרגומו טל, צפרירי הם של בקר שתרגומו צפרא, טיהרי לשון צהרים שתרגומו טיהרא); ובלשון רומי ואיטלקי דוגמת לילית מכאנו בשם Lamia, ובלשון ערבית קוראים ללילית גוּל (עוּל), ונקראת ג"כ עַלוּק, להיותה מוצצת הדם כעלוקה, כי בערוך הערבי הנקרא Kamus בערך אלעלוק פירש אלעוּל; ודוגמת אמונת לילית זו המוצצת הדם כמצא בגויי אירופא אמונת המזיק הנקרא Vampiro (כל זה מג"ז), והנביא מדבר לפי מחשבת ההמון. הרגיעה לילית ומצאה לה מנוח, כי המזיקים (לפי מחשבת המאמינים בהם) משוטטים בעולם, וכן בברית חדשה (Matthaeus 12. 43.) כתוב: ובצאת רוח טמאה מאדם תעבור במדברות לבקש מנוחה, ולא תמצא (ג"ז). (טו) קפוז, נקרא כן בלשון ערבי (קַפָּאז) מין נחש העולה על האילן וקופץ משם על האדם והבהמה, וקפז בערבי כמו קפץ בעברי, ושמו בלשון יוני acontias, וברומי jaculus (Bochart ורוזנ וג"ז).

bocca di lui che ha ciò decretato, ed è il suo comando che li raduna. (17) Ed è egli che per essi ha tratta la sorte, ed è la sua mano che gliel' ha distribuita colla corda(cioè a porzioni misurate); essi la possederanno per sempre, per secoli e secoli vi avranno soggiorno.

כאלו היא גורל נחלתן, וכאלו בידו חלק אותה ביניהן בקו המדה.

XXXV.

Annunzio di prospero viaggio ai reduci dalla cattività (di Babilonia)

---

(1) Il deserto ed il suolo arido mostrerannosi giojosi; apparirà esultante la solitudine, e fiorirà qual narcisso. (2) Fiorirà, gioirà e giubilerà; la gloria del Libano acquisterà, la maestà del Carmelo e del Sciaron; essi (quei luoghi deserti) vedranno la gloria del Signore, la maestà del nostro Dio. (3) Rendete forti le braccia fiacche, rinvigorite le ginocchia vacillanti. (4) Dite a coloro, che hanno la mente sbalordita: Fate coraggio, non temete: ecco il vostro Dio, egli viene vendicatore;

יראו כבוד ה׳, כלומר גדלו וגבורתו בגאולה שיגאל את עמו. (יראו כבוד ה׳, דוגמת וראיתם את כבוד ה׳ ובנו בתת ה׳ לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע שמות י״ו, וזה על דרך אז ירננו כל עצי יער, וכמוהו רבים. ותגל אף גילת, שם במקום מקור, והוא ע״ד אעלך גם עלה (תלמידי מוה״רר אהוד לולי), גם כי זה כנגד הטעמים. (ג) חזקו, פעמים יבא הבנוי לא לאדם מיוחד, אלא למי שיהיה (רד״ק), והוא כאדם ההופך פניו כנגד זרים ואומר להם נחמו האבל הזה, וכן אח״כ אמרו לנמהרי לב הנה אלהיכם, וכן נחמו נחמו עמי. (ד) לנמהרי לב, כמו שקראם ידים רפות וברכים כושלות מפני צרת הגלות והשעבוד, כן קראם נמהרי לב שהיו נבהלים בלבותם מפני הצרות, כפירוש רד״ק; וגיזי פירש נמהרים לנוס מפני הפחד ומרד הלב, אך א״כ העיקר חסר והי״לל נמהרי

כִּי הוּא צִוָּה וְרוּחוֹ הוּא קִבְּצָן׃ (יז) וְהוּא־הִפִּיל לָהֶן גּוֹרָל
וְיָדוֹ חִלְּקַתָּה לָהֶם בַּקָּו עַד־עוֹלָם יִירָשׁוּהָ לְדוֹר וָדוֹר יִשְׁכְּנוּ־בָהּ׃

כ"י ארפורט. ודע כי בדפוס רמ"א כתוב צִוָּם בכנוי, כמו קבצן שאחריו.
(יז) והוא הפיל להן גורל, הוא נתן ארץ אדום לנחלה לחיות ולעופות

לה

כנואה על הצלחת העולים מן הגולה (מבבל).

(א) יְשֻׂשׂוּם מִדְבָּר וְצִיָּה וְתָגֵל עֲרָבָה וְתִפְרַח כַּחֲבַצָּלֶת׃
(ב) פָּרֹחַ תִּפְרַח וְתָגֵל אַף גִּילַת וְרַנֵּן כְּבוֹד הַלְּבָנוֹן נִתַּן־לָהּ
הֲדַר הַכַּרְמֶל וְהַשָּׁרוֹן הֵמָּה יִרְאוּ כְבוֹד־יְהוָה הֲדַר אֱלֹהֵינוּ׃
(ג) חַזְּקוּ יָדַיִם רָפוֹת וּבִרְכַּיִם כֹּשְׁלוֹת אַמֵּצוּ׃ (ד) אִמְרוּ לְנִמְהֲרֵי־
לֵב חִזְקוּ אַל־תִּירָאוּ הִנֵּה אֱלֹהֵיכֶם נָקָם יָבוֹא גְּמוּל אֱלֹהִים הוּא

(א) ישׂשום מדבר וציה, ארץ ישראל שהיתה כמדבר בזמן הגלות תגיל ותפרח בקבוץ הגליות. ישׂשום, הכנוי שה"מס במקום כנ"ן (כדעת רא"בע ור"דק ורוזי), ור"שי וגיזי פירשו ישישו בהם או עליהם, ולא יתכן, כי אין הכוונה שישמחו ישראל במפלת אדום (כדעת גיזי ולפניו ר"שי ור"דק, ואחרים), אלא שישראל שהם בגלות ישובו לראות בטובה, ואם כפירוש גיזי וחבריו אין כנוי המ"ס מתפרש, והי"לל יְשֻׂשׂוּהָ, כלומר ישישו על זאת. והנה ישׂשום הוא לשון רבים. ופעולת השמון איננה מיוחסת לנושא אחד (ישיש מדבר), אלא לשני נושאים (ישישו מדבר וציה), לפיכך היתה מלת ישׂשום ראויה לטעם מפסיק (טפחא), ומלת מדבר למשרת (מונח), וכן הוא בכ"י אחד בארפורט. כחבצלת, חבצלת מתורגם בשיר השירים (ב׳ א׳) נרקוס, ונזכר השם הזה גם בש"ס (עיין ערוך) וצריך להגיה נרקוס, או נרקיס, והוא Narcissus, וכן תרגמו ר׳ סעדיה ור׳ יונה, ועדיין הנרקיס נמצא בשרון (גיזי בשם Chateaubriand). (ב) המה יראו כבוד ה׳, המדבר והערבה הם ענמם

Dio retributore, egli verrà e vi farà salvi. (5) Allora aprirannosi gli occhi dei ciechi, gli orecchi dei sordi schiuderannosi. (6) Salterà allora qual cervio il zoppo, e canterà la lingua del mutolo. Sì, scaturirà acqua nel deserto, e torrenti (scorreranno) nella solitudine. (7) Il *Sciarab* (il deserto, ove ha luogo il miraggio) diventerà uno stagno, il luogo della sete diverrà vena di acqua; quello ch' era stanza di sciacali diverrà luogo ove coricherassi il bestiame, stanza di canne e giunchi. (8) Ed ivi sarà strada piana, la quale *Via sacra* si chiamerà; non vi passerà alcun profano; essa sarà per coloro; e quelli che vi cammineranno, e per-

המפרשים פירשו רבצה חוזר לתנים, במקום שהיה נוה תנים ומרבץ שלהם יהיה חציר לקנה וגומא, וזה קשה, כי הי"ל בנוה תנים ורבצם. ואני אומר כי רבצה שם למרבץ הצאן והבקר, דוגמת ועמק עכור לרבץ בקר (למטה ס"ה י"ד). ורבצה בלא מפיק (כמו שהעיד רש"י ז"ל וכן הוא בכתובים כ"י שבידי ובדפוס רמ"ח ור"כד) והוא שם לשון נקבה בפלס שפחה שמלה זמרה. **חציר לקנה וגמא**, חציר כמו חצר כמו למעלה (ל"ד י"ג) נוה תנים חציר לבנות יענה, במקום שהיה מדבר ונוה תנים יהיה מקום לקנה וגומא (ראב"ע רד"ק וג"ז). ואע"פי שאין עושים חצר לקנה וגומא, הנה מצאנו דוגמת זה בית אבנים יחזה (איוב ח' י"ז) שענינו מקום אבנים (ג"ז). וכוונת המשל הזה כלו על חזרת ישראל מגלות בבל כי ה' ילך לפניהם והדורים יישר ויסקל לפניהם הדרך, כלומר ישיבם על אדמתם בשלום.
(ח) **והיה שם מסלול ודרך**, במקומות המדבר והשממון תהיה מסלה ודרך כבושה לעבור גאולים. והרי זה דוגמת והיתה מסלה לשאר עמו אשר ישאר מאשור (למעלה י"א י"ו). **והוא למו**, הדרך הזה יהיה לאותם עורים ופסחים שהזכיר, כי אף הם ילכו בו לבטח, וכל הולך דרך ואפיו הם אוילים, ילכו בו, כי ה' יישיר ויצליח דרכם (רש"י). וראב"ע פירש לא יעברו בו טמאים, והם עכו"ם. אע"פי שהדרך ההוא שלהם היה לשעבר; ולא יתכן, כי לשעבר לא היה שם דרך. אלא מדבר וציה. ורד"ק ורוזי' וג"ז פירשו להם, לישראל לבדם יהיה אותו הדרך, ודון יצחק ואחריו Lovvth, Dathe פירשו והוא על האל, הוא ילך לפניהם; ופירוש רש"י נ"ל עקר. ואולי יתכן לקרוא וְהוּא לְמוֹ הֹלֵךְ

יבוא וישעכם׃ (ה) אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים
תפתחנה׃ (ו) אז ידלג כאיל פסח ותרן לשון אלם כי נבקעו
במדבר מים ונחלים בערבה׃ (ז) והיה השרב לאגם וצמאון
למבועי מים בנוה תנים רבצה חציר לקנה וגמא׃ (ח) והיה
שם מסלול ודרך ודרך הקדש יקרא לה לא־יעברנו טמא

לנוס או כמהרי רגלים, מלבד: כי אין נמהר בשום מקום ענין מהירות, אלא שעמום, וכן מצאנו (למעלה ל״ב ד׳) ולבב נמהרים יבין לדעת, ואין הכוונה על הפחד. הנה אלהיכם נקם יבוא, יבוא בנקם, כלומר יבוא לנקום נקם (רש״י ראב״ע ורד״ק) או יבוא כנוקם, ובא שם הפעולה במקום שם התאר, כמו כי מרי המה וחבריו, וכן גמול אלהים, אלהי גמול, כלומר יבוא כאל גומל ונפרע. ורוז׳ וגיז׳ פירשו יבוא הנקם ויבוא גמול אלהים. (ה) אז תפקחנה, וכן המקרא שאחריו משל על התהפכות מצב ישראל מרע לטוב. (ז) והיה השרב, במדברות החמים לפעמים כשם היום בעת הצהרים קרני השמש המכים על החול מראים לעיני הרואה מרחוק כדמות מים או ים, והמראה הזה נקרא בערבי ובפרסי שרב (ואומרים שעקרו לשון פרסי, שר אב, ענינו בלשון פרסי פני מים), והולכי מדברות רואים לפעמים את המראה הזה וחושבים שהם קרובים למקום מים, ואח״כ לא ימצאו כי אם ארץ ציה, ומזה באלקוראן: מעשי הכופרים הם דומים לשרב במדבר, הצמא יחשבהו למים ונגש והנה אין. והזכיר מזה Curtius (7. 5.), וגם בדורנו כשהיו צבאות צרפת במצרים ראו המראה הזה וכתבו כדברים האלה (Courier de l'Egypte) הביאו בספרו De Sacy Chrestomat. arabe חלק ג׳ עמוד ל״ח): L'ardeur du soleil était excessive, et rendait les illusions du mirage si semblables à la réalité, qu'on fut plusicurs fois sur le point de s'égarer. Ce phénomène s'est offert plusieurs fois à nos yeux dans le désert: on ne saurait croire combien le sentiment de la soif est irrité par ce jeu de la lumière, qui fait paraître l'image de l'eau au milieu d'un espace aride. המראה הזה נראה ג״כ בצרפת הדרומית, וקוראים לו Mirage (רוז׳ וגיז׳). בנוה תנים רבצה, כל

sino gl' inconsiderati, non vi si smarriranno. (9) Ivi non sarà leone, feroce belva non la scorrerà, non troverassene ivi alcuna: così viaggeranno i redenti. (10) Queglino, cui il Signore avrà liberati, torneranno, e recherannosi in Sion esultanti, colmi di perenne gioja; letizia incontreranno ed allegrezza, e lungi fugggiransi l' angoscia ed il sospiro.

בששי בשבעה עשר יום לחדש שנת תק"צא השלמתי פירוש ל"ה סימני ישעיה אלה ותרגומם, מקץ ששת ימים ושלשים ומאת יום. ברוך הנותן ליעף כח, החונן לאדם דעת, השולח עזרו לישרים בלבותם לברך מעשה ידיהם ועצתם ימלא, זה אלי ואודהו אלהי אבי וארוממנהו, אשר היה עמדי בביאור נבואות הנביא הזה ומליצותיו הסתומות והחתומות, ויאזרני חיל למלחמה להציל מפי הכופרים השואגים לטרף את הנבואות אשר שללו מישעיה, למען כחש בנבואה מן השמים. הוא יהיה עמדי בבאור יתר דברי הנביא הזה ושאר הנביאים כלם, עד בלתי השאיר בהם סתום אשר לא יפורש, וחתום אשר לא יבואר, וטמון אשר לא יתגל, וזר אשר לא יתישב על הדעת, וקשה אשר לא יתקבל לאזן שומעת. אמן כן יאמר ה'.

וְהוּא־לָמוֹ הֹלֵךְ דֶּרֶךְ וֶאֱוִילִים לֹא יִתְעוּ׃ (ט) לֹא־יִהְיֶה שָׁם
אַרְיֵה וּפְרִיץ חַיּוֹת בַּל־יַעֲלֶנָּה לֹא תִמָּצֵא שָׁם וְהָלְכוּ גְּאוּלִים׃
(י) וּפְדוּיֵי יְהוָה יְשֻׁבוּן וּבָאוּ צִיּוֹן בְּרִנָּה וְשִׂמְחַת עוֹלָם עַל־
רֹאשָׁם שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה יַשִּׂיגוּ וְנָסוּ יָגוֹן וַאֲנָחָה׃

דֶּרֶךְ, והכוונה כי הוא (האל) כביכול יהיה דרך לאותם ההולכים. וזה מתיישב יפה עם מה שאמר דרך הקדש יקרא לה לא יעברנו טמא, כי אחר שהאל עצמו הוא הדרך, הנה היא דרך הקדש ולא יעבור בה טמא. (ט) לא יהיה שם אריה, משל על הצלחת דרכם של עולי גולה, וכמו שנתקיים, ככתוב ויד אלהינו היתה עלינו, ויצילנו מכף אויב ואורב על הדרך (עזרא ח׳ ל״א). לא תמצא שם, לא יעלו בה חיות ממקום אחר, וגם אותן שהיו שם קודם לכן ימותו או ילכו למקום אחר, ולא תמצא שם שום חיה רעה (תלמידי יוסף ירא). והנה גם הנבואה הזאת וגם אותה שלפניה (קרבו גוים) הסופרים האחרונים אומרים שלא כתב אותן ישעיה, וראה מה שכתבתי למעלה בראש סימן י״ג ובסימן י״ד סוף פסוק כ״ג.

XXXVI-XXXVII.

Storia dell' invasione di Senacheribbo e suo infelice esito.

---

(1) Nel quartodecimo anno del re Ezechia, Senacheribbo re dell' Assiria assalì e prese tutte le città forti della Giudea. (2) Il re d' Assiria mandò Ravsakè da Lachis a Gerusalemme, al re Ezechia, con un

---

הקורות שאירעו בימי חזקיהו, ומספרו הועתקו בספר מלכי יהודה וישראל, וידוע כי ספר מלכים שלפנינו הוא קיצור מספר מלכי יהודה וישראל. א״כ הספורים האלה אשר בספר מלכים הם מועתקים מספורי ישעיה, ולא בהפך, ועיין פירושי למטה פסוק כ״א; אמנם מה שהביא גיזי וחבריו להחזיק בדעת האחרת אינו אלא כדי להמלט מהודות שנבא ישעיה על גלות בבל, כי הוא אומר כי הנבואה הזאת הראשון שכתבה היה בעל ספר מלכים שהיה אחר החרבן, ומשם הועתקה בספר ישעיה.
על כל ערי יהודה הבצרות ויתפשם, לאו דוקא כלן, כי נשארו לכיש ולבנה. (ב) וישלח מלך אשור. במלכים כתוב כי חזקיה שלח אל מלך אשור לכישה לאמר חטאתי שוב מעלי את אשר תתן עלי אשא, ושמלך אשור קבע עליו שלש מאות ככר כסף ושלשים ככר זהב, ושחזקיה נתן את כל הכסף הנמצא בית ה׳ ובאוצרות בית המלך, וישעיה השמיט כל זה שלא היה מענין כוונתו בהגדת הספורים האלה, ואנשי חזקיה השלימו הספור בספר דברי הימים למלכי יהודה, והוסיפו המקראות האלה בספר ההוא, ומשם הועתקו בספר מלכים. אמנם איך היה שעלה מלך אשור את חילו על ירושלם אחר שכבר קבע מס על חזקיה וחזקיה נתן לו? רל״בג אומר כי אחר שנתן חזקיה את כל הכסף הנמצא באוצרות בית ה׳ ובאוצרות בית המלך למלך אשור, שב למרוד בו ולא

ל"ו ל"ז

ספור ביאת סנחריב ביהודה וחזרתו בבשת
פנים לארצו ומיתתו.

(א) וַיְהִי בְּאַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה לַמֶּלֶךְ חִזְקִיָּהוּ עָלָה
סַנְחֵרִיב מֶלֶךְ־אַשּׁוּר עַל־כָּל־עָרֵי יְהוּדָה הַבְּצֻרוֹת וַיִּתְפְּשֵׂם׃
(ב) וַיִּשְׁלַח מֶלֶךְ־אַשּׁוּר ׀ אֶת־רַבְשָׁקֵה מִלָּכִישׁ יְרוּשָׁלַיְמָה

(א) ויהי בארבע עשרה שנה, אחר שהשלים ישעיה החלק הראשון מנבואותיו, אשר אמר לבני דורו, ורובן על אודות ביאת סנחריב, כתב ספור הענין ההוא המעיד על קיום נבואותיו, ואח"כ ספר מחלת חזקיה, כדי לספר מה שנבא אליו על רפואתו ועל השנים שהיה עתיד לחיות, וכן ספר ענין מלאכי מלך בבל למען הגיד נבואתו על גלות בבל; ואחר שהגיד כל אלה התחיל נבואותיו לענין עולי הגולה ובנין בית שני, ואחריהן נבואותיו על הגלות האחרונה ועל הגאולה העתידה. והנה הספורים האלה מנאמים ככתבם וכלשונם גם בספר מלכים ב' (י"ח י"ג ך') בשנויים קלים וקצת תוספת והשמטה; ודעת רוז' וגיז' כי לא ישעיה הוא הכותב הספורים האלה, אלא מלקטי נבואותיו הוסיפו בסופן את הספורים האלה כפי מה שהיו כתובים בספר מלכים; אמנם ממה שכתוב בד"ה (ב' ל"ב ל"ב) ויתר דברי חזקיהו וחסדיו הנם כתובים בחזון ישעיהו בן אמוץ הנביא על ספר מלכי יהודה וישראל, שאין ענינו אלא כפירוש גיז' הנם כתובים בחזון ישעיהו אשר הועלה על ספר מלכי יהודה וישראל, נראה ברור כי באמת כתב ישעיה ספור

grave esercito; ed esso si fermò all'acquedotto della pescina superiore, alla via cioè detta campo del lavandajo. (3) Uscirono a lui Eliacim figlio di Elcia, prefetto del palazzo, Sebnà il cancelliere, e Joach figlio di Assaf il rammemoratore. (4) Ravsciakè disse loro: Dite ad Ezechia: disse così il gran re, il re dell' Assiria: Che cosa è questa fiducia che tu dimostri? (5) Io

זה בגין מתפאר שלא נתקיימה נבואת ישעיה בשלמות, כי אמר שימות בארץ אחרת, מה שלא היה; ול"כ ברור כי שבנא אחר הוא, כי אמנם אם לא היה שבנא אשר על הבית נאמן עוד בעיני המלך איך יבטח בו וישימהו סופר, ואיך יבטח בו אליקים להיות עמו בבית המלך וללכת עמו בשליחות, אחרי אשר בלא ספק היה שבנא אויבו אחר שירש גדולתו? ומלבד זה אם היה כדברי המכחישים שלא היה ישעיה נביא ה' באמת, ושלא נתקיימו דבריו, איך לא מחק מנבואתו פסוק צנוף יצנפך צנפה וכו', שמה תמות וגו' אשר ראה שלא נתקיים? **סופר**. הוא איש נאמן למלך, סופר ומונה את הכסף וכותב החשבונות, כאשר מצאנו (מלכים ב' י"ב י"א) ויהי כראותם כי רב הכסף בארון ויעל סופר המלך והכהן הגדול ויצורו וימנו את הכסף הנמצא בית ה'. וכן (שם כ"ה י"ט) הסופר שר הצבא המצביא את עם הארץ, הוא מי שהיה בידו מִסְפַּר מִפְקַד אנשי הצבא; ולהיות הסופר מלומד במלאכת הכתיבה, כי החשבונות צריכים כתיבה, קראו סופר לכל מי שאומנותו מלאכת הכתיבה כמו ויקראו סופרי המלך (אסתר ג' י"ב וח' ט'), וכן ברוך בן נריהו הסופר (ירמיה ל"ו ל"ב). **המזכיר**, נראה כמשמעו שהיה מזכיר למלך מה שהיה לו לעשות, לבלתי ישכח; ואולי ג"כ היה מזכיר לפניו צדקות בני אדם וחובותם, כדי שיזכור לשלם להם כגמולם, והוא הנקרא בלשון רומי a memoria ופירשו Ambrosius Calepinus בדיקציאונאריום (ויניציאה 1558 דף ראשון, וזה לשונו cujus officium est suggerere principi res obeundas, et in memoriam illius revocare ex praescripto. (ד) **מה הבטחון הזה**, שלא פתחת לפני דלתות עירך ירושלם ודלתות לכיש ולבנה כמו שפתחו שאר בני יהודה דלתות עריהם בבואי, ואתה מראה שאתה בוטח לעשות עמי מלחמה. ובד"ה מפורש יותר, כי חזקיה בנה כל החומה הפרוצה ויחזק את המלוא ויעש שלח לרוב ומגנים, ודברי סנחריב מפורשים גם בלשון הזה: על מה אתם בוטחים ויושבים במצור בירושלם (ד"ה ב, ל"ב י"ד). (ה) **אמרתי אך דבר שפתים**, כשמעתי שאתה מכין

(ירושלימה ק׳) אֶל־הַמֶּלֶךְ חִזְקִיָּהוּ בְּחֵיל כָּבֵד וַיַּעֲמֹד בִּתְעָלַת הַבְּרֵכָה הָעֶלְיוֹנָה בִּמְסִלַּת שְׂדֵה כוֹבֵס׃ (ג) וַיֵּצֵא אֵלָיו אֶלְיָקִים בֶּן־חִלְקִיָּהוּ אֲשֶׁר עַל־הַבָּיִת וְשֶׁבְנָא הַסֹּפֵר וְיוֹאָח בֶּן־אָסָף הַמַּזְכִּיר׃ (ד) וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם רַבְשָׁקֵה אִמְרוּ־נָא אֶל־חִזְקִיָּהוּ כֹּה־אָמַר הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל מֶלֶךְ אַשּׁוּר מָה הַבִּטָּחוֹן הַזֶּה אֲשֶׁר

נתן לו מדי שנה בשנה זה המס הכבד ששם עליו, עד כאן לשונו, וזה לא יתכן, כי הכל היה לפי הכתוב בשנה אחת היא שנת י״ד, והנחריב לא חזר לארצו אחר שקבל את הכסף, ואח״כ שב אל ארץ יהודה, אבל מלכיש שהיא מערי יהודה (יהושע י׳ ג׳ וט״ו ל״ט) אשר היה נר עליה כשתפש את כל ערי יהודה הבצורות שלח את רבשקה ירושלימה. ודון יצחק אומר כי סנחריב עשה במרמה, תחילה קבל את הכסף, ואח״כ עלה עליו על המרד שמרד בו לפנים, בימות אחז אביו. ואני אומר כי הכסף אשר נתן חזקיה למלך אשור לא הספיק לתשלום הסך אשר פסק עליו, וזו היתה בעיני סנחריב מרידה בו. **רבשקה**, בל׳ ארמי שר המשקים, והוא כקוד בי״רי כי בארמי נכתב באל״ף, רב שקא; ואין ספק שאין זה שם האיש, אלא שם השררה. ובמלכים (ב׳ י״ח י״ז) נזכרו (מלבד רבשקה) גם תרתן ורב סרים, וישעיה לא חש להזכיר אלא רבשקה שהיה המדבר. וגם רב סרים הוא שם השררה (שר הסריסים). ובתלמוד אמרו (סנהדרין ס׳) רבשקה ישראל משומד היה, ואין צורך לומר שהיה זה אצלם בקבלה, אבל שואל בחכמתו אמר כי השומע ברכת ה׳ מפי איש נכרי איננו חייב לקרוע (שאם אין אתה אומר כן יתמלא כל הבגד קרעים, כמו שאמר שם ר׳ חייא), ומפני שהיה אפשר להקשות והלא אנשי חזקיה קרעו על ששמעו רבשקה מגדף, אמר שיתכן שהוא לא היה איש נכרי, אלא ישראל שהמיר, ואע״פ שחטא ישראל הוא. ותירוצים כאלה האמורים מאמדן הדעת, נמצאים לרוב בתלמוד. **בחיל כבד**, יש מפרשים בחיל עם כבד, אמנם אין צורך, כי מצאנו וחכך כיין הטוב, שומר מה מליל, וכן מצאנו גיא ומצאנו גיא גדולה מאד (זכריה י״ד ד׳). **בתעלת הברכה וגו׳**, עיין למעלה ז׳ ג׳. (ג) **ויצא אליו**, לשמוע מה בפיו. **אליקים בן חלקיהו**, שנכנס במקום שבנא, עיין למעלה כ״ב כ׳. **ושבנא הסופר**, רד״ק וגיז׳ אומרים כי הוא הוא שבנא שהיה מתחלה על הבית, ועתה הורד ממעלתו ונעשה סופר, ולפי

pensava: Queste non son che ciarle; ci vuol consiglio e valore per far la guerra. Ora, in chi ti confidi, che ti ribelli a me? (6) Ecco, tu forse ti confidi nell'appoggio di quella fragil canna, ch'è l'Egitto, la quale, se uno vi si appoggia sopra, gli entra nella palma, e la trafora. Tale è Faraone re dell'Egitto per chiunque in lui confida. (7) Se poi tu mi dici: « Nel Signore nostro Dio confidia-

כשם ממש, ואומר אין רע ואין פחד, זה לא יגרום לו אלא הפסד. **עצה וגבורה למלחמה**, טעמו צריך עצה וגבורה למלחמה, כמו שוט לסוס ומתג לחמור ושבט לגו כסילים (משלי כ"ו ג'), פחם לגחלים ועצים לאש ואיש מדינים לחרחר ריב (שם שם כ"א), הטעם צריך שוט לסוס וכו', צריך פחם לעשות גחלים וכו'. וכן פירשתי (בה"ע תקפ"ט) מושל באדם, האדם צריך למושל, אבל הצדיק, מושל שלו הוא יראת אלהים. **אך דבר שפתים עצה וגבורה למלחמה**. איננו מאמר אחד, אך שני מאמרים, ובספר מלכים כתוב אמרת, ואינו אלא ט"ס. ורד"ק פירש דבר שפתים על התפלה שהיה חזקיה בוטח בה; ורא"בע פירש העצה והגבורה שלך איננה אלא בדבר שפתים, וקרוב לזה Dathe ואחריו רוז' וגיזי' פירשו אני אומר כי אך דבר שפתים כלומר דבר שאין לו קיימא הוא מה שאתה אומר עצה וגבורה יש לי למלחמה; ולפירוש זה מלת אמרתי היא ללא צורך, וחסרה ג"כ מלת לי או לך אחר מלות עצה וגבורה; ורל"בג במלכים פירש אמרתי כי דבר שפתים הוא עצה וגבורה שיתגבר האדם בו למלחמה, שבדברי שפתיו יסיר מעליו הנלחם עמו, ואחר זה יתחזק ויתגבר בעוזריו לעמוד נגדו. (ו) **הנה בטחת**, איננו רואה על מי יתכן לך לבטוח, כי באמת אין מי שיוכל להציל מידי, אך מכל מקום מרידתך תכריחני להאמין שיש לך מי שאתה בוטח בו, וזה לא יתכן שיהיה אלא מלך מצרים אשר אמנם איננו אלא משענת קנה רצון. **הקנה הרצוץ**, נוח להשבר, לא שבור ממש וכן קנה רצוץ לא ישבור (למטה מ"ב ג'), וכן בחילוף כד"י בע"ין רעוע שענינו נוח להשבר, וכן כאן תרגם יונתן רעיעא; ורוזי וגיזי תרגמו שבור. **ובא בכפו ונקבה**, לא לבד שלא יועיל לו להשען עליו, כי גם יזיקהו ויקוב כפו. (ז) **הלא הוא אשר הסיר חזקיהו את במותיו**. כפירוש רל"בג במלכים, כי חזקיה הסיר את הבמות (מלכים ב' י"ח ד') שלא היו לע"ז אלא לה', והנה המעיט העבודה וצוה שלא תהיה אלא בבית המקדש, וזה היה זלזול בכבודו לפי מחשבת עובדי אלילים, שהיו מאמינים שאלהיהם חפצים ברבוי העבודה להם, כלומר ברבוי ההיכלות והמזבחות, וחשב רבשקה כי לא יתכן שיושיע ה' את חזקיה אחרי אשר המעיט עבודתו; ואף אם אולי ידע כי התורה אסרה הבמות ושחזקיה לא הסיר

בָּטָחְתָּ׃ (ה) אָמַרְתִּי אַךְ־דְּבַר־שְׂפָתַיִם עֵצָה וּגְבוּרָה לַמִּלְחָמָה
עַתָּה עַל־מִי בָטַחְתָּ כִּי מָרַדְתָּ בִּי׃ (ו) הִנֵּה בָטַחְתָּ עַל־מִשְׁעֶנֶת
הַקָּנֶה הָרָצוּץ הַזֶּה עַל־מִצְרַיִם אֲשֶׁר יִסָּמֵךְ אִישׁ עָלָיו וּבָא
בְכַפּוֹ וּנְקָבָהּ כֵּן פַּרְעֹה מֶלֶךְ־מִצְרַיִם לְכָל־הַבֹּטְחִים עָלָיו׃ (ז)
וְכִי־תֹאמַר אֵלַי אֶל־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בָּטָחְנוּ הֲלוֹא הוּא אֲשֶׁר

עצמך להתחזק כנגדי למלחמה, הייתי אומר אין זה אלא דבר שפתים שאתה מתפאר שלא תפול בידי, אבל הייתי חושב כי לבסוף כשתראה אותי עם כל חילי מתקרב ובא עליך, תכיר טעותך ותתן לי את כל המס אשר אשים עליך, ותפתח לפני שערי כל עריך (וכן פירש רש"י), כי אמנם (הייתי אומר) הלא תדע כי עצה וגבורה צריך למלחמה, ודבר שפתים לא יועיל; ועתה על מי בטחת כי עודך מחזיק במרידתך להסגר בעירך? אמרתי, הייתי חושב, ותבא המלה הזאת בתחלת החלק הראשון מן המאמר, ובתחלת החלק השני ממנו מלת עתה או והנה, או אך, או אכן, כשהכוונה שהמחשבה הראשונה היתה בטעות ולא תתקיים בפעל, כמו אמרתי כבד אכבדך והנה מנעך ה׳ מכבוד (במדבר כ"ד י"א), אמור אמרתי ביתך ובית אביך יתהלכו לפני עד עולם, ועתה נאום ה׳ חלילה לי (ש"א ב׳ ל׳), אמרתי ימים ידברו ורוב שנים יודיעו חכמה, אכן רוח היא באנוש (איוב ל"ב ז׳ ח׳), אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם, אכן כאדם תמותון (תהלים פ"ב ו׳ ז׳), ואני אמרתי לריק יגעתי לתהו והבל כחי כליתי אכן משפטי את ה׳ (למטה מ"ט ד׳), ואני אמרתי נגרשתי מנגד עיניך אך אוסיף להביט אל היכל קדשך (יונה ב׳ ה׳), אמרתי אך תיראי אותי תקחי מוסר וכו׳ אכן השכימו השחיתו (צפניה ג׳ ז׳), וקרוב לזה אמרתי אפאיהם וכו׳ לולא כעס אויב אגור וכו׳; אף כאן שיעור הכתוב כך הוא: אמרתי אך דבר שפתים הוא שאתה תמרוד בי, כי לא תמרוד בי, כי תדע כי עצה וגבורה למלחמה, ועתה הנה טעיתי כי באמת מרדת בי, עתה א"כ על מי בטחת כי מרדת בי? דבר שפתים, דבור של התפארות מן השפה ולחוץ, כמו בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור (משלי י"ד כ"ג), הכוונה, כל זמן שיתעצב אדם על דבר וידאג שמא תבא ממנו תקלה ושמא לא יהיה כפי תאוותו, יהיה מותר וריוח לו, לעולם ירויח איזה דבר ע"י דאגתו ופחדו, כי ע"י כן ישים לבו לעשות מעשהו בתבונה והשכל; אבל דבר שפתים אך למחסור, כשאדם מתפאר בדברים שאין

mo »: e non è egli quel desso di cui Ezechia ha abolito i templi e gli altari, e disse agli abitanti della Giudea, e di Gerusalemme: « Innanzi a questo (solo) altare dovete prostrarvi »? (8) Or via, assóciati col mio Signore, il re dell'Assiria: io voglio somministrarti due mila cavalli, se tu potrai somministrare i relativi cavalieri. (9) Or come daresti un rifiuto nemmeno ad un Pascià, ad uno dei minimi servi del mio Signore, mentre confidi nell'Egitto, peraverne cocchi e cavalieri? (10) Or dunque, è egli senza il consenso del Signore ch'io son venuto contro questo paese per farne guasto?

שלמה (וכל מלכי הָעֶרֶב ופחות הארץ, מ״א י׳ ט״ו, וכל מלכי עֲרָב ופחות הארץ, ד״ה ב׳ ט׳ י״ד), רק השרים אשר תחת מלכי יהודה וישראל לא מצאנו שיהיו נקראים בשם הזה (וגיזי מפרש פחות הארץ הנזכרים בשלמה, על שרי המדינות בארץ ישראל, וזה רחוק מאד), ואנחנו לא נדע שרש המלה הזאת ומאיזה לשון לוקחה, והאחרונים בקשו למצוא לה מקור בלשון פרס או בלשון סנסקריט, ולא מצאו דבר ברור שמתישב על הדעת. ודע כי לדעת גיזי ואחרים, פחה הנזכר כאן איננו המושל במדינה, אך המכוון בו שר הצבא; ולדעתי אין לנו להוציא המלה מהוראתה בכל שאר המקומות. וגיזי' וחבריו לא ירדו כלל לסוף דעתו של רבשקה, כי הוא לא אמר לחזקיה איך תמרה את פי אחד משרי הצבא אשר למלך אשור, אשר יש תחת ידו כך וכך אלפים גבורי כח עושי דברו; כי אין מקום למאמר זה כאן, כי הנה המלך הגדול סנחריב עלה בכבודו ובעצמו על ערי יהודה, וכשהיה חזקיה סוגר לפניו דלתי עריו לא היה מזלזל בכבוד שרי חילו, אבל היה מורד במלך עצמו. אך כוונת רבשקה היא לומר לחזקיה: אם אחד מעבדי אדוני היותר שפלים, כגון השר המושל במדינה קטנה, היה מבקש ממך דבר, איך יעלה לך להשיב את פניו, בהיותך יודע שאף אם אין תחת ידו חיל גדול, מכל מקום הוא אחד מעבדיו של המלך הגדול, ואם תמרה את פיו הנה אדוניו יתבע עלבונו ויקום נקמתו. **ותבטח לך על מצרים**, מאחר שאין לך לא רכב ולא פרשים ואתה צריך לבטוח בזה על מצרים, איך לא תירא להקניט אפילו אחד מן הקטנים שבעבדי אדוני, ואין צריך לומר את אדוני המלך הגדול. (י) **המבלעדי**, בלי רשות, כמו ובלעדיך לא ירים איש את ידו (בראשית מ״א מ״ד), המבלעדי אנשינו עשינו לה כונים (ירמיה מ״ד י״ט). והנה רוב המפרשים פירשו שידע רבשקה כי ישעיה נבא על בוא מלך אשור על ארץ יהודה, וזה רחוק, ואם ידע

הֵסִיר חִזְקִיָּהוּ אֶת־בָּמֹתָיו וְאֶת־מִזְבְּחֹתָיו וַיֹּאמֶר לִֽיהוּדָה
וְלִירֽוּשָׁלִַם לִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ הַזֶּה תִּשְׁתַּחֲוּֽוּ׃ (ח) וְעַתָּה הִתְעָרֶב
נָא אֶת־אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ אַשּׁוּר וְאֶתְּנָה לְךָ אַלְפַּיִם סוּסִים אִם־
תּוּכַל לָתֶת לְךָ רֹכְבִים עֲלֵיהֶם׃ (ט) וְאֵיךְ תָּשִׁיב אֵת פְּנֵי פַחַת
אַחַד עַבְדֵי אֲדֹנִי הַקְּטַנִּים וַתִּבְטַח לְךָ עַל־מִצְרַיִם לְרֶכֶב
וּלְפָרָשִׁים׃ (י) וְעַתָּה הֲמִבַּלְעֲדֵי יְהוָה עָלִיתִי עַל־הָאָרֶץ הַזֹּאת

אותן אלא כדי לעשות היטב בעיני ה', הנה (כדברי תלמידי יוסף ירא) לא היתה כוונת רבשקה אלא לעורר את העם כנגד מלכו, והיה יודע שהעם היה אוהב הבמות ושכמה מלכים כדיקים השאירו אותן, לפיכך הזכיר הסרת הבמות כדבר רע, כמו שהיה במחשבת ההמון. (ח) ועתה התערב נא, כל המפרשים ורנזי פירשו לי הַמְרָאָה (רמ"י gager בלי כרפת scommettere בלעז, ותלו עצמם על לשון ערבון ועורב ערבה, אך התערב בהתפעל הוא תמיד ענין עירוב וחבור, כמו ויתערבו בגוים (תהלים ק"ו ל"ה), ועם שונים אל תתערב (משלי כ"ד כ"א), ולפותה שפתיו לא תתערב (שם כ' י"ט), ובשמחתו לא יתערב זר (שם י"ד י'); ואף אם היה לשון התערב מורה המראה, כ"ל שלא הי"לל התערב אתה עם אדוני, אבל היה ראוי שיאמר הנה אדוני מתערב עמך שאם אתן לך אלפים סוסים לא תוכל לתת לך רוכבים עליהם; והנכון שאינו זז מענין עירוב וחבור, והכוונה עשה נא שותפות עם אדוני, ואני מכדי אתן לך אלפים סוסים, ואתה מכדך תתן (אם תוכל) אלפים אנשים המלומדים לרכוב עליהם במלחמה. וכל זה דרך לעג, מפני שלא היו ישראל מלומדים להלחם בהיותם רוכבים (ט) ואיך תשיב את פני, עיין למעלה ג' ג'. אם אחד מעבדי אדוני הקטנים יבקש ממך דבר, איך ימלאך לבך למאן לשמוע בקולו, וכל שכן וקל וחומר איך תמרוד באדוני, המלך הגדול, ולא תכנע לפניו? פחת אחד עבדי אדני הקטנים, שיעורו: פחה של אדוני, כלומר אחד מעבדי אדוני היותר שפלים. פחת, הוא סמוך, והנפרד פֶּחָה (נחמיה ה' י"ד וי"ח, וי"ב כ"ו), והנגול תמורת פתח, מפני אות הח"ע הקמוצה שאחריו, על דרך הֶחָכָם, וְהֶטָּהֲרוּ; ורבוי פַּחוֹת, ונקראו כן שרי המדינות אשר תחת מלכי פרס ומדי (אסתר ח' ט' וט' ג', וירמיה נ"א כ"ח) ומלכי בבל (ירמיה נ"א כ"ז) ומלכי אשור (יחזקאל כ"ג ו' וכ"ג), ומלכי ארם (מלכים א' כ' כ"ד), והשם הזה נזכר גם בימי

Anzi egli è il Signore che mi disse: va contro questo paese, e fanne guasto. (11) Eliacim e Sebnà e Joach dissero a Ravsciakè: Parla di grazia a' tuoi servi in lingua aramaica, poichè noi l'intendiamo; e non ci parlare in lingua giudaica, in guisa che intenda la gente ch' è sulla muraglia. (12) Ravsciakè disse: Il mio Signore m' ha egli mandato a fare queste parole al tuo Signore ed a te solamente? Anzi (mi mandò a farle) a quella gente che sta sulla muraglia, la quale sta per essere ridotta a mangiare i proprj escrementi, e bere la propria urina, insieme con voi. (13) Ravsciakè si pose a gridare ad alta voce in lingua giudaica, e disse: Udite le parole del gran re, il re dell' Assiria. (14) Così disse il re: Non vi seduca Ezechia, imperciocchè non potrà salvarvi. (15) Nè vi faccia Ezechia con-

ידועה וחשובה גם בחצר מלכי אשור, כי הנה מצאנו אנשים שני מיני שררה נקראים בשמות ארמיים, רבשקה ורב סרים (עיין למעלה פסוק ב'), ואם היו השררות נקראות בלשון ארמית, אין ספק שהיתה הלשון ההיא חשובה ונכבדת אצל מלכי אשור, ולפיכך ידעו אנשי חזקיה שהיה רבשקה יודע לדבר ארמית. (יב) היושבים על החומה לאכול וגו', שאינם רוצים לצאת אלי ולפתוח לפני דלתים, אלא מזמנים עצמם להיות במצור ובמצוק, עד שיצטרכו לאכול צואתם. חראיה"ם, פירש קרא בערבי עשה כרכיו הגדולים, וכן במקרא וישימוהו למחראות (מ"ב י' כ"ז), וכן בתלמוד (תענית ט') חריא דעיזי, צואת עזים; וקדמונינו תקנו הדבור בלי כנוי ואמרו לקרוא צואתם; וכן שיניהם קרוב ללשון שתן; והנה בלי מקרא היה ראוי לקרוא צאתם בצי"רי, עיין למעלה ד' ד', אבל בלי חכמים אין אומרים. אלא צואה בחו"לם. גם היה קשה לי מה שהתקינו לקרוא מימי רגליהם, כי אין אומרים מימי אלא למים הראוים לשתייה, כמו שהעיר ר' סעדיה גאון ז"ל (עיין ראב"ע שמות ז' י"ט), וכן רז"ל אומרים תמיד מי רגלים, לא מימי רגלים; ותלמידי מוה"רר משה הלוי עהרענרייך אומר כי כאן נכון לומר מימי רגליהם, מאחר שדרך לעג הוא אומר שהם שותים אותם. (יג) ויעמד רבשקה, כיון שאמרו לו ואל תדבר עמנו יהודית באזני העם, הבין שלא היה העם כלו אמין בבטחונו בחזקיה ובאלהיו, ואז גדל זדונו וגאותו לחרף אלהים חיים להסית את לב העם מאחרי מלכם, ולפתותם לפתוח לפניו דלתים. (יד) אל ישיא, ענין הפתה לעשות דבר, ע"י הסרת הפחד

להשחיתה יהוה אמר אלי עלה אל־הארץ הזאת והשחיתה׃
(יא) ויאמר אליקים ושבנא ויואח אל־רבשקה דבר־נא אל־
עבדיך ארמית כי שמעים אנחנו ואל־תדבר אלינו יהודית
באזני העם אשר על־החומה׃ (יב) ויאמר רבשקה האל
אדניך ואליך שלחני אדני לדבר את־הדברים האלה הלא
על־האנשים הישבים על־החמה לאכל את־חראיהם (צואתם ק׳)
ולשתות את־שיניהם (מימי רגליהם ק׳) עמכם׃ (יג)
ויעמד רבשקה ויקרא בקול־גדול יהודית ויאמר שמעו את־
דברי המלך הגדול מלך אשור׃ (יד) כה אמר המלך אל־
ישא לכם חזקיהו כי לא־יוכל להציל אתכם׃ (טו) ואל־
יבטח אתכם חזקיהו אל־יהוה לאמר הצל יצילנו יהוה לא

כנבואת ישעיה היה לו לידע ג״כ שיפול מחנה אשור בחרב לא איש בהיותו בארץ יהודה; והנכון כי קודם בואו על ארץ יהודה עשה זבחים לה׳ אלהי היהודים לבקש ממנו שיעזוב אותם בידו, כדרך שהיה מנהג הקדמונים כשהיו צרים על עיר היו משביעים את אלהיה להתרחק מעליה, ואפשר וקרוב כי שאל את חכמיו לבדוק בקרבי הזבחים והעולות לדעת אם אלהי היהודים מסכים שיעלה עליהם וישחיתם, ואמרו לו חכמיו כי מסכים הוא. ואי אפשר לומר שהיה רבשקה יודע כי ה׳ אלהי היהודים הוא אלהי השמים והארץ, ואחר שרוב הארצות באו ביד מלך אשור, אם כן רצון ה׳ הוא שיגבר מלך אשור על כל מלכי הארץ; כי אמנם מדבריו למטה משמע שלא היה מכיר גדולה לאלהי היהודים על שאר אלהי הארצות. (יא) דבר נא אל עבדיך ארמית, אף על פי שסנחריב היה מלך אשור, הנה היה מושל גם בבבל ובארם נהרים, והיו לו שרים ועבדים מכל הגוים ומכל הלשונות שהיו תחת ממשלתו, ובחר לשלוח לירושלים את רבשקה שאולי היה ארמי וגם היה יודע לדבר יהודית, ונראה כי אליקים ושבנא מתוך מבטא שפתיו הכירו בו שהוא ארמי, ולפיכך אמרו שידבר עמהם ארמית. ואולי יתכן שהיתה לשון ארמית

fidare nel Signore, con dire: Ben ci salverà il Signore, questa città non cadrà in potere del re d'Assiria.
(16) Non date ascolto ad Ezechia; mentre così dice il re d'Assiria: Usate meco amichevolmente, e uscite a me; e godete ciascheduno la propria vite ed il proprio fico, e bevete ciascuno dell'acqua del proprio pozzo;
(17) Sin ch'io venga a trasportarvi ad un paese simile al vostro; paese di grano e vino, paese di pane e vigne.
(18) Badate che non vi seduca Ezechia con dire: Il Signore ci salverà. Gli dèi delle altre nazioni hanno essi sottratto ciascheduno il proprio paese alla mano del re d'Assiria?
(19) Dove sono gli dèi di Chamath ed Arpad? Dove gli dèi di Sefarvaim? Hanno essi i suoi dei sottratta Samaria alla mia mano?
(20) Chi è quegli fra tutti gli dèi di questi paesi, il quale abbia salvato il proprio paese dalla mia mano; perchè il Signore sottrarre possa Gerusalemme alla mia mano?
(21) Essi tacquero, e non gli risposero parola; imperciocchè l'ordine del re era: Non gli rispondete.
(22) Eliacim figlio di Elcia prefetto del palazzo, Sebnà

ובספר מלכים כתוב והחרישו העם, כי דבור שני של רבשקה היה מוסב אל העם, ואף הם לא ענוהו דבר, והוא פלא, שהעם כלו יעבור ברוחו ולא ישיב דבר למחרף ומגדף, וגם לא יתפתה אחריו לפתוח לפניו שערי העיר ולמרוד במלכם. והנה המשכיל יראה ויבין כי באמת אין מקום לומר שהעם החרישו מפני כי כן היתה מצות המלך, כי אמנם איך יצוה המלך את העם שלא ישיבו לרבשקה, והוא לא היה יודע שיסב דבורו אל העם, ובספר מלכים (ב׳ י״ח י״ח) כתוב מפורש כי שרי מלך אשור קראו אל המלך, ועל כן יצאו אליהם אליקים וחבריו שלוחי המלך. א״כ לא עלתה על לב חזקיהו שידבר רבשקה אל העם, וגם רבשקה לא היה מדבר אל העם אלמלא דברי השרים דבר נא אל עבדיך ארמית, וא״כ לא יתכן שיצוה המלך את כל העם לאמר לא תענוהו, א״כ זכינו לדין כי הספור הכתוב כאן בישעיה הוא המדוקדק לפי אמתת מה שהיה, ואותו שבספר מלכים לקח ממנו, והוסיף בו המעתיק איזה דברים מדעתו, כמו כאן, שראה שהדבור היה מוסב אל העם, ואמר והחרישו העם, ולא ראה כי מלות כי מצות המלך היא לאמר לא תענוהו אינן עולות יפה לפי זה. א״כ מבואר כי הספור הכתוב כאן נכתב בשעת המעשה, וישעיה כתבו,

תִּנָּתֵן הָעִיר הַזֹּאת בְּיַד מֶלֶךְ אַשּׁוּר׃ (יו) אַל־תִּשְׁמְעוּ אֶל־
חִזְקִיָּהוּ כִּי כֹה אָמַר הַמֶּלֶךְ אַשּׁוּר עֲשׂוּ אִתִּי בְרָכָה וּצְאוּ אֵלַי
וְאִכְלוּ אִישׁ־גַּפְנוֹ וְאִישׁ תְּאֵנָתוֹ וּשְׁתוּ אִישׁ מֵי־בוֹרוֹ׃ (יז) עַד־
בֹּאִי וְלָקַחְתִּי אֶתְכֶם אֶל־אֶרֶץ כְּאַרְצְכֶם אֶרֶץ דָּגָן וְתִירוֹשׁ אֶרֶץ
לֶחֶם וּכְרָמִים׃ (יח) פֶּן־יַסִּית אֶתְכֶם חִזְקִיָּהוּ לֵאמֹר יְהוָה יַצִּילֵנוּ
הַהִצִּילוּ אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם אִישׁ אֶת־אַרְצוֹ מִיַּד מֶלֶךְ אַשּׁוּר׃ (יט)
אַיֵּה אֱלֹהֵי חֲמָת וְאַרְפָּד אַיֵּה אֱלֹהֵי סְפַרְוָיִם וְכִי־הִצִּילוּ אֶת־
שֹׁמְרוֹן מִיָּדִי׃ (כ) מִי בְּכָל־אֱלֹהֵי הָאֲרָצוֹת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר־הִצִּילוּ
אֶת־אַרְצָם מִיָּדִי כִּי־יַצִּיל יְהוָה אֶת־יְרוּשָׁלִַם מִיָּדִי׃ (כא) וַיַּחֲרִישׁוּ
וְלֹא־עָנוּ אֹתוֹ דָּבָר כִּי־מִצְוַת הַמֶּלֶךְ הִיא לֵאמֹר לֹא תַעֲנֻהוּ׃
(כב) וַיָּבֹא אֶלְיָקִים בֶּן־חִלְקִיָּהוּ אֲשֶׁר־עַל־הַבַּיִת וְשֶׁבְנָא

המונע מעשותו, עיין בה"ע תק"פח עמוד 143. (יו) **עשו אתי ברכה**, המפרשים פירשו שלום כתרגום יונתן, ואני אומר שאינו זה מענין ברכה שהוא גלוי אהבה (בה"ע תק"פז עמוד 157), והטעם, הלא לא תמלטו מידי, א"כ הלא טוב שתנהגו עמי דרך אהבה, ותצאו אלי, ואז תאכלו איש גפנו, ולא אשלח ידי בכם. (יז) **ולקחתי אתכם אל ארץ**, לי הנאה, כמו קחה נא אלי (בראשית מ"ח ט'). כך היה מנהג הקדמונים להעביר העמים שהיו כובשים, מארצם אל ארץ אחרת, וזה מה שעשה יוסף למצרים ואת העם העביר אותו לערים, לאות שלא היתה הארץ שלהם, אך מיד פרעה קבלוה. (יח) **פן יסית**, השמרו לכם פן יסית. (יט) **איה אלהי וגו'**, **וכי הצילו וגו'**, המקרא הזה כענין סופו בתחלתו, ותחלתו בסופו, איה אלהי חמת וארפד, ואיה אלהי ספרוים, ההצילו את ארצם מידי, ואיה אלהי שמרון כי הצילו את שמרון מידי? **חמת וארפד**, ערים בארם. **ספרוים**, היא עיר Sipphara בארם נהרים על יד נהר פרת (רוז׳ וגיז׳). (כ) **מי בכל אלהי הארצות האלה**, האלה דבק עם הארצות, וכן הוא ברמ"ח ור"כד. (כא) **ויחרישו**, השרים, כי כן צוה להם המלך, כי לא היה בידו לתת בפיהם מענה, מאחר שלא היה יודע מה ידבר אליהם, ובאמת אם לא היו עונים אותו דבר, לפי מה שאמרו לו דבר נא אל עבדיך ארמית, יותר טוב היה, כי בדבריהם הרבו גאותו

cancelliere, e Joach figlio di Assaf rammemoratore, recaronsi ad Ezechia cogli abiti lacerati, e gli narrarono i discorsi di Ravsciakè.

לבית המלך קרעו בגדיהם; והנה הקריעה לאבל ותוגה, בראותם כי
רחוקה מיהודה ישועה, כי האויב עצום מאד, ולא היה שואל כסף וזהב,
כי אם שתנתן העיר בידו, ואת יושבי יהודה יגלה אל ארץ אחרת.

XXXVII.

---

(1) Il re Ezechia, ciò udito, si lacerò le vesti, si coprì di cilicio, e recossi al tempio del Signore. (2) Mandò poi Eliacim prefetto del palazzo e Sebnà cancelliere, e gli anziani dei sacerdoti, coperti di cilicio, ad Isaia figlio d' Amos profeta. (3) E dovevano dirgli: Così dice Ezechia: Egli è questo un giorno d' angoscia, di castigo, e di bestemmia. I feti son giunti al punto di dover nascere, e manca (alla madre) la forza

אותך בדבר, או היה בלבי לעשות כך, אך לא כך עשיתי, וכן אכול
תאכלו אותה בקדש כאשר צויתי (ויקרא י׳ י״ח) היה לכם לאכול אותה,
ועיין פירושי על ואל תשא להם (למעלה ב׳ ט׳), וכן פירשתי וגם אני
נתתי להם חקים לא טובים (יחזקאל כ׳ כ״ה), היה ראוי שאתן להם חקים
לא טובים, עיין בכורי העתים שנת תר״ו עמוד ל״ח. **יום צרה**
ותוכחה, יום תוכחה נקרא יום עונש מאת האל, כלומר מכה
שאין מנוס ממנה, כמו אפרים לשמה תהיה ביום תוכחה (הושע
ה׳ ט׳), וכן ואהי נגוע כל היום ותוכחתי לבקרים (תהלים ע״ג
י״ד), לעשות נקמה בגוים תוכחות בלאומים (שם קמ״ט ז׳) (רוז׳).
ונאצה, שגידף רבשקה את האל (רד״ק), ומצאנו השם הזה שהוא כנגד
האל אעפי שלא נזכר בפירוש, ויעשו נאצות גדולות (נחמיה ט׳ י״ח),
ורחוק שתהיה הכוונה נאצה כנגד כבוד האומה, כי אחר שאמר יום צרה
ותוכחה, הנאצה במה היא נחשבת? גם אין לה קשר עם כי באו בנים עד
משבר; אמנם אם הכוונה על כבוד האל המחולל, יפה הזכיר הנאצה,

הַסֹּפֵר וְיוֹאָח בֶּן־אָסָף הַמַּזְכִּיר אֶל־חִזְקִיָּהוּ קְרוּעֵי בְגָדִים
וַיַּגִּידוּ לוֹ אֵת דִּבְרֵי רַבְשָׁקֵה׃

ולאשר במלכים הועתק אחר זמן מכאן או מספר ד"ה למלכי יהודה, הפך ממש מדעת הכופרים שהזכרתי למעלה. (כב) קרועי בגדים, לא הזכיר שקרעו בגדיהם לעיני רבשקה ולעיני העם, אבל קודם הגיעם

לז.

(א) וַיְהִי כִּשְׁמֹעַ הַמֶּלֶךְ חִזְקִיָּהוּ וַיִּקְרַע אֶת־בְּגָדָיו וַיִּתְכַּס
בַּשָּׂק וַיָּבֹא בֵּית יְהוָה׃ (ב) וַיִּשְׁלַח אֶת־אֶלְיָקִים אֲשֶׁר־עַל־הַבַּיִת
וְאֵת ׀ שֶׁבְנָא הַסֹּפֵר וְאֵת זִקְנֵי הַכֹּהֲנִים מִתְכַּסִּים בַּשַּׂקִּים אֶל־
יְשַׁעְיָהוּ בֶן־אָמוֹץ הַנָּבִיא׃ (ג) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו כֹּה אָמַר חִזְקִיָּהוּ
יוֹם־צָרָה וְתוֹכֵחָה וּנְאָצָה הַיּוֹם הַזֶּה כִּי־בָאוּ בָנִים עַד־מַשְׁבֵּר

(א) ויבא בית ה', להתפלל. (ג) ויאמרו אליו, גם כאן וגם בספר מלכים כתוב תחלה מה שאמרו עבדי המלך אל הנביא, ואח"כ כתוב שבאו אל הנביא, וזו זרות גדולה, ולא מצאתי שום מפרש שיתעורר על זה. והיה אפשר לומר עירוב פסוקים יש כאן, ופסוק ה' (ויבאו עבדי המלך חזקיהו אל ישעיהו) צריך להיות כאן בין פסוק ב' ופסוק ג'; אך קשה לי מאד להאמין שנפלה הטעות הזאת גם בספר ישעיה וגם בס' מלכים. ועתה (שנת תר"כג) נראה לי שהפסוקים במקומם הראוי להם נכתבו, ובכוונה גדולה נסדרו כך, להודיע כי לא אמרו מאומה לישעיה, אך הוא מיד בבואם לפניו אמר להם כה תאמרון אל אדוניכם כה אמר ה' אל תירא וגו', ופירוש ויאמרו כך וכך היה במחשבתם לומר לו, אלה הם הדברים שכנטו לומר לו. מצאנו פעלים שאין המכוון בהם שהפעולה נעשתה, אלא שהיה ראוי שתעשה, כגון כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך ואת עמך בדבר (שמות ט' ט"ו), שענינו היה ראוי שאכה

di partorire. (4) Forse il Signore tuo Dio vorrà mostrare d' aver udito i discorsi di Ravsciakè, cui il re d' Assiria suo signore inviò ad oltraggiare il Dio immortale, e pronunzierà sentenza intorno a quelle cose, che il Signore tuo Dio ha udite: mettiti quindi a pregare in favore degli avanzi che tuttora si conservano. (5) (Ma) venuti i ministri del re Ezechia ad Isaia, (6) Isaia disse loro: Così avete a dire al vostro Signore: così dice il Signore: Non temere dei discorsi che hai uditi, coi quali i giovani del re d' Assiria m' hanno insultato. (7) Io gli farò cangiare risoluzione; egli udrà

אחר גוים; והנכון כתרגום יונתן וכפירוש שני של רד"ק שהוא חוזר אל האל, הי יוכיח על אודות הדברים אשר שמע; וענין ההוכחה ענין גזר דין ומשפט, כמו והוכיח במישור לענוי ארץ (למעלה י"א ד'), ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים (שם ב' ד'), ויוכח אמש (בראשית ל"א מ"ב), והכוונה שיענוש סנחריב על גאותו ויציל את יהודה מידו בעבור כבוד שמו. ונשאת תפלה. על כן הלא ראוי לך להתפלל. בעד השארית הנמצאה, הכוונה בעד ירושלים ושאר הערים שלא לכד מלך אשור, והוא על דרך שאמר חזקיה אחר זמן רק שלום ואמת יהיה בימי (תלמידי יהודה בר משה לונאטו). (ה) ויבאו. ישעיה לא הניחם לדבר אלא מיד הגיד להם דבר ה'. (ו) נערי, דרך בזיון, והכוונה עבדיו, וקראם נערים כי דברו לא בהשכל. שם נער נאמר על משרת, כמו יהושע בן נון נער, וכן פירשתי והוא נער את בני בלהה, והוא חשוב יותר מעבד, אבל אצל המלכים שם עבד חשוב יותר, כי שרי המלך נקראים עבדי המלך, אבל נערי המלך אינם שרים המושלים בעניני המלוכה, כא משרתיו בביתו, כמו ויאמרו נערי המלך משרתיו (אסתר ב', ו' ג'), וכן ויאמרו נערי המלך אליו הנה המן עומד בחצר (שם ו' ה') אינם שרים, רק משרתים, והנה רבשקה וחבריו היו שרים, וקראם נערים דרך לעג. אל-תירא, כ"ל בפשטא, וכן הוא בר"מח ור"כד ור"עה ורעח ור"פה, לא בקדמא (ז) הנני נותן בו רוח, אל תירא ממה שגזם להשחית ארץ יהודה, כי לב מלך ביד ה', והנה אני משנה השכמתו ואתן בלבו רוח אחרת, וזה ע"י שישמע שמועה ויסכים לשוב לארצו, וישוב, ושם בארצו ימות בחרב. והנה לא רצה האל לפרש עתה לחזקיהו גם מפלת מחנה אשור בלילה אחד, ולא הגיד לו אלא מה שהיה צריך לאמץ את לבבו באותה שעה, ושובו לארצו היה מספיק להסיר מיהודה פחדם ומוראם, ומות כל מחנהו בלילה אחד אך למותר היה להם, ולגודל הנס אולי לא

וְכֹחַ אַיִן לְלֵדָה׃ (ד) אוּלַי יִשְׁמַע יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֵת ׀ דִּבְרֵי
רַבְשָׁקֵה אֲשֶׁר שְׁלָחוֹ מֶלֶךְ־אַשּׁוּר ׀ אֲדֹנָיו לְחָרֵף אֱלֹהִים חַי
וְהוֹכִיחַ בַּדְּבָרִים אֲשֶׁר שָׁמַע יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְנָשָׂאתָ תְפִלָּה בְּעַד
הַשְּׁאֵרִית הַנִּמְצָאָה׃ (ה) וַיָּבֹאוּ עַבְדֵי הַמֶּלֶךְ חִזְקִיָּהוּ אֶל־
יְשַׁעְיָהוּ׃ (ו) וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם יְשַׁעְיָהוּ כֹּה תֹאמְרוּן אֶל־אֲדֹנֵיכֶם
כֹּה ׀ אָמַר יְהוָה אַל־תִּירָא מִפְּנֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ אֲשֶׁר
גִּדְּפוּ נַעֲרֵי מֶלֶךְ־אַשּׁוּר אוֹתִי׃ (ז) הִנְנִי נוֹתֵן בּוֹ רוּחַ וְשָׁמַע

אולי ישמע ה' למען שמו, כי אין יכֹל. **כי באו בנים**, כי הנה אנחנו בצרה גדולה, ואין לנו דרך להעזר ולהנצל, כאשה שהגיע עוברה לתשלום חדשיו, ואין לה כח לילד. **משבר**, לא נמצא אלא כאן ובהושע (י"ג י"ג) כי עת לא יעמוד במשבר בנים, ויונתן תרגם מתברא, והוא תרגום של אָבְנָיִם, וכן פירש רש"י מושב היולדת, וכן במשנה (כלים פרק כ"ג) משבר של חיה; אך קשה שהי"ל כי באה אשה, לא כי באו בנים, וכן יונתן שנה הלשון ותרגם כאתתא דיתבא על מתברא, ועל כן נראה שנטו רד"ק ורלב"ג ודון יצחק מפירוש זה, ופירשו משבר פי הרחם, ואחריהם רוזן' וגיז'. ואני אומר כי יציאת הולד מן הרחם נקרא שבירה, וכן כל יציאה בכח כאלו היוצא שובר כל מה שעומד ומתנגד ליציאתו נקרא כן, וכן בל' רומי prorumpere, erumpere ובל' הקדש מצוי לענין זה שרש פרץ, כמו ופרצת ימה וקדמה (בראשית כ"ח י"ד), מה פרצת עליך פרץ (שם ל"ח כ"ט), וכן כן ירבה וכן יפרוץ (שמות א' י"ב), וחבריהם רבים; והנה מצאנו ל' שבירה על הלידה, האני אשביר ולא אוליד (למטה ס"ו ט'), ומשבר הוא לדעתי שם הפעולה (כמו מספד), וטעם כי באו בנים עד משבר, הגיעו לשעת שבירה ויציאה כלו' לשעת לידה, וכן תרגם ירונימוס ad partum. (ד) **אולי ישמע**, תחלת המקרא סותר סופו, אשר שמע ה' אלהיך, ואין ליישב אלא שנאמר כי אולי ישמע עכשיו יעשה עצמו כשומע ולא כחרש לא ישמע, ומליצה זו שגורה במקרא כשמדברים על האל. **והוכיח בדברים**, המפרשים פירשו לשון עבר על רבשקה, וגיז' פירש מקור, אשר שלחו אדוניו לחרף ולהוכיח, ולשון הוכחה אינו עולה יפה אצל רבשקה שנראה כאלו הוכיח אמתת טענותיו בראיות, חלילה, והוא לא הביא שום ראיה לענין מה שהשוה אלהי היהודים לאלהי

una notizia, e tornerà al suo paese: indi lo farò perire per la spada nel suo stesso paese. (8) Ravsciakè retrocedette, e trovò che il re d'Assiria combatteva contro Livnà; (retrocedette cioè) perchè aveva udito ch'era partito da Lachis. (9) Quegli poi ebbe delle notizie intorno a Tiraca re dell'Etiopia, che dicevano « egli è uscito per muoverti guerra »; e ciò udito, inviò ambasciatori ad Ezechia, con dire: (10) Così avete a dire ad Ezechia re della Giudea: non ti seduca il tuo Dio, in cui tu confidi, a pensare: non cadrà Gerusalemme in potere del re d'Assiria. (11) Tu hai pure udito come han trattato i re d'Assiria tutti gli altri paesi, che gli hanno cioè distrutti; e tu ne andresti salvo? (12) Salvarono forse i rispettivi dèi quelle nazioni ch'i miei padri hanno distrutte, Gosan,

אשור וישב בנינוה, ואין שום המשך ודבוק בין ענין לענין, ובפרט
שהתחיל בספור תרהקה ופסק באמצע ולא הגיד איך נפל הדבר ביניהם,
ואין זה מדרך הספור הזה, שהוא מגיד כל פרטי המאורעות באר היטב
עד שהוא מגיד שמות המכים את סנחריב ובאיזה מקום נמלטו; א״כ
שאין ספור הנס ההוא נוסף, וכמו שגיזי גם הוא מודה בדבר, איך
אפוא עלה על דעתו של בעל הספור הזה להגיד לנו מיתת המחנה
בלילה אחד, ועלה על דעתו ליחס לישעיה נבואה על מות סנחריב בחרב
בארצו, ולא זכר להכנים בנבואה ההיא ענין מיתת המחנה שהוא עקר
המאורע? היהיה כדבר הזה? אלא ודאי אין כאן דברים נוספים, ולא
ספורים בדויים, אך ישעיה כתב הדברים כהוייתן, והגיד מגפת מחנה
סנחריב בלילה אחד, מפני שכן היה הדבר באמת, ולא אמר שהוא
הודיע הענין לעבדי חזקיהו, כי באמת לא צוהו ה׳ לדבר להם על זה,
גם כי קודם לכן כבר נבא על זה ואמר (ל״א ח׳) ונפל אשור בחרב
לא איש, וקודם לכן (סימן י׳) והיה אור ישראל לאש וגו׳ וכבוד יערו
וכרמלו וגו׳, הנה האדון ה׳ צבאות מסעף פארה במערצה וגו׳ ונקף
סבכי היער בברזל וגו׳. (ח) וישב רבשקה, שמע כי סנחריב
נסע מלכיש, על כן שב לאחוריו, ונסע מירושלם ומצא את אדוניו נלחם
על לבנה, אולי חשב שיהיה כוח לו לכבוש לבנה מלכבוש לכיש. (ט) וישמע,
מלך אשור. (יב) גוזן, מקום בארם נהרים (Mesopotamia) הצפונית,
ותלמי קורא לו Gauzanitis ועתה שמו Kauschan (ג״ז׳). חרן, ידועה

שְׁמוּעָה וְשָׁב אֶל־אַרְצוֹ וְהִפַּלְתִּיו בַּחֶרֶב בְּאַרְצוֹ׃ (ח) וַיָּשָׁב
רַבְשָׁקֵה וַיִּמְצָא אֶת־מֶלֶךְ אַשּׁוּר נִלְחָם עַל־לִבְנָה כִּי שָׁמַע כִּי
נָסַע מִלָּכִישׁ׃ (ט) וַיִּשְׁמַע עַל־תִּרְהָקָה מֶלֶךְ־כּוּשׁ לֵאמֹר יָצָא
לְהִלָּחֵם אִתָּךְ וַיִּשְׁמַע וַיִּשְׁלַח מַלְאָכִים אֶל־חִזְקִיָּהוּ לֵאמֹר׃ (י)
כֹּה תֹאמְרוּן אֶל־חִזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ־יְהוּדָה לֵאמֹר אַל־יַשִּׁאֲךָ אֱלֹהֶיךָ
אֲשֶׁר אַתָּה בּוֹטֵחַ בּוֹ לֵאמֹר לֹא תִנָּתֵן יְרוּשָׁלִַם בְּיַד מֶלֶךְ
אַשּׁוּר׃ (יא) הִנֵּה ׀ אַתָּה שָׁמַעְתָּ אֲשֶׁר עָשׂוּ מַלְכֵי אַשּׁוּר לְכָל־
הָאֲרָצוֹת לְהַחֲרִימָם וְאַתָּה תִּנָּצֵל׃ (יב) הַהִצִּילוּ אוֹתָם אֱלֹהֵי
הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִשְׁחִיתוּ אֲבוֹתַי אֶת־גּוֹזָן וְאֶת־חָרָן וְרֶצֶף וּבְנֵי־עֶדֶן

יאמינוהו; והוסיף והפלתיו בחרב בארצו, למען ידעו כי לא ינקה על נאצותיו; ועוד אם היה אומר שיהרוג את כל מחנהו, היה נראה שזה כלו נקמה ממנו על גדופיו, וזה עול שאיש אחד יחטא ועל כל מחנהו הגדול יקצוף. והנה רוזי אומר כי הדבר פשוט כי ישעיה לא היה יכול להגיד הדברים האלה בטרם בואם, ושאינם א"כ רק תוספת שהוסיף מדעתו מי שכתב הספורים האלה ימים רבים אחרי ישעיה. וגיזי אומר כי ישעיה היתה עינו פקוחה ומשוטטת למרחוק, והיה יודע כי תרהקה מלך כוש יעץ לבוא על סנחריב וידע ג"כ כי בנינוה קשרו עליו עבדיו קשר להמיתו, וע"י כן נבא הדברים האלה; אך עם כל זה הוא מוסיף כי אפשר שהאחרונים הוסיפו הנבואה הזאת מדעתם; אח"כ הוא אומר כי ראוי לתמוה למה לא נזכר בנבואות ישעיה לא כאן ולא למטה שום דבר ממיתת מחנה סנחריב, והוא משיב כי נראה כי הנס ההוא כלו תוספת שהוסיפו לתפארת הספור בזמן שהיה בעל פה, קודם שיכתבוהו על ספר, ע"כ לא נזכר בנבואה, כי בדו את הנבואה קודם הזמן שבדו הנס ההוא. אוי להם למשכימים, כי טחו מראות עיניהם, מהשכיל לבותם; הלא מי שכתב הספור הזה כאן וגם מי שכתבו בספר מלכים לא השמיטו ספור הנס ההוא בסוף הענין, גם א"א לומר כי תוספת הוא, כי אמנם אם תסיר מכאן פסוק ויצא מלאך ה' ויכה במחנה אשור וגו', איך יתכן שאחר שאמר נבואת ישעיה המסיימת וגנותי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי, יסמוך אליה מיד ויסע וילך וישב סנחריב מלך

Charan e Ressef, e la gente d'Eden situato in Telassar? (13) Dove sono il Re (dio) di Chamath, il Re (dio) d'Arpad, il Re (dio) della città di Sefarvaim, Henà cioè ed Ivvà? (14) Ezechia ricevette la lettera dagli inviati, e la lesse; indi recatosi al tempio del Signore Ezechia la distese innanzi al Signore. (15) Pregò poi Ezechia al Signore con dire: (16) Signore Sabaot, Dio d'Israel, il quale hai sede sui Cherubini, tu solo sei Dio di tutti i regni della terra, tu facesti il cielo e la terra. (17) Presta, Signore, il tuo orecchio ed odi, apri, Signore, i tuoi occhi e vedi: odi tutte le parole

וענה, וענה זה הוא הוא ענמלך אלהי ספרוים, וחברו הענמלך היה
אליל אחר של ספרוים. אולי הוא הוא אדרמלך, או אחר היה. אחר זמן מצאתי
לרמ"בן בפרשת אחרי מות שכתב גם הוא כי אדרמלך וענמלך אלהי
ספרוים הם שמות מורכבים ממלת מלך שהיא כמו מולך, שהיו שורפים
לו את בניהם. (יד) **את הספרים ויקראהו**. ובספר מלכים ויקראם,
ור"דק פירש ויקראהו כל א' מהם, והנה לא יובן מה היה לו למלך אשור
לכתוב לחזקיהו אגרות רבות בפעם אחת; ואני אומר כי היה מנהג
הקדמונים לשלוח העתקות שונות מאגרת אחת כשהיה ענינה נכבד
בעיניהם, שמא תאבד אחת מהן, ותשארנה האחרות. הלא תראה גם למטה
(ל"ט א') שלח מראדך בלאדן וכו' ספרים ומנחה אל חזקיהו, וכן השומרונים
כשכתבו אגרת לאיוב לודולף שלחו לו שתי העתקות ממנה; א"כ הספרים
האמורים כאן הם העתקות שונות מאגרת אחת, ע"כ הנסח הישר
והנכון אינו אלא ויקראהו ככתוב כאן, כי לא קרא רק העתקה אחת.
ויפרשהו חזקיהו לפני ה'. כלו' עשה למען שמך המחולל, וגיזי הביא
מעשה ממלך תוגרמה Amurat II בשנת 1444 כשנלחם על Varna נגד
האונגריים אשר הפרו בריתם אשר כרתו עמו לפנים, לקח כתב הברית
ופרש אותו בראש חנית כלפי השמים, וקרא לאל שינקום נקמת השבועה
אשר הפרו אויביו, ואח"כ נלחם בהם ונצחם. (יו) **יושב הכרובים**,
כטעם ונועדתי לך שם (שמות כ"ה כ"ב). (יז) **הטה ה' אזנך ושמע**,
עשה עצמך כשומע ולא כחרש. **עינך**, חסר יו"ד והוא ל"ר, כי הרוצה
לשמוע מטה אחת מאזניו לצד המדבר, אבל הרוצה לראות פוקח שתי
עיניו כאחת (גיזי) ונראה כי במקרה וטעות נפלה הי"וד, ובמלכים כתוב
בי"וד. **לחרף אלהים חי**, דרך כבוד, לא רצה לומר לחרפך, כאדם
האומר לחברו שמרה שערת בשרי בשמעי דבה כזאת נגד איש צדיק

אֲשֶׁר בִּתְלַשָּׂר׃ (יג) אַיֵּה מֶלֶךְ־חֲמָת וּמֶלֶךְ אַרְפָּד וּמֶלֶךְ לָעִיר
סְפַרְוָיִם הֵנַע וְעִוָּה׃ (יד) וַיִּקַּח חִזְקִיָּהוּ אֶת־הַסְּפָרִים מִיַּד
הַמַּלְאָכִים וַיִּקְרָאֵהוּ וַיַּעַל בֵּית יְהוָה וַיִּפְרְשֵׂהוּ חִזְקִיָּהוּ לִפְנֵי
יְהוָה׃ (טו) וַיִּתְפַּלֵּל חִזְקִיָּהוּ אֶל־יְהוָה לֵאמֹר׃ (טז) יְהוָה צְבָאוֹת
אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יֹשֵׁב הַכְּרֻבִים אַתָּה־הוּא הָאֱלֹהִים לְבַדְּךָ לְכֹל
מַמְלְכוֹת הָאָרֶץ אַתָּה עָשִׂיתָ אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ׃ (יז)
הַטֵּה יְהוָה ׀ אָזְנְךָ וּשְׁמָע פְּקַח יְהוָה עֵינֶךָ וּרְאֵה וּשְׁמַע אֵת כָּל־

בתורים, והיא Carra, מקום מפלת Crassus. רצף, יש ערים שוכנות הנקראות בשם זה, והקרוב היותה אותה שבארץ Palmyrene, הזכירה Abulfeda הערבי (גיז'). עדן, מקום באשור, נזכר ביחזקאל (כ"ז כ"ג) חרן וכנה ועדן (רש"י), ואיננו אותו שאצל דמשק הנזכר בעמוס (א' ה) (גיז'). תלשר, לא נודע לנו. (יג) הנע ועוה, יונתן תרגם טלטלינון ואגליינון, וכן Symmachus תרגם גרש ואבד, וכן פירש רש"י. וגם Michaelis, והקשו Doederlein ורוזי' וגיז' שהי"ל הניעותי ועויתי, כי מלך אשור מדבר על עצמו, כנראה למעלה ל"ו כ' (או הי"ל הניעו ועוו, אם הכוונה שהשחיתו אותם אבותיו); ע"כ הם אומרים כי הנע ועוה שמות מקומות הן, וכן תרגם יירונימוס, וקנת סיוע לזה כי מצאנו עוא שם מקום סמוך לחמת וספרוים, ויבא מלך אשור מבבל ומכותה ומעוא ומחמת ומספרוים (מ"ב י"ז כ"ד); ועדיין קשה למה לא הוסיף מלך הנע ומלך עוה. ואני אומר כי כל מלך הנזכר בפסוק זה שם ע"ז הוא (כענין מה שמצאנו אליל הנקרא מֹלֶךְ) ומלך חמת ומלך ארפד ומלך לעיר ספרוים ענין אחד הוא עם אלהי חמת וארפד ואלהי ספרוים הנזכרים בסימן שלמעלה, והזכיר האלילים בשם מלך, כי כן היו אנשי המקומות האלה קוראים את אליליהם בשם מלך, הלא תראה (מלכים ב' י"ז ל"א) והספרוים שורפים את בניהם באש לאדרמלך וענמלך אלהי ספרוים; והנה הזכירם תחלה בכנוי כבוד שלהם שהוא מלך, וסיים בשם העצם שלהם שהיה הנע ועוה, כלומר שהיו האלילים ההם נקראים המלך הנע, המלך עוה, הנע המלך, עוה המלך, או הנעמלך, עומלך. והנה בתרגום יוני המיוחס לשבעים זקנים מתורגם במלה אחת Anagugana, קראו הנעועוה מלה אחת, וקראו בסופה ענה במקום עוה; מעתה אני אומר כי הקריאה הנכונה היא הנע

di Senacheribbo, il quale mandò ad insultare Iddio immortale. (18) Egli è vero, o Signore, che i re d' Assiria hanno devastato gli stati tutti, ed il loro suolo. (19) E ne gettarono gli dèi nel fuoco; imperciocchè non sono dèi, ma opera di mani umane, di legno e di pietra, quindi poterono distruggerli. (20) Or dunque, Signore, nostro Dio, ci salva dalla sua mano, cosicchè i regni tutti della terra conoscano che Tu, Tu solo, sei il Signore. (21) Isaia figlio di Amos mandò a dire ad Ezechia: Dice così il Signore Dio d' Israele: In quanto a ciò che pregasti a me rapporto a Senacheribbo re d' Assiria, (22) È questo il decreto che il Signore pronunziò sopra di lui: Ti

והושיבם בערי שמרון, שהיו עושים גוי גוי אלהיו והיו עובדים אותם כמנהגם הראשון (מלכים ב׳ י״ז פסוק כ״ד עד ל״ג); אבל הערים שהיו מתחזקות נגדם, והיו לוכדים אותן באבוד זמן רב ובאבוד עם רב, היו מלכי אשור שופכים חמתם על יושביהן באכזריות, ואז היו ג״כ שורפים את אלהיהן דרך נקמה, מפני שגרמו לעובדיהם שיבטחו בהם ויתחזקו נגדם. ונתון, ענינו ונתנו, עיין למעלה ח׳ ו׳; ובמלכים כתוב ונתנו, והוא תקון להקל ההגנה. (כ) כי אתה ה׳ לבדך, כי אתה לבדך פועל הטובות והרעות, כמו שהיא הוראת שם בן ארבע. והנה חזקיה היה יודע הוראת השם, והספיקו לו המלות האלה כי אתה ה׳ לבדך, אבל בעל ספר מלכים ראה שלא היה הענין מובן להמון, והוסיף מלת אלהים (כי אתה ה׳ אלהים לבדך), כלו׳ כי אתה הנקרא ה׳, אתה לבדך אלהים. (כא) אשר התפללת אלי, לענין מה שהתפללת אלי, ובספר מלכים כתוב בסוף הפסוק שמעתי, והוא מבואר שהוא תוספת לבאר הלשון הסתום, וגיזי נדחק ואמר שהמעתיק כאן השמיט המלה ההיא לאהבת הקצור; ואיה אהבת הקצור והשמטת המלות הבלתי צריכות בכל הספור הזה? ודע אמנם כי בתרגום היוני המיוחס לשבעים זקנים, וכן בתרגום סורי, כתוב גם כאן בישעיה שמעתי. (כב) בוזה לך, מלרע, א״כ הוא בינוני (עיין רש״י על והנה רחל בתו באה עם הצאן, בראשית כ״ט ו׳) משרש בוז, ואם היה משרש בזה הי״לל בוזה לבינוני, או בזתה לעבר, ומאחר שהוא בינוני היה ראוי לומר אחריו לועגה בחולם, אמנם ראש הניעה הוא עבר בלא ספק, וע״כ נדחק רד״ק באמרו כי גם בזה לשון עבר אלא שירד הטעם למטה שלא כמנהגו.

דברי סנחריב אשר שלח לחרף אלהים חי׃ (יח) אמנם יהוה
החריבו מלכי אשור את־כל־הארצות ואת־ארצם׃ (יט) ונתן
את־אלהיהם באש כי לא אלהים המה כי אם־מעשה ידי־
אדם עץ ואבן ויאבדום׃ (כ) ועתה יהוה אלהינו הושיענו
מידו וידעו כל־ממלכות הארץ כי־אתה יהוה לבדך׃ (כא)
וישלח ישעיהו בן־אמוץ אל־חזקיהו לאמר כה־אמר יהוה
אלהי ישראל אשר התפללת אלי אל־סנחריב מלך אשור׃
(כב) זה הדבר אשר־דבר יהוה עליו בזה לך לעגה לך

כמוך. (יח) **את כל הארצות ואת ארצם**, כל גויי הארצות וארצם, כמו וכל הארץ באו מצרימה, ותשחת הארץ לפני האלהים, עכר אבי את הארץ (ש"א י"ד כ"ט), ורבים כן (רוזי), וע"כ אמר ואת ארצם במ"ם, כי הכנוי לאנשי הארצות; ובמלכים כתוב את הגוים ואת ארצם, והוא תקון לשון, ומי יאמין שהיה כתוב תחלה את הגוים ואת ארצם ושא"כ הגיהו את כל הארצות ואת ארצם? אמנם גיזי מראה פנים לדבריו באמרו כי לשון חרבה (החריבו) לא יפול אלא על האדמה ושעל כן הגיה הסופר האחרון את הארצות; והוא מפרש את כל הארצות ואת ארצם כפירוש דין יצחק ארצות שאר העמים; וגם ארץ אשור עצמה, כטעם כי ארצך שחת (למעלה י"ד כ'), וענין זה כלו חוץ למקומו, כי כוונת חזקיה להזכיר איך גברה יד מלכי אשור על כל האומות, לא להזכיר מה שאבדו מאנשיהם במלחמות, ועל כל פנים אם היה הסופר רוצה לתקן הלשון מפני מלת החריבו שלא תצדק אצל הגוים ואעפי שמלת הגוים עצמה נאמרת על הארצות, עיין בה"ע תק"פז עמוד 175, וע"כ כתוב והגוים חרוב יחרבו, למטה ס' י"ב), היה לו להחליף מלת החריבו בהחרימו, ולא לכתוב לשון משחת המראה כזה את כל הארצות ואת ארצם. (יט) **ונתון את אלהיהם באש**, Vitringa אומר ואחריו רוזי וגיזי כי אע"פי שלא היו עובדי ע"ז רגילים לעשות כן לאלהי אויביהם, וידענו כי הרומיים הביאו בעירם אלילי כל העמים אשר כבשו ובנו להם היכלות, אולי מלכי אשור עשו כן כדי שלא יוסיפו האלהים ההם לעזור לעמים ההם. ואני אומר כי מלכי אשור היו מניחים לעמים הנכבשים תחתם שיעבדו איש את אלהיו, כמו שאנו רואים באותם שהביא מלך אשור

disprezza, ti deride la vergine figlia di Sion; dietro di te dimena il capo la figlia di Gerosolima. (23) Chi pensi tu d'aver ingiuriato ed oltraggiato, e contro di chi credi tu d'aver alzata la voce, allora quando levasti all'alto gli occhi verso il Santo d'Israel? (24) Per mezzo de' tuoi servi ingiuriasti il Signore, e dicesti: Coi numerosi miei cocchi io sono asceso alla cima dei monti, alla vetta del Libano; ne tagliai gli elevati cedri, gli eletti abeti, e giunsi all'ultima sua

יניען ראשם (שם ק"ט כ"ה), הכוונה שהם לועגים למכאוביו, ואח"כ הם מראים עצמם כמרגישים הרגשת החמלה, וזה אחד מדרכי הלעג, וכמו שראינו גם ישעיה עושה עצמו כמשתתף עם האומות בצרתם, ואומר לבי למואב יזעק. וכיוצא בזה כאן אנשי ציון לועגים על סנחריב, והם מניעים ראשם אחריו כאלו הם חומלים עליו ואומרים אוי לו לזה שגדף אלהים חי, כמה הוא סכל! הלא רעה תהיה אחריתו. (כג) **ותשא מרום עיניך**, גיז' הדביק המלות האלה למעלה, ועל מי הרימות קול ותשא מרום עיניך. ואני אומר כי הנכון כדעת בה"ט את מי חשבת לחרף ולגדף כשגדפת אותי? כלומר מי אני בעיניך? וכן על מי חשבת שהרימות קול? כשנשאת מרום עיניך אל קדוש ישראל מי חשבת שחרפת וגדפת? ולא יתכן שיהיה אל קדוש ישראל תשובת השאלה, כי הלא גם סנחריב היה יודע שהיו גדופיו אל קדוש ישראל, אך הנביא אומר לו כשחרפת את קדוש ישראל לא ידעת מי הוא, כלו' מה כחו וגבורתו, וחשבת שהוא כאלהי חמת וארפד ושאר האלילים. **מרום**, כמו למרום. (כד) **ביד עבדיך חרפת אדני**, לשון התנגדות לתפארת המליצה, אתה ביד עבדיך חרפת אדון הכל! ובספר מלכים כתוב ביד מלאכיך. **ותאמר ברב רכבי**, לשון התפארות על מה שעשה קודם לכן והמדינות שכבש, והכל דרך משל כטעם והרכבתיך על במתי ארץ (גיז') ואין לבקש מה הוא הלבנון הזה, כי איננו אלא משל למקום גבוה ונשגב. והמפרשים פירשו על ארץ יהודה וירושלם, וכן דעת בעל הנקוד שנקד ואכרות ואבוא ואחריב בשוא לשון עתיד, והנכון בקמץ לשון עבר. ואולי חשב בעל הנקוד שצריך שיהיה הענין חוזר ליהודה ולירושלם מפני שהקדים ואמר חרפת ה', ואם הכוונה על שאר הארצות, אין כאן חרוף; אמנם אין הדבר כן, כי החרוף הוא במה שתלה הדבר בכחו ובגבורתו, ולא ידע כי מה' היתה לו, ומזה נמשך שחשב בלבו שגם על אדמת ה' תגבר ידו, והנביא לא הזכיר סוף הענין,

בְּתוּלַת בַּת־צִיּוֹן אַחֲרֶיךָ רֹאשׁ הֵנִיעָה בַּת יְרוּשָׁלִָם׃ (כג) אֶת־
מִי חֵרַפְתָּ וְגִדַּפְתָּ וְעַל־מִי הֲרִימוֹתָה קּוֹל וַתִּשָּׂא מָרוֹם עֵינֶיךָ
אֶל־קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל׃ (כד) בְּיַד עֲבָדֶיךָ חֵרַפְתָּ ׀ אֲדֹנָי וַתֹּאמֶר
בְּרֹב רִכְבִּי אֲנִי עָלִיתִי מְרוֹם הָרִים יַרְכְּתֵי לְבָנוֹן וְאֶכְרֹת קוֹמַת

בתולת בת ציון, הבתולה בת ציון, בת ציון הבתולה, הסמיכות כמו נהר פרת, ותאר בתולה כנוי של כבוד וחשיבות, וכן בתולת בת בבל, ואחרות כאלה, ואין הכוונה אומה שלא נכבשה (כדעת רד״ק), כי בבל היתה תחלה תחת יד אשור; ובת כנוי לאומה, כלומר לכללות יושבי העיר, הנקראים ג״כ בני העיר מפני שנולדו בה; ואחר שהיה בדעתו לקרוא יושבי הארץ בשם בת, הקדים ונתן להם התאר היותר נכבד וחשוב הנופל על הבנות, והוא תאר בתולה (תלמידי מוה״רר יצחק פארדו). **אחריך ראש הניעה**, רוז' וגיז' ואחרים רבים חשבו שזה לבוז וללעג, ועל כן תמהו קצת מהם, מפני שאין כדנוד הראש אצלנו סימן ללעג, וחשב Lakemacher שהכוונה לא כדנוד הראש לימין ולשמאל אלא הנעת הראש לפניו, כאדם המסכים לדברי חברו, ורוז' הסכים לדעת הזאת בתהלים כ״ב ח', וגיז' ממאן להסכים בזה, ואומר שאין להביא ראיה ממנהגנו על מנהג הקדמונים, ובכלל אין להביא ראיה מעם לעם. ואני אומר כי אין תנועת הראש האמורה במקרא לבוז וללעג, אלא סימן לאדם המצטער בצרת חברו, וזה נוהג גם אצלנו עד היום, וזה טעם ספקו עליך כפים כל עוברי דרך שרקו ויניעו ראשם (איכה ב' ט״ו), לא ללעג אלא לצער, וכן בשרש נוד שהוא אחיו של נוע, לבוא לנוד לו ולנחמו (איוב ב' י״א), ואקוה לנוד ואין ולמנחמים ולא מצאתי (תהלים ס״ט כ״א), כי מי יחמול עליך ירושלם ומי ינוד לך (ירמיה ט״ו ה), וינודו לו וינחמו אותו (איוב מ״ב י״א), כל עובר עליה ישום ויניד בראשו (ירמיה י״ח י״ו) (ואין מקום לדברי רד״ק בשרשים שרש נוד שכתב: ובא בענין נחמת האבל וספור הצרות עמו, לפי שהמנחמים נדים ממקומם זה מפה וזה מפה לנחם האבל ויטלטלו בעבורו, עכ״ל. אבל הכוונה כדנוד הראש), וכן תשימנו משל בגוים מנוד ראש בלאומים (תהלים מ״ד ט״ו), וכן לדעת רא״בע לנידה היתה (איכה א' ח') הוא מלשון מנוד ראש, וכן בשרש נוע אחר שאמר איוב לחבריו מנחמי עמל כלכם, אמר גם אנכי ככם אדברה לו יש נפשכם תחת נפשי אחבירה עליכם במלים ואניעה עליכם במו ראשי (איוב י״ו ד'). ואמנם כל רואי ילעיגו לי יפטירו בשפה יניעו ראש (תהלים כ״ב ח'), וכן ואני הייתי חרפה להם יראוני

altezza, al suo amenissimo boschetto. (25) Io appena scaturito bevetti (altre) acque, ed asciugai colla pianta de' miei piedi tutti gli egizii fiumi. (26) Non hai tu udito che già da lungo tempo io aveva tal cosa disposta, l'avea da tempi antichi decretata, ed ora la feci arrivare e si effettuò; desolando e rendendo mucchi di rovine città in addietro forti? (27) I loro abitatori divennero impotenti, rimasero disanimati e confusi: divennero qual erba del campo, qual tenera verzura; anzi qual erba cresciuta sui tetti, o qual pianta inaridita prima d'alzare il gambo. (28) Le tue sedute, ed

לשון חפירה (בלא ראיה מן המקרא) ופירשו ואחריב בכף פעמי על רוב חיילותיו, כאלו לא היו הנהרות מספיקים להמציא להם מים לשתות. יאורי מצור, מצור כנוי למצרים, כמו למעלה דלל וחרבו יאורי מצור (י"ט ו), ואין הכוונה על נהרות מצרים ממש, אלא כל נהרות גדולים קורא נהרות מצרים, על שם יאור מצרים שהוא גדול, וכן כל אניות גדולות קורא אניות תרשיש. ואחרב, הח"ת בחטף פתח בהמה כ"י וברמ"ח רכ"ד ורע"ח וגם' השרשים. (כו) הלא שמעת, אתה מתפאר בכח ידי עשיתי, הלא תדע כי אני הוא שגזרתי; ואמר הלא שמעת דרך מליצת השיר, גם כי באמת לא ידע ולא שמע מלך אשור שהאל גזר עליו שיהיה שבט אפו. למרחוק אותה עשיתי, כי אני עשיתי והכינותי את זאת כבר מזמן רחוק; למרחוק מחובר למטה ולא למעלה (כנגד הנגינה), והראיה מימי קדם ויצרתיה, לי גזרה. עתה הבאתיה ותהי, כן ראוי לחבר המלות האלה, כטעם ולא יהיה הדבר ולא יבא (דברים י"ח כ"ב), הנה באה ונהיתה (יחזקאל ל"ט ח׳), ורוזי ונגיזי פירשו כדי שאתה תהיה להחריב ערים בצורות, והוא דחוק. להשאות, לי והאדמה תשאה שממה. גלים נצים ערים בצורות, להשאות ערים בצורות עד שתהיינה גלים נצים. נצים, לי חורבה, כמו עריך תצינה מאין יושב (ירמיה ד' ז') (רד"ק). (כז) ויושביהן קצרי יד, אתה מתפאר בערים שכבשת, ואינך יודע כי אני הוא שעשיתי אותם חלושי כח שיפלו בידך. חתו ובושו, יכולים היו לעמוד כנגדך, אך מאתי היתה הסבה שיראו ממך שלא כמנהג. היו עשב שדה, היו לפניך כעשב שדה, שאדם קוצרו בלא יגיעה. חציר גגות, הוא חלש משאר עשבים, מפני שאין תחתיו קרקע, וכן יהיו כחציר גגות שקדמת שלף יבש. ושדמה, במלכים שדפה, לי שדפון, וכן כראה עקר, והטעם כדגן שנשדף קודם שיגדל ויהיה קמה. (כח) ושבתך, כתרגום יונתן, ענה שאתה יועץ, כי היועצים

אֲרָזָיו מִבְחַר בְּרֹשָׁיו וְאָבוֹא מְרוֹם קִצּוֹ יַעַר כַּרְמִלּוֹ׃ (כה) אֲנִי
קַרְתִּי וְשָׁתִיתִי מָיִם וְאַחְרִב בְּכַף־פְּעָמַי כֹּל יְאֹרֵי מָצוֹר׃ (כו)
הֲלוֹא־שָׁמַעְתָּ לְמֵרָחוֹק אוֹתָהּ עָשִׂיתִי מִימֵי קֶדֶם וִיצַרְתִּיהָ עַתָּה
הֲבֵאתִיהָ וּתְהִי לְהַשְׁאוֹת גַּלִּים נִצִּים עָרִים בְּצֻרוֹת׃ (כז) וְיֹשְׁבֵיהֶן
קִצְרֵי־יָד חַתּוּ וָבֹשׁוּ הָיוּ עֵשֶׂב שָׂדֶה וִירַק דֶּשֶׁא חֲצִיר גַּגּוֹת
וּשְׁדֵמָה לִפְנֵי קָמָה׃ (כח) וְשִׁבְתְּךָ וְצֵאתְךָ וּבוֹאֲךָ יָדַעְתִּי וְאֵת

כי מיד שהתחיל ספור התפארותו רצה להשיב עליה תשובה להודיעו כי לא היתה גבורתו אלא גזרת ה' שגזר על האומות ההן והפילן תחתיו, כמו שאמר הלא שמעת למרחוק אותה עשיתי וגו', ושאינו אלא הוא (האל) שהחליש כח האומות ההן והפילן תחתיו, כמו שאמר ויושביהן קצרי יד וגו', הכל כמו שאמר למעלה היתפאר הגרזן על החוצב בו (יו"ד ט"ו). **מרום קצו**, בראש ההר היותר גבוה, שהוא קצו ותכליתו, ובמלכים מלון קצו, ואולי היה ראוי לקרוא קִצו (קיצו) לשון קַיִץ, והוא המלון שהבעלים יושבים בו בימות הקיץ יער כרמלו, המקום הנעים שבו. **כרמל**. כנוי לכל מקום נחמד ונעים, כמו למעלה י' י"ח, ט"ז י' ול"ב ט"ו. **(כה) אני קרתי**, שרש קור נאמר על יציאת המים מן המקור, כמו כהקיר ביר מימיה כן הקרה רעתה (ירמיה ו' ז'), ומזה מים קרים על נפש עייפה (משלי כ"ה כ"ה), הטעם כשאיש עייף בדרך מוצא מים יוצאים מן המקור, הוא שמח בהם מאד. וכן מים זרים קרים נוזלים (ירמיה י"ח י"ד), קרים קרוב לנוזלים, אלא שבתחילתם קרוב למקור נקראים קרים, וכשהם גדולים נקראים נוזלים. והנה אחר שהזכיר שעלה לראש הלבנון דמה עצמו לנחל היורד מן ההר, ואמר אני קרתי ויצאתי מתחתית ההר כנחל קטון, ומיד שתיתי מים אחרים ונתגדלתי (דוגמת מנחל בדרך ישתה על כן ירים ראש (תהלים ק"י ז') שפירושו (כאשר השכיל לפרשו אדוני אבי זצ"ל) כמו נחל שבדרך הליכתו נוספים בו מי נחלים אחרים, והוא כאלו שותה אותם, ע"כ ירים ראש וירבה ויגדל; וגם שם הוא משל לגבור הכובש מדינות). ובדרך הליכתי משכתי אלי מימי נהרות גדולים ובאו מימיהם בי והוספתי להתגדל, והם חרבו ויבשו; כל זה משל על המדינות אשר כבש והגדיל ממשלתו בהשבתת ממשלתן, והנה אחר שכבר הזכיר גדולתו, חזר לצייר קטנותו בתחילתו, ולהראות איך עלה מהר ממדרגה שפלה למעלה רמה. והמפרשים כלם לקחו המקרא כפשוטו, ופירשו קרתי

il tuo andare e venire, son cose a me note; come pure lo schiamazzo che tu fai contro di me. (29) Ora, poichè il tuo schiamazzare contro di me, e la tua tracotanza pervennero ai miei orecchi, ti porrò un anello nel naso, ed un freno tra le labbra, e farotti ritornare per la stessa strada, per cui sei venuto. (30) Questo poi ti servirà di prova: mangiate quest' anno ciò che nascerà spontaneamente, e quest' altr' anno quel che nuovamente nascerà spontaneo; il terz' anno poi seminate e mie-

האוכלוסין יהי לך לאות שאף הבטחה זו תתקיים. עכ"ל בפירוש מלכים, וזה רחוק, שיהיה טעם וזה לך האות, שקיום הנבואה הזאת יהיה סימן לנבואה אחרת שלא נזכרה, מלבד כי עדיין לא אמר דבר ממפלת מחנה סנחריב, אלא שישוב לארצו. ורד"ק פירש: זה שאמרתי לך בנבואה הראשונה ושמע שמועה ושב אל ארצו, וכן עשה, שהרי ראית ששלח מלאכיו ושב לארצו להלחם עם מלך כוש, ובזה האות שנתאמת אצלך דברי תדע כי גם נבואה זאת תהיה אמת, שלא יבא מלך אשור אל העיר הזאת, ועוד אני אומר שתאכלו השנה ספיח, שתתברך לכם התבואה שבשדות, ויספיקו לכם הספיחים לכל השנה וכו', עכ"ל; וכמה רחוק הוא שיהיה וזה לך האות ענין נפרד ממה שאחריו; מלבד כי הכתוב לא אמר כלל ששב סנחריב לארצו להלחם עם תרהקה בשעה ששלח מלאכים לחזקיהו, כי באמרו וישב וישלח מלאכים ולא אמר וישב אל ארצו, אין הכוונה אלא ששלח מלאכים שנית. ורלב"ג כתב: זה שתראה שישוב סנחריב בדרך אשר בא בה ולא יבא על ירושלם יהיה לך אות על ייעוד אחר מייעד אותך הש"י, והוא השנה הזאת תאכלו הספיחים אשר בשדות בחוץ ולא יהיה בחוץ אויב שימנע אתכם מזה, ויתברכו הספיחים באופן שיספיקו כל השנה וכו' וידמה שאותה השנה היתה שנת השמטה וכו', עכ"ל, ואחריו הלך דון יצחק, וגם הפירוש הזה רחוק, שיהיה טעם וזה לך האות שקיום הנבואה הזאת יהיה סימן לנבואה אחרת. ורוז' פירש אכול מקור במקום עבר, אמר הנה בשנה הראשונה בבוא סנחריב אל ארץ יהודה אכלתם ספיח, וכן בשנה השנית אכלתם שחיס, כי בבאות סנחריב מנעו אתכם מעבוד את אדמתכם, ועתה בשנה הזאת שהיא השנה השלישית זרעו וקצרו; וטעם אות, לומר כ"כ אני בטוח שיעלה מלך אשור מעליכם, שאני אומר לכם זרעו וקצרו; ואחרי הפירוש הזה של רוזו פירש גם גיז'. והנה מלבד שאין לנו שום ראיה ששהה מחנה אשור ביהודה שתי שנים, גם לא נזכר שנתעכב לצור על עיר מערי יהודה, אלא שתפש אותן

הִתְרַגֶּזְךָ אֵלָי׃ (כט) יַעַן הִתְרַגֶּזְךָ אֵלַי וְשַׁאֲנַנְךָ עָלָה בְאָזְנָי
וְשַׂמְתִּי חַחִי בְּאַפֶּךָ וּמִתְגִּי בִּשְׂפָתֶיךָ וַהֲשִׁיבֹתִיךָ בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר־
בָּאתָ בָּהּ׃ (ל) וְזֶה־לְּךָ הָאוֹת אָכוֹל הַשָּׁנָה סָפִיחַ וּבַשָּׁנָה הַשֵּׁנִית
שָׁחִיס וּבַשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית זִרְעוּ וְקִצְרוּ וְנִטְעוּ כְרָמִים וְאִכוֹל

יושבים, כדי לשקול העצות בשקול הדעת, וכן אתה ידעת שבתי וקומי (תהלים קל"ט ב') שבתי לגמור העצה, וקומי להוציאה לפעל. **וצאתך ובואך**, כמו לא אוכל עוד לצאת ולבוא (דברים ל"א ב'), ואנכי נער קטן לא אדע צאת ובא (מ"א ג' ז') ענינו להתנועע ולפעול בזריזות, ואיננו כמו אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם (במדבר כ"ז י"ז). **ואת התרגזך אלי**, מה שאתה מתנועע כנגדי בקול שאון. בבנין הקל בשרש הזה מורה התנועעות טבעית, מפחד או מכעס, וע"כ השתמש כאן בהתפעל להורות על התנועעות מכוונת ברצון. (כט) **יען התרגזך אלי וגו'**, אחר שלא נעלם ממני התרגזך אלי ושאננך. **ושאננך**, כמו ושאונך (ר' יונה, רש"י רד"ק ורו"ז), וכן תרגם יונתן, ואחרים מפרשים לי שאנן ושלו, כי היה בוטח בגבורתו ולא ירא אלהים, אבל עלה באזני מסייע פירוש ראשון. **ושמתי חחי באפך**, המשילו לגמל, שנוקבים נחיריו ונותנים בהם כמין טבעת ומושכים אותו בה, ונותנים מתג בפיו. **והשיבותיך בדרך אשר באת בה**, מכאן נ"ל שלא נסע סנחריב מארץ יהודה ללכת להלחם בתרהקה, ולא נלחם כלל בתרהקה, אלא כשהיה אצל לכיש (והיא ביהודה) שמע על תרהקה, ואז גמר בדעתו ללכת להלחם בו, וקודם שילך שלח מלאכים אל חזקיהו, ומיד בא המלאך והכה מחנהו, וסנחריב שב אל ארצו בדרך אשר בא משם. והמפרשים כתבו (בלא ראיה מן המקרא) כי סנחריב עלה על תרהקה ונלחם בו וגבר עליו והביא עמו שללו ובזתו, וחזר לירושלם, ושם נגף מחנהו; ואיך יתכן שיזכיר הכתוב ששמע על תרהקה ולא יפרש אם נלחם עמו ואיך נפל הדבר? גם מליצת ושמע שמועה ושב אל ארצו, משמע שלא היתה שם אלא נסיעה אחת מיהודה לנינוה, לא הליכה וחזרה ועוד הליכה לנינוה; ומעתה אין לשאול שאלת רד"ק במלכים: למה לא נגפו אז, אלא עד שהלך להלחם עם מלך כוש ואח"כ שב לירושלם. (ל) **וזה לך**, עד כאן היה הדבור מוסב לסנחריב, מכאן ואילך מדבר עם חזקיהו. **וזה לך האות**, הרבה נתחבטו המפרשים בהבנת המקרא הזה. רש"י פירש: זה שאמרתי לך שסנחריב יפול כאן יהי לך לאות לימים הבאים, שאתם יראים למות ברעב לפי שסנחריב החריב את הארץ וגדע את האילנות, אכול השנה ספיח, בשנה הזאת יצמחו לכם צמחים ותתפרנסו מהם, וכשתראה דברי קיים במפלת

tete, piantate vigne e godetene il prodotto. (31) Così l'avanzo rimasto della famiglia di Giuda si radicherà profondamente in terra, e porterà frutto in alto. (32) Sì, da Gerusalemme spunterà liberazione, e salute dal monte di Sion; ciò opererà il fervore del Signore Dio Sabaot. (33) Sì, così dice il Signore rapporto al Re d'Assiria: egli non entrerà in questa città, nè vi lancierà una freccia, nè le presenterà uno scudo, nè vi scaricherà contro una balista. (34) Per la strada, per la quale è venuto, tornerà, ed in questa città non entrerà, dice il Signore. (35) Io sarò scudo e questa città in guisa di salvarla, in riguardo di me, ed in riguardo

הזאת ולא בשנה הבאה, תוכלו להתפרנס בספיח ובשחיס, ורק בשנה השלישית תצטרכו לזרוע; דוגמת מכל עץ הגן אכול תאכל, שעניינו אם תרצה. והנה גם גדול היה זה, שאחר שבא האויב והשחית את האדמה, שלפני המכה אפילו אח"כ יזרעו אותה לא תצליח מפני ההשחתה הקודמת, עתה אף בלא זריעה מה שיצמח מאליו יספיק לשתי שנים. ובזאת תדעו כי כל אשר חפץ ה' יעשה, ושאין כמוהו באלהים, ושהוא חפץ ביהודה ובישראל עמו, ותאמינו כי ויספה פליטת בית יהודה הנשארה שרש למטה וגו'; וקנאת ה' צבאות תעשה זאת, כי זה יבטל כל מלאכותיו של סנחריב. ספיח, כמו את ספיח קצירך לא תקצור (ויקרא כ"ה ה') הוא הנולד מאליו מהגרגרים הנופלים בארץ ונזרעים מאליהם, או משרש הדגן הנקצר. שחיס, לפי מקומו ענינו הצומח מן הספיח. וזה־לך האות, כזקף קטון, כן הוא בספר מלכים, וכן הוא גם כאן ברמ"ת ור"כד ור"עה ור"ק ור"פו ובקנת כ"י (לא) פליטת בית יהודה הנשארה, מלכות יהודה שנשחתה על ידי צבאות מלך אשור, וירדה מגדולתה מרוב הכסף והזהב שנתנו לו למס, תחזור מעט מעט לגדולתה. שרש למטה ועשה פרי למעלה, מפני שמדבר בספיח הביא משל להצלחת האומה מנטיעה המצלחת בשרשיה ובפריה. (לב) כי מירושלם. שארית ופלטה אין הכוונה בהם תמיד אנשים נשארים ופלטים, כמו שארית ישראל לא יעשו עולה, לפלטת מואב אריה, ותבריהם, וכמו שתרגם כאן בזי, אבל הם ג"כ מתחלתם שמות המקרה, כמו לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדולה (בראשית מה ז'), והם קרובים בענין לגאולה וישועה, וכן כאן. תצא, תצמח, כמו כי לא יצא מעפר און ומאדמה לא יצמח עמל (איוב ה' ו'). (לג) יקדמנה, יערוך

(ואכלו ק׳) פִּרְיָם׃ (לא) וְיָסְפָה פְּלֵיטַת בֵּית־יְהוּדָה הַנִּשְׁאָרָה
שֹׁרֶשׁ לְמָטָּה וְעָשָׂה פְרִי לְמָעְלָה׃ (לב) כִּי מִירוּשָׁלַ͏ִם תֵּצֵא
שְׁאֵרִית וּפְלֵיטָה מֵהַר צִיּוֹן קִנְאַת יְהוָה צְבָאוֹת תַּעֲשֶׂה־זֹּאת׃
(לג) לָכֵן כֹּה־אָמַר יְהוָה אֶל־מֶלֶךְ אַשּׁוּר לֹא יָבוֹא אֶל־הָעִיר
הַזֹּאת וְלֹא־יוֹרֶה שָׁם חֵץ וְלֹא־יְקַדְּמֶנָּה מָגֵן וְלֹא־יִשְׁפֹּךְ עָלֶיהָ
סֹלְלָה׃ (לד) בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר־בָּא בָּהּ יָשׁוּב וְאֶל־הָעִיר הַזֹּאת לֹא יָבוֹא
נְאֻם־יְהוָה׃ (לה) וְגַנּוֹתִי עַל־הָעִיר הַזֹּאת לְהוֹשִׁיעָהּ לְמַעֲנִי

מיד, כי פתחו לו מרוב פחדם ממנו, הנה עוד לפי פירושו. זה אין כאן באמת אות כלל, ומלבד כל זה הנה אף אם נניח שיהיה אכול כמו אכלתם, לא יתכן על כל פנים לפרש השנה על השנה הראשונה, אלא על השנה הזאת שהמדבר עומד בה, ולפירוש רוזי׳ השנה הראשונה הי״לל. ובמהדורא בתרא (1835) עזב רוזי׳ הפירוש הזה, ופירש אכול לעתיד, אך לא עזב פירושו על מלת אות, ולדעתו אין כאן אות כלל, אך ישעיה אומר כל כך אני בטוח שיעלה מלך אשור מעליכם, שאני מבטיחכם שאף אם בשנה הזאת ואף בשנה הבאה אין לכם זרע וקציר, מפני מה שהשחיתו האויבים באדמתכם, הנה בשנה השלישית תזרעו ותקצרו לבטח. ואין ספק כי לא תבא מלת אות על הכוונה הזאת, והוא מסתייע מפסוק וזה לך האות כי אנכי שלחתיך (שמות ג׳ י״ב), אבל באמת האות האמור שם הוא הסנה שהיה בוער ולא נשרף, ובהוציאך את העם הוא ענין אחר (עיין משתדל). ואשר אני אחזה לי הוא כי האות שהנביא מיעד איננו על קיום סוף דבריו שהם והשיבותיך בדרך אשר באת בה, אלא על כללות המכוון בנבואה הזאת, שהוא כי הצלחת סנחריב וגבורותיו אשר עשה, לא בכח ידו עשה, אלא בגזרת ה׳, ושלא כאלהי הגוים הוא אלהי ישראל, וטעם האות הזה לומר אל תאמרו מקרה הוא שסב אשור אל ארצו, ולא ה׳ פעל כל זאת, ולעולם שהצלחתו בכח ידו ובחכמתו היתה; כי עוד תראו אות ברור על השגחת ה׳ בתחתונים, ועל גדולתו על כל אלהים, והוא כי אחר שלא עבדתם את האדמה בשנה הזאת מפני חיל מלך אשור, האל יברך אתכם ויספיק לכם הספיח והשחיס לאכול בשנה הזאת וגם בשנה הבאה. **אכול השנה ספיח.** איננו לא צווי ולא עתיד מוחלט, אלא אף אם לא תזרעו לא בשנה

di Davide mio servo. (36) Ora, un angelo del Signore entrato nel campo assiro vi uccise 185 mila uomini; cosicchè alla mattina furono trovati tutti corpi morti. (37) Senacheribbo re d'Assiria mosse, se ne andò, retrocedette, e stette in Ninive. (38) E mentre egli si prostrava nel tempio del suo dio Nisroch, i suoi figli Adrammelech e Sciaresser l'uccisero colla spada; essi poi essendo scappati nel paese d'Ararat, gli succedette nel regno Essarchaddon suo figlio.

ונחת זרועו יראה בזעף אף ולהב אש אוכלה (למעלה ל' ל') אמר אמנם איננו אלא משל. ויפה השיב עליו Dathe שאם היה הענין כן, לא היה אומר וישכימו בבוקר והנה כלם פגרים מתים, שנראה ברור שלא נודע מיתתם עד הבקר. דעת Faber וכן Prideaux שמתו ברוח זלעפות הנקרא Samum, וגם זה בטל, כי אין הרוח ההוא מנשב בלילה אלא ביום. ואחרים אמרו כי תקתקה נגף את מחנה סנחריב והפילם חללים, והנה מפורש ונפל אשור בחרב לא איש, ולא מצאנו שיאמר ויצא מלאך ה' ויכה על מכה במלחמה. אמנם רוב חכמי הגוים הסכימו שהיתה מיתת מחנה אשור מכת הדבר, ועדיין קשה להם להאמין שמתו כלם בלילה אחד. ודעת Doederlein כי קפ"ה אלף אלו (ולא מתו) בלילה אחד, וזה בטל מפני סוף הפסוק וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים. ודעת Koppe כי מחנה אשור היה קפ"ה אלף איש, לא שזה מספר המתים, וגם זה מתנגד ללשון הכתוב והנה כלם פגרים מתים. ודעת Hensler כי הדבר התחיל בלילה ההוא ונמשך זמן מרובה במחנה אשור, ובכל יום ויום כשהיו משכימים בבקר היו מוצאים במחנה פגרים מתים שמתו בלילה, וגם זה לא יתכן מפני מלת כלם. ודעת Wepler כי צריך לקרוא מאה ושמונים וחמשה אלף, וכמה זה רחוק שישתמש הנביא בלי סתום כזה! ובפרט שיכתוב אלף בלא וי"ו, ומלבד כי לא מצאנו כנוי אלוף אצל אנשי המלחמה ולא אצל שרי הצבא. ודעת גיזי כי מחנה אשור מת בדבר, אך לא בלילה אחד, כ"א מעט מעט, אע"פי שהכתובים לפאר הענין ולהגדיל הנס אומרים שהיה בלילה אחד. ואנחנו לא נדע מה נעשה למי שנגזר גמר בלבו להכחיש כל מעשה נסים. **ויכה במחנה אשור**, לא כל המחנה הוכה, כי המחנה היה גדול יתר מאד, וקפ"ה אלף מהם מתו, והשאר השכימו בבקר ומצאו אותם פגרים מתים.

(לח) מיתת סנחריב בחרב הזכירה גם Berosus, וכתב כי אסרחדון היה משנה למלך בימי סנחריב אביו.

וּלְמַעַן דָּוִד עַבְדִּי׃ (לו) וַיֵּצֵא ׀ מַלְאַךְ יְהוָה וַיַּכֶּה בְּמַחֲנֵה אַשּׁוּר
מֵאָה וּשְׁמֹנִים וַחֲמִשָּׁה אָלֶף וַיַּשְׁכִּימוּ בַבֹּקֶר וְהִנֵּה כֻלָּם פְּגָרִים
מֵתִים׃ (לז) וַיִּסַּע וַיֵּלֶךְ וַיָּשָׁב סַנְחֵרִיב מֶלֶךְ־אַשּׁוּר וַיֵּשֶׁב בְּנִינְוֵה׃
(לח) וַיְהִי הוּא מִשְׁתַּחֲוֶה בֵּית ׀ נִסְרֹךְ אֱלֹהָיו וְאַדְרַמֶּלֶךְ וְשַׂרְאֶצֶר
בָּנָיו הִכֻּהוּ בַחֶרֶב וְהֵמָּה נִמְלְטוּ אֶרֶץ אֲרָרָט וַיִּמְלֹךְ אֵסַר־חַדֹּן
בְּנוֹ תַּחְתָּיו׃

לפניה (רש"י), תרגום לפני קדם, וכן יקדמוני ביום אידי, במה אקדם ה׳. סוללה, כלי שמשליכים בו אבנים גדולות להפיל החומה (רל"בג). ושאר כל המפרשים והמתרגמים פירשו תל עפר לעמוד עליו להלחם, ולא יצדק פירוש זה בפסוק הנה הסוללות באו העיר ללכדה (ירמיה ל"ב כ"ד). (לו) ויצא מלאך ה׳ ויכה במחנה אשור, הכוונה כי ה׳ ולא אחר שלח במחנה הגדול ההוא מגפה פתאומית שהשחיתה בהם בלילה אחד קפ"ה אלף נפשות, מה שאיננו לפי דרכי הטבע שתשחית המגפה והדבר עם רב כזה בלילה אחד; וכיוצא בזה במכת בכורות נזכר המשחית וכתוב ג"כ אני יוצא בתוך מצרים והכיתי וגו׳ והכוונה כי היתה המכה אלהית ובזולת הכנה טבעית; וכראיין דברי Bochart האומר כי מה שכתב הירודוט כי סנחריב עלה להלחם על מצרים, וחיל מצרים לא אבו לעזור מלכם סיתון שהיה כהן לבולקאן, אז בכה סיתון לפני אלהיו, וייעף ויחלום והנה אלהיו אומר לו שלא יירא כי הוא ישלח לו עוזרים. וכן היה, כי באו עכברים במחנה אשור ויאכלו וינתקו מיתרי קשתותם ואשפותם ומגיניהם, ולא יכלו להלחם וינוסו להרגם — הוא ספור זה בעצמו שנשתבש; וכתב I. D. Michaelis כי סבת השבוש הזה היתה מפני שהיו המצריים רגילים לרמוז בכתיבה נעלמת שלהם את ההשמדה וההרג בצורת עכבר, ודעת Hensler כי נולד השבוש הזה מפני שמלת עכבר מורה ג"כ מין ממיני האבעבועות (עיין שמואל א׳ ו׳). וידוע כי המתים בדבר מתים באבעבועה (bubo); יהיה איך שיהיה, מכאן ראיה גמורה כי היתה קבלה אצל העמים הקדמונים כי מחנה סנחריב הוכה מכה יוצאה מן המנהג הטבעי. והרבה נתחבטו חכמי הגוים לפרש המאורע הזה על דרך הטבע. Vitringa חשב כי מת מחנה אשור ברעמים וברד וברקים ואש מתלקחת, כי פירש כפשוטו מה שכתוב והשמיע ה׳ את הוד קולו

XXXVIII.

Malattia e guarigione d'Ezechia.

---

(1) Intorno a quel tempo Ezechia ammalò mortalmente, ed Isaia figlio d'Amos profeta venne a lui, e gli disse: Dice così il Signore: Dà gli ordini alla tua famiglia, imperciocchè tu, lungi dal risanare, devi morire. (2) Ezechia voltò la faccia al muro, e pregò al Signore. (3) E disse: Deh! Signore, rammenta com'io mi son condotto innanzi a te (ho seguito i tuoi dettami) con sincerità e con cuore integro, e quello feci che a te piace. Ezechia pianse grandemente. (4) Quindi la parola del Signore fu ad Isaia, con dire: (5) Va a dire ad Ezechia: Dice così il Signore, Dio di Davide tuo padre: Ho udita la tua prece, ho vedute le tue lagrime: io t'aggiungo quindici anni di

ואיך ידבר על צרתו ולא ירמוז בשום פנים שהיתה צרת רבים? ולמה לא נזכר דבר מזה בכתובים, לא כאן, ולא במלכים ולא בד"ה? **כי מת אתה ולא תחיה**, מת הוא בינוני, וטעם מת אתה, תמות, ושרש חיה נאמר על רפואה מחולי שיש בו סכנה. (ב) **ויסב חזקיהו פניו אל הקיר**, כדי לכוין לבו, כי אולי אחרים היו שם. (ג) **את אשר התהלכתי לפניך**, התנהגתי אחרי מצותיך, והמשל לקוח מאדם המוליך את בנו לפניו, ובנו הולך למקום שאביו אומר לו, וכן התהלך לפני והיה תמים, וכן והתהלך לפני משיחי כל הימים (ש"א ב' ל"ה). **ובלב שלם**, כמו בכל לבבו, וכן תמים תהיה עם ה' אלהיך, שלם, כלומר תהיה עם ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך. (ה) **הנני יוסף**, בינוני מבנין הקל.

לח

מחלת חזקיה ורפואתו

(א) בַּיָּמִים הָהֵם חָלָה חִזְקִיָּהוּ לָמוּת וַיָּבוֹא אֵלָיו יְשַׁעְיָהוּ
בֶּן־אָמוֹץ הַנָּבִיא וַיֹּאמֶר אֵלָיו כֹּה־אָמַר יְהוָה צַו לְבֵיתֶךָ כִּי מֵת
אַתָּה וְלֹא תִחְיֶה׃ (ב) וַיַּסֵּב חִזְקִיָּהוּ פָּנָיו אֶל־הַקִּיר וַיִּתְפַּלֵּל אֶל־
יְהוָה׃ (ג) וַיֹּאמַר אָנָּה יְהוָה זְכָר־נָא אֵת אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי
לְפָנֶיךָ בֶּאֱמֶת וּבְלֵב שָׁלֵם וְהַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי וַיֵּבְךְּ חִזְקִיָּהוּ
בְּכִי גָדוֹל׃ (ד) וַיְהִי דְּבַר־יְהוָה אֶל־יְשַׁעְיָהוּ לֵאמֹר׃ (ה) הָלוֹךְ
וְאָמַרְתָּ אֶל־חִזְקִיָּהוּ כֹּה־אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי דָּוִד אָבִיךָ שָׁמַעְתִּי
אֶת־תְּפִלָּתֶךָ רָאִיתִי אֶת־דִּמְעָתֶךָ הִנְנִי יוֹסִף עַל־יָמֶיךָ חֲמֵשׁ

(א) **בימים ההם**, באותה שנה, כי שנת י״ד לחזקיהו בא סנחריב, וחזקיהו מלך כ״ט שנה, וכאן הוא אומר והוספתי על ימיך חמש עשרה שנה, ולדעת רלב״ג ורוז׳ וג״ז ולפניהם יוסף פלאויום היה זה אחר מפלת מחנה סנחריב, ובסדר עולם אמרו לפני מפלתו של סנחריב חלה חזקיהו שלשה ימים, ר׳ יוסי אומר יום שלישי של חזקיהו הוא יום מפלתו של סנחריב. **חלה חזקיהו למות**, אמר ג״ז כי חלה חולי הדבר שפשט ביהודה מתוך מחנה אשור, ואני אומר כי אפשר שהיה חולי חזקיהו חולי הדבר, אך לא יתכן לומר שפשט הדבר ביהודה, כי היה לו לחזקיהו להזכיר במכתבו ולרמוז שהיו רבים בעמו חולים כמוהו,

vità. (6) E dalla mano del Re d'Assiria ti salverò, insieme a questa città; e sarò scudo a questa città. (7) E quest'è la prova, che il Signore ti dà, che il Signore eseguirà questa cosa ch'egli promette. (8) Io farò che l'ombra dell'orologio, ch'è discesa nell'orologio solare d'Achaz, torni indietro dieci gradi: ed il sole retrocesse dieci gradi nell'orologio in cui era disceso. (9) Componimento di Ezechia Re della Giudea, in occasione ch'egli ammalò, indi risanò della sua malattia. (10) Io dicea tra me stesso: nel meriggio dei miei giorni andarmene dovrò, (entrare) nelle porte della tomba; io sarò privato degli anni che mi restavano a vivere. (11) Io dicea: più non godrò della bontà di Dio: la bontà di Dio si mostra nella terra de' viventi: io non vedrò più un uomo, insieme agli abitanti di que-

שעה וחצי. והנה אין ספק כי ישעיה לא היה יכול בלי נבואה מאת ה',
לדעת שיהיה הדבר הזה ואף כי לדעת בנמנום כמה מעלות ישוב הצל.

ותשב השמש, צל השמש, ובמלכים לא נזכר השמש. והנה במלכים יש
כאן תוספת דברים, שישעיה שאל את חזקיה איך ירצה שיהיה האות,
אם שילך הצל עשר מעלות, או ישוב לאחוריו עשר מעלות, ושהוא בחר
שישוב אחורנית. וענין זה לא חש ישעיה להזכירו, ובעלי ד"ה למלכי
יהודה וישראל (שהעתיקו מס' ישעיה, ומשם נעשה ס' מלכים שבידנו
שהוא קצור מן ד"ה למלכי יהודה וישראל) הוסיפוהו לפי מה ששמעו בבית
המלך. (י) בדמי ימי, יפה פירש Scheid מלו ערבי שקוראים לעת
הצהרים דומת אלשמס, ע"ש שהשמש נראה כעומד דומם למעלה בחצי
השמים (וכן מלת זה שמש בגבעון דום), וכן הצהרים נקרא ג"כ לענין
זה נכון היום, משלי ד' י"ח), והנה בדמי ימי כמו בחצי ימי; וגיזי ממאן
בפירוש זה, ומפרש דמי לשון השקט ומנוחה והצלחה, ואמת כי דמי
ענינו שביתה מדבור או ממלאכה, ועקר שיהיה ענינו השקט ומנוחה.
אלכה, דבק למעלה (וכן דעת בה"ט), וענינו פטירה מן העולם, כמו
בטרם אלך ואינני (תהלים ל"ט י"ד), ואנכי הולך ערירי (בראשית ט"ו ב'),
ילך בלא חמדה (ד"ה ב' כ"א כ'), תתקפהו לנצח ויהלוך (איוב י"ד כ');
ולא יתכן לפרש אלכה דבק עם שערי שאול, כי הל"ל אבואה, לא אלכה,
כי מליצת הלך בשער איננה בכל המקרא. והנה הם שני מאמרים,
והמקרא קצר, בדמי ימי אלכה, אבאה בשערי שאול. פקדתי, חסרתי,
כמו ולא נפקד ממנו איש (במ"ל). (יא) לא אראה יה, מנאנו ראיה

עֶשְׂרֵה שָׁנָה׃ (ו) וּמִכַּף מֶלֶךְ־אַשּׁוּר אַצִּילְךָ וְאֵת הָעִיר הַזֹּאת
וְגַנּוֹתִי עַל־הָעִיר הַזֹּאת׃ (ז) וְזֶה־לְּךָ הָאוֹת מֵאֵת יְהוָה אֲשֶׁר
יַעֲשֶׂה יְהוָה אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבֵּר׃ (ח) הִנְנִי מֵשִׁיב אֶת־
צֵל הַמַּעֲלוֹת אֲשֶׁר יָרְדָה בְמַעֲלוֹת אָחָז בַּשֶּׁמֶשׁ אֲחֹרַנִּית עֶשֶׂר
מַעֲלוֹת וַתָּשָׁב הַשֶּׁמֶשׁ עֶשֶׂר מַעֲלוֹת בַּמַּעֲלוֹת אֲשֶׁר יָרָדָה׃ (ט)
מִכְתָּב לְחִזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ־יְהוּדָה בַּחֲלֹתוֹ וַיְחִי מֵחָלְיוֹ׃ (י) אֲנִי
אָמַרְתִּי בִּדְמִי יָמַי אֵלֵכָה בְּשַׁעֲרֵי שְׁאוֹל פֻּקַּדְתִּי יֶתֶר שְׁנוֹתָי׃
(יא) אָמַרְתִּי לֹא־אֶרְאֶה יָהּ יָהּ בְּאֶרֶץ הַחַיִּים לֹא־אַבִּיט אָדָם

כמו תומיך גורלי (תהלים ט"ז ה'). (ו) **ומכף מלך אשור אצילך**, שלא תחשוב כי בתתי לך המתנה הגדולה הזאת אקח ממך את הקודמת שאמרתי להצילך מיד מלך אשור, כ"א זאת וזאת אעשה לך; והנה אף אם כבר נִגַּף מחנה אשור ושב סנחריב לארצו, אפשר היה שישוב עוד שנית בחיל אחר. (ח) **הנני משיב את צל המעלות**, אחז שהיה אוהב לעשות כתבנית מה שהיה רואה אצל שאר העמים, כראיה מענין המזבח אשר ראה בדמשק (מ"ב ט"ז י') עשה בהיכלו ציור על הכותל שהיה נרשם בו ע"י הצל עליית השמש וירידתו בכל שעות היום, כפי מה שראה או שמע שעשו הכשדים שהיו חכמים בתכונה, או עם אחר שלמד מהם; והיה הציור ההוא נקרא על שמו מעלות אחז, וטעם מעלות ע"ש עליית השמש שהיתה נרשמת בו, ואח"כ קראו לאותם הסימנים והרשימות שהיתה עליית השמש נרשמת בהן, מעלות, כי היו סימני העלייה, אע"פ שהיו ג"כ סימני הירידה. **אשר ירדה**, נראה שהכוונה אשר ירד הצל, ויהיה צל שם נאמר בלשון זכר ובלשון נקבה, וכן במלכים (ב' כ' י"א) וישב את הצל במעלות אשר ירדה, ולא נזכר שמש כלל. **במעלות אחז בשמש**: הכוונה במעלות שעשה אחז, העשויות בשמש, שהיה מהלך השמש נרשם בהן, כלומר שהיה הצל מתנועע בהן ועולה ויורד לפי עליית השמש וירידתו. וענין הנס הזה אמנם לא היה במהלך השמש כלל, אלא (כפירוש רלב"ג ודון יצחק ואחריהם Welthusen ורוזן) בצל המעלות כי הוא עשה שיתרשם הצל חוץ למקומו, וזה דבר אפשרי על ידי האדים והעננים השוברים ניצוצי השמש, ואומרים שכן היה פעם אחת בעיר מיץ שהצל נרשם רחוק מן המקום הראוי כשיעור

sto fugace mondo. (12) La mia età mi è divelta e scoperta, qual tenda di pastore: io ripiego come fa il testore la mia vita; egli mi recide dalla penerata: da mane a sera tu mi finisci. (13) Io immaginava che in breve spazio qual leone mi romperebbe (il morbo) tutte le ossa; che da mane a sera tu mi finissi. (14) Qual rondine, qual gru io urlava; gemeva qual colomba: alzavansi i miei occhi al Cielo dicendo: Signore! Mi vien fatta vessazione, deh! fa per me garanzia. (15) Ma a che parlare? mentr'egli me l'annunziò (ch'io debbo morire), ed egli l'effettua. Io così faceva in-

יריב לו יומת עד הבקר (שופטים ו' ל"א), שענינו מיד, וכיוצא בזה מצאנו בַּיּוֹם להוראת מיד, אויל ביום יודע כעסו (משלי י"ב י"ו), וכן גיז' באוצר לה"ק שרש בקר כתב כי ה' בקר תשמע קולי, שענינו בבקר חסדך, השמיעני בבקר חסדך, וירדו בם ישרים לבקר, כלם ענינם מיד, וכן הביא דוגמת זה בל' יוני ιωρπ שענינו מחר, וענינו מיד, ול"נ קל וחומר הדברים, אם בקר ולבקר שענינם מחר נאמרים להוראת מיד, ק"ו עד בקר שענינו קודם מחר; ע"כ אני מפרש הכתוב כן: אני הייתי מצייר ומדמה בלבי כי עד בקר מהרה חָלְיִי כמו ארי ישבר כל עצמותי, ואתה האל בזמן קצר תשלים ותכלֶה אותי. ורמז' פירש כיונתן ודון יצחק, וגיז' פירש קרוב לפירוש רש"י שויתי ודוממתי נפשי לסבול כל הלילה. (יד) דלו עיני למרום, משרש דלל, ל' דלות וכליון, והטעם כמו כלו עיני מיחל לאלהי (הירונימוס ורמז' וגיז'), כן הוא לפי הנקוד, אבל נכון יותר לפרש כיונתן ורד"ק ענין זקיפה, משרש דלה, כמו ארוממך ה' כי דליתני. ה' עשקה לי ערבני, כך הייתי מתפלל. עשקה לי ערבני. כטעם ערוב עבדך לטוב אל יעשקוני זדים (תהלים קי"ט ק"ד), ומלת עשקה שם דבר אע"פ שהקמץ במתג, והוא משל לקוח מאדם שהנושים תופשים אותו, והוא קורא לאחד מן העומדים שם ומבקש ממנו שיהיה עָרֵב בשבילו. עשקה לי, עושק יש לי, עושק נעשה לי, עושים לי עושק, כלומר על לא חמס אני נתפש. ורא"בע ורד"ק פירשו לשון עבר, המחלה עושקת אותי, אך לפי זה אותי היל"ל. (טו) מה אדבר, מה אועיל כי אדבר ואתפלל, אחר שהוא אמר לי כי מת אתה ולא תחיה, והוא בלא ספק יעשה ויקים את דברו. אדדה כל שנותי. מלשון ותדד שנתי מעיני (רש"י) הייתי מרחיק מעלי כל שינה בעצבוני ויגוני; והמפרשים פירשו המקרא לנחמה, ואמר לי שאחיה והוא עשה; ורמז' פירש כיונתן אדדה כל שנותי,

עוֹד עִם־יוֹשְׁבֵי חָדֶל׃ (יב) דּוֹרִי נִסַּע וְנִגְלָה מִנִּי כְּאֹהֶל רֹעִי
קִפַּדְתִּי כָאֹרֵג חַיַּי מִדַּלָּה יְבַצְּעֵנִי מִיּוֹם עַד־לַיְלָה תַּשְׁלִימֵנִי׃
(יג) שִׁוִּיתִי עַד־בֹּקֶר כָּאֲרִי כֵּן יְשַׁבֵּר כָּל־עַצְמוֹתָי מִיּוֹם עַד־
לַיְלָה תַּשְׁלִימֵנִי׃ (יד) כְּסוּס עָגוּר כֵּן אֲצַפְצֵף אֶהְגֶּה כַּיּוֹנָה
דַּלּוּ עֵינַי לַמָּרוֹם יְהוָה עָשְׁקָה־לִּי עָרְבֵנִי׃ (טו) מָה־אֲדַבֵּר

שעניינה התענג בטובה, כמו לראות בטוב ה'. יה, כנוי לאל ע"ש היותו מטיב, והטעם לא אתענג עוד בטובת האל ובחסדיו. **יה בארץ החיים**, הרי זה כמו מאמר מוסגר, לא אראה יה, כי אמנם יה, כלומר חסד ה' הוא מתגלה בארץ החיים, כטעם לראות בטוב ה' בארץ החיים. **עם יושבי חדל**, יחד עם אנשי חלד, כלומר בעה"ז (רד"ק ודון יצחק); חלד וחדל אחד, והוא מענין אדעה מה חדל אני, נקרא העולם כן ע"ש שכל החיים בו מתים; ורש"י ורוזן' וגיזן' פירשו בהפך חדל על מקום המתים, כשאהיה עם המתים לא אביט אדם עוד; ונ"ל כי לא מצאנו בשום מקום ישיבה אצל קבר ושאול, כ"א שוכבי קבר, יורדי בור, ולא גם פעם אחת יושבי קבר, יושבי בור. (יב) **דורי**, דור הוא הזמן שאדם רגיל לחיות. **נסע**, נתלש מן הקרקע, כמו בל יסע יתדותיו לנצח, והוא משל לקוח מיתדות האהל, כמו שאמר כאהל רועי. **ונגלה**, כל המפרשים פירשו ל' גלות, אך לא יתכן לומר ממנו בנין נפעל, והנכון ל' גלוי, כי אחר שהמשיל חייו לאהל, אמר שנסעו היתדות מלמטה ונתגלה האהל מלמעלה. **קפדתי**, כתרגומו אתקפלו, אני מקפל חיי כאורג כשמשלים האריגה מקפל האריג, וכן בערבי אומרים קפד על הקיפול (גיזן'). **מדלה יבצעני**, אחר שנשלמה אריגת חיי, האורג כורת אותי מן הדלה, והם החוטים הנשארים מדולדלים במנור האורגים (גרוציוס ורוזן' וגיזן'). **מיום עד לילה**, מליצה היא בלה"ק, ועניינה בזמן קצר, כמו מבקר לערב יכתו (איוב ד' כ') (רוז' וגיז'). **תשלימני**. ענין כליון. שלשת השרשים **כלה**, **תמם**, **וגמר** נאמרים על השלמת המעשה (ויכלו השמים, עד תם כל הבית מ"א ז' כ"ב, ה' יגמור בעדי) ועל הכליון (עד כלותם, עד תם כל הגוי, כי גמר חסיד), ושרש **שלם** נאמר הרבה על השלמת המעשה, ובא כאן להוראת הכליון. (יג) **שויתי עד בקר**, המפרשים כלם גם רוזן' וגיזן' פירשו עד בקר כפשוטו, והנה עדיין לא הזכיר שום דבר מהלילה, שיצדק שיאמר כאן עד בקר; ול"נ כי מליצה היא לומר עד בקר או עד הבקר, שענינו קודם מחר, להורות תכף ומיד, כמו אמר

quieti tutt' i miei sonni pel dolore della mia anima. (16) Dio Signore! sii propizio a quelle (le mie ossa) in guisa che rivivano; ed al mio spirito, di cui la vita da quelle interamente dipende: ridonami la salute, indi lascia ch' io viva. (17) In tal guisa, per la perduta sanità io era amaramente dolente; ma tu amasti e liberasti la mia persona dalla fossa della consumazione, gittando dietro le spalle tutt' i miei trascorsi. (18) Imperciocchè non può la tomba prestarti omaggio, non può la morte celebrarti; sperar non possono

חשקת בנפשי, כשמוש כל חֶשֶק שבמקרא, מפני מלת והצלת הקברה בנתים. (יח) כי לא שאול תודך. וכן בתהלים כי אין במות זכרך בשאול מי יודה לך (ו׳ ו׳), היודך עפר היגיד אמתך (ל׳ י׳) הלמתים תעשה פלא אם רפאים יקומו יודוך סלה, היספר בקבר חסדך אמונתך באבדון, היודע בחשך פלאך וצדקתך בארץ נשיה (פ״ח י״א — י״ג), לא המתים יהללו יה ולא כל יורדי דומה (קט״ו י״ז), והנה ידענו כאמונה שהיו הקדמונים מאמינים שלא תמות הנפש במות הגוף, שהרי היו דורשים אל המתים, והיו אנשים בעלי אוב שהיו מתפארים להרגיז המתים ממקומם, כנראה מבעלת אוב בימי שאול, והתורה לא הכחישה אפשרות הענין הזה, וגם הנביאים לא הלעיגו על האמונה הזאת מעולם, כמו שהלעיגו על עבודת האלילים, ועל הוברי שמים החוזים בכוכבים; א״כ איך יתכן שיאמר אדם מחשובי ישראל וגדוליו כי לא שאול תודך, לא המתים יהללו יה? ורא״בע ורד״ק אמרו כי הכוונה על הגוף בעודו בקבר, וזה דחייה בקש, כי מה צורך שיהיה הגוף עצמו הוא המודה לאל? ואם הגוף עבר ובטל מן העולם, והנשמה קיימת ומהללת את אלהיה, אין עוד מקום לומר לא המתים יהללו יה; ועל מה בצע בדמי ברדתי אל שחת כתב רד״ק כי החטאים במותם לא ישאר אחריהם דבר חי אלא הכל יורד לעפר, עכ״ל, וכיוצא בזה כתב ג״כ על לא המתים יהללו יה; וזה אמנם לפי שטת הרמב״ם ואריכתו שֶׁהַהִשָּׁאֲרוּת כקנית לנפש ולא טבעית אליה, והיא דעת משובשת; ורי יואל בריל על מה בצע בדמי כתב: לא מחכמה שאלת על זה, ומה לך לשפוט על נפש נענה כי תנעק מכאבה, עכ״ל, ואין זה כלום, כי גם האיש המדוכה וכואב אינו מדבר כי אם לפי האמונות מהורגל בהן מילדותו, מלבד כי מה יאמר אבל לא המתים יהללו יה שלא נאמר בשעת צער, אלא בשעת שמחה, כמו שמסיים ואנחנו נברך יה. וכן כאן כי לא שאול תודך חי חי הוא יודך כמני היום. והיה אפשר לומר שהיו הקדמונים מאמינים בהשארות הנשמה, אך לא

וְאָמַר־לִי וְהוּא עָשָׂה אֶדַּדֶּה כָל־שְׁנוֹתַי עַל־מַר נַפְשִׁי׃ (טז)
אֲדֹנָי עֲלֵיהֶם יִחְיוּ וּלְכָל־בָּהֶן חַיֵּי רוּחִי וְתַחֲלִימֵנִי וְהַחֲיֵנִי׃ (יז)
הִנֵּה לְשָׁלוֹם מַר־לִי מָר וְאַתָּה חָשַׁקְתָּ נַפְשִׁי מִשַּׁחַת בְּלִי כִּי
הִשְׁלַכְתָּ אַחֲרֵי גֵוְךָ כָּל־חֲטָאָי׃ (יח) כִּי לֹא שְׁאוֹל תּוֹדֶךָּ מָוֶת

כל השנים שאחיה עוד אדדה עד בית אלהים להודות לו על מר נפשי, שהצילני ממנו; וגיזי' פירש אלך אט ושחוח דרך הכנעות כל הימים אשר אחיה, ואמר כי לב נשבר ונדכה והענויים וכל מיני הכנעות נחשבו לצדקה אצל היהודים; והיכן מצא שיודה אדם לאל על חסד שגמל עמו, ויעשה זה במר נפש ובצום ובכי? וחזקיה מקיים ונגינותי ננגן כל ימי חיינו על בית ה', ודוד אומר הפכת מספדי למחול לי. אדדה, הה"א יתרה, כמו ועולתך ידשנה סלה. (טז) אדוני עליהם, על עצמותי שזכר (כן ישבר כל עצמותי) ומפני שאומרים עצמים ועצמות, ובל"י עצם לי זכר הוא, אמר עליהם לי זכר, ואמר ולכל בהן לי נקבה. אדני עליהם, הֱיֵה עליהם, והטעם התפלה עליהם ברחמיך, ועל כן יחיו. ולכל בהן חיי רוחי, וֶהְיֵה ב"כ לרוחי, אשר כל חיותו תלויה בהן; וטעם חיי רוחי כמו ותחי רוח יעקב אביהם, והטעם, אף אם לא אמות, הנה רוחי לא תחיה מדאבונה, אם אין שלום בעצמי, לכן תחמול עליהם ויחיו מכאבם וחלים, ועשה חסד לחיי רוחי אשר כלם תלויים בהן. ולכל בהן חיי רוחי, שיעורו ולחיי רוחי אשר כלם בהם, או ולרוחי אשר כל חייו בהם; ואם באנו לתרגם המליצה הזאת בלשון איטלקי במליצה קרובה אל העברית, יתכן לתרגם כן (כאשר השכיל ותרגם תלמידי חביבי החכם יח"ק זצ"ל) ed a quella, ch'è tutta in esse, vita del mio spirito. ותחלימני והחייני, השיבה לי כחות גופי, ואח"כ הַחֲיֵה אותי, הַנִיחֵנִי בחיים, שאם לא תרפא לכל גופי ותשיב לי כח עצמותי ובריאותן, אי אפשי לחיות על האדמה. ותחלימני לשון בריאות בלשון משנה, והוא קרוב לעלים ואלים שענינם חוזק. ורא"בע ואחריו Vitringa ורוזו וגיזי פירשו עליהם על דבריך ועל חסדיך יחיו בני אדם, ואומרים כי הכנוי חוזר למה שאמר למעלה ואמר לי והוא עשה; ולכל בהן חיי רוחי, ראב"ע פירש ולכל עת בהן חיי רוחי, ורוזו וגיזי כל חיי רוחי בהן, כלומר כל בני אדם חיים בחסדך, וגם אני חי בחסדך. (יז) הנה לשלום מר לי מר, כה הייתי מתאבל על אבדן השלום (רד"ק) הוא הבריאות; מר לי לשלום, על אבדת השלום, כמו והמר עליו כהמר על הבכור (זכריה י"ב י); ורוזו וגיזי פירשו מרירותי נהפכה לי לשלום. חשקת נפשי משחת בלי, מקרא קצר, חשקת והצלת נפשי משחת הבלייה, ולפיכך לא אמר

nella tua immancabilità coloro, che discesi sono nella fossa. (19) Chi vive, chi vive sì può prestarti omaggio, come ora io fo; il padre ai figli, può render nota la tua immancabilità. (20) Signore, segui a farmi salvo! e noi suoneremo i musicali strumenti per tutto il corso di nostra vita nella casa del Signore. (21) Isaia disse: Prendasi una massa di fichi, e stendasi sul tu-

ועל חסדיו, כי גדולת הבורא מפורסמת וידועה בעולם הנשמות, אין מי יכחישנה ואין אחד שלא ידענה. (יט) **כמני היום**, כמו שאני עושה עתה. **אל אמתך**, אמר אל לזווגו עם הקודם, לא ישברו יורדי בור אל אמתך, וכאן היה משפטו יודיע את אמתך. (כ) **ה׳ להושיעני**, המפרשים פירשו לעבר או לעתיד, ול״נ שהוא דרך תפלה, היה עמדי להושיעני, כי כן אחרי ההודאה על מה שעבר ראוי תמיד להתפלל על העתיד, להגיד כי הכל ביד האל, ושעם כל מה שיצליח ה׳ את האדם ויברכהו, אין האדם בטוח מן הרעות בלעדי עזרו התמידי, וכן בדוד הוא אומר זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו אנא ה׳ הושיעה נא. **ונגינותי**, נ״ל שאין היו״ד לכנוי; וכן למנצח בנגינותי (סוף חבקוק) כמו למנצח בנגינות, והיא על דרך חיתו שדי, ושמתי כל הרי לדרך, שהם נגזרים מן הרבוי הארמי עדניא, ואע״פ שהרבוי הזה איננו אלא בלשון זכר, העברים השתמשו בו במליצת השיר גם בשמות לשון נקבה. (כא) **ויאמר ישעיהו**, כתב רד״ק זה הפסוק והפסוק שאחריו אינם מהמכתב, ולא מצאתי להם טעם למה נכתבו הנה אחר המכתב, כי משפטם למעלה אחר וגנותי על העיר הזאת, עכ״ל; ודעת דון יצחק כי ישעיה לא הזכיר למעלה כי חזקיה שאל אות, רק אמר כי ישעיה אמר לו וזה לך האות, וכאן אחר תשלום הספור חזר והגיד כי אמת הוא שחזקיהו שאל אות, אלא שלא היה זה לחסרון אמונתו בישעיהו, אלא מפני שהנביא צוהו לעשות רפואה בדרך הטבע (קחו דבלת תאנים), פקפק חזקיהו שמא לא היו דבריו אלא לנחמו, ולכך שאל לו אות. ונ״ל כי צווי לקיחת הדבלת איננו ראיה כלל שאין דבריו מאת ה׳, כי הנה כן דרך ה׳ להקדים לאותות ולמופתים פעולה אנושית, והיא איננה סבת המופת אך היא לראיה על אמיתת הנס, שיודע שלא היה הדבר במקרה, אבל ברצון הבורא המקיים דברי נביאו; כגון בזאת תדע כי אני ה׳ הנה אנכי מכה במטה אשר בידי על המים אשר ביאור ונהפכו לדם (שמות ז׳ י״ז) וכן ויורהו ה׳ עץ וישלך אל המים וימתקו המים (שם ט״ו כ״ה), וכן והכית בצור (שם י״ז ו׳), ודברתם אל הסלע (במדבר כ׳ ח׳). ונראה כי שני הכתובים הללו לא כתבם ישעיה, כי לאהבת הקצור השמיט ענין הדבלת

יְהַלְלֶךָּ לֹא־יְשַׂבְּרוּ יוֹרְדֵי־בוֹר אֶל־אֲמִתֶּךָ׃ (יט) חַי חַי הוּא יוֹדֶךָ
כָּמוֹנִי הַיּוֹם אָב לְבָנִים יוֹדִיעַ אֶל־אֲמִתֶּךָ׃ (כ) יְהוָה לְהוֹשִׁיעֵנִי
וּנְגִנוֹתַי נְנַגֵּן כָּל־יְמֵי חַיֵּינוּ עַל־בֵּית יְהוָה׃ (כא) וַיֹּאמֶר יְשַׁעְיָהוּ

היו מציירים לא תענוג ולא צער לנשמה הנפרדת מן הגוף, והיו מייחסים לה הידיעה בלבד, ולא הרגשת ההנאה והצער, הטוב והרע; ולפיכך קראו למקום המתים דומה וחשך וארץ נשיה. ולפי זה בדין היו אומרים דוד וחזקיה לא המתים יהללו יה, הלמתים תעשה פלא, לא ישברו יורדי בור אל אמתך, כי הנשמות אינן מקבלות לא רע ולא טוב, ומאחר שלא יפול בהן פלא וחסד מאת הבורא, לא יתכן להן להודות לו ולהללו על מה שיעשה עמהן, וכבר יתכן להללו ולשבחו על מה שעשה עמהן בעודן בארץ, אך לא על מה שיהיה אחרי מותם, כי לא ישברו עוד אל אמתו; ואולי היו שוללים מן הנפש הנפרדת מן הגוף גם פעולת ההלול והשבח, כי לא תצוייר אצלם בלא דבור, ולא דבור בלא כלי הדבור, ולא היו מייחסים לנפש כ״א החיות והידיעה בלבד, וע״כ המת היה צריך לחזור לגופו כדי לענות לשואליו דבר; ואם ישאל שואל: ואיך יתכן שיאמינו בהשארות הנפש בלי שיקיימו לנפשם שום פעולה? התשובה: היו מאמינים שהנפש נשארת כן בלא פעולה עד ישוב ה׳ להביאה אל הגוף בתחיית המתים לקבל שכרה; ואנחנו אמנם מלבד אמונת תחיית המתים, עוד נאמין ונדע בראיות, כי כדרך שבהיותה בגוף, הנפש לבדה היא המרגשת גם ההרגשות הגופניות, כי הגוף לא ירגיש אלא כאשר ירגישו העץ והאבן בהכותך עליהם, מלבד זה הנפש מרגשת הנאה וצער המיוחדים לה, מלבד הנאת הגוף וצערו, כגון הנאת הכבוד וצער הבושה, הנאת קרבת הידידים וצער התרחקותם, כן אחרי הפרד הנפש מן הגוף, תרגיש ההנאה והצער המיוחדים לה, בזולת כלי הגוף, וכן נאמין ונדע כי תוכל הנפש הנפרדת לגלות רעיוניה לחברתה גם בזולת כלי הגוף, וכן תוכל להודות ולהלל לאלהיה גם אחרי מות הגוף וקודם שתשוב להתחבר אליו; מלבד כי יהיה הדבר עול גמור בחק הבורא, שיניח לדורי דורות כמה אלפי אלפים נפשות בעלות השכלה וידיעה, והן כאלו ידיהן אסורות ורגליהן בנחשתים, שלא תפעלנה דבר ולא תרגשנה דבר מטוב עד רע. ותלמידי מוה״רר יצחק פארדו אומר כי הנשמה בעודה כלואה בגוף ובלתי רואה גדולת הבורא כי אם באספקלריא שאינה מאירה, היא תמיהה על נפלאותיו ונותנת לו תודה עליהן, אבל אחרי צאתה ממחשך הגוף אין שום דבר מתמיה אותה, ואין דבר שיהיה בעיניה נפלא ומופת, ולא יתכן לה להודות ולהלל את האל על נפלאותיו

more, perchè risani. (22) Ed Ezechia disse: qual prova ho io che andrò al tempio del Signore?

כי מי שהוסיפה לא רצה להכניסה בתוך הספור, ולא רצה לשלוח יד בדברי ישעיה, ולמחוק וי״ו וזה לך האות ולכתוב ויאמר ישעיהו זה לך האות, ולפיכך הוסיפה בסוף הספור.

XXXIX.

Inviati babilonesi in Gerusalemme.

---

(1) Intorno a quel tempo Merodahh Baladan figlio di Baladan re di Babilonia mandò lettere ed un

---

אלא שלא חש הכתוב להודיע כמה שנים חי, וספר הכתוב מיתת סנחריב בסימן שלמעלה (אע״פ שלא היתה אלא אחרי המאורע הנזכר בסימן הזה), כי אין זכר עוד לסנחריב עם חזקיה ועם יהודה, וגם מפני שרצה לסמוך ספור מיתתו לספור נבואת ישעיה על מיתתו, ונכונים דבריו; ועל פי הדברים האלה יובן טעם מה שאמר ישעיה לחזקיה ומכף מלך אשור אצילך, כי כבר נסע סנחריב, אך עדיין לא מת; גם אמר כי היה דרך מלכי הגוים הקדמונים לשלוח מלאכים אל מלכי גוים אחרים לשמוח בשמחתם ולנחמם באבלם בכוונה לחקור את הארץ ולרגלה, כמו שחשבו שרי בני עמון בשלוח דוד את מלאכיו אל חנון אדוניהם לנחמו (ש״ב י), והיתה כוונת מלך בבל לחקור את מצב ממלכת יהודה ותקפה, אם ראוי לסמוך עליו לעזרה נגד סנחריב, וזה אפשר; ודעת גיזו כי מן העת ההיא נקשר חזקיה בברית עם מלך בבל, ומביא ראיה מיאשיה שיצא נגד פרעה נכה אשר יצא להלחם במלך אשור (מ״ב כ״ג כ״ט); והנה שלש תשובות בדבר: האחת כי פרעה נכה יצא נגד מלך אשור, לא נגד מלך בבל; והשנית, שאין ראיה מיאשיה על חזקיה, וכבר אפשר שנקשר יאשיה בברית עם אחת הממלכות שלא היה נקשר עמה חזקיה תשעים שנה לפניו; והשלישית, כי אין לנו ראיה שיאשיה עשה מה שעשה לאהבת מלך אשור, ולא לשנאת מלך מצרים ומיראתו פן בבואו בארצנו ירע לנו; ול״נ כי מלאכי מלך בבל ראו כי מלך יהודה היה גדול בעשר ונכסים, ולא חזק למלחמה, ע״כ לא קם מלך בבל להתחבר עמו, אבל

יִשְׂאוּ דְּבֶלֶת תְּאֵנִים וְיִמְרְחוּ עַל־הַשְּׁחִין וְיֶחִי׃ (כב) וַיֹּאמֶר
חִזְקִיָּהוּ מָה אוֹת כִּי אֶעֱלֶה בֵּית יְהוָה׃

וענין תפלת חזקיהו האות, והוסיפם מי שהיה, והעתיק אותם מס' ד"ה למלכי יהודה וישראל (שהיו בו דברים שהוסיפו הסופרים לפי מה ששמעו בבית המלך, עיין למעלה פסוק ח'), ותלמידי מוה"רר דח"א ז"ל מוסיף

לט

ביאת מלאכי מלך בבל אל חזקיהו.

(א) בָּעֵת הַהִיא שָׁלַח מְרֹאדַךְ בַּלְאֲדָן בֶּן־בַּלְאֲדָן מֶלֶךְ־

(א) מראדך בלאדן בן בלאדן מלך בבל, מעט קודם לכן הראנו מלכות בבל משועבדת תחת אשור, כי שלמנאסר הביא מיושבי בבל ויושיבם בערי שומרון (מ"ב י"ז כ"ד), א"כ נראה כי מלך בבל זה היה מכלל המלכים הרבים אשר תחת יד מלך אשור, וכאמרו הלא שרי יחדו מלכים (ישעיה י' ח') וכן דעת רלב"ג ודון יצחק; וגיזו הביא את הנמצא כתוב בשם בירוסו (Berosus) הכשדי מובא בקרוניקון לאיוזיביום בהעתקה בל' ארמינו הנדפסת זה לא כביר, ושם כתוב כי אחיו של סניחריב (הוא סנחריב) מלך בבבל, ואח"כ משל בה Acises שלשים יום, ואח"כ מראדך בלאדן המית אותו וימלוך תחתיו ששה ירחים, והומת גם הוא ע"י Elibus אשר מלך תחתיו, ובשנה השלישית למלכו אסף סנחריב את חילו על בבל ויכבשה ויגל את מלכה אשורה, ויתן את בנו Asordan (אסר חדון) למלך על בבל, והוא שב אשורה, וימלוך סניחריב י"ח שנה, ויומת בכלי Ardumusanus בנו, עכ"ל בירוסו; מהספור הזה יצא לנו שהיתה בבל תחת יד אשור מתחלה, ושאמנם מראדך בלאדן מרד במלך אשור, ולפי זה יובן למה שלח ספרים ומנחה אל חזקיהו, כי אולי היה בדעתו להתחבר עמו ולהלחם במלך אשור אויבם; אמנם על מה שיקשה לכאורה כי לדברי בירוסו היה סנחריב חי עוד ימים הרבה אחרי מות מראדך בלאדן, ומן הכתוב יראה כי סנחריב כבר מת קודם שליחות מראדך, גיזו מתרץ כי הכתוב לא אמר כי סנחריב נהרג מיד אחרי שובו לארצו, ובהפך כתוב וישב בנינוה, משמע שישב וחי שם זמן,

presente ad Ezechia; imperciocchè aveva inteso ch'erasi ammalato, e ch'era indi guarito. (2) Ezechia ne accolse gl'inviati lietamente, e mostrò loro il suo tesoro, l'argento, l'oro, gli aromi, l'olio prezioso, tutta la sua armeria, e tutto ciò che si trovava ne' suoi tesori; non vi fu oggetto ch'egli avesse nella sua casa, o (altrove) in tutto il suo dominio, ch'Ezechia non mostrasse loro. (3) Il Profeta Isaia recatosi al Re Ezechia, gli disse: che cosa dissero quegli uomini, e donde vennero a te? Ed Ezechia disse: da paese lontano essi vennero a me, cioè da Babilonia. (4) Quegli soggiunse: che cosa han veduto nella tua casa? Ed Ezechia disse: tutto quant'è nella mia casa han veduto; non vi fu cosa nei miei tesori, ch'io non abbia loro mostrata. (5) Isaia disse ad Ezechia: Odi il decreto del Signore, Dio Sabaot. (6) Tempo verrà, che quant'è in casa tua, e quant'hanno accumulato i tuoi padri sin oggi, verrà asportato in Babilonia: non resterà nulla, dice il Signore. (7) Ed alcuni de' tuoi stessi figli, usciti

Hitzig מפרש כית, והוא כפעל בשקל כָּבוֹן, ופעל כית ענינו בערבי מָלֵא
הכים, ובית קרוב לכים, ונְכֹות הוא מלוי הכים, כלומר הדברים הצפונים
באוצר. אבל נְכֹאת הוא ענין אחר, עיין פירושי בבראשית ל״ז כ״ה. **את**
הכסף ואת הזהב ואת הבשמים, אע״פ שנתן למלך אשור את כל
הכסף אשר בבית המלך, מצאנו בד״ה שהיה לו עשר וכבוד הרבה מאד
ואוצרות עשה לו לכסף ולזהב ולאבן יקרה ולבשמים ולמגנים ולכל כלי
חמדה, ושמא מיד אחר מפלת מחנה סנחריב הביאו לו עשירי יהודה
מנחה ותשורה למלאת אוצרותיו אשר הריק להצלת עמו, אחרי ראותם כי
נפל אויבם; וי״א כי מבזת סנחריב היה הכסף והזהב. **ובכל ממשלתו**,
הדברים החמודים שהיו לו בממשלתו (רלב״ג), כלומר הראה להם האוצרות
שהיו לו בביתו, וגם אותם שהיו לו במקומות אחרים בארץ ממשלתו.
בית כליו, כלי זין, כמו נושא כליו. (ו) **הנה ימים באים**, הרי זו הגדת
העתיד, להזהירו שלא ירום לבבו בעשרו, לא שיהיה מה שנגזר לענש על
מה שעשה, כי לא אמר לו ישעיה שזה יהיה סבת זה, אלא שכן נגזר שיהיה
(גם לא מצינו בשום מקום שהיה הגלות על חטאת חזקיה), והודעת
הגזרה היא עצמה היתה ענש מספיק לחזקיהו, אשר גבה לבו בעשרו
(ד״ה ב׳ ל״ב כ״ה). (ז) **ומבניך אשר יצאו ממך**. וכן היה בימי

בָּבֶל סְפָרִים וּמִנְחָה אֶל־חִזְקִיָּהוּ וַיִּשְׁמַע כִּי חָלָה וַיֶּחֱזָק׃ (ב)
וַיִּשְׂמַח עֲלֵיהֶם חִזְקִיָּהוּ וַיַּרְאֵם אֶת־בֵּית נְכֹתֹה אֶת־הַכֶּסֶף וְאֶת
הַזָּהָב וְאֶת־הַבְּשָׂמִים וְאֵת ׀ הַשֶּׁמֶן הַטּוֹב וְאֵת כָּל־בֵּית כֵּלָיו
וְאֵת כָּל־אֲשֶׁר נִמְצָא בְּאוֹצְרֹתָיו לֹא־הָיָה דָבָר אֲשֶׁר לֹא־הֶרְאָם
חִזְקִיָּהוּ בְּבֵיתוֹ וּבְכָל־מֶמְשַׁלְתּוֹ׃ (ג) וַיָּבֹא יְשַׁעְיָהוּ הַנָּבִיא אֶל־
הַמֶּלֶךְ חִזְקִיָּהוּ וַיֹּאמֶר אֵלָיו מָה־אָמְרוּ ׀ הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה וּמֵאַיִן
יָבֹאוּ אֵלֶיךָ וַיֹּאמֶר חִזְקִיָּהוּ מֵאֶרֶץ רְחוֹקָה בָּאוּ אֵלַי מִבָּבֶל׃
(ד) וַיֹּאמֶר מָה רָאוּ בְּבֵיתֶךָ וַיֹּאמֶר חִזְקִיָּהוּ אֵת כָּל־אֲשֶׁר בְּבֵיתִי
רָאוּ לֹא־הָיָה דָבָר אֲשֶׁר לֹא־הִרְאִיתִים בְּאוֹצְרֹתָי׃ (ה) וַיֹּאמֶר
יְשַׁעְיָהוּ אֶל־חִזְקִיָּהוּ שְׁמַע דְּבַר־יְהוָה צְבָאוֹת׃ (ו) הִנֵּה יָמִים
בָּאִים וְנִשָּׂא ׀ כָּל־אֲשֶׁר בְּבֵיתֶךָ וַאֲשֶׁר אָצְרוּ אֲבֹתֶיךָ עַד־הַיּוֹם
הַזֶּה בָּבֶל לֹא־יִוָּתֵר דָּבָר אָמַר יְהוָה׃ (ז) וּמִבָּנֶיךָ אֲשֶׁר יֵצְאוּ

יען לנפול עליו ולשלול שללו כאשר תחזק הממלכה בידו, אלא שבתוך ימים אחדים נהרג. והנה לפי הטעמים בלאדן היה מלך בבל, לא מראדך בנו, ולפי זה תלמידי מוה״רר יצחק פארדו אומר כי סנחריב לקח מלכות בבל מיד בלאדן, ונשאר מראדך בנו בלא מלכות, ולפיכך היה מראדך שונא את סנחריב ושלח מלאכים אל חזקיהו בכוונה להתחבר עמו כנגד מלך אשור. וקצת סיוע לזה מה שכתוב בד״ה (ב׳ ל״ב ל״א) וכן במליצי שרי בבל, ולא אמר במליצי מלך בבל. מראדך, ובמלכים בראדך, הכל שם אחד, כמו סנחריב בספור הירוטו סיניחריס, ומרודך שם אליל לאנשי בבל ככתוב הובישו בל חת מרודך (ירמיה נ׳ ב׳), ולדעת גיזי הוא מאדים והוא Mars אליל ההרג והמלחמה; ובל׳ פרסי מַרְדִי ענינו אדם, מַרְדַּךְ אדם קטון ומזה ג״כ מָרְדְּכַי. בלאדן, אומרים שהוא מרכב מִשֵּׁם בֵּל, ושם אדון (רוזן וגיזי), אמנם אין מלת אדון בארמי. וישמע. כי שמע. אחר ששמע. (ב) וישמח עליהם, קבל המלאכים בשמחה, והכנוי חוזר למביאי הספרים והמנחה; ובמלכים כתוב וישמע, ונראה שאינו אלא ט״ס, שהיה כותב מפי הקורא, וטעה בשמיעתו מפני הע״ין הסמוכה במלת עליהם. בית נכתה, כתרגומו בית גנזוהי; וגזרת המלה לדעת

dalle tue viscere, di quelli cioè di cui sarai progenitore, saranno da essi presi, e saranno eunuchi (cioè verranno impiegati) nel palazzo del Re di Babilonia. (8) Ezechia disse ad Isaia: va bene il decreto del Signore, che hai esposto; indi soggiunse: sì, pace, e pace costante sarà sin ch'io vivo.

בימי, כלומר מאחר שהגזרה גזרה, הלא אשמח כי ממה שאמרת נראה שלא תבא בימי, כי לא אמרת שאפול ביד מלך בבל; והנה חזקיהו הבין הדבר לאשורו, שלא היתה הגזרה מפני חטאתו אלא מפני סבות אחרות, ושמח שלא תהיה הרעה בימיו; ולהתפלל על הגזרה שתתבטל, לא היה הדבר הגון, כי מי הגיד לו כמה עונות ופשעים היו הדורות הבאים עתידים להרבות, אשר עליהם יצא הדבר מאת ה'?

XL — LII. 12.

Annunzio della liberazione dalla cattività babilonese per opera di Ciro, con varie analoghe allocuzioni.

---

(1) Consolate, consolate il mio popolo, dirà il vostro Dio. (2) Parlate al cuore di Gerusalemme, ed annunziatele ch'ell'ha compiuto il tempo della sua servitù, ch'è finita la sua punizione; imperciocchè ha già ricevuto dalla mano del Signore il doppio (del

מלאה צבאה וגו'. **כי מלאה צבאה**, זמן עבודתה כמו הלא צבא לאנוש עלי ארץ וכימי שכיר ימיו (איוב ז' א'). והמליצה לקוחה מאנשי הצבא שיש להם זמן קצוב שהם משועבדים ללכת למלחמה, ואחר מלאת הזמן ההוא הם פטורים, וכיוצא בזה במשכן מלאכו צבא העבודה, ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה (במדבר ח' כ"ה). **כי נרצה עונה**, כשלם ענשה כמו ואז ירצו את עונם (ויקרא כ"ו מ"א). (עיין כתה"ם ויקרא כ"ו ל"ד). **כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה**, דברי תנחומין הם, ודרך המנחמים להגדיל הצרה בעיני מי שבאה עליו, למען הראות עצמם מרגישים בצרתו, שאם לא יעשו כן יאטם אזנו לתנחומיהם.

מִמְּךָ אֲשֶׁר תּוֹלִיד יִקָּחוּ וְהָיוּ סָרִיסִים בְּהֵיכַל מֶלֶךְ בָּבֶל׃ (ח)
וַיֹּאמֶר חִזְקִיָּהוּ אֶל־יְשַׁעְיָהוּ טוֹב דְּבַר־יְהוָה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ וַיֹּאמֶר
כִּי יִהְיֶה שָׁלוֹם וֶאֱמֶת בְּיָמָי׃

נבוכדנאצר, ככתוב ויאמר המלך לאשפנז רב סריסיו להביא מבני ישראל ומזרע המלוכה ומן הפרתמים וגו׳ לעמוד בהיכל המלך (דניאל א׳ ג׳ וד׳). **סריסים**, שרים ועבדי המלך, כמו שהיו דניאל וחבריו. (ח) **ויאמר חזקיהו**. אלמלא תבת ויאמר השנית היה הדבר קשה, אבל עכשו הם שני מאמרים נפרדים, הראשון, טוב דבר ה׳ אשר דברת, כלומר שמעתי ולקחתי מוסר לבלתי התגאות עוד בעשרי, והשני כי יהיה שלום ואמת

מ׳ — נ״ב י״ב.

נבואות ונחמות על גאולת בבל ע״י כורש.

(א) נַחֲמוּ נַחֲמוּ עַמִּי יֹאמַר אֱלֹהֵיכֶם׃ (ב) דַּבְּרוּ עַל־לֵב
יְרוּשָׁלַ͏ִם וְקִרְאוּ אֵלֶיהָ כִּי מָלְאָה צְבָאָהּ כִּי נִרְצָה עֲוֺנָהּ כִּי

(א) **נחמו נחמו עמי**. מכאן עד סוף הספר נבואות אשר נבא ישעיהו לעתים רחוקות, ולא אמר הנבואות האלה בקהל עם, אלא כתבם בספר לדור אחרון. וראב״ע ורבים מהאחרונים חשבו כי אין הנבואות האלה לישעיה, ושלא נכתבו עד ימי כורש, וכבר סתרתי דבריהם בכ״ח ז׳ מן עמוד 225 עד 242. **נחמו**, יונתן ורש״י וראב״ע ורא״ז וג״ז פירשו הדבור חוזר אל הנביאים, וראב״ע מוסיף: או לגדולי העם; והנכון כדעת רד״ק שיבא הבנוי לפעמים לא לאדם מיוחד אלא למי שיהיה, כמו ראה ריח בני (בראשית כ״ז כ״ז) חזקו ידים רפות (ישעיה ל״ה ג׳), וכן כאן ה׳ יקרא לעמים כלם ואל תבל ומלאה לנחם את עמו. (ב) **דברו על לב**. לשון תנחומים והבטחת טובות, כמו וידבר על לב הנערה (בראשית ל״ד ג׳) וינחם אותם וידבר על לבם (שם נ׳ כ״א) ועתה קום צא ודבר על לב עבדיך (ש״ב י״ט ח׳). **וקראו אליה**, הגידו לה, והשמיעו אליה את הקריאה הזאת, כטעם לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא אליה את הקריאה (יונה ג׳ ב׳), וכן תרגם יונתן ואתנבו עלה, והקריאה היא כי

giusto castigo) di tutt' i suoi trascorsi. (3) La voce io odo d'uno che proclama: Nel deserto sgombrate la strada del Signore; appianate nella solitudine il sentiero al nostro Dio. (4) Ogni valle si alzerà, ed ogni monte e collina si abbasserà; i rialti diverranno terreno uguale, ed i siti scabrosi si faran pianura. (5) La Maestà del Signore si farà palese, i mortali tutti indistintamente la scorgeranno. Sì, è la bocca del Signore che ha ciò pronunziato. (6) La voce io odo d'altro che dice: Proclama, e quegli dice: Che cosa ho da proclamare? — Ogni mortale è erba, e tutta la sua protezione è qual fiore della campagna. — (7) Seccasi l'erba, appassisce il fiore, se l'alito del Signore vi soffia. Sì, erba egli è il popolo (cioè gli uomini tutti, grandi e piccoli). (8) L'erba seccasi, il fiore appassi-

העמים יראו כבוד ה', כלומר מעשי האותות והמופתים, ויאמרו אצבע אלהים היא, כאלו בעיניהם יראו אותו עושה אותם, כטעם ובקר וראיתם את כבוד ה' (שמות ט"ז ז'), וכן למעלה המה יראו כבוד ה' הדר אלהינו (ל"ה ב'), וכן למטה לקבץ את כל הגוים והלשונות ובאו וראו את כבודי (ס"ו י"ח). כי פי ה' דבר. מליצה שגורה בפי הנביאים לקיים מה שאמרו ולומר כן יהיה בלא ספק, מאחר שהאל דבר. וכן למעלה חרב תאכלו כי פי ה' דבר (א' כ'), וכן למטה והאכלתיך נחלת יעקב אביך כי פי ה' דבר (נ"ח י"ד), וכן במיכה (ד' ד') וישבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו ואין מחריד כי פי ה' צבאות דבר; ובעלי הטעמים הפכו את הענין, שלא תהיה המליצה קשה בעיני ההמון שכל בשר יראו כבוד ה' וסמכו וראו כל בשר יחדו אל כי פי ה' דבר, כאלו כוונת הנביא שכל בשר יראו שמה שאמרו הנביאים היה באמת דבר ה'; ואחרי הטעמים הלכו המפרשים וגם רוזי' וגיז' וגם אני כן תרגמתי בחומש המתורגם איטלקית עם ההפטרות, לבלתי יהיה הדבר זר ותמוה בעיני הקוראים, בהיות החומש ההוא בלי פירוש. (ו) קול אמר קרא. אחר שהזכיר למעלה קול קורא, אמר כי שמע קול אומר אל הקורא ההוא קרא, והקורא משיב מה אקרא, והאחר משיבו כל הבשר וגו'; ואין שום צורך להחליף הנקוד ולקרוא וָאֹמַר, או לפרש ואמר רוקי. כל הבשר חציר וגו', זה לא כאמר אלא להגדיל ההתנגדות באמרו אחריו ודבר אלהינו יקום לעולם, שהוא המכוון בקריאה הזאת. וכל חסדו, אהבתו והשתדלו להועיל לזולתו. (ז) אכן חציד העם, חציר הוא העם של כל בשר הנזכר. העם, אסיפה וקבוץ, וכאמר לפעמים דרך בזיון. (ח) יבש הציר, זה החציר

לָקְחָה מִיַּד יְהוָה כִּפְלַיִם בְּכָל־חַטֹּאתֶיהָ׃ (ג) קוֹל קוֹרֵא
בַּמִּדְבָּר פַּנּוּ דֶּרֶךְ יְהוָה יַשְּׁרוּ בָּעֲרָבָה מְסִלָּה לֵאלֹהֵינוּ׃ (ד)
כָּל־גֶּיא יִנָּשֵׂא וְכָל־הַר וְגִבְעָה יִשְׁפָּלוּ וְהָיָה הֶעָקֹב לְמִישׁוֹר
וְהָרְכָסִים לְבִקְעָה׃ (ה) וְנִגְלָה כְּבוֹד יְהוָה וְרָאוּ כָל־בָּשָׂר
יַחְדָּו כִּי פִּי יְהוָה דִּבֵּר׃ (ו) קוֹל אֹמֵר קְרָא וְאָמַר מָה אֶקְרָא
כָּל־הַבָּשָׂר חָצִיר וְכָל־חַסְדּוֹ כְּצִיץ הַשָּׂדֶה׃ (ז) יָבֵשׁ חָצִיר נָבֵל
צִיץ כִּי רוּחַ יְהוָה נָשְׁבָה בּוֹ אָכֵן חָצִיר הָעָם׃ (ח) יָבֵשׁ חָצִיר

וקרובין לזה דברי דון יצחק. ומי שלא תכוח דעתו בפירוש הזה הנה לו פירוש אחר, והוא לרו שלמה מאריכי זצ"ל (רב בפאדובה) בספרו תקון עולם, ולדעתו כפלים בכל חטאתיה הוא כמשמעו, והוא על דרך אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה (זכריה א' ט"ו), והנה אחר שכנסת ישראל קבלה עונש חטאתיה וגם יותר, למה תעמוד עוד בגלות?

בפלים בבל, הבי"ת מורה על הכפלת איזה מספר (X), וכן עשרים באמה, עשרים פעמים אמה; ולא יתכן לומר כפלים בכל, כי הכף מורה על השווי (=) (ג) **קול קורא**, אני שומע קול שקורא, וכן במקומות הרבה במקרא צריך להוסיף מלות אני שומע קודם מלת קול, או מלת קול היא עצמה במקום מלות אני שומע, כמו קול דמי אחיך צועקים אלי, אני שומע דמי אחיך שצועקים אלי, וכן קול צופיך נשאו קול (למטה נ"ב ח'), קול נגידים נחבאו (איוב כ"ט י'), וכן קול ה' על המים וחבריו שבמזמור כ"ט, בכלם מלת קול ענינה אני שומע, כגון קול ה' שובר ארזים טעמו אני שומע את האל שהוא שובר ארזים, והעד וישבר ה' את ארזי הלבנון, לא וישבר קול ה', אף כאן הנביא אומר נדמה לי כאלו יש מי שקורא וגו'. **פנו דרך** ה', פנו הדרך אשר בו יבא ה' עם עמו הבאים מן הגלות. הנביא מצייר את ישראל חוזרים מבבל לא"י וה' בראשם, על דרך הוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים על צבאותם (שמות י"ב נ"א) עיין שם פירושי. והכוונה באמרו כאן פנו דרך ה' שלא יהיה דבר שיעכבם ויעמוד לפניהם לבלתי ישובו על אדמתם בשלום, וכמו שמפרש דרך שיר: כל גיא יכשא וגו'. (ד) **כל גיא ינשא**, אינם דברי הקורא הקודם (כדעת ג'יזי) כי הקורא מדבר בלו נווי, וכאן מדבר דרך הגדת העתיד, כי אמר והיה העקוב, ולא אמר ויהי, אבל הם דברי הנביא המפרש ומגיד כי כדברי הקורא כן יהיה באמת. (ה) **ונגלה כבוד ה'**. ה' יתגלה ויוודע ע"י הגאולה שיגאל את עמו. **וראו כל בשר יחדו**, כל

sce; ma la parola del nostro Dio sussiste perenne (cioè ha sempre il suo effetto). (9) Sovra un alto monte ascendi, tu che rechi l'annunzio a Sion; alza con forza la voce, tu che rechi la notizia a Gerusalemme; alza impavida (la voce); dì alle città della Giudea: Ecco (viene) il vostro Dio. (10) Ecco Iddio Signore è per venire, in attitudine da forte, col braccio signoreggiante per lui (cioè vincente ovunque lo rivolga); seco recando la sua mercede, e preceduto dalla sua retribuzione. (11) Simile ad un pastore, che pastura il suo gregge, il quale col braccio raccoglie gli agnelletti, ed in seno li porta; e dolcemente guida le pecore allattanti (così Iddio scorterà incolumi i reduci da Babilonia). (12) Chi è che col pugno ha misurate le acque, e del cielo prese colla spanna le dimensioni, e misurò con un vase la polvere della terra, e pesò colla stadera i monti, e con le

---

בשעלו. **בשעלו**, באגרופו (רד"ק), כמו בְּשַׁעֲלֵי שעורים (יחזקאל י"ג י"ט). **בזרת**, פירשו רז"ל שלשה טפחים, ודעת I. D. Michaëlis שהוא השיעור הנקרא spithama (ובאיטלקי spanna) והוא המרחק שבין האגודל לאצבע קטנה כשאדם מרחיב ראשי אצבעותיו, ואולי השיעור הזה הוא שלשה טפחים; ונ"ל שהמלה כגזרת מילת זרת שבל"ח שהיא שם האצבע הקטנה, והוא מן זְעֵרָה, כאשר כתב התשבי בשם אביו. **תכן**, ידע מדתם. שרש תכן מורה ידיעת הדבר בנכונות, יהיה זה במדה במשקל או במספר או בדרך אחר, כמו ותֹכֶן לבנים תתנו (שמות ה' י"ח) הוא במספר, ובמתכנתו לא תעשו (שם ל' ל"ב) הוא במספר ובמשקל, את הכסף המתכן (מ"ב י"ב י"ב), הוא במספר, ומים תִּכֵּן במדה (איוב כ"ח כ"ה) הוא במדה, ותוכן לבות ה' (משלי כ"א ב'), ותוכן רוחות ה' (שם י"ו ב'), ולו נתכנו עלילות (ש"א ב' ג') ענין ידיעה בנכונות, וכן לא יתכן דרך ה' (יחזקאל י"ח כ"ה) הטעם אי אפשר להבינו, כלומר איננו מתישב על הדעת. וכן אנכי תכנתי עמודיה (תהלים ע"ה ד') הם דברי המשורר, וזה ענינם: אני יודע מה הם העמודים שעליהם תכון תבל בל תמוט; ומה הם העמודים? ההשגחה ומשפטי ה' העושה דין ברשעים ומשלם שכר טוב לצדיקים. לפיכך הנני אומר להוללים אל תהלו וכו' וכו', כי אלהים שופט וכו' וכו'. והנה גם תכנתי זה איננו יוצא מענין חבריו, כלם ענין ידיעה ברורה ומדוקדקת. ואין שום יחס לשרש תָּכַן עם שרש תָּקַן (תקן משלים הרבה קהלת י"ב ט') הידוע בארמי ובדברי רז"ל, וממנו תִּקְנַת שבת בספרים

נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם׃ (ט) על הר־גבה עלי־
לך מבשרת ציון הרימי בכח קולך מבשרת ירושלם הרימי
אל־תיראי אמרי לערי יהודה הנה אלהיכם׃ (י) הנה אדני
יהוה בחזק יבוא וזרעו משלה לו הנה שכרו אתו ופעלתו
לפניו׃ (יא) כרעה עדרו ירעה בזרעו יקבץ טלאים ובחיקו
ישא עלות ינהל׃ (יב) מי־מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן
וכל בשלש עפר הארץ ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים׃

שאליו המשלנו האדם, הוא מתיבש. **יקום לעולם**, שרש קום נופל על קיום הדבר וצאתו לפעל. (ט) **מבשרת ציון**, דרך משל, כי היה המנהג אצל הקדמונים שתהיינה הנשים מביאות הבשורות הטובות, כמו המבשרות צבא רב (תהלים ס״ח י״ב) (Lowth). **הנה אלהיכם**, הנה הוא בא. (י) **בחזק יבא**, במדת אל חָזָק, כלומר יתראה כחזק; ודומה למליצה הזאת וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי, במדת אל שדי; ודומה לזה שמוש מלת en בלשון צרפת. **משלה לו**, מלת לו כראית יתרה, כמו על הר גבוה עלי לך, לֵךְ לך, ברח לך, ויש במשמעה תמיד להנאתו ולטובתו, מושלה לו, מושלה בצריו כחפצו. **הנה שכרו אתו**, מצייר את האל כמלך השב מנצחון המלחמה, ומשלם שכר טוב לאנשי חילו אשר עבדו באמונה ובגבורה (רוז). **ופעלתו**, השכר נקרא פעֻלה, כמו לא תלין פעולת שכיר אתך (ויקרא י״ט י״ג), וכן למטה (מ״ט ד׳) אכן משפטי את ה׳ ופעלתי את אלהי, וכן השם פֹּעַל, כמו ברעהו יעבוד חנם ופעלו לא יתן לו (ירמיה כ״ב י״ג). (יא) **כרועה**, ה׳ ידמה בהנהיגו גאוליו מן הגלות ובהצילו אותם מכל אויב בדרך, לרועה עם עדרו. **טלאים**, הם הקטנים, כמו טלה חלב אחד (ש״א ז׳ ט׳), ובלשון ארמית טַלְיָא נער. **עלות**, הן המיניקות, כמו ושתי פרות עלות (ש״א ו׳ ז׳). (יב) **מי מדד וגו׳**. מי הוא שברא את העולם ויסד כל חלקיו בסדר הגון, כאלו עשה הכל במדה ובמשקל? הלא הוא האל, וכמו שהיה בידו לעשות נפלאות הבריאה, כן יעשה נפלאות הגאולה (רד״ק). וגיזי מפרש מי יוכל למדוד מעשה היוצר, כלומר הלא מה שברא אין לו חקר; ואין הפירוש הזה נכון, שא״כ לא היה אומר בשעלו, ובזרת, כי ידוע שלא ימד הים באגרוף, אך אפשר שימד במדות גדולות, ובאמרו בשעלו ובזרת, ראיה שהכוונה על האל עצמו, כי עליו יאמר דרך משל שמחזיק מי הים

bilance i colli? (13) Chi ha mai scandagliato la volontà del Signore? e chi è l'uomo del suo consiglio (cioè il suo confidente), al quale egli la comunicasse? (14) Con chi s'è Egli consigliato, il quale l'abbia reso accorto, abbiagli additato il sentiero della giustizia, insegnata la saggezza, e fatta conoscere la via della prudenza? (15) Sì, le nazioni sono (rispetto a lui) qual gocciola (uscita) dalla secchia, e sono calcolabili quanto la polve delle bilancie (cioè sono di niun peso, di niuna importanza). Egli solleverebbe le isole, come fossero minuta polvere. (16) Ed il Libano.... esso non basterebbe per far fuoco. E le fiere che sono in esso non basterebbero per olocausti. (17) Le nazioni tutte sono qual nulla in faccia a lui; nulla e vanità calcolansi da Lui. (18) Ed a chi mai vorreste assomigliar Dio? E che cosa che a lui somigliasse gli porreste a fronte? (19) Forse un simulacro, cui l'artista ha rivestito, al quale cioè l'orefice distese intorno lamine d'oro, ed

---

תערכו לפניו לומר שהוא דמותו ודומה לו? ויפה אמר גיזו שאין הכוונה שאין לעשות דמות ופסל לכבודו, אלא שאין להמשיל לו אלילי הגוים. ומה דמות תערכו לו, אין טעם דמות כאן פסל וסמל (וכמו שתרגם גם גיזו Gebilde), אלא דבר שיש לו דמיון עם דבר אחר, כמו בדמות אלהים עשה אותו, דמיונו כאריה יכסוף לטרוף. תערכו תשימו לפניו, כמו בקר אערוך לך ואצפה, אסדר לפניך תפלתי, וכן ויגידה ויערכה לי (למטה מ״ד ז׳), ואיננו ענין הערכה ושומה כי אז היה צריך לומר תעריכו בהפעיל, כמו יעריכנו הכהן, וכשהוא בקל איננו אלא עומד, כמו כי מי בשחק יערוך לה׳, ידמה לה׳ (תהלים פ״ט ז׳), וכן לא יערכנה פטדת כוש (איוב כ״ח י״ט) ענינו יערוך לה, ישים עצמו לפניה, לומר נראו שאני דומה לה׳, אבל בענין שימה וסדור הוא פעל יוצא (ויערך את הענים), גם בבנין הקל, ולא יאמר בהפעיל. (יט) הפסל, כ״ל הפסל בה״א התימה, וכי תערכו לפניו לומר שידמה לו פסל שעשה אותו החרש? פסל הוא מעץ ואבן, ונסך נופל על התכת המתכות בלהט; והוא מורה ג״כ כסוי, כמו והמסכה הנסוכה (למעלה כ״ה ז׳), והנה על כרחנו אין חרש הנאמר כאן חרש ענים שעשה הפסל, אלא כטעם הנה אנכי בראתי חרש נופח באש פחם (למטה נ״ד י״ו), והוא הצורף, והטעם פסל שנסכו ונסכו החרש, ואח״כ פירש כי החרש הוא הצורף,

(יג) מִי־תִכֵּן אֶת־רוּחַ יְהוָה וְאִישׁ עֲצָתוֹ יוֹדִיעֶנּוּ׃ (יד) אֶת־מִי
נוֹעָץ וַיְבִינֵהוּ וַיְלַמְּדֵהוּ בְּאֹרַח מִשְׁפָּט וַיְלַמְּדֵהוּ דַעַת וְדֶרֶךְ
תְּבוּנוֹת יוֹדִיעֶנּוּ׃ (טו) הֵן גּוֹיִם כְּמַר מִדְּלִי וּכְשַׁחַק מֹאזְנַיִם
נֶחְשָׁבוּ הֵן אִיִּים כַּדַּק יִטּוֹל׃ (טז) וּלְבָנוֹן אֵין דֵּי בָּעֵר וְחַיָּתוֹ
אֵין דֵּי עוֹלָה׃ (יז) כָּל־הַגּוֹיִם כְּאַיִן נֶגְדּוֹ מֵאֶפֶס וָתֹהוּ נֶחְשְׁבוּ־
לוֹ׃ (יח) וְאֶל־מִי תְּדַמְּיוּן אֵל וּמַה־דְּמוּת תַּעַרְכוּ לוֹ׃ (יט) הַפֶּסֶל

כ״י בק״ף, וכן נריך להיות. **וכל**, לשון מדה, מענין יכיל שענינו יחזיק, ומזה בארמית מכילא, מכילתא, ענינו מדה. **בשליש**, שם מדה או כלי, כמו ותשקמו בדמעות שליש. (יג) **מי תכן את רוח ה'**, אחר שהוא כל יכול, כל אשר יחפוץ יעשה, ומי יוכל לדעת מה בלבו וברוחו לעשות (הרמ״בם במורה חלק א׳ פרק מ׳), וכן דעת רש״י באמרו ולפי משמעו ואיש עצתו מוסב לראש המקרא מי תכן את רוחו. גם הרא״בע פירש רוח דבק עם שם ה׳, והפירוש הזה הוא כנגד הטעמים, כי הטפחא היה ראוי לבא תחת מי תכן, ואת רוח היה נריך למונח, וכן מנא מיכילים בשני כ״י ארפורט. **ואיש עצתו יודיענו**, ומי הוא האיש אשר יודיעהו ה׳ את עצתו אשר יעץ לעשות (ראב״ע), וגם זה כנגד הנגינה. ור״ש, רד״ק רוזי וגיזו פירשו מי איש עצתו שיודיע וילמד את האל, וזה אמנם ענין הפסוק הסמוך. ועתה (אדר תרכ״א) נ״ל מי הוא איש עצתו ובעל סודו שיודיעהו ה׳ את רוחו. (יד) **בארח משפט**, הדרך הנכונה שראוי לבחור בכל ענין וענין. (טו) **הן גוים**, והנה הגוים הם לפניו כטיפת מים הנופלת מן הדלי ואין הדלי חסר בלום, וכן כאבק שבמאזנים שאינו מוריד הכף כלום. **הן איים בדק יטול**, אם ירצה יגביה האיים ממקומם כאלו הם אבק דק. **יטול**, משרש נטל שענינו הגבהה, כמו וינטלם וינשאם. (טז) **ולבנון**, אחר שאמר הן איים כדק יטול, הזכיר הלבנון שהוא הר גבוה, והשומע סבור שהוא בא לומר ולבנון כאין נגדו, וכיוצא בזה, והנה פתאום הנביא מחליף הענין, כאומר אין נריך לומר כי לבנון כאין נגדו, אך אפילו להבעיר אש לעולות הראויות לכבודו אינו מספיק, וכן חיתו אין די עולה, ואולי לזה נתכוון בה״ט שהגדיל ההפסקות יותר ממה שהיה נריך, כי שם זקף במקום שהיה יכול לשום טפחא, והפריד מלות אין די, שהיה יכול לחבר במקף. (יז) **מאפס**, וכן למטה (מ״א כ״ד) הן אתם מאין ופעלכם מאפע, וכן המה מהבל יחד (תהלים ס״ב י׳), הוראת המ״ם קטנה ומסופקת. (יח) **ואל מי תדמיון אל**, א״כ התחשבו בלבבכם שהוא כאחד מאלילי הגוים? אל מי תדמו אותו, ומה הדבר אשר

al quale lo stesso orefice (stese all' intorno) catene d'argento? (20) Chi è esperto delle offerte (da farsi agli dèi) sceglie un legno che non intarli; si cerca un abile artefice, per procurarsi un simulacro (solido) che non vacilli. (21) Non sapete voi? non comprendete? non vi fu mai narrato?.... non avete considerato su quali fondamenta posi la terra? (22) (No, la terra ha nulla che la sostenga, ma havvi) quegli che risiede al di sopra dell' orbe terrestre, i cui abitatori sono (per lui) tanti grilli; il quale ha steso come una tela i Cieli, e spiegati qual tenda, perchè si possa abitarvi (sotto). (23) Il quale sa ridurre i principi al niente, i giudici della terra (i sommi magistrati) uguagliare al nulla. (24) Nè mostransi piantati, nè sembran seminati, nè il loro tronco apparisce essere radicato nel suolo; ad un soffio di lui si seccano, e la procella li porta via come (fossero) una paglia. (25) Ed a chi mai vorrete assomigliarmi, cui io avessi ad essere uguale? dice il Santo. (26) Levate all' alto gli occhi e mirate: chi è che questi (cieli) creò? chi è che numerate ne fa venir fuori le schiere (le stelle, come se fossero) tutte da lui chiamate per nome? Per l'infinita di lui potenza, alcuna non ne rimane indietro. (27) Perchè dici tu, o Giacobbe, perchè, o Israel, così

גם זאת. (כד) אף בל נטעו. הרוזנים ושופטי ארץ כראה שהם כנטועים וזרועים ומושרשים בארץ, כלומר הרואה אותם בהצלחתם חושב שלא ירדו ממעלתם לעולם, כי חשובים הם כאלונים, והנביא אומר כי ביום חרות אף ה׳ בהם פתאום ישברו ויהיו כאלו מעולם לא היו כנטועים ומושרשים בארץ. שרש, בינוני מבנין הקל, ואולי יותר נכון לקרוא שֹׁרֵשׁ עבר מן הקל. עיין פירושי לירמיה י״ב ב. (כה) ואשוה, לומר שאהיה שוה לו. ואשוה, שאשוה. (כו) מי ברא אלה, השמים. המוציא, מי, הוא המוציא כצבא במספר, וטעם במספר ובשם, מפני שאין הכוכבים משנים תפקידם, והוא סדרם במשמרותיהם ברקיע כרצונו, דומה כאלו הם ספורים לפניו ברשימה וקורא להם אחד אחד בשמו למען יצא בערב. מרב אונים ואמיץ כח, מחמת רוב כחו של יוצר, אחת מן הכוכבים לא נעדר להראות בזמנו ובמקומו. (כז) למה תאמר יעקב אחר שהזכיר גדולת האל, הפך דברו כנגד בני הגלות והוכיחם על מיעוט

נֶסֶךְ חָרָשׁ וְצֹרֵף בַּזָּהָב יְרַקְּעֶנּוּ וּרְתֻקוֹת כֶּסֶף צוֹרֵף׃ (כ) הַמְסֻכָּן
תְּרוּמָה עֵץ לֹא־יִרְקַב יִבְחָר חָרָשׁ חָכָם יְבַקֶּשׁ־לוֹ לְהָכִין פֶּסֶל
לֹא יִמּוֹט׃ (כא) הֲלוֹא תֵדְעוּ הֲלוֹא תִשְׁמָעוּ הֲלוֹא הֻגַּד מֵרֹאשׁ
לָכֶם הֲלוֹא הֲבִינוֹתֶם מוֹסְדוֹת הָאָרֶץ׃ (כב) הַיֹּשֵׁב עַל־חוּג
הָאָרֶץ וְיֹשְׁבֶיהָ כַּחֲגָבִים הַנּוֹטֶה כַדֹּק שָׁמַיִם וַיִּמְתָּחֵם כָּאֹהֶל
לָשָׁבֶת׃ (כג) הַנּוֹתֵן רוֹזְנִים לְאָיִן שֹׁפְטֵי אֶרֶץ כַּתֹּהוּ עָשָׂה׃ (כד)
אַף בַּל־נִטָּעוּ אַף בַּל־זֹרָעוּ אַף בַּל־שֹׁרֵשׁ בָּאָרֶץ גִּזְעָם וְגַם
נָשַׁף בָּהֶם וַיִּבָשׁוּ וּסְעָרָה כַּקַּשׁ תִּשָּׂאֵם׃ (כה) וְאֶל־מִי תְדַמְּיוּנִי
וְאֶשְׁוֶה יֹאמַר קָדוֹשׁ׃ (כו) שְׂאוּ־מָרוֹם עֵינֵיכֶם וּרְאוּ מִי־בָרָא
אֵלֶּה הַמּוֹצִיא בְמִסְפָּר צְבָאָם לְכֻלָּם בְּשֵׁם יִקְרָא מֵרֹב אוֹנִים
וְאַמִּיץ כֹּחַ אִישׁ לֹא נֶעְדָּר׃ (כז) לָמָּה תֹאמַר יַעֲקֹב וּתְדַבֵּר

והצפוי הוא של זהב ורתוקות כסף. **ירקענו**, רָקַע סביבותיו פחי הזהב. **ורתוקות כסף צורף**, והצורף עשה לו ג"כ רתוקות (שלשלאות) כסף. ורוו"ה וביו"ו כדקדקו לפרש צורף השני פֹּעַל. הוא צורף ועושה רתוקות כסף. (כ) **המסכן תרומה**, מי שהוא מלומד ובקי בעניני התרומות, המסכן: מן ההסכן הסכנתי (במדבר כ"ב ל') מי שהוא מבחין ומכיר תכונת הענינים (רש"י) ורד"ק ורוו"ה וביו"ו פירשו מן מִסְכֵּן מי שהוא עני להרים תרומת זהב וכסף. (כא) **הלוא תשמעו**. ראב"ע רד"ק רוו"ה וביו"ו פירשו הלא שמעתם, אבל לפי זה שמעתם היל"ל, כמו הלא שמעת למרחוק אותה עשיתי, ועוד זה ענין הלא הגד מראש לכם; והנכון הלא תשמעו, הלא תבינו בלבבכם, כמו ונתת לעבדך לב שומע (מ"א ג' ט). **הלוא תדעו הלוא תשמעו הלוא הגד מראש לכם**. הרי אלו שלשה מאמרים בלתי כשלמים, והמכוון בהם הלא תדעו כי יש לעולם אדון ובורא? והפסיק הדבור ואמר הלא הבינותם מוסדות הארץ, הלא שמתם לב להתבונן על מה הארץ מיוסדת, על מה אדניה הטבעו, ועל מה היא תלויה, שאם הייתם מתבוננים בזה, הייתם יודעים כי איננה תלויה על שום דבר, ושהכרח שיהיה שם בורא אשר בדברו וברצונו היא תלויה. (כב) **הישב**, הארץ אין לה מוסדות למטה, אבל יש למעלה ממנה מי שיושב ברומו של עולם, והוא יוסדה ויוצרה. **באהל לשבת**. לשבת תקתיהם (רד"ק). (כג) **הנותן רוזנים לאין**, יש בידו לעשות

discorri: Le mie vicende non sono osservate dal Signore; la mia causa è negletta dal mio Dio —? (28) Non sai tu, non hai tu udito, che sempiterno Iddio egli è il Signore, creatore delle più lontane regioni della terra; ch'ei non si stanca e non rimane faticato, e che infinita ell'è la sua intelligenza? (29) Egli sa porger forza a chi è lasso, e gran vigore a chi è spossato. (30) Possono i giovani rimanere stanchi e lassi, e i giovanotti infiacchire. (31) Ma coloro che nel Signore sperano acquistan forze sempre nuove, alzansi sulle ale a guisa delle aquile, corrono senza rimanerne affaticati, vanno innanzi senza stancarsi.

תכלית (תמוז תרכ"ב). (ל) כשול יכשלו, ענין חולשה. שרש כשל עקר הוראתו כשרש חשל, כמו כשל בעוני כחי (תהלים ל"א י"א), ונכשלים אזרו חיל (שמואל א' ב' ד'), הכשיל כחי (איכה א' י"ד). והנה חלישות הברכים היא אחת מסבות הנפילה, על כן שרש כשל מצוי הרבה אצל שרש נפל; ואח"כ הושאל שרש כשל להורות נגיפת הרגל באבן או בדבר אחר, מפני שגם זה סבה לנפילה, ומזה מכשול וכל כשל שאחריו ב"ת. (לא) יחליפו כח, כאשר יהיה חדש תמיד, כאלו אחר שכלה החליפוה באחר. יעלו אבר כנשרים, לא ייעפו בהליכתם, כי יעופו, וגם בעופם לא ייעפו, אבל תהיה אברתם חזקה כאברת נשרים; ויש מפרשים יעלו אבר על חדוש הנוצה, אבל אין אבר נוצה, אלא עצם הגוף, ועוד למה הזכיר כנשרים, כי חדוש הנוצה מדי שנה בשנה איננו ענין מיוחד לנשרים לבדם.

XLI.

(1) Uditemi in silenzio, abitatori delle lontane contrade,... (ma no:) mostrinsi pur le nazioni di nuove forze fornite, facciansi innanzi e parlino: avviciniamci a disputare insieme. (2) Chi è che suscitò (Ciro) dal-

במשפט, כי לא יירא מטענותיהם ותשובותיהם. יגשו אז ידברו, שלא ידברו ברחוק, אלא יגשו ואז ידברו, כלומר יאמרו טענותם בלא יראה. (ב) מי העיר ממזרח, זה כורש (ראב"ע רוזו וגיזו). צדק יקראהו לרגלו, מי הוא הקורא לו שיבא אחריו? כאלו האל קורא לכורש שיבא

יִשְׂרָאֵל נִסְתְּרָה דַרְכִּי מֵיְהוָה וּמֵאֱלֹהַי מִשְׁפָּטִי יַעֲבוֹר׃ (כח)
הֲלוֹא יָדַעְתָּ אִם־לֹא שָׁמַעְתָּ אֱלֹהֵי עוֹלָם ׀ יְהוָה בּוֹרֵא קְצוֹת
הָאָרֶץ לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע אֵין חֵקֶר לִתְבוּנָתוֹ׃ (כט) נֹתֵן לַיָּעֵף
כֹּחַ וּלְאֵין אוֹנִים עָצְמָה יַרְבֶּה׃ (ל) וְיִעֲפוּ נְעָרִים וְיִגָעוּ וּבַחוּרִים
כָּשׁוֹל יִכָּשֵׁלוּ׃ (לא) וְקוֹיֵ יְהוָה יַחֲלִיפוּ כֹחַ יַעֲלוּ אֵבֶר כַּנְּשָׁרִים
יָרוּצוּ וְלֹא יִיגָעוּ יֵלְכוּ וְלֹא יִיעָפוּ׃

בטחונם באל גדול כזה. **נסתרה דרכי מה'**, הסתיר פניו ממני ואינו רוצה לראות מה יקרה לי. **ומאלהי משפטי יעבור**, העבירו מנגד עיניו שלא להסתכל בו, וקרוב לזה חי אל הסיר משפטי (איוב כ"ז ב'); ואין התלונה הזאת מצד אפיקורסות כדעת ג"ז, ומלת מאלהי ראיה ברורה נגדו, מלבד כי האומר עזב ה' את הארץ לא יתכן שיאמר נסתרה דרכי בפרט; אך זאת תלונת נפש נענה, והנביא משיב כמו שהאל לא ייעף ולא ייגע, כן הוא נותן ליעף כח, ולפיכך אין ראוי לבוטחים בו שייעפו מבטוח בו. (כח) **בורא קצות הארץ**, הארצות היותר רחוקות. וזה אמר מפני מחשבות הגוים בימים ההם היות אלוה לכל ארץ וארץ. **אין חקר לתבונתו**, שרש **חקר** (וכן שרש **חפש**) הוראת תחלה להורות חפירה בקרקע, והושאל אח"כ להורות דרישה ועיון לדעת הנעלם; והשם חֵקֶר תחלת הוראתו מה שהוא במעמקים, כמו ובחקר תהום התהלכת (איוב ל"ח י"ו), והוא קרוב למלת תכלית, כמו החקר אלוה תמצא אם עד תכלית שדי תמצא (שם י"א ז'), ומזה מליצת אין חקר ענינה אין

מא

(א) הַחֲרִישׁוּ אֵלַי אִיִּים וּלְאֻמִּים יַחֲלִיפוּ כֹחַ יִגְּשׁוּ אָז יְדַבֵּרוּ
יַחְדָּו לַמִּשְׁפָּט נִקְרָבָה׃ (ב) מִי הֵעִיר מִמִּזְרָח צֶדֶק יִקְרָאֵהוּ

(א) **החרישו אלי**, החרישו לשמוע אלי, כלומר לשמוע מה אדבר. **ולאמים יחליפו כח**, האל עושה עצמו כמלך ומתקן דבריו, ואומר: אין צריך שיחרישו, אבל יחליפו כח ויגשו וידברו כבא יחדו

l'oriente, e con giustizia lo chiama dietro di sè; che mette a di lui disposizione le genti e gli fa sottomettere i re; che rende (fragile) come la terra la spada che gli fa contro, e l arco quasi fosse secchissima paglia? (3) Egli inseguendoli passa incolume per istrade, in cui non aveva in addietro posto piede. (4) Chi è che (tali cose) preparò ed eseguì? — Quegli che le venture età gran tempo innanzi annunzia. — Io, il Signore, sono il primo (anteriore a tutti gli esseri), ed insieme cogli ultimi io esisterò. (5) Veggono ciò gli abitatori delle lontane contrade, e temono; quelli delle estremità della terra, e ritiransi in fretta. Eransi fatti innanzi, eran venuti (a disputare in difesa dell'idolatria). (6) Ajutansi l'un l'altro, e diconsi scambievolmente: Mostrati forte. (7) Il falegname anima l'orefice, e quegli che col martello rende liscio il lavoro (anima) colui che fortemente percuote; dice che la

---

זמן הרבה בטרם יהיה, וכאשר יתקיימו דברי מה יענו עובדי האלילים? (ה) ראו איים וייראו, ראו שאין להם מה להשיב נגדי, וייראו (רנזי). יחרדו, ישובו לאחור מהרה, כמו יחרדו כצפור ממצרים (הושע י״א י״א), וכן פרש בהל ופרש חפז מורים על החרדה ועל המהירות, וכן ופחדו אל ה׳ ואל טובו (שם ג׳ ה׳) שענינו ישובו מהרה. קרבו ויאתיון, דרך לעג, פחדו וחרדו, אחר שכבר קרבו ובאו להשפט עמי ברוח גבוהה; ורמזו פירש אעפ״כ הם מתקרבים להליץ בעד אליליהם; וגיזו פירש ראו איים גבורות כורש (כרא״בע), וכותבים אל לבם לאחד ולתקן אליליהם אולי יושיעום בצרתם. (ו) איש את רעהו יעזורו, כיון ששומעים טענותי הם יראים לאליליהם ואומרים: עתה יפלו ולא יקומו, ע״כ מתחזקים ומתאמצים לחזקם מהר שלא יפולו, ועוזרים זה לזה במלאכה; כל זה דרך לעג, והוא משל כעס. (ז) ויחזק חרש את צורף, חרש עצים שעשה את הפסל, עתה מרוב פחדו שמא יפול וישבר, או שמא יפרד מעליו הזהב והכסף, איננו עוזב לצורף שיעשה בו מה שעליו לעשות, אלא עוזרו גם הוא ומחזקו במלאכתו. מחליק פטיש והולם פעם, שניהם כנויים לצורף כדעת רש״י, המכה בפטיש מחליק את המלאכה בסופה, וההולם בפעם מכה בכח בתחלת המלאכה; ופטיש ופעם שני מיני מקבת כתרגום יונתן; והנביא מצייר שני בעלי מלאכת הזהב והכסף, מחזקים זה את זה, המשלים מזרז את המתחיל שישלים פעולתו, כדי שיוכל גם הוא לעשות את שלו. הולם. הוא ביכוני, וכן תרגם יונתן וכן

לְרַגְלוֹ יִתֵּן לְפָנָיו גּוֹיִם וּמְלָכִים יַרְדְּ יִתֵּן כֶּעָפָר חַרְבּוֹ כְּקַשׁ
נִדָּף קַשְׁתּוֹ׃ (ג) יִרְדְּפֵם יַעֲבוֹר שָׁלוֹם אֹרַח בְּרַגְלָיו לֹא יָבוֹא׃
(ד) מִי־פָעַל וְעָשָׂה קֹרֵא הַדֹּרוֹת מֵרֹאשׁ אֲנִי יְהוָה רִאשׁוֹן וְאֶת־
אַחֲרֹנִים אֲנִי־הוּא׃ (ה) רָאוּ אִיִּים וְיִירָאוּ קְצוֹת הָאָרֶץ יֶחֱרָדוּ
קָרְבוּ וַיֶּאֱתָיוּן׃ (ו) אִישׁ אֶת־רֵעֵהוּ יַעְזֹרוּ וּלְאָחִיו יֹאמַר חֲזָק׃
(ז) וַיְחַזֵּק חָרָשׁ אֶת־צֹרֵף מַחֲלִיק פַּטִּישׁ אֶת־הוֹלֶם פָּעַם אֹמֵר

אחריו לעשות רצונו, להשפיל את בבל. **צדק**, כמו בצדק, וכן תרגם יונתן
בקשוט, וכן מפורש למטה אנכי העירותיהו בצדק (מ״ה י״ג). **לרגלו**,
אחריו, כמו והמה כערותיה ההולכות לרגלה (ש״א כ״ה מ״ב), וכן ויברך
ה׳ אותך לרגלי (בראשית ל׳ ל׳), אחרי, כלומר אחר שבאתי אצלך, וכן
לפניו ילך דבר ויצא רשף לרגליו (חבקוק ג׳ ה׳) לרגליו הפך לפניו, וכן
בבי״ת צא אתה וכל העם אשר ברגליך (שמות י״א ח׳), וכל הנתים שם
מאות איש אשר באו ברגלו מגבת (ש״ב ט״ו י״ח), ורא״בע רוזו וגיזו
פירשו יקראהו לו פגישה, כמו ויקראהו אסון, וגיזו פירש צדק לו ישועה
ונצחון, בכל מקום שהיה הולך היה הנצחון מזדמן לו; וכל זה לא יתכן,
כי לרגלו ענינו לאחריו, ולו קריאה כשענינו פגישה אינו לאחור אלא
לפנים, ככל לו לקראת. **יתן לפניו גוים**, מי הוא הנותן לפניו גוים.
יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו, כטעם משיגהו חרב בלי תקום
וגו׳ יחשוב לתבן ברזל וגו׳ לקש נהפכו לו אבני קלע, כהם כתשבו
תותח (איוב מ״א י״ח—כ״א), והטעם מי שם חרבם וקשתם של המלכים
והגוים ההם כעפר וכקש לפניו. **חרבו וקשתו**, החרב והקשת הבאה
להלחם נגדו, על דרך זעקת סדום ועמורה, שענינו הזעקה שזועקים
נגד סדום, וכן הכצעקתה הבאה אלי, וזולתם. **נדף**, עיין למעלה י״ט ז׳.
(ג) **ירדפם** וגו׳, באופן שהוא רודף אחריהם כי ינוסו מפניו והוא עובר
בשלום ובלא שום נזק בדרך אשר לא בא בה ברגליו מתמול שלשום
(רש״י רוזו וגיזו) כלומר שנכנס בארצות רחוקות אשר לא נודעו לו
לפנים, וכמו שנתקיים בכורש. **ארח ברגליו**, הטעמים הפוכים, וצריך
להקדים הטפחא למרכא. (ד) **מי פעל**, הכין וגזר, ועשה אח״כ והוציא
לפעל. **קורא הדורות מראש**, היא תשובת השאלה **אני ה׳ ראשון**,
אחר שהשיב דרך כלל כי העושה כל אלה אינו אלא מי שקורא הדורות
מראש, הוסיף תשובה דרך פרט ואמר אני ה׳ אני היותר קדמון וראשון
לכל הנמצאות, ואני נמצא ג״כ עם האחרונים, גם בזמן האחרונים אני
נמצא, ולפיכך יש בידי לקרוא הדורות מראש, ויש בידי להגיד ענייני כרש

saldatura è buona, indi lo fortifica (il simulacro) con dei chiodi, perchè non vacilli. (8) Ma tu, Israel, mio servo; tu Giacobbe, da me eletto; discendenza d'Abramo mio amico: (9) Tu, ch'io presi, a preferenza degli abitatori delle principali contrade; ch'io chiamai, a differenza dei primarj della terra; mio servo tu sarai, ti dissi; ti elessi, nè più ti rigettai. (10) Non temere, imperciocchè con te son io; non restare sbalordito, poichè son io il tuo Dio: ti faccio forte, ti soccorro, ti sostengo colla mia destra, (con quella destra) che sa far giustizia. (11) Rimarran delusi e vergognati tutti coloro, che ti si mostrano avversi; diverranno qual nulla e spariranno quelli che ti muovon litigio. (12) Tu li cercherai, nè più li troverai, coloro che moveanti rissa; resteranno annientati e distrutti quelli, che ti facevan guerra. (13) Imperciocchè, Io, il Signore tuo Dio, son quegli che ti sostien la destra, quegli che ti dice: Non temere, io t'assisto. (14) Non temere, tu, verme di Giacobbe, tu, prode gente d'Israel: son io che t'assisto, dice il Signore, son io il tuo liberatore, dice il Santo d'Israel. (15) Io ti costituisco qual trebbia acuta, nuova, ben tagliente: tu triterai i monti, e (gli)

הושאל על ההשתוממות, כמו השתעשעו ושעו (למעלה כ"ט ט'), עיין
שם פירושי. בימין צדקי, הימין אשר יש לה כח לעשות משפט, וגיז"ו
מפרש לשון ישועה. (יא) הנחרים. לשון התחממות למריבה, כמו אל
תתחר במרעים (תהלים ל"ז א'). (יב) מצותך, מריבה, כמו כי ינצו אנשים
(שמות כ"א כ"ב), הן לריב ומצה תצומו (למטה נ"ח ד'), ולא ידעתי למה
לא נקדו מַצֻּתְךָ. (יד) מתי ישראל, גיז"ו אומר מתי מספר, אך שקר
שהיה הוראת מעוט המספר במלת מתי; ואחרים אמרו לקרוא מֵתֵי
בכרי לו מיתה; ואני אומר בהפך לו גבורה, כמו מתיך בחרב יפולו
וגבורתך במלחמה (למעלה ג' כ"ה); והטעם אל תיראי תולעת יעקב,
כי איך באמת תולעת יעקב, אלא מתי ישראל ואנשי חיל וגבורה, ומפני
זה הזכיר ישראל אצל מתי כי ישראל לו גבורה, כי שרית עם אלהים
(בראשית ל"ב כ"ט), ועיין משתדל דברים ב' ל"ד. (טו) הנה
שמתיך, לפי שאמר תולעת יעקב המשילה למורג הדש את התבואה,
כי כן התולעים אוכלים הגופות הקשים ועושים אותם אבק ורקבון.
מורג חרוץ, עץ עב ארוך ועגול ובו חריצין חריצין ומגלגלין אותו

לַדֶּבֶק טוֹב הוּא וַיְחַזְּקֵהוּ בְמַסְמְרִים לֹא יִמּוֹט׃ (ח) וְאַתָּה יִשְׂרָאֵל
עַבְדִּי יַעֲקֹב אֲשֶׁר בְּחַרְתִּיךָ זֶרַע אַבְרָהָם אֹהֲבִי׃ (ט) אֲשֶׁר
הֶחֱזַקְתִּיךָ מִקְצוֹת הָאָרֶץ וּמֵאֲצִילֶיהָ קְרָאתִיךָ וָאֹמַר לְךָ עַבְדִּי־
אַתָּה בְּחַרְתִּיךָ וְלֹא מְאַסְתִּיךָ׃ (י) אַל־תִּירָא כִּי־עִמְּךָ אָנִי אַל־
תִּשְׁתָּע כִּי־אֲנִי אֱלֹהֶיךָ אִמַּצְתִּיךָ אַף־עֲזַרְתִּיךָ אַף־תְּמַכְתִּיךָ בִּימִין
צִדְקִי׃ (יא) הֵן יֵבֹשׁוּ וְיִכָּלְמוּ כֹּל הַנֶּחֱרִים בָּךְ יִהְיוּ כְאַיִן וְיֹאבְדוּ
אַנְשֵׁי רִיבֶךָ׃ (יב) תְּבַקְשֵׁם וְלֹא תִמְצָאֵם אַנְשֵׁי מַצֻּתֶךָ יִהְיוּ
כְאַיִן וּכְאֶפֶס אַנְשֵׁי מִלְחַמְתֶּךָ׃ (יג) כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מַחֲזִיק
יְמִינֶךָ הָאֹמֵר לְךָ אַל־תִּירָא אֲנִי עֲזַרְתִּיךָ׃ (יד) אַל־תִּירְאִי
תּוֹלַעַת יַעֲקֹב מְתֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי עֲזַרְתִּיךְ נְאֻם־יְהוָה וְגֹאֲלֵךְ
קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל׃ (טו) הִנֵּה שַׂמְתִּיךְ לְמוֹרַג חָרוּץ חָדָשׁ בַּעַל

ירונימוס ורמ"ז וגיזי', והיה משפט הלמ"ד להיות בצירי ובהעמדה, כמו עֲרֹף כלב (למטה ס"ו ג). **אמר לדבק טוב הוא**, החרש בודק את הדבק שהצורף מדבק בו שני הזהב או הכסף זה לזה חתיכות הפסל שהוא מען; ולא ירפהו עד שיראה שהוא טוב, ואז יאמר טוב הוא, ואח"כ הוא מחזק הפסל במסמרים כדי שלא ימוט. (ח) **ואתה ישראל עבדי**, הגוים יראו, אבל אתה אל תירא, כי זה שגזרתי על כורש לטוב לך גזרתי ולא לרע לך. (ט) **אשר החזקתיך** וגו', לקחתיך מאחר האומות (רש"י) ובחרתי בך ולא בקצות הארץ, הם הגוים הנכבדים, כמו וישלחו בני דן ממשפחתם חמשה אנשים מקצותם אנשים בני חיל (שופטים י"ח ב'), ויעשו להם מקצותם כהני במות (מ"ב י"ז ל"ב), ומזה קצין. **ומאציליה**, מנכבדיה, כמו ואל אצילי בני ישראל (שמות כ"ד י"א). **קראתיך**, כלומר בחרתי לחלקי אותך, ולא שאר עמים אפי' היו אצילי ארץ; ורמ"ז פירש החזקתיך מקצות הארץ, מאור כשדים, אשר משם לקח ה' את אברהם; וגיזי' פירש ממצרים, כטעם ממצרים קראתי לבני (הושע י"א א'), ושניהם פירשו אציליה לו אצילי ידים (כרא"בע), כטעם ירכתי ארץ וכנפות הארץ; והנה רחוק שיקרא מצרים ואור כשדים בכנוים אלה. (י) **אל תשתע**, יש מפרשים אל תִמֵס כשעוה, ורא"בע פירש אל תִרפה כמו שעו מני (למעלה כ"ב ד'), ורמ"ז וגיזי' פירשו מגזרת שעה מענין הבטה, אל תביט סביבותיך כאדם המפחד; ולדעתי הוא מגזרת שעע שענינו טיחה

sminuzzerai, e ridurrai qual pula le colline. (16) Li ventilerai e il vento li porterà seco, e la procella li dispergerà; e tu esulterai nel Signore, nel Santo d'Israel ti glorierai. (17) Poveri e miseri essi cercano acqua, e non c'è; la loro lingua per la sete è inaridita: Io, il Signore, gli esaudirò; Io, Dio d'Israel, non gli abbandonerò. (18) Farò sgorgar fiumi su pe' monti, e fonti per mezzo le valli; ridurrò il deserto a stagno d'acqua, ed il suolo arido a sorgenti d'acqua. (19) Metterò nel deserto cedri, acacie, mirti ed alberi da olio; porrò nella solitudine abeti, platani e bossi unitamente. (20) In guisa che (le nazioni) veggano e conoscano, ed universalmente riflettano e considerino, che è la mano del Signore, che ha fatto ciò, e che egli è il Santo d'Israel, che l'ha portentosamente operato. (21) Fate innanzi la vostra causa, dice il Signore; presentate i vostri argomenti, dice il Re di Giacobbe. (22) Mettano innanzi e ci narrino le cose che devono accadere — le cose passate di qual natura sono? narratecele, in guisa che considerandole se ne possa da noi

אשכרועין, והוא buxus, ורז"ל פירשו שורביגא, וכן תרגם ר' סעדיה, וכן בתרגום סורי שרוינא, והוא מין ארז, ואולי נקרא תאשור ע"ש שעולה זקוף וישר (ג"יזו) (כ) למען יראו, באופן שהעמים יראו. וישימו, ישימו לב (ראב"ע), וכן שימו לכם עליה (שופטים י"ט ל'), וכן ברומי attendere, advertere בהשמטת מלת animum (Kocher). יחדו, כלם כאחד. בראה, כמו ואם בריאה יברא ה', מעשה פלא. (כא) קרבו ריבכם, חוזר לטעון כנגד עובדי ע"ז, כמו למעלה. עצמותיכם, טענותיכם, מלה משנה שנים שהיו מתעצמים בדין (רש"י), וכן מדינים ישבית הגורל ובין עצומים יפריד (משלי י"ח י"ח) (ראב"ע) הגורל יפריד בין החולקים. (כב) יגישו ויגידו לנו, אם ירצו להתקומם כנגדי בריב, צריך שיגידו גם הם העתידות כאשר עשיתי אני. הראשונות מה הנה, אתם האלילים הגידו נא לנו מה הם המאורעות שכבר אירעו, ואין הכוונה שיגיד מה שהיה אלא יגידו ויפרשו היטב תכונת הראשונות וסבותיהן ומסובביהן, באופן שכאשר נשים לבנו להגדתם נוכל לדעת מה תהיה אחריתן; ורזו פירש הגידו העתידות כסדרן, מה יהיה בתחלה ומה בסוף, וגיז' פירש הגידו הנבואות אשר הגדתם מקדם על הקדמוניות. או הבאות השמיעונו, או הגידו לנו מה שיהיה מבלי

פִּיפִיּוֹת תָּדוּשׁ הָרִים וְתָדֹק וּגְבָעוֹת כַּמֹּץ תָּשִׂים׃ (טז) תִּזְרֵם
וְרוּחַ תִּשָּׂאֵם וּסְעָרָה תָּפִיץ אוֹתָם וְאַתָּה תָּגִיל בַּיהוָה בִּקְדוֹשׁ
יִשְׂרָאֵל תִּתְהַלָּל׃ (יז) הָעֲנִיִּים וְהָאֶבְיוֹנִים מְבַקְשִׁים מַיִם וָאַיִן
לְשׁוֹנָם בַּצָּמָא נָשָׁתָּה אֲנִי יְהוָה אֶעֱנֵם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לֹא
אֶעֶזְבֵם׃ (יח) אֶפְתַּח עַל־שְׁפָיִים נְהָרוֹת וּבְתוֹךְ בְּקָעוֹת מַעְיָנוֹת
אָשִׂים מִדְבָּר לַאֲגַם־מַיִם וְאֶרֶץ צִיָּה לְמוֹצָאֵי מָיִם׃ (יט) אֶתֵּן
בַּמִּדְבָּר אֶרֶז שִׁטָּה וַהֲדַס וְעֵץ שָׁמֶן אָשִׂים בָּעֲרָבָה בְּרוֹשׁ תִּדְהָר
וּתְאַשּׁוּר יַחְדָּו׃ (כ) לְמַעַן יִרְאוּ וְיֵדְעוּ וְיָשִׂימוּ וְיַשְׂכִּילוּ יַחְדָּו כִּי
יַד־יְהוָה עָשְׂתָה זֹּאת וּקְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל בְּרָאָהּ׃ (כא) קָרְבוּ רִיבְכֶם
יֹאמַר יְהוָה הַגִּישׁוּ עֲצֻמוֹתֵיכֶם יֹאמַר מֶלֶךְ יַעֲקֹב׃ (כב) יַגִּישׁוּ
וְיַגִּידוּ לָנוּ אֵת אֲשֶׁר תִּקְרֶינָה הָרִאשֹׁנוֹת | מָה הֵנָּה הַגִּידוּ

על הדגן להפריד הקש, ומצאתי כי מוריגא הוא תרגום של חד, וקרוב שנקרא העץ ההוא מורג (המורה חד) ע"ש השנים אשר בו, ונקרא ג"כ חרוץ (למעלה כ"ח כ"ז), ע"ש החריצין, וכאן הוא שם התאר. תדוש הרים, כמו שהמורג דש את התבואה, והכוונה תגבר על אויביך אשר יקומו להרע לך בשובך מן הגלות. (טז) תזרם, המשך המשל, כי אחר הדישה זורים הדגן לרוח, והמץ מתפזר. (יז) העניים והאביונים, הם בני הגלות, ורד"ק ורמ"ו פירשו כפשוטו שעולי הגולה ילכו דרך מדברות ויחסרו להם המים, וגיזו פירש ד"מ שבהיותם בגלות הם תאבים לגאולה כמו צמא למים, וכן כ"ל. נשתה, כמו ונשתו מים מהים (למעלה י"ט ה') ודגש התי"ו לתפארת הקריאה בעבור ההפסק. (יח) שפיים, הרים ומקומות גבוהים, כמו שאי עיניך על שפיים (ירמיה ג' ב'). (יט) שטה, נקרא בערבי סַנְט, והוא acacia, וכן תרגם רבנו סעדיה. תדהר, פירשו רז"ל שאגא, וכן תרגם רבנו סעדיה בערבי והוא platanus indica, ונגזר מן דהר שענינו בערבי durare, ומזה דור ותדיר, ונקרא תדהר ע"ש קיומו ותקפו, ויונתן תרגם מורניין, אולי שמפני חזקו היו עושים ממנו רמחים, מורניתא בארמי רמח (גיזו). ולדעת תלמידי מוה"רר אברהם לאטש אין זו נגזרת מלת תדיר, ואין ענינה קיום ועמידה, אלא חזרה סלילה, והיא נגזרת מן הדר שענינו חזרה. תאשור, תרגם יונתן

conoscer la fine; o annunziateci le cose avvenire. (23) Annunziate le cose che accader debbono nei tempi avvenire, e conosceremo che siete Dei; (conosceremo) che potete giovare e nuocere; ed il ciò vedere e rimanerne stupefatti sarà per noi un punto solo. (24) Ma ecco che voi siete nulla, e nulla è il vostro lavoro; detestabile è chi a voi s'appiglia. (25) Io lo suscito dal settentrione, ed egli viene; dall'oriente, ed ei proclama il mio nome; ed egli calpesta i principi come il fango, e come il vasajo pesta l'argilla. (26) Chi ha ciò annunciato in addietro, in guisa che lo sapessimo? Chi l'annunciò in antico dimanierachè potessimo dire: egli ha ragione? — Nè alcuno l'annunziò, nè alcuno il pubblicò, nè alcuno ha udito i vostri oracoli. (27) Io darò a Sionne un foriere, un nunzio a Gerusalemme, annunziante: eccoli, eccoli. (28) Mentre vo guardando e non veggo alcuno, guardando fra tutti questi, nè v'è chi dar possa un avviso; in guisa che interrogandoli sap-

כורש שהיה מפרס, שהיא למזרחה של א״י; זה טעם ממזרח שמש, ואמר ג״כ מצפון כמו שאמר מצפון תפתח הרעה (ירמיה א׳ י״ד), כי אע״פ שאין פרס ובבל צפוניות לא״י הנה הבאים משם לא״י צריכים לבוא אליה מצד צפון, מפני המדבר אשר בין בבל לא״י, המונע לבא מזו לזו בדרך ישרה ויאת, היה משפטו ויאת כמו ויעל ויעם, ולהיות האל״ף מאותיות יהו״א נשארה נחה. יקרא בשמי, ככתוב בתחלת עזרא ובסוף ד״ה: כל ממלכות הארץ נתן לי ה׳ אלהי השמים. ויבא סגנים, הראוי ויבוס, וכן תרגם יונתן וידוש, והמקרא קרא ויבוס סגנים, ולא נתן ריוח בין הפרקים, והכותב שמע ויבא סגנים. (כז) ראשון לציון הנה הנם, המקרא הזה כענין סופו בתחלתו ותחלתו בסופו, אתן לציון ולירושלם ראשון ומבשר שיאמר הנה הנם, וטעם ראשון איש שיבא לפני עולי הגולה ויאמר לציון הנה בניך, הנם באים; ולודוביקוס De Dieu פירש ראשון על האל, אני הוא הראשון שאתן לציון מבשר, ואחריו רנזי וג״ז׳. (כח) וארא, אני מבקש בין האלילים ובין עובדיהם, ואינני מוצא מי שיוכל להגיד הבשורה הזאת בטרם תהיה. ומאלה, בתוך כל האלילים והעמים האלה. ואין יועץ, אין מגיד הנעלם, כמו לכה איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך באחרית הימים (במדבר כ״ד י״ד), וכן ועצת מלאכיו ישלים (ישעיה מ״ד כ״ו). מה שהגידו כאלין, וכן מה יעצת ללא חכמה (איוב כ״ו ג׳).

וְנָשִׂימָה לִבֵּנוּ וְנֵדְעָה אַחֲרִיתָן אוֹ הַבָּאוֹת הַשְׁמִיעֻנוּ׃ (כג)
הַגִּידוּ הָאֹתִיּוֹת לְאָחוֹר וְנֵדְעָה כִּי אֱלֹהִים אַתֶּם אַף־תֵּיטִיבוּ
וְתָרֵעוּ וְנִשְׁתָּעָה וְנִרְא (ונראה ק׳) יַחְדָּו׃ (כד) הֵן־אַתֶּם מֵאַיִן
וּפָעָלְכֶם מֵאָפַע תּוֹעֵבָה יִבְחַר בָּכֶם׃ (כה) הַעִירוֹתִי מִצָּפוֹן
וַיַּאת מִמִּזְרַח־שֶׁמֶשׁ יִקְרָא בִשְׁמִי וְיָבֹא סְגָנִים כְּמוֹ־חֹמֶר וּכְמוֹ
יוֹצֵר יִרְמָס־טִיט׃ (כו) מִי־הִגִּיד מֵרֹאשׁ וְנֵדָעָה וּמִלְּפָנִים וְנֹאמַר
צַדִּיק אַף אֵין־מַגִּיד אַף אֵין מַשְׁמִיעַ אַף אֵין־שֹׁמֵעַ אִמְרֵיכֶם׃
(כז) רִאשׁוֹן לְצִיּוֹן הִנֵּה הִנָּם וְלִירוּשָׁלִַם מְבַשֵּׂר אֶתֵּן׃ (כח)

שהיה תלוי ונמשך ממה שהיה כבר. (כג) **האותיות**, משרש אתא או אתה, כמו הבאות. **לאחור**, לעתיד, כי זמן עבר יקרא לפנים (רלב"ע). הזמן מצייר כאדם המהלך עמנו, העבר כבר הגיענו ועבר לפנינו, והעתיד הוא עדיין לאחורנו, ולפיכך העבר נקרא קדם וקדמון ולפנים, והעתיד נקרא אחרון ואחרית (רבי בכורי ז"ל). **ונשתעה**, הה"א יתרה, והוא כמו אל תשתע כי אני אלהיך (למעלה פסוק י"ד). **ונשתעה ונראה יחדו**, מיד שנראה זה נשתומם, ההשתוממות והראיה תהיינה כאחת; ואפשר ג"כ כי מה שכתוב ונרא יחדו הראוי בו ונירא, ותהיה המליצה ונשתעה ונירא, כמו למעלה אל תירא אל תשתע; וגיזי פירש לו, לכה נתראה פנים (מ"ב י"ד ח), ונשתעה משרש שעה ענין ראיה, כלומר נתוכח ונריב יחדו; אמנם אין ענין שרש שעה ראה, כ"א פנה, ועוד אחר שאמר ונשתעה מה הוסיף באמרו ונראה, ועוד ונתראה הי"ל. **אף תיטיבו ותרעו**, יפה בא האתנח במלת אתם, ומה שאחר האתנח הוא פירוש הקודם, כשנדע כי אלהים אתם אז נדע כי גם תיטיבו ותרעו, ובראותנו זאת מיד נשתומם. (כד) **הן אתם מאין**, אומר כנגד האומות. **ופעלכם**, האלילים מעשה ידיכם. **מאפע**, כמו מאפס, כי מצאנו עי"ן באה תחת צד"י, נתץ נתע (נִתָּעו) וצד"י וסמ"ך מתחלפות כמו עלץ ועלס (ג' יז'), והצד"י בעברית מתחלפת בארמית בעי"ן, ארץ ארעא, רבץ רבע, ולדעת רבי בכורי ז"ל עיקר המלה אפע והוא מורה נשימה כחבריו נָשַׁף ושאף והמלות המורות על הנשימה הושאלו להורות מה שאין בו ממש כמו רוח והבל (והבל פה) (וכן פירשתי מלת שוא), ואח"כ אמרו אפס (כמו שאמרו ג"כ נפש על הנשימה (איוב מ"א י"ג)), וממנו אמרו אפס להורות על הכליון. **תועבה יבחר בכם**, נתעב הוא מי שבוחר בכם. (כה) **העירותי מצפון**, את

pian dare risposta. (29) Essi son tutti vanità; nulla sono i loro lavori; vento e vanità i loro simulacri.

הן כלם און, כן צ"ל להפסיק, שאם כדעת בה"ט הי"ל אפס, כמו רוח ותהו.

XLII.

(1) Ma il mio servo, (il popolo) ch' io sostengo, il mio eletto a me caro; io imposi su di lui il mio spirito, egli farà emergere tra le genti la giustizia (l' erroneità del paganesimo). (2) Egli non grida, non alza la voce, non si fa sentire per le piazze. (3) Una fragil canna ei non la rompe, un lucignolo languido ei non l' ammorza; (pure) egli farà emergere la giustizia secondo verità. (4) Egli non resterà (sempre) languido e fragile; ma infine stabilirà nella terra la giustizia, e quei delle regioni oltremare attende-

ועיין למטה פסוק ג'. (ב) לא יצעק ולא ישא, אין רוחו גבוהה כגוים עובדי האלילים, אע"פ שהוא יודע שהאמת אתו. (ג) קנה רצוץ וגו', משל על שפלות ישראל בגלות. לאמת יוציא משפט, לא שהם יעשו זה, אלא הכוונה, אע"פ שהם שפלים ונמוכים, הנה חפץ ה' בידם יצלח, ועל ידיהם יצא משפט לאמיתו, ותתגלה האמת בארץ, כי כן גזר ה'. יוציא משפט, כמו על כן תפוג תורה ולא יצא לנצח משפט (חבקוק א' ד') שענינו אין הדין נעשה, כלומר הדין מעוות, אף כאן ישראל יגרמו שיהיה המשפט יוצא לאמת, שיוודע ויעשה הדין על אמתתו; והמשפט האמור כאן הוא הדין אשר לאל עם האלילים, והוא הריב הנזכר למעלה יחדו למשפט נקרבה, והטעם כי ע"י ישראל ברצון ה' יתגלה ייחוד האל בעולם. (ד) לא יכהה ולא ירוץ, זה פירוש לאמת יוציא משפט, עם כל שפלותו לא ישאר כהה ורצוץ, כי אמנם לבסוף תעלה בידו לקבוע המשפט בארץ, ויהיה ה' אחד ושמו אחד בכל העולם, ואז כל הגוים ייחלו לתורתו, כמה שנאמר למעלה (ב' ג') כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם. יכהה וירוץ, הזכיר שני לשונות אלה כנגד מה שאמר קנה רצוץ ופשתה כהה, וירוץ פעל עומד. עד ישים, יתקיים ויעמוד עד כי

וְאֵרֶא וְאֵין אִישׁ וּמֵאֵלֶּה וְאֵין יוֹעֵץ וְאֶשְׁאָלֵם וְיָשִׁיבוּ דָבָר׃ (כט)
הֵן כֻּלָּם אָוֶן אֶפֶס מַעֲשֵׂיהֶם רוּחַ וָתֹהוּ נִסְכֵּיהֶם׃

ואשאלם, אין איש ואין יועץ שאוכל לשאול אותם וישיבו דבר. (כט) הן כלם, כל העמים. מעשיהם, האלילים מעשה ידיהם.

מב.

(א) הֵן עַבְדִּי אֶתְמָךְ־בּוֹ בְּחִירִי רָצְתָה נַפְשִׁי נָתַתִּי רוּחִי
עָלָיו מִשְׁפָּט לַגּוֹיִם יוֹצִיא׃ (ב) לֹא יִצְעַק וְלֹא יִשָּׂא וְלֹא־
יַשְׁמִיעַ בַּחוּץ קוֹלוֹ׃ (ג) קָנֶה רָצוּץ לֹא יִשְׁבּוֹר וּפִשְׁתָּה כֵהָה
לֹא יְכַבֶּנָּה לֶאֱמֶת יוֹצִיא מִשְׁפָּט׃ (ד) לֹא יִכְהֶה וְלֹא יָרוּץ עַד־

(א) הן עבדי אתמך בו. יונתן רד״ק ודון יצחק פירשו על מלך המשיח. רבנו סעדיה על כרש, ראב״ע ורוזי (בדפוס ראשון) וגיז׳ על הנביא או על להקת הנביאים. והנכון כדעת רש״י והוזי (בדפוס שני), וכתרגום יוני המיוחס לשבעים זקנים, שהפרשה אמורה על ישראל, הנקראים כלם עבד ה׳ ובחירו, כמו למעלה ואתה ישראל עבדי יעקב אשר בחרתיך, ואומר לך עבדי אתה בחרתיך ולא מאסתיך, וכן למטה ועתה שמע יעקב עבדי וישראל בחרתי בו (מ״ד א׳), זכור אלה יעקב וישראל כי עבדי אתה וגו׳ (שם כ״א), למען עבדי יעקב וישראל בחירי (מ״ה ד׳), גאל ה׳ עבדו יעקב (מ״ח כ׳), והראיה הברורה כי עבד ה׳ האמור בפרשה הזאת איננו אלא ישראל היא כי למטה אומר מי עור כי אם עבדי וחרש כמלאכי אשלח מי עור כמשלם ועור כעבד ה׳, ואח״כ אומר והוא עם בזוז ושסוי, ואח״כ מי נתן למשסה יעקב וישראל לבוזזים, הנה מבואר כי העבד והמלאך הם הם העם, והעם הוא יעקב וישראל; והזכיר כאן שבח ישראל העובדים אל אמת, כנגד מה שהזכיר בגנות עכו״ם אשר כלם און אפס מעשיהם. נתתי רוחי עליו, העמדתי בישראל נביאים והודעתי להם קודם לכל שאר האומות. משפט לגוים יוציא, כמו והוציא כאור צדקך ומשפטך כצהרים (תהלים ל״ז ו׳), ישראל יוציא לאור ויפרסם בין האומות המשפט והאמת בענין אחדות האל.

ranno bramosi la sua istruzione. (5) Dice così Iddio Signore, Egli ch'il cielo creò, e in arco distese; che fece piana la terra, e (creò) i suoi prodotti; che dà il respiro alla turba (degli animali) che vi sta sopra, e lo spirito a quelli (agli uomini) che vi camminano. (6) Io, il Signore, ti chiamerò benignamente, ed io ti terrò per la mano, e ti custodirò, e ti renderò il popolo della (mia) alleanza, chiaro tra le genti. (7) Aprir voglio gli occhi ciechi; trar del carcere i detenuti, della prigione gli abitatori delle tenebre (gl'Israeliti captivi in Babilonia). (8) Son io il Signore: egli è questo il mio nome: non cederò ad altri il mio onore, ai simulacri la gloria a me dovuta. (9) Le cose in addietro annunziate si sono già avverate; or ne annunzio delle nuove, innanzi che nascano ve le fo udire. (10) Cantate al Signore un inno nuovo, (celebratene) le lodi sino all'estremità della terra: (cantinle) coloro che varcano il mare, e quelli che sono in esso; le isole,

(כפירוש רש״י וגיזו) ואצרך. לברית עם, להיות עם ברית לי (רמ״י, למטה מ״ט ח׳), ולע״פ שישראל הם עם ברית לה׳ מאז ימות אברהם הנה בהיותם בגלות אין הדבר הזה ניכר ומפורסם, וכשיגאלו יוודע שהם עם ברית וסגולה לה׳, וכן מפורש למטה (מ״ט ח׳) ואתנך לברית עם להקים ארץ להנחיל נחלות שוממות, וכן כאן לפקוח עינים עורות להוציא ממסגר אסיר. לאור גוים, להיות מפורסם לתהלה ולתפארת בין הגוים. (ז) לפקוח עינים עורות, אני ה׳ אפקח עיני ישראל היושבים בחשך הגולה, והוציא ממסגר אסיר וגו׳; וגיזו אומר שעיני הכלם עורות, והביא לראיה נהוציא עם עור (למטה מ״ג ח׳), ומי עור כי אם עבדי (מ״ב י״ט), והוא לא הבין טעמם. (ח) אני ה׳ הוא שמי, מכאן כי שם בן ארבע מורה על תכונת האל האמתי. וכבודי לאחר לא אתן, לא אניח כבודי לפסילים לעולם, אבל עוד יבא יום שאפרסם ייחודי בעולם. (ט) הראשונות הנה באו, מה שנבאתי על סנחריב כבר נתקיים (רד״ק). וחדשות אני מגיד, היא גאולת בבל. (י) שירו, כווי במקום עתיד. שירו לה׳ שיר חדש, כי כאשר יגאל ה׳ את עמו ע״י כורש יוודע הדבר בגוים רחוקים, ויתנו כבוד לה׳, ואין הכוונה לימות המשיח, כי לא אמר שיעבדו כל העמים את ה׳, אלא שיגידו תהלתו, ולכך הזכיר יורדי הים, כי הם יגידו הגאולה באיים הרחוקים. ומלאו,

יָשִׂים בָּאָרֶץ מִשְׁפָּט וּלְתוֹרָתוֹ אִיִּים יְיַחֵלוּ׃ (ה) כֹּה־אָמַר הָאֵל ׀
יְהוָה בּוֹרֵא הַשָּׁמַיִם וְנוֹטֵיהֶם רֹקַע הָאָרֶץ וְצֶאֱצָאֶיהָ נֹתֵן נְשָׁמָה
לָעָם עָלֶיהָ וְרוּחַ לַהֹלְכִים בָּהּ׃ (ו) אֲנִי יְהוָה קְרָאתִיךָ בְצֶדֶק
וְאַחְזֵק בְּיָדֶךָ וְאֶצָּרְךָ וְאֶתֶּנְךָ לִבְרִית עָם לְאוֹר גּוֹיִם׃ (ז) לִפְקֹחַ
עֵינַיִם עִוְרוֹת לְהוֹצִיא מִמַּסְגֵּר אַסִּיר מִבֵּית כֶּלֶא יֹשְׁבֵי חֹשֶׁךְ׃
(ח) אֲנִי יְהוָה הוּא שְׁמִי וּכְבוֹדִי לְאַחֵר לֹא־אֶתֵּן וּתְהִלָּתִי לַפְּסִילִים׃
(ט) הָרִאשֹׁנוֹת הִנֵּה־בָאוּ וַחֲדָשׁוֹת אֲנִי מַגִּיד בְּטֶרֶם תִּצְמַחְנָה
אַשְׁמִיעַ אֶתְכֶם׃ (י) שִׁירוּ לַיהוָה שִׁיר חָדָשׁ תְּהִלָּתוֹ מִקְצֵה הָאָרֶץ

לכבוש ישים בארץ משפט. (ה) **ונוטיהם**, אין צורך לומר שהוא לו רבים כמו ישמח ישראל בעושיו (תהלים קמ״ט ב), כי אמנם זה משפט בשמות מנחי ל״ה, פעמים רבות נראים כלשון רבים ואינם אלא לשון יחיד, כמו והיה מחניך קדוש (דברים כ״ג ט״ו), ומראיהן רע (בראשית מ״א כ״א), מראיהם טוב (דניאל א׳ ט״ו), ולא יכנף עוד מוריך (למעלה ל׳ כ׳), ירעה מקניך (שם שם כ״ג), ומזה בתפלות רצון קוניהם, ובחכמה לא אמרו רצון קונם, מפני ההוראה האחרת שהיתה למלת קונם בימיהם, שהיתה כנוי לקרבן, והיתה משמעותה אצלם ענין נדר ואיסור כקרבן. ובעל ויעתר יצחק (סימן קמ״ו) הניח רצון קונם, ונפתו אחריו רבים. וענין ונוטיהם איננו ענין מתיחה בלבד, אלא נתיחה בשיפוע כאהל, כמו ויט אהלו, וכן ויט שכמו לסבול, וזולתם רבים, והוא לא מתנגד לרוקע הארץ שאחריו, שענינו מתיחה ביושר. **רוקע הארץ**, בורא הארץ אשר היא שטוחה (לדעת הקדמונים) ובורא ג״כ צאצאיה, והוא כל הנולד עליה, אדם ובהמה וזולתם. **נתן נשמה**, נשימה, כמו מגערתך ה׳! מנשמת רוח אפך, מנשמת אלוה יאבדו. **לעם עליה**, עם לי קהלה וקבוץ, אף שלא מבני אדם, כמו הנמלים עם לא עז (משלי ל׳ כ״ה), שפנים עם לא עצום (שם שם כ״ו), והכוונה לקבוץ בהמות וחיות שעליה. **ורוח להולכים בה**, הם בני אדם, כי הם לבדם יקראו הולכים סתם, כי הנם הליכה היא בקומה זקופה; וראב״ע ורד״ק ורנזו כתבו בהפך נשמה על האדם ורוח על החיות, כי יחשבו נשמה שם לענין הרוחני בעל המחשבה, ואיננו כן בתחלת הוראתו, אלא הושאל אח״כ להורות גם עליו, עיין למטה כ״ז י״ו. (ו) **קראתיך בצדק**, אקרא לכם בצדקה וחסד, ואחזיק בידכם ואשמרכם בגלות. **ואצרך**, אשמור אותך (כדעת רד״ק) ולא

e i loro abitatori. (11) Alzin la voce il deserto e le sue città, i villaggi abitati dagli Arabi; gridino gli abitanti delle rupi, mettan grida dalla cima dei monti. (12) Facciano onore al Signore, e ne annunzino la gloria nelle contrade oltremare. (13) Il Signore qual eroe uscirà, qual guerriero porrà in azione il furore; alzerà romore e strepito, contro i suoi nemici (i babilonesi) si mostrerà potente. (14) Fui cheto lunga pezza, stetti inerte, mi feci forza: ora qual partoriente urlerò, espirerò ed inspirerò simultaneamente (cioè sbufferò di sdegno). (15) Inaridirò (coll'alito infuocato) i monti e le colline, e ne seccherò l'erba tutta; renderò i fiumi quasi isole, e gli stagni seccherò. (16) Farò andare i ciechi per istrade da essi non conosciute, per sentieri ad essi ignoti li farò camminare; farò sì che i luoghi tenebrosi riescan loro lucidi, e piani i tortuosi. Queste cose io le effettuerò senza omissione. (17) Retrocedono svergognati coloro che fidano in un simulacro; che dicono ad opere di getto: Voi siete i nostri Dei. (18) O voi sordi, udite; e voi ciechi, mirate, vedete. (19) Chi è a dirsi cieco, se non l'è il mio servo? Chi

משרש נשם (Coccejus ורוזן וגיזי) היא הוצאת הרוח. ואשאף, אכניס הרוח. יחד, בזמן אחד, כלומר אעשה נשימותי קצרות, כן דרך מי שהוא בקצף גדול (vor Zorn schnauben). (טו) אחריב הרים, הרוח יוצא מפי ומנחירי יחריב הרים וגו', על דרך כי אש קדחה באפי ותיקד עד שאול תחתית ותאכל ארץ ויבולה ותלהט מוסדי הרים (דברים ל"ב כ"ב), והכל משל. (טז) והולכתי עורים בדרך לא ידעו, משל על הצלת עולי הגולה מכל אויב ואורב בדרך. בדרך לא ידעו, כי העור הולך בדרכים הידועים לו מלפנים. עשיתים, אעשה אותם, ורוזן וגיזי' פירשו אעשה להם ולא אעזוב אותם (עולי הגולה), ואין צורך, כי כבר מצאנו עזיבה שאינה על האדם, אלא על הפעולה, כמו אשר לא עזב חסדו ואמתו. (יז) למסכה, לאלהי מסכה. (יח) החרשים שמעו, כנגד האומות שאמר עליהם שיבושו בראותם גאולת ישראל, אומר להם פקחו עיניכם וראו כי לא היתה גאולה זו לישראל מצד גבורתם, כי הם כעורים וחרשים, נעלבים ואינם עולבים, וכמו שאמר למעלה לא יצעק ולא ישא וגו' קנה רצוץ וגו', א"כ יד ה' עשתה זאת. (יט) מי עור כי אם עבדי, מפני שהזכיר אצל האומות תאר החרשים והעורים, המשיל

יוֹרְדֵי הַיָּם וּמְלֹאוֹ אִיִּים וְיֹשְׁבֵיהֶם׃ (יא) יִשְׂאוּ מִדְבָּר וְעָרָיו
חֲצֵרִים תֵּשֵׁב קֵדָר יָרֹנּוּ יֹשְׁבֵי סֶלַע מֵרֹאשׁ הָרִים יִצְוָחוּ׃ (יב)
יָשִׂימוּ לַיהוָה כָּבוֹד וּתְהִלָּתוֹ בָּאִיִּים יַגִּידוּ׃ (יג) יְהוָה כַּגִּבּוֹר
יֵצֵא כְּאִישׁ מִלְחָמוֹת יָעִיר קִנְאָה יָרִיעַ אַף־יַצְרִיחַ עַל־אֹיְבָיו
יִתְגַּבָּר׃ (יד) הֶחֱשֵׁיתִי מֵעוֹלָם אַחֲרִישׁ אֶתְאַפָּק כַּיּוֹלֵדָה אֶפְעֶה
אֶשֹּׁם וְאֶשְׁאַף יָחַד׃ (טו) אַחֲרִיב הָרִים וּגְבָעוֹת וְכָל־עֶשְׂבָּם
אוֹבִישׁ וְשַׂמְתִּי נְהָרוֹת לָאִיִּים וַאֲגַמִּים אוֹבִישׁ׃ (טז) וְהוֹלַכְתִּי
עִוְרִים בְּדֶרֶךְ לֹא יָדָעוּ בִּנְתִיבוֹת לֹא־יָדְעוּ אַדְרִיכֵם אָשִׂים
מַחְשָׁךְ לִפְנֵיהֶם לָאוֹר וּמַעֲקַשִּׁים לְמִישׁוֹר אֵלֶּה הַדְּבָרִים עֲשִׂיתִם
וְלֹא עֲזַבְתִּים׃ (יז) נָסֹגוּ אָחוֹר יֵבֹשׁוּ בֹשֶׁת הַבֹּטְחִים בַּפָּסֶל
הָאֹמְרִים לְמַסֵּכָה אַתֶּם אֱלֹהֵינוּ׃ (יח) הַחֵרְשִׁים שְׁמָעוּ וְהַעִוְרִים
הַבִּיטוּ לִרְאוֹת׃ (יט) מִי עִוֵּר כִּי אִם־עַבְדִּי וְחֵרֵשׁ כְּמַלְאָכִי

גם האיים שבאמצע הים ישירו, ופירש ואמר איים ויושביהם. (יא) **ישאו**, קול בשיר (רש"י). **מדבר ועריו**, ארץ ערב שיש בה מדבר ויש בה ערים. **חצרים תשב קדר**, החצרים שיושבים בהם בני קדר (ראב"ע ורד"ק); והנה פרט המקומות הרחוקים לא הרבה מא"י, כי על גאולת בבל מדבר ולא לימות המשיח. **יצווחו**, שרש צוח מורה הרמת קול, וכמצא למעלה (כ"ד י"א) ובירמיה י"ד ב' ומ"ו י"ב ותהלים קמ"ד י"ד, לענין זעקת שבר, וכאן מורה הרמת קול לשמחה (ר' אליה בחור בנימוקיו). (יג) **יעיר קנאה**, כמו ולא יעיר כל חמתו, ישתמש ויפעל בה, וכאלו היתה כרדמת ויעיר אותה. **קנאה**, התלהבות חמה; וכל זה על מלחמות כרש על בבל, וקורא הבבליים אויבי ה' כי הגלו את ישראל. (יד) **החשיתי מעולם**, עד עכשו נחתי ושקטתי מנקום נקמתי. **החשיתי**, אין ענינו העדר הדבור לבד, אלא העדר הפעולה והתנועה, כמו ויחשו גליהם (תהלי ק"ז כ"ט). **אחריש אתאפק**, עד עתה הייתי מחריש ומתאפק. **אחריש**, גם זה לי מנוחה ושביתה מפעולה, כמו אל תחרש ואל תשקוט אל (שם פ"ג ב'), ועקר הוראתו עשה עצמו כחרש. **כיולדה אפעה**, עתה ארים קול כיולדה. שרש פעה ידוע בתלמוד ובמדרשים, עיין ערוך. **אשם**,

sordo al pari dell'inviato mandato da me? Chi può dirsi cieco quanto l'uomo pio; e cieco, quanto il servo del Signore? (20) Il quale molte cose vede, e non vi bada; ha gli orecchi aperti, e non fa mostra d'udire. (21) Il Signore ha voluto per la sua bontà, che egli porgesse (colle sue vicende) altrui una grande e forte istruzione. (22) Esso poi è gente depredata e messa a sacco, di cui i giovani tutti sono esanimi, e nelle prigioni (caverne) nascondonsi; esposti alla depredazione, senz'alcuno che li salvi, al saccheggio,

לו אנו משלימים נפשותינו, וכמשל בזה החכם ר' משה אלבלדה בספרו ראשית דעת, וכתב כי דעת בעל המאמר שהנפש כח והכנה לבד, ושהאדם משלימה ומוציאה אל הפועל; והחכם ר' מנשה בן ישראל (בנשמת חיים מאמר ב' פרק א') דחה דבריו, וטעה גם הוא בהבנת המדרש, ופירש גם הוא את המלה מלי שלמות, ובאמת איננה אלא ענין מסירה. (כ) ראות רבות ולא תשמור, כן היא מדתו של עבד ה' בגלות, הוא רואה מה שעושים לבזותו ולהכלימו, ולא ישמור, לא ישגיח ולא ינטור בלבו, ואזניו פקוחות והוא שומע כל מה שמדברים בו קלון וחרפה ונאצות, ועושה עצמו כאלו לא ישמע, וכמו שאמר למעלה לא יצעק ולא ישא וגו'. ראות, כתיב ראית, הדבור מוסב לעבד ה', כמו לא תשמור, ואח"כ הופך פניו ממנו ואומר כנגד אחרים פקח אזנים ולא ישמע. (כא) ה' חפץ למען צדקו, למען צדקתו וחסדו של האל. יגדיל תורה ויאדיר, רצה שישראל יורו את האומות הוראה ולמוד גדול ואדיר, והוא ע"י שיראו שעם כל שפלותם יגאלו, ובכן יכירו כי יד ה' עשתה זאת, וזו היא תורה גדולה ולמוד חזק הבא לעמים מפאת ישראל ומאורעותיהם. (כב) והוא עם בזוז, עבד ה' זה הנזכר לא היה בו כח לגאול את עצמו. הפח בחורים כלם, בחוריו אשר לפי הטבע ראוי להם להיות חזקים, הם רכי לבב וחסרי אומץ, כאלו יצאה מהם רוחם. הפח, לי אמללה ילדת השבעה נפחה נפשה (ירמיה ט"ו ט'), ונפש בעליה הפחתי (איוב ל"א ל"ט) (Gussetius), וכאלו כתוב בחוריו כלם הפח יפיחו נפשם (וזה אמנם כנגד הדקדוק), וקרוב לזה פירש רש"י בחוריהם פחי נפש כלם; ודעת Vitringa גם Coccejus שהבחורים (מאומות העולם) מפיחים בו, כלומר מחרפים אותו, כמו כל צורריו יפיח בהם, אשית בישע יפיח לו; ורא"בע רד"ק רוזי' וגיזי' פירשו בחורים כמו בחורים, במערות, והפח לי פח. ובבתי כלאים, במערות הדומות

אשלח מי עור כמשלם ועור כעבד יהוה׃ (כ) ראית (ראות ק׳) רבות ולא תשמר פקח אזנים ולא ישמע׃ (כא) יהוה חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר׃ (כב) והוא עם בזוז ושסוי הפח בחורים כלם ובבתי כלאים החבאו היו לבז ואין מציל

גם את ישראל בתארים האלה, והנה כמו שאומרים בלה״ק החרש והכוונה שקט מלפעול ועשה עצמו כחרש לא ישמע, וכטעם ואני כחרש לא אשמע וכאלם לא אפתח פיו, כן יאמר על ישראל שהם חרשים ועורים להיותם סובלים השעבוד בגלותם בלא להתקומם בשום פנים נגד מושליהם, וכאלו אינם מרגישים במכתם הקשה. ורא״בע ורד״ק פירשו אתם אומרים כי נביא ה׳ הוא העור והוא החרש; ורש״י פירש אחר שקבלתם עליכם אין עוד איש מכם עור וחרש, כי כל אחד מכם הוא עבדי ומלאכי; ורוז׳ וגיז׳ פירשו לו תוכחה לישראל, ומפרשים כנגד ישראל גם המקרא שלמעלה החרשים שמעו, ועליהם הוא אומר מי עור כישראל שבחרתי בהם להיות עבדי, ומי חרש כמו הם שבחרתי בהם להיות מלאכי, והם לא אבו לשמוע אלי. והנה כאן אף גיז׳ מודה כי עבד ה׳ איננו הנביא, אלא ישראל, והוא אומר כי יש לתמוה איך קרא לישראל מלאכי, ומשיב כי מלאך ה׳ נרדף לעבד ה׳, כמו מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים (למטה מ״ד כ״ו); וגיז׳ לא זכר כי שם הכוונה באמת על הנביאים (שהוא ממלא ומקיים דברי נבואותיהם), ואע״כ אי אפשר שיהיו ישראל נקראים מלאך ה׳ אם לא היתה כוונת האל שעל ידיהם יתפרסם דברו ויודו בכל הארץ; אמנם שיאמר עבדי ומלאכי למי שהיה ראוי שיהיה עבד ה׳ ומלאכו, והוא איננו אלא חוטא ומורד, הלא זה דבר שאין הדעת סובלתו. כמשלם, פירש Doederlein, ואחריו גיז׳ מלשון ערבי מֻשְׁלָם (Musulmanus). ודע כי המלה הזאת עקר הוראתה מי שהשלים ומסר עצמו לעבודת האל, ואחר כן ישתמשו בה להורות בעל האמונה האמתית; ואמנם אין המלה הערבית הזאת מגזרת שָׁלוֹם (כדעת גיז׳ בלעקסיקון), אלא מפעל השלים, בארמי הַשְׁלִים, שענינו מסירה, כמו השלם קדם אלה ירושלם (עזרא ז׳ י״ט), וכן וה׳ הסגירם תרגם אנקלוס וה׳ אשלימינון, וכן בתלמוד ואשלמיה לר׳ שמעון בן איסי בן לקוניא (ב״מ דף פ״ה), והדר משלימנא ליה לדומה (חגיגה ה׳; וכן ברש״י (שמות י״ד י״ט) ויסע עמוד הענן, כשחשכה והשלים עמוד הענן את המחנה לעמוד האש; וכן במדרש רבה הוא עשנו ולו אנחנו,

senz'alcuno che dica: restituisci. (23) Chi tra voi, (o nazioni,) avrebbe prestato attenzione a ciò; avrebbe ciò ascoltato, ed avrebbe compreso l'avvenire? (24) Chi è ch'espose Giacobbe al saccheggio, ed Israel a depredatori? Non altri ch'il Signore, verso del quale abbiamo peccato, del quale non hanno voluto seguire le vie, ed alla cui legge non hanno ubbidito. (25) Ond'egli versò su di loro l'ira, il suo sdegno, e guerra potente; e (l'ira sua) li pose in fiamme tutto all'intorno pria che se n'avvedessero, ed arse in mezzo ad essi, innanzi che vi ponesser mente.

פירשו מוכרח במקום סמוך, חמת אפו, ורד"ק ורוז"ו חמת אפו, או בחמה אפו, ואין צורך, כי באמרו וישפוך עליו חמה הכוונה שפך עליו אש וחמימות, ואח"כ פירש כי האש הוא אפו. ותלהטהו, החמה. לא המלחמה כרד"ק ורוז"ו וג"ז, כי אין המלחמה מלהטת. אך חמה היא לי חמימות ואש, וכן חרון, וע"כ אמר תשלח חרונך יאכלמו כקש, שלא היה לו ענין אם לא שמלת חרון ענינה כענין אש. ותלהטהו מסביב ולא ידע, תחלה אחזה האש פתאום בסביבותיו, קודם שיכיר בדבר, ואח"כ בערה גם בתוכו פתאום קודם שיבין. ולא ידע ולא ישים על לב, מליצות כפולות, והכוונה פתאום, כמו המעתיק הרים ולא ידעו (איוב ט' ה').

XLIII.

(1) Or dunque, dice così il Signore, il tuo Creatore, o Giacobbe, il tuo organizzatore, o Israel: Non temere, poichè io sono il tuo Goël; ti chiamai per nome (ti elessi), e mio tu sei. (2) Se passerai per

ס"ה ה'), אני קדוש לך, ואיננו לו עתיד. אגאל אותך, כדעת המפרשים כלם, שא"כ מה ענין קראתי בשמך לי אתה, שלא יתכן לפרשו לעתיד, ולפי דרכי הענין מבואר מאד, כי הוא מפרש מהיכן נהיה האל גואלם של ישראל, והוא מפני שקראם בשם, כלומר שבחר בהם (כמו ראה קראתי בשם בצלאל) והם לו, ונעשו עמו. (ב) כי תעבור במים וגו'

מְשִׁסָּה וְאֵין־אֹמֵר הָשַׁב׃ (כג) מִי בָכֶם יַאֲזִין זֹאת יַקְשִׁב
וְיִשְׁמַע לְאָחוֹר׃ (כד) מִי־נָתַן לִמְשׁוֹסָּה (למשיסה ק׳) יַעֲקֹב
וְיִשְׂרָאֵל לְבֹזְזִים הֲלוֹא יְהוָה זוּ חָטָאנוּ לוֹ וְלֹא־אָבוּ בִדְרָכָיו
הָלוֹךְ וְלֹא שָׁמְעוּ בְּתוֹרָתוֹ׃ (כה) וַיִּשְׁפֹּךְ עָלָיו חֵמָה אַפּוֹ וֶעֱזוּז
מִלְחָמָה וַתְּלַהֲטֵהוּ מִסָּבִיב וְלֹא יָדָע וַתִּבְעַר־בּוֹ וְלֹא־יָשִׂים
עַל־לֵב׃

לבית כלא. (כג) מי בכם, כנגד האומות מדבר, מי היה בכם שבהיות ישראל בגלות היה מאזין זאת אם היה אדם אומרה אליו, ומי היה בכם שיקשיב, ומתוך כך ישמע לאחור, יבין מה אחרית דבר, כטעם לו חכמו ישכילו זאת יבינו לאחריתם, איכה ירדף אחד אלף ושנים יניסו רבבה אם לא כי צורם מכרם, אף כאן מי בכם היה מאזין אם היו אומרים לו מי נתן למשיסה יעקב הלא ה׳ זו חטאנו לו, ומתוך כך יבין לאחור וידע כי עתיד ה׳ לגאול את בניו ולנקום נקמתם. והמפרשים כלם פירשו מי בכם על ישראל. (כד) זו חטאנו לו, הל״ל חטא, אלא שרצה הנביא לשתף עצמו עמהם. זו, ענינו אשר, כמו די בארמית בחלוף דל״ת בזי״ן ככתוב, ובחלוף יו״ד בוי״ו, כמו פְּעִיל בארמית, פָּעוּל בעברית. (כה) חמה אפו, חמה שהיא אפו, אפו הוא פירוש חמה, ורא״בע וג״י

מג.

(א) וְעַתָּה כֹּה־אָמַר יְהוָה בֹּרַאֲךָ יַעֲקֹב וְיֹצֶרְךָ יִשְׂרָאֵל
אַל־תִּירָא כִּי גְאַלְתִּיךָ קָרָאתִי בְשִׁמְךָ לִי־אָתָּה׃ (ב) כִּי־תַעֲבֹר

(א) ועתה, מחובר לענין שלמעלה, והיא נחמה לישראל בגלות בבל. בראך ויוצרך, אין הכוונה על בריאת העולם, אלא על עשיית ישראל לעם. גאלתיך, אני גואל שלך, דרך משל, כמו שהגואל פודה קרובו משעבוד, ולפיכך אמר אחר זה נתתי כפרך מצרים שאין ענין לו בזולת המשל הזה. גאלתיך, אני גואל שלך, כמו כי קדשתיך (למטה

l'acqua, m'avrai teco; se per fiumi, essi non t'affogheranno: se andrai nel fuoco, non ti scotterai, la fiamma non arderà in te. (3) Perciocchè, Io, il Signore, sono il tuo Dio; Io, il Santo d'Israel, sono il tuo Goël: darei pel tuo riscatto l'Egitto, Cush e Saba darei per te. (4) Tanto mi sei caro e pregiato, e tanto io t'amo, ch'io darei altr' uomini per te, ed altre nazioni per la tua vita. (5) Non temere, imperciocchè teco son io: dall'oriente farò venire la tua prole, e dall'occidente ti raccoglierò. (6) Dirò al settentrione: « Dà fuori » — ed al mezzodì: « Non trattenere: reca » i miei figli da lungi, e le mie figlie dall' estremità » della terra; (7) Queglino tutti che portano il nome » di miei, ed i quali io a mio onore ho creati, orga- » nizzati e fatti. » (8) (Io voglio) trar fuori un popolo (che apparisce) cieco, sebbene abbia gli occhi; e sordo benchè fornito d'orecchi. (9) Le genti tutte si radunino insieme (a contendere in favore dei loro dèi): ed uniscansi le nazioni. Chi è tra quelli (tra i falsi dèi) che annunciasse tal cosa (i fatti di Ciro), e ci facesse udire oracoli anteriori agli eventi? producano i loro testimonj, in guisa di essere giustificati; i quali (testimonj) odano (le loro asserzioni) e dicano: È vero. (10) Voi stessi, (o popoli,) dice il Signore, siete miei

בני ובנותי הם כל הנקראים בשמי, המתיחסים אלי בהיותם עם ה׳, כמו רק יקרא שמך עלינו (למעלה ד׳ א׳) שיאמרו אשת פלוני היא זו. ולכבודי בראתיו, והם העם אשר בראתי ויצרתי ועשיתי לכבודי שתתגלה בהם גדולתי. בראתיו יצרתיו עשיתיו, הכל על תקון האומה, כמו הוא עשך ויכוננך. (ח) הוציא, רוצה אני להוציא. עם עור ועינים יש, כטעם מי עור כי אם עבדי (למעלה מ״ב י״ט). (ט) כל הגוים נקבצו יחדו, חוזר להתוכח עם עובדי האלילים. נקבצו יחדו, כלם באים לריב עמי. ויאספו לאמים, אינני ירא מהמונם, אך זה חפצי שיאספו כלם. מי בהם יגיד זאת. מי בהם שמגיד ענייני כרש וראשונות ישמיענו, מי בהם שישמיענו נבואות הקודמות למעשה. וישמעו ויאמרו אמת. יביאו עדים שהם (האלילים) הגידו העתידות קודם היותן, ואותם עדים בשמעם דבריהם של האומות וטענותם יאמרו אמת הוא מה שהמה אומרים (תלמידי חביבי החכם יח״ף ז״ל). (י) אתם

במים אתך אני ובנהרות לא ישטפוך כי תלך במו אש לא
תכוה ולהבה לא תבער בך׃ (ג) כי אני יהוה אלהיך קדוש
ישראל מושיעך נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתיך׃ (ד)
מאשר יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך ואתן אדם תחתיך
ולאמים תחת נפשך׃ (ה) אל תירא כי אתך אני ממזרח אביא
זרעך וממערב אקבצך׃ (ו) אמר לצפון תני ולתימן אל
תכלאי הביאי בני מרחוק ובנותי מקצה הארץ׃ (ז) כל הנקרא
בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו׃ (ח) הוציא עם
עור ועינים יש וחרשים ואזנים למו׃ (ט) כל הגוים נקבצו
יחדו ויאספו לאמים מי בהם יגיד זאת וראשנות ישמיענו
יתנו עדיהם ויצדקו וישמעו ויאמרו אמת׃ (י) אתם עדי נאם

משל לכל מיני הרעה בשובם מגלות בבל. (ג) כי אני ה׳ אלהיך הכוונה בלא ספק כנגד הכנויה, אני הנקרא ה׳ אני הוא אלהיך, כלומר מושיעך, ופירש ואמר אני קדוש ישראל אני הוא מושיעך. נתתי כפרך, להיות גואל שלך, אם הייתי צריך לפדות אותך בנתינת עם אחר, הייתי נותן תחתיך גוים גדולים ועצומים ועשירים, מאשר יקרת בעיני. נתתי, הייתי נותן, כמו כהדום הייכו לעמורה דמינו, לו החייתם אותם לא הרגתי אתכם (שופטים ח׳ י״ט), והמפרשים כלם פירשו הענין כפשוטו, הנתם לשעבר והנתם לעתיד. כוש, לדעת בני בכורי ז״ל היא הארץ הנקראת אצל הקדמונים Meroë, והיא בין מצרים ובין אביסיניאה, ונקראת עתה Nubia וסבא היא אביסיניאה. (ד) ואתן, הייתי נותן, והו״ו יתרה או לתשובת התנאי, כמו אם תלכי עמי והלכתי (שופטים ד׳ ח׳). (ה) ממזרח אביא זרעך, אע״פ שהוא מזכיר ארבע רוחות השמים, אין הכוונה אלא על גלות בבל, אלא שהיתה מלכות בבל גדולה, ופשטה ממשלתה בארצות רבות. ואולי נתפזרו ישראל בימי גלותם בארצות רחוקות זו מזו; וכבר ראינו (למעלה כ״ד ד׳ וכ״ו י״ח) כי בבל להתפשטות ממשלתה נקראה בשם תבל. (ו) אמר לצפון תני ולתימן אל תכלאי, ומה שאנו רואים שלא חזרו כלם ולא רובם, לא היה זה רק מרצון נפשם, אך החזרה היתה אפשרית לכלם, ולא היה להם מונע מן החוץ. (ז) כל הנקרא בשמי, הוא פירוש בני ובנותי שזכר כלומר

testimonj, ed il servo che ho eletto; in guisa che potete conoscere, e credermi, e comprendere ch' io son Dio; e che prima di me non ha esistito alcun Dio, nè dopo di me esisterà. (11) Io, io son il Signore; nè oltre a me havvi chi salvar possa. (12) Io stesso annunzio, e salvo, e pubblico l'accaduto; nè havvi tra voi alcuno (che a queste cose sia) estraneo; voi stessi siete i miei testimonj, dice il Signore, ed io sono Iddio. (13) Ed io anzi eternamente esisto, nè dalla mia mano v'è chi salvar possa altrui; io opero, e l'opera mia chi impedirebbe? (14) Dice così il Signore, il vostro liberatore, il Santo d'Israel: Per amore di voi, cui avrò mandati in Babilonia, farò calare le sbarre tutte, e dei Caldei cangiarsi in lutto il canto. (15) Io, il Signore, sono il vostro Santo; io il Creatore d'Israel sono il vostro Re. (16) Dice così il Signore: Quegli che altra volta fece strada nel mare, e sentiero in forti acque. (17) Quegli che trasse fuori cocchi e cavalli,

כן מים, אחר כל זמן שיהיה. (יד) **למענכם שלחתי בבלה.** המפרשים פירשו אשלח כרש או פרס ומדי על בבל, ויקשה, כי לא הזכיר אפילו ברמז מי הם המשולחים, ול"נ למענכם ישראל אשר אשלח אתכם בגולה לבבל. **והורדתי בריחים כלם.** לשון בריח ודלתים (ראב"ע ודון יצחק), למענכם אוריד בריחי בבל שהייתם משועבדים בתוכה, וכמו שאמר על כרש דלתות נחושה אשבר ובריחי ברזל אגדע; ורד"ק רוזו וגיזו פירשו אוריד אנשי בבל בורחים. **וכשדים באניות רנתם.** ואהפוך רנת הכשדים לתאניה ואניה (איכה ב' ה' וישעיה כ"ט ב'), כי אנשי בבל היו שמחים וחוגגים בלילה ההוא אשר בא חיל כרש בעירם; וטעם הבי"ת, כמו כבודם בקלון אמיר (הושע ד' ז'), לא יחליפנו ולא ימיר אותו טוב ברע או רע בטוב; והמפרשים כלם פירשו לפי הנקוד אניות לשון ספינות, שיברחו הכשדים באניותם אשר היו שמחים בהן מתחלה, ולא מצאנו בשום מקום בנביאים שיזכירו ספינות אצל בבל. (טו) **בורא ישראל,** שעשה אותם לגוי אחד בארץ, והמקרא הזה עד על יושר פירושי בשאר מקומות שהזכיר בריאה ויצירה אצל ישראל, שאין הכוונה על בריאת שמים וארץ. (טז) **הנותן בים דרך,** ביציאת מצרים (רש"י רד"ק דון יצחק רוזי וגיזו). **ובמים עזים,** כמו שמצאנו מפורש: ואת רודפיהם השלכת במצולות כמו אבן במים עזים (נחמיה ט' י"א). (יז) **המוציא רכב וסוס,** שהוציא מצרים על ישראל למלחמה ברכבו ובפרשיו. **חיל ועזוז,**

יְהוָה וְעַבְדִּי אֲשֶׁר בָּחָרְתִּי לְמַעַן תֵּדְעוּ וְתַאֲמִינוּ לִי וְתָבִינוּ
כִּי־אֲנִי הוּא לְפָנַי לֹא־נוֹצַר אֵל וְאַחֲרַי לֹא־יִהְיֶה׃ (יא) אָנֹכִי
אָנֹכִי יְהוָה וְאֵין מִבַּלְעָדַי מוֹשִׁיעַ׃ (יב) אָנֹכִי הִגַּדְתִּי וְהוֹשַׁעְתִּי
וְהִשְׁמַעְתִּי וְאֵין בָּכֶם זָר וְאַתֶּם עֵדַי נְאֻם־יְהוָה וַאֲנִי־אֵל׃ (יג)
גַּם־מִיּוֹם אֲנִי הוּא וְאֵין מִיָּדִי מַצִּיל אֶפְעַל וּמִי יְשִׁיבֶנָּה׃ (יד)
כֹּה־אָמַר יְהוָה גֹּאַלְכֶם קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל לְמַעַנְכֶם שִׁלַּחְתִּי בָבֶלָה
וְהוֹרַדְתִּי בָרִיחִים כֻּלָּם וְכַשְׂדִּים בָּאֳנִיּוֹת רִנָּתָם׃ (טו) אֲנִי יְהוָה
קְדוֹשְׁכֶם בּוֹרֵא יִשְׂרָאֵל מַלְכְּכֶם׃ (טז) כֹּה אָמַר יְהוָה הַנּוֹתֵן
בַּיָּם דָּרֶךְ וּבְמַיִם עַזִּים נְתִיבָה׃ (יז) הַמּוֹצִיא רֶכֶב־וָסוּס חַיִל

עדי, אתם האומות שאמר עליהם כל הגוים נקבצו יחדו, אשר שמעתם את אשר הגדתי על כרש, תהיו גם אתם עדי. ועבדי, ישראל, כי להם נאמרו ונמסרו הנבואות. למען תדעו, באופן שאתם יכולים לדעת כי אני הוא האל, ואמר כי אני הוא, כי הויכוח היה אם הוא האל, או אם אלילי העמים הם האלהים, והנה עתה יבינו כי הוא האל. לפני לא נוצר אל, היל"ל לא היה אל ואומר נוצר לרמוז כי כל שאר האלהים הם ברואים ונוצרים, ואין אחד מהם מחויב המציאות (ראב"ע); והמפרשים כלם פירשו אתם עדי על ישראל. וחלילה שיאמר לישראל למען תדעו ותאמינו לי, כאלו מתחלה לא היו מאמינים באלהותו, ובכל הפרשיות האלה הוא מתוכח עם הגוים, ולא הזכיר אפילו ברמז שהיו גם ישראל עובדי ע"ז, כמו שבאמת לא היו ישראל עובדים אלילים בזמן גאולת בבל. ועיין למטה מ"ד ו'. (יב) אנכי הגדתי והושעתי והשמעתי, עתה מחזיר פניו לישראל, ואמר להם אני הוא שהגדתי הענין קודם היותו, ואני הוא שהוצאתיו לפעל והושעתי אתכם, ואני השמעתי לכם הענין (בס' ישעיה). ואין בכם זר, לא היה בכם זר מלדעת הדבר (מצודת דוד). והמפרשים כלם פירשו אין בכם אל זר. ולדעת תלמידי מוה"רר א"ח ריג'יו, לא נושע עמכם שום זר שאיננו מישראל, כי לישראל לבדם היתה התשועה מיוחדת, וזו ראיה כי אני הוא המושיע. (יג) גם מיום, פירשו המפרשים מהתחלת הזמן, ול"נ שהוא לו כולל הבחינות בבחינת הזמן העתיד, וכן נ"ל פירוש מה שכתוב בסוף יחזקאל ושם העיר מיום ה' שמה, שם העיר יהיה זה, לנכח ה' שמה, והוראת המ"ם כטעם אחר, כמו יחיינו מיומים אחר שני ימים (ועיין למעלה כ"ד כ"ב).

e gente valorosa e forte; indi fece sì che tutti egualmente giacessero, senza più rialzarsi; rimanessero estinti, spenti qual lucignolo. (18) Non rammentate le cose passate, non considerate le antiche. (19) Io son per fare una cosa nuova: ella è per spuntare quasi da terra: voi ben la riconoscerete: Farò persino strada nel deserto, fiumi nella solitudine. (20) In guisa che abbiano ad onorarmi le stesse fiere selvagge, i sciacali e gli struzzi; mentre porrò nel deserto acqua, fiumi nella solitudine, per somministrar da bere al mio popopolo prediletto. (21) A quel popolo ch'io mi son formato, perchè avesse a celebrare le mie lodi. (22) Tu però, o Giacobbe, non m'hai nemmeno invocato: anzi ti mostrasti stanco di me, o Israel. (23) Non mi recasti i tuoi agnelli in olocausto, nè m'onorasti coi tuoi sacrifizj: io non t'aggravai con offerte farinacee, non ti stancai coll'(ardermi) olibano. (24) Non hai per me acquistato coll'argento calamo odoroso, nè mi satollasti coll'adipe delle tue

---

עם העולים מן הגולה, ומוכיחם, כי אע"פ שגאלם לא נאמנו לו, כי לקחו נשים נכריות, ולא העמידו העבודה על מכונה בבית המקדש, כי האריכו כי נחמיה (י') הוצרך להביא את העם בשבועה ללכת בתורת משה ולהספיק מעות לצורך העבודה, ולתת התרומות והמעשרות והבכורות והבכורים. והמפרשים פירשו על ע"ז שעבדו קודם החרבן, או בימי אחז; אמנם אין כאן שום רמז על עבודת אלילים; ורא"בע (ואחריו ג'יזו) אמר לא אותי קראת בגלות בבל, וכבר תפשו דון יצחק כי מה טעם וזבחיך לא כבדתני, ואיך יזבחו זבחים בבבל? יגעת בי, עשית עצמך כאלו יגעת וכלאית כשוא עבודתי. (כג) לא העבדתיך במנחה, אין הכוונה לא צויתיך להביא לי מנחה, אלא לא הייתי אני סבה שתשתעבד להביא לפני מנחות הרבה, כי לא הבאת אותן לי, וכן לא הוגעתיך, לא הייתי סבה שתתיגע בשבילי, כי לא הבאת לי לבונה, וכמו שמפרש למעלה ולמטה; ואולי בחר במליצה זו העבדתיך והוגעתיך כדי לומר אח"כ לי מתנגד העבדתני והוגעתני. (כד) לא קנית — קנה, לשון הנופל על הלשון (ג'יזו), והנה רש"י כתב לא קנית לי בכסף קנה לקטורת, ורד"ק כתב הוא קנה בשם שיהיה בקטורת, וזה קשה, כי קנה בשם לא נזכר בקטורת, אלא בשמן המשחה (שמות ל' כ"ג). אבל רש"י נתכוון לפיטום הקטרת הנמנה בדברי חז"ל, ושם נזכר קנה וקנמון, ואולי כבר קודם ישעיה התקינו

וָעִזּוּז יַחְדָּו יִשְׁכְּבוּ בַּל־יָקוּמוּ דָּעֲכוּ כַּפִּשְׁתָּה כָבוּ׃ (יח) אַל־
תִּזְכְּרוּ רִאשֹׁנוֹת וְקַדְמֹנִיּוֹת אַל־תִּתְבֹּנָנוּ׃ (יט) הִנְנִי עֹשֶׂה חֲדָשָׁה
עַתָּה תִצְמָח הֲלוֹא תֵדָעוּהָ אַף אָשִׂים בַּמִּדְבָּר דֶּרֶךְ בִּישִׁמֹן
נְהָרוֹת׃ (כ) תְּכַבְּדֵנִי חַיַּת הַשָּׂדֶה תַּנִּים וּבְנוֹת יַעֲנָה כִּי־נָתַתִּי
בַמִּדְבָּר מַיִם נְהָרוֹת בִּישִׁמֹן לְהַשְׁקוֹת עַמִּי בְחִירִי׃ (כא) עַם־
זוּ יָצַרְתִּי לִי תְּהִלָּתִי יְסַפֵּרוּ׃ (כב) וְלֹא־אֹתִי קָרָאתָ יַעֲקֹב כִּי־
יָגַעְתָּ בִּי יִשְׂרָאֵל׃ (כג) לֹא־הֵבֵיאתָ לִּי שֵׂה עֹלֹתֶיךָ וּזְבָחֶיךָ לֹא
כִבַּדְתָּנִי לֹא הֶעֱבַדְתִּיךָ בְּמִנְחָה וְלֹא הוֹגַעְתִּיךָ בִּלְבוֹנָה׃ (כד)
לֹא־קָנִיתָ לִּי בַכֶּסֶף קָנֶה וְחֵלֶב זְבָחֶיךָ לֹא הִרְוִיתָנִי אַךְ

ובאנשי חיל וכח. **יחדו ישכבו**, ופתאום עשה שיטבעו בים. **דעכו**,
לו כבו, ודעת בעל אוצר השרשים בהפך, שענינו הרבות השלהבת זמן
מועט, כדרך הנר הקרוב לכבות. וכ״ע. (יח) **אל תזכרו ראשונות**,
אחר שהזכיר יציאת מצרים, אמר אין צורך להזכיר הקדמוניות כי הנני
עושה חדשה, וכטעם ולא יאמרו עוד חי ה׳ אשר העלה את בני ישראל
מארץ מצרים, כי אם חי ה׳ אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל
מארץ צפונה (ירמיה כ״ג ז׳ וח׳). (יט) **עתה תצמח**, אמר עתה, כי
הנביא משים עצמו כמדבר בזמן הגאולה, וטעם הצמח כאלו תצמח
פתאום מן הקרקע, שלא תעלה על לב אדם בטרם תבא, וכטעם כי
לא יצא מעפר און ומאדמה לא יצמח עמל (איוב ה׳ ו׳), הנה איש צמח
שמו ומתחתיו יצמח (זכריה ו׳ י״ב), וכן למטה אז יבקע (פתאום) כשחר
אורך וארוכתך מהרה תצמח (נ״ח ח׳). **הלוא תדעוה**, תכירו כלכם
כי חדשה היא ויד ה׳ עשתה זאת. **אף אשים במדבר דרך**, דרך
משל, כמו שאמר למעלה והולכתי עורים בדרך לא ידעו, והטעם כי גם
גאולת בבל תהיה כפלאת כענין יציאת מצרים, כי מלך נכרי יפיל ארצה
מלכות בבל התקיפה, ואח״כ ישחרר את ישראל. (כ) **תכבדני חית
השדה**, הכל משל, כי אחר שאמר אשים במדבר דרך בישימון נהרות,
אמר כי החיות השוכנות במדבר תשמחנה, כי גם הן לא יחסרו עוד
מים לשתות (רד״ק). (כא) **עם זו יצרתי לי**, חוזר למעלה, להשקות
עמי בחירי, העם אשר יצרתי לי למען יספרו תהלתי. **זו**, כמו אשר,
עיין למעלה מ״ב כ״ד. (כב) **ולא אותי קראת יעקב**, עכשו מדבר

vittime: ma sì m'aggravasti co' tuoi trascorsi, mi stancasti co' tuoi peccati. (25) Io, io sono per cancellare le tue colpe in riguardo di me stesso (senz' attendere che tu ne faccia l'espiazione coi sacrifizj), e de' tuoi trascorsi non voglio più ricordarmi. (26) Richiama pure alla mia memoria (i tuoi meriti, se ne hai), ragioniamo insieme: fa tu la narrazione, onde tu possa aver ragione (cioè vincer la causa). (27) Il tuo Patriarca peccò, ed i tuoi intercessori si ribellarono contro di me. (Isaia, dopo aver predetta l'emigrazione degli Israeliti in Babilonia, ed il loro ritorno in patria, rimprovera quì i sacerdoti di quel tempo, alcuni dei quali, e dei figli stessi del sommo sacerdote, quì detto *Primo Padre*, avevano preso donne straniere). (28) Ond' io dovrei dichiarar profani i sacri Capi; ed abbandonare Giacobbe all' eccidio, ed Israel agli oltraggi.

נשים נכריות (עזרא י' י"ח). **ומליציך**, הם שאר הכהנים המכפרים בעד כל קהל ישראל, ורבים מהם נשאו נשים נכריות; והעד על אביך, שאומר אח"כ ואחלל שרי קדש. (כח) **ואחלל**, איננו עבר, כי הוי"ו פתוחה לא קמוצה (רד"ק) והפתח עומד במקום שוא, בעבור החטף שאחריו, והנה היא וי"ו החבור ולא וי"ו ההפוך, והכוונה ראוי היה לי שאחלל שרי קדש, הם הכהן הגדול ובניו, אלא שאני מוחה פשעיך למעני. ורוזי וגיזי פירשו לי עבר ממש. ובד"ה א' כ"ד הם נקראו ראשי משמרות הכהונה בשם שרי קדש.

XLIV.

(1) Or dunque odi, Giacobbe, mio servo; Israel, mio prediletto. (2) Dice così il Signore, il tuo facitore e tuo organizzatore sin dal ventre (cioè dai primordj della nazione), il quale t' ha sempre assistito: Non temere, mio servo, Giacobbe, Jesciurun, mio pre-

ושכרמזתי בו גם כן הוראת ישר. ורוזי מפרש מאשר, משרש ישר בערבי שהוא לשון אשר ולא נמצא עוד רק בשלשה מקומות. וישמן ישרון, ויהי

הֶעֱבַדְתַּנִי בְּחַטֹּאותֶיךָ הוֹגַעְתַּנִי בַּעֲוֹנֹתֶיךָ׃ (כה) אָנֹכִי אָנֹכִי הוּא
מֹחֶה פְשָׁעֶיךָ לְמַעֲנִי וְחַטֹּאתֶיךָ לֹא אֶזְכֹּר׃ (כו) הַזְכִּירֵנִי נִשָּׁפְטָה
יָחַד סַפֵּר אַתָּה לְמַעַן תִּצְדָּק׃ (כז) אָבִיךָ הָרִאשׁוֹן חָטָא וּמְלִיצֶיךָ
פָּשְׁעוּ בִי׃ (כח) וַאֲחַלֵּל שָׂרֵי קֹדֶשׁ וְאֶתְּנָה לַחֵרֶם יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל
לְגִדּוּפִים׃

להכנים בקטרת קנה וקנמון. וכן בירמיה (ו כ) שנאמר למה זה לי לבונה משבא תבא וקנה הטוב מארץ מרחק. ורד״ק אולי כתב קנה בושם מפני שכן מלא בתרגום יונתן ולא נתכוון לקנה בשם הנזכר בתורה. (כה) אנכי אנכי הוא. אתה חטאת לי, וגם לא הבאת לי זבחים ומנחה לכפר על חטאיך, ואע״פ כן אני רוצה למחותם למעני ולכבוד שמי. (כו) הזכירני, מה שעבר, כי באמת לא עשית צדקות אלא חטאות, וכבר אמרתי כי חטאתיך לא אזכור; ואמנם אני מרשה אותך להזכירני אם אולי גם צדקותיך שכחתי. (כז) אביך הראשון, יש אומרים אדם הראשון, וי״א אברהם, וי״א ירבעם, וי״א שאול, וכל אלה רחוקים מענין הפרשה; ורוזו פירש החשובים שבעם והכהנים; וגיזי פירש קדמוניך. ול״נ שהכוונה על הגדול באומה בימי שובם מהגלות, אותו שהיה ראוי להקרא אב לישראל וראשון להם במעלה. והוא יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול, והוא שכ׳ עליו ראה העברתי מעליך עונך וקנת מבניו לקחו

מד

(א) וְעַתָּה שְׁמַע יַעֲקֹב עַבְדִּי וְיִשְׂרָאֵל בָּחַרְתִּי בוֹ׃ (ב) כֹּה־
אָמַר יְהוָה עֹשֶׂךָ וְיֹצֶרְךָ מִבֶּטֶן יַעְזְרֶךָּ אַל־תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב

(ב) ויצרך מבטן, אשר כונן אותך משעה שיצאת לאויר העולם, כלומר משעה שהיית לעם. יעזרך, שהיה תמיד עוזר אותך. וישרון, אומרים כי תוספת אותיות ו״ן דרך חביבות, כמו צוארון (באחד ענק מצורניך), וגיזי מוסיף כי הוא מן ישראל, ועקרו ישראלון

diletto. (3) Come versare io soglio l'acqua sopra il sitibondo suolo, ed acque correnti sulla terra arida; verserò il mio favore sulla tua progenie, e la mia benedizione sui tuoi discendenti. (4) Cresceranno in mezzo all'erba, come salci presso rivi d'acqua. (5) Questi dirà: io sono del Signore, e quegli professerà il nome di Giacobbita; ed un altro si sottoscriverà al Signore (obbligandosi di osservarne le leggi, Neemia X), e l'epiteto si darà d'israelita. (6) Dice così il Signore, Re d'Israel e suo liberatore, il Signore Dio Sabaot: Io sono il primo ed io son l'ultimo, nè fuor di me havvi altro Dio. (7) E chi è mai che, com'io fo, annunciasse (l'avvenire)? (S'ei v'è) la narri e la presenti (la fatta predizione). (Chi è dico, o chi fu mai) da quando esiste, costituito da me, alcun antichissimo popolo, il quale le cose future, e quelle (almeno) che stanno per arrivare, gli annunciasse (a quel qualunque

---

ראשון ואת אחרונים אני הוא, וגם לא יתכן לפרש לענין היחידות, אלא לענין הנצחיות, וכן כאן אחר שאמר אני ראשון ואני אחרון אמר ומי כמוני יקרא, כמו שאמר למעלה קורא הדורות מראש. (ז) **ומי כמוני יקרא**, ומי הוא האלוה שיקרא העתידות כמו שאני עושה? **יקרא**, כמו קורא הדורות מראש (למעלה מ״א ד׳). **ויגידה ויערכה לי**, כענין מאמר מוסגר, אם יש אלוה שיקרא העתידות, יבא ויגיד ויערוך לפני נבואתו (ג״ז). **משומי עם עולם**, מי כמוני אלוה שיקרא העתידות מאז יש בעולם עם קדמון, כלומר גם אצל הגוים היותר קדמונים מי הוא האל אשר כמוני יקרא; ואמר משומי, כי אין עם בארץ בלתי אם ה׳ עשהו ויכוננהו; ואחר שאין אומה בלתי אם אני כוננתיה, לפיכך אין בלעדי שיוכל לדעת ולהגיד מה שעתיד לבא על האומות. וג״ז פירש על ישראל משעה שנבחר אברהם, אמנם אין ענין לזה במקום הזה, גם הלא משומי עמי מעולם. **ואתיות ואשר תבאנה**, לדעת רד״ק ורוזי העתידות לבא בזמן קרוב או בזמן רחוק; ותלמידי החכם יח״ף זצ״ל בסוף פירושו למיכה כתב כי שרש אתה מורה נסיעת דבר ממקומו או הליכתו להגיע למקום אחר, ושרש בוא מורה ההגעה אל המקום ההוא; ולפי זה יהיה הענין בהפך, האותיות הן העתידות הרחוקות, שהן כאלו עדיין אינן בדרך, ואשר תבאנה הן הקרובות שכבר הן בדרך, ואינן מחוסרות אלא להגיע אלינו; והנה אמר שיקומו ויגידו העתידות הרחוקות, או לפחות יגידו הקרובות. וכ״ל

וִישֻׁרוּן בָּחַרְתִּי בוֹ׃ (ג) כִּי אֶצָּק־מַיִם עַל־צָמֵא וְנֹזְלִים עַל־יַבָּשָׁה
אֶצֹּק רוּחִי עַל־זַרְעֶךָ וּבִרְכָתִי עַל־צֶאֱצָאֶיךָ׃ (ד) וְצָמְחוּ בְּבֵין
חָצִיר כַּעֲרָבִים עַל־יִבְלֵי־מָיִם׃ (ה) זֶה יֹאמַר לַיהוָה אָנִי וְזֶה
יִקְרָא בְשֵׁם־יַעֲקֹב וְזֶה יִכְתֹּב יָדוֹ לַיהוָה וּבְשֵׁם יִשְׂרָאֵל יְכַנֶּה׃
(ו) כֹּה־אָמַר יְהוָה מֶלֶךְ־יִשְׂרָאֵל וְגֹאֲלוֹ יְהוָה צְבָאוֹת אֲנִי רִאשׁוֹן
וַאֲנִי אַחֲרוֹן וּמִבַּלְעָדַי אֵין אֱלֹהִים׃ (ז) וּמִי־כָמוֹנִי יִקְרָא וְיַגִּידֶהָ
וְיַעְרְכֶהָ לִי מִשּׂוּמִי עַם־עוֹלָם וְאֹתִיּוֹת וַאֲשֶׁר תָּבֹאנָה יַגִּידוּ לָמוֹ׃

בישרון מלך, אין כאל ישרון. (ג) כי אצק, כמו שאני יוצק, וכן כי יבעל בחור בתולה (למטה ס"ב ה'). על צמא, על קרקע או על שדה צמא. רוחי, השגחתי וברכתי כמו למעלה ל"ב ט"ו. (ד) וצמחו בבין חציר, משל על הצלחתם שתגדל מהר כמו החציר, ותגדל הרבה כמו ערבי נחל. והנה אמר שיצמחו בתוך החציר כאלו הם עצמם חציר הזרוע באדמה וצומח וגדל מיום אל יום, אבל צמיחתם תגבה למעלה לא כמו חציר אלא כערבים על יבלי מים (וקרובין לזה דברי רד"ק). בי"ת בבין כבי"ת בתוך כי תָּוֶךְ ובֵין הם שמות המורים מה שהוא באמצע (ומזה איש הבינים, ש"א י"ז ד') ואין אומרים תוך להוראת בתוך, אבל אומרים בֵּין להוראת בְּבֵין, וכאן אמר בְּבֵין, והוא הנכון. אע"פ שאיננו לפי המנהג. ובת"נך גדול רע"ח ובקצת ספרים אחרים כתוב כבין, וכן היה קורא ראב"ע (עיין מנחת ש"י), ואינו אלא טעות. (ה) זה יאמר לה' אני, רוזי וגיזי פירשו על שאר האומות שיתחברו לישראל לעבוד את ה', ואין זה מענין הפרשה, כי אמר וברכתי על צאצאיך, ולדעתי הכוונה על השבועה שנשבעו בימי נחמיה בכתב ידם (נחמיה י') ללכת בתורת ה'; וטעם וזה יקרא בשם יעקב ובשם ישראל יכנה, על הרחיקם הנשים הנכריות והבדלם ע"י זה מן העמים. ותלמידי משה אליהו קוניאן אומר כי כשיברך ה' את ישראל ויראו עצמם מצליחים בברכתו, אז יתפארו במה שהם עם ה', והיותם בני יעקב וישראל יהיה להם לכבוד ולתפארת תפארה. יכנה, כמו יקרא, כמו למטה אכנך ולא ידעתני. (ו) אני ראשון ואני אחרון, היה כ"ל שאין הכוונה במליצה הזאת על הנצחיות, אלא על היחידות (ומבלעדי אין אלהים), שהוא הראשון בין האלהים והוא ג"כ האחרון, כלומר שאין אלוה זולתו. ועתה (אב תרכ"ג) כ"ל שהמליצה כמשמעה שהאל נמצא בכל זמן ואין ראשון לפניו ואין אחרון אחריו, כי למעלה (מ"א ד') אמר מי פעל ועשה קורא הדורות מראש אני ה'

siasi popolo)? (8) Non v'impaurite, non vi spaventate (cioè non avete a temere che i popoli idolatri possano allegare qualche vera profezia). Già da lungo tempo vi feci udire e v'annunziai (il nome di Ciro, le sue vittorie, ed il suo decreto a favore degl' israeliti), e voi siete i miei testimonj. V'ha egli dunque un Dio fuori di me? e dov'è il potente (il Dio) ch' io non conosca? (9) Coloro fabbrican simulacri che son tutti vanità; e quegli oggetti ad essi preziosi, a nulla possono giovare; ed eglino stessi sono testimonj che (gl'idoli) nulla veggono e nulla sanno; onde dovrebbero arrossire. (10) Chi è (cioè com'è stolto!) colui che pretende fabbricare un Dio, e riveste (d'oro e d'argento) un simulacro, incapace di recare alcun vantaggio? (11) Sì, vergogneranosi (anche) tutt' i suoi colleghi, tuttochè artisti de' più ingegnosi. Raduninsi pur tutti, presentinsi. Resteranno tutti egualmente spaventati e confusi. (12) Il fabbro ferrajo fabbrica la scure, lavora col carbone, e coi martelli le dà la forma; ei la lavora col forte braccio, assiduo a segno da soffrire la fame e perdere le forze, e nemmen bere acqua, e quindi stancarsi. (13) Il falegname stende un filo (sul legno da tagliare, onde formare un idolo), ne segna i

מי יצר אל ופסל נסך, מי הוא העושה לו בידיו אלוה מעץ או מאבן, והוא הנקרא פסל, ואח״כ נותן על הפסל צפוי זהב וכסף (עיין למעלה מ׳ י״ט), כלומר כמה הוא סכל העושה דבר כזה, לבלתי הועיל, שלא יועיל לו מאומה. (יא) הן כל חבריו, של היוצר פסל. וחרשים המה מאדם, יבושו, אע״פ שהם חרשים חכמים יותר משאר בני אדם. יתקבצו כלם, לריב עמי. יפחדו, כנגד אל תפחדו ואל תרהו. (יב) חרש ברזל מעצד, חרש הברזל עושה המעצד לצורך חרש העצים, והמעצד הוא כמין גרזן לכרות עצים (יונתן רד״ק רו״ז ונ״ז). גם רעב ואין כח, כ״כ הוא מתיגע בפעולת המעצד שהוא רעב ואינו זז משם עד השלימו מלאכתו, שאם יניחנה ויאכל יתקרר הברזל (רו״ז) וגם אינו שותה מים, כי יזיקנו להיות גופו חם, ועי״ז כן הוא יעף. (יג) יתארהו. הכנוי חוזר לאליל הנזכר קודם לכן (מי יצר אל). בשרד, רוב הקדמונים פירשו חוט של סיקרא, כמו אדום שהנגר מסמן בו את העץ כדי שיכרות אותו ביושר, וקצת מן האחרונים ועמהם גיזי מפרשים על פי

(ח) אַל־תִּפְחֲדוּ וְאַל־תִּרְהוּ הֲלֹא מֵאָז הִשְׁמַעְתִּיךָ וְהִגַּדְתִּי וְאַתֶּם
עֵדָי הֲיֵשׁ אֱלוֹהַּ מִבַּלְעָדַי וְאֵין צוּר בַּל־יָדָעְתִּי׃ (ט) יֹצְרֵי־פֶסֶל
כֻּלָּם תֹּהוּ וַחֲמוּדֵיהֶם בַּל־יוֹעִילוּ וְעֵדֵיהֶם הֵמָּה בַּל־יִרְאוּ וּבַל־
יֵדְעוּ לְמַעַן יֵבֹשׁוּ׃ (י) מִי־יָצַר אֵל וּפֶסֶל נָסָךְ לְבִלְתִּי הוֹעִיל׃ (יא)
הֵן כָּל־חֲבֵרָיו יֵבֹשׁוּ וְחָרָשִׁים הֵמָּה מֵאָדָם יִתְקַבְּצוּ כֻלָּם יַעֲמֹדוּ
יִפְחֲדוּ יֵבֹשׁוּ יָחַד׃ (יב) חָרַשׁ בַּרְזֶל מַעֲצָד וּפָעַל בַּפֶּחָם
וּבַמַּקָּבוֹת יִצְּרֵהוּ וַיִּפְעָלֵהוּ בִּזְרוֹעַ כֹּחוֹ גַּם־רָעֵב וְאֵין כֹּחַ לֹא־
שָׁתָה מַיִם וַיִּיעָף׃ (יג) חָרַשׁ עֵצִים נָטָה קָו יְתָאֳרֵהוּ בַשֶּׂרֶד

כי אין צורך שיהיו שני השרשים האלה נבדלים בהוראתם בכל מקום, כי כ"ל כי שרש בוא הוא עברי, ושרש אתה הוא ארמי, ומשתמשים בו בשירים ובנבואות לתפארת המליצה; אבל כשהם סמוכים זה לזה כמו כאן ובמיכה ד׳ ח׳, צריך שיהיה קצת הבדל בהוראתם. **יגידו למו**, מי הם האלהים מזמן שיש עם שיגידו לעם את העתידות. (ח) **אל תפחדו**, אומר לישראל אל תפחדו שמא ימצא אחד הגוים אלוה כמוני מגיד עתידות, או שיוכלו להכזיבני באיזה צד שיהיה, באופן שיוכלו להרשיעני בהשפטי עמהם, כי אתם יודעים כי אני מאז השמעתי אתכם העתידות ואתם עדי, ועוד היש אלוה מבלעדי? הלא הדבר ברור לכם שאיננו נמצא, ואין צור שלא ידעתיו, כתרגומו, מאחר שכל תקיף קבל כחו ממני, א"א שימצא צור ותקיף שלא ידעתיו. **תרהו**, לפי ענינו לו פחד, וכן בערבי ורה השתומם מפחד (רוזן וגיזן). **היש אלוה מבלעדי**, השאלה עומדת במקום שלילה, ע"כ אחריה שלילה (על דרך כפל ענין במלות שונות), וכיוצא בזה למטה (מ"ח י"א) כי איך יחל וכבודי לאחר לא אתן, וקרוב לזה מה לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי (מלכים א׳ י"ב י"ו). (ט) **וחמודיהם**, הפסילים שהם חמודים ואוהבים אותם (רד"ק) או העשוים מדברים חמודים, כגון כסף וזהב (אלישע חיים זאמאטו), והוא מפרש בל יועילו, כי הכסף והזהב היה יכול להיות להם לתועלת בכמה פנים. ועכשו שעשו מהם אלילים אי אפשר להם לקבל מהם שום תועלת). **ועדיהם המה**, היוצרים עדים שהפסילים לא יראו ולא ידעו, באופן שהיה להם ליוצריהם להכלם. **ועדיהם המה**, יש ספרים שהוא בזקף, ויש ספרים שהוא ברביע, והוא הנכון, כמו שפירשתי כי בל יראו ובל ידעו דבק למעלה. **ועדיהם המה**, כנגד ואתם עדי. (י)

diletto. (3) Come versare io soglio l'acqua sopra il sitibondo suolo, ed acque correnti sulla terra arida; verserò il mio favore sulla tua progenie, e la mia benedizione sui tuoi discendenti. (4) Cresceranno in mezzo all'erba, come salci presso rivi d'acqua. (5) Questi dirà: io sono del Signore, e quegli professerà il nome di Giacobbita; ed un altro si sottoscriverà al Signore (obbligandosi di osservarne le leggi, Neemia X), e l'epiteto si darà d'israelita. (6) Dice così il Signore, Re d'Israel e suo liberatore, il Signore Dio Sabaot: Io sono il primo ed io son l'ultimo, nè fuor di me havvi altro Dio. (7) E chi è mai che, com'io fo, annunciasse (l'avvenire)? (S'ei v'è) la narri e la presenti (la fatta predizione). (Chi è dico, o chi fu mai) da quando esiste, costituito da me, alcun antichissimo popolo, il quale le cose future, e quelle (almeno) che stanno per arrivare, gli annunciasse (a quel qualunque

---

ראשון ואת אחרונים אני הוא, וגם לא יתכן לפרש לענין היחידות, אלא לענין הנצחיות, וכן כאן אחר שאמר אני ראשון ואני אחרון אמר ומי כמוני יקרא, כמו שאמר למעלה קורא הדורות מראש. (ז) **ומי כמוני יקרא**, ומי הוא האלוה שיקרא העתידות כמו שאני עושה? **יקרא**, כמו קורא הדורות מראש (למעלה מ״א ד׳). **ויגידה ויערכה לי**, כענין מאמר מוסגר, אם יש אלוה שיקרא העתידות, יבא ויגיד ויערוך לפני נבואתו (ג״ז). **משומי עם עולם**, מי כמוני אלוה שיקרא העתידות מאז יש בעולם עם קדמון, כלומר גם אצל הגוים היותר קדמונים מי הוא האל אשר כמוני יקרא; ואמר משומי, כי אין עם בארץ בלתי אם ה׳ עשהו ויכוננהו; ואחר שאין אומה בלתי אם אני כוננתיה, לפיכך אין בלעדי שיוכל לדעת ולהגיד מה שעתיד לבא על האומות. וגיזי פירש על ישראל מטעם שנבחר אברהם, אמנם אין ענין לזה במקום הזה, גם הי״ל משומי עמי מעולם. **ואתיות ואשר תבאנה**, לדעת רד״ק ורוזי העתידות לבא בזמן קרוב או בזמן רחוק; ותלמידי החכם יח״ף זצ״ל בסוף פירושו למיכה כתב כי שרש אתה מורה נסיעת דבר ממקומו או הליכתו להגיע למקום אחר, ושרש בוא מורה ההגעה אל המקום ההוא; ולפי זה יהיה הענין בהפך, האותיות הן העתידות הרחוקות, שהן כאלו עדיין אינן בדרך, ואשר תבאנה הן הקרובות שכבר הן בדרך, ואינן מאוחרות אלא להגיע אלינו; והנה אמר שיקומו ויגידו העתידות הרחוקות, או לפחות יגידו הקרובות. וכ״ל

וישרון בחרתי בו׃ (ג) כי אצק־מים על־צמא ונוזלים על־יבשה
אצק רוחי על־זרעך וברכתי על־צאצאיך׃ (ד) וצמחו בבין
חציר כערבים על־יבלי־מים׃ (ה) זה יאמר ליהוה אני וזה
יקרא בשם־יעקב וזה יכתב ידו ליהוה ובשם ישראל יכנה׃
(ו) כה־אמר יהוה מלך־ישראל וגאלו יהוה צבאות אני ראשון
ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים׃ (ז) ומי־כמוני יקרא ויגידה
ויערכה לי משומי עם־עולם ואתיות ואשר תבאנה יגידו למו׃

בישרון מלך, אין כאל ישרון. (ג) כי אצק, כמו שאני יוצק, וכן כי יבעל בחור בתולה (למטה ס״ב ה׳). על צמא, על קרקע או על שדה צמא. רוחי, השגחתי וברכתי כמו למעלה ל״ב ט״ו. (ד) וצמחו בבין חציר, משל על הצלחתם שתגדל מהר כמו החציר, ותגדל הרבה כמו ערבי נחל. והנה אמר שיצמחו בתוך החציר כאלו הם עצמם חציר הזרוע באדמה וצומח וגדל מיום אל יום, אבל במיתתם תגבה למעלה לא כמו חציר אלא כערבים על יבלי מים (וקרובין לזה דברי רד״ק). בי״ת בבין כבי״ת בתוך כי תָּוֶךְ ובֵין הם שמות המורים מה שהוא באמצע (ומזה איש הבינים, ש״א י״ז ד׳) ואין אומרים תוך להוראת בתוך, אבל אומרים בֵּין להוראת בְּבֵין, וכאן אמר בְּבֵין, והוא הנכון. אע״פ שאיננו לפי המנהג. ובת״נך גדול רע״ח וקצת ספרים אחרים כתוב כבין, וכן היה קורא ראב״ע (עיין מנחת ש״י), ואיננו אלא טעות. (ה) זה יאמר לה׳ אני. רש״י ורד״ק פירשו על שאר האומות שיתחברו לישראל לעבוד את ה׳, ואין זה מענין הפרשה, כי אמר וברכתי על צאצאיך, ולדעתי הכוונה על השבועה שנשבעו בימי נחמיה בכתב ידם (נחמיה י׳) ללכת בתורת ה׳; וטעם וזה יקרא בשם יעקב ובשם ישראל יכנה, על הרחיקם הנשים הנכריות והבדלם ע״י זה מן העמים. ותלמידי משה אליהו קוניאן אומר כי כשיברך ה׳ את ישראל ויראו עצמם מצליחים בברכתי, אז יתפארו במה שהם עם ה׳, והיותם בני יעקב וישראל יהיה להם לכבוד ולצפירת תפארה. יכנה, כמו יקרא, כמו למטה אכנך ולא ידעתני. (ו) אני ראשון ואני אחרון, היה נ״ל שאין הכוונה במליצה הזאת על הנצחיות, אלא על היחידות (ומבלעדי אין אלהים), שהוא הראשון בין האלהים והוא ג״כ האחרון, כלומר שאין אלוה זולתו. ועתה (אב תרכ״ג) נ״ל שהמליצה במשמעה שהאל נמצא בכל זמן ואין ראשון לפניו ואין אחרון אחריו, כי למעלה (מ״א ד׳) אמר מי פעל ועשה קורא הדורות מראש אני ה׳

siasi popolo)? (8) Non v'impaurite, non vi spaventate (cioè non avete a temere che i popoli idolatri possano allegare qualche vera profezia). Già da lungo tempo vi feci udire e v'annunziai (il nome di Ciro, le sue vittorie, ed il suo decreto a favore degl' israeliti), e voi siete i miei testimonj. V' ha egli dunque un Dio fuori di me? e dov'è il potente (il Dio) ch' io non conosca? (9) Coloro fabbrican simulacri che son tutti vanità; e quegli oggetti ad essi preziosi, a nulla possono giovare; ed eglino stessi sono testimonj che (gl'idoli) nulla veggono e nulla sanno; onde dovrebbero arrossire. (10) Chi è (cioè com'è stolto!) colui che pretende fabbricare un Dio, e riveste (d'oro e d'argento) un simulacro, incapace di recare alcun vantaggio? (11) Sì, vergogneranosi (anche) tutt' i suoi colleghi, tuttochè artisti de' più ingegnosi. Raduninsi pur tutti, presentinsi. Resteranno tutti egualmente spaventati e confusi. (12) Il fabbro ferrajo fabbrica la scure, lavora col carbone, e coi martelli le dà la forma; ei la lavora col forte braccio, assiduo a segno da soffrire la fame e perdere le forze, e nemmen bere acqua, e quindi stancarsi. (13) Il falegname stende un filo (sul legno da tagliare, onde formare un idolo), ne segna i

מי יצר אל ופסל נסך, מי הוא העושה לו בידיו אלוה מעץ או מאבן,
והוא הנקרא פסל, ואח"כ נותן על הפסל צפוי זהב וכסף (עיין למעלה
מ' י"ט), כלומר כמה הוא סכל העושה דבר כזה, לבלתי הועיל, שלא
יועיל לו מאומה. (יא) הן כל חבריו, של היוצר פסל. וחרשים המה
מאדם, יבושו, אע"פ שהם חרשים חכמים יותר משאר בני אדם. יתקבצו
כלם, לריב עמי. יפחדו, כנגד אל תפחדו ואל תרהו. (יב) חרש
ברזל מעצד, חרש הברזל עושה המעצד לצורך חרש העצים, והמעצד
הוא כמין גרזן לכרות עצים (יונתן רד"ק רוז' וגיז'). גם רעב ואין
כח, כ"כ הוא מתיגע בפעולת המעצד שהוא רעב ואינו זז משם עד
השלימו מלאכתו, שאם יניחנה ויאכל יתקרר הברזל (רוז') וגם אינו
שותה מים, כי יזיקנו להיות גופו חם, וע"י כן הוא יעף. (יג) יתארהו.
הכנוי חוזר לאליל הנזכר קודם לכן (ומי יצר אל). בשרד, רוב הקדמונים
פירשו חוט של סיקרא, כצבע אדום שהנגר מסמן בו את העץ כדי
שיכרות אותו ביושר, וקצת מן האחרונים ועמהם גיז' מפרשים על פי

(ח) אַל־תִּפְחֲדוּ וְאַל־תִּרְהוּ הֲלֹא מֵאָז הִשְׁמַעְתִּיךָ וְהִגַּדְתִּי וְאַתֶּם
עֵדָי הֲיֵשׁ אֱלוֹהַּ מִבַּלְעָדַי וְאֵין צוּר בַּל־יָדָעְתִּי׃ (ט) יֹצְרֵי־פֶסֶל
כֻּלָּם תֹּהוּ וַחֲמוּדֵיהֶם בַּל־יוֹעִילוּ וְעֵדֵיהֶם הֵמָּה בַּל־יִרְאוּ וּבַל־
יֵדְעוּ לְמַעַן יֵבֹשׁוּ׃ (י) מִי־יָצַר אֵל וּפֶסֶל נָסָךְ לְבִלְתִּי הוֹעִיל׃ (יא)
הֵן כָּל־חֲבֵרָיו יֵבֹשׁוּ וְחָרָשִׁים הֵמָּה מֵאָדָם יִתְקַבְּצוּ כֻלָּם יַעֲמֹדוּ
יִפְחֲדוּ יֵבֹשׁוּ יָחַד׃ (יב) חָרַשׁ בַּרְזֶל מַעֲצָד וּפָעַל בַּפֶּחָם
וּבַמַּקָּבוֹת יִצְּרֵהוּ וַיִּפְעָלֵהוּ בִּזְרוֹעַ כֹּחוֹ גַּם־רָעֵב וְאֵין כֹּחַ לֹא־
שָׁתָה מַיִם וַיִּיעָף׃ (יג) חָרַשׁ עֵצִים נָטָה קָו יְתָאֲרֵהוּ בַשֶּׂרֶד

כי אין צורך שיהיו שני הפרטים האלה נכללים בהוראתם בכל מקום,
כי נ"ל כי פרט בוא הוא עברי, ופרט אתה הוא ארמי, ומשתמשים בו
בשירים ובכתובות לתפארת המליצה; אבל כשהם סמוכים זה לזה כמו
כאן ובמיכה ד' ח', צריך שיהיה קצת הבדל בהוראתם. יגידו למו,
מי הם האלהים מזמן שים עם שיגידו לעם את העתידות. (ח) אל
תפחדו, אומר לישראל אל תפחדו שמא ימצא אצל הגוים אלוה כמוני
מגיד עתידות, או שיוכלו להכזיבני באיזה צד שיהיה, באופן שיוכלו
להרשיעני בהשפטי עמהם, כי אתם יודעים כי אני מאז השמעתי אתכם
העתידות ואתם עדי, ועוד היש אלוה מבלעדי? הלא הדבר ברור לכם
שאיננו נמצא. ואין צור שלא ידעתיו, כתרגומו, מאחר שכל תקיף קבל
כחו ממני, א"א שימצא צור ותקיף שלא ידעתיו. תרהו, לפי ענינו לו
פחד, וכן בערבי וריה השתומם מפחד (רוזו וגיזו). היש אלוה
מבלעדי, השאלה עומדת במקום שלילה, ע"כ אחריה שלילה (על דרך
כפל ענין במלות שונות), וכיוצא בזה למטה (מ"ח י"א) כי איך יחל וכבודי
לאחר לא אתן, וקרוב לזה מה לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי (מלכים
א' י"ב י"ו). (ט) וחמודיהם, הפסילים שהם חומדים ואוהבים אותם
(רד"ק) או העצמים מדברים חמודים, כגון כסף וזהב (אלישע חיים
זאמאטו), והוא מפרש בל יועילו, כי הכסף והזהב היה יכול להיות להם
לתועלת בכמה פנים, ועכשו שעשו מהם אלילים אי אפשר להם לקבל
מהם שום תועלת. ועדיהם המה, היוצרים עדים שהפסילים לא יראו
ולא ידעו, באופן שהיה להם ליוצריהם להכלם. ועדיהם המה, יש ספרים
שהוא בזקף, ויש ספרים שהוא ברביע, והוא הנכון, כמו שפירשתי כי
בל יראו ובל ידעו דבק למעלה. ועדיהם המה, כנגד ואתם עדי. (י)

contorni colla sinopia, lo lavora colla pialla, e col compasso ne disegna le parti: lo fa di figura umana, qual maestosa persona, perchè poi stiasi (immobile) in casa. (14) Egli si taglia dei cedri, si provvede un leccio o una quercia; ei si fa forte (si provvede) di alberi del bosco. Pianta un orno cui la pioggia fa crescere. (15) Indi serve all'uomo per bruciare, il quale ne prende legna, e si scalda, scalda il forno, e vi cuoce il pane; e ne forma anche un Dio, a cui si prostra, ne fa un simulacro, e gli s'inchina. (16) Una metà egli ne abbrucia, colla metà cioè mangia la carne, si prepara l'arrosto, e si sazia; scaldasi eziandio, e dice: Allegramente! io mi scaldo, veggo un bel fuoco. (17) Il rimanente poi lo converte in un Dio, fanne cioè il suo simulacro; gli s'inchina, si prostra, lo prega, e dice: Salvami, poichè mio Dio tu sei. (18) Non compren-

ויאמץ לו בעצי יער, רש״י פירש עושה לו (לפסל) חיזוקים באחר מיני עצים, רוצה וגו׳ פירשו יבחר לו, ופירשו על בן אדם אמצת לך (תהלים פ׳ י״ח) בחרת לך, וזה רחוק. והנכון כדעת תלמידי שלום שמעון מודינה, לא חוזר לאדם העושה הפסל, הוא עושה לו חזוק בעצי יער, הוא מכין לעצמו עצים הרבה (לבקש מהם הטוב, כדברי רד״ק), על כן נטע ארן וגשם יגדל. (טו) אף ישיק, לי מסיקין את התנור, ואם נשקה ביעקב (תהלים ע״ח כ״א) ועקרו לי עלייה, כמו אם אסק שמים שם אתה (תהלים קל״ט ח׳), שהאש עולה למעלה, כטעם בהעלותך את הנרות, וכטעם עולה, והעלה עולות. ויסגד למו, כנגד תרגום של השתחוה. למו, לשון רבים, דרך כבוד, כי אלהים ל״ר, וכן למעלה (מ״ב י״ז) למסכה אתם אלהינו, וכן אלה אלהיך ישראל. (טז) חציו שרף במו אש על חציו בשר יאכל, בחציו שמבער יהיה בשני פנים, שיצלה בו צלי ויאכל, ועוד שיחם בשרו באש (רד״ק) על חציו הוא דרך פירוש, חציו שרף במו אש כלומר על חציו בשר יאכל וכו׳ אף יחם וכו׳. והחצי האחר הוא שאריתו הנזכר אח״כ. וכן הוא אומר אח״כ חציו שרפתי במו אש ויתרו לתועבה אעשה, לא הזכיר רק חצי אחד והחצי האחר קראו יתרו. חמותי, מלרע, וכמהו שנותי (דברים ל״ב מ״א), דלותי (תהלים קי״ו ו׳), כלם עבר מבנין הקל מן הכפולים; ובכתבים כ״י על קלף שבידי חַמֹּתִי מלעיל. (יז) לאל עשה לפסלו, לאל עושה, כלומר לפסלו. (יח) כי טח מראות עיניהם, טַח בפתח משרש טחח והוא עומד, וטָח בקמץ

יַעֲשֵׂהוּ בַּמַּקְצֻעוֹת וּבַמְּחוּגָה יְתָאֳרֵהוּ וַיַּעֲשֵׂהוּ כְּתַבְנִית אִישׁ
כְּתִפְאֶרֶת אָדָם לָשֶׁבֶת בָּיִת׃ (יד) לִכְרָת־לוֹ אֲרָזִים וַיִּקַּח תִּרְזָה
וְאַלּוֹן וַיְאַמֶּץ־לוֹ בַּעֲצֵי־יָעַר נָטַע אֹרֶן וְגֶשֶׁם יְגַדֵּל׃ (טו) וְהָיָה
לְאָדָם לְבָעֵר וַיִּקַּח מֵהֶם וַיָּחָם אַף־יַשִּׂיק וְאָפָה לָחֶם אַף־יִפְעַל־
אֵל וַיִּשְׁתָּחוּ עָשָׂהוּ פֶסֶל וַיִּסְגָּד־לָמוֹ׃ (טז) חֶצְיוֹ שָׂרַף בְּמוֹ־אֵשׁ
עַל־חֶצְיוֹ בָּשָׂר יֹאכֵל יִצְלֶה צָלִי וְיִשְׂבָּע אַף־יָחֹם וְיֹאמַר הֶאָח
חַמּוֹתִי רָאִיתִי אוּר׃ (יז) וּשְׁאֵרִיתוֹ לְאֵל עָשָׂה לְפִסְלוֹ יִסְגּוֹד־
לוֹ וְיִשְׁתַּחוּ וְיִתְפַּלֵּל אֵלָיו וְיֹאמַר הַצִּילֵנִי כִּי אֵלִי אָתָּה׃ (יח)

לו ערבי משט, ואומרים שהכוונה כמין משט שהנגר עושה בו סימן בשרטוט, וגיזי אומר כי מזה שרטוט. יתראהו בשרד, ענין סבוב, יגביל גבוליו סביב סביב, מלשון וְתָאַר הגבול (יהושע ט״ו), אלא שזה הוא קל והוא עומד, וכאן הוא פִעֵל והוא יוצא. במקצועות, כלי או כלים לכרות או להחליק העצים. מלו ואת הבית יקציע מבית. יתארהו, השני נתחלף בו השוא פתח לחטף קמץ. לפעמים כשיש תבה או מליצה כפולה, נהגו בעלי הנקוד והטעמים לעשות קצת חלוף בין שתי הפעמים, וזה בשומם בפעם השנית נקודות או טעמים יותר נרגשים, כמו כאן תחלה שוא פתח ואח״כ חטף קמץ. וכן בשמות כ״ו בו אֹרך | היריעה האחת, ושם ל״ו ט״ו אֹרך היריעה האחת, וכן (שם טו י״ח) אשר לא היה כמוהו, ואח״כ (שם כ״ד) אֲשֶׁר לא היה כמהו. לשבת בית, לעב הוא, הוא עושה את הפסל בצורת אדם, אך הפסל לא ידמה לאדם, כי ממקומו לא ימיש, רק יֵשֵׁב תמיד בבית אשר ישימוהו שם; וקרובים לזה דברי ר׳ יוסף קמחי. ויונתן תרגם כתושבחת אתתא יתבת ביתא, אולי נתכוון להשמיע דבר מוסר לנשים שתהיה תפארתן לשבת בביתן ולא להיות יצאניות. ובס׳ בעל כנפים כ״י (חרוז דס) מצאתי: יש אומרים כמו אשה, ויתכן שידבר דרך שחוק, שהפסל הוא כמלכים המעונגים שתפארתם לשבת בית, ונכנסים אצלו כל חכמיו ושריו, והוא דרך ליצנות, כנאום אליהו ע״ה כי שיח וכי שיג לו (מ״א י״ח כ״ז). (יד) לכרות, מקור במקום עתיד, ואחר שהשלים ציור עשיית הפסל חוזר לכריתת העצים, ואחר שדבר על כריתת העצים חוזר להגיד נטיעתם, הכל כדי להראות רוב הטרח שטורחים באליליהם, ובכל משך הפעולות האלה לא יתנו לבם להבין כי הבל מעשיהם. תרזה, תרז בערבי קָשֶׁה.

dono, non hanno intelligenza; hanno intonacati gli occhi a segno da non vedere, come pure i cuori in guisa da non riflettere. (19) Colui non considera, non ha conoscimento, non ha intelligenza, per dire: la metà ne bruciai, e colle sue braci cossi il pane ed arrostii la carne, che poi mangiai: e dell'avanzo farei un oggetto sacro? m'inchinerei al prodotto di un albero? (20) Egli si pasce di cenere, la mente illusa lo fa traviare: nè sa salvarsi (del suo errore) e dire: non è egli un inganno ciò ch'io tengo nella mia destra? (21) Rammenta queste cose, Giacobbe; tu, Israel, imperocchè mio servo sei. Io t'ho formato (costituito una nazione), servo di me sei tu: Israel non dimenticarti di me. (22) Farò sparire qual nube le tue colpe, qual vapore i tuoi trascorsi: fa ritorno a me, poichè io voglio liberarti. (23) Cantate o Cieli, imperciocchè il Signore è per oprare; alzate clangore, basse regioni della terra; prorompete, monti, in liete grida; e le selve altresì, e quanti alberi sono in esse; imperciocchè il Signore libera Giacobbe, ed in Israel mostrasi glorioso. (24) Dice così il Signore, tuo liberatore, e tuo organizzatore sin dal ventre: Io, il Signore, sono l'autor del tutto, io solo feci in arco il cielo, feci da per me piana la terra. (25) Quegli son io, che sa

תהיה כשכח לי, לא אשכחך, ויפה אמר רוזו כי לפי הענין יצדק יותר לפרש לא תשכחני, כי הנה כן תחלת המקרא זכר אלה יעקב, ובפסוק שאחריו שובה אלי כי גאלתיך; ואמר רוזו כי יתכן שתהיה השכחה נאמרת בלשון נפעל, כמו שאומרים בלי ארמי אִתְנְשֵׁי, וכן בלשון יוני ורומי בצורת נפעל, וכן תרגם יונתן, וכן פירשו רש״י ודון יצחק, ולזה דעתי נוטה. ואני היה נ״ל לומר כי הנכון לקרוא תִנָּשֵׁנִי מבנין הקל, ואחר כן ראיתי כי יתכן שאמר הנביא תִנָּשֵׁנִי בנפעל, לתפארת הלשון, כדי שתהיה המלה על דרך לשון ארמית, אתנשי. (כד) ויוצרך מבטן, עיין למעלה פסוק ב׳. מי אתי, הנכון כמו הכתיב שתי מלות, מי היה אתי? ולפי הקרי מֵאִתִּי, מעצמי, כלומר בכחי, וכן תרגם יונתן וגיזי הביא למלה זו דגמאות מל׳ סורי, ואני מוסיף דוגמא מל״ת, מאליו. (כה) מפר אתות בדים, אותות הם אותות השמים כפירוש רש״י ורד״ק, אלא שכאן הכוונה על הייעודים שהאצטגנינים מיעדים על פי

לא ידעו ולא יבינו כי טח מראות עיניהם מהשכיל לבתם׃
(יט) ולא־ישיב אל־לבו ולא דעת ולא־תבונה לאמר חציו
שרפתי במו־אש ואף אפיתי על־גחליו לחם אצלה בשר
ואכל ויתרו לתועבה אעשה לבול עץ אסגוד׃ (כ) רעה
אפר לב הותל הטהו ולא־יציל את־נפשו ולא יאמר הלוא
שקר בימיני׃ (כא) זכר־אלה יעקב וישראל כי עבדי־אתה
יצרתיך עבד־לי אתה ישראל לא תנשני׃ (כב) מחיתי כעב
פשעיך וכענן חטאתיך שובה אלי כי גאלתיך׃ (כג) רנו
שמים כי־עשה יהוה הריעו תחתיות ארץ פצחו הרים רנה
יער וכל־עץ בו כי־גאל יהוה יעקב ובישראל יתפאר׃ (כד)
כה־אמר יהוה גאלך ויצרך מבטן אנכי יהוה עשה כל נטה
שמים לבדי רקע הארץ מיאתי (מאתי ק׳)׃ (כה) מפר אתות

מן טוח והוא יונה, וכאן בא הפעל הקודם לשם בלי א"ע שהשם ל"ה, וכמהו רבים. (יט) לתועבה אעשה. לדבר קדוש. תועבה כמו sacer בלי רומי ענינו הקדש וחרם, דבר מופרש מליהנות בו בני אדם, לפעמים יהיה זה מצד קדושה שמייחסים לאותו דבר, ולפעמים יהיה מוקצה מחמת מיאוס ושנאה. ומה נעלה ההיתול הזה שהנביא מהתל בעושה הפסל, שאחר שהנהנה מן העץ בכל מיני הנאה, שגלה על גחליו בשר ואכל, וגם נתחמם כנגד המדורה, הוא עושה מן השארית פסל, שהוא דבר קדוש ואסור בהנאה. לבול עץ. כמו יבול, מה שיוצא מן העץ; ורוזנ' אמר כי בול בלי ארמית חתיכה, ונומה שמובא בערוך כ"ל שאינה אלא מלה רומית (bolus) ולא תפול על חתיכת עץ אלא על דבר המאכל (כ) רעה אפר. כמו אפרים רועה רוח ורודף קדים (הושע י"ב ב), ענין מרעה, משל לקוח ממרעה הבהמות, כאלו תהיה הבהמה רועה במקום שאין שם עשב אלא אפר; ורוזנ' וגיזי' מפרשים מן רעא בארמית כמו רצה. לב הותל. מלא מהתלות, והת"יו פתוחה כי המלה מן הכפולים (תלל, עי' למעלה ל' י'), ואין צורך לעשותו עבר, לב אשר הותל. הלוא שקר בימיני, מה שאני מחזיק בו הלא שקר הוא. (כא) לא תנשני. לפי הנקוד הוא נפעל משרש נשה, ופירשוהו ראב"ע רד"ק וגיזי' לא

render vani i presagi degli astrologi, e far apparir pazzi gl' indovini; che sa far retrocedere (vergognosi) i saggi, e mostrarne stolta la sapienza. (26) Quegli son io che effettua la parola del suo servo, e compie quanto i suoi inviati annunziano. Son io che dico rapporto a Gerusalemme: sarà abitata, e rapporto alle città della Giudea: saranno riedificate: le ruine io voglio farne risorgere. (27) Son io che dico all' acqua profonda: asciugati, io voglio seccare i tuoi fiumi. (28) Son io che do gli ordini a Ciro mio pastore, ed egli ogni mio desiderio compisce; (gl' impongo) cioè di decretare in quanto a Gerusalemme che si ricostruisca, e (dire:) tu, Tempio, voglio che sii rifabbricato.

מאמר כללי להורות על יכולת האל, והמפרשים פירשו כולה על בבל (וכן תרגם יונתן), ופירשו יובש הנהרות משל על הריסת חיילותיה. ודעת Vitringa, Lowth רנזי ונ״ז) שהכוונה על תחבולת כרש שמשך מימי פרת לנד אחר, והעביר חילו בתוכו. (כח) **האמר לכורש רעי**, אני הוא האומר ומצוה לכרש, הרועה אשר הקימותי והוא ישלים כל חפצי, ואני המצוה לו לאמר על ירושלם תבנה ולאמר אתה ההיכל תוסד. תבנה היא לנסתרת ותוסד לנכח (כי היכל לו זכר) וזה מדרך לה״ק להחליף המליצה, עיין פסוק שאחר זה. ורוזי ונ״זי פירשו האומר לכרש יהי רועה נאני, וכן נראה דעת בה״ט. **כורש**, בורשׁיד בלו פרסי שמש (ריזו ונ״זי). **רועי**, המלך הטוב והצדיק נקרא רועה, כמו וירעם כתם לבבו (תהלים ע״ח ע״ב), והנה רועי כמו מלכי הצדיק, כלומר המלך הצדיק אשר אהבתי.

XLV.

(1) Dice così il Signore al suo unto, a Ciro, cui io (il Signore) prendo per la destra, per atterrare in-

(עזרא א׳ ב׳), וכמו ואל משה אמר עלה אל ה׳ (שמות כ״ד א׳) שאמר אל ה׳ אע״פ שהוא עצמו המדבר. **למשיחו**, למלכו אשר הקים ברצונו, **לרד**, משרש רדד, כמו הרודד עמי תחתי (תהלים קמ״ד ב׳) ענין

בַּדִּים וְקֹסְמִים יְהוֹלֵל מֵשִׁיב חֲכָמִים אָחוֹר וְדַעְתָּם יְסַכֵּל׃ (כו)
מֵקִים דְּבַר עַבְדּוֹ וַעֲצַת מַלְאָכָיו יַשְׁלִים הָאֹמֵר לִירוּשָׁלִַם
תּוּשָׁב וּלְעָרֵי יְהוּדָה תִּבָּנֶינָה וְחָרְבוֹתֶיהָ אֲקוֹמֵם׃ (כז) הָאֹמֵר
לַצּוּלָה חֳרָבִי וְנַהֲרֹתַיִךְ אוֹבִישׁ׃ (כח) הָאֹמֵר לְכוֹרֶשׁ רֹעִי וְכָל־
חֶפְצִי יַשְׁלִם וְלֵאמֹר לִירוּשָׁלִַם תִּבָּנֶה וְהֵיכָל תִּוָּסֵד׃

האותות ההם. **בדים**, כיון שהזכיר אותות השמים, הזכיר בדים, והם האצטגנינים, והוראת המלה דוברי שקר והבל. **משיב חכמים אחור**, מפני הבושה, כשלא נתקיימו דבריהם (רוזו וגיזו); והנה ידענו כי מלכי בבל היו להם חרטומים ואשפים הרבה, והיו בוטחים בהם ושואלים את פיהם, א״כ אין ספק כי החכמים ההם הבטיחו את מלכם ואת עמם שלא תִלָּכֵד העיר, בלילה אשר נלכדה בו, שאל״כ לא היה המלך עושה משתה בלילה ההוא, ולא היו אנשי העיר עוזבים שמירתה; והנה מבואר כי הו הפר עצת הקוסמים והחכמים ההם. ותלמידי יהודה לוצאטו מפרש חכמים כמשמעו, והם יועצי המלך, והאל (כשירנה) מסכל דעתם, דעתם מתהפכת לסכלות ואין בהם תבונה למצוא עצה הוגנת, והם נסוגים אחור ולא יוכלו לתת עצה (וקצת מזה גם בדון יצחק). (כו) **ועצת מלאכיו**, הודעת שלוחיו, עו למעלה מ״א כ״ח. **לירושלם**, על ירושלם, כמו אמרי לי אחי הוא (בראשית כ׳ י״ג). **תושב**, נקבה נסתרת, ואם לנכח היל״ל תוּשָׁבִי. **וחרבותיה**, של ירושלים (רד״ק, וכן הוא לפי הטעמים, שאם היה הכנוי חוזר לארץ יהודה, היתה מלת תושב ראויה לזקף קטון). (כז) **האמר לצולה**, כמו מְצוּלָה, מים עמוקים; והוא

מה

(א) כֹּה־אָמַר יְהוָה לִמְשִׁיחוֹ לְכוֹרֶשׁ אֲשֶׁר־הֶחֱזַקְתִּי בִימִינוֹ

(א) **כה אמר ה׳**, המשך המאמר הקודם, והאל הוא המדבר כמו למעלה ואנכי ה׳ עשה כל, לכרש רועי, וכל חפצי), והוא עצמו אומר כה אמר ה׳, כדרך שהתחיל כרש את מכתבו: כה אמר כרש מלך פרס

nanzi a lui le genti, e discingere i lombi dei Re; per aprire innanzi a lui gli usci, e far sì che alcuna porta a lui non sia chiusa. (2) Io ti precederò, e renderò rette le strade tortuose; gli usci di rame romperò, e le sbarre di ferro taglierò. (3) Ti darò tesori giacenti nelle tenebre, e ricchezze recondite; in guisa che potrai conoscere ch' io sono il Signore, io che t'annunzio per nome, io Dio d'Israel. (4) In grazia del mio servo Giacobbe, e d'Israel mio eletto, t'annunziai per nome, ti qualificai, senza che tu mi conoscessi. (5) Io sono il Signore, nè altri ve n'è; fuor di me non havvi Dio: io ti facea forte senza che tu mi conoscessi. (6) Affinchè conoscasi per l'oriente e per l'occidente che non c'è altri fuor di me; ch' io son

מן כרש, כמו שדרשו שם במגילה שהקב"ה מדבר עם המשיח ומתרעם
על כרש. (ב) והדורים, ארחות עקלקלות (רש"י ורד"ק) וכן בלי תלמוד
(חולין קי"ב) הדורא דבכתא (רד"ק), (ועיין בה"ע תקפ"ז עמוד 162
שפרשתי כל ענין שרש הדר מלי הֲדַר בארמי שענינו חזרה, וכן הדורים
מקומות שהולכים בהם מעט לצד ימין ואח"כ הופכים לצד שמאל; והכל
משל על הצלחת כרש, שלא יהיה דבר עומד בפניו, וכמו שאמר למטה
וכל דרכיו אישר, וכן היה, כמו שהזכיר הירודוט. (ג) אוצרות חשך
ומטמני מסתרים, עשר ונכסים שלא היתה יד זרים שולטת בהם,
כאלו היו טמונים בחשך, כן נ"ל; והאוצרות האלה שמזכיר הם אוצרות בבל,
וגם אוצרות קריזוס מלך לידיאה (רוזו וגיזו). למען תדע, באופן
שתדע כי יש אלהים בעזרך, ומי הוא האל עוזר אותך, אם לא אני אלהי
ישראל הקורא בשמך מלפנים, והנה תבין מזה כי אני אלהי אמת המדבר
ומקיים ואני ראוי להקרא ה'; וכן היה, שאמר כרש בסוף ד"ה כל
ממלכות הארץ נתן לי ה' אלהי השמים. (ד) ואקרא, הוי"ו קושרת
החלק השני עם הראשון. אכנך, כמו למעלה מ"ד ה'. ולא ידעתני,
בלי שתכיר אותי, כי עדיין לא נולדת. ודרך מליצת השיר אמר לא
ידעתני אע"פ שבטרם הולדו לא היה אפשר שידעהו; או כדעת תלמידי
שלום מודינא לא ידעתני לא אתה שלא נולדת ולא אבותיך ואבות
אבותיך. (ה) אאזרך, הייתי מחזק אותך ומאמצך בלי שתכיר אותי
אבל אחר זמן הכיר ואמר כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלהי השמים,
ויש אומרים כי היהודים הראו לו נבואות ישעיה ואז הכיר. אאזרך, כמו
ותאזרני חיל למלחמה (תהלים י"ח מ"א). (ו) וממערבה, הה"א ראויה
למפיק, והכנוי חוזר לשמש, וכן בגליון רע"א כתוב בה; או תהיה הה"א

לְרַד־לְפָנָיו גּוֹיִם וּמָתְנֵי מְלָכִים אֲפַתֵּחַ לִפְתֹּחַ לְפָנָיו דְּלָתַיִם
וּשְׁעָרִים לֹא יִסָּגֵרוּ׃ (ב) אֲנִי לְפָנֶיךָ אֵלֵךְ וַהֲדוּרִים אוּשֶׁר
(אישר ק׳) דַּלְתוֹת נְחוּשָׁה אֲשַׁבֵּר וּבְרִיחֵי בַרְזֶל אֲגַדֵּעַ׃ (ג)
וְנָתַתִּי לְךָ אוֹצְרוֹת חֹשֶׁךְ וּמַטְמֻנֵי מִסְתָּרִים לְמַעַן תֵּדַע כִּי אֲנִי
יְהוָה הַקּוֹרֵא בְשִׁמְךָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל׃ (ד) לְמַעַן עַבְדִּי יַעֲקֹב
וְיִשְׂרָאֵל בְּחִירִי וָאֶקְרָא לְךָ בִּשְׁמֶךָ אֲכַנְּךָ וְלֹא יְדַעְתָּנִי׃ (ה)
אֲנִי יְהוָה וְאֵין עוֹד זוּלָתִי אֵין אֱלֹהִים אֲאַזֶּרְךָ וְלֹא יְדַעְתָּנִי׃
(ו) לְמַעַן יֵדְעוּ מִמִּזְרַח־שֶׁמֶשׁ וּמִמַּעֲרָבָה כִּי־אֶפֶס בִּלְעָדָי אֲנִי

שָׁטוּחַ. וירקעו את פחי הזהב תרגום ורדידו. ולדעת רד"ק הוא מן הקל, והיה משפטו לָרֹד, ואולי הוא פִּעֵל במקום לְרַדֵּד. **ומתני מלכים אפתח**, היל"ל במקור לְפַתֵּחַ, אני אחזיק בימין כרש, לשטוח (אני) לפניו גוים ולפתח לפניו מתני מלכים; אלא שכן דרך מליצת לה"ק לאהבת החלוף, כמו לשובב יעקב אליו וישראל לו יאסף (למטה מ"ט ה), להקשיב לחכמה אזנך תטה לבך לתבונה (משלי ב׳ ב), לנצור ארחות משפט ודרך חסידיו ישמור (שם שם ח), הלכף כאגמון ראשו ושק ואפר יציע (ישעיה נ"ח ה). **ומתני מלכים אפתח**, רש"י רד"ק ראז"ו וגיזו פירשו לשבור כחם, כי חגירת המתנים היא מליצה מורה התחזקות, ואולי אפשר לפרש אפיל חרבם מעל מתניהם, שעשה שישליכו איש חרבו, כי יראו כי לא תועיל להם, ומצאנו פתוח על החרב, אל יתהלל חוגר כמפתח (מ"א כ׳ י"א). **ושערים**, שערי הערים, והנה ברוב הדפוסים מצאנו כאן זרות גדולה, שהא הזרקא בלא סגול אחריו (ע׳ מ"ש). אך בדפוס ברישא לכורש בסגול. ואולי הזרקא שעל תבת למשיחו טעות היא, נראוי לבא במקומה סגול, ומלת לכורש חוזרת למטה, ויפה היא נקודה במונח, אלא שצריך להוסיף אחריו לגרמיה, כזה: כה־אמר ה׳ למשיחו לְכוֹרֶשׁ | אשר־החזקתי בימינו. אח"כ מצאתי ממש כדברי בנביאים אחרונים עם פי׳ אברבנאל, פיזרו, שנת ר"ף, כלומר כה־אמר ה׳ למשיחו לְכוֹרֶשׁ |. ובדפוס רע"ח יש לגרמיה אחר לכורש אלא שלפניו שתי זרקאות. ועתה בשנת תרכ"ד ראיתי דברי רש"י במסכת מגילה דף י"ב עמוד א׳ ומתוכם נראה ברור כי גם בימיו היה כאן זרקא בלא סגולתא. ולדעתי באה הזרות הזאת בכוונה כדי להפריד תאר משיח

il Signore, nè altri ve n'è. (7) Formator della luce, e creator delle tenebre; autor della pace, e creatore del male: io il Signore sono autore di tutte queste cose. (8) Stillate o Cieli dall'alto, e versate o voi nubi favore; apra il seno la terra, e quelli producan salute, e questa faccia tosto germinare la grazia: sono io il Signore che lo creai (Ciro). (9) O tu, che contendi col tuo Creatore; paragonabile ad una creta litigante coi maestri di terraglie: direbb'ella l'argilla al suo vasajo « che cosa fai? » ovvero « il tuo lavoro non ha manichi »? (10) O tu, che dici al padre: Perchè generasti? ed alla madre: Perchè avesti le doglie? (11) Dice così il Signore, il Santo d'Israel e suo organizzatore: Domandatemi pure le cose avvenire; intorno al destino de' miei figli, dell'opera delle mie mani, potete comandarmi. (12) Io stesso feci la terra, e vi creai sopra il genere umano: son io, di cui le mani fecero in arco il cielo, ed io tutta la sua schiera ho

יקרובין לזה דברי רז"ל ורש"י שפירשו על חבקוק שאמר למה תראני און וכו' וכו'. חרש את חרשי אדמה. מפרשים אותו חרש שוה לשאר חרשי אדמה, ולי נראה (כדעת החכם הספרדי Mariana) אשר מת בשנת השפ"ד) לנקד את חָרָשֵׁי אדמה, כמו חרש ברזל, וחרש עצים, וחרש אבן, חָרָשׁ שהוא מריב עם חָרָשֵׁי אדמה. ופעלך אין ידים לו, רנז"ו וביזו פירשו היאמר פעלך עליך: אין ידים לו, הוא פועל לא בחכמה, כאלו לא היו לו ידים; אמנם אין ידים לו לא יורה על שהמלאכה עשויה לא בחכמה, כי לא כל מי שיש לו ידים יפעל בחכמה; ול"נ ידים לשון ידות הכלים, היאמר חומר ליוצרו: ראה כי הכלי הזה שעשית איננו שלם כי אין לו ידות? (י) הוי אומר. מלת הוי בשני הכתובים האלה איננה זזה מענינה, לו קריאה, אלא שבפסוק הקודם, אחר הקריאה בא הדבור (היאמר חומר ליוצרו), וכאן המקרא קצר, כי אחר שהמשילם לבן הכפוי טובה כנגד אביו, לא רצה להוסיף דבר, כי דבר זה אין למעלה ממנו ברוע. תחילין, הנו"ן יתרה והכוונה למה היוָלד חבלי לידה, כלומר למה ילדתיני. ולאשה, במקום ולאם, כי אב שזכר מודיע מי האם. ויוצרו, כמו למעלה מ"ד ב' ומ"ג א'. (יא) האותיות שאלוני, שאלו ממני כל מה שתרצו לדעת מן העתידות וכו' אותי שאגיד לכם מה שיקרא לבני שהם פעל ידי (רד"ק), ורנז"ו וביזו (בדפוס שני) פירשו יכולים אתם לשאול ממני העתידות, אבל על בני הניחו לי ואעשה, כמו וינוך על ישראל

יהוה ואין עוד׃ (ז) יוצר אור ובורא חשך עשה שלום ובורא
רע אני יהוה עשה כל־אלה׃ (ח) הרעיפו שמים ממעל ושחקים
יזלו־צדק תפתח־ארץ ויפרו־ישע וצדקה תצמיח יחד אני יהוה
בראתיו׃ (ט) הוי רב את־יצרו חרש את־חרשי אדמה היאמר
חמר ליצרו מה־תעשה ופעלך אין־ידים לו׃ (י) הוי אמר לאב
מה־תוליד ולאשה מה־תחילין׃ (יא) כה־אמר יהוה קדוש
ישראל ויצרו האתיות שאלוני על־בני ועל־פעל ידי תצוני׃
(יב) אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי אני ידי נטו שמים

נוספת והמלה מלעיל. וכן הוא בנביאים כ"י על קלף שבידי. (ז) **יוצר אור ובורא חשך**, כתב רבנו סעדיה כי אמר זה כנגד המאמינים בשתי אלוהות, אחד טוב ואחד רע, וקבלו דעתו Vitringa, Lowth, Jahn ובעל אוצר השרשים בשרש אור והוסיפו כי אמר זה כאן כנגד הפרסיים שהיו מאמינים כן. ונ"ל כי רחוק הוא שבהיות כל דבריו בשבחו של כורש, ירמוז כאן על בטול אמונתו, אם לא שנאמר כי כורש עצמו לא היה מאמין בשתי רשויות. (ח) **הרעיפו שמים** וכו', אני ה' בראתיו, הנכון כראב"ע ודון יצחק אני ה' בראתיו חוזר לכורש, ופירוש הפסוק לדעתי כך הוא: הקול מכוון לשמים ולארץ שכמו שהם עוזרים זה את זה בהצמחת הצמחים, כן עתה ישתתפו זה עם זה להצליח את כורש, שהוא ישועה וצדקה לכל העולם, כי יעביר ממשלת זדון מן הארץ, הלא היא מלכות בבל שנתנה חתיתה בארץ חיים. להגדיל את כרש, והישועה שתבא על ידו הוא מצייר כאלו השמים והארץ ישתתפו להקימו ולהצליחו, והוא אומר שלא היה אפשר שיבראהו אלא מי שהוא אדון הכל. וכיוצא בזה חזר ואמר אח"כ אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי, ומיד אחר זה אמר אנכי העירותיהו (לכורש) בצדק וכל דרכיו אישר. **תפתח ארץ**, תפתח את פיה, או תפתח עצמה, כמו תפתח ארץ ותבלע דתן. **ויפרו ישע**, השחקים יפרו ויצמיחו ישע, פרה פעל יוצא כמו שרש פורה ראש (דברים כ"ט י"ז) (Gussetius), ודעת Vitringa ורוזנ' וגיזנ' שיפרו פעל עומד, והוא חוזר לישע, אלא שאין ישע מקבל רבוי, לפיכך לא אמר ישעים והכוונה כל מין ישע, כמו תמו רומס מן הארץ (למעלה ט"ז ד'). (ט) **אוי רב את יצרו**, המקרא הזה ושלאחריו אמורים כנגד ישראל העומדים בגלות בבל ומתרעמים על גלותם.

stabilito. (13) Ed io stesso suscito lui (Ciro) con giustizia, ed appiano tutte le sue strade: egli rifabbricherà la mia città, e metterà in libertà i miei emigrati; non per prezzo, e non per doni, dice il Signore Dio Sabaot. (14) Dice così il Signore: Gl' industriosi Egizj, i commercianti Etiopi, ed i Sabei, gente di straordinaria statura, presso di te (Gerusalemme) passeranno, tuoi vorranno essere, te seguiranno, mentre passeranno in catene, e rivolti a te si prostreranno (a Dio), e a te rivolti pregheranno: « in te sola, dicendo, è « Dio: non havvene altri: non havvi altro Dio. » (15) Sì, tu sei un Dio che (talora) si occulta. Il Dio d'Israel è (quando il vuole) salvatore. (16) Vergognansi ed arrossiscono tutti, tutti ugualmente van coperti di rossore gli artefici di simulacri. (17) O Israel, voi dal Signore difesi difesa perpetua; (voi) non resterete

יהיו, יתאוו להיות מיושביך, יאמרו הלואי והייתי מאנשיך, ואמר יהיו על התשוקה להיות, והוא מדרך השיר; ולא אפשר לומר כמשמעו יהיו לך לעבדים, שא״כ לא הל״ל בזקים יעברו, שנראה שבעברם כבר הם עבדים, ומי שהוא עבד לא יוכל עוד לשעבד את עצמו לאחרים. אחריך ילכו, בלבם ותשוקתם. בזקים יעברו, כשיעברו דרך ירושלם יהיו שבויים ביד הפרסיים. ואליך ישתחוו אליך יתפללו, אין תפלה אלא לאל, ע״כ טעו המפרשים כלם שפירשו כמשמעו; ואין הכוונה אלא ישתחוו לשמים ויתפללו לאל ופניהם מוסבים אליך, ובתרגום יוני המיוחס לשבעים זקנים מתורגם ובך יתפללו. אך בך אל, כן יאמרו. אפס אלהים, כפל ענין, והוא מאמר בפני עצמו, אין אלהים זולת אלהיך. (טו) אכן אתה אל מסתתר, לדעת רש״י ורד״ק הוא המשך דברי האומות, ויותר נכון כדעת תלמידי מוה״רר אהוד לולי שהם דברי הנביא. מסתתר, עושה עצמו לפעמים כבלתי רואה, ובלתי בעל כח, אתה מסתיר יכלתך, כטעם והסתרתי פני מהם והיה לאכול (דברים ל״א י״ז), ואע״פ כן יכלתך לא תחסר, ואתה מגלה אותה כשאתה רוצה, ובאמת אלהי ישראל הוא אל מושיע. ורוזי וגיזי פירשו מסתתר שענינו כסתרת. (טז) בושו, המשך דברי הנביא: כן הוא כי אלהי ישראל מושיע, וכשיגאלו ישראל יבושו עובדי אלילים שלא הושיעום. חרשי צירים, אמני פסילים וציורים, לו נורה (רס״ג ורוזי וגיזי), ורד״ק פירש לו צירים וחבלים, כטעם ענבים, ויתכן שבחר במלה בת שתי הוראות לו נורה ולו מכאוב. (יז) נושע בהי. גם כאן וגם בפסוק אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בהי נראה כי מלת נושע

וְכָל־צְבָאָם צִוֵּיתִי׃ (יג) אָנֹכִי הַעִירֹתִהוּ בְצֶדֶק וְכָל־דְּרָכָיו אֲיַשֵּׁר
הוּא־יִבְנֶה עִירִי וְגָלוּתִי יְשַׁלֵּחַ לֹא בִמְחִיר וְלֹא בְשֹׁחַד אָמַר
יְהוָה צְבָאוֹת׃ (יד) כֹּה ׀ אָמַר יְהוָה יְגִיעַ מִצְרַיִם וּסְחַר־כּוּשׁ
וּסְבָאִים אַנְשֵׁי מִדָּה עָלַיִךְ יַעֲבֹרוּ וְלָךְ יִהְיוּ אַחֲרַיִךְ יֵלֵכוּ בַּזִּקִּים
יַעֲבֹרוּ וְאֵלַיִךְ יִשְׁתַּחֲווּ אֵלַיִךְ יִתְפַּלָּלוּ אַךְ בָּךְ אֵל וְאֵין עוֹד
אֶפֶס אֱלֹהִים׃ (טו) אָכֵן אַתָּה אֵל מִסְתַּתֵּר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מוֹשִׁיעַ׃
(טז) בּוֹשׁוּ וְגַם־נִכְלְמוּ כֻּלָּם יַחְדָּו הָלְכוּ בַכְּלִמָּה חָרָשֵׁי צִירִים׃
(יז) יִשְׂרָאֵל נוֹשַׁע בַּיהוָה תְּשׁוּעַת עוֹלָמִים לֹא־תֵבֹשׁוּ וְלֹא־

(ד"ה א' כ"ב י"ב). (יד) **יגיע מצרים**, רז"ל ורש"י ורד"ק פירשו זה כנבואה בפני עצמה על בזת מחנה סנחריב, אך הדבר ברור כי כל הנבואות שלפניה ושלאחריה אינן אלא על אודות כורש, ע"כ הנכון כפירוש ראב"ע שגם זאת על עולי הגולה, והטעם כי כורש או קמביזס בנו יכבשו מצרים וכוש וסבא, ויגלו אנשים משם לפרס, ובדרכם יעברו בא"י שהיא אמצעית בין מצרים ועילם (כדברי ראב"ע), ואז אנשי הגוים ההם האסורים בזקים יראו בשלות ישראל, ויודו כי הוא האלהים, ויאמרו הלואי והיינו גם אנחנו מאנשי ירושלם. **יגיע מצרים וסחר כוש**, ברור הדבר כי הכתוב מדבר על בני אדם, לא על עושר ונכסים, כי אמר וסבאים אנשי מדה, ואמר עליך יעבורו, בזקים יעבורו, ואליך ישתחוו וגו', ע"כ נ"ל לפרש יגיע מצרים וסחר כוש, אנשי מצרים שהם אנשי יגיעה, ואנשי כוש שהם אנשי מסחר. וכן תרגם יונתן וְתַגָּרֵי כוש; וקרא המצרים אנשי יגיעה כי היו מפורסמים לחכמתם באומניות, ככתוב ובושו עובדי פשתים וגו' (למעלה י"ט ט'), וכתוב אטון מצרים (משלי ז' י"ו), ורק אחרי Psammetichus התחילו להיות אנשי מסחר; וקרא אנשי כוש אנשי מסחר כי כן היו בימים קדמונים, וכן נודע שהיו מפורסמים בעשרם (רוזי' בשם Bochart). **וסבאים אנשי מדה**, כן כתב Agatharchides שהיו הסבאים בעלי קומה גדולה. **עליך יעברו**, כמו עובר עלינו תמיד (מ"ב ד' ט'), וירא את המלך ואת עבדיו עוברים עליו (ש"ב כ"ד כ'). **עליך**, כנגד ירושלם מדבר, כפירוש רש"י ורד"ק, ושקר ענה גיזי' שראב"ע פירש הכנוים האלה על כורש, כי הוא לא אמר אלא שהענין על מלחמות כורש, וגיזי' מום שבו אמר לחברו, כי בספרו Lehrgebäude עמוד 839 תרגם אך בך אל nur du (bist) Gott כאלו בך לי זכר. **ולך**

svergognati, non arrossirete giammai. (18) Imperciocchè dice così il Signore: Chi creò il cielo, quegli è Dio; e chi formò e fece la terra, quegli la fa sussistere: egli non la creò deserta, ma la costituì in guisa da essere abitata — quegli son io, il Signore, nè altri lo è. (19) Non parlai io già di nascoso, in sito di terra tenebrosa; non dissi alla prosapia di Giacobbe: venite a cercarmi in luogo deserto: io, il Signore, parlo il vero, annunzio il retto. (20) Radunatevi, venite, fatevi innanzi unitamente, voi genti fuggitive; voi insensati, i quali portate il vostro simulacro di legno, e pregate un Dio che salvare non può. (21) Narrate, presentate — consiglinsi anche insieme — chi è che abbia tal evento fatto udire anticamente, che l' abbia da lungo tempo annunziato? — Dunque io, il Signore, (nè havvi altro Dio fuori di me), son Dio verace e Salvatere, nè altri ve n' ha oltre a me.

וע"י זה יהיה המאמר קשה ההבנה, אמנם לא מצאתי בשום מקום שתבא מלת תהו להוראת לשוא, אלא הוראתה בכל מקום מִדְבָּר, מקום שמם, שאין בו יישוב, ואח"כ הושאל על כל דבר שאין בו מועיל. וכן למעלה לא תהו בראה, לא עשה אותה מדבר ומקום חָרֵב, וכן כאן אחר שאמר לא בסתר דברתי במקום ארץ חשך, פירש ואמר לא אמרתי במקום תהו בקשוני, באו לדרוש אותי במקום מדבר, אך הגדתי העתידות על גפי מרומי קרת. אני ה' דבר צדק מגיד מישרים, מפני שאינני דובר רק האמת והישר, אינני צריך לתחבולות הרמאים. (כ) פליטי הגוים, פלטים אין ענינו תמיד אותם שנמלטו, אלא לפעמים ענינו נסים, כגון נתן בניו פליטם ובנתיו בשבית (במדבר כ"א כ"ט), קול נסים ופלטים מארץ בבל (ירמיה נ' כ"ח), ואל תעמוד על הפרק להכרית את פליטיו (עובדיה י"ד), והנה הוא מדבר עם הגוים הנסים מפחד כרש, ואומר להם הגידו הים באלהיכם מי שהשמיע זאת מקדם, הלא לו ידעתם אותה בטרם תבא לא הייתם עתה נחפזים לנוס. לא ידעו, אתם הסכלים אשר לא ידעו ולא יבינו. הנושאים, מצייר כאלו בנוסם נושאים את פסלם ומתפללים אליו. עץ פסלם, פסל עץ שלהם. (כא) אף יועצו יחדו, כעין מאמר מוסגר, וכן ואין עוד אלהים מבלעדי הוא מאמר מוסגר, ועקר המאמר: מאחר שלא היה שום אלוה שיגיד זאת בטרם תהיה, הלא אני ה' הוא אל צדיק ומושיע, ואין זולתי. צדיק, כמו ומלפנים ונאמר צדיק (למעלה מ"א כ"ו).

תכלמו עד־עולמי עד׃ (יח) כי־כה אמר־יהוה בורא השמים
הוא האלהים יצר הארץ ועשה הוא כוננה לא־תהו בראה
לשבת יצרה אני יהוה ואין עוד׃ (יט) לא בסתר דברתי
במקום ארץ חשך לא אמרתי לזרע יעקב תהו בקשוני אני
יהוה דבר צדק מגיד מישרים׃ (כ) הקבצו ובאו התנגשו
יחדו פליטי הגוים לא ידעו הנשאים את־עץ פסלם ומתפללים
אל־אל לא יושיע׃ (כא) הגידו והגישו אף יועצו יחדו מי
השמיע זאת מקדם מאז הגידה הלוא אני יהוה ואין־עוד

בינוני, ולא עבר, והיה ראוי לנקד הש״ין קמץ, לא פתח. **נושע בה׳,** כמו נושע ברב חיל, ע״י רוב חיל. (יח) **בורא השמים,** Diodati וג״ז מתחילים מאמר ה׳ במלות אני ה׳ ואין עוד, ומפרשים בורא השמים וכו׳ כמאמר מוסגר, כלם תארים לה׳ שזכר; ול״נ כי מלת הוא שהזכיר שתי פעמים (הוא האלהים הוא כוננה), וכן הפעלים לא תהו בראה לשבת יצרה, מורים שאין אלו תארים בלבד, אבל הם מאמר ה׳, והטעם מי שברא השמים הוא האל האמתי ומי שיצר הארץ ועשה אותה הוא המעמיד מציאותה, וראיה לזה, כי הנה מי שברא אותה לא בראה תהו כמדבר בלא נמצים ובלא יושב, אבל יצרה באופן שתהיה מיושבת, א״כ מי שברא אותה נתכוון ליישובה ולקיומה ולקיום כל אשר עליה, ומי הוא שעשה כל זה? אני הוא הנקרא ה׳. **כוננה,** מעמידה, כמו וכוננתי את כסא ממלכתו עד עולם (ש״ב ז׳ י״ג). (יט) **לא בסתר דברתי,** מה שהגדתי על העתיד לבא לא אמרתיו בסתר ולא במקום ארץ חשך, במערות וביערים, כדרך כהני האלילים שהיו אורקולי שלהם רחוקים על הרוב מן היישוב ובמערות וביערים (Vitringa, Lowth, Dathe ורו״ז), כי אלה היו תחבולות כהני האלילים כדי לרמות את ההמון, ולמען ידעו בטרם יבא איש לדרוש דבר מאתם, מי הוא ומה ענייניו; אך נביאי ה׳ דברו ברחובות העיר באזני כל העם; וראיה שזה נאמר כנגד מה שהיו עושים כהני האלילים, כי אחר זה הוא מזכיר הנושאים את עץ פסלם ומתפללים אל אל לא יושיע; וג״ז ממאן בזה, ומפרש כי הכוונה על פרסום הנבואות, שאי אפשר להטיל בהן ספק שמא מזוייפות הן, כי אמנם ידוע הדבר כי קודם גאולת בבל כבר נתנבאו עליה נביאים (כגון ירמיה). **תהו בקשוני,** המפרשים כלם פירשו תהו כמו לשוא,

(22) Volgetevi a me, s' esser volete salvati, o voi tutti abitatori delle più lontane regioni; imperciocchè io son Dio, nè altri ve n' ha. (23) Per me io giuro — è uscita dalla mia bocca una grazia, un decreto, nè retrocederà — che a me deve piegarsi ogni ginocchio, per me giurare ogni lingua. (24) « Dal Signore soltanto possono aversi, si dirà, atti di bontà e di potere. » Avvicinerannosi a lui svergognati, tutti coloro che gli si mostravano avversi. (25) Nel Signore verranno giustificati, anzi glorierannosi tutti quelli della prosapia d' Israele.

ועז, רק ממנו אפשר לקבל חסדים וגבורה והתגברות ונצחון; אלא שיש חלוק דק בין שמוש הב״ית ושמוש המ״ם, וזה לפי מה שאומר: דע כי המסובב הנמשך מן הסבה לפעמים רואים אותו בבחינת היותו יוצא ונמשך מסבתו, ובבחינה זאת קושרים אותו באות המ״ם, כמו מחטאת נביאיה; ולפעמים רואים אותו בבחינת היותו נסתר בתוך סבתו והוא בה בכח, ובבחינה זאת קושרים אותו בב״ית, כמו בעונו ימות; ולפי זה אומרים ותשועת צדיקים מה׳ בבחינה הראשונה, ואומרים בה׳ אלהינו תשועת ישראל בבחינה השנית. וכן כאן בה׳ צדקות ועז הוא בבחינה השנית, כאלו הצדקות נסתרות בו, והוא לבדו מקור להן. ואמנם איך היה שבמקום יאמר כתבו לי אמר, יתכן לומר כי הלמ״ד שבמלת לי לא היתה מתחלתה אלא ציון וסימן שהיו כותבין אצל השם הקדוש כשהיו כותבין אותו בקיצור בשתי יודי״ן או באופן אחר; והנה הסופר כתב אך בי״ ∠ יאמר, והציון הזה הוא שוה לאות הלמ״ד בכתב שומרוני, וע״י זה טעו קצת הסופרים וכתבו לי אמר. ודע כי עדיין מצאנו בדפוסים הקדמונים ובספרים כ״י השם הנכבד מצויין בציון זה או קרוב לזה. גם היה אפשר לדחוק ולקיים הלמ״ד ותהיה מלת לֵיאָמַר עומדת במקום יֵאָמַר, ותהיה המלה על דרך לשון ארמית, כמו לֶהֱוֵא, לֶהֱוֹן. ותלמידי שלום מודינה מקיים מלת לי, והוא מפרידה ממלת אמר, ובמקום אמר הוא קורא יֵאָמֵר (על דרך מה שאמרתי במשתדל ברא׳ כ״ז מ״ו), ופירוש הכתוב לדעתו כך הוא: לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון, והכל יאמרו: אך בה׳ לי צדקות ועז, ממנו לבדו יתכן שיבא לי צדקות ועז. והפירוש הזה הוא היותר נכון אם נרצה לקיים מלת לי. עדיו יבא וגו׳, הם דברי הנביא, כל אותם שהיו לפנים שונאים אותו ואת ישראל עמו, יתקרבו אליו בבשת פנים, וגיזו פירש עדיו כמו נגדו, ואין לו על מה שיסמוך. יבוא, הראוי יבאו, ועיין משתדל בראשית כ״ז מ״ו. הנחרים, כמו למעלה מ״א י״א. (כה) בה׳ יצדקו, על ידו ידעו כל הגוים כי היה הדין עם ישראל, ושהיו דבריהם אמת, כשהיו כופרים באלילים, ולא לבד יצדקו, כי גם יתהללו בו.

אֱלֹהִים מִבַּלְעָדַי אֵל־צַדִּיק וּמוֹשִׁיעַ אַיִן זוּלָתִי׃ (כב) פְּנוּ־אֵלַי
וְהִוָּשְׁעוּ כָּל־אַפְסֵי־אָרֶץ כִּי אֲנִי־אֵל וְאֵין עוֹד׃ (כג) בִּי נִשְׁבַּעְתִּי
יָצָא מִפִּי צְדָקָה דָּבָר וְלֹא יָשׁוּב כִּי־לִי תִּכְרַע כָּל־בֶּרֶךְ תִּשָּׁבַע
כָּל־לָשׁוֹן׃ (כד) אַךְ בַּיהוָה לִי אָמַר צְדָקוֹת וָעֹז עָדָיו יָבוֹא
וְיֵבֹשׁוּ כֹּל הַנֶּחֱרִים בּוֹ׃ (כה) בַּיהוָה יִצְדְּקוּ וְיִתְהַלְלוּ כָּל־זֶרַע
יִשְׂרָאֵל׃

יכן אני ה' דובר צדק, נאמן בדברו, ודבריו מתקיימים. (כב) פנו אלי, והניחו פסיליכם כל אפסי ארץ ובכך תושעו (רש"י), ולא תהיו כמו אלה הנסים לפני אויב ומתפללים אל אל לא יושיע. (כג) בי נשבעתי, אחר שאמר פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ, הוסיף כי אף אם עתה לא ישמעו לעצתו, עוד ימים באים וישמעו כלם בקולו, כי כבר גזרה היא מלפניו, שתתפרסם אחדותו בכל הגוים, וזה לעתיד לבא. יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב, מאמר מוסגר, ופירוש צדקה מתנה ונדבה, ופירוש דבר גזרה. (כד) אך בהי לי אמר, רש"י מפרש על כנסת ישראל אך לי בשם ה' נאמר והובטח צדקות ועז; וראב"ע פירש שהם דברי הנביא, אך בה' הדובר עמי צדקות ועז; ור' יוסף קמחי פירש שהנביא נשבע בה' שהאל אמר לו צדקות ועז; ודעת Dathe, Vitringa וג'יז' שהוא המשך דברי ה', אך בה' (עלי אומרים) צדקות ועז, וזה נכון לפי המשך המקראות, אלא שעדיין מלת לי יתרה, כי מאחר שהזכיר בה', ידוע כי עליו אומרים, גם אמר בל' עבר ובל"י קשה, וראוי היה שיאמר אך בה' (יֵאָמֵר) צדקות ועז, כלומר עוד יבא יום שכל בני עולם יאמרו אך בה' צדקות ועז. והכורם פירש אך בה' (לי אמר, לי אמר זה בנבואה) צדקות ועז; ועדיין מלות לי אמר יתרות. ורד"ק פירש אך בה' חוזר למעלה, תשבע כל לשון אך בה' לבדו, ולי אמר צדקות ועז מאמר אחר, וטעמו כה אמר ה': לי צדקות ועז, ומלת אמר מאמר מוסגר, לי (אמר ה') צדקות ועז לתתם לאשר עבדוני; וזה היותר מתישב על לשון המקרא לפי מה שהוא כתוב לפנינו. ותלמידי יצחק פארדו אומר כי אך בה' הם דברי הנביא לחזק ולקיים את האמור למעלה, כלומר אך בה' לבדו תשבע כל לשון, בה' אשר אמר: לי צדקות ועז. באותו האל האומר הצדקות והעז לי המה ובידי הם, בו לבדו תשבע כל לשון. ולדעתי פירוש ויטרינגא וחבריו הוא היותר נכון לפי המשך המאמר, אך מלות לי אמר כ"ל שנפל בהן טעות, ושהנביא כתב בלא למ"ד אך בה' יֵאָמַר צדקות ועז, ומלת יאמר מאמר מוסגר, כלומר עוד יבא יום שיאמרו כל בני עולם אך בה' צדקות ועז; ואמנם הבי"ת של בה' קרובה בענין לאות המ"ם, כאלו אמר אך מה' צדקות

XLVI.

(1) Incurvasi Bel, cade boccone Nevò, i loro idoli sono dati alle bestie, ed ai giumenti; i vostri animali da soma sono ben carichi; quelli (gl' idoli) sono di grave peso agli stanchi animali. (2) Cadon boccone, incurvansi tutti egualmente, nè possono portare in salvo il loro peso; in guisa ch' essi stessi (i loro proprietarj) vanno in cattività. (3) Uditemi, o voi della casa di Giacobbe, e voi tutti, o avanzi della casa d' Israel, voi che foste da me portati sin dal ventre, sostenuti sin dall' utero. (4) Ed anche vecchi m' avrete il medesimo, ed anche decrepiti io vi sosterrò: io vi feci ed io vi porto, ed io vi sosterrò e vi salverò. (5) A chi vorreste assomigliarmi e dichiararmi uguale? a chi parificarmi, e (dire) che siam simili? (6) Voi, i quali profondete l'oro dalla

שמשא האלילים עכב אותם בדרך, ונפלו ביד האויבים, גם האלילים וגם עובדיהם. נפשם, של בבליים בעלי האלילים והבהמות; וכל זה דרך לעג, לומר כי אליליהם לא יצילום אך יהיו בעוכריהם; וגיזי פירש לא יכלו האלילים למלט נושאיהם, וכמה זה רחוק! (ג) העמסים מני בטן, הלא אתם בהפך, איככם נושאים אלהיכם להצילם, אך אני נושא אתכם ומציל אתכם. מני בטן, מתחלת היותכם לעם, כמו למעלה מ״ד ב׳ וכ״ד. (ד) ועד־זקנה, שלכם, כלו׳ אחר שתזקן האומה. ועד זקנה וגו׳, זו היא השמועה שהוא רוצה להשמיע לישראל שלא יעזבם ולא ירפם לעולם רש״י ז״ל בפסוק א׳ וכן הלך אחר הדרש האמור במגלה, ובפסוק ג׳ וד׳ פירש הכל כפי הפשט הנכון. (ה) למי תדמיוני, אופן הדבור כנגד הבבליים. ונדמה, ונהיה אני והוא דומים זה לזה (רש״י). (ו) הזלים, למי תדמיוני אתם הזלים זהב מכיס, ועם עובדי אלילים מדבר,

מו

(א) כָּרַע בֵּל קֹרֵס נְבוֹ הָיוּ עֲצַבֵּיהֶם לַחַיָּה וְלַבְּהֵמָה
נְשֻׂאֹתֵיכֶם עֲמוּסוֹת מַשָּׂא לַעֲיֵפָה׃ (ב) קָרְסוּ כָרְעוּ יַחְדָּו לֹא
יָכְלוּ מַלֵּט מַשָּׂא וְנַפְשָׁם בַּשְּׁבִי הָלָכָה׃ (ג) שִׁמְעוּ אֵלַי בֵּית
יַעֲקֹב וְכָל־שְׁאֵרִית בֵּית יִשְׂרָאֵל הָעֲמֻסִים מִנִּי־בֶטֶן הַנְּשֻׂאִים
מִנִּי־רָחַם׃ (ד) וְעַד־זִקְנָה אֲנִי הוּא וְעַד־שֵׂיבָה אֲנִי אֶסְבֹּל
אֲנִי עָשִׂיתִי וַאֲנִי אֶשָּׂא וַאֲנִי אֶסְבֹּל וַאֲמַלֵּט׃ (ה) לְמִי תְדַמְּיוּנִי
וְתַשְׁווּ וְתַמְשִׁלוּנִי וְנִדְמֶה׃ (ו) הַזָּלִים זָהָב מִכִּיס וְכֶסֶף בַּקָּנֶה

(א) **כרע בל קרס נבו**, חוזר להתל בע״ז כדרך שהתחיל למעלה פליטי הגוים הנושאים את עץ פסלם, והנה הוא אומר כי בל ונבו אלהי בבל כרעו וקרסו מפחד האויב, הוא כרע, ולו כרע וקרס לשונות נופלים על הבהמה העיפה, כמו שאומר למטה קרסו כרעו יחדו, ומן קרס קרסולים, כמו מן כרע כרעים. **היו עצביהם לחיה ולבהמה**, הם נמסרים לחיות, כלומר נותנים אותם על הבהמות להבריחם מן האויבים (רד״ק). עצביהם, הכנוי על הבבליים. **נשאתיכם עמוסות**, מדבר עם הבבליים: בהמותיכם הנושאות משא הן עמוסות במשא כבד; והנה אחר שאמר שהאלילים כרעו ונפלו מפחד, אמר כי עובדיהם נותנים אותם על הבהמות למען מלט אותם מיד האויבים; וביזו פירש הענין על האויב הבוזז ומוליך עמו האלילים, ולפי זה לא יתפרש היטב לא יכלו מלט משא. **נשאתיכם**, אין וי״ו אחר הש״ין, ויתכן לקרוא נְשָׂאוּתיכם. **משא לעיפה**, האלילים הם משא כבד לבהמות העיפות (רד״ק). (ב) **קרסו כרעו**, הבהמות מרוב המשא. **לא יכלו מלט משא**, אינן מספיקות לרוץ ולהציל מיד האויבים. **ונפשם בשבי הלכה**, באופן

(22) Volgetevi a me, s' esser volete salvati, o voi tutti abitatori delle più lontane regioni; imperciocchè io son Dio, nè altri ve n' ha. (23) Per me io giuro — è uscita dalla mia bocca una grazia, un decreto, nè retrocederà — che a me deve piegarsi ogni ginocchio, per me giurare ogni lingua. (24) « Dal Signore soltanto possono aversi, si dirà, atti di bontà e di potere. » Avvicinerannosi a lui svergognati, tutti coloro che gli si mostravano avversi. (25) Nel Signore verranno giustificati, anzi glorierannosi tutti quelli della prosapia d' Israele.

ועז, רק ממנו אפשר לקבל חסדים וגבורה והתגברות וכחון; אלא שיש חלוק דק בין שמוש הב״ת ושמוש המ״ם, וזה לפי מה שאומר: דע כי המקובל הנמשך מן הסבה לפעמים רואים אותו בבחינת היותו יונק ונמשך מסבתו, ובבחינה זאת קושרים אותו באות המ״ם, כמו מתמלאת כביאה; ולפעמים רואים אותו בבחינת היותו נסתר בתוך סבתו והוא בה בכח, ובבחינה זאת קושרים אותו בב״ית, כמו בעונו ימות; ולפי זה אומרים ותשועת צדיקים מה׳ בבחינה הראשונה, ואומרים בה׳ אלהינו תשועת ישראל בבחינה השנית. וכן כאן בה׳ צדקות ועז הוא בבחינה השנית, כאלו הצדקות נסתרות בו, והוא לבדו מקור להן. ואמנם איך היה שבמקום יאמר כתבו לי אמר, יתכן לומר כי הלמ״ד שבמלת לי לא היתה מתחלתה אלא ציון וסימן שהיו כותבין אצל השם הקדוש כשהיו כותבין אותו בקיצור בשתי יוד״ין או באופן אחר; והנה הסופר כתב אך בי״ ∠ יאמר. והציון הזה הוא שוה לאות הלמ״ד בכתב שומרוני, וע״י זה טעו קצת הסופרים וכתבו לי אמר. ודע כי עדיין מצאנו בדפוסים הקדמונים ובספרים כ״י השם הנכבד מצויין בציון זה או קרוב לזה. גם היה אפשר לדחוק ולקיים הלמ״ד ותהיה מלת לֵיאָמַר עומדת במקום יֵאָמַר, ותהיה המלה על דרך לשון ארמית, כמו לֶהֱוֵא, לֶהֱוֹן. ותלמידי שלום מודינה מקיים מלת לי, והוא מפרידה ממלת אמר, ובמקום אמר הוא קורא יֵאָמַר (על דרך מה שאמרתי במשתדל ברא׳ כ״ז מ״ו), ופירוש הכתוב לדעתו כך הוא: לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון, והכל יאמרו: אך בה׳ לי צדקות ועוז, ממנו לבדו יתכן שיבא לי צדקות ועז. והפירוש הזה הוא היותר נכון אם נרצה לקיים מלת לי. עדיו יבא וגו׳, הם דברי הנביא, כל אותם שהיו לפנים שונאים אותו ואת ישראל עמו, יתקרבו אליו בבשת פנים, וגיזו פירש עדיו כמו נגדו, ואין לו על מה שיסמוך. יבוא, הראוי יבאו, ועיין משתדל בראשית כ״ז מ״ו. הנחרים, כמו למעלה מ״א י״א. (כה) בה׳ יצדקו, על ידו ידעו כל הגוים כי היה הדין עם ישראל, ושהיו דבריהם אמת, כשהיו כופרים באלילים, ולא לבד יצדקו, כי גם יתהללו בו.

אֱלֹהִים מִבַּלְעָדַי אֵל־צַדִּיק וּמוֹשִׁיעַ אַיִן זוּלָתִי׃ (כב) פְּנוּ־אֵלַי
וְהִוָּשְׁעוּ כָּל־אַפְסֵי־אָרֶץ כִּי אֲנִי־אֵל וְאֵין עוֹד׃ (כג) בִּי נִשְׁבַּעְתִּי
יָצָא מִפִּי צְדָקָה דָּבָר וְלֹא יָשׁוּב כִּי־לִי תִּכְרַע כָּל־בֶּרֶךְ תִּשָּׁבַע
כָּל־לָשׁוֹן׃ (כד) אַךְ בַּיהוָה לִי אָמַר צְדָקוֹת וָעֹז עָדָיו יָבוֹא
וְיֵבֹשׁוּ כֹּל הַנֶּחֱרִים בּוֹ׃ (כה) בַּיהוָה יִצְדְּקוּ וְיִתְהַלְלוּ כָּל־זֶרַע
יִשְׂרָאֵל׃

יכן אני ה' דובר צדק, נאמן בדברו, ודבריו מתקיימים. (כב) **פנו אלי**, והניחו פסיליכם כל אפסי ארץ ובכך תושעו (רש"י), ולא תהיו כמו אלה הנסים לפני אויב ומתפללים אל אל לא יושיע. (כג) **בי נשבעתי**, אחר שאמר פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ, הוסיף כי אף אם עתה לא ישמעו לעצתו, עוד ימים באים וישמעו כלם בקולו, כי כבר גזרה היא מלפניו, שתתפרסם אחדותו בכל הגוים, וזה לעתיד לבא. **יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב**, מאמר מוסגר, ופירוש צדקה אמתה ונכונה, ופירוש דבר גזרה. (כד) **אך בהי לי אמר**, רש"י מפרש על כנסת ישראל אך לי בשם ה' נאמר והובטח צדקות ועז; ורא"בע פירש שהם דברי הנביא, אך בה' הדובר עמי צדקות ועז; ור' יוסף קמחי פירש שהנביא נשבע בה' שהאל אמר לו צדקות ועז; ודעת Dathe, Vitringa וג"ז שהוא המשך דברי ה', אך בה' (עלי אומרים) צדקות ועז, וזה נכון לפי המשך המקראות, אלא שעדיין מלת לי יתרה, כי מאחר שהזכיר בה', ידוע כי עליו אומרים, גם אמר בלא עבר ובל"י קשה, וראוי היה שיאמר אך בה' (יֵאָמַר) צדקות ועז, כלומר עוד יבא יום שכל בני עולם יאמרו אך בה' צדקות ועז. והכורס פירש אך בה' (לי אמר, לי אמר זה הנביא) צדקות ועז; ועדיין מלות לי אמר יתרות. ורד"ק פירש אך בה' חוזר למעלה, תשבע כל לשון אך בה' לבדו, ולי אמר צדקות ועז מאמר אחר, וטעמו כה אמר ה': לי צדקות ועז, ומלת אמר מאמר מוסגר, לי (אמר ה') צדקות ועז לתתם לאשר עבדוני; וזה היותר מתישב על לשון המקרא לפי מה שהוא כתוב לפנינו. ותלמידי יצחק פארדו אומר כי אך בה' הם דברי הנביא לחזק ולקיים את האמור למעלה, כלומר אך בה' לבדו תשבע כל לשון, בה' אשר אמר: לי צדקות ועז, באותו האל האומר הצדקות והעז לי המה ובידי הם, בו לבדו תשבע כל לשון. ולדעתי פירוש ויטרינגא וחבריו הוא היותר נכון לפי המשך המאמר, אך מלות לי אמר נ"ל שנפל בהן טעות, ושהנביא כתב בלא למ"ד אך בה' יֵאָמֵר צדקות ועז, ומלת יאמר מאמר מוסגר, כלומר עוד יבא יום שיאמרו כל בני עולם אך בה' צדקות ועז; ואמנם הבי"ת של בה' קרובה בענין לאות המ"ם, כאלו אמר אך מה' צדקות

XLVI.

(1) Incurvasi Bel, cade boccone Nevò, i loro idoli sono dati alle bestie, ed ai giumenti; i vostri animali da soma sono ben carichi; quelli (gl' idoli) sono di grave peso agli stanchi animali. (2) Cadon boccone, incurvansi tutti egualmente, nè possono portare in salvo il loro peso; in guisa ch' essi stessi (i loro proprietarj) vanno in cattività. (3) Uditemi, o voi della casa di Giacobbe, e voi tutti, o avanzi della casa d' Israel, voi che foste da me portati sin dal ventre, sostenuti sin dall' utero. (4) Ed anche vecchi m' avrete il medesimo, ed anche decrepiti io vi sosterrò: io vi feci ed io vi porto, ed io vi sosterrò e vi salverò. (5) A chi vorreste assomigliarmi e dichiararmi uguale? a chi parificarmi, e (dire) che siam simili? (6) Voi, i quali profondete l'oro dalla

שמשא האלילים עכב אותם בדרך, ונפלו ביד האויבים, גם האלילים וגם
עובדיהם. נפשם, של בבליים בעלי האלילים והבהמות; וכל זה דרך
לעג, לומר כי אליליהם לא יצילום אך יהיו בעוכריהם; וגיזי פירש לא
יכלו האלילים למלט נושאיהם, וכמה זה רחוק! (ג) העמסים מני בטן,
הלא אתם בהפך, איככם נושאים אלהיכם להצילם, אך אני נושא אתכם
ומציל אתכם. מני בטן, מתחלת הייתכם לעם, כמו למעלה מ״ד ב׳
וכ״ד. (ד) ועד זקנה, שלכם, כלו׳ אחר שתזקן האומה. ועד זקנה
וגו׳, זו היא השמועה שהיא רוצה להשמיע לישראל שלא יעזבם ולא ירפם
לעולם. רש״י ז״ל בפסוק א׳ וב׳ הלך אחר הדרש האמור במגלה, ובפסוק
ג׳ וד׳ פירש הכל כפי הפשט הנכון. (ה) למי תדמיוני, הופך הדבור
כנגד הבבליים. ונדמה, ונהיה אני והוא דומים זה לזה (רש״י). (ו)
הזלים, למי תדמיוני אתם הזלים זהב מכיס, ועם עובדי אלילים מדבר,

מו

(א) כָּרַע בֵּל קֹרֵס נְבוֹ הָיוּ עֲצַבֵּיהֶם לַחַיָּה וְלַבְּהֵמָה
נְשֻׂאֹתֵיכֶם עֲמוּסוֹת מַשָּׂא לַעֲיֵפָה׃ (ב) קָרְסוּ כָרְעוּ יַחְדָּו לֹא
יָכְלוּ מַלֵּט מַשָּׂא וְנַפְשָׁם בַּשְּׁבִי הָלָכָה׃ (ג) שִׁמְעוּ אֵלַי בֵּית
יַעֲקֹב וְכָל־שְׁאֵרִית בֵּית יִשְׂרָאֵל הָעֲמֻסִים מִנִּי־בֶטֶן הַנְּשֻׂאִים
מִנִּי־רָחַם׃ (ד) וְעַד־זִקְנָה אֲנִי הוּא וְעַד־שֵׂיבָה אֲנִי אֶסְבֹּל
אֲנִי עָשִׂיתִי וַאֲנִי אֶשָּׂא וַאֲנִי אֶסְבֹּל וַאֲמַלֵּט׃ (ה) לְמִי תְדַמְּיוּנִי
וְתַשְׁווּ וְתַמְשִׁלֻנִי וְנִדְמֶה׃ (ו) הַזָּלִים זָהָב מִכִּיס וְכֶסֶף בַּקָּנֶה

(א) **כרע בל קרס נבו**, חוזר להתל בע״ז כדרך שהתחיל למעלה פליטי הגוים הנושאים את עץ פסלם, והנה הוא אומר כי כל ובו אלהי בבל כרעו וקרסו מפחד האויב, הוא כרע, ולו כרע וקרס לשוכות נופלים על הבהמה העיפה, כמו שאומר למטה קרסו כרעו יחדו, ומן קרס קרסולים, כמו מן כרע כרעים. **היו עצביהם לחיה ולבהמה**, הם נמסרים לחיות, כלומר נותנים אותם על הבהמות להבריחם מן האויבים (רזו). עצביהם, הכנוי על הבבליים. **נשאתיכם עמוסות**, מדבר עם הבבליים: בהמותיכם הנושאות משא הן עמוסות במשא כבד; והנה אחר שאמר שהאלילים כרעו ונפלו מפחד, אמר כי עובדיהם נותנים אותם על הבהמות למען מלט אותם מיד האויבים; וביזו פירש הענין על האויב הבוזז ומוליך עמו האלילים, ולפי זה לא יתפרש היטב לא יכלו מלט משא. **נשאתיכם**, אין וי״ו אחר השי״ן, ויתכן לקרוא נְשְׂאוּתֵיכֶם. **משא לעיפה**, האלילים הם משא כבד לבהמות העיפות (רזו). (ב) **קרסו כרעו**, הבהמות מרוב המשא. **לא יכלו מלט משא**, אינן מספיקות לרוץ ולהציל מיד האויבים. **ונפשם בשבי הלכה**, באופן

borsa, e pesate l'argento colla stadera; i quali pagate un orefice perchè ne faccia un Dio, al quale v'inchinate e vi prostrate. (7) Un lo porta sovra una spalla, lo sostiene, indi lo depone; ed ei resta là, dal suo sito non si move; e per quanto quegli sclami a lui, non risponde, dalla sua angustia nol salva. (8) Rammentate ciò, e mostratevi uomini; peccatori, riflettete. (9) Rammentate le cose anteriori, anticamente accadute; rammentate ch'io sono onnipotente, nè altri ve n'è; ch'io son Dio, nè havvi simile a me. (10) Io annunzio sin dal principio la fine, e preventivamente le cose non mai accadute: io dir posso: La mia risoluzione avrà effetto, io eseguirò ogni mia volontà. (11) Io chiamo dall'oriente l'aquila, da lontan paese l'uomo da me destinato: io ho ciò pronunziato, e farò sì che avvenga; ho ciò destinato e l'eseguirò. (12) Uditemi, cuori ostinati, lontani dalla bontà. (13) Io avvicino la mia bontà, essa non è lontana; la salute da me promessa non tarderà: darò in Sionne salute ad Israel, di cui mi glorio.

הרשעים שבישראל. (ט) **אלהים ואפס כמוני**, כי אני אלהים ואפס כמוני. (יא) **עיט**, כל עוף הדורס נקרא כן, וכאן דרך מליצת השיר קרא כן לנשר הנכבד בעופות, ומזה בל׳ יוני aetos נשר, והכוונה על כרש שיבא כעוף פורח, וגם היה מוליך לפני מחנהו נשר זהב בראש רומח (Lowth, Vitringa ורנז׳י), ומלבד זה אפשר שיהיה כמו שנאמר גבי מרחוק כאשר ידאה הנשר. **איש עצתי**, שיעצתי וגזרתי, והכתיב עצתו, וטעמו אני הוא הקורא ממזרח איש עצתו. (יב) **אבירי לב**, רשעים שבישראל, ועם הקודמים לזמן הגאולה מדבר. (יג) **קרבתי צדקתי**, כנגד מה שאמר הרחוקים מצדקה. **לישראל תפארתי**, לישראל שהם תפארתי (ישראל אשר בך אתפאר) אתן תשועה בציון (ראב״ע ואחריו Vitringa), ויש אומר כי זה נגד משפט המליצה העברית, כי החלק השני מקביל על הרוב אל הראשון (ונתתי בציון תשועה, ונתתי לישראל תפארתי), ולא ראה כי אין כאן אלא מאמר אחד, כי לא אמר ונתתי לציון, כמו שאמר לישראל, אלא ונתתי בציון תשועה לישראל, כטעם מי יתן מציון ישועת ישראל; ועוד איך לא ראה כי אין דרך הנביאים לשום ישראל כנגד ציון, אלא ציון כנגד ירושלם, וישראל כנגד יעקב?

יִשְׁקֹלוּ יִשְׂכְּרוּ צוֹרֵף וְיַעֲשֵׂהוּ אֵל יִסְגְּדוּ אַף־יִשְׁתַּחֲווּ׃ (ז) יִשָּׂאֻהוּ
עַל־כָּתֵף יִסְבְּלֻהוּ וְיַנִּיחֻהוּ תַחְתָּיו וְיַעֲמֹד מִמְּקוֹמוֹ לֹא יָמִישׁ
אַף־יִצְעַק אֵלָיו וְלֹא יַעֲנֶה מִצָּרָתוֹ לֹא יוֹשִׁיעֶנּוּ׃ (ח) זִכְרוּ־זֹאת
וְהִתְאֹשָׁשׁוּ הָשִׁיבוּ פוֹשְׁעִים עַל־לֵב׃ (ט) זִכְרוּ רִאשֹׁנוֹת מֵעוֹלָם
כִּי אָנֹכִי אֵל וְאֵין עוֹד אֱלֹהִים וְאֶפֶס כָּמוֹנִי׃ (י) מַגִּיד מֵרֵאשִׁית
אַחֲרִית וּמִקֶּדֶם אֲשֶׁר לֹא־נַעֲשׂוּ אֹמֵר עֲצָתִי תָקוּם וְכָל־חֶפְצִי
אֶעֱשֶׂה׃ (יא) קֹרֵא מִמִּזְרָח עַיִט מֵאֶרֶץ מֶרְחָק אִישׁ עֲצָתוֹ (עצתי
ק׳) אַף־דִּבַּרְתִּי אַף־אֲבִיאֶנָּה יָצַרְתִּי אַף־אֶעֱשֶׂנָּה׃ (יב) שִׁמְעוּ
אֵלַי אַבִּירֵי לֵב הָרְחוֹקִים מִצְּדָקָה׃ (יג) קֵרַבְתִּי צִדְקָתִי לֹא
תִרְחָק וּתְשׁוּעָתִי לֹא תְאַחֵר וְנָתַתִּי בְצִיּוֹן תְּשׁוּעָה לְיִשְׂרָאֵל
תִּפְאַרְתִּי׃

כדעת ראב״ע. הזלים, משרש זול, מוציאים הזהב מן הכיס כאלו הוא בזול, ולא יקר. וכסף בקנה ישקלו, לא אמר במאזנים, ונראה כי הקנה הוא הנקרא statera, ואין שוקלים בו הכסף והזהב, כי לא יצא המשקל בצמצום, והם לרוב אמונתם באלילים שוקלים הכסף במשקל בלתי מצומצם, כאלו הכסף נבזה אצלם; ומוה״ר אברהם חי ריגיו אומר כי אולי קנה זה הוא מין פלס ומאזנים העשוי בצורת קנה חלול ממש, ובתוכו ברזל עולה ויורד ורשומים בו (לארכו) מספרים המורים על הליטרין והאונקיות, ותולין לו מתחתיו מה שרוצין לשקול, ולפי מה שהוא כבד הוא מוריד הברזל פחות או יותר. ישקלו, ישכרו, יסגדו, וישתחוו, לי כסתר על פי הכלל המפורש למעלה א׳ ד׳. (ז) ישאהו, אחר שיעשהו הצורף ישאוהו לביתם (רד״ק), והנה בעלי הנקוד נקדו ישאֻהו יסבלֻהו ויניחֻהו ל״ר, להשוותו עם פסוק שלמעלה, וכן תרגמו יונתן והשבעים זקנים ויירונימוס. ואולי ראוי לקרוא בלשון יחיד ישָׂאֵהו וכו׳, כמו אף יצעק אליו, מצרתו לא יושיענו. ויהיה פסוק אחד כלו ל״ר, ופסוק אחר כלו ל״י. (ח) והתאששו, מגזרת איש (רד״ק וג״י) הראו עצמכם אנשים ולא בהמות, אל תהיו כסוס כפרד אין הבין. פושעים, עם פושעי ישראל מדבר (דון יצחק ורוזן) כי מעולם לא קראו הנביאים את הגוים בשם פושעים על עָבדם האלילים; ולמטה (סימן מ״ח) הוא מרבה להוכיח

XLVII.

(1) Scendi giù, siedi sul suolo, vergine figlia di Babele; siedi a terra, senza trono, figlia dei caldei; imperocchè più non sarà che altri ti chiami molle e delicata. (2) Prendi le macine, e macina farina: togliti il velo, raccogli lo strascico: denuda la gamba a guisa di chi passa fiumi. (3) Scoprasi la tua nudità, veggasi la tua ignominia: io prenderò vendetta, nè alcuno incontrerò (che imprenda a difenderti). (4) Il nostro vindice egli è il Signore Dio Sabaot, Santo d'Israel. (5) Rimanti taciturna, ed entra nelle tenebre, o figlia dei Caldei; imperocchè più non sarà che altri ti chiami Signora degl'imperj. (6) Io, sdegnato contro il mio popolo, profanai (trattai qual cosa non più sacra) la

והפעלים גַּלִּי וחשף נופלים לא לבד על גלוי האיברים, כי גם על הרמת הבגדים, כמו חשפתי שוליך על פניך (ירמיה י״ג כ״ו), וגליתי שוליך על פניך (נחום ג׳ ה׳). **עברי נהרות**, הִתְגַּלִּי כאלו היה לך לעבור נהרות, והוא תכלית הירידה מכבוד, ועיין למעלה כ״ב י׳. (ג) **ולא אפגע אדם**, אני אנקום את עמי ישראל, ולא אפגע שום אדם שיקום להצילך (בת בבל) מידי, ולפיכך סמך לו גואלנו ה׳ צבאות שמו, אמר בלשון ישראל, אנחנו יש לנו גואל הדם הנוקם את נקמתנו, ואתם בני בבל אין לכם גואל. ואייכהרן שלא הבין זה חשב פסוק גואלנו לנוסף, וגיזו פירש כה אמר גואלנו. (ה) **שבי דומם ובאי בחשך**, דרך אבלות, כאלמנה, כמו שאומר למטה שכול ואלמון (רוזו). (ו) **חללתי**, ענין השפלה והורדה מכבוד, והוא קרוב לשרש קלל וקלה שהם הפך הכבוד, וכבר מצאנו חי״ת וקו״ף מתחלפות, חטב וקטב, לחך ולקק, והנני מבטל מה שאמרתי בבה״ע תקפ״ז עמוד 192. ומוה״רר יצחק פארדו אומר חללתי כמשמעו, כי

מז

(א) רְדִי | וּשְׁבִי עַל־עָפָר בְּתוּלַת בַּת־בָּבֶל שְׁבִי־לָאָרֶץ
אֵין־כִּסֵּא בַּת־כַּשְׂדִּים כִּי לֹא תוֹסִיפִי יִקְרְאוּ־לָךְ רַכָּה וַעֲנֻגָּה׃
(ב) קְחִי רֵחַיִם וְטַחֲנִי קָמַח גַּלִּי צַמָּתֵךְ חֶשְׂפִּי־שֹׁבֶל גַּלִּי־שׁוֹק
עִבְרִי נְהָרוֹת׃ (ג) תִּגָּל עֶרְוָתֵךְ גַּם תֵּרָאֶה חֶרְפָּתֵךְ נָקָם אֶקָּח
וְלֹא אֶפְגַּע אָדָם׃ (ד) גֹּאֲלֵנוּ יְהוָה צְבָאוֹת שְׁמוֹ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל׃
(ה) שְׁבִי דוּמָם וּבֹאִי בַחֹשֶׁךְ בַּת־כַּשְׂדִּים כִּי לֹא תוֹסִיפִי יִקְרְאוּ־
לָךְ גְּבֶרֶת מַמְלָכוֹת׃ (ו) קָצַפְתִּי עַל־עַמִּי חִלַּלְתִּי נַחֲלָתִי וָאֶתְּנֵם

(א) **רדי**, מדבר עם אומת בבל, וממשיל אותה לגבירה רכה וענוגה, ומגיד לה מפלתה. **ושבי על עפר**, כאבלים. **בתולת בת בבל**, עיין למעלה ל״ז כ״ב. **לא תוסיפי יקראו לך**, מורכב מן לא תוסיפי להקרא, ולא יוסיפו יקראו לך, או לא תוסיפי להיות במצב שיקראו לך בשם זה. **תוסיפי**, בא הטעם למטה לבלתי תתבלע בקריאה היו״ד החרוקה שבמלת יקראו הסמוכה, והוא על דרך סורה אדוני סורה אלי, עיין דקדוקי 105, 106 §. **רכה וענגה**, רוזו וגיזו פירשו על השחתת המדות ורדיפת ההנאות, כמו שהעיד Curtius. אך נ״ל כי אין זאת כוונת התארים האלה בפסוק הרכה בך והענגה (דברים כ״ח נ״ו), רק הטעם כדרך העשירים והעשיר ותאשר לא כסו עמל ויגיע. (ב) **קחי רחים**, ריחים של יד. **וטחני קמח**, כדרך השפחות, כמו עד בכור השפחה אשר אחר הריחים, וכן תטחן לאחר אשתי (איוב ל״א י). **גלי צמתך**, כמין מסוה, וכן בל״ח כמגמה פניה, כסתה, וגלוי הפנים היה זלזול גדול בנשים החשובות (גיזו). **חשפי שבל**, כמו שולים, או קרוב לו, והוא הסרח העדף בבגדי העשירים והעשירות והוא סרוח על הקרקע מאחוריהם (רוזי וגיזו),

nazione già mio patrimonio, e la diedi in tua mano: ma tu non ne avesti pietà: sui vecchi stessi aggravasti il tuo giogo oltremodo. (7) Tu dicevi: io sarò sempre una Sovrana — mentre non pensavi a questi eventi, non immaginavi come la cosa dovesse finire. (8) Or odi ciò, deliziosa, tu che vivi sicura, tu che pensi in tuo cuore: io e nulla più: io non rimarrò vedova, nè saprò che cosa sia restar orba della prole. (9) Queste due cose ti avveranno di repente in uno stesso giorno, la perdita cioè della prole, e la vedovanza: nella loro pienezza ti verranno addosso, malgrado le molte tue arti magiche, malgrado i potentissimi tuoi incantesimi. (10) Tu perseveravi tranquilla nella tua malvagità; dicevi: non havvi chi mi osservi. La tua sapienza e la tua scienza ti fecero caparbia; e tu dicevi nel tuo cuore: io e nulla più. (11) Ti sopravverrà un male, di cui non conoscerai l'aurora; piomberatti addosso una sciagura, cui non potrai riparare; e ti sopravverrà

בהכשפיה השגחת האל, לא ברעות שהיתה עושה, אלא בחשבה שאין דין ואין דיין; אך הכוונה הב״ית יושבת ברעתך לבטח, עשית הרעות בלא שום מגור; שרש בטח נאמר פעמים רבות בלא קשור, והוראתו ישיבה לבטח, כמו עם שוקט ובוטח, וצדיקים ככפיר יבטח, והב״ית ברעתך איננה הב״ית הנמשכת אחר שרש זה לקשור אותו עם הדבר שבוטחים בו, אבל היא ב״ית המקום, הב״ית ברעתך לבטח, וכמהו הוי השאננים בציון והבוטחים בהר שומרון (עמוס ו׳ א׳). אין רואני, אין משגיח על מעשי להענישני על אכזריותי על ישראל. חכמתך ודעתך, מה שהיית בעיניך חֲכָמָה בכשפיך ובחבריך, שהיית סבורה כי על ידיהם תדעי העתידות. שובבתך, עשו אותך שובבה, הקשו ערפך. (יא) לא תדעי שחרה, לא תדעי אותה בטרם תבא, כמו שהשחר הוא האור הקודם ליום, כן לא תדעי הרעה זמן מה קודם בואה (רד״ק ורנזו). לא תוכלי כפרה, לי כפרה מתחלתו מורה הגנה וכסוי, כמו וכפרת אותה מבית ומחוץ בכפר, וכן הכַּפֹּרֶת הוא כסוי, וכן כפרת החטא, כמו כסוי חטאה (תהלים ל״ב א׳). וכן כֹּפֶר הוא מגין בעד הנפדה (Gussetius, ר׳ נפתלי הירץ וויזל, וידידי החכם יש״ר). ולמעלה כ״ח י״ח קיכרתי בלשוני ואמרתי וְכֻפַּר בריתכם לשון בטול, והוא האמת לפי הענין, אך תחלת הוראת המלה היא מה שכתבתי כאן. לא תדעי, קודם שתדעי.

בְּיָדֵךְ לֹא־שַׂמְתְּ לָהֶם רַחֲמִים עַל־זָקֵן הִכְבַּדְתְּ עֻלֵּךְ מְאֹד׃ (ז)
וַתֹּאמְרִי לְעוֹלָם אֶהְיֶה גְבָרֶת עַד לֹא־שַׂמְתְּ אֵלֶּה עַל־לִבֵּךְ לֹא
זָכַרְתְּ אַחֲרִיתָהּ׃ (ח) וְעַתָּה שִׁמְעִי־זֹאת עֲדִינָה הַיּשֶׁבֶת לָבֶטַח
הָאֹמְרָה בִּלְבָבָהּ אֲנִי וְאַפְסִי עוֹד לֹא אֵשֵׁב אַלְמָנָה וְלֹא אֵדַע
שְׁכוֹל׃ (ט) וְתָבֹאנָה לָּךְ שְׁתֵּי־אֵלֶּה רֶגַע בְּיוֹם אֶחָד שְׁכוֹל
וְאַלְמֹן כְּתֻמָּם בָּאוּ עָלַיִךְ בְּרֹב כְּשָׁפַיִךְ בְּעָצְמַת חֲבָרַיִךְ מְאֹד׃
(י) וַתִּבְטְחִי בְרָעָתֵךְ אָמַרְתְּ אֵין רֹאָנִי חָכְמָתֵךְ וְדַעְתֵּךְ הִיא
שׁוֹבְבָתֶךְ וַתֹּאמְרִי בְלִבֵּךְ אֲנִי וְאַפְסִי עוֹד׃ (יא) וּבָא עָלַיִךְ
רָעָה לֹא תֵדְעִי שַׁחְרָהּ וְתִפֹּל עָלַיִךְ הֹוָה לֹא תוּכְלִי

ישראל קדש לה׳ כל אכליו יאשמו, וכשקצף עליהם עשה אותם חול ונתנם ביד זרים. וככה נחלתי, השם החביב לי, ושהייתי משגיח עליו כאשר ישגיח אדם על נחלתו. על זקן הכבדת עלך, אפילו על זקן, וזה סימן לאכזריות גדולה. (ז) עד, בעוד, כמו עד זה מדבר (איוב א׳ י״ח), כלומר כך היית אומרת בזמן שלא שמת אלה על לבך. אלה, המאורעות שתבאנה עליך עתה. אחריתה, אחרית הענין, לא התבוננת איך יפול הדבר; כי זכירה נופל גם על העתיד, כמו לא זכרה אחריתה (איכה א׳ ט׳), יען אשר לא זכר עשות חסד (תהלים ק״ט י״ו), ברגז רחם תזכר (חבקוק ג׳ ב׳), וכן זכור את יום השבת, כמו שמור, ודברי בבה״ע תקפ״ח עמוד 90 בטלים. (ח) עדינה, כמו ענוגה שאמר למעלה. אני ואפסי עוד, על כרחנו אין הכוונה אלא כתרגום יונתן וכפירוש רש״י ורד״ק ואפס בלעדי, אין עוד אחרת שתשוה לי, ותהיה מלת אפס מורה לפעמים אין זולת, וכן אני מפרש ואפס עצור ועזוב, אין עוד אלא עצורים ועזובים; וראב״ע ורמז (וגיזי בדפוס שני) פירשו היו״ד נוספת ויתרה, אני ואפס עוד; ולודוביקוס De Dieu וקוניים פירשו דרך שאלה: היש מבלעדי עוד; ולודוביקוס הנ״ל אמר עוד פירוש אחר, ובחר בו גיזי, והוא שיהיה אפסי כמו לבדי, אני ולבדי עוד, והמבקש כמוני לא ימצא אלא אותי. (ט) כתמם, הרעות האלה (שכול ואלמון) תמימות תהיינה. ברב כשפיך, עם כל כשפיך הרבים ועם כל חבריך העצומים מאד. (י) ותבטחי ברעתך, אין הכוונה שמת בטחונך ברעתך, כדעת המפרשים כלם, כי אין זה מסכים עם אמרת אין רואני שהיה בטחונה

di repente una ruina senza che tu te n'avvegga. (12) Alzati pure coi tuoi incantesimi, e colle molte tue arti magiche, di cui ti occupasti laboriosamente sin dalla tua gioventù; forse potrai giovarti, forse ti farai forte. (13) Tu t'adopri invano, malgrado i molti tuoi consigli. Alzinsi ora e ti salvino da quelle cose che debbon sopravvenirti gli astrologi che osservan le stelle, e danno mensili pronostici. (14) Essi diventan qual paglia: il fuoco gli abbrucia — essi non salvan sè medesimi dalla fiamma, nè di essi si forma una brace da scaldarsi, un fuoco da sedervisi dirimpetto. (15) Tali riesconti coloro, di cui ti occupasti, queglino che appo te facean traffico sin dalla tua gioventù: sparpagliansi chi quà chi là, non havvi chi ti salvi.

דברי הנביא הם דרך לעג, והיותו מהתל באצטגנינים ובמאמינים בהם לא היה צריך לדקדק ולומר שהם מודיעים קצת העתידות ולא כלן, אבל אמר סתם מודיעים לחדשים, אע״פ שבאמת לא היו מודיעים לא הכל ולא מקצת (טבת תרכ״ד). (יד) הנה היו כקש. חוזיך לא יעמדו לך להושיעך, אך כבוא האויב יתפזרו ויאבדו כאלו פתאום אש שרפתם. לא יצילו את נפשם מיד להבה, כמין מאמר מוסגר, חכמיך שהיית סבורה שיושיעוך, לא יצילו אף את נפשם. אין גחלת לחמם, ישרפו ברגע כקש, ואפילו גחלים ושלהבה לא יועילו לך. לחמם, להתחמם, והוא בנין קל ע״ד השלמים, כמו לְסֹבב את ארץ אדום, אלא שנשתנה החולם בפתח, מפני שהוא פועל עומד, כמו לִשְׁכַּב, והקמץ בעבור ההפסק, ופתח הלמ״ד בעבור אות הגרון שאחריה, כמו לַחטוף עני; ויתכן ג״כ לקרוא לְחַמֵּם, בבנין פִּעֵל, לחמם התבשיל. אור לשבת נגדו, להתחמם. (טו) כן היו לך אשר יגעת, כן היו בבחינת תועלתך אותם שיגעת בהם, לא הושיעוך ולא הועילו לך אפילו תועלת קלה כתועלת הגחלים והאור. סחריך, שהיו עושים עמך סחורה בחכמתם הכוזבת; כי היו מלכי בבל מפרנסים החרטומים והאשפים. איש לעברו. כל אחד לעבר אחד, בדרך שהזדמנה לו תחלה לנוס, נס לנפשו. תעו, הלכו בלי דעת אנה ילכו.

כַּפְּרָהּ וְתָבֹא עָלַיִךְ פִּתְאֹם שֹׁאָה לֹא תֵדָעִי׃ (יב) עִמְדִי־נָא
בַחֲבָרַיִךְ וּבְרֹב כְּשָׁפַיִךְ בַּאֲשֶׁר יָגַעַתְּ מִנְּעוּרָיִךְ אוּלַי תּוּכְלִי
הוֹעִיל אוּלַי תַּעֲרוֹצִי׃ (יג) נִלְאֵית בְּרֹב עֲצָתָיִךְ יַעַמְדוּ־נָא
וְיוֹשִׁיעֻךְ הברו (הֹבְרֵי ק׳) שָׁמַיִם הַחֹזִים בַּכּוֹכָבִים מוֹדִיעִם
לֶחֳדָשִׁים מֵאֲשֶׁר יָבֹאוּ עָלָיִךְ׃ (יד) הִנֵּה הָיוּ כְקַשׁ אֵשׁ שְׂרָפָתַם
לֹא־יַצִּילוּ אֶת־נַפְשָׁם מִיַּד לֶהָבָה אֵין־גַּחֶלֶת לַחְמָם אוּר לָשֶׁבֶת
נֶגְדּוֹ׃ (טו) כֵּן הָיוּ־לָךְ אֲשֶׁר יָגָעַתְּ סֹחֲרַיִךְ מִנְּעוּרַיִךְ אִישׁ
לְעֶבְרוֹ תָּעוּ אֵין מוֹשִׁיעֵךְ׃

(יב) באשר יגעת, אשר בהן יגעת, עיין למעלה נ׳ ל״א. מנעוריך, מדבר עם בבל במליצת אשה, ואומר לה מנעוריך, והכוונה מימי קדם של האומה. תערוצי, תתחזקי. (יג) נלאית, נלאה ענינו יגע לריק, כמו ונלאו למצוא הפתח, ונלאו מצרים לשתות מים מן היאור, והענין חוזר למעלה, עמדי נא בחבריך וברוב כשפיך אולי תוכלי הועיל, ועל זה הוא משיב: ידעתי כי נלאית להועיל לך מאומה, עם רבוי העצות שחשבי בלבבך; ועתה אחרי שאין לך תקוה להועיל לך, ולהתחזק, יעמדו נא ויושיעוך חוזי הכוכבים, אך גם הם היו כקש, איש לעברו תעו, אין מושיעך; והנה אחר שהמשיל האומה לאשה, יחס לה הכשפים, ולא יחס לה האצטגנינות, כי היו אצל הקדמונים נשים מכשפות, ואולי לא היו אצלם נשים חכמות בידיעת הככבים, ואולי לא היה נאות לנשים לצאת אל השדה לחזות בככבים, ע״כ הפריד האצטגנינים לבדם. הוברי שמים, הבר בערבי חתך, וענינו גוזרי העתידות על פי מה שרואים בשמים (רד״ק), ודעת Fullerus ורוז׳ וג׳ז׳ כי נקראו חותכי השמים ע״ש שכן היה דרכם לחלק השמים לשנים עשר בתים, וזה נ״ל נאות למה שאומר אח״כ מודיעים לחדשים, כי בכל חדש יכנס השמש בבית אחר, ויגזרו מזה העתידות. מאשר יבאו עליך, יעמדו נא ויושיעוך מאשר יבאו עליך (ראב״ע), ואין כן דעת בה״ט, כי הזקף שעל בכוכבים הוא סימן שמלות מודיעים לחדשים דבקות למטה, וזה על דרך מה שאמרו בתלמוד מאשר ולא כל אשר. ונ״ל כי

XLVIII.

(1) Udite ciò, o voi della casa di Giacobbe, che il nome portate d'Israeliti, e l'origine traete dalla fonte di Giuda; i quali giurate nel nome del Signore, e il Dio celebrate d'Israel, non però sinceramente, nè probamente. (2) I quali vi denominate della Città santa, e v'appoggiate sul Dio d'Israel, di cui il nome è: il Signore Dio Sabaot. (3) Le cose passate le ho annunciate anteriormente, esse uscirono dalla mia bocca, e le feci udire; indi di repente le ho eseguite, e si effettuarono. (4) Conoscendo che tu sei caparbio, e che la tua cervice è verga di ferro, ed il tuo fronte è di rame: (5) Te l'annunziai anteriormente, prima che avvenisse te la feci udire, perchè tu non potessi dire: il mio idolo queste cose ha fatto, il mio simulacro e la mia statua le han volute. (6) L'hai udita, tu vedi, per intiero: voi potete dirlo. Io ti feci udire sin d'ora

על וזה כל פרי הסר חטאתו, כי יער עבודה זרה נתבטל אחרי שובם מן הגלות, אך במשך הגלות אי אפשר שלא נשארו קצת ההמון אדוקים בגלוליהם. (ו) שמעת חזה כלה, המפרשים כלם פירשו כבר שמעת הנבואה, ועתה ראה איך היא מתקיימת, וזה נגד הכוונה, ול״נ דעת בה״ט נכונה מאד, והמקרא מסורס, חזה שמעת כלה, כלומר ראה, הלא שמעת כלה, הלא הגדתי לך כל פרטי המאורע בטרם היותו, ואתם הלא תגידו כי אמת שכן הגדתי. השמעתיך חדשות מעתה, מן הזמן הזה שאנחנו בו (בימי ישעיה) השמעתיך מאורעות חדשים וזרים, ונכורות ונשמורות עמי שלא היה אפשר לך לדעת אותם קודם בואם.

מח

(א) שִׁמְעוּ־זֹאת בֵּית־יַעֲקֹב הַנִּקְרָאִים בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל וּמִמֵּי
יְהוּדָה יָצָאוּ הַנִּשְׁבָּעִים ׀ בְּשֵׁם יְהוָה וּבֵאלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יַזְכִּירוּ
לֹא בֶאֱמֶת וְלֹא בִצְדָקָה׃ (ב) כִּי־מֵעִיר הַקֹּדֶשׁ נִקְרָאוּ וְעַל־
אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל נִסְמָכוּ יְהוָה צְבָאוֹת שְׁמוֹ׃ (ג) הָרִאשֹׁנוֹת מֵאָז
הִגַּדְתִּי וּמִפִּי יָצְאוּ וְאַשְׁמִיעֵם פִּתְאֹם עָשִׂיתִי וַתָּבֹאנָה׃ (ד)
מִדַּעְתִּי כִּי קָשֶׁה אָתָּה וְגִיד בַּרְזֶל עָרְפֶּךָ וּמִצְחֲךָ נְחוּשָׁה׃ (ה)
וָאַגִּיד לְךָ מֵאָז בְּטֶרֶם תָּבוֹא הִשְׁמַעְתִּיךָ פֶּן־תֹּאמַר עָצְבִּי
עָשָׂם וּפִסְלִי וְנִסְכִּי צִוָּם׃ (ו) שָׁמַעְתָּ חֲזֵה כֻּלָּהּ וְאַתֶּם הֲלוֹא

(א) **שמעו זאת בית יעקב.** אחר שבשר היושבים בגלות בכל על הגאולה, הוא מוכיח אותם על חטאתם, לומר כי לא בצדקתם יגאלו כי אם למען כבוד שמו. **וממי יהודה,** ממקור יהודה. **לא באמת ולא בצדקה,** על דרך מה שאמר ירמיה (ז׳ ט׳) הגנוב רצוח ונאוף וגו׳. (ג) **הראשנות,** ענין הנחריב (רד״ק), כמו למעלה מ״ב ט׳. (ד) **וגיד ברזל ערפך,** שיעורו וגיד קשה כברזל הוא גיד ערפך, והגידים הם כלי התנועה, ואינם הנקראים nervi, אלא ligamenta, וכן גיד הנשה הוא ligamentum. **ומצחך נחושה,** כטעם ומצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם (ירמיה ג׳ ג׳), וכן חזקי מצח וקשי לב המה (יחזקאל ג׳ ז׳). (ה) **ואגיד לך מאז,** לפיכך הגדתי לך הגאולה הזאת בטרם תבא. **פן תאמר עצבי עשם,** על דרך שאמרו לירמיה ומאז חדלנו לקטר למלכת השמים חסרנו כל וגו׳, ואין זה סותר למה שפירשתי למעלה (כ״ז ט׳)

cose insolite; cose recondite, che tu non potevi sapere. (7) Cose che al momento prodigiosamente avvengono, non accadute in altri tempi; cui un giorno innanzi non avresti udite; in guisa che tu non possa dire: io già le sapeva. (8) Cose che tu non avresti udite, che tu non avresti sapute, alle quali il tuo orecchio non si sarebbe anteriormente dischiuso — imperocchè io sapeva che tu sei infedele, ed il nome porti di ribelle sin dal ventre. (9) In grazia del mio nome io tollerava, in grazia della mia gloria mi frenava verso di te, in guisa da non distruggerti. (10) Ecco, t' ho purificato, non però a guisa dell' argento; ti provai nella fornace della miseria. (11) In riguardo di me, in riguardo di me stesso voglio operare — imperciocchè, dovrebb' egli (il mio onore) essere profanato? — no; il mio onore non voglio lasciare altrui. (12) Odimi, Giacobbe, e tu Israel, cho a me appartieni; io mede-

וחתם, ובערבי המחסום שכותבים בפי הבהמות כקרא חטאם; והמקרא הזה על אנשי בית ראשון נאמר, שהאריך להם, ולא הכריתם למען שמו, אלא הגלם לבבל, כמו שמפרש והולך. (י) **הנה צרפתיך**, הנה טהרתי סיגיך ולא באש כמו שצורפים הכסף, אלא צרפתיך בכור העני בגלות, לא הבאתיך באש אלא בעוני, כלומר לא רציתי להכריתך, אבל הגליתיך, ועי"ז הסרת אלי. **ולא בכסף**, לא צרפתיך בצריפת הכסף, באותו אופן שצורפין הכסף, עיין משתדל על לא תענה ברעך עד שקר (שמות כ' י"ג). **בחרתיך**, בארמי ובסורי בחר כמו בחן בעברי, ומצאנו בחן אצל צרף, בחנני ה' ונסני צרפה כליותי ולבי, כי בחנתנו אלהים צרפתנו כצרף כסף, הנני צורפם ובחנתים (ירמיה ט' ו'), וצרפתים כצרוף את הכסף ובחנתים כבחון את הזהב (זכריה י"ג ט'); ורש"י ראב"ע רד"ק ורוזנ' פירשו בחרתי לך כור עוני. ולפ"ז ב"ת בכור לא תתפרש. **בכור עני**, כור מלא כירים; וגיזי' בשיטת Grotius פירש צרפתיך ולא מצאתי בך כסף. אלא סגים: א"כ בחלק השני מן הפסוק העיקר חסר. (יא) **למעני אעשה**, שלא לכלותך ולהכריתך. **כי איך יחל**, כבודי הנזכר אח"כ (גיזי'), וה"ל כי איך יחל כבודי, ולא הנה לפיים ולומר יחל כבודי, ואמר: לא, כבודי לאחר לא אתן. **וכבודי לאחר לא אתן**, שיאמרו אויביכם כי יד אלהיהם רמה (רש"י). (יב) **מקראי**, הנקרא בשמי, הנקרא עם ה'. וכן פירש ראב"ע הנקראים

תַגִּידוּ הִשְׁמַעְתִּיךָ חֲדָשׁוֹת מֵעַתָּה וּנְצֻרוֹת וְלֹא יְדַעְתָּם׃ (ז) עַתָּה
נִבְרְאוּ וְלֹא מֵאָז וְלִפְנֵי־יוֹם וְלֹא שְׁמַעְתָּם פֶּן־תֹּאמַר הִנֵּה
יְדַעְתִּין׃ (ח) גַּם לֹא־שָׁמַעְתָּ גַּם לֹא יָדַעְתָּ גַּם מֵאָז לֹא־
פִתְּחָה אָזְנֶךָ כִּי יָדַעְתִּי בָּגוֹד תִּבְגּוֹד וּפֹשֵׁעַ מִבֶּטֶן קֹרָא לָךְ׃
(ט) לְמַעַן שְׁמִי אַאֲרִיךְ אַפִּי וּתְהִלָּתִי אֶחֱטָם־לָךְ לְבִלְתִּי
הַכְרִיתֶךָ׃ (י) הִנֵּה צְרַפְתִּיךָ וְלֹא בְכָסֶף בְּחַרְתִּיךָ בְּכוּר עֹנִי׃
(יא) לְמַעֲנִי לְמַעֲנִי אֶעֱשֶׂה כִּי אֵיךְ יֵחָל וּכְבוֹדִי לְאַחֵר לֹא־
אֶתֵּן׃ (יב) שְׁמַע אֵלַי יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל מְקֹרָאִי אֲנִי־הוּא אֲנִי

ועיין ירמיה ל״ב ג׳. ומזה ראיה כי נבואות אלו קודם לירמיהו כאמרו.
(ז) **עתה נבראו**, הדברים שאני מגיד לך הם דברים שיתקיימו לשעתם דרך נס, ולא היו כמוהם מעולם. עתה, הנביא מעמיד עצמו בזמן בוא דברו. **ולפני יום ולא שמעתם**, דברים שאפילו יום אחד קודם היותם לא היית יכול לשמוע אותם מפי אדם, כי לא היה אדם משער בלבו דברים זרים כהמה. **פן תאמר הנה ידעתין**, באופן שלא תוכל לומר כבר הייתי יודע מעצמי הדברים האלה שאתה מגיד לי; וגיזו למעלה מ״א כ״ו רצה להבין מן המקרא הזה כי עניני כורש לא הגידם אדם קודם בואם, ואף לא נביאי השם; והנה בכמה מקומות כתוב כאן שהנביא מגיד ומשמיע הענינים ההמה זמן הרבה קודם היותם; והנה הדבר ברור כי אף אם נצחון כורש את בבל היה אפשר לבן אדם להבינו בטרם יהיה, הנה גזרתו לשלח את ישראל לארצם בכבוד ובמתנות לא יתכן שישער אותו שום אדם, ויפה אמר הנביא ולפני יום ולא שמעתם.
(ח) **גם לא שמעת**, השמעתיך חדשות שלא היה אפשר שתשמע אותן מזולתי, ושלא היה אפשר שתדע אותן, ושאם היו מגידים אותן לך לא היו הדברים נכנסים באזניך, וכל זה עשיתי מפני שידעתי שאתה בוגד ופושע. **לא פתחה אזניך**, לא פתחה עצמה לקבלם, כלומר לא היו הדברים נכנסים באזניך. **פתחה**, כמו ופתחו שעריך תמיד (למטה ס׳ י״א), פתח הסמדר, פתח את עצמו, ועיין למעלה ל״ד ה׳. והמפרשים פירשו לא רצית לשמוע אלי, ולפ״ז אין כי ידעתי עולה יפה; וגיזו שונה באולתו ומפרש לא נתגלו לך הדברים בנבואה בטרם בואם. (ט) **ותהלתי**, למען תהלתי. **אחטם לך**, אחטום עצמי בשבילך. **חטם**, רש״י פירש אחסום חוטמי מלאת עשן נחירי ומקצוף עליך, שהכועס יוצא עשן מנחיריו; והנכון כפירוש גיזו אחסום עצמי. **חטם** קרוב לחסם

simo son il primo, ed io stesso son l'ultimo. (13) La mia mano stabilì qual fondamenta la terra, e la mia destra fece qual tetto il cielo: io li chiamo e tosto si alzano. (14) Adunatevi tutti e udite: chi è tra coloro che abbia annunciato ciò? — Egli è il Signore che il favorisce (Ciro): questi eseguisce la volontà di Lui contro Babele, ed è il braccio Suo contro i Caldei. (15) Io, io stesso l'ho predetto, e l'ho chiamato; lo fo venire, ed egli prospera la sua intrapresa. (16) Avvicinatevi a me, udite ciò: non fu di nascoso che anticamente parlai: dal momento che la cosa comincia ad effettuarsi, son io che la dirigo. Ora — egli è Iddio Signore, che m'invia, ed il Suo spirito. (17) Dice così il Signore, il tuo liberatore, il Santo d'Israel: Io, il Signore tuo Dio, t'ho istrutto pel tuo meglio, t'incamminai nella strada che dovevi seguire. (18) Volessi tu dare ascolto ai miei comandi! la tua prosperità sarebbe (incessante) qual fiume; ed i tratti di bontà che tu da me riceveresti sarebbero (numerosi) come i flutti del mare. (19) Uguaglierebbe la rena la tua prosapia, i discendenti delle tue viscere ne pareggerebbero i granelli: il nome di essa (tua prosapia) non perirebbe, non si estinguerebbe dal mio cospetto. (20) Uscite da Babele, fuggite dalla Caldea: con voce di esultazione annunziate, pubblicate la cosa, fate che si divulghi sino all'estremità della terra. Dite: Il Si-

ענין וענין. ועתה וגו׳, אין ספק שהם דברי הנביא, אמנם לא מצאנו עדיין שיאמר הנביא הזה דבר למען יאמינו כי ה׳ שלחו, וכל דבריו וכל ריבותיו הם כאלו ה׳ רב עם האלילים, לא שהנביא רב עם בני עמו הבלתי מאמינים בשליחותו, לפיכך נ״ל כי גם כאן אין הכוונה לומר ועתה א״כ אמת הוא כי ה׳ שלחני, אלא ועתה דבק עם כה אמר ה׳ גאלך, ומלות ה׳ שלחני ורוחו הן מאמר מוסגר. (יז) מלמדך להועיל, באמרי לכם צאו מבבל ברחו מכשדים, כלומר לטובתכם אני אומר לכם צאו משם ושובו לא״י, כי שם תצליחו; ואמר זה כנגד אותם שהיו ממאנים לצאת מן הגלות. (יח) כנהר, שאינו פוסק. וצדקתך, צדקה שהייתי עושה עמך (רד״ק). (יט) במעותיו, של חול, כגרגירי החול, כפרידות החול, מעה חלק קטון, ובל״ח נאמר על הגרה, ואולי גרה מתחלתה

רִאשׁוֹן אַף אֲנִי אַחֲרוֹן׃ (יג) אַף־יָדִי יָסְדָה אֶרֶץ וִימִינִי טִפְּחָה
שָׁמָיִם קֹרֵא אֲנִי אֲלֵיהֶם יַעַמְדוּ יַחְדָּו׃ (יד) הִקָּבְצוּ כֻלְּכֶם
וּשְׁמָעוּ מִי בָהֶם הִגִּיד אֶת־אֵלֶּה יְהוָה אֲהֵבוֹ יַעֲשֶׂה חֶפְצוֹ
בְּבָבֶל וּזְרֹעוֹ כַּשְׂדִּים׃ (טו) אֲנִי אֲנִי דִּבַּרְתִּי אַף־קְרָאתִיו
הֲבִאֹתִיו וְהִצְלִיחַ דַּרְכּוֹ׃ (טז) קִרְבוּ אֵלַי שִׁמְעוּ־זֹאת לֹא
מֵרֹאשׁ בַּסֵּתֶר דִּבַּרְתִּי מֵעֵת הֱיוֹתָהּ שָׁם אָנִי וְעַתָּה אֲדֹנָי
יְהוִה שְׁלָחַנִי וְרוּחוֹ׃ (יז) כֹּה־אָמַר יְהוָה גֹּאַלְךָ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל
אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מְלַמֶּדְךָ לְהוֹעִיל מַדְרִיכֲךָ בְּדֶרֶךְ תֵּלֵךְ׃ (יח)
לוּא הִקְשַׁבְתָּ לְמִצְוֹתָי וַיְהִי כַנָּהָר שְׁלוֹמֶךָ וְצִדְקָתְךָ כְּגַלֵּי הַיָּם׃
(יט) וַיְהִי כַחוֹל זַרְעֶךָ וְצֶאֱצָאֵי מֵעֶיךָ כִּמְעֹתָיו לֹא־יִכָּרֵת וְלֹא־
יִשָּׁמֵד שְׁמוֹ מִלְּפָנָי׃ (כ) צְאוּ מִבָּבֶל בִּרְחוּ מִכַּשְׂדִּים בְּקוֹל
רִנָּה הַגִּידוּ הַשְׁמִיעוּ זֹאת הוֹצִיאוּהָ עַד־קְצֵה הָאָרֶץ אִמְרוּ

בכי ה׳, ושאר המפרשים פירשו שאני קראתיך, כלומר בחירי. **אני הוא אני ראשון**, עיין למעלה מ״ד ו׳. (יג) **וימיני טפחה שמים**, המפרשים פירשו לי טפח, תכן אותם בזרת או מדדם בטפח, או שיטח אותם בידו, ול״נ מל׳ וממסד עד הטפחות (מ״א ז׳ ט׳) והם שמי הקורה, וכן רמז רש״י ז״ל שם במלכים על פסוק זה של ישעיה, וכן פירש ר׳ שלמה ליווזאהן בבית האוסף דף י״ב, והנה אמר יסדה על הארץ שהיא למטה כמו יסוד, וטפחה על השמים, שהם למעלה כמו תקרה. **קרא אני אליהם**, אם אני קורא לארץ או לשמים, הם עומדים מיד לעשות רצוני. (יד) **מי בהם**, באלילים שרמז עליהם באמרו וכבודי לאחר לא אתן. **ה׳ אהבו**, לא היה שום אלוה שיגיד את אלה, כי גבורת כרש לא באה לו משום אלוה, כ״א מה׳ שאהב אותו, ומה שכרש עושה בבבל איננו עושה אלא חפצו של ה׳, והוא כרש הוא זרועו של ה׳ בכשדים. (טז) **לא מראש בסתר דברתי**, כשהגדתי המאורעות האלה הגדתים בפרהסיא, כי אע״פ שישעיה לא השמיע נבואות אלו אל העם, הנה כתב אותן על ספר, ונשארו ביד העם. **מעת היותה שם אני**, משעה שהתחיל הדבר להתקיים, אני מנהיג הענינים שיהיו כמו שאמרתי, וכאלו אני שם משגיח ומסדר כל

gnore ha liberato il suo servo Giacobbe. (21) Nè essi soffriron la sete nei deserti, per cui li fece viaggiare: egli fece scorrer loro l'acqua dal macigno: egli spaccò la roccia e ne colò acqua. (22) Non v'è pace, dice il Signore ai malvagi.

(כב) אין שלום, זה כנגד המאמינים לצאת מבבל (רמז); והיה כ"ל שיהיה אמר ה' מאמר מוסגר, ושיעורו אין שלום לרשעים, כך אמר ה'; ואין כן דעת בה"ט, ולדעתו האל אומר לרשעים מלות אין שלום, וגם זה נכון.

XLIX.

(1) Uditemi, o lontane contrade, ascoltate, nazioni remote: Il Signore m'ha nominato sin dal ventre, dalle viscere di mia madre (cioè dai primordj della nazione) annunziò il mio nome. (2) Egli rese la mia bocca quale spada acuta, ed all'ombra mi ascose del suo braccio; mi rendette qual freccia lucente, mi ripose nella sua faretra. (3) E mi disse: Mio servo sei tu; tu Israel, in cui mi mostrerò glorioso. (4) Io pensava: ho faticato indarno, vanamente ed inutilmente ho consumato la mia forza. Ma no, che il mio diritto è appo il Signore, e la mia mercede è appo il mio Dio. (5) Ed ora il Signore, il quale dal ventre m'ha destinato suo servo, ha risoluto di richiamare a sè Giacobbe, e far sì che Israel a lui si raccolga: sì, io son caro agli occhi del Signore, ed il mio Dio è la mia

ופירש: אתה הנביא אתה הוא האיש הראוי להקרא בשם הנכבד הזה ישראל, אתה ישראל באמת, וראב"ע פירש חשוב אתה בעיני ככל ישראל; ובאמת אין צורך לכל זה כי לישראל מדבר. (ד) ואני אמרתי, ישראל בגלות. אבן, אך עתה אני רואה שהוא משלם לי שכר טוב על אשר סבלתי בגלות, והייתי נאמן עמו. (ה) ועתה אמר ה', מלות יוצרי מבטן לעבד לו הן מאמר מוסגר, ומלות לשובב וגו' חוזרות לאמר ה', ה' אמר לשובב יעקב אליו (וזאת ג"כ דעת בה"ט), וזה פירוש אכן משפטי את ה' ופעולתי את אלהי. וישראל לא יאסף, אין ספק

גָּאַל יְהוָה עַבְדּוֹ יַעֲקֹב׃ (כא) וְלֹא צָמְאוּ בָּחֳרָבוֹת הוֹלִיכָם
מַיִם מִצּוּר הִזִּיל לָמוֹ וַיִּבְקַע־צוּר וַיָּזֻבוּ מָיִם׃ (כב) אֵין שָׁלוֹם
אָמַר יְהוָה לָרְשָׁעִים׃

הי׳ עניה גרג״ר וכן מעה אולי הי׳ עניה גרג״ר. **שמו**, של זרעך. (כא) **ולא צמאו בחרבות הוליכם**, במדברות שהוליכם בהם, והכל משל (כדברי דון יצחק), לומר שלא אירעם שום מקרה רע שיעכב חזרתם לארצם.

מט

(א) שִׁמְעוּ אִיִּים אֵלַי וְהַקְשִׁיבוּ לְאֻמִּים מֵרָחוֹק יְהוָה
מִבֶּטֶן קְרָאָנִי מִמְּעֵי אִמִּי הִזְכִּיר שְׁמִי׃ (ב) וַיָּשֶׂם פִּי כְּחֶרֶב חַדָּה
בְּצֵל יָדוֹ הֶחְבִּיאָנִי וַיְשִׂימֵנִי לְחֵץ בָּרוּר בְּאַשְׁפָּתוֹ הִסְתִּירָנִי׃
(ג) וַיֹּאמֶר לִי עַבְדִּי־אָתָּה יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר־בְּךָ אֶתְפָּאָר׃ (ד) וַאֲנִי
אָמַרְתִּי לְרִיק יָגַעְתִּי לְתֹהוּ וְהֶבֶל כֹּחִי כִלֵּיתִי אָכֵן מִשְׁפָּטִי אֶת־
יְהוָה וּפְעֻלָּתִי אֶת־אֱלֹהָי׃ (ה) וְעַתָּה ׀ אָמַר יְהוָה יֹצְרִי מִבֶּטֶן
לְעֶבֶד לוֹ לְשׁוֹבֵב יַעֲקֹב אֵלָיו וְיִשְׂרָאֵל לֹא (לו ק׳) יֵאָסֵף

(א) **הי׳ מבטן קראני**. המפרשים פירשו על הנביא וכן דעת גיזי; ול״נ כדעת Paulus, Döderlein שהוא על ישראל. **מבטן קראני** וגו׳, כמו יוצרך מבטן (למעלה מ״ד ב׳ וכ״ד). (ב) **וישם פי כחרב חדה**, למטה (נ״א י״ו) אומר כנגד ישראל ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך, דומה למה שאומר כאן, והוא משל דומה למה שבא במקום אחר כחצים ביד גבור כן בני הנעורים אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו מהם לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער (תהלים קכ״ז ה׳), וכאן הכוונה כי ה׳ בחר בישראל שיריבו ריבו לפני האומות עובדי אלילים, ויפרסמו יחודו, והוא מגן בעדם שלא יוזקו. (ג) **ישראל**, J. D. Michaëlis וגיזי בדפוס ראשון רצו למחוק המלה הזאת, כי לא ידעו לפרשה לשיטתם שהפרשה אמורה על הנביא, וגיזי חזר בו בדפוס שני,

forza. (6) Ed egli dice: Ella è poca cosa che tu sia mio servo, e ch'io abbia a rialzare le tribù di Giacobbe, e ripristinare i luoghi deserti d'Israele: io ti renderò luminoso tra le nazioni, in guisa che la salute che da me avrai sia notoria all'estremità della terra. (7) Dice così il Signore, liberatore d'Israel, e suo Santo, a colui che soffre delle persone il disprezzo, delle nazioni l'abborrimento, e schiavo è dei dominanti: i Re al vederti si alzeranno, i principi si prostreranno; in grazia del Signore, il quale è verace, del Santo d'Israel che ti elesse. (8) Dice così il Signore: con accordarti tempi di grazia io t'esaudirò, con accordarti giorni di salute ti assisterò; ti conserverò e

קהל בפני עצמו, באופן שיהיו נקראים בשם כולל עבד ה׳, ומעולם לא נעשה כבוד לנביא אחד מחמת שנתקיימה נבואת נביא אחר. אמנם קיום הנבואות יהיה לכבוד לכל ישראל, כי כלם עבדי האל המגיד העתידות, אשר בחר בהם להיות לו לעם סגולה. ועוד הנה למטה (פסוק כ״ג) הוא אומר והיו מלכים אמניך וכו׳ אפים ארץ ישתחוו לך וכו׳, ושם הכוונה בלא ספק (וגם ג״ז מודה בזה) על ישראל כלם.
לבזה, שם התאר על משקל קדוש (ראב״ע וג״ז), ואולי הקריאה לבְזֹה, ויהיה בינוני פעול על דרך לשון ארמית, כמו בְּנֵה (עזרא ה׳ י״א) שענינו בנוי, שְׁרֵא (דניאל ב׳ כ״ב) שרוי, חֲזֵה (שם ג׳ י״ט) ראוי, אף כאן בזה כמו בזוי. למתעב גוי, אין ספק שהכוונה (כפירוש רס״ג ורש״י ורד״ק) שכל גוי מתעב אותו, שהוא מתועב ונמאס לכל גוי, אלא שזה בלתי מתישב עם הנקוד; ורוז״ו וג״ז פירשו מתעב מי שמביא תיעוב ומיאוס לגוים, כלומר שהוא גורם להם שימאסוהו; וגם זה רחוק מאד. ונ״ל כי הקריאה הנכונה לפי כוונת הנביא איננה אלא לִמְתֹעַב גוי, בינוני פֻעל סמוך לגוי, ע״ד בְּרוּך ה׳ שענינו בָּרוּךְ מה׳, וכן בבינוני פֻעל מברכיו מקלליו (תהלים ל״ז כ״ב), והסמיכות והכנוי משפט אחד להם. ונראה כי חז״ל התחכמו להחליף הקריאה כדי שלא יהיה הדבר למוקש להמון שיראו היות ישראל נקראים מתועבים, גם המתרגם התחכם ושנה הענין באמרו לדמטלטלין ביני מלכוותא, וכבר ראינו בכמה מקומות כי הנקוד והתרגום כוונה אחת להם, אלא שמה שהיה אפשרי למתרגם לא היה אפשרי לבעל הנקוד, ועל כל פנים לא חדל לעשות מה שהיה בידו, שלא להניח מכשול לפני עור. (ח) בעת רצון עניתיך כמו עניתי במרחב יה (ר׳ משה הכהן) וכמו עניני באמת ישעך. הטעם

וְאֶכָּבֵד בְּעֵינֵי יְהוָה וֵאלֹהַי הָיָה עֻזִּי׃ (ו) וַיֹּאמֶר נָקֵל מִהְיוֹתְךָ
לִי עֶבֶד לְהָקִים אֶת־שִׁבְטֵי יַעֲקֹב וּנְצִירֵי (ונצורי ק׳) יִשְׂרָאֵל
לְהָשִׁיב וּנְתַתִּיךָ לְאוֹר גּוֹיִם לִהְיוֹת יְשׁוּעָתִי עַד־קְצֵה הָאָרֶץ׃
(ז) כֹּה אָמַר־יְהוָה גֹּאֵל יִשְׂרָאֵל קְדוֹשׁוֹ לִבְזֹה־נֶפֶשׁ לִמְתָעֵב
גּוֹי לְעֶבֶד מֹשְׁלִים מְלָכִים יִרְאוּ וָקָמוּ שָׂרִים וְיִשְׁתַּחֲווּ לְמַעַן
יְהוָה אֲשֶׁר נֶאֱמָן קְדֹשׁ יִשְׂרָאֵל וַיִּבְחָרֶךָּ׃ (ח) כֹּה ׀ אָמַר יְהוָה
בְּעֵת רָצוֹן עֲנִיתִיךָ וּבְיוֹם יְשׁוּעָה עֲזַרְתִּיךָ וְאֶצָּרְךָ וְאֶתֶּנְךָ

שהכוונה לו בוי"ו כתרגום יונתן וכפירוש רש"י. (ו) **ויאמר נקל**, כמו ויהי הנקל לכתו בחטאות ירבעם בן נבט (מ"א ט"ז ל"א), הנקל לבית יהודה מעשות את התועבות אשר עשו פה (יחזקאל ח' י"ז), כלומר היותך לי עבד הוא מעט כי רבה מזאת אעשה לך, ואתן אותך לאור גוים, שיתפרסם שמך ויכבד ביניהם, ואעשה שהישועה שאושיעך תוודע ותתפרסם עד קצה הארץ. ובתחלה הייתי מפרש כי על ידי ישראל יאורו עיני העמים ויוושעו כלם, אבל עזבתי הפירוש הזה, מפני שאין דרך הנביאים להזכיר לי ישועה אלא האומות לענין חזרתם מעבודת האלילים, כי אמנם אין הגוים נענשים על עבודת האלילים. **ונצורי ישראל**, המקומות אשר היו לחרבה, כמו ובנצורים ילינו (למטה ס"ה ד׳), (ראב"ע ורד"ק), וכן הוא אומר למטה (פסוק ח׳) להקים ארץ להנחיל נחלות שוממות. (ז) **לבזה נפש**, לישראל שהם בגלותם בזוים בעיני כל נפש. וראב"ע אומר שהוא על הנביא שהיה עומד בבבל בימי כרש, ואמנם גם זו ואחרים האומרים גם הם כראב"ע כי עבד ה׳ הוא הנביא, ראו והבינו, כי משמעות הנבואות האלה היא שנכתבו ימים רבים לפני המאורעות, ולפיכך הוכרחו לומר כי מי שכתב אותן התחכם לעשות מלאכתו באופן שיחשב כי קדמוניות הנה, ולפיכך הוקשה להם הפסוק הזה מאד, כי מאחר שהכותב העלים שמו ולא רצה להתכבד במלאכתו, אך רצה שתיוחס לישעיה, איך יאמר כי המלכים יכבדו את הנביא בראותם שנתקיימו דבריו? ולמי יכבדו? האם את ישעיה שמת כמה דורות קודם לכן? או יכבדו את המחבר אשר היה בבבל? והלא אם היו יודעים שהוא הכותב, היו רואים שאין כאן נבואה כלל, כי הכל נכתב אחר המאורע. לפיכך התחכמו ואמרו כי הכוונה כאן לא על הנביא עצמו אלא על להקת הנביאים. ואולם אף אם מצאנו בימי שמואל להקת נביאים, ובימי אלישע בני הנביאים, הנה מעולם לא היו הנביאים בישראל

ti renderò il popolo della mia alleanza, con far risorgere il paese, e render posseduti possedimenti devastati. (9) Con dire ai carcerati: Uscite; ed a coloro che vivon nelle tenebre: Rendetevi visibili; dimanierachè possan pascolare per le strade, ed avere il loro pascolo per tutt' i colli. (10) Non soffriran la fame, non soffriran la sete, nè li ferirà il Sciarab ed il sole; imperciocchè quegli che avuta avranne pietà li guiderà, e li condurrà presso le sorgenti d'acqua. (11) Ridurrò tutt' i monti a strada, e i miei sentieri verranno rialzati. (12) Eccoli che vengon da lungi, eccone alcuni dal settentrione e dall'occidente, ed alcuni dal paese dei Sini (Chinesi). (13) Esulta, o Cielo, e tu giubila, o terra, e voi, monti, intuonate esultazione; imperciocchè il Signore consola il suo popolo, e de' suoi miseri mostra pietà. (14) Sion dicea: Il Signore m'ha abbandonata, il Signore m'ha dimenticata. (15) Una donna dimenticherebb' ella il suo bambino, in guisa da non aver pietà del figlio del proprio ventre? Queste stesse (le madri) potrebbero dimenticarsi (dei proprj figli), ed io non ti dimenticherò. (16) Ecco, ho incisa la tua immagine sulle palme delle mie mani, le tue mura mi stanno innanzi continuamente. (17) Presto verranno i tuoi figliuoli; coloro, che ti rovinavano e devastavano, usciranno fuori di te. (18) Alza gli occhi intorno, e vedi: tutti radunansi, vengono a

ותי״ו חירק. (יב) מארץ סינים, גיזי אומר כי הכוון כדעת Junius,
Arias Montanus ואחרים, שהיא ארץ China, הנקראת בערבי אלצין, גם
אלגין, ובסורי כִינַיְא. (טו) מרחם, באופן שלא תרחם. גם אלה, גם
הנשים. (טז) הן על כפים חקתיך, כאלו את חקוקה על כפות ידי
שאראה אותך תמיד, וכמו שמפרש חומותיך נגדי תמיד, ופירש J. D.
Michaëlis כי זה משל לקוח ממנהג בני קדם לחקוק בבשרם כתבת
קעקע צורת איזו עיר הקדושה אצלם. (יז) מהרו בניך, לשוב לתוכך;
וקצת מן המתרגמים הקדמונים קראו בֹנַיִךְ, וכתב אליהם רוזי בפירושו
(בדפוס ראשון) בעבור מהרסיך ומחריביך שאחריו, ויפה השיב גיזי כי
אחריו הוא אומר כלם נקבצו באו לך, ואח״כ מי ילד לי את אלה, והכוונה
על הבנים, לא על הבונים. (יח) כי כלם כעדי תלבשי ותקשרים

לִבְרִית עָם לְהָקִים אֶרֶץ לְהַנְחִיל נְחָלוֹת שֹׁמֵמוֹת׃ (ט) לֵאמֹר
לַאֲסוּרִים צֵאוּ לַאֲשֶׁר בַּחֹשֶׁךְ הִגָּלוּ עַל־דְּרָכִים יִרְעוּ וּבְכָל־
שְׁפָיִים מַרְעִיתָם׃ (י) לֹא יִרְעָבוּ וְלֹא יִצְמָאוּ וְלֹא־יַכֵּם שָׁרָב
וָשָׁמֶשׁ כִּי־מְרַחֲמָם יְנַהֲגֵם וְעַל־מַבּוּעֵי מַיִם יְנַהֲלֵם׃ (יא)
וְשַׂמְתִּי כָל־הָרַי לַדָּרֶךְ וּמְסִלֹּתַי יְרֻמוּן׃ (יב) הִנֵּה אֵלֶּה מֵרָחוֹק
יָבֹאוּ וְהִנֵּה־אֵלֶּה מִצָּפוֹן וּמִיָּם וְאֵלֶּה מֵאֶרֶץ סִינִים׃ (יג) רָנּוּ
שָׁמַיִם וְגִילִי אָרֶץ יִפְצְחוּ (ופצחו ק׳) הָרִים רִנָּה כִּי־נִחַם יְהוָה עַמּוֹ
וַעֲנִיָּו יְרַחֵם׃ (יד) וַתֹּאמֶר צִיּוֹן עֲזָבַנִי יְהוָה וַאדֹנָי שְׁכֵחָנִי׃ (טו)
הֲתִשְׁכַּח אִשָּׁה עוּלָהּ מֵרַחֵם בֶּן־בִּטְנָהּ גַּם־אֵלֶּה תִשְׁכַּחְנָה
וְאָנֹכִי לֹא אֶשְׁכָּחֵךְ׃ (טז) הֵן עַל־כַּפַּיִם חַקֹּתִיךְ חוֹמֹתַיִךְ נֶגְדִּי
תָּמִיד׃ (יז) מִהֲרוּ בָּנָיִךְ מְהָרְסַיִךְ וּמַחֲרִבַיִךְ מִמֵּךְ יֵצֵאוּ׃ (יח)
שְׂאִי־סָבִיב עֵינַיִךְ וּרְאִי כֻּלָּם נִקְבְּצוּ בָאוּ־לָךְ חַי־אָנִי נְאֻם־

אענך ע״י שאתן לך עת רצון ויום ישועה. **לברית עם**, להיות עם ברית לי (רש״י). ועיין למעלה מ״ב ו׳. וכן באמת ישעך, בישעך שהוא ישע אמת, ורבים כן; אבל אם היתה הכוונה לקשור שאר עמים בברית, כדעת רוזי׳, היל״ל לברית עמים. (ט) **על דרכים ירעו**, תחת שהיו כלואים במאסר הגלות והעוני, יוכלו לרעות על הדרכים, כלומר בפומבי, והוא משל לקוח מן הבהמות. שפיים, ידוע, ורבנו תם (גטין דף כ׳ ד״ה מאי עדית) מפרש שפיים סוף השדה—העומד אצל הנהר, שמניחין אותו למרעה בהמות ואין זורעין אותו מפני שהנהר בא ושוטף מה שזורעים שם. (י) **כי מרחמם ינהגם ועל מבועי מים ינהלם**, גם זה ד״מ כרועה עדרו ירעה, וכטעם ה׳ רועי לא אחסר בנאות דשא וגו׳. (יא) **ושמתי וגו׳**, כטעם כל גיא ינשא וגו׳. הרי, אין היו״ד לכנוי, אלא כמו הרים, כמו חיתו שדי וחבריו (רוזי׳) והוא לפי דעתי ע״ד ל׳ ארמית בהשמטת האל״ף, הריא. **ומסלתי ירמון**, שמא הקריאה ומסלתי, כמו למעלה כבלתי יקומון, והוא רבוי הנקבות בל׳ ארמית, אכבתי, ולפיכך ירמון ביו״ד, ולא תרמן, כי כן בארמית יקטלן. ואחר שנים רבות מצאתי כן בנביאים כ״י על קלף עם רש״י ותרגום שבידי, נקוד למ״ד קמץ

te (i tuoi figli). Così son io immortale, dice il Signore, come tu gl' indosserai tutti a guisa d'ornamenti, e te ne fregerai come fa una sposa. (19) Imperciocchè i tuoi luoghi devastati e deserti, e la tua terra rovinata...... sì, ora sarai angusta per (la gran copia de) gli abitanti, e coloro allontanerannosi che ti metteano a guasto. (20) Accadratti ancora di udire i figli, dei quali eri stata orbata, dirsi l' uno all' altro: il luogo mi è troppo stretto, fatti in là ch' io mi sieda. (21) Dirai allora nel tuo cuore: chi ha per me procreata questa gente, dopo ch' io era orbata e solitaria? Io era esule e raminga, e questi chi mai gli ha allevati? era pur io rimasta sola, questi donde sono? (22) Dice così Iddio Signore: Ecco, io alzerò verso le genti la mia mano, eleverò verso i popoli il mio vessillo; ed essi recheranno i tuoi figli (portandoli) in grembo, e le tue figlie verran portate sulla spalla. (23) I Re saranno i tuoi balii, e le loro Regine le tue nutrici; colla faccia a terra s' inchineranno a te, ed il terreno de' tuoi piedi lambiranno: e conoscerai ch' io sono il Signore, nel quale chi spera non va deluso. (24) Vien forse tolta a forte guerriero la

ובגזרתו ובכבוד ובמתנות מאתו. (כד) **היקח מגבור מלקוח**, היתכן שיקח מיד גבור מלקוח? הלא כל אדם יאמר כי זה לא יתכן, וכן ישראל שהלכו שבי לפני מלך בבל לא יתכן שימלטו מידו; ואף על פי כן אני מבטיחכם כי גם שבי גבור יקח ואת בניך אנכי אושיע. **ואם שבי צדיק ימלט**, מלת צדיק קשה מאד במקום הזה, כי אין שבי צדיק מסכים עם תחלת הפסוק היקח מגבור מלקוח, ורבה מזאת כי מקרא שאחריו הוא תשובה לשאלת המקרא הזה, ושם הוא אומר גם שבי גבור יקח ומלקוח עריץ ימלט, הנה כפל בלא שנוי (אלא בהפוך קל) מלות יקח, גבור, ומלקוח, שבי, ימלט, רק במקום צדיק אמר עריץ; ורש"י ורא"בע וג"ז פירשו שבי צדיק מה שהיה לצדיק ולקחוהו מידו, ורד"ק מפרש שהם דברי האומות, והם קוראים למה ששללו ובזזו, שבי צדיק, כי לדעתם בצדק ובמשפט בזזו בו. ודעת Schultens ואחריו רוזי כי צדיק כאן ענינו חזק ותקיף, והביא ראיות מלו ערבי. וג"ז בדפוס שני פירש כי אין הפסוק השני תשובת הראשון בלבד, אלא השני מוסיף על הראשון: היקח מגבור מלקוח ואם שבי צדיק (שהוא עתה ביד עריצים) ימלט? לא, בכוהב.

יְהוָה כִּי כֻלָּם כַּעֲדִי תִלְבָּשִׁי וּתְקַשְּׁרִים כַּכַּלָּה׃ (יט) כִּי
חָרְבֹתַיִךְ וְשֹׁמְמֹתַיִךְ וְאֶרֶץ הֲרִסֻתֵךְ כִּי עַתָּה תֵּצְרִי מִיּוֹשֵׁב
וְרָחֲקוּ מְבַלְּעָיִךְ׃ (כ) עוֹד יֹאמְרוּ בְאָזְנַיִךְ בְּנֵי שִׁכֻּלָיִךְ צַר־לִי
הַמָּקוֹם גְּשָׁה־לִּי וְאֵשֵׁבָה׃ (כא) וְאָמַרְתְּ בִּלְבָבֵךְ מִי יָלַד־לִי
אֶת־אֵלֶּה וַאֲנִי שְׁכוּלָה וְגַלְמוּדָה גֹּלָה ׀ וְסוּרָה וְאֵלֶּה מִי גִדֵּל
הֵן אֲנִי נִשְׁאַרְתִּי לְבַדִּי אֵלֶּה אֵיפֹה הֵם׃ (כב) כֹּה־אָמַר אֲדֹנָי
יֱהוִה הִנֵּה אֶשָּׂא אֶל־גּוֹיִם יָדִי וְאֶל־עַמִּים אָרִים נִסִּי וְהֵבִיאוּ
בָנַיִךְ בְּחֹצֶן וּבְנֹתַיִךְ עַל־כָּתֵף תִּנָּשֶׂאנָה׃ (כג) וְהָיוּ מְלָכִים
אֹמְנַיִךְ וְשָׂרוֹתֵיהֶם מֵינִיקֹתַיִךְ אַפַּיִם אֶרֶץ יִשְׁתַּחֲווּ־לָךְ וַעֲפַר
רַגְלַיִךְ יְלַחֵכוּ וְיָדַעַתְּ כִּי־אֲנִי יְהוָה אֲשֶׁר לֹא־יֵבֹשׁוּ קֹוָי׃ (כד)

ככלה, הנני נשבע כי בניך ישובו לתוכך, באופן שתשמחי בהם ותתפארי בהם ותדביקי אותם לך כאשר תעשה בתולה בעדיה וכלה בקשוריה. ומכאן לקח ירמיה מליצתו (ב׳ ל״ב) התשכח בתולה עדיה כלה קשוריה. (יט) כי חרבתיך ושממתיך וארץ הריסתיך, הוא מאמר בלתי נשלם, כי הל״ל כי חרבותיך תמלאנה יושבים, ושנה הלשון להגדיל הענין, ואמר כי עתה תצרי מיושב. מבלעיך, לו השחתה, עיין למעלה ג׳ י״ב. (כ) בני שכליך, הבנים שהיית שכולה מהם (רש״י). גשה לי, התקרב לצד אחר בשבילי כדי שאוכל לישב (רש״י), ומצאנו לו נגישה נופל על הריחוק, כמו גש הלאה, וכן בהפך סור מורה ריחוק ומורה קירוב, לפי המלות שהוא נקשר עמהן (סורו ממני, סורה אלי), ולשון נגש בבנין הקל כשענינו התקרבות נקשר תמיד עם אל (ויגש אליו), לא עם למ״ד, וכאן שכתוב גשה לי ענינו להנאתי ובשבילי. (כא) מי ילד לי, בשבילי, כלומר כמעט לא אאמין שהם בני, אלא בני אשה אחרת. גלה וסורה, הייתי גולה ממקום למקום ומתרחקת ממקומי. סורה, מתרחקת, כמו וסורי בארץ יכתבו (ירמיה י״ז י״ג). גלה, הוא מדמה את ציון לאשה שמתו בניה והיא גולה ממקום למקום. (כב) הנה אשא אל גוים ידי, משל כמלך או שר הצבא המקבץ אנשי חילו בנטות ידו או בהרימו נסו, וכשעם ונשא נס לגוים מרחוק וגו׳. בחצן, בכפילת הבגד, כמו גם חצני נערתי (נחמיה ה׳ י״ג), וחצנו מעמר (תהלים קכ״ט ז׳), והכל משל לטובה על אדמתם ברשות המלך

sua preda? Ed il prigioniero d'un potente può mai liberarsi? (25) Sì: dice così il Signore: Anche il captivo di forte guerriero gli verrà tolto, e la preda del potente si libererà: e col tuo avversario io litigherò, ed i tuoi figli io salverò. (26) Farò ai tuoi oppressori mangiar la propria carne, e del proprio sangue, come di mosto, inebbrierannosi; e conosceranno i mortali tutti, ch'io il Signore sono il tuo Salvatore, e ch'il forte di Giacobbe è il tuo liberatore.

שבי צדיק ר"ל שבי עריץ. (כה) ואת יריבך, ועם בעל ריבך, כמו ריבה
ה' את יריבי לחם את לוחמי (תהלים ל"ה א'). (כו) והאכלתי את מוניך
את בשרם, יונתן תרגם אחכיל בשרם לעוף השמים, ורוז' וגיז' פירשו
על המלחמות הפנימיות במדינה, מה שלא נתקיים בבבל, ונראין לי דברי
ראב"ע שהוא דרך נחות, כלומר שהיתה מליצה לומר שאדם אוכל את בשרו
לומר שהוא בתכלית הצרות. מוניך, מלשון ולא תונו (ויקרא כ"ה י"ז).

L.

(1) Dice così il Signore: Dov'è la carta di ripudio di vostra madre, colla quale io l'abbia mandata via? o chi è de' miei creditori al quale io v'abbia venduti? — Pei vostri peccati siete stati venduti, e per le vostre colpe fu scacciata vostra madre (Sion, ossia la nazione). (2) Com'è ch'io vengo e non trovo alcuno; chiamo e nessun risponde? (allude allo scarso numero degl'Israeliti che profittarono dell'editto di Ciro per ritornare in patria.) Il mio braccio è egli divenuto troppo breve per potervi liberare? o non ho

ואין עונה? ורוז' וגיז' (ואולי כך דעת ראב"ע) פירשו באתי וקראתי
ע"י הנביאים בעוד הבית קיים, כלומר בעונותיכם נמכרתם, כי כבר
שלחתי אליכם את עבדי הנביאים ולא שמעתם. ולפ"ז לא תתכן המליצה
שאחריו הקצור קצרה ידי מפדות ואם אין בי כח להציל, כי בעוד הבית

הֲיֻקַּח מִגִּבּוֹר מַלְקוֹחַ וְאִם־שְׁבִי צַדִּיק יִמָּלֵט׃ (כה) כִּי־כֹה ׀ אָמַר
יְהוָה גַּם־שְׁבִי גִבּוֹר יֻקָּח וּמַלְקוֹחַ עָרִיץ יִמָּלֵט וְאֶת־יְרִיבֵךְ
אָנֹכִי אָרִיב וְאֶת־בָּנַיִךְ אָנֹכִי אוֹשִׁיעַ׃ (כו) וְהַאֲכַלְתִּי אֶת־מוֹנַיִךְ
אֶת־בְּשָׂרָם וְכֶעָסִיס דָּמָם יִשְׁכָּרוּן וְיָדְעוּ כָל־בָּשָׂר כִּי אֲנִי יְהוָה
מוֹשִׁיעֵךְ וְגֹאֲלֵךְ אֲבִיר יַעֲקֹב׃

שבעולם: אמנם אל תרחיקו זה, כי לא סוף דבר שיהיה הדבר הזה, כי גם כה אמר ה': גם שבי גבור יקח, גם ממון הגבור ילקח בשבי, וגם מלקוח עריץ ימלט, וגם ממון העריץ יהיה לבז, כי לא לבד יחזיר את אשר גזל, כי גם את אשר לו יגזלו מידו; ולפי הפירוש הזה אין צורך שיהיה הפסוק השני מסכים בכל מלותיו אל הראשון. אמנם מלת ימלט עומדת מנגד אל הפירוש הזה, אע״פ שגיזו רוצה לדחוק ולפרש כמו יוכנע ויתן במקום המשתמר, מה שאיננו ענין שרש מלט, שאין ענינו שמירה, אלא יציאה וחלוף מקום. ולדעת Musculus ואחריו Lowth במקום

נ

(א) כֹּה ׀ אָמַר יְהוָה אֵי זֶה סֵפֶר כְּרִיתוּת אִמְּכֶם אֲשֶׁר
שִׁלַּחְתִּיהָ אוֹ מִי מִנּוֹשַׁי אֲשֶׁר־מָכַרְתִּי אֶתְכֶם לוֹ הֵן בַּעֲוֺנֹתֵיכֶם
נִמְכַּרְתֶּם וּבְפִשְׁעֵיכֶם שֻׁלְּחָה אִמְּכֶם׃ (ב) מַדּוּעַ בָּאתִי וְאֵין
אִישׁ קָרָאתִי וְאֵין עוֹנֶה הֲקָצוֹר קָצְרָה יָדִי מִפְּדוּת וְאִם־אֵין־בִּי

(א) אי זה ספר כריתות אמכם. אחר שהמשיל ציון לאשה וישראל בנים לה, הוסיף עתה לפאר המשל באמרו כי האל הוא בעלה, משל שגור בפי הנביאים, ואמר אי זה ספר כריתות, או מי מנושי, לומר, לא מאסתי ולא געלתי אתכם, כ״א בעונותיכם שלחתם בגלות.

(ב) מדוע באתי ואין איש. רד״ק פירש על זמן הגלות הזאת, שאנחנו מעכבים הגאולה במה שאין אנחנו שבים בתשובה, וזה רחוק, כי איך יאמר על הזמן הזה שאין לנו נביאים, באתי ואין איש קראתי

io la forza di salvarvi? Io che con uno sgrido asciugo il mare, riduco i fiumi qual deserto, sicchè il pesce, privo d'acqua ne divien puzzolente, morto di sete. (3) Io che vestir so i cieli a bruno, e di sacco ricoprirli — (4) Iddio Signore (rispondono i pii Israeliti viventi nell'esilio) m'ha data la lingua degl'iniziati (i profeti), i quali sanno colla (divina) parola sostenere lo stanco. Egli eccita cotidianamente il mio orecchio a udire (le sue parole) come gl'iniziati (come fossi io pure profeta). (5) Iddio Signore m'aprì l'orecchio, ed io non gli fui ribelle, e non mi ritirai indietro. (6) Esposi (durante la cattività) il mio dorso ad esser battuto, e le mie guance ad esser pelate; non ritirai la mia faccia dagl'insulti e dagli sputi. (7) E Iddio Signore m'assisterà; perciò io non arrossiva; perciò io rendeva il mio volto qual macigno (cioè im-

לי אזן, אין הכונה שהאל מגלה לו דבר כדי שילך ויאמר לאחרים, אלא שמגלה לו דבר להנאתו ולטובתו, כמו ואין גולה את אזני (ש"א כ"ב ח'), וכן למעלה גם מאז לא פתחה אזנך. אמנם הנבואה לא תבא לנביא לתועלת עצמו, כ"א בעבור העם. א"כ העם הוא המדבר ולא הנביא; וכן תראה כי איננו מזכיר כלל כי כאשר יִנוּה כן ידבר אל העם. ושהוא עושה שליחותו, כי אמר ואנכי לא מריתי אחור לא נסוגותי, גוי נתתי למכים. ולא פירש כלל כי ה' שלחו, ולא שעשה שליחותו; ועיין למטה פסוק ט' ראיה לפירושי. לעות, לי סעד ועזר בערבי (רנזו וגיזו). (ה) פתח לי אזן. כמו גלה אזן, ענינו הודעת הנעלם, בין מאיש לאיש, כמו ואין גולה את אזני, ואני אמרתי אגלה אזנך (רות ד' ד'), ובין מהאל לאדם, כמו אז יגלה אזן אנשים (איוב ל"ג י"ו), גלית את אזן עבדך לאמר בית אבנה לך (ש"ב ז' כ"ז), וה' גלה את אזן שמואל (ש"א ט' ט"ו). ואנכי לא מריתי אחור לא נסוגותי, מהטות אזן לדברו, ולהאמין בו, ולעשות מצותיו; אלו דברי הנשארים שבישראל. (ו) גוי נתתי למכים. אנחנו סובלים הגלות, ונעמוד דבקים באמונתנו עם כל מה שילעגו עלינו הגוים, והנה בהחזיקנו באמונתנו ובתורתנו הרי זה כאלו ברצוננו נתן גוונו למכים. ולחיי למורטים, מריטת הזקן היא זלזול גדול אצל מגדלי זקן; והמפרשים פירשו על הנביא, והנה רב נבואותיו נחמות. ולמה יכוהו? (ז) שמתי פני כחלמיש. ע"ד חזקו פניהם מסלע (ירמיה ה' ג').

כֹּחַ לְהַצִּיל הֵן בְּגַעֲרָתִי אַחֲרִיב יָם אָשִׂים נְהָרוֹת מִדְבָּר תִּבְאַשׁ
דְּגָתָם מֵאֵין מַיִם וְתָמֹת בַּצָּמָא׃ (ג) אַלְבִּישׁ שָׁמַיִם קַדְרוּת
וְשַׂק אָשִׂים כְּסוּתָם׃ (ד) אֲדֹנָי יֱהֹוִה נָתַן לִי לְשׁוֹן לִמּוּדִים
לָדַעַת לָעוּת אֶת־יָעֵף דָּבָר יָעִיר ׀ בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר יָעִיר לִי
אֹזֶן לִשְׁמֹעַ כַּלִּמּוּדִים׃ (ה) אֲדֹנָי יֱהֹוִה פָּתַח־לִי אֹזֶן וְאָנֹכִי לֹא
מָרִיתִי אָחוֹר לֹא נְסוּגֹתִי׃ (ו) גֵּוִי נָתַתִּי לְמַכִּים וּלְחָיַי לְמֹרְטִים
פָּנַי לֹא הִסְתַּרְתִּי מִכְּלִמּוֹת וָרֹק׃ (ז) וַאדֹנָי יֱהֹוִה יַעֲזָר־לִי
עַל־כֵּן לֹא נִכְלָמְתִּי עַל־כֵּן שַׂמְתִּי פָנַי כַּחַלָּמִישׁ וָאֵדַע כִּי־

קיים אין מקום להזכיר פדות, ואין פדות אלא למי שהוא בשעבוד. ע"כ נ"ל שמדבר עם בני הגולה בימי כרש, ומוכיח אותם למה לא שבו כלם על אדמתם, אלא מספר קטון מהם, ורובם נשארו בבבל, ויפה הוא אומר להם הקצור קצרה ידי מפדות, כלומר וכי לא תאמינו שאוכל להושיע אתכם מכל אויב בדרך, וגם אחרי שובכם לא"י לא אוכל להציל אתכם מן השכנים הרעים? ולפי זה לא יקשו עלינו כל היעודים הגדולים שהזכיר בגאולה זו ולא נתקיימו, כי הנביא מזכיר כל ההצלחה שהיתה מזומנת להם אם ירצו לשוב כלם על אדמתם כמאמר כרש, והדבר ברור כי בהיות השבים אנשים מתי מעט לא היה אפשר שתגדל הצלחתם וירבה כבודם כאשר היה אם היו שבים כלם. (ג) אלביש שמים קדרות, גם זה נכוי, והטעם אני שליט בשמים ובארץ. (ד) ה' אלהים נתן לי, לפי דעתי אלו דברי הטובים שבעם, והנביא נותן בפיהם דברים אלה, לומר שהם שומעים לנביא ה', ובוטחים בנחמותיהם. למודים, למוד ענינו מלומד, כמו פרא למוד מדבר (ירמיה ב' כ"ד), למודי הרע (שם י"ג כ"ג), ונאמר על תלמידי הנביאים, חתום תורה בלמודי (למעלה ח' ט"ז), ונקראו הנביאים עצמם למודי ה', כמו וכל בניך למודי ה' (נ"ד י"ג), וכאן קורא לנביאים למודים סתם, וטעם הפסוק: ה' נתן לי להורותי לשון הנביאים, ועשה שידעו לאמץ ידים רפות ועיפות ע"י הדבר, כלומר ע"י הנבואות שישמיעו אותם, והנה ע"י נביאיו ה' מעיר אזני לבקרים, כלומר תמיד, לשמוע דברו, כאלו גם אני נביא, זה טעם כלמודים; והמפרשים כלם ורוזי' וגיזי' מפרשים מקרא זה ומה שאחריו כאלו הנביא מדבר על עצמו, אמנם מליצת יעיר לי אזן לשמוע כלמודים, וכן מליצת ה' אלהים פתח

perturbabile), sapendo di non aver a rimanere svergognato. (8) Egli è prossimo (sta per venire) il mio patrocinatore. Chi è che voglia litigar meco? presentiamci insieme (in giudicio). Chi è il mio avversario? s'accosti a me. (9) Ecco, Iddio Signore m'assisterà: chi è che dar mi possa torto? Ecco, coloro tutti qual panno logorerannosi, la tignuola li mangerà (allude ai babilonesi, che dovevano cadere sotto Ciro, il quale poi dichiarò liberi gl'Israeliti di ritornare nella Giudea, e rialzare il Tempio del Signore) — (10) (Risponde il profetà:) Chi è tra voi temente il Signore, ubbidiente al suo ministro (cioè al profeta), e vivente nelle tenebre, privo d'ogni chiarore (cioè nella cattività)? Quegli confidi nel nome del Signore, e s'appoggi al proprio Iddio. (11) (E voi, babilonesi,) voi tutti che accendete il fuoco e vi armate di accesi dardi; itene (cioè: perirete) nella fiamma del vostro fuoco, e pei dardi da voi accesi. E quando giacerete nel dolore (conoscerete che) dalla mia mano, è ciò a voi avvenuto.

היא מפלתכם, ולא מקרה. וגיזי פירש בטחו אל ה׳, ואל תשתדלו להושיע לכם בכחכם, וכיוצא בזה Vitringa ואחריו Lowth פירשו כנגד היהודים המורדים ברומיים, ורחוק הוא עד מאד שיאמר כנגד ישראל לכו באור אשכם, ולא יפתח להם שום פתח תקוה. והנה אחר שהזכיר בטובים שהם הולכים חשכים ואין נגה להם, אמר בהפך ברשעים שהם קודחי אש, לא לבד שרויים באורה והצלחה, כי גם יבערו אש לבלע ולהשחית ואותו האש יכלה אותם. וגיזו מפרש שהם מבערים אש להאיר אפלתם ולהנצל מצרת הגלות; אמנם אין קודחי אש מורה הבערה להאיר, אלא לשרוף, כמו כי אש קדחה באפי ותיקד עד שאול תחתית, מלבד כי לא מצאנו שום רמז למרידה בגלות בבל, והנה ראינו בימי המן שהיו כלם נמכרים להשמיד להרוג ולאבד, ולא עלתה על דעתם לעמוד על נפשם בלא רשות המלך ומנותו.

לֹא אֵבוֹשׁ׃ (ח) קָרוֹב מַצְדִּיקִי מִי־יָרִיב אִתִּי נַעַמְדָה יָּחַד
מִי־בַעַל מִשְׁפָּטִי יִגַּשׁ אֵלָי׃ (ט) הֵן אֲדֹנָי יֱהֹוִה יַעֲזָר־לִי מִי־
הוּא יַרְשִׁיעֵנִי הֵן כֻּלָּם כַּבֶּגֶד יִבְלוּ עָשׁ יֹאכְלֵם׃ (י) מִי בָכֶם
יְרֵא יְהֹוָה שֹׁמֵעַ בְּקוֹל עַבְדּוֹ אֲשֶׁר ׀ הָלַךְ חֲשֵׁכִים וְאֵין נֹגַהּ
לוֹ יִבְטַח בְּשֵׁם יְהֹוָה וְיִשָּׁעֵן בֵּאלֹהָיו׃ (יא) הֵן כֻּלְּכֶם קֹדְחֵי
אֵשׁ מְאַזְּרֵי זִיקוֹת לְכוּ ׀ בְּאוּר אֶשְׁכֶם וּבְזִיקוֹת בִּעַרְתֶּם מִיָּדִי
הָיְתָה־זֹּאת לָכֶם לְמַעֲצֵבָה תִּשְׁכָּבוּן׃

(ח) **מצדיקי**, הניגור שלי, המוניא לאור נדקי, והוא האל, כי כאשר יבא אותנו יוודע שהיה הדין עמנו. **מי יריב אתי נעמדה יחד**, מי הוא הרונה לריב אתי יבא ונעמוד יחדו במשפט. (ט) **מי הוא ירשעני**, מי הוא שיוכל לומר שאין הדין עמי. **הן כלם כבגד יבלו**, הבבליים המכחישים גבורת אלהינו, וכן הוא אומר למטה (נ״א ז׳ וח׳) שמעו אלי יודעי נדק עם תורתי בלבם אל תיראו חרפת אנוש ומגדופותם אל תחתו, כי כבגד יאכלם עש וכנמר יאכלם סס, וזו עדות על פירושי, כי העם הוא המדבר ולא הנביא. (י) **מי בכם ירא ה׳**, עד כאן דברו השברים שבגולה, ועתה הנביא מנייר כאלו האל המנדיק אותם על אף בעלי ריבם, ממרום יתן קולו וישפוט בין ישראל והבבליים. וכה יאמר: מי ביניכם העומדים למשפט הוא הירא את ה׳ ושומע בקול עבדיו הנביאים, אשר הלך בחשך הגלות והנרות? הוא **יבטח בשם ה׳ וישען באלהיו**, ואל יירא רע. וגיזו פירש מי שהוא ירא ה׳ הוא ישמע בקול עבדו, אך אין שומע כמו ישמע. (יא) **הן כלכם**, ואתם כלכם אשר בעלי הריב (והם הבבליים) שאתם קודחים אש ומאזרים עצמכם בזיקות בוערים לבלע ולהשחית, לכו לאבדון באור אשכם ובזיקות בערתם, וכשתשכבו למעצבה תדעו כי מידי באה זאת לכם. והנה הזכיר תחלה את ישראל בלשון יחיד מפני מעוטם, ואח״כ דבר עם הרוב שהם הבבליים המריבים עם ישראל, ואומר הן כלכם. **זיקות**, מלי ארמית זיקוקין דנור (חולין קל״ז), וכן כמתלהלה הירה זקים חנים ומות (משלי כ״ו י״ח), כמין חנים מזופפים ובוערים. **מידי היתה זאת לכם**, מידי

LI.

(1) Uditemi, seguaci della giustizia, voi che ricorrete al Signore: mirate alla roccia, dalla quale traete l'origine, ed alla cava onde siete stati estratti. (2) Mirate ad Abramo vostro padre, ed a Sara vostra genitrice. Io lo chiamai, mentr'era solo, indi lo benedissi e lo resi numeroso (così voi, reduci dalla cattività, benchè siate in picciol numero, potrete, serbandovi a me fedeli, moltiplicarvi e prosperare). (3) Sì, il Signore consolerà Sion, consolerà tutte le sue rovine; renderanne il deserto simile all'Eden, e la solitudine qual giardino del Signore. In essa troverannosi gioja ed allegrezza, atti di grazie e salmodie. (4) Ascoltatemi, o mio popolo; mia nazione, prestatemi orecchio: deve da me emanare la decisione, ed io farò emergere la mia sentenza, luminosa presso i popoli. (5) È vicina la mia bontà, è per spuntare la da me promessa salute, e le mie braccia faran giustizia ai popoli: sperinla da me le lontane contrade, attendanla dal mio braccio. (6) Alzate al cieo il vostri occhi, e mirate la terra abbasso: il cielo potrà consumarsi a guisa del fumo, la terra logorarsi qual

והמשפט הזה יהיה לאור עמים, שיתפרסם הענין לשם ולתהלה בין האומות. ארגיע, ר״ל כמו אבקיע, כמו עורי רגע וימאס (איוב ז׳ ה׳), בכחו רגע הים ובתבונתו מחץ רהב (שם כ״ו י״ב), וכן למטה (פסוק ט״ו) רוגע הים ויהמו גליו, ענין בקיעה, ולו בקיעה כאמר על היציאה, כמו אז יבקע כשחר אורך (למטה נ״ח ח׳). (ה) עמים ישפטו, יעשו משפט לכל העמים שהיו כאנוסים תחת יד בבל. אלי איים יקוו. ר״ל לי כווי, אל יקוו שתהיה להם תשועה אלא ממני. (ו) נמלחו, מלו בלויי מלחים (ירמיה ל״ח י״א), לי בגד בלה (רש״י). כמו כן, יונתן תרגם אף איכון הכין, גם הם ככה; ודעת לודוביקוס de Dieu, ואחריו Lowth, Gussetius, Vitringa ורנזי וגיזי כמו כן מלו כנים; ולדעתי טעם כמו

נא

(א) שִׁמְעוּ אֵלַי רֹדְפֵי צֶדֶק מְבַקְשֵׁי יְהוָה הַבִּיטוּ אֶל־צוּר
חֻצַּבְתֶּם וְאֶל־מַקֶּבֶת בּוֹר נֻקַּרְתֶּם׃ (ב) הַבִּיטוּ אֶל־אַבְרָהָם
אֲבִיכֶם וְאֶל־שָׂרָה תְּחוֹלֶלְכֶם כִּי־אֶחָד קְרָאתִיו וַאֲבָרְכֵהוּ
וְאַרְבֵּהוּ׃ (ג) כִּי־נִחַם יְהוָה צִיּוֹן נִחַם כָּל־חָרְבֹתֶיהָ וַיָּשֶׂם
מִדְבָּרָהּ כְּעֵדֶן וְעַרְבָתָהּ כְּגַן־יְהוָה שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה יִמָּצֵא בָהּ
תּוֹדָה וְקוֹל זִמְרָה׃ (ד) הַקְשִׁיבוּ אֵלַי עַמִּי וּלְאוּמִּי אֵלַי
הַאֲזִינוּ כִּי תוֹרָה מֵאִתִּי תֵצֵא וּמִשְׁפָּטִי לְאוֹר עַמִּים אַרְגִּיעַ׃
(ה) קָרוֹב צִדְקִי יָצָא יִשְׁעִי וּזְרֹעַי עַמִּים יִשְׁפֹּטוּ אֵלַי אִיִּים יְקַוּוּ
וְאֶל־זְרֹעִי יְיַחֵלוּן׃ (ו) שְׂאוּ לַשָּׁמַיִם עֵינֵיכֶם וְהַבִּיטוּ אֶל־
הָאָרֶץ מִתַּחַת כִּי־שָׁמַיִם כֶּעָשָׁן נִמְלָחוּ וְהָאָרֶץ כַּבֶּגֶד תִּבְלֶה

(א) **שמעו אלי.** האל ממשיך דבורו עם הכשרים שבישראל. **אל צור חצבתם.** אל הצור שחצבתם ולקחתם ממנו. **מקבת.** ענין חפירה, מן ויקב חור (מ״ב י״ב י׳). **נקרתם.** ל׳ בנקרת הצור, ומזה העיני האנשים ההם תנקר (במדבר ט״ז י״ד). (ב) **תחוללכם.** אשר תחולל אתכם, כלומר אשר חוללה אתכם (ר׳ יונה), והמלה מל׳ חיל, כמו כי חלה גם ילדה ציון את בניה. **כי אחד קראתיו.** אחד היה אברהם בשעה שקראתיו, וע״י ברכתי התרבה והיה לגוי גדול, כן אתם אעפ״י שאתם מעטים, יש בידי להרבות אתכם ולהגדיל אתכם. **ואברכהו וארבהו.** לפי הנקוד הכוונה קראתיו כדי לברכו ולהרבותו, ולפי הפשט ראויות שתי הווי״ן להנקד קמץ, ל׳ עבר, וכן תרגם יונתן. (ד) **כי תורה מאתי תצא.** כמו משפט שאחריו, והוא חוזר לענין שלמעלה, שהבבליים מריבים עם ישראל ומלעיגים עליהם, ואמר כי מאת ה׳ תצא תורה ומשפט, ע״י שישפיל הבבליים וישיב ישראל על אדמתם;

panno, e i suoi abitatori in un istante morire; ma la da me promessa salute sempre avrà effetto, e la mia bontà non si mostrerà timida. (7) Uditemi, o cultori della giustizia, voi gente nel cui cuore è la mia legge: Non temete gli oltraggi degli uomini, nè vi disanimate per le loro contumelie. (8) Imperciocchè queglino, a guisa di panno, saran mangiati dalla tarma, a guisa della lana saran consumati dalla tignuola; ma la mia grazia sempre sussisterà, e la da me operata salute manterassi per tutt' i secoli. (9) Risvegliati, risvegliati, rivestiti di forza, braccio del Signore; risvegliati come a' tempi antichi, nei secoli vetusti. Sei pur tu quello che tagliò Rahab (l' Egitto), che uccise il crocodilo. (10) Sei pur tu quello, che fece asciugare il mare, le acque del grande abisso; che ridusse la profondità del mare a strada ove passare i liberati. (11) In guisa che queglino, cui il Signore avrà liberati, tornino, e rechinsi a Sionne esultanti, coperti di perenne gioja; letizia incontrino ed allegrezza, e lungi fuggansi l' angoscia ed il sospiro. (12) Son io, son io il vostro consolatore. Chi sei tu, che temi d' un uomo

במקום אחר, כמו ההלכוא אתו (יהושע י' כ"ד), את שם בנו הנולד לו (בראשית כ"א ג'), והיה נראה שמשפטה בפסוק אחד, ותהיה בינוני כמו המחרבת, מחוללת, המחצבת, וכן הוא בדפוס בריסא בפסוק אחד. (יא) ופדויי ה' ישובון, עורי זרוע ה' באופן שפדויי ה' ישובו וגו' (רש"י ורזו). (יב) אנכי אנכי הוא מנחמכם, כאלו האל משיב לקריאת עורי עורי לבשי עז, ואומר: אני שהייתי עמכם ביציאת מצרים, אני עתיד לנחם אתכם גם עתה. מי את ותיראי, מי את בעיניך, כלומר הלא אם קטנה את בעיניך, אומת ה' את. חציר ינתן, כתרגומו די כעסבא חשיב, כמשל לחציר, כמו ותתן לבך כלב אלהים (יחזקאל כ"ח ב'), וכן שרש שים. אחי נתן, משמש הרבה בענין זה, כמו שמים חשך לאור ואור לחשך (למעלה ה' כ'). ורזו תרגם ישוב להיות כחציר, וגיזי פירש יכרת ויאבד כחציר, וגיזי הביא ראיה מן ותנתן היא ומביאיה והילדה (דניאל י"א ו'), וגם אין הכוונה אלא ותנתן ביד אויב, והנה הענין ברור שהדבור כנגד ישראל, ולפיכך ידבר בל"ר ובל"י, בלשון זכר ובלשון נקבה, כמו שדרך לה"ק לדבר על עם ואומה, ורא"בע פירש שהנביא מדבר על נפשו,

וְיֹשְׁבֶיהָ כְּמוֹ־כֵן יְמוּתוּן וִישׁוּעָתִי לְעוֹלָם תִּהְיֶה וְצִדְקָתִי לֹא
תֵחָת׃ (ז) שִׁמְעוּ אֵלַי יֹדְעֵי צֶדֶק עַם תּוֹרָתִי בְלִבָּם אַל־תִּירְאוּ
חֶרְפַּת אֱנוֹשׁ וּמִגִּדֻּפֹתָם אַל־תֵּחָתּוּ׃ (ח) כִּי כַבֶּגֶד יֹאכְלֵם עָשׁ
וְכַצֶּמֶר יֹאכְלֵם סָס וְצִדְקָתִי לְעוֹלָם תִּהְיֶה וִישׁוּעָתִי לְדוֹר
דּוֹרִים׃ (ט) עוּרִי עוּרִי לִבְשִׁי־עֹז זְרוֹעַ יְהוָה עוּרִי כִּימֵי קֶדֶם
דֹּרוֹת עוֹלָמִים הֲלוֹא אַתְּ־הִיא הַמַּחְצֶבֶת רַהַב מְחוֹלֶלֶת
תַּנִּין׃ (י) הֲלוֹא אַתְּ־הִיא הַמַּחֲרֶבֶת יָם מֵי תְּהוֹם רַבָּה הַשָּׂמָה
מַעֲמַקֵּי־יָם דֶּרֶךְ לַעֲבֹר גְּאוּלִים׃ (יא) וּפְדוּיֵי יְהוָה יְשׁוּבוּן
וּבָאוּ צִיּוֹן בְּרִנָּה וְשִׂמְחַת עוֹלָם עַל־רֹאשָׁם שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה
יַשִּׂיגוּן נָסוּ יָגוֹן וַאֲנָחָה׃ (יב) אָנֹכִי אָנֹכִי הוּא מְנַחֶמְכֶם מִי־אַתְּ

כן כרגע, בעוד שאדם אומר המלה הקטנה הזאת כֵּן; ואולי ככה טעם המליצה האשכנזית in einem Nu. **לעולם תהיה**, לא שתעמוד הישועה לעולם, אלא שלעולם תתקיים, לא תשאר בלא יציאה לפעל. **תהיה**, כמו ולא יהיה הדבר ולא יבא, ואמר כי יותר אפשר שיכלו השמים והארץ מאלא תתקיים הישועה שאמר ה׳ והבטיח להושיע מי שיהיה. **לא תחת**, לא תירא שום מְעַכֵּב. (ח) **וצדקתי לעולם תהיה וישועתי לדור דורים**, כאן מדבר על המשך הישועה אם לא יגרום החטא. (ט) **עורי עורי**, כל הצוויים האלה אין עקר ענינם אלא עתיד, וכן דרך הנביאים לצוות במליצתם שיהיה כך וכך, ואין הכוונה אלא להודיע שכן עתיד להיות, כמו שמעו שמוע ואל תבינו, וחבריו. **המחצבת**, כורתת והורגת, כמו על כן חצבתי בנביאים הרגתים באמרי פי (הושע ו׳ ה׳) (בי״ז). **רהב**, כנוי למצרים, כמו אזכיר רהב ובבל (תהלים פ״ז ד׳), אתה דכאת כחלל רהב (שם פ״ט י״א). **מחוללת**, ל׳ חלל, כלומר הורגת, כמו ואתה אדם ולא אל ביד מחלליך (יחזקאל כ״ח ט׳), אע״פ שזה ע״ד השלמים, וזה על דרך הכפולים, ומסייע לפירוש זה פסוק אתה דכאת בחלל רהב, שגם הוא נאמר על יציאת מצרים, ונראה כי משם לקח ישעיה מליצה זו. **תנין**, משל על מצרים, כמו שהמשיל יחזקאל את מלך מצרים במשל התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו (כ״ט ג׳), ואמר עוד ואתה כתנים בימים (ל״ב ב׳). (י) **השמה**, אם הוא בשני פשטין הוא לו עבר, והה״א

mortale; d'un figlio d'Adamo paragonabile all'erba? (13) Immemore del Signore, tuo facitore, il quale tese arcuati i cieli, e pose a guisa di fondamenta la terra, tu paventi continuamente tutto il giorno dell'ira dell'oppressore, il quale disponevasi a distruggere; e dov'è l'ira dell'oppressore? (allude ai babilonesi, vinti da Ciro). (14) Il prigioniero sarà presto sciolto: ei non morrà nella fossa, nè gli mancherà pane. (15) Poichè io, il Signore, Iddio tuo, son quegli che sa fendere il mare (come nel passaggio del mar rosso) fremendo le sue onde (per tornare al loro luogo); quegli, di cui il nome è il Signore Iddio Sabaot. (16) Io posi le mie parole nella tua bocca, e sotto l'ombra della mia mano ti copersi; per (poscia) ristabilire il (tuo) cielo, e fondamentare la (tua) terra, (cioè renderti nuovamente prosperoso nella tua patria), e dire a Sion: mio popolo tu sei. (17) Risvegliati, risvegliati, sorgi, Gerusalemme, la quale hai bevuto dalla mano del Signore il calice della sua ira; tu che le fecce del calice di stordimento hai bevuto e succhiato. (18) — Essa non avea chi la guidasse, di tanti figli che

לנטע שמים וליסד ארץ, כדי להשיבך אח"כ על אדמתך, ולהצליחך כבראשונה. וכבר פירש הרמב"ם במורה (חלק ב' פרק כ"ט) כי זה דרך משל, כי כשעניני האדם בלתי מצליחים יאמר עליו שחשך שמשו וירחו וכיוצא בזה, וכשהוא מצליח יאמר שנתחדש עולמו, וכן ג"כ דעת רד"ק ורוזי. ורא"בע וגיזי פירשו המקרא הזה על הנביא, ופירשו לנטוע שמים לבשר הנחמות, וגיזי מפרש עוד כי הנביאים יהיו בראש העם, וזה טעם לנטוע שמים וליסוד ארץ, וכל זה רחוק מהמשך הכתובים. (יז) **קבעת**, רש"י ורד"ק ורוזי פירשו שמרים הנקבעים בתחתית הכלי, ודעת Gussetius שהוא כנוי ליין המתכנס על הכוס כמין קובע; והנכון כיונת וגיזי שהוא כמו גביע בחלוף גימ"ל בקו"ף, על דרך מגבעת וקובע; וטעם קבעת כוס, כי לא היו שותים בכוס, אלא מחזירים אותה על כל המסובין והיו ממלאים ממנה גביעם, כטעם גם עליך תעבר כוס (איכה ד' כ"א), תסוב עליך כוס ימין ה' (חבקוק ב' ט"ז). **התרעלה**, המביאה רעדה בשותה (רד"ק ורוזי וגיזי), וכן רעל כלו, סורי רעדה ויראה, ומזה והברושים הרעלו (נחום ב' ד'). (יח) **אין מנהל לה**, כמין מאמר מוסגר, כאלו הנביא הופך פניו לצד אחרים, ומספר להם מה שאירע

וַתִּירְאִי מֵאֱנוֹשׁ יָמוּת וּמִבֶּן־אָדָם חָצִיר יִנָּתֵן׃ (יג) וַתִּשְׁכַּח
יְהוָה עֹשֶׂךָ נוֹטֶה שָׁמַיִם וְיֹסֵד אָרֶץ וַתְּפַחֵד תָּמִיד כָּל־הַיּוֹם
מִפְּנֵי חֲמַת הַמֵּצִיק כַּאֲשֶׁר כּוֹנֵן לְהַשְׁחִית וְאַיֵּה חֲמַת הַמֵּצִיק׃
(יד) מִהַר צֹעֶה לְהִפָּתֵחַ וְלֹא־יָמוּת לַשַּׁחַת וְלֹא יֶחְסַר לַחְמוֹ׃
(טו) וְאָנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ רֹגַע הַיָּם וַיֶּהֱמוּ גַּלָּיו יְהוָה צְבָאוֹת
שְׁמוֹ׃ (טז) וָאָשִׂים דְּבָרַי בְּפִיךָ וּבְצֵל יָדִי כִּסִּיתִיךָ לִנְטֹעַ שָׁמַיִם
וְלִיסֹד אָרֶץ וְלֵאמֹר לְצִיּוֹן עַמִּי אָתָּה׃ (יז) הִתְעוֹרְרִי הִתְעוֹרְרִי
קוּמִי יְרוּשָׁלַםִ אֲשֶׁר שָׁתִית מִיַּד יְהוָה אֶת־כּוֹס חֲמָתוֹ אֶת־
קֻבַּעַת כּוֹס הַתַּרְעֵלָה שָׁתִית מָצִית׃ (יח) אֵין־מְנַהֵל לָהּ מִכָּ־

ואינו אלא שבוש. (יג) **באשר כונן להשחית**, כן הוא לפי המסורה אבל רש"י ורד"ק היו קוראים אשר, וכן ככון, וכן הוא ברע"ח, וכן בכ"י על קלף שבידי, וכן בהרבה כ"י של קענניקאט ודאססי. הן אמת כי בתרגום כתוב כמא, אך קרוב הדבר שהיא תוספת אחרונים להשוות התרגום אל המסורה. **ואיה חמת המציק**, הנה עתה הבבליים המציקים אתכם נופלים תחת יד פרס ומדי, ואיה חמתם שהייתם יראים? (יד) **מהר צועה להפתח**, יפה פירש פרש נעה, בכל מקום שהוא N. G. Schröder על פי ל׳ ערבי, וענינו נטייה, כריעה, וכפיפה, וכאן הוא משל על ישראל בגלות שהם כרועים וכפופים מכבד כבליהם. ואמר כי במהרה יפתחו מוסרותם, ולא ישארו בגלות שהם שם כנוטים למות ולרדת שחת, ולחמם חסר מעוני. (טו) **רוגע הים**, בוקע, כמו למעלה (פסוק ד׳) לאור עמים ארגיע, ענינו אבקיע ואוציא לאור (על דרך אז יבקע כשחר אורך), וכן עורי רגע וימאס (איוב ז׳ ה׳), בכחו רגע הים (שם כ"ו י"ב) ענינם בקיעה. **ויהמו גליו**, וגליו קומים לחזור למקומם ולא יוכלו, כטעם ויתגעשו ולא יוכלו וְהָמוּ גליו ולא יעברנהו (ירמיה ה׳ כ"ב) (רד"ק), והענין על קריעת ים סוף שהזכיר גם למעלה, הלא את היא המחרבת ים. ויונתן תרגם כמו גוער, ורש"י לו קמטים (fronce), ורוזו וגיזי לו תנועה והרגזה. ומליצת רוגע הים ויהמו גליו העתיק אותה ירמיה (ל"א ל"ה), ולא בעל הנבואות האלה לקח אותה מירמיה. כי כאן היא על מקומה, כי קודם לכן כבר הוזכרה קריעת ים סוף, ולא כן הענין בירמיה. (טז) **ואשים דברי בפיך**, לקחתיך להודיעך תורתי ודברי הנבואות. **ובצל ידי כסיתיך**, שמרתיך בגלות.

ha procreati; nè chi la prendesse per la mano di tanti figli che ha allevati. — (19) Due sono le sciagure che ti avvennero: chi tenterebbe di farti condoglianze? (Ma che dico io due?) Il saccheggio, e la sconfitta, e la fame, e la spada..... come potrei confortarti? (20) I tuoi figli venivan meno, coricavansi in capo a tutte le piazze, qual bufalo in rete; pieni dell' ira del Signore, del rabuffo del tuo Dio. (21) Ebbene, odi ciò tu misera, ed ebbra, e non di vino. (22) Dice così il tuo padrone, il Signore, ed il tuo Dio, difensore del suo popolo: Ecco io ti tolgo di mano il calice di stordimento, le fecce del calice della mia ira più non berai. (23) Lo porrò nella mano de' tuoi oppressori, i quali dicevanti: « chinati, che ti passiam sopra » ed ai quali presentavi il tuo dorso qual terreno e qual piazza ai passeggieri.

הרעב והם נופלים בראש כל חוצות. כתוא מכמר, כתוא שנלכד ברשת, והתוא לדעת רבים שור הבר, ולדעת Bochart מין ממיני הגאזי"לה. ואולי דרך התוא כשנלכד שהוא מתיגע לצאת מן הרשת, וכאשר תם לריק כחו ייעף וישכב כשכור. (כב) יריב עמו, שהוא רב את ריב עמו. הנה לקחתי מידך את כוס התרעלה, למעלה אמר שתית מצית, אך אין הכוונה שהריקה את הכוס, אלא הריקה את הגביע, ועתה אומר אקח מידך את הכוס, ולא תמלאי עוד גביעך, וזהו שאמר את קבעת כוס חמתי לא תוסיפי לשתותה עוד. והקבעת הוא מין גביע כמו שפרשתי. (כג) ביד מוגיך, נראה שהנכון מוניך כמו למעלה (מ"ט כ"ו) וכן נראה מתרגום יונתן ומתרגום יוני המיוחס לשבעים זקנים, והנה לשון הונה והוגה נבדלים בזה, כי המונה עושה להנאת עצמו (ולא תונו איש את עמיתו), והמוגה אפשר שיעשהו במשפט (כי ה' הוגה על רוב פשעיה), וכאן הוא אומר אשר אמרו לנפשך שחי ונעבורה, הרי שהיו מציקים לישראל להנאת עצמם, ונכון יותר לקרוא להם מונים, וכן דעת Lowth, וכן מצאתי אח"כ בדפוס ברי"שא. שחי ונעבורה, מליצה היא לומר שהשפילוך לפניהם עד עפר, באופן ששמת להם גוך כארץ וכחוץ שהוא מוכן לעוברים, ומליצה קרובה לזו על גבי חרשו חורשים (תהלים קכ"ט ג').

בנים ילדה ואין מחזיק בידה מכל־בנים גדלה׃ (יט) שתים
הנה קראתיך מי ינוד לך השד והשבר והרעב והחרב מי
אנחמך׃ (כ) בניך עלפו שכבו בראש כל־חוצות כתוא
מכמר המלאים חמת־יהוה גערת אלהיך׃ (כא) לכן שמעי־
נא זאת עניה ושכרת ולא מיין׃ (כב) כה־אמר אדניך יהוה
ואלהיך יריב עמו הנה לקחתי מידך את־כוס התרעלה את־
קבעת כוס חמתי לא־תוסיפי לשתותה עוד׃ (כג) ושמתיה
ביד מוגיך אשר־אמרו לנפשך שחי ונעברה ותשימי כארץ
גוך וכחוץ לעברים׃

לה, והכל משל על גלות ישראל מאדמתם, כי המשיל ירושלם לאשה שאבדו ממנה בניה. (יט) **שתים הנה קראתיך**, ואח״כ מזכיר ארבע, רד״ק ואחריו Grotius פירשו כי השוד והשבר הם הם הרעב והחרב, ורמ״י ורוזן וגיזי פירשו צרות כפולות שתים שתים, השוד והשבר על המדינה, והרעב והחרב על בני אדם; ול״נ כי פתח בשתים, ואח״כ עשה עצמו כחוזר בו ואומר: מה אמרתי שתים, הלא צרותיך רבו למעלה. **מי ינוד לך**, מי ימלאהו לבו לבא לנוד לך ולנחמך, כי מי יקום להמציא לך נחמה. **מי אנחמך**. רש״י ראב״ע ורד״ק פירשו מי אוכל להזכיר לך שסבל כמותך, כדי לנחמך בו, ורוזנ׳ וגיזי פירשו איך אנחמך, כמו מי יקום יעקב (עמוס ז׳ ב׳), ונ״ל לפרש מי אקח לנחמך, כמו מאין אבקש מנחמים לך (נחום ג׳ ז׳) וזה מסכים יותר עם מי ינוד לך. (כ) **בניך עלפו שכבו בראש כל חוצות**, כדרך השכורים שאינם יכולים לעמוד על רגליהם ושוכבים על אם הדרך, ואח״כ פירש שאינם מלאים יין אלא חמת ה׳, וכמו שאמר למעלה את כוס חמתו, ועוד חוזר ומפרש ושכורת ולא מיין. ורא״בע רוזן וגיזי לא הבינו כי זה משל, ופירשוהו על הרעב, וגיזי דמהו למה שאמור בקינות העטופים ברעב בראש כל חוצות, אמנם שם לא נאמר שכבו. **בראש כל חוצות**, בתחלת הרחוב, שאם היו מגיעים לאמצע הרחוב היו מוצאים בני אדם שהיו עוזרים אותם, אבל הם יוצאים מביתם ללכת אל הרחוב, ואין בהם כח להגיע לאמצע

LII.

(1) Risvegliati, risvegliati, rivestiti della tua maestà, Sion; indossa gli abiti della tua magnificenza, Gerusalemme città santa: perciocchè più non entrerà in te alcun incirconciso ed impuro. (2) Scuoti la polve, alzati, siedi, Gerusalemme; sono sciolti i vincoli che avevi al collo, tu, captiva, figlia di Sion. (3) Sì, dice così il Signore: Gratis siete stati alienati, e senza denaro sarete redenti. (4) Perciocchè dice così Iddio Signore: In Egitto il mio popolo era prima passato per farvi dimora (e gli Egizii potevano vantare qualche ombra di diritto su di lui), ma l'Assiro l'oppresse per nulla (senz'alcun pretesto). (5) Ora, che fo io qui? dice il Signore, dopo che il mio popolo fu ingiustamente cattivato. I suoi poeti (avvezzi a celebrarmi) gemono, dice il Signore, e continuamente, tutt'il giorno, il mio nome

כשירדו למצרים ירדו מאליהם להנאת עצמם, ואע״פ כן כשהחזיקו בהם לעבדים הוצאתים משם, אבל אשור עשק אותם בלא שום דין וטענה, א״כ איך יתכן שאעזבם תחת ידו? והזכיר אשור כי הוא התחיל להגלות את ישראל מעל אדמתם, והכוונה לכלול בו גם בבל, (רד״ק ואחריו Grotius ואחרים). (ה) ועתה מה לי פה, מה אני עושה כאן, ולמה אני מחריש, אחר שֻׁלקח עמי חנם, כמו שאמר באפס עשקו. משלו יהילילו, מלי על כן יאמרו המשלים באו חשבון (במדבר כ״א כ״ז) (ראב״ע), והטעם המשוררים שהיו בעמי לא יוכלו לשיר את שיר ה׳, ויהי לאבל כנורם ועוגבם לקול בוכים, וזה ציור קטון הכמות ורב האיכות, כי זה מורה מצב האומה שהוא בתכלית המצוקה כשהמשוררים מיללים, וכן אמר עמוס (ח׳ ג׳) והילילו שירות היכל ביום ההוא. ויונתן ורש״י ורוזו וגיזי (בדפוס שני וגם באוצר שלו) פירשו על הגוים המושלים בהם שהם מתנשאים עליהם בגאוה, לו הוללות, או התהללות; ורד״ק פירש יגרמו יללה לישראל; וראב״ע בפירוש ראשון וכן גיזי בפירושו פירשו על מושלי ישראל, כלומר חשובי ישראל. ותמיד כל היום שמי מנאץ, בפי הבבליים, ואיך אחרים עוד? וזה כנגד מושליו יהילילו, כי המשבחים אותי מיללים, ומנאצי ירימו קול. מנאץ, היה ראוי להנקד מְנֹאָץ כמו

נב

(א) עוּרִי עוּרִי לִבְשִׁי עֻזֵּךְ צִיּוֹן לִבְשִׁי ׀ בִּגְדֵי תִפְאַרְתֵּךְ
יְרוּשָׁלִַם עִיר הַקֹּדֶשׁ כִּי לֹא יוֹסִיף יָבֹא־בָךְ עוֹד עָרֵל וְטָמֵא׃
(ב) הִתְנַעֲרִי מֵעָפָר קוּמִי שְּׁבִי יְרוּשָׁלִָם הִתְפַּתְּחוּ (התפתחי ק׳)
מוֹסְרֵי צַוָּארֵךְ שְׁבִיָּה בַּת־צִיּוֹן׃ (ג) כִּי־כֹה אָמַר יְהוָֹה חִנָּם
נִמְכַּרְתֶּם וְלֹא בְכֶסֶף תִּגָּאֵלוּ׃ (ד) כִּי כֹה אָמַר אֲדֹנָי יֱהוִֹה
מִצְרַיִם יָרַד־עַמִּי בָרִאשֹׁנָה לָגוּר שָׁם וְאַשּׁוּר בְּאֶפֶס עֲשָׁקוֹ׃
(ה) וְעַתָּה מַה־לִּי־פֹה נְאֻם־יְהוָֹה כִּי־לֻקַּח עַמִּי חִנָּם מֹשְׁלָו
(משליו ק׳) יְהֵילִילוּ נְאֻם־יְהוָֹה וְתָמִיד כָּל־הַיּוֹם שְׁמִי מִנֹּאָץ׃

(א) **עורי עורי לבשי עזך ציון**, גם זה על גאולת בבל, כדעת ר׳ משה הכהן, והביא ראיה ממה שאמר למטה סורו סורו צאו משם, צאו מתוכה, שמזכיר יציאה ממקום אחד מיוחד, לא מארבע כנפות הארץ, כמו שיהיה בגאולה העתידה. וכן נראה דעת יונתן שתרגם למטה נושאי כלי ה׳ על כלי בית המקדש שהביאום עמם מבבל. **עזך**, גיזי פירש בגדי תפארת, כמו שאמור אחריו, והביא ראיה ממה שכתוב עז ותפארת במקדשו. ותלמידי מוה״רר אברהם חי ריגייו אומר עז הנפש הפך **המֹרֶךְ**, ונ״ל לא כדברי זה ולא כדברי זה, אלא כטעם גאות לבש עז התאזר (תהלים צ״ג א׳). (ב) **התנערי מעפר**, מצייר את ירושלם כאבלה היושבת על הארץ, ואומר לה שתקום ותשב, ותנער בגדיה מן העפר הדבק בהם בשבתה לארץ. **קומי שבי**, על כסא, ואמר שביה בת ציון דרך צחות, לשון דומה למלת שבי שהזכיר, וכמו למעלה (ל״ב י״ב) על שדים סופדים על שדי חמד, ואחרים כאלה. **התפתחי מוסרי**, התפעל ואחריו פעול, על דרך ויתנצלו בני ישראל את עדים (שמות ל״ג ו׳), ואין צורך לפרש התפתחי ממוסרי; ויונתן תרגם לפי הכתיב, והוא לו עבר, קומי שבי כי כבר התפתחו, והוא נכון. (ג) **חנם נמכרתם**, הבבליים הרודים בכם לא היה להם שום דין עליכם, כי לא קנו אתכם בכסף, ולפיכך בלא כסף תגאלו, לא אצטרך לפדותכם בשום דבר. (ד) **מצרים ירד עמי בראשונה לגור שם**.

viene oltraggiato (dai babilonesi). (6) Ebbene, il mio popolo conoscerà il mio nome (cioè chi io sono). Sì, in allora (conoscerà) ch' io medesimo che ho promesso, son quì (ad eseguire). (7) Oh! com' è bello veder pe' monti venire il nunzio, promulgante pace, annunziante felicità, proclamante salute; dicente a Sion: Il tuo Dio regna. (8) Odonsi le tue vedette alzar la voce, metter simultaneamente grida d' esultazione; poichè manifestamente vedono il ritorno del Signore a Sion. (9) Prorompete in liete grida tutte insieme, ruine di Gerusalemme; perciocchè il Signore consola il suo popolo, libera Gerosolima. (10) Il Signore denuda il santo suo braccio agli occhi di tutte le nazioni; e le contrade piu remote veggono la vittoria del nostro Iddio. (11) Ritiratevi, ritiratevi, uscite di là; non toccate alcun impuro: uscite di mezzo ad essa (Babilonia): purificatevi, voi che portate le armi del Signore. (12) Non uscirete frettolosamente, non ve n' andrete in fuga; impereiocchè avrete il Signore che vi precederà, ed avrete qual retroguardia il Dio d' Israele.

הבי״ת כמו כנגד, הנה כן מנהגו מליצת בעיני פלוני ובאזני פלוני, שעיניה לנכח עיניו, לנכח אזניו, וטעם המליצה, כי הראות נכנסת בעיניו, והקול נכנס באזניו, אף כאן עין בעין, העין נכנסת בעין, הרואה מכניס ראותו בתוך עיני הנראה. (י) **חשף ה׳ את זרוע קדשו**, כאדם העומד לעשות מלאכה. (יא) **סורו סורו**, מפרש הענין שהזכיר תחלה דרך משל. **משם**, מבבל, וכן מתוכה. **הברו**, הטהרו. **נושאי כלי ה׳**, כי ה׳ כגבור יצא להלחם לכם בבבל, כמו שאמר חשף ה׳ את זרוע קדשו, ואתם תהריסון ותהיו כנושאי כליו, כמו שהיה דרך השרים והגבורים בימי קדם, שהיה לכם משרת הנושא כלי זינם (תלמידי מוה״רר אברהם חי מייכשטיר), והנה טמא אל תגעו והברו אינם אלא דרך משל, לומר: התקדשו, כי מעתה אתם עבדי ה׳; ויונתן וג״י פירשו כלי ה׳ כלי בית המקדש. (יב) **כי לא בחפזון** וגו׳ סוף המקרא כנגד ראשו, חלק כנגד חלק, לא תצאו בחפזון כי הולך לפניכם ה׳, ותלכו אחריו בנחת ובסדר ובמנוסה לא תלכון, כי אין רודף אחריכם, כי מאספכם אלהי ישראל; הנבא ההולך אחרי המחנה נקרא מאסף (רש״י ורו״ז).

(ו) לָכֵן יֵדַע עַמִּי שְׁמִי לָכֵן בַּיּוֹם הַהוּא כִּי־אֲנִי־הוּא הַמְדַבֵּר
הִנֵּנִי׃ (ז) מַה־נָּאווּ עַל־הֶהָרִים רַגְלֵי מְבַשֵּׂר מַשְׁמִיעַ שָׁלוֹם
מְבַשֵּׂר טוֹב מַשְׁמִיעַ יְשׁוּעָה אֹמֵר לְצִיּוֹן מָלַךְ אֱלֹהָיִךְ׃ (ח)
קוֹל צֹפַיִךְ נָשְׂאוּ קוֹל יַחְדָּו יְרַנֵּנוּ כִּי עַיִן בְּעַיִן יִרְאוּ בְּשׁוּב
יְהוָה צִיּוֹן׃ (ט) פִּצְחוּ רַנְּנוּ יַחְדָּו חָרְבוֹת יְרוּשָׁלָ͏ִם כִּי־נִחַם יְהוָה
עַמּוֹ גָּאַל יְרוּשָׁלָ͏ִם׃ (י) חָשַׂף יְהוָה אֶת־זְרוֹעַ קָדְשׁוֹ לְעֵינֵי כָּל־
הַגּוֹיִם וְרָאוּ כָּל־אַפְסֵי־אָרֶץ אֵת יְשׁוּעַת אֱלֹהֵינוּ׃ (יא) סוּרוּ
סוּרוּ צְאוּ מִשָּׁם טָמֵא אַל־תִּגָּעוּ צְאוּ מִתּוֹכָהּ הִבָּרוּ נֹשְׂאֵי
כְּלֵי יְהוָה׃ (יב) כִּי לֹא בְחִפָּזוֹן תֵּצֵאוּ וּבִמְנוּסָה לֹא תֵלֵכוּן
כִּי־הֹלֵךְ לִפְנֵיכֶם יְהוָה וּמְאַסִּפְכֶם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל׃

מְבוֹרָךְ, אלא שהיה במשמע ראוי לקללה, כמו מבורך ראוי לברכה,
והתחכמו בעלי הנקוד לשנות מראהו. (ו) שמי, ידע מי אני ומה
כחי, כדרך ישעיה להזכיר קריאת שם, והכוונה על היות הדבר בתאר
כך וכך, כמו אחרי כן יקרא לך עיר הצדק, וחבריו. לכן, השני לחזוק
ביום ההוא, אז ידע כי אני שדברתי הנני לקיים הבטחתי. (ז) מה
נאוו על ההרים רגלי מבשר, הזכיר הרגלים והכוונה הביאה
הנעשית ברגלים, מה נאוה ביאת המבשר, מה ירבה התענוג בראות
המבשר, וענין המבשר כלו משל, כי המשיל ירושלם לאשה, והוא מדמ
כאלו יבא לה מבשר ויגיד לה שישובו אליה בניה, וכל זה לתפארת השי
בלבד; וגיזו פירש מבשר וצופיך על הנביאים. מלך אלהיך, ישב ע
כסאו, כלומר הראה גבורתו. (ח) קול צופיך, אני שומע צופיך שנשא
קול (עיין למעלה י"ג ד׳); והנה תחלה הזכיר ביאת המבשר המשמי
מלך אלהיך, ואח"כ מזכיר הצופים היוצאים מן העיר לראות אימתי יב
המלך (הוא האל). כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון, כלומר שיב
ה' והשגחתו אל ציון תתגלה להם בפרסום ובלא שום ספק. עין בעי
כמו אשר עין בעין נראה אתה ה' ועננך עומד עליהם (במדבר י"ד י"ד
ועקר המליצה הונח להורות על בן אדם הרואה חברו העומד לנג
עיניו, ועיניו את עיניו תראינה (ירמיה ל"ד ג׳), והנה עין בעין הוראת
הראשונה היא עין כנגד עין (וקרובה לזה מליצת פנים בפנים), ואח"
הושאלה לכל ראיה ברורה למעלה מכל ספק. ואמנם שתהיה הוראת

LII. 13 — LVI. 8.

Ultima dispersione degli Ebrei, loro peripezie, conservazione e liberazione.

(13) Ecco, il mio servo sarà prosperoso; egli diverrà sommamente alto, elevato ed eccelso. (14) Nella guisa che molti al vederti rimanevan sorpresi — tant'era sfigurato e diverso da quel d'altri uomini

הסימן אמר כי לדעתו הנביא דבר על עצמו. ויונתן והנורס פירשו על מלך המשיח, ורבנו סעדיה, ואחריו Grotius על ירמיה הנביא, Augusti על עזיה מלך יהודה, Bahrdt et Kongnenburg על חזקיה, דון יצחק בשני מן הפנים על יאשיה, Voltaire et Stäudlin על ישעיהו הנביא, ור׳ אליעזר אשכנזי בעל מעשי ה׳ פירש הפרשה הזאת על איוב.

והנני מפרש הפרשה על ישראל בגלות, אמנם הנני רואה כי לא יצדקו הדברים על ישראל בגלות בבל, אלא עלינו בגלות הזאת, וכן נ״ל כי הנבואות אשר מכאן ואילך אינן על גאולת בבל, אלא על הגאולה העתידה; והנה כמו שהקדים למעלה ייעוד גלות בבל (ל״ט ו׳ ז׳) והמשיך אחריו נבואות רבות על גאולת בבל, כן הקדים כאן ציור ישראל בגלות הזאת, והמשיך אחריו נבואות הרבה על הגאולה העתידה.

הנה ישכיל עבדי, ישראל יצליח, תחת אשר היה בימי הגלות קשה יום, וכל עניניו רחוקים מהצלחה. ירום, ולא לבד יצליח, כי גם ירום ונשא וגבה מאד. (יד) כאשר שממו עליך רבים, כמו שהשתוממו עליך רבים בראותם ענייך בגלות, כן תרום ותתנשא ותזה גוים רבים. כן משחת וגו׳, מאמר מוסגר (רז״ו וגיז״ו), והנה פתח לנכח, אבל אחר שאמר במאמר המוסגר מראהו ותארו לנסתר, המשיך הלשון לנסתר ואמר כן יזה וגו׳. כן משחת, כ״כ היה מראהו משחת ומשונה מכל איש. משחת,

נב י"ג עד נג ח'.

הפזור האחרון, צרות הגלות, והגאולה העתידה.

(יג) הִנֵּה יַשְׂכִּיל עַבְדִּי יָרוּם וְנִשָּׂא וְגָבַהּ מְאֹד׃
(יד) כַּאֲשֶׁר שָׁמְמוּ עָלֶיךָ רַבִּים כֵּן־מִשְׁחַת מֵאִישׁ מַרְאֵהוּ

(יג) **הנה ישכיל עבדי**, מכאן עד סוף סימן נ"ג נבואה אחת היא, מציירת עבד ה' מדוכא בכל מיני יסורים, ואח"כ עולה ומתנשא בהצלחה ובכבוד גדול. והנה כבר ראינו בשאר מקומות בנבואות האלה כי עבד ה' הוא כנוי לישראל, וכמו שאמר בפירוש ואתה ישראל עבדי (מ"א ח'), ואמר לך עבדי אתה (שם ט'), ועתה שמע יעקב עבדי (מ"ד א'), אל תירא עבדי יעקב (שם ב'), וישראל כי עבדי אתה (שם כ"א), למען עבדי יעקב (מ"ה ד'), וכן כאן נראין הדברים כי על ישראל מדבר, ומזכיר שפלותם בגלות, וגדולתם בגאולה, ועל הדרך הזה פירשו הפרשה הזאת רס"י ורא"בע ור' יוסף קמחי (בס' הגלוי), והרמב"ן ורד"ק ודון יצחק (בראשון משני הפנים), ומן הנוצרים Döderlein, ואחריו Carl Georg Schuster, Eckermann, Eichhorn, Telge ורוזן', וכבר בימי התנאים היו ישראל מפרשים הפרשה הזאת על הדרך הזה, כמו שהעיד Origenes. אמנם הנוצרים פירשוה לפי דרכם, וכבר השיבו עליהם רא"בע ודון יצחק ורוזן' וגיז'. ורוזן' בנעוריו, ואחריו גיז' פירשו הפרשה על הנביאים (וקרוב לזה Paulus על הכשרים שבישראל), וכבר חזר בו רוזן' מפירוש זה, מפני קצת לשונות שלא יצדקו עליהם, וכבר הזכרתי כי לא היו הנביאים קהל בפני עצמו, שיתכן להזכירם בשם כולל 'עבדי', גם לא מצאנו בכל מקום שיאמר לשון זה בפירוש על כלל הנביאים, כי מה שאמר מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים, אין עבדו על להקת הנביאים, כ"א על כל נביא ונביא שהיה בכל הדורות, ורא"בע בסוף

il suo aspetto, e la sua figura da quella dei figli di Adamo — (15) Così egli cagionerà estrema sorpresa a nazioni numerose; a cagione di lui i re chiuderanno la bocca: imperciocchè vedranno cose, quali non gliene furono mai narrate, ed osserveranno cose, quali non ne hanno giammai udite.

כמו מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות (שה״ש ב׳ ח׳), אלא שהחליף המליצה ואמר יקפצו פיהם, לו הגירת הפה ליראה ולחרדה ולבושה, כמו יראו גוים ויבושו מכל גבורתם ישימו יד על פה (מיכה ז׳ י״ו), שרים עצרו במלים וכף ישימו לפיהם (איוב כ״ט ט׳), ועולתה קפצה פיה (שם ה׳ י״ו), יראו ישרים וישמחו וכל עולה קפצה פיה (תהלים ק״ז מ״ב), ושרידיר רוזו וגיזי פירשו יזה יביא בהם שמחה רבה, כמו exsultare הנגזר מן saltare, ואין הענין הזה מתישב יפה במקום הזה, ואין לו התיחסות עם כאשר שממו עליך שלפניו, ולא עם עליו יקפצו שאחריו; והיירונימוס ואחרים פירשו יזה יכפר על הגוים, מענין הזאת הדם, וכבר השיב Schröder, ואמר כי ראשונה לא נמצא לו הזאה בלא הזכרת הדבר אשר תהיה בו ההזאה, אם דם, אם מים, ואם שמן; ושנית כי לא יאמר הִזָּה איש, אלא על איש או אל איש, כי אין הִזָּה אלא גרם קפיצה; ושלישית כי אין ענין זה נקשר עם כאשר שממו. **כי אשר לא ספר להם ראו**, דברים שמעולם לא הוגד להם דוגמתם; והנה ענין יזה גוים רבים יפה יתישב אם הענין על ישראל, אך אם הענין על הנביאים, הנה אויבי הנביאים ומחרפיהם לא היו הגוים, אלא ישראל עצמם, והנביאים לא היה להם דין ודברים עם האומות, כ״א עם בני עמם, ומה טעם א״כ להזכיר כאן הגוים?

LIII.

(1) Chi mai avrebbe tal cosa creduta quando gliel'avessimo annunciata? Ed il braccio del Signore in

בשבילו זרועו ויכלתו? שהיה לו לגלות כחו בשביל בעלי המעלה והממשלה, והוא לא כן עשה, אבל בחר לו עם בזוי ושסוי שפל ונבזה; מי האמין כזאת? (דון יצחק). **לשמועתנו**, רבים פירשו מה שמגידים לנו, כלומר

וְתֹאֲרוֹ מִבְּנֵי אָדָם׃ (טו) כֵּן יַזֶּה גּוֹיִם רַבִּים עָלָיו יִקְפְּצוּ מְלָכִים פִּיהֶם כִּי אֲשֶׁר לֹא־סֻפַּר לָהֶם רָאוּ וַאֲשֶׁר לֹא־שָׁמְעוּ הִתְבּוֹנָנוּ׃

מָשְׁחַת הל״ל בשני קמצין. והוא בינוני כמו נודר וזובח מָשְׁחָת לה׳ (מלאכי א׳ י״ד), וכאן קמץ אחד תחת המ״ם ופתח הח״ת, ותלמידי מוה״רר ר״מ עהרענרייך הלוי אומר כי בעלי הנקוד עשו זה בכוונה, על דרך שפירשתי למעלה (מ״ט ז׳) למתעב גוי, כי הפכו הוראת המלה, שלא תהיה מענין מום ודופי, אלא שמן משחת אלהים, ונכון הדבר. והנה על ישראל בגלות הזאת תצדק המליצה שמראיהם משונה מאשר בני אדם, כי כל רואיהם יכירום, כי הצרות והשעבוד והמגור מטביע רישומן ניכר בפניהם, וזה לא יתכן לאמרו על הנביאים, כי אע״פ שלפעמים היו להם אויבים, הנה לא היה פחדם נופל עליהם כ״כ עד שישתנה תארם, שאם היו רכי הלב, היו חדלים מהתנבאות. (טו) כן יזה גוים רבים, כמו שלעבר שממו עליו רבים בשפלותו, כן עתה יגרום לגוים רבים פליאה גדולה בהתנשאו. יזה, שרש נזה עקר הוראתו בערבי ובלה״ק ענין דלוג, כמו ויז נצחם על בגדי (ישעיה ס״ג ג׳), ואשר יזה מדמה על הבגד (ויקרא ו׳ כ׳), ויז מדמה אל הקיר (מ״ב ט׳ ל״ג) כלם ענין קפיצת הדם ממקום למקום, וכן כל הזאה הוא מעשה הגורם קפיצת המשקה, וכן בלשון אשכנז springen (saltare), sprengen (adspergere); וכאן הכוונה יביא בגוים השתוממות גדולה עד שיקפצו ממקומם מרוב הפליאה, כאשר יקרה לאדם אשר יראה פתאום דבר אשר לא דִמָה לראות; ומפני שהזכיר ענין קפיצה אמר אח״כ עליו יקפצו.

נג

(א) מִי הֶאֱמִין לִשְׁמֻעָתֵנוּ וּזְרוֹעַ יְהוָה עַל־מִי נִגְלָתָה׃

(א) מי האמין לשמועתנו, אחר שאמר כי אשר לא ספר להם ראו; מצייר כאלו הגוים משיבים: אם היינו אנחנו משמיעים את המאורע הזה, מי היה מאמין לשמועתנו? כ״כ הוא זר ויוצא מן המנהג הטבעי. וזרוע ה׳ על מי נגלתה, דרך בזיון, מי בחר לו ה׳ לגלות

favore di chi s'è egli palesato? (2) Egli si alzò qual rampollo, per le cure di Lui, e qual radice da arido terreno. Egli non aveva figura, nè bellezza, che c'invitasse nemmeno a guardarlo; nè aspetto che cel rendesse caro. (3) Sprezzato egli era, ed il più meschino tra gli uomini, l'uom dei dolori, noto alle infermità, e tale quasi da far che altri ne ritiri la faccia. Era insomma sprezzato, e non ne facevamo conto alcuno. (4) Ma invero i mali, che a noi si spettavano, egli soffrì, e i dolori che nostri esser dovevano sopportò; e noi lo credevamo piagato, percosso e punito da Dio. (5) Mentr'egli venia ferito a cagione delle nostre colpe, oppresso a motivo de' nostri peccati; la salutare correzione a noi dovuta piombò su di lui, e mediante

ומיודעי, והוא משל, כאלו הוא רֵעַ וחבר לכל מיני חלאים, וכטעם אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא; ורוזן וגיזי פירשו נודע ומפורסם בעבור חליו. ותלמידי מוה״רר אפרים רפאל גירונדי ז״ל מפרש כמשמעו, שהחולי יודעו ומכירו, והוא משל, כאלו החליים חוזרים לאכסניא שלהם, והולכים אצל מי שמכירים שהוא מזומן תמיד לקבלם; ונכון. ובמסתר פנים ממנו, היה כמעט גורם לכל רואהו שיסתיר פניו ממנו לבלתי ראותו, כ״כ היה נמאס. מַסְתֵּר, כמו מסתיר, כמו וַיַּדְבִּקוּ (רד״ק ורוזן וגיזי), וכאן הוא יוצא לשליש, גורם לאחרים להסתיר פניהם. נבזה ולא חשבנוהו, נבזה היה ולא היה נחשב בעינינו למאומה. (ד) אכן חליינו, החליים שהיו ראויים לבא עלינו, כלומר יותר היינו ראויים אנחנו להענש, ולא הוא, והנה נראה כאלו הוא סבל בעדנו. נגוע, מיד האלהים, ואלהים שזכר אחר כן חוזר לשלשתם; והנה מֻכֵּה בלא ספק סמוך, וצריך להיות נקוד צרי, וכן הוא בדפוס בריש״א ורע״ת, אבל בקצת ספרים נקוד בסגול, ואינו אלא שבוש. ובת״נך גדול שנת רפ״ה הוא בצירי, ובגליון נמסר עליו: מכה ב׳ וקמץ חד כתיב י״ד מכי חרב במלחמה, כלומר מֻכֵּה נמצא בשני מקומות בקמץ קטן (שהוא צרי), ובאחד מהם הוא ביו״ד. ובשאר מקראות גדולות דפוס ויניציאה הדפיסו המסרה ועם כל זה הדפיסו מֻכֶּה בסגול. (ה) מחלל, לא חֻלַּל, כמו למעלה (כ״א טו) מחוללת תנין (ראב״ע רוזן וגיזי); אלא ששם הוא בינוני פועל, וכאן הוא מקבל הפעולה. מפשעינו, בגלל פשעינו, כמו מחטאת נביאיה עונות כהניה (איכה ד׳ י״ג). מוסר שלומנו עליו, היסורים המביאים שלום שהיו ראויים לנו באו עליו. ואולי כוונת הנביא

(ב) וַיַּעַל כַּיּוֹנֵק לְפָנָיו וְכַשֹּׁרֶשׁ מֵאֶרֶץ צִיָּה לֹא־תֹאַר לוֹ וְלֹא
הָדָר וְנִרְאֵהוּ וְלֹא־מַרְאֶה וְנֶחְמְדֵהוּ׃ (ג) נִבְזֶה וַחֲדַל אִישִׁים
אִישׁ מַכְאֹבוֹת וִידוּעַ חֹלִי וּכְמַסְתֵּר פָּנִים מִמֶּנּוּ נִבְזֶה וְלֹא
חֲשַׁבְנֻהוּ׃ (ד) אָכֵן חֳלָיֵנוּ הוּא נָשָׂא וּמַכְאֹבֵינוּ סְבָלָם
וַאֲנַחְנוּ חֲשַׁבְנֻהוּ נָגוּעַ מֻכֵּה אֱלֹהִים וּמְעֻנֶּה׃ (ה) וְהוּא
מְחֹלָל מִפְּשָׁעֵנוּ מְדֻכָּא מֵעֲוֺנֹתֵינוּ מוּסַר שְׁלוֹמֵנוּ עָלָיו

גוה שהנביא מגיד בסוף הסימן; אך הנביא מצייר את האומות כאלו רואות הענין בפעל, לא כאלו שומעות הנבואה מפי הנביא; וגיזי פירש כי הנביא אומר בעדו ובעד כל חביריו מי האמין לשמועתנו, מי האמין לנבואות שהיינו משמיעים שישראל עתידין להגאל. (ב) ויעל כיונק לפניו, עבד ה' עלה וצמח בגלות לפני ה' ובעזרתו כיונק וענף היוצא מן האילן וכשרש, וכל זה אמנם היה מארץ ציה, כי לא היה אפשר לשער שיגדל וירום עבד ה', כמו שאין אדם משער שיצמח מטע בארץ ציה וארץ לא זרועה. והנה שיעור הכתוב ויעל לפניו מארץ ציה כיונק וכשרש. לא תאר לו ולא הדר ונראהו, כן ראוי לחבר המלות האלה, והטעם לא היה תארו יפה שימשוך עינינו אליו לראותו, לא היינו חוששים אפילו לראותו, וכן לא היה לו מראה כדי שנחמדהו (ר' מאיר אבערניק והכורם ורוזו וגיזי והמתרגם היוני Symmachus). אבל בעל הטעמים התחכם כדרכו להסיר חרפה מעל ישראל, והטעים באופן שתהיה הכוונה אע"פ שלא היה לו מראה היינו רואים אותו וחומדים אותו; וגם יונתן בתרגומו שנה הענין, ופירש לא תאר חול תארו, ולא אימתו אימת הדיוט, והיה זיו קדש זיוו, אשר כל רואהו יביט אליו. לא תאר לו וגו', חוזר לעבד ה', לא ליונק ולשרש, אך היא נתינת טעם למה המשילוהו ליונק מארץ ציה, כי היה תארו נבזה בעיניהם. (ג) נבזה וחדל אישים, כך היה עבד ה' הוא ישראל בימי הגלות. וחדל אישים, חדל יותר מכל שאר בני אדם, כמו וכסיל אדם (משלי ט"ו כ') כסיל שבאדם, וטעם חָדֵל אובד וחסר כח, כמו אדעה מה חדל אני (Martini ורוזו), וקרוב לזה פירוש ראשון שהביא רד"ק: פחות שמבני אדם היה. וגיזי ואחרים פירשו כפירוש שני של רד"ק, שחדלו ממנו בני אדם ולא היו מתחברים עמו, אמנם לא נמצא שרש חדל להוראת העזיבה, ומה שהביאו לראיה חדלו קרובי (איוב י"ט י"ד) אין ענינו חדלו ועזבו אותי, אלא חדלו מהיות ומהראות כקרובי. וידוע חולי, כמו אלופי

la sua piaga noi fummo risanati. (6) Noi tutti, quasi pecore, abbiam traviato, voltammo ciascheduno per diversa strada: e il Signore fè cadere su di lui la punizione a noi tutti dovuta. (7) Egli veniva vessato, e tuttavia pazientava, senz'aprir bocca; a guisa d'agnelletto che vien condotto al macello, e di pecora che ammutisce innanzi ai suoi tosatori. Egli non apriva bocca. (8) Senz'autorità e senza giustizia egli fu rapito; e chi era che co' suoi contemporanei ne tenesse

וגו', עכ"ל. ומי שירצה לסייעו יוכל לומר כי כן באמת תחלת גלות יהודה לא היתה אלא בגלל חטאת מנשה ודורו. (ז) נגש, לא יגוש את רעהו (דברים ט"ו ב'), והוא כפעל עבר. והוא נענה, המפרשים פירשוהו לו' עני, ולפי זה נתקשו במלת והוא, עד כי Martini רצה להגיה נגש הוא ונענה, והסכים עמו רוזו; וגיזו פירש שהיו נוגשים אותו, גם כי כבר היה מְעֻנֶּה. והנכון כדעת Coccejus שהוא לשון עֲנָוָה, כמו עד מתי מאנת לענות מפני, אמר, היו נוגשים אותו, והוא לא היה מורד, אלא היה סובל בענוה ובמיכות הרוח, ולא יפתח פיו. וכן בלשון חכמים נעניתי לך מחול לי (ברכות כ"ח), עניתו אני כנגע לך, וכן נעניתי לך קום אכול (כתובות ס"ז), נעניתי לכם עצמות שאול בן קיש (יומא כ"ב), ויש לתמוה על רש"י שפירש (בברכות) נעניתי לך, דברתי יותר מדאי. וכרחל לפני גוזזיה, דמיון הרחל הוא לגניזת הממון שהוא בדמיון הגז, ומלת נֻגַּשׂ על הממון, כמו איש כערכו נגש את הכסף ואת הזהב (מלכים ב' כ"ג ל"ה), לא יגוש את רעהו (דברים ט"ו ב'). ולא יפתח פיו שבסוף הפסוק חוזר למשל השה והרחל, כלומר סוף דבר לא היה פותח פיו. וכל זה אמנם צודק מאד על ישראל בגלות, וכמו שכתב ראב"ע, ולא יצדק על הנביאים (כשטת גיזי'), שהרי אם לא היו פותחים פיהם באמץ לבב ובגבורה, לא היו נביאים, ואם היו חדלים מהתנבאות לא היה אדם שונאם; וגיזו הביא לראיה ולדוגמא דברי ירמיהו (י"א י"ט), ואני ככבש אלוף יובל לטבוח, והוא לא ראה כי ירמיה מְדַמֶּה עצמו לכבש לא מצד סבלנותו, אלא מצד שהיו אורבים לו והוא לא ידע, כמו שאמר מיד: ולא ידעתי כי עלי חשבו מחשבות; ואיך יאמר כי ירמיהו היה סבלן כשה, ובפסוק שאחריו הוא אומר אראה נקמתך מהם? (ח) מעצר וממשפט לקח, רש"י ראב"ע ורד"ק פירשו שנגאל מצרותיו, וזה לא יתיישב בהמשך המאמר, ודון יצחק פירש שלוקחה ממנו הממשלה, וא"כ הל"ל עוצר ומשפט לֻקח ממנו, ורוזו וגיזו פירשו מרוב הצרה מת, אמנם לא יתכן שיקרא עני הצדיק בשם משפט; ול"כ

וּבַחֲבֻרָתוֹ נִרְפָּא־לָנוּ׃ (ו) כֻּלָּנוּ כַּצֹּאן תָּעִינוּ אִישׁ לְדַרְכּוֹ
פָּנִינוּ וַיהוָה הִפְגִּיעַ בּוֹ אֵת עֲוֹן כֻּלָּנוּ׃ (ז) נִגַּשׂ וְהוּא נַעֲנֶה
וְלֹא יִפְתַּח־פִּיו כַּשֶּׂה לַטֶּבַח יוּבָל וּכְרָחֵל לִפְנֵי גֹזְזֶיהָ נֶאֱלָמָה
וְלֹא יִפְתַּח פִּיו׃ (ח) מֵעֹצֶר וּמִמִּשְׁפָּט לֻקָּח וְאֶת־דּוֹרוֹ מִי

היתה לומר **שְׁלוֹמֵנוּ** לשון שכת שלומים (למעלה ל״ד ח), באו ימי השלום (הושע ט׳ ז׳), והשופט בשלום (מיכה ז׳ ג׳), ובעלי הנקוד הפכו לי׳ פורענות ללשון שלום וברכה. **ובחברתו**, ענין חַבּוּרָה, וראוי היה להנקד וּבְחַבּוּרָתוֹ, אלא שבעלי הנקוד התחכמו ועשו אותו מענין חֶבְרָה, כמו שעשה יונתן שתרגם וּבְדִנְהֲנְהִי לפתגמוהי חובנא ישתבקון לנא, ומלת נִתְנְהִי היא משרש נהא שענינו התחברות הלבבות לשוב בתשובה, כמו וינהו כל בית ישראל אחרי ה׳ (שמואל א׳ ז׳ ב׳) תרגומו ואתנהיאו כל בית ישראל בתר פולחנא דה׳, וכן ונקוו אליה כל הגוים לשם ה׳ (ירמיה ג׳ י״ז), תרגומו ויתנהון למפלח בה כל עממיא. **ובחבורתו נרפא לנו**, לתפארת המליצה הזכיר שני ענינים מתנגדים, והטעם ע״י מה שסבל הוא היינו אנחנו בשלום; והנה כל הענין הזה לא יצדק באמת, וכמו שהעיר רד״ק, כי לא יתכן שתסבול אומה אחת על עונות חברתה, אך לתפארת המליצה הנביא נותן הדברים האלה בפי האומות, להראות איך יכירו כי ישראל היו נקיים, והם היו החטאים; והנה הדבר ברור כי כל זה לא יתכן על גלות בבל, כי אז כמה אומות היו משועבדות תחת בבל כישראל, ולא מצאנו שהיה מצב ישראל קשה ממצב שאר אומות, אך זה נודק מאד בגלות הזאת, שהיו ישראל בכל דור ודור עם בזוז ושסוי, לא נעשה כן לכל גוי. (ו) **כלנו כצאן**, שדרכן לתעות וללכת הנה והנה. **איש לדרכו**, כל אחד אחר שרירות לבו, והכוונה על השחתת המעשים, לא על האמונות הכוזבות. **הפגיע בו**, עשה שיפגע בו וימצאהו. **עון כלנו**, העֹנש הראוי לכלנו; וכאן ראיתי להזכיר דעת אחרת בפירוש שלשת המקראות האלה (ד׳ ה׳ ו׳) אשר מצאתי בפירוש כ״י לס׳ הכוזרי אשר בידי, והמפרש מביא אותו בשם רבו בספרו עדות לישראל, שגם הוא פירוש לס׳ הכוזרי, וז״ל: הנביא ישעיה היה אומר כי גלותנו איננו מצד פשעינו וסכלותנו והעדר הידיעה ממנו, ולכן אמר תחלה הנה ישכיל עבדי, אך הוא לפשע וחטאת הדור ההוא, ר״ל דור ישעיה, והוא אמרו אחריו והוא מחולל מפשעינו וגו׳, הטעם אנחנו עומדים בשלוה והוא עומד ביסורים, ומכתו וחבורתו הן רפואות לנו, כי הוא סובל מה שהיינו ראויים לסבול. ושְׁלֵוָתֵנוּ איננה מצד תום דרכינו, כי כלנו כצאן תעינו

nemmen ragionamento? In guisa ch' egli fu tolto dalla terra dei viventi per la colpa dei popoli, ai quali dovute erano le piaghe. (9) Egli ebbe comune coi malvagi la sepoltura, egli che comune coi ricchi aver doveva i monumenti: e ciò, non per iniquità ch' egli avesse commessa, nè per inganno ch' egli avesse proferito. (10) Ma il Signore volea che il suo oppresso,

את רשעים, והוא צדיק, והיה משפטו שיהיו לו במות על קברו כמו העשיר, לזכר צדקתו. **במתיו**, הבמות הראויות לו, כמו חליינו ומכאובינו למעלה. **על לא חמס עשה**, לא על חמס שעשה, כי לא עשה חמס, והיוצא בזה על לא חמס בכפי (איוב ט"ז י"ז). (י) **והי חפץ דכאו החלי**, דכאו כ"ל כדעת Gussetius **דַכָּא** שלו, המדוכה על ידו, והיה ראוי להנקד **דַכָּאוֹ** בקמץ, ולא בשוא, כמו **מִקְדָשׁוֹ נִדְחוֹ**, ומצאנו **דַכָּא** או **דַכָּה** בכנוי, לשון שקר ישנא **דַכָּיו** (משלי כ"ו כ"ח), ולענין פירוש המקרא אני מפרש והי חפץ שהמדוכה על ידו, אשר הוא החלי אותו, אם תשים אשם נפשו יראה זרע וגו', וזה המשך דברי האומות לעתיד לבא. **החלי**, מענין חולי, הפעיל עבר, והיה משפטו **הֶחֱלָה**, ובא על דרך נחי ל"א, כמו המציא וכמו שמצאנו תחלואים, והוא ע"ד לי ארמית (אַגְלֵי, הַגְלָה), וכן בל"ח הֶעֱנִי. **אם תשים אשם נפשו**, אם נפשו תמסור עצמה למיתה כקרבן אשם (תשים: תשים עצמה, כמו לבא חמס שבעים בני ירובעל ודמם לשום על אבימלך אחיהם (שופטים ט' כ"ד) שענינו כדי שיבא, חמס בני ירובעל ודמם, וישים עצמו על אבימלך), וכן אשר שם לו בדרך (ש"א ט"ו ב'). כלומר שיסבול צרותיו לכפרת עונותיו, ויצדיק עליו את הדין, אז גם בהיותו בגלות ה' חפץ כי המדוכה הזה שהוא החלי אותו יראה זרע ויאריך ימים ולא יאבד ולא יכרת, עד כי לבסוף חפץ ה' בידו יצלח, וחפץ ה' הוא שוב כל העמים לדעת אחדותו ולעבדו, כי זה יהיה על ידי הנסים והנפלאות שיעשה ה' לישראל בגאולה העתידה; וכאן נשלם מאמר האומות, אחר שיודו כי מה שסבלו ישראל בגלות היה שלא כדין, ושיותר היו הגוים עצמם ראויים להענש, ולא ישראל, ושבזכות שהיו ישראל מצדיקים עליהם את הדין בימי הרעה, שמרם ה' והמשיך מציאותם, עד בוא עת גאולתם, אשר היא לטובת העולם כלו; והמפרשים ורוזי פירשו דכאו כמו לדכאו, והוא קשה, שיזכיר לי חָפֵץ בענוי עבדו הצדיק, והי"ל וה' אמר, כי לו חפץ לא יורה על הרצון לבד, אלא על דבר שהאדם רוצה אותו בשמחה, וזה טעם החפוץ אחפוץ מות רשע (יחזקאל י"ח כ"ג); ועוד החלי חסר וי"ו החבור,

יְשׂוֹחֵחַ כִּי נִגְזַר מֵאֶרֶץ חַיִּים מִפֶּשַׁע עַמִּי נֶגַע לָמוֹ׃ (ט) וַיִּתֵּן
אֶת־רְשָׁעִים קִבְרוֹ וְאֶת־עָשִׁיר בְּמֹתָיו עַל לֹא־חָמָס עָשָׂה
וְלֹא מִרְמָה בְּפִיו׃ (י) וַיהוָה חָפֵץ דַּכְּאוֹ הֶחֱלִי אִם־תָּשִׂים

מעצר וממשפט, בלי עצר ובלי משפט, כמו מחץ מתנים קמיו ומשנאיו מן יקומון (דברים ל"ג י"א), בלי יקומון, והרבה מן מורים על השלילה, והכוונה שהומת בלא רשות השלטון ובלא גזרת המשפט, אלא כל מוצאו יהרגהו אם יתפשנו, כמו שהיה מנהג ישראל בקנאת הזמנים. עצר, שלטון וממשלה, כמו זה יעצור בעמי (ש"א ט' י"ז), ואין מכלים דבר בארץ יורש עֶצֶר (שופטים י"ח ז). ואת דורו מי ישוחח, רוזן וגיזי פירשו ואנשי דורו מי היה מהם שישים על לבו כי מפשע עמי נגע למו, ולפ"ז ומדורו הי"ל, גם אין לשון שיח מחשבה אלא דבור; ורש"י פירש מי יגיד כל התלאות אשר מצאוהו, אמנם אין זה ענין מלת דור; ואני אומר כי את זה כמו עִם, והטעם כמו כי ידברו את אויבים בשער (תהלים קכ"ז ה'), מי היה עומד להליץ בעדו ולדבר עם בני דורו ולהוכיחם על מה שעושים עמו; ואמר ישוחח, כי אפילו שיחה קלה לא נמצא מי שידבר בעדו, ואמר את דורו כי כל בני הדור יחדו רדפוהו, לא עם אחד ולא שנים. **מפשע עמי**, כמו עמים, כמו הרודד עמי תחתי (תהלים קמ"ד ב). **נגע למו**, מפשע העמים שהיו הם עצמם חייבים לסבול הנגע שסבל הוא. **נגע למו**, אשר נגע למו (Martini et Hensler), ואחרים פירשו בא הנגע להם (ואמור להם כי עבד ה' הוא כולל כל ישראל), ורחוק בעיני שיֵאָמֵר במליצה הזאת נֶגַע לוֹ, מַכָּה לוֹ, על בוא הנגע על האדם; ובתרגום יוני המיוחס לשבעים זקנים מתורגם כאלו כתוב נֻגַּע לָמוּת, ודבקו בנסחא זאת Houbigant, Cappellus, Michaëlis, Kennicott, Lowth, Koppe, אמנם איך יאמר נֻגַּע למות שנראה כי עדיין לא מת, וקודם לכן כבר אמר כי נגזר מארץ חיים, ואח"כ אומר ויתן את רשעים קברו. (ט) **ויתן את רשעים קברו**, נקבר בלא כבוד כרשעים. **ואת עשיר במתיו**, להיות מלת מָוֶת בלתי מקבלת הרבוי (אם לא בפסוק מוֹתֵי ערלים תמות (יחזקאל כ"ח י'), וגם שם לא יתכן באמת שתהיה המלה הרבוי מן מָוֶת, כי עם היחיד מדבר, ואיך ימות אדם אחד מיתות הרבה), נ"ל כדעת ראב"ע ואחריו Lokemacher, Martini, Lowth (וגיזו בדפוס שני) לפרש לו בָמָה, והכוונה בנין מפואר על הקבר; והנה רוב המפרשים פירשו עשיר כמו רשע, ואין טעם שיכנה כאן הרשע בשם עשיר, גם אין שום עדות ברורה לזה משאר מקראות. ע"כ נ"ל הטעם היה קברו

colui ch' egli piagò, ove la propria vita offrisse qual vittima, avesse a goder discendenza e longevità, e che il volere del Signore per mezzo di lui sortisse il suo effetto. (11) Sì, libero dei suoi affanni, godrà quella, ed avrà questa a sazietà — colla sua virtù rassegnavasi alla divina giustizia il mio servo, (quand' era) servo

רומי מלת absque כגזרת מלת a, ab שענינה מן. **יראה ישבע.** יראה זרע וישבע ימים (וכן מצאתי אחר כך לדון יצחק), והנה מאחר שהזכירו הגוים ענין יראה זרע יאריך ימים, ה' מקיים ההבטחה הזאת גם לעתיד, ואומר אם עד עתה היה רואה זרע ומאריך ימים בשכר מה שהיה סובל בגלות, עתה יגאל מעמל נפשו, ועוד יוסיף לראות זרע ולשבוע ימים; ורא"בע ורד"ק פירשו יראה טוב עד שישבע, והנה העיקר חסר; ורוז' פירש יראה וימצא צרכו שישבע בו, וגיז' ישבע במה שיראה. **בדעתו.** בחכמתו ובצדקתו וביראת ה' שבו, כמו כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיו (מלאכי ב' ז'), ואם לא ישמעו בשלח יעבורו ויגועו בבלי דעת (איוב ל"ו י"ב), עיני ה' נצרו דעת ויסלף דברי בוגד (משלי כ"ב י"ב) שענינו עיני ה' תנצרנה איש דעת, כלומר איש צדיק וירא ה', וכן כי אתה הדעת מאסת ואמאסך מכהן לי ותשכח תורת אלהיך (הושע ד' ו'), בכל אלה הדעת היא הצדקה ויראת ה', כי דעת כמו חכמה, וחכמה על הרוב שם נאמר בספרי הקדש על ההליכה בדרכי הצדק וביראת אלהים, כי תחלת חכמה יראת ה' ויראת ה' ראשית דעת. **בדעתו יצדיק צדיק עבדי.** כאן הפסיק מאמר מעמל נפשו יראה ישבע, שלא היה אלא כנגד יראה זרע יאריך ימים שאמרו האומות, ומתחיל לספר שבח ישראל בימי הגלות, ואומר עבדי ישראל בדעתו ובצדקתו ויראת ה' אשר בו היה בימי גלותו מצדיק את הצדיק, כלומר היה מצדיק עליו את הדין, והיה מצדיק את אלהיו שהוא אל צדיק, והיה אומר צדיק הוא ה' כי פיו מריתי. **יצדיק צדיק עבדי לרבים.** כך היה מדתו של עבדי בזמן שהיה עבד לרבים, בזמן שהיה משועבד תחת יד המושלים והגדולים. **ועונתם הוא יסבל.** והיה סובל כל מה שהיו מרשיעים נגדו; והמפרשים פירשו זה לאחר הגאולה, וזה לא יתכן, בעבור ועונותם הוא יסבול שאין ענינו אלא על זמן הגלות; ורוז', Martini, Hensler ואחרים פירשו יצדיק את הרבים אחר גאולתו, הוא שסבל עונותם בגלותו, וכן דון יצחק פירש אע"פ שהרעו לו וסבל עונותם בגלות, וכל זה רחוק מאד; וגיז' אומר כי גם אחר הגאולה יסבול עונותם, ע"י שיחזירם למוטב, וזה רחוק יותר; ורש"י פירש על זמן הגלות, ופירש יצדיק צדיק עבדי לרבים שהיה דן דין אמת לכל הבאים לדון לפניו ומלינת יצדיק צדיק עבדי לרבים, ראב"ע ורד"ק ודון

אָשָׁם נַפְשׁוֹ יִרְאֶה זֶרַע יַאֲרִיךְ יָמִים וְחֵפֶץ יְהוָה בְּיָדוֹ יִצְלָח׃

(יא) מֵעֲמַל נַפְשׁוֹ יִרְאֶה יִשְׂבָּע בְּדַעְתּוֹ יַצְדִּיק צַדִּיק עַבְדִּי

וענינו לפי דעתם חפץ לדכאו והחלי אותו; וגיז' פירש דכאו שם מן דכא (והדגש מיותר), ענוי שלו, וה' חפץ והחלי ענויו, כמו החליתי הכותך (מיכה ו' י"ג), מכה נחלה (ירמיה י"ד י"ז), ועדיין חסרה הוי"ו, ונשארה מליצת וה' חפץ על ענוי הצדיק; ולפירושי חסרה מלת אשר אחר מלת חפץ, כמו ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה, ענינו חפץ שיגדיל תורה, ועוד חסרה מלת אשר אחר דכאו, דכאו אשר החלי, כמו מאנוש ימות, וחבריו רבים. **אם תשים אשם נפשו**, אם נפשו תשים עצמה אשם, ורוז"ו וגיז' פירשו אשם קרבן לכפר על הגוים, כטעם אכן חליינו הוא נשא (למעלה פסוק ד'), וזה שקר, כי אע"פ שהגוים יאמרו חליינו הוא נשא מצד שבאו על ישראל הרעות הראויות לבא עליהם, איך יאמרו כי ישראל נתנו עצמם לכפר בעדם? והלא לא לכך נתכוונו ישראל בסבלם הגלות, ולא ידעו מאומה שעונייהם יועילו לשאר עמים; ומלבד זה הוא שקר שיהיה זה ענין מלת אשם, כי לא מצאנו אשם אלא לכפרה על המביא אותו, ולא בשביל אחרים, כי עקר הוראת שרש אשם הוא חרטה, ואיך יתחרט ראובן על עונות שמעון? והכפרה בשביל אחרים, **כפר** ופדיון תִּקָּרֵא, ולא אשם. **יראה זרע יאריך ימים**, המפרשים ורוז' וגיז' פירשו לאחר הגאולה, והוא רחוק שֶׁיִּתָּאֵר הגאולה בתארים האלה שאין בהם דבר יוצא מן המנהג הטבעי, ולפירושי הענין על זמן הגלות; ושבעים זקנים ויונתן תרגמו דכאו מענין לו ארמית, לטהרו, תרגום טהור דכי, ונראה כי כן ג"כ דעת רש"י, אמנם אין שרש דכא או דכה נמצא בשום מקום במקרא על ההוראה הזאת, אך מצאנו במקומו שרש זכה, ובארמית נתחלפה הזי"ן בדל"ת, כמו זכר דכר; ור' מאיר אבערניק והחכם יש"ר תרגמו וה' חפץ דכאו החלי בתמיה, וכי יחפוץ ה' לדכאו ולהחלותו לעולם? לא, אמנם אחר שמסר נפשו כאשם יראה זרע וגו'; אך לפ"ז נראה שהי"לל וה' יחפוץ, לא חפץ, כמו ואתה תירשנו (שופטים י"א כ"ב), ואתה תנכל (למעלה ל"ז י"א); והנה ממה שהזכיר למעלה ויתן את רשעים קברו, כאלו כבר מת, וכאן אומר יאריך ימים, נראה ברור שאינו מדבר על איש אחד, כ"א על האומה; [ויש משיבים ומפרשים זרע שיאריך ימים] אע"פ שהוא כבר מת, וממה שאכתוב למטה על יראה ישבע יתבאר שאין הדבר כן. (יא) **מעמל נפשו**, מכאן ואילך דברי האל. **מעמל נפשו**, חפשי מעמל נפשו (גיז') קרוב למה שפירשתי למעלה מעצר וממשפט לקח, ועל כיוצא בזה כתב Gussetius כי כן בלשון

dei potenti, e tolleravane le iniquità. (12) Perciò io gli darò comune coi potenti la sorte, ed egli alla guisa dei forti dividerà bottino: in premio ch'espose la sua persona alla morte, e fu coi colpevoli annoverato; e dei potenti perdonò i delitti, e in favor dei colpevoli intercedette.

ועגומים. הערה, גלה, כמו את מקורה הערה, כדעת יש אומי שהביא רא"ע,
והטעם לא חשך ממות נפשו, לא הציל עצמו בהמרת דתו; וכל שאר
המפרשים פירשו לו שפיכה, כמו ותער כדה, אל תער נפשי, ורחוק
בעיני, כי אמנם לא שפך הוא את נפשו. **ואת פשעים נמנה**, ככל
שיקראוהו פושע בעבור דבקותו באמונת אבותיו. והמליצה הזאת ראיה
גדולה כנגד האומרים כי עבד ה׳ הנזכר כאן היא הנביא או הנביאים,
כי מעולם לא נחשבו הנביאים כפושעים, אבל היו הפושעים שונאים
אותם על אודות תוכחותם הקשות. **ולפשעים יפגיע**, היה מתפלל
בעדם, כמו הפגיעו במלך לבלתי שרוף את המגילה (ירמיה ל"ו כ"ה)
(רא"ב"ע רד"ק דון יצחק וג"ז); והנה הלא הוא ולפושעים יפגיע מוכיח
כי והוא חטא רבים נשא עניינו שהיה סולח לעון המציקים לו, כטעם
נושא עון, שא נא חטאתי, שא נא פשע אחיך, וחבריהם, שאם אין
אתה אומר כן אין שום יחס וקשר בין והוא חטא רבים נשא ובין
ולפושעים יפגיע; והנה עתה ידענו באיזו זכות יהיו ישראל נגאלים
והוא בזכות שיסבלו הצרות והמות, ויסלחו למציקים להם ויתפללו בעדם,
כלומר שיאהבו את העמים, ולא ישנאום אף אם יגמלו להם רעה.

LIV.

(1) Esulta, o sterile, tu che non partorivi; prorompi in liete grida, e tripudia, tu che non avevi le doglie: imperciocchè più numerosi, dice il Signore, sa-

היושבת בשלום עם אשה ובניה; ולדעת גיזי הכוונה רבים יהיו בני ישראל
בשובם מן הגלות ממה שהיו בהיותם על אדמתם. והנה הרבוי הגדול
הזה יתכן בגאולה העתידה, כי בארץ הגלות התרבו ישראל, ולא יתכן
בגאולת בבל, אפילו אם היו חוזרים כלם, כי לא ארכה להם הגלות עד

לָרַבִּים וַעֲוֺנֹתָם הוּא יִסְבֹּל׃ (יב) לָכֵן אֲחַלֶּק־לוֹ בָרַבִּים
וְאֶת־עֲצוּמִים יְחַלֵּק שָׁלָל תַּחַת אֲשֶׁר הֶעֱרָה לַמָּוֶת נַפְשׁוֹ וְאֶת־
פֹּשְׁעִים נִמְנָה וְהוּא חֵטְא־רַבִּים נָשָׂא וְלַפֹּשְׁעִים יַפְגִּיעַ׃

יצחק ורוז׳ וגיז׳ פירשו שהצַדיק שהוא עבדי יצדיק את הרבים ויביאם לעבוד את ה׳, ולפ״ז תִּקָּשֶׁה למ״ד לרבים, גם צדיק עבדי קשה; ור׳ מאיר אבירניק והחכם יש״ר תרגומו על זמן הגלות: ישבע עבדי עמל ויגון בגלותו, אך בדעתו יצדיק את עצמו, בלבו ידע כי צדיק הוא, וע״כ עונותם יסבול; ואין ל׳ הכתוב מדוייק לפי הפירוש הזה. (יב) לכן, זאת אעשה לו אחרי גאולתו. אחלק לו ברבים, אתן לו חלק בין הגדולים, אשים חלקו כחלק המושלים והנכבדים, שהיה עד עתה משועבד תחת ידם (De Wette וגיז׳). ואת עצומים יחלק שלל, ועם עצומים (גיז׳) כלומר כמו העצומים (כטעם ויתן את רשעים קברו) יחלק שלל, שיהיה גדול ונכבד בעיני העמים ויכבדוהו ויתנו לו מנחה ומס, ואם עַם אחד ימאן לכבדו ויבא להרע לו, הוא ילחם בו וישלול שללו; אחלק לו ויחלק שלל: ל׳ אחד לשתי הוראות, לתפארת המליצה; ורא״בע ורד״ק ודון יצחק ורוז׳ פירשו אחלק לו נחלת גוים רבים, והוא יחלק שלל גוים עצומים, ואין הל׳ מדוייק; ור׳ מאיר אבירניק והחכם יש״ר פירשו אחלק לו ברבים אתן לו שכרו בפרהסיא לעיני כל העולם, וזו הוראת מלת ברבים בל״ח, לא בל׳ מקרא, גם ואת עצומים שאחריו מוכיח כי ברבים מל׳ רבים

נד

(א) רָנִּי עֲקָרָה לֹא יָלָדָה פִּצְחִי רִנָּה וְצַהֲלִי לֹא־חָלָה

(א) רני עקרה לא ילדה. מדבר על ירושלם, וממשיל אותה לאשה, והאל בעלה, וישראל בניה, ומדבר על הגאולה העתידה. עקרה לא ילדה, לא עקרה ממש, כי כבר ילדה בנים ממי קדם, אבל בימי הגלות הרי היא כעקרה וכאלו מעולם לא ילדה ולא חלה, כי היא שוממה ובלי בנים. מבני בעולה, מבני שאר ערים הנושבות הנמשלות לאשה

ranno i figli della donna solitaria, che quelli della maritata. (2) Allarga lo spazio della tua tenda, e le cortine della tua abitazione fa che vengan tese senza risparmio; allunga le tue corde, e fortifica i tuoi chiodi. (3) Poichè ti estenderai a destra ed a sinistra, e la tua prole erediterà altre genti, e renderà popolose città deserte. (4) Non temere, imperocchè non avrai a vergognarti; non confonderti, poichè non avrai ad impallidire: ma dimenticherai il rossore che ti coperse nella tua giovinezza, nè più ti ricorderai dell' ignominia sofferta nel tempo della tua vedovanza. (5) Imperciocchè quegli che ti fece mostrerassi tuo marito (tuo protettore): il Signore Iddio Sabaot è il suo nome: ed il tuo liberatore sarà il Santo d' Israel, il quale verrà chiamato Dio di tutta la terra. (6) Perocchè come altri farebbe con sua moglie stata da lui abbandonata, e di ciò dolentissima, così il Signore ti richiama. La moglie della giovinezza potrebb' ella venire abborrita? dice il tuo Dio. (7) In un breve istante t'abbandonai

אם בעליו עמו, אדוני יוסף, עיין למעלה א׳ ט׳. **אלהי כל הארץ יקרא**, גואלך הוא האל העתיד להיות למלך על כל הארץ, עיין למעלה ב׳ ב׳. (ו) **כי כאשה עזובה**, ה׳ קורא לך והוא שב ומקרב אותך אליו, כמו שיעשה אדם עם אשתו אחר שעזב אותה והוא רואה שהיא עלובה על זה, ולא מדבק באיש אחר. קראך, כמו כי אחד קראתיו (למעלה נ״א ב׳). **ואשת נעורים כי תמאס**, בתמיה, האפשר שימאס אדם לעולם את אשת נעוריו? וכן נראה דעת רד״ק. אמנם שאר המפרשים פירשו כי תמאס אחר שתמאס, ולא הבינו כי לו מאס הוא לחלוטין, ולא דרך עראי, וכטעם לא מאסתים ולא געלתים, המאוס מאסת את יהודה (ירמיה י״ד י״ט). **עזובה ועצובת רוח**, לשון הנופל על הלשון (ג״ז). **כי תמאס**, כי לי תימה, כמו כי הצילו את שמרון מידי (מלכים ב׳ י״ח ל״ד), וכן פירשתי כי איש הרגתי לפצעי (בראשית ד׳ כ״ג) (ז) **ברגע קטן עזבתיך**, אין הכוונה על זמן המשך הגלות שיהיה מעט, כי אז הי״לל רגע, לא ברגע, וכמו שהרגיש ראב״ע ואמר שהב״ית מיותרת; אך הכוונה כאדם המתחרט על רגזו וחמתו בהבהילתו לעשות דבר שאיננו ראוי לו, והוא אומר ברגע קטון שכעסתי עשיתי זאת, וכן

כִּי־רַבִּים בְּנֵי־שׁוֹמֵמָה מִבְּנֵי בְעוּלָה אָמַר יְהוָה׃ (ב) הַרְחִיבִי
מְקוֹם אָהֳלֵךְ וִירִיעוֹת מִשְׁכְּנוֹתַיִךְ יַטּוּ אַל־תַּחְשֹׂכִי הַאֲרִיכִי
מֵיתָרַיִךְ וִיתֵדֹתַיִךְ חַזֵּקִי׃ (ג) כִּי־יָמִין וּשְׂמֹאול תִּפְרֹצִי וְזַרְעֵךְ
גּוֹיִם יִירָשׁ וְעָרִים נְשַׁמּוֹת יוֹשִׁיבוּ׃ (ד) אַל־תִּירְאִי כִּי־לֹא
תֵבוֹשִׁי וְאַל־תִּכָּלְמִי כִּי־לֹא תַחְפִּירִי כִּי בֹשֶׁת עֲלוּמַיִךְ תִּשְׁכָּחִי
וְחֶרְפַּת אַלְמְנוּתַיִךְ לֹא תִזְכְּרִי־עוֹד׃ (ה) כִּי בֹעֲלַיִךְ עֹשַׂיִךְ
יְהוָה צְבָאוֹת שְׁמוֹ וְגֹאֲלֵךְ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל אֱלֹהֵי כָל־הָאָרֶץ
יִקָּרֵא׃ (ו) כִּי־כְאִשָּׁה עֲזוּבָה וַעֲצוּבַת רוּחַ קְרָאָךְ יְהוָה וְאֵשֶׁת
נְעוּרִים כִּי תִמָּאֵס אָמַר אֱלֹהָיִךְ׃ (ז) בְּרֶגַע קָטֹן עֲזַבְתִּיךְ

שיוכלו לפרות ולרבות כנגד מה שאבדו מהם במלחמות כנבוכדנאצר, ועוד רבים הלכו למצרים עם ירמיה; ורחוק שיכלול במספר בני שוממה גם הגרים שהיו נספחים עליהם. (ב) **הרחיבי מקום אהלך**, המשיל ירושלם לאשה היושבת באהל, ואומר לה כי צריך שתרחיב אהלה לרוב בניה אשר יבאו לה. **יטו**, צוי לאחרים שיטו אותן. **משכנותיך**, רבים במקום יחיד, לתפארת המליצה, כמו עד אמצא מקום לה׳ משכנות לאביר יעקב (תהלים קל״ב ה׳), והוא לקבלת יובל (איוב כ״א ל״ב) (ג״ח), וזה מכוי הרבה בשירי ר׳ יהודה הלוי וחבריו. (ג) **כי**, הוא פירוש המשל הקודם, וטעמו כי לא תספיק א״י לרוב השבים מן הגלות. **גוים יירש**, יירש ארצות שהיו בימי קדם יושבים בהם גוים נפרדים, והן סביבות א״י שהיו בהן אדום עמון ומואב וארם ושאר גוים. **יושיבו**, מנהגו שרש ישב בבנין הקל על הערים והארצות, והכוונה שהן נושבות, שהן מקום ישוב, כמו ארץ מלחה ולא תשב (ירמיה י״ז ו׳), ואונקלוס לא תשב (זכריה ט׳ ה׳), וכאן אמר בהפעיל זרעך יעשו הערים השממות נושבות. (ד) **כי בשת עלומיך**, הצרות שעברו עליך בימי קדם קודם הגלות. **וחרפת אלמנותיך**, בגלות. (ה) **כי בעליך עשיך**, לא תהיי עוד כאלמנה, אלא האל העושה אותך, אשר הי׳ כבעלת שמו, הוא ישוב לקחת אותך לו לאשה, וגואלך הוא קדוש ישראל, אשר מהיום והלאה יקרא אלהי כל הארץ. **בעליך**, עכין קנין ואחוזה, עיין למטה ס״ב ה׳. **בעליך עשיך**, ל״ר המורה על האחדות הגמורה, כמו ישמח ישראל בעושיו,

e con grande affetto ti raccoglierò. (8) Nell'impeto dello sdegno rivolsi la faccia in un momento da te, ma di perpetuo amore ti amerò: dice il tuo liberatore, il Signore. (9) Sì, quest'è per me l'acqua di Noè. Come giurai che l'acqua di Noè non inonderà mai più la terra, egualmente io giuro di non più sdegnarmi contro di te, e di non più sgridarti. (10) Sì, potranno prima i monti muoversi, e le colline vacillare, che il mio favore rimoversi da te, e la mia salutare promessa vacillare, dice il tuo amatore, il Signore. (11) O tu, misera, tempestata, cui nessuno porgea conforto: ecco io sono per incrostare di lapislazzoli le tue pietre, e metterti zaffiri per fondamenta. (12) Porrò di carbonchio i merli delle tue mura, le tue porte di pietre fulgide, e tutto il tuo territorio (abbondante) di pietre di valore. (13) I tuoi figli si mostreranno tutti allievi del Signore, e

(ירמיה ד' ל'), שהיו הנשים צובעות עיניהן בצבע הנעשה מאבן הפוך; וכן קרן הפוך (איוב מ"ב י"ד) שהיו עיניה יפות בלא צביעה (כענין דלא כחל ולא שרק ולא פרכוס ויעלת חן, כתובות י"ז), כאלו היא עצמה היתה כלי של פוך: כך למדתי מפי החכם הרופא ר' יהודה חיים שלום. ע"ה ולשון מרבין ענין שטיחה ורקוע, ומליצת מרבין בפוך אבניך, שיעורה מרבין פוך על אבניך, וכן כי תקרעי בפוך עיניך ר"ל ל' רקוע (בהפוך אותיות), ושיעורו כי תרקעי פוך על עיניך. (וגיזיניוס ורוזן וגיזי פירשו פוך fucus שהנשים מייפות פניהן בו, ופירשו מרבין בפוך אבניך שהפוך ישמש במקום טיט לדבק אבני ירושלם, וקרובה לזה דעת דון יצחק, אלא שלדעתו הפוך הוא אבן יקרה והוא הנֹּפֶךְ (וזה אפשר), והוא יהיה להם במקום טיט, וזה רחוק; ובפסוק אבני פוך ורקמה גיזי אומר שאולי הכוונה אבנים יקרות שמצפין בהן הכתלים לנוי, כדרך שהאשה מכסה פניה בפוך.) (יב) כדכד. אין ידוע אי זה מין אבן הוא, ונראה שנגזר מן כידודי אש (איוב מ"א י"א), וכטעם אקדח שאחריו. שמשתיך. בתרגום המיוחס לע' זקנים, וכן הירונימוס, וכן מדרש תהלים (הביאו רש"י), וכן רוזן וגיזי פירשו שִׁנֵּי החומה, ואמרו שנקראו שמשות, ע"ש קרני השמש, ושִׁנֵּי החומה כמין קרנות, וכן בערבי שַׁמְשׁ נקרא מין מַסְרֵק, להיותו בעל שִׁנים. לאבני אקדח, מזהירות כאש, לו כי אש קדחה (דברים ל"ב כ"ב). (יג) למודי ה', תלמידי ה' ויודעיו, כטעם אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם (יואל ג' א').

וּבְרַחֲמִים גְּדֹלִים אֲקַבְּצֵךְ׃ (ח) בְּשֶׁצֶף קֶצֶף הִסְתַּרְתִּי פָנַי רֶגַע
מִמֵּךְ וּבְחֶסֶד עוֹלָם רִחַמְתִּיךְ אָמַר גֹּאֲלֵךְ יְהוָה׃ (ט) כִּי־מֵי נֹחַ זֹאת
לִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי מֵעֲבֹר מֵי־נֹחַ עוֹד עַל־הָאָרֶץ כֵּן נִשְׁבַּעְתִּי מִקְּצֹף
עָלַיִךְ וּמִגְּעָר־בָּךְ׃ (י) כִּי הֶהָרִים יָמוּשׁוּ וְהַגְּבָעוֹת תְּמוּטֶינָה
וְחַסְדִּי מֵאִתֵּךְ לֹא־יָמוּשׁ וּבְרִית שְׁלוֹמִי לֹא תָמוּט אָמַר
מְרַחֲמֵךְ יְהוָה׃ (יא) עֲנִיָּה סֹעֲרָה לֹא נֻחָמָה הִנֵּה אָנֹכִי מַרְבִּיץ
בַּפּוּךְ אֲבָנַיִךְ וִיסַדְתִּיךְ בַּסַּפִּירִים׃ (יב) וְשַׂמְתִּי כַּדְכֹד שִׁמְשֹׁתַיִךְ
וּשְׁעָרַיִךְ לְאַבְנֵי אֶקְדָּח וְכָל־גְּבוּלֵךְ לְאַבְנֵי־חֵפֶץ׃ (יג) וְכָל־בָּנַיִךְ

מפרש והולך בשצף קצף (ח) **בשצף**, כמו בשטף, כמו אכזריות חמה ושטף אף (משלי כ"ז ד') (רנז' וג'יז'), ונכתב כך לזווגו עם קצף שאחריו (ג'יז'), ומצאנו הט"ת והצד"י מתחלפות חטב חצב, וצהרים בארמי טיהרא, ואחרים כן. **הסתרתי פני רגע ממך**, תלמידי מוה"רר אברהם חי ריג'יו מפרש רגע פתאום, כמו ותבאנה לך שתים אלה רגע, ומוה"רר אברהם לאטאס אומר כי בי"ת ברגע ובשצף מושכת אחרת עמה, וכאלו כתוב הסתרתי פני ברגע. (ט) **כי מי נח זאת לי**, הענין הזה הוא אצלי כענין המבול שנשבעתי עליו שלא יעבור עוד על הארץ; ויונתן וסומכוס ותיאודוטיאון והמתרגם הסורי והיירונימוס ורבנו סעדיה תרגמו כימי מלה אחת, ורד"ק אמר שהספרים מתחלפים בזה, ואע"פכ נוסח שלנו עקר, כי אח"כ פירש מה שכתב בתחלה, ואמר מעבור מי נח, וכן מתורגם בתרגום שבעים זקנים, וכן תרגמו רנז' וג'יז'. (י) **כי ההרים ימושו**, דרך מליצה, כלומר יותר יתכן שיהיה זה משיהיה זה. **מרחמך**, וכן רחמתיך, וברחמים שלמעלה, כ"ל לי אהבה, כמו בארמית, וכמו ארחמך ה' חזקי (תהלים י"ח ב') (יא) **סערה**. מל' כי הים הולך וסוער עליהם (יונה א' י"ג), מטורדת כמו ע"י רוח סערה. **לא נחמה**, שלא נחמה, שלא היה לה מנחם, והוא לו עבר, ורנז' וג'יז' עשוהו בינוני פֻעַל, כמו לֻקח, במקום מְנֻחָמָה. ולא ראו שהיה לו להיות בטעם מלרע. **מרביץ בפוך אבניך**, נראה שהפוך הוא האבן היקרה הנקראת lapislazzoli, והוא הנזכרת בדברי הימים א' כ"ט ב' אבני פוך ורקמה, ועושים ממנה טיפול (incrustatio) שמדבקים על האבנים לנוי, וזה טעם הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך; ועושים ממנה ג"כ צבע שנותנים בו תכלת, וזה טעם ותשם בפוך עיניה (מ"ב ט' ל') כי תקרעי בפוך עיניך

sommo sarà il benessere de' tuoi figli. (14) Colla virtù sarai solidamente ristaurata: tien lungi dal pensiero l'oppressione, poichè non avrai a temerla; e lo spavento, poichè a te non s'avvicinerà. (15) Tema chiunque, fuorchè chi è con me. Chi farà dimora presso di te, (vedendo la tua prosperità) aggregherassi a te. (16) Son io che ho creato il fabbro, che soffia nel fuoco di carbone, e ne trae un istrumento atto al suo ufficio; ed io stesso ho creato il distruttore perchè faccia guasto. (17) Alcun'arma che venga fabbricata contro di te non riuscirà; e qualunque lingua si alzi contro di te in giudizio, vedrai condannata. Tale è il retaggio dei servi del Signore, ed il guiderdone che da me riceveranno, dice il Signore.

מי גר אתך עליך יפול, פירשו יונתן ורש״י ורד״ק וג״ז׳ מי שיתאסף להלחם בך יפול עליך, אלא שרד״ק מפריד מלת עליך ממלת יפול, ומפרש מי שנאסף אתך להלחם עליך, הוא יפול, וג״ז׳ מפרש עליך יפול כמו שפירשתי אני למעלה; ורמ״ו פירש הן לא ישכון שום אדם אצלך שיהיה מאותי, רחוק ממני ומעבודתי, כל מי שישכון אצלך עליך יפול ויהיה כאחד מאנשיך לעבוד את ה׳. (טז) הנה אנכי בראתי חרש, והוא הקדמה למקרא שאחריו, אמר כי החרש לא יעשה כלי מלחמה בזולת רצון האל, כי הוא ברא אותו ונתן בו הכח והידיעה, וגם אחר שנעשו כלי המלחמה לא יועילו למשחית הרוצה לחבל, אם ה׳ לא נוה, כי גם המשחית הוא תחת יד האל, כי הוא בראו; לכן כל כלי יוצר עליך לא יצלח. כלי למעשהו, למעשה הכלי, למעשי המיוחד לו. (יז) יוצר, הפָּעֻל קשה מאד, ולא אדע למה לא נקדו יוּצַר בנפעל.

LV.

(1) O voi tutti, sitibondi, venite all'acqua; anche chi non ha denaro: venite a provvedervi da man-

אין לא כסף, גם מי שאין לו כסף ילך למים, כי בלא כסף ימצאם, כן אתם שמעו אלי ושובו בתשובה, יעזוב רשע דרכו, ואגאל אתכם; בעלי הטעמים השכילו לחבר ואשר אין לו כסף למעלה ולא למטה, ורמ״ו וג״ז׳ חברו למטה, ואיננו נכון. לכו שברו ואכלו, אל תאמרו בלא כסף

לִמּוּדֵי יְהוָה וְרַב שְׁלוֹם בָּנָיִךְ׃ (יד) בִּצְדָקָה תִּכּוֹנָנִי רַחֲקִי
מֵעֹשֶׁק כִּי־לֹא תִירָאִי וּמִמְּחִתָּה כִּי לֹא־תִקְרַב אֵלָיִךְ׃ (טו) הֵן
גּוֹר יָגוּר אֶפֶס מֵאוֹתִי מִי־גָר אִתָּךְ עָלַיִךְ יִפּוֹל׃ (טז) הן (הִנֵּה
ק׳) אָנֹכִי בָּרָאתִי חָרָשׁ נֹפֵחַ בְּאֵשׁ פֶּחָם וּמוֹצִיא כְלִי לְמַעֲשֵׂהוּ
וְאָנֹכִי בָּרָאתִי מַשְׁחִית לְחַבֵּל׃ (יז) כָּל־כְּלִי יוּצַר עָלַיִךְ לֹא
יִצְלָח וְכָל־לָשׁוֹן תָּקוּם־אִתָּךְ לַמִּשְׁפָּט תַּרְשִׁיעִי זֹאת נַחֲלַת
עַבְדֵי יְהוָה וְצִדְקָתָם מֵאִתִּי נְאֻם־יְהוָה׃

ודעת Michaëlis לקרוא בשתי הפעמים בוניך, ודעת Koppe לקרוא בוניך בתחלת הפסוק, ודעת Döderlein לקרוא בוניך בסופו, ואין צורך; וממה שאמרו בתלמוד אל תקרי בניך אלא בוניך משמע שהיתה קריאתם בניך בקמץ. (יד) רחקי מעשק, ממחשבת עשק, מאימת עשק שיעשקוך זרים. (טו) הן גור יגור אפס מאותי, אל תיראי כי אין ראוי שירא אלא מי שהוא רחוק ממני, שאין אני עמו (רש"י), או יגור כל איש חוץ ממי שהוא אתי, ולפיכך כל מי שיגור אתך, שיהיה איזה זמן גר אצלך, יפול עליך ויתחבר לך, בראותו הצלחתך, מלשון והיוצא ונפל על הכשדים (ירמיה כ"א ט'), ואת הנופלים אשר נפלו עליו (שם ל"ט ט'); והזכיר שרש גור בשתי הוראות מתחלפות, דרך נחות. ודעת בעלי הטעמים נפלאה ממני. ורד"ק וביזי פירשו הן יאספו עליך אויבים, אך לא במנותי, ולפיכך לא יצליחו, ור' יונה פירש קרוב לזה, אלא שפירש הן בתמיה, היתכן שיתחבר חבור כ"א ברשותי, והכוונה על גוג ומגוג.

נה

(א) הוֹי כָּל־צָמֵא לְכוּ לַמַּיִם וַאֲשֶׁר אֵין־לוֹ כָּסֶף לְכוּ

(א) הוי כל צמא, מדבר עם ישראל שיעמדו בגלות בזמן הקרוב אל הגאולה. הוי, לי קריאה, כדרכו בכל מקום, וזה אחד מן המקראות המוכיחים. כל צמא לכו למים, המשיל ההצלחה שאחר הגאולה, אשר לא תהיה מִצֶּדְכֶם, כ"א מצדו יתברך ע"י אותות ומופתים, למים, שאין דרך לקנותם בכסף, כי נמצאים ברוב המקומות. ואשר

giare, venite a provvedervi senz'argento e senza cambio, vino e latte. (2) Perchè volete pagar denaro, senz'acquistarne pane, e dare il frutto delle vostre fatiche, senz'averne di che saziarvi? Date ascolto a me, e godrete il bene, e l'anima vostra si delizierà nella contentezza. (3) Prestate il vostro orecchio, e venite a me; ascoltate, e condurrete vita felice; ed io stabilirò con voi un'alleanza perpetua, (rinnovando) la costante benevolenza (promessa) a Davide. (4) Ecco, io lo costituisco monitore delle nazioni; duce ed imperante delle nazioni. (5) Tu chiamerai gente che non conoscevi, e gente che non ti conosceva, a te correrà (ad obbedirti); in grazia del Signore tuo Dio, e del Santo d'Israel, che ti renderà glorioso. (6) Cercate il Signore, mentre si lascia trovare; chiamatelo, mentr'è vicino. (7) Lasci il malvagio la sua via, e l'uomo iniquo i suoi pensamenti; e faccia ritorno al Signore, il quale gli userà clemenza, ed al nostro Iddio, poich'è oltremodo indulgente. (8) Perciocchè i vostri pensieri non sono i miei, e le mie vie non sono le vostre, dice il Signore. (9) Ma come il cielo è più alto della terra,

(יחזקאל ל"ד כ"ד), ועבדי דוד מלך עליהם (שם ל"ז כ"ד). **עד**, מוכיח מזהיר ומעניש, מל' העד העיד בנו האיש (בראשית מ"ג ג'). **לאומים**, הראשון כ"א משרם לאם, ועד סמוך למלת לאומים; והשני משרם אמם, נגיד ומצוה כתתיו לעמים, ומלת ומצוה בלתי סמוכה, וראויה לסגול; וגם יתכן שיהיו שניהם מושרם לאם או שניהם מושרם אמם. (ה) **הן גוי** וגו', כשיהיה בן דוד נגיד ומצוה לאומים, אז אתה ישראל תוכל לקרוא לעשות רצונך כל גוי שתרצה, גם אותם שלא היית מכירם לשעבר, וכלם ירוצו לשרתך. והנה לא הוזכר דבר מן הגדולות האלה בנבואות על גאולת בבל. (ו) **דרשו ה' בהמצאו**, קודם הגאולה, כי אחרי שיגאל את עמו, יבער הקוצים מכרמו, ככתוב בסוף הספר המתקדשים והמטהרים אל הגנות וגו' יחדו יסופו וגו' ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי וגו'. (ח) **כי לא מחשבותי וגו'**, כי אני מרבה לסלוח, ולא כאדם שנוקם ונוטר (רד"ק דון יצחק ורוזי'), ולדעת גיזי חוזר למטה כי כאשר ירד הגשם וגו' לא ישוב אלי ריקם, שאין מדתו כמדת בשר ודם, כי כל דבריו מתקיימים, לא איש אל ויכזב. (ט) **כי גבהו**, כי כאשר גבהו, כמו אכן בגדה אשה מרעה כן בגדתם בי (ירמיה ג' כ') שענינו אכן כאשר

שִׁבְרוּ וֶאֱכֹלוּ וּלְכוּ שִׁבְרוּ בְּלוֹא־כֶסֶף וּבְלוֹא מְחִיר יַיִן וְחָלָב׃
(ב) לָמָּה תִשְׁקְלוּ־כֶסֶף בְּלוֹא־לֶחֶם וִיגִיעֲכֶם בְּלוֹא לְשָׂבְעָה
שִׁמְעוּ שָׁמוֹעַ אֵלַי וְאִכְלוּ־טוֹב וְתִתְעַנַּג בַּדֶּשֶׁן נַפְשְׁכֶם׃ (ג)
הַטּוּ אָזְנְכֶם וּלְכוּ אֵלַי שִׁמְעוּ וּתְחִי נַפְשְׁכֶם וְאֶכְרְתָה לָכֶם
בְּרִית עוֹלָם חַסְדֵי דָוִד הַנֶּאֱמָנִים׃ (ד) הֵן עֵד לְאוּמִּים נְתַתִּיו
נָגִיד וּמְצַוֵּה לְאֻמִּים׃ (ה) הֵן גּוֹי לֹא־תֵדַע תִּקְרָא וְגוֹי לֹא־
יְדָעוּךָ אֵלֶיךָ יָרוּצוּ לְמַעַן יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְלִקְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל כִּי
פֵאֲרָךְ׃ (ו) דִּרְשׁוּ יְהוָה בְּהִמָּצְאוֹ קְרָאֻהוּ בִּהְיוֹתוֹ קָרוֹב׃
(ז) יַעֲזֹב רָשָׁע דַּרְכּוֹ וְאִישׁ אָוֶן מַחְשְׁבֹתָיו וְיָשֹׁב אֶל־יְהוָה
וִירַחֲמֵהוּ וְאֶל־אֱלֹהֵינוּ כִּי־יַרְבֶּה לִסְלוֹחַ׃ (ח) כִּי לֹא מַחְשְׁבוֹתַי
מַחְשְׁבוֹתֵיכֶם וְלֹא דַרְכֵיכֶם דְּרָכָי נְאֻם יְהוָה׃ (ט) כִּי־גָבְהוּ

לא נמצא רק מים, לא לחם ולא יין, כן מה שאתה מבטיח אותנו יהיה דבר גרוע, שאינו שוה כסף, לא כן, אך לכו אלי, ותמצאו ג"כ שבר לאכול, לכו אלי ותמצאו בלא כסף ובלא מחיר גם יין וחלב, כלומר הטובה שאתן לכם הנה איננה טובה פחותה וגרועה, כמו המים, אלא היא כלחם וכיין וכחלב, כלומר כמזון וכמשקה הטוב והערב. **שברו ואכלו**, קחו מה לאכול; פירש שבר אין ענינו קנייה בכסף או במחיר, אלא תחלת הוראתו שבירת הרעב (כטעם ישברו פראים צמאם), והושאל על לקיחת המזון באיזה דרך שיהיה. **ובלוא מחיר**, חליפין, כמו ומחיר כלב (דברים כ"ג י"ט). (ב) **למה תשקלו כסף בלוא לחם**, למה תיגעו אחר מה שלא יועיל, ברדפכם אחרי התאוות, שאינן מביאות אושר קיים, ורעות רבות באות לרגליהן. וגיזו פירש כמשמעו למה תשקלו כסף בעבודת המלכים הרודים בכם, וכן ר"שי: למה תגרמו לכם לשקול כסף לאויביכם; אמנם כ"ל ברור כי כמו שהמים משל, כן הכסף משל. (ג) **ואכרתה לכם ברית עולם**, איטיב עמכם בלא הפסק, ואין הכוונה שיכרות עמנו ברית חדשה, אלא שכן יהיה בפועל כאלו יכרות עמנו ברית עולם. **חסדי דוד הנאמנים**, פירש שלא תהיה זאת ברית חדשה, אלא שיקיים חסדיו הנאמנים אשר נשבע לדוד. (ד) **הן עד וגו'**, מוסב לדוד, והכוונה על בן דוד, וכמו שמצאנו ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם ופחדו אל ה' ואל טובו באחרית הימים (הושע ג' ה'), ועבדי דוד נשיא בתוכם

così le mie vie sono più alte delle vostre, e i miei pensieri più dei vostri. (10) Sì, nella guisa che la pioggia e la neve scendono dal cielo, ed ivi non tornano, senz'aver saturata la terra, e fattala produrre e germogliare, e dato semenla al seminatore, e pane al consumatore: (11) Così il mio decreto, uscito ch'egli è della mia bocca, non ritorna a me a vuoto, senz'aver eseguito quant'io voleva, e mandato a termine l'oggetto, pel quale lo mandai. (12) Sì, allegramente uscirete, ed in pace verrete portati (in patria): i monti e le colline intoneranno canti innanzi a voi, e tutti gli alberi della campagna batteranno le palme. (13) Là, ove cresceano vepri, sorgeranno abeti, e dov'era ortica crescerà mirto. (Il vostro ritorno) sarà famoso a gloria del Signore; (sarà) monumento perenne, indestruttibile (della divina potenza).

שכתבתי בבראשית א׳ ו׳). (יא) כן יהיה דברי, המשיל דבר ה׳ לשליח הנשלח, ואמר כי לא ישוב אליו ריקם, אא״כ עשה רצונו; וכן ישלח דברו וימסם (תהלים קמ״ז י״ח). (יב) תצאו, מן הגלות. ובשלום תובלון, על דרך והביאו את כל אחיכם (למטה ס״ו כ׳). ההרים והגבעות, כ״כ תהיה הליכתכם בשמחה ובשלום, עד כי כל מה שתמצאו בדרך יראה לכם כאלו הוא שמח בשמחתכם. (יג) תחת הנעצוץ, משל ע״ד כי נתתי במדבר מים נהרות בישימון, והטעם שלא יזיקם שום דבר בדרך, ובמקום הקוצים והברקנים ימצאו ברוש והדס שיעשו להם צל גם יענגום בריח טוב. והיה לה׳ לשם, הצלחת דרכם תהיה לה׳ לתפארת עולם.

LVI.

(1) Dice così il Signore: Osservate la giustizia, ed esercitate l'umanità; perciocchè la salvezza da me promessa è vicina ad effettuarsi, ed il mio guiderdone è per farsi palese. (2) Beato l'uomo che ciò e-

שמירות הללו כוללות כל המצות לשתי מחלקותן, מצות שבין אדם למקום, ומצות שבין אדם לחברו; השבת שהיא אות בין ה׳ וישראל היא כוללת

שָׁמַיִם מֵאָרֶץ כֵּן גָּבְהוּ דְרָכַי מִדַּרְכֵיכֶם וּמַחְשְׁבֹתַי מִמַּחְשְׁבֹתֵיכֶם׃
(י) כִּי כַּאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן־הַשָּׁמַיִם וְשָׁמָּה לֹא יָשׁוּב
כִּי אִם־הִרְוָה אֶת־הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ וְנָתַן זֶרַע לַזֹּרֵעַ
וְלֶחֶם לָאֹכֵל׃ (יא) כֵּן יִהְיֶה דְבָרִי אֲשֶׁר יֵצֵא מִפִּי לֹא־יָשׁוּב
אֵלַי רֵיקָם כִּי אִם־עָשָׂה אֶת־אֲשֶׁר חָפַצְתִּי וְהִצְלִיחַ אֲשֶׁר
שְׁלַחְתִּיו׃ (יב) כִּי־בְשִׂמְחָה תֵצֵאוּ וּבְשָׁלוֹם תּוּבָלוּן הֶהָרִים
וְהַגְּבָעוֹת יִפְצְחוּ לִפְנֵיכֶם רִנָּה וְכָל־עֲצֵי הַשָּׂדֶה יִמְחֲאוּ־כָף׃
(יג) תַּחַת הַנַּעֲצוּץ יַעֲלֶה בְרוֹשׁ תַּחַת (ותחת ק׳) הַסִּרְפַּד יַעֲלֶה
הֲדַס וְהָיָה לַיהוָה לְשֵׁם לְאוֹת עוֹלָם לֹא יִכָּרֵת׃

בגדה אשה. כן גבהו דרכי, כי אני מרבה לסלוח. (י) כי כאשר ירד, אחר שהזכיר שהוא מרבה לסלוח חזר לענין הראשון שהוא הייעוד על הגאולה, ואמר כי דברו לא ישוב ריקם, ואחר שהזכיר השמים והארץ (כי גבהו שמים מארץ) המשיל דברו למטר היורד מן השמים על הארץ. כי אם הרוה, אא״כ הרוה, כמו לא אשלחך כי אם ברכתני (בראשית ל״ב כ״ז), והטעם לא ישובו מי הגשם והשלג לעלות השמימה בעננים, אא״כ תחלה הרוו את הארץ והכינוה ליֵלד ולהצמיח (ר׳ יוסף קמחי); ורד״ק ונ״ז פירשו אלא ירוה את הארץ, כלומר ושמה לא ישוב לעולם, אלא ירוה את הארץ (וכן דעת בעל הטעמים), וא״כ ירוה היל״ל לא הרוה; ומלת כשיאים היא ראיה שהיו יודעים כי האידים מתנשאים מעל הארץ ועולים השמימה. (ועיין מה

נו

(א) כֹּה אָמַר יְהוָה שִׁמְרוּ מִשְׁפָּט וַעֲשׂוּ צְדָקָה כִּי־קְרוֹבָה
יְשׁוּעָתִי לָבוֹא וְצִדְקָתִי לְהִגָּלוֹת׃ (ב) אַשְׁרֵי אֱנוֹשׁ יַעֲשֶׂה־זֹּאת

(ב) אשרי אנוש, הזכיר אנוש ובן אדם, לרמוז שאין חילוק בין ישראל לנרים, כמו שמפרש מיד ואל יאמר בן הנכר (תלמידי מוה״רר אר״ג ע״ה). שמר שבת מחללו ושמר ידו מעשות כל רע, שתי

seguisce, ed il figlio d'Adamo che vi si mantien fedele! Chi (cioè) osserva il Sabbato, (guardingo) di non profanarlo, e custodisce la propria mano dal commettere alcun male. (3) Nè dica lo straniero aggregatosi al Signore "Il Signore mi differenzierà dal suo popolo ,, ; nè dica l'eunuco "Ecco, io sono un'albero secco ,,. (4) Perciocchè dice così il Signore intorno agli eunuchi, i quali osserveranno i miei Sabbati, e si appiglieranno a quello che a me piace, attenendosi fedeli al mio patto: (5) Io darò loro nel mio Tempio e nelle mie mura monumento e nome, cosa migliore di figli e figliuole: fama perenne darò loro, che mai non perirà. (6) Gli stranieri poi aggregatisi al Signore per prestargli culto, e per amare il nome del Signore, ed essergli servi; tutti coloro che osserveranno il Sabbato, (guardinghi) di non profanarlo, e si atterranno fedeli al mio patto: (7) Io li condurrò al mio sacro monte, e li rallegrerò nella mia Casa d'orazione; i loro olocausti ed altri sagrifizj saranno graditi sul mio altare: perciocchè il mio Tempio si chiamerà Casa d'orazione di tutt'i popoli. (8) Dice Iddio Signore, quegli che riunirà i dispersi d'Israel: Degli altri ancora farò che ad essi uniscansi, a quelli (cioè) di loro (israeliti di nascita) che verranno riuniti.

לא ארחיקם מעל עמי, אבל אקבלם בא"י, וכל א"י נקראת הר הקדש, כמו לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי (למעלה י"א ט'). **ושמחתים בבית תפלתי**, יעלו גם הם ככל ישראל לחוג ולשמוח במועדים בבה"מ. **בית תפלה יקרא לכל העמים**, יקרא בית תפלה לכל העמים, והנה דבר זה כבר היה גם מקדם, כי כל הרוצה להתגייר היה כאחד מישראל, אך הכוונה כי בימי הגאולה יתרבו הגרים (ומאמר אין מקבלין גרים לימות המשיח היא דעת יחיד), ובה"מ יהיה בפעל בית תפלה לכל העמים, וטעם יקרא כמו יהיה, כמו שהלי הזה מורה על הרוב בס' ישעיה, וזה הוא מה שמפרש והולך בכתוב הסמוך. (ח) **עוד אקבץ עליו לנקבציו**. עוד מלבד נקבציו, הם נדחי ישראל שיתקבצו, אקבץ עליו אחרים, אעשה שיתוספו על ישראל רבים מן האומות. **עליו**, אצלו.

וּבֶן־אָדָם יַחֲזִיק בָּהּ שֹׁמֵר שַׁבָּת מֵחַלְּלוֹ וְשֹׁמֵר יָדוֹ מֵעֲשׂוֹת
כָּל־רָע׃ (ג) וְאַל־יֹאמַר בֶּן־הַנֵּכָר הַנִּלְוָה אֶל־יְהוָה לֵאמֹר
הַבְדֵּל יַבְדִּילַנִי יְהוָה מֵעַל עַמּוֹ וְאַל־יֹאמַר הַסָּרִיס הֵן אֲנִי עֵץ
יָבֵשׁ׃ (ד) כִּי־כֹה ׀ אָמַר יְהוָה לַסָּרִיסִים אֲשֶׁר יִשְׁמְרוּ אֶת־
שַׁבְּתוֹתַי וּבָחֲרוּ בַּאֲשֶׁר חָפָצְתִּי וּמַחֲזִיקִים בִּבְרִיתִי׃ (ה) וְנָתַתִּי
לָהֶם בְּבֵיתִי וּבְחוֹמֹתַי יָד וָשֵׁם טוֹב מִבָּנִים וּמִבָּנוֹת שֵׁם עוֹלָם
אֶתֶּן־לוֹ אֲשֶׁר לֹא יִכָּרֵת׃ (ו) וּבְנֵי הַנֵּכָר הַנִּלְוִים עַל־יְהוָה
לְשָׁרְתוֹ וּלְאַהֲבָה אֶת־שֵׁם יְהוָה לִהְיוֹת לוֹ לַעֲבָדִים כָּל־שֹׁמֵר
שַׁבָּת מֵחַלְּלוֹ וּמַחֲזִיקִים בִּבְרִיתִי׃ (ז) וַהֲבִיאוֹתִים אֶל־הַר
קָדְשִׁי וְשִׂמַּחְתִּים בְּבֵית תְּפִלָּתִי עוֹלֹתֵיהֶם וְזִבְחֵיהֶם לְרָצוֹן
עַל־מִזְבְּחִי כִּי בֵיתִי בֵּית־תְּפִלָּה יִקָּרֵא לְכָל־הָעַמִּים׃ (ח) נְאֻם
אֲדֹנָי יְהוִה מְקַבֵּץ נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל עוֹד אֲקַבֵּץ עָלָיו לְנִקְבָּצָיו׃

כל המצות שבין אדם למקום, ושומר ידו מעשות כל רע כולל כל המצות שבין אדם לחברו. (ג) **בן הנכר הנלוה אל ה'**. הגר. **הנלוה**, לפי נקודו הוא עבר, כמו ויקרא אברהם את שם בנו הַנּוֹלַד לו, והה"א כמו אשר. ואין הכוונה על גר הבא להתגייר, אלא על מי שכבר התגייר. וראיה לזה מה שכתוב אח"כ הבדל יבדילני ה' מעל עמו, ואין מבדילים אלא מי שכבר התאחד ונכנס בקהל. **הן אני עץ יבש**, כטעם מה תתן לי ואנכי הולך ערירי, כלומר כל הטובות שבעולם מה יועילו לי אם יאבד זכרי במותי. (ד) **כה אמר ה'**, המשך מאמר האל, והאל עצמו אומר כה אמר ה', ולפיכך אמר שבתותי, ולא שבתותיו. **לסריסים**, על הסריסים, כמו אמרי לי אחי הוא (בראשית כ' י"ג). (ה) **ובחומתי**, חומות המקדש. **יד**, אות וזכרון, כמו יד אבשלום (ש"ב י"ח י"ח). והכוונה שיזכירו בבה"מ שמות הצדיקים שמתו, כעין הזכרת נשמות שלנו, ואולי הכוונה שיניחו בכהניהם לאוצר בית ה', ואם יהיו צדיקים אז יעשו בנכסיהם כלי שרת, או כלי כני לבה"מ, ויקראו על שמם. (ז) **והביאותים אל הר קדשי**,

LVI. 9. — LVII. 13.

Interpolazione, contenente un Canto funebre per la morte d'Isaia, ed ammonizioni ai contemporanei, i quali (regnando Manasse) adoravano gl'idoli.

(9) O voi tutte fiere del campo, venite tutte a mangiare: venite a mangiare, o voi tutte bestie del bosco. (10) Le sue guardie son tutte cieche, nulla sanno; son tutte quai cani muti, che non sanno latrare; deliranti, dormienti, amanti a sonnecchiare. (11) Son cani fieramente ingor-

שמכאן עד ואמר כלו סלו איכם לישעיה, אך הם לנביא אחר אשר קונן על מות ישעיה, והם ג"כ נבואה ותוכחה על עונות הדור בימי מנשה, שהיו עע"ז.

כל חיתו שדי, מלות אתיו לאכול כאלו כתובות שתי פעמים, כל חיתו שדי אתיו לאכול, כל חיתו ביער אתיו לאכול, ולפי הטעמים קרא לחית השדה שתבא לאכול חית היער, וזה רחוק מאד; והנה המשיל ישראל לצאן שאבד רועם והצופה שלהם, ולא נשארו להם לשמרם אלא כלבים אלמים, ורועים הפונים איש לבצעו, ואוכלים ושותים ושמחים, ואת הצאן לא ישמורו, ע"כ הוא קורא לחיות שתבאן לטרוף ולאכול מן הצאן, כי אין להן שומר. ודע כי לאכול כל־חיתו צריכים לטפחא מרכא (לא למרכא טפחא) וכן הוא בדפוס בריש"א. (י) כלם כלבים אלמים, מפני שדרך הכלבים לשמור הצאן מן החיות, אמר כי צופי הצאן האלה אינם אפילו ככלבים, אלא ככלבים אלמים, וגם אוהבי תנומה. הזים, הזה בערבית delirare, וממנו הזיה הידוע בס' המורה ובספרים אחרים. (יא) והכלבים עזי נפש, והכלבים האלה הם ג"כ עזי נפש, נפש כנוי לתאות המאכל, כמו כנפשך שבעך (דברים כ"ג כ"ה), אמר כי כלבים אלה, ר"ל הצופים שזכר, הם בעלי תאוה עזה, לא ידעו שבעה. והמה רעים,

נו ט׳ עד נז י״ג

קינה על מיתת ישעיה, ותוכחה לבני דורו של מנשה, ההולכים אחרי אלהים אחרים.

(ט) כֹּל חַיְתוֹ שָׂדָי אֵתָיוּ לֶאֱכֹל כָּל־חַיְתוֹ בַּיָּעַר׃ (י) צֹפָו
עִוְרִים כֻּלָּם לֹא יָדָעוּ כֻּלָּם כְּלָבִים אִלְּמִים לֹא
יוּכְלוּ לִנְבֹּחַ הֹזִים שֹׁכְבִים אֹהֲבֵי לָנוּם׃ (יא) וְהַכְּלָבִים עַזֵּי־

(ט) **כל חיתו שדי**, המפרשים כלם ורוזו וגיזי ג״כ נדחקו לפרש המקרא הזה והפרשה שאחריו דבקים עם הנבואות שלמעלה, וזה לא יתכן, כי מכאן עד ויירש הר קדשי (נ״ז י״ג) הלשון והענין מתחלפים אחד ממה שלמעלה וממה שלמטה (ואמר כלו כלו), ומה טעם שיפסיק נבואותיו על הגאולה למען התרעם על הנביאים שאינם מוכיחים את העם (צופיו עורים כלם), ומה טעם הצדיק אבד, אם הוא כמו שפירשוהו דרך כלל על הצדיקים, וידוע כי הצדיקים ימותו, ורבה מכל אלה, כי כאן הוא מוכיחם על עבודת האלילים (גם להם שפכת נסך העלית מנחה וגו׳ גם שם עלית לזבוח זבח), ובפרשה שאחריה הוא מוכיחם על עבודת ה׳ בלא כוונה המעשים (הכזה יהיה צום אבחרהו), והוא מדבר עם הבוטחים בה׳ ומתפללים אליו (ואותי יום יום ידרשון, למה צמנו ולא ראית), הנה מבואר שאין שתי התוכחות אמורות על אנשי דור אחד, אלא לאנשי דורות מתחלפים הרבה, ומאחר שהפרשה שלמטה היא נקשרת עם מה שלמעלה, גם בלשון וגם בענין, כי היא מתחלת במה שסיים למעלה (עוד אקבץ עליו לנקבציו, ואמר כלו כלו), ופרשת כל חיתו שדי איננה נקשרת יפה לא למטה ולא למעלה, ראוי שנאמר כי ענין אחר היא, ואין כאן מקומה. והנראה אלי בזה הוא כי שבעה עשר פסוקים

di, che non sanno che cosa sia esser satolli; e son pastori che non sanno considerare; volgonsi ognuno per diversa strada, ciascheduno, dal primo all' ultimo, al proprio interesse. (12) Venite (dicono), ch' io prenda del vino, e tracanniamo vin pretto; farem lo stesso anche dimani, anzi meglio ancora assai.

לבא עליהם על פשעיהם, וזה טעם כלבים אלמים; והיו ג"כ מחניפים את המלך והשרים כדי שיעשירום, וזה טעם לא ידעו שבעה; והיו רודפים אחרי התאוות והתענוגים, וזה טעם אתיו אקחה יין.

LVII.

(1) Il giusto perì, nè persona vi pone mente; e gli uomini virtuosi ritiransi, senza che alcuno comprenda che il giusto si è ritirato prima che avvenga il male. (2) Egli che rettamente procedeva, entra il soggiorno della pace; quelli riposano sui proprj letti. (3) E voi fatevi innanzi, o figli di una maga, progenie di un adultero, i quali pure fornicate. (4) Sovra di chi deliziosamente v' appoggiate? Contro di chi credete voi di sparlare sfrenatamente? — Ah! voi siete figli del delitto, progenie bastarda. (5) Voi che v' accendete d' a-

מנאף והקבה זונה, כראה שהוא עושה זרע נפרד, לא סמוך, כדי שלא ידבר בגנות הקדמונים, אך אין לנום מזה, אחר שאמר בני עוננה, והאמת כי כן המנהג בלה"ק וגם בלו ערבי לומר רשע בן רשע גם על מי שאביו צדיק; והנכון בעיני כדברי דון יצחק זרע של מנאף, וע"כ גם אתה תזנה; וטעם הנאוף והזנות על עבודת האלילים. (ד) **על מי תתענגו**, הנכון כפירוש רש"י, על מי תשעשעו בשמחה, מלי והתענג על ה', והכוונה על האלילים, מה הם חשובים אותם שאתם מתענגים בהם? וכן נראה דעת יונתן שתרגם הראשון על, והשני קדם. **על מי תרחיבו פה תאריכו לשון**, ומי הוא וכמה הוא גדול האל שאתם מלעגים בו ומלעיגים עליו ועל נביאיו. **הלוא אתם ילדי פשע זרע שקר**, כאלו בעון נולדתם, כלומר הרי אתם כממזרים, וזה ענין זרע שקר, זרע שהוא מתיחס בשקר לבעל אמו, כי איננו אביו, והכוונה בכל זה

נֶפֶשׁ לֹא יָדְעוּ שָׂבְעָה וְהֵמָּה רֹעִים לֹא יָדְעוּ הָבִין כֻּלָּם לְדַרְכָּם
פָּנוּ אִישׁ לְבִצְעוֹ מִקָּצֵהוּ׃ (יב) אֵתָיוּ אֶקְחָה־יַיִן וְנִסְבְּאָה שֵׁכָר
וְהָיָה כָזֶה יוֹם מָחָר גָּדוֹל יֶתֶר מְאֹד׃

ועוד המשלים לרועים חסרי תבונה, הפונים איש לבצעו, ואומרים תמיד אתיו אקחה יין וגו'. והנה הצופים האלה הם נביאי השקר שלא היו מוכיחים את העם על חטאותם, ולא היו מגידים להם הרעות העתידות

נז

(א) הַצַּדִּיק אָבָד וְאֵין אִישׁ שָׂם עַל־לֵב וְאַנְשֵׁי־חֶסֶד
נֶאֱסָפִים בְּאֵין מֵבִין כִּי־מִפְּנֵי הָרָעָה נֶאֱסַף הַצַּדִּיק׃ (ב) יָבוֹא
שָׁלוֹם יָנוּחוּ עַל־מִשְׁכְּבוֹתָם הֹלֵךְ נְכֹחוֹ׃ (ג) וְאַתֶּם קִרְבוּ־הֵנָּה
בְּנֵי עֹנְנָה זֶרַע מְנָאֵף וַתִּזְנֶה׃ (ד) עַל־מִי תִּתְעַנָּגוּ עַל־מִי
תַּרְחִיבוּ פֶה תַּאֲרִיכוּ לָשׁוֹן הֲלוֹא־אַתֶּם יִלְדֵי־פֶשַׁע זֶרַע שָׁקֶר׃

(א) **הצדיק אבד**, ישעיהו מת. **ואין איש שם על לב**, אין אדם מתבונן על הרעות שמיתת הצדיק גורמת לאנשי דורו, וכן אנשי חסד אחרים מתים, בלי שיהיה אדם שיבין כי הצדיק נאסף מפני הרעה, קודם שתבא הרעה, על דרך כי לא נצמתי מפני חשך (איוב כ"ג י"ז). (ב) **יבוא שלום**, הצדיק נכנס למקום השלום (על דרך באו מקדשם), ואנשי חסד שהזכיר למעלה ינוחו על משכבותם, אבל אתם דור עקש ופתלתל דעו כי רעה נגד פניכם. **הלך נכחו**, דבק למעלה, יבא שלום מי שהיה הולך בדרך נכוחה, על דרך עיניך לנכח יביטו (משלי ד' כ"ה), ויעל העם העירה איש נגדו (יהושע ו' כ'). (ג) **ואתם קרבו הנה**, אחר שאמר כי הצדיק הלך למשכן השלום, התחיל מוכיח את הנשארים שהם רשעים ועובדי אלילים. **בני עננה**, ל' ועוננים כפלשתים (למעלה ב' ו'), כלומר בני מכשפה, ומצינו הכשפים נזכרים אצל הזנות, עד זנוני איזבל אמך וכשפיה הרבים (מ"ב ט' כ"ב), מרוב זנוני זונה טובת חן בעלת כשפים (נחום ג' ד'). **זרע מנאף ותזנה**, ראב"ע ורד"ק ורו"ו וגי"ז פירשו זרע שאביו היה מנאף ואמו זנתה, ורש"י פירש זרע שהזכר

more presso alle querce, sotto ogni albero fronzuto; i quali scannate i bambini nelle valli, sotto le caverne delle rocce. (6) Tra la ghiaja del torrente è la tua possessione; quella, quella è la tua porzione: sì, anche a quella versasti libamenti presentasti oblazioni: tali cose potrei io tollerare in pace? (7) Sui monti alti ed elevati colocasti il tuo letto: anch' ivi salisti a far sagrifizj. (8) E dietro l' uscio e lo stipite collocasti il tuo monumento; dappoi che da me scopertamente t' allonta-

רד״ק Grotius Lovvth ורוז׳ פירשו על האבנים הַחֲלָקוֹת שהיו עושים מהן פסילים, אך אבני הנחל קטנות הן מעשות מהן פסילים, ומה צורך לחזור אחר אבני הנחל לעשות מהן פסילים, והלא צריכים לפסול אותן ולעשותן בצורת פסל, ומה תועלת בהיותן חֲלָקוֹת בטבען? וגיזו פירש בעמקים החלקים שאינם נעבדים היית בוחרת לעבוד שם את האלילים, ומלבד כי לא מצאנו חלקי נחל על ההוראה הזאת, הנה לפ״ז מליצת הם הם גורלך אך למותר; והוא מפרש גם להם שפכת נסך, גם שפכת להם נסך, ומפרש להם לאלים שזכר למעלה, וגם כל זה אך למותר, כי אחר שאמר ששחטו להם הילדים, מה צורך להזכיר ששפכו לפניהם נסך? ולודוביקוס De Dieu ואחריו J. G. Bosseck פירשו בחלקי נחל חלקך על עבודת כאלי מים, וגיז״ דוחה זה מפני שלא נמצא מזה רמז בכתבי הקדם, אך אין לא ראינו ראיה. בחלקי נחל חלקך, לשון הנופל על הלשון. העל אלה אנחם, אשקוט ואנוח ולא אקנוף, וכל לו נחמה עקרו מנוחת הרוח. (ז) על הר גבה ונשא שמת משכבך, סוף הפסוק פירוש תחלתו, והזכיר משכב על שם שעבודת האלילים נמשלת לניאוף. (ח) ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרונך, עשית צלמי אלילים לזכרון בבואך ובצאתך בביתך (דוגמת וכתבתם על מזוזות ביתך). כי מאתי גלית ותעלי, ר״ל גלית מן הפעלים המשמשים שמוש תאר הפעל, כמו מהרו שכחו מעשיו (תהלים ק״ו י״ג), וימהרו ויורידו איש את אמתחתו ארצה (בראשית מ״ד י״א), ומלת ותעלי ענין התרחקות, כמו העלו מסביב למשכן קרח (במדבר י״ו כ״ד), ואולי הקריאה וַתֵּעָלִי מבנין נפעל, גלית ותעלי, רָחַקְתְּ מעלי בגלוי ובפרהסיא; ורוז׳ וגיזו פירשו כי מאתי רָחַקְתְּ, וגלית משכבך, ועלית על משכבך, והרחבת משכבך. הרחבת משכבך, לקבל בו רבים. ותכרת לך מהם, המפרשים כלם פירשו ותכרתי לך ברית עם קצת מהם, וגיזי מודה כי קשה הדבר שיבא לי כריתת ברית בלא את, עם, או לְ אחריו, גם

(ה) הַנֵּחָמִים בָּאֵלִים תַּחַת כָּל־עֵץ רַעֲנָן שֹׁחֲטֵי הַיְלָדִים בַּנְּחָלִים
תַּחַת סְעִפֵי הַסְּלָעִים׃ (ו) בְּחַלְּקֵי־נַחַל חֶלְקֵךְ הֵם הֵם גּוֹרָלֵךְ
גַּם־לָהֶם שָׁפַכְתְּ נֶסֶךְ הֶעֱלִית מִנְחָה הַעַל אֵלֶּה אֶנָּחֵם׃ (ז) שפכת
עַל הַר־גָּבֹהַּ וְנִשָּׂא שַׂמְתְּ מִשְׁכָּבֵךְ גַּם־שָׁם עָלִית לִזְבֹּחַ זָבַח׃
(ח) וְאַחַר הַדֶּלֶת וְהַמְּזוּזָה שַׂמְתְּ זִכְרוֹנֵךְ כִּי מֵאִתִּי גִּלִּית וַתַּעֲלִי

כי עזבו תורת אבותם ונהפכו כאלו אינם בניהם. (ה) **הנחמים באלים**, נחמים בפעל משרש יחם, מן ויחמו הצאן, יחמתני אמי. **באלים**, לא אֵלָה, והבי"ת כבי"ת ליחמנה במקלות, והכוונה שתאות המשגל (כלומר תאות הזנות, שהיא עבודת האלילים) באה להם אצל האילנות, וכמו שמפרש תחת כל עץ רענן, כי בראותם אילן יפה מתאוים לעבוד תחתיו לאלילים. ורש"י ונ"ו פירשו באלים כמו באלילים. **שחטי הילדים בנחלים**, זובחים בניהם לע"ז, כענין ותקחי את בניך ואת בנותיך אשר ילדת לי ותזבחים להם לאכול (יחזקאל י"ו כ') ובשחטם את בניהם לגלוליהם (שם כ"ג ל"ט), ויזבחו את בניהם ואת בנותיהם לשדים (תהלים ק"ו ל"ז), ונראה שאין זו שריפת הבנים למולך, אלא זביחה ממש, כי נראה שלא יבוא לי שחיטה וזביחה על השרפה, ורש"י ונ"ו פירשו על השרפה למולך, ומצאנו במלכים וד"ה כי מנשה העביר את בניו באש. **בנחלים תחת סעפי הסלעים**, אולי כן היה משפט הע"ז ההיא שיזבחו לה ילדים בנחלים הם העמקים, ותחת סעפי הסלעים, ואולי היו שופכים דם בניהם בנחל על פני השדה ובין הסלעים, ובמחשבתם שיבואו השדים או האלילים וישתו דמם, כענין ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים (ויקרא י"ז ז'), את זבחיהם אשר הם זובחים על פני השדה (שם שם ה'). **סעפי**, הפ"א רפה, ועיין מה שהוספתי למעלה בסוף סימן י"ז. (ו) **בחלקי נחל חלקך**, אחר שהזכיר בנחלים, הזכיר ג"כ מיני עבודה שהיו עובדים לנחלי מים, והתחיל דלי לעג בחלקי נחל חלקך הם הם גורלך, ומלת בחלקי כמו חַלֻּקֵי אבנים (ש"א י"ז מ'). אמר חלקך וכחלתך הוא בחלוקי הנחל, כלומר חול ואבנים, מקום שלא יזרע ולא יצמיח, ואותן האבנים הם הם גורלך, כי בהם בחרת לנחלה לך, כלומר את בָּחַרְתְּ לך החלק הרע אשר אין חפץ בו, והוא עֲבֹדֵךְ את האלילים, אשר לא יועילו ולא יצילו, ופירש למה הזכיר המשל הזה, כי גם להם שפכת נסך העלית מנחה, וגם לנחלי מים היית עובדת; ורש"י פירש בחלקי נחל חלקך שירגמו אותך באבני הנחל, ולא יתיישב לפ"ז גם להם שפכת נסך שמדבר עוד על החטא ולא על העונש; ורא"בע

nasti, allargasti il tuo letto, e facesti che a te omai mancassero drudi: amasti il loro concubito ogni dove ne avesti l'opportunità. (9) Ti presentavi ad ogni Re (Divinità) con unguenti, e moltiplicavi i tuoi profumi; e mandavi i tuoi messi sin lungi, ed abbasso sino agli inferi. (10) Stanca delle lunghe tresche non dicesti: voglio desistere. Trovasti ancor vivo il tuo vigore, quindi non ti prendesti pensiero. (11) E di chi ti sei tu presa affanno e timore, pensando che dovevi venir meno? Di me non ti ricordasti, non mi avesti in mente. Io già tollerava, e ben da lungo tempo, quindi non mi temesti. (12) Or io voglio pubblicare qual sia la tua virtù; pubblicar quali sieno le tue azioni; nè esse potran giovarti. (13) Quando sclamerai, salvinti coloro, che radunasti intorno a te; ma tutti il vento li porterà via, un soffio li rapirà; e chi in me confidasi godrà la terra, e possederà il mio santo monte.

מתלמידי אומר שאולי הקריאה הנכונה היא ירך בריש, מלי ונפלה ירכה (במדבר ה׳ כ״ז) כנוי לרחם. (יא) ואת מי דאגת ותיראי כי תכזבי, ממי דאגת וממי יראת, לחשוב ולהבין כי לבסוף תכזבי, לו אשר לא יכזבו מימיו (למטה כ״ח י״א), כלומר לא דאגת ולא יראת, ולא חשבת כי תכזבי. הלא אני מחשה, הייתי מחריש ושותק, וגם מזמן כביר הייתי מחשה, ע״כ אותי לא תיראי; וגיזי פירש מיראת מי בגדת בי, ואין לפירוש זה טעם, וכי עלתה על לב שעבדו ע״ז לאונסם? ועד כאן הוא מצייר אותם כאשה החוזרת מרנונה אחר הנואפים; ורד״ק ולודוביקוס De Dieu ורוזו פירשו כי תכזבי שתכחישי מה שעשית, אמנם שם כזב ענינו הפך שם כחש, כזב הוא האמירה על לאו הן, וכחש על הן לאו. (יב) אני אגיד צדקתך, כשהייתי מחשה ומחריש היית בועטת בי, עכשו אגיד ואפרסם דרכיך ומעשיך, כלומר לא אחריש עוד, ואז מעשיך לא יועילוך להצילך מידי. צדקתך, דרך לעג, אגיד מה היתה צדקתך. ואת מעשיך, ואגיד את מעשיך, שאינם מעשי צדקה אלא מעשים רעים, ולא יועילו לך לזכות בדין. (יג) בזעקך, ואז כשתזעקי מצרה יקומו נא ויצילוך אותם שקבצת סביבותיך, דודיך אשר אהבת, הם האלילים, וכל זה דרך לעג. יקח הבל, הֶבֶל פה, רוח קל, וכן כל הֶבֶל עקרו הבל פה. ינחל ארץ ויירש הר קדשי, אין הכוונה שישוב מן הגלות לא״י, אך היא מליצה על המצב המוצלח והקיים, כמו וענוים יירשו ארץ, שכון ארץ ורעה אמונה, בני עבדיך ישכונו (תהלים ל״ז י״א, ל״ז ג׳, ק״ב כ״ט).

הִרְחַבְתְּ מִשְׁכָּבֵךְ וַתִּכְרָת־לָךְ מֵהֶם אָהַבְתְּ מִשְׁכָּבָם יָד חָזִית׃
(ט) וַתָּשֻׁרִי לַמֶּלֶךְ בַּשֶּׁמֶן וַתַּרְבִּי רִקֻּחָיִךְ וַתְּשַׁלְּחִי צִרַיִךְ עַד־
מֵרָחֹק וַתַּשְׁפִּילִי עַד־שְׁאוֹל׃ (י) בְּרֹב דַּרְכֵּךְ יָגַעַתְּ לֹא אָמַרְתְּ
נוֹאָשׁ חַיַּת יָדֵךְ מָצָאת עַל־כֵּן לֹא חָלִית׃ (יא) וְאֶת־מִי דָּאַגְתְּ
וַתִּירְאִי כִּי תְכַזֵּבִי וְאוֹתִי לֹא זָכַרְתְּ לֹא־שַׂמְתְּ עַל־לִבֵּךְ הֲלֹא
אֲנִי מַחְשֶׁה וּמֵעֹלָם וְאוֹתִי לֹא תִירָאִי׃ (יב) אֲנִי אַגִּיד צִדְקָתֵךְ
וְאֶת־מַעֲשַׂיִךְ וְלֹא יוֹעִילוּךְ׃ (יג) בְּזַעֲקֵךְ יַצִּילֻךְ קִבּוּצַיִךְ וְאֶת־
כֻּלָּם יִשָּׂא־רוּחַ יִקַּח־הָבֶל וְהַחוֹסֶה בִי יִנְחַל־אֶרֶץ וְיִירַשׁ הַר־קָדְשִׁי׃

מלת לך יתרה ואין כמוה בלי כריתת ברית, גם מלת מהם קשה, וגם למה יאמר שכרתה ברית עם קצת האלילים ולא עם כלם? ואני אומר שהוא מלי ולא ככרית מִשבהמה (מ"א י"ח ה), והטעם הרחבת משכבך ושכבת עם כל הבא לידך, עד שחסרו לך כואפים, וזה קרוב לענין מה שכתוב ותזנים וגם לא שבעת (יחזקאל י"ו כ"ח), ולפ"ז היה ראוי לנקד וַתַּכְרֵת, ומ"מ יש כאן זרות, כי ותכרת בלא יו"ד בסוף איננו אלא זכר. **אהבת משכבם יד חזית**, נ"ל כפירוש רש"י אהבת לשכב עמהם כשראית יד ומקום, כלומר בכל מקום ובכל זמן שנזדמן לך משכבם, אהבת אותו ולא נכלמת. יד, לו מקום, וכאן עניננו כפירוש רש"י aise. **מהם, משכבם**, הכנוי חוזר על הדודים, ואם לא פרשו. (ט) **ותשרי למלך בשמן**, נ"ל כי מאחר שהמשיל העם החוטא לאשה זונה, אמר שהיא הולכת לקדם פני המלכים מרוקחת בשמן טוב וכל מיני מרקחות, וזה סימן לחזק מכתה מנת אשה זונה אשר לא תכלם מפני כל; ובמלת מלך יש ג"כ רמז לאלילים (עיין למעלה ל"ז י"ג), ומלת למלך נ"ל ענינה לכל מלך, כמו לַיום שעניינו לכל יום, לַדור לכל דור. **ותשרי**, לו הליכה, וכן בלו ערבי, ומזה תשורי מראש אמנה, ומזה שיירה (רד"ק). **ותשלחי ציריך עד מרחק**, להביא לך דודים. **ותשפילי** (לשלוח) **עד שאול**. דרך הפלגה, אם במעמקי הארץ היו כואפים, היית חוזרת אחריהם. (י) **ברב דרכך יגעת**, בעל אוצר השרשים פירש דרך כנוי לתשמיש, וכן נכון לפי הענין, ונוטה לזה תרגום החכם יש"ר. **נואש**, בינוני כפעל משרש יאש, ראוי לי ליאש את לבי ולהרחיקו מדרך זה. **חית ידך מצאת**, מנאת ידך וכחך חיה ובריאה לעשות עוד כאשר עשית. **על כן לא חלית**, לא דאגת לעתיד, כמו ואין חולה מכם עלי (ש"א כ"ב ח); ואחד

LVII. 14 — LXIII. 6.

Seguito dei superiori vaticinj, interrotti dal Canto funebre.

(14) Appianate, dirà (Iddio), appianate, sgombrate la via; togliete ogni intoppo dal cammino del mio popolo. (15) Imperocchè dice così l'Eccelso ed Altissimo, di cui il nome è: *Quegli che ha sede in sublime e santo loco*: In eccelso e santo luogo io ho sede, e sono tuttavia accanto all'abbattuto ed umile di spirito; per ravvivare gli spiriti umili, e ridonar la vita ai cuori abbattuti. (16) Perocchè s'io mi mostro altrui avverso, ciò non dura in perpetuo; nè perenne

כ"ל שגם היא נאמרת לא על הזמן בלבד, אלא גם על המקום, כלומר על גובה בלתי מוגבל, כגון גבעות עולם (בראשית מ"ט כ"ו), במות עולם (יחזקאל ל"ו ב'), פתחי עולם (תהלים כ"ד ז'), וכן עולם חסד יבנה (תהלים פ"ט ג') כ"ל שהכוונה בו על השמים הנזכרים בסוף הפסוק; ועל הדרך הזה כ"ל שהושאל אח"כ שם עולם להורות על כלל הבריאה (mundus), כי תחלה הונח על הזמן הנעלם ובלתי מוגבל, לשעבר או להבא, ואח"כ הושאל על המקום בלתי מוגבל, והוא כלל המציאות. **מרום וקדוש אשכון**, כאן תחלת דברי האל, אני שוכן במקום מרום וקדוש, ואני שוכן עם כל זה את דכא, עם דכא ושפל רוח. (טז) **כי רוח מלפני יעטוף**, לא יתכן שאקצוף לעולם עם בריותי, כי הרוח העוטף ומתלבש בגופם, שהגוף כלבוש אליו (כמו ועמקים יעטפו בר (תהלים ס"ה י"ד)) מלפני הוא, ואני עשיתי הנשמות (רד"ק, דון יצחק, Clericus), או כי מלפני ומאתי הוא שהרוח מתלבש בגוף, כלומר אני בראתי הגוף שהוא

נ״ז י״ד עד ס״ג י׳

המשך הנבואות על הגאולה העתידה.

(יד) וְאָמַר סֹלּוּ־סֹלּוּ פַּנּוּ־דָרֶךְ הָרִימוּ מִכְשׁוֹל מִדֶּרֶךְ
עַמִּי׃ (טו) כִּי כֹה אָמַר רָם וְנִשָּׂא שֹׁכֵן עַד וְקָדוֹשׁ שְׁמוֹ מָרוֹם
וְקָדוֹשׁ אֶשְׁכּוֹן וְאֶת־דַּכָּא וּשְׁפַל־רוּחַ לְהַחֲיוֹת רוּחַ שְׁפָלִים
וּלְהַחֲיוֹת לֵב נִדְכָּאִים׃ (טז) כִּי לֹא לְעוֹלָם אָרִיב וְלֹא לָנֶצַח

(יד) **ואמר**, חוזר למעלה (נ״ו ח׳) נאום ה׳ אלהים מקבץ נדחי ישראל, והנביא אומר עכשו כי אז יאמר ה׳ סלו סלו המסלה וישובו נדחי ישראל לארצם בשלום. **סלו**, חוזר לדרך הכתוב אחריו וענינו הגביהו הגומות שבדרך, ותהיה הדרך ישרה, סלו מלו סלו לרוכב בערבות (תהלים ס״ח ה׳), סלסלה ותרוממך (משלי ד׳ ח׳). **פנו דרך**, ואחר שתהיה הדרך סלולה וישרה, פנו אותה מכל דבר שיוכל לעכב ההליכה עליה. (טו) **כי כה אמר רם ונשא**, הזכיר התארים האלה מפני שהוא רוצה לומר אחר כן להחיות רוח שפלים. **שכן עד וקדוש שמו**, כ״ל האל אשר שמו הוא שוכן עד וקדוש, ועד וקדוש תארי המקום אשר הוא שוכן בו, ועד כמו מרום, וכמו שמפרש מרום וקדוש אשכון, והנה לא מצאנו עד אלא על בלתי בעל תכלית הזמן, אמנם כמו שמלות הרבה משמשות ביחד על הזמן ועל המקום (כמו אחר, לפנים, אחור, קדם, אחרון, קדמון, הֵנה, כה, עד אנה, והלאה, ומעלה), כן מלת עד באה כאן על הגב״ת במקום, כלומר בגובה, והוא שמי השמים; ואולי גם במליצת הררי עד (חבקוק ג׳ ו׳) הכוונה על הגובה, וכן אתה רואה כי מלת עד כשהיא מלת הטעם היא מורה על הזמן ועל המקום בשוה; וכן מלת עולם

è il mio sdegno: poichè da me procede lo spirito che si ammanta (si unisce al corpo, e n'è per così dire rivestito), e le anime son io che le feci. (17) Pel peccaminoso suo attaccamento al proprio interesse mi sdegnai, e lo percossi, e sdegnato ritirai la mia faccia da lui, ed egli seguì contumace la via del suo cuore. (18) Vidi i suoi andamenti, e voglio risanarlo: voglio dirigerlo, e consolarlo e risarcirlo, lui ed i suoi che vivono in lutto. (19) Pace, pace, creatrice del frutto delle labbra (cioè atta a ridonar la favella a chi per mestizia vivea taciturno) ai lontani ed ai vicini, dice il Signore: io voglio risanarlo. (20) Ma gli empj sono qual mare agitato, che quietare non può, e di cui le acque son torbide (e cariche) di limo e fango. (21) Non havvi pace, dice il mio Dio, per gli empj.

נותן פתחון פה לאבל היושב דומם; ודרך מליצת השיר הקדים התאר אל המתואר. כן פירשתי ביום זו אב תק"נז. וקודם לכן בשנת תק"נב פירשתי דבק עם הפסוק הקודם, ולאבליו בורא (אני) ניב שפתים, אתן להם פתחון פה, כי האבל יושב דומם, וקשה לפירוש זה חסרון מלת אני. והמפרשים פירשו שהוא יברא דבור חדש, שהכל יאמרו שלום שלום, וזה רחוק — וגיזו פירש כי ה' יחדש בפי ישראל תהלה ותודה אליו על מה שייטיב להם, וגם זה רחוק, כי ניב שפתים לא יובן ממנו אם הוא לשבח או לגנאי, ולו ניב שפתים סתם לא יתיישב כאן כ"א לפי פירושי — לרחוק ולקרוב, לכלם יחדו. (כ) והרשעים כים נגרש, המפרשים פירשו לשון גירוש, וכן יגרשו מימיו, וכ"ל שאין לשון גירוש מתיישב יפה כאן, מלבד שלא מצאנו גירוש בקל (חוץ מן הבינוני והפעול, ואין להביא מהם ראיה), וכ"ל כי גרש הנאמר כאן הוא ענין הפכי עצמו, מלו ועלתה כיאור כלה ונגרשה ונשקעה כיאור מצרים (עמוס ח' ח'), וטעם ונגרשה ונשקעה, תהיה הארץ מכוסה במים ובטיט הארץ מצרים כשהיאור עולה, וטעם כים נגרש, כים שמימיו עכורים. כי השקט לא יוכל, ואם היה שוקט היו מימיו נעשים צלולים, וע"י שהשקט לא יוכל, מימיו עכורין ברפש וטיט; וטעם המשל, כי כמו שא"א למי הים שיהיו צלולים, כן רשעים גמורים אין להם רפואה, וזה כנגד מה שאמר ורפאתיו. (כא) אין שלום, א"כ מה שאמרתי שלום שלום לרחוק ולקרוב, אין לו מקום ברשעים הגמורים, אך הם יקבלו ענשם.

אֶקְצוֹף כִּי־רוּחַ מִלְּפָנַי יַעֲטוֹף וּנְשָׁמוֹת אֲנִי עָשִׂיתִי׃ (יז) בַּעֲוֹן
בִּצְעוֹ קָצַפְתִּי וְאַכֵּהוּ הַסְתֵּר וְאֶקְצֹף וַיֵּלֶךְ שׁוֹבָב בְּדֶרֶךְ לִבּוֹ׃
(יח) דְּרָכָיו רָאִיתִי וְאֶרְפָּאֵהוּ וְאַנְחֵהוּ וַאֲשַׁלֵּם נִחֻמִים לוֹ וְלַאֲבֵלָיו׃
(יט) בּוֹרֵא נוב (ניב ק׳) שְׂפָתָיִם שָׁלוֹם ׀ שָׁלוֹם לָרָחוֹק וְלַקָּרוֹב
אָמַר יְהוָה וּרְפָאתִיו׃ (כ) וְהָרְשָׁעִים כַּיָּם נִגְרָשׁ כִּי הַשְׁקֵט לֹא
יוּכָל וַיִּגְרְשׁוּ מֵימָיו רֶפֶשׁ וָטִיט׃ (כא) אֵין שָׁלוֹם אָמַר אֱלֹהַי
לָרְשָׁעִים׃

מלבוש הרוח, וגם הנשמות אני עשיתי, והנה אנכי בורא הגוף והנשמה יחדיו (תלמידי מוה״רר שמואל שלמה אולפיר), והנה הרוח והנשמה שהזכיר כאן, הכוונה בהם בלא ספק על העצם הפשוט החי לנצח, וכטעם והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (קהלת י״ב ז׳), וכמו (דניאל ז׳ ט״ו) אתכרית רוחי אנה דניאל בגו נדנה, ואין הכוונה כמו באחר מקומות על הנשימה, ולפיכך אמר ונשמות בל״ר, מה שלא נמצא בכל המקרא; ושאר המפרשים פירשו יעטוף מן תפלה לעני כי יעטוף (תהלים ק״ב א׳), ורוז׳ ולפניו Keisel פירשו כשיעטוף הרוח בצרה, אני עושה לו נשמה, אני מוציאו לרוחה (כטעם וינפש); וגיזי פירש כי הרוח והנשמות שעשיתי יעטפו ויגועו מלפני, כטעם רוח הולך ולא ישוב (תהלים ע״ח ל״ט). (יז) בעון בצעו. בעון שהיה רודף תמיד אחר הנאתו, אחר הערב והמועיל לו לבדו. כלומר שלא היה אוהב רק את עצמו, וזה שרש פורה כל המעשים הרעים. בצעו, מלו מה בצע, מה הנאה. הסתר ואקצוף, כשקצפתי עליו הסתרתי פני ממנו. וילך שובב, וע״י הסתרת פני ממנו בגלות, באין חזון ואין אותות ומופתים, הוסיף ללכת שובב בדרך לבו, וכטעם ואין קורא בשמך מתעורר להחזיק בך כי הסתרת פניך ממנו (למטה ס״ד ו), ומקרא שאחר זה ראיה לפירושי; ורוז׳ וגיזי פירשו ואעפ״כ הלך שובב בדרך לבו; ואמר בעון בצעו בכנוי הנסתר כנגד ישראל, כדרך שהיה למעלה עוד אקבץ עליו לנקבציו. (יח) דרכיו ראיתי, אע״פ שהסתרתי פני ממנו, ראיתי דרכיו, והנני רוצה לרפוא לו, ולהנחותו בדרך טובה, ע״י חזרת השגחתי עליו. (יט) בורא ניב שפתים, הוא תאר לשלום, ושיעור הכתוב כך הוא, אמר ה׳ שלום שלום לרחוק ולקרוב, שלום שהוא בורא ניב שפתים, כלומר שהוא

LVIII.

(1) Grida a piena gola, senza risparmiarti, alza la tua voce a guisa di tuba, e fa presente al mio popolo la sua colpa, ed alla famiglia di Giacobbe i suoi trascorsi. (2) Essi ogni giorno mi ricercano, e mostran brama di conoscere le mie vie (cioè le azioni da me volute); quasi fossero gente praticante la virtù, nè mai abbandonassero la Legge del proprio Iddio: mi chieggono le norme della giustizia, mostran desiderio d'avvicinarsi a Dio. (3) Perchè (dicono) noi digiuniamo, nè tu mostri di vedere; affliggiamo la nostra persona, nè tu fai vista di saperlo? — Ecco, nel giorno stesso del vostro digiuno trovate (procacciate) i vostr'interessi, ed esigete tutt'i vostri crediti. (4) Voi digiunate per muover litigi e risse, e per battere altrui con malvagio pugno; voi in oggi non digiunate perchè la vostra voce venga udita in cielo. (5) Dev'egli esser tale un digiuno a me caro, un giorno in cui l'uomo affligga la propria

נבות בראש העם (מ״א כ״א ט׳) שהמכוון בו שיושיבו את נבות לדרוש ברבים ולהוכיח את העם על חטאותם, כי זה היה עיקר כוונת יום צום, שיתאסף העם ויתפלל לה׳ וישמע דברי תוכחה, ואח״כ הוסיף לו צום על התענית עצמו, אמר אמנם עיקר שמו איננו צום, כ״א ענוי נפש. **תמצאו חפץ**, כטעם ממצוא חפצך האמור למטה (י״ג), תתעסקו בצרכיכם. **וכל עצביכם תנגשו**, מל׳ ועצביך בבית נכרי (משלי ה׳ י׳), הוא הממון שהוא יגיעו של אדם, (רד״ק). **תנגשו**, מוסב על הממון, כמו נגש את הכסף ואת הזהב (מ״ב כ״ג ל״ה), והכוונה תנגשו בעל חוב שלכם שישלימו לכם את חובם. (ד) **לא תצומו כיום להשמיע**, וגו׳, ועתה אין אתם צמים כדי שתשמע תפלתכם השמימה. **כיום**, עתה; יונתן פירש אל תצומו כמו שאתם צמים היום. (ה) **הלכף כאגמן**

נח

(א) קְרָא בְגָרוֹן אַל־תַּחְשֹׂךְ כַּשֹּׁפָר הָרֵם קוֹלֶךָ וְהַגֵּד
לְעַמִּי פִּשְׁעָם וּלְבֵית יַעֲקֹב חַטֹּאתָם׃ (ב) וְאוֹתִי יוֹם יוֹם יִדְרֹשׁוּן
וְדַעַת דְּרָכַי יֶחְפָּצוּן כְּגוֹי אֲשֶׁר־צְדָקָה עָשָׂה וּמִשְׁפַּט אֱלֹהָיו
לֹא עָזָב יִשְׁאָלוּנִי מִשְׁפְּטֵי־צֶדֶק קִרְבַת אֱלֹהִים יֶחְפָּצוּן׃ (ג)
לָמָּה צַּמְנוּ וְלֹא רָאִיתָ עִנִּינוּ נַפְשֵׁנוּ וְלֹא תֵדָע הֵן בְּיוֹם צֹמְכֶם
תִּמְצְאוּ־חֵפֶץ וְכָל־עַצְּבֵיכֶם תִּנְגֹּשׂוּ׃ (ד) הֵן לְרִיב וּמַצָּה תָּצוּמוּ
וּלְהַכּוֹת בְּאֶגְרֹף רֶשַׁע לֹא־תָצוּמוּ כַיּוֹם לְהַשְׁמִיעַ בַּמָּרוֹם
קוֹלְכֶם׃ (ה) הֲכָזֶה יִהְיֶה צוֹם אֶבְחָרֵהוּ יוֹם עַנּוֹת אָדָם נַפְשׁוֹ

(א) **קרא בגרון**, הנה אומר לנביא שיוכיח ישראל שבגלות. (ב) **ואותי יום יום ידרשון**, הם מתפללים אלי יום יום. **ודעת דרכי יחפצון**, עושים עצמם כאלו חפצים לדעת הדרכים הטובים בעיני, כדי ללכת בהם, כטעם ודעת דרכיך לא חפצנו מה שדי כי נעבדנו (איוב כ״א י״ד וט״ו); וגיזי דוחה פירוש זה ומפרש הכל על תאות הגאולה, ומפרש דעת דרכי לדעת גזרתי, ומשפטי צדק משפטיו באויבי ישראל, וקרבת אלהים התגלותו לגאול עמו, וכל זה נגד פשט הכתוב. (ג) **למה צמנו**, שרש צום לא הונח מתחלתו להורות על התענית, אלא תחלת הוראתו קבוץ עם (והוא קרוב לשרש צמם הידוע בערבי, וממנו צומת הגידים (כאשר העיר ר׳ יוסף קמחי) וצמצום, וקרוב לו ג״כ שרש עמם שממנו עָם ועִם), והונח לאסיפת העם לתשובה ולתפלה, כטעם כי יצומו אינני שומע אל רנתם (ירמיה י״ד י״ב), קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים כל יושבי הארץ (יואל א׳ י״ד), וכן קראו צום והושיבו את

persona? Consiste esso forse in ciò che uno incurvi qual giunco la testa, e sacco e cenere stenda sotto di sè? Chiamerai tu questo un digiuno, un giorno gradito al Signore? (6) In questo bensì consiste il digiuno da me amato: nello sciogliere le inique catene, disciorre i nodi del giogo; e mandar liberi gli oppressi (tenuti schiavi per debiti), levare insomma ogni cavezza. (7) Sì, quando tu divida coll'affamato il tuo pane, e poveri gementi introduca in casa; quando visto un pezzente tu lo copra, nè chiuda gli occhi ai bisogni del tuo simile: (8) Allora scoppierà a guisa dell' aurora la tua luce, e la tua guarigione prontamente spunterà; la tua giustizia ti precederà, e la Maestà del Signore ti seguirà. (9) Allora tu chiamerai, ed il Signore risponderà; invocherai, ed Egli dirà: Eccomi. Quando (cioè) toglierai di mezzo a te ogni vessazione, stendere il dito (per dare ordini iniqui, o per minacciare), e profferire malvagità. (10) Ed offrirai favorevole al famelico l'animo tuo, e la persona digiuna satollerai. Splenderà allora in mezzo all'oscurità la tua luce, e le tue

Rideto multum . . . .
. . . . . et digitum porrigito medium.

ולפי ענין הפרשה הזאת נ״ל כי שליחת האצבע איננה אלא סימן שלטון ורבנות והתגאות על אחרים, כטעם וישלח ירבעם את ידו לאמר תפשוהו (מ״א י״ג ד׳). (י) ותפק לרעב נפשך, המפרשים פירשו לי הוצאה (משרש נפק), וביזו פירש תוציא לרעב שבר רעבון נפשך, ול״נ תפיק כמו תמציא, כמו אשרי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה (משלי ג׳ י״ג), כי מוצאי מצא חיים ויפק רצון (שם ח׳ ל״ה), מצא טוב ויפק רצון (שם י״ח כ״ב); ונ״ל כי משרש יצא נעשה אח״כ שרש מצא, שהוא כמו הפעיל משרש יצא, כי המוצא דבר מה הוא מוציאו ממצפונו; ועל הדרך הזה אמרו הֵפִיק כאלו הוא הפעיל מן נפק, והשתמשו בו להוראת מצא, וכשרצו להשתמש בו להוראת המציא (כמו כאן) לא היה בידם להוסיף סימני ההפעיל על מלת הפיק שכבר היא הפעיל, והשתמשו בלשון אחד בשתי הוראות, כמו שהוא הענין במלת הֵבִין, שלפעמים הוראתה כהוראת בנין הקל, ולפעמים הוראתה כהוראת

הֲלָכֹף כְּאַגְמֹן רֹאשׁוֹ וְשַׂק וָאֵפֶר יַצִּיעַ הֲלָזֶה תִּקְרָא־צוֹם וְיוֹם
רָצוֹן לַיהוָה׃ (ו) הֲלוֹא זֶה צוֹם אֶבְחָרֵהוּ פַּתֵּחַ חַרְצֻבּוֹת רֶשַׁע
הַתֵּר אֲגֻדּוֹת מוֹטָה וְשַׁלַּח רְצוּצִים חָפְשִׁים וְכָל־מוֹטָה תְּנַתֵּקוּ׃
(ז) הֲלוֹא פָרֹס לָרָעֵב לַחְמֶךָ וַעֲנִיִּים מְרוּדִים תָּבִיא בָיִת כִּי־
תִרְאֶה עָרֹם וְכִסִּיתוֹ וּמִבְּשָׂרְךָ לֹא תִתְעַלָּם׃ (ח) אָז יִבָּקַע כַּשַּׁחַר
אוֹרֶךָ וַאֲרֻכָתְךָ מְהֵרָה תִצְמָח וְהָלַךְ לְפָנֶיךָ צִדְקֶךָ כְּבוֹד יְהוָה
יַאַסְפֶךָ׃ (ט) אָז תִּקְרָא וַיהוָה יַעֲנֶה תְּשַׁוַּע וְיֹאמַר הִנֵּנִי אִם־
תָּסִיר מִתּוֹכְךָ מוֹטָה שְׁלַח אֶצְבַּע וְדַבֶּר־אָוֶן׃ (י) וְתָפֵק לָרָעֵב
נַפְשֶׁךָ וְנֶפֶשׁ נַעֲנָה תַּשְׂבִּיעַ וְזָרַח בַּחֹשֶׁךְ אוֹרֶךָ וַאֲפֵלָתְךָ

ונ״ו האם תחשבו כי עקר התשובה והתענית איננו תלוי אלא בזה, ושאחר שעשיתם זה רשאים אתם לריב ולנגוש ולהכות איש את רעהו, ושאין המעשים האלה מפסידים התענית? (ו) **פתח חרצבות רשע**, לקרוא דרור לבעלי חוב המשועבדים שלא במשפט; חרצב (בהפוך אותיות), בערבי ענינו קשירת חבל בחוזק (ג״ז). **אגדות מוטה**, קשרי העול; מוטה ל׳ מוט והכוונה עול. (ז) **פרס**, ל׳ בציעה ושבירה, כלומר שתתן חצי לחמך לרעב **מרודים**, כמו ימי עניה ומרודיה (איכה א׳ ז׳), זכור עניי ומרודי (שם ג׳ י״ט), והוא מן אריד בשיחי (תהלים נ״ה ג׳), והיה כאשר תריד (בראשית כ״ז מ׳), ענין אנחה. **ומבשרך**, מחברך שהוא בשר כבשרך, כן תרגם רבנו סעדיה; והנה המסתכל בתוכחה זו ימצא ענינה שוה לענין חזון ישעיהו (סימן א׳) אלא ששם הוא מדבר בזמן הבית, ואומר למה לי רוב זבחיכם וכו׳ וכו׳, וכאן מדבר לזמן הגלות והוא מזכיר התפלות והתעניות שאנו עושים במקום הקרבנות; ושם דבר על עוות הדין, וכאן השמיטו, כי כן באמת בתי דינים שהיו בישראל בגלות לא שמענו שהיו חברי גנבים ואהבי שחד. (ח) **והלך לפניך צדקך כבוד ה׳ יאספך**, דוגמת כי הולך לפניכם ה׳ ומאספכם אלהי ישראל (למעלה נ״ב י״ב), זכותך תלך לפניך וה׳ מאחריך, ואתה תהיה שמור מכל רע. (ט) **מוטה**, על ושעבוד בחברך. **שלח אצבע**, Grotius ואחריו רוזי ונ״ז פירשו סימן לעג וקלס, כלשון Martialis (II. 28):

tenebre (si faranno lucide) qual mezzogiorno. (11) Il Signore sarà sempre la tua guida, ed in tempi di siccità renderà satolla la tua persona, e vigorose le tue ossa; e tu sarai qual giardino irriguo, e qual sorgente di cui l'acqua non fallisce. (12) La tua gente rifabbricherà luoghi da lungo tempo deserti, tu rialzerai vetuste fondamenta (cioè rialzerai edifizj, di cui restavano le sole fondamenta); e verrai chiamato Ristauratore delle rovine, Restitutore delle pubbliche vie, onde il paese possa nuovamente popolarsi. (13) Se ritirerai, in causa del Sabbato, il tuo piede, dal fare i tuoi interessi nel giorno a me sacro; se qualificherai il sabbato giorno di delizie, e giorno onorato quello, che sacro è al Signore; e l'onorerai col non darti alle consuete tue faccende, col non procacciare i tuoi interessi, nè (intorno a quelli) pronunziare risoluzioni: (14) Allora potrai deliziosamente confidare nel Signore, e ti farò sormontare i più elevati siti, e godere il retaggio promesso a Giacobbe tuo padre. È la bocca del Signore ch'il dice.

דברו דבר ולא יקום (למעלה ח׳ י׳) (תלמידי מוהר״ר יצחק פארדו). ויונתן תרגם מלין דאונס, כלומר דברי און, ואחריו החזיק בי״ו, אך לפי זה העקר חסר. (יד) **אז תתענג על ה׳**, אז תהיה נשען לבטח עליו בשמחה ובלי פחד רעה, וכן והתענג על ה׳ ויתן לך משאלות לבך (תהלים ל״ז ד׳), אם על שדי יתענג יקרא אלוה בכל עת (איוב כ״ז י׳), כי אז על שדי תתענג ותשא אל אלוה פניך (שם כ״ב כ״ו). **והרכבתיך על במתי ארץ**, על המקומות הגבוהים, והנה אצל הקדמונים שלא היו להם כלים שבימינו, היו המקומות הגבוהים למחסה ליושבים שם, ואותם שלמטה קשה היה להם מאד לעלות אליהם, על כן משגב שעניינו מקום גבוה, מורה ג״כ מקום מחסה (וכיוצא בזה בלעז מלות insormontabile, insuperabile), והנה והרכבתיך על במתי ארץ עניינו לא יהיה דבר עומד בפניך. **נחלת יעקב**, ארץ ישראל.

בַּצׇּהֳרָיִם׃ (יא) וְנָחֲךָ יְהוָה תָּמִיד וְהִשְׂבִּיעַ בְּצַחְצָחוֹת נַפְשֶׁךָ
וְעַצְמֹתֶיךָ יַחֲלִיץ וְהָיִיתָ כְּגַן רָוֶה וּכְמוֹצָא מַיִם אֲשֶׁר לֹא־יְכַזְּבוּ
מֵימָיו׃ (יב) וּבָנוּ מִמְּךָ חׇרְבוֹת עוֹלָם מוֹסְדֵי דוֹר־וָדוֹר תְּקוֹמֵם
וְקֹרָא לְךָ גֹּדֵר פֶּרֶץ מְשֹׁבֵב נְתִיבוֹת לָשָׁבֶת׃ (יג) אִם־תָּשִׁיב
מִשַּׁבָּת רַגְלֶךָ עֲשׂוֹת חֲפָצֶךָ בְּיוֹם קׇדְשִׁי וְקָרָאתָ לַשַּׁבָּת עֹנֶג
לִקְדוֹשׁ יְהוָה מְכֻבָּד וְכִבַּדְתּוֹ מֵעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ מִמְּצוֹא חֶפְצְךָ
וְדַבֵּר דָּבָר׃ (יד) אָז תִּתְעַנַּג עַל־יְהוָה וְהִרְכַּבְתִּיךָ עַל־בָּמֳתֵי
אָרֶץ וְהַאֲכַלְתִּיךָ נַחֲלַת יַעֲקֹב אָבִיךָ כִּי פִּי יְהוָה דִּבֵּר׃

הפעיל, כמו הניחני (תהלים קי"ט ל"ד). (יא) **ונחך ה'**, כמו ה' רועי לא אחסר, כי מרחמם ינהגם (למעלה מ"ט י'). **והשביע בצחצחות**, בזמן בצורת, כתרגומו. יחליץ, יחזק, מלי חלוצי צבא (במדבר ל"א ה') (רש"י רוזי וגיזי). (יב) **ובנו ממך**, אנשים שלך, ועם כל ישראל מדבר (גיזי). **מוסדי דור ודור תקומם**, הבנינים אשר מכמה דורות נהרסו ולא נשארו אלא יסודותם, תקומם ותגביה יסודותם בבנותך עליהם בנין חדש. **משובב נתיבות לשבת**, מחזיר הדרכים לקדמתן, שיהיו בני אדם עוברים בהם, מה שלא היה כשהיו הערים שוממות, והנה גדרת הפרצות והשבת הנתיבות, הוא כלו לשבת, לישוב הערים; והנה חרבות עולם מעיד בבירור כי על הגאולה העתידה מדבר ולא על גאולת בבל, כי איך יקרא חרבת עולם ומוסדי דור ודור לחרבות שלא היו כך אלא כחמשים שנה? (יג) **אם תשיב** וגו' אם תעשה שרגלך תשוב אחור מפני כבוד השבת מעשות חפציך ביום קדשי. **ודבר דבר**, להשגיח על עסקיך ולעון ענה ולהשכים על מה שראוי לך לעשות, כמו עונו ענה ותוער

LIX.

(1) La mano del Signore non è già divenuta debôle che non possa salvarvi, nè è divenuto sordo il suo orecchio che non possa udirvi. (2) I soli vostri peccati vi separano dal vostro Dio; ed i vostri trascorsi fanno sì ch'egli rivolga da voi la faccia, in guisa da non udirvi. (3) Imperciocchè le vostre palme son lorde di sangue, e le vostre dita di peccati; le vostre labbra parlan menzogna, la vostra lingua discorre iniquità. (4) Non havvi chi gridi (chi muova lite) con giustizia, nè chi contenda con lealtà. Si confida nella falsità, si parla menzogna; si concepisce ingiustizia, e si partorisce iniquità. (5) Essi depongono uova di basilisco, e tessono tele da ragno: chi mangia delle loro uova muore; e se alcuno ne viene schiacciato, n'esce

מוכיח. ואין נשפט באמונה, אין מתוכח באמונה, כמו נשפטה יחד
(למעלה מ"ג כ"ו), ודון יצחק פירש זה על הנתבע, ונ"ל כי גם התובע
גם הנתבע נקראים נשפטים כשהם מתוכחים זה עם זה. הרו עמל
והוליד און, משל, והטעם מחשבותם עמל ומעשיהם און, ופירוש און
עי' למעלה א' ה'. (ה) ביצי צפעוני בקעו, הם מוציאים ויולדים ביצי
צפעוני. בקעו, על ההוצאה מן הגוף, נרמז לביצים שיבקעו ויצאו מהם,
כלשון אתה בקעת מעין ונחל (תהלים ע"ד ט"ו), בצורות יאורים בקע
(איוב כ"ח י'), וענין הוצאה, ובנפעל תבקע אפעה ענינו יציאה. ואין
הכוונה שהם מחממים ביצים של צפעוני עד שנבקעים ויוצא מהם השרץ,
שא"כ אינם ביציהם אלא ביצי צפעוני, והרי אח"כ הוא קורא אותם ביציהם
(האוכל מביציהם), א"כ מגופם יצאו; וכן קורי עכביש יארוגו הכוונה
שהם מוציאים מפיהם דבר שוא כריר העכבים, וממשיכים ממנו חוטים

נט

(א) הֵן לֹא־קָצְרָה יַד־יְהוָה מֵהוֹשִׁיעַ וְלֹא־כָבְדָה אָזְנוֹ
מִשְּׁמוֹעַ׃ (ב) כִּי אִם־עֲוֺנֹתֵיכֶם הָיוּ מַבְדִּלִים בֵּינֵכֶם לְבֵין
אֱלֹהֵיכֶם וְחַטֹּאותֵיכֶם הִסְתִּירוּ פָנִים מִכֶּם מִשְּׁמוֹעַ׃ (ג) כִּי
כַפֵּיכֶם נְגֹאֲלוּ בַדָּם וְאֶצְבְּעוֹתֵיכֶם בֶּעָוֺן שִׂפְתוֹתֵיכֶם דִּבְּרוּ־
שֶׁקֶר לְשׁוֹנְכֶם עַוְלָה תֶהְגֶּה׃ (ד) אֵין־קֹרֵא בְצֶדֶק וְאֵין נִשְׁפָּט
בֶּאֱמוּנָה בָּטוֹחַ עַל־תֹּהוּ וְדַבֶּר־שָׁוְא הָרוֹ עָמָל וְהוֹלֵיד אָוֶן׃
(ה) בֵּיצֵי צִפְעוֹנִי בִּקֵּעוּ וְקוּרֵי עַכָּבִישׁ יֶאֱרֹגוּ הָאֹכֵל מִבֵּיצֵיהֶם

(א) **הן לא קצרה יד ה׳**, מלו וויסעהן קאָרי יד (למעלה ל״ז כ״ז) ענין חולשה, והטעם לא נתמעט כח ה׳ לעשות עמכם להפליא כאשר עשה את אבותיכם. **משמוע**, כשאתם מתפללים לפניו על הגאולה. (ב) **היו מבדילים**, איננו רחוק מכם, אך עונותיכם הם כמחיצה המונחת ביניכם וביני. **הסתירו פנים מכם**, גרמו שיסתיר פנים מכם (רש״י ראב״ע ורד״ק), והנה סוף הפסוק פירוש המשל שבתחלתו, ודעת Vitringa ורוזי וגיז׳ כי גם זה משל, חטאותיכם חוצצים ומסתירים פניו מכם, וזה לא יתכן, כי מאחר שהוא מסיים משמוע, לא הי״לל הסתירו פניו מכם, אלא הסתירו אתכם מפניו, מלבד כי המחיצה תעכב הראות ולא השמע. (ג) **נְגֹאֲלוּ**, כמו נגעלו, ובא״לף במה גאלנוך (מלאכי א׳ ז׳), והוא נפעל, אלא שנקדוהו כך שלא יתערב עם נִגְאֲלוּ ל׳ גאולה. **ואצבעותיכם בעון**, בגנבה וגזלה. (ד) **אין קרא בצדק**, אין צועק על חבירו בצדק ויושר, אבל הוא מתרעם תרעומת שוא ותובע תביעות שלא היו ולא נבראו (דון יצחק). וראב״ע ורד״ק פירשו אין

fuori un velenoso serpe. (6) Le loro tele non servono a far panni, nè potrebbero delle proprie produzioni coprirsi: le loro azioni sono azioni d'iniquità, e quel che tengono in pugno è il prodotto della violenza. (7) I loro piedi corrono al male, ed offronsi pronti ove trattisi di versar sangue innocente; i loro pensamenti son pensamenti iniqui, pernizie e ruina è nei loro sentieri. (8) La via della pace non conoscono, nè havvi giustizia nei loro andamenti: obliqui rendettero i loro sentieri, chiunque vi cammina più non sa che cosa sia pace. (9) Quindi è che da noi s'allontana ogni cosa diritta, nè mai raggiungiamo la prosperità: noi speriam luce ed abbiamo oscurità; aspettiamo chiarore, ed invece camminiamo nelle tenebre. (10) Brancoliam quai ciechi alla parete, quasi privi d'occhi andiam tentone; intoppiamo di mezzogiorno come fosse notte; in contrade felici noi siam quai morti. (11) Urliam tutti a guisa d'orsi, gemiamo a guisa di colombi: attendiamo cosa diritta, ed essa non si mostra; la salute, ed essa è lungi da noi. (12) Imperciocchè son numerose le nostre colpe, tutte presenti (e note) a te, ed i nostri trascorsi ci accusano: sì le nostre colpe ci stanno appresso, i nostri peccati

יתקלקלו לנטות ימין ושמאול, ע"כ המשפט והצדקה שהם היושר מושאלים על ההליכה, וכן למטה נקוה למשפט ואין לישועה רחקה ממנו, וכאן הנביא משתף עצמו עם ישראל. (י) נגששה, כמשש, בלי סורי. באשמנים, דונש בן לברט ואחריו רבים פירשו לו שמן, קנתם (כניזי) פירשו במשמני הארץ, וקנתם (כרוזי) בין שאר בני אדם שהם שמנים, והראשון קרוב אלי. וכ"ל כי גם יונתן פירש כן לשון שומן, ולהיות הקברים ארץ שמנה, כי הגופות הנקברים מועילים לקרקע כדומן מטובה, פירש הרי אנו כמו המתים בקבריהם, והוסיף פירוש ואמר איתחד עלמא באפנא (כגרסת רד"ק) כמא דאחידין קבריא באפי מיתיא. העולם סגור בפנינו כמו שהקברות סגורים בפני המתים, כי אחר שהנביא ממשילם לסומים המגששים וכושלים, הוסיף המתרגם ופירש שאינם יכולים לצאת ולבא, כאלו העולם סגור בעדם. (יב) כי רבו פשעינו נגדך, אין אומרים פשע נגד פלוני, אלא פשע בו, ע"כ צריך לפרש רבו פשעינו והם נגד עיניך וגלוים לך, כמו וחטאתי נגדי תמיד (תהלים נ"א ה').

יָמוּת וְהַזּוּרֶה תִּבָּקַע אֶפְעֶה׃ (ו) קוּרֵיהֶם לֹא־יִהְיוּ לְבֶגֶד וְלֹא
יִתְכַּסּוּ בְּמַעֲשֵׂיהֶם מַעֲשֵׂיהֶם מַעֲשֵׂי־אָוֶן וּפֹעַל חָמָס בְּכַפֵּיהֶם׃
(ז) רַגְלֵיהֶם לָרַע יָרֻצוּ וִימַהֲרוּ לִשְׁפֹּךְ דָּם נָקִי מַחְשְׁבוֹתֵיהֶם
מַחְשְׁבוֹת אָוֶן שֹׁד וָשֶׁבֶר בִּמְסִלּוֹתָם׃ (ח) דֶּרֶךְ שָׁלוֹם לֹא יָדָעוּ
וְאֵין מִשְׁפָּט בְּמַעְגְּלוֹתָם נְתִיבוֹתֵיהֶם עִקְּשׁוּ לָהֶם כֹּל דֹּרֵךְ בָּהּ
לֹא יָדַע שָׁלוֹם׃ (ט) עַל־כֵּן רָחַק מִשְׁפָּט מִמֶּנּוּ וְלֹא תַשִּׂיגֵנוּ
צְדָקָה נְקַוֶּה לָאוֹר וְהִנֵּה־חֹשֶׁךְ לִנְגֹהוֹת בָּאֲפֵלוֹת נְהַלֵּךְ׃ (י)
נְגַשְׁשָׁה כַעִוְרִים קִיר וּכְאֵין עֵינַיִם נְגַשֵּׁשָׁה כָּשַׁלְנוּ בַצָּהֳרַיִם
כַּנֶּשֶׁף בָּאַשְׁמַנִּים כַּמֵּתִים׃ (יא) נֶהֱמֶה כַדֻּבִּים כֻּלָּנוּ וְכַיּוֹנִים
הָגֹה נֶהְגֶּה נְקַוֶּה לַמִּשְׁפָּט וָאַיִן לִישׁוּעָה רָחֲקָה מִמֶּנּוּ׃ (יב) כִּי־
רַבּוּ פְשָׁעֵינוּ נֶגְדֶּךָ וְחַטֹּאותֵינוּ עָנְתָה בָּנוּ כִּי־פְשָׁעֵינוּ אִתָּנוּ

ואורגים אותם מעשה אורג, כדרך קורי עכבים; ואין הכוונה שהם אורגים החוטים היוצאים מפי העכבים, אלא הם עצמם מוציאים מקרבם דברים דומים לביצי צפעוני וקורי עכבים, וזה פירוש הרו עמל והוליד און. **והזורה**, לשון ותשכח כי רגל תזורה וחית השדה תדושה (איוב ל״ט י״ח), לשון מעיכה והוצאת הלח העכור, כמו לא זרו ולא חבשו, והוא פעול מן הקל והיה משפטו והזורה, כי ביצה נקבה. **תבקע אפעה**, תצא מן הביצה, כענין ובקעה ודגרה (ל״ד ט״ו). (ו) **קוריהם לא יהיו לבגד**, כלומר אינם עושים שום דבר טוב. **ולא יתכסו במעשיהם**, הקורים היוצאים מהם אינם מועילים להתכסות בהם אחרים, ואפילו הם עצמם לא יתכסו בהם, כי קורי עכבים הם. **במעשיהם**, במה שיוצא מהם, על דרך כחש מעשה זית (חבקוק ג׳ י״ז), מכל אשר יעשה מגפן היין מחרצנים ועד זג (במדבר ו׳ ד׳), עיין שם פירושי, ודרך נחות אמר מלת מעשיהם שתי פעמים זו אחר זו בשתי הוראות שונות, כמו למעלה הן גור יגור מי גר אתך (נ״ד ט״ו) ורבים כמהו. **ופעל חמס בכפיהם**, הונם ועשרם שהוא בכפיהם (שמחזיקים בו כדבר חביב) הוא פרי החמס שעשו, כטעם ומן החמס אשר בכפיהם (יונה ג׳ ח׳). (ט) **על כן רחק משפט ממנו ולא תשיגנו צדקה**, כאן משפט וצדקה נאמרים על ההצלחה, כי כן ההצלחה היא כשענייני האדם הולכים בדרך ישר, ולא

noi li conosciamo. (13) Mostrarci ribelli ed infedeli al Signore e tirarci indietro dal nostro Dio: parlar frode e cose falsissime; concepir nella mente, e trarne fuori discorsi menzogneri. (14) La giustizia vien costretta a trarsi indietro, e la virtù a tenersi da lungi; sì, la verità intoppa in piazza, e la rettitudine entrare non può. (15) La lealtà più non esiste, e chi si scosta dal mal fare è (tenuto per) mentecatto. Cosicchè il Signore con dispiacere vede non esservi giustizia. (16) Visto che non v'è nessuno, visto con istupore che non v'è alcun vindice; ei fa che il proprio braccio lo difenda, che la propria virtù lo sostenga. (17) Si veste di giustizia a guisa di lorica, e mettesi in capo l'elmo della salute; indossa qual veste la vendetta, e si copre a foggia di pallio di furore. (18) Secondo che meritano le azioni, sì, secondo che meritano ei pagherà: ira cioè ai suoi avversarj, guiderdone ai suoi nemici: alle più lontane contrade il guiderdone pagherà. (19) In guisa che riverirassi nell'Occidente il nome del Si-

הישועה בראשו ככובע, וכן וילבש בגדי נקם לבש נקם כבגדים, והוא דרך מליצה לומר כובע ובגדים אעפ״י שאין שָׁם באמת לא זה ולא זה.

(יח) כעל גמלות כעל ישלם, כמו שראוי למעשיהם, כמו שראוי ישלם (רש״י לודוביקוס De Dieu ורוזנ׳ וג״ז), ומליצת כעל גמולות יש לה חבר למטה (ס״ג ז׳) כעל כל אשר גמלנו ה׳. ויותכן כראה שהיה קורא בעל גמולות גמול ישלם. לאיים גמול ישלם, יענוש על חטאתם גם יושבי האיים הרחוקים, וכראה שזה נאמר על האומות. (יט) כי יבוא כנהר צר, בזמן שיהיו הצרים (הם אנשי עולה) רבים ומתמידים כמי נהר, וכטעם ויהי כנהר שלומך (מ״ח י״ח), הנני נוטה אליה כנהר שלום (ס״ו י״ב). רוח ה׳ נססה בו, אז רוח ה׳ תתגלה בו בגבה ותפארת, כטעם ויגבה ה׳ צבאות במשפט, ואכבדה בפרעה. נססה, מלי נס, כמו והיה כמסס נוסס (י׳ י״ח). ורי׳ יוסף קמחי ורוזנ׳ וג״ז פירשו נוססה משרש נוס, תניס את האויבים; וג״ז ולפניו Döderlein, Lowth, Lutherus, ולפניהם דון יצחק ולפניו רבנו סעדיה הדביקו מלת כנהר למלת צר, המשיל נקמת ה׳ וגמולו שיבא כנהר שהוא צר, לא רחב ידים, שעל ידי כן הוא שוטף יותר, ומלבד זה רוח מאת ה׳ נוססת באותו נהר ודוחקת אותו בחוזקה. אמנם לא מצאנו לי׳ ניסה אצל נהר, ולא נוסס מענין ניסה.

וַעֲוֺנֹתֵינוּ יְדַעֲנוּם׃ (יג) פָּשֹׁעַ וְכַחֵשׁ בַּיהוָה וְנָסוֹג מֵאַחַר אֱלֹהֵינוּ
דַּבֶּר־עֹשֶׁק וְסָרָה הֹרוֹ וְהֹגוֹ מִלֵּב דִּבְרֵי־שָׁקֶר׃ (יד) וְהֻסַּג אָחוֹר
מִשְׁפָּט וּצְדָקָה מֵרָחוֹק תַּעֲמֹד כִּי־כָשְׁלָה בָרְחוֹב אֱמֶת וּנְכֹחָה
לֹא־תוּכַל לָבוֹא׃ (טו) וַתְּהִי הָאֱמֶת נֶעְדֶּרֶת וְסָר מֵרָע מִשְׁתּוֹלֵל
וַיַּרְא יְהוָה וַיֵּרַע בְּעֵינָיו כִּי־אֵין מִשְׁפָּט׃ (טז) וַיַּרְא כִּי־אֵין אִישׁ
וַיִּשְׁתּוֹמֵם כִּי־אֵין מַפְגִּיעַ וַתּוֹשַׁע לוֹ זְרֹעוֹ וְצִדְקָתוֹ הִיא סְמָכָתְהוּ׃
(יז) וַיִּלְבַּשׁ צְדָקָה כַּשִּׁרְיָן וְכוֹבַע יְשׁוּעָה בְּרֹאשׁוֹ וַיִּלְבַּשׁ בִּגְדֵי
נָקָם תִּלְבֹּשֶׁת וַיַּעַט כַּמְעִיל קִנְאָה׃ (יח) כְּעַל גְּמֻלוֹת כְּעַל
יְשַׁלֵּם חֵמָה לְצָרָיו גְּמוּל לְאֹיְבָיו לָאִיִּים גְּמוּל יְשַׁלֵּם׃ (יט) וְיִירְאוּ

כי פשענו אתנו, כמו ואת מי אין כמו אלה (איוב י"ב ג'), והטעם ידענום. (יג) פשע וכחש בה', אלו הם עונותינו. וכחש בה' לא הכחשת מציאותו, אלא עשות עצמנו כאלו איננו עבדיו, כמו ותירוש יכחש בה. וסרה, ע' פירושי למעלה א' ה' ול"א ו'. הרו והגו, תחלה הָרו בלב, ואח"כ הָגו מלב, הגו ענין הוצאה, כמו הגו סיגים מכסף (משלי כ"ה ד'), והיו הה"אין ראויות לקמץ. (יד) והסג אחור משפט וצדקה מרחוק תעמוד, משפט וצדקה אין ענינם כאן כמו למעלה פסוק ט', אלא כמשמעם וכרוב המקומות. כי כשלה ברחוב אמת, כאלו היא נכשלת ונופלת ברחוב, ולא תוכל לבא הביתה. (טו) האמת, האמונה והתמימות. וסר מרע משתולל, מלי אשתוללו אבירי לב (תהלים ע"ו ו'), מוליך יועצים שולל ושופטים יהולל (איוב י"ב י"ז), מוליך כהנים שולל (שם שם י"ט) ענין השגעון והעדר הדעת (רש"י, Vitringa, Cocceius), וכן אלכה שולל וערום (מיכה א' ח') אלך כמשוגע, וכאן הכוונה (כמו שכתב רש"י) כי מי שהוא סר מרע הוא מוחזק שוטה על הבריות. (טז) כי אין איש, איש מפגיע; ומלת מפגיע המפרשים פירשו לו תפלה בעד החוטאים, ואין זה מתיחס עם מה שאחריו וילבש בגדי נקם וגו'; ול"ל מפגיע נוקם ומייסר החוטאים ועושה שיפגע בהם עונשם, כמו וה' הפגיע בו עון כלנו (למעלה נ"ג ו'), אם לא הפגעתי בך בעת רעה ובעת צרה את האויב (ירמיה ט"ו י"א). ותושע לו זרעו, אמר לו כי החוטאים מכעיסים אותו ופושעים בו וכמו שאמר פשוע וכחש בה'. וצדקתו, מדת הדין כנגד הרעים, להצלת הטובים. (יז) וכובע ישועה בראשו, הטעם שָׁם

gnore, e nell'Oriente la Maestà sua: mentre verranno a guisa di fiume i nemici, lo spirito del Signore si mostrerà in essi glorioso. (20) Verrà a Sionne un liberatore, a quelli cioè di Giacobbe, che delle colpe emenderannosi, dice il Signore. (21) Io poi, dice il Signore, fo loro la seguente solenne promessa: La mia volontà che ti rivelai, e le mie parole che posi nella tua bocca, non si rimoveranno dalla tua bocca, nè da quella de'tuoi figli e nipoti, dice il Signore, nè ora, nè mai (vale a dire che la lunga dispersione non varrà a farci perdere la conoscenza della Legge e delle profezie).

כקראו התלמידים זרע. הנה לפ״ז הי״לל לא תמוש רוחי מעליך ודברי מפיך, אך באמרו רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך, מורה כי הכוונה על דברים שנאמרו כבר. מעתה ועד עולם, לא עתה ולא לעולם, כמו מזכר עד נקבה, משור ועד שה, וחבריהם רבים.

LX.

(1) Sorgi luminosa, imperciocchè è per arrivare la tua luce, e la Maestà del Signore sta per risplendere sopra di te. (2) Sì, mentre l'oscurità coprirà la terra, e la nebbia le nazioni; su di te risplenderà il Signore, e la Maestà sua sopra di te apparirà. (3) Le genti cammineranno alla tua luce, e i re al chiaror del tuo

אלא יהיו כהנים מאורך, ויהיה אורך נר לרגליהם, וכן בלשון חכמים לא הלכו אלא לאורו (שבת כ״ב ב). והנה תחלה אמר דרך כלל שהגלות ישראל תתפשט לכל האומות, ואח״כ הזכיר דרך פרט שהגוים יבאו אצל ישראל להביא להם בניהם ובנותיהם השרויים ביניהם בגלות, ולהביא להם תשורות זהב וכסף, ולשרתם ולכבדם בכל מיני כבוד. והכוונה כי כשיראו האומות כי ברכת ה׳ על ישראל יתעוררו לכבדם, ולהיטיב להם תחת כל הרעה אשר הרעו להם בדורות שעברו, ואז יביאו את ישראל לארץ ירושתם, ושם ילמדו ליראה את ה׳, ותדבק ברכת ה׳ בכל גויי הארץ.

מִמַּעֲרָב אֶת־שֵׁם יְהוָה וּמִמִּזְרַח־שֶׁמֶשׁ אֶת־כְּבוֹדוֹ כִּי־יָבֹא כַנָּהָר
צָר רוּחַ יְהוָה נֹסְסָה בוֹ׃ (כ) וּבָא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל וּלְשָׁבֵי פֶשַׁע
בְּיַעֲקֹב נְאֻם יְהוָה׃ (כא) וַאֲנִי זֹאת בְּרִיתִי אוֹתָם אָמַר יְהוָה
רוּחִי אֲשֶׁר עָלֶיךָ וּדְבָרַי אֲשֶׁר־שַׂמְתִּי בְּפִיךָ לֹא־יָמוּשׁוּ מִפִּיךָ
וּמִפִּי זַרְעֲךָ וּמִפִּי זֶרַע זַרְעֲךָ אָמַר יְהוָה מֵעַתָּה וְעַד־עוֹלָם׃

גם מלת בו לא תתכן. (כא) **ואני זאת בריתי אותם**, עם ישראל. **רוחי אשר עליך**, תורתי שגליתי לך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך, שגם בגלות לא תשכח התורה מישראל (רש"י ור' יוסף קמחי); וגיזו מפרש הכל על הנביאים, שלא תפסק הנבואה מעולם מהם ומן תלמידיהם הבאים אחריהם ונקראים בני הנביאים. אמנם מלבד שלא

ס

(א) קוּמִי אוֹרִי כִּי־בָא אוֹרֵךְ וּכְבוֹד יְהוָה עָלַיִךְ זָרָח׃ (ב)
כִּי־הִנֵּה הַחֹשֶׁךְ יְכַסֶּה־אֶרֶץ וַעֲרָפֶל לְאֻמִּים וְעָלַיִךְ יִזְרַח יְהוָה
וּכְבוֹדוֹ עָלַיִךְ יֵרָאֶה׃ (ג) וְהָלְכוּ גוֹיִם לְאוֹרֵךְ וּמְלָכִים לְנֹגַהּ

(א) **קומי אורי**, לירושלם מדבר, והענין לימות הגאולה, והאורה משל על השמחה ועל ההצלחה, והחשך על ההפך (רד"ק). **כי בא אורך**, הגיע זמן ישועתך (יונתן ורד"ק). ורא"בע פירש ענין שקיעה, כמו כי בא השמש, ונסתייע ממה שכתוב למטה לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם; ואם היתה כוונת הנביא כדעת רא"בע, היה לו לומר כי בא אור שמשך, או כי בא שמשך, אבל אורך משמעו כל אור שיש לך, והאדם אין לו אור מצד עצמו, וכשהאל יתן אור לעמו, האור ההוא יקרא אורם, כמו שאומר מיד והלכו גוים לאורך, ובא זה ולימד על זה שהכוונה על אור ה' אשר יאיר לעמו. (ב) **כי הנה החשך יכסה ארץ**, לא שכן יהיה אחר הגאולה, כי הגאולה תאיר לכל העולם, וכמו שהוא אומר והלכו גוים לאורך, אלא בזמן שהחשך יכסה ארץ, אז עליך יזרח ה'. (ג) **והלכו גוים לאורך**, יאורו באורך, ההצלחה וברכת ה' תחול בישראל, ומשם תתפשט לכל העולם (רוזו). ומליצת והלכו לאורך אין כוונתה יבאו אליך,

splendore. (4) Alza intorno gli occhi, e vedi: tutte (le genti) radunansi, e vengono a te (a ricondurre in patria gl' israeliti dispersi tra esse): i tuoi figli ne vengon da lungi, e le tue figlie sono portate sul fianco. (5) Allora t' impaurirai, ma tosto ti troverai nella luce (nella contentezza); il tuo cuore s' intimorirà, e tosto s' allargherà, poichè verso di te dirigerassi una moltitudine d' oltremare, le ricchezze delle nazioni verranno a te. (6) Gran copia di gente sopra cammelli ti coprirà, (sopra) giovani cammelli di Midjan e d' Efà, tutti venienti da Saba (dall' Arabia felice), portanti oro ed incenso, ed annunzianti le lodi del Signore. (7) Tutte le pecore di Kedar saranno raunate (e portate) a te, i montoni di Nevajot (dei Nabatei) saranno al tuo servizio, verranno arsi sul mio altare per implorare il mio favore; ed io ne adornerò il glorioso mio Tempio. (8) Chi mai son queste, che qual nube volano, e come colombe (volanti) alle proprie finestrelle? (9) Sì, a me radunerannosi gli abitatori delle lontane contrade, e prima d' altri le navi di Tarsis, portando i tuoi figli da lungi, e seco recando il proprio argento ed il proprio oro, ad onore del nome del Signore tuo Dio, e

לך הוא נותן טעם למה שאמר ונהרת ורחב לבבך. (ו) **שפעת גמלים**, המון בני אדם הרוכבים על הגמלים ובתרגום יונתן שיירת ערבאי, וכן באנשים הרוכבים על הסוסים מלאכו וירא את שפעת יהוא בבואו ויאמר שפעת אני רואה (מ"ב ט' י"ז), ורוז' וג"יז תרגמו רבוי גמלים, ולא יתכן לומר על הגמלים ותהלות ה' יבשרו. **בכרי**, גמלים נעירים לימים (רד"ק וג"יז Bochart). (ז) **יקבצו לך**, יובאו אליך ירושלם ויהיו לך לכל תשמישך, זה טעם ישרתונך. וגם יעלו מהם על מזבחי לבקש רצוני, וע"י זה אפאר בית תפארתי. **יעלו**, בנין הקל, אילו כבנין יהיו נשרפים על מזבחי, כי כמו שאומרים שהאדם מעלה עולה, כן אומרים שהבהמה **עולה** על מוקדה (ויקרא ו' ב'), כלומר נשרפת. **על רצון מזבחי**, איננו הפוך (כדעת רד"ק), אלא שיעורו יעלו מזבחי (כמו כי עלית משכבי אביך, עיר גבורים עלה חכם) על רצון, בשביל רצון, לבקש רצון. (ח) **מי אלה**, הנביא מצייר כאלו רואה אניות הבאות מארץ מרחק לא"י, ושואל מי אלה, ואמר תעופינה לו, נקבה על האניות, והמשיל הליכת האניות לעופפות העבים והעופות. **אל ארבותיהם**, חלונות שובכיהם. (ט) **כי לי איים**

זַרְחֵךְ׃ (ד) שְׂאִי סָבִיב עֵינַיִךְ וּרְאִי כֻּלָּם נִקְבְּצוּ בָאוּ־לָךְ בָּנַיִךְ
מֵרָחוֹק יָבֹאוּ וּבְנֹתַיִךְ עַל־צַד תֵּאָמַנָה׃ (ה) אָז תִּרְאִי וְנָהַרְתְּ
וּפָחַד וְרָחַב לְבָבֵךְ כִּי־יֵהָפֵךְ עָלַיִךְ הֲמוֹן יָם חֵיל גּוֹיִם יָבֹאוּ
לָךְ׃ (ו) שִׁפְעַת גְּמַלִּים תְּכַסֵּךְ בִּכְרֵי מִדְיָן וְעֵיפָה כֻּלָּם מִשְּׁבָא
יָבֹאוּ זָהָב וּלְבוֹנָה יִשָּׂאוּ וּתְהִלּוֹת יְהוָה יְבַשֵּׂרוּ׃ (ז) כָּל־צֹאן
קֵדָר יִקָּבְצוּ לָךְ אֵילֵי נְבָיוֹת יְשָׁרְתוּנֶךְ יַעֲלוּ עַל־רָצוֹן מִזְבְּחִי
וּבֵית תִּפְאַרְתִּי אֲפָאֵר׃ (ח) מִי־אֵלֶּה כָּעָב תְּעוּפֶינָה וְכַיּוֹנִים
אֶל־אֲרֻבֹּתֵיהֶם׃ (ט) כִּי לִי | אִיִּים יְקַוּוּ וָאֳנִיּוֹת תַּרְשִׁישׁ בָּרִאשֹׁנָה
לְהָבִיא בָנַיִךְ מֵרָחוֹק כַּסְפָּם וּזְהָבָם אִתָּם לְשֵׁם יְהוָה אֱלֹהַיִךְ

ורא"בע כתב כי מנהג מי שהוא בחשך לראות היושבים באור, ומה ענין לדבר זה כאן? וחלילה שתהיה כוונת הנביא לומר שהגוים ישארו בחשך, ורק יראו כי לישראל יש אור במושבותם, אבל כוונתו לומר שמישראל תצא אורה והנאה לכל העולם. (ד) **כלם נקבצו באו לך**, יונתן ור"דק ורוז' פירשו על בניך ובנותיך, והנכון כדעת גיז' על הגוים הנזכרים בפסוק הקודם שיביאו בניך ובנותיך, כי באמרו על צד תאמנה הורה שלא תבאנה מאליהן, אלא אחרים יביאו אותנה. **תאמנת**, כאשר ישא האומן את היונק. (ה) **אז תראי**, ענין ראיה (רא"בע וגיז'). **ונהרת**, תאורי יאור לך, כמו הביטו אליו ונהרו; תחלה תיראי ואחר מעט תשמחי, וכפל הדבר ואמר ופחד ורחב לבבך, כי בראות ירושלים כל הגוים נקבצו באו לה, תפחד, שמא להרע לה הם באים, אך מיד ירחב לבה כי תראה שהם מביאים לה בניה וגם כספם וזהבם יביאו לה במתנה, ולפיכך בחר אח"כ במלת כי יהפך עליך, שיש במשמעו בכוונה להזיק, כנגד ופחד. והמפרשים פירשו ופחד על הבהלה וההשתוממות, וגיז' על רעדת הלב מרוב השמחה, ורוז' וגיז' הביאו לראיה מה שכתוב בירמיה (ל"ג ט) והיתה לי לשם ששון לתהלה ולתפארת לכל גויי הארץ אשר ישמעו את כל הטובה אשר אנכי עושה אותם ופחדו ורגזו על כל הטובה ועל כל השלום אשר אנכי עושה לה, והם לא הבינו כי הכתוב מייחס לאומות פחד ממש, שיפחדו על הטובה שיעשה ה' לישראל, והאמת כי לא מצאנו ל' פחד על השמחה אלא על פחד ממש. **המון ים**, רבוי עם אשר מהלאה לים. **חיל גוים**, עושרם, וכן למטה פסוק י"א וס"א ו', והנה כי יהפך עליך המון ים הוא נותן טעם לתיראי ופחד לבבך, וחיל גוים יבאו

del Santo d'Israel, che renderatti gloriosa. (10) Gente straniera fabbricherà le tue mura, ed i loro re ti serviranno: imperciocchè sdegnato ti percossi, e riconciliato ti tratterò benignamente. (11) Le tue porte resteranno aperte di continuo, di giorno e di notte, senza chiudersi mai; perchè possano in te introdursi le ricchezze delle genti, e i loro re l'un dopo l'altro. (12) Sì, quella nazione e quel reame che non ti presterà omaggio, perirà; e quelle terre stesse resteranno deserte. (13) (Ciò che forma) l'onore del Libano ti verrà recato, l'abete, l'olmo ed il bosso, tutti egualmente, a render magnifico il luogo a me sacrato, e ond'io ne fregi il luogo di mia sede (letteralmente: il luogo dei miei piedi). (14) Col capo chino a te verranno i figli di coloro che ti maltrattarono, e prostrerannosi alle piante de' tuoi piedi tutti coloro che t'insultavano, e chiameranti Città del Signore; te, Sion, (la città chiameranno) del Santo d'Israel. (15) In cambio che fosti abbandonata ed abborrita, priva di passeggieri, ti renderò perpetuamente illustre, giubilante per secoli e secoli. (16) Suggerai il latte delle genti, e la mammella dei re popperai; e conoscerai ch'io il Signore sono il tuo Salvatore, io, il difensore di Giacobbe, sono il tuo liberatore. (17) In cambio del rame farò venire oro, in cambio del ferro farò venire argento,

מלת עיר (או מקום), ציון עיר קדוש ישראל, ונ״ל כי ציון הוא לקריאה אמר לירושלם וקראו לך עיר ה׳, ואח״כ הוסיף ולך ציון יקראו עיר קדוש ישראל, כי כמו שקדוש ישראל הוא כפל ענין עם שם ה׳, כן ציון כפל ענין עם ירושלם. (טו) לגאון עולם, אשימך עיר גאון ותפארת לעולם, וכן משוש דור ודור, עיר משוש ושמחה לדור ודור. (טז) וינקת חלב גוים, כי יביאו לך חילם מתנה. ושד מלכים, מפני שאין המליצה אלא דרך משל לא אמר מלכות אלא מלכים, והכוונה גם הם יביאו לך אוצרותם. (יז) תחת הנחשת אביא זהב, וע״י כל זה אעשה שיהיה לך הזהב ברבוי כנחשת, וכו׳. ושמתי פקדתך שלום, וכשתהיי עשירה ומלאה כל טוב, לא תראי פן תמלא ארצך חמס ועולה, אבל בהפך יהיו כל אנשיך צדיקים, עד שלא תצטרכי להיות עליך פקידים ושרים רודים בעם, כי השלום יהיה לך במקום פקודה, והצדקה במקום

וְלִקְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל כִּי פֵאֲרָךְ׃ (י) וּבָנוּ בְנֵי־נֵכָר חֹמֹתַיִךְ וּמַלְכֵיהֶם
יְשָׁרְתוּנֶךְ כִּי בְקִצְפִּי הִכִּיתִיךְ וּבִרְצוֹנִי רִחַמְתִּיךְ׃ (יא) וּפִתְּחוּ
שְׁעָרַיִךְ תָּמִיד יוֹמָם וָלַיְלָה לֹא יִסָּגֵרוּ לְהָבִיא אֵלַיִךְ חֵיל גּוֹיִם
וּמַלְכֵיהֶם נְהוּגִים׃ (יב) כִּי־הַגּוֹי וְהַמַּמְלָכָה אֲשֶׁר לֹא־יַעַבְדוּךְ
יֹאבֵדוּ וְהַגּוֹיִם חָרֹב יֶחֱרָבוּ׃ (יג) כְּבוֹד הַלְּבָנוֹן אֵלַיִךְ יָבוֹא
בְּרוֹשׁ תִּדְהָר וּתְאַשּׁוּר יַחְדָּו לְפָאֵר מְקוֹם מִקְדָּשִׁי וּמְקוֹם רַגְלַי
אֲכַבֵּד׃ (יד) וְהָלְכוּ אֵלַיִךְ שְׁחוֹחַ בְּנֵי מְעַנַּיִךְ וְהִשְׁתַּחֲווּ עַל־
כַּפּוֹת רַגְלַיִךְ כָּל־מְנַאֲצָיִךְ וְקָרְאוּ לָךְ עִיר יְהוָה צִיּוֹן קְדוֹשׁ
יִשְׂרָאֵל׃ (טו) תַּחַת הֱיוֹתֵךְ עֲזוּבָה וּשְׂנוּאָה וְאֵין עוֹבֵר וְשַׂמְתִּיךְ
לִגְאוֹן עוֹלָם מְשׂוֹשׂ דּוֹר וָדוֹר׃ (טז) וְיָנַקְתְּ חֲלֵב גּוֹיִם וְשֹׁד
מְלָכִים תִּינָקִי וְיָדַעַתְּ כִּי אֲנִי יְהוָה מוֹשִׁיעֵךְ וְגֹאֲלֵךְ אֲבִיר
יַעֲקֹב׃ (יז) תַּחַת הַנְּחֹשֶׁת אָבִיא זָהָב וְתַחַת הַבַּרְזֶל אָבִיא כֶסֶף

יקוו, כ"ל יקוו (בנין נפעל) וכטעם בעת ההיא יקראו לירושלם כסא ה' ונקוו אליה כל הגוים לשם ה' (ירמיה ג' י"ז). וגם הפירוש הזה התפאר בו מי שהדפיס ישעיה בשנת תק"כה. ואניות תרשיש, אלו תבאנה בראשונה, מפני מהירות הליכתן בימים, ואניות תרשיש לאו דוקא, אלא כל אניה גדולה ההולכת למרחקים נקראת אני תרשיש. (י) כי בקצפי הכיתיך, כטעם בשצף קצף הסתרתי פני רגע ממך, כי הקצף אי אפשר שיהיה נמשך הרבה, והרצון על הרוב הוא נמשך. רצון, הפך האף, כמו כי רגע באפו חיים ברצונו. (יא) ופתחו שעריך, פעל עומד, כמו לא פתחה אזנך (למעלה מ"ח ח'). ומלכיהם נהוגים, יש מפרשים נהוגים בשביה, ולא יתכן, כי מדבר בגאולה רכוכית, ורד"ק ורוז' וגיז' פירשו שיבאו לאחריהם שרים רבים דרך כבוד, ואין נראה שיהיה זה במשמע מלת נהוגים, ול"נ שיבאו זה אחר זה בסדר, כמו הצאן שהרועה נוהג. (יב) והגוים חרב יחרבו, אמר זה על האדמה עצמה, שתחרב מאין יושב (עי' בה"ע תק"פז עמוד 175); והנה לא מצאנו שום רמז מן הגדולות האלה בנבואות על גאולת בבל. (יג) מקום מקדשי, המקום המקודש לי. ומקום רגלי, מקום משכני. (יד) ציון קדוש ישראל, רש"י רד"ק ורוז' וגיז' פירשו בסמיכות, ציון של קדוש ישראל, והנכון כראב"ע שהסרה

in cambio delle legna rame, ed in cambio delle pietre ferro; e ti porrò per soprantendente la pace, e per Governanti la virtù. (18) Più non udrassi (lamento di sofferta) ingiustizia nel tuo paese, nè (di) saccheggio e sconfitta ai tuoi confini; e chiamerai (mura di) salvezza (cioè inespugnabili) le tue muraglie, e gloriose le tue porte. (19) Non avrai più il sole per (farti) luce di giorno, nè t' illuminerà la luna per (darti) chiarore (durante la notte); ma ti sarà il Signore luce perenne, ed il tuo Dio formerà il tuo splendore. (20) Più non tramonterà il tuo sole, e la tua luna non disparirà; ma il Signore sarà per te luce perenne, e saranno finiti i giorni del tuo lutto. (21) E la tua gente sarà tutta uomini probi, i quali in perpetuo possederanno il paese; ramo da me piantato, lavoro delle mie mani, di cui avrò a gloriarmi. (22) Il minimo diverrà una tribù, il meno numeroso diverrà forte nazione. Io, il Signore, al suo tempo, la cosa prestamente effettuerò.

השמש לאור יומם, הכל משל, וכ"ל טעמו לא יהיה אורך כאור החמה שאינו אלא ביום, וכנגה הלבנה שאינו אלא בלילה, אך יאיר לך ה' באור שאינו פוסק, זהו שאמר לאור עולם, ואח"כ מפרש לא יבא עוד שמשך, והאור משל על ההצלחה והשמחה, ולפיכך פירש לבסוף ושלמו ימי אבלך. (כא) **לעולם יירשו ארץ**, שלא ימותו בלא בנים, ולא יכרת שמם מעל נחלתם, אבל יפרו וירבו ותהיה נטיעתם מצלחת, ויכר שהם מטע ה'. (כב) **הקטן יהיה לאלף**, האיש שהיה רבויו מעט יתרבה עד אלף, ומי שישאר היותר צעיר בהם במספר אנשיו יהיה לגוי עצום. **לאלף**, משפחה שיש עליה ראש אחד נקראת אלף, כמו הנה אלפי הדל במנשה (שופטים ו' ט"ו), לשבטיכם ולאלפיכם (ש"א י"ד י"ט), וחפשתי אותו בכל אלפי יהודה (שם כ"ג כ"ג). **בעתה אחישנה**, כשתגיע העת אשר גזרתי לעשות כל זאת, אעשנה מהר, ואיש לא יעכב על ידי; ומלת בעתה לראיה כי לעתים רחוקות היה הנביא מתנבא.

וְתַחַת הָעֵצִים נְחֹשֶׁת וְתַחַת הָאֲבָנִים בַּרְזֶל וְשַׂמְתִּי פְקֻדָּתֵךְ
שָׁלוֹם וְנֹגְשַׂיִךְ צְדָקָה׃ (יח) לֹא־יִשָּׁמַע עוֹד חָמָס בְּאַרְצֵךְ שֹׁד
וָשֶׁבֶר בִּגְבוּלָיִךְ וְקָרָאת יְשׁוּעָה חוֹמֹתַיִךְ וּשְׁעָרַיִךְ תְּהִלָּה׃ (יט)
לֹא־יִהְיֶה־לָּךְ עוֹד הַשֶּׁמֶשׁ לְאוֹר יוֹמָם וּלְנֹגַהּ הַיָּרֵחַ לֹא־יָאִיר
לָךְ וְהָיָה־לָךְ יְהוָה לְאוֹר עוֹלָם וֵאלֹהַיִךְ לְתִפְאַרְתֵּךְ׃ (כ) לֹא־
יָבוֹא עוֹד שִׁמְשֵׁךְ וִירֵחֵךְ לֹא יֵאָסֵף כִּי יְהוָה יִהְיֶה־לָּךְ לְאוֹר
עוֹלָם וְשָׁלְמוּ יְמֵי אֶבְלֵךְ׃ (כא) וְעַמֵּךְ כֻּלָּם צַדִּיקִים לְעוֹלָם
יִירְשׁוּ אָרֶץ נֵצֶר מַטָּעַו (מטעי ק) מַעֲשֵׂה יָדַי לְהִתְפָּאֵר׃ (כב)
הַקָּטֹן יִהְיֶה לָאֶלֶף וְהַצָּעִיר לְגוֹי עָצוּם אֲנִי יְהוָה בְּעִתָּהּ
אֲחִישֶׁנָּה׃

כונשים. **פקדתך**, השגחת המושל על מעשי מי שתחתיו לגמול ולענוש נקראת פקדה, כמו ומה תעשו ליום פקודה (למעלה י״ד ג׳), באו ימי הפקדה (הושע ט׳ ז׳), פקדת שומרי משמרת הקדש (במדבר ג׳ ל״ב), אמר כי השלום יהיה לירושלם במקום פקדה, שררה ושלטון. **ונגשיך**, שלטוניך, כמו עמי נוגשיו מעולל (למעלה ג׳ י״ב); ורוזו וגיזי ולפניהם Vitringa פירשו אתן לך שלטונים צדיקים ואנשי שלום. (יח) **לא ישמע עוד חמס בארצך**, לא ישמע מי שיצעק על עָוֶל וחמס שנעשה לו מנגד חברו, כטעם הן אצעק חמס (איוב י״ט ז׳), ולא שד ושבר מנגד אויב נכרי. ורוזו פירש זה וזה מנגד האויבים, וכ״ל כי חמס נופל בין אנשי עם אחד, ולא בין שני עמים שמלחמה ביניהם. **וקראת ישועה חומותיך**, אחר שאמר שלא יהיה עוד שוד ושבר מנגד האויבים, אמר אז תקראי לחומותיך חומות ישועה, ולשעריך שערי תהלה, כי חומותיך לא תפלנה ביד אויב, ושעריך יהיו לתהלה ולתפארת. (יט) **לא יחיה לך עוד**

LXI.

(1) Lo spirito del Signore Iddio è sopra di me; poichè il Signore mi unse (consecrò) a recar fausto annunzio agli afflitti, a fasciare i cuori piagati, a promulgare ai prigionieri libertà, ed ai carcerati il vedere la luce. (2) A proclamare un anno di grazia da parte del Signore, un giorno di vendetta da parte del nostro Dio; a consolare insomma tutti quelli che vivono in lutto. (3) Ad imporre a coloro che per Sion vivono in lutto, ad impor loro (dico) ornamenti da testa invece di cenere, unguento di letizia invece di lutto, manto di gloria invece d'uno spirito abbattuto. Essi verran chiamati terebinti durevolissimi, piantati dal Signore, il quale se ne gloria. (4) Rifabbricheranno ruine antiche, faranno risorgere luoghi da antichi tempi deserti; rinnoveranno città devastate, luoghi deserti già

משכת היובל (רוזי וגיזו) והנה שנת רצון לטובים, ויום נקם לרעים. (ג) לשום לאבלי ציון, מה שיזכיר, ואח״כ מפרש לתת להם וגו׳. פאר, על הראש, כמו פארי המגבעות (שמות ל״ט כ״ח), תחת אפר שהיו האבלים נותנים על ראשם. פאר תחת אפר וכו׳, וכן למעלה תחת הנחשת וכו׳, מצאנו הדרך הזה והאריכות הזאת לישעיה גם למעלה (ג׳ כ״ד) והיה תחת בשם מק יהיה וכו׳. שמן ששון, כמו על כן משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחבריך (תהלים מ״ה ח׳) שמן טוב המביא לששון. אילי הצדק, כמו כי יבושו מאלים אשר חמדתם, ומטע ה׳ מוכיח (רש״י ראב״ע רד״ק ורוזי וגיזו), וטעם אלי הצדק אילנות קיימים לדורי דורות, כמו שהוא האילן הנקרא terebinthus, עיין למעלה א׳ כ״ט. (ד) שממות ראשנים. שממות דור ודור, כל זה לא יתכן על גאולת

סא

(א) רוּחַ אֲדֹנָי יֱהוִה עָלָי יַעַן מָשַׁח יְהוָה אֹתִי לְבַשֵּׂר
עֲנָוִים שְׁלָחַנִי לַחֲבֹשׁ לְנִשְׁבְּרֵי־לֵב לִקְרֹא לִשְׁבוּיִם דְּרוֹר
וְלַאֲסוּרִים פְּקַח־קוֹחַ׃ (ב) לִקְרֹא שְׁנַת־רָצוֹן לַיהוָה וְיוֹם נָקָם
לֵאלֹהֵינוּ לְנַחֵם כָּל־אֲבֵלִים׃ (ג) לָשׂוּם ׀ לַאֲבֵלֵי צִיּוֹן לָתֵת
לָהֶם פְּאֵר תַּחַת אֵפֶר שֶׁמֶן שָׂשׂוֹן תַּחַת אֵבֶל מַעֲטֵה תְהִלָּה
תַּחַת רוּחַ כֵּהָה וְקֹרָא לָהֶם אֵילֵי הַצֶּדֶק מַטַּע יְהוָה לְהִתְפָּאֵר׃
(ד) וּבָנוּ חָרְבוֹת עוֹלָם שֹׁמְמוֹת רִאשֹׁנִים יְקוֹמֵמוּ וְחִדְּשׁוּ עָרֵי

(א) **רוח אדני ה' עלי**, הנביא מדבר על עצמו, והיא כהקדמה למה שהוא בא לומר; כלומר מה שאני בא לומר הם דברי ה', למה? כי הוא משח אותי לבשר ענוים, והוא שלחני לחבוש וכו' וכו'; וזאת כוונת בעל הטעמים שנתן האתנח תחת עלי. **ולאסורים פקח־קוח**, מלה אחת היא, אעפ"י שהיא כתובה בשתים, כמו עגלה יפה־פיה (רא"בע רד"ק Vitringa, Coccejus וגיזו) והכוונה פקיחת עינים לראות אור, כטעם לפקוח עינים עורות להוציא ממסגר אסיר, ונראה כי כן דעת יונתן שתרגם אתגלו לניהור, ופקחקוח על גדל הפקיחה, כלומר על רבוי האור שיבא להם, כמו יפה־פיה, יְפֵיפִיתָ. ור' יוסף קמחי פירש שתי מלות, פקח קוח, פתח מאסר, קוח מן לקח, לפי שהאסורים לקוחים וכלואים בו, ולודוביקוס De Dieu ואחריו רוזן' פירשו מלשון כושי שקוראים לבית הכלא מוקח, וכל זה לא יתכן, כי שרש פקח לא נמצא על שום פתיחה, אלא על חושי האדם, העינים והאזנים. (ב) **לקרא שנת רצון לה'**, הזכיר שנה כנגד מה שאמר לקרוא לשבויים דרור, שהיא מליצה לקוחה

da molte età. (5) Stranieri porransi a pascolare le vostre pecore, e gente estranea saranno i vostri bifolchi, e i vostri vignajuoli. (6) E voi verrete chiamati Sacerdoti del Signore, ministri del nostro Dio vi si appellerà: le ricchezze delle nazioni godrete, e della loro opulenza andrete superbi. (7) In cambio della vostra confusione, la qual fu doppia (straordinaria), ed in cambio di ciò che si vociferava, l'ignominia essere il destino di costoro. . . . Ebbene costoro nel loro paese possederanno beni doppj (straordinarj), godranno gioja perenne. (8) Imperciocchè io, il Signore amo la giustizia, ed odio la rapina anche negli olocausti: io quindi renderò loro fedelmente la lor mercede, e stabilirò con esso loro alleanza perpetua. (9) La loro prole si distinguerà tra le genti, ed i loro discendenti (distinguerannosi) in mezzo ai popoli; chiunque li vedrà riconoscerà in essi una progenie benedetta dal Signore. (10) Io gioisco nel Signore, l'animo mio esulta nel mio Dio; poich'egli mi rivestì d'abiti di salvezza, mi coperse d'un manto di vittoria; a guisa di sposo pomposamente

כי מי יאמר שהכוונה במשנה משנה טובה, ומשמעות הלשון אינו אלא משנה בושה. (ח) שנא גזל בעולה, כ"כ אני אוהב משפט שאני שונא הגזל גם אם יביאו ממנו עולות לפני, כטעם והבאתם גזול (מלאכי א' י"ג) (הייראנימוס ורש"י ראב"ע ורד"ק), ויונתן ולודוביקוס De Dieu ורוזי וג'יזי פירשו לשון עַוְלָה, ולפ"ז לא תתישב הב"ית, והי"ל ועולה. (י) שוש אשיש, דברי ירושלים, כתרגום יונתן. מעיל צדקה, הצלחה, ע' למעלה כ"ט ט'. יעטני, אחר שלא מצאנו שרש יעט, אלא עטה, לא אדע למה לא נקדו יַעְטֵנִי, ויהיה הפעיל כמו הלבישני, כי הקל לא יפול אלא על הלובש, ועל המלביש אומרים הֶעֱטָה, כמו העטית עליו בושה (תהלים פ"ט מ"ו), (ויהיה הלבשני עבר ויעטני עתיד, כמו (למטה ס"ג י"ו) כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו); ונראה כי בעלי הנקוד חשבו כי שרש יעט נבדל משרש עטה, כי עטה נאמר על הלובש ויעט על המלביש. כחתן וגו', חוזר לתחלת הפסוק, שוש אשיש כחתן. יכהן פאר, בשעה שים לו בראשו פאר ככהן, וכאלו הוא מְכַהֵן ונכד אותו פאר שהוא מבגדי כהונה; ואולי תחלת הנחת מלת כהן היתה להורות

חֹרֶב שֹׁמְמוֹת דּוֹר וָדוֹר׃ (ה) וְעָמְדוּ זָרִים וְרָעוּ צֹאנְכֶם וּבְנֵי
נֵכָר אִכָּרֵיכֶם וְכֹרְמֵיכֶם׃ (ו) וְאַתֶּם כֹּהֲנֵי יְהוָה תִּקָּרֵאוּ מְשָׁרְתֵי
אֱלֹהֵינוּ יֵאָמֵר לָכֶם חֵיל גּוֹיִם תֹּאכֵלוּ וּבִכְבוֹדָם תִּתְיַמָּרוּ׃ (ז)
תַּחַת בָּשְׁתְּכֶם מִשְׁנֶה וּכְלִמָּה יָרֹנּוּ חֶלְקָם לָכֵן בְּאַרְצָם מִשְׁנֶה
יִירָשׁוּ שִׂמְחַת עוֹלָם תִּהְיֶה לָהֶם׃ (ח) כִּי אֲנִי יְהוָה אֹהֵב מִשְׁפָּט
שֹׂנֵא גָזֵל בְּעוֹלָה וְנָתַתִּי פְעֻלָּתָם בֶּאֱמֶת וּבְרִית עוֹלָם אֶכְרוֹת
לָהֶם׃ (ט) וְנוֹדַע בַּגּוֹיִם זַרְעָם וְצֶאֱצָאֵיהֶם בְּתוֹךְ הָעַמִּים כָּל־
רֹאֵיהֶם יַכִּירוּם כִּי הֵם זֶרַע בֵּרַךְ יְהוָה׃ (י) שׂוֹשׂ אָשִׂישׂ בַּיהוָה
תָּגֵל נַפְשִׁי בֵּאלֹהַי כִּי הִלְבִּישַׁנִי בִּגְדֵי־יֶשַׁע מְעִיל צְדָקָה יְעָטָנִי

בכל, אלא על הגאולה העתידה. שממות ראשונים, שממות ימים ראשונים. (ה) ועמדו זרים, למעלה דבר על ישראל בלשון נסתר (לשום לאבלי ציון לתת להם, וקרא להם, ובנו חרבות עולם), וכאן מדבר עמהם לנכח, שאם היה אומר ועמדו זרים ורעו צאנם, היה הקורא נשאר רגע אחד בספק, צאנם של מי? (ו) ואתם כהני ה׳ תקראו, אחר שהאומות יביאו לכם עשרם וישרתו אתכם, יהיה גורלכם כחלק הכהנים שאינם צריכים לעבוד האדמה, אלא נוטלים התרומה והמעשר ושאר מתנות. ובכבודם תתימרו, כמו יתאמרו כל פעלי און (תהלים צ״ד ד׳), תתכבדו בכבודם (רא״בע ור״דק דון יצחק וגיזי), ורבנו סעדיה ור״שי ורוזן פירשו ל׳ תמורה, תכנסו תחתם בכבודם; ואולי אפשר ג״כ לפרש תתימרו מלו׳ מריא, כמו תדשנו, וכן תרגם יונתן תתפנקון. (ז) תחת בשתכם משנה, תחת בשתכם שהיתה משנה, כלומר כפולה ומכופלת, כלומר גדולה בתכלית, כמו ומשנה שברון שברם (ירמיה י״ז י״ח), ותחת שהיו הגוים מרננים ואומרים עליכם חלקם של אלו איננו אלא כלמה, לכן בארצם וגו׳ (Diodati, Vitringa ורוזן), ולפ״ז יובן למה התחיל לנכח וסיים לנסתר, כי אחר שאמר שהגוים היו אומרים כלמה חלקם של אלו, אמר גם הוא לנסתר לכן חלקם של אלו יהיה זה, שבארצם משנה יירשו, טובה כפולה יירשו; ורא״בע רד״ק וגיזי פירשו תחת בשתכם יהיה לכם משנה, ותחת כלמה ירנו בחלקם הטוב, ולפ״ז אין טעם לשנוי הלשון מנכח לנסתר, גם תבת לכן לא תתישב, ועוד הנה העקר חסר,

ornato quasi sacerdote, e di sposa fregiata de' suoi arredi. (11) Sì, come la terra dà fuori i suoi prodotti, e come un giardino fa spuntare le piante in esso seminate; così Iddio Signore fara spuntare vittoria e lode alla vista di tutte le nazioni.

ענינו עושר. (יא) כי כארץ תוציא צמחה, פתאום, שלא יודע מה בבטן הארץ קודם שיצמח.

LXII.

(1) Per l'amore di Sion io non resterò inerte, ed in grazia di Gerusalemme non istarò cheto, sinchè (non) sorga luminosa al par di Venere la sua vittoria, e la sua salvezza qual face ardente. (2) Vedranno le nazioni la tua prosperità, e tutt'i re la tua gloria, e verratti imposto un nome nuovo, che sarà pronunziato dalla bocca del Signore (cioè *Il mio amore è in essa*, v. versetto 4). (3) Sarai una pomposa corona nella ma-

124) וארח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום (משלי ד׳ י״ח) (תלמידי מוה״רר אברהם לאטאש). כלפיד יבער, כלפיד הבוער. (ב) שם חדש אשר פי ה׳ יקבנו, הוא חפצי בה הנזכר למטה פסוק ד׳ (רד״ק), והשם הזה חפצי בה לא יהיה לתהלה ולתפארת אם לא שיהיה האומרו הוא האל, ע״כ הוצרך להוסיף אשר פי ה׳ יקבנו; ורוזי וגיזי ולפניהם Vitringa לא הבינו זה, ופירשו וקורא לך שם חדש, יתחדש גורלך ואלקך, ולפ״ז לא היה צריך שיהיה האל הוא הנוקב את השם החדש, כי יוכלו בני אדם לקרוא לה שם על פי המאורע; הן אמת כי סוף סוף אין הכוונה בקריאת ה׳ אלא שישתנה גורל ירושלם, ויהיו הכל יודעים כי חפץ ה׳ בה, אך אין ספק כי בדרך מליצת השיר אמר כי השם החדש ההוא יצא מפי ה׳, כלומר שתקרא חפצי בה עם יו״ד הכנוי החוזר אל ה׳ כאלו הוא המדבר. (ג) והיית עטרת תפארת ביד ה׳ וגו׳, רד״ק ורוזי וגיזי פירשו יד ה׳ וכף ה׳ על עזרו וסעדו, ורד״ק ורוזי פירשו תהיי עטרת תפארת המשומרת שלא תפול, כי יד ה׳ תתמוך אותה, וגיזי פירש בהיותך ביד ה׳ והוא יתמוך אותך בידו אז תהיי עטרת תפארת; ול״נ כי דרך כבוד כלפי מעלה לא רצה לומר בראש ה׳ ועל

כֶּחָתָן יְכַהֵן פְּאֵר וְכַכַּלָּה תַּעְדֶּה כֵלֶיהָ׃ (יא) כִּי כָאָרֶץ תּוֹצִיא
צִמְחָהּ וּכְגַנָּה זֵרוּעֶיהָ תַצְמִיחַ כֵּן ׀ אֲדֹנָי יֱהֹוִה יַצְמִיחַ צְדָקָה
וּתְהִלָּה נֶגֶד כָּל־הַגּוֹיִם׃

מי שהוא לבוש בגדים יקרים וגדלים משאר העם, כטעם ויעשו בגדי קדש לאהרן אחיך ולבניו לכהנו לי (שמות כ״ח ד׳), ובלא שורי כהיכותא

סב

(א) לְמַעַן צִיּוֹן לֹא אֶחֱשֶׁה וּלְמַעַן יְרוּשָׁלִַם לֹא אֶשְׁקוֹט
עַד־יֵצֵא כַנֹּגַהּ צִדְקָהּ וִישׁוּעָתָהּ כְּלַפִּיד יִבְעָר׃ (ב) וְרָאוּ גוֹיִם
צִדְקֵךְ וְכָל־מְלָכִים כְּבוֹדֵךְ וְקֹרָא לָךְ שֵׁם חָדָשׁ אֲשֶׁר פִּי יְהוָֹה
יִקֳּבֶנּוּ׃ (ג) וְהָיִית עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת בְּיַד־יְהוָֹה וּצְנוּף (וצניף קי׳)

(א) למען ציון לא אחשה, הם דברי ה׳ (יונתן והמפרשים גם Vitringa, Grotius) ופירוש אחשה לא השתיקה מן הדבור, אלא ההתרשלות מלפעול, כמו לא אחשה כי אם שלמתי (למטה ס״ה ו׳). אמנם רוזי׳ וגיזי׳ ולפניהם Forerius et Dathe פירשו שאֵלֶּה דברי הנביא, ופירשו אחשה השתיקה מן הדבור, וגיזי׳ פירש לא אחדל מהתפלל אל ה׳ בעד ירושלם, ורוזי׳ הסכים עם Forerius שפירש לא אחדל מְדַבֵּר בשבחה של ירושלם; והביא Dathe שתי ראיות להוכיח שהם דברי הנביא, ראשונה כי אחר זה מזכיר את ה׳ בלא כנוי (אשר פי ה׳ יקבנו, והיית עטרת תפארת ביד ה׳ וכו׳), וזו איננה ראיה, כי מנהגו כזה לאלפים, כגון נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם, ואחריו כי לקחה מיד ה׳, וכן מי עור כי אם עבדי וחרש כמלאכי אשלח, ואחריו ועור כעבד ה׳; והשנית כי למטה בפסוקים ו׳ ז׳ ברור הדבר כי השתיקה אמורה על הנביאים, שאמר כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו וגו׳, והראיה הזאת תעיד בהפך כי ה׳ הוא המדבר, כי אמר הפקדתי שומרים, ורחוק הוא שיהיה הנביא מפקיד נביאים אחרים, וגיזי׳ ראה את זאת, וע״כ פירש הפקדתי שומרים אנשים ולא נביאים, אלא אבלי ציון המתפללים על הגאולה, כמו שפירש ראב״ע, ועי׳ למטה פסוק ו׳. כנגה, כאור כוכב נוגה (Venus) כמו שפירשתי (בה״ע תקפ״ט עמוד

no del Signore, ed un diadema regale nella palma del tuo Dio. (4) Non ti si dirà più abbandonata, e la tua terra non verrà più detta solitaria; ma tu verrai chiamata *Il mio amore è in essa*, e la tua terra *Maritata:* imperciocchè il Signore t'avrà cara, e la tua terra sarà popolata. (5) Come (lieto) un giovine acquista il possesso d'una vergine, (lieti) diverranno tuoi possessori i tuoi figliuoli; e come gioisce uno sposo della sua sposa, gioirà di te il tuo Dio. (6) Sulle tue mura, Gerusalemme, collocherò guardiani, incaricati di vegliare tutt'il giorno, e tutta la notte, continuamente, senza riposo (cioè la città sarà da Dio custodita) — Sì, voi celebranti il Signore, non datevi requie. (7) Nè lasciategli requie, sinch'egli (non) ristabilisca e (non) renda Gerusalemme gloriosa nella terra. (8) Il Signore giura per la sua destra e pel potente suo braccio (e dice): Io non permetterò più che il tuo grano sia mangiato dai tuoi nemici, nè che gente straniera beva il tuo mosto, intorno al quale t'affaticasti. (9) Ma coloro che l'avran raccolto lo mangeranno, rendendo

יהיו על חומותיך שומרים כל היום וכל הלילה, וזה חוזר למה שהוא אומר אח״כ אם אתן את דגנך עוד מאכל לאויביך וגו׳, ולא יתכן לומר כרד״ע וגיזי על זמן הגלות, כי בזמן הגלות אין לירושלם חומות, וציור החומות והשומרים עליהן לא יתכן בעיר שוממה, אלא בעיר נושבת; אמנם המזכירים את ה׳ ומקרא שאחריו הוא כעין מאמר מוסגר, והם דברי הנביא לאנשי הגלות, שאל יחשו מהזכיר את ה׳ ולעבדו ולהתפלל אליו על הגאולה; וממה שאמר כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו עלה על לב הנביא להפסיק מאמרו ולומר לאנשי הגלות עשו כן גם אתם ואל תחשו יומם ולילה מהזכיר את ה׳ ומהתפלל לפניו; ועוד נוכל אחר כקשר סוף הפסוק עם תחלתו, כי היה דרך השומרים להזכיר את ה׳ בלילה להעיר איש את רעהו ולשמור איש את רעהו שלא יישנו, והיו אומרים זה לזה דברי שבח לה׳, כטעם הנה ברכו את ה׳ כל עבדי ה׳ העומדים בבית ה׳ בלילות, וכן המנהג אצל הערביים. (ח) אם אתן את דגנך עוד וגו׳, מוסב לענין שהתחיל למעלה על חומותיך ירושלם הפקדתי שומרים. (ט) כי מאספיו, על דגנך, ומקבציו על תירושך, כלומר שנכרו הענבים ועשו מהם תירוש. והללו את ה׳, במעשר שני הנאכל לבעלים בירושלם, וקרא את ירושלם חצרות קדשי (רד״ק).

מְלוּכָה בְּכַף־אֱלֹהָיִךְ׃ (ד) לֹא־יֵאָמֵר לָךְ עוֹד עֲזוּבָה וּלְאַרְצֵךְ
לֹא־יֵאָמֵר עוֹד שְׁמָמָה כִּי לָךְ יִקָּרֵא חֶפְצִי־בָהּ וּלְאַרְצֵךְ בְּעוּלָה
כִּי־חָפֵץ יְהוָה בָּךְ וְאַרְצֵךְ תִּבָּעֵל׃ (ה) כִּי־יִבְעַל בָּחוּר בְּתוּלָה
יִבְעָלוּךְ בָּנָיִךְ וּמְשׂוֹשׂ חָתָן עַל־כַּלָּה יָשִׂישׂ עָלַיִךְ אֱלֹהָיִךְ׃ (ו)
עַל־חוֹמֹתַיִךְ יְרוּשָׁלִַם הִפְקַדְתִּי שֹׁמְרִים כָּל־הַיּוֹם וְכָל־הַלַּיְלָה
תָּמִיד לֹא יֶחֱשׁוּ הַמַּזְכִּרִים אֶת־יְהוָה אַל־דֳּמִי לָכֶם׃ (ז) וְאַל־
תִּתְּנוּ דֳמִי לוֹ עַד־יְכוֹנֵן וְעַד־יָשִׂים אֶת־יְרוּשָׁלִַם תְּהִלָּה בָּאָרֶץ׃
(ח) נִשְׁבַּע יְהוָה בִּימִינוֹ וּבִזְרוֹעַ עֻזּוֹ אִם־אֶתֵּן אֶת־דְּגָנֵךְ עוֹד
מַאֲכָל לְאֹיְבַיִךְ וְאִם־יִשְׁתּוּ בְנֵי־נֵכָר תִּירוֹשֵׁךְ אֲשֶׁר יָגַעַתְּ בּוֹ׃
(ט) כִּי מְאַסְפָיו יֹאכְלֻהוּ וְהִלְלוּ אֶת־יְהוָה וּמְקַבְּצָיו יִשְׁתֻּהוּ

קדקד אלהיך, ואמר ביד ובכף, כי מתוך חבתך תהיי תמיד בידיו, כדרך שהאדם עושה בחפץ שחביב לו, שממשמש בו תדיר, וכטעם כל קדושיו בידך; וטעם מליצת העטרה, לומר ה׳ יתפאר בך, כמו אשת חיל עטרת בעלה. (ד) כי לך יקרא חפצי בה, הנה חפצי בה הוא שם אשת חזקיה (מ״ב כ״א א׳), וישעיה בחר בשם הזה להיותו שגור וידוע, כי היה שם המלכה שבימיו. בעולה, הפך שוממה, שאיננה יושבת בדד, כאשה שאין לה לא בעל ולא בנים. (ה) כי יבעל, כמו שיבעל, ואין שרש בעל מורה בלי מקרא על הביאה בפרט, אלא על הקנין והאחוזה, כי אין טעם בעולת בעל שנבעלה לו אלא שהיא תחת ידו, וכן בעלונו אדונים זולתך (למעלה כ״ו י״ג), והנה טעם המשל כמו שישמח הבחור כשתבא כלתו הבתולה תחת רשותו, כן בשמחה יבעלוך בניך ויבאו להאחז בך, וגם ה׳ ישיש עליך כמשוש חתן על כלה; וטעו בזה Lowth et Koppe ותמהו איך יאמר שהבנים יבעלו אמם, והגיהו בניך, ואמרו שהכוונה על האל שהוא יבנה אותה, והשיב גיזי כי לפ״ז היה ראוי שיאמר יבעלֵך, וכל אלה לא ראו כי אחר שהוא מדבר על ירושלם בצורת אשה, לא יתכן שיאמר לה בניך לי בנין. גם לא ראו כי לא נמצא שרש בעל בשום מקום על הביאה, ולא על הנשואין בפרט, אלא על כל מין קנין ואחיזה, כגון בעל השור, בעל הבור. (ו) על חומתיך וגו׳, הנכון כדעת רד״ק, שהכוונה לאחר הגאולה, שתהיה השגחת האל על ירושלם תמיד, כאלו

lodi al Signore; e quelli che l'avranno messo insieme il beranno negli atrj a me sacri. (10) Passate, passate per le città, sgombrate la pubblica via; rialzate, rialzate la strada; toglietene le pietre; alzate un vessillo ai popoli. (11) (Ecco, il Signore fa udire (quanto segue) agli abitatori dell'estremità della terra: Dite alla figlia di Sion: Ecco il tuo Dio salutare arriva: egli ha seco il suo guiderdone, e la sua mercede gli va innanzi. (12) E quelli verranno chiamati gente santa, redenta dal Signore; e tu porterai il nome di Frequentata, città tutt'altro che abbandonata.

כדי שיתקבצו מתוכם, וכמו שמפרש הנה ה׳ השמיע אל קצה הארץ. (יא) השמיע אל קצה הארץ, הוא מכריז לגוים הרחוקים שיאמרו לישראל הנה ישעך בא. הנה ישעך, אלהי ישעך. (יב) דרושה, כ״ל מבני אדם, לא מן האל בפרט. לא נעזבה, מלעיל, והוא פעל עבר, וכמהו לא רֻחמה (הושע א׳ ו׳), והכוונה לעתיד כי לא אוסיף עוד ארחם, אף כאן עיר שלא תֵעָזֵב, ולא תהיה עוד שוממה ובודדת.

LXIII.

(1) Chi è questi che viene da Edom (cioè da luoghi rossi), che, rosse le vesti, viene da Bossrà (cioè da lughi di vendemmia); questi che maestoso è nel vestito, ed altero si mostra della grande sua forza? — Son io il benigno promettitore, e bastante a salvare

אמונים (זכריה ו׳ ג׳ ז׳), ודעת Bochart שהוא לו חימון וחומֶץ, ונקרא כן כל מה שגורם באדם הרגשה חזקה וחדה (acidum, acre, acutum), והאדום הוא החזק בגוונים, והמין היותר חזק באדומים נקרא חמוץ, וכן ביוני oxyporphyron, ומלת oxy ענינה חד, ונגזרת מן oxos חֹמֶץ. צועה, עיין למעלה כ״א י״ד; וכאן הכוונה הולך בקומה זקופה עד שראשו נכפף לאחוריו (שרידיר רוזו וג״יז). אני מדבר בצדקה וגו׳, זו תשובת האל, והטעם, מה שאני מהלך נועה בגאוה איננו דרך התפארות של שקר, אבל אני מדבר באמת ובצדקה ולא אתגאה בשקר״ ואולם אני באמת רב ומספיק להושיע מי שארצה; ורוזו וג״יז פירשו

בְּחַצְרוֹת קָדְשִׁי׃ (י) עִבְרוּ עִבְרוּ בַּשְּׁעָרִים פַּנּוּ דֶּרֶךְ הָעָם סֹלּוּ
סֹלּוּ הַמְסִלָּה סַקְּלוּ מֵאֶבֶן הָרִימוּ נֵס עַל־הָעַמִּים׃ (יא) הִנֵּה
יְהוָה הִשְׁמִיעַ אֶל־קְצֵה הָאָרֶץ אִמְרוּ לְבַת־צִיּוֹן הִנֵּה יִשְׁעֵךְ בָּא
הִנֵּה שְׂכָרוֹ אִתּוֹ וּפְעֻלָּתוֹ לְפָנָיו׃ (יב) וְקָרְאוּ לָהֶם עַם־הַקֹּדֶשׁ
גְּאוּלֵי יְהוָה וְלָךְ יִקָּרֵא דְרוּשָׁה עִיר לֹא נֶעֱזָבָה׃

(י) **עברו עברו בשערים** וגו', רש"י ורבי' פירשו המאמר מוסב לאומות העולם שיעזרו את ישראל בשובם לארצם, והנכון כדעת רד"ק שאין המאמר לאנשים מיוחדים, אלא למי שיהיה, וכבר ראינו כזה במקומות אחרים. **עברו בשערים**, הנכון כדעת ראב"ע עברו בכל הערים והכריזו ואמרו פנו דרך העם. **הרימו נס על העמים**, ישראל בגלות מפוזרים בין העמים, וצריך להרים נס שיהיה נראה לכל העמים

סג

(א) מִי־זֶה ׀ בָּא מֵאֱדוֹם חֲמוּץ בְּגָדִים מִבָּצְרָה זֶה הָדוּר
בִּלְבוּשׁוֹ צֹעֶה בְּרֹב כֹּחוֹ אֲנִי מְדַבֵּר בִּצְדָקָה רַב לְהוֹשִׁיעַ׃ (ב)

(א) **מי זה בא מאדום**, אחר שאמר אמרו לבת ציון הנה ישעך בא, עם כל מה שאמר קודם לכן, הוא מצייר את ירושלם כאלו רואה את ה' מתקרב אליה ובגדיו אדומים מדם, והיא שואלת מי זה וגו'. **מאדום. מבצרה**, נ"ל כי השמות האלה לאו דוקא, אלא בחר בהם מפני שהם לשון הנופל על הלשון, ל' אדמימות ול' בציר ענבים, וכאלו אומרת לו מבגדיך נראה שאתה בא מאדום וממקום הבציר, והוא משיב כן דברת, פורה דרכתי לבדי וגו'; ואין נראה שתהיה הכוונה על אדום בפרט, כי סוף הענין ומעמים אין איש אתי ואדרכם וגו', כי יום נקם וגו' ואביט ואין עוזר וגו' ותושע לי זרועי וגו', מסכים עם האמור למעלה וירא כי אין איש, ותושע לו זרועו, וילבש בגדי נקם, ובא לציון גואל, וגם לא היה הענין על אדום בפרט. **חמוץ**, אדום, וכן בהפוך אותיות למען תמחץ רגלך בדם (תהלים ס"ח כ"ד), ובחלוף אח"ע

altrui — (2) Com'è ch'egli è rosso il tuo vestito, e somigliano i tuoi abiti a quelli di chi pigia nel tino? — (3) Ho pigiato una Purà (nome di misura) io solo, senza che persona tra i popoli a me si unisse; quindi sdegnato li calcai, e li pestai nella mia ira; e ne schizzò il sangue sui miei abiti, e mi lordai tutte le vesti. (4) Sì, il giorno della da me meditata vendetta (è giunto), e giunto è l'anno (della redenzione) di coloro ch'io aveva a liberare. (5) E avendo guardato, nè trovando chi m'assistesse, e visto con sorpresa non esservi chi mi porgesse appoggio; mi difesi col mio braccio, e mi sostenni colla mia ira. (6) Pestai i popoli nel mio sdegno, e gl'inebbriai della mia ira; e feci calare a terra il loro vigore —

ע״ש שנת היובל שרמז עליה למעלה באמרו לקרוא לשבויים דרור. (ו) **ואשכרם בחמתי**, השקיתים חמתי עד ששכרו ממנה (רד״ק ורמז), ומפני שעד עתה דבר בדריכת ענבים, הזכיר מליצת השכרות; ונראה כי עלה בלב הנביא לומר כי האל נשתכר מרוב הענבים שדרך, ומרוב התירוש שהוציא מהם, ואח״כ נמלך, ולא רצה ליחס שכרות לאל, ויחס אותה לגוים, ואמר ששכרו מכוס חמתו אשר שתו; ודוגמת זה הוא פירוש אח״זל על פסוק לישועתך קויתי ה׳. וגיזו ולפניו J. D. Michaelis, Lowth, Cappellus הגיהו ואשברם בבי״ת, אמנם אחר שהזכיר ואבוס שהוא ברגלים, לא יתכן שיזכיר השבירה שהיא בידים. ויש מי שרצה להביא סיוע להגהה זו מיונתן שתרגם ואידושינון, והוא לא הבין כי המתרגם שנה הלשון והסיר המשל, ותרגם ואבוס ואקטל, ועל כל פנים ואידושינון איננו תרגום של לשון שבירה. **ואוריד לארץ נצחם**, חזקם ותקפם (רש״י רד״ק ורמז); ורא״בע וגיזו פירשו דמם, כמו למעלה פסוק ג׳, ולא יתכן לומר אוריד לארץ דמם, וה״לל אשפוך, ונהפך לו ירידה מכני להורות על המפלה והשפלת הכח, כמו וירדו ראמים עמם (ל״ד ז׳), וירד גאון עזה (יחזקאל ל׳ ו׳).

מַדּוּעַ אָדֹם לִלְבוּשֶׁךָ וּבְגָדֶיךָ כְּדֹרֵךְ בְּגַת׃ (ג) פּוּרָה ׀ דָּרַכְתִּי
לְבַדִּי וּמֵעַמִּים אֵין־אִישׁ אִתִּי וְאֶדְרְכֵם בְּאַפִּי וְאֶרְמְסֵם בַּחֲמָתִי
וְיֵז נִצְחָם עַל־בְּגָדַי וְכָל־מַלְבּוּשַׁי אֶגְאָלְתִּי׃ (ד) כִּי יוֹם נָקָם
בְּלִבִּי וּשְׁנַת גְּאוּלַי בָּאָה׃ (ה) וְאַבִּיט וְאֵין עֹזֵר וְאֶשְׁתּוֹמֵם וְאֵין
סוֹמֵךְ וַתּוֹשַׁע לִי זְרֹעִי וַחֲמָתִי הִיא סְמָכָתְנִי׃ (ו) וְאָבוּס עַמִּים
בְּאַפִּי וַאֲשַׁכְּרֵם בַּחֲמָתִי וְאוֹרִיד לָאָרֶץ נִצְחָם

מדבר ומבטיח על הישועה, אך רחוק הוא שאחר שכבר הוציא הדבר לפעל יחזור ויאמר אני המבטיח, ולא יאמר אני העושה. (ב) **מדוע** וגו', ירושלם שואלת. **אדום ללבושך**, אדום ענינו כאן מראה אדום, כלומר אדמימות יש ללבושך (רוז' וג'יז), ואין צורך לומר כראב"ע ורד"ק שהל"מד יתרה. **ובגדיך כדרך בגת**, כבגדי דורך ענבים בגת. (ג) **פורה דרכתי לבדי**, פורה הוא שם מדה גדולה שמודדין בה התירוש (חגי ב' ט"ז), דרכתי הענבים והוצאתי מהם תירוש כמדת פורה אחת, ועדיין לא בא איש מן העמים לעזור לי במלאכתי, אז עמדתי עליהם ואדרכם באפי וגו', והכל משל על מה שאמר למעלה וירע בעיניו כי אין משפט וירא כי אין איש וגו'. **ואדרכם, וארמסם**, הוו"ין ראויות להנקד קמץ, כי הענין לשעבר, וכן ויז ראויה הו"יו להפתח, וכן למטה ואביט, ואשתומם, ואבוס, ואשכרם, ואוריד, כל אלו הוו"ין ראויות להקמץ, כי הענין לשעבר, כמו שאמר אגאלתי, ותושע, סמכתני, ובעלי הנקוד עשו הכל זמן עתיד, וכן עשה יונתן, לבלתי יֵרָאֶה כאלו הגאולה כבר היתה. **נצחם**, דמם, שהוא חוזק ותקפם, כמו וגם נצח ישראל (ש"א ט"ו כ"ט) חֹזֶק ישראל. **אגאלתי**, מענין נגואלו בדם (איכה ד' י"ד), והאל"ף הראשונה במקום ה"א ההפעיל, ע"ד לו ארמית. (ד) **כי יום נקם בלבי**, כ"ל יום נקם אשר בלבי בא. **ושנת גאולי**, השנה שגזרתי לגאולת אותם שהיה לי לגאול, והזכיר שנה מפני שאמר למעלה שנת רצון לה',

LXIII. 7 — LXIV. 11.

Lagnanza degl' Israeliti, i quali, celebrando gli antichi miracoli, attribuiscono alla loro cessazione i proprj traviamenti.

(7) I benefizj del Signore io voglio celebrare, e le lodi del Signore per tutto ciò ch' il Signore ha per noi operato, e per la grande (sua) bontà verso la casa d' Israel, cui trattò colla sua clemenza, e colla somma sua misericordia. (8) Egli disse: " Sì, essi sono il mio popolo, figliuoli incapaci di tralignare; „ e quindi si fece il loro salvatore. (9) Egli fu sensibile ad ogni loro angustia, ed un angelo, (anzi) la stessa sua presenza, li salvò; col suo amore e colla sua pietà egli stesso li liberò, e gli elevò ed innalzò durante tutti gli antichi tempi. (10) Essi però infastidirono e contristarono il santo suo spirito; ond' egli si convertì in loro nemico,

(מ"ב כ' ד'), אף כאן בכל צרתם עדיין לא צר להם, וכבר מלאך פניו
הושיעם; אמנם גם הפירוש הזה רחוק, כי תשאר מלת צר בלא למ"ד,
וה"ל לא צר להם, מלבד כי באמרו בכל צרתם כבר יש במשמע שצר
להם; והנה אין לנוס מלפרש לו בו"ו, אחר שמצאנו לא הגדלת השמחה
(למעלה ט' ב'), הוא עשנו ולא אנחנו (תהלים ק' ג'), ואחרים שאין ספק
בהם שהענין לו בו"ו, אף כאן לו צר, על דרך עמו אנכי בצרה, וכן
פירש הרא"בע ולפניו חכמי התלמוד (תענית י"ו וסוטה ל"א). **ומלאך**
פניו, מלאך השלוח מלפניו, ואח"כ הוסיף ואמר שלא היה ע"י מלאך,
אלא הוא בכבודו באהבתו גאלם; או מלת הוא היא דרך התנגדות עם
והמה שאחריו, הוא גאלם, והם מרו. **וינטלם וינשאם**, לו הגביהם
ורוממות. (י) **מרו**, תחלת הוראת שרש מרה מענין מרירות, לפיכך

סג ז׳ עד סוף סד

תלונת ישראל בגלות, והם מזכירים חסדי ה׳ והאותות והמופתים אשר עשה עמהם בימי קדם, ואומרים כי מה שהסתיר ה׳ פניו מהם בימי הגלות הוא סבה הגורמת להם להתרחק יותר ויותר מעבודתו יתברך.

(ז) חַסְדֵי יְהוָה ׀ אַזְכִּיר תְּהִלּוֹת יְהוָה כְּעַל כֹּל אֲשֶׁר־
גְּמָלָנוּ יְהוָה וְרַב־טוּב לְבֵית יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר־גְּמָלָם כְּרַחֲמָיו וּכְרֹב
חֲסָדָיו׃ (ח) וַיֹּאמֶר אַךְ־עַמִּי הֵמָּה בָּנִים לֹא יְשַׁקֵּרוּ וַיְהִי לָהֶם
לְמוֹשִׁיעַ׃ (ט) בְּכָל־צָרָתָם ׀ לֹא (לו ק׳) צָר וּמַלְאַךְ פָּנָיו הוֹשִׁיעָם
בְּאַהֲבָתוֹ וּבְחֶמְלָתוֹ הוּא גְאָלָם וַיְנַטְּלֵם וַיְנַשְּׂאֵם כָּל־יְמֵי עוֹלָם׃
(י) וְהֵמָּה מָרוּ וְעִצְּבוּ אֶת־רוּחַ קָדְשׁוֹ וַיֵּהָפֵךְ לָהֶם לְאוֹיֵב הוּא

(ז) **חסדי ה׳ הזכיר**, הנכון כדברי דון יצחק וכמו שכתבתי בב״הע תקפ״ט עמוד 82, שאין הכוונה כאן להזכיר תהלות ה׳, אך ספור תהלותיו וחסדיו איננו אלא הקדמה לתפלה ולתלונה שהוא בא לומר אח״כ מפסוק ט״ו עד סוף סימן ס״ד, וכיוצא בזה מזמור פ״ט חסדי ה׳ עולם אשירה וכו׳ וכו׳ ואתה זנחת ותמאס וכו׳ וכו׳; והנה הנביא מצייר את ישראל בגלות מתלוננים על הסתרת פניו מהם, ואומרים כי העדר ההשגחה המפורסמת והגלויה עליהם והעדר האותות והמופתים, כל זה גורם להם להתחזק בחטאתם ובחסרון אמונתם באל, ולכוונה זאת הם מתחילים בספור חסדי ה׳ ונפלאותיו אשר עשה עמהם מקדם. (ח) **בנים לא ישקרו**, על דרך זרע שקר (למעלה נ״ז ד׳). (ט) **בכל צרתם לא צר**, אחד מאותם הכתובים לא וקריין לו, ורב המפרשים התחכמו לפרש גם הכתיב, והישר שבכלם הוא פירוש Coccejus ואחריו רוז׳ שפירשו כמו ויהי ישעיהו לא יצא חצר התיכונה ודבר ה׳ היה אליו

egli stesso combattè contro di loro. (11) In guisa che ricordar fece i tempi antichi, i tempi di colui che fuor dell'acqua trasse il popol suo, e dire: dov'è egli ora quegli che salir li fece dal mare, quegli che il pastor fu delle sue pecore? Dov'è egli ora quegli, cui Egli infuse il suo santo spirito? (12) (Quei tempi in cui) Egli camminar faceva alla destra di Mosè il proprio braccio glorioso; quando egli spaccò (divise) le acque dal loro cospetto, facendosi un nome eterno. (13) Quand'Egli camminar li fece negli abissi, come un cavallo in una landa, senza che trovassero intoppi. (14) Come un giumento cammina per una valle, lo spirito del Signore lo condusse al riposo. Sì, in tal guisa guidasti il tuo popolo, facendoti glorioso nome. (15) Mira dal cielo e vedi, dalla santa e gloriosa tua residenza: dov'è egli il tuo fervore, e dove le tue gesta? Sì, riguardo a me la tua sensibilità e la tua pietà fanno a sè stesse violenza. (16) Sì, tu sei nostro Padre: Abramo non ne sa di noi, ed Israel mostra di non conoscerci: tu, Signore, sei nostro Padre, tu da tempi vetusti porti il nome di nostro Goèl. (17) Perchè ci lasci, o Signore, traviar fuori delle tue

כי משה שם בקרב ישראל את רוח ה', ולפ"ז בקרבם הי"לל. (יב) **מוליך לימין משה**, והזכיר עם זה אותו זמן שהיה ה' מוליך וגו', ושבקע לישראל את מי ים סוף. (יד) **כבהמה בבקעה תרד**, כטעם כסוס במדבר, אלא שלמעלה הכוונה על עברת ים סוף, וכאן על ההליכה במדבר, כמו שאמר תניחנו, שהוא לשון מנוחה, כלומר הביאם אל המנוחה בשלום ובלא נזק בדרך, ואמר תרד כי ל' ירידה נופל על ההליכה בבקעה ובמקום נמוך, ואמר תניחנו לשון יחיד על עמך שהזכיר אח"כ, והיה אפשר ג"כ לנקד תניחנו בציר"י, ל"ר המדברים בעדם, כמו שאמר למטה כי אתה אבינו. (טו) **המון מעיך** וגו', הוא כמתקן תחלת דבריו, ואומר ידעתי כי לא זנחתנו, ולא בטלו רחמיך עלינו, ואין ספק כי עתה שאינך מרחם עלינו, כביכול על כרחך אתה עושה, ואתה מתאפק ומתחזק לבלתי רחם עלי, כי כן גזרת, לא שאתה חפץ ברעתי; כי ל' התאפקות הוא כבישת מה שבלב. (טז) **כי אברהם לא ידענו** וגו', ד"מ לומר אין לנו אב מבלעדיך. **גאלנו מעולם שמך**, כ"ל (נגד הנגינה) כבר מימי קדם אתה נקרא גואל שלנו (ע' למעלה מ"ב א'), וכן מצאתי אח"כ בדפוס ברי"שא גואלנו בטפחא, מעולם במרכא. (יז) **למה תתענו ה' מדרכיך**, זה שאתה

נִלְחַם־בָּם׃ (יא) וַיִּזְכֹּר יְמֵי־עוֹלָם מֹשֶׁה עַמּוֹ אַיֵּה ׀ הַמַּעֲלֵם מִיָּם
אֵת רֹעֵה צֹאנוֹ אַיֵּה הַשָּׂם בְּקִרְבּוֹ אֶת־רוּחַ קָדְשׁוֹ׃ (יב) מוֹלִיךְ
לִימִין מֹשֶׁה זְרוֹעַ תִּפְאַרְתּוֹ בּוֹקֵעַ מַיִם מִפְּנֵיהֶם לַעֲשׂוֹת לוֹ שֵׁם
עוֹלָם׃ (יג) מוֹלִיכָם בַּתְּהֹמוֹת כַּסּוּס בַּמִּדְבָּר לֹא יִכָּשֵׁלוּ׃ (יד)
כַּבְּהֵמָה בַּבִּקְעָה תֵרֵד רוּחַ יְהוָה תְּנִיחֶנּוּ כֵּן נִהַגְתָּ עַמְּךָ לַעֲשׂוֹת
לְךָ שֵׁם תִּפְאָרֶת׃ (טו) הַבֵּט מִשָּׁמַיִם וּרְאֵה מִזְּבוּל קָדְשְׁךָ
וְתִפְאַרְתֶּךָ אַיֵּה קִנְאָתְךָ וּגְבוּרֹתֶיךָ הֲמוֹן מֵעֶיךָ וְרַחֲמֶיךָ אֵלַי
הִתְאַפָּקוּ׃ (טז) כִּי־אַתָּה אָבִינוּ כִּי אַבְרָהָם לֹא יְדָעָנוּ וְיִשְׂרָאֵל לֹא
יַכִּירָנוּ אַתָּה יְהוָה אָבִינוּ גֹּאֲלֵנוּ מֵעוֹלָם שְׁמֶךָ׃ (יז) לָמָּה

מרו מחובר בטעם למלת ועצבו, מרו את רוח קדשו, ועצבו את רוח קדשו. **הוא נלחם בם**, הוא עצמו, תחת הוא באלם שאמר קודם לכן.
(יא) ויזכר ימי עולם, רוב המפרשים פירשו ויזכר על ישראל, וכן נראה לפי המשך הענין, ודון יצחק ורוזן וגיז' אומרים כי מלת עמו שאחר משה היא כנוי המאמר, וזה רחוק מאד, ואני אומר כי ראוי לנקד וַיִּזָּכֵר מבנין הפעיל, והטעם עתה שנהפך להם לאויב הוא גורם להם שיזכרו ימי עולם הם ימי הטובה; אבל שיאמר ויזכר על ישראל רחוק מאד, כי הי"לל ויזכרו להבדיל בין האל וביניהם, וכן הוא אומר והמה מרו ועצבו, ויהפך להם, נלחם בם, המעלם, ושאר פעלים בל"ר כשהכוונה על ישראל; ולו הזכיר מלאכותו במי שגורם במעשיו זכירת הדבר, יען הַזְכִּרְכֶם עונכם בהגלות פשעיכם להראות חטאותיכם (יחזקאל כ"א כ"ט), וכן מנחת זכרון מזכרת עון. ובכי א"ב מתרגם כך: Eppure dovuto avrebbe ricordarsi dei tempi antichi, Egli ch'il suo popolo salvò dall' acqua. Dov'è Egli ora Quegli che salir li fece dal mare, col mezzo del pastore delle sue pecore? Dov'é egli ora Quegli ch'in lui (in Mosé) infuse il santo Suo spirito? (12) Quegli che camminar . . . quegli che spaccò . . . (13) Quegli che . . . **משה עמו**, יש מפרשים משה ועמו, וי"א משה לעמו, והנכון כדברי ראב"ע שהוא פעל, המושה את עמו מן המים, והכוונה על משה, והוא לשון הנופל על הלשון, ופירש מיד איה המעלם מים. **את רועה צאנו**, גם זה כנוי למשה, ומלת את חוזרת לויזכר. **איה השם בקרבו** וגו', גם זה על משה, שהאל שם רוח קדשו בקרבו; ורש"י ורוזן וגיז' פירשו

vie? Perchè permetti che il nostro cuore s'indurisca lungi dal tuo culto? Cangia divisamento in favore di quelli che portano il nome di tuoi servi, tribù di tuo patrimonio. (18) Poco mancò che altri non distruggessero del tutto il tuo santo popolo: i nostri nemici conculcarono il tuo santuario. (19) Noi sembriamo esser quelli, di cui tu non ti fossi giammai mostrato il Sovrano, i quali non avesser mai portato il nome di tuoi; quasi tu non avessi mai squarciato il cielo, nè mai ne fossi disceso, facendo sì che i monti al tuo cospetto tremassero.

הרים נזלו וחרדו; ראוי לנקד לוא בחלם, וכן תרגם סומכוס וכן יונתן וכן רבינו סעדיה, וכן יסד רבנו שמעון הגדול בסליחה ליום ד׳ בין ר״ה ליה״כ:

היינו כמעולם לא משלת ברקומים
ולא נקרא שמך על חתומי דמים
ולא קרעת שמים וירדת ממרומים.

וכבר מצאנו לוא בו״ו ואל״ף, כמו למטה (ס״ה א׳) כדרשתי ללוא שאלו, גם הראב״ע הזכיר הפירוש הזה בשם יש אומרים; והמפרשים פירשו לו קרעת לי תפלה, והמשך הענין ראיה לפירושי. נזלו, כפעל משרש זלל, ענין חרדה ורעדה (יונתן ור״שי וכן בתרגום סורי), וכן בערבי זלזל ענין רעדה (גיזו) וכן מצאתי במדרש שוחר טוב מזמור כ״ח (במדרש כ״י שלי מסכת ב״ס לאלף השני, ובספרי הדפוס המזמור ההוא חסר מאד) התחילו כל ההרים מתרעשים ומתמוטטים, שני הרים נזלו מפני ה׳.

LXIV.

(1) Eppure con quella facilità che aride foglie fanno avvampare il fuoco, e che il fuoco fa bollir l'acqua; per far conoscere il tuo nome ai tuoi nemici,

מהר ובלא יגיעה כקדוח אש וגו׳; והנה כקדוח אש בדרגא מוכח, לאות שהמלות דבקות זו לזו, ואם היה אש סמוך להמסים היה לגרמיה אחר כקדוח, כמו פוקד | עון אבות, וטעה גיזו שפירש אש סמוך, והביא ראיה מן הטעמים; מלבד שאם היה הטעם כמו שתבער אש של קש יבש, היה

תַתְעֵנוּ יְהוָה מִדְּרָכֶיךָ תַּקְשִׁיחַ לִבֵּנוּ מִיִּרְאָתֶךָ שׁוּב לְמַעַן
עֲבָדֶיךָ שִׁבְטֵי נַחֲלָתֶךָ׃ (יח) לַמִּצְעָר יָרְשׁוּ עַם־קָדְשֶׁךָ צָרֵינוּ
בּוֹסְסוּ מִקְדָּשֶׁךָ׃ (יט) הָיִינוּ מֵעוֹלָם לֹא־מָשַׁלְתָּ בָּם לֹא־נִקְרָא
שִׁמְךָ עֲלֵיהֶם לוּא־קָרַעְתָּ שָׁמַיִם יָרַדְתָּ מִפָּנֶיךָ הָרִים נָזֹלּוּ׃

עוזב אותנו ביד אויבינו הוא סבה למה שאנחנו משתקעים ומתחזקים בחטא, מפני שאין אנו רואים סימני השגחתך וגדולתך, והנה כאלו אתה מתעה אותנו. **תקשיח**, כמו תַקְשֶׁה, וכן בערבי, וכן הקשיח בניה ללא לה (איוב ל״ט י״ו). **למען עבדיך** וגו׳, למען זה שאנו נקראים מעולם עבדיך ושבטי נחלתך. (יח) **למצער ירשו עם קדשך**, רש״י רד״ק Vitringa וגיזי פירשו לזמן מועט ירשו ישראל את הארץ, ורוזי ולפניו Kocher פירשו דבר מועט ונקל היה בעיני האויבים מה שירשו את עם קדשך, כי גם בוססו מקדשך; ול״נ כמעט ירשו צרינו את עם קדשך, ופירוש ירשו לא לשון ירושה, אלא השמדה כלית. **בוססו**, ל׳ ואבוס עמים, והפֹעֵל לחזק. (יט) **היינו מעולם** וגו׳, אנחנו בגלות נדמינו כאלו היינו עם שמעולם לא משלת בם ולא נקרא שמך עליהם (Symmachus, רבנו סעדיה, רש״י ראב״ע, רוזי וגיזי). **לוא קרעת** וגו׳, וכאלו מעולם לא קרעת שמים וירדת לתת לנו תורה באופן שמפניך

סד

(א) כִּקְדֹחַ אֵשׁ הֲמָסִים מַיִם תִּבְעֶה־אֵשׁ לְהוֹדִיעַ שִׁמְךָ

(א) **בקדח אש המסים**, המס בלי ערבי קש יבש וענפים יבשים (ר׳ יונה הביאו רד״ק בשרשים, ורוזי וגיזי), ושרש קדח כמנא יונא, על ההבערה, הן כלכם קודחי אש (למעלה נ׳ י״א), כי אש קדחתם באפי (ירמיה י״ז ד׳), והנה הטעם כמו שקש יבש מבעיר את האש מהר, וכמו שהאש תרתיח מהר את המים. **תבעה**, ל׳ אבעבועות, וענינו רתיחה, ונראה שהיה ראוי תַבְעֶה בפתח; והכוונה, והלא אין הדבר כן חלילה, שלא קרעת שמים וירדת ומפניך הרים נזלו, אבל בהפך, להודיע שמך לצריך, הם המצרים, עשית לנו נפלאות עד ששמעו עמים ירגזון, ועשית זה

facesti sì che le nazioni al tuo cospetto tremassero. (2) Allora quando tu facevi prodigi che noi non attendevamo, tu discendesti, facendo in guisa che i monti al tuo cospetto tremassero. (3) Mai però non hanno (le altre nazioni) udito, non hanno mai sentito dire, nè alcun occhio ha veduto alcun Dio fuor di te, che tali cose operasse in favore di chi sperava in lui. (4) Ma tu incontri (in noi) tali, che ricordansi, che tu nei tuoi andamenti godi nell'operare benignamente. Ecco, tu mostrandoti sdegnato, noi pecchiamo: volessi tu seguire quei medesimi (andamenti), come in antico, e noi al-

ועושה צדק, כלומר אנשים שזוכרים כי אתה בדרכי הנהגתך שש בעשיית
הצדק, כלומר שאתה עושה בשמחה צדקה וחסד, ואיך כאלהי העמים
שאינם פוגעים מי שיוכל לומר להם עשה עמי אות לטובה כאשר עשית
לפלוני ופלוני. **הן אתה קצפת ונחטא**, הנה כשקצפת והסתרת פניך
ממנו, אנחנו הוספנו לחטוא יותר. **בהם עולם ונושע**, מי יתן
ותתנהג גם עתה בהם, בדרכיך הנזכרים למעלה. **עולם**, כימי עולם,
וכבימי קדם. **ונושע**, ומיד אנחנו נושעים, כי תאיר פניך אלינו ונושעה,
כשלא נהיה עוד בהסתר פנים, ותוסיף לגלות עלינו השגחתך ונפלאותיך.
פגעת את יזכרוך, ע״ד ואשמע את מדבר אלי (יחזקאל ב׳ ב׳);
ומליצת שש ועושה צדק יזכרוך ע״ד כי לא הרבה יזכור את ימי חייו
(קהלת ה׳ כ׳) שפירושו לדעת ראב״ע ולדעת רד״ק (מכלול דף קכ״א)
יזכור את ימי חייו שאינם הרבה, כלומר יזכור כי לא הרבה הם ימי חייו,
אלא שלדעתם מלת את (את ימי חייו) יתרה, ולדעתי יפה היא נקשרת
עם פעל יזכר. ועתה בשנת תרכ״ד אין דעתי נוחה בפירוש ראב״ע
ורד״ק בקהלת ה׳ כ׳, ועיין בתרגום החומש שלי; אך בהבנת דברי
ישעיה אלה עודני מקיים דעתי הכתובה כאן ובבכורי העתים תקפ״ט.
בהם עולם, שיעורו כעולם, וכן למעלה (ס״ג י״ט) היינו מעולם, שיעורו
כמעולם; כן נ״ל פירוש הכתוב הקשה הזה, אשר כל אלו המפרשים נהלמו
ולא הלמוהו, וכן זאב בסוף המבוא לס׳ יחזקאל הביאו בכלל המקראות
אשר לפי דעתו אין להם הבנה וכוונה ולא קשר ענין כלל, ואבדו
עשתנות המפרשים והמבארים לחתור אל המכוון במאמר, והוא בכל
הדחקים אשר נדחקו ונלאתו ליישבו נשאר זר כאשר היה, כסהו ענן
וערפל וחשכה גדולה נופלת עליו וימש חשך; והביא בכלל הזה עוד
ארבעה מקראות מישעיה, והם כי לא מועף לאשר מוצק לה (ח׳ כ״ג),
וברד ברדת היער (ל״ב י״ט), אדני עליהם יחיו (ל״ח ט״ז), מעוצר וממשפט

לְצָרֶיךָ מִפָּנֶיךָ גּוֹיִם יִרְגָּזוּ׃ (ב) בַּעֲשׂוֹתְךָ נוֹרָאוֹת לֹא נְקַוֶּה
יָרַדְתָּ מִפָּנֶיךָ הָרִים נָזֹלּוּ׃ (ג) וּמֵעוֹלָם לֹא־שָׁמְעוּ לֹא הֶאֱזִינוּ
עַיִן לֹא־רָאָתָה אֱלֹהִים זוּלָתְךָ יַעֲשֶׂה לִמְחַכֵּה־לוֹ׃ (ד) פָּגַעְתָּ
אֶת־שָׂשׂ וְעֹשֵׂה צֶדֶק בִּדְרָכֶיךָ יִזְכְּרוּךָ הֵן־אַתָּה קָצַפְתָּ וַנֶּחֱטָא

במשמע שהוא אם שלא יתקיים, אלא יפסוק אחר רגעים. (ב) **בעשותך**, אז כשהיית עושה נפלאות מבלי שנקוה להן, כי לא היינו מורגלים בכך, אז ירדת על הר סיני ומפניך הרים נזלו, ועתה שאנו מיחלים ומצפים לנוראותיך, אחר שכבר הורגלנו בהן מפי השמועה, אין אתה עושה נפלאות; זה עקר התלונה. (ג) **ומעולם לא שמעו**, שאר העמים עובדי אלילים לא שמעו מעולם מפי אבותיהם ספורי נפלאות כאותם שספרו לנו אבותינו, כי אמנם עין לא ראתה אלהים אחר זולתך שיעשה נפלאות למחכה לו (ר' יוסף קרא הביאו רש"י, ראב"ע רד"ק וגיזו), רק אנחנו לבדנו ראינו ושמענו כאלה, ובאמרו יעשה למחכה לו, הכוונה על נפלאות לטובה, לא לרעה. כי אמנם גם עע"ז היו מספרים קצת נוראות שעשו אליליהם להנקם מבוזיהם, כי אם במקרה היה שום רע בא על בוזיהם היו אומרים כי האליל הוא אמר ויהי; וזה חלוק גדול בין הציור שציירו לנו נביאינו את אלהינו, ובין הציור שהיו העמים מציירים את אלהיהם, כי הנביאים מציירים את ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ, כי באלה הוא חפץ, והוא ג"כ איום ונורא להכות ולהעניש, אך לא מחפצו ומטבעו, כ"א כביכול בעל כרחו, ותמיד בכוונה להיטיב, כי לא יחפוץ במות המת כי אם בשובו מדרכיו וחיה; אמנם לא כן ציירו להם עובדי האלילים את אלהיהם, כי כדברי Papinianus,

Primus in orbe deos fecit timor.

[וכן תראה כי Deus בל' רומי, וכן Θεὸς בל' יוני נגזר מן δέους שענינו פחד.] וסבת הדבר הזה הוא, כי העולם אם יִבָּחֵן בכללו הוא טוב, כי כל חלקיו נקשרים זה בזה לטובת כלל היצורים, אבל אם יבחן כל חלק בפני עצמו הנה רבים מהם רעים ומזיקים, לפיכך הגוים אשר האמינו באלהות הרבה, וחשבו כל כחות הטבע בכל חלקיו כאלהים נפרדים, הוכרחו לציירם רובם נוטים אל הרע, אמנם כאשר נאמין כי הטבע כלו מעשה אל אחד הוא, אז נראה כי האל תמים דרכו וחפץ חסד הוא. (ד) **פגעת את שש ועשה צדק בדרכיך יזכרוך**, ואתה ה' לא כן, איך כאלהי העמים שאין עובדיהם מקוים מהם נפלאות וישועות, כי לא הורגלו בכך, אבל אתה פוגע ומוצא בנו אנחנו בני ישראל את יזכרוך בדרכיך שש

lora saremmo salvi. (5) Siam tutti divenuti qual cosa impura, e qual panno mestruato divenute sono tutte le nostre virtù; siam tutti appassiti a guisa delle foglie, ed i nostri peccati ci portan via, come fa il vento. (6) Non havvi chi celebri il tuo nome, chi si muova ad attenersi a te; imperocchè volgesti via il tuo volto da noi, e tu lasci che ci struggiamo in preda ai nostri peccati. (7) Ora, però, o Signore, nostro Padre tu sei; noi siam l'argilla, e tu ne sei l'artefice; e lavoro della tua mano siam tutti. (8) Non mostrarti, o Signore, irato perpetuamente, nè sempre mostrarti memore del peccato: ecco, considera deh! il tuo popolo noi siamo.

עמדנו ברעות האלה עד שנושענו; ואיננו רואה איך יעלה על לב איש לפרש עד שנושענו, כאלו עתה כבר נושענו, ולמטה הוא חוזר ומתפלל אל תקצוף ה' עד מאד; J. D. Michaëlis מפרש ונחטא בהם, בין האומות; ורוזי' ולפניו Schelling מפרש חטאנו כנגד דרכיך מימי עולם. ונושע, Schelling, Dathe ורוזי' (ולפניהם Coccejus) מפרשים דרך תמיהה; Lowth et Koppe החליפו בהם עולם ונושע במלות במעללינו נפשע; Michaelis et Döderlein קיימו הנוסח ונושע במלת ונפשע; ופירוש שהבדילנו מן התועים. (ה) ונהי כטמא כלנו, עתה שקצפת והסתרת פניך ממנו, הויינו כלנו כדבר טמא, כלומר אנחנו מרבים תמיד עונות. וכבגד עדים, כבגד מלוכלך בדם נדות, עִדָּתוֹן, בערבי נִדּוּת, וכל זמן שהאשה אסורה לבעלה (ורוזי ונ"יז Schultens). כל צדקותינו, דרך מליצה, אין לנו צדקות, ומה שיש לנו איננו אלא טומאה. וַנָּבֶל, לפי נקודו הוא הפעיל משרש בלל, ולפי ענינו ראוי לנקד וַנִּבֹּל, קל משרש נבל, כמו ועלהו לא יבול. ועוננו כרוח ישאנו, אחר שהזכיר מליצת עָלֶה כָּבֵל, המשיל העונות לרוח המפזרת הֶעָלֶה (ו) ואין קורא בשמך, אין מזכיר שמך דרך כבוד. ותמוגגנו, כמו ותמוגגנו, אתה מניח אותנו להשתקע בעונינו, ומליצת ותמוגגנו כאלו העונות באים בקרבנו כמים, וכרוב הלחות ימס ויתמוגג בשרנו; ויונתן תרגם לי מסירה, וכן בתרגום המיוחס לשבעים זקנים, ואמרו Grotius et Ludovicus Cappellus כי אולי היה כתוב וַתְּמַגְּנֵנוּ לשון אשר מגן צריך בידך. (ז) ועתה ה' אבינו אתה, ועתה שמע נא ה', הלא אבינו אתה, ואתה יוצרנו, וראוי לך שתחוס ותחמול עלינו. (ח) עד מאד, כ"ל כמו לעד שאחריו, וכן אל תעזבני עד מאד, ואל תצל מפי דבר אמת עד מאד.

בָּהֶם עוֹלָם וְנִוָּשֵׁעַ׃ (ה) וַנְּהִי כַטָּמֵא כֻּלָּנוּ וּכְבֶגֶד עִדִּים כָּל־
צִדְקֹתֵינוּ וַנָּבֶל כֶּעָלֶה כֻּלָּנוּ וַעֲוֹנֵנוּ כָּרוּחַ יִשָּׂאֻנוּ׃ (ו) וְאֵין־
קוֹרֵא בְשִׁמְךָ מִתְעוֹרֵר לְהַחֲזִיק בָּךְ כִּי־הִסְתַּרְתָּ פָנֶיךָ מִמֶּנּוּ
וַתְּמוּגֵנוּ בְּיַד־עֲוֹנֵנוּ׃ (ז) וְעַתָּה יְהוָה אָבִינוּ אָתָּה אֲנַחְנוּ הַחֹמֶר
וְאַתָּה יֹצְרֵנוּ וּמַעֲשֵׂה יָדְךָ כֻּלָּנוּ׃ אַל־תִּקְצֹף יְהוָה עַד־מְאֹד
וְאַל־לָעַד תִּזְכֹּר עָוֹן הֵן הַבֶּט־נָא עַמְּךָ כֻלָּנוּ׃ (ח) עָרֵי קָדְשְׁךָ

לקח (כ"ג ח'): וברוך הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה, אשר שם מחשך לפני לאור ומעקשים למישור בפירוש רוב המקראות האלה; ויונתן פירש: פגעת (בעית לפניך) מעשי האבות שהיו שמחים בעשיית הצדק, והיו זוכרים יראתך, וכל זמן שקצפת עלינו על שחטאנו, בהם בזכיותיהם לעולם אנחנו נושעים; ור"שי פירש הרגת את הצדיקים שהיו שמים לעשות הצדק ובדרכי רחמיך היו מזכירים אותך בתפלותם, וכשקצפת עלינו על מה שהיינו חוטאים, על ידיהם ובתפלתם נושענו מעולם; ורא"בע ורד"ק פירשו היית מקבל פיוס מן הצדיקים שהיו מזכירים בתפלתם י"ג מדותיך, וכשהיית קוצף עלינו, בהם לעולם היינו סומכים והיינו נושעים, אך עתה בגלות אפסו הצדיקים. ודון יצחק פירש שש שם דבר כמו ששון, ופירושו רחוק מאד. וגיז' פירש פגעת את שש ועושה צדק, אתה היית עוזר מי שעושה צדק בשמחה, והיית רב ריבו, והביא לדוגמא ולא אפגע אדם (מ"ז ג') שפירש ולא אסלח לאדם, ותרגם בדרכיך יזכרוך, ופגעת את הזוכרים אותך על פי דרכיך; וקרובין לזה דברי הכורם. Kocher פירש המצאת עצמך למי שהוא שש ועושה צדק; ורוזן ולפניו Dathe פירשו בחסרון לו (לדעת רוז' לוא שהפסוק לוא קרעת שמים ירדת מוסבת אחרית עמה, ולדעת Dathe צריך לקרוא יעשה למחכה: לו פגעת), מי יתן ופגעת איש שש בעשיית הצדק אשר בדרכיך יזכרוך; ובענין סוף המקרא לודוביקוס De Dieu מפרש הן אתה קצפת על שחטאנו בהם, בדרכיך, לעולם, כלומר חטאנו נגד דרכי ה', ואעפ"כ נושענו; היירונימוס פירש בהם עולם, באותם החטאים הארכנו זמן הרבה, ואף גם זאת בחסדך נִוָּשֵׁעַ; Kocher פירש ברעות האלה אשר היו לנו בחטאינו עמדנו זמן הרבה, ועתה רבה נא ונושע; Coccejus פירש הן אתה קצפת (וחטאנו) בהם, בעמך, לעולם, ונושע? Vitringa מפרש הן אתה קצפת (על כי חטאנו) בהם, בעמך, זמן מרובה, ואע"פ כן נושענו; ג'יז' פירש בשיטת Kocher, ופירש ונושע,

(9) Le tue sante città son divenute deserto, Sion un deserto è divenuta, Gerusalemme una solitudine. (10) Il nostro sacro e glorioso Tempio, ove celebravanti i nostri padri, fu preda del fuoco; ed ogni nostro più caro oggetto fu preda della distruzione. (11) Dopo tutto ciò puoi tu, o Signore, contenerti, restare inerte, ed affliggerci perpetuamente?

וג׳יו׳. (יא) תתאפק, כמו למעלה ס״ב א׳. עד מאד, כמו למעלה.

LXV.

Risposta di Dio, il quale li dice indegni de' suoi favori, e rinfaccia loro le loro colpe (nella cui descrizione Isaia allude a quelle dei suoi contemporanei, ricaduti sotto Manasse nell'Idolatria, ed ai mali che loro soprastavano), indi annunzia la futura felicità.

---

(1) Avrei da offrirmi propizio a coloro che non mi chiedono? avrei da presentarmi a quelli che non mi cercano? dovrei dire Eccomi, Eccomi ad una na-

הואה לא הייתי מאמין; והנה הנסים הין צריכים למען הוציא מן הלב האמונה באלהי שקר, וכיון שבטלה ע״ז מקרבנו אין עוד צורך לנפלאות, כי כל תמימי לב אוהבי הצדק והחסד בין אדם לחברו, ואוהבי הבורא המטיב להם בכל רגע, הם שמחים בתורת ה׳, המצוה אותם לגמול חסד וללכת בדרכי יושר, והיא נותנת לפניהם הדרך להתרצות ולהתקרב אל הבורא, ולהראות לו כביכול אהבתם אליו, ובהיות התורה חביבה אצלם מצד עצמה, הנה קבלת אבותיהם המעידים שראו מקדם הנסים והנפלאות הגדולות והנוראות, תספיק לקבוע בלבם אמונתה כל תמוט עולם ועד;

חָיוּ מִדְבָּר צִיּוֹן מִדְבָּר הָיָתָה יְרוּשָׁלַם שְׁמָמָה׃ (י) בֵּית קָדְשֵׁנוּ וְתִפְאַרְתֵּנוּ אֲשֶׁר הִלְלוּךָ אֲבֹתֵינוּ הָיָה לִשְׂרֵפַת אֵשׁ וְכָל־מַחֲמַדֵּינוּ הָיָה לְחָרְבָּה׃ (יא) הַעַל־אֵלֶּה תִתְאַפַּק יְהוָה תֶּחֱשֶׁה וּתְעַנֵּנוּ עַד־מְאֹד׃

(ט) ערי קדשך, כל ערי א״י, כי כלה אדמת הקדש תקרא (Grotius

סה

תשובת האל, האומר כי אינם ראויים שיעשה עמהם נסים ונפלאות, והוא מזכיר פשעיהם (וכאן ישעיה מצייר חטאת בני דורו שחזרו לעבוד אלילים בימי מנשה, ומייעד להם הרעות העתידות לבא עליהם); ואח״כ פותח בנחמה, ומצייר הגאולה העתידה.

(א) נִדְרַשְׁתִּי לְלוֹא שָׁאָלוּ נִמְצֵאתִי לְלֹא בִקְשֻׁנִי אָמַרְתִּי

(א) נדרשתי, ענינו כמו נשאלתי שאחריו, כמו האדרוש אדרש להם (יחזקאל י״ד ג׳ או ג׳), הלדרוש אותי אתם באים חי אני אם אדרש לכם (שם כ׳ ג׳), חי אני נאם ה׳ אלהים אם אדרש לכם (שם שם ל״א), עוד זאת אדרש לבית ישראל לעשות להם (שם ל״ו ל״ז). נדרשתי ללוא שאלו, אומר אני כי המקרא הזה כלו ותחלת מקרא שאחריו נאמר דרך תמיהה, וכמו שמצאנו תמיהות בלא ה״א היום החלותי לשאול לו באלהים חלילה לי (ש״א כ״ב ט״ו), ולקחתי את לחמי ואת מימי וגו׳ ונתתי לאנשים אשר לא ידעתי אי מזה המה (שם כ״ה י״א), והנה מכאן ואילך תשובת האל לתלונות ישראל: וכי היה לי להדרש ללא שאלני? וכי היה לי להמצא ללא בקשוני? כלומר וכי ראויים אתם שאעשה לכם נסים ונפלאות? ואע״פ שאתם מתלוננים על זה ומבקשים ממני שאעשה לכם נסים, הנה אין שאלתכם בלב שלם, ואף אם תראו נפלאות בעיניכם לא תשובו אלי, וכמו שאסרי אמנה אומרים עוד היום אף אם הייתי

zione che non celebra il mio nome? (2) Avrei da stender continuamente le mani a gente ritrosa, la quale segue la via non buona dietro i proprj capricci? (3) Gente che continuamente m'irrita in faccia; i quali sagrificano nei boschetti, e fanno profumi sopra i mattoni. (4) I quali fan dimora nei cimiterj, e passan le notti nelle solitudini, i quali mangiano carne porcina, ed hanno gli arnesi (lordi) di brodo di carni abbominevoli. (5) I quali dicono: fatti in là, non mi ti accostare, imperocchè io sono santo rispetto a te. Questi producono un fumo nel mio naso, un fuoco continuamente ardente. (6) La cosa mi sta innanzi scritta: io non resterò inerte senza renderne il guiderdone: io gliene verserò in seno il pagamento. (7) I vostri peccati cioè, ed i peccati insieme de' vostri padri, dice il Signore, i quali arsero

כמין יערים שהיו עובדים בהם ע״ז. ומקטרים על הלבנים, לא ידענו מה היה המנהג הזה. (ד) הישבים בקברים, כדי שיגלו להם המתים בחלום. ובנצורים ילינו, בחרבות (רא״בע ור״דק), שיתגלו להם השדים (רד״ק), והוא מלא וכנצורי ישראל להשיב. (מ״ט ו) האכלים בשר החזיר, גם זה חוק לע״ז, והרבה היה כותב אצל הרומיים. ומרק פגולים כליהם, כליהם מגואלים במרק בשר פגול, וקרא פגולים לזבחי האלילים. (ה) האמרים קרב אליך, זו מליצת התנגדות, הם טמאים, כי הם יושבים בקברים ואוכלים בשר חזיר וכליהם מרק פגולים, ובכל זאת הם חושבים עצמם כקדושים, ואומרים לזולתם קרב אליך אל תגש בי כי אני קדוש לך. קדשתיך, אני קדוש לך (לודוביקוס De Dieu, Coccejus), כמו שפירשתי גאלתיך (מ״ג א). ויונתן תרגם דכיא מינך (אני טהור ממך), ורש״י ור״דק פירשו אני קדוש ממך, והענין אחד. וגיזי פירש גם הוא שהכנוי עומד במקום לך, אבל הוא אומר כי הכנוי הזה העומד במקום לך הוא מיותר ולתפארת המליצה, ואח״כ הקשה כי לפ״ז יותר היה ראוי לפי מנהג לה״ק שיאמר קדשתי לי, וזה אמת, אמנם שקר שיהיה הכנוי מיותר, כי הכוונה אני קדוש בערכך. אלה עשן באפי, גורמים עשן באפי, ד״מ כמו עלה עשן באפו וגו׳. (ו) הנה כתובה לפני, העונות האלה עומדים כנגד זכרוני תמיד, כאלו כתובים. ושלמתי על חיקם, לתוך חיקם, משל, כמו שהיו נותנים המעות בחיק, כמו שחד מחיק רשע יקח (משלי י״ז כ״ג), וכן ומשלם עון אבות אל חיק בניהם (ירמיה ל״ב י״ח), והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם (תהלים ע״ט י״ב). (ז) עונתיכם ועונת אבותיכם יחדו, חוזר למעלה הנה כתובה

הִנֵּנִי הִנֵּנִי אֶל־גּוֹי לֹא־קֹרָא בִשְׁמִי׃ (ב) פֵּרַשְׂתִּי יָדַי כָּל־הַיּוֹם
אֶל־עַם סוֹרֵר הַהֹלְכִים הַדֶּרֶךְ לֹא־טוֹב אַחַר מַחְשְׁבֹתֵיהֶם׃ (ג)
הָעָם הַמַּכְעִסִים אֹתִי עַל־פָּנַי תָּמִיד זֹבְחִים בַּגַּנּוֹת וּמְקַטְּרִים
עַל־הַלְּבֵנִים׃ (ד) הַיֹּשְׁבִים בַּקְּבָרִים וּבַנְּצוּרִים יָלִינוּ הָאֹכְלִים
בְּשַׂר הַחֲזִיר וּפְרַק (ומרק ק׳) פִּגֻּלִים כְּלֵיהֶם׃ (ה) הָאֹמְרִים קְרַב
אֵלֶיךָ אַל־תִּגַּשׁ־בִּי כִּי קְדַשְׁתִּיךָ אֵלֶּה עָשָׁן בְּאַפִּי אֵשׁ יֹקֶדֶת כָּל־
הַיּוֹם׃ (ו) הִנֵּה כְתוּבָה לְפָנָי לֹא אֶחֱשֶׁה כִּי אִם־שִׁלַּמְתִּי וְשִׁלַּמְתִּי
עַל־חֵיקָם׃ (ז) עֲוֺנֹתֵיכֶם וַעֲוֺנֹת אֲבוֹתֵיכֶם יַחְדָּו אָמַר יְהוָה אֲשֶׁר

ורק האנשים אשר התורה מצד עצמה כבדה עליהם, להיותם אוהבים ההפקר, ואין להם שלם לא עם אל ולא עם אנשים, הם מהרהרים אחרי אמתתה, ומכחישים הנסים אשר לא ראו בעיניהם, כמו שהיו מכחישים אותם אם היו רואים אותם. — ולדברי המפרשים כלם שפירשו בלא תמיהה, לא יתכן, כי הנה מן המקרא הזה משמע שהוא רוצה להדרש גם אל החוטאים (נדרשתי ללא שאלו וגו׳), ולמטה הוא אומר לא אחשה כי אם שלמתי. **לא קרא בשמי**, יונתן ותרגום השבעים והיירונימוס פירשו כאלו נקוד לא קָרָא או לא קֹרֵא, ענין הזכרת שם ה׳, כמו שאמר ואין קורא בשמך. (ב) **פרשתי ידי**, כאדם הקורא לחברו. (ג) **העם המכעסים** וגו׳, **זבחים בגנות** וגו׳, זה לא יצדק על אנשי הגלות, כי אין ביננו ע״ז, וכבר באר ענינו למעלה (נ״ח) ואותי יום יום ידרשון, למה צמנו ולא ראית, הן לריב ומצה תצומו, וגם לדעת האומרים כי נאמרו הנבואות האלה על גלות בבל, לא יצדק זה, כי לא היתה ביניהם ע״ז בבבל; מלבד כי הסימן שאחר זה שהוא כלו דבק עם זה בענין ובלשון, אמר והביאו את כל אחיכם מכל הגוים, מה שלא יתכן על גאולת בבל, שלא נתפזרו ישראל בשאר ארצות; ע״כ נ״ל כי ישעיה כתב הנבואות האלה בסוף ימיו, בתחלת מלכות מנשה, ואז חזרו העם לעבוד ע״ז, וישעיה היה זקן ולא היה בו כח להוכיח את העם בקהל, והנה בכתבו הנבואה הזאת לאחרית הימים, וחם לבו בקרבו על מרידת העם וסורם מאחרי ה׳, הנה כשבא להזכיר פשעי ישראל בימים האחרונים, צייר אותם כפי מה שהיו בימיו, ולא כפי מה שיהיו באחרית הימים וכפי מה שציירם הוא עצמו למעלה, וע״י התחבולה הזאת הוכיח את בני דורו וייעד להם עונם מאת ה׳, ועיין למטה פסוק ז׳. **הזבחים בגנות**,

profumi sui monti, e sulle colline m'oltraggiarono. Sì, io renderò loro primieramente in seno la mercede loro dovuta. (8) Dice così il Signore: Nella guisa che trovandosi del succo in un grappolo, dicesi: Nol mandare a male, poichè c'è del buono: così farò in grazia dei miei servi, in maniera di non distrugger tutto. (9) E trarrò da Giacobbe una progenie, (trarrò) dalla Giudea (una prosapia) che possegga i miei monti: sì, posséderanla (la Giudea) i miei eletti, ed i miei servi vi avran sede. (10) Il Saron servirà da pascolo di pecore, e la valle d'Accòr da luogo ove coricarsi i buoi, al mio popolo che a me ricorre. (11) Ma voi che avete abbandonato il Signore, immemori del monte a me sacro; voi che apprestate il desco a Gad (Giove), ed empite a Menì (Venere) le tazze di vino: (12) Vi consegnerò

לאותם אשר ישארו בארץ אחרי גלות מנשה ושאר החוטאים, כי הנשארים יירשו נחלת הגולים. (יא) גד ומני, לדעת Vitringa ורוזן הם השמש והירח, ולדעת ר׳ משה הכהן גד הוא ככב צדק שהיו חושבים שהוא מזל הטוב וההצלחה, וכן נקרא בערבי, וגיזי מוסיף כי מני הוא ככב נגה, שהוא אצלם מזל טוב שני, הראשון קוראים לו ההצלחה הגדולה והשני ההצלחה הקטנה; ועריכת המאכל והמשתה לפני האלילים, מנהג ידוע אצל הקדמונים, וגם בתלמוד ערכא דגדא. (יב) ומניתי, כאדם המוסר בהמותיו במנין לטבח, ומניתי לשון הנופל על הלשון עם מני שזכר למעלה. לטבח תכרעו, כמו המכריעים הבהמה לשחטה. ותעשו הרע בעיני, טעמי המליצה הזאת (הנמצאת במקרא יותר מששים פעמים) וכן טעמי מליצת ויעש הישר בעיני ה׳ (הנמצאת כשלשים פעמים) קשים ובלתי מתישבים על הדעת, כי הדעת נותנת שמלת הרע וכן מלת הישר דבקה למלת בעיני, והכוונה שפלוני עשה או לא עשה המעשים אשר בעיני ה׳ הם טובים, כטעם והרע בעיניך עשיתי (תהלים נ״א ו), והישר בעיניו תעשה (שמות ט״ו כ״ו), והנה בשני המקראות האלה הטעמים צודקים, אמנם בכל מקום שהפעל בתחלת המאמר, הדביקו בה״ט מלת הרע או הישר לפעל העשייה באופן שכוונת המאמר לפי הטעמים היא שפלוני עשה או לא עשה בעיני ה׳ המעשים הטובים; והדעת נותנת שאין זו כוונת המאמר, כי מה טעם לומר פלוני עשה מעשיו (הטובים או הרעים) בעיני ה׳? ואפילו תמצא לומר שיש במאמר הזה טעם, מ״מ היה ראוי לומר ויעש הרע לעיני ה׳, או נגד פני ה׳, וכיוצא בזה, אבל ויעש . . . בעיני . . . אין

קִטְּרוּ עַל־הֶהָרִים וְעַל־הַגְּבָעוֹת חֵרְפוּנִי וּמַדֹּתִי פְעֻלָּתָם רִאשֹׁנָה
עַל־חֵיקָם (אל ק)׃ (ח) כֹּה ׀ אָמַר יְהוָה כַּאֲשֶׁר יִמָּצֵא הַתִּירוֹשׁ
בָּאֶשְׁכּוֹל וְאָמַר אַל־תַּשְׁחִיתֵהוּ כִּי בְרָכָה בּוֹ כֵּן אֶעֱשֶׂה לְמַעַן
עֲבָדַי לְבִלְתִּי הַשְׁחִית הַכֹּל׃ (ט) וְהוֹצֵאתִי מִיַּעֲקֹב זֶרַע וּמִיהוּדָה
יוֹרֵשׁ הָרָי וִירֵשׁוּהָ בְחִירַי וַעֲבָדַי יִשְׁכְּנוּ־שָׁמָּה׃ (י) וְהָיָה הַשָּׁרוֹן
לִנְוֵה־צֹאן וְעֵמֶק עָכוֹר לְרֵבֶץ בָּקָר לְעַמִּי אֲשֶׁר דְּרָשׁוּנִי׃
(יא) וְאַתֶּם עֹזְבֵי יְהוָה הַשְּׁכֵחִים אֶת־הַר קָדְשִׁי הָעֹרְכִים לַגַּד
שֻׁלְחָן וְהַמְמַלְאִים לַמְנִי מִמְסָךְ׃ (יב) וּמָנִיתִי אֶתְכֶם לַחֶרֶב

לפני, כלומר עונותיכם ועונות אבותיכם כתובים לפני, ואיננו מחובר עם ומדותי פעולתם, אך הוא מאמר בפני עצמו, לפרש הנה כתובה לפני. ומדתי פעלתם, חוזר למה שאמר לא אחשה כי אם שלמתי וגו', והנה המקרא הזה פירוש הקודם, כדרך ישעיה. פעלתם, שכר עבודתם, כמו לא תלין פעלת שכיר. ומדותי ד"מ, כמו שמשלמים לשכיר במדה על פי שיעור העבודה אשר עבד; והנה באמרו פעלתם, אל חיקם, בכנוי הנסתרים, הוא חוזר אל האבות, ואיך יתכן שיענים את האבות שכבר מתו? אמנם האמת כי הוא מייעד רע לאנשי דורו, ואומר לאנשי הדור האחרון דעו כי ראשונה ובתחלה אענים את אבותיכם אשר שמה בדורי זה, וכן היה, כי באו שרי הצבא אשר למלך אשור וילכדו את מנשה ויאסרוהו בנחשתים ויביאוהו בבלה (ד"ה ב' ל"ג י"א). (ח) כאשר ימצא, חסרה מלת אם, והטעם כאשר אם ימצא מעט תירוש באשכול, אף אם לא יהיה האשכול כלו ענבים טובות ובשולות די צרכן, יאמר אדם לחברו אל תשחיתהו כי ברכה וטובה יש בו, כן אעשה למען עבדי לבלתי השחית הכל, והכוונה על דורו של מנשה שלא ישחיתהו ה' בהחלט. (ט) וירשוה, חוזר על יהודה, כלומר ארץ יהודה; והכוונה כי שרי מלך אשור יגלו את הרשעים בע"ז, והצדיקים בהם ישארו בארצם. (י) והיה השרון, השרון היה ארץ טובה אצל יפו ולוד עד הכרמל, ומפני חשיבותו אמר ישעיה (למעלה ל"ג ט') היה השרון כערבה, וכן עמק עכור בין יריחו ועי היה מקום טוב, כמו שנראה מדברי הושע (ב' י"ז) ונתתי לה את כרמיה משם ואת עמק עכור לפתח תקוה, והנה אמר כי מרוב הטובה, השרון שהיה ארץ טובה לזריעה, ישתמשו בו לנוה צאן, וכן עמק עכור ישתמשו בו לרבץ בקר; וכל זה לעמי אשר דרשוני,

numerati alla spada, dovrete tutti al macello piegarvi; poscia che chiamai, e non rispondeste, parlai, e non ascoltaste; e faceste ciò che spiace ai miei occhi, ed a quanto io non voglio v'appigliaste. (13) Perciò dice così il Signore Iddio: I miei servi mangeranno, e voi sarete affamati; i miei servi beranno, e voi sarete sitibondi; i miei servi saranno lieti, e voi resterete delusi. (14) I miei servi grideranno per allegrezza di cuore, e voi sclamerete per cordoglio, e per abbattimento di animo urlerete. (15) Lascerete il vostro nome per formola di scongiuro ai miei eletti (i quali diranno): Diati il Signore Iddio la morte di coloro! A' suoi servi però egli darà ben diverso nome. (16) In guisa che chiunque nel paese vorrà benedirsi, si benedirà nel Dio vero; e chiunque nel paese vorrà giurare, giurerà pel Dio vero: mentre saranno dimenticate le calamità antiche, e saranno ascose ai miei occhi. (17) Imperciocchè io sono per creare nuovo cielo e nuova terra; nè più si ricorderanno le cose antiche, nè passeranno per la mente. (18) Ma gioirete e giubilerete

השנו פני הכתובים באופן שיובן מהם כי השכר והעונש אינם לבד על המעשים שנעשים לעיני בני אדם, אלא גם על מה שאדם עושה בעיני ה' לבדו, בלי שיהיה אדם מכיר בו. (טו) לשבועה, כשישביע אדם את חברו יאמר לו ימיתך ה' באותה מיתה שהמית פלוני ופלוני אם לא תגיד האמת, וכיוצא בזה בירמיה כ"ט כ"ב. ולעבדיו יקרא שם אחר, יהיה שם העם מוזה לברכה, כטעם בך יברך ישראל לאמר ישמך אלהים כאפרים וכמנשה. (טז) אשר המתברך, הוא יכלה הפושעים באופן שמי שירצה להתברך או להשבע, לא יתברך ולא ישבע עוד באלהי השקר כ"א באלהי האמת, כי תשכחנה הצרות הראשונות והעונות שגרמו אותן, וגם מעיני תהיינה נסתרות, וזה כנגד מה שהתפללו ואל לעד תזכור עון; והנה עתה שב לדבר על הגאולה העתידה, וגם עד עתה לפי פשט הדברים דבֵּר על זמן הגאולה, אלא שבסגנון דבריו רמז על אנשי דורו. (יז) שמים חדשים וארץ חדשה, משל להתחלפות מצב ענייני האומה אחרי הגאולה, עיין למעלה לנטוע שמים וליסוד ארץ (נ"א י"ו). (יח) כי אם שישו וגילו, צווי במקום עתיד, לחזק המליצה. אשר אני בורא, אתם ירושלם ועמה שאני עתיד לברוא מחדש, ואח"כ מפרש כי הנני בורא את ירושלם גילה ועמה משוש, והטעם אעשה אותה כאלו

וְכֻלְּכֶם לַטֶּבַח תִּכְרָעוּ יַעַן קָרָאתִי וְלֹא עֲנִיתֶם דִּבַּרְתִּי וְלֹא
שְׁמַעְתֶּם וַתַּעֲשׂוּ הָרַע בְּעֵינַי וּבַאֲשֶׁר לֹא־חָפַצְתִּי בְּחַרְתֶּם׃ (יג)
לָכֵן כֹּה־אָמַר ׀ אֲדֹנָי יֱהֹוִה הִנֵּה עֲבָדַי ׀ יֹאכֵלוּ וְאַתֶּם תִּרְעָבוּ
הִנֵּה עֲבָדַי יִשְׁתּוּ וְאַתֶּם תִּצְמָאוּ הִנֵּה עֲבָדַי יִשְׂמָחוּ וְאַתֶּם תֵּבֹשׁוּ׃
(יד) הִנֵּה עֲבָדַי יָרֹנּוּ מִטּוּב לֵב וְאַתֶּם תִּצְעֲקוּ מִכְּאֵב לֵב וּמִשֵּׁבֶר
רוּחַ תְּיֵלִילוּ׃ (טו) וְהִנַּחְתֶּם שִׁמְכֶם לִשְׁבוּעָה לִבְחִירַי וֶהֱמִיתְךָ
אֲדֹנָי יֱהֹוִה וְלַעֲבָדָיו יִקְרָא שֵׁם אַחֵר׃ (טז) אֲשֶׁר הַמִּתְבָּרֵךְ
בָּאָרֶץ יִתְבָּרֵךְ בֵּאלֹהֵי אָמֵן וְהַנִּשְׁבָּע בָּאָרֶץ יִשָּׁבַע בֵּאלֹהֵי אָמֵן
כִּי נִשְׁכְּחוּ הַצָּרוֹת הָרִאשֹׁנוֹת וְכִי נִסְתְּרוּ מֵעֵינָי׃ (יז) כִּי־הִנְנִי
בוֹרֵא שָׁמַיִם חֲדָשִׁים וָאָרֶץ חֲדָשָׁה וְלֹא תִזָּכַרְנָה הָרִאשֹׁנוֹת
וְלֹא תַעֲלֶינָה עַל־לֵב׃ (יח) כִּי־אִם־שִׂישׂוּ וְגִילוּ עֲדֵי־עַד אֲשֶׁר

לו הגנה; לפיכך אומר אני כי לא יתכן לחשוב שהאמינו בה"ט שמלכות ויעש הישר בעיני ה' ענין אחד, ומלכות והישר בעיניו תעשה ענין אחר, וכן ויעש הרע בעיני ה' ענין אחד, והרע בעיניך עשיתי ענין אחר; אך נראה לי כי ראו החכמים הקדמונים שהמליצה הזאת (עשיית הטוב או הרע בעיני ה') לא יבינוה ההמון, ויתחילו להרהר ולומר א"כ המעשים הטובים והרעים אינם טובים ורעים מצד עצמם, אלא מצד מה שהם בעיני ה', ומחשבה זאת תוכל להביאם למכשול עון, ע"כ התחכמו לשנות מראה המליצה, כדי שיהיה המובן שהישר והרע יש להם מציאות בעצמם, והם ג"כ כך בעיני ה', ועשו המליצה כאלו היא מליצה קצרה, וכאלו צריך לכפול מלת הישר או הרע, ושיעור המאמר ויעש הישר שהוא ישר מצד עצמו, והוא עם זה ישר בעיני ה'. ותלמידי מוה"רר יצחק פארדו מוסיף כי חששו קדמונינו ז"ל שמא יחשבו ההמון כי הישר בעיני ה' והרע בעיני ה' אין הכוונה בהם אלא המצות והעברות שבין אדם למקום, לא מה שבין אדם לחברו; לפיכך התחכמו והעמידו הישר והרע עומדים בעצמם, כדי שיובן כמו שפירשתי ויעש הישר שהוא ישר מצד עצמו, והוא ג"כ ישר בעיני ה', ונכללו בזה גם כל המצות שבין אדם לחברו. ותלמידי מוה"רר אפרים רפאל גירונדי ז"ל אומר שכוונת בעלי הטעמים היתה להודיע כי הכל גלוי וידוע לפניו, כי כל הנסתרות גלויות לו, לפיכך

in perpetuo, voi cui io son per dare nuova esistenza. Sì, io son per render Gerusalemme giubilo, e la sua gente gioja. (19) Io giubilerò di Gerusalemme, e gioirò del mio popolo, nè in essa più s' udrà voce di pianto, nè voce di sclamore. (20) Non saravvi più alcuno tenero d' età, e tuttavia d' aspetto senile, il quale non compia la natural carriera; mentre il più giovine morrà di cent' anni, ed al peccatore verrà per imprecazione augurato che muoja di cent' anni. (21) Fabbricheranno case e le abiteranno, pianteranno vigne, e ne godranno il prodotto. (22) Non avverrà ch' essi fabbrichino, ed altri abiti, nè che piantino ed altri goda; ma della durata di un albero sarà il vivere del mio popolo, e l' opera delle proprie mani i miei eletti logoreranno. (23) Non faticheranno indarno, nè genereranno inutilmente; ma saranno una progenie benedetta dal Signore, ed avranno seco loro i loro discendenti. (24) Essi non avranno ancora chiamato, ed io risponderò; essi ancora staran parlando, ed io avrò ascoltato. (25) Il lupo e l' agnello pascoleranno insieme, il leone a guisa del bue mangerà paglia, ed il serpente si ciberà di terra: non faran danno, non faran guasto in alcuna parte del monte a me sacro, dice il Signore.

מי שימהר למות יותר מחבריו, ימות בן מאה שנה, וידמה כאלו מת
נער. והחוטא, כ"ל שירצו לקלל החוטא יקללוהו שימות בן מאה שנה.
(כג) לבהלה, כ"ל כמו להבל, מתאים עם לריק שלפניו, וכן ויכל בהבל
ימיהם ושנותם בבהלה (תהלים ע"ח ל"ג). זרע ברוכי ה', זרע שהם
עצמם ברוכי ה', כטעם זרע מרעים (למעלה א' ד') עיין שם. (כד)
והיה טרם, עדיין לא. אענה, בפעל, כלומר אעשה בקשתם. (כה)
זאב וטלה, עי' למעלה י"א ו'. ונחש עפר לחמו, לפי שהנחש רומש
על הארץ, ונראה כאלו אוכל עפר, אמר שתספיק לו אכילת העפר, ולא
יבקש לאכול בני אדם, ולא יזיקם. לא ירעו ולא ישחיתו, החיות,
והכוונה על בני אדם שלא יזיקו זה לזה. בבל הר קדשי, בכל א"י.

אֲנִי בוֹרֵא כִּי הִנְנִי בוֹרֵא אֶת־יְרוּשָׁלַםִ גִּילָה וְעַמָּהּ מָשׂוֹשׂ׃
(יט) וְגַלְתִּי בִירוּשָׁלַםִ וְשַׂשְׂתִּי בְעַמִּי וְלֹא־יִשָּׁמַע בָּהּ עוֹד קוֹל
בְּכִי וְקוֹל זְעָקָה׃ (כ) לֹא־יִהְיֶה מִשָּׁם עוֹד עוּל יָמִים וְזָקֵן אֲשֶׁר
לֹא־יְמַלֵּא אֶת־יָמָיו כִּי הַנַּעַר בֶּן־מֵאָה שָׁנָה יָמוּת וְהַחוֹטֶא בֶּן
מֵאָה שָׁנָה יְקֻלָּל׃ (כא) וּבָנוּ בָתִּים וְיָשָׁבוּ וְנָטְעוּ כְרָמִים וְאָכְלוּ
פִּרְיָם׃ (כב) לֹא יִבְנוּ וְאַחֵר יֵשֵׁב לֹא יִטְּעוּ וְאַחֵר יֹאכֵל כִּי
כִימֵי הָעֵץ יְמֵי עַמִּי וּמַעֲשֵׂה יְדֵיהֶם יְבַלּוּ בְחִירָי׃ (כג) לֹא יִיגְעוּ
לָרִיק וְלֹא יֵלְדוּ לַבֶּהָלָה כִּי זֶרַע בְּרוּכֵי יְהוָה הֵמָּה וְצֶאֱצָאֵיהֶם
אִתָּם׃ (כד) וְהָיָה טֶרֶם יִקְרָאוּ וַאֲנִי אֶעֱנֶה עוֹד הֵם מְדַבְּרִים
וַאֲנִי אֶשְׁמָע׃ (כה) זְאֵב וְטָלֶה יִרְעוּ כְאֶחָד וְאַרְיֵה כַּבָּקָר יֹאכַל־
תֶּבֶן וְנָחָשׁ עָפָר לַחְמוֹ לֹא־יָרֵעוּ וְלֹא־יַשְׁחִיתוּ בְּכָל־הַר קָדְשִׁי
אָמַר יְהוָה׃

היא בריה חדשה, ותהיה גילה, כלומר עיר השמחה והגיל, וכן העם אשר בה ישוב בריה חדשה, ויהיה משוש, כלומר אנשי משוש; ורוזי וגיזי תרגמו שישו וגילו במה שאני בורא, אלא שגיז' הוסיף בפירושו כי אפשר ג"כ לפרש אתם שאני בורא. (יט) וגלתי בירושלם, לא בלבד שהם יגילו, אלא גם אני אשמח בהם, ואברכם. (כ) **לא יהיה משם עוד עול ימים וזקן**, לפי פירוש המפרשים כלם אין הלשון מתיישב יפה, לא יהיה משם לא נער ולא זקן שלא ימלא את ימיו, ומה צורך להזכיר הנער והזקן? ועוד עול ימים לא מצאנו במקום אחר; ולדעתי הכוונה לא יהיה משם עוד מי שהוא נער בימים, ונראה זקן, כי קפצה עליו זקנה, באופן שלא יוכל למלא את ימיו; זקן אין תחלת הוראתו על רבוי השנים, אלא על סימני הזקנה, ובפרט לובן הזקן. **כי הנער וגו'**,

LXVI.

Continuazione di rimproveri e minacce ai contemporanei, e annunzio della futura universalizzazione del Monoteismo, e riunione degl' Israeliti.

---

(1) Dice così il Signore: Il cielo è il mio trono, e la terra lo sgabello de' miei piedi. Dove mai sarebbe

---

לבו של הנביא הזה לדבר כאלה על עם ה׳? שלישית, אף אם יונח שהיה הנביא הזה נביא שקר, ושהשתתף עם בני יהודה ובנימין, הנה איך היה שקבלו אנשי יהודה ובנימין את דבריו ומסרום לבניהם בחזקת נבואות אמת, ובהפך הכותים אין להם שום נביא אחר משה ויהושע; ורביעית, באמרו שמחו את ירושלם וגילו בה כל אוהביה וגו׳, הורה בפירוש שלא היה מבני יהודה ומן הכותים, ולא מאנשי עשרת השבטים, שלא היו מחבבים כלל את ירושלם; וגיזי מודה כי נאמרה הנבואה הזאת קודם גאולת בבל, ואמר שהנביא באמרו שוחט השור מכה איש, עשה עצמו כאלו עומד בזמן בנין הבית השני; ואני בבחרותי (בכ״ע תקפ״ט עמוד 84, 85) חשבתי כי מכאן עד אמרו אחיכם שנאיכם הם דברי נבואה מזוייפת שישעיה נותן בפי הכותים, ומחשבתי זאת בטלה ומבוטלת, ראשונה כי לא יתכן שיהיה הסימן הזה על גאולת בבל, כי כתוב בה והביאו את כל אחיכם מכל הגוים, והזכיר תובל ויון, ואנשי גלות בבל לא נתפזרו בכל הגוים, ולא היה להם דבר עם יון; שנית, בני יהודה ובנימין לא היו אחיהם, גם לא היו מכנים עצמם אחיהם, כי היו אומרים שהם מן הגוים שהגלה אסנפר והושיבם בערי שמרון; ושלישית, בני יהודה לא היו אומרים להם אין חפץ לה׳ בבית מקדש ובקרבנות, אך היו מבקשים להשתתף עמהם, ואחר שלא קבלום, עמדו עליהם לשטן, ואח״כ בנו להם מקדש אחר בהר גרזים. אמנם הדרך אשר סקלתי

סו

המשך התוכחות והייעודים הרעים לבני דורו,
ובשורת הגאולה העתידה וקבוץ הגליות,
והתפשטות אמונת היחוד
בקרב כל גויי הארץ.

(א) כֹּה אָמַר יְהוָה הַשָּׁמַיִם כִּסְאִי וְהָאָרֶץ הֲדֹם רַגְלָי אֵי־

(א) כה אמר ה' השמים כסאי. Eichhorn ראה כי הדברים האלה אין להם ענין עם אנשי הגלות, ואמר כי מכאן ועד פסוק י"ז היא נבואה נאמרה באחד מן הזמנים בעוד הבית קיים, והנה הכל רואים כי לא יתכן שיהיה פסוק י"ח (ואנכי מעשיהם ומחשבותיהם) תחלת ענין, אבל הוא מחובר לענין שלפניו, ומאחר שלאחריו הוא מדבר על קבוץ הגליות, בהכרח גם תחלת הענין נאמר על הגאולה, ונאמר בזמן הבית; ורוז' חשב כי הסימן הזה מאוחר בזמן לנבואות שלפניו, ושנאמר אחר שהואל בנין הבית השני, ושהנביא מנחם את בני עשרת השבטים, שהיו בני יהודה ובנימין מרחיקים אותם מלבנות עמהם, והוא אומר לעשרת השבטים נראה בשמחתכם, ואומר על יהודה ובנימין והם יבושו, וקורא להם אויבי ה' (ומשלם גמול לאויביו); וכל זה לא יתכן, ראשונה כי עזרא וחבריו מעולם לא הרחיקו מעליהם את אנשי עשרת השבטים, אלא אנשי הנכר, אנשי עמון ומואב, והכותים אשר באו שם מאשור, וכלם לא מבני ישראל המה; שנית גם אם תמצא לומר כי עזרא ונחמיה לא יפה עשו להרחיק את הכותים ואת העמונים מעליהם, היה לו לנביא זה (יהיה מי שיהיה) להוכיח את בני עמו, ולא להתחבר אל הנכרים ולנבא רע על אנשי יהודה, אחרי כל הנבואות שאמר להם עד עתה לטובה, ובפרט כי כבר היו חגי וזכריה הנביאים מחזקים ידי הבונים, ואיך מלאו

la casa, che voi mi potreste fabbricare; e dove il luogo, che potreste assegnarmi per mio riposo? (2) Tutte queste cose. è la mia mano che le fece; esistettero tutte a un detto del Signore. E solo a colui io rivolgo il guardo, il quale è umile, e di spirito dimesso, e premuroso si presta alla mia parola (a' miei comandamenti). (3) (Ma ora) quegli che scanna (in sacrifizio) un bue, commette (anche) un omicidio; quegli che (mi) sacrifica un agnello, ammazza un cane (agl' idoli); colui che (mi) presenta un' oblazione, offre (agli dèi) il sangue porcino; colui che (m') arde incenso, benedice falsi dèi. Essi prediligono le loro consuetudini, e portano affetto alle loro abbominazioni. (4) Ed anch' io

(מ"ב ד' י"ג); ורוזו וג"ז פירשו לו יראה ורעדה, ולפ"ז ה"ל מפני דברי, כמו וחרד ופחד מפני תנופת יד ה' צבאות (למעלה י"ט י"ו) או לדברי, כמו אף לזאת יחרד לבי (איוב ל"ז א'). (ג) שוחט השור מכה איש וגו', רוב המפרשים פירשו הרי הוא לפני כאלו מכה איש, וזה רחוק מאד, והנכון כדעת ראב"ע, Lowth גם Eichhorn מי ששוחט השור לפני, הוא ג"כ מכה איש, ומי שהוא זובח לפני שה, הוא ג"כ עורף כלב לע"ז, ומי שהוא מעלה מנחה, הוא ג"כ מעלה דם חזיר לע"ז, ומי שהוא מזכיר ומקטיר לבונה לפני, הוא ג"כ מברך האלילים שהם און והבל, וכל זה נאמר על זמן הבית ועל דורו של מנשה, וג"ז שמפרש כי הכל נאמר בגלות בבל, לא יאבה בזה, ואומר כי הנביא מדבר לזמן שיהיה הבית בנוי, ומודיע להם כי שוחט השור הוא כמכה איש, ואיך יתכן כי אחר כל מה שנבא עד עתה לטוב, ושירבה ה' בעמו, ושגם הנכרים עולותיהם וזבחיהם לרצון על מזבחו, יהפך לבו לומר כאלה? גם המה בחרו, דבק עם הפסוק שאחריו, כמו שהם בחרו בדרכיהם, כן גם אני וגו', כמו גם לי גם לך לא יהיה (מ"א ג' כ"ו), עיין רש"י. ומלת שקוציהם ראיה ברורה שהנביא מדבר על עובדי ע"ז, ושאין הפסוק הזה דומה בענינו לפסוק למה לי רוב זבחיכם ומה שאחריו, כי שם (סימן א') מדבר על עבירות שבין אדם לחברו, ולא על עבודת האלילים, וכאן מדבר על עבירות שבין אדם לחברו (מכה איש), וגם על עבודת האלילים; סימן א' נאמר על בני דורו של חזקיה, וכאן מנייר בני דורו של מנשה. (ד)

זֶה בַיִת אֲשֶׁר תִּבְנוּ־לִי וְאֵי־זֶה מָקוֹם מְנוּחָתִי׃ (ב) וְאֶת־כָּל־
אֵלֶּה יָדִי עָשָׂתָה וַיִּהְיוּ כָל־אֵלֶּה נְאֻם־יְהוָה וְאֶל־זֶה אַבִּיט אֶל־
עָנִי וּנְכֵה־רוּחַ וְחָרֵד עַל־דְּבָרִי׃ (ג) שׁוֹחֵט הַשּׁוֹר מַכֵּה־אִישׁ זוֹבֵחַ
הַשֶּׂה עֹרֵף כֶּלֶב מַעֲלֵה מִנְחָה דַּם־חֲזִיר מַזְכִּיר לְבֹנָה מְבָרֵךְ
אָוֶן גַּם־הֵמָּה בָּחֲרוּ בְּדַרְכֵיהֶם וּבְשִׁקּוּצֵיהֶם נַפְשָׁם חָפֵצָה׃ (ד)

לפני בסימן הקודם הוא עצמו יעמוד לנו גם עתה בפירוש תעלומות הנבואה הזאת, והוא כי ישעיה כתב הנבואות האלה בסוף ימיו, בתחלת מלכות מנשה, ואז חזרו העם לעבוד ע"ז, וישעיה היה זקן, ולא היה בו כח להוכיח את העם בקהל, על כן בכתבו הנבואה הזאת ואותה שלפניה שעיקר ענינן לאחרית הימים, הכניס בהן ציור פשעי ישראל לא כפי מה שהיה הוא יודע שיהיו באחרית הימים (וכמו שביארם הוא עצמו למעלה סימן נ"ח ואותי יום יום ידרושון, למה צמנו ולא ראית, הן לריב ומצה תצומו, ושאר הענין), אלא כפי מה שהיו בימיו. והנה ידוע כי עובדי ע"ז להיותם מאמינים ברבוי אלהות, לא היו מתרחקים ונמנעים מהעלות עולות וזבחים גם לה' במקדשו, ע"כ ישעיה אומר כנגדם כאשר אמר שמואל החפץ לה' בעולות וזבחים כשמוע בקול ה' הנה שמוע מזבח טוב, אלא שישעיה אומר הדבר הזה בדרכי מליצתו הרמה, ומתחיל דרך הפלגה ואומר השמים כסאי והארץ הדום רגלי ואיך תוכלו אתם לבנות לי בית (ע"ד הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בניתי), וכל הנמצא הוא מעשה ידי, ומה תוכלו לתת לי שלא יהיה שלי, והלא תבינו כי מה שאני רוצה בעולות וזבחים אינו אלא להיותי מקבל תשובת השבים והנכנעים לפני, ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי, ועתה אין הענין כן, כי שוחט השור לעולה לפני הוא ג"כ מכה איש, וזובח השה הוא ג"כ עורף כלב לע"ז, וזה לא אוכל לסבול, אלא כמו שהם בחרו בדרכיהם, כן גם אני אבחר בתעלוליהם ואמדוד להם מדה כנגד מדה. (ב) **ואת כל אלה ידי עשתה**, כל מה שאתם רואים, אני בראתיו, ומה צורך לי לעולותיכם ולמתנותיכם. **ויהיו כל אלה נאם ה'**, כל אלה בדבר ה' נעשו (דון יצחק). **ואל זה אביט** וגו', הקרבנות רצויים לפני כשהמביאם נכנע על עונותיו, וחרד ומשתדל בכל כחו למלאת רצוני ולהתרצות לפני. **וחרד על דברי**, כמו למטה החרדים אל דברו, כטעם הנה חָרַדְתְּ אלינו את כל החרדה הזאת

adotterò il loro beffardo procedere, e ciò che temono farò loro sopravvenire; poscia che chiamai, nè alcuno rispose, parlai e non diedero ascolto, e fecero ciò ch'è male ai miei occhi, e quello che a me non piace predilessero. (5) Udite la parola del Signore, voi che premurosi vi prestate a' suoi comandi. I vostri fratelli (quelli del versetto 3) che v' odiano e respingono, dicono (con ironia): In grazia del proprio nome mostrisi glorioso il Signore, in guisa che possiamo esser testimonj della vostra gioja, e rimanerne svergognati — (6) (Ma ecco che) alto fragore fassi udire dalla città, fassi udire dal Tempio; odesi il Signore, che rende il guiderdone ai suoi nemici. (7) Prima che senta le doglie, ha già partorito; innanzi che le venga alcun dolore, ha dato fuori un maschio. (8) Chi ha mai udita simil cosa? chi ha mai vedute cose simili? potrebb' ella una popolazione esser partorita in un giorno? nascerebb' ella una nazione tutt' ad un tratto? E Sion ebbe le doglie, e partorì tut-

שאין הפרשה אמורה על עולי הגולה; והוא דוחק ומתרץ כי אולי קצת מן הגולה נאמנים עם ה׳ עלו לא"י לתקות הטובות החמריות, ועל זה יענשו; ואני אומר שאם לא היו מאמינים לדברי הנביא, לא היו מקוים להשיג הטובות ההנה; והאמת כי אין המכוון מן השמים כנאי עד כאן על עולי הגולה כלל, אלא כמו שפירשתי. (ז) בטרם תחיל, כין, והוא משל, להורות כי פתאום תהיה הגאולה. והמליטה זכר, הזכיר הזכר, כי ישמחו בו יולדיו יותר מעל הולדת נקבה (רד"ק וכן הביא ג'ין מספרי הערביים) מפני שהזכר מקיים שם אביו ומעמיד זכרו, ולפיכך נקרא זכר. (ח) היוחל ארץ, ר"ל יוחל במקום יְחוּלַל, פעל מקבל הפעולה מן הפעל חוֹלל (עי' בה"ע תק"פח עמוד 124), והנה ארץ היא כאן ביחס הפעול (אקוזאטיב) כמו יִתֵּן את הארץ, על פי הכלל אשר ביארתי בבה"ע תק"פז עמוד 178-180. והנה עתה ראיתי כי קדמני בגלוי הכלל הזה החכם Kocher, והוא מוסיף כי כן המנהג גם בל׳ ערבי. ארץ, יושבי ארץ אחת. כי חלה גם ילדה ציון את בניה, ר"ל שיעור הכתוב כן, כי חלה כין ביום אחד, גם ילדה פעם אחת את בניה; ורוזי' וגיזי' פירשו כי חלה ומיד ילדה, אך אין מלת גם מורה מיד.

גַּם־אֲנִי אֶבְחַר בְּתַעֲלֻלֵיהֶם וּמְגוּרֹתָם אָבִיא לָהֶם יַעַן קָרָאתִי
וְאֵין עוֹנֶה דִּבַּרְתִּי וְלֹא שָׁמֵעוּ וַיַּעֲשׂוּ הָרַע בְּעֵינַי וּבַאֲשֶׁר לֹא־
חָפַצְתִּי בָּחָרוּ׃ (ה) שִׁמְעוּ דְּבַר־יְהוָה הַחֲרֵדִים אֶל־דְּבָרוֹ אָמְרוּ
אֲחֵיכֶם שֹׂנְאֵיכֶם מְנַדֵּיכֶם לְמַעַן שְׁמִי יִכְבַּד יְהוָה וְנִרְאֶה
בְשִׂמְחַתְכֶם וְהֵם יֵבֹשׁוּ׃ (ו) קוֹל שָׁאוֹן מֵעִיר קוֹל מֵהֵיכָל קוֹל
יְהוָה מְשַׁלֵּם גְּמוּל לְאֹיְבָיו׃ (ז) בְּטֶרֶם תָּחִיל יָלָדָה בְּטֶרֶם יָבוֹא
חֵבֶל לָהּ וְהִמְלִיטָה זָכָר׃ (ח) מִי־שָׁמַע כָּזֹאת מִי רָאָה כָּאֵלֶּה
הֲיוּחַל אֶרֶץ בְּיוֹם אֶחָד אִם־יִוָּלֵד גּוֹי פַּעַם אֶחָת כִּי־חָלָה גַּם־

אבחר בתעלוליהם, אבחר בדרכם שהיא דרך תעלולים, לו כי התעללת בי (במדבר כ״ב כ״ט), כי הם מקריבים לפני קרבנות, והם עם זה עע״ז, והנה דרכם דרך שחוק ולעג, וכן גם אני אתעלל בהם. (ה) **שמעו דבר ה׳ החרדים אל דברו**, עתה מדבר עם הטובים שהיו בדורו, ואומר להם: הנה ידעתי כי אחיכם שנאיכם מנדיכם, והם פושעי ישראל שהזכיר למעלה, האומרים קרב אליך אל תגש בי (רד״ק) הם אומרים לכם למען שמי יכבד ה׳ ונראה בשמחתכם והם יבושו, והכל דרך לעג, כלומר יראה נא ה׳ את כבודו ואת גדלו למען שמו, באופן שנראה אתכם עבדיו בשמחה ובטוב לבב ואנחנו כבוש (רא״בע) ואנחנו כבוש הי״לל, אלא שהאל בהזכירו דברי הרשעים שנה ואמר והם יבושו, וכיוצא בזה למען שמו הי״לל, אלא שהאל בהזכירו דבריהם אמר למען שמי; ור״שי ורוזו פירשו למען שמכו יתכבד ה׳, שאנו חביבים לו יותר מכם; וגיזו פירש אחיכם שונאיכם מנדיכם למען שמי, אומרים לכם יכבד ה׳ ונראה בשמחתכם, והנביא משיב על זה והם יבושו. (ו) **קול שאון מעיר** וגו׳, כנגד מה שהרשעים אומרים דרך לעג יכבד ה׳ ונראה בשמחתכם, כטעם ימהר יחישה מעשהו למען נראה (למעלה ה׳ י״ט), הנביא מודיע כי קרוב יום ה׳ עליהם, וכל זה על דורו של מנשה, ומכאן ואילך חוזר לייעודיו על הגאולה העתידה; וגיזו ראה כי לפי שעתו קשה מאד מהיכן הם אלו אויבי ה׳, כי אמנם הגלתי מאמינים ודבקים בה׳ כראה שלא רצו לעלות מבבל לא״י, ואיך א״כ יענישם בא״י, וכמו שסיים ויבאו וראו בפגרי האנשים; והקושיא נכונה, והיא ראיה

t' ad un tratto i suoi figliuoli. (9) Farei io arrivare all' atto del parto, e non farei partorire? dice il Signore. E mentre son io il genitore, impedirei io il parto? dice il tuo Dio. (10) Rallegratevi con Gerusalemme, e giubilate del suo bene, voi tutti, che n' eravate amici; gioite con essa, voi tutti ch' eravate per essa in lutto. (11) Affinchè abbiate a poppare a sazietà dalla mammella delle sue consolazioni; affinchè abbiate a succhiare deliziosamente dalla zizza della sua gloria. (12) Imperciocchè dice così il Signore: Ecco, ch' io fo scorrere ad essa quasi fiume la pace (la felicità); ed a guisa di torrente inondante l' opulenza delle nazioni; e voi succhierete: sarete portati sopra il fianco, e sulle ginocchia accarezzati. (13) Come uno è dalla madre confortato, così voi sarete confortati da me; in Gerusalemme cioè troverete il vostro conforto. (14) Alle cose che vedrete il vostro cuore gioirà, e le vostre ossa come la verzura fioriranno (ringiovaniranno). La mano del Signore si farà conoscere a pro de' suoi servi, ed egli si mostrerà irato a' suoi nemici. (15) Imperciocchè il Signore è per venire nel fuoco, e sono come la pro-

וכנחל, כנחלים נטיו (במדבר כ״ד ו׳); ואחר שהזכיר השדים המושכים
חלב, הגדיל המשל והזכיר הנהר. והנה לפי דעתי ולדעת שאר המפרשים
שלום הוא פעול (הנני נוטה אליה שלום כנהר), והוא על דרך ויהי כנהר
שלומך (למעלה מ״ח י״ח), אך בעלי הנקוד והטעמים לא נתכוונו לכך,
שא״כ היה להם לנקד כַּנָּהָר בפתח כמו ויהי כנהר שלומך, וכמו כי יבא
כנהר צר (למעלה נ״ט י״ט), ועוד היה להם להטעים שלום ברביע (אליה
כנהר שלום) שהוא מפסיק יותר מן התביר שתחת שוטף. והנה לפי הנקוד
והטעמים אין כאן אלא פעול אחד, והוא כבוד גוים, ומלת שלום היא
תאר לנהר, ותהיה הכוונה (כדעת תלמידי מוה״רר יצחק פארדו) שיהיה
כבוד הגוים בא לישראל כנהר שלום ההולך בנחת ואינו מזיק, וגם כנחל
שוטף; ולפי שהנחל מימיו מרובין, אך הוא פוסק, דמה הענין לנהר
שאינו פוסק ולנחל שהוא שוטף. על צד תנשאו, אחר שהזכיר וינקתם
המשיך המשל הלקוח מן היונק (רד״ק). (יג) כאיש אשר אמו תנחמנו,
הפסיק המשל והתחיל פתרונו, ואמר כי האל הוא המנחם, וירושלם תהיה
מקום הנחמה. (יד) ועצמותיכם וגו׳, הפך ורוח נכאה תיבש גרם.
ונודעה יד ה׳ את עבדיו, תוודע לעבדיו גבורתו (רש״י). (טו)

ילדה ציון את־בניה׃ (ט) האני אשביר ולא אוליד יאמר יהוה
אם־אני המוליד ועצרתי אמר אלהיך׃ (י) שמחו את־ירושלם
וגילו בה כל־אהביה שישו אתה משוש כל־המתאבלים עליה׃
(יא) למען תינקו ושבעתם משד תנחמיה למען תמצו
והתענגתם מזיז כבודה׃ (יב) כי־כה ׀ אמר יהוה הנני נוטה־
אליה כנהר שלום וכנחל שוטף כבוד גוים וינקתם על־צד
תנשאו ועל־ברכים תשעשעו׃ (יג) כאיש אשר אמו תנחמנו
כן אנכי אנחמכם ובירושלם תנחמו׃ (יד) וראיתם ושש לבכם
ועצמותיכם כדשא תפרחנה ונודעה יד־יהוה את־עבדיו וזעם
את־איביו׃ (טו) כי־הנה יהוה באש יבוא וכסופה מרכבתיו

(ט) **האני אשביר ולא אוליד**, וכי אני אביא את אשתי עד משבר, ולא אעשה שתלד, כלומר וכי אני אתחיל בדבר ולא אוכל לגמרו (רש"י ורוז'). **אם אני המוליד ועצרתי**, והיות שאני הוא המוליד, כי בני ציון בני הם, היתכן שאעצור בעד רחמה שלא תלד (רוז'). (י) **שמחו את ירושלם וגילו בה** וגו', לכו אליה והראו עצמכם שמחים בשמחתה **למען תינקו** וגו', ומלת למען על מקומה תבא בשלום, ד"מ כאדם האומר לחברו לך אצל פלוני והתראה לו מתערב בשמחתו, כי אז ייטיב לך; וכן מלאכו שהיו חושבים ללכת אצל מי שהיו גוזזים את צאנו, והיו מראים עצמם שמחים בשמחתו, והוא היה נותן להם מתנות, עי' ש"א כ"ה ח'. **וגילו בה**, גילו בטובתה ובשמחתה, כמו שאמר קודם לכן שמחו את ירושלים, וכמו שאמר אח"כ שישו אתה משוש, ואולי ככה (שיר השירים א' ד') נגילה ונשמחה בך. (יא) **למען תינקו** וגו', אחר שהמשיל ירושלם לאשה יולדת, אמר ד"מ שיהיה חלב בשדיה להיניק את בניה (רוז'). **משד תנחמיה**, כאלו אמר משדיה, כלומר מתנחומיה, וכן מזיז כבודה, מזיזה, כלומר מכבודה ועשרה. **מזיז**, קרוב לציץ, ועקר הוראתו זהר, (ועליו יציץ נזרו) והושאל להורות על יציאת דבר פתאום (ויציצו מעיר כעשב הארץ), וכמו בלי רומי emicare, וכאן כאמר על השדים כשהם מלאים חלב, שהחלב יוצא מהם מעצמו, והנה זיז כמו שוד האמור למעלה (ג' י'), וכן בלי איטלקי zizza עניינו שוד, וכן באשכנזי Zitze. (יב) **הנני נוטה אליה**, לירושלם, ואמר נוטה, לו הנופל על הנהר

cella i suoi carri. (Viene) per calmare (sfogare) con calore l'ira sua, ed il suo sdegno con vampe di fuoco. (16) Sì, col fuoco il Signore litigherà, e colla sua spada, con ogni mortale; e numerosi saranno del Signore gli uccisi. (17) Coloro che pretendono santificarsi e purificarsi negli orti, seguendo una (che sta) in mezzo; i quali mangiano la carne del majale, e d'altri animali impuri, del sorcio eziandio: tutti egualmente periranno, dice il Signore. (18) Le loro azioni e i loro pensieri sono pervenuti (a me), perlocchè io farò sì che tutte le nazioni, ed i linguaggi si radunino e vengano a vedere la mia gloria. (19) Farò in coloro un prodigio, e lasceronne andar salvi alcuni, e recarsi presso alle nazioni, agli abitanti di Tarsis, Pul e Lud, popoli arcieri, ed a quelli di Tubal e Javan; regioni lontane, ove non si è udita la mia fama, nè veduta la mia gloria; ed essi narreranno la mia gloria tra le genti. (20) E quelle porteranno tutt'i vostri fratelli da tutte le re-

ולא היה המטהר הולך אחריו, אבל יושב אצלו; ופירש בתוך, בחצר, שהיה באמצע הבתים (עי' ש"ב ד' ו'). וזה נכון; והקרי אחת, ורמב"ם פירש (מורה ח"ג פל"ג) על הזנות; והיותר פשוט לדעתי הוא להגיה אחר אחד, שהיו מתקדשים אחד לאחד בחצר, קודם שיבאו אל מקום שהיו זובחים זבחיהם; והזכיר אוכלי בשר החזיר וכו' דרך התנגדות, כי אחר שהתקדשו והטהרו, אוכלים בשר טמא. (יח) ואנכי מעשיהם ומחשבתיהם באה, על דרך הנה צעקת בני ישראל באה אלי (שמות ג' ט'), ואמר באה בלי יחיד על מחשבותיהם, על דרך בנות צעדה עלי שור (בראשית מ"ט כ"ב), ספתה בהמות ועוף (ירמיה י"ב ד'), וזה נוהג הרבה בלי ערבי. והכוונה: מעשיהם ומחשבותיהם באו לפני, וזה יביאני לקבץ את כל הגוים והלשונות, ולהראות לכל בני עולם את אחדותי, ושהאלילים אין בהם ממש, ואז החוטאים יקבלו ענשם, וכמו שסיים ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי וגו', ועיין בפסוק שאחר זה. (יט) ושמתי בהם אות, ר"ל באויבי ה' ובחללי ה' שנזכר למעלה, וטעם ושמתי בהם אות שיבם דרך פלא, כמו ואת אותותי אשר שמתי בם. ושלחתי מהם פליטים, וקצת מאותם אויבי ה' אניחם לפליטה כדי שילכו אל הגוים ויגידו את כבודי בגוים, ואז הגוים יביאו את כל אחיכם מנחה לה'. (כ) ובצבים, כמו עֶגלות צב. ובכרכרות, מין גמל ונקרא כן ע"ש מרוצתו שנראה כמכרכר (רד"ק), סולטיכם, בוסארט

להשיב בחמה אפו וגערתו בלהבי־אש׃ (טז) כי באש יהוה
נשפט ובחרבו את־כל־בשר ורבו חללי יהוה׃ (יז) המתקדשים
והמטהרים אל־הגנות אחר אחד (אחת ק׳) בתוך אכלי בשר
החזיר והשקץ והעכבר יחדו יספו נאם־יהוה׃ (יח) ואנכי
מעשיהם ומחשבתיהם באה לקבץ את־כל־הגוים והלשנות
ובאו וראו את־כבודי׃ (יט) ושמתי בהם אות ושלחתי מהם
פליטים אל־הגוים תרשיש פול ולוד משכי קשת תבל ויון
האיים הרחקים אשר לא־שמעו את־שמעי ולא־ראו את־כבודי
והגידו את־כבודי בגוים׃ (כ) והביאו את־כל־אחיכם מכל־

לחשיב בחמה אפו, הנכון לְהַשִּׁב מן נשב (Lowth), שאם הוא משרש שוב, יהיה טעמו שקיטת הכעס, כמו והרבה להשיב אפו; וג״ז נדחק לפרש להשקיט כעסו אחרי עשותו נקמתו, וזה לא יתיישב על וגערתו בלהבי אש; והוא משיב על Lowth כי לא מצאנו לו נשיבה אצל האף, ואני אומר כי טעמו רוח אפו, והנה מלת גערתו תוכיח, כי מצאנו מגערתך ה׳ מנשמת רוח אפך, והנה הגערה גם היא נשימה, אלא שהיא בפה, וכאן הוא אומר כי רוח אפו נוספת בחמימות, ורוח פיו בלהבי אש, דוגמת עלה עשן באפו ואש מפיו תאכל. ותרגמתי כדעת ג״ז, ועודני בספק בין שני הפירושים. (טז) **כי באש ה׳ נשפט**, כטעם ותושע לו זרועו שאמר למעלה, והכוונה שישים בארץ משפט, ויענים אנשי חמס, אלא שכאן ישעיה חוזר לצייר פשעי בני דורו, ואמר המתקדשים וגו׳. (יז) **המתקדשים והמטהרים אל הגנות**, מיני חקים לע״ז ואינם ידועים לנו; ומפני שיונתן תרגם סיעא בתר סיעא וכן בתרגום סורי חד בתר חד, Schelling מגיה אחד אחר אחד, ואין הכרח; ורוזן ואחרים חושבים כי אחד הוא שם האליל, ומלת אחר, כמו לזכות אחרי המלך. **בתוך**, רש״י ורוזן מפרשים כי האליל היה מונח באמצע הגינה; וג״ז הביא מה שהיה מנהג הפרסיים וכתוב בספר Zend-Avesta, כי הטהרות היותר חשובה אצלם היתה נקראת בֵּירַשְׁנוּם, והיתה נוהגת בגנה מחוץ לעיר, והיה המטהר כהן קדוש ונכס, והיה צריך שיהיו כ״ג אבנים נבדלות בי״ג חמרים; והנה הוא מפרש אחר אחד, אחר הכהן המטהר, וזה רחוק, כי מסתמא הכהן המטהר היה יושב אצל המתקדש לטהרו,

gioni qual tributo al Signore sui cavalli, coi cocchi, coi carri coperti, sui muli e sui dromedarj, al monte a me sacro, cioè a Gerusalemme, dice il Signore: nella guisa ch'i figli d'Israel recano le oblazioni in vasi puri alla Casa del Signore. (21) Ed anche alcuni di quelli (di que' carri e di quegli animali) accetterò ad uso dei Sacerdoti, dei Leviti, dice il Signore. (22) Sì, nella guisa ch'il nuovo cielo e la nuova terra, ch'io son per fare, dureranno avanti a me (per mia volontà), così durerà la vostra discendenza ed il vostro nome. (23) Ogni capo di mese ed ogni sabbato verranno individui d'ogni nazione a prostrarsi innanzi a me, dice il Signore. (24) E uscendo vedranno i cadaveri di coloro, che mi furono infedeli; (vedranno) ch'il verme che li roderà non morrà, ed il fuoco che gli arderà non estinguerassi; e saranno oggetto d'orrore ad ogni mortale.

לא ישרפו באש. דראון, כ"ל בחלוף ד"לת וז"ין, כמו והיה לכם לזרא. ובל' ערבי דרא ענין הרחקה; והנה האות הזה הוא להיות לאות לאחרים, לא שיהיה הפגר המת מרגיש. ויצאו וראו, זה סיוע לפירושי על כל בשר, כי יבאו תמיד אנשים חדשים שלא ראו האות הזה, ויבאו לראותו. וכאן ראיתי להביא מה שכתב אלי אחד מגדולי חכמי הדור ביום כ"ג שבט תק"כג, וז"ל: בספרי דתי הפרסיים נמצא במקומות רבים ושונים האמונה ברוחות רעות ושדים המורכבים ג"כ מבשר ורוח, והם הרשעים אשר היו מנגדי אהרימן כנגד הורמיז וכמות כל האדם ימותון, אך גם יחיו כמוהם בתחיה אחרונה, ורק לחרפתם ולבשתם להראות רוע תארם ונגעיהם ומכאוביהם, ויקוץ כל רואה אותם, ויבהל מפניהם, והם נקראים Darawands בל' רבים ואחד מהם נקרא Darawand, אך גם אות d האחרונה היא מאותיות הנוספות בלשון זיכד; ועיקר הוראת שם זה בל' ההוא דבר נמאס ונבזה לכלימת עולם וחרפת נצח, ומבהיל הרואה כמו שעירים אצלינו, פֿויני וסאטירי אצל היונים, וגם הם מבלים שאול מזבול להם, וזה הוא ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה והיו דראון (Scheusal) לכל בשר, ובדניאל (י"ב ב') ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם — וזאת היתה תשובתי אליו ביום ה' ניסן תקכ"ג: אין דעתי מסכמת עמך בענין השערתך במלת דראון, הואיל ומצד אחד לא הרי

הגוים | מנחה | ליהוה בסוסים וברכב ובצבים ובפרדים
ובכרכרות על הר קדשי ירושלם אמר יהוה כאשר יביאו
בני ישראל את־המנחה בכלי טהור בית יהוה׃ (כא) וגם־מהם
אקח לכהנים ללוים אמר יהוה׃ (כב) כי כאשר השמים
החדשים והארץ החדשה אשר אני עשה עמדים לפני נאם־
יהוה כן יעמד זרעכם ושמכם׃ (כג) והיה מדי־חדש בחדשו
ומדי שבת בשבתו יבוא כל־בשר להשתחות לפני אמר יהוה׃
(כד) ויצאו וראו בפגרי האנשים הפשעים בי כי תולעתם לא
תמות ואשם לא תכבה והיו דראון לכל־בשר׃

רזו וגיזו). **כאשר יביאו בני ישראל את המנחה בכלי טהור בית ה׳**, כן יביאו הגוים את ישראל לארצם דרך כבוד. **(כא) וגם מהם אקח וגו׳**, השכילו אחד בעלי הנקוד שנקדו לכהנים ללוים בפתח, והנה אין הכוונה (כדעת רזו וגיזו) שקצת מן הגוים יהיו כהנים ולוים, שאז היה צריך לומר לכהנים וללוים, מלבד כי איך יקראם לוים, והלא אין לוים אלא משבט לוי, ואם היה כתוב לכהנים ולמשרתים התרשתי, מלבד כי אין שום רמז לחדוש גדול כזה במקום אחר לא בנביא זה ולא בשאר נביאים, ובהפך הנה למעלה אמר ואתם כהני ה׳ תקראו וגו׳. אמנם אמתת כוונת המקרא הזה כי קצת מן הסוסים והרכב והצבים והכרכרות השמה יקחם ה׳ ויקבלם מיד הגוים ויהיו לכהנים וללוים לצורך בה״מ, כענין שנאמר בנשיאים קח מאתם והיו לעבוד וגו׳, וחלק העגלות והבקר בין הלוים; ומפני שהזכיר כאשר יביאו בני ישראל את המנחה בכלי טהור, והיה המנהג לפעמים שהמביא המנחה היה מניח גם את הכלי לכהנים, לפיכך הוסיף כי גם הגוים האלה שיביאו את בני ישראל כמנחה לה׳ יניחו ויתנו מתנה גם את הכלים אשר הביאום בהם. **(כב) עמדים לפני**, יתקיימו לנכח רצוני וגזרתי. לפני, כמו לו ישמעאל יחיה לפניך. **(כג) יבוא כל בשר**, אנשים מכל הגוים, קצתם בשבת זו וקצתם בשבת אחרת, וטעם כל בשר, בלא חלוק מאיזה עם ואומה המה. **(כד) בפגרי האנשים**, הם חללי ה׳ שהזכיר למעלה, וכ״ל כי זה הוא האות שהזכיר למעלה (ושמתי בהם אות), כי אותם חללי ה׳ יצאו מפגריהם תולעים שלא ימותו, ותצא מהם אש שלא תכבה, והפגרים גם התולעים

Like last page

דראון כהרי Darawand, כי דראון הוא שם מופשט וכמו שפירשת (Scheu-sal) ודארוונד הוא שם מין ממיני הרוחות לפי מה שהגדת לי (כי אמנם אין ספק שלא נתכוון הנביא (יהיה מי שיהיה) לחזק אמונת הפרסיים ולומר כי פגרי הרשעים יהיו רוחות ודארוונד, מלבד שהוא מדבר בפגרים מתים המעלים תולעים ורוח אין בהם, ואמר והיו דראון לכל בשר לא והיו דראון, כמו שהיה לו לומר, אם היתה כוונתו שיהיו רוחות ודארוונד); ומצד אחר אם תועלת מציאתך היא לפרש מקור המלה, שנגזרה ממלה פרסית (ומזה תוציא תולדה לזמן כתיבת ספר הנחמות), אין אנו צריכים לכל זה, כי כבר כתבו רזו׳ וגיז׳ שהיא נגזרת מן דֵּרָא בערבי שענינו הרחיק, ואני כבר כתבתי בפירושי כי דראון כמו והיה לכם לזרא, והפעל זרא בערבי ודרא בארמי ענינו פזור והשלכה; ואיננו רחוק שגם Darawand נגזר מן השרש הזה וממלת דראון, ואין מכאן שום ראיה על זמן כתיבת ספר הנחמות. ואב״י (הלא הוא תלמידי חביבי מוה״רר אברהם לאטאש) מוסיף כי מזה ג״כ פת הדראה, ונכון. — ועתה בשנת תר״ה ראיתי קונטרים מכונה ירושלים ושם (עמוד 59) מובא בשם חכם אחר הענין הנ״ל מהרוחות הנקראים Darawand ודעת הכותב כי תמונת הרוחות ההם הנזכרים בספורי הפרסיים היתה לפני הנביא בתוקף דמיונו באמרו והיו דראון לכל בשר — והנה אף אם יונח שהיתה מלת דארוונד ידועה בזמן כתיבת הנבואה הזאת, והיתה מפורסמת ומובנת לבני ישראל כמו מלת שֵׁד; הנני שואל היתכן שיאמר הנביא והיו שד לכל בשר, או ואלה לחרפות לשד עולם? הלא אזן מלין תבחן כי מלת דראון כאן ובדניאל איננה אלא שם מופשט (nomen abstractum) ואם היתה שם דבר כמו שד, היה הכתוב אומר והיו דראונים לכל בשר, לחרפות לדראונים לעולם (או עד עולם). והנה הדבר ברור כשמש כי מלת דראון איננ׳ אלא שם מופשט, וענינה תועבה ומיאוס, ורק במקרה היא דומה קצת למלת דארוונד, לולא נאמר שמלת דארוונד ממלת דראון נגזרה.

Bible. O.T. Isaiah
Hebrew and
Italian.